ئینسکلۆپیدیای هەولێر

ئەدەب

بیۆگرافیای نووسەران

ئینسکلۆپیدیای هەولێر

(ئەربیل)

چاپی یەکەم ٢٠٠٩

ئەدەب

مێژووی ئەدەبی کوردی
لە هەولێر و دەوروبەری

پرۆفیسۆر دکتۆر مارف خەزنەدار

پەیڤێک..

لەنێوان سالانی ٢٠٠١ و ٢٠٠٦ مامۆستای ئەدەبی کوردی، (پرۆفیسۆر دکتۆر مارف خەزنەدار)، کەوتە چاپکردنی ئەو پرۆژەیەی کە وەک مامۆستا خۆی لە بەرگی یەکەمدا دەنووسێ: (بیرکردنەوەم لە "مێژووی ئەدەبی کوردی" دەگەڕێتەوە سەردەمی منداڵی)، لەو ساوەو بەم تەمەنە درێژەو بەم هەموو گەشت و گەڕانەی وڵاتان، کەرەستەی ئەم پرۆژەیە بەردەوام لە مێشک و دڵ و جانتای مامۆستا جێگای خۆی کردۆتەوە، هەر بۆیە چەندین قۆناغی بەخۆیەوە دیوە. مامۆستا دەنووسێ: (ماوەی ١٩٦٨-١٩٨١ لە کۆلێجی ئەدەبیاتی زانستگای بەغدا، سەردەمی کۆکردنەوەی کەرەستە بوو بۆ ئەم کارە، نەک نووسینەوەی. بەڵام ماوەی ١٩٨٣-١٩٨٨ لە ئامۆژگای زمان و ئەدەبی عەرەبی لە زانستگای عەننابەی جەزائیر سەردەمی بیرکردنەوەو نووسینەوە بوو). دواجار بەرهەمی ئەم هەموو ئەرک و ماندوو بوونە لە (حەوت بەرگ) کە دەکاتە (٣٨١٦) لاپەڕەو لە ساڵی ٢٠٠٦ بەتەواوی لە دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس بە چاپکراوی کەوتە نێو کتێبخانەی کوردی و بەر دڵ و دیدەی خوێندەوارو پسپۆڕان و جێگای شیاوی خۆی گرتەوە.

ئەم کارە لەشێوەی خۆی و لەدەوڵەمەندیدا لەنێوەندی ئەدەبی کوردی بێ وێنەیە، جگە لەوەی زەمەنێکی زۆری (لەسەرەتاوە تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم)ی گرتووتەوە، جوگرافیایەکی پان و بەرین گەڕاوەو هەموو زارو بن زارە کوردییەکانیشی بەسەر کردووەتەوە، جگە لەباسی شاعیرو نووسەرەکان، مامۆستا دکتۆر مارف خەزنەدار، بەباسی مێژووی کوردو جوگرافیاو ئایین و زمان و باری سیاسی و کۆمەڵایەتی کوردستان و سەرچاوەو دەستنووس و باسکردنی ڕۆژهەڵاتناسەکان زانیاری و ئاگادارییەکی زۆری خستووەتە بەردەست خوێندەوارو پسپۆڕان، بەتایبەت ئەوانەی بیانەوێ شتێک لەبارەی ئەدەبی کوردییەوە بزانن، خۆمانی و بیانی. لەدوو توێی لاپەڕەکانی ئەم (مێژووی ئەدەبی کوردی)یەدا، هەروەک ئەنجامێکی بەدەست هاتوو، شارەکانی کوردستان تیشکی تەواویان خراوەتە سەر، لەنێو شارەکانیشدا شاری (هەولێر) جگە لەوەی وەک هەر شارێکی تری کوردستان مێژوو و جوگرافیای بەرچاوی خۆی هەیە، ئەوا بەشانازییەوەش شاری ژیان و نیشتەجێ بوونی مامۆستا دکتۆر خەزنەدار خۆشیەتی، ئەوەش بووەتە هۆی ئەوەی جگە لەو شاعیرانەی مامۆستا لەنێو مێژوودا بەدوایاندا گەڕاوە، ئەوا بەختی ئەوەشی هەبووە، زۆربەی شاعیرانی سەرەتاو ناوەڕاستی سەدەی بیستەم، بەتایبەت ئەوانەی نیشتەجێی ناو شاری هەولێر بوون، مامۆستا لەنزیکەوە بیانناسێ و ئاگاداری ژیان و بەرهەمیان بێ، ئەمەش بۆ کەسێک وەکو مامۆستا خەریکی نووسینی مێژووی ئەدەب بێ، یەکجار پێویستە، هەر ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی، کە مامۆستا زۆر شتی گرنگی بەرهەم و ژیانی ئەو شاعیرانەی لابێ و بزانێ، کە خەڵکی تر لێی بێ ئاگابن.

ساڵی پار کە پرۆژەی (ئینسیکلۆپیدیای هەولێر) سەری هەڵداو برایانی (بەدرخان) بەتایبەت دکتۆر عەبدوڵلا عەلیاوەیی و کاک حەمید ئەبو بەکر (بەدرخان) رووبان لەمامۆستا دکتۆر مارف خەزنەدار نا بۆ هاوبەشی کردن بە (مێژووی ئەدەبی کوردی لە هەولێر و دەوروبەری) کارەکە ئامادەو چاپکراو بوو، هەر هێندەی دەویست کەمێک وای لێ بکرێ لەگەڵ ئەم پرۆژەی ئینسیکلۆپیدیایە بگونجێ، ئەویش تەنیا کورتکردنەوە بوو، کورتکردنەوەی ئەوەی لەبارەی هەولێرو دەوروبەری لەباسی شاعیران و نووسەران لەپرۆژەی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا هاتووە ئامادە بکرێ و بگوێزرێنەوە نێو ئینسکلۆپیدیاکە، لە کورتکردنەوە کراوەکەدا ئەوەی، زۆرتر نموونەی شیعرییەکان لابراون و کورت کراونەتەوەو رای مامۆستا لەبارەی شاعیرەکان وەک خۆی ماوەتەوە، ئەمەش بۆ ناسینی شاعیرەکەو شاعیرانی هەولێرو دەوروبەر بەپێویست و گرنگ زانرا. ئەوەی ئێستا لەبەردەستە هەر راو بۆچوونی جەنابی مامۆستا خۆیەتی. وەک لە تەواوی کارەکەیدا هاتووە.

د. مەولود ئیبراهیم حەسەن

بەشی یەکەم
رینیسانسی شیعری کوردی لە کۆیە

شاری کۆیە

کۆیە شارێکە بەم ناوەوە ناسراوەو هەندێ جاریش بەشێوەی "کۆ" و بەرەسمی بە "کۆیسنجەق" ناو دەبرێ. لەدێرزەمانەوە مەڵبەندی ژیان و ئێستگەی بازرگانی و رێی کاروانان بووە، بەشداری لە جموجۆڵی کۆمەڵایەتی و ئابووری سەردەمی نەتەوە کۆنەکانی ئەرکیۆلۆجی کردووە. لەقۆناغی دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام شاری کۆیە سەر بەمیرنشینەکانی باشووری کوردستان بووە.

لەنیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەم کۆیەو دەوروبەری مەیدانی جەنگ بووە لەنێوان میرنشینە کوردییەکانی ئەردەلان و بابان و سۆران. لەناوەراستی سەدەی نۆزدەم (١٨٤٣)دا کۆیە لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە داگیر کراوە، فەرمانرەوایی عوسمانی تا کۆتایی جەنگی یەکەمی گیتی خایاندووە (١٩١٨)، لەم ماوەیەدا کۆیە سەر بەویلایەتە جیاوازیەکانی عوسمانی عێراقی کۆن بووە، لەساڵی ١٨٧٩ ویلایەتی مووسڵی عوسمانی دوو سنجاقی هەبووە، کەرکووک و سلێمانی، لەو سەردەمەدا کۆیە قەزا بوودو سەر بەکەرکووک بووە.

مەڵبەندی خوێندەواری لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم لەکۆیە حوجرەی مزگەوت و قوتابخانەی تازەی دەوڵەتی عوسمانی بوو. لەساڵی ١٨٨٥ یەکەمین قوتابخانەی میری لەکۆیە کرایەوە، زمانی فێرکردنی تورکی بوو. هەرچەندە ئەم قوتابخانەیە دەوری گرنگی هەبوو لەپێگەیاندنی خەڵکی ئەو سەردەمە لەرووی خوێندەواری و رۆشنبیری گشتییەوە، بەڵام لەرووی شیعرو ئەدەبەوە کاری حوجرەی مزگەوت گرنگتر بوو بۆ پێگەیاندنی ئەو خوێندەوارانەی بایەخیان بەشیعرو ئەدەب دەدا. بێ گومان شاری کۆیە وەکو شارەکانی دیکەی هەموو کوردستان خەڵکی خوێندەوار لەحوجرەی مزگەوتدا پێ دەگەیەنرا. زۆربەی ئەو خوێندەوارانە مەلا بوون. لەکۆیە مەلای چاک و بەناوبانگ هەڵکەوتبوون. هەندێکیان سیفەتی مەلاو میرزایان هەبوو، جگە لەزمانی کوردی شارەزای زمانەکانی عەرەبی و فارسی و تورکی عوسمانی بوون.

دەسەڵاتی عوسمانی لەکۆیە تا دوا رۆژانی جەنگی یەکەمی گیتی خایاند، لەدوا مانگی ساڵی ١٩١٨ فەرمانرەوای سیاسی ئینگلیز دەبلیو. ئار. های وەک داگیرکەرێک هاتە ناو شاری کۆیە.

شاعیرانی کۆیە

رینیسانسی شیعری کوردی لەنیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەم لە سلێمانی لەسەر دەستی نالی لەدایک بوو. لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم لەناوچەکانی دیکەی باشووری کوردستان بڵاو بووەوە. لێرەدا بەراستی دەتوانرێ شاری کۆیە بکرێ بەنوێنەری ئەم بزووتنەوەیە لەناوچەی سۆران ئەگەر بە درێژایی، مێژوو هەولێر و رواندز و هەریر و نێوەندو پایتەختی ناوچەی سۆران بووبن لەرووی سیاسی و بەرێوەبردنەوە، کۆیە نێوەندو پایتەختی بزووتنەوەی ئەدەبی کوردی بووە. لەماوەی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم، کۆیە کۆمەڵێک شاعیری گەورەی پێ گەیاند. ئەمانە دەورێکی باڵایان

هەبوو لە پێشخستن و دەوڵەمەندکردنی ئەدەبی کوردی. سەردەستەی شاعیرانی کۆیە حاجی قادری کۆیی بوو.

کەیفی

١٨٨٣-١٨١٤

ژیانی شاعیر

کەیفی ناوی فەتحوڵلایە، بەکەیفی جوانڕۆیی ناوبانگی دەرکردووە. زانیاری لەبابەت ژیانییەوە زۆر کەمە. لەبارەی جێگەی لەدایکبوون و ژیانی بەرایی شاعیرەوە حاجی قادری کۆیی دەڵێ:

لەکوێرە دێین کە کەیفی تیا بی فیردەوسە
جەهەننەمە کە ئەما (کەیفی) شاری قوستەنتین

ناوی "کوێرەدێ" لێرەدا دوو مانا هەڵدەگرێ، یەکەمیان ئەو گوندەی کەیفی تێیدا لەدایک بووەو ژیاوە ناوی "کوێرەدێ" بووە، دووەمیان گوندێکی بچووک و کاول و بێ بایەخ.

کەیفی لەساڵی ١٨١٤ لەو گوندەی ناوچەی جوانڕۆ لەدایک بووە. لەبەر هەر هۆیێک بێ یا وەک فەقێیێک مەڵبەندی خێزانی خۆی و باب و باپیرانی بەجێ هێشتووەو لەکۆیە نیشتەجێ بووە، ئەو کاتە لەتەمەنی مێردمنداڵیدا بووە.

بەپێی ئەو زانیارییانەی حاجی قادری کۆیی دەریدەبڕێ دەبێ کەیفی لە شارەزوور لەدایک بووبێ، لەبەر ئەوە بەشارەزووریش ناوبانگی دەرکردووە، لەوانەیە راستییەکە ئەوە بێ کەیفی خەڵکی جوانڕۆ بێ، قۆناغی یەکەمی کۆچکردنەکەی شارەزوور بووە، لەوێوە لەدەوروبەری ساڵی ١٨٦٣ رووی کردۆتە کۆیە. وەکو هەموو فەقێیێکی بێگانە بووە بەمیوانی مزگەوت بەمەبەستی زیندەگانی و تەواوکردنی خوێندنی حوجرە.

کەیفی لەلای مەلا عەبدوڵلای جەلی خوێندوویەتی. لەو دەمەدا کۆمەڵێک لە مەلاو فەقێیانی مزگەوت دەمیان لەشیعر دەدا. شیعر شیعرێن و شەڕە شیعریان دەکرد. وا ڕێک دەکەوێ شێخ ڕەزا ماوەییێک لەکۆیە دەژی بەمەبەستی خوێندن و میوانی شێخ غەفوری مامی دەبێ. لەسەر شیعر وتن ناخۆشی دەکەوێتە نێوان کەیفی و شێخ ڕەزاو ئەو کەسانەی دەم لەشیعر دەدەن. ئەنجامی ئەم مەسەلەیە دەگاتە ئەوەی کەیفی ریسوا ببێ و هیچی بۆ نەمێنێتەوە تەنیا ئەوە نەبێ لەساڵی ١٨٦٩ کۆیە بەجێ بێڵێ هەتا هەتایە، بەرێگای هەولێرو موسڵ و حەلەب ڕوو بکاتە ئەستەمووڵ. لەوێ لەگەڵ حاجی قادر جارێکی تر دەست لەملی یەکتری دەکەنەوە. دەڵێن کەیفی لەئەستەمووڵ پێوەندی لەگەڵ باڵیۆزخانەی فەرەنسا بووەو شارەزایی لەزمانی فەرەنسی پەیدا کردووە.

وا دەگێڕنەوە کەیفی تەنیا هۆنەرەوەی شیعر نەبووە، بەڵکو دەسڕەنگین و وەستای کۆڵین (زەنگۆگراف و لیتۆگراف) و دارتاشین و مۆزاییک و گرافیک و خەت خۆشیش بووە.

کەیفی لەساڵی ١٨٨٣ لەئەستەمووڵ کۆچی دوایی کردووە. تائێستا گۆڕی پیرۆزی نەدۆزراوەتەوە.

ناخۆشی نێوان کەیفی و شێخ ڕەزا

کۆمەڵێک شاعیر لەدەوری مزگەوتی گەورەی کۆیە کۆببوبوونەوە، ئەم مزگەوتە نێوەندێکی گرنگی خوێندەواری و رۆشنبیری بوو لەو ڕۆژگارەدا. گۆشەیێکی شیعری لەو کاتەدا لەناوەوە بوو، فەقێیانی مزگەوت لەشێخ ڕەزا بەولاوە هیچ یەکێکیان لەپلەی کەیفی نەبوو، لەبەر ئەوە شێخ ڕەزا بەسەر هەموو ئەو شاعیرە پێگەیشتووانەدا زاڵ بوو.

شیعر شیعرێن یا شەڕە شیعر جموجۆڵی یەکەمی ئەم

کۆمەڵە خوێندەوارانە بوو. وا دەردەکەوێ گەلێ جار ئەم دوو شاعیرە کەیفی و شێخ ڕەزا بەرامبەر بەیەکتری خەریکی شەڕە شیعر بووبن. لەپێشانا بەهێمنی و لەسەرخۆو ئاشتییانە بەشیعر وەرامی یەکترییان داوەتەوە، بەڵام لەدواییدا دەمییان لەیەکتری کراوەتەوە. لەبەر ئەوەی شاعیریەتی کەیفی لە هی شێخ ڕەزا کەمتر نەبووە هەرگیز لەهەموو هەڵوێستێکدا نەیتوانیوە بەرامبەر بەکەیفی بوەستێ، بەپێچەوانە زۆر جار کەیفی پشتی شێخ ڕەزای بەئەرز داداوە. ئەم حاڵەتە دەماری چینایەتی شێخ ڕەزای بزواندووەو پێی ئاستەم بووە یەکێکی کەس نەناسی کەڵاش خواری وەکو کەیفی لەڕووی ڕابوەستێ، هەروەها بەبێ هیچ هۆیێک ئەو دەمارە لەلای مەلا عەبدوڵلای جەلی مامۆستای کەیفی و چڵکاو خۆرەکانی بزواندووە، بەتایبەتی لەناو کۆمەڵی فەقێیانی ناو مزگەوت، تا مەسەلە گەیشتۆتە ئەوەی هەندێ لەفەقێکان وێنەی زۆر ناشیرین لەسەر دیوارەکاندا بۆ کەیفی بکێشن وەکو ئەوەی کەرو ئاژەڵی دیکە سواری بوون. بۆ کۆتایی هێنان بەم کارە نارەوایە مەلا عەبدوڵلای جەلی بێ بەزەییانە تەنیا بەوە ڕازی نابێ بەجنێو کەیفی ڕیسوا بکا، بەڵکو بەلێدان لەمزگەوت دەریدەکا. ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کەیفی کۆیە بەجێ بێڵێ و بچێتە هەولێرو لەوێوە ڕوو بکاتە ئەستەموڵ.

ڕەشید ئاغای بەکر ئاغای حەوێزی هاوڕێی کەیفی دەبێ، نامەیێکی بۆ دەنووسێ، تکای لێ دەکا بگەڕێتەوە کۆیە. کەیفی بەشیعرێک وەرامی دەداتەوە. تێکستی ئەو شیعرە لەلاپەڕەکانی داهاتوودا تۆمار دەکرێ.

شیعری کەیفی

شیعری کەیفی لەڕووی ڕوخسارەوە لەدەستوورەکانی شیعری عەرووزی نەچۆتە دەرەوە، یەکێتی کێش و قافیە مەرجی سەرەکی شیعرەکانیەتی. لەڕووی ناوەڕۆکەوە تازەیە. ڕاستە لەشیعری دڵداریدا بەرهەمی دەچێتە ناو هەموو شیعری کلاسیکی لەم بابەتەی ئەدەبی کوردی، کە سیفەتی لاسایی دەدرێتێ، بەڵام لەداشۆرینەکان و وەسفی دەروونی پڕ لەنائومێدی و دڵ شکاوییەکانیدا شاعیرێکە ئەم لایەنەی شیعری کوردی پڕ کردۆتەوە. بەڵام داخی گران لەهەندێ مەبەست شیعری ون بووەو هیچ نموونەیێک لەناوە نییە، لەهەندێکی دیکە بەرهەمی زۆر کەمەو تێنوویەتی شیعردۆستان ناشکێنێ.

شاعیرێکی وەکو کەیفی بتوانێ بەشیعر بەرهەڵستی شێخ ڕەزا بکاو لەڕووی ڕابوەستێ.

دەبێ ئەو شیعرانەی لەپلەیێکی ئیستێتیکی بەرز بووبن!

نموونەی شیعری کەیفی

کەیفی کە ڕوو دەکاتە وڵاتی ئاوارەیی و لەئەستەموڵ نیشتەجێ دەبێ، ڕەشید ئاغای بەکر ئاغای حەوێزی دۆستی کەیفی نامەیێکی شیعری بۆ دەنووسێ، تکای لێ دەکا بگەڕێتەوە کۆیە. کەیفی بەم شیعرە وەرامی دەداتەوەو لەپاش چوار دێڕ ئاوا دەست پێدەکات:

فیلجوملە کە نووسیوتە لەبۆ نایەوە کۆیە
چۆن بێمەوە ئێستەش کە لەسەرمایە شەڕی پار
ئێستەش وەکو مورغێ کەزەدەی چنگی هەڵۆ بێ
بێ هۆشم و ئوفتادە پەریشان و نگوونسار
بێ غیرەت و بێ عارم ئەگەر بێمەوە کۆیە
وەک پەیکەری بێ ڕووت و وەکو سەر ڕەشی موختار
ئیمان و دڵم وا بەدەسی دلبەرێ دابوو
نەیدابوو وەها حاجی ڕەشک دینی بەدینار
من خەستە تەن و جەستە شکەستەی غەمی ئەو بووم
ئەو بوو بەدەواو مەرهەمی بێگانەو ئەغیار
خۆت واقفی ئەسراری کە چۆن ئاخری کاریش
بێ حورمەتی کردم بەقسەی موفسیدو بەدکار
چۆن هەیبەتی بردم لە حوزووری حەزەراتی
چۆن هەیئەتی کردم بەسەرو سووڕەتی دیوار
هەر چەندە جەفای دام و سەفام لێ نەدی ئەمما
شاهانە دەکەم مەدح و سەنای چاکی بە ئەشعار
دایم لە خەراباتی حوزووری حەزەراتم
ئەم ماوە لەبەر تاعەتی تەن تاقەتی دیدار
هەڵناغەڵەتێ (کەیفی) لەمەولا بە فریبت
با بەس بێ وەفای ئێوەو با بەس بێ جەفای یار

ئەم شیعرەی کەیفی ئاه و هەناسەیێکی ئاگرینە لەدڵ وەدەروون و هەناوێکی پڕ لەزووغاڵەوە وەک بورکان تەقیوەتەوە. دڵێکی ناسکی قانگدراو بەهەوای شیعرایەتی

و گیانی سۆفیزم چۆن بەرگەی دارو حەیزەرانی شەریعەتمەدارانی دڵڕەق هەڵدەگرێ. دیارە ڕەشید ئاغا کەیفی خۆش ویستووە، بۆیە تکای لێ کردووە بگەڕێتەوە کۆیە، بەڵام کارەساتەکە لەوە گەورەتر بووە کەیفی بەقەی ئەو هاوەڵە دڵسۆزەی بکا.

لەغەزەلێکی دیکەیدا کەیفی سەما بەوشەو ڕستەی ڕەوانبێژی دەکا. ئاوازو ڕیتمی مەبەستە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا توانیویەتی مۆسیقا لەگەڵ ناوەڕۆک بگونجێنێ. کۆمەڵێک وێنەی جوانی لەملاو لەولا هێناوە، کەچی سەرنجی خوێنەر زیاتر بۆ ئاوازو ڕیتم ڕادەکێشێ:

کافرە مەستە چاوەکەی غارەتی دین و دلبەرە
پەرچەم و زولفە خاوەکەی بینی لەمیسک و عەنبەرە
زولفی سیاهی وەک زرە تاکو دەگاتە کەمبەرە
شکەن شکەن گرە گرە حەلقەو چین و چەمبەرە
لەچینی زولفی تا بە تا خوتەن خەتا خەتا
لەپێچی پەرچەمی هەتا نەزەر دەچی موعەتتەرە
ڕوومەتی ماهی نەوشەبی خەتی عەرەبی سەرلەبی
مەتلەعی چاهی غەبغەبی خدر سەر ئابی کەوسەرە
قەدی بەڵاو ئافەتە قامەتە یا قیامەتە
نازکەری نەزاکەتە نافەتی سەر ڕووی کیشوەرە
(کەیفی) لەبەر گرینی تۆ کولکنە مەنزلی دڵی
سینە لەبەر گرینی تۆ کون کونە میسلی پەنجەرە

ئەم بڕە شیعرە کەمانەی کەیفی مایەی شاعیرێکی گەورەیە، کەسێکی وەک ئەو شەست و حەوت ساڵ ژیا بێ دەبێ دیوانێکی گەورەی لەپاش بەجێما بێ. داخی گران زۆربەی بەرهەمی شیعری شاعیرێکی مەزنی وەک کەیفی لەناوچووە.

جەلی
١٩٠٨-١٨٣٤

ژیانی جەلی

شاعیری ئەم ماوەیە عەبدوڵلا کوڕی مەلا ئەسعەدی جەلی زادەیە. لە ساڵی ١٨٣٤ لەکۆیە لەدایک بووە. سەرەتای خوێندنی حوجرەی مزگەوتی لەلای باوکی بووە. لەقۆناغی فەقێیەتیدا هاوڕێی حاجی قادری کۆیی بووە.

پێکەوە ڕوویان کردۆتە ناوچەی باڵەکیان و لەگوندی شێخ وەتمان لەحوجرەی مەلا محەمەدی کاک عەبدوڵلا خوێندوویانە. عەبدوڵلای جەلی زادە لەو ماوەیەدا دڵی دەچێتە حەلیمەی کیژی مەلا محەمەدی مامۆستای. ئەو کچە جوان بووەو گۆیا دەستی شیعریشی بووە، بەڵام هیچ شیعرێکی نەماوەتەوە. لەوانەیە هەردووکیان شیعریان بۆ دڵدارییەکەیان هۆنیبێتەوە، جەلی زادە لەچوارینێکیدا لەم بابەتەوە دەڵێ:

کە بێری هاتە ناو مێگەل سەراسەر قرمزی پۆشی
مەلا ئیدراکی چوو، شێخیش تەریق، عارف نەما هۆشی
حەبیب دیتی ڕەقیب وەستاوە چارۆکەی بەڕوو دادا
گوتم هەوری سیا هات شەعشەعەی خورشیدی داپۆشی

باوکی شاعیر کە بەم دڵدارییەی زانیوە بەوە ڕازی نەبووە عەبدوڵلای کوڕی ئەو کچە بخوازێ. ئەم مەسەلەیە کارەساتی لێ دەکەوێتەوە، بەنەخۆشی سیل کۆتایی بەژیانی حەلیمە دێ.

جەلی لەساڵی ١٨٧١ لەگەڵ باوکی حەجی کردووە لەماوەی جێبەجێکردنی شەعایری حەج مەلا ئەسعەدی باوکی کۆچی دوایی کردووەو لە وڵاتی حیجاز بەخاک سپێردراوە- ئیتر خۆی گەڕاوەتەوە کۆیەو بووە بەجێنشینی باوکی.

جەلی پێوەندی و ئاسیاوی لەگەڵ مەلاو شێخانی دەروێشی ئەو سەردەمەدا بووە هی وەکو شێخ عومەری

بیارەی نەقشبەندی و کاک ئەحمەدی شێخی قادری و مفتی زەهاوی و هی دیکە.

مەلا عەبدوڵلا "جەلی" هەڵبژاردووە وەک نازناوی شیعری، ئەمەی لە لەقەبی بنەماڵە "جەلی زادە"وە وەرگرتووە.

شیعری جەلی

جەلی شیعری نەکردووە بەپیشە، لەبەر ئەوە شیعری کەمە، شیعری لەموناسەبە وتووە، لەگەڵ ئەوەشدا گومان لەوەدا نییە ئەو بەرهەمەی لەبەردەستدایە هەموو شیعری ئەم شاعیرەمان نییەو بەشێکی لەناوچووە.

لەگەشتێکیدا لەبەغدا جەلی ناسیاوی لەگەڵ شێخ عومەری بیارەی نەقشبەندی پەیدا کردووە، لەدوای ئەوەی هەر کەسە گەڕاوەتەوە جێی خۆی، شێخ عومەر نامەیێکی شیعری بۆ جەلی نووسیوە بەدەستی مەلا عەبدولسەمەدی گۆجی خەڵکی شیواشان ڕەوانەی کۆیەی کردووە، لەنامەکەدا دەڵێ:

دەمێکە کاغەزت نایێتە لامان
عەجەب سستی لە پەیغام و سەلامان
جەلی دایم دەبێ جلوەی دیار بێ
لەنێو گێژاوی شەت بێ یا کەنار بێ
عومەر عومرێکە بۆ تۆ ئینتیزارە
لە شەوقی تۆ وەکو ئاو بێ قەرارە

شاعیری ئەم ماوەیەمان جەلی بەم شیعرە وەرامی دەداتەوەو لەپاش چەند دێڕێک دەنووسێ:

عومەر عومرێکە گەر مەیلی بەلامە
ئەدی بۆ مەرکەزی دەردو بەلامە
حەیاتی من لەدووری تۆ مەماتە
عەجایەب نیسبەتێک و ئیرتیباتە
هەموو عومرم بەپاییز چوو لەهیجران
بەهارم هیچ ئەدی بۆ گەشت و سەیران
بەقوربان شارەزووری چۆن ببینم
زەرو زوورم نییە شەقاو هەڵێنم
لەباتی کێوی هەورامانی پڕ نوور
لەژێر کێوی غەمان کەوتووم وەکو موور
ئەگەر لوتفت هەبێ پێ رادەکێشم
لەقافڵەی مەتڵەبا هەردەم لەپێشم
لەوێ ڕۆژێ کەتۆم دیوە لەبەغدا
ملم داوە بەحەق وەڵلا بەبیللا

دواجار بەم شێوەیە کۆتایی بەنامە شیعرییەکەی دێنێ:

لەبەر شێخان ئەگەرچی دین براوە
بەتیفی تۆ زمانی من براوە
وەلێ بۆ خاتری تۆ بەندەیانم
زمان دەگرم لەحەقیان تا بتوانم
لەپاشی تۆ خودا بۆ خۆی عەلیمە
لەکەرکووکیش دوعا گۆیی عەلیمە

ئەم شیعرەی جەلی لەسەر شێوەی جووت قافیە (مەسنەوی) هۆنراوەتەوە، بەزۆری نامەی شیعری لەئەدەبی کلاسیکی کوردیدا ئەم جۆرە قافیەی بۆ بەکارهێنراوە.

ئەوەی لەم شیعرەدا سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە ئەتیکێت لەهەڵوێستی بەراوردکردن و موجامەلەدا ئەوە دەخوازێ پیاو ئەوەی بەرامبەری بەگەورە بزانێ و خۆی بەبچووک. لەبەر ئەوە جەلی ئەمەی لەگەڵ شێخ عومەری بیارە کردووە. لەکۆتایی شیعرەکەدا ئەوەی لەبیر نەچووە یادی شێخ عەلی تاڵەبانی برای شێخ ڕەزا بکاتەوە، بەمە جەلی ویستوویەتی بڵێ، هەرچەندە دڵسۆزی شێخ عومەری بیارەیەو لەڕووی تەریقەتیشەوە نەقشبەندییە، بەڵام سۆزی بۆ شێخ عەلی تاڵەبانیش هەیە، کە شێخی تەریقەتی قادرییە.

شانازیکردن بەخۆ سیفەتی زۆربەی شاعیرانی ڕۆژگارانی کلاسیکی بووە، لەوانەیە جەلی هەستی بەوە کردبێ لەڕووی شاعیرییەوە مافی خۆی نەدرابێتێ، واتە وەک شاعیرێک لەناو خەڵکیدا ناوبانگی دەرنەکردبێ، لەم لایەنەوە دەڵێ:

دەفتەری ئەهلی هونەر بگرن ئەگەر لەم عەسرەدا
ماڵی بێ ئیقبال نەبێ وەڵلا (جەلی) سەر دەفتەرە

ئەمە نارەزایی هەموو شاعیرێکە، یا هەموو ڕۆشنبیرێکە بەرهەمی ئەدەبی و هونەری هەرچی بێ، کە بەچاوی خۆی تەماشا نەکرێ دەبێتە گرێ لێی و ناچار دەکەوێتە ستایشی خۆی، بەڵام هەر چۆنێ بێ ئەو ستایشە ڕەوایە ئەگەر ماکی داهێنانی ئیستێتیکی تێدا بێ.

پەیدابوونی بیری کوردایەتی بەشێوەیێکی تازە لەدوا سالآنی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم کاری کردبووە سەر خوێندەوارانی ئەو سەردەمانە، کە زۆربەیان مەلا بوون. جەلی یەکێک بووە لەو مەلایانەی هەستی کوردایەتییان لەلا دروست بووە بۆ دەربڕینی هەڵوێستی خۆی لەوانەیە بەئانقەست شیعرێکی بەزمانی فارسی دانابێ بۆ ئەوەی لەو زمانە لابداو بێتە سەر زمانی کوردی، نەم لایەنەوە دەڵێ:

با بکەم تەبدیلی نەزم و قافیەو ڕەویەو عەرووز
بەم زمانە هیچی تر شیعرم لەبۆ هەڵناستێ
بیکەمە کوردی زمانی خۆمە چاکی تێدەگەم
خوایە تۆفیقم بدەی من بەندە تۆ مەولاستێ

ئەختەر
١٨٨٨-١٨٣٩

ژیانی ئەختەر

ئەختەر، بەمانای ئەستێرە، نازناوی ئەمین ئاغای کوڕی بەکر ئاغای کوڕی محەمەد ئاغای حەوێزییە. لەساڵی ١٨٣٩ لەگەڕەکی بەفری قەندی لەکۆیە لەدایک بووە.

سەرەتای خوێندنی ئەختەر لەیەکێ لەحوجرەکانی مزگەوتی گەورەی کۆیە بووە. لەتەمەنی مێردمنداڵی وانەی فارسی لای مەلا سمایل مەنتک خوێندووە، ماوەییێکیش لەگەڵ ئەسعەد ئاغای حەوێزی برای لەبەغدا هەردووکیان بەردەوام دەبن لەسەر خوێندن. لەپاشان لەتەمەنی پازدە ساڵیدا ناچار دەبێ دەست لەخوێندن هەڵبگرێ بەهۆی مردنی باوکییەوەو لەجێی ئەو دادەنیشێ. بەم جۆرە دەبێتە سەرۆکی بنەماڵەی حەوێزییان و دیوەخانەی تایبەتی وەک نێوەندێکی ئەدەبی لەو ڕۆژگارەدا خۆی دەنواند. مەڵبەندو جێی کۆڕو کۆبوونەوەی شاعیرانی ئەو سەردەمە بوو، بەتایبەتی حاجی و کەیفی و شێخ ڕەزا میوانی بەڕێزی ئەو دیوەخانەیە بوون و جێگەی دیارییان تێیدا هەبوو.

ئەختەر وەک ئاغایێکی بەدیمەن و دەوڵەمەند لەژیانی کۆمەڵایەتیدا ئوروستوکراتیانە نەبووە، بەزەیی بەهەژاراندا هاتۆتەوە، دەستی گرتوون و یارمەتی داون. ئەختەر خاوەنی قسەی خۆی بووە، بەرهەڵستی خراپەی داگیرکەری عوسمانی کردووە، تا گەیشتۆتە ئەو ڕادەیەی هەجووی سوڵتانی عوسمانی بکا. لەسەر ئەمە والی عوسمانی تەقیەدین پاشا ئەختەری ئاوارەی شاری حیللەی باشووری عێراق کردووە. لەدوای ماوەیێک کە نامیق پاشا بووە بەوالی، ئەختەری لەئاوارەیی ئازاد کردووەو گەڕاوەتەوە کۆیە.

لەژیانی تایبەتی خۆیدا ئەختەر دڵداری کردووە، دڵی چۆتە کچێکی جوانی بنەماڵەی دارۆغە، ناوی ڕابی بووە. ئەم دڵدارییە پاک و بێ گەردە زیندە بەچاڵ دەکرێ بە بەهانەی ئەوەی ئەختەرو ڕابی بەمنداڵی شیریان پێکەوە خواردووە.

ئەختەر تەنیا شاعیر نەبووە، بەڵکو هونەروەرێکی ڕەسەنی مۆسیقاو گۆرانی بووە، ئاوازی بۆ هەندێ شیعری کوردی داناوە، جگە لەوەی شیعری خۆی کە دەکەوتە بەر دەنگی گۆرانیبێژان ئاوازەکانیان لەلایەن شاعیرەوە دادەنران، هەروەها هەندێ جار بۆ ئاوازێکی دیاریکراو شیعری هۆنیوەتەوە، بایەخی بەگۆرانیء سروودی میللی (فۆلکلۆری) داوە.

دیوەخانەکەی مەڵبەندێکی ئەدەب و هونەر بووە. بەگشتی ئەختەر دەورێکی گرنگی بووە لەژیانی خوێندەواری کۆمەڵی کۆیە لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم.

ئەختەر لەساڵی ١٨٨٨ لەکۆیە کۆچی دوایی کردووەو لەگۆڕستانی عارەبیان لەتەنیشت باوکی نێژراوە.

شیعری ئەختەر

ئەختەر لەهەندێ لەشیعرەکانیدا ناوی ڕاستەقینەی خۆی "ئەمین"ی بەکارهێناوە وەک نازناوی شیعری. بەرهەمی شیعری ئەختەر ئەوەی بۆمان ماوەتەوە زۆر کەمە، بۆیە زۆربەی بەحرەکانی عەرووزو قافیەی دەنگەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی تیایاندا نابینرێن. پلەی ئیستێتیکی ئەو شیعرانەی لەبەر دەستدایە، ئەوە دەگەیەنێ دیوانی شیعری ئەختەر زۆر لەمە زیاتر بووبێ.

بێ گومان ئەختەر سەر بەقوتابخانەی نالییە، بەڵام لەو شاعیرە بەرچاوانەیە داهێنانی هونەری زۆرە لەناو چوارچێوەی ئەم قوتابخانەیەدا. شیعری ئەختەر لەڕێکخستنی ڕستە و تەعبیر سفت و ئاسانە. مانای ڕستەو داهێنانی ڕەوانبێژی خۆیان بەچێژی خوێنەر دەناسێنن.

بەگشتی ناوەڕۆکی شیعری ئەختەر لەدوو مەبەستی سەرەکی پێکهاتووە، وەسف و دڵداری. ئەم دوو بابەتە بەشێوەییەک تێک ترنجاوون بەهیچ جۆرێ لەیەکتری جیا ناکرێنەوە. شاعیر بەشێوازێکی ڕەوان و بەهەناسەیێکی گازاندەو گلەیی ئامێزەوە وێنەی شیعری دروست دەکاو مانای داهێنراو دەخولقێنێ.

گەشتی گوڵزاری شیعری ئەختەر

لە غەزەلێکیدا ئەختەر دەڵێ:

ڕووحی شیرینم لەبۆچ ئەمڕۆکە وا لوتفت نییە
نووری بینای دیدەکانم پێم بڵێ سووچم چییە
بێ قەباحەت لێم زویری چاکە ئینسافت هەبێ
تاکو نەمرم خۆ مەحاڵە ڕۆیینم لەم قاپییە
خوێن لە چاوانم خرۆشا وا فووارەی بەستووە
نابێ جارێ بێیتە سەر ئەم حەوزو جۆگەو کانییە
ئاگرێ عەشقت وەها کوورەی دڵی هێناومە تاو
شێت و شەیدای کردووم ئاگام لەدنیایێ نییە
واعیزێ دوێنێ لەسەر مینبەر وەها وەعزی دەدا
هەر کەسێ یاری نەبێ تەحقیقە عومری فانییە
قازی و موفتی کە دوێنێ نیسحەتی منیان دەکرد
ئیمڕۆ قازی موتریبەو ساقی جەنابی موفتییە
زاهیدو سۆفی ئەگەر سەد ساڵی تر تەقوا بکەن
شارەزا نابن وەکو من موشکیلە ئەم وادییە
شێخی سەنعانی ئەگەر دەستی بەدامانت بگا
خەرقەو تەسبیح و تاج و تەیلەسانی بۆچییە
ئەی (ئەمین) بیستوومە ئیمڕۆ یار خەڵاتی کردووی
سا وەرە ئەوجاکە بمرە تۆ لەسەر ئەم خۆشییە

لەسەرەتای ئەم شیعرەدا ئەختەر ئەوە ڕوون دەکاتەوە کەیاری خۆشەویستی لێی تۆراوە. بێ گومان هیچ هۆیێک لەناوەوە نەبووە بۆ ئەو تۆرانە. واعیز ئامۆژگاری هەموو کەسێکی کردووە پێویستە یارو دلبەری هەبێ، ئەوەی نەیبێ تەمەنی بەخۆڕایی دەباتە سەر. دڵداری پێویستی هەموو کەسێکە قازی و موفتێش دەگرێتەوە. ئەمانە لەڕابردوودا ئامۆژگارییان دەکرد خەڵکی لەئەڤین و دڵداری دوور بکەونەوە، کەچی ئەمڕۆ قازی بووە بەگۆرانیبێژو موفتیش بووە بەمەیگێر. لەکۆتایی شیعرەکە دلبەر لەگەڵ شاعیردا ئاشت دەبێتەوە، ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی لەخۆشیاندا مردنی بۆ خۆی بووێ.

لەشیعرێکی دیکەیدا ئەختەر یادی کۆمەڵێک شارو ئاوەدانی و ناوچەی جوگرافی دەکاتەوە، کە بەجوانی کچ ناوبانگیان دەرکردووە، لەغەزەلەکەیدا دەڵێ:

دەخیلت بم لە عوشاقت مەرەنجە
دڵ و دینم فیدای ئەم لارو لەنجە
لەدەوری عاریزت کاکۆڵی پر چین
دەڵێی ماری سیای ئێشکچی گەنجە
لەگورجستان و چین وەک تۆم نەدیوە
لەماچین پشکنیم تا مولکی گەنجە
بەهایی خاڵی هیندووت هیندو نەوبە
فیدایی لەنجەکەت شیرازو تەنجە
هەتا وەک شیری دایکت لێت حەڵاڵ بێ
خەناوی کە بەخوێنم دەست و پەنجە
ئەوەندەم خاک بەسەردا کرد لەهیجرت
زەمین دووی بوو بەتۆز ئێستاکە پێنجە
لەدووری تۆ لەتۆ دوور ڕووحەکەی من
نەسیبی دڵ بڵاوو دەردو ڕەنجە
تەماشاکە سەراپا ماهم (ئەختەر)
هەموو عیشوەو فریب و نازو غەنجە

شاعیر لەو غەزەلەدا ناوی گورجستان و چین و ماچین و گەنجە و هیندستان و نەوبەو شیرازو تەنجە دەبا. ئەمانە ناوی جێگەی جوگرافی و ئاوەدانین لەنەخشەی ڕۆژهەڵات و

ئەفەریقادا. ئەختەر بەچاوی ڕەمز ئەو جێیانەی کردووە بەمەڵبەندی ژنی جوان.

شاعیر پەشۆکاوە لەدووری لە دلبەر، شین و شەپۆڕیەتی، لەحەوت چینەکەی (تەبەقەکەی) زەوی خۆڵی دوو چینی بەسەری خۆیدا کردووە، لەحەوت چینەکە پێنجیان ماون، ڕەنگە مەبەستی پێنج کۆنتینێنتەکەی وشکایی سەر ڕووی زەوی بێ.

لەشیعرێکیدا ئەختەر نالییانە خەیاڵی کردووە:

سەرم گێژو دلم بریانە بێ تۆ
لەدووریت پیشەکەم گریانە بێ تۆ
دەخۆم سوێندێ بەقورئانی جەمالت
ریازی جەننەتم زیندانە بێ تۆ
لەلای تۆ بێ منی هاوین بەهارە
لەکن من فەسلی گوڵ زستانە بێ تۆ
دەروونم لەت لەتە ئاهم شەرارە
کە ئاوی چاوی من بارانە بێ تۆ
شیفاو زیندەگانیم پێ نەماوە
لەعیشوە نۆشی بن بێگانە بێ تۆ
قەسەم بەو نێرگسی خوماری چاوت
کە (ئەختەر) خواردنی دووخانە بێ تۆ

بەگشتی هەست بەشێوازی نالی دەکرێ لەبەرهەمی شیعری ئەختەردا. بەتایبەتی ئەم غەزەلە لاساییکردنێکی تەواوی شیعرێکی نالییە، کە دەڵێ:

نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ
نەچم شەرت بێ هەتا ئەو خوارە بێ تۆ

لێرەدا دیارە ئەختەر لەکێش و قافیە لاسایی نالی کردۆتەوە، جگە لەوە هەوڵیداوە ئەوەی نالی نەیوتووە، ئەو لەم قاڵبەدا ئەو بیڵێ. هەروەها وێنەو لێکسیکۆنی نالیش لەم شیعرەدا دەکەوێتە بەرچاو، بەڵام بەشێوازێکی دیکە ئەختەر دەریبڕیوە.

سانی

۱۹۰٦ - ......

ژیانی سانی

کاک عەبدوڵڵا کوڕی کاک عەلی کوڕی کاک عەبدوڵڵا کوڕی کاک مستەفایە، نازناوی شیعری "سانی" بووە،

ئەمەی لەوشەی "الثانی" عەرەبی وەرگرتووە. ناوی باپیری عەبدوڵڵا بووە، ئەوی بە عەبدوڵڵای یەکەم داناوە خۆشی بەعەبدوڵڵای دووەم. بەڵام وشە عەرەبییەکەی هەڵبژاردووە بۆ نازناوی (سانی = الثانی).

سەردەمی لەدایکبوونی سانی نەزانراوە، بەڵام دیارە کەسێتی شیعری لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم بووە، خوێندنی سەرەتایی لەمەڵبەندی خۆی بووەو هەر بۆ ئەم مەبەستەش ناوچەکانی دیکەی خۆشناوەتی بەسەر کردۆتەوە. پێوەندی و تێکەڵاوی لەگەڵ کۆیە زۆر بووە بەتایبەتی نموونەی بڵاوبوونەوەو پەرەسەندنی قوتابخانەی نالی لەخاکی سۆران لەکۆیە بووە لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم. لەڕووی بەڕێوەبردن و کاروباری میرییەوە مەڵبەندی بنەماڵەی کاکی هیران گوندەکانی هیران و نازدنێن سەر بەکۆیە بوون.

سانی کەسێک بووە لەئەنجامی چێژی شاعیری و ئاواز گیرۆدەی گۆرانی و سروودو مۆسیقا بووە. غەزەلەکانی لەسەر ئاوازی دەف، دەنگخۆشەکان چڕیویانە.

شاعیر تەمەنێکی درێژی بردۆتە سەرو لەساڵی ۱۹۰٦ کۆچی دوایی کردووەو لەگۆڕستانی بنەماڵە لەگوندی هیران نێژراوە.

شیعری سانی

ئەو شیعرە کەمەی ئەم شاعیرەمان لەبەردەستدایە لەچوارچێوەی قاڵبی غەزەلی دڵداری و وەسف نەچۆتە

دەرەوە. شاعیر بایەخێکی زۆری بەڕەوانبێژی داوە، کێشی شیعری ڕەوانە، قافیەی بێ خەوشە، وشەی هەڵبژاردەیە، ڕستەو تەعبیری بێ گرێیە، مانای ئاشکرایە.

نموونەی شیعری سانی

لەشیعرێکیدا سانی هانا دەباتە بەر مەیگێڕ بۆ ئەوەی لەخراپەی ڕەقیب بیپارێزێ:

گوتی چارەم نەبوو هەرچەند هەلاتم
دەخیل ساقی وەرە وەعدەی وەفاتم
بدە جامێ بەقوربانی وەفاتم
لەبەر جەوری ڕەقیب و دەردی دووری
هەمیشە چاوەڕێی مەرگە حەیاتم
هەزار دەفعە شەوو ڕۆژ گەر دەرم کەی
غولام و بەندەیی تۆم خاکی پاتم
لەعەشقی چاوەکانی مەستی لەیلا
وەکو مەجنوون شەیدایی ولاتم

شاعیر لێرەدا باکی بەڕەقیب نەکەوتووە، ئەگەر یاری نازدار بەقسە دەریشی بکا سانی عەبدو غولام و خاکی بەر پێی ئەو یارەیە، وەک مەجنوون سانیش ناگاتە لەیلای خۆی.

سانی غەزەلێکی حەوت دێڕی مستەفا بەگی کوردی هەڵبژاردووە، سێ دێڕ لەو غەزەلەی کردووە بەپێنج خشتەکی، دێڕی یەکەم و دووەم و کۆتایی، لەوانەیە هەمووی کردبێتە پێنج خشتەکی و ئەوانی دیکە ون بووبن:

بەدڵ ئەفغان و زارییە لەچاوان گوڵ دەبارێنم
لەهیجری یاری بێ میهرم لەجەوری چەرخی پڕ کینم
وەها سەرگەشتەو مەحبووسی ئەم کاکۆڵی پڕ چینم
(ڕەفیقی کونجی میحنەت عاجزن هەر شەو لەناڵینم
گورێزانن لەبەر لێشاوی بەحری مەوجی ئەسرینم)
فیدای لەعلی لەبانت بم جەفا لەبیە حەمیەت بێ
هەتا کەی قیسمەتی من لەو قەدی ڕەعنا ئەزییەت بێ
بەقوربانی نیگاهت بم لەڕێگای خوا مورووەت بێ
(ئەگەر مومکین نەبوو وەسڵم کە من مردم وەسییەت بێ
لەباتی قەوم و خوێشانم لەسەر مەیتم بکا شینم)

* * *

سەدایی مەقسەدی قەتلە بەئەو موژگانی خوێنینت
تەشەبوس نابەمە بەر کەس بەغەیرەز لێوی شیرینت
سوئالی بێ جوابە گەر بکەن لەو عەبدی دێرینت
(عەبەس (کوردی) مەلایێک دێن دەپرسن مەزهەب و دینت
کە قادر خۆی دەزانێ من لەسەر کام مەزهەب و دینم)

ئەم کارەی سانی ئەوە دەگەیەنێ، کە هۆگری شیعری مستەفا بەگی کوردی بووەو تەنانەت ئەم غەزەلەشی بەدڵ بووە، بۆیە کردوویەتی بەپێنج خشتەکی، ئەم کارە لەئەدەبی نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا پێڕەو دەکرێ.

نیهانی
١٩٣٤-١٨٦٥

ژیانی نیهانی

ناوی ئەم شاعیرە شێخ محیەدین کوڕی شێخ عەبدولکەریم کوڕی شێخ ئەحمەدە. لەساڵی ١٨٦٥ لەشاری کۆیە لەدایک بووە. سەرەتاکانی خوێندنی قورئان و فێربوونی زانستەکانی ئایینی ئیسلام لەحوجرەی مزگەوتی مەلایان بووە. قۆناغی فەقێیەتی لەمزگەوتی بابیز ئاغا لەکۆیە تەواو کردووە، مەلا عەبدولڕەحمانی کوڕی مەلا عەباس مامۆستای بووە.

لەو دەمەی شێخ محیەدین دەستی بەشیعر نووسین کردووە، ناوی "نیهانی" وەک نازناوی شیعری. هەڵبژاردووە هێشتا لەتەمەنی مێردمنداڵی بووە کە لەگەڵ باوکی گەشتی سلێمانییان کردووە، بەتایبەتی بۆ بینینی کاک ئەحمەدی شێخ بەمەبەستی وەرگرتنی ئیجازەی دەروێشی تەریقەتی قادری. لەدوای ئەمە نیهانی وەکو

هەمــوو فــەقـێکانی کــوردســتــان گــوند بەگــوند گــەڕاوە بەمــەبەسـتی کـۆتایی هێنان بەخـوێندنی زانسـتـییـەکـانی ئاییـنی ئیسـلام و زمـانی عـەرەبی. لەپێشـان چووە بۆ گوندی "زێوە"ی ناوچەی خـۆشـناوەتی لـەلای مــەلا حــوسـێنی کەرکووکی خوێندوویەتی، لەپاشان لەگەڵ مامۆستای خۆی مەڵبەندی ژیانیان دەگوێزنەوە گوندی "قەرەناو"ی ناوچەی شــوانی کـەرکـووک. لەدوای ئـەمـە ڕووی کــردۆتە گــوندی "عەزە"ی دەشتی هەولێرو ماوەیێکیش لای مەلا شەریفی ڕەنگەڕێژانی خــوێندوویەتی. دوا جــار ڕووی کــردۆتە شەقڵاوەو لەوێ پێویستییەکانی خوێندنی مەلایەتی تەواو کردووە.

وەک زانراوە نیـهانی لەتەمـەنی هەژدە ساڵی ئیـجازەی تەریقەتی قـادری لەکاک ئەحمەدی شێخ وەرگرتووە، بەڵام پێش کـۆچی دوایی باوکی لەسـەر دەسـتی ئەو ئیـجـازەی تەریقەتی تازە کردۆتەوە. کە باوکی لەساڵی ١٨٩٦ کۆچی دوایی کـردووە نیــهـانی لەجـێی ئەو دانیــشــتــوودو بووە بەڕێبەری تەریقەتی قادری لەتەکیەی شێخ ئەحمەد.

لەســاڵی ١٩٢٢ لەو کــاتەی ئینگلیــز بەردوومــانی کۆیەیان کردووە نیـهانی ئەوێی بەجێـهێشـتـوودو چووە بۆ گوندی "هەڵەجە"ی دەشتی هەولێر، لەلای شێخ مەعرووفی برا گەورەی نیشتەجێ بووە، تا ساڵی ١٩٣٤ لەوێ ژیاوەو هەر لەو ساڵەدا کۆچی دوایی کردووەو لەگۆڕستانی هەڵەجە نێژراوە.

شیعری نیهانی

نیـهانی شیـعری کـەمە، ئەوەی هەیە هەمـووی بەچاپ نەگـەیەنراوە، بەشـێکی کـەمی بڵاوکـراوەتەوە، بەگـشـتی شیعری ئەم شاعیرە خەریکی دڵدارییە، دەوری گرنگی بووە لەپەرەپێـدانی شـیـعـری تەقلیـدی کـلاسـیکی کـوردی و دەوڵەمەندکردنی.

نموونەی شیعری نیهانی

لەشیعرێکیدا شاعیر دەڵێ:

دیســان وا دڵ پەرێشــان بوو چووە بازاڕی ڕیســوایی
مــەتاعی خــاسی ئیــدراکی فــرۆشت دای بەیەغــمــایی
ڕەفــیــقــان و برای جــانی لەڕێی خــوا ســا عــیــلاجێ کـەن
لەعــەشــقی شـۆخی بێ ڕەحــمی ئەوا لێم بوو بەشـەیدایی
نەسیحەت نابیسێ نەسڵەن دەڵێ من باوکە کوشتەکەی ویم
دەڵێ ســا لاچۆ لێم لادە یەخــەم مــەگــرە بەبابایی
کەمن گەنجینەیی عەشقم بەدەس کەوت شاهی سەر تەختم
چ باکم تۆیە ئەم گــەنجــە بدۆڕێنم بەخــۆڕایی
هەزاران جــانی شــیــرینم هەبێ نایێــتــە بەر چاوم
فــیـدای خـاکی ڕەهی ئەو بێ و نیـسـاری زوڵفی تایایی
بەقــوربانی دوو چاوی نێرگــسی و فــەتتـان و مــەسـتی بم
بیم فــیـدیەی دوو لەعلی لێوی یاقــووتی شـەکـەر خـایی
لەدەعـوای شـۆڕی ئەو مـاهە وەها چاکـە (نیـهـانی) بێ
هـەزارانـی هـەیـە دیـوانـەیـی دوو زوڵـفـی یـەڵـدایـی

هەندێ داهێنانی شاراوە لەدوو توێی ڕستـەکانی ئەم شیـعرە بەدی دەکرێ. شاعیـر دڵ وەکو قاووغێکی دڵداری لەخۆی جیا دەکاتەوە، یا بەمانای فەلسەفی لەخۆی تەجرید دەکا. ئەوە دەگێـڕێتـەوە دڵ بەقـسـەی خـاوەنەکـەی ناکـا، ئاراسـتـەی کـاری چاکی ناکـا. ئیـتـر شـاعـیـر بەبێ عـەشق دەیگرێ، لەبەر ئەوە منەتی پێ نییە.

لەدوا دێڕی شیـعرەکـە سـیـفـەتی یەڵدا بۆ زولفی یاری بەکـار دێنێ. ئەوەی ئاسـاییـە لەم شـیـعـردا ئەوەیە یەڵدا ڕەمـزی درێژترین شـەوی سـاڵە، دەکـەوێتـە شـەوی ٢١ی کـانوونی یەکـەم. لەبەر درێژی ئەو شـەوە شـاعـیـران بۆ سەردەمی عەشقبازی و ماچوموچ لەگەڵ یاری خۆشەویست بەکاری دێن، کەچی ئەم شاعیرەشمان بۆ سیفەتی ڕەشی و درێژی بەکــاری دێنێ، بەڵام زوڵفی یـار بەو شــەوە دەچووێنێ.

مەنفی
.....-١٩٢١

ژیانی مەنفی

مـەنفی نازناوی مـەلا ڕەسوول کـوڕی مەلا مـەحمـوودی بێتـووشـیـیـە، باوکی لەبێـتـووشـەوە هاتووە بۆ کـۆیەو لەوێ نیشتەجێ بووە. ئینجا مـەلا ڕەسووڵ لەکۆیە لەدایک بووە. باوکی لەمزگەوتی منارە مـەلا بووە. ڕەسـوولی کـوڕی لای ئەو خـوێندوویەتی، لەدوای مـردنی باوکی جێنشـینی ئەو بووەو حوجرەی خوێندنی داناوەو زانسـتـیـیـەکـانی ئاییـنی ئیسلام و زمانی عەرەبی فێری قوتابیان کردووە.

مـەنفی زمـانی فـارسی زانیـوە، لەبەر ئەوە لەسـەردەمی

داگیرکردنی کۆیە لەلایەن ئینگلیزەوە بووە بەتەرجومانی داگیرکەرە ئینگلیزەکان، چونکە هەندێ لەو ئەفسەرە ئینگلیزانە ڕۆژهەڵاتناس بوون، زمانی فارسییان لەکوردی باشتر زانیوە.

مەنفی لەبنەماڵەی بێتووشییە، لەو خێزانەدا زاناو شاعیری گەورە هەڵکەوتوون، لەوانە مەلا عەبدوڵڵای بێتووشی ناودار. شاعیری ئەم ناوە پێوەندی بەکاک مستەفای هیران (سافی) بووە، نێوانییان خۆش بووە، شیعری بەسەر سافیدا هەڵداوە.

لەساڵی ١٩١٩ مەنفی کراوە بە بەڕێوەبەری قوتابخانەی سەرەتایی لەکۆیە کەناوی "ئووڵا" واتە (یەکەم) بووە.

مەنفی لەساڵی ١٩٢١ لەکۆیە کۆچی دوایی کردووەو هەر لەوێش نێژراوە.

شیعری مەنفی

شیعری مەنفی لەمەبەسە کلاسیکییەکانی شیعری کوردی لەڕووی ڕوخسارو ناوەڕۆکەوە نەچۆتە دەرەوە، زمانی شیعری ئاسان و ڕەوانە، کێشی عەرووزییە، یەکێتی قافیەی بەکارهێناوە، هەندێ لەمەبەستەکانی شیعری لاسایی دەور دەکاتەوە لەوەسف و دڵداری و داشۆرین. لەدیوانی شیعری کوردیدا جێ پەنجەی مەنفی دیارەو ئەو دیوانەی ڕەنگین و دەوڵەمەند کردووە.

نموونەی شیعری مەنفی

لەشیعرێکیدا مەنفی دەڵێ:

قەمەر خەددی سەهی قەددی کەمەر موویی سەمەن بوویی
بەدەن سیمی دەهەن میمی جەفاکاری دڵ ئازاری
فەلەک خوویی مەلەک ڕوویی سیا چەشمی موژە سەهمی
بەڵا جوویی تەلخ گوویی مەهی بێ میهرو غەدداری

لەم پارچە شیعرەدا مەنفی ڕیتم و مۆسیقاییێکی تایبەتی بەناوەڕۆکی شیعرەکە بەخشیوە. هەر نیوە دێڕی کردووە بەچوار ڕستەی قافیەدار، جۆرە ئاوازێکی دروست کردووە لەتریەی پێی وڵاغی ڕەسەن و خوڕەی ئاوی گەلی دەکا، کە سەرەو خوار دەبێتەوە. خوێنەر لەگەڵ مۆسیقای ڕەوانبێژی دەژی، خۆ ئەگەر سەرنجی ناوەڕۆکیش بدا کە وەسفی یارەکەیەتی، ماناو مۆسقا هارمۆنییێک دروست دەکەن دەبێتە ئارامی گوێ و مێشک.

مەنفی لە شیعرێکیدا موناجات لەگەڵ یاری خۆشەویستی دەکا:

جەمیعی عاشقانی دڵ حەزینت
بەقوربانی دوو چاوی نێرگسینت
هەزارانی وەکو عەزراو لەیلا
کەنیزانی غولامی کەمتەرینت
کە مەقسوودی دڵم ماچێکە قوربان
دەسا بیدە لە لەعلی شەککەرینت
ئەگەر مەیلت لەقەتلی عاشقانە
بەسە شمشێری ئەبرۆی نازەنینت
چییە جانا وەها بێ ڕەحمی ئەمڕۆ
چ قەوماوە کەوا تێکچوو جەبینت
پەرێشان بوو دڵی عالەم بەکوللی
وەکو زوڵفت لەسەر ڕووی ئاتەشینت
کە (مەنفی) بەندەیی قوربانی تۆیە
بەماچێ دەستی بگرە دەست و دینت

شاعیر ئەم دلبەرەی خۆی بەگەورەتر دەزانێ لەهەموو دلبەرانی گێتی، بەتایبەتی عەزراو لەیلا، لەبەر ئەوە دڵداری زۆرە. بێ گومان ئەم هەموو پێدا هەڵدانەی لەپێناوی ماچێکە دلبەر پێشکێشی شاعیری بکا، دیارە ئەو ماچەش دەست ناکەوێ.

مەنفی خۆی بەدەروێشی کاک مستەفای هیران (سافی) داناوە، شیعری هەیە بۆ ستایشی ئەو دەروێشیزمەی لەکاک مستەفا بەرجەستەی کردووە، لەشیعرێکیاندا دەڵێ:

تاڵعم بێ دار بوو باز بەختم ئەوا نوستۆتەوە
کاغەزم ناردۆتە لای دڵدارو نەیخوێندۆتەوە
جوزئەیێ ڕەحمی موسوڵمانی لەدڵ پەیدا ببوو
بوو بەشەیتانی ڕەقیب و مانی لێ سەندۆتەوە
من کە خۆراکم نییە وا تێمەگەن بێ خواردنم
باری لێوم خواردووە خوێنی دڵم خواردۆتەوە
نووری دینی مستەفایە ڕەوشەنی کرد ڕووی زەمین
یا مەیی بێ میهرو مەه ڕووی ڕۆژی دەرخستۆتەوە
یووسفی میسری کە مەشهوورە بەحوسن و دلبەری
ئێستە هەم چەشمی پەیا بوو بۆچی خۆی شاردۆتەوە
(مەنفی) یا وا بەستەیی زولفی نیگاری خۆیەتی
یا نەخۆ دێوانەیە شێخ دەست و پێی بەستۆتەوە

مەنفی ئەم شیعرەی وەک نامەیێک یا پەیامێک بۆ کاک مستەفای هیرانی نووسیوە گلەیی لێ دەکا، چونکە وا دەردەکەوێ پێشتر مەنفی نامەی بۆ کاک مستەفا نووسیبێ و ئەو وەرامی نەدابێتەوە. بێ گومان ئەم نامەیە وەک موناجاتێکی دڵداری دەکەوێتە ڕوو، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە پێویستە بەهەوایێکی سۆفیزمیانە تەماشا بکرێ.

مەنفی بەشداری لەو چوونە مەیدانە دەکا، کە شێخ ڕەزاو شوکری فەزڵی بەشەڕە شیعر نابوویانەوە. شاعیری ئەم ماوەیەمان خۆی دەکا بەلایەنی شێخ ڕەزاو بەگژ شوکری فەزڵیدا دەچێ، لەم بابەتەوە دەڵێ:

شوکری خۆت دەیزانی تۆڵەی چاکە قەت ئاوا دەبێ
نانی کێری شێخ دەخۆی تا ڕووی زەمین ئاوا دەبێ

بەم جۆرە دوایی بەشیعرەکە دێنێ:

کێوی ئەلبورزی سوڕێنت گەر بەری گورزم کەوێ
وای دەهاڕم سەد هەزار دەربەندی لێ پەیدا دەبێ
گەر ڕەئیسی شاعیران ڕوخسەت بداتن کافییە
کێری (مەنفی) قوون دڕێنی دوژمن و ئەعدا دەبێ

ئەم دێڕانە وەک بەرهەمێکی جوان دەکەونە بەرچاو لەڕووی هونەرییەوە. بەڵام پێویستە لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە لێیان بکۆڵرێتەوە. مەنفی بۆچ لای شێخ ڕەزای گرتووەو دژی شوکری فەزڵی وەستاوە؟ لێرەدا هەڵوێست هەر ئەوەیە بۆچ مەلا عەبدوڵڵای جەلی لەکۆیە لەکێشەکەی نێوان شێخ ڕەزاو کەیفی لایەنی شێخ ڕەزای گرتووەو بەئیهانەو لێدان کەیفی دەرکردووەو ناچار بووە کۆیە بەجێ بێڵێ، ڕوو بکاتە ئەستەموول. هۆی ئەمە لەهەردوو باردا ئەوەیە شێخ ڕەزا بەناوو ناوەڕۆک کوڕی بنەماڵەیێکی شێخی قادری بەناوبانگ بووە، مەقامێکی بەرزی بووە لەبەر خۆشی نەبوو بێ لەبەر بنەماڵەی بووە. یەکێکی وەکو مەلا عەبدوڵڵای جەلی و مەلا ڕەسوولی مەنفی کە لایەنی شێخ ڕەزایان گرتووە لەدژی کەلاش خوارێکی وەکو کەیفی و کەسێکی ئاسایی وەکو شوکری فەزڵی کارێکی ڕیاییان کردووە. نەدەبوو بیکەن، ئەگینا ئەگەر مەسەلە شاعیری بووبێ کەیفی و شوکری فەزڵی لەگەڵ ئەوەی شیعریان کەمە، بەڵام لەشاعیرە مەقام بەرزەکان بوون.

حاجی
١٨٩٧-١٨١٦

ژیانی حاجی

حاجی لەبابەت خۆیەوە دەڵێ:

باوکم ئەحمەد بوو ناوی فیکرم دێ
خەڵقی لادێ بوو دایکی من فاتێ

حاجی قادر کوڕی مەلا ئەحمەدی کوڕی مەلا سالّحی کوڕی مەلا ئەحمەدی گەورەیە. ناوی دایکی فاتێ (فاتیمە) بووە. لەنێوەندی ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردیدا ئەوە باوە وشەی "حاجی" پێشناوی چوونە حەجی نییە، چونکە حەجی نەکردووە، ناوی قادر یا عەبدولقادر بووەو لەمانگی حاجییان لەدایک بووە لەبەر ئەوە لە منداڵییەوە بەحاجی قادر ناوبانگی دەرکردووە.

حاجی لەساڵی ١٨١٦ لەگوندی گۆڕقەرەج لەدایک بووە، ئەم ئاواییە کەوتۆتە خوارووی ڕۆژئاوای شاری کۆیە نزیک شوێنەواری گۆمەلاڵەی دۆڵی مۆردان.

حاجی زۆر منداڵ بووە کە باوکی مردووە. لەتەمەنی حەوت ساڵیدا فاتێی دایکی ناویەتیە بەرخوێندن. لە نەریتی ناو کوردەواری ئەوە باو بووە کوڕی تاقانە بەمنداڵی باوکی کۆچی دوایی کردبێ دایکی دەیخستە بەرخوێندن. خوێندنی بەرایی حاجی لای مەلا ئەحمەدی ئۆمەر گونبەتی بووە. ئەمە خاڵۆزای حاجی بوو. لەدوای دوو ساڵ فاتێی دایکیشی کۆچی دوایی دەکا. بەم جۆرە بێ کەس دەمێنێتەوەو مەلا ئەحمەد بەخێوی دەکا.

لەخوێندنی حوجرە تا گەیشتۆتە قۆناغی فەقێیەتی لەکۆیە بووە. لەهاوینی ساڵی ١٨٥٣ لەگەڵ مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە وەک فەقێیێک بۆ خوێندن ڕوو لەگوندی شێخ وەتمان لەناوچەی باڵەکایەتی دەکا. هەردووکیان دەبن بە فەقێی مەلا محەمەدی کاک عەبدوڵلا. لەدوای ماوەیێک حاجی لەمەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە جیا دەبێتەوەو بەتەنیا بەرەو شارەکانی سەردەشت و سابلاغ (مەهاباد) و شنۆ دەکەوێتە ڕێ، بۆ ماوەی شەش حەوت ساڵ لەم شارانەدا دەمێنێتەوە تا پرۆگرامەکانی خوێندنی حوجرە تەواو دەکا لەزانستەکانی ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی. لەساڵی ١٨٦٢ ئیجازەی دوازدە عیلمی وەرگرتووەو بەرێگای دەشتی لاجان و باڵەکایەتی گەڕاوەتەوە کۆیە.

ژیانی حاجی لەکۆیە ئاسان نەبووە، لەبەر ئەوە بەهیچ جۆرێ بۆی نەکراوە مەلایەتی بکا، یا خۆی نەیویستووە خەریکی پیشەی مەلایەتی بێ، هەروەها بێ ئۆقرەیی کاری لە ژیانی تایبەتی خۆی کردووەو بووە بەهۆی ئەوەی ژن نەهێنێ و خۆی نەخاتە ناو داوی خێزانی و تووشی بەخێوکردنی ماڵ و منداڵ نەبێ.

پێوەندی حاجی بەئاغاو کاربەدەستانی سەرەوەی کۆمەڵی کۆیە بنەماڵەکانی حەویزی (بەتایبەتی ئەختەر- ئەمین ئاغای شاعیر) هەروەها غەفووری و مەلاکان باش بوو، بەلام ئەمە نەیتوانیوە لەتیرو توانجی سیستێمی دەرەبەگی و بزووتنەوەی دەروێشیزم، کە هەمیشە لەخزمەتی دەسەلاتی سولتانی عوسمانی بوون ڕزگاری ببێ. لێرەدا شێخ نەبی ماویلی دەوری گرنگی بووە لەبەربەرەکانێ کردنی حاجی و تەنگەتاو کردنی تا پلەیێک وڵات بەجێ بێڵێ و ئاوارەی وڵاتان بێ. ئەم شێخ نەبی ماویلییە مەلایێکی باش بووە، لەرواندز خوێندوویەتی و لەوێ ژیاوە، شێخی تەریقەتی نەقشبەندی بووە، ماڵی لەکۆیە بووە، ئامادە بووە هەرچی خراپە هەیە بیکا بۆ بەرژەوەندی خۆی و دابینکردنی دەوڵەت. بێ گومان هەڵوێستی کەسێکی وا بەرامبەر بەبلیمەت و ڕاستگۆو زیرەک و نیشتمانپەروەر، لەخۆبردوویێکی وەکو حاجی لەکاری خراپە بەولاوە بەرامبەری هیچی دیکە نابێ.

حاجی سەری خۆی هەڵدەگرێ و ڕوو دەکاتە وڵاتی ئاوارەیی، لەئەنجامدا لەئەستەموڵ دەنیشێتەوە، وەکو نالی لەو شارە گەورەیەدا گوم نابێ، لەکوردی دڵسۆزی هاوڕەگەزی خۆی دەگەڕێ، هەندێکیان دەدۆزێتەوە، دیارترینی ئەو کوردانە چەندانێک لەئەندامانی بنەماڵەی بەدرخان پاشا دەبن.

حاجی لە ئەستەموڵ وەکو جووتیارێکی دواکەوتووی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەمی کوردستان ناکەوێتە ڕوو، هەروەها وەکو کوڵکە مەلایێکی مردووشۆر نابینرێ، بەڵکو وەک ڕۆشنبیرێکی شارەزاو هۆشیارو دڵ و دەروون پڕ لەهێزی پێشکەوتن و شۆڕشی خۆی دەنواند. لەبەر ئەوە کۆمەڵی تازە پێشکەوتوو لەچاو کۆمەڵە دواکەوتووەکەی خۆی زیاتر ڕێی بۆ خۆش دەکرد شتی تازە فێر ببێ. نزیکی ئەستەموڵ لەئەورووپا ڕێگای بۆ حاجی خۆش کرد بینینی بەرامبەر بە ئەورووپا فراوانتر بێ. ئۆتۆمبێل و شەمەندەفەری لەو وڵاتەدا چاو پێ کەوت، لەنزیکەوە ڕۆژنامەو گۆوارەکانی وڵاتی عوسمانی دەخوێندەوە.

بناغەی بوونی حاجی بەڕۆشنبیرو زانای هاوچەرخ و سیاسی و ستراتیجی و دانا لەکۆیەوە دەستی پێ کرد، لەکوردستانەوە ئەم بیروڕا تازانەی لەلا دروست بوو بوون، بەلام لەوڵاتی عوسمانی لەم لایەنەوە گەلێ شتی تازە فێر

بوو. حاجی کە پشتی لەوڵاتی خۆی کرد تەنیا شاعیر نەبوو، هەڵگری بیرو باوەڕی نوێی دەردەوەی دوازدە عیلمەکەی ئایینی ئیسلام و زمانی عەرەبی بوو، کۆمەڵی تازە یاریدەی دا ئاسۆی بیروڕای مرۆڤایەتی و نەتەوایەتی زیاتر فراوان ببێ، ڕۆژگارانی ماوەی ژیانی حاجی لەوڵاتی عوسمانی زۆر ئاشکرا نییە، راستە ئێمە دەزانین پێوەندی بەبەدرخانییەکانەوە هەبوو، بەڵام لەو سەردەمەدا ئەندامانی بنەماڵەی بەدرخانییان، خۆیان دەستبەسەر بوون چاوی خەفیەو جاسووسی دەوڵەت بەدوایانەوە بوون، لەهەموو هەرێمەکانی کوردستانی گەورە بلاوبوو بوونەوە هەروەها لەئەستەمووڵ و شارەکانی سووریاو قاهیرەی میسرو جێگەی دیکە دەبینران، زیاد لەسەر ئەمە لەمەڵبەندی خۆشیان جزیری بۆتان دەژیان، جا ئێمە ئەوە دەزانین زۆربەی ژیانی ئەو وڵاتەی حاجی لەگەڵ ئەواندا لەئەستەمووڵ بوو، بەڵام ڕەنگە لەجێگای دیکەش لەگەڵیاندا ژیا بێ، جێی وەکو جزیری بۆتان.

سەرچاوەی هەرە گرنگ بۆ ڕوونکردنەوەی ژیانی حاجی شیعری خۆیەتی، چونکە تەنیا شیعری دڵداری نەوتووە، بەڵکو چۆتە ناو ناخی یانی کۆمەڵایەتی نەتەوەکەیەوە، بێ گومان ئەم جۆرە شیعرانە زانیاری زۆر بەدەستەوە دەدەن، لەبەر ئەوە پێویستە بایەخ بەم جۆرە بەرهەمەی شاعیر بدرێ. هەر چۆنێ بێ لەدوای تەمەنێکی درێژ زۆربەی بۆ خۆی نالەباری بوو، بۆ نەتەوەی بەختیاری بوو لەئەستەمووڵ لەساڵی ١٨٩٧ کۆچی دوایی کرد. واباوە لەئەستەمووڵ نێژراوە، بەڵام گۆڕی پیرۆزی دیار نییە. ڕۆژنامەی "کوردستان"ی قاهیرە لەژمارە سێیەمی (٢٠ی مایسی ١٨٩٨) بەهۆی تێپەڕبوونی ساڵێک بەسەر کۆچی دوایی حاجی هەواڵی مردنی بلاوکردبووەوە.

شیعری حاجی

حاجی لە نامەخانەی کوردیدا

لەڕۆژنامەی "کوردستان- ١٨٩٨"ەوە تارۆژی ئەمڕۆ ڕۆژنامەو کۆواری کوردی نییە شیعرو پێناسینی لەبابەت حاجییەوە بلاو نەکردبێتەوە. ئەوانەی لەسەریان نووسیوە گەلێ زۆرن. لەم ماوەیەدا ناوی ئەو کەسانە دەهێنرێ، کە کتێبیان لەسەر داناوە یا وتارو باسی درێژیان لەسەر نووسیوە. لەوانە: ئیحسان فوئاد، ڕەشید فەندی، ڕەفیق حیلمی، عەبدولسەتار تاهیر شەریف، عەلائەدین سەجادی، سەردار حەمید میران، کەریم شارەزا، مەسعوود محەمەد، محەمەدی مەلا کەریم.

لەبابەت بلاوکردنەوەی دیوانی شیعری حاجی تائێستا ئەم چاپانە کەوتوونەتە ناوەوە:

١- کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی، چاپ و بلاوکەرەوەی، عەبدولڕەحمان سەعید، بەغدا، ١٩٢٥.
٢- دیوانی حاجی قادری کۆیی، گردو کۆکەرەوەو بلاوکەرەوە، گیو موکریانی، هەولێر، ١٩٥٣.
٣- دیوانی حاجی قادری کۆیی، گردو کۆو پەخشکار، گیو موکریانی، هەولێر ١٩٦٩.
٤- دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی، سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، بەغدا، ١٩٨٦.
٥- هەنگاوێکی تر بەرێگادا بەرەو ساغکردنەوەی دیوانی حاجی قادری کۆیی، محەمەدی مەلا کەریم، بەغدا، ١٩٨٩.

کێشی شیعری حاجی

شیعری حاجی هەمووی لەسەر کێشی بەحرەکانی عەرووز هۆنراونەتەوە. شاعیر بەهیچ جۆرێ بایەخی بەوە نەداوە کێشی زۆربەی شیعرەکانی هەبێ. لەشیعریدا ئەم کێشانە دەبینرێن: هەزەج، ڕەمەل، موزاریع، موجتەس، موتەقاریب، خەفیف، سەریع. لەو سێ کێشەی دوایی لەهەر یەکێکیان تەنیا شیعرێکی هەیە، ئەوانی دیکەش بەگشتی زۆربەی هەرە زۆریان لەسەر کێشی بەحری هەزەج و ڕەمەلن.

قافیەی شیعری حاجی

یەکێ لەخاسیەتە هەرە گرنگەکانی شیعری حاجی ئەوەیە یەکەمین شاعیرێکی کلاسیکیە شۆڕشێکی لەشیعری عەرووزی ئیسلامەوی (کوردستانی باکوور- جزیری، کوردستانی باشوور- نالی) نایەوە. ئەوەی ئاشکرایە لەو قوتابخانە کلاسیکییەدا غەزەل و قەسیدە دەبوو یەکێتی قافیەی تێدا بێ. لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەمدا، واتە نەوەی دوای نالی هەندێ شاعیر هەوڵیاندا

لەسنوورێکی تەسکدا غەزەل و قەسیدە لەسەر بنچینەی جووت قافیە (مەسنەوی) بنووسن، بەڵام حاجی گۆڕانێکی بنچینەیی تێدا کرد، بەوەی نزیکەی سێیەکی دیوانی شیعری بریتییە لەجووت قافیە (مەسنەوی). ئەوە ئاشکرایە لەپێشانا ئەم جۆرە قافیەیە تەنیا بۆ چیرۆکی شیعری بەکار دەهێنرا وەکو ئەحمەدی خانی لەم "مەم و زین"دا کردوویەتی، کەچی غەزەلەکانی هەموویان لەسەر بنچینەی یەکێتی قافیە دامەزراون. بەم جۆرە دەتوانین دیوانی حاجی لەڕووی قافیەوە بکەین بەدوو بەشەوە:

١- یەکێتی قافیە

ئەم جۆرە شیعرە ئاساییە وەکو هەموو شاعیرانی دیکە یەکێتی قافیەیان تێدایە، حاجی بەشێکی زۆر کەم لەدەنگەکانی ئەلفوبێی زمانی عەرەبی لەو شیعرانەدا بەکارهێناوە. دەنگەکان ئەمانەن: ا، ت، ر، س، ک، م، ن، و، هـ، ی، ێ.

٢- شیعری جووت قافیە (مەسنەوی)

بەشێکی زۆر لەبەرهەمی شیعری حاجی لەڕووی قافیەوە لەم بابەتەیە، هەر ئەمانەش دەبن بەڕەمزی نوێکردنەوەی شیعری حاجی، چونکە ناوەڕۆکی کۆمەڵایەتی و نیشتمانپەروەری و کوردایەتی و سیاسی زیاتر لەگەڵ ئەم جۆرە شیعرە دەگونجێن، ئەگەرچی حاجی شیعری یەکێتی قافیەشی بۆ مەبەستی ناوەڕۆکی سیاسی بەکارهێناوە.

نالی لەشیعری حاجیدا

دیوانی حاجی ناوی کۆمەڵێک لەشاعیرانی ناوچە جیاوازەکانی کوردستان و رۆژگارە کۆن و نوێکانی مێژووی کورد دەور دەکاتەوە. جگە لەوە درێژترین شیعری (بریتییە لە ٧٩ دێڕ) لەسەر شێوەی جووت قافیە دانراوە تایبەتییە بۆ یادی کۆمەڵێک لەشاعیرانی کورد لەو بەرهەمەیدا ناوی هێناون. لەم شیعرەو لەسەرانسەری دیوانیدا حاجی بایەخێکی تایبەتی بەنالی داوە، لەهەموویان زیاتر یادی دەکاتەوە، چونکە بەشاعیری هەرە گەورەی کوردی دەزانێ. لەشیعرێکیدا دەڵێ:

ئەو کە نۆشی شەرابەکی تالی
(نالی) لەو عەرسەدا بووە تالی
(نالی) ئوستادەکی گەلێ چا بوو
خدری ئابی حەیاتی مەعنا بوو

مەبەس لە "ئەو" مستەفا بەگی کوردییە لەدێری پێشتر باسی لێوە دەکا، واتە مستەفا، حاجی ئەوەندە گیرۆدەی نالییە بەسلێمان پێغەمبەری دەچوێنێ و بەخاوەن دیوان و فەرمانی دادەنێ، دیارە کەس ناتوانێ بێتە مەیدانی ئەوەوە حاجی نەبێ.

ئەستووری بیروڕای حاجی بەرامبەر بەنالی ئەوەیە کە دەڵێ:

سەد قوبەیی خەوەرنەق و سەددی سکەندەری
ناگاتە بەیتە کاولی (نالی) و مەتانەتی

بەلای حاجییەوە هیچ موعجیزەیێک ناگاتە شیعرە بەرزەکانی نالی. بەگشتی ئەمە تەنیا هەڵوێستی حاجی نییە بەرامبەر بەشاعیری گەورە، بەڵکو بیروڕای هەموو شاعیرو خوێندەوارو رۆشنبیرێکی کوردە لەدوای نالی ژیاون.

یادی شاعیرانی کورد

گیانی کوردایەتی هەمیشە حاجی هان داوە هۆگری سامانی نەتەوایەتی بێ، شانازی بەڕابردووی نەتەوەی خۆیەوە بکا. سەر بڵند بووە بەوەی گەلێ پیاوی ماقووڵ و سەرکردەی سوپایی و زانای هۆشیارو شاعیری بەرزی لێ هەڵکەوتووە، بەتایبەتی بایەخی بەشیعر داوە. لەوانەیە ناوی هەموو ئەو شاعیرانەی هێنا بێ، کە ناویانی بیستووە، یا چاوی پێ کەوتوون، یا شیعریانی خوێندۆتەوە. جگە لەوەی رەنگدانەوەی ئەم هەموو دیاردانە لەسەرانسەری شیعریدا دەبینرێن بەڵام درێژترین شیعری ناو دیوانی بۆ ئەم مەبەستە تەرخان کردووە.

سەرەتا بەم شیعرانە دەست پێ دەکا:

شەهسواری بەلاغەتی کوردان
یەککەتازی فەساحەتی بابان
مستەفایە تەخەللوسی (کوردی)
غەزەلی کوردە بەربوتی کوردی
ناوی ساحێبقرانی خاسی ئەوە
چونکە لەم عەرسە ئەسپی ئەو بەدەوە

لەهەندێ دێڕی دیکەی شیعرەکەدا دەڵێ:

دەشتی کەرکوک و کێوی هەورامان
شاعیری زۆرە بێ حەددو پایان
سادە هەر ناویان بکەم ئیملا

ئەم كــتـــێـــبـــە بچـــووكـــە بەش ناكـــا
هەر لـەشـــــێـــــــــــرازەوە هـەتا بـابـان
پاكی یەک نەزمـــە پـێی دەڵـێن گـــۆران
هەر لـەمـــــووسڵ هەتا حـــــەددی بـابان
بەیتـــێـــــان كـــردووە وەكـــو جـــافـــان

بەم دێرانەش حاجی كۆتایی بەشیعرەكەی دێنێ:
كــــەچی ڕۆمی كــــە ئێـــمـــــە دەیناسێ
وا دەزانێ كــــە ئێـــمـــــــە نەسناسێ
یانە ئێـــرانی یەک كـــــە مـــــەعلومـــــە
دایكی مـــوتعــــە باوكی مـــــەوهوومــــە
ئەمــــــە دەیكاتە كـــــاســــــە دەینۆشێ
ئەو كـــــەوای لێ دەكـــات و دەیپـــۆشێ

لەم شـــیـــعـــرە درێژەیدا حـاجی یادی ئەم شـاعـــیـــرانە دەكاتەوە: مستەفا بەگی كوردی، نالی، محەمەد فیكری، ڕەنجووری، ئەمین بەگی دزەیی، كـەیفی، سـالم، مـەشـوی (نازناوی مـەحوی بووە)، شـێخ ڕەزا، خەسـتـە، وەفـایی، مەلكەقۆر، حیماری، كیسە شكەل (ئەم سێیانەی دوایی لەشاعیرە جەربەزەكانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم بوون لەكۆیە).. شێخ ئەحمەدی جزیری، ئەحمەدی خانی، فەقێ تەیران، شـێخ خـالیـدی نەقـشـبـەندی، عـەبدولڕەحـمـان خـالیـسی، مـەلا عـەبدوڵڵای بێـتـووشی، مـەولەوی، مـەلا مـسـتـەفـای بێـسـارانی، مـەلا خدری ڕوودباری، مـیـرزا یەعقوب، حەسەن، فەقێ ئۆمەر، ئەحمەد بەگی كۆماسی، مـیـرزا مـحـەمـەدی دەربەند فـەقـرە، عـەلی هەریری، عـەلی بەردەشانی، ئەحمەدی كۆر.

حاجی كە ناوی سێ شاعیرە جەربەزەكەی هێناوە دەڵێ شـیـعـریـان جـوانە، چونكە كـوردن، بەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا بەدناوو گەلێ وردن. ئەم جۆرە شاعـیـرانە لەناو میللەتانی دیكەش هەبوون، لەئەوروپاو لەناو عەرەبانیشدا سوعلووک و سەعالیک (صعلوک، صعالیک)یان پێ دەوتن.

ئەم شـیـعـرەی حـاجی دەچێـتـە ناو شـیـعـری فـێـركـردن و پەروەردەیی (دیداكـتی)، زمـانی شـیـعـری مـیـللیـیـانەیە، حاجی بایەخی بەكێش و قافیە نەداوە، ماكی جوانكاری تێیدا لاوازە، مەبەسی شاعیر بیروڕایە، چێژو خەیاڵ نییە.

نموونە كلاسیكییەكانی شیعری حاجی

لێرەدا باس لەحاجی دەكرێ وەكو نوێنەرێكی بلیمـەتی قوتابخانەی شیعری كلاسیكی كوردستانی باشوور، دوور لەهەمـوو نوێكردنەوەو بەرپاكـردنی شـۆڕشـێكی بیـری و هونەری لەشـیـعـری كۆنی كـوردیدا. ئەوی ڕاسـتی بێ ئەو بەشـە شـیـعـرەی لێـرە باسی لێـوە دەكرێ بۆتە هۆی ئەوەی بەشاعیری گەورە لەقەڵەم بدرێ، لەوە بترازێ لەشیعرەكانی دیكەیدا نیشـتـمـانپـەروەرو كوردپەوەرو زاناو داناو سیاسی گەورەو دڵسۆزێكی بێ هاوتای نەتەوەكەیەتی.

لەم بەشـە شـیـعـرەیدا حـاجی لەمـەرجـەكـانی شـیـعـری لاسـایی نەچۆتە دەرەوە، بەڵام ئەوە هەیە گـۆڕانی بەسـەردا هێناوەو پێـشی خـسـتـووە لەڕووی داهێنانی هونەری و ئیستێتیكییەوە. بێ گومان شیعری لەم لایەنەوە كەمە، ئەویش لەبەر ئەوەیە لەنیـوەی زیاتری بەرهەمی شـیـعـری دەچێتە ناو تازەكەوە، كە لەدواییدا باسی لێوە دەكرێ. بەم پێـــە ئەگـەر شـیـعـرە نوێكانی نەبوونایەو هەمـوو دیوانی لەسەر سیستیمی شیعری كلاسیكی لاسایی بڕۆیشتایە دیوانی بە قەوارە دەگەیشتە دیوانی شاعیرانی پێش خۆی.

- لەم ماوەیەدا باس لەناوەڕۆكی شیعری كلاسیكی حاجی دەكـرێ لەگـەڵ هێنانەوەی بەڵگەو نموونە بۆ مـەبەست و هونەرە شیعرییەكانی.

ئایینی- ئیلاهییات، موناجات

حاجی لەشیعری ئایینیدا نەعتی پێغەمبەری نییە، تاكە شیعرێكی موناجاتی هەیە:

ئەی بێ نەزیرو هەمـــتـــا هەر تۆی كـــە بەرقـــەراری
بـێ دارو بـێ دیـاری بـێـــــــــــدارو پـایـەداری
بۆ باغی مـــەردی باغی ســـەرمـــایەكـــەی خـــەزانی
بۆ مـــەزرەعـــەی فـــەقـــیـــران ســـەرمـــایەكـــەی بەهاری
تۆ پادشـــا نیـــشـــانی بۆ هەر ســـەوادی ئەعـــزەم
بێ ســـەدرو شـــانشـــینی بێ پەردە پەردەداری
خـەلاقی بێ فـوتووری سـوڵتـانی بێ قـوسـووری
ڕەززاقی مـــارو مـــووری ئاودێری دێمـــەكـــاری
فەیرۆزە تەختی گەردوون مەسنووعی نەقشی تۆیە
یاقـــووت و لەعلی ڕۆژە ئەســـتـــێـــرەكـــان دوراری
جێ و مـــەكـــانی تۆیە بێ جێ وو بێ مـــەكـــانی
لەیـل و نەهـاری تـۆیـە بـێ لـەیـل و بـێ نـەهـاری
هەر ئەمـــری تۆ مـــەدارە بۆ كـــاروباری عـــالەم

هەر چەندی بێ وەزیرو بێ سەدرو کاروباری
سەحرانەوەردی شەوقت خورشید و ماهی تابان
دووجارییەن شەوو ڕۆژ بێ مەحمەل و عەماری
مەعلوومە بۆچی (حاجی) مەدحت دەکا بەکوردی
تا کەس نەڵێ بەکوردی نەکراوە مەدحی باری

ئەم موناجاتەی حاجی لەشیعری ئایینی شاعیرانی پێش خۆی ناکا، ئەوان بەزۆری وێنە و ڕستەی داهێنراوی شاعیرانی پێش خۆیان دەخزێننە ناو شیعرەکانیانەوە، بەشی زۆریان کاری نالییان بەسەرەوەیە، کەمیان شیعری داهێنراوو ڕەسەنیان نووسیوە، یەکێکی وەکو حاجی نەبێ.

سەرەڕای تازەیی ئەم موناجاتە حاجی دەڵێ ئەم شیعرەی لەبەر ئەوە داناوە تا کەس نەڵێ بەکوردی ستایشی خودا نەکراوە. بێ گومان حاجی زۆر باش دەزانێ شاعیرانی پێش خۆی ستایشی خودایان کردووە، بەڵام کە ئەمە دەڵێ دەیەوێ سۆزو خۆشەویستی دەروونی بەرامبەر بەنەتەوەی کورد دەربڕێ، بەلای ئەوەوە لەخودا گەورەتر نییە، لەبەر ئەوە نابێ بەزمانی کوردی ستایشی خودا نەکرابێ، ئەگینا نایەتە ڕێزی میللەتان.

وەسف و دڵداری

لەشیعرە دڵدارییەکانی حاجی ئەم شیعرە دەخەینە بەرچاو

لەسەر شەو ڕۆژی داناوە مەڵێن فیسی لەسەر ناوە
لەبەر با جامی یاقووتی بەمیشکی وشکی داداوە
لەدامێنی چیا بۆ خەرمەنی گوڵ خێوەتی خارا.
بەدوو ئەستووندەکەی زیوین تەنافی زولفی هەڵداوە
لەبەرقی ڕەنگی شەرواڵی حەیا دامێنی هەڵماڵی
لەتەقەقەی دەنگی خلخاڵی لەگەردوون زوهرە داماوە
لەتەقەقەی ناڵ و شەقەقەی پانی بەرزی ئاسمان لەرزی
تەق و تۆق کەوتە سەر ئەرزی دەڵێی مەحشەر هەڵستاوە
لەناوەی هەڵگەڕاوەی زولفی خاڵی ڕەش تەماشا کەن
بۆ تەیری دڵ بیعەینیهی دەڵێی ئەم دانە ئەو داوە
بەسەد خوونی جیگەر فێری نیازو ناز و عیشوەم کرد
کەچی ئێستاکە دەمگاتێ دەڵێ سا لاچۆ بەولاوە
لەتەسویری قەڵەم مووی کەوتە بەردەم نوقتەکی دانا
ئەوی کردە کەمەر ئەقاش ئەمی بۆ زاری داناوە

دەری تۆ کەعبە بوو (حاجی) تەوافی کردو نەیزانی
چ قەوما کەعبە کە چ بوو مەسجیدولئەقسایە ڕووخاوە

حاجی ئەم غەزەلەی بۆ وەسفی ڕەوتی دلبەر داناوە. بزووتنەوەی ئەوەندە نەرم و نیانە لەسەمایێک دەکا هەڵبەزین و دابەزینێکی تەنک هەموو لەشی دلبەر دەلەرێنێتەوە. لەملا کۆمەڵێک لەئەندامە جوانەکان و لەولا هەندێ لەوێنەی سروشت و لەولاتر برێک کەلوپەلی وەک فێس و شەرواڵ و پانی بەرز کۆدەکاتەوە و وەستایانە بەیەکترییانەوە دەلکێنێ و ئەم شیعرە نایابەی لێ دروست دەکا.

حاجی گیرۆدەو دڵبەندی شاری کۆیە بووە تا گەیشتۆتە پلەیێک لێی بووە بەهەوەس. کۆیە نیشتمانی بچووک و یەکەمی بوو. بەزۆر هەتڵە کراوەو سەری خۆی هەڵگرتووەو لێی دوور کەوتۆتەوە. لەدوورکەوتنەوە سۆزی بەتینتر بووە، ئەمە ڕەنگی لەدیوانی شیعری داوەتەوە، جگە لەمە شیعری تایبەتیشی بۆ وەسف و ستایشی کۆیە وتووە. لەیەکێ لەو شیعرانەدا سەرەتا بەم دێرانە دەست پێ دەکا:

لەمەیدانی بەهارا شارەکەی کۆ
قوبەی کیشمیری دا بەرشەق وەکو گۆ
لەمابەینی کەکۆن و هەیبەت سوڵتان
نسێی ئێوارەو سایەی سبەینان

لەپاشان دەکەوێتە وەسفی سروشتی کۆیە:

نموونەی جەننەتە شەوی ڕەزانی
بەهاری شامە ئەیبامی خەزانی
گوڵی حاجیلەکانی دەشتی هاموون
نەکەی بیدەی بەنێرگسەجاری گەردوون
لەسەر کێوان گوڵووک و لالەیی سوور
یەدی بەیزایی مووسایە لەسەر توور
لەغونچەی ئەو دەمیدەی باغ و ڕاغی
دەڵێی گەردوونە هەڵگیرسا چراغی

ئەو جا لەڕەوشتی خەڵکی کۆیە دەدوێ:

ئەهالی ڕۆستەمن وەختی شەجاعەت
لەحاتەم زێترن وەختی سەخاوەت
کوری غیلمانە کچیان عەینی حووری
نەزەر بازن و لێکێن دوور بەدووری

بەنیسبەت عیسمەتی مێردی لەگەڵ ژن
ئەقالیمی ترن سەر سۆری بێ بن
موسافیرپەروەرو یاری غەریبن
ئەوانن وا لەهەر عەیبێ بەری بن

ئینجا ستایشی خۆی دەکا:

وەتەن مەحبووبەیێکە حوجرە ئارای
نیشانەی دین و ئیمانە تەمەننای
لەئادەم بگرە تا دەورانی ئێستا
یەکێکە (حاجی) لەو خاکە هەڵستا
کە غەمخواری بکا بۆ میللەتی خۆی
لەبەینی گەورەکان و شێخی بێ پۆی
زەمانە تووشی دەردو غوربەتی کرد
غەمی کۆیێ پەرێشانی هەمووی کرد

ئەوجا باس لەئاغایەتی کۆیە دەکا:

دوو ئاغای ماوە وەک بیستوومە ئەخبار
ئەمین ئاغاو حەمەغەی ساحیبی کار
ئەمین و پشتیوانی قەسری میللەت
نیگەهبانی خەزینەی دین و دەوڵەت
لەدنیادا ئیلاهی هەر بمێنن
بنەی بێ ئیتتیفاقی هەڵقەنێنن
لەقۆچ پاشاوە تائێستا ئەمیرێک
لەکۆ پەیدا نەبوو یاخود وەزیرێک

بەم دێرانەش حاجی کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ:

بەشیرو خامە دەوڵەت پایەدارە
ئەمن خامەم هەیە شیر نادیارە
نە بەیداغی هەیە نە تەپڵ و کۆسی
ئەمەندەی پێ کرا بێ چارەنووسی
وەزیفەی خۆم بەجێ هێنا تەمامی
بەشیرو دەوڵەتە میللەت نیزامی
ئەوا خۆی کردە مەهدی (حاجی) قادر
نە نادر شای هەیەو نە شاهی نادر

ئەم شیعرە یەکێکە لە بەرهەمە دیارەکانی حاجی، بەهێمنی و لەسەرخۆ وێنەی سروشتی ڕەنگینی کۆیە دەکێشێ و بەسەر خووی چاک و ڕەوشتی جوانی خەڵکی کۆیە هەڵدەڵێ. ئینجا ستایشی خۆی دەکا وەک شاعیرێکی گەورە. لەپاشان سەیر نییە حاجی ستایشی هەندێ کاربەدەست و ئاغاکانی کۆیە بکا لەو کاتەی بەگشتی بەرێوەبەرو فەرمانڕەوایانی دەوڵەتی عوسمانی ڕەت دەکردەوە. لەهەموو چین و توێژی کۆمەڵاندا چاک و خراپ هەیە، لەبەر ئەوە پێویستە حاجی ستایشی ئەمین ئاغای حەوێزیء حەمەغای غەفووری بکا. یەکەمیان شاعیری باش و خزمەتگوزاری چاک بوو، دووەمیان دڵسۆزو غەمخۆری خەڵکی بوو.

ئەوەی هەیە گرنگ ئەوەیە حاجی دەڵێ بەبێ شیرو قەڵەم دەوڵەت دانامەزرێ. ئێمەی کورد قەڵەممان هەیە، یەکێکیان بەدەست حاجییەوەیە، بەڵام شیرمان نییە. واتە توانای ئەوەمان نییە دەوڵەت دروست بکەین، تا ئێستاش ئەم توانایە لەلامانە پەیدا نەبووە، بۆیە بێ سەروبەر ماوینەتەوە.

دانایی و پەندو ئامۆژگاری و دژی دەروێشیزم

لەدیوانی حاجیدا گەلێ ئێسگەی دانایی و ژیری و دووربینی دەکەوێتە بەرچاو، حاجی وەکو کەسێکی دنیا دیدەو هۆشیار خۆی دەخاتە ڕوو، پەندو ئامۆژگارییەکانی لەمێشکێکی تەڕو پڕ لەزانستی و زانیاری هاتوونەتە دەرەوە.

لە شیعرێکیدا حاجی دەڵێ:

دەستگیریت لەعەمەل دا کە نەکا مورشیدی پیر
دەستی تۆی گرتووە پێی بەستووی مانەندی ئەسیر
ڕیشی وەک شیرە بەشیرت ئەوە جەللادی ئەجەل
قۆڵی ماڵیوەتەوە دەستی لەتۆ داوەتە شیر
لەو دەمی هاتمە سەر شەکوە لەخزم و کەسی خۆم
ڕۆستەم و یووسفی گوڵ پیرەهەنم کەوتەوە بیر
مارو ماسین دەبنە ئەژدەری سەحراو نەهەنگ
دەست و پای بێ سەروپای زاڵمە دەیکەن بەوەزیر
چوومە پارێزی کە مۆژگان و برۆم دی لەکەمین
تیری من بوو بەکەمان پشتی کەمانم بووە تیر
خەفییە نایەتە لای ئێمە لەتاریکی شەوا
ڕۆژی ڕووناکە دەترسێ لەعەوام و لەگزیر
(حاجی) وەک دڵ تۆ بەگریە بەشوێنی مەکەوە
ئاسکێکە بەبەزین و بەهەرا نایەتە گیر

لەم شیعرەدا حاجی کۆمەڵێک مانای کۆکردۆتەوە، سیفەتی گشتی و کەونییان (بوون، گەردوونیان) وەرگرتووە. لەناو ئەمانەدا هی وایان تێدایە خۆی دایهێناون و چوونەتە ناو پەندی پێشینان و قسەی نەستەقەوە. لەو وێنانەی کە حاجی دایهێناون: کە شاعیر نارەزایی لەخەڵکی دەبینێ بیر لەیووسف دەکاتەوە چۆن یەعقووب چاوەنۆڕی کراسەکەی بوو، بۆ ئەوەی ڕۆشنایی بگەڕێتەوە چاوی، یا مارو ماسی دەبنە ئەژدەهاو کەسانی خزمەتکارو نەفام دەبن بەوەزیر.

لە شیعرێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

بووکی دنیا وەک دەڵێن وابێ حەیا و بێ فەڕ نەبوو
هێندە دامەن هەڵکراو و حیزو ماڵانگەڕ نەبوو
ڕێی نیشانی ئێمە دا ئەو ڕۆژە ئادەم دەرکرا
بۆیەکی ئەم عالەمە بێ شۆڕش و بێ شەڕ نەبوو
سۆفی بەم ڕەنگە کەوا گۆشتی براکانی دەخوا
حیکمەتە ڕیشی وەکو جاران درێژو پڕ نەبوو
نیسبەتی ئێمەو ئەورووپا قەترەیی دەریا نییە
بۆچ ئولولعەزمێک بەعەزمی بەعسەتی پێی تەڕ نەبوو
کێ گەری بێ کردبووی تووشی بەڵای خۆتم بکەی
لەو دەمە باسی عەزاب و دۆزەخ و کەوسەر نەبوو
ئەی مەهی دوو هەفتە تا شەمس و قەمەر تۆیان نەدی
دانەگیرسان ئەو میسالی ئاگر ئەمیان گڕ نەبوو
بەم هەموو تەجریدە وا (حاجی) دڵی خۆشی نەدی
تا لە ئەتوارو قسەی ئەم دەورە کوێرو کەڕ نەبوو

زاراوەی "بووکی دنیا"، "دایکی دنیا"، "پیرێژنی سیحربازی دایکی دنیا" سەرچاوەیێکی ئەفسانەیی فەلسەفەی کۆن بووە بۆ داهێنانی شاعیرانی ڕۆژگارە کلاسیکییەکان. لەم شیعرەدا حاجی وەکو شاعیرانی دیکە هەموو مەینەتییێک دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو داوێن پیس و قەحبەو ماڵانگەڕەی دایکی دنیای پێ دەڵێن و هەر ئەوە هۆی غەوغاو کارەساتی ناو کۆمەڵی ئادەمیزاد: سۆفی گۆشتی براکانی دەخوا، کەس بەکەس نییە. حاجی قەت خۆشی بەخۆیەوە نەدیوە، بەدبەختی گەیشتبووە پلەیێک ئەوپەڕی ئاواتی ئەوە بوو کوێرو کەڕ بێ بۆ ئەوەی چاوی بەخراپە نەکەوێ و قسەی خراپ نەبیستێ.

داشۆرین

شیعری داشۆرین بەتایبەتی لەدژی دەروێشیزم لەدیوانی حاجیدا زۆرە. لێرەدا تەنیا شیعرێک بۆ بەڵگەی شیعرە کلاسیکییەکانی دەخرێتە ڕوو ئەگینا شیعری داشۆرینی بەگشتی لەشیعرە جووت قافیە میللییەکانیدا کۆبوونەتەوە.

مەتنی کوتوبی ئەم دووە با شەرحی کرا بێ
ئیشکالی ڕوموزی مەسەلەی قازیی مابێ
قازی هەرو سینەت سوپەری تیری قەزا بێ
وەک دینی ڕەوافیز بەدەنت بێ سەروپا بێ
خۆت حاکمی ئەم مەسئەلەیە کەی دەبێ وابێ
پیری وەکو تۆ ماهی هەبێ و ماکەری گا بێ
بێ مروەتێ بەم مروەتە قەت مروەتی نابێ
سەد دەفعە کەریش هەر وەکو تۆ مروەتی گا بێ
(حاجی) دەڵێ ئەم میسرەعە تەئریخییە قازی
ئینسافی نییە عاری چییە مروەتی گا بێ

حاجی لەم پارچە شیعرەدا لەهەڵبژاردنی کێش و قافیە لاسایی "مەستوورە"کەی نالی کردۆتەوە. کێشی بەحری هەزەجی (٨) جار ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووفی (مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن)ی بەکارهێناوە. قافیەی دەتوانرێ بەدوو جۆر لێک بدرێتەوە، یەکەمیان (ا بێ)یە، بەڵام ئەگەر حسێبی پاش قافیەی لەگەڵدا بکرێت، دەبێ بوترێت قافیە (ا)، پاش قافیە (بێ)یە. هەروەها نیوەی دێری یەکەم و دووەمی هەموو دێرە شیعرەکان لەسەر یەک قافیە ڕۆیشتوون. لەهەمووشتێکدا ئەم پارچە شیعرەی حاجی و دێری شیعرەکە، کە نازناوی حاجی تێدا هاتووە قافیەی لەگەڵ ئەوانی دیکە یەکتری ناگرنەوە. هەرچی مەسەلەی ناوەرۆکیشە شیعری هەردووکیان مێبازی و جووتبوونی ژن و پیاویان تێدا هەیە. بێ گومان حاجی کە ئەم شیعرەی وتووە ئاگاداری شیعرەکەی نالی بووە لەبابەت وەسفی شتەکەی مەستوورەوە.

ئەم شیعرەی حاجی بەسەرهاتێک دەگێڕێتەوە نویشکی بەم جۆرەیە: ژنێک ناوی مروت بووە، لەمێردی زیز بووەو چۆتە ماڵی قازی و شکایەتی لێ کردووە. قازی کە چاوی بەژنەکە کەوتووە گرفتاری بووەو وازی لێ نەهێناوە تا سواری بووە. ئەم ڕووداوە بۆتە هۆی وورووژاندنی حاجی بۆ ئەوەی بەم شیعرە داشۆرین و کراوەیە (ئیرۆتیکییە) لەدژی

قازی بهۆنێتەوە.
سەرچاوە لەناوەوەیە ئەوە دەگێڕێتەوە بەسەرهاتەکە لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم لەسابڵاغ (مەهاباد) ڕوویداوەو مەسەلەکە پێوەندی بەقازی ئەو سەردەمەی شارەوە هەیە. ئەگەر ئەم قسەیە ڕاست بێ یا درۆ هیچ لەمەسەلەکە ناگۆڕێ، گرنگ ئەوەیە حاجی باس لەواقیعێکی کۆمەڵایەتی دەکا لەهەموو دەورو ڕۆژگارێکدا باو بووە. کاربەدەست بۆ بەرژەوەندی و چاکەی خۆی و زیان و خراپەی خەڵکی هەموو کارێکی نابەجێی کردووە. مەبەستی حاجی لەم کێشەیەدا خراپەی کاربەدەستانی میری عوسمانی و قاجاری ئێران بووە. بێ گومان قازیش مووچەخۆرو فەرمانبەرێکی گەورەی ئەو وڵاتە بووە.

چوارینەکانی حاجی

حاجی ژمارەیێکی کەمی لەچوارین هەیە، ناوەڕۆکیان بەگشتی خەریکی کێشەی کۆمەڵایەتی و قسەی بەتوێکڵ و وەرامدانەوەی پرسیاری دانایانەو هەندێ شتی دیکە.
حاجی لەچوارینێکیدا دەڵێ:

نەقدی عومرم بەغەزەل دا و دوکانم دانا
هیچ کەسێ نەیکڕی ترسام لە ڕزین و لە خوران
بێ بەها دامە ئەم و ئەو وەکو کوردێک کە ڕژا
ڕۆنی ئەو وەقتە دەڵێ کردمە خێری کورەکان

لەم شیعرەدا حاجی وەسفێکی جوانی چارەنووسی بەرهەمی شیعری خۆی دەکاو دەڵێ: شیعرم دانا، کەچی خوێنەری نەبوو، لەوە ترسام بفەوتێ بەخۆڕاییی دامە ئەم و ئەو. ئەو کاتە وەکو ئەو کوردەم بەسەر هات ئەگەر ڕۆنەکەی بڕژێ دەڵێ کردمە خێری کوڕەکانم. حاجی ژیرانە بۆ ئەنجامی بەرهەمی شیعری خۆی چووە.
لەشیعرێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

شەوکەتی جووتەی سمێڵت تاکە مانەندی کەمە
تەرکەشی تیری تەژاوو شیری دەستی ڕۆستەمە
ڕووی لە تەختی ڕوومەتت هێناوە بۆ شانت دەڵێی
ماری سەرشانی زوحاک و دوژمنی تەختی جەمە

حاجی ئەم شیعرەی بۆ وەسفی سمێڵی کابرایێکی خەڵکی تەقتەق داناوە. سمێڵەکە ئەوەندە جوانە بێ وێنەیە، وەکو شیرێکە لەدەستی ڕۆستەمی زاڵدا بێ، ئەوەندە درێژە لەڕوومەتی تێپەڕیوە بۆ سەر شان و ملی وەکو مارەکەی زوحاکە. وێنەی هونەری تازە لەم لێکچواندنەی ئەم دێرە شیعرە دەبینرێ، هۆی ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە وەسفی ئەندامی پیاو ئەوەندە بایەخی پێ نەدراوە وەکو ئەوەی ژن، تاقیکردنەوە لەگەڵ ژندا زۆرە.
حاجی لەچوارینێکی دیکەیدا دەڵێ:

سمتی دەلەرێتەوە دەڵێی دووگی مەڕە
گردو سپی و لووسە وەکو تووری تەڕە
ماڵێکە ئەگەر بدا بەنەقدی دڵ و جان
خۆشت لەسەری نەبی جەهەننەم بکڕە

لەشیعری پێشوو حاجی لەگەڵ سمێڵدا بوو، لەم شیعرەدا خەریکی سمتە، دەڵێ گردو سپی و لووسە، ئەوەندە جوانە ئەگەر بەدڵ گیان بیفرۆشی و خۆشیت پێی نەبێ دۆزەخ بکڕە، واتە دۆزەخ شایانی تۆیە.
لەچوارینێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

چوومە جەرگەی ئەهلی دڵ جەرگێکی بێ داغم نەدی
ناڵەیی بولبول لەباغا بێ قڕەی زاغم نەدی
عالەمێکم دی نەخۆش و یەک کەسی ساغم نەدی
دوور لەمەردانی خودا غەیری قوڕومساغم نەدی

لەم شیعرەدا حاجی دادپەروەری دەخوازێ، شکات لەناهەمواری دەکاو دەڵێ، هەموو شتێک دژی هەیە، دڵدار نییە جگەری داغ نەبوو بێ، دەنگی بولبولی ناو باغ نییە، قیڕەی قەڵەڕەشکە بەرامبەری نەبێ. هەموو دنیا نەخۆشەو ساغێکی تێدا نەماوە، جگە لە قوڕومساغ کەسی دیکەی تێدا نەماوە.

تاکەکانی حاجی

دیوانی حاجی کۆمەڵێک تاک دەور دەکاتەوە لەیەکێکیاندا دەڵێ:

شێخ غەفوور بیستوومە چاچیم پێ دەڵێی
چاکە من نابم بەنوقتەی لابەلا

ئەم شیعرە وەرامی وتەیێکی شێخ غەفووری تاڵەبانییە گۆیا بەپێی گەمەیێکی ڕەوانبێژی، کە "قەلب و تەسحیف"ی پێ دەڵێن بۆ گاڵتە ناوی "حاجی" کردووە بە

"چاچی". ئەم وشەیە بەفارسی "کەمان"ە (کەمانی ئامێری مۆسیقا)، لێرەدا بەئاسانی دەنگی "ک" دەکرێ بە "گ" واتە "کمان" دەبێ بە "گمان"، ئەم وشەیە بەعەرەبی دەبی بە "شک". ئەگەر نوختەکانی وشەکە لابیرێن دەبێتە "سک" بەمانای "سەگ". بەم جۆرە شێخ غەفوور بەحاجی وتووە "سەگ". ئەویش لەوەرامدا ئەم تاکەی بۆ نووسیوەو نەیهێشتووە قسەی سەر بکەوێ.

حاجی لەشیعرەکەدا کە دەڵێ (نوقتەی لابەلا" مەبەستی ئەوەیە نوختەی دەنگی "غ" دەخزێ بۆ سەر دەنگی "ف"ی وشەی "غەفوور" جێ سروشتی خۆی و وشەکە دەبێ بە "عقور"، ئەم وشەیە بەمانای سەگی هار هاتووە. بەم جۆرە حاجی تۆڵەی خۆی لەشێخ غەفوور دەکاتەوە، ئەو "سەگ"ی پێ وتووە، بەڵام ئەم ئەوی کردووە بەسەگی هار.

لەتاکێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

جورمی من داوێنی عەفوی گەر نەپۆشی ڕۆژی حەشر
عەبرەتی من کافیە بۆ ئەهلی مەحشەر سەربەسەر

ئەم شیعرە قسەیێکی ژیرانەیە، حاجی دەڵێ تاوانی من لەڕۆژی مەحشەردا ئەگەر شایانی لێبوردن نەبێ، ئەوەی بەسەر مندا هاتووە ئەوەندە زۆرە، شایانی ئەوەیە گوناهی هەموو خەڵکی ڕۆژی حەشر بشواتەوە.

شاعیر لەسەر ئەم قسە ژیرو دانایانەی دەڕواو دەڵێ:

چاوەکەم تۆش پیر دەبی ڕیشت دەبێتە گوڕەوی
وەک بفەرمووی من فلانم پێت دەڵێن تۆ خوا هەوی!

لەم شیعرەدا حاجی دەیەوێ بڵێ هەموو کەسێک پیر دەبێ، هەزار جار بڵێ من فلانە کەسم بۆ ئەوەی بەرگری لەجوانیء لاوەتی بکا، بۆ گاڵتەو قەشمەری خەڵکی پێی دەڵێن تۆخوا ئەو کەسەی!

حاجی بەقسەیێکی جوان پێوەندیی نێوان خۆی و دلبەری دیاری دەکاو دەڵێ:

گەر نەچم لێم زویر دەبێ وەقتێ دەچم مەنعم دەکا
سەیری کە بێ مروەتە چیم لێ دەکاو چیم پێ دەکا

لەم شیعرەدا حاجی دەڵێ ئەگەر نەچم بۆ لای دلبەر لێم زویر دەبێ، کە دەچم بۆ لای دەرمەدکا، سەیری کە بێ مروەتە چیم لێ دەکاو چیم پێ دەکا.

گەشتێک بەناو شیعرە میللی و نوێگەرییەکانی حاجی
حاجی ڕۆشنبیرو زاناو سیاسی و شۆڕشگێڕ

حاجی بەیەکێ لەگەورەترین شاعیری قوتابخانەی کوردستانی باشوور دەژمێردرێ لەسەردەمی نەوەی دووەمیدا. شاعیر وەک نوێنەرێکی ڕاستەقینەی ئەو قوتابخانە شیعرییە هەموو مەرج و ڕێبازەکانی ئەم بزووتنەوەیەی پاراست، بەتایبەتی لەڕووی بەکارهێنانی وشەو وێنە ڕەوانبێژییەکان و قاڵبە دروستکراوەکان لەتەعبیرو ڕستەی شیعری کلاسیکی، تا گەیشتە ئەو پلە شیعرییەی ماناکانی بگەیەنێتە گێتییێکی داخراوو تا ئێستاش ئێمە نەتوانین بچینە ناخی ئەو مەبەستانەی حاجی ویستوویەتی بیانخاتە ڕوو. واتە لەم لایەنەوە حاجی شاعیرێکی قورسی داخراوە، بۆ چینی خوێندەواری بەرزی نووسیوە، هەموو سیماو ئەدگارەکانی شیعری کلاسیکی کوردستانی باشووری پاراستووەو پەرەی پێ سەندووەو شۆڕشێکی هونەری ئیستێتیکی لەناو بزووتنەوەکەدا کردووە. بەمە بووە بەیەکێ لەشاعیرە گەورەکانی قۆناغی کلاسیکی.

لەقۆناغێکی دیکەیدا بایەخ و هەوەسێکی تری ژیانی خوێندەواری حاجی بیرکردنەوە بوو لەچارەنووس و دواڕۆژی میللەتەکەی خۆی، لەو سەردەمەدا کورد یەکێک بوو لەمیللەتە دواکەوتووەکانی هەردوو دەوڵەتی قاجاری عەجەم و عوسمانی تورک، بەتایبەتی لەڕووی ئابوورییەوە بەوەی لەژێر دەستی دوو دەوڵەتی بێگانە بوو، بەلای حاجییەوە کورد ڕزگاری لەم دواکەوتنەدا نەدەبوو بەدامەزراندنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی سەربەخۆ نەبێ. شاعیر بیروباوەڕی ئایینی ئیسلامی و تەنویری لەلا دروست بوو، کە هێشتا لەمەڵبەندی خۆی بوو لە کوردستان، ئەمە لەهەندێ لەشیعرەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە، ئاسۆی بیری لەو کاتەدا فراوانتر بوو کە وڵاتی خۆی بەجێهێشت و ڕووی کردە ئەستەمووڵ. بێگومان هۆی کۆچکردنی حاجی ئەوە بوو بیروباوەڕە تەنویرییەکانی لەگەڵ چاکەو بەرژەوەندی کاربەدەستانی مەڵبەندی خۆی ڕێک نەدەکەوت. دیارە ئەو دەسەڵاتە لەئەنجامی بیروڕای ئایینی و دەروێشی و بەرژەوەندی کەسایەتی پەیدا بوو بوو و لەگەڵ دروشمەکانی "ئازادی و دادو یەکسانی" ناکۆک بوو.

ئاسۆی بیری حاجی لەوڵاتی عوسمانی فراوانتر بوو،

بەهۆی بەدرخانییەکانەوە زیاتر لەکۆمەڵی ڕۆشنبیری و خوێندەواری و خەباتی سیاسی و کاری نهێنی لەپێناوی شۆڕشی چەکدار نزیک بووەوە. تاقیکردنەوەی لەکۆمەڵی عوسمانی و لەڕێگای ئەویشەوە لەئەورووپا وەریگرتووە. لەم ڕووەوە حاجی دەبوو ببێ بەنووسەرو ڕۆشنبیرو زانایێک بیروباوەڕەکانی بە وتار بڵاوبکاتەوە. کەچی لەکۆمەڵی کوردەواری ئەو سەردەمەدا هێشتا پەخشانی سیاسی پەیدا نەبوو و ڕۆژنامەگەری نەکەوتبووە ناوەوە. حاجی ناچار بوو ڕێگایێکی تر بگرێتە بەر لەگەڵ ڕەوشتی کۆمەڵی ئەو سەردەمە ڕێک بکەوێ، ئەویش دەربڕینی بیروڕاکانی بوو بەشیعر، شیعرێک لەهەموو ڕوویێکەوە بەپێچەوانەی شیعری کلاسیکی بێ: وشەو تەعبیری ئاسانی خۆماڵی، کێش و قافیەی عەرووزی ئەوەی لەکێشە سووکەکانەو لەکێشی سیلابی میللییەوە نزیکە. بەم جۆرە حاجی بوو بەشاعیرێکی میللی و شەعبی و یەکێک لەدروستکەرانی شیعری پەروەردەیی و فێرکردن (دیداکتیکی). بێگومان ئەم بابەتە شیعرە نرخی ئیستێتیکی کەمترەو زیاتر بایەخ بەناوەڕۆک دەدا، ناوەڕۆکەکەش لێکدانەوەو بۆچوونی سیاسی قووڵە، بەڵام ئەو بەزمانێکی سادەو ئاسان دەریدەبڕێ.

حاجی دەورێکی باڵای هەبوو لەهێنانی بیروڕای تەنویری و شۆڕشگێڕی بۆ ناو کۆمەڵی کوردەواری، هەروەها هۆیێکی گرنگ بوو بۆ بەردەوامی بزووتنەوەی شیعری پەروەردەیی و تەنویری لەباشووری کوردستان.

حاجی لەدەرگایێکی بڵندو فراوانەوە چووە ناو مێژووی ڕۆشنبیری نەتەوەی کوردەوە، وەکو شاعیرێکی پایە بەرز، سیاسیێکی ژیر، نەتەوە پەرستێکی دڵسۆز، داناو زانایێکی ئاسۆ گەش و فراوان. شانازییە بۆ کولتووری کوردو سەرچاوەیێکی گرنگە بۆ لێکۆڵینەوە لەمێژوو و ڕۆشنبیری و ئەدەبی کوردی. تا ئێستاش لەگێتی حاجی مەیدانێکی فراوان و سەرچاوەیێکی لەبن نەهاتووە، لەبەر ئەوەیە حاجی بەڵگەیێکی گرنگە لەبوونی نەتەوایەتی کورد.

بەیتەکانی حاجی

بەزۆری مەقامی حاجی لەناو دڵی میللەتی کورددا لەبەر ئەو بەشە شیعرەیەتی، کە جووت قافیە (مەسنەوی)ی پێ دەوترێ حاجی لەم شیعرانەدا وەکو پسپۆڕێکی زانستی کۆمەڵایەتی و زانایێکی ستراتیجی و ڕۆشنبیرێکی نوێخوازو نیشتمانپەروەرێکی دڵسۆز دەکەوێتە بەرچاو. ئەگەرنا حسێبی "شیعرایەتی" بێ، ئەم بەشە بەرهەمەی حاجی ناچێتە ناو شیعری داهێنراوەوە، ئەگەر پەخشان لەناو کوردەواریدا لەناوەوە بووایە ئەم شیعرانە دەبوون بەوتار. لەبەر ئەوە حاجی لەناو شاعیرانی کورد یەکجار گەورەیە، چونکە لەشیعرە کلاسیکییەکانیدا شەرەفی شاعیرییەتی دەست خستووە، ئیتر ئەو تازەگەرییەکەی پێویستی کورد بووە، کردوویەتی بەشاعیرێک لووتی گەیشتۆتە کاکێشانی گەردوون.

ئەو بەڵگانەی لەم ماوەیە دەخرێنە ڕوو لەگەڵ بەڵگەی "لیریکەکانی حاجی" زۆربەی هەرە زۆریان شیعری جووت قافیەن، بەڵام شیعری یەکێتی قافیەشیان تێدایە، ئەمانە لەڕووی وشەو لێکسیکۆن و تەعبیرەوە زۆر لەشیعری میللی و نوێگەرییەکانەوە نزیک دەبنەوە.

خاکی جزیرو بۆتان

ئەمە ناوی شیعرێکی بەناوبانگی حاجییە، بەم دێڕانە دەست پێ دەکا:

خاکی جزیرو بۆتان یەعنی وڵاتی کوردان
سەد حەیف و سەد مخابن دەیکەن بەئەرمەنستان
وا ڕێگاتان دەبەسرێ عێلاتی جاف و بڵباس
گەر مردوون لەگەرمیان مەمنوعە بچنە کوێستان
کامی کچ و هەتیوی شیرین بێ ڕایدەکێشن
هاوار دەبەنە بەر کێ پەشمە دەخیل و ئامان
مەسجید دەبێتە دێر ناقووسیان مونەززین
مەتران دەبێتە قازی موفتی دەبێتە ڕەهبان
هیچ غیرەتێک نەماوە سەد جار قەسەم بەقورئان
پەیدا بێ ئەرمەنستان نامێنێ یەک لەکوردان
سەرتان لەقوڕ هەڵێنن ئەحواڵمان ببینن
چۆنین لەدەستی زوڵمی بێ دینی دوور لەئیمان

بیروباوەڕی ئەم شیعرە واقیعییانەیە، بۆچوونێکی ژیرانەیەو ڕاستی تێدایە، لەڕووی سیاسییەوە نابێتە سەرچاوە بۆ دانانی شیعر. بەڵکو بۆ وتاری سیاسی دەست دەدا. لەو ڕۆژگارەدا ئەمپریالیستی ئینگلیزی و فرەنسی و

رووسی هەندێ پرۆژەی سیاسییان بەدەستەوە بوو لەچاکەی کورد نەبوو. رووسیا هەوڵی دەدا بەناوی ئایینەوە دەوڵەت بۆ ئەرمەن دروست بکا، ئەمە لەبەرژەوەندو چاکەی میللەتی کورد نەبوو. حاجی لەسەر ئەو باوەڕە بوو ئەگەر ئەم پرۆژانە سەریان بگرتایە جارێکی دیکەش کوردستان دابەش دەکرایەوە، واتە بۆ جاری دووەم، دیارە جاری یەکەم لەئەنجامی جەنگی چاڵدێران (١٥١٤) بوو. رۆژگاریش لەدواییدا گەلێ لە بۆچوونە ڕاستییەکانی حاجی خستەڕوو.

شاعیر لەسەر شیعرەکەی دەڕوا و دەڵێ:

هەرچی وەکو بەیانم بۆ کردوون بەتەحقیق
پەیدا دەبن سەگانە کام قوڕ بکەین بەسەرمان
لەم بەینە ئیتتیفاقێ پەیدا بکەن بەمەردی
فەرقی نەبێ شوان و جووتیارو میرو گاوان
گەر هیچ نەبێ بەنۆین تابیع بەدەوڵەتێ بن
بێگانە چاکە دوژمنی نەک دوژمنی لە خۆتان
ڕۆمی وەکو بەنی موون کەس پشتیان پێ نەبەستێ
کەوتوونە داوی خۆیان سەر گەشتە ماون و حەیران
کوا والیی سنەندوج بەگزادەیی ڕەواندوز
کوا حاکمانی بابان میری جزیرو بۆتان
کوا ئەو دەمەی کەکوردان ئازادو سەربەخۆ بوون
سوڵتانی موڵک و میللەت ساحیبی جەیش و عیرفان
جۆشێک بدەن وەکو هەنگ تەکبیر بکەن بەبێ دەنگ
ئەسبابی شەڕ پەیدا کەن تۆپ و تفەنگ و هاوان
پارانەوە تەوەککول لەم عەسرە پارە ناکا
تیرە دوعایی جەوشەن پەیکانە حیرزی مەیدان

حاجی دەڵێ ئەگەر پیلانەکانیان سەر بگرێ ئەو بێگانە سەگانە پەیدا دەبن. لەبەر ئەوە پێویستە کورد گەورەو بچووکیان یەک بگرن. ئەگەر نەیانتوانی خۆیان ڕزگار بکەن با بچنە ژێر سایەی دەوڵەتێکی گەورەوە. ئەمە ئاوڕدانەوەیێکی سیاسی ستراتیجییە، پێویستە باوەڕ بەتورک نەکرێ، ئەوان لاوازو بێ هێزن، لەبەر ئەوە کورد ئەگەر ئاگادار بێ و خۆی کۆ بکاتەوە سەر دەکەوێ. لەپاشان حاجی کورد هان دەداو پێیان دەڵێ پێویستە لاسایی والییانی سنە (ئەردەلان) و بەگزادانی ڕواندز (سۆران) و فەرمانڕەوایانی بابان و میرانی جزیرو بۆتان بکەنەوە، بنوارنە ڕابردووی خۆیان ئینجا بەنهێنی پیلان دابنێن و چەک و سیلاح پەیدا بکەن و هێرش ببەن.

حاجی دەزانێ کورد بەگوێی ناکەن:

هەر شێخێ کەوتە شوێنی یەک دوو کەسی ڕەش و ڕووت
خەڵکی بەمەوور دەزانێ خۆی حەزرەتی سلێمان
یەکتان نەچوونە گەردش وا تێ دەگەن لەدنیا
هەر پادشاهی ڕۆمەو شاهی عەجەم لە تاران

لەم دێرانەدا حاجی دەڵێ شێخی تەریقەتی دەروێشی کەوتوونەتە ڕاوو ڕووت و چەوساندنەوە، خەڵکی بەقسەیان دەکەن و دوور بین نین وا دەزانن دەسەڵاتی ڕۆم و عەجەم هەموو شتێکە.

ئینجا باس لەکردەوە باشەکانی بێگانان دەکا بۆ خۆیان و کۆتایی بەبەیتەکەی دێنێ:

بنوارە سەعی و غیرەت ئێستا لەدەوڵەتی ڕۆم
خۆیان خەزینەدارن خۆیان تەبیب و سوڵتان
هەر دوێنێ ئەهلی سوودان هەستانە پێ وەکو شێر
ئێستێکە موستەقیللن مەحسوودی کوللی ئەدیان
بولغارو سیرب و یۆنان هەم ئەرمەن و قەرەباغ
هەر پێنجیان بەتەعداد نابن بەقەددی بابان
هەر ئێکە موستەقیللن کوللێکی دەوڵەتێکن
ساحیبی جەیش و ڕایەت ئەرکانی حەرب و مەیدان
هەم حەقیقیانە ئەرمەن غیرەتکەشی یەکترن
وەک ئێمە نین لەگەڵ یەک دەعوا بکەن بەشیران
بۆ فەننی حەرب و سەنعەت بۆ زەبت و ڕەبتی میللەت
دەینێرنە ئەورووپا گەورەو بچووکی خۆیان
(حاجی) کەسێکە بێ کەس بۆ ئێوە قوڕ دەپێوێ
گوێی لێ دەگرن زەریفە ناگرن بەلا لەخۆتان

حاجی لەم دێرانەدا دەڵێ بنوارنە سودان چۆن هەڵساوەو داوای مافی دەکا. بولغارو سیرب و یۆنان و ئەرمەن و قەرەباغ (بەشێکی لەیوگۆسلاڤیای کۆن) داوای مافیان دەکەن، ئەمانە هەموویان بەقەوارەی جوگرافی هێندەی وڵاتی بابان نابن. ئەم هەموو قسانەی حاجی بۆ هاندانی خەڵکی کوردە بۆ ئەوەی داوای مافی خۆیان بکەن. لەدوا دێڕدا دەڵێ: شین و شەپۆڕی حاجی بۆ ئێوەیە، ئەگەر بەقسەی دەکەن باشە، ئەگەرنا تووشی بەلا بن.

ئودەبا چاکە لێم نەبن دەرهەم

ئەمە بەیتێکی دیکەی حاجییە بەم دێرانە دەست پێ دەکا:

ئودەبا چاکـــــە لیّم نەبن دەرهەم
لەم قسـەو و لەم حـیکایەتەی دەیکەم
ئیـدیعـای هەر سـەنایعـێک ناکـەن
تاکو نەیخوێنن ئیمتیحانی نەکەن
پێی دەڵێن حـیلەبازو کـەززابە
شـێخ نەبی خـاریجـە لە ئەم بابە
خانەقاو شێخ و تەکیەکان یەکسەر
پێم بڵێن نەفعیان چییە ئاخر
غـەیری تەعلیمی تەنبەڵی کـردن
جـەمعی ئەمـلاک و خـەزنە کۆکـردن

لەم شیعرەدا حاجی تکا لەئەدیبان دەکا لێی نەتۆرێن، ئینجـا هێرش دەباتە سـەر شێخ نەبی مـاویلی دوژمنی حاجی، لەپاشان، قسە بەپەرستگای وەکو خانەقاو تەکیەی دەروێشان دەڵێ، بەلای حاجییەوە ئەمانە جێگای تەمەڵی و رووتاندنەوەی خەڵکی و سامان کۆکردنەوەیە.

ئینجا حاجی دەڵێ باوەڕیان پێ مەکەن:

دەخیلی شێخ و مێخ مەبن ئەبەدا
هیچ کـەسێ رزقی هیچ کـەسێ نادا
ئەی خـەریکی رومـوزو نازو نیـاز
ئەوروپا فـەننی گـەیوەتە ئیـعجـاز
قـولله ئیـفـێلی لە ئەفـلاکــە
عـەکسی ئەو گـەردشی لەژێر خـاکـە

لەم دێرانەدا حاجی لەو باوەڕەدایە هانا بۆ شێخ و مێخ نەبردرێ، کـەس نانی کـەس نادا، ئێـوە تەنیا خـەریکی جـەلجـەلووت و پاڕانەوەن، ئەوروپا هونەری گـەیشـتۆتە پایەیێکی یەکجار بەرز، ئینجا ئاماژە بۆ بورجی ئیـفێل دەکـا. ئەم ئاگـادارییـە هۆشیـاری حاجی دەخاتە ڕوو بێ گـومـان هەواڵی ئەو بورجـەی لەرۆژنامـەو کـۆوارەکـانی ئەستەمووڵ یا ئەوروپا خوێندۆتەوە. ئەوەی پێویستە لێرەدا بوترێ ئەوەیە ئەندازیار گوستـاف ئیـفێل لەساڵی ١٨٨٧ دەسـتی بەبیناکـردنی ئەو بورجـە کـردو لەسـاڵی ١٨٨٩ کـۆتایی پێ هێنا. لێرەدا ئەو ڕاستییـە دەردەکەوێ بینای بورجەکە لەسەرەتادا بووەو بەهۆی ڕۆژنامەو کۆوارەکانی ئەستەمووڵەوە حاجی ئاگاداری هەواڵی بیناکردنەکە بووە، حاجی لەو ساڵەی دەست کراوە بەبینای بورجەکـە کـۆچی دوایی کردووە.

ئینجا حاجی دەکـەوێتـە ئامـۆژگـاری و داوا دەکـا واز لەتەمەڵی بێنن و بەکارو کردەوە وڵات ئاوەدان بکەنەوە:

تەنبەڵی کـاری حـیـزو بێ خـێـرە
دەسـتی مـاندوو لەسـەر زگی تێـرە
ئەهلی جـەننەت نەشـوان و گـاوانە
ساحـیـبی فـەنن و عـیلم و عـیرفـانە
فـائیـدەی گـەر بدایە زیکرو دوعـا
دەبوو قـاروون گـەدای سـەر ڕێگا
هەرچی بێ بەهرەیە لەکـەسبی کـەمـال
دەبێتـە دەروێش و مـارگـرو حـەمال

تەمەڵی کارێکی بێ سوودە، هەر کەسێک ماندوو نەبێ برسی دەبێ. ئەوانەی دەچنە بەهەشت شـوان و گـاوان نین، بەڵکو زاناو خاوەن بەهرەن. ئەگەر پاڕانەوەو زیکر سوودی هەبووایە هەژاری سەر ڕێگا دەبوو بەقاروون، ئەوەی دوورە لەزانست و زانیاری دەبێتە دەروێش و مارگرو کۆڵهەڵگر.

ئەوجا حاجی بەتەوسەوە باس لەبێ توانایی کورد دەکاو دەڵێ:

کێ دەڵێ کـوردەکـان بێ ئیـدراکن
بەسـە ئەم نەقـسـە گـوێ لە من ناکـەن
لەقـسـەی ساغی من خـەلەل دەگـرن
واهیـمـەی شـێـخـەکـان لەدڵ دەگـرن
ئەوی مـوحـتـاجی نان و پیـوازە
یا هەتیـوبازە یانە مـێـبـازە
حـەیفـە بۆ مـەردی ساحـیـبی تەمـیـز
هێندە باسی مـەکـانی پیـسی و مـیـز
عـیـشـقـبـازی و هەوایی دەروێشی
مـیللەتی خـسـتـە فـەقـرو بێ ئیشی
ئەو کـەسـەی دەوڵەمـەندەکی چاکـە
٤ ڕۆژمـی یـانـی نـاپـاکــــە

حاجی لێـرەدا کـورد بەبێ هۆش لەقـەڵەم دەدا، ئەگـەر وانییـە بۆ گـوێی لێ ناگـرن، قسـەی باشی لەلایان خراپە. نادروستی شێخەکان وەردەگرن، ئەو چڵێسانەی لەخواردن دەگەڕێن سەرەڕای ئەمەش یا مێبازن و یا هەتیوبازن.

شاعیر گلەییەکانی بەم دێرانە کۆتایی پێ دێنێ:

قـوری کـام جێ بکەم بەسـەر خـۆدا
ئەمـە لێم بوویتـە عـیللەتی سـەودا

بەقسـەی چاکـە دەسـتـیـان دەگـرم
تەرکی ناکـەم بەلۆمـە تا دەمـرم

کە کەس گوێی لەحاجی نەگرتووە، ڕەشبینی گەیشتۆتە پلەیێک نازانێ قوڕی کوێ بەسەر خۆدا بکا. ئەو نەخۆشییە گیانییە شاعیری گەیاندۆتە قۆناغی شێتییەتی، لەگەڵ ئەوەشدا دەڵێ، من قسەی چاکیان هەر بۆ دەکەم تا دەمرم.

تاجی بیسمیللا

حاجی ئەم بەیتەی بۆ گێڕانەوەی پەندو ئامۆژگارییەکانی تەرخان کردووە، سەرەتا بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

تاجی (بیسمیللاهی ڕەحمان ڕەحیم)
نامـە سـەر بۆ دەفـعی شـەیتانی ڕەجیم
مـاجـەرایێکم هەیە بێ بێش و کـەم
هیچ درۆی تێـدا نیـیـە با بۆت بکەم

حاجی وەک خۆی دەڵێ: "بەتەمایە بێ پێچ و پەناو درۆ قسەیێک هەیە دەیەوێ بیکاو" دەڵێ:

شکڵی تەکیەو خانەقاهی شێخەکان
واقـیـعـا ڕەنگینە ئەمما بۆ ڕیان
لەم هەمـوو شـێخ و مـوریدانەی ڕیا
فـەردەکی ناچێتـە مـزگـەوتی خـودا
مەسجیدو میحراب و مینبەر بێ کەسە
هەر مـەپرسـە حـاڵی چۆنە مـەدرەسـە

بەلای شاعیرەوە وێنەی تەکیەو خانەقا جوانە، بەڵام بۆ ڕیایی بەکاردێ، ئەوانەی لەوێن شێخ و موریدو سۆفی و دەروێش ناچنە مزگەوت و نوێژ ناکەن. مزگەوت و میحراب و مینبەر چۆڵە، حوجرەی خوێندن "مەدرەسەی مزگەوت" حاڵی پەرێشانە. لێرەدا حاجی لەدژایەتی نێوان شەریعەت و تەریقەت دەدوێ. بێ گومان شەریعەت لەدژی تەریقەتە، بەتایبەتی لایەنی پراکتیکی کە دەروێشیزمی پێ دەوترێ. لەسەرەتادا سۆفیزم شۆڕشێکی پێشکەوتنخواز بوو لەدژی شەریعەت، بەڵام لەدواییدا شەریعەت تەریقەتی داگیر کرد، هەردووکیان بوون بە یەک، کەچی لەڕاستیدا دژایەتییان تا پلەیێک ماوە، زۆرجار بەنهێنی و هەندێ جار بەئاشکرا ئەم دژایەتییە بەرچاو دەکەوێ، نەوەکو تەنیا لەنێوان شەریعەت و تەریقەت، بەڵکو لەنێوان تەریقەتە جیاوازەکانی تەریقەتیش، بۆ بەڵگە نێوان قادری و نەقشبەندی. دەسەڵاتی عوسمانی ئەم هەموو گیروگرفتانەی بەکار دەهێنا بۆ چاکەی خۆی و بێ گومان بۆ خراپەی کوردیش دەکەوتەوە. حاجی بەوریایی ئاگاداری ئەم هەموو کێشەو بگرەو بەردانەی نێوان شەریعەت و تەریقەت بوو. لەپاشان حاجی باس لەو شوێنانە دەکا کەبزووتنەوەی سۆفیزمی بەراییان لێ پەیدا بوو:

هیندو داغسـتـان و قـازان و قـرم
خـێـوەو هیندو بوخـاراو خـوارزم
یەک بەیەک وەک ئێـوە بوون و زێدەتر
سـەر بەسـەر بۆ باری کـافـر بوونە کـەر
موعجیزەو کەشف و کەرامات و دوعـا
بۆچی نەیبوو فـەخری عـالەم مـسـتەفا

حاجی لێرەدا باس لەمەڵبەندەکانی تەریقەت دەکان بێ گومان لەپێشانا کردەوەی ئەمانە باش بوو، لەدوایی بەهۆی دەروێشیزمەوە بوون بەکافر، واتە لەشەریعەت لایان دا، ئەمانە خەڵکیان بەدوعاو موعجیزەو کەشف و کەرامات هەڵدەخەڵەتاند، ئینجا حاجی دەڵێ پێغەمبەر باوەڕی بەمە نەبووەو ئەم کارانەی نەکردووە، لەبەر ئەوە ڕەت دەکرێنەوە.

لەپاشان شاعیر باس لەشیعری خۆی دەکا:

پەندی من خـامی دەزانن خـامـەکـان
شـیـرن و پوخـتـەی دەزانن پوختـەکـان
تاکی دنیـا مـایە پوخـتـەی هەر هەیە
لەم کـەرو خـامـەی کـە هەن باکم نییـە
با بڵـێن ئەم شـێـتـە قـەحـبـە مـردووە
چەند وەرپەوە چەند وڕێنەی کـردووە
حـەق تەعـالا واقـیـفی ئەحـواڵـمـە
(خـالیـسـەن لیللایە) تەرقـیـمی ئەمـە
بەیتـەکـان عـەیبی مـەکـەن خـوارو کـەچن
مـەقـسـەدم لەم پەندو باوە دەریچن

حاجی ئەوە دەزانی پیاوی ناتێگەیشتوو شیعری بەخاو لەقەڵەم دەدا، هی تێگەیشتوو بەپوختەی دەزانێ. دەڵێ، با ئەوان جنێوم پێ بدەن، من قسەی باشم کردووە. ئەگەر بەیتەکان لەڕووی هونەری و دارشتنی شێوازی شعرییەوە

کەموکوڕییان هەبێ، لەبەر ئەوەیە من بەساکاری قسەکانم کردووە بۆ ئەوەی هەموو خەڵکی کورد تێم بگەن.

حاجی بەم دێرانە کۆتایی بە بەیتەکەی دێنێ:

ماهی بێ میهرم لەدەرگا هاتە ژوور
ماتەم و شین و غەمی کردم بەسوور
کورت و کرمانجی کە گرتم بەرەزا
خستم و باقی وەکو بەیتی ڕەزا
چونکە زانیم ئیش کە کەوتە گفتوگۆ
بێ سەرو پێیە وەکو چەوگان و گۆ
ئاخیری نایێ وەکو ڕووبارو چۆم
یا شەڕەجوێنی لەنێو خەڕات و دۆم
چی پیاو بێ تێ دەگا ڕۆمی چییە
باسی ڕمبازی و سواری بۆ نییە
ئیتتیفاقی دلبەرێکی بێ کەدەر
حاجی ئەنواعی لیباسی کردە بەر
بێ جیازو مارەیی دەیدا بەشوو
لەم هەموو کوردانە داخوازی نەبوو
عاقیبەت دەیخوازن ئەمما ئەو دەمی
پیر بووە نازێ کەل و کۆمە دەمی
ئەو زەمانی بوونە ئاردی نێو درک
پارەیێک ناکا دوو سەد جار بێتە ڕک

لەم دێرانەدا حاجی بەسەرهاتێکی غەرامی دەگێڕێتەوەو دەڵێ یاری بێ وەفای لێ هاتە ژوورەوە، ناخۆش بوو بەخۆشی، بەکورتی بێ پەردەو بێ پێچ و پەنا پاڵی خست و ئەوی دیکەی وەکو شێخ ڕەزا، واتە سواری بوو و کاری خۆی لەگەڵدا کرد. ئینجا ڕووداوێکی سیمبۆلی دروست دەکاو بەوەی دلبەرێکی جوان دەرازێنێتەوە بەبێ جیهازو مارەیی بەشووی دەدا. لەناو ئەم هەموو کوردانە کەس نەیویست. ئەمە دەبێ بمێنێتەوەو لەپاشان بیخوازن، بەڵام ئەو کاتە پیر دەبێ و زاوزێ ناکاو ددان لەدەمیدا نامێنێ، ئەو دەمە پەشیمانی پوولێک ناکا. لەوانەیە ئەم وێنە شیعرییە هونەرییە ڕەمزی ئازادی بێ بۆ کورد. نە حاجی و نە خەڵکی ئەو ڕۆژگارە نەیگەیشتبوونێ، وەکو لەدوا دێری شیعرەکەدا هاتووە کورد هەموویان دوژمنی یەکترین، تائێستاش کورد لەبەر دووبەرەکی و سێ بەرەکی نەگەیشتوونەتە ئەو ئازادییە.

سەلامولڵا

لەم بەیتەیدا حاجی گلەیی لەکوردان دەکا، لەپاشان ئامۆژگارییان دەکا. بەم دێرانە دەست بەشیعرەکەی دەکا:

(سلام اللە منی کل یوم)
لە ئەسحابانی ساحێب غیرەت و دین
لەبێعاری هەموویان کەوتە یادم
ڕومووزی ئیتتیفاق و ئیتتیحادم
لەبەر دووری لەئەقران و لەئەمسال
لەکوردانم دەپرسی (زەربولئەمسال)
لەبۆ ئەم یەک دوو ئەشعاری ڕەش و ڕووت
هەتا پەیدا بوو ڕووحم گەییە سەر لووت

لەم دێرانەدا حاجی سڵاو لەکوردان دەکا، زانیارییان تاقی دەکاتەوە بۆ ئەوەی بزانێ چەند ئاگاداری نەتەوەی خۆیانن.

ئینجا دەڵێ:

ئەگەر وەک من خەبەردار بن لەدەوڵەت
لەحەیفان خۆ دەخنکێنن بەبێ پەت
چوار میلیۆنە کوردستان نفووسی
بەقسەی ئەهلی تەخمینی کە نووسی
هەموویان شێری بێشەن حاتەمی جوود
لەشەڕدا کێوی جوودی و بەحری مەمدوود
وەلێکین فائیدەی چی هەرج و مەرجن
لەدەعوادا لەگەڵ یەکتر بەمەرجن
لەگوێی گا نوستوون هەر چەندە شێرن
وەکو کەروێشکی چاو ڕاماو کوێرن

لەم دێرانەدا حاجی لەسەر ئەو باوەڕەیە کورد ئەگەر ئاگاداری هەڵسوکەوتی دەوڵەت نەبن پێویستە لەحەیفان خۆیان بخنکێنن، بابزانن ژمارەی کورد چوار میلیۆنە، ئەمانە بەهێزن وەکو شێری جەنگەڵستان، چاو تێرن وەکو حاتەمی تەی. لەشەڕو شۆڕدا بەرزن وەک شاخی جوودو گەورەن وەک زەریا. ئەم خوو و ڕەوشتە چاکانە بێ سوودن، چونکە یەکترییان خۆش ناوێ و کەسانێکی خۆ خۆرن، ڕاستە زۆر ئازان بەڵام بێئاگان لەهەواڵی گێتی و لەگوێی گادا نوستوون.

ئینجا حاجی بۆ کوڕە ئازاکە دەگەڕێ:

کوڕێکی وا نەبوو هەستێتە سەر پێ
بزانێ خەڵقی چۆن کەوتوونە سەر ڕێ

بکا سەیری جەریدەو حالی میللەت
کتێبی تازەو تەئریخی دەولەت
بزانی تا چ قەوماوە لەئەتراف
سەراپا ئاگرە ئەتراف و ئەکناف
ئەگەر کارێک نەکەن لەم بەینەدا زوو
مەمالیک کاتەکی زانیت لەدەست چوو

کورێک پەیدا نەبوو بزانێ خەڵکی چۆن خۆیان بەڕێوە دەبەن، بزانێ ڕۆژنامە بخوێنێتەوەو کتێبی تازە تەماشا بکا بۆ ئەوەی بزانێ دەوروبەری چۆنە. ئەگەر زوو بەزوو کار ڕێک نەخەن دەوڵەتتان لەدەست دەچێ، یا بۆتان دروست ناکرێ.

لەدواییدا حاجی بەم شیعرانە کۆتایی بەبەیتەکەی دێنێ:

لە دەشت و دێ و ویلایەت بینە ئەحباب
وەکو شەخسێکی واحید بن لە هەر باب
لە بۆتان تا بەبان و سەرحەدی ڕەی
لە ئەولاتر وەها نۆش بێتە سەر دەی
ببینە یەک لەتەعلیم و لەنووسین
جلوبەرگ و زوبان و ڕەسم و ئایین

حاجی ئارەزووی ئەوە دەکا لەهەموو جێیێکی وڵات کورد بن بەدۆستی یەکتری، لە بۆتانەوە تا بابان و سنووری ڕەی پشت بەیەکتری ببەستن، تاوەکو تاکە کەسێک دەکەونە بەرچاو. لەهەموو شتێکدا بن بەیەک: لە خوێندن و نووسین و جلوبەرگ و زمان و ڕەوشت و ئایین. مەبەستی حاجی ئەوەیە هەموو تیرەو هۆزو عەشرەتەکانی کوردستانی گەورە بن بەنەتەوەیێک و ئەدگارێکی تایبەتی خۆیانیان هەبێ.

لیریکەکانی حاجی

لیریکە کورتەکانی حاجی لەشیعری میللی و بەناوەڕۆک سیاسی- کۆمەڵایەتی، بەشێکی زۆریان لەدیوانی حاجی داگیر کردووە. جێی خۆیەتی لەم ماوەیەدا بەشێکیان بخرێنەڕوو.

ئازایەتی و پیاوچاکی کوردان

خۆ دەزانن سولالەیی ئەکراد
لێرەوە بگرە تا دەگاتە قوباد
هەموو عالیم هەموو شێخ و میرن
زیرەک و ژیرو ئەهلی تەدبیرن
وەسەتی پانی پازدە ڕۆژ ڕێیە
پڕ لەڕەشماڵ و خانەو دێیە
بەدرێژی لەقاف کەرابووردن
تا بەشیرازو ئەسفەهان کوردن
شەهسوارن پیادەیان ئازان
بەردی نیشان و کۆلکی مەیدان
دان و بەخشینیان لەلا باوە
خوونی مەیدانیان لەک ئاوە
بەشەجاعەت هەموو وەکو ڕۆستەم
بە سەخاوەت هەموو وەکو حاتەم
لەوەفا سەموئیل و ئیسماعیل
عەهدو پەیمانیان چیای قەندیل
گوردی شانامە پاکیان کوردە
کافی ئەم سافە کافی ئەو وردە
لەشەرا زۆر دەفعە قەوماوە
ڕۆمییانیان چلۆن جەواب داوە
(حاجی) دەمرێ لەداخ و هاوارە
کوردی بێچارە دەبنە ئاوارە

لەم شیعرەدا حاجی باس لە کوردی بێ چارە دەکا وەک نەتەوەیێکی خاوەن مێژووی کۆن و دێرین، خەڵکەکەی هۆشیارو ژیرن. ئینجا باس لەوڵاتیان دەکا لەڕووی جوگرافییەوە، لە کۆتایی شیعرەکەدا حاجی لەو ڕاستییە دەدوێ، کە کوردی بێچارە دەیانەوێ دەوڵەتی خۆیانیان هەبێ، کەچی چنگیان ناکەوێ. لەبەر ئەوە حاجی خەریکە لەداخانا بەزگ دەدا. بێ گومان ئەم هەموو ستایش و پێدا هەڵدانەی کورد لەلایەن حاجییەوە بۆ ئەوەیە بڵێ کورد توانای ئەوەی هەیە خاوەنی خۆی بێ، کەچی ڕۆژگار ئەم هیوایەی نەهێناوەتە دی. بەگشتی حاجی لەهۆی نالەباری کورد گەیشتووە، لەگەڵێ شوێن لەناو شیعرەکاندا هۆی ناودەو هۆی دەردەدی خستۆتەڕوو بۆ نەگەیشتنی کورد بەهیواو ئامانجی لەڕووی دروستکردنی دەوڵەتەوە.

لە گاوان و شوانی کوردەکان یەک
بەسە بۆ لەشکری سەد کەڕە دوولەک
فیدای جووتیاریان بێ حاتەمی تەی

بەقوربانی سەپانتان ئالی بەرمەک
مریشکی ئێوە سەیادی شەهێنە
لەکن عەنقا فرووجە حاجی لەک لەک
شوانی مێگەلی کوردان لەشەڕدا
وەکو قەسسابە دوژمن مێگەلی شەک
لەبەر حیزە بخۆیی و ناتەبایی
لەژێری حیزی حیزان بوونە دۆشەک
هەتا وەک ئاگری بن کان لەگەڵ یەک
ئەگەر تۆفان بێ لەشکرتان بەپووشەک
لەگوێی گا نوستوون بۆیێکە ڕێوی
لەسەر ئێوە وەها شێر گیرە وەک سەگ
سەلاحی ئێوە ئێستاکە سیلاحە
تەماعی گەورەیی بێ چەک نەکەن نەک
کراوە ئینتیخابی وشکەسۆفی
لەدیوانی کەری بێ نوقتەیی شەک

ئەم شیعرە لەبارەی ئازایەتی کوردەوەیە، بەراورد لەنێوان کوردو کەسانی بەهێزی دیکە دەکا، لەمەشدا بێ گومان کورد هەمیشە بەسەر دوژمنانیدا زاڵ بووە. لەگەڵ ئەوەی ئازایەتی هۆی سەرەکی و بنچینەیی بووە بۆ هێنانە دی هەموو ئامانجێک کورد لەخەباتیدا سەرنەکەوتووە، هۆی ئەمە بەلای حاجییەوە لەبەر حیز بخۆیی و ناتەبایی و دوژمنایەتی کردن لەگەڵ یەکتری بووە لەبەر ئەوە کەوتووینەتە ژێر دەستی ژێر دەستان (حیزی حیزان بەقەولی حاجی) مەبەست لێرەدا پێم وایە تورک و عەجەمە. هەرچەندە ئەمانە دەوڵەتیان هەبوو، کەچی لەسەردەمی حاجیدا کەوتبوونە ژێر کاریگەری دەوڵەتە ئەمپریالیستە پێشکەوتووەکانی ئەوروپا. ئیتر گەلێ بەڵگە دێنێتەوە بۆ ناتەبایی کورد، وەکو ئەوەی لەگەڵ یەکتریدا "وەک ئاگری بن کان" و "لەگوێی گا نوستوون" ئینجا دەکەوێتە ئامۆژگاری و دەڵێ تەنیا چەک و سیلاح واتە شۆڕش ئێوە دەپارێزێ، حاجی بەڵگەیێکی ڕەوانبێژی جوان دێنێتەوە بۆ پێشکەوتنی کورد لەسیفەتی دوژمنایەتی ناوخۆوە دەڵێ "کەری بێ نوقتەیە شەک" ئەگەر نوقتەکانی سەر وشەی "شەک" هەڵبگیرێ دەبێ بە "سەک" واتە (سەگ).

ڕۆشنبیری بۆ کورد

لەشیعرێکیدا حاجی دەڵێ:

زەمانە ڕەسمی جارانی نەماوە
چراغی نازم و مونشی کوژاوە
لەدەوری ئێمە ڕۆمان و جەریدە
ئەگەرچی مەقسەدە زانینی باوە
ئەمان قەدری بزانن ئەم کتێبە
لەدنیا ئێستەکی هەمتای نەماوە
لەئەییامی حەیاتی شێخی خانی
لەسەر نوسخەی خەتی ئەو نووسراوە
لەلای ئەربابی خۆی بۆ قەدرو قیمەت
خەزینەی گەوهەرەو کیسەی دراوە
لەمەجمووعی دووەل سۆران و بۆتان
لەسایەی ئەم کتێبە ناسراوە
لەکوردان غەیری (حاجی) و شێخی خانی
ئەساسی نەزمی کوردی دانەناوە

لەم شیعرەدا حاجی وەک هونەروەرێک و شاعیرانە هەندێ کێشەی کۆمەڵایەتی لەبابەت ڕۆشنبیرییەوە بۆ کورد ڕوون دەکاتەوە، بەلای ئەوەوە ئەو کاتە نووسین دەوری گرنگی دەبێ ئەگەر نووسینی ڕۆمان و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە کارێکی ئاسایی بێ لەناو کۆمەڵدا.

حاجی ئاماژە بۆ کتێبی "مەم و زین" دەکا بەبێ ئەوەی ناوی بێنێ، دەڵێ ڕێزی لێ بنێن، هاوتای نییە. لەپەراوێزی دەسنووسێکی دەوروبەری ژیانی ئەحمەدی خانی حاجی بەخەتی خۆی ئەم شیعرەی نووسیوە، کە لێرەدا بڵاو دەکرێتەوە. ئەو دەسنووسە لای بەدرخانیان بووەو ئەم شیعرەی حاجییان لەڕۆژنامەی "کوردستان- قاهیرە" (۲۰ی مایسی ۱۸۹۸) بڵاوکردۆتەوە. هەروەها دەڵێ "مەم و زین" لەلای دانایان و زانایان نرخی تەواو نابێ. هەموو سۆرانی و بۆتانی (باشوورو باکوور کوردستانی) بەهۆی "مەم و زین"ەوە ناسراون، لەناو کوردان جگە لەحاجی و خانی کەسی دیکە شیعری کوردی نەنووسیوە، لەمەشدا حاجی ڕاست دەکا.

لەشیعرێکی دیکەیدا حاجی بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

ئەگەر کوردێک قسەی بابی نەزانی
موحەقەق دایکی حیزە بابی زانی
وەرە با بۆت بکەم باسی نیهانی
تەفەننون خۆشە گەر چاکی بزانی
سەلاحەددین و نوورەددینی کوردی

عەزیزانی جزیرو مووش و وانی
موهەلهەل ئەردەشێرو دەیسەمی شێر
قوبادو بازو میری ئەردەلانی
ئەمانە پاکیان کوردن نیهایەت
لەبەر بێ دەفتەری ون بوون و فانی
کتێب و دەفتەرو تەئریخ و کاغەز
بەکوردی گەر بنووسرایە زوبانی
مەلاو شێخ و پیرو پادشامان
هەتا مەحشەر دەما نام و نیشانی

لێرەدا حاجی هێرش دەباتە سەر ئەو کوردانەی زمانی باوکیان نازانن، یا لەسەر ڕێوڕەسمی باپیرانیان ناڕۆن، ئەمانە نابێ گرێی سایکۆلۆجییان هەبێ و پێیان شەرم بێ کە کوردن، چونکە کورد پیاوی گەورەی لێ هەڵکەوتووە، ئەوە هەیە ناویان ون بووە لەبەر بێ نووسینی و تۆمار، ئەگەر دەسنووسی و دەفتەرمان هەبووایە ناومان هەتا هەتایە دەمایەوە.

دواکەوتوویی کورد

حاجی لەشیعرێکیدا بەم دێرانە دەست پێ دەکا:

هەر کوردە لە بەینی کوللی میللەت
بێ بەهرە لە خوێندن و کیتابەت
بێگانە بەتەرجەمەی زوبانی
ئەسراری کتێبی خەڵقی زانی
یەکسەر عولەما درشت و وردی
ناخوێننەوە دوو حەرفی کوردی

لێرەدا حاجی باس لەدواکەوتوویی دەکا لەڕووی خوێندەوارییەوە، بێ گومان بۆ ئەو ڕۆژگارە حاجی ڕاست دەکا. پلەی خوێندەواری زۆر نزم بوو، بەتایبەتی لەڕووی زمانی کوردییەوە، ئەوەی ئاشکرایە ئەوەیە حوجرەی مزگەوت نێوەندی خوێندەواری بوو، لەوێش تەنیا زانستییەکانی شەریعەتی ئیسلام و زمانی عەرەبی دەخوێنرا، زمانی کوردی و نووسینی کوردی لەکوولەکەی تەریشدا لەناودوە نەبوو.

بەم جۆرە لەسەر قسەکانی دەڕوا دەڵێ:

ساحیب کوتوب و پەیامە هەر کەس
ئێمە نەبێ بووینە قەومی چەرکەس
کاکە ئێمە موئمینین نە ڕووسین
بۆچ کوفرە زمانمان بنووسین
میللەتی بێ کتێب و نووسین
غەیری کوردان نییە لەڕووی زەمین

شاعیر دەڵێ خەڵکی گێتی هەموویان کتێبیان هەیە ئێمە نەبێ، ئێمە بۆ چ کتێبمان نەبێ، ئێمە موسوڵمانین ڕووس نین!

لەبەرچی نووسین بەکوردی کفرە!

ئینجا حاجی بەم دێرانە دوایی بە شیعرەکەی دێنێ:

ڕۆم و جوو چاکە ئیتیفاقی هەیە
کوردە بێ غیرەتی و نیفاقی هەیە
جینگەنەی ئێرە با وجوودی کەرن
هەر وەکو دۆمی ئێمە دەربەدەرن
لێوە عاقڵتر بەسەد مەنسەب
کوڕی خۆیان دەنێرنە مەکتەب
ئێستەکێ ئامیرانی کوردستان
هەر لەبۆتانەوە هەتا بابان
لەم هەتیوانی مەکتەبەن یەکسەر
کوردەکان بار دەکەن وەکو ماکەر
وا دیارە تاکو دنیا بێ
کوردەکان حاڵیان دەبێ هەروا بێ
جوو چ قەدری هەیە لەنێو کوردان
غەیری لێدان و جوێن و تێهەڵدان
حاڵەتی ژێر دەستی هەر وایە
نۆکەری کاری چاکی بۆ نایە

حاجی لەم دێرانەدا ئەوە دەردەبڕێ، کە ڕۆم و جوولەکە یەکێتییان هەیە، نابن بەکورد، جینگەنەو دۆم هەندێ لەکورد دەکەن، کەچی هێشتا ئەوان عاقڵترن و منداڵیان دەنێرنە قوتابخانە. ئەوانە فەرمانڕەوایانی کوردستانن لەبۆتانەوە تا بابان وەکو کەر خەڵکەکە بار دەکەن، وا دیارە کورد هەروا دەمێنێتەوە!.

ئەو دووانە بەڕەحمەتی خوا چوون
شارەکان بێ مەلاو مودەڕریس بوون

حاجی دەڵێ زاناکانمان خەریکی قسەی بێ سەرو پا

بوون، خۆیان فێری هیچ سەنعەتێک نەکرد، گەورەکان تاوانبارو دوژمنی دەوڵەت بوو، کەچی حاجی "کوێر" و "لاڵ"ێک لەناو ئەمانەدا جیا دەکاتەوە، مەبەستی لە "کوێر" پاشا کوێرەی ڕواندزە، لە "لاڵ"یش عەبدولڕەحمان پاشای بابانە گوایا ئەمانە لەمیرنشینەکەی خۆیاندا بایەخیان بەمزگەوت و خوێندنی حوجرە داوەو بەم هۆیەوە مەلای چاک لەناوەوە بوون.

شاعیر بەم دێرانە دوایی بەشیعرەکەی دێنێ:

عەجەبا بۆچی ئەهلی مولکی عێراق
ئیتتیفاقی بەدەل دەکەن بەنیفاق
بۆ ئەمیرانی غەیرە دەبنە گزیر
نەک لەخۆیان یەکێکی بێتە ئەمیر
ئێستەکەش فرسەتە گەلی یاران
کەپەنەک بۆ چییە لەپاش باران

حاجی سەیری پێ دێ، کە خەڵکی عێراق لەباتی ئیتتیفاق نیفاقیان هەیە، دەبێ ئەمە لەبەر ئەوە نەبێ "عێراق" و "نیفاق" و "ئیتتیفاق" قافیەیان یەکە! ئەمانە هەمیشە پیاوی بێگانانن. ئێستاش هەلێکی باشە ئەی کورد، هەڵسن و لەدەست خۆتانی مەدەن.

پیاو خراپانی ناو کۆمەڵ

لەشیعرێکیدا حاجی دەڵێ:

حاکم و میرەکانی کوردستان
هەر لە بۆتانەوە هەتا بابان
یەک بەیەک حافیزی شەریعەت بوون
سەیدی قەوم و شێخی میللەت بوون
سەییدو شێخەکان لەترسی ئەوان
مونزەوی بوون و زاکیری ڕەحمان
هەرکە فەوتان ڕیای ئەوان دەرکەوت
سەیری چۆن بوونە پووش و ئاگرو نەوت
یەکێ لەملاوە ڕوو دەکاتە عەجەم
دوو لەولاوە دەبنە دوژمنی هەم
دوو هەزار ژن فەسادی کرا لەملا
بوونە قاتیل ئەوانی تر لەولا
یەک بەیەک بوونە نائیبی هەمەوەند
ساحیبی مارتین و ماری گەزەند

لەم شیعرەدا حاجی دواکەوتوویی میللەت لەهەموو ڕوویێکەوە، هەروەها بەجێمانی کورد لەکاروانی مەدەنیەتی گەلانەوە لەکردەوەی شێخی تەریقەتدا دەبینێ. ئینجا شاعیر دەڵێ فەرمانڕەوایانی کورد لەبۆتانەوە تا بابان کاری باشیان دەکرد. تا ئەوان بەهێزبوون شێخەکان دەوریان نەبوو، کە فەرمانڕەوایان بێ هێز دەبوون شێخەکان ئاژاوەیان دەنایەوە. یەکێ دەبوو بەپیاوی عەجەم، دووان لەولاوە دەبوون بەدوژمنی یەکتری، دوو هەزار ژنیان خراپ کرد، هەزارانی تریان بەکوشت دا.

لەشیعرێکی دیکەیدا حاجی دەڵێ:

تا ڕێک نەکەون قەبیلی ئەکراد
هەر وا دەبنە خەرابە ئاباد
ئەنواعی میلەل لەگەورە تا چووک
خەملیوە مەمالیکی وەکو بووک
یەک بەرگن و یەک زوبان و یەک ڕەنگ
بێ عەیبەت و عەیب و عار و بێ دەنگ
دنیا بەتران دەخۆن و دەیدەن
هەر چۆنێ مەرامیانە دەیکەن
هەر کوردن ئەگەرچی پاکی مەردن
پامالی زەمانە میسلی گەردن
هەر مانەوە بێ نەواوو مەزڵووم
وەک بوومی خەرابە زار مەشئووم

لەم شیعرەدا حاجی باس لەدواکەوتوویی و پەژمردەیی کورد دەکا. بێ نەواو دەستبەسەر ماونەتەوە، و وەکو کوندەبووی بەدفەڕی خەرابەیان لێ هاتووە. حاجی بەم جۆرە لەسەر شیعرەکەی دەڕواو دوایی پێ دێنێ:

گەر باعیسی ئەم دەپرسی کامە
شەرتێکە کە بۆ هەموو تەمامە
ئەو شەرتە بەکوللی ئیتتیفاقە
گەر مەرعش و وانە گەر عێراقە
قەسرێکە بەساغی ئەو نیفاقە
گەر وا نەبێ بابی هەر بەتاقە
سەد شێخ و مەلاو ئەمیرو خانی
بۆ لەززەتی عەیش و زیندەگانی
لەولاوە ئەوان بەحیلەبازی
لەملاوە ئەمان بەتەقلەبازی

قوڕیان بەهەمو وڵاتەوەدا
تا مولک و ڕەعییە پاکی فەوتا
یەکیان ئەوی تۆ دەکەی نەیان کرد
غەمیان نەبوو کورد ئەگەر هەمووی مرد

ئەستووری بیروباوەڕی حاجی لەسەرکەوتنی مەسەلەی نەتەوایەتی کورد، کە دروستکردنی دەوڵەتی تایبەتی خۆیەتی بەکێتی و یەکگرتنە، تەنیا یەکگرتن، ئەمەیان نەبێ ئەویان نابێ.

یادی نیشتمان و هیوای حاجی

شیعری "لەڕۆما کەوتە بەرچاوم"ی حاجی ئەگەر مامەڵەی چیرۆکی شانۆیی لەگەڵدا بکرێ، دەشێ ببێ بەسێ پەردە یا دیمەن. دیمەنی یەکەم حاجی لەئەستەموول چاوی بەکابرایێکی کورد دەکەوێ:

لەڕۆما کەوتە بەرچاوم کەسێکی هائیم و حەیران
بەهەیئەت تێی گەییم کوردە بەشێوەی ئەهلی کوردستان
کە چوومە خزمەتی پرسیم برادەر خەڵکی کام جێگای
لەکام لا هاتووی گوریا گوتی بابان گوتم بابان
دڵم داوە گوتم باوکە هەموومان بێ کەسین لێرە
چ قەوماوە گەلێ حەیفە مەگرێ هەر وەکو باران
گوتی بۆ غوربەت و ڕووتی نییە ئەفغان و هاوارم
لە داغی حاکمی خۆمە لە شان و شەوکەتی تورکان
گەلێکم بیستووە پەستی و بڵندی دەوڵەتان ئەمما
جیهان نەیدیوە پەستی وا میسالی حاڵی کوردستان

هەڵوێستێکی پڕ لەسۆزی ڕۆمانتیکییانەیە. حاجی لەئەستەموول چاوی بە کەسێک دەکەوێ ئەدگاری ئەوە دەگەیەنێ لەکوردستانەوە هاتووەو کوردی ئەوێیە. لێی نزیک دەبێتەوە، بەسۆزەوە دەپرسێ خەڵکی کام جێی کوردستانە. کابرا بەدەم فرمێسکی گەرمەوە، دەڵێ بابان، حاجی دڵی هاوڕێی دەداتەوە، ئەویش هۆی شین و شەپۆڕی بۆ حاجی ڕوون دەکاتەوەو دەڵێ بۆ خۆی نییە بۆ مەینەتی کوردانە. ئەوە ئاشکرایە لەو ڕۆژگارەدا پشتی کورد لەئەرز درابوو و لووتی تورکی عوسمانی پێ بڵند بوو بوو. چونکە لەمێژ نەبوو سوپای عوسمانی میرنشینی بابانیان ڕووخاند بوو، دیارە هەر لەبەر ئەوەش بووە حاجی قارەمانی ئەم گێڕانەوەیەی کردووە بەخەڵکی سلێمانی.

دیمەنی دووەم حاجی بەشان و باهوو و ڕابردووی پڕ لەشانازی کورد هەڵدەڵێ:

لەوەقتی خۆی هەموو شا بوون سەراپا بێ غەم و شا بوون
لە جوودا حاتەمی تائی لە شەڕدا ڕۆستەمی مەیدان
لەپێشا خاکی مەلانەی پڵنگ و شێری ئازا بوو
ئەمێستا مارو مێروو و گورگ و ڕێوی لێی دەکەن سەیران
لەکوێ ما نەعرەتەی تەقڵەو جلیت و ڕمب و ڕمبازی
لەکوێ ما دەنگی زوڕناو دەهۆڵ و شایی و سەیران
لەهاڕەی شەش پەڕو نەڕڕەی سوارو بەرقی شەشخانە
لە تەققەی ناڵ و شەققەی سم لەڕەققەی تۆزو قەڵغان
دەهاتە جونبوش و لەرزین لە ماهی بگرە تا ماهی
لە سەحرا چەندە وەحشی بوون لەترسان چوونە سەر کێوان
لەڕێزی زەبرو زەنگی وان کەسێکی تر نەبوو هەرگیز
بەشیرو حیشمەتی کوردە کە ماوە دەوڵەتی ئێران
سەراو ئەیوانیان ئێستا کە لاوەی کوندەبوو و جوغدە
ئەگەر مەیدان و دیوانە سەراپا بوویتە جێی دۆمان

حاجی دەڵێ لەکاتی خۆیدا کورد هەموویان شا بوون، بەشادی دەژیان، وڵات لانەی پڵنگ و شێران بوو، لەلایەک یاری و گەمە و ڕابواردن، لەلایەک دەهۆڵ و زوڕناو شایی و سەیران. قارەمانانی جەنگ گەردوونیان هێنابووە جۆش و خرۆش. لەدواییدا ئەم هەموو خۆشییە لەدەست چوو. ئێستا کوردستان جێی مارو مێروو و گورگ و ڕێوییە. سەراو باڵەخانەکانیان کەلاوەی کوندەبوو و کۆلیتی دۆم و خەراتانە.

دیمەنی سێیەم حاجی بەم جۆرە دوا گفتوگۆ لەگەڵ هاوڕێ کوردستانییە هاوخوێنەکەی دەکا:

لەپاشی ئەو هەموو گریان و ناڵەو زارییە پێم گوت
عەزیزم غەم مەخۆ هێندە لەسایەی ڕەحمەتی ڕەحمان
ئەمیرێک ماوە پاشایە گوتی کێیە گوتم شێرە
گوتی لێرە گوتم لێرە هەتا تاران و هیندستان
بەخۆی شێرە وەکو ناوی لەشەڕدا دوژمن ئەندازە
تەمایان هەر بەئەو ماوە جەمیعی خاکی کوردستان
هەرچی جێگەی ئومێدمانەو ئەوی دڵ خۆش دەکا ئەمڕۆ
کەسی دی لەو بەدەر نابێتە غەمخۆری گەلی کوردان

لە دوای ئەم هەموو نالەو گریانە حاجی بەهاوڕێکەی دەڵێ، غەم مەخۆ، هیواو ئامانج نەمردوون. ئەمیرێک لێرە ماوە ئەوەندە گەورەیە لێرەوە تا تاران و هیندستانە. بەخۆی شێرەو ناویشی شێرە، جێی ئومێدە، تۆڵەمان بۆ دەکاتەوەو ئازادیمان بۆ وەردەگرێتەوە. بەئاشکرا دیارە ئەو کەسەی وەکو شێر ئازا بێ و ناویشی شێر بێ، دەبێ یەزدان شێر بێ. ئەم کەسایەتییە ناوی عیزەدین شێری جزیرییە، بەناوی عیزەدین شێر پاشا ناسراوەو برازای بەدرخان پاشایە. دەمێنێتەوە سەر ئەوەی ئایا بەڕاستی مەبەستی حاجی لەو میرە یەزدان شێرە، ئەمەیان قسەی لەسەرە. بڕێک لەمێژوونووسان و هەندێ لەبەدرخانییەکان بەتاوانباری دادەنێن، گۆیا لەکاتی خۆیدا دەستی لەگەڵ عوسمانییان تێکەڵ کردووە بەمەبەستی ئەوەی بیکەن بەفەرمانڕەوایێک لەدژی هەڵسانەکانی کوردی ئەو سەردەمە بەتایبەتی بەدرخانییەکان.

ئەم بەسەرهاتە ڕاست بێ یا ڕاست نەبێ گرنگ نییە بۆ مێژووی ئەدەب. بێ گومان ئەمە مەسەلەیێکە دەچێتە ناو مێژووی گشتییەوە. جا ئەگەر حاجی مەبەستی یەزدان شێر بێ دیارە بیروڕای لەگەڵ ئەو کەسانەیە، کە یەزدان شێر بەقارەمان دادەنێن نەک تاوانبار.

ئەم هەموو ڕەشبینییەی حاجی بەرامبەر بە مەسەلەی نەتەوایەتی کورد لێی بووە بەگرێ کوێرەی سایکۆلۆجی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کۆڵی نەداوەو کۆڵ ناداو نایەوێ یاری بەئیدیۆلۆجییەتی خۆی بکاو خوا نەخواستە بیر لەوە بکاتەوە کەکورد ناگا بەئامانجی.

حەسەن و ئامینە

حەسەن و ئامینە دوو شاعیری کوردن لەڕۆژگارانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم ژیاون، ئەمانە دڵدارو دلبەر بوون و حەزیان لەیەکتری کردبوو.

"حەسەن و ئامیە" بەناوو ناوەڕۆک لە چیرۆکەکانی دڵداریی ئەدەبی میللی هەموو میللەتانی سەر ڕووی زەوی دەکا، وەکو "لەیلاو مەجنوون" و "ڕۆمیۆو جوولێت".

حەسەن ئامینەی خۆش ویستووە، گیانی ئەڤینیان زەمینی و ریالیزمی بووە، دوور لەئاسمان و خەیاڵی دەروێشی. موشتاق و گیرۆدەی لەش و لاری جوانی ئامینە بووە، وەک "ئەدەب" میسباح- دیوان، بەڵام شێوەی تەعبیرو وێنەکانی لەو ساکارترو میللیترە، حەسەن بەجۆرێک ئامینەی خۆش ویستووەو ئارەزووی کردووە، کە شۆڕشی سێکسی پێ دابمرکێنێتەوە، کەچی ئامینە خۆی دەخاتە ڕیزی دلبەرە عاشقەکانی ڕۆژگاردەوە، ئەوانەی دڵدارییان بۆ دڵداری کردووە، لەوانەیە لەبەر ئەوە بووبێ چونکە ئامینە ژنەو ئەوەی بۆ ناکرێ. ئەوەی لەژیانی ئەم دڵدارو دلبەرە ئاشکرایە ئەوەیە حەسەن تووشی دەردی سەرێک بووە لەئەنجامدا لەلایەن دەسەڵاتی عوسمانییەوە گیراوەو دراوەتە دادگاو لەشاری مووسڵ خراوەتە بەندیخانەوە.

ئەم غەزەلەی کە لەم ماوەیەدا بڵاو دەکرێتەوە دەبێ لە بەندیخانە نووسیبێتییەوەو بۆ ئامینەی یاری خۆشەویستی ناردبێ، ئینجا ئەویش بەغەزەلێک وەرامی دابێتەوە. ئەوەی لێرەدا جێی تێبینییە ئەوەیە ئەو کیژەی دلبەری حەسەن بە "فەقێ ئامینە" ناوبراوە، ڕەنگە ئەمە تەنیا لەبەر ئەوە بووبێ بە خوێندەوار بناسرێ، ئەگەرنا لەوانەیە غەزەلەکەو وەرامەکە حەسەن خۆی دایناین. هەر چۆنێ بێ لێرەدا مەبەس بەرهەمەکەیە شتێکی دیکە نییە.

لەڕووی هونەری شیعری و هێزی شاعیریەتییەوە دیارە شیعرەکەی ئامینە لە هی حەسەن بەرزترە، هەروەها لەدڵدارەکەشی شاعیرترە. کەچی غەزەلەکە تەواو نییەو تەنیا سێ دێری لەبەردەستدایە، گومانیش لەوە نییە دەبێ هەندێ دێری ون بووبن.

حەسەن لەغەزەلەکەیدا دەڵێ:

سەلامی من لەسەر تۆ بێ بەسەد نەوع و بەسەد عینوان
فەقێ ئامینە سووتاوم لەدووری تۆ بەسەد قورئان
ئەگەر لەم غوربەتە بمرم خەیاڵت وا لەدڵ دەگرم
مەلائیک بێنە سەر قەبرم جەوابیان وا دەدەم قوربان
دەڵێم ئامینە مەولامە دەڵێم ئامینە لەیلامە
دەڵێم ئامینە پاشامە لە نەسلی گورجی گورجستان
فیدایی سەدری سافت بم فیدایی تەختی نافت بم
فیدای جەخماغی کافت بم ئەوە گەنجینەیی پەنهان
فیدایی وردە نازت بم فیدایی نازو گازت بم
فیدای دوو چاوی بازت بم ئەوە سەرچاوەیی حەیوان
(حەسەن) بۆت بۆتە دێوانە ئومێدی وایە ئەی جانە
لە زنجیری حەبسخانە خەڵاسی بێ لەدەس تورکان

ئامینە وەرامی غەزەلەکەی حەسەن دەداتەوە:

سەلامی یاری ئاوارە لە بەندی تۆقی سولتانی
بەدەستی من گەیی قوربان لەوەختی دڵ پەرێشانی
سەراپا چون موتالام کرد سەلامی یاری بێ هاودەم
دڵە غەمبارەکەم دیسان برینی تازەگی هانی
خەرامان و گوڵەندام و زولەیخاو و قەمەر چەهرە
وەکو من قەت نەسووتاون لەدووری یارو هیجرانی

بەگشتی شێوەی دڵداری حەسەن و ئامینە لەدڵداری هەموو کیژو کوڕەکانی میللەتە جیاوازەکانی گیتی دەکا، کەچی شیعرەکەیان کلاسیکی ئاساییە.

بەشی دووەم
سافی
١٨٧٣- ١٩٤٢

ژیانی شاعیر

کاک مستەفا کوڕی کاک عەبدوڵڵا کوڕی کاک عەلی کوڕی کاک مستەفای هیرانییە. وشەی "کاک" لەکوردەواریدا بۆ ڕێزلێنان لەپێش ناو بۆ برا گەورە یا هەر کەسێکی ڕێزدار بەکار دەهێنرێ. لەم بنەماڵەیەدا ئەم وشەیە لەباتی مەلا یا شێخ بەکارهاتووە. کاک عەبدوڵڵا باوکی کاک مستەفای شاعیر بووە، نازناوی "سانی- ثانی"یە، لەساڵی ١٩٠٦ لەگوندی هیران کۆچی دوایی کردووە. لەم کتێبەدا وەک شاعیرێک باسی لێوە کراوە.

کاک مستەفا لەساڵی ١٨٧٣ لەگوندی هیران لەدایک بووە. ئەم ئاواییە ماوەی ٢٢کم بەلای کۆیەوە لەشەقڵاوە دوورەو خوێندنی بەرایی لای باوکی بووە، لەدوایدا بەشێکی خوێندنی لەحوجرەی مزگەوتەکانی کۆیەو هەولێرو ڕواندزو گوندی سەران بردۆتە سەر. ئینجا لەلاجان و سابلاغ (مەهاباد) و گوندی پەسوێی کوردستانی ئێران، بەشێکی دیکەی خوێندنی مەلایەتی تەواو کردووە. کە تەمەنی دەوروبەری سی ساڵی بووە کاک عەبدوڵڵا (سانی) باوکی کۆچی دوایی کردووە، ناچار بووە دەست لەخوێندن هەڵبگرێ و ببێ بەجێنشینی باوکی و کاک مستەفای هیرانی ناوبانگ دەربکات. ئیتر لەپاش ئەمە کاری دیاری دەکرێ و دەبێ بەشێخی تەریقەتی قادری و وەک مورشیدێک تەکیەی قادری هیران بەڕێوە دەبا. لەو ماوەیەدا وەک شاعیرێک نازناوی سافی (صافی) بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ. ئەم وشەیە بەمانای دڵپاکی و خاوێنی بیروباوەڕ هاتووە، بێ گومان وەک زاراوەیێکیش پێوەندیی بەئیدیۆلۆجییەتی سۆفیزمەوە هەیە.

لەکۆنەوە لەگوندی هیران حوجرەی خوێندنی مەلایی و شەریعەت مێژوویێکی بووە. لەسەردەمی ژیانی سافی لەلایەن خۆیەوە سەرپەرشتی کراوە. هەندێ جار مەلای ناودار لەو قوتابخانە ئایینییە وانەی زانستییەکانی ئیسلامی و زمانی عەرەبییان وتۆتەوە. هەندێ لەمەلا گەورەکانیش لەهیران خوێندنیان تەواو کردووە. سافی لەو شێخانە بووە تەریقەتی لەگەڵ شەریعەت گونجاندووە. بۆ ئەم مەبەسە گەشتی بەغدای زۆر بووە بۆ زیارەتی تەکیەی شێخ عەبدولقادری گەیلانی. لەتەک ئارامگەی شێخ خەلوەتی کێشاوە.

سافی کەسێکی کۆمەڵ حەز بووە، دۆست و برادەری گەلەک بوون. لەناو هەموو توێژەکانی کۆمەڵدا ناسراو بوو. جگە لەدەروێش و مریدی تەریقەتی قادری لەگەڵ شاعیرانی هاوچەرخی خۆی پێوەندیی بووە، بەتایبەتی بێخودو خادیم و هی دیکە.

سروشتی هیران لەهەموو کەژەکاندا دڵڕفێنە. لەناوچەکەدا خەڵکی کە هیران و نازەنین دێننەوە یاد دوو گوندی خۆرسک دێتەوە بیریان. ئەمانە چێژی گوشادی و خەیاڵی شیعری دەدەن بەئادەمیزاد. هەر ئەم سروشتە جوانەشە لەداروبارو درەخت و گوڵ و گوڵزاری ڕەنگین و

مـیـودی بەتام و ئاوی کـانی و جـۆباری زوڵاڵ ئەو چێـژە جوانەی بەخشیوەتە سافی و کەسوکاری و چەند شاعیریان لێ هەڵکەوتووە. سافی ئاشقی کەو بووە، ڕاوە کەوی پێ خۆش بووە، بەڵام نەیکوشتـووە، بەڵکو بەخێـوی کردووە وەک هەوەسێک بۆ رابواردن. بەمە بووە بەکەوناس. جگە لەمە مەراقی گۆرانی و ئاواز بووە، لەگەڵ گـۆرانیبێـژو دەنگخـۆشـان دۆست بووە. غـەزەلی کـۆنی کـلاسیکی و دەنگی خـۆش و ئامێرەکانی مۆسـیقای وەکو دەف و تەپڵ لەئاهەنگی مەولوود یا هەر ئاهەنگێکی دەروێشی هەوەسی سافی بووە، بۆیە لەگەڵ گۆرانیبێژانی سەردەمی خۆی نزیک بوودو خۆشیانی ویستووە، بەشێ لەشیعری کراون بەگۆرانی و دەنگ و ئاواز بێژراون.

سـافی ژیانێکی نەرمـونیـانی بێ گـرێی بردۆتە سـەر، رۆژگـار بەدڵی ئەوو لەسـەر ویست و ئارەزووی بووە، لەو مەڵبەندە خۆش سروشتەی بۆ کەم کەس رێک کەوتووە. شاعـیر لە ١٢ی شوباتی ١٩٤٢ کـۆچی دوایی کـردووەو لەهیران نێژراوە. لەدوای خۆی کوڕی گەورەی کـاک عەلی بووە بەجێنشین و مورشیدی تەکیەی قادری لەهیران. ئەم کـاک عـەلییـە شاعـیر بوو، نازناوی "سـەفـوەت" بووە، لەساڵی ١٩٧٧ کۆچی دوایی کردووە.

شیعری سافی

شیعری سافی لەڕووی ڕوخسارەوە

سـافی یەکێکە لەو شاعـیرانەی پێڕەوی مـەرجـەکانی شیـعری کـلاسیکی کـردووە لەبابەت ڕوخسـارەوە. زۆربەی شیعرە لیریکییەکانی لەحەوت دێڕ پێک هاتوون، ئینجا نۆ دێڕە شیـعری. دیوانی شاعـیر تەنیا قـەسیـدەیێک دەور دەکاتەوە لەبیست و شەش دێڕ پێک هاتووە، قافیە (ە - د)یە.

ئەو بەحـرە عـەرووزیـیـانەی شـاعـیـر بەکـاری هێناون ئەمـانەن: هەزەج، ڕەمەل، ڕەجەز، مـوزاریع، مـوتەقـاریب، زۆربەی هەرە زۆری شیـعـرەکـان لەسـەر بەحـری هەزەج و ڕەمەل ڕێکخراون. قـافیـەی شیـعری سافی لەسـەر چەند دەنگێکی ئەلفوبێی کوردی دامەزراوە، وەکو: ا، ت، م، ر، ن، و، (ە-د) ی. لەمەدا ئەوە دەردەکەوێ شاعیر بەشێکی کـەمی لەهەمـوو دەنگەکـانی ئەلفـوبێی کوردی و عـەرەبی بەکـارهێناوە. هەروەها دەنگە تایبـەتیـە عـەرەبیـیـەکـانی وەکـو: پ، ط، ظ..هتـد، کـوردییـەکـانی وەکـو: پ، ژ، گ..هتد بەکاری نەهێناون.

لەدیوانی سـافی مـولەممەعـێک بەرچاو دەکـەوێ بەچوار زمانی کوردی و تورکی و عەرەبی و فارسی وتوویەتی:

ئەی بادی سـەبا هەسـتـە لەحـاڵم بەوە هوشـیـار
شـەرحی دڵی مـاتەمـزەدەکـەی من بەرە بۆ یار
لەو فـیـرقـەتی ئەو وا ڕەمـەقێ مـاوە لەعـومـرم
ئومێـدی حـەیاتم نیـیـە ڕووحم نەبێ غـەمـخـوار
(اجیـغلە دشدی شو غـریب گـوگلمـە هیـهـات)
(وصلنلە نجـات بو لمسـە بیـچـارە کـیـمی وار)
(کـیـمـسـە صـورەمـز علت عـشـاقنە هرگـز)
(تیـمـارە سنک بشـقـەسی یوق زمـرەڕ بیـمـار)
(لا أمنع عن قـــربک من لومــــە لائم)
(أن أصـبـر فی بعـدک قـد أحـرق بالنار)
(لو جـسـمی بعـیـد لک فـالروح قـریب)
(إن ترحم بالروح وأن تقـتل فـاخـتـار)
(من مـسـتم أز ان بادە، صـهـبـاء تو لکن)
(این سـر تو در جلوەگـهی عـشق تو هشـیـار)
(کـاشـانە، لاهوت بود لائق ان کس)
(مـال وسـر وجـانش کـە نهـادە بەرە یار)
خۆی کوردییە (سافی) لەهەوای عیشقی تۆ ئێستێ
کوردی و عـەرەبی و فارسیی و تورکی بووە ئەشعار

ئەم لیـریکە لەنۆ دێرە شیـعـر پێک هاتووە، دوو دێڕی سـەرەتاو دێڕی دوایی بەزمـانی کـوردین، شـەش دێڕەکـانی دیکە دووانی یەکەمیان تورکی و دووانی دووەمیان عەرەبی و دووانی سێیەمیان فارسییە.

لەم مـاوەیەدا سـەرتاپای شـیـعـرەکـە جـارێکی دیکە دەنووسرێتەوە بەوەرگێڕانی دێڕە بێگانەکان بۆ زمانی کوردی

ئەی بادی سـەبا هەسـتـە لەحـاڵم بەوە هوشـیـار
شـەرحی دڵی مـاتەمـزەدەکـەی من بەرە بۆ یار
لەو فـیـرقـەتی ئەو وا ڕەمـەقێ مـاوە لەعـومـرم
ئومێـدی حـەیاتم نیـیـە ڕووحم نەبێ غـەمـخـوار
(درێغ بـۆ ئـەو دڵـە ئـاوارەیـەی کـە تـۆراوە)
(بێچارە کێی هەیە! تەنیا بەدیداری یار دەگاتە ئامانج)
(لەهیچ کـاتێکدا کـەس لەدەردی عـاشـقـان ناپرسێ)
(بەرەی نەخۆشان لەتیمارکردن بەولاوە هیچیان ناوێ)

(لەتۆوە نزیک بم باکم لەلۆمەی خەڵکی نییە)
(ئەگەر لەدووری تۆ ئارامم بێ بەئاگر دەسووتێم)
(ئەگەر لەشم لەتۆوە دوور بێ گیانم لەتۆ نزیکە)
(بەزەیی هاتن بەگیانم یا کوشتنم بەدەست تۆیە)
(من مەستم لەو بادەی سەهبای تۆیە بەڵام)
(ئەم نهێنییەی تۆ لەجێی جیلوەی عیشقت بەهوشیاری ئاشکرا دەبێ)
(مەنزلی لاهووت "خواوەندی" لایقی ئەو کەسەیە)
(ماڵ و سەرو گیانی خۆی بخاتە بەر پێی یار)
خۆی کوردییە (سافی) لەهەوای عیشقی تۆ ئێستێ
کوردی و عەرەبی و فارسیی و تورکی بووە ئەشعار

جگە لەمولەممەع دیوانی شاعیر کۆمەڵێک قەسیدەی چوارین (اااا، ب ب ب ا، جـ جـ جـ ا) و قەسیدەی پێنجین (ااااا، ب ب ب ب ا، جـ جـ جـ جـ ا) دەور دەکاتەوە، هەروەها سافی پێنج خشتەکی هەیە لەسەر غەزەلی ناری و عەونی، هەرچی شیعری خۆشیەتی شاعیرانی وەکو نووری و سەفوەت و لۆلانی و ئەنوەرو جەریحی و بەرزنجی و عەونی و بەندی، بێبەش کردوویانە بەپێنج خشتەکی.

شیعری سافی لەڕووی ناوەڕۆکەوە

بەگشتی شیعری سافی لەڕووی ناوەڕۆکەوە دلداری و وەسف چوونەتە ناو یەکتری، هەندێ جاریش بەتەنیا دەکەونە روو، شاعیر دڵبەرو یارێکی دیاریکراوی نییە. سیفەتی ژن و پیاو لەدلدارییەکەیدا بەرچاوە. سافی هەوڵ دەدا خۆشەویستەکەی ناو گێتیی سوفیزمەوە، بەڵام نەچۆتە ناو ناخی چوارچێوەی سۆفیزم و داهێنانی نییە، شێوازی رۆمانتیکییانەو سیمبۆلییانەی جەلالەدینی رۆمی و مەلای جزیری و مەولەوی، بەڵکو لەوەسف و پێ ناسین و لێکدانەوەو بەکارهێنانی زاراوەی سۆفیزم سەرکەوتووە.

سافی بەلای مەبەسەکانی دیکەی شیعری کلاسیکی نەچووە، وەک موناجات و ستایش و داشۆرین و ئەوانی دیکە. زاراوەو لێکسیکۆنی سۆفیزم لەشیعریدا ئەگەر بەگشتی مانای شیعری لێک بدرێتەوە زیاتر دەشکێتەوە سەر عیشقی مەجازی و عیشقی حەقیقی. هەر چەندە تەریقەتی لەگەڵ شەریعەتدا گونجاندووە، کە بەڕاستی تەواوکەری یەکترین، بەڵام تا ڕادەیێک شەریعەتی پشتگوێ خستووە.

سافی شاگردێکی زیرەکی قوتابخانەی نالییە. کاری مستەفا بەگی کوردی زیاتر ئاشکرایە بەسەر هەندێ لەشیعرەکانی، دەڵێی ئەو ئامێرە مۆسیقییانەی ئاوازی شیعری کوردی داناوە هەر ئەوانەن سافیش بەکاری هێناون. سەرەڕای ئەم هەموو جوانکارییەی لەشیعری سافی کۆبوونەتەوە یادی شێخ عەبدولقادری گەیلانی سەراپای دیوانی داگیر کردووە.

نموونەی شیعری سافی

ئەدگارو خاسیەتی شیعری سافی لەمەبەسی غەزەلی دلداری و وەسف نەچۆتە دەرەوە، شێوازی لاساییکردنەوەی قوتابخانەی غەزەلی نالییە، لەڕووی ڕوخسارو ناوەڕۆکەوە، وەک قوتابییێکی زیرەکی ئەو قوتابخانەیە. سافی یەکێکە لەشاعیرانی نەوەی دوایی سێیەمی ئەو قوتابخانانەیە و لەناوەڕاستی سەدەی بیستەم نوێ کراوەتەوە.

لەغەزەلێکیدا بەم شێوەیە هەستی گیانی خۆی دەردەبڕێ:

دڵ لە بۆ مەحبووبە ئێستا گریەوو زاری دەکا
وا لە هەردوو چاوەکانی خوێن و ئاو جاری دەکا
وا سەراسەر ڕووی زەمینی گرتووە خوێناوی ئەشک
دووری ئاهیش ڕۆژی پۆشی وئاسمان تاری دەکا

لەکۆتاییدا دەڵێ:

قەت مەڵێن یار بێ وەفایە وا بەناحەق دەیکوژێ
بیکوژێ یا نەیکوژێ (سافی) فیداکاری دەکا

ئەم یارەی شاعیر هەیوولایێکی نادیارو بێ ناسنامەیە. لە بەشی یەکەمی غەزەلەکەدا شاعیر پەرێشانە لەبەر دووری ئەو یارە، گریان و فرمێسکی خوێنین، دووکەڵی ئاه و هەناسەی ئاسمان دەکا بەتاریکستان. ئەگەر لێی بپرسێتەوە دەگەشێتەوە، بەڵام کەی یار ئاوڕ لەعاشقان دەداتەوە! شاعیر هەوڵ دەدا شێوازێکی سۆفیزم بئاخنێتە ناو شیعرەکەوە، کە باس لەڕێوڕەسمی شەریعەتی ئیسلام و زیناری (پشتێندی) مەسیحییان دەکا. دروێ لەیار سەرچاوەی ئیلهامی شاعیرە:

لەبەر مەیلی مەیی عیشقی تووە یاری وەفادارم

لەتەکیەو خانەقا دەرچووم خەریکی دەیرو زیننارم
لەحوببی تۆ لەلای ئەو عالەمە کافر بووم گەرچی
کە نازانن لەعەینی کوفرەوە ئیسلامییە کارم
ئەگەر سەد جار دەرم کەی قەت بەبێ تۆ سەبرەکم نایێ
بەزۆری دێمەوە دەرگانەکەت ئەی دۆست ناچارم
لەبەدکرداری من ڕوو وەرمەگێڕە ئەی شەهی خووبان
کەتۆ ڕوو وەربگێڕی کەس نییە گەر بێتە غەمخوارم
لەدووریت لەززەتی من پایە مالی زیللەتە هەردەم
حەیاتم بێ جەمالی تۆ مەماتی ژینە ئەی یارم
ئەگەر شەمعی ویسالی تۆم نەبێ ڕۆژم شەوی تارە
بینایی نووری چاوانم ئەتۆی ماهی زیادارم
ئەوەندەم عیجزو شادی وەسڵ و هیجران دیوە ئەی یاران
لەڕۆژی حەشردا ئەسلا نەحاجەت جەننەت و نارم

ئەم غەزەلەش وەکو ئەوەی پێشوو لەبزووتنەوەی ناوەوەو سەربەستیی بیر دەدوێ. سافی دڵداری دەکا بەبەهانە لەپێناوی عیشقی یار. لە تەریقەت لادەکەوێ نەک تەنیا قادری کە تەریقەتی خۆیەتی، بەڵکو لەنەقشبەندی و لەتەکیەو خانەقاشیان دوور دەکەوێتەوەو دەبێ بەمەسیحی. شاعیر ئاماژەی هەیە بۆ دڵداری خوسرەوی پەروێزو شێخی سەنعان، ئەوانە کەوتبوونە ناو داوی دڵداری کچە مەسیحی. بەلای سافییەوە ئەگەر لەبەر دڵداری دیانیشی پێ بلێین کاردسات دروست نابێ، چونکە لەڕاستیدا موسوڵمانە، هەردوو ئایینیش باوەڕیان بەخودا هەیە.

وێنەکانی دیکەی ئاسایین لەشیعری کلاسیکیدا، وەکو ڕوو وەرگێڕانی دلبەر لەدڵدار، دەرکردنی، دوورکەوتنەوە لێی، دلبەر نازانی، نزیکبوونەوەی لەدڵدار ڕووناکییە بۆی. شاعیر ئەوەندە خۆشی و ناخۆشی دیوە پێویستی بەبەهەشت و دۆزەخ نییە. بینینی یار یا جیلوەی کردگار (بینینی کردگار) وا هۆشی شاعیری بەنج کردووە دەمێ بێدارو دەمێ هوشیارە. لەم هەڵوێستەدا ئاماژە هەیە بۆ موناجاتی مووسا لەسەر کێوی توور (حۆریب). نووری خودا دەبینێ و خۆی نابینێ.

ئەو ئاماژە سوفیزمییانەی سافی ناچنە ناو داهێنانی ڕۆمانتیکی- سیمبۆلی ئەدەبی سۆفیزمەوە، بەڵکو وەسف و لێکدانەوەو ڕوونکردنەوەی هەندێ لەئەدگارو سیماکانیەتی.

"بێ تۆیی" واتە دووری، دووڵی و بێ ئۆقرەیی هەموو کات و سەردەمێکی سافییە، لەغەزەلێکیدا موناجات لەگەڵ یار دەکا:

حەبیبا دڵ گەلێ بیمارە بێ تۆ
لەبەر دووریت لەڕووح بێزارە بێ تۆ
فەرامۆشی نییە بەو خەڵکە ئیستێ
لەلای نەقشێکی ڕووی دیوارە بێ تۆ
هەمموودەم وا لەگۆشەی بێکەسیدا
بەشێن و زاریی و هاوارە بێ تۆ
ئەگەر فەرمووی چلۆن ماوە ئەمێستێ
لەئەم سەگ مەرگییە بێعارە بێ تۆ
شەوی هیجران لەبەختی دڵ درێژە
کەڕۆژی تالیعیشی تارە بێ تۆ
کە شادی دوژمن و غەم دۆستە قوربان
جەفا یارو وەفا ئەغیارە بێ تۆ
غەمی خۆی بەس بوو (سافی) وا ئەمیستێ
دڵی غەمباریشی سەربارە بێ تۆ

ئەم غەزەلەی سافی لە کێش و قافیەی غەزەلێکی نالی هۆنراوەتەوە "نەمردم من ئەگەر ئەم جارە بێ تۆ.." لەم شیعرەدا سافی لەناو خەیاڵی نالی تواوەتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا دەستدرێژی نەکردۆتە سەری، بەڵکو بووە بەسەرچاوە بۆ داهێنانێکی نوێ. بەم جۆرە لیریکێکی ناسکی مانا لەڕووی لێ دروست بووە، وەکو شیعرەکەی نالی.

لەغەزەلێکیدا بەسەرهاتی دڵداریی خۆی لەگەڵ جوانی یووسف و عیشقی زولەیخا بەراورد دەکا:

عەزیزێکم هەیە ئیسم و بەجیسما یووسفی سانی
هەزاری وەک زولەیخا حەبسی نێو چاهی زەنەخدانی
لەسەد فەرسەنگەوە بۆ چاوی نابینا ژیان بەخشە
هەزارانی وەکو یەعقوب لەبۆنی عەتری زولفانی
لەنێو خاکی عەجەم تاکو عەرەب سەرحەددی ڕۆم و کورد
شەهی وا نابێ ئەسلا ساحیبی موهری سلێمانی
بەئینساف گەر تەماشاکەن سەراسەر عەیبی لێ نایێ
جەمالی یاری من بۆ ئەهلی دڵ گەنجێکە پەنهانی
لەبۆ فەرمانی یارم هەرچی گەردن کەچ نەبێ یاران
لەژێر پێی جەهلەوە سەر دادەنێ وەک شێخی سەنعانی

مەتافی سالیکان و ڕەهنوماوو کەعبەیی عوششاق
دەربازی خودا کانی وەفا سولتانی گەیلانی
ئەگەر سولتانی دونیا بێ گەدای دەرگانەکەی تۆیە
بەنازی خۆت نیازی پێ کەرەم کە (سافی) هیرانی

لەم شیعرەدا سافی باس لەیارە عەزیزەکەی دەکا. وەک دیارە ئاماژەیە بۆ عەزیزی میسریش (بووتیفار). ئەم خۆشەویستەی لەپەیکەری یووسف بەرجەستە بووەو ناوی ناوە یووسفی دووەم، یەکەمەکەیان زولەیخای ژنی عەزیزی میسر گرفتاری بووە، لەلایێکی دیکەوە ئاوڕ لەپێوەندیی باوک و کوڕ، یەعقووب و یووسف دەداتەوە. ئەگەر لەجێگەیێکی یەکجار دوورەوە بۆنی یووسف بێ هەزاران کوێری وەکو یەعقووب چاویان دەکرێتەوە. یار هەموو لایێکی گێتیی گرتۆتەوە، لەهەموو جێگەیێکدا هەیە، هەموو کارێکی بۆ دەچێتە سەر، ئەنگوستیلەی سلێمان لەئەنگوستی دایە.

وێنەی دیکەش لەم لیریکەدا دەدۆزرێتەوە، وەکو یادکردنی سۆفییە گەورەکانی گێتیی سۆفیزم، شێخی سەنعان و شێخی گەیلانی بەشێخ عەبدولقادر دەڵێ: ئەگەر سافی ببی بەسوڵتانی هەموو گێتیش، هێشتا هەر گەدای تۆیەو مەقامی گەورەتر دەبێ.

سافی سێ قەسیدەی چوارینی هەیە، هەر یەکەیان لەحەوت بەند (کووپلە) پێکهاتووە، بەکێش و قافیەو پاش قافیەوە لەقەسیدە چوارینە بەناوبانگەکەی بێخود دەکەن "لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە تۆراوە دڵی من.." بێ گومان ئەم دوو شاعیرە لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم ژیاون و ئاگایان لەیەکتری بووە و یەکتریشیان ناسیوە. لەبارەی کارلێکردنی یەکتریان لەئەوی دیکە، یا کامەیان قەسیدەکەی پێش ئەویتر وتووە، ئەمەیان ئاشکرا نییە. هەر چۆنێ بێ ئەم ڕیزە قەسیدە پڕ لەئاهەنگ و سۆزی ونبوون و لێک دابڕان و دوورکەوتنەوە دیوانی شیعری کوردییان ڕەنگین کردووە، سافی ئاوا دەست بەقەسیدەکەی دەکات:

جانا لەفیراقی تۆ پەشێواوە دڵی من
پەروانەیی شەمعی تووە سووتاوە دڵی من
سەر تا بەقەدەم غەرقەیی خوێناوە دڵی من
وەحشی سیفەتە بەستەیی نێو داوە دڵی من

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

ئەی بادی سەبا قاسیدی جانانی ڕوح ئەفزا
نامەی غەم و دەردو ئەلەمم بۆ بەرە بەغدا
تا چەند لەم میحنەتەدا بێ سەگی دەرگا
موودێکە وەکو (سافی) کە شێواوە دڵی من

شاعیر دووەمین قەسیدە چوارینەکەی بەم بەندە دەست پێ دەکا:

جانا لەغەمت والەوو حەیرانە دڵی من
سەرگەشتە وەکو وەحشی لەکێوانە دڵی من
دایم لەدەرودەشت و بیابانە دڵی من
موشتاقی ویساڵی ڕوحی جانانە دڵی من

بەم بەندەش کۆتایی پێ دێنێ:

عەبدێکی وەفادارو جەفاکێشە لەهیجران
وا کەوتووە وەک (سافی) لەدەرگانەیی گەیلان
بەم دەردی سەرە کوشتنی لازم نییە قوربان
لەم جێژنەیی قوربانە کە قوربانە دڵی من

سافی سێیەمین قەسیدە چوارینەکەی بەم بەندە دەست پێ دەکا:

موودێکە لەهیجرانی تۆ شێوایە دڵی من
سەرگەشتەوو بێچارەوو ڕیسوایە دڵی من
پەیوەستە لەکێوان و لەسەحرایە دڵی من
مەجنوون سیفەتە مائیلی لەیلایە دڵی من

بەم بەندەش کۆتایی پێ دێنێ:

بێ ڕەحم و وەفایی بەسە ئەی یاری وەفادار
شەیدا بێ هەوایی تووە ئەو (سافی)یی بیمار
پابەندی دوو سەد غەم بووە لەو لۆمەیی ئەغیار
جێی چارەسەری دەرگەیی بەغدایە دڵی من

سافی لەم قەسیدانەدا وێنەی فرمێسک و زاراوەی ماتەم و لێکسیکۆنی ماتەمنامەی کلاسیکی بەکار هێناوە، هەوڵیداوە بە بۆیاغێکی تەنکی زاراوەکانی سۆفیزم ڕەنگرێژی بکا. تائێستا نەزانراوە ئەو کەسەی سافی ئەم

ڕیزە شیعرەی بۆ داناوەو شیوەنی بۆ دەکا کتێبە! ڕەنگە هەر لەبنەڕەتدا هیچ ڕووی نەدابێ و بۆ کەسیش نەوترابێ، بەڵکو شاعیر بەخەیاڵ دروستی کردبێ و لاسایی بێخودی کردبێتەوە، کەچی قەسیدەکەی بێخود بۆ مردنی کەسێکی دیاریکراو وتراوە.

مەلا محەممەدی کۆیی
١٨٧٦-١٩٤٣

ژیانی مەلا محەممەد

محەممەد کوڕی مەلا عەبدوڵلا کوڕی مەلا ئەسعەد لەقەبی خێزانی جەلی زادەیە. مەلا عەبدوڵلای باوکی نازناوی شیعری "جەلی" بووە، لەشاعیرانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەمی کۆیە بوو. لەم کتێبەدا باسی لێوە کراوە.

محەممەدی مەلا عەبدوڵلا لەشاری کۆیە لەساڵی ١٨٧٦ لەدایک بووە. وەکو قوتابییەکی خوێندنی ئایینی لەتەمەنی منداڵییەوە لەحوجرەی مزگەوت دەستی بەخوێندن کردووە. لەپێشان بووە بەقوتابی لای موستەعیدەکانی باوکی، لەتەمەنی مێردمنداڵی وانەکانی قوناغی پێشکەوتووی خوێندنی زانستەکانی ئایینی ئیسلامی و زمانی عەرەبی لەباوکی وەرگرتووە وا باوە لەتەمەنی هەژدە ساڵیدا هەر دوازدە زانستییەکەی تەواو کردووەو ئیجازەی مەلایەتی لەباوکی وەرگرتووەو بووە بەمەلا.

بەپێی نەریتی کوردەواری فەقێ هەرچەندە کوڕی مەلای زیرەکیش بووایە دەبوو لەلای مەلای دیکە بخوێنێ لەو جێیەی لێی دەژی، جگە لەوە پێویست بوو بۆ مەبەسی خوێندن سەردانی مەلا ناودارەکانیش بکا هەر چەندە لەمەڵبەندی ژیانی فەقێکە دووریش بووبن. جگە لەوە بەپێی نەریتی خوێندنی حوجرەی کوردەواری جوانتر بوو مەلا محەممەد لەمەلایێکی گەورەی ئەو سەردەمە ئیجازە وەربگرێ.

کە مەلا عەبدوڵلای باوکی مەلا محەممەد لەساڵی ١٩٠٨ کۆچی دوایی کردووە مەلا محەممەد لەجێی دانیشتووەو حوجرەی مزگەوتی بەڕێوە بردووەو بووە بەپێشنوێژو خوتبە خوێنی نوێژی ڕۆژانی هەینی و وانە وتنەوەی زانستییە ئیسلامییەکان و زمانی عەرەبی. لەسەردەمی دەسەڵاتی عوسمانی لەساڵی ١٩١٢ مەلا محەممەد بووە بەمفتی کۆیە. لەپاشان لەماوەی دەسەڵاتی ئینگلیزی داگیرکەر لەساڵی ١٩١٩ لەدوای جەنگی یەکەمی گیتی بەقازیی شار لەکۆیە دانراوە. لەدواییدا لەئەنجامی هەڵبژاردنی یەکەمی عێراق لەساڵی ١٩٢٤ بووە بەنوێنەری کۆیە لەپەرلەمانی عێراق لەبەغدادا. لەدوای تەواوبوونی خولی یەکەمی پەرلەمان جارێکی دیکە بۆتەوە قازیی شار تاساڵی ١٩٢٨ ئیتر وازی لەمووچەخۆری هێناوەو خۆی خانەنشین کردووەو هەموو کاتێکی تەرخان کردووە بۆ مەبەسی بلاوکردنەوەی زانستییەکانی ئایینی ئیسلام و ئامۆژگاریکردن و ڕێ پیشاندان و ئاراستەکردنی خەڵکی بۆ ڕەوشتی خێرخوازی و بەهێزکردنی گیانی کوردایەتی و ئەخلاقی بەرزی کۆمەلایەتی.

مەلا محەممەد کاری مەلایەتی پێ خۆش بووە، بۆیە زۆربەی هەرە زۆری ژیانی لەمزگەوت بردۆتە سەر. گەشتوگوزاری کەم بووە، شانازی بەخۆی و باب و باپیرانی کردووە. حەزی کردووە خەڵکی بەچاوێکی بەرز تەماشای بکەن. هەمیشە ئارەزووی ئەوەی بووە خوێندەواری ئەو ڕۆژگارە لەمەلایان و خەڵکی تر بەجەمالەدینی ئەفغانی (١٨٣٨-١٨٩٧) یا شێخ محەممەد عەبدەی (١٨٤٩-١٩٠٥) کوردی دابنێن. لەو کاتەدا ویستوویەتی وەک ئەو دوو ڕۆشنبیرە نوێخوازە بیر بکاتەوە، واتە شەریعەت لەگەڵ مەدەنییەتی بەڕێوەبردنی دەوڵەتی قەومی بگونجێنێ، لەبەر ئەوە لەدژی کردەوە پراکتیکییەکانی سۆفیزم بوو، کە

لەدەروێشیزم خۆی دەنوێنێ. ئەم دژایەتییەی لەگەڵ پراكتیكی دەروێشیزم بووە، نەک شێخان و تەكیەو خانەقای هەردوو تەریقەتەكانی قادری و نەقشبەندی. مەلا محەمەد سەر بە تەریقەتی نەقشبەندی بوو، كەچی لەكردەوەیدا هەوڵی دەدا لەنگەری پێوەندیی بەشێخانی هەردوو لا لەیەک پلەدا بێ.

لەلایێكی دیكەوە بەئامۆژگارییە ئایینی و شیعرە میللییەكانی پڕ لەسۆزی كوردایەتی خۆی لەخەڵكی كۆیە نزیک كردبووەوە، بەڕێزەوە تەماشایان دەكرد. هەوڵی دەدا وەک مەلایێكی مەدەنی و هاوچەرخییانە خۆی پیشانی خەڵكی بدا.

مەلا محەمەد هەموو ژیانی لەمزگەوت بردە سەر تارۆژی ١٢ی تشرینی یەكەمی ساڵی ١٩٤٣ لەكۆیە ماڵئاوایی یەكجاری كردو هەر لەوێش نێژرا.

شیعری مەلا محەمەد

شیعرەكانی لەڕووی ڕوخسارەوە

مەلا محەمەد هەردوو كێشی عەرووزی و سیلابی خۆماڵی بەكار هێناوە. زۆربەی شیعرە عەرووزییەكانی لەسەر بەحری هەزەج و خەفیف هۆنراوەتەوە، تاكە تاكە لەسەر بەحری موزاریع و ڕەمەلیشی هەیە، وەک ئاشكرایە ئەمانە لەكێشە سووكەكانی عەرووزین. جگە لەمە كێشی سیلابی خۆماڵیشی بەكارهێناوە. لەڕووی قافیەوە زۆربەی شیعری جووت قافیەیە (مەسنەوی)ن ئەم جۆرە قافیەی لەهەردوو بەشە عەرووزی و خۆماڵییەكەدا بەكارهێناوە. هەرچی دەنگی قافیەی شیعرە عەرووزییەكانیەتی ئەوەی لەسەر سیستیمی یەكێتیی قافیە دانراون، لەبەر كەمی شیعرەكان تەنیا ئەم دەنگانەی بەكارهێناوە: د، ن، و، (ە-د)،یێ.

بەرهەمی شیعری مەلا محەمەد هەمووی دەچێتە ناو شیعری میللییەوە، لەسەر هەر كێش و قافییەیێک دانرابێ. لەڕووی ڕوخسارو ناوەڕۆكەوە ئەدگارو شەقڵی شیعری میلليی حاجی قادریان پێوەیە. لەخوێندنەوەی شیعریدا ئەگەر كەسێک نەزانی شیعرەكە مەلا محەمەد داینــاوە -بەتایبەتی نازناویشی نییە- بەشیعری میللی فۆلكلۆری بێ خاوەن حسێبی دەكا.

زمانی شیعری مەلا محەمەد ئاسان و ساكارە، وشەكانی لەزمانی قسەكردنی ناو خەڵک وەرگیراون. ڕستە و تەعبیری زیاتر دەشكێتەوە سەر دیالێكتی ناوچەی كۆیە، ئەمە سەر بەدیالێكتی سۆرانییە، كە بەشێكە لەكرمانجی باشوور. لەخوێندنەوەی شیعریدا خوێنەر هەست بەكۆیییەتی مەلا محەمەد دەكا. بایەخی بەخەیاڵی شیعری و وێنەی ڕۆمانتیكی و داهێنانی ڕەوانبێژی نەداوە. مەبەسی تەنیا ئەوە بووە بیروباوەڕی كۆمەڵایەتی و سیاسی بگەیەنێتە خوێنەرو ئامۆژگارییەكانی لەبارەی كوردایەتی و كۆمەڵایەتی و بیروباوەڕی موسوڵمانیەتی پێشكێش بەخەڵكی بكا، لەبەر ئەوە بەرهەمی شیعری شەقڵی هۆنراوەی پەروەردەو فێربوون (دیداكتیكی) وەرگرتووەو چۆتە ناو بازنەی بزووتنەوەی تەنویری لەئەدەب و هونەردا.

شیعری مەلا محەمەد لەڕووی ناوەڕۆكەوە

شیعری مەلا محەمەد لەڕووی ناوەڕۆكەوە لەدەوروبەری مەسەلەیێكی كۆمەلایەتی و سیاسی دەسووڕێتەوە، پێوەندیی بەچەسپاندنی بیروباوەڕی كوردایەتییەوە هەیە لەناو دڵی خەڵكیدا. بەلای شاعیرەوە هۆی هەرە گرنگ بۆ دواكەوتوویی میللەتی كورد ئەو كەسانە نین، كە دەیانەوێ مەسەلەی ئایین (موسوڵمانەتی) لەگەڵ قەومییەت (كوردایەتی) بەیەكترییەوە گرێ بدەن و لەگەڵ یەكتریدا بیانگونجێنن، بەڵكو تەریقەتی دەروێشی بووە بەمایەی تەمبەڵی و تەوەزەلی و دواكەوتوویی. ئەم هەموو هۆیانە بوون بەگیروگرفت بەرامبەر پێشكەوتنی كورد. ئینجا دێتە سەر ئەوەی خوێندەواری دەرمانی دەردی كوردە بەتایبەتی خوێندنی كیژی كورد.

مەلا محەمەد لەم بیروڕایانەیدا چاوی لەوە پۆشیوە كە ئایین (شەریعەت) لەپێشان دوژمنی بەڕاستی تیۆرییەكانی سۆفیزم بوودن، لەدواییدا دەستی بەسەر داگرتووەو داگیری كردووەو لەگەڵ ئیدیۆلۆجییەتی خۆی گونجاندوویەتی، لەبەر ئەوە شاعیر تەنیا دژی كردەوە پراكتیكییەكانی دەروێشیزم بووەو هەوڵیداوە بەرێگای ئایینەوە مافی نەتەوەیی كورد بەدەست بێنێ. دیارە ئەمەش بیروڕای خۆیەتی.

مەلا محەمەد وەكو شاعیرانی دیكە هەستی دڵداری و خۆشەویستی بووە، چێژی لەسروشتی ڕەنگین و جوان وەرگرتووە، بەتایبەتی شاری كۆیەو دەوروبەری لەشاخ و مێرگ و كانی و جۆبارو بەهاری ڕەنگاوڕەنگ،سەرچاوەی

ئیلهامی شیعری بووە لەهەموو سەردەمێکدا، لەبەر ئەوە نێوەندێکی ئەدەبی گرنگ بووە لەکۆمەڵی کوردەواریدا. کەچی بەڕاستی شیعری هونەری و داهێنانی ڕۆمانتیکی و سیمبۆلی ئەوەی بۆ خوێندەوارو ڕۆشنبیر دەنووسرێتەوە بەرچاو ناکەوێ. لەگەڵ ئەوەشدا شیعری ئەو بۆ زۆربەی خەڵکی ناو میللەت دانراوە، بۆیە کەڵک و سوودی زۆرە.

نموونەی شیعری

زۆربەی شیعری مەلا محەمەد بەژمارەی دێڕ درێژن، ئەگەر بەشیعری کلاسیکی نووسراو بژمێررێن پێویستە قەسیدەیان پێ بوترێ، شیعرە کورتەکانیشی دەچنە ناو زاراوەی غەزەل لەڕووی ڕوخسارەوە. بەپێچەوانە ئەگەر مامەڵەی شیعری میللیی سەرزاریان لەگەڵدا بکرێ پێویستە "بەیت"یان پێ بوترێ. لەبەر ئەوە لەشیعرە درێژەکانیدا دەتوانرێ بۆ بەڵگە گوڵبژێر بکرێ.

دژی دەرویشیزم و کۆلکە مەلایان

لەبەشێکی زۆر لەشیعریدا مەلا محەمەد کارو کردەوەی دەرویشی وشک و کۆلکە مەلا ڕیسوا دەکا.

لەیەکێ لەئامۆژگارییەکانیدا دەڵێ:

قسێکت بۆ دەکەم چاکی بزانە
قبوولی کە بەبێ عوزرو بەهانە
لەسەر زارو زمانان گەرچی سووکە
لە میزانی حەقیقەت زۆر گرانە
بەخێری خۆت بەخەڵکی ڕاگەیێنە
هەتا زاهیر بێ ئەو سیڕڕی نیهانە
هەتاکو ئەهلی شارو دەشت و لادێ
خەبەردار بن لە ئەحواڵی ئەوانە
بۆ خۆت ئەحواڵی لادێ چاک دەزانی
یەکێ جووتیار یەکێکی بەرخەوانە
فلان ئاودێرە ئەویان عارد دەکێڵی
شوانە ئەو ئەویتریان سەپانە

دواجار دەڵێ:

بەهەر نەوعێ کە شێخ تەشریفی ڕۆیی
یەکێ عاقڵ هەڵستێ لەو میانە
دەڵێ ئەی قەوم و گەل ئێوە بەڵەد نین
لە کەیدو فێڵ و نەیرەنگ و فەسانە
لەلام مەعلووم بووە بێ شکک و شوبهە
بە ئاسارو بە ئەتوارو نیشانە
ئەهەمی مەقسەدی شێخی زەمانە
لە دونیا ئالیکەو هەم نان و گانە

بەزمانێکی ئاسان و ئاسایی شاعیر لەگەڵ ڕەنجبەرو جووتیاری دەشت و خەڵکی کرێکارو هەژارانی شار قسە دەکاو بەسەرهاتی نالەباری خۆیانیان بۆ دەگێڕێتەوە، لەکارو کردەوەی کۆلکە مەلا دەدوێ و شەریعەت دەکا بەداردەست لەپێناوی چاکەی شێخی تەریقەتی دەرویشی. ئەفسانە دروست دەکا بۆ توانایی شێخ و نزیکی لەکردگار لەبەر ئەوەی هەموو دەبێ لەخزمەت شێخ بن، ژن و پیاو هەڵقەی زیکر دەبەستن، حاڵ دەگرن و لەهۆش خۆیان دەچن. ئینجا دەست دەکرێ بەباربوو کۆکردنەوە. هەموو شتێک بۆ شێخ پێویستە. توێشکی مەبەسی شاعیر ئەوەیە شێخ بیر لەگێتیی دوایی ناکاتەوە، بەڵکو بۆ ئەوەی ئێستایەتی لەنان و ژنان دەگەڕێ.

مەلا محەمەد بایەخی بەکێشەی شێخی تەریقەت داوە، لەبارەی ژنانەوە وەکو لەشیعرەکەی پێشوودا ڕوون و ئاشکرایە، دەیەوێ خۆشی لەمێینەییان وەربگرێ، هەر بۆ ئەم مەبەسە شیعرێکی دیکەی تەرخان کردووەو دەڵێ:

شۆڕەژن من لەهەوەڵ پێم نەوتی
ئاخری حەزرەتی شێخ تێت دەکوتی
دێتە یادت کە بەشەو دەردەپەڕی
سەری قۆت سینەیی ڕووت پایی پەتی
وەکو ماین بەتەڵەب دادەوەشای
لات نەبوو سەبرو قەرارو ڕەحەتی
عاقیبەت کەوتییە ژێر حەملەیی شێخ
بەدوو سەد حیلەوو مەکرو دەووتی
کوو بە ئەفسانەیی شێخ هەڵخەڵەتای
بەچ ڕوو دەچییەوە لای ئەلیفەتی
شێخ ئومێدێکی وەها دابوو بە من
من لە بۆیە سەری خۆم خستە پەتی
بۆ ڕەزامەندی خودا کەوتمە دوای
دەمپەرستی شەوو ڕۆژ میسلی بوتی
ئەودی دیم دی پەشیمانیش بووم
ئێستەکەش ماوە خوداو مەرحەمەتی

ئەم شیعرە دیالۆجێکە لەنێوان شاعیرو ئەو شۆڕە ژنە جوانەی شێخ هەڵیخەڵەتاندووەو کاری خۆی لەگەڵدا کردووە. لەلیریکەکەدا لەپێشان شاعیر لەگفتوگۆیدا لەگەڵ ژنەکە ئامۆژگاریی دەکا لەشێخ نزیک نەبێتەوە، چونکە نیازی خراپە. ئینجا کۆمیدییانە وەسفی هەڵپەی شێتانەی شێخ و بەباهاتنی ژنەکە دەکا. لەدواییدا شۆڕە ژن دێتە وەرام و ئەوە دەردەبڕێ، کارەکەی لەڕێی خودا بووە، چونکە شێخی بەگەورەو لەخودا نزیکی زانیوە، ئێستا پەشیمانەو چاوەنۆڕی بەزەیی خودایە.

لاواندنەوەو ئامۆژگاری

مەلا محەممەد وەکو شاعیرانی دیکەی کورد لای ئاشکرا بووە هەژاری و نەخوێندەواری و دواکەوتوویی دەردی بێ دەرمانی کورد بووە لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا هیچی بۆ نەکراوە.

لە قەسیدە یا بەیتێکی درێژیدا دەڵێ:

هەتا دەمرم لەبۆ کوردان دەناڵم
عیلاجیان چۆن بکەم هاوار بەماڵم
فەقیرو جاهیل و نەخوێندەوارن
لەلای نەوعی بەشەر بێ قەدرو خوارن

تا دەگاتە:

گەلێ جاران دەچێتە فەوقی عەرشی
ئەگەر حەزکا لەلای خوا دادەنیشی
خولاسە چەند خورافاتێکی دیکە
مەلا نەقلی دەکا بەو فاک و فیکە
عەوامی قوڕ بەسەر وەک وا دەزانن
جەنابی شێخ بەخزمی خوا دەزانن
ئەوانە شێخیان لایان خودایە
حیسابی وان لەسەر تەوقی مەلایە
مەلا تۆ باسی خوایان بۆ بفەرموو
وەها باشە لەبۆ وان و لەبۆ تۆو

لەسەرەتادا شاعیر سۆزی خۆی دەخاتە ڕوو بەرامبەر بەنەتەوەکەی، ئینجا باس لەدواکەوتوویی دەکا. کورد ژێر دەستە، دیل و بەندەی تورک و عەجەمە. شاعیر ناوی عەرەبی نەهێناوە ئەمەی لەڕووی ئایینییەوەیە، ئەگەرنا ئەوە ڕاستە چەوساندنەوەی کورد لەلایەن تورک و عەجەمەوە بووە، چونکە عەرەب لەگەڵ ڕووخانی دەوڵەتی عەباسی دەسەڵاتی لەدەستدا، لەدوای جەنگی یەکەمی گێتی خۆی گرتەوە. لەعێراقدا چەوساندنەوەی کورد لەلایەن عەرەبەوە دەستی پێ کرد، بەتایبەتی لەدوای ساڵی ١٩٣٠ بەکۆتایی هاتنی هەڵسان و ڕاپەڕینەکانی کوردی عێراق زاراوەی "کوردستانی عێراق" پەیدا بوو و کورد کەوتە ژێر دەسەڵاتی عەرەب و ئەمپریالیستی بەریتانی.

مەلا محەممەد ئەوجا بەرگری لەئایینی ئیسلام دەکاو پێی وایە مەلاو شێخ بەڕاستی فیکری شەریعەت ناخەنە خانەی پراکتیکەوە، بەڵکو دەیکەن بەئەفسانە بۆ چاکەو بەرژەوەندی خۆیان و خەڵکی ڕەش و ڕووتی پێ هەڵدەخەڵەتێنن.

لەشیعرێکی دیکەیدا مەلا محەممەد دەڵێ:

ئەم خاکە دایکی تۆیە کەوتە دەستی ئەجنەبی
ئەی کوردی ساحێب غیرەت تۆ چلۆن ڕازی دەبی
بۆ خۆت ئەوا دەبینی دوژمن ئەرزت دەکێڵی
.پاشی چەند ساڵێکی دی هیچت بەدەست ناهێڵی

تا دەگاتە:

ئێوەش ئەگەر پیاو بان چشتێکو لەدەست دەهات
کەسێ غیرەت بنوێنێ خودا تۆفیقی دەدات
ئێوەن بێ قەدرو قیمەت بێ عەسکەرو بێ عەلەم
بێ تاج و تەخت و دەوڵەت ژێر دەستی کوللی عالەم

لەم شیعرەدا شاعیر مەسەلەیێکی گرنگ لەمێژووی تازەی کوردی سەردەمی خۆی دەوروژێنێ. بۆ جاری دووەم دابەشکردنی خاکی کوردستان لەدوای جەنگی یەکەمی گێتی دەیەوێ ئەوە دەربخا تورک و عەجەم و عەرەب لەکورد چاپووکتر بوون بۆ دروستکردن و پێشخستنی دەوڵەت. ڕەزا شای پەهلەوی لەئێران و مستەفا کەمال دەوڵەتی عوسمانی ڕووخاندو دەسەڵاتی بۆ تورک دامەزراندو فەیسەڵیش بوو بەمەلیکی عێراق لەبەغدا. هەروەها بەچاوێکی سووک دەنواڕێتە مەلیکی ئەفغان و بە بەچکەسەقا ناوی دەبا، ئەمە بوو بەمەلیک کەچی کورد نەبوو بەهیچ!

لێرەدا ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە شاعیر لەڕووی

گەشبینییەوە باس لەڕەزا شاو کەمال ئەتاتورک و فەیسەڵی یەکەم دەکا بەناوی ئەوەی خزمەتی گەلەکانی خۆیانیان کردووە. لەکاتێکدا دەبوو هیچ نەبێ بەڕەشبینیش لەڕەزا شاو کەمال ئەتاتورک بدوێ، چونکە دەستی درێژیان هەبوو لەکوشتن و برین و تالانی کورد.

شاعیر لەقەسیدەکەیدا ئەو ڕاستییە دەردەبڕێ، کورد ناگاتە ئامانجی بەدەست و بازووی خۆی نەبێ. ناتوانێ مافی قەومی و مرۆڤایەتی خۆی دەست بخا بەزانستی نەبێ:

سووری موو زەردی چاوشین نەکەی بەئومێدی بی
ئەوومل بەقـووەتی خـۆت دووەم بەعـەونی ڕەببی
عیلم و عەمەل خۆیەتی جەهل و تەمبەڵی مەرگە
پۆست و زەرگان فرێ دەن وەعدەی تۆپ و تفەنگە
بینە پۆلیس و عـەسکەر بۆ خـزمـەتی مـەفـتـەنی
سەعی و غـیـرەت بۆ وەتەن وەک ڕووحە بۆ بەدەنی

لێرەدا شاعیر لەبێگانەی ئەوروپایی دەدوێ، بەسووری موو زەردو چاوشین ناویان دەبا، بێ گومان مەبەسی لەم بێگانەیە ئینگلیز بووە، نەیویستووە ناوی ببا.لەپاشان بەم دێرانەی کۆتایی بەقەسیدەکەی دێنێ:

خـاکـو هەمـوو مـەعـدەنە مـەعـدەنی زێڕو زیوی
پڕ لە لەعل و یاقـووتە ناو شـاخ و داخ و کـێـوێ
ئەمما ئێـوە نازانن لەبەر گـێـژی و دەبەنگی
ئەم زمـرووت و یاقـووتە چلۆنتـان دێتـە چەنگی
حـاسـیلی عـەرزو دەکـەم بەنەمری خـەیرولئـەنام
دین و دونیا ڕێک بخەن نامـە تەمام وەسـسـەلام

لەم دێرانەدا شـاعـیـر باس لەدەوڵەمەندی خـاک دەکـا ئەوەی لەگەڵ دواکەوتوویی کورد ڕێک ناکەوێ، چونکە کوردستان دەوڵەمەندە کەچی کورد دواکەوتووە. ئەگەر کورد پێش نەکەوێ نابێتە خاوەنی ئەم خاکە. لەپاشان مەلا محەمەد ئەوەی لەبیر نەچۆتەوە، کە مەسەلەی نیشتمانی کورد سەر ناگرێ ئەگەر بەڕێگای ئایینی ئیسلامەوە خەبات نەکا، واتە پێویستە دنیاو قیامەتی هەبێ.

ئەفسانەی ئایینی

مـەلا مـحـەمـەد یەکێک بوو لەو مـەلایانەی لەدژی پراکتیک کردنی ئەفسانەی ئایینی بوو. بۆ ئەم مەبەسە لەلیریکێکیدا دەڵێ:

عـیـسـا لەئاسـمـان مـەهدی لەناو بیـر
ئیـشـمـان شلۆقـە یاران چ تەدبیـر
نە ئەو دێتـە خـوار نە ئەم دێتـە دەر
دەجـالیش زۆرن گـشـتی سـواری کـەر
لەدێ و لەشـاری سـەربەست دەگـەڕێن
بـەنـاوی دیـنـی بـاش دەلـەوەڕێـن
ڕیش پان و درێژ مل قـەوی شـان کـۆم
دووربن لەدینی وەحـایەو ناحـۆم
دوویان دەکـەون پـیـرێژن و منداڵ
بەغـارد سـەمـا بەجـەزبەو بەحـاڵ
پـیـرێژنە کـۆنی قـوون قـالب بەتاڵ
دوای دەجـال دەچن وەک مـاینی بەفـاڵ

لەلای مەسیحییان عیسا لەئاسمانە، لەلای موسوڵمانی شیعە مەهدی لەژێرزەوییە، خەڵکی سەر ڕووی زەوی چاوەنۆڕیانن بێن مرۆڤ لەچەوساندنەوە ڕزگار بکەن. ئەمانە هەردووکیان ونن و لەهیچ شوێنێکدا دیار نین. ژیانی سەر ڕووی زەوی بەهاتنی دەجال کۆتایی پێ دێ، ئەویش هێشتا نەهاتووە. خەڵکی وەکو ئەو دەجالە زۆرن، ئەمانە کۆلکە مەلاو وشکە سۆفین، هەموویان وەکو ئەون، چاوەنۆڕن پەیدا بێ بۆ ئەوەی بەدوای بکەون وێنەکانی شاعیر هونەراوین، لەیەکچوواندنەکانی هەواییێکی کۆمیدییان داوەتە شیعرەکە.

نەوتی کورد

مەلا محەمەد لەهەموو شیعرەکانیدا تەنیا خەریکی وێنەگرتنی دواکەوتوویی و بێکەسی میللەتی کوردە ئەم لیریکەشی بەوە دەست پێ کردووە:

یا ڕەببی بەلوتف و جـوودو ئیـحـسـان
لوتفـێکی بکەی لە حـەقـقی کـوردان
قـەومـێکی فـەقـیـرو نا تەوانا
بێ پەروەرو بێ پیـاوی دانـا
بێ مـورشـید و عـالیـمی سـیـاسی
بێ سـەتوەت قـاعـیـدەی ئەسـاسی
بێ ڕووح و حـەیاتی ئیـجـتـیـمـاعی
بێ قـودرەت و قـووەتی دیفـاعی

دواجار دەنووسێ:

لەم ئاخرە ئینگلیزو ئەفرەنج
پاش حەرێکی زۆر بەمیحنەت و ڕەنج
بۆ فیکری عەمیق و حەدس و حیسسە
گەر بێتە شەریکی نەفع و حیسسە
بیبات و لەنەفسی خۆی خەرج کات
ئەم کوردە فەقیرە چی بەسەرهات
ئەم میللەتە گەورەو عەزیمە
سێ پارچە کراوە بوویتە قیمە

لەدوای موناجات لەگەڵ خوداو ئاماژەکردن بەدواکەوتوویی کورد مەلا محەمەد دێتە سەر باسی نەوتی باباگوڕگوڕی کەرکووک. ئەم نەوتە گەلێک گرنگە لەسیاسەتی نێودەوڵەتیدا. جەنگ هەڵدەگیرسێنێ، دەوڵەتی کۆن لەناو دەبا، دەوڵەتی تازە دروست دەکا. شاعیر ئەوروپایی بەنەوەی مەیموون دەژمێرێ. لەپێناوی دەستخستنی ئەم نەوتە سیاسەتی زەبرو زەنگ و کوشتن و بڕین بەکار دێنن. شاعیر لەگەڵ کورداندا قسە دەکا و پێیان دەڵێ، وڵاتەکەیان ئەوەندە دەوڵەمەندە تەنیا نەوتی نییە، گەلێ شتی دیکەی نهێنێ و شاراوەی ژێر زەوین. ئینگلیزو فرەنسی کەوتنە خۆ نەوتیان بۆ خۆیان مسۆگەر کردو لەئەنجامدا زیان لەکورد کەوت و بوو بەسێ پارچە، مەبەس کوردستانەکانی تورکیاو ئێران و عێراقە لەئەنجامی جەنگی یەکەمی گێتی پەیدا بوون.

شاعیر واز لەئامۆژگاری ناهێنی و حیکایەتی دواکەوتوویی میللەتی کورد وێردی سەر زمانیەتی، قەسیدە درێژەکەی بەم دێڕانە کۆتایی پێ دێنێ:

قەومێ کە فەقیرو ناتەوان بێ
قەومێ کە زەلیل و بێ زمان بێ
ئەلبەتتە خراتری بەسەر دێ
جێی ناکەنەوە لەشارو لادێ
وەک بزنی گرو دەبێ دەربکەن
نابێ تخوونی بێرو مەڕی کەن
تا ئێوە لەحەققی یەک خراپن
بەد خواهو حەسوودو ناتەبا بن
تا ئێوە لەحەققی یەک بەکەیدن
هەر ژێر چەپەرۆکی عەمرو زەیدن

نویشکی بیروڕای مەلا محەمەد بەرامبەر بەنەتەوەی خۆی ئەوەیە بەزانین و زانستی و یەکێتی و فیکری ئایینی ئیسلام نەبێ مەسەلەی مافی نەتەوایەتی ناگاتە ئەنجام.

حوزنی
١٩٤٧-١٨٩٣

ژیانی حوزنی

حوسێن کوڕی سەید عەبدوللەتیف کوڕی شێخ ئیسماعیلی خەزاییە. لەگوندی نیچکە لەنزیک ئاوایی بوغدەکەندی سەر بەبۆکانی موکریان لەساڵی ١٨٩٣ لەدایک بووە. شوێنەواری کاولبوونی گوندی نیچکە لەبەر چاوەو ئێستا کەسی تێدا ناژی. سەید عەبدوللەتیفی باوکی زۆر نەژیاوە، لەپاش مردنی سەلمای دایکی مێردی بەکابرایێکی هورمزیاری کردووە. لە سەردەمی لاویەتیدا هەندێ نازناوی بۆ خۆی داناوەو بەشێک لە نووسینەکانی بەو ناوانە بلاوکردۆتەوە. ناوەکان: حوزنی، خدۆک، داماو، بیژەن بوون. لەناو ئەمانەدا نازناوی "حوزنی" بەسەر ئەوانی دیکەدا زاڵ بوو. بەگشتی کەسێتی مێژوونوس و شاعیرو نووسەری ئەم ماوەیە بەحوسێن حوزنی موکریانی و حوزنی ناوی دەرکردووە. لە هەندێ شیعریدا نازناوی "داماو"ی بەکارهێناوە. حوزنی لەخێزانێکدا ژیاوە منداڵ بووە کە باوکی کۆچی دوایی کردووە. لەتەمەنی دوازدە ساڵیدا بێ کەس و بێ داڵدە ماوەتەوە، بەتایبەتی لەدوای شووکردنی

دایکی ژیانی ئاسان نەبووە.

لە سەرەتای سەدەی بیستەم و رۆژگارانی جەنگی یەکەمی گێتی سنووری سیاسی نێوان ئێران و عوسمانی تەگەرەیێک نەبووە بۆ هاتوچۆی کورد لەهەموو ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی ئێران و عوسمانی. ئەمە رێگای بۆ حوزنی خۆش کرد بەشوێن کاردا بگەرێ لەناو خاکی هەردوو دەوڵەتکە. هێشتا لە تەمەنی لاوییەتیدا بووە، کە کەوتۆتە ئەستەمووڵ و لەوێ فێری مۆر هەڵکەندن بووە. لەو ماوەیەدا ناوچەکانی باکووری کوردستان گەڕاوە. تا دوای داگیرکردنی کوردستانی باشوور و دروستکردنی دەوڵەتی عێراق لەلایەن ئینگلیزەوە، حوزنی بەهۆی سەید تەهای نەهرییەوە لە رواندز جێی کراوەتەوەو لەوێ نیشتەجێ بووە، لەو شارەدا زۆر نەماوەتەوە. لەو سەردەمەی ئەفسەری کوردی عێراقی فایق کاکەمین لە ئۆردووی سوپایی رواندز بووە، ناخۆشی کەوتۆتە نێوانیانەوە، ناچار بووە رواندز بەجێ بێڵێ و روو بکاتە حەلەب. لەو شارەدا حوزنی خەریکی پیشەی مۆر هەڵکەنی و چاپخانە بووە تا ساڵی ١٩٢٥ز. ئەو چاپخانەیەی لە حەلەب کاری تێدا کردووە لەدواییدا بۆتە هی خۆی بەکرین یا بەهەر جۆرێک بووبێ.لەساڵی ١٩٢٦ حوزنی خۆی و چاپخانەکەی گەڕاوەتەوە رواندزو چاپخانەکەی لەوێ دامەزراندووەو ناوی ناوە "چاپخانەی زاری کرمانجی". هەروەها کۆوارێکیشی دەرکردووە بەناوی "زاری کرمانجی" هەر بەو ناوەوە بڵاوخانەیێکیشی داناوەو کۆمەڵێک کتێبی ئەدەبی و مێژوویی و هی دیکەی بڵاوکردۆتەوە، تا ساڵی ١٩٣٤ خەریکی کۆواری "زاری کرمانجی" و بڵاوەخانەکەی بووە. لە حوزەیرانی ئەو ساڵەوە تا ناوەڕاستی مانگی تشرینی دووەم لە سلێمانی بووە لەگەڵ پیرەمێرد لە رۆژنامەی "ژیان"دا کاری کردووە. لە ساڵانی ١٩٣٥-١٩٣٦ لەهەولێر کۆواری "رووناکی" بڵاوکردۆتەوە. لەدوای ئەمە ماوەیێک بێ کاری بەخۆیەوە دیوە. لەگەڵ دەستپێکردنی جەنگی دووەمی گێتی کەوتۆتە بەغداو لەساڵی ١٩٤٣ وەک نووسەرێک لەگۆواری مانگانەی "دەنگی گێتیی تازە" دامەزراوە، لەدوای کۆتایی جەنگیش لەکۆوارەکە ماوەتەوە تا لە ٢٠ی ئەیلوولی ١٩٤٧ لە بەغدا کۆچی دوایی کردووەو تەرمەکەی گواستراوەتەوە هەولێرو لەگۆڕستانی ئیمام محەممەد نێژراوە.

حوزنی مێژوونووس

لە گۆڕەپانی رۆشنبیری کوردیدا لە سەرەتای ژیانی خوێندەواریدا حوزنی لایەنی زانستی مێژووی هەڵبژاردووە لەپێناوی خزمەتی رۆشنبیری کوردی. لەبەر ئەوەی خوێندنێکی رێکوپێکی ئەکادیمی نەبووە لەمێژوودا لایەنی پراکتیکی یا مەیدانی وەرگرتووە، واتە زیاتر لەسەرچاوەی سەرزاری و گێڕانەوەی رووداوی پێشینان و سەرو سەربردەو بەسەرهاتی پیاوانی مێژوو کەڵکی وەرگرتووە، دیارە بەهەموو جۆرێک ئەمە ئەوە ناگەیەنێ سەرچاوەی نووسراوی نەبووبێ، گومان لەوەدا نییە ئەمەی بووە، چونکە بێجگە لەزمانی کوردی. فارسی و تورکی و عەرەبی و فەرەنسی و ئینگلیزی زانیوە. ئەمە بووەتە هۆی ئەوەی ئاگاداری ئەو زانیاریانە بێ، کە لەمێژووی ئەو میللەتانەی حوزنی زمانیانی زانیوەو بۆ نووسینی خۆی کەڵکی لێ وەرگرتوون. لەئەنجامدا حوزنی بەزمانی کوردی کۆمەڵێک کتێبی مێژوویی نووسیوەتەوە، ئێستا بووە بەسەرچاوەیێکی گرنگ بۆ دانانی مێژووی کوردو کوردستان، لەوانە: غونچەی بەهارستان (حەلەب ١٩٢٥)، ئاورێکی پاشەوە (بەرگی یەکەم ١٩٢٥، بەرگی دووەم ١٩٣٠، بەرگی سێیەم ١٩٣١)، تاریخی حوکمدارانی بابان (١٩٣١)، مێژووی ناودارانی کورد (١٩٣١)، کوردو نادر شا (١٩٣٤)، کوردی زەردوشت (١٩٣٤)، مێژووی میرانی سۆران (١٩٣٥)، کوردستانی موکریان (ئاترۆپاتین) ١٩٣٨، ئەم کتێبانە هەموویان لەرواندز لەچاپخانەی زاری کرمانجی چاپ کراون.

جگە لەمانە حوزنی هەندێ باس و وتاری مێژوویی لەرۆژنامەو کۆوارە کوردییەکانیدا بڵاوکردۆتەوە. لەژیانی خوێندەواریدا حوزنی پێوەندی و نامەنووسینی لەگەڵ هەندێ کوردناسی رۆژهەڵاتناسانی ئەوروپا هەبوو، لەوانە ئەدمۆنسی ئینگلیزو مینۆرسکیی رووس و نیکیتینی پۆلۆنی (یا رووس) و کارل هەدەنگی ئەڵمان.

حوزنی هونەرمەند

حوزنی پیشەی مۆرهەڵکەنی و خۆشنووسی لە ئەستەمووڵ فێر بووە. بەکۆشش و توانای خۆرسکی بۆی لواوە خۆی وەکو هونەروەرێکی دیار بخاتە روو. ئەم پیشەیە وەک دیارە پێوەندییێکی بەهێزو راستەوخۆی هەیە

لەگەڵ چاپکردن (پولیگراف). بەهۆی ئەم دەست ڕەنگینییە حوزنی لەسەر مس و زەردو شووشەو بەردی بەنرخ و داری کەوەت نووسین و نەخش و نیگاری هەڵکەند (گرافیک). ئەوەی جێی ئافەرینە ئەم هونەرەوەرە ئەوەندە بەسەلیقەو ورد بوو کاری هەڵکەندنی زەنگوگرافی، کە بەچەند چرکەیێک بەهۆی مادده کیمیاوییەوە وێنەیێک یا لاپەڕەیێکی نووسراو لەسەر مەعدەن (زەنگ) دروست دەبێ، کەچی حوزنی ئەو وێنەیە یا نووسینەی بەسومبە (قەڵەمی ئاسن) لەسەر داری کەوەت هەڵدەکەندو وەک زەنگوگراف کتێبەکانی بەوێنەو خەتی خۆشنووسی دەڕازاندەوە.

جگە لەمە حوزنی بایەخی زۆری بەوێنەگری (فۆتۆگراف) داوە، بێ گومان ئەو پیشەسازییە پێوەندی بەچاپەوە هەیە. بۆ ئەم مەبەستە کتێبێکی بەناوی "وێنەگەری و کۆڵێن" (ڕواندز ١٩٣٤) داناوە. مەبەستی لەم کتێبەدا ئەوە بوو نهێنییەکانی پیشەی فۆتۆگراف و زەنگوگراف بۆ ڕۆشنبیری کورد ئاشکرا بکا. هەموو وێنەو خەتی خۆشنووسەکانی ناو ئەو کتێبەی لەسەر داری کەوەت هەڵکەندووە وەک لەوحە و زەنگوگراف و وێنەکانی ناو کتێبەکەی بەوان چاپ کردووە. بەم جۆرە حوزنی دەوری گرنگی بووە لەبڵاوکردنەوەی زانیاریی گشتی لەبارەی چاپ و چاپخانەو خۆشنووسی هەڵکەندن و هەموو کارو کردەوەیێکی پێوەندی بەلیتوگراف و زەنگوگراف و گرافیکەوە هەیە. کتێبی "وێنەگەری و کۆڵێن" نرخێکی مۆزەیی هەیە لەمێژووی ڕۆشنبیری کوردیدا، چونکە ئەو ماوەیەی حوزنی بۆ دانانی ئەم کتێبە خەرجی کردووە بێ گومان بەساڵ دەژمێرێ، کەچی تەکنیکی چاپی ئێستا بەچەند کاتژمێرێک دروستی دەکا.

حوزنی ڕۆژنامەنووس

ئەوەی جێی گومان نییە ئەوەیە جموجۆڵی حوزنی لە مەیدانی ڕۆشنبیری و ڕۆژنامەگەریدا لە ساڵی ١٩٢٥ لە حەلەب دەست پێ دەکا. ئەو کاتە لەنزیکەوە بەتەواوی لەگەڵ چاپ و چاپخانەو بڵاوکردنەوە ئاشنا بووە. دیارە پێش ئەو ساڵە لەحەلەب نیشتەجێ بووەو کتێبی مێژوویی "غونچەی بەهارستان"ی چاپ کردووەو بڵاوی کردۆتەوە، ئەمە وەکو کتێب یەکەمین بەرهەمی نووسینەیتی. لەپاشان لەساڵی ١٩٢٦ چاپخانەی لەحەلەبەوە گواستۆتەوە ڕواندزو دەستی کردووە بەبڵاوکردنەوەی کۆواری "زاری کرمانجی". ئەم کۆوارە بەپچڕ پچڕی لە ماوەی ساڵانی ١٩٢٦-١٩٣٢دا بیست و چوار ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە، کۆوارێکی کۆمەڵایەتی و مێژوویی و هونەری و ئەدەبی مانگانەیی بوو. زۆربەی نووسینی ناو کۆوارەکە حوزنی خۆی ئامادەی دەکرد. بایەخی بەهەموو ئەو لایەنە زانیارییانە دەدا کە لەو سەردەمەدا گرنگ بوون و پێویست بوو خەڵکی کورد ئاگاداری بن.

لەدوای وەستانی زاری کرمانجی لە ساڵی ١٩٣٢، لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٣٤ حوزنی ڕووی کردە شاری سلێمانی و لەگەڵ پیرەمێرد لە بەڕێوەبەرایەتی ڕۆژنامەی "ژیان" بەیەکتری گەیشتن و بوون بەهاوکار بۆ دەرهێنان و بڵاوکردنەوەی ئەو ڕۆژنامەیە. ئەو برادەرایەتییە زۆری نەخایاندو لەپاش چەند مانگێک نێوانیان تێکچوو و حوزنی لە ١٥ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٤ سلێمانی بەجێهێشت.

حوزنی نەیدەتوانی بەبێ پیشەی ڕۆژنامەگەری بژی. لەبەر ئەوە ئەمجارەیان بیری لەوە کردەوە کۆوارێکی هەفتەیی زانستی و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی بەناوی "ڕووناکی" لە هەولێر بڵاو بکاتەوە. بۆ ئەم کارە پێویستیی بەخاوەن ئیمتیاز هەبوو. بەپێی قانوونی ئەو سەردەمەی عێراق و هەموو گێتی دەبوو ئەو کەسە باوەڕنامەی زانستگای هەبێ و مووچە خۆری میری نەبێ، لەو کاتەدا تەنیا ئەوقات (محامی) لەناو کۆمەڵدا باوەڕنامەی زانستگایان هەبوو و مووچە خۆریش نەبوون. لەبەر ئەوە کەسێکی هەولێری محەمەد شێت مستەفا بووە خاوەن ئیمتیازی ڕەسمی کۆواری ڕووناکی. بەڕاستی حوزنی خۆی هەموو کاروبارێکی کۆوارەکەی بەڕێوە دەبرد. زۆربەی وتارەکان خۆی دەینووسینەوەو ئامادەی دەکردن. خاوەن ئیمتیاز لە ژمارە یەکەم و دووەم هەندێ وتاری بڵاوکراوەتەوە.

ژمارەی یەکەمی ڕووناکی لەڕۆژی ٢٤ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣٥ بڵاوکرایەوە. تەنیا یازدە ژمارەی لێ دەرچوو، دوا ژمارەی لەڕۆژی ١٦ی مایسی ١٩٣٦ بڵاوکرایەوە، واتە دەوروبەری حەوت مانگێک بەردەوام بوو.

کۆواری ڕووناکی ڕووداوێکی ڕۆشنبیری گرنگ بوو لە

شـــاری هەولێـــر، لەوە پێش ئەم شـــارە بزووتنەوەی ڕۆژنامەگەری بەخۆیەوە نەدیبوو. ڕووناكی بایەخی بەمێژوو و ئەدەب و ژیانی كـۆمـەڵایەتیی كـوردی دەدا، بەتایبـەتی ئەوەی پێـوەندی بەهەولێـرەوە هەبوو. ئاگـــاو ڕووداوی ڕۆشنبیری و كۆمەڵایەتی و ئەدەبی ناو شارو دەرەوەی بڵاو دەكردەوە.

دوا قـۆناغی حـوزنی لەكـاری ڕۆژنامـەگـەریدا وەک كارگەرو نووسەرێک لەكۆواری "دەنگی گێتیی تازە"دا بوو. ئەمـە كـۆوارێكی مـانگانە بوو لەلایەن بەشی پێـوەندیی گشتیـیەوە لە باڵیـۆزخانەی بەریتانیا لە بەغدا دەردەهێنرا (١٩٤٣). كـــاروباری نووسین و هونەری و دەرهێنـانی بەتۆفـیق وەهبی سـپـێـردرا بوو. لە سـەرەتادا دوو كـەس یارمـەتییـان دەدا حوزنی و حەسـەنی شێخ حـەمە مـارف. حـوزنی كـارگـەرێكی بەكـار بوو لەو كـۆوارەدا. چیـرۆک و وتاری ئەدەبی دەنووسی، تێكســـتی ئەدەبی مـــیللیی سـەرزاری (فـۆلكلۆر) لە شیـعرو پەخشـان بڵاودەكردەوە. لە وەرگێـڕاندا بەتوانا بوو، بەتایبـەتی لە وەرگێـڕانی هەمـوو جـۆرە نووسـینێكی عـەرەبی و فـارسی بۆ زمـانی كـوردی. ناوەڕۆكی نووسـینەكـانی لەبابەت ژیانی ڕۆژهەڵاتناس و پیـاوە سیـاسییـەكانی سـەردەمی جەنگی دووەمی گـێتی و شاعیرانی كلاسیكی ئینگلیزو هی دیكە بوو.

نووسینی حوزنی لەدەنگی گێتی تازە لەپلەیێكی بەرزی هونـەریدا بـوو، چونـكە لە تـەمــــەنێكدا بوو زانـست و زانیـــارییێكی زۆری وەرگـرتبـوو بەهۆی كـۆشـشی خـۆی و تاقـیكردنەوەكـانی لەمەیدانی مێژوو و ڕۆژنامەنووسـیدا. حوزنی لەسەرەتای دەرچوونی دەنگی گێـتیی تازە لەگەڵیـدا بوو تـا ئاوابوونی. لەدوای ئەو حـوزنیش ئەم گـێـتـییـەی بەجێهێشت. كردەوەكانی ماونەتەوەو لەمێژووی ڕۆشنبیری كوردی پارێزراون.

حوزنی نووسەرو شاعیر

حوزنی كوردی زانێكی چاک بوو، گۆڕەپانی نووسـینی ئەدەبی فــراوان بوو. دەتوانرێ لەم خـــاڵانەی خـــوارەوە بدۆزرێنەوە:

١- وتاری ئەدەبی: لەم هونەرەدا حوزنی وەک یەكێک لە دامەزرێنەرانی ئەم بابەتە بەرهەمـە پەخشـانییـە حسێب دەكرێ. شێوازی جوانی لە تابلۆ ڕۆمانتیكییەكانیدا بەرچاو دەكـەوێ، وەكـو وتارەكـانی "گـوندێكی كـاول بوو" و "بەختـەوەری" و "جـەنگی مـرۆڤ لەگـەڵ مـەرگ" و "هەی خاک" و هی دیكە.

٢- چیرۆک: حوزنی لەم هونەرەدا یەكێكە لەداهێنەرانی لە ئەدەبی كوردی لە نیـوەی یەكـەمی سـەدەی بیسـتـەمدا. بەڕاسـتی ڕێبـازێكی جـوان و لەباری گـرتووە لەم جـۆرە هونەرەدا. تەنیـا بەوە نەوەسـتاوە چیرۆكی ڕەسەن لەژیانی كـۆمـەڵایەتی وەربگرێ، بەڵكو حیكایەتی ئەدەبی مـیللی (فۆلكلۆر) گەلێ جار بووە بەسەرچاوە بۆ نووسینی چیرۆكی تازە لەسـەر بنچینەی داڕشـتنەوەی ناوەڕۆكی بەشـێوازێكی تازەو زمـانێكی كوردی پەتیی سـەردەم. بەگـشتی چیـرۆكە نایابەكانی حوزنی لەمانەدا دەبینرێن: "چاک و بەد" و "مام پیـــاو" و "سـەپان و جـووتیـار" و "دزو ڕەبەن" و "خـاوەن دارستان و پشیلە" و "پادشا و كراس" و هی دیكە.

•ئەوەی لەبەرهەمی حـوزنیـدا سـەرنج ڕادەكێـشێ هەست بەچوونە مـەیدانێک دەكـرێ لە نێـوان وتاری ئەدەبی و چیرۆكی كورتدا. هەندێ جار بەرهەمەكە بەناوی وتار بڵاو دەكرێتەوە، كەچی لەچیرۆكەوە نزیكترە، دیارە پێچەوانەش دەبینرێ، ئەم دیاردەیە تایبەتی نییە بەحوزنی، بەڵكو لای هەموو پەخشاننووسانی ئەو ڕۆژگارە بەرچاو دەكەوێ.

٣- حـوزنی بایەخی زۆری بە وەرگێـڕان داوە لە هەمـوو بابەتەكانی ئەدەبی. وەرگێڕانەكانی لە عەرەبی و فارسییەوە بووە. ناوەڕۆكیـان ڕەنگاو ڕەنگە لە سیاسەتی ڕۆژانەوە تا مەسەلەی ڕۆشنبیری و كۆمەڵایەتی و ئەدەبی و هونەری و لایەنی دیكەی ژیانەوە.

نموونەی پەخشانی حوزنی

لە تابلۆ ڕۆمانتیكییەكەیدا لە وتاری "گوندێكی كاول بوو" حوزنی دەنووسێ:

"ئێـوارەی گـوندەكـە لەسـەرخۆ تێـپـەڕی، چرووسكەی ڕووناكی لە كـەلی ئاسـمـانـدا ڕووی لە پووچبـوونەوە بوو، ئێوارەكانی بەجێماوی، وە شەوەكانی بەبیرەوەری ڕۆیشتن. ئێـوارە ڕەنگ و ڕوو زەرد هەڵگەڕاوەكـەی لەسـەر ملەو كەڵەشاخەكان بەسوور هەڵگەڕاوی چاوەڕوانی ئەو لاوانەی دەكرد كە گوندەكەیان بەبێ كەسی بەجێ هێشتبوو، وە لەدەمی هاوارلێكردنیان وە دەنگی هۆ مەڕۆندا خۆیان پەنا دابوو هەرچەند نووزەو لالانەوەشیان بەدوودا بوو. بەنیوەی

شەو و بەیانی نزیک سپێدەی گەزەنگی نادیار ئەو نووزانەوەو لالانەوەشیان هەر بەدووەدا بوو، هەتا دەمێ کە شەو نزیک بەسەرچوونی، وە دەمی بەیانی سپێدە بەردان بوو. گوندی کاولبووی دیوارە بەسەریەک رماوی داماو، لەبەر بێ کەسی و ماندووبوونی و زۆر قیژەکردن و نووزانی کەفت کەوت و چاوی لەسەر یەک داناو بەئاخ و داخەوە لەبەر خۆیەوە لە نەتەوەکانی دەپرسی کە داخۆ ئەوانە لەکوێن! وە کەی دەگەڕێنەوە لای تاکو کاول بوو ئاوەدان بکەنەوەو پیرۆزمەندی بخەنەوە دەست خۆیان.

نموونەی شیعری حوزنی

حوزنی توانای ئەوەی بووە شیعر دابنێ، ئەو بەڵگە کەمانەی لەبەردەستدان راستی لەم لایەنەوە دەخەنە بەرچاو، لەگەڵ ئەوەشدا دانانی شیعری نەکردووە بەپیشەو ناوی وەک شاعیر بڵاو نەبۆتەوە.

حوزنی لە شیعرێکیدا دەڵێ:

خراپێکی کە تۆ لە منی دەبینی
دوو پیتە پێت دەڵێم با دانەمێنی
یەکێ کوردم دووەم راستە وتارم
لەوەم زیاتر نیە سووچی نهێنی
لەوێ رۆژێوە بەدبەخت و کەنەفتم
کە هاتمە شارێکی وا مەرگە ژینی
گرفتاری غەم و دەردێکی وا بووم
نیە رزگاری تۆ مەرگم ببینی
لە دەست کوردان برا ژینم بەڵایە
خوراکم تاڵە کارم دڵ برینی
غەم و دەردو بەڵاو گێچەڵ و شەڕ
بەرێژن دێ بەسەرما دەمکەوێنی
وەها (داماو)ی دەستی جەهلی کوردم
کەنەفتی و ناهومێدیم کەس نەبینی

لە ساڵی ١٩٢٦ کە حوزنی چاپخانەی لەڕواندز دامەزراند، مایەی خۆشی و شادی بوو بۆ لاوان و نیشتمانپەروەرانی خەڵکی رواندزو هەموو کوردی کوردستانی باشوور. هەندێ لە مەلاکانی شار کەوتنە بەربەرەکانی حوزنی بەناوی ئەوەی چاپەمەنی خوو و رەوشتی خەڵکی دەشێوێنێ. لەدواییدا هەر ئەم هەڵوێستەش بوو نەیتوانی لە خەباتی خوێندەواری و رۆشنبیری بەردەوام بێ، ناچار شاری رواندزی بەجێهێشت.

ئەم لیریکەی حوزنی هەموو مەرجەکانی شیعری کلاسیکی تێدایە، دەکرێ لەشیعری ئامۆژگاری و دانایی و رەخنەگرتن لەکردەوەی ناهەمواری کۆمەڵایەتی بژمێررێ.

لە شیعرێکی دیکەیدا حوزنی هەر بەو هەناسەیەی شیعری پێشوو دەڵێ:

ئەگەر رووت و نەدارو بێ کەوا بم
وە گەر برسی و گرفتاری هەوا بم
لە خۆیش و نیشتمان ئاوارە مابم
لە دەس یارو نەیارا سەر شێوا بم
لە ژێر جەورو جەفا و توهمەت رزا بم
لەنێو تاریکی کونجی غەم خزا بم
وەکو مەم بەندی زنجیری بەڵا بم
وەکو بێژن لە چاڵاوی قووڵا بم
نەسیری زوڵم و ئیستیبدادی وابم
لە خاکی خۆم غەریب و بێ نەوا بم
لەنێو بێگانە داماوی قەزا بم
بە خزم و کەس و باب و برا بم
ئەوەم پێ چاترە نەک سەر نەوی کەم
لەپێش گەورەی نەزان گەردەنکەچی کەم

لەم شیعرەدا پتەوی بیروباوەڕی حوزنی ئەوەیە هەرچی رۆژگار لەدژیدا بیکا، هەموو کردەوەیێکی ئەوانەی خۆیان بەگەورە دەزانن زیانی پێ بگەیەنن سەریان بۆ شۆڕ ناکاو نابێتە پیاویان. مەبەسی ئەوەیە مرۆڤی سەربەست تەنیا دەبێتە پیاوی ژێری بەکاری سەربەستی وەکو خۆی.

ئەم شیعرە جۆرە تەرجیع بەندێکی یەک بەندییە. شەش دێری یەکەم یا هەر دوازدە نیوە دێڕ شیعرەکان لەسەر یەک قافیەن و دێری حەوتەم تەرجیعەکەیەتی (وەک "خەرجە"کەی مووەششەحی ئەندەلوسی). ئەم تەرجیع بەندە ئەگەر چەند بەندێک بوایە، دەبوو دێڕی دوایی لە هەموو بەندەکاندا دووبارە ببێتەوە.

میهری
١٩٠٣-١٩٤٢

محەمەد شەریف كوڕی مەلا ئیبراهیم كوڕی مەلا عەبدولفەتاح لە ساڵی ١٩٠٣ لە هەولێر لەدایك بووە. بنەماڵەی بەمونەزین ناوبانگی دەركردووە چونكە باب و باپیرانی بانگدەری مزگەوت بوون. خۆیان بەحەنەفی بەخەڵكی دەناسێنن، چونكە لەسەر ئایینزای ئیمامی حەنەفین، كە یەكێكە لەچوار ئایینزاكەی سوننە.

محەمەد شەریف لە سەردەمی پشكووتنی ئیلهامی شیعری وشەی "میهری" وەك نازناوێكی شاعیری بۆ خۆی هەڵبژاردووە. سەرەتای خوێندنی لەماڵەوە لای كەسوكاری بووە، چونكە لەبنەڕەتدا لەخێزانێكی مەلازادەیە. لەسەر ڕێبازی خوێندنی مزگەوت میهری لای باوكی و لەپاشان لای هەندێ لەمەلایانی هەولێر خوێندوویەتی، ئینجا ڕووی كردۆتە كەركووك لەپاشان شەقڵاوە، لەوێوە گەڕاوەتەوە هەولێرو خوێندنی حوجرەی تەواو كردووەو هەر لەو شارەشدا ئیجازەی دوازدە عیلمەكەی وەرگرتووە. لەپاشان لەدادگای شەرعی لەهەولێر وەك مووچە خۆری میری كارێكی پێ سپێردراوە، لەو كارەیدا چوار ساڵ ماوەتەوە. ئینجا چووە بۆ لەغدا لەدوای تاقیكردنەوەیێك لەوەزارەتی زانیاری (مەعاریف) كراوە بەمامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی. وادیارە هەندێ لەفەقێ و مەلا گەنجەكانی ئەو سەردەمە بانگ كرابوون و تاقیكردنەوەیێكی سەرپێییان كردبوون، چونكە ئەو كاتە دەوڵەتی عێراق تازە بوو و پێویستیان بەمامۆستا هەبوو، ئیتر میهری لەناوچەی قەرەداغی سلێمانی بەمامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی دادەمەزرێ و ماوەی چوار ساڵ لەوێ دەمێنێتەوە. وا دەردەكەوێ میهری ژیانی ئەو ناوەی پێ خۆش نەبووبێ. هەستی بەئاوارەیی كردووە لەگەڵ ئەوەشدا بیرەوەریی خۆشی هەیە لەقەرەداغ و لەهەندێ شیعریدا ڕەنگی داوەتەوە. لەماوەی زیندەگانیی قەرەداغ و سلێمانی ئاشنایەتی لەگەڵ ماڵی مەلا عەبدولعەزیزی چاوماری مفتی و قانیعی شاعیر پەیدا كردووە.

هۆی گەڕانەوەی بۆ هەولێر ئەوە بوو میهری و هەموو ئەو مامۆستایانەی بەتاقیكردنەوەی سەرپێیی و بەبێ خوێندنی قوتابخانەی میری دامەزرابوون لەكاری مامۆستایی دوورخرانەوە. ئەمجارەیان میهری ڕووی كردۆتە بەغداو لەوێ وەك مووچەخۆرێكی سویلی لەوەزارەتی بەرگری دامەزراوە.

میهری دەنگی خۆش بووە، شارەزایی لەمەقام هەبووە، نەك تەنیا لەڕووی تیۆرییەوە، بەڵكو هەندێكیانی بەدەنگە خۆشەكەی خۆی چڕیوە. شاعیر لە ژیانیدا دوو جۆرە نەهامەتی و نەهاتی بووە لەژیانیدا، یەكێكیان ئاه و ناڵەی لەدەست ئازاری سییەكانی لەبەر نەخۆشیی سیل هەناوی داوەشاندبوو، ئەوی دیكەیان حەزی لەكچێك كردووە، لەبەر هەر هۆیێك بووبێ بۆی نەبووە، نەریتی كۆمەڵایەتی بۆتە تەگەرەو بەو خۆشەویستەی شاد نەبووە، لەبەر ئەوە ژنی نەهێناوە، جگە لەوە نەخۆشییەكەش هۆیێك بووە بۆ ئەوەی ژن نەهێنێ.

بەم ڕەنگە بەبێ وادە لەدوای ژیانێكی كورت میهری لەشاری هەولێر لەڕۆژی ٢٧ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٢ سەر دەنێتەوەو لەگۆڕستانی گەورەی شار بەخاك دەسپێردرێ. جگە لەم "میهری"یەی لەم ماوەیەدا باسی لێوە دەكرێ، لەمێژووی ئەدەبی كوردیدا دوو شاعیری دیكە بەم نازناوەوە باسیان لێوە كراوە. یەكێكیان ناوی محەمەد سەعید كوڕی مەلا عەبدولڕەحمان كوڕی مەلا یەحیای مزووریییە (١٧٩٥-١٨٨٢)، ئەوی دیكەیان محەمەد عەبدوڵلا دشەیی مفتیی سنەیە (١٨٨٩-١٩٥٨)ز، لەسنە لەدایك بووەو لەئەستەموول كۆچی دوایی كردووە، ئەوقات (محامی) و نووسەرو شاعیر بووە.

شیعری

میهری گوێییێکی مۆسیقی بەهێزی بووە، لە منداڵییەوە لەگەڵ کتێب و کاغەزو قەڵەم ژیاوە، شیعری شاعیرە کلاسیکییە کوردەکانی خوێندۆتەوە، بەو شیعرانە گۆش بووە. لەبەر ئەوە توانای شیعر نووسینی لەلا خوڵقاوە. ئیتر لەئەنجامی کۆبوونەوەی کۆمەڵێکی باش لەوێنەو مانای شیعری کوردی، مێشک و خەیاڵی توانیویانە لەو وێنەو مانایانە بەرهەمی تازە دروست بکەن. ژیانی قەرەداغ و سلێمانی و ناسینی شاعیرو ڕۆشنبیرانی ئەوێ سەرچاوەیێکی گرنگ بوو بۆ مشتومالکردنی خەیاڵ و فرەکردنی زانیاری لەبابەت ڕۆشنبیری گشتیی کۆمەڵی کوردەوارییەوە.

ڕوخساری شیعری

میهری شیعری کەمە، بەپێی ئەمە ئەو بەحرە عەرووزییانەی بەکاری هێناون ئەوانیش کەمن: هەزەج، ڕەمەل، موزاریع، ڕەجەز، کەچی ئەو دەنگانەی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی کە بۆ قافیەی شیعری بەکاری هێناون هەندێ زیاترن: ا، ت، د، ر، ل، م، ن، ه، و، ۆ، ی، ێ.

زمانی شیعری ساکارە، وشەی قورسی بەکارنەهێناوە، بایەخی زۆری بەڕەوانبێژی نەداوە، هەوڵیداوە شیعری لەئەدەبی میللیی سەرزار نزیک بکاتەوە. بابەتەکانی شیعر لەڕووی ژانرەوە زۆربەی بریتییە لەغەزەل (لیریک)، لەنێوان حەوت دێڕە شیعر و بیست دێر، جگە لەوە بایەخی بەپێنج خشتەکی داوە، لەمانە شیعری نالی و کانیێ و ئیبراهیم هوشیارو مەلا ڕەشیدی عەبدی کردووە بەپێنج خشتەکی، هەروەها کۆمەڵێک چوارین و تاک لەناو دیوانیدا بەرچاو دەکەون.

ناوەڕۆکی شیعری

ئێش و ئازار زادەی ژیانی شاعیر بوو، بەتایبەتی دادو فیغانی لەدەست نەخۆشی، ناوەڕۆکی سەرەکی شیعری بووە، لەگەڵ ئەوەشدا شیعری نیشتمانی و نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتی، گوزەرانی خەڵکی، وەسف و دڵداری، بەشی زۆری دیوانە بچووکەکەیان داگیر کردووە.

نزیکترین گەورە شاعیرانی کلاسیکی کوردی لەمیهرییەوە نالی و حاجی و بێخودو قانیع بوون. بەڕێزەوە ناوی شێخ مەحموودی بردووە، لەسەر ئەو باوەڕە بووە کورد ڕزگار دەکا، لەسەرەتای جەنگی دووەمی گیتی لەژیاندا بووە، لەو کاتەی دژی سیاسەتی هیتلەر بووە، ستایشی ئینگلیزی نەکردووە، هەروەها شانازی بەکوردەوە کردووە، هیچ گرێییێکی سایکۆلۆجی بەرامبەر بەعێراق نەبووەو خۆی بەهاووڵاتیی ئەوێ داناوە.

نموونەی شیعری

لەلیریکێکی وەسف و دڵداریدا میهری دەڵێ:

دڵ مەستی مەی مەزانە مەستی جەمالی تۆیە
حەیرانی عەقڵ و فام و نوکتەو کەمالی تۆیە
کوژراوی بەژن و باڵاو گفتارەکەی شیرینت
عاشیق بەچاوی شەهلاو ئەبرۆی هیلالی تۆیە
مەفتوونی دەنگی خۆش و ئەلحانی داوودیتە
قوربانی نێو نیگاه و لەنجەو دەلالی تۆیە

لەکۆتاییدا دەڵێ:

دەزانی بۆچی (میهری) لاوازەو ڕەنگی زەردە
هەمیشە ئیش و کاری فیکرو خەیاڵی تۆیە

لەم لیریکەدا میهری وەسفی لەش ولاری دلبەر ناکا، بەگشتی ئاوڕ لەئەندامە جوانەکانی ناداتەوە، بایەخ بەڕەوشت و بزووتنەوەو دەمویل و هۆش و بیروڕای دەدا، لەنجەو نازو عیشوەی بەسەر دەکاتەوە. شاعیر خۆی بەپاڵەوانێک دەژمێرێ، پارێزەری دلبەرە، نایەڵێ کەس دەستی بۆ درێژ بکا، یا لێی نزیک ببێتەوە، بێ گومان مەبەسی لەو کەسە ڕەقیبە، ئەو دوژمنە هەموو کەس پێی دەوێرێ.

لەشیعرێکیدا میهری ئیلهامی لەبێخود وەرگرتووە، لاسایی "لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە.." دەکاتەوە. لەلای بێخود لیریکەکە بریتییە لەیازدە چوارین، بەڵام میهری شیعرەکەی خۆی بە دە چوارین تەواو کردووە. لەم ماوەیەدا چوارینی یەکەم و دوایی بڵاو دەکرێتەوە.

چوارینی یەکەم:

لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە ناڵانە دڵی من
پڕ دەردەو غەم و قەهرەوو حەیرانە دڵی من
مەدهۆش و پڕ ئەفغان و بریندارە دڵی من
سووتاوی سۆزەی تۆیەوو بریانە دڵی من

چواربنی دوایی:

بێزارە تەواو (میهری) لەئەحوالی زەمانە
خوێنی دڵی عەینەن وەکو سیروانی ڕەوانە
یەک مالیکی میلیۆنە یەکیش خەستەیی نانە
لەم وەسفی پەرێشانە پەرێشانە دڵی من

میهری ئەم شیعرەی بۆ خۆشەویستێک وتووە دوور بووە لێی، یا تازە لێی دوور کەوتۆتەوە، بەپێچەوانەی شیعرەکەی بێخود بۆ خزمێکی نزیکی خۆی وتووە کە کۆچی دوایی کردووە.

ئەم شیعرەی میهری لیریکێکی ئاساییە لەدووری دلبەر دەدوێ، ئەم مەبەسە بەشێوەیێکی فراوان ڕەنگی لەبەرهەمی شیعری کوردی داوەتەوە.

لەشیعرێکیدا میهری هۆی هەموو ئێش و ئازاری ژیانی دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەوەی پیاوی چاک بووە، لەبەر ئەوەی خراپە بەسەر چاکەدا زاڵە تووشی ئەو ئێش و ئازارە بووە:

من خۆم کەموعتەبەر بووم پڕ قەدرو تاجی سەر بووم
بەدبەختی زۆری هێنا بێبەش بووم دەربەدەر بووم
ئازادی دەردو غەم بووم خالی لەفیکرو هەم بووم
لەپڕ لەبێ نەوایی ئەسیرو پڕ کەدەر بووم
وەقتێ کە بێ خەبەر بووم لەفەنن و مەکری عالەم
لەپڕ لەخوابی غەفلەت تووشی هەراوو شەڕ بووم
دەزانی ئەمڕۆ بۆچی ئەسیری داوی شەڕ بووم
چونکە لەداری دونیا سەد حەیف بێ زەرەر بووم
وەقتێ لەدەست چوو فرسەت بێ سوودە سەعی و کۆشش
(میهری) لەوەقتی فرسەت دووچاری گاوو کەر بووم
لەفەننی دام و تەزویر من چونکە بێ خەبەر بووم
لەسەر ڕەوشتی عیلم و قانوون و ڕێی بەشەر بووم

میهری لەم شیعرەدا بەسەر خۆی هەڵدەڵێ، پیاوی باش بووە، لەلایەن خەڵکییەوە ڕێزی لێ گیراوە، کەچی ئەمە بەردەوام نەبووە، تووشی بەدبەختی بووە، ئەوجا دەربەدەری. ئەمە هەمووی لەئەنجامی ئەوەوە بووە، فێڵ و فەنەری نەبووە، داوی بۆ خەڵکی دانەناوەتەوە، بێ یاسایی نەکردووە، بەخۆی دەڵێ ئەمە هەمووی لەوەوە هاتووە، چونکە تووشی خەڵکی ئاسایی و پیاو چاک نەبووم، بەڵکو لەناو کەرو گادا دەژیام.

گیرۆدەیی میهری بەنیشتمان و یادی مەڵبەندی نەتەوەیی لەهەولێرەوە دەست پێ دەکا، چونکە لەوێ لەدایک بووەو پەروەردە بووە، شانۆی ئەم خۆشەویستییە فراوانتر دەکا، لەپێشان کوردستان دەگرێتەوە بەهۆی ئەوەی یادگاری لەقەرەداغ و سلێمانی هەیە، ئینجا هەموو عێراق لەو سەردەمەدا بەشێک لەکوردستانی عوسمانی (باشووری کوردستان) کەوتبووە ناو دەوڵەتی عێراقەوە.

لەبابەت هەولێرەوە میهری دەڵێ:

شاری هەولێر مەنبەعی عیرفانمە
شاری هەولێر باغ و هەم بیستانمە
سەرچڵی سەر ئەرزە قووتی ڕووحمە
شاری هەولێر عەنبەری شارانمە
خۆش هەوایە مەنزەریشی شیرنە
شاری هەولێر دلبەرو جانانمە
زەڕڕەیێ خاکی ئەمن نادەم بەزێڕ
گەوهەرە دوڕڕە وە هەم مەرجانمە
ماڵ و موڵکم بۆ چییە غەیری وەتەن
ماڵ و موڵک و سەروەت و سامانمە
مەولیدی خۆم جێگەیی ئەجدادمە
بۆ برینم مەرهەم و دەرمانمە
هەر لەمنداڵی هەتاکو ئەم دەمە
جێگەیی سەیرو وەهەم سەیرانمە
جێی شەڕی داراوو ئەسکەندەر بووە
جێی کەمال و ئیبن خەللەکانمە
فەیلەسووفی عەسری خۆی حاجری
جێی ئەوە زاتێکی خاوەن شانمە
جێگەیی ڕاستی و وەفایە چاوەکەم
جێی موزەففەر شاه و هەم سوڵتانمە
جێگەیی تەقوا و و عیلم و عیففەتە
جێگەیی تەفسیرو هەم قورئانمە
(میهری) مەدحی تا ئەبەد هەر ناکرێ
موزهیرە بۆ ڕەئفەتی یەزدانمە

میهری بەکوڵ دڵداریی لەگەڵ هەولێر کردووە، هەرچی قسەی باش و جوانە هەڵبەستیش بێ جێی خۆبەتی بۆی بهۆنێتەوە، لەدڵێکی پڕ لەسۆزو میهرو وەفاو ڕاستگۆییەوە قسە لەگەڵ خوێنەر دەکاو باسی کەسی سێیەمی بۆ دەکا کە

هەولێرە. شاعیر ئاوڕ لەمێژووی سیاسی و ساماتی ڕۆشنبیری دەداتەوە. باس لەجەنگی داراو ئەسکەندەر دەکا، ناوی زانایانی وەکو ئیبن خەلەکان و ئیبن کەمال و حاجیری دەبا، یەکەمیان بەنەژاد کوردو عەرەبی نووسە، دووەم و سێیەمیان لەشاعیرو زانایانی سەدەکانی ناوەڕاستن لە هەولێر ژیاون و نووسینیان بەعەرەبی بووە. هەروەها یادی سولتان موزەفەری گۆکبەری میری هەولێر لەدەولەتی ئەیووبی سەلاحەدین دەکاتەوە.

میهری لە چوارینێکیدا دەڵێ:

مەهتووکە هەچی ئەمڕۆ هونەرمەندو ئەدیبە
پڕ دانش و ڕووخۆش و وەفادارو لەبیبە
لەبەر ئەم نیسبەتە ئەمڕۆ کە چ عەیبم بەسەرا دێ
ئەم عەیبە لەبەرچی من ئەمەندەم بەنسیبە

شاعیر ڕاست دەکا کە لەسەر ئەو باوەڕەیە نووسەرو هونەرمەند هەرچەندە پڕ زانست و پیاو چاک و بلیمەت بێ ئەوەندە بێ نرخە لەکۆمەڵدا. شاعیر لەم ڕووەوە خۆی بەگەورە دەزانێ لەبەر ئەوەیە بەشی زۆرە لەم ڕێز نەگرتنە.

لەچوارینێکی دیکەیدا دەڵێ:

خودایە ئەی خودایە
نەشات و زەوق لە جیسمم قەت نەمایە
بکە دەرمان برینم بێ حیسابە
نەجاتم دە ئیلاهی لەم بەلایە

دادو فیغان و لاواندنەوە وێردی زمان و مێشکی شاعیرە، فەرامۆش ناکرێ لەبەر ئازاری نەخۆشی، هیچی بۆ نامێنێ تەنیا پەنا بەرێتە بەر خودا، بۆیە هاواری لێ هەڵدەستێ و دەست بۆ ئاسمان درێژ دەکا و سێ جار هاوار بۆ خودا دەباو لێی دەپاڕێتەوە لەم بەلایە ڕزگاری بکا. ئەم هیوایەی ئەو کاتە دێتە جێ کە کۆتایی بەژیانی بێنێ.

میهری لەتاکێکیدا دەڵێ:

ڕووی ڕەش بێ ڕەقیب ئەو شەوە کارێکی بەمن کرد
نەیدیوە چ کەس دەردی وەها لەو سەگە هارە

هەواڵێک لەئاسمانی خەیاڵی شاعیر شنەی کردووە، ئەوەی گەیاندووە لەشەوێکی دیاریکراودا دلبەر خۆی لەلای ئەو دەجلوێنێ و بەیەکتری شاد دەبن، بەڵام ڕەقیب وەک سەگی هار دەکەوێتە نێوانیانەوەو دلبەر نەچۆتە لای دڵدار. ئەمە هەستێکی کلاسیکیانەیە میهری لەم دێڕە شیعرەدا دەربڕیوە.

میهری لەتاکێکی دیکەیدا دەڵێ:

داماوی دەستی شەڕ بووم بێزارو دەربەدەر بووم
لە پەندی بێ نەوایی سەد شوکور تازە بەربووم

ئەگەر زۆر جار شاعیر چاوەنۆڕی خۆشی بووبێ و لەباتی ئەو تووشی ناخۆشی بووبێ وەکو لە تاکە شیعری پێشوودا دەردەکەوێ، هەندێ جاری دیکەش پێچەوانەی ئەم هەڵوێستە ڕوو دەدا، میهری لەو شیعرەدا ئەوە دەردەبڕێ، کە پەژمردەو بێزارو دەربەدەر بوو، لەبەندیخانەی بێ نەوایی گیرساوەتەوە کەچی لەدواییدا لەو بەندیخانەیە ڕزگاری بووە. دیارە بەم یەکتری بینینە شاد بووە لەو کاتەی دەستیان لەملی یەکتری کردووە.

دڵدار
١٩١٨-١٩٤٨

بەڵێ خۆشە ئەمەل گەر بێ لەسەر ئەم ڕێگایە ڕەنج دەی
بەڵام گەر هەر خەیالات بێ ئەوەی هەتبێ ئەویش ئەڕوا

ژیانی دڵدار

دڵدار- یوونسی کوڕی مەلا ڕەئووفی کوڕی مەلا مەحموود ئەفەندی کوڕی مەلا سەعدی خادیمولسەججادە لە

٢٠ی شوباتی ١٩١٨ لەشاری کۆیە لەدایک بووە، دایکی (زەهوە)ی کچی خورشید ئەفەندییە، لەبنجدا لەمەلا زادەکانی ناوچەی زەهاون.

دڵدار قوتابخانەی سەرەتایی لە کۆیەو ڕانیە تەواوکردووەو لەهەولێر و کەرکووک کۆتایی بەقوتابخانەی ناوەندی و ئامادەیی هێناوە، ئینجا لە کۆلێجی حقووقی بەغدا خوێندنی بەرزی تەواو کردووە. ژیانی شاعیر سەخت بووە، لەشارێک بۆ شارێک عەودالّی خوێندن بووە و بەشوێنیدا ڕایکردووە، چونکە قوتابخانەی ناوەندی و ئامادەیی لەهەموو شارەکانی کوردستاندا نەبوو.

ماوەی ژیانی بەغدا ئاسۆی بیری فراوانتر کردووە، بەتایبەتی کە ئاشنایی لەگەڵ کۆواری گەلاوێژ پەیدا کردووە، لەسەر لاپەڕەکانی گەلاوێژ نەوەکو تەنیا شیعری بلاو دەکردەوە، بەڵکو بیروباوەڕی ئەدەبی و هونەری و کۆمەڵایەتیشی بلاو دەکردەوە، ئەمە کارێکی گەورەی کردە سەر مشتومالّکردنی بیری.

لەپاش تەواوکردنی کۆلیجی حقووق دڵدار بوو بەپارێزەر (ئەوقات= محامی)، بەلاّم ماوەیێکی نەخایاند، هێشتا سێ ساڵ بەسەر پارێزەری لاو تێنەپەڕیبوو، کە ئێوارەی ڕۆژی ١٢ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٨ لەهەولێر بەکارەساتی خواردنی خواردەمەنی بۆگەن لەیانەی فەرمانبەرانی هەولێر کۆتایی بەژیانی هات و لەگۆڕستانی گەورەی هەولێر بەخاک سپێردرا.

دڵدار لەبنەماڵەیێکی مەلازادەو مووچەخۆرێکی بچووکی دەوڵەت بوو، بەمە توانی هەندێ لەخوێندەواریی کۆن وەربگرێ و دیارە خوێندنی تازە بابەتی بەهەر دەردی سەرێێک بێ دوا پلەی تەواوکردووە.

ژیانی خوێندەواریی شاعیر لە بزووتنەوەو جموجوڵ بووە، ئەوەی بەوردی یادداشتەکەی بخوێنێتەوە ئەوەی بۆ ئاشکرا دەبێ کە دڵدار ڕۆژ بەڕۆژ لەگۆڕان و پێشکەوتن بووە، ئەمە تەنگوچەڵەمەو پێچەوانە نەبووە لەژیانیدا، بەڵکو دۆزینەوەی ڕاستی بووە. هەر کتێبێکی خوێندبێتەوە لەپێشان باوەڕی پێ کردووە، بەلاّم لەدواییدا کە وردی کردۆتەوە و مێشک و فامی خۆی بەکار هێناوە، هۆشیارانە ڕەخنەی لێ گرتووە. ئەمە بەئاشکرا لەو سەردەمەی دەردەکەوێ، کە خووی دابووە فەلسەفەی ئایینزای بەهائی و خۆی پێوە خەریک کردبوو.

شاعیر زۆری دەخوێندەوە، لەو ڕۆشنبیرانە بوو کە خۆیان خۆیانیان فێر دەکرد، چونکە لەو سەردەمەدا دامودەزگای ئەدەبی لەولاتدا نەبوو، پیشەی پارێزەریش بۆ دڵدار هۆیێکی گەورە بووە کە بچێتە ناو بنج و بناوانی ژیانی هەژارانەوە.

بێ گومان شۆڕشی فەرەنسەو ئۆکتۆبەر کارێکی گەوردیان کردبووە سەری، ئەمە بەگشتی لەکارە ئەدەبییەکانیدا دیارن، ئەگەرچی ڕاستەوخۆ باسی ئەو شۆڕشانەی نەکردووە. گیانی دیموکراتی و هاندانی کۆمەڵ بۆ خوێندەواری و ئامۆژگاریکردنی لاوان لەڕێگایێکی شۆڕشگێڕییەوە، ڕوون و ئاشکران لەبەرهەمەکانیدا.

دڵدار لەڕێکخراوی سیاسی دوورەپەرێز نەبووە، لەسەردەمی قوتابیەتی قوتابخانەی ناوەنجی لەکەرکووک بەشداری لەدامەزراندنی "کۆمەڵەی دارکەر"دا کردووە. لەپاشان ڕێکخراوەکە بووە بەسەرچاوەو بنکەی دامەزراندنی "پارتی هیوا. دڵدار پێش جەنگی دووەمی گێتی خۆی لەناو ئەم ڕێکخراوە سیاسییە دۆزیبیەوە. بەهۆی ئەوەوە ناسیاوی لەگەڵ ڕەفیق حیلمی سەرۆکی پارتی هیوا پەیدا کرد.

لەگەڵ کۆتایی جەنگ (١٩٤٥) پارتی هیوا تێکچوو، لەو ماوەیەدا دڵداریش وەکو زۆربەی لاوی نیشتمانپەروەری ئەو ڕۆژگارە لەمارکسییەکان نزیک بوودوە بەئومێدی ئەوەی لەو ڕێبازەوە کورد مافی نەتەوەیی چنگ دەکەوێ.

شیعری دڵدار

دڵدار شاعیری ماوەی تاقیکردنەوەو گواستنەوە بوو لەئەدەبی کوردی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا، لەقۆناغێکی گەلێ ئاڵۆزو پڕ لەتەنگوچەڵەمەی کۆمەڵی کورد ژیاوە، ئەم ئاڵۆزییە ڕەنگی لە بەرهەمی شاعیر داوەتەوە. خەبات و زۆرانبازییێکی تیژ لەنێوان قوتابخانەی کلاسیکی تەقلیدی کۆن و بزووتنەوەی شیعری نوێ (ڕۆمانتیزم) لەناوەوە بوو، کلاسیکیش پیر بوو لەخەزانی ژیانیدا بوو لەبەر ئەوە باوی نەما بوو، ڕیالیزم سەری دەرهێنا بوو، لەسەرەتای تەمەنیدا بوو. جەوهەری ئەم هەموو ڕێبازانە لەبەرهەمی دڵدار بەدی دەکرێن، هەندێ جار تێکەڵ و پێکەڵن، بۆیە زانینی نەژادی شیعرێکی دیاریکراو کارێکی قورسە، واتە لە بەرهەمێکی ئەدەبیدا

هەمموو ئەو ڕێبازانە دەبینرێن. هەروەها تاکە تاکە بەرهەمی ڕۆمانتیکی واش دەکەوێتە بەرچاو، کە وێنەی ئەورووپاییەو بەزمانی کوردی وتراوە، وێنەی ڕیالیزمی ساکاری ئەوتۆش دەبینرێ، کە لەگەڵ دواکەوتوویی کۆمەڵی کورددا دەگونجێ، کۆمەڵی زەوی و دەرەبەگ و جووتیارو هەژار.

ئەم تەنگوچەڵەمەیە تەنیا لەناوەڕۆکی بەرهەمی دڵدار ئاشکرا نەبوو، بەڵکو، لەڕوخساریشدا دیار بوو. زۆر زانبازی و چوونە مەیدانێک لەنێوان دیالێکتە بچووکەکانی شێوەی کرمانجیی خوارووی زمانی کوردیدا هەبوو. لەنووسینەکانیدا دەردەکەوێ، کە خەڵکی سلێمانی نییە، ئەگەرچی زمانە ئەدەبییەکەی لەوێ وەرگرتووە، جەوهەری شێوە بچووکەکانی کوردی کۆیەو هەولێرو کەرکووک ئاشکران. وشەی (ئەکا) و (دەکا) لەلای شاعیر هێشتا ساغ نەبۆتەوە.

دڵدار نموونەی تاقیکردنەوەی شیعری تازەی کوردییە بەهەمموو لقەکانییەوە. ئەم شاعیرە لەسەردەمێکدا خۆی ناسی، کە (شیعری نوێ)ی کوردی لەناوەوە بوو، ئەو جۆرە خوێندەوارییە تازەیەی تێیدا دەژیا وای لێ کردبوو لەکۆن دوور بکەوێتەوەو لەتازە نزیک بێ، ماوەیێک لەمەوبەر لەبابەت دڵدارەوە ئەوەم نووسیوە لێرەدا من لەڕاستی دەرناچم ئەگەر دڵدار بەیەکێک لەسەرۆکەکانی قوتابخانەی داهێنان (ڕۆمانتیک) و قوتابخانەی ڕیالیزم دابنێم لەئەدەبی کوردیدا، دڵدار یەکێکە لەهونەرودەرە دیارەکانی، کە شیعری کوردییان تازە کردەوە لەڕووی کێش و قافیەو مۆسیقاو ماناو وشەوە.

شیعری دڵدار هەردوو کێشی شیعری کوردی، بەحری عەرووزی و کێشی سیلابی دەور دەکاتەوە، شیعرە عەرووزییەکانی لەسەر بەحری هەزەج و ڕەمەلن، چونکە لەکێشە سووکەکانن، هەرچی کێشە خۆماڵییە سیلابییەکانیشن لەهەمموو بابەتەکانی هەیە.

لەسەر قسەی دڵدار خۆی یەکەمین شیعری، کە ناوی (ڕووناکی) بووە لەساڵی ١٩٣٥ لەهەولێر بڵاوکراوەتەوە. لەمەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ دڵدار هێشتا لەسەرەتای قوتابخانەی ناوەندی بووە، کە شیعری بۆ هاتووە. هەر ئەو شیعرەش دەرگای دواڕۆژی بەرهەمی دڵدارمان بۆ دەکاتەوە، لەو شیعرەدا دەڵێ: ڕووناکی پێویستی ژیانە، لەبەر ئەوە ئەگەر ڕووناکی نەبێ، ژیان پێش ناکەوێ، کوردستان بەزانستی پێش دەکەوێ، دیارە زانستیش پێویستی بەڕووناکی هەیە. ئەم بیروڕایانە لەسەردەمی کۆمەڵی دەرەبەگی دواکەوتووی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پەیدا بوون، بۆ دەربازکردنی ئەو کۆمەڵە بۆ کۆمەڵێکی پیشەسازی و خوێندەواریی پێشکەوتوو.

سەرانسەری دیوانی دڵدار لەچوارچێوەی ئیدیۆلۆجییەتی پێشکەوتوو دایە بۆ چاککردنی باری ژیانی کورد وەکو نەتەوەیێکی دەسەڵاتی لەدەس خۆی نییە. شاعیر لەبەر ئەوەی تاقیکردنەوەی کەم بوو، هەروەها ئەو جۆرە شیعرەی کە تازە پەیدا بوو بوو و بەتەواوی لەقاڵبدا نەمەیی بوو نەیتوانیوە ڕوخسارێکی دیاریکراو دروست بکا یا وەربگرێ بۆ هەمموو شیعرەکانی، ئەوانەی بەڕاستی هەمموویان لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئیدیۆلۆجییەتێکی پێشکەوتوویان تێدایە، بەڵام ئەگەر مەرگی ناوەخت ماوەی بدایە جێگەیێکی تری لەئەدەبی کوردیدا دەبوو، لەم لایەنەوە ڕەفیق حیلمی ڕاستی وتووە: هەرچەند بەهۆی منداڵی و خەریکبوون لەگەڵ خوێندن، زۆری شیعر دانەناوەو ئەمڕۆ لەشاعیرە ناودارەکان ناژمێررێ، بەڵام بەو شیعرانەی، کە هەیەو بەرچاوی ئێمە کەوتووە، بەنوورو گەوهەری ئەو زەکایەدا کە لەم چەند شیعرەدا دەبینرێ، جێگەی گومان نییە، کە دڵدار، شاعیری تەجەددود پەروەرو ناوداری دواڕۆژ دەبێ.

شیعری دڵدار لەڕووی مەبەست و ناوەڕۆکەوە بەسەر ئەم بەشانەی خوارەوەدا دابەش دەکرێن:

شیعری کۆمەڵایەتی و سیاسی

ئەم جۆرە شیعرە لای دڵدار لەڕووی ناوەڕۆکەوە بریتییە لەهاندانی لاوان بۆ خەبات و کۆڵنەدان و بەبێ وچان کۆشش کردن بۆ پڕکردنەوەی ئەو دواکەوتوویییەی کە نەتەوەی کورد گرفتاری بووە، بۆ ئەمە هێرش دەباتە سەر کاری خەراپی لاوان، بەتایبەتی سەرخۆشی و مەی نۆشی، کە بەکردەوەیێکی ناپەسەندی دادەنێ، ئەم جۆرە شیعرانەی دڵدار بەهیچ جۆرێ دەستی لەقافیە نەداوە لەڕووی تازەکردنەوەدو هەر بەشێوەی کلاسیکی هێشتوویەتییەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی زمانی شیعری گۆڕیوە ئەمە بووەتە هۆی ئەوەی کێشی شیعرەکانی سووکتر بکەونە بەرگوێ، ئەگەرچی پێڕەوی عەرووزیشی کردووە.

شیعری "ئەرێ ئەی لاو!" نموونەی ئامۆژگاری و پەندە بۆ لاوان، ئەوانەی بەلای دڵدارەوە دەبێ ڕۆشنبیرو نیشتمانپەروەر بن و چاکەی کۆمەڵ لەسەرووی چاکەی خۆیانەوە بگرن، لەم بابەتەوە دەڵێ:

لەنێو گەلدا دەبێ ئیعلای جەنگی کەی لەگەڵ جەهلا
عیلم چەک بێ لە ئەم جەنگە وەتەن جێگەی کەمینت بێ

بەلام لەشیعری "ئەی کورد"دا هەر ئەو بیروباوەڕانەی دوا سالانی سەدەی نۆزدەمە، کە لەکۆمەڵێکی دواکەوتووی دەربەگیدا دەخولقێ، ئەم بیروباوەڕە پێشکەوتووانە پیشاندانی ئەو واقیعە نالەبارەی کۆمەڵە دواکەوتووەکەیە، ئیتر شاعیران ڕۆڵەکانی میللەتیان هانداوە، کە کارێک بکەن نەتەوە لەدواکەوتوویی ڕزگار بکەن، ئەم ڕێبازە کۆنە، بەشێوەیێکی میللییانە لەوانەیە حاجی قادری کۆیی (١٨١٦-١٨٩٧) داهێنەری بێ، بەلام لەدەوروبەری جەنگی یەکەمی گێتی و پاش جەنگ بەشێوەیێکی تر خۆی نواند، بیروڕای تازە "سیاسی" لەقالبێکی کۆندا "شیعری عەموودی"، وا بوو ئەم جۆرە شیعرەمان ناو نا "شیعری سیاسی" جا دڵداری شاعیر وەکو نوێنەری هەموو ڕێچکە ئەدەبییەکانی کوردی ئەو سەردەمە، ئەم شیعرەی دەچێتە گێتیی ئەو شیعرە سیاسییەوە.

لەشیعری (ئەی کورد)دا دەڵێ:

ئەرێ ئەی کورد لەنێو گەلدا هەتاکەی مات و داماوی؟
کە عالەم سەربەخۆن گشتی ئەتۆش پەیوەندی نێوداوی
دەسا بیرێ لەحالی خۆت بکەو هەستێ بەزیللەت کە
بەڵێ! دوێنێکە ڕاوکەر بووی و ئێستاکە خۆت ڕاوی

شیعر بۆ مندالان

دڵدار بایەخێکی تەواوی بەمندالی کورد داوە، مندالی بەهیوای دواڕۆژی گەلی کورد داناوە، کۆمەڵە شیعرێکی سووک و ڕەوان و ساکاری بۆ ئەم ئامانجە ئادەمیزادە بچووکانە وتووە، زۆربەی ئەم شیعرانە لەسەر کێشی خۆماڵین و جووت قافیەن (مەسنەوی).

لەشیعری "ڕۆڵەی تازە" لەسەر ئاوازی (سویت هۆم) دایناوە، دەڵێ

من ڕۆڵەی کوردستانم تازە ڕۆڵەی کوردانم
تاکو ولات سەرکەوێ فیدایە ڕووح و گیانم

***

پێویستم بەزانینە زانین بناغەی ژینە
گەر گەلێ بێ زانین بێ گەر زیندووش بن مردینە

سروود

دڵدار سروودی زۆرە، هەندێکیان ئەوەندە بەناوبانگن باوەڕ ناکرێ کوردی خوێندەوار هەبێ سروودەکانی "ئەی ڕەقیب" و "کوردستان"ی نەبیستبێ. ئەی ڕەقیب سروودێکی نیشتمانی شۆڕشگێڕییە، بووە بەڕەمزی بوونی نەتەوایەتی. مانای لەچوارچێوەی بیری ناسیۆنالی دەسووڕێتەوە، لەلایەن هەموو کوردێکەوە بووە بەسروودی نەتەوە، لەبەر ئەوە کۆماری کوردستان لەمەهابادی موکریان کردبووی بەسروودی ڕەسمی، ئەی ڕەقیب بۆ کورد لەپلەی سروودی مارسێلێزە بۆ فرەنسی:

ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زمان
نایشکێنێ دانەیی تۆپی زەمان
ئێمە ڕۆڵەی ڕەنگی سوورو شۆڕشین
سەیریکە خوێناوییە ڕابردوومان
ئێمە ڕۆڵەی میدیاو کەیخوسرەوین
دینمان ئایینمانە نیشتمان
کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە
زیندووە قەت نانەوێ ئالاکەمان
چەند هەزار لاوانی کوردی نەڕەشێر
بوون بەقوربانی و هەموویان نێژران
لاوی ئێستاش حازرو ئامادەیە
جانفیدانە جانفیدانە جانفیدان
لاوی کورد هەڵسانە سەر پێ وەک دلێر
سا بەخوێن نەقشی ئەکەن تاجی ژیان
کەس نەڵێ کورد مردووە کورد زیندووە
زیندووە قەت نانەوێ ئالاکەمان

چەندە ئەی ڕەقیب مارشێکی لاوچاکی و حەماسییەو بەگەورەترین چوونە مەیدان و هێرش بردن قانگدراوەو گیانی شۆڕش و زەبرو زەنگی لێ دەتکێ ئەوەندە سرووی "کوردستان" نەرمونیان و لەسەرخۆیە، موناجاتێکی پڕ لەسۆزی کوردایەتییە، دڵدار لەگەڵ خاکی نیشتمانی دەکا، کە کوردستانە:

کوردستانی خۆش نیشتمانی جوان
تۆ قیبلەگاهی منی بێ گومان

چاوم پشکووتووی شاخەکانتە
فێری سەیرانی باغەکانتە
دەنگی شمشاڵی شوانەکانت
زریق و باقی جوانەکانت
قاسپەی کەوانی قەد کێوەکانت
خورەی ئاوەکەی نشێوەکانت
ئەمانە هەمووی گوێیان کردمەوە
هەوێنی شیعری دڵیان گرتمەوە
من درەختێکم لەم خاکە رووام
بەخۆشەویستی تۆوە ئاودرام
بەڵێ کوردستان تۆ منت خوڵقان
تۆ منت خوڵقان پێت بەخشیم ژیان
خۆشی ژیانم خۆشی ژینتە
ئێشی ژینی من رۆژی شینتە
چونکە کوردستان کوردستانی جوان
قبلەمی دینمی خوامی بێگومان

ریالیزمی فۆتۆگرافی

ئەمە جۆرە بەرهەمێکی ئەدەبییە لەکۆمەڵدا، لای ئێمە لەکۆمەڵێکی دەرەبەگیی دواکەوتوودا لەسەر زمانی خوێندەوارە پێشکەوتووەکان خۆی دەنوێنێ، بریتییە لەپیشاندانی ناگزووری و دواکەوتوویی کۆمەڵ بەشێوەیێکی ساکاری سەرپێیانە، ئەم جۆرە شیعرە لێکدانەوەو شیکردنەوەی سایکۆلۆجی تێدا نییە، بیری تیژو خوێندەواری و رۆشنبیری بەرزو قووڵی ناوێ، چونکە بەزمانێک دەبێژرێ زمانی خەڵک، بەڵام خوێندەوارو نەخوێندەوار دەجووڵێنێ و دەوری خۆی لەگۆڕانی کۆمەڵدا دەبینێ.

لای دڵدار دوو نموونەی بەرزی ئەم جۆرە شیعرە هەیە (لالەباس) و (تووتنەوان)، هەردووکیان رەنجبەرو زەحمەتکێش و جووتیاری رەش و رووتی ئەو کوردستانەن، ئێشی زۆرو ژیانی سەخت. شاعیر سوودێکی زۆری لەفۆلکلۆرو ئەدەبی میللی کوردی وەرگرتووە، وەستایانە توانیویەتی بەزمانێک و شێوازێک نالەباریی جووتیاری کورد بگێڕێتەوە کە هەمیشە پارێزگاریی رێچکەی ئەدەبی فۆلکلۆری و ئەدەبی هونەریی نووسراوی کوردی بکا.

شاعیر لەشیعرەکەیدا دەڵێ:

رۆژێکی پاییز لەپێش نیوەرۆ
لالەباسم دی زەوی دەدا تۆ
رووت و زگ واڵا پیرو تێکشکاو
پشتی چەماوە لووت لەسەر ئەژنۆ
گۆچانی دەسی دەستەندووی جووت بوو
دەنگی نووسا بوو بەهێ هێ و هۆ هۆ
هەی ماندوو نەبی لالۆی جووتیارە!
وتی هەر بژی رۆڵەی لەسەرخۆ
وتم کاری جووت رەنجی لاوێنی
زۆر دوورن لەگەڵ پیرێکی وەک تۆ
رەسووڵەی کورت رەنجبەری چاکە
زەلامی ملهوڕ، لاوی چوست و جۆ
کوا بۆچی جووتت لەباتی ناکا
بۆچی تۆو نادا، بۆچی نابڕی شۆ
هێندێ پێکەنی سەیرێکی کردم
دەستی خستە سەر ریشی وەک پەمۆ
ئاگری دڵی لەهەردوو چاوی
بڵێسەی ئەدا وەک جووتێ پشکۆ
وتی لەهاوین کوێخا کاکەسوور
هاتە ماڵەوە پێی وتم لالۆ
شایەدی بدە "زەوی زێڕین دۆڵ"
کەوا هێ منە قورئانیش بخۆ
وتم کاکەسوور بەم سەرو ریشە
ئۆباڵی خەڵقی ناخەمە ئەستۆ
وتی هەروەها بەسەری ئاغا
ئەتکەمە پۆڕی بەر چەنگی هەڵۆ
بۆ شەو زەلامی هەناردە سەرم
ماڵیان دامە بەر شلینگی برنۆ
سێ مانگام هەبوو بەتاڵانی برد
منداڵی هێشتم بەبێ ماست و دۆ
هەندەی پێ نەچوو عەزەی ساڵح ئاغا
لەسەری کردم بۆ حیسەی تاپۆ
چوومە خرابە وتم ئاغا گیان
ملکم هێ خۆمە قەیدن لەتاپۆ
پێی وتم پیرەی سمێڵ کلکە سە
یا تاپۆ بدە یا بارکە برۆ
دوو سێ رەش و رووت ولاغیان هێنا

دەغلیان بارکرد بەلێ لێ و لۆلۆ
کردی چەمبەریش رەسوولەی پەت کرد
کوێخا بەعەسکەر بردی لەبۆ کۆ
لەکۆیە چوومە لای زابت وتم
ئەفەندی عومرم گەییە حەفتا و نۆ
بێجگە لەم کوڕەو وەجاغم کوێرە
بەمنی ببەخشە مەمکە رەنجەڕۆ
زابت تووڕە بوو هەڵسایە سەر پێ
فڕێی دامە دەر بەپاڵە پەستۆ
پێم وت لالەباس پارەت بدایە
رەسووڵ موعیل بوو بەبێ گفتوگۆ
وتی پارەو من هەی خاکم وەسەر
بریا ئەمزانی ئەی خودایە بۆ
ئەوا چل ساڵە زەوی ئەکێڵم
فەللاحی ئەکەم هەتاکو ئیمڕۆ
نرخی عارەقەی ڕوونی ماندوویم
تیکە نانێکە، چ نان! نانە جۆ
ئەویش بەبێ دۆ
ئەویش بەبێ دۆ

ئەمە نموونەیێکی ڕاست و زیندووی ژیانی هەژارو ڕەنجبەرانی کوردستان بوو لەسەردەمی فەرمانڕەوایی مەلیک لەعێراقدا لەژێر چاودێری ئەمپریالیستی بەریتانی بوو، هەموو کاروبارێکی لەلایەن ئەوەوە بەڕێوە دەچوو. چاکەو بەرژەوەندی دەرەبەگی دەست ڕۆیشتووی گوندو دەوڵەمەندی شار لەلایەن دەسەڵاتەوە پارێزرا بوو. مووچەخۆر لەسیڤیل و پۆلیس پارێزەری ئەو دەسکەوتە مفتە بوون، خۆشیان لەو چینە دەوڵەمەندو دەسەڵاتدارە دەژمێرران. داستانی شیعری "تووتنەوان"ی دڵدار لەکۆیە لەساڵی ١٩٤٧-١٩٤٨ نووسراوەتەوە. لەحەوت پارچە شێعر پێکهاتووە، هەر پارچەیێکی بریتییە لە دە دێڕ شیعر، واتە هەمووی حەفتا دێڕە شیعرە، شاعیر بۆ هەر پارچەیێک ناوێکی داناوە: تووتنەوان، کەپری ئاودێر، دووسوار، چەندو چوون، ماڵوێرانی، حساو، حساوکردن.

دڵدار ئەم بەرهەمەی لەسەر شێوازو ناوەڕۆکی بەسەرهاتی لالەباسی داناوە. باس لەشپرزەیی تووتنەوان و ڕەنجبەرو جووتیارو هەژارانی بێ دەسەڵات دەکا. چینێکی فراوانی کۆمەڵ لەم ڕەش و ڕووتانە کەوتۆتە ژێر باری قورسی ستەم و زۆرداری فەرمان بەدەست لەچینی دەرەبەگ و سەرمایەداری بۆرجوازی و دەسەڵاتی مووچەخۆری گەورەی دەوڵەتی مەلیکی، کە لەژێر چاودێری و بەڕێوەبەرایەتی ئەمپریالیستی بەریتانی بوو.

شیعری ڕۆمانتیکی

لەدیوانی دڵدار ئەگەر بۆ ئەم جۆرە شیعرە بگەڕێین وەکو ڕێچکەیێکی ئەدەبی، ئەوەک، وەکو بۆچوون یا هێنانەوەی وێنەی خەیاڵی لەدوو پارچەی "خەندەکەیی بایی" و "گوڵی سوور"دا ئەم ڕێبازە ڕۆمانتیکییە دەبینین.

جارێ تەواوی "خەندەکەی بایی":

لە ئافاقی ژیانی نائومێدیم خەندەکەی بایی
فریشتەی پاکی هیوامی نیشان دام وا کە بیدوێنم
پریشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمشەو بەئەسپایی
بەسۆزێ هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم
دەسا دەی مەسدەری هەستی
دە خێرا لادەری پەستی
وەرە! تا من بەڕازی تۆ ئەمامی شادی بڕوێنم
جوانی غونچەیێ بوو وا کە پەنجەی ڕازی ڕاکێشای
دەسەیری چەند بەوەسلی زولفی خاووت شادو مەسروورە
لەڕووی ڕاستی ئەتۆش وەک ئەو گوڵێکی چیمەنی دونیای
کەچی تاجی دڵی هێشتا دڵت لەم حاڵە ڕەنجوورە
بەخەندەی نەرمی دڵپاکیت
دەخۆم سوێندێ بەڕووناکیت
ئەگەر هەستێ بەژین وابێ لەجەرگی ڕاستییا دوورە

* * *

هەمووی نووری ژیانە فەیزو نووری ئاسمانی شین
هەموو چەپڵەی گوشادی لێ دەدەن هەرچی کە ئەیدینی
لەڕووی ئەم خاکە گەردێکین دە ئێمەش ڕوو لەشادی بین
فەرامۆشی بکەین جارێ چەژی تاڵاوی غەمگینی
بەدڵ ڕوونی و ڕوو خۆشی
بەخەندە، نەک بەخامۆشی
بنۆشین جامی دڵداری لەبەر کەین بەرگی نەمرینی

* * *

دەهەڵسە با بینا کەین ئایندەی پیرۆزی دڵداری
لەتیشکی ڕۆژ لەشەوقی مانگ لەڕەنگی پەلکەزێڕینە
کەهەر کامەی بڵێی پاکە لەکردەی قودرەتی باری

نیشانەی کردگارێک و بناغەی پەیڕەوی دینە
لەشوێنێ پڕ لەهەستی بێ
کەرەستەی خۆشەویستی بێ
لەنێو ئەم باغە بێ جێگەی کە تۆم لێ دی لەهاوینا

***

لەپەلکی تازە پشکوتووی نەژاکاوی گوڵی نەسرین
کراسێکی سپی بێ گەرد دروست کە شەنگ و دامەن شۆڕ
لەبەرکەو زولفی زێڕینت بەسەریا بێنە خوار چین چین
پەری تیم تیم بەڕازو ناز لەبۆت بێنن بنەوشەی مۆر
بە ئاواز و نەوای تەبجیل
بهۆنن پێچکەی ئیکلیل
ببەن کڕنووش بڵێن ئەی شۆخ پەریزادەی گزنگی خۆر

***

ئەوا ئیکلیلی دڵسۆزی و دلارامیت دەکەین پێشکێش
کەهەر چەپکەی خەمی ملکەچ لەجەستەی نەوجەوانێکە
نیگارێ بوو بەناکامی بەگریاوی بەئێش و نێش
لەژین ڕۆیی ئەوێستێکە هەوێنی داستانێکە
بە یادی ئەو دڵەی تینوو
کە چۆن هات و وەهاش دەرچوو
بڕۆ نێو ئاییندەو سەیری چ پیرۆز جاویدانێکە

***

وەرە نێو ئاییندەت تا من لەبەرپێتدا بدەم ئەژنۆ
لەبەروەی نا دلارامی لەبەروەی چونکە بالایی
پەری هیواو خودای شیعرو بلێسەی هەستی بەرزی تۆ
هەواڵی هاوڕەگ و خوێنی کچێکی شۆخی میدیایی
لە ڕووی چاکەو وەفاداری
بە نەشوەی جامی دڵدازی
لەمەستی خۆشی بهێڵێ دروشمی خەندەکەی بایی

دڵداری لەم شیعرەدا وەستایەتییەکی یەکجار بەرزی نواندووە لەڕووی ڕوخسارەوە:

١- ناوی شیعرەکە کە "خەندەکەی بایی"یە کردوویەتییە ڕەمز بۆ دەست پێ کردن و کۆتایی پێ هێنان، بەم جۆرە ناوی شیعرەکە بووە بەقافیەی نیوە دێڕی یەکەم و نیوە دێڕی دوایی شیعرەکە دەست پێ دەکاو دواییشی هەر بەو دێنێ:

لە ئافاقی ژیانی نائومێدیم "خەندەکەی بایی"
لە مەستی خۆشی بهێڵێ دروشمی "خەندەکەی بایی"

٢- شیعرەکە لەحەوت بەند (کوپلێت) پێک هاتووە، هەر بەندی حەوت دێڕە شیعرە لەمان پێنج دێڕی یەکەم و دووەم و سێیەم و چوارەم و حەوتەم (١٦) کەرتییە، دوو دێڕ پێنجەم و شەشەمیش (٨) کەرتییە.

هەروەها دەکرێ ئەم شیعرە بە بەحری عەرووزیش بکێشرێ، لێرەشدا دڵدار داهێنانی بەدەستەوە هێناوە بەوەی لەسەر بەحری هەزەج "مفاعیلن" شیعرەکەی هۆنیوەتەوە لەدێڕە درێژەکاندا هەشت "مفاعیلن" و لەدێڕە کورتەکاندا چوار "مفاعیلن"ی بەکار هێناوە.

٣- قافیەی پێنج دێڕە درێژەکان بەم جۆرەیە (ا ب ا ب ب)، بەڵام قافیەی دوو دێڕە هەشت کەرتییەکان بەم جۆرەن (ا ا).

شاعیر توانیویەتی وەستایانە ئەم هەموو جەوهەرە جیاوازو ڕەنگ و وێنانەی، کە بەدروستکردنی ئەم پارچە شیعرە بەکاری هێناون، هارمۆنی و مۆسیقاییێکی ناوەوەی نەرم و ڕێکوپێک دروست بکا. دەستی هونەروەر لەم هەموو کێش و لەم هەموو قافیە جیاوازانە نەخشێکی ڕەنگین و بێ هاوتای کێشاوە.

ئینجا لەڕووی ناوەڕۆکەوە شاعیر بەرامبەر بەوێنەییێکی قووڵ دەمانوەستێنێ، مانای ئەم وێنەیە لەڕەنگ و سێبەرو هەتاو نییە، مەبەس لەو شتانە نییە کە تەنیا چاو دەیانبینێ و هەستیان پێ دەکا، بەڵکو ماناکانی لەپشت شتە دیارەکانەوەیە، ئەمە جیهانێکی خەیاڵی پاک و خاوێنە، بەهەشتێکە هیوای ئادەمیزاد دروستی کردووە، بەڵام دیارە لەناو ئەو بەهەشتەشدا، چونکە لەسەر زەوییەو پیاو ناتوانێ بادەی دڵداری لەدەستی حۆری و پەری وەربگرێ، ئەم جوانە لەبەر زێدە جوانی دەبێ لەخۆی بایی بێ و بەدڵدار ڕازی نەبێ، کە پێی ڕازی نەبێ دیارە نائومێدو ڕەنجەڕۆیە.

گومان لەوەدا نییە کە وێنەی سروشتی ئەوروپاو پێوەندی لەگەڵ ژندا، کە خۆی لەدڵدارییێکی گیانیی قورسدا دەنوێنێ کاریان لەدڵدار کردووە، لێرەدا ژن لەسروشت نزیکە، لەناو یەکتری تواونەتەوە، ئەمە وەکو پێوەندیی ژن و سروشتی شیعری ڕۆژهەڵات نییە، هەرچەندە وێنەکانیان جوانن و داهێنانیان تێدایە، بەڵام بەئاسانی لەیەکتری جودا دەکرێنەوە. دروستکردنی پەرستگای دڵداری لەتیشکی خۆرو شەوقی مانگ و

ڕەنگی پەلکەزێڕینەو دروونی کراسی لەپەلکی تازە پشکووتوو و نەژاکاوی گوڵی نەسرین، کە ڕەمزی پاک و خاوێنی و بێ گەردییە و هۆنینەوەی ئیکلیل، ئەمە هەمووی بۆ ئەو پەرییەیە، کە شاعیر ئەژنۆی بۆ دادەداتەوەو دەیپەرستێ.

بەڵام دیارە دڵدار مەبەستی تەنیا ئەمە نییە، بەڵکو شتێکی تریشە، ئەو شتە حۆری و فریشتەی بەنەتەوە میدیایی، واتە کورد دروستکردنە، ڕاستە حۆری و فریشتە نەتەوەیان نییە هەروەها لای دڵداریش نەتەوە نییە، بەڵام بۆ ئەوەی نەتەوەکەی خۆی ئەوەندە بەرز بکاتەوەو بگەیێنێتە (مطلق)ی حۆری و فریشتە، خۆشەویستەکەی دەکا بەمیدیایی، نەوەکو کورد بۆ ئەوەی کۆنەو قەدیم نەبێ، چونکە لەپێش ئەوەی کورد هەبێ لەباتی ئەو میدیا بووە، دیارە هەموو کوردێک میدیاییە، بەڵام هەموو میدیاییێک کورد نییە، چونکە لەسەردەمی میدیا کورد نەبووە، بەڵکو کورد لەباتی ئەوە.

دڵدار و ئایین

لەوانەیە قەسیدەی "ئادەمیزادی و ئەدیان" لووتکەو ئەستووری بیروباوەڕی شاعیر بێ لەبارەی ئایینەوە، بەڵام ئێمە دەتوانین شیعری "ئەی خودایە" بە بەر کوڵی قەسیدەکە دابنێین، ئەم شیعرە لەساڵی ١٩٣٧ لەکەرکووک هۆنراوەتەوەو لەدیوانی دڵدار بڵاوکراوەتەوە، کەچی قەسیدەکە تائێستا ڕۆشنایی نەبینیوەو بڵاو نەکراوەتەوە.

لەشیعری "ئەی خودایە" شاعیر باس لەو ڕاستییە دەکا، کە ئەگەر خودا ئارەزوو بکا هەموو شتێک دروست و ڕێکوپێک دەبێ، چونکە خۆی لەسەر هەقە. جا ئەگەر لەکۆمەڵدا هەموو شتێک دروست نەبێ دیارە خودا ئارەزووی نەکردووە.

ڕۆژێ فەرمووت: "لیس للانسان الا ما سعی"
هیچ کەسیش هێندی فەللاح ئیش و کێلانی نییە
ئیش دەکات و ڕەنج دەدات و ڕووت و قووت و زگ بەتاڵ
ئاخیری بێ سوود دەمێنێ ساڵ کە بارانی نییە

لەدوا دێڕی شیعرەکەدا دەڵێ:

ڕەنگەکەم دیدەو مەلایان هانی خەڵکی وا بدەن
کوشتنی (دڵدار) حەڵاڵە چونکە ئیمانی نییە

بەڵام قەسیدەی "ئادەمیزادی و ئەدیان" قەسیدەیەکی (٢٩) دێرییە، لەبەغدا لەساڵی ١٩٤١ نووسیویەتییەوە. دڵدار لەم قەسیدەیەدا باس لەشتێکی تازە ناکا. ئەم مەسەلەیە لەدەوروبەری فەیلەسووفە کۆنە بەرایییەکانی گریکەوە لەناودەیە تائێستا، بەڵام ئەگەر ئەم بیروباوەڕە لەئەدەبی کوردیدا تازە بێ، لەبەر ئەوەیە زۆر کەم لەشاعیران بۆ ئەم باسە چوون. یاخود هیچ نەبێ لە بەر گەلێ هۆ، ئەگەر ئەم جۆرە شیعرە هەشبێ، بڵاونەکراوەتەوە، بەڵام ئێمە لێرەدا لە بەرئەوەی تەواوی ئەرشیفی دڵدارمان لەژێر دەستا بوو، دەتوانین خوێندەوار بەم قەسیدەیە بناسێنین، ئەگەرچی لەتواناادا نییە تەواوی تێکستی شیعرەکە بڵاو بکەینەوە.

دەبا گەشتێکی پێناسین بەناو قەسیدەکەدا بکەین:

سەرم سوڕما لەمانای ئادەمیزادیی و ئەدیانی
کە غایە لەم قەراسانە دەبێ چی بووبێ نەمزانی
لە غەیبا هاتە گوێم دەنگێ کە داروین بوو وەهای فەرموو
لەدنیادا بەهێز دێت و زەعیف دەخوا لەبۆ مانی
چەکی ڕووحداری کێوی بێ ددان و یاخۆ چەنگێتی
چەکی ئینسان لەئەم جەنگە دوو ئەندێشیی و زۆرزانی
کە ئەندێشەی بەکار هێنا هەموو ڕوحداری ڕووی دنیا
ئەسیری دەست و تیغی بوون لەمێروو تا دڕوندانی
بەڵام ڕووحی تەماعی و قینە جۆیی و خود پەسندکردن
ئەوی خستە هەوای زەبت و سوپاه و تەخت و سوڵتانی
لەبۆ تەحقیقی ئەم غایە بەوردی کەوتە تێ فکرین
لەبیرو فەلسەفەی خۆیا (خوداو مەزهەبی) هانی

ئەم پێشەکییە بریتییە لەبیروباوەڕێکی فەلسەفی و کۆمەڵایەتی لە کۆنەوە فەیلەسوف و زاناکانی کۆمەڵایەتی (بوون) یان پێ لێکداوەتەوەو پێوەندیی نێوان ئادەمیزادو هێزی تەبیعەت و بزووتنەوەیان پێ تەفسیر کردووە. ئەوەی گرنگ بێ بۆ دڵدار ئەوەیە، کە لەسەردەمێکی ژیانیدا باوەڕی بەم فەلسەفەیە بووە و ئەم بیرو ڕایانەی هێناوەتە ناو شیعری کوردییەوە. لەپاش ئەوەی باسی تیۆری گۆڕانی داروین دەکا، دێتە سەر ئەوەی چۆن "ئایین" کراوەتە دارەدەست بۆ چەوساندنەوەی ئادەمیزاد، کە لەئەنجامی ئەودا چەوساندنەوە بەر چینێکی دیاریکراو کەوتووە، کە چینی خواردووە، بەم جۆرە بووە بەدارەدەست بۆ چەوساندنەوەی

چینایەتی.

لەپاش ئەمە دڵدار دێتە سەر باسی ئایینەکان بەناو، لێرەدا تەنیا لایەنی ڕەشبینی ئەو کردەوانە دەبینێ، کە بەناوی ئایینەوە دەکران، لەم لایەنەوە دەڵێ:

هەزاران تیرە بارانی کەناچەو ئافرەتی پیر کرد
هەزاران باغەوانیان نیشت لەسینگی باغ و بیستانی
هەزاران شاری مەعموورو قوسوور و شانەشینیان گرت
وەکو شێت کەوتنە تێکدان و ڕمان و یاخود سووتانی

لەپاش ئەمە باس لەئایینە کۆنەکان دەکاو لەهۆی پەیدابوونی ئایینە تازەکان دەدوێ. جەوهەری ئابووری بۆ پەیدابوونی ئەم ئایینانە ناخاتە پشتگوێ، ئینجا دێتە سەر پەندو ئامۆژگاریی ئادەمیزادو دەڵێ:

بەشەر خۆت کەر مەکە چیتر خورافاتی هەتاکەی بێ
حەقیقەت وەرگری سەهلە بزانی جەهل و نادانی

غەزەلی ئاسایی کلاسیکی

ڕەسەنی شاعیریەتی دڵدار لەوە دەردەکەوێ لەشیعری کلاسیکی لاسایی قوتابخانەی نالی بەتوانا بووە، لەوێوە دەستی پێ کردووەو هوشیارانە توانیویەتی ببێ بەشاعیری قۆناغی گواستنەوەو بە یەکێک لەدامەزرێنەرانی ڕێچکەو ڕێبازو بزووتنەوەی شیعری نوێ (ڕۆمانتیکی).

لەغەزەلێکیدا کە دوو دێڕی وەردەگرین، دڵدار دەڵێ:

زەدەی تیری نیگاهی فیتنە پەردازی نیگارێکم
گیروودەی داوی زوڵفی موشکباری گوڵ عوزارێکم
ئەوەی نەیدیبێ نیشی دڵ وە یا ئازاری دڵداری
چوزانێ من لەئێشانی چ سووتان و فکارێکم

ئەم غەزەلە نموونەی شیعری کلاسیکی کۆنە، واتە دڵدار وەکو مامۆستاو هاوشاری خۆی حاجی قادری کۆیی توانای شاعیرییەت و خەیاڵی هونەری خۆرسک بووە لەلای، لەهەر سەردەم و ڕۆژگارێک بژیایە دەبوو بەشاعیر.

گاڵتەو گەپ و داشۆرین

دڵدار شیعرێکی داشۆرینی گاڵتەو گەپ ئامێزی هەیە لەگەڵ بورهان جاهیدی هەولێری پێکەوە هۆنیویانەتەوە، لەساڵی ١٩٤٤ لەڕانیەوە بۆ جەبار ئاغای کانییان ناردووە، لەشیعرەکەدا هەردوو شاعیر دەڵێن:

ئەنفیەت کانی دەڵێن میسک و گوڵاوی تێکەڵە
دار وەکازیشت لەدارستانی گوندی هەرتەڵە
باش ئەکەی تەقلیدی لەنجەی قازی شابازە شەلە
مەیلی ئەشعارت وەکو جارانە ئایا ئەم حەلە!

***

بیستبووم ساحیب زەوق بووی سوحبەتت خۆش بوو تەمام
مەجلیست دایم بەمەی ئەرشاند شەوو ڕۆژ بێدەوام
خۆش قسەو خۆش ڕوو و خۆش موزجیک و شیرین کەلام
سەد مەعازەڵڵا کە ئێستا بووی بەسۆفی دەرگەلە

***

با ڕواندز جا لەمەولا قوڕ بپێوون سەر بەسەر
کانیێکی دوڕو گەوهەر وا لەنێوی چوویتە دەر
شاری هەولێرت مونیر کرد ئەی شەبستانی هونەر
(اغە گالدی چاغرن ئایشوکی وێرسن هەلهەلە)

***

جا لەنێو پاش هەرکە شەو دێ پاشی تەسبیح و سەلات
پڕ ئەدەیتە داستانی "قەیس و لەیلا" و عەسات
وا دەزانی چاوەدێرن مەجلیسی "پاشا" لەڕات
وشکە ڕۆ ڕۆیینت نەماوە ئێستا بوویتە هەروەلە

***

(ایشدن جانم) دەڵێی (من بعد) قاوەک فڕ ئەکەیت
عەینەکە نایابەکەت ئینجا لەنێو کیف دەرئەخەیت
(دون گیجە بز ئیر دە قالدق) پێت دەڵێن دەست پێ ئەکەیت
جا لە بەحری وشکی فیکرت دەست ئەکەیتە پێ مەلە

***

قوڕ بەسەر مەجنوون چ هەتکێکت بە لەیلا کردووە
قوڕ بەسەر لەیلا کە قەیست سووک و ڕیسوا کردووە
قوڕ بەسەر من تاکو ئێستا شاعیریت وا کردووە
تا (فضولی سویلیور کانی نەدر شو مەهزەلە)

***

(سن دخی ێغا بزی بیر بویلە مدح ایت شاعری)
تۆ لەکوێ ئینشا لەکوێ هەی کۆنە سۆفی قادری
کۆنە دەروێشی ئەزانم تەقلەبازی ماعیری
(شمدیلک بستر افندم یوقسە چوق قالمش هەلە)

ئەوەی پێویستی بەڕوونکردنەوە هەبێ لەم شیعرەدا ئەوەیە: ئەنفیە بەمانای برنووتی هاتووە، هەرتەل ناوی گوندێکە لەناوچەی ڕانیە داروبارو دارستانی زۆرە. شابازە

شەل ناوی پاشملەی مەلا شابازی حەیدەری هەولێرییە ماوەیێک قازی بووە. دەرگەلە ناوی ئاواییە. جەبار ئاغای کانی ماوەیێک لەرواندز مووچەخۆر بووە لەپاشاندا گواستراوەتەوە هەولێر. (اغا گلدی..) رستەیێکی تورکییە بەمانای "ئاغا هاتەوە عەیشۆکی بانگ کەن با هەلهەلە لێ بدا". ئەم عەیشێیە لەپێشاندا کارەکەر بووە لەدواییدا بوو بەخێزانی ماڵ.

پەخشانی دڵدار

دڵدار کۆمەڵێک نووسینی ئەدەبی و کۆمەڵایەتی لەپاش بەجێماوە، رەنگە لەو سەردەمەدا دەرچوونی گۆواری "گەلاوێژ" هاندەرێکی بەهێز بووبێ بۆ ئەو نووسینانە، هەر لەبەر ئەوەشە هەموو نووسینی لەسەر لاپەرەکانی ئەو گۆوارەدا بلاوکراوەتەوە، ئەوەی بلاو نەکرابێتەوەو ئێمە ئاگاداریمان بەسەرا هەبێ ئەو وتارەیەتی، کە لەبابەت زمانی کوردی و ئەدەبیاتی کوردییەوە نووسراوەتەوە. ئەمە هەوڵ و تەقەلاییەکە بۆ خستنە رووی ئەو بیرورایە کلاسیکیانەی لەبابەت زمان و ئەدەبەوە، کە بریتین لەتەعریفێکی ئەکادیمی بۆ ئەدەب، ئەدەب وەکو لقێک لەهونەرو پێوەندیی بەلقەکانی تری وەکو مۆسیقاو وێنەو نیگار کێشان و پەیکەرتاشی.

بەڵام وتارە بلاوکراوەکانی بریتین لە:

١- نامەیێک

ئەمە نامەیێکی کۆمەلایەتی و پەندو ئامۆژگارییە بۆ نەسرین، نەسرین رەمزی کچە کوردی تازە نەونەمامی پێگەیشتووە، دڵدار دەیەوێ ئەمە بەراستی ببێتە دایکێکی راستەقینەی دوارۆژ.

٢- عومەر خەیام

ئەمە وتارێکە بەهۆی بلاوکردنەوەی هەندێ لەچوارینەکانی خەیام، کە شێخ سەلام گۆڕیبوویە سەر کوردی و لەسەر لاپەرەکانی گەلاوێژدا بەزنجیرە بلاوی دەکردەوە، لەم وتارەدا دڵدار لەسەر خەیام دەکاتەوەو گفتوگۆ لەگەڵ هەموو ئەو کەسانە دەکا، کە لەدژی خەیامیان نووسیوەو بەرپەرچی قسەکانیان دەداتەوە.

٣- ناگزووری کۆمەلایەتیمان

وتارێکی کۆمەلایەتییە، وەکو دەردەکەوێ و دڵدار خۆشی دانی پێ دادەنێ، مەبەسی دەربڕینی بیروباوەڕ بووە نەوەکو شێوازو شێوەی داڕشتن و نووسینی کوردیی پەتی.

٤- نیشتمانپەروەری راست

وێنەیێکی رۆمانتیکییە بۆ پیشاندانی گیانی راستەقینەی نیشتمانپەروەری، لەپارچەیێکی نووسینەکەیدا، دەڵێ: (موهەندیسێکی نیشتمانپەروەر پێویستە کەئیبتیکار لەفەننی ئەو کارە بکاتەوە، کە پێی دەسپێرریێ بۆ ئەوەی نا کە قازانجی لێ بکات، بەڵکو بۆ ئەوەی چونکە کوردە. هەروەها شاعیرێکی کورد، کاتبێکی کورد پێویستە کەئیبتکار لەشیعرو نووسینیان بکەن بۆ ئەوەی نا کە ناوبانگ وەربگرن، بەڵکو بۆ ئەوەی کە ئەدەبی کورد لەپێش چاوی بێگانەدا بەرزیکەنەوە و بێگانە باوەڕو ئیمانێک بێنێ، کە کورد لەئەدەبیاتدا پێشکەوتوون).

٥- موزەککەراتی یوونس رەئووف دڵدار

ئەم یادداشتە لەدەفتەرێکی گەورەی قەوارە فولسکاب نووسراوەتەوە (٤٢) لاپەرەی دەفتەرەکەی داگیر کردووە، شاعیر باس لەژیانی خۆی و مێژووی بنەماڵەی خادیمولسەججادە دەکا لەسەرەتاوە تا ساڵی ١٩٣٦. تا ئێستاکە ئەم یادداشتە بلاو نەکراوەتەوە.

بێ گومان یادداشتی دڵدار کارێکی بەکەڵکە نەوەکو لەرووی زمان و شێوازەوە، بەڵکو لەرووی رووداویشەوە، بەڵام رەنگە بەبێ دەستکاری و لێ لادان و سڕینەوەو بژارکردن و چاککردنەوە رۆژێ لەرۆژان رووناکی نەبینێ.

ئێمە لەم ماوەیەدا هەندێ تێبینی لەبابەت یادداشتەکەوە تۆمار دەکەین:

١- دڵدار لەدەوری منداڵی ئەگەر شانازی بەوەوە کردبێ، کە لەنەوەی عوسمانی کوڕی عەففانە، چونکە خادیمولسەججادە لەنەوەی ئەون و بەم پێیە دەبێ عەرەبیش بێ، بەڵام لەدواییدا بیروباوەڕی پێچەوانەی ئەمە بووە.

٢- بەربەرەکانێی چاوچنۆکی دەرەبەگ و جادووگەری دەروێشی لەسەرانسەری یادداشتەکەی ئاشکرایە.

٣- لاپەرەیێکی گەشی خەباتی قوتابییان لەپێناوی

کوردایەتی لە قوتابخانەی ناوەندیی هەولێر لەسالانی ١٩٣٥-١٩٣٦ روون دەکاتەوە.

٦-"الطلاسم"ی ئیلیا ئەبوو مازی

دلدار (١٨) بەندی لەشیعرە بەناوبانگەکەی ئیلیا ئەبوو مازی (الطلاسم) بەپەخشان گۆڕیوەتە سەر زمانی کوردی، بەلام بێ تام و بۆیەو هەر لەئوسلووبی دلدار ناکاو تا ئێستاش بلاو نەکراوەتەوە.

هەروەها دلدار وردە وتارو گۆڕینی شیعرو وەرامدانەوەی رەخنەو شتی تریشی هەیە هەر لە "گەلاوێژ"دا بلاوکراونەتەوە.

جگە لەم نووسینە کوردییانە دلدار دوو نامەی تریشی هەیە بەزمانی عەرەبی. یەکەمیان بەناوی: (في طريقي الي معرفة الحقائق، انتقادات الى قلب البهائيين) ئەمە باسێکی ئایینی لاهووتییە وەرامی فەلسەفەی بەهائییەکانە، کە سەردەمێک شاعیر خۆی بەم باسەوە خەریک کردبوو. دووەمیان بەناوی: (اقتصادنا الوطني) باسێکی ئابوورییە لەتووتن دەدوێ. ئەم دوو نامەیە هەردووکیان لەرووی ناوەڕۆکەوە ئەگەر لەسەردەمی خۆیاندا بلاو بکرانایەوە بێ گومان کەلکیان دەبوو، بەلام بۆ سەردەمی ئێستا بەم شێوەیە دەست نادەن، وەکو هەموو بلاوکراوەییێکی ئەو کاتەو لەو باسانەدا بۆ ئێستا دەبێ بەچاوی رۆژگاری خۆی تەماشا بکرێن. بەلام لەرووی رەخسارەوە دیسانەوە دەبێ دەستکاری و بژارێکی باش بکرێن.

دلدارو دوو جوانەمەرگەکەی تر، وەزیری نادری و مارف بەرزنجی ئەگەرچی لەئەدەبی کوردیدا لاپەڕەی پیرۆزو پڕشنگداریان داگیر کردووە ئەگەر بە ئەونەمامی هەلئەوەرینایە.ئەو لاپەڕانە بەقەوارە فراوانترو بەرەخسار جوانتر دەبوون.

کانی
١٨٩٧-١٩٥٧

ژیانی

عەبدولجەبار کوری مەلا عەبدولرەحمان کوری تەها کوری عەبدوللای دۆغرەمەچییە. بنەچەیان دەچێتەوە سەر عەشرەتی جافی هەلەبجە. بەم دوو دێڕە شیعرە خۆی بەخەلکی دەناسێنێ:

زاهیرم هەر مەردی مەیدانم وەکو شێری دلێر
گوێت لەبەیتم بێ دەکا ئیسپاتی نوتق و قووەتم
عاریفی عەسرم ئەدیبم حورو سەربەست و فەهیم
بێ موحابا شاعیرم مەشهوورە (کانی) شوهرەتم

نازناوی شیعری (کانی) بووە، لەناو خەلکی بەجەبار ئاغای کانی ناسراوە، کانی لەسالی ١٨٩٧ لەهەولێر لەدایک بووە، هێشتا مندال بووە باوکی کۆچی دوایی کردووە، خوێندنی بەرایی لەحوجرەی مزگەوتی قەلای هەولێر بووە. مندالێکی هەراش بووە کەدەستی بەخوێندن کردووە. هەرچۆنێ بێ قۆناغەکانی خوێندنی تەواو نەکردووە، بەلام مەیلی بۆ خوێندنەوەی کتێب زۆر بووە، بەشداری لەکۆبوونەوەکانی ئێوەندی ئەدەبی و رۆشنبیری کردووە. ناسیاوی لەگەل هەندێ رۆشنبیرو مێژوونووس و شاعیراندا بووە، لەوانە حوزنی موکریانی و گیوی موکریانی و میهری شاعیری هەولێری و بێخودو زەکی هەناری و دلدارو سافی هیرانی و رەفیق حیلمی و هی دیکە.

یەکەم کاری مووچەخۆری میری لەسالی ١٩٢٨ لەکارگێری "هەلمەتی لەناوبردنی کولله" بووە. لەسالی ١٩٢٩ گوێزراوەتەوە بۆ کەندیناوەو گوێرو شەقلاوەو قوشتەپە. لەسالی ١٩٣٤ کراوە بەمووچەخۆری سەرژمێریی کۆیە تا سالی ١٩٤٣. ئینجا لەسالی ١٩٤٤ بووە بەمووچەخۆری ئازووقە (تەموین) لەهەولێر. لەدوای جەنگی دووەمی گیتی بووە بەمووچەخۆری دەسگای

زانیاری (مەعاریف) لەهەولێر، لەم کارەیدا بەردەوام بووە تا ڕۆژی ١٢ی مایسی ١٩٥٧ لەهەولێر کۆچی دوایی کردووە.

شیعری

شیعری کانی بەرهەمی ئەو نێوەندەیە کە لێی پەروەردە بووە. ناوچەی سۆران جێی جموجۆڵی شاعیر بووە لەنێوەندە گرنگەکانی بزووتنەوەی ئەدەبی کوردی و ڕۆشنبیری کۆمەڵی کورددەواری نەبووە لەسەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم لەو سەردەمانەدا ناوچەی کۆیە نوێنەری سۆران بووە. کانی لەڕۆژگارێکدا ژیاوە شوێنەواری ڕۆشنبیری و ئەدەب لەو ناوچەیەدا سەری هەڵدا. شاعیر ئاگاداری چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبی کوردی بوو لەڕواندز (١٩٢٦)، بڵاوکردنەوەی گۆواری رووناکی لەهەولێر (١٩٣٥). هەروەها نێوەندی ڕۆشنبیری لەماڵی خۆیان، باوکی مەلا بوو. لەسەرەتادا کانی بایەخی بەزمانی تورکی داوە، بەشەوقەوە لەیلاو مەجنوونی فزووڵی خوێندۆتەوە، لەپاشاندا هەندێکی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و چەند جارێکیش بڵاوکراوەتەوە. هەستی نەتەوەیی پاڵی بە کانییەوە ناوە بە تورکی شیعر نەنووسێ و بەکوردی بیهۆنێتەوە.

کانی شیعری بەحری عەرووزی لەسەر کێشەکانی هەزەج و ڕەمەل و سەریع داناوە. یەکێتی قافیەی بەکارهێناوە. لەبەر ئەوەی شیعری کەمە چەند دەنگێکی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی کردووە بەقافیە، هەرچی دەنگە تایبەتییەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبییە پشتگوێی خستوون. بایەخی بەپاش قافیە نەداوە، تەنیا چەند نموونەیێکی پاش قافیەی هەیە، هەروەها شیعری سیلابی خۆماڵیشی داناوە. بەزۆری کێشی حەوت برگەیی و هەشت برگەیی بەکارهێناوە، قافیەیان مەسنەوییە.

لەبابەتی لیریک بەولاوە لەدیوانی کانی بابەتەکانی دیکە ناکەونە بەرچاو. هەندێ بەندی چوارین و تاکی هەیە، بەم پێیە بەرهەمی شیعری لەڕووی قەوارەو ژمارەی دێڕی شیعردوە کورتن. هەندێ لەشاعیرانی سەردەمی خۆی شیعریان کردووە بەپێنج خشتەکی، لەوانە میهری شاعیری هەولێرو جاهیدو محەممەد سائیب. زمانی شیعری کانی سەر بەقوتابخانەی نالییە، بەڵام ئەوە هەیە ئەدگاری دیالێکتی بچووکی سۆرانی پێوە دیارە، ڕاستتر دیالێکتی بچووکی ناو شاری هەولێر نەک کرمانجەتی دەوروبەری.

ناوەڕۆکی شیعری کانی سنوورکێشراوە، دڵداریی کلاسیکییانەی سەدەی نۆزدەمە. دەمی لەدانایی ڕۆژهەڵات داوە. هەندێ بیرو بۆچوونی هێناوەتە ناو شیعری کوردییەوە. بڕێکیش خەریکی داشۆرینی نەرمی کۆمیدیانە بووە، زیاتر شەقڵی گاڵتەو گەپیان پێوەیە. بابەتی هەڵهێن (مەتەڵ)ی هەیە.

نموونەی شیعری

وەسف و دڵداری

لەشیعرێکیدا دەڵێ:

ساقی وەرە ئیمشۆکە لەبۆم تێکە پیاڵە
بۆ مەززە لەڕووت کافیە ئەم دانەیی خاڵە
هەر چەندە بەشەرع بادە حەرامیشە وەلێ من
بێ تەقیە دەخۆم جۆری لەدەستی تۆ حەلاڵە

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ:

(کانی) بەسە ئیتر چییە ئەم عیشق و هەوایە
پیر بووی بەخوادا عومری عەزیزت لەزەواڵە

شاعیر بەلێکدانەوەی ڕۆژهەڵاتییانە دڵداری تەنیا لەپیاودا دەبینێ، بەشی ژنی تێدا نییە، ئەو پیاوەش دەبێ لاو بێ و نابێ پیر بێ. مەسەلەکە بەلایانەوە دڵداری هەوەسی سێکسەو دامرکاندنەوەی بەدەست پیاوەوەیە. شاعیر توانیویەتی وشە کۆبکاتەوەو مانای زانراوو بیستراوی تێ بخاو جۆرە مۆسیقاییێکی لێ دروست بکاو بێ بەئارامی گوێ و وەکو بەرهەمێکی هونەری بکەوێتە ناوەوە.

لەتاکێکیدا کانی ڕوو دەکاتە دلبەری و پێی دەڵێ:

دووری لە نەزەر حازری دایم لە خەیاڵم
حەسرەت کەشی دیدارتم ئەی بەدری کەماڵم

دلبەر بەلەش لەشاعیر دوورە، بەڵام ئەوەندە خۆشی دەوێ هەمیشە لەخەیاڵیدایە، لەبەر ئەوە داوای لێ دەکا لێی نزیک بێتەوە.

کانی و کوردایەتی

جارێکیان جاهیدی برازای کانی لێی دەپرسێ لەبەرچی زۆربەی شیعری دڵدارییەو شیعری نیشتمانپەروەری نییە.

کانی بەم شیعرە وەرامی جاهید دەداتەوە:

وەتەن شیرینە لای من داخەکەم بەس کۆزی ساوایە
بەقیل و قالی من نامانجەکەی ناگاتە هیچ پایە
ئەبێ ڕۆستەم سیفەت لاوانی من گورج و بەغیرەت بن
هەتاکەی چاوەکەم هەر لایلایەوو باوەشی دایە
مەلێ بێ نیش و کارم بەختەکەم سەرنگوون دێنێ
ئەگاتە مەقسەدی کاسب، بە دوو سێ ئانە سەرمایە
بەشەر ئیللا بەکۆشش بەرز ئەکا بەیداغ و ڕەمزی خۆی
موحەققەق تەمبەڵی و سستی پەشیمانی لەگەڵدایە
هونەرمەندانی زۆرمان مرد بەڵام نامرێ قسەو ناویان
قسەی نالی قسەی سالم هەتا دنیایە هەر مایە
کورم بورهان قسەم بگری لەدنیا هیچ زەرەر ناکەی
بەمەردی هەر ئەژی بۆ خۆت مەگەر لەم تاڵە دنیایە
لە (کانی) گەر دەپرسی بۆچی ئەشعارت هەمووی عیشقە
لە منداڵی بەناکامی سەرم پڕ عیشق و سەودایە

ئەم شیعرە لەلایەن کەسێکی ڕاستگۆوە وتراوە. شاعیر لەسەر ئەو باوەڕەیە کورد دواکەوتووە، بەئامۆژگاری دەردی تیمار ناکرێ، لەگەڵ ئەوەشدا بەپێچەوانەی قسەکەی خۆی ئەوە دەردەخاو دەڵێ کورد پێویستە ئازا بێ وەک ڕۆستەم و داوای مافی خۆی بکا، دەبێ کۆشش بکا بەوە نەبێ ناگاتە ئامانج. لەدوابیدا شانازی بەڕابردوو دەکاو ئەوە دێنێتەوە یادی خەڵکی، شاعیرانی وەکو نالی و سالم ئەگەرچی خۆیان وەک لەش لەناوچوون، بەڵام ناو و کردەوەیان واتە شیعریان ماوەو نەمرە. ئینجا ڕوو دەکاتە بورهان جاهیدی برازای و پێی دەڵێ، پێویستە بەمەردی بژی، لەبارەی پرسیارەکەیەوە بۆچ شیعری هەمووی دڵدارییە! شاعیر ڕاستییەکەی بۆ دەربڕیوە، کە وتوویەتی بۆ شیعری دڵداری خوڵقاوەو لەدەردەوەی ئەوە شیعری بۆ نایە.

کەرەدێزە

کانی شیعرێکی کۆمیدی داناوە بەناوی "کەرەدێزە"وە، لەناوەڕۆکی شیعرەکە ئەوە دەردەکەوێ مەبەستی وەسفی کەرێک بێ، کەچی وا زان دەکرێ بۆ وەسفی کەسێکی دیاریکراو دانرابێ، ئەگەرچی هیچ ڕەمزێکی وای نەخستۆتە ناو شیعرەکەوە واهەست بکرێ بۆ کەسێکی دیاریکراو ڕێکخرا بێ. بەگشتی لە وەسفی ڕاستیی گوێدرێژیش نەچووەتە دەرەوە.

شیعرەکە لەسەر بنچینەی بەندی چوارین دانراوە (ااا ب)، نیوە دێڕی چوارەم لەهەموو بەندەکاندا بەنیوە دێڕێکی دیاریکراو کۆتاییان هاتووە. بەم جۆرە دەست بەشیعرەکەی دەکا:

هەیتم کەرەکی دێزە چ عفریت و بەهێزە
وەک جووتی دەکا ڕاستە خەتی ڕێزی لەڕێزە
جۆی ناوێ بەرەڵڵای کە لەناو پووش و پەرێزە
قوربانی گونت بێ دەنی مەشرەب کەرەدێزە

***

ئەندامی گەلێ شیرینە زۆر دڵگیرە ڕەنگی
وەختی دەزەڕێ گوێ بدە وەک مەزرەحە دەنگی
ڕەهوانە سواری بە دەچێ میسلی خەدەنگی
قوربانی گونت بێ دەنی مەشرەب کەرەدێزە

***

گەر عومری دەپرسی کەمە چار وەختیە جاشە
وەستانی نیە جووتی ئەکا یانە لەئاشە
بیفرۆشم ئەگەر نیمرۆ بەسێ لیرە بەلاشە
قوربانی گونت بێ دەنی مەشرەب کەرەدێزە

***

وەک ئەسپە سەرو گەردەنی گوێ قیت و جوانە
باکی نیە هەر چەندی بکەی باری گرانە
ئەمسالی نیە قەتعی لەناو قەومی کەرانا
قوربانی گونت بێ دەنی مەشرەب کەرەدێزە

لەم دێڕانەدا وەسفی سەرو سوکوت و ئەندامی کەرەکەی دەکا. گوێدرێژێکی بەهێزە، جووتی ڕێکوپێکە، ئەندامی جوانە، ڕەنگی دڵگیرە، خۆشڕەوە، تەمەنی لاویەتی هەیە، واتە جاشە. جگە لەجووت کردن باراشیش دەباتە ئاشی. نرخی گرانە. لەناو قەومی کەراندا یەکانەیە، لەئەسپ دەکا زیاتر لەوەی لەخێڵی گوێدرێژان.

ئەم شیعرە وێنەیێکی کۆمیدی جوانە لەئەدەبی کوردیدا، دەچێتە ناو "ئەدەبیاتی کەرنامە" بەناوی کۆمیدییەوە. هەرچی لایەنی فەلسەفی و دانایی کەرنامەیە، ئەمەیان لەوەسفی نالی بۆ کەرەکەی گەیشتۆتە لووتکە.

ناسیح
١٨٩٨-١٩٨٦

ژیانی

ناسیح کوڕی عەبدوڵلا کوڕی سەبغەتوڵلای حەیدەرییە. لەساڵی ١٨٩٨ لەهەولێر لەدایک بووە. لەشیعریدا ناوی ڕاستی خۆی وەک نازناو بەکارهێناوە، بڵاوکەرەوەکانی کۆمەڵە شیعری بەناوی "دیوانی حەیدەری"یەوە بڵاویان کردۆتەوە، ڕاستتر ئەوە بوو بەناوی "ناسیح"ەوە بێ.

خوێندنی سەرەتایی لەحوجرەی مزگەوت بووە. لەجەنگی یەکەمی گێتیی سەدەی بیستەمدا گەیشتۆتە پلەییێکی باش لەخوێندنیدا. لەماوەی پاش داگیرکردنی هەولێر لەلایەن ئینگلیزەوە (١٩١٨) لەڕووی خوێندەوارییەوە خۆی پێگەیاندووە. کتێب و چاپەمەنی ئەو سەردەمەی خوێندۆتەوە، بەتایبەتی دیوانی شاعیران و مێژووی ژیانی ناودارانی کورد. لەساڵی ١٩٢٥ بەمووچەخۆری میری دامەزراوە، ماوەی سی ساڵ لەدادگاکانی هەولێرو کەرکووک و سلێمانی فەرمانبەر بووە تا ساڵی ١٩٥٥ لەسەر داوای خۆی خانەنشین کراوە. لەو دەمەوە خەریکی حەسانەوەو خوێندنەوە بووەو لەنێوەندی ڕۆشنبیرییەوە نزیک بووەو پێوەندی بەخوێندەوارانەوە پێ خۆش بوو. تا ڕۆژی ٢ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨٦ لەهەولێر کۆچی دوایی کردووە.

شیعری

ناسیح شیعری بۆ خۆی و بۆ خەڵکە هەرە نزیکەکانی وتووە، تا چاپکردنی دیوانی لەساڵی ٢٠٠٠ لەنێوەندی ئەدەبی کوردی لەکوردستانی عێراق و لەناو شاری هەولێر بەگشتی بەشاعیر نەناسرابوو. شیعری کەمە، لەناویاندا هەست بەهەندێ ئاوڕدانەوەو داهێنانی هونەری دەکرێ.

لەبابەت ڕوخساری شیعرییەوە زانیاری لەم تێبینیانەدا دەست دەکەوێ:

١- لەبەحری عەرووزیدا تەنیا کێشی ڕەمەل و هەزەجی بەکارهێناوە.
٢- لەقافیەدا ئەم دەنگانەی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی دەکەونە بەرچاو: ا ب ت ر م ن (ە-ە) و ێ.
٣- لەپاش قافیەدا ئەم وشەو ڕستانەی بەکارهێناوە: یا ڕەسوولەڵلا، دەکا، شەو، مەکە.
٤- شیعری لەبابەتی لیریکە، ژمارەی دێڕەکانیان لەدوازدە دێڕ کەمترن. بابەتی قەسیدە لەبەرهەمیدا بەرچاو ناکەوێ.
٥- لەدیوانی شیعریدا قەسیدەی بەندی پێنجین (ااااب) و قەسیدەی بەندی شەشین (اااااب ب) دەبینرێن.
٦- هەندێ شیعری درێژی بابەتی داستان (بەیت)ی نووسیوە، بەڵام هیچ یەکێکیان لەڕووی هونەرییەوە لەپلەی لیریکەکانی نین.
٧- ناسیح شیعری بەشێک لەشاعیرانی کوردی کردووە بەپێنج خشتەکی، لەوانە: نالی، سالم، حاجی، مەحوی، شێخ ڕەزا، وەفایی، حەمدی، سافی، زێوەر، کەمالی، نووری شێخ ساڵح، دڵدار.

لەشیعری بابەتی وەسف و دڵداری ناسیح دەتوانرێ دەستەیێکی لێ هەڵبژێررێ، ئەوانی دیکەی لەو پلەیەدا نین. لەم تێبینیانەی لای خوارەوە هەندێ لایەنی شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە ڕوون دەبێتەوە.

١- شیعری ئایینی (موناجات و نەعتی پێغەمبەر) جێگەی دیاری هەیە لەشیعریدا.
٢- شیعری وەسف و دڵداری.
٣- ستایش و پێداهەڵدان.
٤- پەندو ئامۆژگاری، ئەمەیان بەبیری شەریعەتی ئایینی ئیسلامەوە پیشانی دەدا.
٥- شیوەن و ماتەمنامەی زۆرە، جێگەیێکی دیاری لەدیوانیدا داگیر کردووە. لەبنجدا شیوەنەکانی بۆ کەسوکاری نزیکی خۆی بووە وەکو باپیرو باوک و دایک و کوڕو براو هەندێ لەژن و پیاوانی خزمی خۆی و برادەرو دەوڵەمەندو ناودارانی شاری هەولێر. لەناو ئەو کەسانەی ماتەمنامەی بۆ نووسیوون ئەو ڕاستییە دەردەکەوێ کەسێکی شاعیرو نووسەرو ڕۆشنبیریان تێدا نییە خزمەتی کولتووری کوردی کردبێ.

نموونەی شیعری
وەسف و دڵداری

لەشیعرێکیدا دەڵێ:

هەردوو زوڵفی چەند جوان هاتوونە خوار
بۆ سەری کوڵمی لەڕەنگی گوڵهەنار

شـــــــادیێکم مـن نـەدی لـەم ژینـەدا
هەر لەپێش دەرگـایی عـیشـقـا خـاکـسـار

دواتر دەڵێ:

جێ نەهێـڵن بەربوت و قـانوون و عـوود
تاکـو لێـتـان تێک نەچێت بەکـیـبـار
وا دڵی (ناســیح) دەناڵێ چەشنی نەی
چونکە دڵ یێکەو غـەمـیشی سـەد هەزار

لەم شیعرەدا ناسیح دەیەوێ هەموو جوانان کۆ بکاتەوە بۆ بەزمی شـەوێکی پڕ لەئاوازو مـۆسـیـقـا، لەوانەی شاعیرانی کلاسیک لەشیعرەکانیاندا وێنەیان کێشاوە. دلبەرەکەی خۆشی تەنیا لەدێڕی یەکەمدا ئەوەی بەرکەوتووە باس لەدوو زولفی بکا چۆن دەوری کوڵمی سووریان داوە. هەرچی شاعیر خۆشیەتی لەم بەزمەدا هیچی بەرنەکەوتووە، چونکە دڵ یەکێکەو خەفەت سەد هەزارە.

شین بۆ سالمی کوری

سالم حەیدەری (١٩٢٦-١٩٧٧) کوری شاعیر یەکێ بوو لەڕۆشنبیرو نیشتمانپەروەرانی کورد. خوێندنی باڵای لەزانستی کشتوکاڵدا تەواو کردبوو، لەمیسر کۆچی دوایی کردبوو، بەم هۆیەوە ناسیح دەڵێ:

گــوڵی باغی ئەمــەلم تاقــەت و هێــزی لەتەنم
هەوینی ژین و حـەیاتم کـورەکـەی شـەنگ و شـەنم
ڕۆژو شـەو فـیکرو خـەیاڵم بوو کـەوا من دەمـرم
پاشی من سالم دەکا تەجهـیزی لەحدو کـەفـەنم

* * *

پاشی تۆ دنیــــــایی روونم لێ بووە داروززەلام
وەعی و ئیحـساسم نەماوە وا لەخۆم بێ خەبەرم
بۆچی بڕیاری جــودایت لەگــەڵ مندا وا بەزوو
ئاگـرت بەردا لەجـەرگم قـەت نەمـا هۆش لەسـەرم

ئەمـە ناڵەی باوکـێکی پشت شکاوە لەدەروونێکی پڕ لەسۆزدوە بۆ جگەرگۆشـەکەی بووە بەشیعر. ئەوە ڕاسـتـە دایک و باوک نایانەوێ مەرگی منداڵیان ببینن، ئارەزووی ناسیح نەهاتە دی، بەوەی خۆی پێش کوڕە گەورەی بمرێ.

لەشیعرێکی دیکەیدا دەڵێ:

رەفیقان توخودا گەر بوو سەفەرتان ئێوە لای یارم
بڵـێن پێی گـەر بزانێ ئەو لەژینم چەندە بێـزارم
نییە حاجەت بەخەنجەر گەر موورادی کوشتنی من بێ
بەنەبرۆ گــەر بکا ئیــمـا منم کـوژراوی دڵدارم

لەکۆتاییدا دەڵێ:

لەبۆ گـوڵ بۆ فـیغـان و زاری بولبـول هەر سـەحـەر خـێـزە
ئەتۆش (ناسیح) سەحەر خێز بی دەبینی کوڵمی گوڵنارم

لەم شـیـعرەدا ناسیح لەیار دووره، لەباتی ئەوەی وەکو شاعیرانی دیکە بەخەیاڵ لەیار نزیک بێتەوە، هاوڕێیانی ڕادەسـپـێـرێ دەردی دڵی بۆ باس بکەن. حـەز بەوە دەکـا ئەوانیش خۆشیان بوێ، چونکە ئەمە دەبێتە بەڵگەی چێژی بەرزی ئەو جوانەی لەناو کیژە شەنگانەدا هەڵیبژاردووە.

لەتاکێکیدا ناسیح دەڵێ:

چاوەکـەم پڕ ئاوە چاوم ڕۆژو شـەو بۆ چاوەکـەت
چاری چاوم کـەس نییـە بێـزانێ غـەیری چاوەکەت

لەم دێڕە شیعرە جوانەدا شاعیر وشەی "چاو"ی چەند جارێک دووبارە کردۆتەوە. جگە لەپێشاندانی وێنەیێکی هونەری بۆ چاوی خـۆی، چاوی دلبـەر، جـۆرە داهێنانێکی ڕیتمی مۆسیـقی داوەتە شیـعـرەکـە بەدووبارەو سێـبـارە کردنەوەی وشەی "چاو".

لوتفی
١٩٠٥-١٩٨٩

ژیانی

لوتفی کوڕی شێخ ڕەزا شێتەی کوڕی مارفی قوولەیە، لەنەوەی شێخ حەسەنی گلەزەردەی بەرزنجییە. لەساڵی ١٩٠٥ لەگوندی پەلکانەی ناوچەی قەرەحەسەنی کەرکووک لەدایک بووە. "لوتفی" کـردووە بەنازناوی شـیـعـری.

لەتەمەنی شەش ساڵیدا لەحوجرەی مزگەوتی گوندی قۆین پەلک لەناوچەی دووز (تووزخورماتوو) خوێندوویەتی، لە پاشان چووە بۆ کەرکووک و لە مزگەوتی نائب ئۆغلی ماوەیەک بووە بەفەقێ. ئینجا شێخ عەبدولکەریمی دارەخورمای خاڵی ناردوویەتی بۆ گوندی دیبەگەی ناوچەی مەخموور. دوو ساڵ لەوێ خوێندوویەتی و گەڕاوەتەوە ئاوایی لەیلان لەکەرکووک، ماوەیێک لەوێ خوێندوویەتی و ئەوجا رووی کردۆتە گوندی خاڵۆبازیانی. لێرەدا زۆر نەماوەتەوە گەڕاوەتەوە کەرکووک و لەمزگەوتی ئیمام قاسم نیشتۆتەوە. دوا قۆناغی خوێندنی حوجرەی لەخانەقای سەید ئەحمەد بووە، لای مەلایانی گەورەی ئەو سەردەمە خوێندوویەتی. لەکاتێکدا ئامادە بووە خوێندنی تەواو بکا ئیجازەی مەلایەتی وەرنەگرتووە.

زۆربەی ژیانی لەناوچەکانی ساڵەیی و شوان بردۆتە سەر، خەریکی کشتوکاڵ بووە، بەزۆری بۆی نەهاتووەو دەستکورت بووە.

لەساڵی ١٩٣٩ لەکاتی کردنەوەی رێگای ئۆتۆمبێل لەنێوان هەولێرو رواندز بووە بەچاودێری کرێکارانی کارگێری رێگاوبان. بۆ دابینکردنی گوزەرانی لەکارکردن نەوەستاوە، هەندێ جار کاری میری پێ سپێردراوە، بۆ ماوەی دوو ساڵ لە ١٩٥٩ مووچەخۆر بووە لەشارەوانی کەرکووک. هەندێ جاریش لەگوندەکانی ناوچەی ساڵەیی مەلایی کردووە. لەسەرەتای هەشتاکانی سەدەی بیستەمەوە، کە دوا قۆناغی سەردەمی پیربوونی بوو لەگەڕەکی رەحیماوە لەکەرکووک نیشتەجێ بووە. لەڕۆژی ٢٣ی مایسی ١٩٨٩ لەکەرکووک کۆچی دوایی کردووە.

شیعری

لوتفی وەک شاعیرێکی ئاسایی و لاسایی شیعری کلاسیکی و میللیی کوردی دەکەوێتە روو. بەرهەمی شیعری لەم لایەنەوە لەبەرچاوە. بایەخی بەهەردوو بابەت داوە بەقەوارە شیعری عەرووزی و کێشی میللی هێندەی یەکترین. لەشیعری عەرووزیدا تەنیا بەحرەکانی رەمەل و هەزەج و مەدیدی بەکارهێناوە. لەیەکێتیی قافیەدا دەنگەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی: "ا ب د ر غ م ن (ە-ـە)ی ێ"ی بەکارهێناوە. لەپاش قافیە ئەم وشانە لەشیعریدا بەرچاو دەکەون: ئەکا، کرد، منم، خۆم، ئەکەم، نییە، هەیە، ئەبێ، ئەوی، بم (بیم).

شیعرە خۆماڵییەکانی لەڕووی کێشەوە زۆرن، لەمانەدا کێشی دە برگەیی و کەمتریش حەوت برگەیی بەکارهێناوە، قافیەی ئەم جۆرە شیعرەی مەسنەوییە، کەچی لوتفی یەکێتیی قافیەی بۆ ئەم جۆرە شیعرە بەکارهێناوە. ئەمە دیاردەیێکی دەگمەنەو کەم شاعیری کورد ئەم دەستوورەیان بەکارهێناوە. قەسیدەی بەندی چوارینی هەیە (اااب). زمانی شیعری ئاسانە، وێنەی رەوانبێژی زۆر نییە. لەناوەڕۆکدا مەبەستەکانی ئایینی و دڵداری و وەسف و نیشتمانپەروەری و کوردایەتی و ستایش و ماتەمنامەی هەیە. جار جارە دەم لەکۆمەڵایەتی و سیاسەتیش دەدا. لەسەرانسەری دیوانیدا هەست بەرەشبینییێک دەکرێ لەبیری شاعیردا. ئەمە لەپێشانیش لەئەنجامی هەڵسوکەوتی پەرێشانی و هەژاری خۆی و لەپاشان لەهەڵسوکەوتی نالەباری کۆمەڵایەتی و مەسەلەی نەتەوەیی کورد هەڵقوڵاوە.

نموونەی شیعری دڵداری

لوتفی لە شیعرێکیدا دەڵێ:

چاوەکانت بۆتە باعیس ئەشکی روونی چاوەکەم
تیغی ئەبرۆت باعیسە بۆ مەنعی خوردو خاوەکەم
غەمزەکانت هەروەکو تیرە لەدڵ تەئسیری کرد
بۆتە مەنعی خواردن و خەو ژین و نان و ئاوەکەم
دڵ وەکو راوچی ئەویش وا بۆتە کار ئاسکی خەتا
من خەتاکارم لەبۆیە بۆتە مانیع راوەکەم

لەکۆتاییدا دەڵێ:

بەس تەمەع (لوتفی) بکە دونیایی دوون باقی نییە
غەم بخۆ بۆ مردنی خۆت کوانێ تۆیی چاوەکەم

ئەم گێتییە دڵدارییە شاعیر خۆی دروستی کردووە بۆ وەسفی برۆو غەمزەی دلبەر و راوکردنی دەشتی خەتاو ختەنی ئەفسانەی چین و باسکردنی قەیسی بێ چارە. لەناو هەموو ئەو گێتییە دڵدارییەدا شاعیر شپرزەیی ژیانی خۆی لەبیر نەچۆتەوە. راستە وێڵ و سەرگەردانە لەدەشت و چۆڵ لە لەیلا دەگەڕێ، بەڵام لەباوک و دایکیشی دوورن. شیعری ئەو لەهەر بابەتێک بێ لەواقیعی ژیانی تاڵی خۆی و رەشبینی دووری ناخاتەوە.

کوردایەتی

مەسەلەی نەتەوەیی کورد هەمیشە لەهەڵبەزین و دابەزیندا بووە. ئەمڕۆ لەخۆشی، سبەینێ لەناخۆشیدا بووە. لوتفیش وەکو شاعیرانی دیکە ئاوڕی لەم دیاردەیە داوەتەوە.

لەشیعرێکیدا لوتفی دڵشادەو دەڵێ:

کوردستان مژدە بەیانی داوە!
خۆر لەسەر شاخت گوێچکەی کێشاوە
سەیری دنیا کە لە خوارو و لە ژوور
هەمووی بەیەکجار لەخەو هەڵساوە
هەر کەس لەم ڕۆژە سست بێ بزانە
ئەو لەکاروانی میللەت جێماوە
ڕۆژ ڕووناک شەوقی دا لە کوردستان
دووکەڵی غەم و غەدری پێچاوە
چەن ساڵە کە تۆ وا خەبات ئەکەی
بەجەورو خەفەت دەردو سزاوە
داری بەختەکەت وا هاتۆتە بەر
شنە شنێتی بەدەم سەباوە
زۆر ئاگاداربە دوژمنی ناکەس
تێکی بشکێنێ و بیخاتە لاوە
پشتی یەک بگرن ئەی میللەتی کورد
لەهەر کوێیێ بێ هەن لەڕووی دنیاوە
لەبیرتان نەچێ دەستم بەدامان
لەو غەدرەی کەوا لەکورد کراوە
خزمەت بێگانە زۆر بێ بەقایە
مەعلووم خزمەتکار هەر دەرکراوە
(لوتفی) بێنە یاد کردەوەی پێشوو
دەرحەق بەکوردان کەچی کراوە

ئەم شیعرە بۆ پێشوازی بەیانە گرنگەکەی ١١ی مارتی ١٩٧٠ دانراوە. لەئەنجامی ڕاپەڕینی کوردی عێراق لەشەستەکانی سەدەی بیستەمدا ئەتۆنۆمی بەناوی هەرێمی کوردستانی عێراق دامەزرا. کەچی فێڵ و فەنەری کاربەدەستانی بەغدا لەبنەڕەتدا بەڕاستیان نەبوو، تەکتیکێک بوو بەکاریان هێنا بۆ لەناوبردنی بزووتنەوەی کورد لەداهاتوویێکی نزیکدا. هەڵەی کورد خۆی و ڕێگادان بەوەی جڵەوی ئەسپەکەی بکەوێتە دەست هاوسێی بێگانەی دوژمن بووە هۆی تێکشکانی شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ی کوردستانی عێراق و ئەڤتۆنۆمی سەر نەگرێ و کورد بکەوێتەوە دابەزین و ناخۆشییەوە.

لوتفی ئەم تێکشکانەی شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ بەم جۆرە وەسف دەکا:

کوردە نازانی کە چی ڕووی داوە!
دنیا بەجاری چۆن شڵەژاوە
گەورە تا بچووک گشت دەردەدارە
هەریەک بەجۆرێ بەغەم دووچارە
عەقڵ و شوعوورت داخوا چۆن ماوە
فرمێسکی چاوت وەکو خوێناوە
لەهەندێ جێگە خوێن وەک لافاوە
چەند نەوجەوانان بەبێ گیان ماوە
ئەوەی هەزارە یەکجار خوراوە
بنیادی بێ ڕووح بەپاوە ماوە
چەپۆکی دوژمن وەک تەرزەی بەهار
لە هەموو لاوە بۆ کوردی هەژار
دەخیل بەدەرگات ئەی خودای گەورە
پەنامان بدەی لەم چەرخ و دەورە

بەم شێوەیە شاعیر کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

(لوتفی) با بەس بێ گریانی بێ سوود
ڕازی بەتەقدیر خالیقی مەعبوود

ئەمە وەسفێکی میللییانەو شاعیرانەی کوردە لەدوای تێکشکانی بەیانی ١١ی مارتی ١٩٧٠ لە ١١ی مارتی ١٩٧٥. لێرەدا لوتفی مێژوونووس نییە ڕووداوەکان تۆمار بکا، بەڵکو بەگشتی وێنەی هەست و نەستی ناوەوەی کەسی کورد دەکێشی. فرمێسکیان بۆ دەڕێژێ و لەکردگار دەپاڕێتەوە لەکارەساتی دیکە بیانپارێزێ.

لە شیعرێکی دیکەیدا لوتفی لەباسی کۆماری کوردستاندا دەڵێ:

دڵ لەدووریت وا دیارە مەیلی گریانی هەیە
هەورەکەی میحنەت ئەهات و تاوی بارانی هەیە
وا لەشاخ و چۆڵا خەوتوو چاو بەنەشک و دڵ بەغەم
ئیمرۆ ڕۆژی شادی کوردە کەیفی شارانی هەیە
زۆر لەمێژە تینەکوشێ کاکە بۆ تۆ خاکەکەت

دڵ ئومێدداره کە ئەمجار فیکری جارانی هەیە
رووم نەبوو من دابنیشم تێکەڵی وەجبەی رەفیق
وا ئەزانم ئیمرۆکە دڵ مەیلی خەندانی هەیە
داری بەختم روو لەوشکی رۆژ بەرۆژ هەر کز ئەبوو
ئیمرۆ چووزەرەی دیارە رۆژی نیسانی هەیە
خادیم و جاگیر مەبە ئەی کاکی خۆم بۆ هیچ کەسێ
عالەمیش وەک تۆ بۆ ئەمرۆ گشت گریبانی هەیە
(لوتفی) باغی ئەمەلی تۆ هاتە بەر چاو هەڵبرە
هەر لەسایەی حەمدی خواوە تەیری خۆشخوانی هەیە

لەسەرەتادا ئەم شیعرە ئەوە دەگەیەنێ شاعیر لەبەر دووری لەیار هەمیشە شین و شەپۆڕ و واوەیلایەتی، لەپاشان دڵشادو گوشاد دەبێ، کە بەدیداری ئەو یارە شاد دەبێ، وەک لیریکێکی دڵداری دەکەوێتە بەرچاو. ڕاستییەکەی ئەوەیە ئەم شیعرە لەساڵی ١٩٤٦ هۆنراوەتەوە لەو کاتەی کۆماری کوردستان لەمەهاباد دامەزرا بوو. پێش ئەوە شاعیر پەشۆکا بوو بۆ کورد، لەدواییدا کە لەکوردستانی ئێران سەربەستی دەست خست، بوو بەڕۆژی شادی بۆ شاعیر. چونکە سەربەستی کورد ڕەمزی دلبەرەکەی شاعیر بوو. لەخوێندنەوەی ئەم لیریکە لەڕووی کێش و قافیەو پاش قافیەو وشەو دامەزراندنی ڕستەوە شێوازی نالی دێتەوە یادی خوێنەر.

ستایشی عەشرەتی شوان

لەستایشی عەشرەتی شواندا، لوتفی شیعرێکی هەیەو ئێمە کەمێکی لێ وەردەگرین:

ئەوەندە گەڕام لەسەر ڕووی جیهان
داوودەو بەیات چوار کۆمەی شێخان
زەنگنەو جەبباری هەمەوەند تەواو
جاف گەڵباغی گەلاڵی گۆران
پشدەرو مەنگوڕ هەم دەشتی بیتوێن
شارەزوور هەموو هەتا بازیان
نەمدی خاکێکی وەک خاکی شوان
هەوای دڵگیر بێ بۆ دانیشتووان
دەک ئاوەدان بی بەهەشتی کوردان
ئەرازی بێ عەیب جێگەی دەغڵ و دان

لەم شیعرەدا لوتفی لەعەشرەتی شوان و ناوچەی شوان لەکەرکووک دەدوێ. لەشیعری پەروەردەیی (دیداکتیکی) دەکا بۆ قوتابیان هۆنرابێتەوە، لەبارەی جێگەو شوێن و جوگرافیای ئەو خاکەی عەشرەتی شوانی لێ دەژی. یادی داوودەو بەیات و زەنگنەو جەباری، هەمەوەندو جافی گەڵباغی و گەلاڵی و پشدەرو مەنگوڕ دەکاتەوە. باسی هەرێم و ناوچەکانی شێخان و بیتوێن و شارەزوورو بازیان دەکا. هەموو ئەمانەی بۆ ئەوەیە بڵێ ناوچەی شوان لەمانە جوانترو ڕەنگینترە. هەروەها یادی چیای سەگرمەی ناوچەی سەنگاو دەکاتەوە. چیای خاڵخالانیشی لەیاد نەکردووە، چونکە بەڵگەی جوانی ناوچەی شوانە. شاعیر بە وتەیێکی کۆمیدی جوان کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ، کە بەخۆی دەڵێ بۆچ ئەم جوانییەت بەجێ هێشت و لەناو ئەم خەڵکە چوویتە دەرەوە!

دەشتی
١٩٠٩-١٩٥٧

ژیانی

خدر کوڕی ئەحمەد کوڕی عەلی لەبنەماڵەو عەشرەتی نانەکەلییە. لەساڵی ١٩٠٩ لەگوندی مەلاکاغەی بناری چیای قەرەچووغ لەدایک بووە. لەخێزانێکی جووتیاری دەستکورت پەروەردە کراوە، لەو کاتەی هەستی بەوە کردووە دەتوانێ شیعر بنووسێ نازناوی "دەشتی" لەخۆی ناوە بۆ تۆماری شیعری.

دەشتی منداڵ بووە، کە ماڵیان گوێزراوەتەوە هەولێر،

لەو سەردەمەدا خراوەتە بەر خوێندن لەحوجرەی مزگەوت. وەکو نەریتی خوێندنی ئایینی ئەو کاتە دەشتی رووی کردۆتە هەندێ لەو گوندانەی حوجرەی خوێندنی مەلایەتییان تێدا بووە لەشارو دەشتی هەولێرو ناوچەی خۆشناوەتی، بەتایبەتی شەقلاوەو بێتواتە. ماوەیەکی زۆر لەو ئاواییانە ماوەتەوە، قۆناغێکی زۆری خوێندنی ئایینی بڕیوە، ئینجا گەڕاوەتەوە هەولێرو لەمزگەوتی حاجی قادری دەباغ خەریکی خوێندن بۆتەوەو دوا قۆناغی خوێندنی بردۆتە سەرو لەسەر دەستی مەلا عەبدوڵلای بێتواتەیی ئیجازەی دوازدە زانستییەکەی وەرگرتووە. ئینجا ژنی هێناوە، خەریکی مەلایەتی بووە. بۆ یەکەم جار بە مەلای گوندی دارەبەن لەلای باکووری رۆژئاوای نزیک هەولێر دامەزراوە. ماوەی هەڤدە ساڵ لەوێ ماوەتەوە. لەدواییدا کردەوەی ئاغای گوند بۆتە هۆی ئەوەی دڵی لێ بشکێ و ناچار بێ لەوێ بار بکا بۆ گوندی گردەچاڵ (١٩٥٣) و ماوەییێکی کەم مەلایەتی لێ دەکاو دەگەڕێتەوە هەولێر. بۆ دواجار هەر بەپیشەی مەلایەتی لەساڵی ١٩٥٥ ڕوو دەکاتە گوندی خەرابەدراو لەنزیک هەولێر.

دەشتی ئازاری هەبوو لەدەست نەخۆشی دڵ، ئەم دەردە تەمەنی درێژی پێ ڕەوا نەبینی، لەساڵی ١٩٥٧ لەگوندی خەرابەدراو کۆچی دوایی کردو لەگۆڕستانی ئەوێ بەخاک سپێررا.

شیعری

تەمەنی دەشتی درێژ نەبوو، هەمووی بەپیشەی مەلایەتی و شیعر وتن بردۆتە سەر. شیعری کەمە، بەڵام بابەتە گرنگەکانی سەردەمی خۆی لەرووی ڕوخسارو ناوەرۆکەوە نوێیە.

شیعری لەرووی ڕوخسارەوە

دەشتی لەدەستوورو نەریتی قوتابخانەی شیعری کرمانجیی باشووری نالی نەچۆتە دەرەوە. ئاوڕی لەشیعری کێشی سیلابی خۆماڵی و جووت قافیە (مەسنەوی) نەداوەتەوە.

بۆ روونکردنەوەی شیعری دەشتی لەرووی ڕوخسارەوە دەکرێ سرنجی ئەم تێبینیانە بدرێ:

١- شیعری کەم بووە، کەچی زۆرترین بەحری عەرووزی لەکێشەکانیدا بەکار هێناون: هەزەج، ڕەمەل، موزاریع، موتەقاریب، بەسیت، ڕەجەز، سەریع.

٢- لەقافیەدا ئەم دەنگانەی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی بەکارهێناوە: ا ب ت د ز م ن (ە-ە) وو ۆ ی ێ.

٣- لەپاش قافیەدا ئەم وشەو رستانەی بەکارهێناوە: تۆ، محەممەد، یارەسوولەڵڵا، کردین، ئیمرۆ، دەکا، چبکەم، دڵی من، باغی گوڵان، یارەب، بوو، کوردانم، بەسەرداهات، چوو، بم (ببم)، دێ (دێت)، ناکەوێ، بێ (ببێ).

٤- بەشی هەرە زۆری شیعری دەچنە ناو خانەی غەزەلەوە (لیریک) ئەوانەی ژمارەی دێڕە شیعریان لەدوازدە کەمترە.

٥- چەند قەسیدەیێکی هەیە لەوانەی لەدوازدە دێڕ زیاترن، لەناو ئەمانەدا قەسیدەی دەوروبەری سی دێڕی بەرچاو دەکەوێ.

٦- دوو سێ قەسیدەی بەندی پێنجی هەیە (ا ا ا ا ب).

٧- یەک دوو قەسیدەی بەندی چوارینیش (ا ا ا ب) لەدیوانیدا دەبینرێن.

٨- مەولوودنامەی دەشتی بەزمانی کوردی لە زیاتر لەچوارسەد دێڕە شیعری مەسنەوی عەرووزی پێک هاتووە، لەساڵی ١٩٨٨ چاپ کراوە. ئەم بەرهەمە لەشاری هەولێرو دەوروبەری ناوی هەیە، لەهەندێ ئاهەنگی مەولوودی پێغەمبەر دەخوێنرێ.

٩- زمانی شیعری دەشتی ساکارە، مانا لەرووە. وشەی فەرهەنگی شیعری کرمانجیی باشوور بەکاردێنێ، واتە هەندێ لەوشەکانی بێگانەن، کەچی لەماناادا قورس نین. لەڕەوانبێژی گەمەی هونەری داهێنراوی هەیە، وەک لاساییکردنەوەی شیعری کلاسیکی شاعیرە کۆنەکان دەکەوێتە بەرچاو.

شیعری لەرووی ناوەرۆکەوە

دەشتی لەهەموو مەبەست و بابەتەکانی شیعری کلاسیکی نەوتووە. لەکۆنەکە بایەخی بەشیعری دڵداری و وەسفی دلبەر داوە، ئەگەر سروشتی بەکارهێنانی بۆ مەبەستی دڵداری بووە. تخوونی مەبەستەکانی دیکە نەکەوتووە، ئەوە نەبێ شیوەنی بۆ کۆچی دوایی شێخ

مەحموود کردووەو ماتەمنامەی بۆ نووسیوە.

ناوەڕۆکی تازەی سەردەم لەلای دەشتی وەکو شاعیرانی دیکە مەبەستەکانی نیشتمانپەروەری و سیاسی و کوردایەتییە ئەمەی خستۆتە ناو قالبی شیعرە عەرووزییەکانییەوە. لەم لایەنەوە داهێنانی هەیەو ئەم بابەتە بەرهەمەی دەچێتە ناو ئەو دیوانە شیعرییە کوردییەی بەناوەڕۆک تازەیەو بەروخسار کێش و قافیە کۆنە.

نموونەی شیعری

وسف و دلداری

لەشیعرێکیدا کە چەند دێڕێکی وەردەگرین دەشتی دەڵێ:

سوبحەینەیی هیجرانی تۆ ئەمڕۆ کە دەری بوو
وەک ڕەوزەیی سینەی سەدەفی تۆ خەبەری بوو
بولبول لە فیغان و دڵی بێکەس لە جەفادا
فەسڵێ کە ئیرەم غونچەیی بێ خەندە دەری بوو
هەر چەندە کە پارامەوە لەم زولفەیی چینت
بێ فائیدە ئاخر ئەمەلم دەردەسەری بوو
چاوم ئەتەکێنێتەوە ڕەنگی سەری کوڵمت
لەم ڕۆژەوە ئەبرۆیی کەچی تۆ شەرەری بوو

لەم شیعرەدا دەشتی گفتوگۆ لەگەڵ دلبەردا دەکا، بەڵام لەگەڵی نییە، لێی دوورە. شپرزەیی خۆی لەبەر دووری لەخۆشەویست بەراورد دەکا لەگەڵ ناڵەی بلبل بۆ گوڵ. وێنەی جوانی ڕەوانبێژی تێدایە، وەکو فرمێسکی چاوی شاعیر لەڕەنگی سەر کوڵمی بیارە، هەردووکیان سوورن، یەکەمیان بەڵگەی ناخۆشییەو دووەمیان ڕەمزی خۆشییە، واتە جوانی.

گەمەی ڕەوانبێژی

لەگەمەیێکی ڕەوانبێژیدا دەشتی دەڵێ:

دلبەرا فەوتا لەسەر ئەم ڕێگا عەین و میم و ڕێ
عەمرەکەم چوو یەک هەناسەم ماوە دەرچێ ڕێ و حێ
ڕووحە تۆزی گەردو ژێرپایی ویساڵت یەک قەدەم
گەر هەڵێنێ بۆ عیبادەت بێ بەنوون و ئەلف و زێ
نازی چاوت شوبهی داوت چێن بەچێن ئاشق کوژن
قەت نەبوو جارێ بترسی تۆ لە حێ و شێن و ڕێ
حەشری زولفی تۆ لەگەڵ کافر یەقین هەمتا دەبێ
چونکە پۆشیی لە عالەم ڕێ و واو و میم و تێ

لەم شیعرەدا دەشتی نیو دێری یەکەم و هەموو نیوە دێڕە دووەمەکانی بەچەند تیپێک کۆتایی پێ هێناوە. ئەو وشەیەی لەئەنجامی یەکگرتنی تیپەکان دروست دەبێ لەسەرەتای هەموو نیوە دێڕە یەکەمەکان بەکاری هێناوە. وشەکان ئەمانەن: عومر، ڕووح، ناز، حەشر، ڕوومەت، جەننەت، ئۆف.

لەگەمەیێکی ڕەوانبێژی لەفزیدا دەڵێ:

یاری عەلەمدارەکەم هاتەوە سەر شارەکەم
هاتەوە سەر شارەکەم یاری عەلەمدارەکەم
لازمە سەرچاوەکەم تاکو ڕەقیب دێتەوە
تاکو ڕەقیب دێتەوە لازمە سەرچاوەکەم

لە کۆتاییدا دەڵێ

قیمەتی ئەشعارەکەم حەیفە بە (دەشتی) نەدەی
حەیفە بە (دەشتی) نەدەی قیمەتی ئەشعارەکەم

ئەگەر هەر نیوە دێڕی لەم لیریکە بکرێ بەدوو کەرتەوە، بۆ بەڵگە "یاری عەلەمدارەکەم" لەبەحری عەرووز بەسیتی مەتوییە (مفتعلن فاعلن)ن بەکێشی سیلابی خۆماڵی حەوت بڕگەیە. شاعیر هاتووە دوو کەرتی نیوە دێڕی یەکەمی شیعرەکەی ئاڵوگۆڕ کردووە لەنیوە دێڕی دووەمدا. بەم پێیە ئەم لیریکە نۆ دێڕییە ئەگەر دووبارەکردنەوەی تێدا نەبێ دەبێتە نیو ئەوەندەی کە هەیە. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە دەتوانرێ شیعرەکە لەڕووی ئەندازیارییەوە بەم شێوەیە بنووسرێتەوە:

یاری عەلەمدارەکەم
هاتەوە سەر شارەکەم
هاتەوە سەر شارەکەم
یاری عەلەمدارەکەم

نیشتمانپەروەری و کوردایەتی

لەشیعرێکیدا دەشتی دەڵێ:

ئەی عێراقی بێکەس و دڵ پڕ لەئێش و دەردو غەم
وەی ئەسیری حەربی نارێکی لە مەیدانی بە تەم
حەیفە پاشی تۆ بمێنێ کوردەکانی بێ حەشەم
چوو لەدەستیان مەعدەنی عیزز و شەرەف بەینەلکەرەم
ئەی گەلی ئەشرافی کوردان بۆ غەریقی زیللەتن

بۆچی وا داتیم خەریکی قووتی مولک و میللەتن
بۆچی وا دەعیەو تەکەببور لێئەدەن پڕ حیددەتن
چاکە شەرمێ کەن لە عالەم بەخۆ کاکەن لە دەم

لە کۆتاییدا دەڵێ:

چاکە فکرێکەن لە ئیستیقبالی خۆ زوو چارەکەن
تەرکی وەحشەت کەن سیلاحی یەکدی کوشتن پارەکەن
ڕوو لە پەیداکردنی ئالاتی وەک تەییارەکەن
تاوەکو (دەشتی) نەبێ مەشغوولی قال و قیلی غەم

لەم شیعرەدا دەشتی پەنجە بۆ هەندێ مەسەلەی سیاسی ئەو سەردەمە درێژ دەکا. لەکاتێکدا ئەم شیعرەی وتووە ڕاپەڕینەکانی کورد هەندێ کپ بووە. ئیتر شاعیر ویستوویەتی ئامانجی کورد لەگەڵ بوونی عێراق بگونجێنێ. بێ گومان ئەوەی لەبیر نەچووە کورد دواکەوتووە، بۆیە ئامۆژگاریان دەکا بۆ پێشکەوتن. شاعیر باباگوڕگوڕی کەرکووکی کردووە بەرەمز، تەنیا لەبەر نەوت نا، بەڵکو لەبەر کوردستان. عەرەب و تورک و عەجەم بەشیان کردووە. ئینجا کورد هان دەداو پێیان دەڵێ بەپیشەسازی و تەکنیک و هونەر نەبێ پێش ناکەون.

پیشەی دەشتی بیرکردنەوەیە لەدواکەوتوویی کورد:

بۆ نیگبەتی ئەم میللەتە بێ جانە دڵی من
بۆ میللەتی ئازوردە لەزەلیلانە دڵی من
بۆ حیددەتی ئەم کوردە لەترسانە دڵی من
بۆ زیللەتی ئەم کوردە لەگریانە دڵی من
کوردینە وەرن شەریەتی ڕێکی بەدەما کەن
ئەم مولکە لەدەست عالەمی بێگانە ڕەها کەن
یەکدی مەکوژن ڕوویی سەنایع لەهەوا کەن
بەم ئاووری ڕووناکییە سووتاوە دڵی من
خاکی وەتەنی ئێوەیە هەردەم کە دەناڵێ
سەد حەیفە کە ئەم مەعدەنە ئەڕوا بە بەتاڵی
ئەمڕۆکە سبەی دێتەوە بۆ حەربی شیمالی
بۆ سەنعەتی تەییارە لەهاوارە دڵی من
لۆکەی وەتەنی ئێوەیە ئەمڕۆ بووە دینار
ڕووحی وەتەنی ئێوەیە ئەم فلسی خەریدار
بەم حاڵەیە (دەشتی) کە دەبێ عاجزو بیمار
هەردەم کە خەفەتخان و برینداره دڵی من

دڵی شاعیر هەمیشە لەگریان و شین و شەپۆڕو واوەیلا دایە، چونکە نەتەوەکەی تووشی نەگبەتی بووە، هۆی ئەمە نەبوونی یەکێتییە، لەبەر ئەوە ژێر دەستن. نیشتمانی کورد دەوڵەمەندە هەمووی کانی مەعدەنە، کشتوکاڵی لۆکەیە، ئەمانەن سەرچاوەی پێشکەوتنی پیشەسازی و بەتایبەتی دروستکردنی فڕۆکە.

بەناوی "کەرکووکی زەلیلم" لەشیعرێکیدا دەشتی باس لەکەرکووکی کوردان دەکا:

زاڵم وەرە ئەم فیتنەیەوو ئەم حاڵە هەتاکەی
واچاکە لەڕوومەت لەمن و ڕوو لەخودا کەی
بێ فائیدە ئەم خوێنە هەتاکەی بڕژێنم
وا چاکە کە ڕەحمی بەدڵی پڕ لەجەفاکەی
قوللابەیی زوڵفی تۆ وەکو لەشکری کوردن
بۆجەوری دڵی عاشقە زنجیری جەفاکە
تالیب بەعیراقی تووە دڵ هەر دەمە ئەمما
شێواوە لەگێژی عەرەبا زێڕو قەڵاکەی

شاعیر بەردەوام دەبێ و دەڵێ:

ڕووحی منە گازی دەمە ئەم گازە کە ئەڕوا
کەرکووکی زەلیلم چییە ئەم زیللەتە تاکەی
بەم داغە ئەسەف دەستم و هەردەم کە لەشینم
بۆ بیدعەتی لبنانیی و هەم سەیرو سەفاکەی
مەعلومە قوبایی غەزەلت دوو شتە ئیمڕۆ
(دەشتی) وەرە وا چاترە دوو باسی تیاکەی

لەو ڕۆژەوە دەوڵەتی عێراق دامەزراوە داگیرکەری ئینگلیزو قەومییە شۆڤێنییەکانی عەرەب لەپێناوی بەرژەوەندی خۆیان کەرکووکیان بەکوردستان نەزانیوە. کوردیش لەو ڕۆژەوە ئەو شارەی بەکوردستان زانیوە، بەمەڵبەندی هەموو دانیشتوانی لە کەمە نەتەوایەتییەکان حسێب کردووە. شاعیر ڕۆمانتیکییانە کەرکووکی کردووە بەدلبەرە جوانەکە. دڵدارانی کوردن و عێراقین، بەڵام عەرەب بۆچ زێڕو قەڵای ئەم بووکە جوانە داگیر بکا! زێڕی بووک نەوتەکەیە، قەڵاکەش کۆشک و باڵەخانەیەتی. لەلایێکی دیکەوە دەشتی پەنجە بۆ ئینگلیز درێژ دەکا، ئەوەی تەنیا لەچاکەی خۆی دەگەڕێ و گوێی لەخەڵکی عێراق نییە. ئینگلیز مەعدەن و ئامێری پیشەسازی لەشاری عەدەنی جزیرەی عەرەبەوە دێنێ بۆ ئەوەی نەوتی

لێ دەربێنێ. لەم شیعرەدا دەشتی بەشێوازێکی سیمبۆلییانە باس لەهەندێ دیاردەی زانستی و پیشەسازی دەکا، کەچی لەڕووی جوانکارییەوە داهێنانی دەست خستووە.

موخلیس
١٩٨٥-١٩١٠

ژیانی

خەلیل کوڕی ڕەسوڵ کوڕی مستەفا لە عەشرەتی سنجاوییە، لەبابەت خۆیەوە دەڵێ:

کوردم و سنجاوی تیرەم هەم لە سەنعەتدا مەلام
نیشتمانمانە عێراق و شاری هەولێرە لیوام

خەلیل لەساڵی ١٩١٠ لەهەواری گوندی شۆڕەزەرتکەی ناوچەی دەشتی کەندێناوەی هەولێر لەدایک بووە. لەتەمەنی پێنج ساڵیدا باوکی مردووە. دایکی پەروەردەی کردووە. سەرەتای خوێندنی لای مامی بووە لە گوندی دووسەرد، لەپاشان قۆناغی فەقێیەتی لە زۆر جێگە بردۆتە سەر. لەساڵانی ١٩٣٢-١٩٤٣ لەگوندی کەنداڵ نزیک مەخموورو گوندی سووریژەی سەر بەقوشتەپەو گوندی پیرداود خوێندوویەتی. لەدواییدا لەقۆناغی موستەعیدیدا لای مەلا شێخ جەلالی بەرزنجی کانی کوردەیی لەگوندی ترپەسپیان خوێندنی بردۆتە سەر، ماوەییێکیش لەگوندی چەغەمیرەی ناوچەی کەندێناوە بووە، ئەوجا خۆی گەیاندۆتە لای مەلا سالحی کۆزەپانکە لەهەولێرو لەساڵانی ١٩٤٣-١٩٤٤ لای ئەو خوێندوویەتی و ئیجازەی مەلایەتی لێ وەرگرتووە.

لەسەرەتای شیعر نووسینیدا نازناوی "وافی" بووە، لەهەندێ بەرهەمیدا بەکاری هێناوە تا ساڵی ١٩٤٣. لەساڵی ١٩٤٤ نازناوی "موخلیس"ی بۆ خۆی هەڵبژاردووە و بووە بەسۆفیی نەقشبەندی و تەریقەتی لەسەر دەستی شێخ مستەفای هەرشەمی نەقشبەندی وەرگرتووە، تا مردنی دڵسۆزی ئەو تەریقەتە بووە.

لەدوای ئیجازە وەرگرتنی مەلایەتی لەهەولێر گەڕاوەتەوە گوندی دووسەردو لەجێی مامی بووە بەمەلای گوند، فەتاح ئاغای دزەیی چاودێری باشی موخلیس و حوجرەو قوتابییانی مەدرەسەی کردووە. شاعیر لەهەستی دەروونی ناوەوەی ناسک بووە، پەیوەندی لەگەڵ ماڵ و منداڵی ڕێک نەبووە، لەبەر ئەوە هەندێ کردەوەی نائاسایی لێی ڕووی داوە. لەساڵی ١٩٥٢ لەماڵ زویر دەبێ، بەبێ ئەوەی کەس بزانێ لەگوند دەچێتە دەرەوەو چەند مانگێک لەقزرابات و کفری دەمێنێتەوە، لەدواییدا دەگەڕێتەوە زێدی خۆی.

لەسەر ڕەوشتە تایبەتییەکەی خۆی لەساڵی ١٩٦٤ گوندی دووسەرە بەجێ دێڵێ و ڕوو دەکاتە هەولێر، ماوەییێک مەلایەتی دەکا، زۆری پێ ناچێ بار دەکاتە فەلووجەو دەبێتە مەلا لەمزگەوتی گەورەی شارو زانستی مەنتیق (لۆجیک) دەڵێتەوە. لەو ماوەیەدا هەوەسی گەشتی سووریاو حیجاز دەکەوێتە سەری، بەڵام پەشیمان دەبێتەوە. ئیتر ناچار دەبێ ڕوو دەکاتە هەولێرو لەوێوە دەگەڕێتەوە دووسەردو خەریکی مەلایەتی دەبێ تا ساڵی ١٩٧٥. لەو ساڵەدا بەیەکجاری ئەو ئاواییە بەجێ دێڵێ و ڕوو دەکاتە شەقڵاوەو لەخانەقای شێخ مستەفای هەرشەمی نەقشبەندیدا ژیانی داهاتووی دەباتە سەر. بەشێکی زۆری ژیانی شەقڵاوەی بەنەخۆشی دەگەیەنێتە ئەنجام، کە نەخۆشی تەنگی پێ هەڵدەچنێ و دەیگوێزنەوە نەخۆشخانەی هەولێر. مەرگ بەهێزتر دەبێ و لەڕۆژی ٥ی حوزەیرانی ١٩٨٥ کۆچی دوایی دەکا، تەرمەکەی دەبەنە گوندی پیرداودو لەگۆڕستانی ئەوێ بەخاکی دەسپێرن.

شیعری

ئیلهامی شیعری و هەوەسی نووسین لەم مەیدانەدا لەساڵی ١٩٣٠ لای موخلیس دروست بووە، دیوانی شاعیرانی کلاسیکی خوێندۆتەوە، چێژی لە بەرهەمی گەورە شاعیرانی کۆن و نوێ وەرگرتووە. کاری هەندێکیان بەسەر شیعرییەوە دیارە، هی دیکەیان خۆی سەر بەو شێوازەیە، کە ئەوان لەشیعر داناندا لەسەری ڕۆیشتوون. تارمایی نالی و حاجی و حەمدی و سافی و بێخود لەشیعریدا دەکەوێتە بەرچاو. لەنێوەندی ئەدەبی سەردەمی خۆی نزیک بووە. خزمایەتی لەگەڵ شاعیری هەولێری "دەشتی"دا بووە.

دیوانی شیعری موخلیس تائێستا چاپ نەکراوە. دەسنووسی دیوانەکە لای کەسوکاری و ئیبراهیم ئەحمەد شوانی پارێزراوە، هەروەها نامەی ماجستێری ئەو لەبابەت ژیان و شیعری ئەو شاعیرە بوو (١٩٨٩)، ئەمەش تائێستا چاپ نەکراوە. جگە لەشیعر، موخلیس نامەی شیعری هەیە وەکو "مەولوودنامەی کوردی" لەساڵی ١٩٦٨ لەهەولێر چاپ کراوە. نامەیێکی شیعری دیکەی هەیە بەناوی "هیجرەتنامەی کوردی" ئەمەیان هێشتا هەر دەسنووسە.

شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە

هەندێ لایەنی شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە بەپێی زانیاریی ئەم خاڵانە روون دەبێتەوە:

١- بەگشتی بابەتی شیعری غەزەل (لیریک) و قەسیدەیە، لەڕووی کورتی و درێژی شیعرەوە.
٢- بایەخی بەپێنجین داوە، هەروەها قەسیدەی چوارینیش لەدیوانیدا بەرچاو دەکەوێ،
٣- کۆمەڵێک چوارین و تاکی داناوە. هەندێ بیری دانایی و کۆمەڵایەتی و دڵداری و ئایینی تیایاندا کۆکردۆتەوە.
٤- بەهۆی ئاگاداری شاعیر لەزمانی هاوسێیانی کورد لەهەندێ شیعریدا ئەو زمانانەی لەگەڵ کوردی بەکارهێناوە، ئیتر بابەتی مولەممەع دروست بووە.
٥- هەموو شیعری موخلیس لەڕووی کێشەوە دەچنەوە سەر بەحری عەرووز. زۆربەی شیعری لەسەر بەحری ڕەمەلن، لەو کەمتر لەسەر بەحری هەزەج دایناون. لەسەر بەحری موزاریعیشی هەیە، لەو کەمتر ڕەجەزی بەکارهێناوە. لەقافیە لەسیستێمی یەکێتیی قافیە لای نەداوە، چونکە سروشتی کێشە عەرووزییەکانی ئەو جۆرە قافیەیە دەخوازن.
٦- بەشێکی زۆری دەنگەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی لەقافیەی شیعریدا بەکارهێناوە، ئەم دەنگانە دەکەونە بەرچاو: ا ب ت ج خ د ر س ف ل م ن (ە-ـە) و وو ی ێ.
٧- لەپاش قافیە دەوڵەمەندە، ئەم وشەو ڕستانەی بەکارهێناوە: تووە (تۆیە)، تەیە (تۆیە- کرمانجیی باکوور)، نایێ، دەکەی، دەکەم، دەکرد، ناکەوێ، مەکە، دەکا، خودا، هەبێ، دزەیی، ئەو شەو، بکەم، ئەوە، دۆست، منە، بۆچییە، نییە، ڕۆیی، دەبیێ، چوو، تێ بگا، ئەورۆکە، دەگەڕا، هێشتا، چەند، لەمێژە، هەموو، نەدا، مەبە، نەبا (نەبوایە)، دەوێ، بی، مەکە، چبکەم، دەکەم، نەماوە، ما (ئێمە)، بووە، مەکە، بەقسە، دەڕوا، بێتێ (ببیێ)، دەکا، منە، ئەمن، بابێ، دڵم، ڕۆخ، لێم، نادا، ببێ، (ببیستە).
٨- زمانی شیعری ئاسان و ڕەوانە. بەزەقی شەقڵی دیالێکتی ناوچەیی هەولێر (سۆرانی) بەشیعرییەوە دیارە. لەو کاتەی شاعیر سوورە لەسەر بەجێهێنانی هەموو مەرجەکانی شیعری کلاسیکی لەڕووی ڕوخسارو ناوەڕۆکەوە، ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە ناوی بۆ شیعرەکان داناوە، بەپێچەوانەی شاعیرە کۆنە کلاسیکییەکان.
٩- بایەخی بەڕەوانبێژی کلاسیکی داوە بەهەموو بابەتەکانییەوە، نەک تەنیا بەڕستەی کورتی وێنەی شیعری، بەڵکو شیعری بەتایبەتی داناوە بۆ گەمەکردنی هونەری لە ڕیتم و مۆسیقاوە، هەروەها کەرت کردنی تەفعیلە عەرووزییەکان بۆ ئەوەی لەکێشە سیلابییە خۆماڵییەکان نزیک بینەوە.

شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە

موخلیس هەوەسی لەگەڵ "شیعری نوێ"دا نەبووە، پێی خۆش نەبووەو چێژی لێ وەرنەگرتووە، لەگەڵ ئەوەشدا بەهۆی شارەزایی لەنەریت و ڕەوشتی کۆمەڵایەتی، بەتایبەتی فۆلکلۆری و ئەتنۆگرافی ئەوەی پێوەندی بەژیانی دەشتی هەولێرەوە هەیە، سەرانسەری شیعری ئەدگاری

وێنەی ژیانی کوردەواری پێوەیە. بەلای ئەوەوە هەموو گیان لەبەرو بێ گیانی ئەو دەشتە لەناو بۆدقەی کوردەواری تواوەتەوە لەکورد زیاتر هیچی دیکە نییە. ڕاستییەکەش هەر ئەمەیە.

لەشیعری موخلیس لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئەم هونەرو بابەتانە دەکەوێتە بەرچاو:

١- شیعری ئایینی: شیعری ئایینی لای شاعیر تێکەڵاوە، بەگشتی هەموو ڕەمزەکانی ئایینی ئیسلام لەخوداو پێغەمبەرو ئەولیاو شێخانی تەریقەتی سۆفیزم دەگرێتەوە. هەندێ جار مەبەستی کۆمەڵایەتیش دەئاخنێتە ئەم جۆرە شیعرانەیەوە.

٢- شیعری دڵداری: لەدڵداریدا شاعیر دلبەری تایبەتی نییە، ئەو جوانەی وا دەزانی خۆشی دەوێ لەناو جوانانی شیعری نەتەوەکانی ڕۆژهەڵات تواوەتەوە.

٣- شیعری وەسف: شاعیر لە وەسفیدا سەرکەوتووە، شیعری لەم بابەتەی زۆرە، بەهەردوو بەشەوە، وەسفی کچی جوانی دەشتی هەولێرو وەسفی سروشتی ڕەنگینی ئەو دەشتە، بەتایبەتی کەژی بەهار.

٤- شیعری نیشتمانی و کۆمەڵایەتی: شاعیر بیری لەژیانی ئازادی کوردو گوزەرانی کورد کردۆتەوە. ئازادی و سەربەستی بۆ خواستووە و داوای لە ناوبردنی هەژاری و زوڵم و زۆری کردووە. هەندێ جار ئەم دوو مەبەستەی تێکەڵ بەیەکتری کردووە، لەجاری دیکەدا بەتەنیا باسی لێیانەوە کردووە.

٥- شیعری لاواندنەوە: شاعیر بایەخی بەشیوەن و ماتەمنامە داوە، لەشێوازی کلاسیکی ئەم جۆرە شیعرە نەچۆتە دەرەوە. لەم بابەتە شیعرەدا ستایش و پێداهەڵدان دەوری گرنگی دەبێ، چونکە شیعر، کە بۆ مردوو دەوترێ شاعیر تەنیا لایەنی چاکەی دەگرێ و سیفەتە باشەکانی ئادەمیزادی بۆ بەکار دەهێنێ.

٦-شیعری پێداهەڵدان و داشۆرین: شیعری پێداهەڵدان لەبەرهەمی شاعیردا دەبینرێ. وەکو مەرجێک هەندێ جار لەگەڵ وەسف تێکەڵ دەبێ. هەرچی شیعری داشۆرینیشە، ئەو سەرچاوانەی لەبەردەست دان ئەوە دەگەیەنن موخلیس لەم جۆرە شیعرەی هۆنیوەتەوە، لەبەر هەر هۆیێک بێ لەدواییدا لەناوی بردوون.

موخلیس یەکێکە لەشاعیرە دیارەکانی ناوەڕاست و نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم لەناوچەی سۆرانی کوردستانی باشوور.

نموونەی شیعری دڵداری

لەلیریکێکیدا بەناوی "سێوو خۆخ" موخلیس دەڵێ:

گەر گوڵی من بولبولم وەر ئاتەشی پەروانەمە
خۆ ئەگەر لەیلای منیش مەجنوونی ئەو چاوانەمە
لێم گەرێ بابێم تەماشای باغەکەت کەم پڕ بەچاو
چەند دەمێکە ئارەزووی ئەو سێو وو ئەو خۆخانەمە
ڕۆژی ئیحسان و خەڵات بەخشینە ئەورۆ جەژنەیە
وەک هەتیو هاتوومە دەرگا چاوەڕێی جەژنانەمە
شار بەشارو دێ بەدێ و کووچە بەکووچە دەربەدەر
ڕۆژو شەو دێم و دەچم وەک تەیری بێ هێلانەمە
(موخلیس)ی بێکەس شەهیدی عیشقە دەستی لێ مەدەن
خوونی گەش بۆ ڕۆژی دەعوا شاهێدو نیشانەمە

لەم وەسفە دڵدارییەدا موخلیس چەند وێنەیێکی ئامادەکراوی شیعری کلاسیکی کۆ دەکاتەوە، وەکو گوڵ و بلبل، ئاگرو پەپوولە، لەیلاو مەجنوون، خۆی و دلبەرەکەی لەگەڵ ئەواندا بەراورد دەکا. مەمکەکانی خۆشەویست بەسێوو خۆخ دەچوێنێ، تکا دەکا ڕێگای بدرێ تەماشایان بکا. لێی دەپاڕێتەوە وەک هەتیوێکی بێ باوکی دەرۆزەکەر مامەڵەی لەگەڵدا بکاو جەژنانەی بداتێ، دیارە جەژنانەکەش پووڵ و پارە نییەو ماچی دەمیەتی.

لەلیریکێکی دیکەیدا بە "کۆخە کۆخ"دوە موخلیس دەڵێ:

کەی دەگا دەستم بەباڵای بەرزی یاری شەنگ و شۆخ
دەفعەیێ لەو باغە نەمدیوە هەنارو سێوو خۆخ
هەر کەسێکی بوو بەعاشق یاری دڵ نەرمی نەبێ
عومری گەنجی و عومری پیری هەر دەبێتە ئاخ و ئۆخ

لەکۆتاییدا دەڵێ:

(موخلیس) دانیشە تازە تۆ دزیت پێ ناکرێ
باغەوان دائیم بەهۆش و تۆش پیرو ساحیب کۆخە کۆخ

وێنەیێکی ئاساییە لەوەسفی لاساییکردنەوەی شیعری کلاسیکی. ئەوەی لێرەدا سەرنج ڕادەکێشێ شاعیر سێوو خۆخ بۆ مەمکی دلبەر بەکار دێنێ، ئەگەر تا پلەیێک سێو بیسترا بێ بۆ ئەم مەبەستە خۆخ بەکار نەهاتووە، دەکرێ

بەداهێنان بۆ شاعیر حسێب بکرێ، بەتایبەتی سوورە لەسەر ئەم کارەی و لەلیریکەکەی پێشووشدا خۆخی لەگەڵ مەمکی دلبەر بەراورد کردووە. ئەمە و ئاوڕدانەوەیێکی دیکە لەم شیعرەدا هەیە، لەو کاتەی شاعیر دەیەوێ دەمی بۆ ببا و ماچی بکا پێی دەڵێ "یوّخ"، ئەم وشەیە تورکییە بەمانای (نا) هاتووە! ئیتر نازانرێ مەبەستی شاعیر لەمەدا چییە! دەیەوێ وا لەخەڵکی بگەیەنی خۆی زمانی تورکی دەزانێ، یا شانازی بەوەوە دەکا دلبەری کچە تورکێکی جوانە!؟ دیارە وشەی "تورک" جگە لەمانای فەرهەنگی خۆی بەمانای کچی جوانیش هاتووە.

خدری زیندە

بەم ناوەوە موخلیس لەلیریکێکیدا دەڵێ:

مەی ئەگەر ئاوی حەیات و ساقی خدری زیندە بێ
چۆن ئەقڵ بڕوا دەکا دڵ ئارەزووی تەوبەی هەبێ
بەر لە خەڵوەت زاهیدا سەیرێکی مەیخانە بکە
گوڵ لەباغا ناڕوێ تا خاکەکەی تێر ئاو نەبێ
بۆ خەریک نابی بەڕاو ئەی تازە لاوی کەچ کولاە
تۆ کە بازێکی وەها سووک و لەڕاو خۆشت هەبێ

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

(موخلیس) تۆ لەویساڵ و لەفیراق وەک دەدوێی
هەر بە ئاداب بدوێ سوودی نییە بێ ئەدەبی

ئەم شیعرە بەرووکەش لەغەزەلێکی دڵداری دەکا، شاعیر هەوڵی داوە بە وتەی دانایی و تیۆریی لۆجیکی قانگی بدا. شیعرەکە بەم لێکدانەوەیە جوانی دەگەیەنێ، بەڵام جوانییەکەی زیاتر دەبێ ئەگەر بەلێکدانەوەیێکی سیمبۆلییانە تەماشا بکرێ، ئەوەی ڕاستی بێ شاعیریش مەبەستی ئەم لایەنەی شیعرەکەیە، لەبەر ئەوە بەکۆمەڵێک زاراوەی سۆفیزم ڕازاندوویەتییەوە، ئەو زاراوانە پێویستە لەفەرهەنگی سۆفیزم دەربهێنرێن، نەک لەفەرهەنگی گشتیی هەر زمانێک. هەندێ لەم زاراوانە لەم شیعرەدا بەم مانایانە هاتوون: خەڵوەت: گۆشەگیری، مەیخانە: پەرستگا، باز: شێخ و پیری تەریقەت: جەلال، سیفەتی خودایە، یار: خودایە، ئەم لیریکە بەگشتی لەو شیعرانەیە وەسفی دڵداری دەنوێنێ بەهەردوو مانایەوە حەقیقی و مەجازی، بەوێنەی هونەری وا ڕازاوەتەوە لەدانایی و لۆجیک وەرگیراوە.

گەمەی ڕەوانبێژی

لەشیعرێکیدا موخلیس دەڵێ:

قوربان لەغەما فەوتام لەغەما قوربان
زیندان بووەتە قەسرم قەسرم بووەتە زیندان
تاکەی وەکو نەی ناڵێن ناڵێن وەکو نەی تاکەی
هیجران بەخودا بەسیە بەسیە بەخودا هیجران
بێ دەر لەدەرت کەوتووم کەوتووم لەدەرت بێ دەر
ئیحسان چییە سا بیکە بیکە سا چییە ئیحسان
چارم کە بکا وەسڵە وەسڵە کە بکا چارم
دەرمان بەچ کڵ نابێ نابێ بەچ کڵ دەرمان
گەورەی کە بڵێی هەر چەند هەر چەند کە بڵێی گەورەی
سوڵتان لەدەرت بەندە بەندە لەدەرت سوڵتان
موخلیس غەرەزی وەسڵە وەسڵە غەرەزی موخلیس
نیشان بدە پێی ڕووی خۆت ڕووی خۆت بدە پێی نیشان

بەروخسار ئەم شیعرە گەمەیێکی ڕەوانبێژییە، موخلیس هەموو نیوە دێڕە شیعرەکانی بەپێی سیستمێک، کەرت کردووە وشەی دوایی کەرتی یەکەم، دەبێتە وشەی یەکەمی کەرتی دووەم، وشەی دوایی ئەم کەرتەش لەگەڵ وشەی کەرتی یەکەم یەک وشەیە. شیعرەکەش وەک دیارە لەسەر بەحری هەزەج ڕێک خراوە، کە نیوە دێڕەکانی کەرت کردووە، هەر کەرتێک لەم تازانە بەکێشی سیلابی خۆماڵی حەوت بڕگەییش دەکێشرێ. قافیەی شیعرەکەش بەگشتی یەکێتیی قافیەی ئاساییە لەسەر دەنگی "ان" دامەزراوە.

کوردایەتی

لەشیعرێکیدا بەناوی "کورد" موخلیس دەڵێ:

قەومی کورد بۆچ ئێوە قەت نابنە برا
بەسیەتی پشتتان لەدونیادا برا
کوردی ئێران و عێراق و تورک و شام
بۆ لەوەختی خۆی وەها جێ جێ کرا
بۆچی یەک ناگرنەوە یەک پارچە بن
چەنگەباز بن بۆ هەموو لا ئاشکرا

بێ سیاسەت کەس نییە هەر ئێوەنە
وا لەتاریکی دەسوورێن بێ چرا
چاوەڕێم ئالایی کوردان هەلکرێ
هەرچی هات پێشکەوت و ئالای هەلکرا
نا تەبایی پشتی کوردانی شکاند
بۆ سەرۆکی کەس بەکەس نایێتە ڕا
هەر دەیانوێ باری خەلکی هەلگرن
تا وەها بن نابنە خاوەن سەرا
قەت مەلێ بێ دینە کوردی وا نەزان
کورد لەبێ دینیشەوە هەر پاش خرا
چۆن سەرۆکی کورد دەبێ بێگانە بێ
بۆ پشیلە قەت بەزی پێ نەسپێرا
با سەرۆک کورد بێت خوێنت هەلمژێ
نەک بەبێگانە بلێن کورد لێی درا
(موخلیس) نێزیک بووە گوێت لێ ببێ
سەربەخۆیی وا بەکوردستان درا

لەم شیعرە ئاسان و ساکارو پڕ لەسۆزەدا شاعیر ئامۆژگاری کورد دەکا، قسەو گازاندەی ڕۆژانەیە، ئەگەر مانای ڕستەکانی نەخرابانایە ناو چوارچێوەی شیعرەوە قسەییەکی ڕووتیان لێ دەردەچوو، بەڵام هەمووی لەسۆزەوە هەڵقوڵاوە، چونکە شاعیر ئەو هۆیانە بەرەو رووی کورد دەکاتەوە، کە بوون بەلەت و پەتکردنی خاک، ئەمەش دیارە لەئەنجامی کردەوەی کاربەدەستانە، ئەوانەی لەبەرژەوەندی خۆیان بەولاوە هیچی دیکە لە گۆڕێ نەبووە. شاعیر ئەوەندە دڵسۆزە بەخەونیش بێ و هەڵسوکەوت هەر چۆنێک بووبێ کوردستانەو سەربەخۆ بووە.لەم شیعرەدا بۆچوونێک سەرنج ڕادەکێشێ، شاعیر دەڵێ سەرۆکی کورد نابێ بێگانە بێ، ئەگەر خوێنیشت هەڵمژێ کورد بێ باشترە. هەر چەندە بۆ کەس نییە تێبینی لەسەر کاری هونەری داهێنراو هەبێ لەجوانکاری بەولاوە، بەڵام بۆ ڕوونکردنەوە لەڕێ ڕاستی لۆجیکەوە سەرۆکی کورد نابێ خوێنمژ بێ، شاعیر ڕاستە کە دەڵێ سەرۆک نابێ بێگانە بێ، بەڵام ڕاست نییە کە دەڵێ، خوێنمژیش بێ لەبێگانە باشترە، بەپێچەوانەوە لەرووی سایکۆلۆجییەوە ئەگەر دوژمن خراپەت لەگەڵدا بکا ئێشی دەروونی کەمترە لەوەی هاوخوێنت دوژمنایەتیت لەگەڵدا بکا.

شەنگەبێری

پێنجینە جوانەکەی وەفایی "شیرین تەشی دەڕێسێ" ئیلهامی داوەتە هەندێ لەشاعیرانی کورد، یەکێک لەوان موخلیسە، لەسەر کێش و قافیەی شیعرەکەی وەفایی نۆ بەند پێنجینی هۆنیوەتەوە لەمەبەستی وەسف و دلداری. بەم جۆرە دەست بەشیعرەکەی دەکا:

کە قارە قاڕی مەڕ هات وەکو هەوری بەهاری
هێنایە خوار لەسەر سەر ئەو شۆخە کۆفی لاری
بەهەوری سۆری پۆشی زولف و کەزی ڕەشماری
پشت بەستی بەستە پشتی لەژێر مەمکی هەناری
ناوی خوای خستە زاری دەچتە بێر شەنگەبێری
لەسەر قۆڵی کە لابرد کلەنگوچکی کەتانی
پارچە زیوێ وەدەرکەوت لەژێر بەفری بەیانی
لەدونیادا حەرامە لەپاش ئەو نەوجەوانی
خودا حیفزی بکاتن لەچاوی دوژمنانی .
دەڕوا بەخان و مانی دەچتە بێر شەنگەبێری

وەفایی شیرینی هەڵبژاردووە بۆ وەسفی لەنجەو لاری لەکاتی تەشی ڕستندا، وەسفی بزووتنەوەی ئەندامە جوانەکانی لەدەست و پەنجەو مەمک و زگ و ناو ڕانی دەکا. بەڵام موخلیس کچێکی شۆخ و شەنگی دەشتی هەولێری هەڵبژاردووە لەبەهارو سەرەتای هاویندا خۆی ئامادە دەکا بۆ مەڕ دۆشین. ڕستەی "دەچتە بێر شەنگەبێری" لەدوایی نیوە دێڕی پێنجەمی هەموو بەندێک دووبارە دەکاتەوە.

لەو دێڕانەدا شاعیر وەسفی بەهارو هەندێ لەئەندامە جوانەکانی ئەو کچە مەڕدۆشەی دەکا لەو کاتەی بەرەو جێگەی مەڕدۆشین دەچێ، واتە بێرێ. باس لەشەدەو پشتێندی جوان و فەقێیانەی کەتان و خەزیمەو گوارەی زێڕین دەکا، کە کولمی سووری لەنێوانیاندا دەدرەوشێتەوە.

شاعیر لەسەر شیعرەکەی دەڕواو دەڵێ:

بەقەددی شەنگ و شۆخی سولتانی نەونەمامان
وا کەوتە ڕێ بەلەنجە وەک کەبکی پڕ خەرامان
لەتافەتی لێ دەچکا لەسەر هەتاکو دامان
کەس نەبوو کاس نەبێتن لەبەر بۆنی شەمامان
کەی خوایە دێتە لامان دەچتە بێر شەنگەبێری

لەگەڵ وەسفی بزووتنەوەو لەنجەو لاری کچە جوانی مەرِدۆش، شاعیر خەریکی سروشتی بەهاری دەشتی هەولێرە، ناوی ئەو گوڵ و گوڵاڵانە دەبا، کە لەو دەشتەدا شین دەبن، هەموویان سەر دادەنوێنن لەژێر پێی ئەو جوانەی دەچێتە بێرێ. شاعیر ئاماژەی بۆ ئەو دەوەنە باڵا بەرزانە هەیەو لەگەڵ باڵای لەیلای مەجنوون بەراوردیان دەکا. ئەو کچە جوانەی دەچێتە بێرێ دیارە لەو بەهارەدا لەهەواری رەشماڵان لەگەڵ کەسوکاری دەژی. شاعیر، کە دەڵێ ئەو کاتەی لەرەشماڵ هاتە دەرێ بەرەو بێر بچێ، وەکو رۆژ وا بوو لەهەور بێتە دەرێ، ئەم وێنە هونەرییەی لەئەدەبی میللی نەتەوە کۆچەرەکان وەرگرتووە.

موخلیس قەسیدە پێنجینەکەی بەم بەندانە کۆتایی پێ دێنێ:

(موخلیس) ئەگەرچی پیرە قامەتی وا چەماوە
ئەممان لەدڵ جەوان و لاوچاک و تازە لاوە
بۆ گرتنی غەزالان کەیفی لەسەیرو راوە
بەتیری کچە کوردێک جەرگ و دڵی پساوە
یەقین کاری کراوە دەچێتە بێر شەنگەبێری

لەم دێرانەدا موخلیس وێنەی جوانی رۆمانتیکیانە دروست دەکا بۆ رێزگرتن لەو کچە جوانە مەرِدۆشە. دەیکا بەحۆری، کە ئەو حۆری بێ دەشتی قەراج لەخوارووی رۆژئاوای هەولێر دەبێتە بەهەشت. لەچاوو برۆو برژانگی کچە جوانی شەنگەبێری لەشکرێک دروست دەکا بۆ پاراستنی جوانی ئەو بەهەشتە. باڵندەو فرِندەو قازو قولینگ و مامزە چاو رەشەکانی دەشتی قەراج هەموویان لەخزمەت شەنگەبێری حۆرین. دیارە شاعیریش هەر چەندە پیر بێ، هەر دڵدارەو لەدڵداری ناکەوێ، دلبەری یا شەنگەبێرییە، یا هەر کچێکی دیکەی کورد، چونکە لەناو کورداندا کچی جوان زۆرە.

عەونی
١٩٩٢-١٩١٤

ژیانی

عوسمان کوڕی حەبیب کوڕی عەبدوڵڵا لەساڵی ١٩١٤ لەشاری کۆیە لەدایک بووە. لەتەمەنی مێردمنداڵی بووە لەساڵی ١٩٢٧ لەقوتابخانەی سەرەتایی تا پۆلی پێنجەمی خوێندووە. لەو کاتەدا باوکی کۆچی دوایی کردووە ناچار

بووە قوتابخانە بەجێ بێڵێ و خەریکی بەرێوەبردنی دوکانی باوکی و خێزانەکەی بێ. ئەمە بەهیچ جۆرێ رێگای لێ نەگرتووە هاتووچۆی حوجرەی خوێندنی فەقێیان لەمزگەوت بکا. لەمزگەوتی حەتک لەکۆیە لای مەلا محەمەدی مەلا برایمی عەودالانی هەندێ وانەی ئایینی ئیسلامی وەرگرتووە. عەودالانی شاعیر بووە، بەنازناوی شیعری "دلاوەر" ناسراوە. جگە لەمە لەدەرەوەی قوتابخانەی کتێبەکانی پرۆگرامی پۆلی شەشەمی سەرەتایی خوێندووە. لەسەردەمی لاوەتیدا ناوی "عەونی" وەک نازناو هەڵبژاردووەو لەشیعریدا بەکاری هێناوە. هەر لەو رۆژگارەدا گیانی نیشتمانپەروەری و کوردایەتی لەدڵ و مێشکیدا رسکاوە، وەک هەندێ لەلاوانی ئەو دەمە لەپارتی هیوا نزیک بووە. بەم رەنگە کەوتۆتە ناو بزووتنەوەی نەتەوەیی لەکوردستانی عێراقدا. بەم هۆیەوە چەند جارێک زیندانی کراوەو خۆی لەگرتووخانەو بەندیخانەکانی کۆیەو هەولێرو کەرکووک و بەغدا و کووت و نوگرەت سەلمانی باشووری عێراق دیوە. لەشوباتی ١٩٦٣ عەونی وەکو زۆربەی خوێندەوارو رۆشنبیری کورد تووشی بەندیخانە بوو، هەروەها لەساڵی ١٩٦٥ ماوەی حەوت مانگ لەگرتووخانەی هەولێر دەستبەسەر بوو.

عەونی بەدرێژایی ژیانی مووچەخۆری میری نەکردووە، لەسەر رەنج و کۆششی خۆی ژیاوە، دوکانی هەبووەو ئالوێری کردووە. دوا ساڵانی ژیانی بەنەخۆشی بردۆتە

سەرو تا لەڕۆژی ٢٠ی تەمووزی ١٩٩٢ لەکۆیە کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی باسکی عارەبیان بەخاک سپێرراوە.

شیعری

عەونی لەناوەڕاستی سییەکانی سەدەی بیستەم دەستی کردووە بەشیعر وتن، لەژیانیدا پێوەندی بەشاعیرانی کوردەوە بووە، بەتایبەتی ئەوانەی لەکۆیە زیندەگانیان کردووە، هەروەها لەڕۆژنامەگەری کوردییەوە نزیک بووە،وەک ڕۆژنامەو کۆوارەکانی گەلاوێژو بەیان و هەولێرو کاروان و هاوکاری و برایەتی.

شاعیرییەتی عەونی خۆڕسک بووە، بەگشتی مەسەلە لای ئەو بیر نەبووە، بەڵکو جوانکاری بووە، خەیاڵی ئامادە بووە ئیلهام لەهەموو جۆرە بزووتنەوەیێک وەربگرێ و بەرهەمێکی داهێنراوی ئیستێتیکی دروست بکا.

شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە

عەونی بەسەلیقە لەهەردوو جۆرە شیعری کوردی عەرووزی و سیلابی میللی خۆماڵی وتووە.

١- لەشیعری عەرووزیدا بەزۆری بەحرەکانی هەزەج و ڕەمەلی بەکارهێناوە، کەچی لەموزاریعدا سێ چوار شیعرو لەبەسیتدا تاقە شیعرێکی هەیە. لەیەکێتی قافیە ئەم دەنگانەی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی بەکارهێناوە: ا ت ج د ر ش غ ق ک م ن (ە-ـە) و وو ی ێ. لەپاش قافیە ئەم وشانەی بەکارهێناوە: (چبکا، دەکا، گرت، نەگرت، کرد، تر (دیکە)، عەشق، بم (ببم)، دەیزانم، چین، من، بوو (هەموو)، گەرەکە، لەکێیە، چی، دەوێ، دەکەم، کەم (بکەم)، ناکەم، کردم، بوو، نییە، بێ (ببێ)، دەوێ، نەبێ، نەدا، تۆ، ئیمڕۆ.

٢- لەشیعری کێشی خۆماڵی بەرهەمی زۆرە، هەموو کێشەکانی بەکارهێناوە. لەدە برگەیی و حەوت برگەیی شیعری فرە زۆرە. قافیەی مەسنەوی لەم جۆرە شیعرەدا بەکارهێناوە، لەگەڵ ئەوەشدا قافیەی ڕەنگاو ڕەنگیش لەشیعریدا بەرچاو دەکەوێ، لەپارچە شیعرێکدا قافیەی وەکو (ا ب ا ب ج د ج د) و هی دیکە دەبینرێ.

لەبنجدا شیعرە عەرووزییەکانی لەبابەتی لیریکن، ژمارەی دێڕیان کەمە، لەسەر بنچینەی یەکێتی قافیە دامەزراون، کەچی چیرۆکە شیعرییەکانی بەزۆری درێژن، ئەمانە دەکرێ قەسیدە یا پۆێمیان پێ بووترێ. کۆمەڵێک بەرهەمی لەم بابەتەی هەیە، ناوەڕۆکیان لەئەدەبی میللی سەرزار (فۆلکلۆر) و حیکایەتی بەرگوێی ئاگردان وەرگیراون. لەم لایەنەوە جێی خۆیەتی هەندێکیان دەستنیشان بکرێن: سەر گوزەشتەی مام ڕێوی و ورچ، ڕێوی و دەهۆڵ، سەرگوزەشتەی ورچ و مەیموون، پیرێک، مامەی لادێ، مارو باغەوان، گوڵ و بلبل، بازرگان و تووتی.

لەپێنجیندا عەونی چەند پارچە شیعرێکی بەندی پێنجینی هەیە (ا ا ا ا ب) هەریەکەی لەحەوت بەند پێک هاتووە. جگە لەمانە کۆمەڵێک تاک و چوارین و هەڵهێن (مەتەڵ)ی هەیە. هەروەها بەشێک لەچوارینی خەیامی کردووە بەکوردی.

عەونی شیعری چەند شاعیرێکی کردووە بەپێنج خشتەکی، وەکو نالی، وەفایی، مەیلی (نازناوی شیعری مەلا سابیری مەلا حەبیبە لەساڵی ١٩١٤ لەشاری کۆیە لەدایک بووە)، لەشیعری هێمن حەوت غەزەلی کردووە بەپێنج خشتەکی.

شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە

عەونی لەنێوەندێکی ئەدەبیدا ژیاوە، لەشاعیرو نووسەرانەوە نزیک بووە. کەسێکی خودا پێداو بووە، کە زوو ئاشنایەتی لەگەڵ دیوانی نالیدا پەیدا کردووە. نالی خۆش ویستووە ئەوەندە شیعری ئەوی خوێندۆتەوە بووە بەیەکێ لەقوتابییە زیرەکەکانی قوتابخانەی شیعری کوردستانی باشوور. جگە لەنالی لەکۆنەکان کاریگەری مەحوی و وەفایی بەسەریەوە هەیە. لەتازەکانی سەرەتای سەدەی بیستەم شیعری ئەحمەد موختارو هێمن ئاسۆی خەیاڵیان فراوان کردووە. ئەمانە هەموویان بوون بەسەرچاوە بۆ شیعری عەونی. هەندێ جار بەدەسکارییەوە لێیان وەردەگرێ، هەندێ جاری دیکە ئیلهامی دەدەنێ بۆ وتنی شیعرێک دەبێتە زادەی خەیاڵی شیعری هەردوو لایان.

لەڕووی ناوەڕۆکەوە عەونی وەستای غەزەلی کلاسیکیی ئاساییە لەوەسف و دڵداریدا، لەکوردایەتی دەستێکی درێژی هەیە. ناوەڕۆکی نیشتمانپەروەری تێکەڵ بەدانایی و دڵداری کردووە، دەکرێ "غەزەلی نیشتمانی"

پێ بوترێ. لەناوەڕۆکی شیعرە نیشتمانییەکانیدا بەئاشکرا دیارە بیـــر بەســـەر خـــەیاڵدا زاڵە، لەبەر ئەوە لەڕووی جـوانکارییـەوە ئەم شـیـعـرانە ناگـەنە پلەی شـیـعـرە دڵدارییـەکـانی، بەڵام ئەگـەر لەژێر ڕۆشنایی شـیـعـری پەروەردە (دیداکـتـیکی)یەوە تەماشـا بکرێ ئەم شـیـعـرە نیشتمانییانەش وەک بەرهەمێکی هونەری داهێنراو خۆیان دەنوێنن.

عەونی لەناسیۆنالیزمی کوردی (کوردایەتییەوە) دەرباز بووە بۆ ئەنتەرناسیۆنالیزم. پشتی ڤێتنامی باکووری گرتووەو دژی دەستدرێژی ئەمەریکا وەستاوە، هەروەها لەسەر مافی فەلەستینییانی کردۆتەوە.

نموونەی شیعری

دڵداری و وەسف

لەشیعرێکیدا عەونی دەڵێ:

گـەلاوێژ کـاتێ هەڵهـات نیـوەشـەو بوو
کە چاوی مەستی ئەو شۆخە لەخەو بوو
بەیان بوو غـونچـە پشکووت و هەزاریش
خـەوالوو کـفت و کـۆی بێـداری شـەو بوو

لەکۆتاییدا دەڵێ:

لەڕێی هاتا نەهات ئەمـجـارە (عـەونی)
لە مـەیدانی گـرەو ئەسـپی جـەدەو بوو

لەم شیعرەدا عەونی ئیلهامی لەنالی وەرگرتووە، هەندێ وێنەی داهێنراوی وێنەکـانی نالی دێنەوە یادی خـوێنەر، بەڵام وەستایی تێدا نواندووە، بەڵگەکانی بریتییە لەچەند ئەندامێکی وردی دلبـەر لەگـەڵ هەندێ لەدیاردەکـانی سروشت بەراوردیانی کردووە. شاعیر هێلانە لەسەر کوڵمی دلبەر دروست دەکا:

دڵ لەمن تۆراوە دیســان هەمـدەمی یاری دەوێ
ئارەزووی گـەشت و گـوزارە باغ و گـوڵزاری دەوێ
بولبـول ئاسـا وا خـەریکی ئاشیـان هەڵبـەستنە
غـونچـەیێکی ناسکی وێنەی دەمی یاری دەوێ
پەرچەمی چین چین بەڕێز هێنایە دەوری ڕوومـەتی
گەنجی ڕوخساری هەمیشە جووتێ پاسداری دەوێ

شاعیر ئارەزووی ئەوە دەکا لەسەر کوڵمی دلبەر وەکو بلبل هێلانەیێک دروست بکا. کەرەستەی ئەو هێلانەیە پەرچەمی دلبـەرە لەدەوری ڕوومـەتی ئالاوە. دەمی دلبـەر غـونچـەییێکە لەوانەی بلبل گـرفـتـاری بووە، دوو کەزییەکانیشی پاسەوانی هێلانەکەن. ئەمە وێنەیێکی هونەری داهێنراوی شاعیرانەیە.

لەشیعرێکیدا عەونی ملوانکە لەشیعر دروست دەکا:

ملوانکەییێکی لە هەڵبـەستی جـوان
بۆی دەهـۆنمەوە وێنـەی مـــرواری
بەکـێـشـان سـووک بێ بەنرخ گـران
پێـشکێـشی دەکـەم بەناوی دیاری
کـە کـوردیە ملی گـەردانەی هونەر
وەک لەعلی سـوورە شین وەک پیـرۆزە
زۆر بەنرخـتـر لەدانەی گـەوهەر
ئەوە جـەژنانەی جـەژنی نەورۆزە

نەورۆز لەلای شاعیر ئەوەندە پیرۆزە، دلبەر ئەوەندە خـۆشـەویـسـتـە، دەبێ چی شـایانی دیاری بێ بۆ ئەو خۆشەویستە بەهۆی ئەو جەژنە پیرۆزەوە! هەموو گەنجینەی سەر ڕووی زەوی کەمە، ئەو کیژە شایانی دیارییێکە وێنەی نەبێ، ئەو دیارییە ئەم شیـعـرە جـوانەیە کـە شـاعـیـر دایهێناوە.

نیشتمانپەروەری و کوردایەتی

لەلیـریکێکیـدا عـەونی بەناوی "بەرەو هەواری سەرکەوتن" دەڵێ:

کـۆچبـار کـۆچی کـورد بەرەو کـۆسـاران
بنەوبارگـەیان خـست لەنزاران
بەرەو هەورازی سـەرکـەوتن دەڕۆن
مـژدەی سـەربەسـتی دەدەن بەیاران
دوا حـەشـارگـەم بێ لانەی خـوێناویم
دەگـەڕێمـەوە لای گـیـان سـپـاران
بەخـوێنی سـووری زامی ناسـۆرم
دەبێ ڕەنگین بێ مـەکـۆگـای جـاران

کـاروانی خـەباتی میللەتی کـورد کـەوتۆتە ڕێ بەرەو ژوور، بەرەو لووتکە. لەوێ کـاروان دەگـاتە ئەنجـام. ئەم

کۆششە بۆ گەیشتن بەهیوا بەبێ خوێن ڕشتن و شۆڕش سەرناگرێ. ئەمە تیۆریی ڕۆشنبیری کورد بوو لەو سەردەمەدا. ئەو کاتە ڕاست بوو لەبەرئەوە ئەو شیعرە بەهۆی هەوێنی جوانکارییەوە بۆ هەموو کاتێک دەست دەداو کۆن نابێ. کاروانی خەباتی کورد ئەگەرچی تائێستاش نەگەیشتۆتە ئەنجام، بەڵام خوێن ڕشتن باوی نەماوە. ئەگەر شاعیرێک یا ڕۆشنبیرێک هەر چەندە ڕۆمانتیکیش بێ لەسەدەی بیست و یەکەمدا خوێن ڕشتن ناکاتە مەرج بۆ گەیشتن بەئامانج.

عەونی گفتوگۆی لەگەڵ کچێکی کوردا هەیە، ئەو کچە ڕەمزی کچی دایکی نیشتمانە، بەم دێڕانە پرسیاری لێ دەکا:

گوتم ئەی کچ لە گەشتی
شارستانی یا دەشتی
وا جوان و پاک ڕەوشتی
مەسیحی یا زەردەشتی!

***

ئەو کچە کوردە نازدارە
ڕەنگ زەردو لێو بەبارە
بەرگی ڕەشی پۆشیوە
وا مەلوول و غەمبارە

عەونی کچێکی جوان و نازداری کردووە بەڕەمزی کچی دایکی نیشتمان، جلی ڕەشی پۆشیوەو لێو بەبارە، لێی دەپرسێ بۆ وا پەشۆکاوە! فرمێسکی کچ دێتە خوارێ، هەنسکە هەنسکییەتی، شاعیر لێی دەپاڕێتەوە، سوێندی دەدا باس لەکارەساتی خۆی بکا، کچی دایکی نیشتمان دەبێتە وەدرام و دەڵێ:

گوتی ئەی برای کوردی من
گەر بزانی دەردی من
هیچ جاری تر ناپرسی
مەلوولی و ڕەنگ زەردی من

***

لەکۆتاییدا دەڵێ:

حەیفم لە کوردەواری
بۆ لاوانی هوشیاری
خۆزایی ڕەنجەڕۆ بن
زۆرن تێکدەری کاری

شاعیر دواکەوتن و بەجێمانی خەڵکی کورد لەکاروانی میللەتان و ئەو کارەساتانەی بەسەریان هاتووە دەگەڕێنێتەوە بۆ کردەوەی خۆپەرستی و چاوچنۆکی ناو میللەتی خۆی. خیانەتی میللەت فرۆشان و زەبرو زەنگی سەرداران هێندەی سیاسەتی ناهەمواری هاوسێیانی کوردو بەرژەوەندی ئەمپریالیستەکانی ئەورووپاو ئەمەریکا، بەڵکو زیاتریش بۆتە هۆی هەموو ئەو گیروگرفتانەی کورد تیایاندا دەژی. شاعیر ناهەقی نییە بەزمانی ئەو کچەوە جنێو بەو سەرۆکانە دەدا.

عەونی لەشیعرێکیدا باس لەکاوەی ئاسنگەری مێژووی دێرینی ڕۆژگارانی ئەرکیۆلۆجی ئەفسانەیی دەکا. ئەوجا کاوەیێکی دیکە دەدۆزێتەوە لەسەدەی بیستەمدا لەمستەفا بارزانی بەرجەستەی دەکا:

دوو هەزار ساڵ لەمەوبەر
هەستا کاوەی ئاسنگەر
بوو بەپێشڕەوو ڕابەر
دەستی کرد بەشۆڕو شەڕ
بەهێزی بازوو و مەچەک
نایە سەر شانی کوتەک
دژی زۆردار ڕاوەستا
سوێندی خوارد بەئاڤێستا

شاعیر دەڵێ لەمێژووی دێرینی کورد لەناو هۆزەکانی باپیرانی کوردی ئێستاکە، یەکێکیان مادەکان بوون قارەمانێکیان لێ هەڵکەوت، ناوی کاوەی ئاسنگەر بوو، شۆڕشی هەڵگیرساندو میللەتی خۆی لەزۆرداری ئەژدەهاک (زەحاک) ڕزگار کرد. لەنەوەی کاوە و میدیاییەکانی کۆن لەسەدەی بیستەمدا مستەفا بارزانی پەیدا بوو:

لەوسا ئاگر یەکجاری
دروشمە بۆ ڕزگاری
پشت بەپشت هەر مایەوە
بەهیچ هێز نەکوژایەوە
تاکو سەدەی بیستەم هات
پاش هەزاران کارەسات
لەکوردستانی بەرین
کاوەی سەدەی بیستەمین
ئاڵای خستە سەرشانی

شـــۆڕشـــێکی بەرپاکـــرد
مـــافی کـــوردی داواکـــرد

لەرۆژگارانی مێژووی ئەفسانەیی کۆنەوە ئەو ئالآیەی کاوە هەڵی کردبوو هەر دەشەکێتەوەو پشتاوپشت قارەمانانی مێژوو لەیەکتریان وەرگرتووە، تا گەیشتە سەدەی بیستەم و کەوتە دەست مستەفا بارزانی. مەبەسی شاعیر هەڵگیرسانی ڕاپەڕینی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦١ە لەکوردستانی عێراقدا.

دانایی و مێژوو

عەونی لەڕاستی دوور نەکەوتۆتەوە، کە دەڵێ مێژوو درۆیە:

ئەگەر ڕاستت دەوێ مێژوو درۆیە
هەمــــوو ڕووداو و ڕابردوو درۆیە
بەچاوی خۆت دەبینی کارەساتێک
دەگۆڕێ پێچەوانەی هەر لە کاتێک
ئەوەی مێژوو دەنووسێ وەک بەڕۆژە
گوڵێکە تابیعی سووڕانی ڕۆژە

لەم دێڕانەدا شاعیر کە هێرش دەباتە سەر زانستی مێژوو ناهەقی نییە، چونکە بەسەرهاتی ڕووداوێک وەکو بووە نانووسرێتەوە، بەڵکو وەکو ئەوەی مێژوونووس یا دەسەڵات بەدەست دەیەوێ دەنووسرێتەوە. لەبەر ئەوە بۆ دوارۆژ وەکو سامانێکی ڕۆشنبیری و بەرهەمی ئەدەبی و هونەری داهێنراو (شیعرو پەخشان) سوودی بۆ کۆمەڵی مرۆڤایەتی هەمیشەییە، بەڵام زۆربەی مێژووەکە لەکەڵک دەکەوێ و کەمی دەبێتە سەرچاوەی ڕاستەقینە. بەتایبەتی مێژووی سیاسی کوردی سەردەم.

جاهید
١٩٩١-١٩١٨

ژیانی

بورهان کوڕی محەمەد کوڕی عەبدولڕەحمان دۆغرەمەچییە. لەساڵی ١٩١٨ لەهەولێر لەدایک بووە. وشەی "جاهید"ی هەڵبژاردووە وەک نازناوی شیعر. قۆناغی خوێندنی سەرەتایی لە قوتابخانەی ئوولای

(یەکەمی) هەولێر تەواو کردووە. لەتەمەنی منداڵیدا باوکی کۆچی دوایی کردووە. دایکی شووی بەشوبرای خۆی کردۆتەوە، کە جەبار ئاغای کانی شاعیرە، واتە مامی جاهید، لەبەر ئەوە لەماڵی مامی گەورە بووە. لەدوای خوێندنی سەرەتایی لەقوتابخانەی ناوەندی هەولێر خوێندوویەتی. لەپۆلی دووەم لەساڵی ١٩٣٤ لەقوتابخانە دوورکەوتۆتەوە، لەو سەردەمەدا دایکی کۆچی دوایی کردووە بێ دالدە ماوەتەوە، تووشی دەست کورتی و ئاوارەیی بووە. کە ناوی بۆ خزمەتی سوپا هاتووە خۆی نەدزیوەتەوە، لەساڵی ١٩٣٧ تا ١٩٤٠ سەرباز بووە لەئۆردووگاکانی کەرکووک و سلێمانی و کۆیەو ڕواندز. هەر لەو کاتەی لەعەسکەری ڕزگاری بووە خووی داوەتە سەرخۆشی و ژیانێکی بێ سەروبەری بردۆتە سەر. وەکو خۆی دەیگێڕێتەوە بێ جێگاو ڕێگا بووە. بەئاوارەیی هەر شەوێ لەجێیێک نوستووەو شەوانی بێگاری لەخان و مزگەوت و ماڵی برادەران بردۆتە سەر. زۆربەی ژیانی ڕۆژانەی بەسەرخۆشی بەئەنجام گەیاندووە، بەڵام مەستێکی بێ وەی بووەو زیانی بۆ خۆی نەبێ بۆ کەسی دیکەی نەبووە.

لەساڵی ١٩٤٥ جاهید یەکێک بوو لەوانەی بەر لێشاوی هێرشی حکومەتی کۆنەپەرستی عێراق کەوتن بەهۆی بزووتنەوەی ئەو سەردەمەی بارزانییان و ماوەیێک لەگرتووخانە مایەوە. لەپەنجاکانی سەدەی بیستەم ژنی هێنا، ماوەی سەرخۆشی و ئاوارەیی لەژیانیدا تا پلەیێک

بەسەرچوو و هەندێ ئۆقرەی گرت. لەو کاتەدا بوو بەمووچەخۆر لەبەڕێوەبەرایەتی کاروباری ڕێگاوبان و هاتووچۆ لەهەولێر. لەپاشان کارگێڕی نامەخانەی ناوچەی عەنکاوەی پێ سپێررا لەهەولێر. لەدوای ماوەیێک خانەنشین کرا. ئەم مرۆڤە بەدبەختە خێر نەدیوە لەڕۆژی ٢١ی کانوونی دووەمی ١٩٩١ لەهەولێر کۆچی دوایی کردو هەندێ شیعری جوان و بەپێزی لەدوای خۆی بۆ نەتەوەی بەجێ هێشت.

شیعری جاهید

ژیانی جاهید لەماڵی جەبار ئاغای کانی مامی بەمنداڵی چێژی شیعری لەلای دروست کردووە، لەتەمەنی پازدە ساڵیدا هەوڵی داوە شیعر دابنێ. کە مامی مووچەخۆر بووە لەڕواندزو بێخود گەشتی ئەو ناوەی بووە لەماڵی مامی ئەو شاعیرەی ناسیوەو شیعری بۆ خوێندۆتەوە. سافی هیرانی دیوە، لەڕانیە دڵداری ناسیوەو بووە بەهاوڕێ لەگەڵی. لەو سەردەمەدا سەعدی مەلا رەئووفی برا گەورەی دڵدار مووچەخۆر بووە لەڕانیە. لەپاشان لەساڵی ١٩٤٠ شیعرێکی داشۆرین ئامێزی سووکی داناوە لەگەڵ دڵدار شەڕ بە کانی شاعیر دەفرۆشن. لەشاعیرە لاوەکانی سەردەمی ژیانی خۆی ناسیاوی لەگەڵ ئەحمەد دڵزارو مەسعوود بێبەش و مەدحەت بێخەو و جەلال مەدحەت و پیربال مەحموود هەبووە.

ئەم نێوەندە شیعرییە دەورێکی گرنگی بووە لەمشتوماڵ کردنی هەستی شیعری لای جاهید، شیعرێکی زۆری کلاسیکی و نوێی لەبەر بووە، کۆمەڵێک وێنەی داهێنانی شیعری لەخەیاڵیدا دروست بووە. گوێی مۆسیقی دووبارە وێنەکانی دارشتۆتەوە بەزمانێک هەندێ جیا لەو شیعرانەی لەبەری بووە. مەبەس لەو زمانە شێوە زارەکەی هەولێر یا سۆرانییە لەدیالێکتی کرمانجیی باشوور، لەهەندێ لەتەعبیرەکانیدا ئەدگاری ئەم شێوازە بەرچاو دەکەون.

شیعری جاهید لەڕووی ڕوخساردوە، بەتایبەتی لەکێش و قافیەدا، هەردوو کێشی بەحری عەرووزی و خۆماڵی بەکارهێناوە. هەروەها لەقافیەدا یەکێتیی قافیەی عەرووزی و جووت قافیەی خۆماڵی (مەسنەوی) بەکارهێناوە. زمانی شیعری ئاسانە، مانا لەڕووە، لەشیعری میللیی سەرزارەوە (فۆلکلۆرەوە) نزیکە.

بەگشتی هەموو شیعری جاهید دەچێتە ناو بابەتی لیکریکەوە. شیعری بەقەوارە کورتە، چەند پارچەیێکی درێژی هەیە دەتوانرێ بەقەسیدە بژمێررێن. جگە لەوە شاعیر بایەخێکی زۆری بەچوارین داوە. زیاتر لە ١٦٠ چوارین لەدیوانیدا بەرچاو دەکەون. زۆربەیان لەزادەی بیرو خەیاڵی خۆی دەژمێررێن. لەهەندێکیاندا هەست بەتارمایی شێوازی عومەر خەیام دەکرێ.

شیعری جاهید لەڕووی ناوەڕۆکەوە بەشێک لەمەبەستەکانی شیعری کوردی گرتۆتە خۆی، لەوانە وەسف و دڵداری و ستایش و کوردایەتی و نیشتمانپەروەری و داشۆرین و کۆمەڵایەتی و هی دیکە بەشی زۆری شیعری دەچێتە خانەی ئامۆژگاری سەرو سەربردە کۆنینەو پەندی پێشینان و قسەی نەستەق و بیری فەلسەفی، بەتایبەتی لەچوارینەکانیدا.

نموونەی شیعری جاهید

یەکەم شیعری جاهید

لەو شیعرەدا دەڵێ:

لەبۆ دەفعی غەمی دنیا
لە دەستم بادە بوو پەیدا
عەقڵ فەوتا جیگەر سووتا
بەجارێ کەوتمە سەحرا
غەمم یەک بوو هەزاری کرد
دەخیلی گوڵعوزاری کرد
خەریکی ئاه و زاری کرد
بەشەو تا ڕۆژ نەبێ بیللا

لەکۆتاییدا دەنووسێ:

بەحاڵی (جاهید)ی مەعسووم
ئەگەر ڕەحمێ نەکەن مەعلووم
حیسابی من چ بێ مەفهووم
نەپرسن لێم لە مەحشەردا

ئەم لیریکە جوانەی جاهید تیۆریی هەندێ لەڕەخنەگرانی ئەدەبی گێتی ڕەت دەکاتەوە، ئەوانەی لەسەر ئەو باوەڕەن بەرهەمی شاعیر لەڕووی جوانکارییەوە لەگۆڕان و پەرەسەندندا دەبێ بەپێی گۆڕانی فیکری و وەرگرتنی زانیاریی تازە بەدرێژایی ژیانی. ئەم بەرهەمە یەکەمین شیعری جاهیدە، کەچی بەکاملی لەدایک بووە، ئەمە سیفەتی هەمیشەیی داهێنانی ئەدەبی و هونەرییە.

وسف و دلداری

لە لیریکێکیدا جاهید دەڵێ:

گــوڵی باغی بەهەشــتی ســەرزەمین
ئەســەف بۆ من غــەم و ئەزیەت ئەچینی
چناری ســـەرچناری ســـەر ولاتی
بــەژن بــەرزی نــەزانــی نــازەنــینــی
قــەســەم بەڕوومــەتی ئاڵت کــە ناڵە
شــیــفـا بەخش و تەبیــبی گــشت برینی
تەبیــعــەت هەر وەکــو منداڵی ســاوا
خـــەریکە تێک بدات تەرتیـــبی ژینی
ئەگــەر شــەقلاوە مــێــرگ و مــێــرغــوزارە
ئەتۆش شاخێکی سەر لەوحەی سەفینی
لەدەرسی مــەکــتــەبی عــەشق و تەبیــعــەت
شــەهادەت من ئەدەم تۆ یەکـــەمـــینی
ئەبوو جــاریّ بپــرسی حــاڵی (جــاهیــد)
لەبەر چی وا کـــزو مـــات و حـــەزینی

لەم شیعرەدا جاهید ڕووی کردۆتە دلبەرو بەسەر جوانیدا هەڵدەڵێ. ڕەوانبــێــژی شــیــعــرەکــە هەر لەو وێنانەدا خــۆی دەنوێنی کە شاعیــرانی کــلاسیک دۆزیویانەتەوە یا دایان هێناوە. ڕەوانی شیعرەکەو ناوهێنانی هەندێ جێگەی خاکی نیشتــمــان جوانییێکی دیکەی داوەتە شیــعــرەکە وەکــو ئەو وێنەیەی شاعیر کێشاویەتی و شەقلاوەی کردووە بەمێرگ و مــێــرغــوزار و دلبــەریش بووە بەشــاخی ســەفین و مــایەی جــوانی مــێــرغــوزارەکــە، چونکە قــەدپاڵ و دەشـتــەکــەش دەپارێزێ.

لە شیــعــرێکیدا جاهیــد بەناوی "یادی ڕۆژانی ڕابردوو" لەساڵی ١٩٣٣ هۆنیویەتییەوە دەڵێ:

ڕۆژێ ئەچوومـــــە مـــــاڵەوە
بەس خـــــۆم و تەنیـــا حـــاڵەوە
بێ ئــەزیــەت و مــــــەلالــەوە
بێ مـــەقــســـەدو خـــەیاڵەوە
دیتم لەســـەر کـــۆشک و ســـەرا
مـــەحـبــووبێ عـــەینی شـــەوچرا
تاقـــــەت و ســـــەبرم لێ بڕا
ئیـــــشــــارەی کــــرد لەپاڵەوە

لەسەر شیعرەکە بەردەوام دەبێت:

وتی ڕۆژت هەلات (جـــاهیـــد)
تۆم خـــۆش ئەوێ خـــودا شـــاهیـــد
با بتـــەقێ ورگی حـــاســـیـــد
بمرێ بەقـــــیـــل و قـــــالەوە
وتم ئـــــەی ڕووحـــــی ڕەوانم
ئەمــناسـی کـــــە من بــورهــانم
بــولـبـــــــولی بــاغــی دلانم
بــێ پــەرو پــــووچ و بــاڵـــەوە

لەم لیــریکەدا جــاهیــد بەسـەرهاتی دروست کــردووە پێوەندی بەکاتەوە هەیە، لەوەوە دەست پێ دەکا ڕۆژێکیان بەرەو مـاڵ دەبێتـەوە، لەسەر تەلاری کۆشکێکدا جوانێک دەبینێ. دڵی دەسمێ و گــرفــتــاری دەبێ. ئیــتــر دەکــەوێتـە وەسـفی ئەندامــە بێ وێنەکـانی لەجـوانیـدا. لێی نزیک دەبێتــەوەو گفتوگۆی لەگەڵدا دەکاو بەڵێنی پێ دەدا ڕۆژی شەموو بەیەکتری شاد ببنەوە. لەکاتی دیاریکراودا جاهید دەچێتە بەردەرگای و دەست لەملی یەکتری دەکەن، شەو تا بەیانی خەریکی دەسبازی و ماچ و مووچ دەبن.

لێرەدا شـاعیـر بەپێچەوانەی شیـعـری کـلاسیکی ئەم بەســـەرهاتە کــۆمــیـــدییــانە دوایی پێ دێ، بەو مـــانا کـلاســیکیــیــەی، کە هەمـوو ڕووداوێک ئەگــەر بەخـۆشی و هەلهەلە کۆتایی پێ بێ کۆمیدیای پێ دەڵێن بەپێچەوانەی تراجیدیا.

لەچوارینێکیدا جاهید دەڵێ:

بلێن بەو یارە شیـرینەم لەسـەر ڕوو پەردە با لادا
ئەوی هەمـبـوو لەدنیـادا بە بەحری حوسنی ویم دادا
فـیـغانی گوڵ لەبۆ بولبول لەپاش مردن دەوا نادا
ئەگــەر هەیبـوو چ ئیـحســانێ بداتن پێم لەدنیـادا

جاهید دەیەوێ ئەوە لە دلبەر، بگەیەنی ئەوەی لەگێتیدا هەیەتی ئەو دڵدارییــەیە، کە دڵی بەدڵی دلبـەر گــرێ داوە، لەبەر ئەوەیە پێش مـردن دەبێ پێی شـاد بێ چونکە شینی گوڵ بۆ بلبل لەدوای مردن کەڵکی نییە.

وسف و ستایشی خۆی

لەشیعرێکیدا بەناوی "من چیم!"دا دەڵێ:

لەشــەڕ دوورو لەغــەم دوورم لەناو دڵ ســاف و خــاڵیــمــە
لەبەر ئەم حــاڵەتەم دائیم لەئەم ئەفــلاکــە حــاڵیــمــە

ئەگەر سەد ساڵە عومرم بێ ئەسەف نابەم بەژینی خۆم
بەیەک ساڵە ئەزانم خۆم لە دەورێکی منداڵیمە
بەزاهیر گەرچی ئینسانم لەباتین خۆم ئەزانم چیم
بەرەڵلای دەشت و سەحرا نیم مەلێکی جوان و ماڵیمە
لە ڕەوزەی زاتەکی عالی ئەخوازم بینی ئومێدم
ئەگەرچی دوورە ئەڕواحم دەخیلی بابی عالیمە
نەجاتم هەر بووە بیللا لە وەحشەت یا لەناو وەحشەت
شوعووری پاکی ئەفکارم لەپەردەی پڕ خەیاڵیمە
دڵم مەفتوونی زاتێکە موحەممەد ناوی نووسراوە
لە مەیدانی عەشقبازی کەمالیمە جەمالیمە
منم (بورهان)ی ئەم دەهرە بەشوهرەت پێم دەڵێن (جاهید)
نە فیردەوسی و نە مەولانام نە کانیمە و نە نالیمە

لەم شیعرەدا هەرچی خوو و ڕەوشتی باشە جاهید بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ و ستایشی خۆی دەکا، باوەڕی بەئایینی ئیسلام هەیە، بەهەوایێکی سۆفیزمیانە تەماشای شەریعەتی ئیسلام دەکا. وەکو هەندێ لەشاعیرانی کلاسیکی خۆی بەشاعیری گەورە لەقەڵەم دەدا، خۆی بەفیردەوسی و جەلالەدینی ڕۆمی و کانی مامی و نالی گەورەی شاعیرانی کورد نادا.

پشیلەی ناو گرتووخانە

لەسەردەمی ڕاپەڕینەکەی بارزانییان لەساڵی ١٩٤٥ جاهید لەلایەن دەسەڵاتەوە دەگیرێ. لەناو گرتووخانەدا ئاشنایەتی لەگەڵ وەهاب ئاغای جوندیان و حەمەد ئاغای مێرگەسۆرو برایم ئاغای کاولۆکان پەیدا دەکا. دیارە ئەوانیش بەناوی جموجۆڵی کوردایەتی گیرابوون. لە نیوەشەوێکدا پشیلەیێکی برسی لەگیراوەکان نزیک دەبێتەوە. ئەم دیمەنە دەبێتە سەرچاوەی ئیلهام بۆ جاهیدو ئەم شیعرە دادەنێ:

پشیلەیێکی وەک بەشەر خولقاو
لێمان هاتە ژوور بە میاو میاو
تەسلیم کرا دامنا لە ڕۆخم
ئەبێ بۆ ئەمە نەختێ بکۆخم
لە دەموچاوی گەلێ تێفکریم
ئەو هەڵبەستەیەم من لەوی کریم
پاشی مەرحەبا نانم دەرخوارد دا
زانیم برسییە بەحەققی خودا
گەلێ مەغدوورە گەلێ برسییە
شەریفی ئاشچی لێی نەپرسییە
وتم هەی فەقیر هەی بەستەزمان
میوانی ئەتۆ لای کاکە بورهان
من زمانی تۆ لە کوێ پەیاکەم
بەکامە دوکتۆر دەردت دەواکەم
بۆ کامە حاکم دەردی تۆ بەرم
کێ بێ بخوێنێ قسەو دەفتەرم
هەزار محامی هەزار فەیلەسووف
لە تەشی ئەدرێ ئیمرۆ وەکو سووف
هەزار مەلاو و هەزار خوێندەوار
فلسەکی ناکا ئیمرۆ لە بازاڕ
هەزار خەریجی سانەوی و عالی
لە کون و قوژبن بۆ خۆی دەناڵی
هەزار کاتبی خۆش خەت و ئینشا
بوویتە غولامی چەلەبی و پاشا
ئیمرۆ بێ پارەی هەتیوی بێ باب
لەشی ڕزیوە لە دەردو عەزاب
حەپسخانەیە جێگەو مەسکەنی
لەسەر ئەو حاڵەش هەر پێنەکەنی
ئەگەر جارێکی ڕووی خۆی ترش کا
دەڵێن کفری کرد لەقاپی خودا
جا ئەی پشیلەی بێ چارەو زەلیل
کە تۆ واهاتی بۆ لای من دەخیل
ئەتۆ بۆ زگت وا پەرێشانی
ئیمشەو میوانی برات بورهانی
شەرت بێ تێرت کەم برسیت نەهێڵم
وەها مەزانە لەتۆ بەفێڵم

جاهید لەم شیعرەدا لەناگزووری کۆمەڵایەتی و دواکەوتوویی خەڵکی دەدوێ. دەسەڵات بەدەست کەسانێکەوەیە لەبەرژەوەندی خۆیان بەولاوە هیچی دیکە نابینن، فەیلەسووف و خوێندەوار نرخیان نییە. زانست و ئەدەب و هونەر بەهیچ ناچن. پارەو ناوی بێ ناوک مەبەستە، ڕۆشنبیر هەموویان لەخزمەت پاشاو چەلەبی و

دەوڵەمەندی نەخوێندەواری دواکەوتوون. جاهید لەگەڵ پشیلە قسە دەکا، خۆی لەو کەسە بێهۆش و زۆردارانە جیا دەکاتەوە، بەپشیلە دەڵێ خۆشی دەوێ، ئەو شەوە میوانی ئەوە، زگی تێر دەکا، بەدڵسۆزییەوە هەڵسوکەوتی لەگەڵدا دەکا، ئەمەی بەڕاستییە و فێڵ و فەنەری تێدا نییە.

کوردایەتی

لەشیعرێکیدا جاهید دەڵێ:

هەتاکەی ئاوو خاکی تۆ نەسیبی خوێن مژی خۆت بێ
هەتاکەی دوو یاری ئەغیار لەگەڵتا هەم دەم و جۆت بێ
هەتاکەی بەم خەیاڵاتە شەو و ڕۆژ ئاه و ڕۆ ڕۆت بێ
هەتاکەی دەست و پاوو گەردەنت بەسراوەیی کۆت بێ
هەتاکەی نایەڵێ ئەم جەننەتە بێ ئاگرو سۆت بێ
هەتاکەی چاوی غەیرە هەر لەنان و لەززەتی دۆت بێ

دواتر دەڵێ:

گوڵی خۆت لێ نەکا بایێکی تر خۆت بۆنیکە چاکە
هەتاکەی غەیرە غەسبی لەدەستت عەردی وا پاکە
بەسە غەیرە بکێڵێت و بچینی ئەم زەوی و خاکە
ئەسەف ئەم کوردە هەردەم وا غووروورو مەست و بێ باکە

***

برایەکێن برایینە هەمووو یەک دین و ئایینێن
ئەگەر یەکتر بحوبینێن لەپێش چاو خۆش و شیرینێن
بەسە ئەم هەندە موحتاجی خەراباتی ڕق و کینێن
هەموومان چاوەنۆڕی ڕۆژەکێن ناوی بەجێ بێڵێن
هەتاکەی نایەڵێ ئەم جەننەتە بێ ئاگرو سۆت بێ
هەتاکەی چاوی غەیرە هەر لەنان و لەززەتی دۆت بێ

ئەم شیعرە لەسەر بنچینەی بەندی شەشێن (شەش نیوە دێڕە شیعر) دامەزراوە، دوو نیوە دێڕە شیعری دوایی لەهەموو بەندەکاندا دووبارە دەبنەوە (اااا م م، ب ب ب ب م م، جـ جـ جـ جـ م م...). لەم شیعرەدا جاهید ڕووی قسەی کردۆتە میللەتی کورد، لەلایێک سەرزەنشتی دەکاو لەلایێکی دیکەوە ئامۆژگاری دەکا. لایەنە ڕەشبینییەکانی ژیانی کوردەواری بۆ دەگێڕێتەوە، باس لەدواکەوتوویيان دەکا، بەشان و باهووی سروشتی کوردستان هەڵدەڵێ. ئەو خاکە ڕەنگینەی شایانی ئەوە نییە وا بەدواکەوتوویی بمێنێتەوە، ڕۆڵەکانی لەخەودا بن، خەڵکی دیکەش هۆشیارانە مەدەنییەت بۆ خۆیان دروست بکەن. بەلای شاعیرەوە کورد نووستووەو هەوڵ دەدا لەخەو هەڵیسێنێ.

مەی و مەیخانەی جاهید

لەشیعرێکیدا جاهید دەڵێ:

تێکە لە بۆ من کەم کەمە شەراب
دڵم حازرە بۆ مەزەو کەباب
مەڵێن بۆ ڕەنگی بادە سوور ئەکا
گەلێ شەرمنە لێم ئەکا حیجاب
من بەیەک دوو قوم تێناگەم لەمەی
بەیەک دوو پێکان تێر نابم جەناب

دواجار دەنووسێ:

کاکە (جاهید)تان زۆر بێ گوناهە
بێ مەی و بادە نایێنڕێ حساب

جاهید بەشێکی زۆری ژیانی بەمەستی و سەرخۆشی بردۆتە سەر، لەو باوەڕەدا بووە سەرخۆشی هەموو ئێش و ئازارو مەینەتی ژیانی لەبیر دەباتەوە. کاتی ناخۆشی لەژیانیدا زۆر بووە، سەردەمی خۆشی کەم بووە. لەبەر ئەوە ماوەیێکی زۆر لەژیانیدا هاوڕێ و هاودەمی مەی و مەیخانە بووە. شاعیر ئەوەندە هۆگری سەرخۆشییە ئامادەیە دڵی خۆی بکا بەکەبابی مەزە، هەروەها ڕەنگی مەی سوورە، چونکە شەرم لە شاعیر دەکا. بەجامێک و دوو جام تێر نابێ، چونکە دەردی زۆرەو برینی پڕ لەئێش و ئازارە.

هەولێر

جاهید قەسیدەیێکی درێژی هەیە بەناوی "هەولێر"ەوە، بەم دێڕانە دەست پێ دەکا:

قەڵەم بنووسە باسێکی هەولێر
تا لەدەس منی ئەی کاکی دلێر
ئەم شارە شاری شاه و سوڵتان بوو
ژیا لە ناوی بەهەزاران نێر
ئەم شارە شاری بت و سەنەم بوو
دەورەی درا بوو بەپڵنگ و شێر
ئەم شارە شاری سەخاو کەرەم بوو
شارێکی دڵگیر و پڕ لەزیو و زێڕ
سوڵتان موزەفەر لەم شارەدا بوو

کە سوڵتانێک بوو بێ نەفس و چاوتێر
پێغەمبەر لەناو گشت ئەم عالەمە
تەشریفی هاتە خەونی کردی فێر
کە ڕزگاری کات لەدەس کافران
گوێ بگرە شیعرم هەولێرا دێر بەدێر

لەم برە شیعرەدا وەسفی هەندێ ڕووداوی مێژوویی شاری هەولێر دەکا. شاری سوڵتان موزەفەرەدینی گۆگبەری بووە، لەپێش ئیسلام بت و سەنەمی لێ پەرستراوە. شاعیر هەوڵی داوە ناوەڕۆکی ئەو خەونە بگێڕێتەوە کە سوڵتان موزەفەر دیویەتی. پێغەمبەر هاتۆتە خەونی و پێی وتووە چەند کافرێک ژێر زەویان کۆڵیوەو دەیانەوێ لەشی پێغەمبەر لەناو گۆڕدا لەشاری مەدینە بدزن. جاهید لەشیعرەکەدا بەردەوامەو دەڵێ:

گەورە خەریکی پوول و ئانەیە
مل ئەستوور ئەکا زەنگینەکانمان
نە شێخ نە مەلا هۆشی لەخۆیتی
بەخوا زۆر حەیفە هەولێری گران
هەموو بۆ ڕوتبەو معاش کار ئەکەین
بەپوول و پارە ئەفرۆشین دینمان
ناڵێن با لەسەر ئەم زاتە پاکە
مزگەوتێ بکەین بۆ مێژووی زەمان

لەپاش خەونەکە سوڵتان موزەفەر خۆی و هەندێ لەیاوەرانی ڕوو دەکەنە مەدینە. بۆیان دەردەکەوێ چەند کافرێک لەمێژە ژێر زەوییان کۆڵیوە بۆ دزینی تەرمی پێغەمبەر،(د. خ) بەڵام هێشتا نەگەیشتبوونە گۆڕەکە. ئەو تاوانبارانە دەگیرێن و لەسێدارە دەدرێن. ئیتر لەو ڕۆژەوە بەهۆی ئەم کارەی سوڵتان موزەفەرەوە هەموو ساڵێک لەڕۆژی لەدایکبوونی پێغەمبەر ئاهەنگ دەگێردرێ بەناوی مەولوودەوە، ئەم نەریتە لەدواییدا لەهەموو وڵاتانی ئیسلامیدا بڵاوبووەوە.

ئینجا شاعیر گلەیی دەکا، بەلایەوە خەڵکی بەتەنگ شارەکەیانەوە نین و بایەخێکی ئەوتۆیان بەگۆڕی سوڵتان موزەفەر نەداوە. لەگلەییەکانی بەرامبەر بەدواکەوتوویی هەولێر بەردەوامەو لەم لایەنەوە دەڵێ:

لەدەس حاڵەتی هەولێری نازدار
گەلێ غەمگین و زۆر خەفەتبارم
ئەم نیشتمانەی وا کۆن و بەناو
بەنرخ و بەتام خۆش و ئاودارم
تاکەی بێکەسی و بێ سامان بژیت
تاکەی کاول بی ناوچەی بازاڕم
تاکەی منداڵمان بێ عیلم و ئەدەب
بەڕەڵلا ببی نێیە هاوارم
تاکەی بێ کۆمەڵ بخوێنین ژیان
تاکەی بڕژێن ئێسک و دەمارم
قەرزو قومارو شەراب بەس نەبی
ئەم تەرزە کارە نابیتە کارم
شاعیرو ئەدیب جگەری سووتا
هەموویان کەوتن لەژێر دیوارم
حەیفە سەد حەیف بۆ ئەم میللەتە
کە چارەم ناکات زۆر بریندارم

شاعیر غەمبارە چونکە هەولێر پشتگوێ خراوە، غەمخۆری نییە، کاول بووە، منداڵی لەئەدەب و زانستی دوورە. ئەوی ڕاستی بێ هەولێر لەنیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لەشارە دواکەوتووەکانی کوردستانی عێراق بوو. خەڵکەکەی بەتەنگ پێشکەوتنی شارەکەیان نەبوون. جۆرە نەریتێکی دواکەوتوو لەناوەوە بوو، ڕێگای لەپێشکەوتن گرتبوو، بەتایبەتی لەبارەی مافی ژنان و خوێندنی قوتابخانە، هێشتا هەندێ نەریتی کۆنی دەرەبەگی دواکەوتوو لەناوەوە مابوو.

ئینجا شاعیر باس لەکردەوەی ناپەسەندی دەوڵەمەندو کاربەدەستان دەکا:

پاشام خۆت بگرە تا ڕۆڵەکانت
ئەبن بەپیاو لەم چەند ڕۆژانە
ئەوسا ئەو عەردە بفرۆشە بۆ خۆت
پارەی سەرف کە بۆ دیوەخانە
بدە قاورمەو شفتی و شێخ مەحشی
قوزەڵقورتت بی عەینی سندانە
چونکە بەناهەق ئەم عەردە پاکە
کەوتۆتە دەستت بێ پوول و ئانە
ئەخۆی ئەزانی لێ ئەدەی دەعیە
بەڵام تەمەعکار هەر پەشیمانە
لەسەر گۆڕەکەت ڕۆژێک بەئەشعار
ئەنووسرێتەوە لەعنەت لەمانە

شاعیر ئەوە دەدردەبڕێ دەوڵەمەندو کاربەدەستانی شار تەنیا خەریکی خۆیان بوون، لەپێناوی چاکەی خۆیان خەڵکی هەژارو بێ نەوایانیان دەڕووتاندەوە. بەڵام جاهید لەوە دڵنیا بووە ئەم کارە هەتا هەتایە بۆیان ناچێتە سەر، ڕۆژێ لەڕۆژان ڕوو ڕەش دەبن و خۆیان و کردەوەیان دەچنە ناو گۆڕەوە.

جاهید بەم دێڕانە کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ:

قەڵەم بنووسە باسێکی هەولێر
تا لەدەس منی ئەی کاکی دڵێر
بنووسە قەڵەم داخی گرانم
بۆ ئەم عالەمە قەزات لەگیانم
نە دوختۆر هۆشی ماوە لەنەخۆش
نە حاکم گوێچکە ئەدا قسانم
نە فەقێ ئاگای لەدەرس و عیلمە
نە مەلا باری سووکە لەشانم
مەلا نووزە نووز دەکات بۆ زەکات
فەقێش هەر چاوی لەیەک دوو نانم
غەیرە بۆ مانگ و مەریخ ئەڕواتن
منیش پارەیە هەموو ئیمانم
ئێمە بەم حاڵە ناگەینە ئامانج
بورهانی ڕۆژم زۆر چاک ئەزانم
بچووکی هەموو کوردو ئیسلامم
بەشوهرەت (جاهید) بەناو بورهانم

شاعیر باس لەئاژاوەی ناو کۆمەڵ دەکا، کار لەکار ترازاوە، کەس خەریکی کارو کردەوەی خۆی نییە، پزیشک و دادوەرو فەقێ و مەلاو هەموو خەڵکی کەس بەکەس نییە. لای ئێمە ئاژاوەو وێرانەیە، کەچی خەڵکی دیکە وا لەڕێگان بەرەو مانگ و مەریخ دەڕۆن. لای ئێمە هەموو شتێک پارەیە، لەدواییدا جاهید خۆی بەبچووکی هەموو کوردێک و ئیسلامێک دەزانێ.

ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و داشۆرین

لەڕۆژگارێکی فەرمانڕەوایی مەلیکی عێراق، نەجمەدین سائیب موتەسەریفی هەولێر بووە. لەو سەردەمەدا شار لەبارودۆخێکی ناخۆش بووە. بەم هۆیەوە جاهید شیعرێک دەهۆنێتەوەو لەسەر کاغەز تۆماری دەکاو لەسەر دیواری سەرای هەولێر هەڵیدەواسێ. بەیانی کاربەدەستان چاویان پێی دەکەوێ جاهید لەسەر ئەو کارە دەگرن و دەیخەنە گرتووخانە.

لەشیعرێکیدا جاهید دەڵێ:

بازاڕی فەلەک چەوتە بەفلسێ نییە ئەشعار
مەیدانی عەقڵ بۆتە تەویلەی کەرو کەردار
زیندانە مەقامی عوقەلا ژێر دەستی غەددار
ئیتر بە چ نەوعێ بکەن ئەم عالەمە هاوار!
قەسابی سەری میللەتە حوککامی زەمانە
جەللادی کەسی بێکەسە پۆلیس و شەبانە
لێمان ئەستێنن بەهەوەس باج و سەرانە
ئیتر بە چ نەوعێ بکەن ئەم عالەمە هاوار!

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکەی دێنێ:

(جاهید) لەدەرو دەشت و بیابانە هەمیشە
شیعرو غەزەلی زینەتی ئینسانە هەمووشە
بوێژێکی وەتەنپەروەری کوردانە هەمووشە
ئیتر بە چ نەوعێ بکەن ئەم عالەمە هاوار!

ئەم شیعرە لەسەر دەستووری بەندی چوارین دانراوە، هەر بەندی لەچوار نیوە دێڕ پێک هاتووە (ا ا ا م، ب ب ب م، ج ج ج م..). ئەو ڕەخنانەی جاهید لەکاربەدەستانی حکوومەتی عێراقی گرتووە لەو سەردەمەدا کەم کەس ئەو ئازایەتییەی تێدا بووە بوێرێ قسەی وا بکا. جاهید کاربەدەست بەزۆرداری قەساب و ئۆردیان ناودەبا. قانوون بۆ ئازاردانی خەڵکی بێ تاوان و چاکەی دەوڵەمەندو کاربەدەستان دانرا بوو.

دانایی

لە شیعرێکی دانایی فەلسەفە ئامێزدا بەناوی "غەزەلێکی خەیاڵی" جاهید دەڵێ:

خەیاڵاتی دڵی تەنگم دونیاما لەیەک پێکە
بفەرما چاوەکەم ساقی هەتا ئەتوانی بۆم تێکە
عەمامەو جوببە پۆشم دی نەیانتوانی بدەن فەتوا
بەڵام مەست و خەراباتی هەموو فەتوایەکەی ڕێکە
لەعیلم و تەجریبەی دونیا شەهادەم سەند بەبێ باکی
قوتابی مەدرەسەی غەم بووم دڵم لەم چەرخە بەینێکە

بەعیلمی نەفس و کەف نادەم عولوومی بادەنۆشی خۆم
هەموو عیلمی بەشەر لای من خولاسەی ئەلف و عەینێکە
شەرارەی ئاتەشی سەودام بگاتە پووشی حوسنی یار
لەسووتانی نەترساوم ئەویش هەر رووی موعەللێکە
تەریقەت بێ شەریعەت بێ ئەبەد ناگەیتە ئەنجامی
ئەگەر شێخ و ئەگەر دەروێش لەبۆ خوا عەینی عەبدێکە
لە (جاهید) وەرگرن دەرسی عولوومی دین و دونیاتان
مەڵێن بێ دین و بێ فیکرە کوڵاوی دەرسی عەشقێکە

لەم شیعرەدا جاهید هەندێ زاراوەی فەلسەفە و دانایی و عەشقی حەقیقی و شەرابی کردگاری تێکەڵ بەیەکتری کردووە، حەقیقەت و مەجاز بەچاوێک تەماشا دەکا، ریالیزم و میتافیزیک لەتەرازوویێک دەکێشێ ئەوجا لەدواییدا شەریعەت و تەریقەت لەگەڵ یەکتریدا دەگونجێنێ. کاملی ئادەمیزاد لەوەدا دەبینێ لەهەردووکیان بێ، هەرچۆنێ بێ شاعیر توانیویەتی ئەم هەموو تەنگوچەڵەمەو پرسانەی دژ بەیەکترین بیانخاتە چوارچێوەی لیریکێکی جوانەوە.

چوارین

لەدیوانی جاهیددا هونەری چوارین جێگەیێکی تایبەتی هەیە، تەنیا بایەخی بەم جۆرە شیعرە نەداوە، بەڵکو کۆمەڵێک لەشیعری دیکەی لەسەر دەستووری بەندی چوارین داناوە. لەبەر ئەوە جاهید لەئەدەبی کوردیدا وەک پسپۆرێکی هونەری چوارین دەکەوێتە بەرچاو.

لەچوارینێکیدا بۆ ئەو کەسەی تەنیا بیر لەخۆی دەکاتەوە دەڵێ:

حاڵی نەخۆشێک ناپرسێ جارێک
بۆ رووت و هەژار هەڵناگرێ بارێک
مەجلیس و بەزمی لەگەڵ پارەیە
نایێتە یادی سوحبەتی یارێک

بێزاری جاهید گەیشتۆتە پلەیێک ئاواتەخوازە هەموو شتێک بوایە، تەنیا ئادەمیزاد نەبوایە:

بریبا وەک جاران هەر بێ خەبەر بام
مەڕ بام مالات بام لەناو لەوەڕ بام
دێو بام دەعبا بام نەوەک بەشەر بام
بێ ماڵ و حاڵ بام هەر دەربەدەر بام

بەلای شاعیرەوە قسەی بێ مانا نەبێ چاکترە، هەموو کەسێک ئەگەر شوێنی خۆی لەکۆمەڵدا دیاری نەکا، وەکو ئەو کەسەیە دەهری بێ و باوەڕی بەهیچ کردگارێک نەبێ:

قسەی لابەلا کە سوودی نەبێ
وەکو ناوێکە وجوودی نەبێ
ئینسان کە هات و جێی خۆی نەناسی
وەک مەخلووقێکە مەعبوودی نەبێ

شاعیر دەڵێ مەرجی سەرەکی خواناسی ئەوەیە ڕەوشتت پاک بێ و بەڕاستی خوا ناسی:

ئەگەر مەسیحی ئەگەر موسوڵمان
هەموو خوڵقاون هەموو عەبدی خوان
دیانەت یەعنی ڕەوشتت پاک بێ
بەدڵێکی ڕاست بناسی یەزدان

بەلای جاهیدەوە پیاو ئەو پیاوەیە بەگژ زۆرداردا بچێ، نەک هەژار بڕووتێنێتەوە:

ئەگەر ئەترسی تۆ لە عەیب و عار
پەلامار مەدە بەڕووت و هەژار
ئەگەر خەریکی غیرەت بنوێنی
پەلامار بدە بەکەسی زۆردار

شاعیر لەسەر ئەو باوەڕەیە پیاو دەبێ ڕاست بێ. دەروێشی لەسەر ڕاستی دامەزراوە، پیاو ئەوەیە بەخۆیەوە بنازێ، نەک بەباب و باپیرانی:

کەشف و کەرامەت لە ئیحتیرامە
شێخی بێ حورمەت ڕەنجی حەرامە

تاک

لەدیوانی جاهیددا هەندێ تاک بەرچاو دەکەون:

لەتاکێکیدا دەڵێ:

عاقیبەت ئەرزێ لەشم هەر چەند بەنازی گەورەکەم
خزمەتی زگ چەند بکەم موحتاجی یەک نانم دەکا

مانای ئەم تاکە لەدانایی شیعری کلاسیکی نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست وەرگیراوە. لەش هەرچەندە خزمەتی بکەی ئەنجامی لەناوچوونە، زگیش هەرچی بۆ بکەی پڕ نابێ.

دڵزار
١٩٢٠-......

ژیانی

ئەحمەد کوڕی مستەفا کوڕی محەمەد ئاغای حەویزی لە ٨ی کانوونی دووەمی ١٩٢٠ لەشاری کۆیە لەدایک بووە لەتەمەنی حەوت ساڵیدا ماوەی دوو ساڵێک لەحوجرەی مزگەوت خوێندوویەتی و لەساڵی ١٩٢٩ چۆتە قوتابخانەی سەرەتایی، لەپاشان قوتابخانەی ناوەندی و لەساڵی ١٩٤١ کۆتایی بەم قۆناغە هێناوەو دەستی لەخوێندن هەڵگرتووە. لەو کاتەوە کە دەستی کردووە بەشیعر وتن ئازناوی "دڵزار"ی هەڵبژاردووەو بووە بەو ناوەی کە پێی دەناسرێتەوە.

لەناوەڕاستی جەنگی دووەمی گیتی (١٩٤٢) بووە بەسەرباز لەتیپی تایبەتی "لیڤی". ئەو تیپە سوپاییە لەلایەن ئینگلیزەوە دامەزرا بوو لەدوای داگیرکردنی عێراق (١٩١٨). سەربازەکانی لەهەموو میللەت و کەسانی دانیشتوانی عێراق پێک هاتبوو، زۆریان لەئاشوورییەکان بوون. لەناو کوردەواریدا تەیارییان پێ دەڵێن. دڵزار نزیکەی سێ ساڵ و نیو لەڕیزی ئەم تیپە سوپاییە مایەوە. بەشێکی ئەم ماوەیەی لەفەلەستین بردە سەر.

لەو کاتەی لەخزمەتی سوپا ڕزگاری بوو لەساڵی ١٩٤٦ گەڕایەوە کۆیە. لەو کاتەدا پێوەندی بەکۆمۆنیستانەوە کرد، لەدوای ماوەیێکی کەم لەلایەن دەسەڵاتەوە بۆ یەکەمین جار گیرا، لەوساوە تائێستا کارو پیشەی مووچەخۆری نەبووە بۆ دابینکردنی گوزەرانی، بەڵکو کادیرێکی حیزبی بووە، بەئاشکراو نهێنی لەڕیزی ڕێکخراوی کۆمۆنیستاندا کاری کردووە.

دڵزار بۆ جاری دووەم لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٤٨ گیراوەتەوە، لەکۆیەوە ڕەوانەی هەولێر کراوە. لەسەرەتای ١٩٤٩ دادگا فەرمانی شەش مانگ بەندکردنی دەرکردووەو نێردراوە بۆ بەندیخانەی نێوەندی بەغدا. لەناو بەندیخانە لەسەر جموجۆڵی سیاسی تاوانبار کراوەو دادگا فەرمانی سێ ساڵ بەندکردنی بۆ دەرکردووەو ناردوویانە بۆ بەندیخانەی کووت. لەهاوینی ١٩٥٢ ئازاد بووەو گەڕاوەتەوە کۆیە. ئیتر دەستی کردووە بەژیانی نهێنی لەڕیزی کۆمۆنیستاندا. لەساڵانی ١٩٥٢-١٩٥٣ لەهەولێر بووە، ئینجا نێردراوە بۆ سلێمانی لەپاشان لەئابی ١٩٥٤ گوێزراوەتەوە کەرکووک. لەو ماوەیەدا دەسەڵات هەوڵی دەدا بیگرێ، بەڵام خۆی بەدەستەوە نەدەدا. لەدوای ماوەیێک چووە بۆ هەڵەبجە لەوێ گیراوەو بە بەندکراوی نێردراوەتە کەرکووک. ئینجا بەدەستبەسەری ڕەوانەی بەندیخانەی نوگرە سەلمان کراوە لەسارای باشووری عێراق. لەساڵی ١٩٥٦ ئازاد بووەو گەڕاوەتەوە کۆیەو بەنهێنی ژیاوە تا کوودیتا سوپاییەکەی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ی بەغدا. لەم ماوەیەدا تا ساڵی ١٩٦٠ لەکۆیە خەریکی کاروباری سیاسی کۆمۆنیستەکان بووە. لەو ساڵەدا کراوە بەدەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەی "ئازادی" لەبەغدا.

لەدوای کوودیتا فاشستییەکەی ٨ی شوباتی ١٩٦٣ چۆتە ناو ڕیزی کۆمۆنیستە چەکدارەکان، کە بنکەیان لەگوندی کەڵکەسماق و لەپاشان لەگوندی ئاوەگرد بوو لەناوچەی کۆیە. لەساڵی ١٩٦٧ بەملاوە چاوی دەسەڵات زۆر بەدوای کۆمۆنیستەکانەوە نەبوو، بەتایبەتی لەدوای بەیانی ١١ی مارتی ١٩٧٠.

لەماوەی ١٩٧٠-١٩٧٢ بەشداری لەدەورەیێکی ڕۆشنبیری کردووە لەمۆسکۆ لەبارەی فیکری مارکسییەوە، هەروەها لەئەکادیمیەی بولگاریا لەسۆفیا باوەڕنامەی زانستییە کۆمەڵایەتییەکانی وەرگرتووەو ئینجا گەڕاوەتەوە وڵات. لەساڵانی ١٩٧٢-١٩٧٣ بووە بەوانەبێژ لەقوتابخانەی کۆمۆنیستەکان لەگوندی دەرگەڵەو مێژووی پارتی کۆمۆنیستی سۆڤیەت و بزووتنەوەی کرێکارانی

گێتی وتۆتەوە.

لەدوای ئەوەی لەساڵی ١٩٧٢ کە دەسەڵاتی عێراق بەدەست پارتی بەعسەوە بوو پەیمانی ستراتیجی لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەتی ئەو سەردەمە مۆر کردو لە بەهاری ١٩٧٤ لەگەڵ شۆڕشی کورد تێک چوو، شایلۆغان و دەست لەملانێ بوو لەنێوان پارتی بەعس و پارتی کۆمۆنیست. بەرەی نیشتمانییان دامەزراند، دلزار لەگەڵ نۆ کەسی دیکە بەناوی کۆمۆنیستەوە بوون بەئەندام لەئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی ئەتۆتۆمی کوردستان. ئیتر لەو کاتەوە حاڵ و باڵ و گوزەرانی دلزارو کۆمۆنیستان باش بوو تا ناوەراستی ساڵی ١٩٧٩. لەو کاتەی بەعس لەمانەش هەڵگەرایەوە، ئیتر دلزار ناچار بوو چووە پاڵ رێکخراوی کۆمۆنیستەکان لە ناوزەنگ و پشت ئاشان تا ساڵی ١٩٨٣. لەو ساڵەوە چووە سووریا، ئینجا بولگاریا لەپاشان سوید و بوو بە پەنابەری سیاسی تا ساڵی ١٩٩٤ و بە یەکجاری گەرایەوە نیشتمان و هەولێری کردە نیشتەجێی هەمیشەیی خۆی و ئێستا خەریکی حەسانەوەو خوێندنەوەو نووسینی یادداشتەکانی خۆیەتی.

شیعرەکانی شاعیر:

- شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە

دلزار لەساڵی ١٩٤٠ دەستی داوەتە شیعرو لەهەموو بابەتەکانی وتووە ئەوانەی لەناوەراستی سەدەی بیستەمدا باو بوون، زۆربەی مەبەسە کۆن و نوێکانی لەڕووی ناوەرۆکەوە لەگەڵ ئەو بابەتە شیعرانەدا گونجاندووە لەشیعری عەرووزیدا بەحرەکانی هەزەج و رەمەل و موتەقاریب و رەجەزو سەریعی بەکارهێناوە. لەدەنگەکانی ئەلفوبێی عەرەبی و کوردی ئەم دەنگانەی کردووە بەقافیەت: ا ت د ر ز ل م ن (ە-ە) و وو ی ێ. کۆمەڵێک وشەی کردووە بەپاش قافیە: ئەدەین، ئەکا، بێ، نەبێ، رۆ (رۆیشت)، تۆ، من، کەم (بکەم)، محەمەد، گرتووە.

هەردوو جۆرە قافیەی لەم بابەتە شیعرەدا بەکارهێناوە، یەکێتیی قافیەو جووت قافیە (مەسنەوی). لەشیعری میللیی کێشی سیلابی خۆماڵیدا دلزار دەوڵەمەندە، زۆربەی کێشەکانی بەکارهێناوە بەتایبەتی دەو هەشت و حەوت برگەیی. لەقافیەشدا گەمەی هونەری زۆرە. لەم بەشە شیعرەیدا یەکێتیی قافیە دەبینرێ، هەروەها قافیە خۆماڵییەکانی (ا ب ا ب)، (اا ب ج ج)، (اا ب ا)، (اااا)، (ااا ب) و هی دیکەی بەکارهێناوە.

شیعری لەم بابەتەی بەقەوارە کورتن دەچنە ناو لیریکەوە، قەسیدە (پۆیێم)ی کەمە. لەهونەرەکانی شیعر جگە لەم دوو بابەتە پێنجینی هەیە، دوو جۆرە قافیەی تێدا بەکارهێناوە (اااا ب)، (ااا ب ب)، هەروەها قەسیدەی شەشینیش بەرچاو دەکەون بەقافیەی ((اااا ب ب). لەمانەش زیاتر دلزار بایەخی زۆری بەموستەزاد داوەو هەندێ دەسکاری هونەری تێدا کردووە لەڕووی روخسارەوە، واتە ژمارەی دێرە کورت و درێژەکانەوە.

دلزار یەکێکە لەو شاعیرە کوردانەی لەناوەراستی سەدەی بیستەمدا سەردەقی "شیعری نوێ"ی کوردییان شکاندووەو ئەو جۆرە شیعرەیان هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردییەوە. شاعیر لەلیریکێکدا چەند کێشێک بەکاردێنێ، کێشە بنچینەییەکانی دەو هەشت برگەیی کەرت دەکا، خۆیان و کەرتەکانیان لەشیعرێکدا بەکاردێنێ. قافیەی ئازاد کردووەو هارمۆنیای ناوەوەی پاراستووە، لەپێنج خشتەکیدا دەستی هەیە، شیعری نالی و ڕاجی کردووە بەپێنج خشتەکی.

وشەی فەرهەنگی زمانی شیعری ئاسان و ڕەوانە. لە بەپەتیکردنی شیعری کوردی دەوری هەیە. جار جارە وشەو لێکسیکۆنی دیالێکتی ناوچەیی شێوازی کۆیە بەکار دێنێ. هەندێ جار وشەی بەفۆنێتیکی دەشت و ئاوەدانییەکانی کشتوکاڵی تۆمار دەکا. دلزار بایەخی زۆری بە رەوانبێژی داوە، بە تایبەتی ئەو لایەنانەی پێوەندییان بە رێتم و مۆسیقای دەنگەکانی وشەوە هەیە.

- شیعری لەڕووی ناوەرۆکەوە

دلزار شاعیرێکی خۆرسکی رەسەنە، لەڕووی ناوەرۆکەوە لەزۆربەی مەبەسەکانی شیعری کلاسیکی و شیعری سەردەمی خۆی وتووە. لەسەرووی هەموویانەوە دلداری و وەسفی بووکی شیعرو سروشتی رەنگینی کوردستان. لەو کاتەی شیعری بۆ ستایش و پێداهەڵدانی ئیدیۆلۆژییەتی مارکسیزم و دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەت تەرخان کردووە لەڕووی ئیستێتیکییەوە بووە بەدوو بەش:

١- بەشێکی شیعرە رەسەنە خۆرسکییە سروشتییەکەیە، کە دەستی پێ کردووە. لێرەدا شاعیر

لەئیلتیزامی جوانکاری نەچۆتە دەرەوە، لەبەر ئەوە فیکر (ئیدیۆلۆجییەت) بووە بەملکەچی جوانکاری (ئیستێتیکی، شیعرایەتی) و شیعرێکی جوانی بەرهەم هێناوە.

٢- بەشێکی دیکەی شیعری بەپێچەوانەوە، ناوەرۆکەکەی لەبیروباوەڕی ئەنتەرناسیۆنالیزمی و چینایەتی و مارکسیزم هەڵقولاوە، لێرەدا ئیستێتیکا بووە بەملکەچی ئیدیۆلۆجییەت و لەخەیاڵ و چێژی هونەری شۆراوەو لەشیعری پەروەردەیی (دیداکتیکی) نزیک کەوتۆتەوە. ئەمەیان ئەو جوانکارییەی تێدا نییە، یا زۆر کەمە لەبەر ئەوە تا پلەیێک لەشیعرایەتی کەوتووە.دڵزار لەم جۆرە شیعرەیدا بەگشتی هەندێ تیۆری بەشیعر دەگێڕێتەوە، ڕووداوی ڕاستی مێژوو وەکو خۆی دەخاتە ڕوو، دروشمی سیاسی هێناوەتە ناو شیعرەوە، بۆ هاندانی خەڵک شۆڕش بکەن، تەخت و تاراجی کۆنەپەرست سەراوژێر بکەن، جەستەیان بپلیشێننەوەو لەناویان ببەن. داواکاری جەماوەر ئەوەیە نەیاری مارکسیزم تۆزیان نەمێنێ بەم جۆرە زەبرو زەنگ دەچێتە ناو شیعرەوە.

بەناوی سۆسیالیزمەوە هەڵوێست بەرامبەر بەڕەمزەکانی مارکسیزم گەیشتۆتە ڕادەی پەرستن، بۆیە میللەتەکانیشیان وەکو ڕووس و چین و بولگارو ئەوانی دیکە، لەهەموو میللەتانی سەر ڕووی زەوی جیا دەکرێنەوە. ئەمانە ئادەمزادی سووپەرمانن، چونکە سۆسیالیستن، ئەوانی دیکە کەم فام و دواکەوتوون چونکە بۆرجوازین! ئەم جۆرە شیعرانەی لای دڵزارو شاعیرانی دیکە دەوری پروپاگەندەیان بۆ ئیدیۆلۆجییەتێکی دیاریکراو هەیە، کاریگەرییان کاتییەو زۆر بڕناکەن.بەشە ڕەسەنەکە لەشیعری دڵزار ڕەنگدانەوەی لایەنی ڕووناکی ژیانی ئادەمزادە، خۆی لەم وێنانەدا دەبینێ: دڵداری و وەسفی سروشت و ژیانی کۆمەڵایەتی و کوردایەتی و سۆزی مرۆڤایەتی بەرامبەر بەهاوڕێیەتی و ژیانی خۆشی و مردن و چەوساندنەوەی هەژاران و زوڵم و زۆری کاربەدەست و دەربەگی ناوەوەو ئەمپریالیست و کۆلۆنیالیستی دوژمنی مرۆڤایەتی لەدەرەوە، وەکو دەسەڵاتە پڕ لەزەبروزەنگەکانی دەوڵەتانی بەریتانیاو فەرنساو ڕووسیاو ئەمەریکا. شاعیر هەیە توانیویەتی ئەم بابەتانە بکا بەشیعری ڕەسەن و جوان. بەڵام دڵزار شیعری ڕەسەن و جوانی هەیە لەلایەکەی دیکە.

نموونەی شیعری

لەکاتێکدا دڵزار لە ساڵی ١٩٤٥ سەرباز بووە لە فەلەستین بەناوی "دڵ و دڵزار" ئەم دیالۆجەی نووسیوە:

دڵزار: دڵ دەڵێ دڵزار بۆچی سینە کوورەی ئاگری!
بۆچی فرمێسکت بەسروەی بەحری ئەبیەز ناسری!
بۆچی داری غەم بەتەوری کەیف و شادی نابڕی!
بۆچی بەرگی زیللەت سەر تا بەخوار دانادڕی!
بۆچی ڕێگای ڕەوشەنی ژینی بەرز داناگری؟
دڵزار: ئەی دڵا بای بەحرو بەڕ ئەشکم وشک ناکاتەوە
باغی ڕەنگینی فەلەستین دڵگەشیم ناداتەوە
کێوەکەی قودسی موقەددەس بەنیەتم ناباتەوە
حەسرەتی دووری وەتەن خوێنی جگەر دەخواتەوە
ناعیلاجم غەم دەخۆم کەس غەم لەبۆ خۆی ناکڕێ

دڵزار لەم، دیالۆجەدا باس لەسۆزی ناوەوەو گیرۆدەیی خۆی دەکا بەخاکی نیشتمانەوەو ئەوە دەردەبڕێ بەبێ ئەو ناتوانێ بژی. دڵ لێی دەپرسێ کەوا بێ بۆچ لێی دوور دەکەوێتەوە! لێرەدا دڵێ: ئەوەیە بێهۆشی ئادەمزاد، کە فیکری دەجووڵێ بیر لەدڵی ناکاتەوە. دەبێتە مەتریالێکی بە لەش زیندوو بەگیان مردوو.

لەشیعرێکیدا بەناوی "ئەفسانەی گوڵی شەرمن" دەڵێ:

دەڵێن کە خوڵقا گوڵ لەگوڵستان
سپی بوو سپی وەک بەفری کوێستان
بەڵام لەو دەمەی دەمی کردەوە
بۆ ماچ کردنی ڕووناکی بەیان
هەستی کرد ئادەم تەماشای ئەکا
بۆیە ڕوخساری سوور بوو لەشەرمان
ڕاستی ئاوا بوو سەر کولمی یارم
پێش هەڵمژینی بەر لەڕاموسان

شاعیر لەم وەسفە شیعرییە جوانەدا بۆ سووری سەر کولمی یار لەو ئەفسانەیە دەدوێ، ئەوەی دەڵێ گوڵ لەپێشانا بەڕەنگی سپی خوڵقاوە، لەدواییدا کە هەستی بەوە کردووە سەرنجی خەڵکی ڕاکێشاوەو تەماشای دەکەن

لەشەرمانا سوور هەڵگەڕاوە، ئەو ڕوخسارەی یاریش وەکو دڵزار دەڵێ لەشەرمانا یا لەخۆشیانا سوور بووە.

لە پێنجینێکیدا بەناوی "هەستە مەوەستە" لەساڵی ١٩٨٤ لەدیمەشق نووسیویەتییەوە دەڵێ:

دە دەی هەستە مەوەستە دەستە بەستە
نیگارەی مەم هەنارەی دیدە مەستە
دڵم ئەمشەو بەڕاستی تەنگ و پەستە
لە ئەو ڕووحی ڕەزەی زۆر کۆن و خەستە
لەبۆم تێکە پەیا پەی بێنە هەستە

لەئاوازو ڕیتمی ئەم هەموو وشانەی دەنگی "س"یان تێدایەو سێیەکی هەموو وشەکانی شیعرەکەن دڵزار سروودێکی وەسفی دڵداری دروست کردووە پێش ئەوەی قسە لەگەڵ بیرو خەیاڵدا بکا، وەک ئاوازێکی خۆش لەناو گوێدا دەزرنگێتەوە.

شاعیر لەلیریکێکیدا بەناوی "یەکگرتنی کورد" لەساڵی ١٩٩١ هۆنراوەتەوە بیر لەدواڕۆژی کورد دەکاتەوەو ئامۆژگاریان دەکا:

زازاو کرمانج و سۆران لورو کەلهورو گۆران
هەر شەش بەدەست و بردن برپرەی پشتی کوردن
گەر یەک دڵ بن ئەمانە هەموو بەڵای زەمانە
زۆردارانی سەر زەوی سەرمان پێ ناکەن نەوی

شاعیر لەسەرەتای ساڵی ١٩٩١ کە هەستی بەوە کردووە لەئەنجامی شەڕی عێراق و کوێت گۆڕانکارییەک لەکۆمەڵی کوردەواریدا ڕوو دەدا، لەبەر ئەوە دەڵێ ئەگەر کورد بەهەموو تیرەو هۆزو توێژەکانی کۆمەڵ یەک نەگرن سەر ناکەون، ئەگەر یەک بگرن هەموو زۆردارانی سەر ڕووی زەوی بۆیان ناکرێ سەریان شۆڕ بکەن.

بەیادی بینینی شاعیری کورد سافی، دڵزار شیعرێک بەناوی "گەشتێک بۆ هیران" لەساڵی ١٩٣٦ دادەنێ:

ڕۆژمان کردەوە شەوێک لەهیران
بەشادمانی و سوحبەت و سەیران
ئینجا سبەینێ بەری بەیانی
کە تیشکی ڕۆژێ ڕەوشەنی هانی
وەحشی و دڕندەو حەیوانی کێوی
لە شاخ هاتنە دەر کەروێشک و ڕێوی
ئێمەش لەقیژەو قاسپە قاسپی کەو
چاومان کردەوە هەڵستاین لەخەو
سەرنجمان دایە دیمەنی باغان
دیمەنی گردو سەر کێوو شاخان

لەکۆتاییدا دەڵێ:

(دڵزار) ئەو ڕۆژەی هەروا لەبیرە
کە چەندە خۆش و چەندە دڵگیرە

دڵزار وەک یادداشتێکی ڕۆژانەی ئەدەبی بەشیعر باس لەو گەشتە دەکا، کە بۆ گوندی هیرانی مەڵبەندی سافی کردوویەتی. سروشتی بەهاری ڕەنگین و جووڵەو قاسپەی کەوو زریکەی کەروێشک و خوڕەی جۆگەکانی بناری شاخ بوون بەسەرچاوەی ئەم گەشتنامەیە. خانەخوێی شاعیر بوو بەهەوێنێکی گرنگ بۆ داهێنانی ئەم لیریکە لەوەسفی بەهارو هاوین.

دڵزار بەهۆی کوشتنی بەکر سدقی عەسکەری لەبیرەوەری چوارەمی شەهیدکردنی لە ١١ی ئاغستۆسی ساڵی ١٩٤١ بەناوی "شینی بەکر سدقی" ماتەمنامەی بۆ نووسیوە:

دیسان دووکەڵ و بوخاری ئەستەم
کوردستانی گرت چەشنی تۆزو تەم
باغی ژینی کورد دیسان ساوا بوو
ئەستێرەی بەختی لە کەل ئاوا بوو

* * *

بەگوللەی گەرمی دەستی دوژمن چوو
لەنامەی ژیندا ناویانگی ون بوو
ئەسەف بۆ گەورەی شەهیدانی کورد
حەیف بۆ باوکی هەژارانی کورد
دریغ بۆ شێری نێری مەیدانم
بۆ بەکر سدقی ڕەئیس ئەرکانم
بۆ جەنگاوەری بەهێزو کوردم
بۆ ناپولیۆنی میللەتی کوردم

* * *

بڵێ ئەی (دڵزار) هەژاری غەمبار
بەڕۆڵەی وردی کوردی سیاچار

گەر پرسیار ئەکەن لەمێژووی مەرگی
لەڕۆژی ڕەشی پچڕانی جەرگی
لەچەرخی بیستەم سالی سی و حەوت
یازدەی ئاغستۆس لەژێر خاکا خەوت

دلزار لەم شیعرەدا شیودن بۆ بەکر سدقی ددکا، لەبەر ئەودی کوردەو ودک سوپاییێک لەسەرددمی ددسەلاتی عوسمانی و عێراق ناوبانگی دەرکردووە. پیلانی کوشتنی ڕاستەوخۆ پێوەندی بەمەسەلەی بزووتنەوەی ڕزگاری کوردەوە نەبووە، بەلام وەکو کوردێک لەناو شۆڤێنیستە عەرەبەکاندا خۆشەویست نەبووە. تا ئێستاش دوژمنانی کورد بەپیاو خراپ لەقەلەمی دەدەن تەنیا لەبەر ئەوەی کورد بووە. هەستی دلزار دلسۆزانەیەو لەجێی خۆیەتی، کە فرمێسکی بۆ کەسێک ڕشتووە کورد بوونی هۆیێکی گرنگ بووە بۆ کوشتنی.

لەشیعرێکیدا "بۆ هەڤالانی کوردستانی" لەحوزەیرانی سالی ١٩٦٥ دلزار دەلێ:

هەڤالانی کوردستانی
گوێم لێ بگرن زۆر بەجوانی
ئەگەر ئێوە ڕاستە کوردن
بۆ کوردستان پەیژەو پردن
ئەبێ خزمەتکاری کورد بن
خاوەن هۆش و بیری ورد بن
ئازاردانی ئێمەی دلسۆز
خزمەتە بۆ دوژمنی هۆز
گەر دژی سۆسیالیستی بن
دیارە ئەبێ فاشستی بن
پیاوی باش و دیمۆکراتی
هەرگیز نابێ بەشەللاتی
ڕێ لەجاسووس و جاش بگرن
ڕێگا لەپیاوی باش مەگرن
تکام وایە تاقمی شێرە
گولزاری گەل نەکا گێرە
هیوادارم ئەی هەڤالان
کەمێ عەقل نەختێ ویژدان
بەکاربێنن تا بێگومان
بکەونەوە سەر ڕێی ژیان

لەو سالەدا دلزار لەگەل تیپی چەکدارانی کۆمۆنیستەکان بنکەیان لەگوندی ئاودگرد بووە. لەپاش کوودیتا فاشستییەکەی ٨ی شوباتی ١٩٦٣ و سەرهەلدانی دووبەرەکی لەناو ڕیزی شۆڕش لەسالی ١٩٦٤ ناخۆشی و چەندو چوون کەوتە نێوان کۆمۆنیستەکان و بەڕێوەبەرایەتی شۆڕشی کورد. دلزار گلەیی لەو فەرماندیە دەکا گۆیا بەربەرەکانی کۆمۆنیستەکانی کردووە، بەلایەوە ئەمە کارێکی باش نەبووە، ئەوەی ئەمەی کردووە بەپیاو چاک ناژمێردرێ. وەک لەشیعرەکە دەردەکەوێ ئەوەی دەوری ئازاردانیانی بووە تاقمەکەی شێرە بوون، مەبەسی خورشید شێرەیە، لەو کاتەدا لەجموجۆلی سوپایی دەوری بووە.

لە شیعرێکیدا بەناوی "هەژارین" لەسالی ١٩٤٨ لەکۆیە هۆنیویەتییەوە دلزار دەلێ:

برا وەرزێر و جووتیارو سەپانین
بێ بەرگ و نانین
ئەگەرچی هەلگری هەوجارو داسین
هەردەم کەساسین
لەچنگ ئاغا جگەرپارەو پەلاسین

***

گەنم چێنین و غەیری هەرزن و گال
نایەینە ناو مال
کەچی ئاغا بەزۆری قەندەهاری
بێ غەم دەهاری
لەسایەی ئێمە لیرەی بۆ دەباری

***

قبوول ناکەین ئیتر ئەم ژینە تالە
ئەم تەرزە حالە
سەرو سامانی خۆ ناخەینە بەرچنگ
دوژمنی دلتەنگ
هەموو هاوارکەین تێکرا بەیەک دەنگ

***

هەژارو حەق خوراوو ڕووت و برسین
ئێمە ناترسین
لەگوللەی خائین و جاسووس و زۆردار
یاخۆ ئیستیعمار
ئەکۆشین بۆ نەمانی زولمی زۆردار

***

لەسەر ڕێگای ڕەوانی عەدل و دادا
ئێمە لانادا
تەقەی تۆق و زرەی زنجیرو زیندان
مەینەتی و لێدان
تەنانەت سەربڕین و گوللەباران

لەم شیعرەدا دڵزار باس لەچینەکانی خوارەوەی کۆمەڵ دەکا، ئەمانە ژیانیان هەژارانەیە، ڕەنجیان بۆ ئاغای دەربەگە بۆ ئەوان ڕەنجی ئەمانە و بۆ ئەمانەش چەوسانەوە. شاعیر چەوساوەکان هان دەدا بۆ تۆڵە سەندنەوە لەهەموو چەوسێنەرەوەکان، لەسەرووی ئەمانە هەموویان، ئەمپریالیستی ئەوروپایە، لەبەرژەوەندی خۆی دەگەڕێ. پێویستە ئەوەی لێ وەربگیرێتەوەو یەکسانی باڵی بەسەر خەڵکی کۆمەڵدا بگرێ.

محەمەد مەولوود (مەم)
١٩٢٧-١٩٨٧

ژیانی

محەمەد مەولوود لەساڵی ١٩٢٧ لەناوچەی سابڵاغ (مەهاباد)ی موکریان لەدایک بووە. لەتەمەنی منداڵی بەهۆی هەژاری و دەست کورتی خێزانی کەوتۆتە دیوی کوردستانی عێراق و بەهەتیوی گەورە بووە. زۆربەی ژیانی لەشەقڵاوە بردۆتە سەر. خوێندنی قوتابخانەی سەرەتایی و ناوەندی تەواو کردووەو لە ساڵی ١٩٤٤ بووە بەمووچەخۆری میری لەبرادۆست. لەپەنجاکانی سەدەی بیستەمدا بەهۆی مووچەخۆری میرییەوە لەکۆیەو پیرمام (هاوینەهەواری سەلاحەدین) و شەقڵاوە ژیاوە. لەسەرەتای شەستەکانەوە گوێزراوەتەوە هەولێرو مووچەخۆری میری بووە لەکارگێڕی شارەوانی.

محەمەد مەولوود لەو کاتەی دەستی بەنووسین کرد بیری لەوە کردەوە نازناوێ بۆ خۆی دابنێ، ڕاستییەکەی هەڵبژاردنی ناوی "مەم" بۆ ئەم مەبەستە ئەوەیە وشەی "مەم" هیچ مانایێک ناگەیەنێ، لەکۆبوونەوەی هەردوو "میمی" ناوی خۆی و باوکی وشەی "مەم"ی دروست کردووەو لەگەڵ ناوی خۆی و باوکی یا بەتەنیا بەکاری هێناوە.

مەم لەپاڵ کاری ڕەسمی لەشارەوانی هەولێر ماوەییێکیش خەریکی دەرکردنی گۆواری "هەولێر" بوو بەزمانی کوردی شارەوانی دەری دەکرد. وابوو لەساڵانی ١٩٧٠-١٩٧١دا چەند ژمارەییێکی لێ بڵاو کردەوە. زۆری پێ نەچوو گیروگرفت کەوتە ناودو لەنێوان کارگێڕی شارەوانی و مەم بەهۆی ئەوەی سانسۆریان خستە سەر ئەو نووسینانەی تێیدا بڵاو دەکرانەوە، لەئەنجامی ئەوەی مەم لەچەند نووسینێکدا ڕەخنەی لەبیرۆکراتییەتی دەسەڵات گرتبوو. جگە لەمە مەم کۆششی دیکەی هەبوو لەڕۆژنامەگەری. لەساڵی ١٩٧٠ دەوری دیاری هەبوو لەیارمەتیدانی بڵاوکراوەی "دەفتەری کوردەواری" لەبەغدا. لەهەر سێ ژمارەی ئەم بڵاوکراوەیە نووسینی هەبوو بەتایبەتی چیرۆکی "پێشوازی" لەژمارەی دووەمیدا لەساڵی ١٩٧٠ بڵاوکرایەوە.

مەم وەکو خوێندەوارو ڕۆشنبیرێک بیری دەکردەوە، نەک وەک سیاسییێک، ئەمە هەندێ کێشەی بۆ دروست دەکرد، بەڵام لەبەر ئەوەی لەنزیکەوە بێ لایەن بوو و دوور بوو لەحیزبایەتی تووشی سەرئێشەی بەندیخانەو ئازار نەبوو، بەتایبەتی لەشەستەکاندا بەهۆی شۆڕشی ئەیلوولەوە کەم کەس لەناو ڕۆشنبیرانی شارەکاندا ڕزگاریبیان لەگرتووخانەو بەندیخانە بوو بوو. مەم لەمنداڵیدا ئازاری برسیەتی و نەخۆشی چەشتبوو، کەچی لەماوەی ژیانیدا لەهەولێر لەسەرەتای شەستەکانەوە تا کۆچی دوایی هەڵسوکەوتی دارایی و گوزەرانی ماڵی باش بوو. ئەمە بەفریای نەکەوت و نەخۆشی کۆنی تەنگی پێ هەڵچنی بوو تا لەڕۆژی ٧ی

مایسی ١٩٨٧ لەهەولێر کۆچی دوایی کردو تەرمیان بردەوە شەقلاوەو لەوێ نێژرا.

مەمی مرۆڤپەروەر

بیرکردنەوەی مەم لەمرۆڤ هەمیشەیی بوو، دوارۆژی مرۆڤ لەئاسۆی بیریدا ئاوا نەدەبوو، چارەنووسی مرۆڤ بەتایبەتی مرۆڤی هەژارو دەستکورت و بێ دەسەڵات، دڵ و دەروون و مێشکی داگیر کردبوو، وێنەی ئەو هەژارانەی لەخۆیدا دەدی، لەبەر ئەوە هەستی ڕاست و پاک و بێگەرد بوو بەرامبەر هەموو ئەو کەسانەی ڕۆژگار یاریدەی نەدابوون توانای بیرو بازوویان بۆ چاکەی ژیانی خۆیان و کۆمەڵ بەکاربێنن.

بێ کەسی و ئاوارەیی و دەستکورتی هەندێ گرێی سایکۆلۆجی لەئادەمزاددا دروست دەکەن، هەزاران هەزار کەس دێنە سەر ڕووی ئەم زەوییەو ئەو گرێیە لەژیاندا دەیانتلێنێتەوە. لەئەنجامدا بەهێمنی و بێ دەنگی، بەبێ ئەوەی کەس ئاگاداری بێ مەرگ کۆتایی بەژیانیان دێنێ، بەڵام تەنگو چەڵەمەی گیانی کە تووشی مەم بووە لەبەر بێ کەسییە، کۆمەڵ دەتوانێ ئەم بۆشایی و بێ کەسییەی بە "بەکەسی" پڕ بکاتەوە، مەبەس لەکۆمەڵ خوێندەوارو ڕۆشنبیرو ئەدەبپەروەرانن. ئایا خوێندەواری کورد دۆخێکی وایان ڕەخساندبوو مەم هەست بەبێ کەسی نەکا؟!

مەم ناحەزی هەبوو، ئەمانە خەڵکی جیاواز بوون، یەک ئیدیۆلۆجی کۆی نەدەکردنەوە، هەر یەکەیان بە بەڵگەیێکەوە لەناخەوە مەمی بەناحەزی خۆی دەکەوتە بەرچاو. لەسەردەمی ژیانی ئەودا باو باوی "پێشکەوتنخواز" و "کۆنەپەرست" و "پرۆلیتار" و "ئەمپریالیزم" و شتی دیکە بوو. لەبەر ئەوەی مەم لەم ڕێکخراوانەی ئەم دروشمانەیان هەڵگرتبوو، دوورە پەرێز بوو، لایەنگری ئەو ڕێکخراوانە بەچاوی گومانەوە تەماشای مەم و هەموو بێ لایەنەکانیان دەکرد، واتە ئەو کەسانەی ناسنامەی هیچ ڕێکخراوێکیان لەگیرفانا نەبوو. بەڵام ئەوەی ڕاستی بێ مەم وەکو کەسێتی بەگشتی و بەرهەمە ئەدەبییەکەی بەتایبەتی بەتەرازووی "پێشکەوتنخوازی" و "کۆنەپەرستی" ناکێشرێن. نووسینی لەپلەیێکی بەرزی داهێنان دان، بۆ مشتوماڵ کردنی بیرو هەست و نەست و خەیاڵی خوێندەوار لەڕووی ئیستێتیکییەوە بوون بەسەرچاوەیێکی گرنگ. بەمەش گەلێ خزمەتی چاک کردنی باری ژیانی ئادەمزادی کردووە، هەروەها لەپێناوی هێنانە دی هەموو ئامانجە نەتەوەییەکاندا بووە، لەبەر ئەوەیە مەم ڕۆڵەی دڵسۆزی نەتەوەی خۆی بوو، هەمیشە ئەوەی لەبەرچاو بوو نەتەوە دەبێ تێرو ئازاد بێ. ئەمە دروشمێکی ڕاست بوو.

لەو کاتەی تەنیایی دڵ و دەروونی مەمی داگیر کردبوو، بەوەی باش بوو بەهوشیارییەوە ئەمەی بەکۆمەڵەوە بەستبووەوە. واتە خۆی و کۆمەڵ هەردووکیان هەستیان بەتەنیایی دەکرد، ئەمە بەجۆرێک کاری تێ کردبوو بیری لەقەڵەمی تیژترو بەهێزتر بێ.

هەرچەندە زمانی قسەکردنی مەم پاراوو ڕێکوپێک بوو، نووسینیشی لەقسەکردنی پاراوترو ڕێکوپێکتر بوو، بەڵام نووسینی لەپلەی بیرکردنەوەیدا نەبوو، ئەمیان لەویان بەهێزتر بوو.

مەم یەکێکە لەو چیرۆکنووسانەی بەرهەمی لەپلەیێکی بەرزی هونەری دایە، بەڵام لەڕووی ڕاگەیاندنەوە لەنێوەندی ئەدەب دۆستاندا بەختی یار نەبوو، هەندێ کەس خۆشیان نەدەویست، چونکە دەیانزانی چیرۆکنووسێکی باشە، ئەوەی ئەو دەیکا ئەوان بۆیان ناکرێ، هی دیکەش پشتیان تێ دەکرد، چونکە پارێزگاریی ناوی بەرزی "نووسەر"ی دەکرد. بێ گومان نەبوونی ناسنامەی ڕێکخراوێکی سیاسی لەگیرفانیدا بووە هۆی ئەوەی ئەم دڵ پڕ لەگرێیانە ئەگەر بەسەریشدا هەڵنەڵێن، لەسەری نەکەنەوە.

مەمی چیرۆکنووس

لە ناوەڕاستی پەنجاکانی سەدەی بیستەم، مەم دەستی کردووە بەچیرۆک نووسین. ساڵی ١٩٥٧ ساڵێکی گرنگ بووە لەژیانی ئەدەبی نووسەر، لەو ساڵەدا لەتشرینی یەکەم چیرۆکی "پەنجا فلس"ی بڵاوکرایەوە. چیرۆکەکە دەنگی دایەوەو بوو بە بەڵگە بۆ ناوی مەم. واتە چیرۆکی "پەنجا فلس" و ناوی "مەم" بوون بەیەک مانا. ناوی هەر یەکێکیان، بهاتایە ناوەکەی دیکەی دەهاتەوە یاد.

چیرۆکەکانی مەم لەکۆوارو ڕۆژنامەکاندا بڵاودەکرانەوە، بەزۆری لەدوای نووسینەوەیان پێشکێش بەچاپەمەنییەکان دەکران. لەپاشان چیرۆکەکان لەدوو بەرگدا بڵاوکرانەوە. یەکێکیان لەساڵی ١٩٧٠، ئەوی دیکەیان لەساڵی ١٩٨٤.

مەم بەگشتی لەچیرۆکەکانیدا جەوهەرە بنچینەییەکانی

پاراستووە، هەندێ جار تێکەڵ بەحیکایەتی میللی (فۆلکلۆری) دەکا، هەندێ جاری دیکەش بەپێچەوانەوە پەنا بۆ سیمبۆلیزمی چیرۆکی ئەوروپایی دەباو تووشی تەمومژو گرێی سایکۆلۆجی دەبێ، بەهەموو جۆر شەقڵی کوردەواری و کوردایەتی بەسەر چیرۆکەکاندا زاڵە، ناوەرۆک هەرچی بێ، روخسار نەتەوەییە، واتە کوردییە.

لای مەم بەگشتی جێگەی چیرۆک کوردستانی گەورەیە، بەڵام بەزۆری لەکوردستانی عێراق لەدایک دەبن. کات بەزۆری لەدوای جەنگی دووەمی گیتییەوە دەخایێنێ تا کۆتایی حەفتاکان، مەم هوشیارانە سەردەم بە بەسەرهات و مێژووی کۆنی کورد دەبەستێتەوە. قارەمان چینە هەژارەکانی خوارەوەو چینە دەوڵەمەندەکانی سەرەوەن، هەروەها ئەمپریالیستی ئەوروپاو دەوڵەتە دراوسێکانی عێراق لەتورک و عەجەم، بێ گومان دەسەڵاتی سیاسی عێراقیش کە لەدەستی عەرەب دایە دەچێتە ریزی ئەم دوژمنانەوە.

لەرووی راگەیاندنی ناوەوە چیرۆکەکانی مەم خوێنەریان لەکوردستانی عێراق و ئێران هەبوو، بەشەوقەوە پێشوازی دەکران، بۆیە وەک نووسەر ناوبانگی دەرکردبوو، لەراگەیاندنی دەرەوەش تا پلەیێک بەختەوەر بوو. هەندێ لەچیرۆکەکانی دەکران بەعەرەبی و لەرۆژنامەو کۆوارەکانی عێراق بڵاوەکرانەوە. جگە لەوە مەم یەکەمین چیرۆکنووسی کورد بوو سێ چیرۆکیان وەرگێراوەتە سەر زمانی رووسی. لەساڵی ١٩٦٥ لەمۆسکۆ لەکتێبی "کۆمەڵە چیرۆکی نووسەرانی عێراق" چیرۆکەکانی "پەنجا فلس" (١٩٥٧) و "ئاوارەکان" (١٩٦١) و "بێ وڵات" (١٩٦١) بڵاوکرایەوە. ئەو کتێبە لەنێوەندی ئەدەبی رووسی و ئەدەبی نەتەوەکانی یەکێتی سۆڤیەتی ئەو سەردەمە دەنگی هەبوو.

لەساڵانی دوایی ژیانیدا دوو کاری هونەری گرنگی بەدەستەوە بوو، رۆمانەکانی "پایزە خەون" و "رێگا". ئەم دوو رۆمانە شیکردنەوەو فراوانکردنی ئاسۆی چیرۆکەکانیەتی، لەگەڵ ئەوەشدا گرنگییەتی خۆیان پاراستووەو وەک نموونەیێکی داهێنراو لەرۆمانی کوردیدا دەکەونە بەرچاو.

لەگفتوگۆیێکیدا لەگەڵ دۆستێکی مەم رتی:

- راستە هەر رێیێک شێوەیەکی هەیە، "رێگا"کەی منیش شێوەی تایبەتی خۆی هەیە.

-"رێگا"کەی یەڵماز گۆنایش بابەتێکە.

-هەموو شت رێگای هەیە.

-گرنگ سەرەتای رێگا نییە، بەڵکو رووداوەکانی، لەویش گرنگتر ئەنجامە.

-بەڵێ! ژیان رێگایە، رێگای بێ ئەنجامیش کارەساتە.

ناسینی چەند چیرۆکێکی مەم

پەنجا فلس

نووسەر باس لەدوو منداڵی هەژاری شاگردی قوتابخانەی سەرەتایی دەکا، یەکێکیان خۆیەتی. ئەو ژەمەی دوو منداڵەکە نان و چایان هەبوایە خۆیان بەبەختەوەر دەزانی. بەرێکەوت لەرێگای قوتابخانە پەنجا فلس دەدۆزنەوە. ئەو پارەیە بۆ دەوڵەمەند هیچ نەبوو، بۆ هەژار زۆر بوو. رۆژانەی پالەیێک بوو. دەستکورتەکان دەیانتوانی دوو رۆژ یا سێ رۆژ بەم پارەیە بژین. دەبێ چی گۆرانێکی سایکۆلۆجی لەدڵ و دەروونی ئەم دوو منداڵە هەژاردا پەیدا بووبێ! بەم جۆرە خەونیان بەهەموو شتێکی خۆشەوە دەدی بەهۆی ئەم پەنجا فلسەوە بۆ یەک دوو رۆژ ئەوەی دڵیان ئارەزووی دەکرد دەستیان بکەوێ. وەستایەتی نووسەر لەهونەری چیرۆک نووسین لەوەدایە راستییێک دەردەبرێ، بەوەی شتێکی کەم لەجێییێک کەمەو لەجێییێکی دیکە زۆرە.

بێ وڵات

لەم چیرۆکەدا مەم لەدابەشکردنی خاکی کوردستان دەدوێ، گۆرەپانەکە پارچە کراوەو دابەش بووە. خەڵکی هەر لایێکیان بووە بەبێگانە لەلایەنەکانی دیکە. پیرەمێردێک خەڵکی ناوچەی بیتوێنە لەکوردستانی عێراقدا. لەگرانی گەورە خۆی و خێزانی لەبرسانا روویان کردۆتە کوردستانی ئێران و لەدەشتی مەرگەوەر شەش ساڵ رەنجبەری و جووتیاری کردووە. لەوێش هەژارو دەستکورت بووە، لەشەپۆلی نەخۆشییێکی گشتیدا ژن و کورو کچی گەورەی مردوون، تەنیا خۆی و کچێکی ساوای ماونەتەوە. ناچار هاتوونەتە شنۆیە. لەوێ دەکەونە تۆری ئاسایشەوە. بەناوی سنوور بەزاندنەوە کە کارێکی قەدەغەیە پیرەمێرد و کچە منداڵەکەی سنووریداش دەکرێن. لەدیوی عێراق پێشوازی

ناکرێن و دەیانگێڕنەوە ئێران، بەم جۆرە حەوت جار ئەمبەرو ئەو بەریان پێ دەکەن.

سەیرە! لەپێش پێنسەد شەشسەد ساڵ بەر لەئێستا (پێش جەنگی چالدێران ١٥١٤) خەڵکی کورد لەشنۆو سابلاغەوە دەچوون بۆ وان و باشقەڵا، لە سلێمانی و خانەقینەوە روویان دەکردە دیاربەکرو مرعش.

لەم سەین و بەینەدا کیژۆڵەی بچووکی بەستەزمان لەباوکی دەپرسێ: بابە ئەوە بۆچ هەر دەڕۆین؟ کەنگێ دەگەینە ماڵی خۆمان؟ کەینێ دایکم دەگەڕێتەوە؟ بابە ئەوە بۆچ خانوومان نییە؟ لە دایە تووڕە بووی؟ وەرامی قسەی ئەم کچە نەخۆشە بێچارەیە ئەوەیە ئەم سنوورە دەسکردە بەدفەڕە بشکێنرێ و تێکومەکان بدرێ.

مۆمەکەی شەماشە دنحە

کات لەم چیرۆکەدا ساڵانی شەستەکانی سەدەی بیستەمە. لەکوردستانی عێراق شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ لەجموجۆڵی و چالاکیدا بوو. دەسەڵاتی نێوەندی بەغدا سەرەڕای شەڕی سەختی زەمینی و بۆمبابارانی فڕۆکەی جەنگی ئابڵۆقەی ئابووریشی خستبووە سەر هەرێمی کوردستان.

ئۆتۆمبیلێکی گواستنەوە بەڕێوە بوو لەهەولێرەوە بۆ شەقڵاوە. خەڵکی ناو ئۆتۆمبێلەکە ئاغایێکی دەرەبەگی کورد بوو لەگەڵ غولامی، شەماشە دنحەی مەسیحی شەقڵاوەش لەگەڵیان دەگەڕایەوە ماڵی خۆی. ئاغا بۆڵە بۆڵی بوو، لەبەر خۆیەوە دەیوت: چیان دەوێ؟ بۆ وا دەکەن؟ مەبەسی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد بوو. بەڵام خەڵکی کورد ئەم پرسیارە ڕەت دەکەنەوە، بەپێچەوانەوە دەڵێن: دەسەڵاتی بەغدا چی لەکورد دەوێ؟! شەماشە دنحە، هەندێ شتومەکی بۆ دیاری کڕیبوون، لەناویاندا چەند مۆمێکی ڕەنگاو ڕەنگی بۆ سەر گۆڕی پیرۆزی وسوو ڕەحمان کڕیبوو ئەوەی لەناو ئەشکەوتێکی چیای سەفین نێژراوەو کەسێکی پیرۆزە لەلای هەموو ئایینە ئاسمانییەکان.

لەنێوان ئاواییەکاندا دەسەڵات بنکەی پشکنینەوەی دانا بوو. شووفێر ڕووی کردە دانیشتوانی ناو ئۆتۆمبێل پێی وتن شتومەکی قەدەغە فڕێ بدەنە خوارەوە. شەماشە دنحە پرسی: چی قەدەغەیە! شووفێر وتی: شەکر، چای، گەنم، دەرمان، قەڵەم، کاغەز، نەوت، رووناکی... شەماشە دنحە کە ناوی نەوت و ڕووناکی بیست، دڵی کەوتە خورپە! پرسی: خۆ مۆمیش قەدەغە نییە؟ شووفێر ڕاچڵەکی و قیڕاندی: هەی هاوار نەمووت، ڕووناکی، مۆم، نەوت، چاکە، پیاوەتی، شەرەف، غیرەت، ناموس، بەزەیی، مرۆڤایەتی هەمووی قەدەغەیە! شەماشە دنحە هەموو مۆمەکانی فڕێ دا.

شەماشە دنحە لەناو ئۆتۆمبێل بیری دەکردەوە، بڕیاری دا شەوی یەک شەممو لەدارو دەوەنی زۆری شەقڵاوە ئاگرێکی گەورە لەسەر لووتکەی سەفین بکاتەوە بەناوی پیرۆزی وسوو ڕەحمانەوە، ئاگرەکە بێ گومان دەبێتە ڕەنگدانەوەی هەزاران مۆمی ڕەنگاو ڕەنگ.

عەلی فەتاح دزەیی
١٩٢٨-١٩٩٢

ژیانی

عەلی کوڕی فەتاح کوڕی حەوێز کوڕی سلێمان، باب و باپیرانی لە ئاغایانی خێڵی دزەیین، لە ساڵی ١٩٢٨ لەگوندی دووگردکانی لای باشووری شاری هەولێر لەدایک بووە. لەتەمەنی منداڵی سەرەتای خوێندنی لەگوندی دووسەرەی خۆیان لای مەلای گوند مەلا خەلیلی سنجاوی (موخلیسی شاعیر) بووە. کە لەگوندی قازیخانە قوتابخانەی سەرەتایی کراوەتەوە پۆلی یەکەمی لەوێ تەواو

کردووە. لەساڵی ١٩٣٦ هاتۆتە هەولێر قۆناغی سەرەتایی لەقوتابخانەی ئوولا تەواو کردووە. لەساڵی ١٩٤٢ رووی کردۆتە قوتابخانەی ناوەندی و ئینجا ئامادەیی لەساڵی ١٩٤٨ خوێندنی ئەو قۆناغەی بەئەنجام گەیاندووە.

لەپایزی ساڵی ١٩٤٨ لە کۆلێجی مافی بەغدا (حقووق) وەردەگیرێ، هەمووی چەند مانگێکی پێ ناچێ لەکانوونی دووەمی ١٩٤٩ لەسەر جموجۆڵی سیاسی دەگیرێ. دادگا بریاری سێ ساڵ بەندو ساڵێک دەستبەسەری بۆ دەردەکا. ماوەی سێ ساڵەکە لەبەندیخانەکانی بەغداو کووت و کەرکووک دەباتە سەرو ئینجا دەگەرێتەوە هەولێر. ماوەی دەستبەسەرییەکەی لەهەولێر دەبێ. لەساڵی ١٩٥٣ داوای گەرانەوە دەکا بۆ قوتابیەتی لەکۆلێجی مافی بەغدا، بەڵام رێگای نادەن، بۆ تەواوکردنی خوێندن روو دەکاتە شاری دیمەشق و لەبەشی زمانی عەرەبی کۆلێجی ئەدەبیاتی زانستگای دیمەشق دەبێ بەقوتابی. ساڵی یەکەم تەواو دەکاو سەردەکەوێ بۆ پۆلی دووەم، بەڵام کەسوکاری کۆلێجەکەی پێ دەگۆرن و کۆلێجی مافیان پێ باشتر دەبێ. بەم جۆرە کۆلێجی ئەدەبیات بەکۆلێجی ماف دەگۆرێتەوەو لەهاوینی ١٩٥٨ باوەرنامەی زانستگا وەردەگرێ.

لەساڵی ١٩٥٩ بەمووچەخۆر لەدادگای هەڵەبجە دامەزراوە، لەساڵی ١٩٦٠ گوێزراوەتەوەو بووە بەکارگێری پێنجوین. لەدوای ئەوە وەک مووچەخۆرێکی میری گوێزراوەتەوە بۆ هەندێ لەشارەکانی باشووری عێراق. لەساڵی ١٩٦٦ گەراوەتەوە کوردستان بووە بەکارگێری میری لەبرادۆست و دیانە. لەدوای بەیانی ١١ی مارتی ١٩٧٠ کراوە بەقایمەقامی شاربازێر، لەپاشان بۆ قایمقامی دەربەندیخان گوێزراوەتەوە، تا ساڵی ١٩٧٤ لەوێ ژیاوە. لەگەڵ تێکچوونی نێوانی دەسەڵاتی بەغدا لەگەڵ شۆرشی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦١ی کورد، شارو کاری رەسمی بەجێ هێشتووەو رووی کردۆتە ناو شاخ. لەدوای کارەساتی لەناوچوونی شۆرش لەبەهاری ساڵی ١٩٧٥ گەراوەتەوە سەر کاری میری لەهەولێر. لەساڵی ١٩٧٧ گوێزراوەتەوە شاری ناسرییە لەباشووری عێراق.

لەو ماوەیەدا عەلی هەوڵی دابوو لەکاروباری میری دوور بکەوێتەوە، لەساڵی ١٩٨٣ خانەنشین کراو گەرایەوە هەولێر، بۆ یەکەم جار دەستی کرد بەکاروباری ئەوقاتی (محامیەتی)، بەڵام زۆری نەبرد لەساڵی ١٩٨٦ تووشی نەخۆشی شێرپەنجەی قورگ بوو، چەند ساڵێک ئازاری ئەم نەخۆشییە کوشندەیەی چێشت تا لەرۆژی ٢٦ی کانوونی دووەمی ١٩٩٢ کۆچی دوایی کردو لەهەولێر نێژرا.

شیعری

عەلی لەگوندی دووسەرە کە چاوی کردۆتەوەو خۆی ناسیوە لەگەڵ مەلای گوند شاعیری نازناو موخلیس ئاشنایەتی پەیدا کردووە، ماوەیێک لەحوجرە لای ئەو خوێندوویەتی و بووە بەرێبەری، بۆیە لەدواییدا کۆمەڵێک شیعری لەستایشی ئەو مامۆستایەی وتووە. لەمنداڵییەوە مەیلی ئەوەی بووە بەپیشە ببێ بە ئەوقات (محامی) و بەهەوەس ببێ بەشاعیر، بەنووسین و بەقسە ئەم ئارەزووی دەربریوە. وەکو خۆی دەڵێ لەساڵی ١٩٤٤ بیری لەشیعر وتن کردۆتەوە، بەڵام لەساڵی ١٩٤٦ شیعری نووسیوە، لەساڵی ١٩٤٧ شیعری بۆ ئاهەنگی نەورۆزی ئەو ساڵە وتووە،کە لە هەولێر، نیشتمان پەروەران لە مێرگی بەهاری قەراغ شار گێراویانە. بەلای شاعیرەوە قۆناغی دووەمی شیعری لەساڵی ١٩٥٣ دەست پێ دەکا.

شیعری لەرووی روخسارەوە

شیعری عەلی، لەرووی روخسارەوە لەم تێبینییانەدا روون دەبێتەوە:

١- بەرهەمی شیعری لەکێشدا دەوڵەمەندە، هەردوو بابەتە کێشی عەرووزی و خۆماڵی بەکارهێناوە، کێشی یەکەمیانی کەمە، ئەوەی دووەمیان زیاترە. لەتاقیکردنەوەکانی نووری شێخ ساڵح و گۆران کەڵکی وەرگرتووە، بەتایبەتی ئەوان لەهەندێ بەحری عەرووزی و کێشی خۆماڵی کێشی تازەیان داهێناوە، وەکو حەوت برگەیی (٤+٣) خۆماڵی هاوئاهەنگی هەزەجی مەجزووئی مەحزووفە (مفاعیلن فعولن)، کێشی یازدە برگەیی (٤+٤+٣) هاوئاهەنگی رەجەزی مەقتووعی مەخبوونە (مستفعلن مستفعلن فعولن) و هەندێ کێشی دیکەش.

٢- لەشیعریدا هەموو جۆرە قافیەکانی شیعری کوردی بەکارهێناوە، وەک یەک قافیەی شیعری کلاسیکی و مەسنەوی و شیعری خۆماڵی و قافیەی رەنگاورەنگی

شیعری نوێ.

٣- شیعری بەزۆری بەقەوارەو ژمارەی دێڕە شیعر درێژ نین، دەچنە ناو بابەتی لیریکە قەسیدە (شیعری درێژی) کەمە، هەروەها قەسیدەی چوارین و پێنجین و شەشینی هەیە.

٤- زمانی شیعری ئاسان و خاوێنە، شێوەی دیالێکتی سۆرانی ناوچەی شارو دێکانی هەولێری پێوە دیارە.

شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە

شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە زۆرتر خەریکی مەبەسە تازەکانەو کەمتر بۆ مەبەسی کلاسیکییەکان چووە. هەندێ جار ئەمانە تێکەڵ بەیەکتری کردووەو وەک لیریکی هەموو نەتەوەکانی گێتی دەکەوێتە بەرچاو. مەبەسە بنچینەییەکانی شیعری عەرووزی لە دەوروبەری نیشتمانپەروەری و کوردایەتی و دڵداری و وەسفی سروشت و کۆمەڵایەتی و ماتەمنامە دەسووڕێتەوە.

پەخشانی

قەڵەمی بەبڕشت و داهێنەری عەلی لەسێ مەیداندا کەوتۆتە جووڵە:

١- وتاری ئەدەبی: ئەمەیان زۆری دەسنووسەو کەمی بڵاوکراوەتەوە. زۆربەی وتارەکان پێوەندییان بەشیعرەوە هەیە، پەخشانی لەپێناوی ناسینی شیعر بەکارهێناوە، بایەخی بەڕووداوی مێژووی نەتەوەی کوردی داوە.

٢- لێکۆڵینەوە: لەلێکۆڵینەوە زانستییەکانی ئەدەب سەرکەوتووە. ئەحمەدی خانی جێگەی تایبەتی بووە لەبیری عەلیدا. تێبینی و بۆچوونی ژیرانەی هەیە لەبابەت مەم و زین و نۆباری بچووکان، هەندێ لایەنی نهێنی ئەم بەرهەمانە ئاشکرا دەکا.

٣- شاعیر بایەخی بەوەرگێران داوە. لەعەرەبیء ئینگلیزییەوە نووسینی داهێنانی زانستی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی.

نموونەی شیعری

بەناوی "غەزەل"ەوە لەشیعرێکیدا عەلی دەڵێ:

مەڵێ گیانم بلند پەروازە ئیمشەو
لەگەڵ دڵ چونکە یارم سازە ئیمشەو
چ ئاهەنگێ دەگێڕێ دڵ لەسینە
هەزارێکی چ خۆش ئاوازە ئیمشەو
لە دوو چاوی نیگارم دا دیارە
ستارەی بەختەکەم هەورازە ئیمشەو

لەم شیعرەدا عەلی گەشبینە، هەر خۆی دەزانێ چی بزەیێکی پڕ لەنازو نیگاییکی تێلاوی چاوی پڕ لەنووزی دیوە، ئەوەندەی شاعیر نزیکبوونەوەی دلبەری پێ خۆشە، زیاتر ئەم مژدەیە دەبێتە هۆی ئیلهام بۆ نووسینەوەی غەزەلێکی تازە.

لەپارچەییکی دیکەیدا عەلی دەڵێ:

بەقوربان ئاگری دووریت لەدڵدا جۆشی تەندوورە
ئەگەر مەیلێ نەفەرمووی تاقەت و خۆشیم لەتەن دوورە
وەکو یاقووب نەماوە نووری چاوم هێندە بنوارم
وەکو یاقووت ئەوەندەی گریەکەم فرمێسکەکەم سوورە

لەم شیعرەدا عەلی لاساییەکی وەستایانەی شیعری کلاسیکی کردۆتەوە، لەشیعردا بێ گومان نوێخوازە، ئەو چەند شیعرەی لەسەر مەرجەکانی بەحری عەرووزی داناون بۆ ئەوەیە بڵێ دەتوانێ هەموو جۆرە شیعرێک دابنێ، لەمەدا ئاوڕی لەهەندێ وێنەی ڕەوانبێژی کلاسیکی داوەتەوە وەکو "تەندوور" بۆ مانایێک "تەن دوور" بۆ مانایێکی دیکە. هەروەکو ئەو "یاقووب" و "یاقووت"، هەرچەندە مۆدەیان لەسەدەی بیستەمدا بەسەرچوو بوو، بەڵام وەک وێنەی هونەری جوانییان تێدا ماوە.

لەشیعرێکیدا بەناوی "کەسک و سۆر" شاعیر دەڵێ:

هەموو ڕۆژێکی بەهاران
کە تاو تاو دەبارێ باران
کە دەردەکەوێ شۆخ و شەنگ
جوان بووکی ژێر ئاڵای حەوت ڕەنگ
سەیری دەکەم مەست و دڵشاد
پەرواز دەکا گیانی ئازاد
دەمەوێ وەک جاری جاران
ڕاکەم و تەڕم کا باران
ئەی کەسک و سۆرەکەی بەهار
بەبیرت دێ دەهات بەغار
منداڵێک تەمەن هەشت نۆ ساڵ
مەستی نەشئەی خەون و خەیاڵ
ئێستاش ئەو دڵ منداڵە هەر

پیری نەكردووە دەردی سەر
هەموو رۆژێكی بەهاران
كە تاو تاو دەباریّ باران
دەیەویّ وەک جاری جاران
راكات و تەری كا باران

خوو و رەوشتی مرۆڤ بەسەر ناچیّ، چێژو خەیاڵ پیر نابیّ، یادگارو بیر كۆن نابیّ و لەبیر ناچێتەوە، لەسەرووی هەموویانەوە دڵداری بەروخسار دەگۆریّ و بەناوەرۆک نەمرو هەمیشەییە. هەندیّ وێنەی جوانی عەلی لەم شیعردا لەپەراوێزی ئەم بیروباوەرەدا خۆیان دەنوێنن.

لەشیعرێكیدا بەناوی "خەونێكی خۆش"ەوە لەساڵی ١٩٥٧ لەدیمەشق هۆنیویەتییەوە دەڵیّ:

ماچێک لەم دوو لێوەی پرت
بۆنێک لەم بن مەمكەی خرت
بە ناز برۆ
وەک ئاوازەی فۆكسترۆ
وەک شنەی با
پیّ دانیّ سەر باری رۆمبا
خێرا وەرە نێو باوەشم
ئەی ئاواتم بەختم بەشم
دەستەكانت بكە ملم
مەمكۆڵەت دانیّ سەر دڵم
سا دەی ئۆخەی ئۆخەی
ئوخەخەخەخەی

***

نە بێهۆشی
نە سەرخۆشی
خەونێكی خۆش و شیرین بوو
بووكی خەونەكەش هێلین بوو

رەشبینی شاعیر لەشیعری پێشوو، لەهەڵوێستێكدا دروست بوو، ئەم شیعرە لە هەڵوێستێكی دیكەی پڕ لەگەشبینی دروست بووە. جێگە هۆڵی سەماو مۆسیقاو گۆرانییە، بەتایبەتی ئەو سەمایانەی ژن و پیاوێک پێكەوە دەیكەن. عەلی كچێكی جوانی دیوە ناوی هێلین بووە، خۆی دەیزانیّ خەڵكی سووریاو لبنان یا ئەوروپایی بووە، دوور نییە عەلی سەمای لەگەڵ هێلیندا كردبیّ، چونكە كچی ئەم جۆرە شوێنانە ئارەزووی پیاو رەت ناكەنەوە. هەر چۆنیّ بیّ ئەم هەڵوێستە بۆتە مایەی داهێنانی ئەم شیعرە لیریكییە جوانەی سیمای مرۆڤایەتی و گێتی پێوەیە.

عەلی لەساڵی ١٩٥٦ شیعری "چرای سوكرات"ی داناوە:

برای من
وەرە پێش چرای من
نەوەک چرایانە
بیّ ژمار پەروانە
بەدەوریدا دەفرن
شەوقی لیّ وەردەگرن
دەبن بەتروسكە
بەگڵپەو برووسكە
وەک خۆرەتاوی پاک
جیهان دەكەن رۆناک

***

ئەی شەمشەمەكوێرە
بەدووركەوە لێرە
برۆ بەدووركەوە
بۆت ناكوژێتەوە
چرای من راستییە
شەوقی سەربەستییە
بەخوێنە سووتانی
شەهیدە زمانی
برای من
وەرە پێش چرای من

عەلی لەساڵی ١٩٥٦ ئەم شیعرەی بەزمانی باوكی فەیلەسووفانی گریگ سوكرات وتووە. ئەم دانا گەورەیە خاوەنی وتەی "خۆت بناسە"یە. دادگای پیرەكانی ئەتینا بریاری خنكاندنی بۆ دەركردبوو، بەژەهراو خواردنەوە كۆتایی بەژیانی هێنا.

شاعیر بەسەر بیری سەربەستیخوازی سوكرات هەڵدەڵیّ، كرینی سەربەستی بەخوێن كارێكی ئاساییە وەكو سوكرات خۆی دەیڵیّ.

عاجز
١٩٢٩-١٩٦٧

ژیانی

عەبدوڵلا کوڕی مەلا محەمەدی حوسێنی بەرزنجی، وشەی "عاجز"ی وەک نازناو هەڵبژاردووەو لەشیعریدا بەکاری هێناوە. لەساڵی ١٩٢٩ لەگوندی چل هەوێزە لەنزیک دیبەگە لەپارێزگای هەولێر لەدایک بووە. قۆناغەکانی خوێندنی لەحوجرەی مزگەوت بووە، بایەخی بەتەجویدی قورئان داوە. زۆربەی ماوەی خوێندنی لەگوندی زیخان لەناوچەی خۆشناوەتی بووە، ماوەیێکیش لەزێوەی خۆشناوەتی خوێندوویەتی، ئینجا هەر لەو ناوە لەگوندی خەتە بەشێکی دیکەی خوێندنی بردۆتە سەر. لەپاشان هەر بۆ ئەم مەبەسە ڕووی کردۆتە ڕواندزو لەدواییدا گەڕاوەتەوە هەولێرو لەمزگەوتی حاجی قادری دەباغ ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە. لەدوای ئیجازە وەرگرتن لەهەندێ لەناوچەکانی کوردستان لەمزگەوت مەلایەتی و پێشنوێژی کردووە. لەگوندەکانی هەرمەک و دەراش لەخۆشناوەتی مەلا بووە. ئینجا بووە بەمەلای گوندی گۆمەشین لەدەشتی قەراجی هەولێر. لەپاشان گەڕاوەتەوە گوندی کۆتەی خۆشناوەتی، ئەوجا گوندی شاوێس لەنزیک هەولێر. لەدوای ئەمە لەلایەن کارگێڕی ئەوقافەوە بووە بەمەلا لەخورماڵ، لەپاشان لەچەمچەماڵ. لەدوا جاردا گەڕاوەتەوە هەولێرو بووە بەماموستای قوتابخانەی ئەوقاف و لەمزگەوتی حاجی بەکریش بووە بەئیمام و خەتیب.

لەپڕ عاجز تووشی نەخۆشییەکی دژوار بووە، بردوویانە بۆ نەخۆشخانەی هەولێر، بەڵام بێ ئەنجام بووە، ناچار بردوویانە بۆ مووسڵ لەوێش چاری نەکراوە، بەم جۆرە لە ٢ی مایسی ١٩٦٧ لە مووسڵ کۆچی دوایی کردووەو تەرمەکەیان هێناوەتەوە هەولێرو لەنزیک مزگەوتەکەیەوە بەخاکیان سپاردووە.

شیعری

عاجز حەزی لەخوێندنەوەی شیعری کلاسیکی کوردی بووە، هەروەها بایەخی زۆری بەئەدەبی میللیی سەرزار (فۆلکلۆر) داوە. لەئەنجامی ئەمە گوێیەکی نەرمی مۆسیقی لەلا دروست بووە، بەگشتی بۆ بابەتی شیعری ئایینی و دڵداری بەکاری هێناوە.

شیعری عاجز لەڕووی ڕوخسارەوە بریتییە لەپارچە غەزەلی کورت (لیریک) لەسەر بەحری عەرووزو یەکێتیی قافیەو پاش قافیە دامەزراوە. شیعری زۆر نییە، بۆیە بەشێکی کەمی لەدەنگەکانی ئەلفوبێی کوردی و عەرەبی بەکارهێناوە، بەم پێیە پاش قافیەشی زۆر نییە. جگە لەغەزەل شیعری بەندی چوارینی و پێنجینی عەرووزی هەیە (ااا ب) و (اااا ب).

لەشیعری سیلابی خۆماڵیدا بەزۆری بابەتی بەندی چوارینی (ااا ب) بەکارهێناوە، لەڕووی کێشەوە بەگشتی لەسەر کێشی حەوت بڕگەیی و هەشت بڕگەیی ڕۆیشتووە. لەڕووی ناوەڕۆکەوە شیعری عاجز لەچوارچێوەی دڵداری شێوەی کلاسیکی و ئایینی (موناجات و نەعتی پێغەمبەر "د.خ") نەچۆتە دەرەوە. ئەوەی تازە بێ لەلای ئەم شاعیرە ئەوەیە قاڵبی کێشی شیعری خۆماڵی میللی لەگەڵ شیعری ئایینی گونجاندووە. بەشێکی زۆر لەشیعرە ئایینییەکانی لەڕووی کێش و قافیەو زمانی شیعرییەوە لەسەر بنچینەی بەیتی ئەدەبی میللیی فۆلکلۆری هۆنراونەتەوە. ئەمەی بۆ ئەوە بووە لەئاهەنگی مەولوودی پێغەمبەر ئەم شیعرانە لەسەر ئاوازی گۆرانییە میللییەکان بخوێنرێنەوە، بەتایبەتی لەناو کۆمەڵی خەڵکی هەولێر.

عاجز شیعری هەندێ شاعیرانی کوردی کردووە بەپێنج خشتەکی، لەوانە: عاسی، مەلا شێخ عومەری بالیسانی، راجی، تاهیر بەگ، وافی.

نموونەی شیعری

وەسف و دڵداری

لە شیعرێکیدا عاجز دەڵێ:

شۆخەکەی بێ رەحم و ئینساف قاتیلی جانم وەرە
باعیسی گومراهی رووح و شێخی سەنعانم وەرە
دڵ هەمیشە ئینتیزاری لوتف و ئینعامی تووە
دەردمەندی قامەتی تۆم چاو بەگریانم وەرە

لەکۆتایی شیعرەکەدا دەنووسێ:

(عاجز)م رووحی رەوانم پڕ لەئێشە جەرگ و دڵ
تۆی تەبیبم زوو لەبۆ دەرمانی دەردانم وەرە

شیعرێکی ئاسایی دڵدارییە. شاعیر گفتوگۆ لەگەڵ دلبەری خۆشەویستی دەکا، لێی دەپارێتەوە. وشەی "وەرە"ی کردووە بەپاش قافیە بۆ ئەوەی لەهەموو دێڕە شیعرێکیدا بڵێ "وەرە تیماری دەردم بکە" لەلیریکەکەدا هەست بەرەوانییێک دەکرێ. ئەگەر شاعیر وشەی "تووە"ی لەباتی "تۆیە" و هەندێ وشە و تەعبری دیکەی لەم بابەتەی بەکارنەهێنایە کەس نەیدەزانی شاعیر هەولێرییەو دیالێکتی بچووکی شار یا سۆرانی کرمانجی باشووری زمانی کوردی بەکارهێناوە.

لەشیعرێکی دیکەیدا عاجز دەڵێ:

ئەی سەنەم تاکەی بناڵم من لەدووری رێ و خێ
بەس بەناحەق پێم پیشان دە غەین و رێ وو بێ وو تێ
غوربەتیش یەک جار وەها زوڵمە لەعاشق چاوەکەم
مروەتت بێ پێم بفەرموو رێ وو حێ وو میم و تێ

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

بۆ زەکاتی باغ و بێستانی جەمالت هاتووم
نامەوێ زیاتر لە حەققی شێن و رێ وو عەین و بێ
پڕ خرۆشە دڵ وەکو بولبول لەدەوری غونچە گوڵ
جارێ دڵ خۆش کە حەبیبم عەین و ئەلف و جیم و زێ (عاجز)

عاجز لەم لیریکەدا خۆی خەریکی گەمەیێکی رەوانبێژی کردووە لەسەر دەستووری هەندێ لەشیعری کلاسیکی کۆن. لەنیوە دێڕی دووەمی هەموو دێڕەکان دەنگ و وێنەی هەندێ لەتیپی ئەلفوبێی نووسیوە، لەنیوە دێڕی یەکەمی هەموو دێڕەکاندا تیپەکانی کۆکردۆتەوەو بوون بەوشەی یەکەمی دێڕی دوای ئەو، واتە دەنگەکانی غەین و رێ و بێ و تێ دەبن بە "غربت" (غوربەت)، رێ و حێ و میم و تێ دەبن بە "رحمت" (رەحمەت)..

شیعرێکی میللییانەی عاجز بەم دێڕانە دەست پێ دەکا:

ئەی گوڵروخی زیبایی من
قەد سەرووی دڵ روبایی من
مەلحەمی جان شیفایی من
جارێ نەزەرکە لایی من

بەم دێڕانەش کۆتایی پێ دێنێ:

جەفا بەسە وەفا بکە
(عاجز) بەوەسڵت شا بکە
لەغەمخۆری رەها بکە
ئەو دڵی مویتەلایی من

ئەم شیعرە هەشت بڕگەییە لەئەدەبی میللی سەرزاری کوردی یەکێکە لەکێشەکانی شیعری گۆرانی. عاجز ئەم جۆرە شیعرەی تەنیا لەرووی روخسارەوە دەستنیشان نەکردووە، بەڵکو لەرووی ناوەرۆکیش بۆ بابەتی شیعری ئایینی بەکاری هێناوە. ئەم جۆرە شیعرانە ئەوەندە لەئەدەبی میللییەوە نزیکن ئەگەر ناوی شاعیریان تێدا نەبێ بەگۆرانییێک لەگۆرانییە تازەکان دەژمێررێن، کە لەناو میللەت دروست دەبن و کەس نازانێ خاوەنیان کێیە!

شیعری ئایینی (موناجات و نەعت)

عاجز قەسیدەییێکی (بەیتێکی) ئایینی درێژ بەم دێڕانە دەست پێ دەکا:

ئەی سەییدی سەرداری من
ئەی مەحرەمی ئەسراری من
ئەی ئەحمەدی موختاری من
سەلات لەسەر توو یاری من

بەم دێڕانەش کۆتایی پێ دێنێ:

(عاجز) فەقیری ئوممەتە
سائیلی بابی رەحمەتە
هەر چاوەنۆڕی هیممەتە
بۆ دەفعی نالەو زاری من

عاجز ئەم شیعرەی بۆ ستایشی پێغەمبەر داناوە، بەسەرهاتی دەگێڕێتەوە بەپێی سەرچاوەكانی ئایینی ئیسلام و حیكایەتەكانی ئەدەبی میللی سەرزاری عەرەبی و كوردی. بەناوی هەمزەی كوڕی عەبدولموتەلیبی مامی پێغەمبەرو خەلیفەكانی ڕاشیدی كۆتایی بەشیعرەكەی دێنێ.

شاعیر لەقەسیدەییەكی ئایینی دیكەیدا لەستایشی پێغەمبەر بەم دێڕانە دەست پێ دەكا:

تو ئەحــمــەدی مــوخــتــاری
مــوقــەڕڕەبی غــەفــفــاری
شــافــیــعی توڕڕەداری
لــێت بــێ ســـەلامی باری

بەم دێڕانەش كۆتایی بەشیعرەكە دێنێ:

(عــاجــز) ئەگــەرچی خــواری
لەدەرگــەی شــەرمــەزاری
مــەئیــووس مــەبە لەیاری
شــافــیــعــتــە لای غــەفــفــاری

لەم شیعرەدا عاجز باس لەهەندێ شەعائیرەكانی حەج و كۆچی پێغەمبەر لەمەككەوە بۆ مەدینە دەكاو لەپێشوازی خەڵكی ئەو شارە دەدوێ و چۆن بەخۆشییەوە پێشوازی ئەو میوانە گەورەیان كردووە.

بێبەش
١٩٣٢-١٩٩٨

ژیانی

مەرد بە نامەرد ئیشی كەوێ گەر بۆی نەكا پێی مەردییە
مەردیش بەمەرد ئیشی كەوێ گەر بۆی نەكا نامەردییە

مەسعوود كوڕی مەلا عەبدوڵلای شەنەغەیی لەساڵی ١٩٣٢ لەهەولێر لەدایك بووە. شەنەغە گوندێكە لەدەشتی كەندێناوەی هەولێر خەڵكی عەشرەتی سیانی لێ دەژی. لەو كاتەی خۆی بە شاعیر ناسیوە نازناوی "بێبەش"ی هەڵبژاردووە، لەهەندێ شیعریدا بەكاری هێناوە. باوكی مەلای مزگەوتی ناو بازاڕی هەولێر بوو (لەهەولێر مزگەفتی ناوەندی بازێڕی پێ دەڵێن). سەرەتای خوێندن و هەموو قۆناغەكانی زانستی ئیسلامی و زمانی عەرەبی لای باوكی بووە.

بێبەش دەنگی خۆش بووە، بایەخی زۆری بەتەجویدی قورئان داوە. شارەزایی لەو هونەرەدا لەڕووی تیۆری و پراكتیكەوە پەیدا كردووە. لەساڵی ١٩٥٦ هەندێ لە هونەری تەجویدی قورئانی گۆڕیوەتە سەر زمانی كوردی و بەكتێب بڵاوی كردۆتەوە. بەشێك لەخوێندنەكانی بەدەنگی خۆی تۆمار كراون.

گوزەران و بەڕێوەچوونی ژیانی لەڕووی داراییەوە لەسەر مەلایەتی بووە. لەمزگەوتێكی بچووكی گەڕەكی خۆیان مەلایەتی كردووە، بەڵام بەگشتی بەپێچەوانەی ژیانی مەلایان لەكۆمەڵی كوردەواریدا ئەوەندە لێیانەوە نزیك نەبووە، زیاتر پێوەندی لەگەڵ ڕۆشنبیرو شاعیرو نووسەرو مووچەخۆران بووە. جوببەو عەمامەی لەبەر نەكردووە، لەپێشاندا شەرواڵ و مرادخانی و لەپاشان ڕانك و چۆغەی لەبەر كردووە.

بێبەش كەسێكی قسە خۆش و گیان سووك بوو، نوكتە لەدەمی نەدەكەوت، لەهیچ پرس و هەڵوێستێكدا دانەدەما، هەولێری زۆر خۆش دەویست، بەدرێژایی ژیانی لێی دوور نەكەوتەوە. تا لەڕۆژی ٢٥ی مایسی ١٩٩٨ لەهەولێر كۆچی دوایی كرد.

شیعری

بەهەری دەنگ خۆشی بێبەش هانی داوە گۆرانی و

مەقام بچڕێ و قورئان بەتەجوید بخوێنێ. ئەم دیاردەیە گوێییەکی مۆسیقی هوشیاری لا دروست کردووەو بەرەو گێتیی شیعری کلاسیکی پاڵی پێوە ناوە، چونکە ئەمەش لەسەر ئاوازو ڕیتم دامەزراوە. لەتەمەنی مێردمنداڵییەوە پێوەندی لەگەڵ شاعیرانی دەوروبەری خۆی بووە لەهەولێر، بەتایبەتی لەگەڵ جاهیدو پیربال مەحموود. لەگەڵ جاهید هەولی داوە پێکەوە شیعر دابنێن. حەزی لەشیعر خوێندنەوە بووە، شیعری زۆری لەبەر کردووە، شانازی بەشێخ ڕەزاوە کردووەو بەمامۆستای خۆی داناوە.

شیعری لەڕووی ڕوخسارەوە

بێبەش پێڕەوی هەموو مەرجەکانی شیعری کلاسیکی کردووە. بەگشتی شیعری دەچێتە ناو خانەی شیعری کلاسیکییەوە. لەکێشدا بەزۆری بەحرەکانی ڕەمەل و هەزەجی بەکارهێناوە، لەقافیەدا لەسەر یەکێتیی قافیە دەڕوا. زۆرینەی شیعری بەقەوارە کورتن لەبابەتی لیریکن، قەسیدەی درێژی کەمە. بایەخی زۆری بەچوارین داوە، بەشێک لەدیوانی لەم بابەتەیە، هەروەها تاکیش بەرچاو دەکەوێ. لەسیستێمی بەندا (کوپلە) بەندی پێنجین و شەشینی هەیە. لەو کاتەی پێنجین لەدیوانی بێبەشدا بەرچاو دەکەوێ، لەو زیاتر هۆگری پێنج خشتەکی بووە، شیعری کۆمەڵێک لەشاعیرانی کوردی کردووە بەپێنج خشتەکی، لەوانە: نالی، حاجی، سانی، وەفایی، حەمدی، سابیری، سافی، بێکەس، کەمالی، مەلا ئەسعەدی مەحوی، جاهید، هێمن، هەردی و هی دیکە.

شیعری لەڕووی ناوەڕۆکەوە

جگە لەدڵداری کە مەبەستی سەرەکی شیعری بێبەشە، ناوەڕۆکی شیعری کوردایەتی ڕەنگدانەوەی بیروباوەڕی لاوانی هەولێری پەنجاو شەستەکانی سەدەی بیستەمە. لەو شیعرانەدا هەستی گیانی نەتەوەیی و سۆزی خۆشەویستی کوردستان لەدڵ و دەروونی گەنجاندا دەجوولێنێ. ئەو شیعرانە لەهەندێ ماوەی فەرمانڕەوایی دیکتاتۆری لەڕەشبگیری حوکمی عورفی، هەرچەندە قەدەغەبوون و بڵاوکردنەوەیان ئاسان نەبوو، بەڵام لەناو خەڵکی بەئەزبەر دەخوێنران و لەبەردەکران.

مەبەستی هەرە گرنگ لەشیعری بێبەشدا ئەو شیعرانەیە لەهونەری بابەتی داشۆرین و شیعری کراوە (ئیرۆتیک). بێبەش شێخ ڕەزایانە ئەم دوو بابەتەی تێکەڵ بەیەکتری کردووە. بەرهەمی لەم ڕەنگەی زۆرە، بەڵام ئەوە هەیە تا ئێستا بڵاونەکراوەتەوە. بەناوی ئەوەی ئەو شیعرانەی بۆ کەسانی دیارکراو وتراون. بنەماڵەی شاعیر لەسەر ئەو باوەڕەن ئەو شیعرانە ئەگەر بڵاو بکرێنەوە ناوی خاوەنەکانیان پێ دەزرێ.

نموونەی شیعری

دڵداری

لەشیعرێکیدا بێبەش هەستی دەروونی دەردەبڕێ بۆ ئەو خانمەی خۆشی دەوێ، لەساڵی ١٩٤٩ هۆنیویەتییەوە:

لە عەشقی تۆ ئەزانم من نەجاتم
مەحاڵە تاوەکو مابێ حەیاتم
بەداوی زولفی هارووتت بەقوربان
دڵم بەندە هەتا وەختی مەماتم

لەکۆتاییدا دەنووسێ:

لەتاریکی فیراقت دامە (بێبەش)
هەموو دەم ئینتیزاری ڕۆژهەڵاتم

شاعیر لەسەر دەستووری دڵداریی شاعیرانی کلاسیک هەرچەندە بەکردەوە دلبەر لەگەڵی خراپ بێ و لێی دوور بکەوێتەوە، ئەو هەر خۆشی دەوێ. هەوڵ دەدا ئەوە بخاتە ڕوو مەسەلەکە بەدەست خۆی نییە. ئاگری دڵداری نهێنی لەناو دڵیدا نەخشی کێشاوە، چارەسەری بەدەست خۆی نییە، لەتاریکی دووریدا دەژی، بۆیە چاوەنۆڕی ڕووناکیی ڕۆژهەڵاتە، چاوەنۆڕی ئەوەیە ماچێک وەک زەکات لەدلبەر وەربگرێ، ئەمە هەموو ئاواتێکی بۆ دەهێنێتە دی.

کوردایەتی و نیشتمانپەروەری

بێبەش ڕوو دەکاتە ئەو کوردانەی خۆیان بەکورد نازانن و پێیان دەڵێ:

کوردی بۆ حاشا ئەکەی دایم لەقەوم و خوێش و کار
کوردی بۆ کورد نیم ئەڵێی ئەگریت و ڕێگای چەوت و خوار

کوردی بۆ کەم تێ ئەگەی کەم خۆتی جارێ نا هەزار
کوردی وەک تۆ دەک نەمێنێ کوردی وا بێ شەرم و عار
لاڵ و کەڕ بێ پڕ کەدەر بێ هەر بکێشێ ئاه و زار
سووک و ڕیسوا بێ هەموو دەم نەیبێ قەدرو ئیعتیبار

ئەم پارچە شیعرە بەندێکە لەقەسیدەیێکی شەشین، بێبەش لەساڵی ١٩٥٠ هۆنیویەتیەوە. قسە لەگەڵ هەندێک لەخەڵکی شار دەکا، ئەمانە بەنەژاد کوردن و بەکوردی پەروەردە بوون، بەڵام خۆیان بەکورد نازانن و هەندێکیان دوژمنایەتی کوردیش دەکەن بەیادی دەسەڵاتی عوسمانی پێشوو و بیری کەمالییەکانی تورکیا لەمەسەلەی نەتەوەیی کورددا.

شاعیر بەهۆی گەڕانەوەی مستەفا بارزانی و بارزانییە پەنابەرەکان لەساڵی ١٩٥٨ لەڕووسیاوە بۆ نیشتمان دەڵێ:

لەهەر لا وەک بەهەشت ڕازا جیهانی کوردو کوردستان
کە ژەنراڵ مستەفا دەرچوو لەغوربەت بوو بەرەو بارزان
بە دەرکەوت ڕۆژی ڕووناکی لەژێر هەوری خەفەت باران
فەرەح کەوتە دڵی مەردم نەما لاچوو هەموو غەمان
سوپاس بۆ خوا بکەن ئیتر لەهەر لا ئەی گەلی کوردان
گەیینە ڕۆژی ئازادی نەما ئازارو تێهەڵدان

بێبەش ئەم پارچە شیعرەی وەک بروسکەیێک نووسیوە، پیرۆزبایی لەبارزانی دەکا بەهۆی گەڕانەوەی لەئاوارەیی ڕووسیایەوە بۆ نیشتمان. بارزانی و کۆمەڵێک لەجەنگاوەرانی بارزانییان لەدوای جەنگی دووەمی گیتی ئاوارەی ڕووسیا بوون ماوەی دە دوازدە ساڵ لەوێ مانەوە. گەڕانەوەیان جێی خۆشی و گوشادی بوو بۆ بێبەشی شاعیرو بۆ هەموو کورد.

بێبەش لەشیعرێکیدا باس لەڕۆژانێکی ڕەشی کورد دەکا، لەمێژووی کورددا ئەم ڕۆژە ڕەشانە زۆرن:

بەختی بەدی ئێمەی کورد تاکەی لەبەدی دابێ
هەستێ لەخەوی غەفڵەت هەستا ئەوی هەستا بێ
هەر میللەتێ ئەیبینی ئێستا هەموو سەربەستێ
هەر کوردە هەتا ئێستا بێبەش کە وەها مابێ
هەر کوردە لەژێر دەست ماو هەر کوردە کە بێ هەست ماو
هەر کوردە کە چاوبەست ماو هەر کوردە بەتەنیا بێ
هەر کوردە کە ئەیبینی یێکی کە دووسەد دێنێ
وەختی کە لەجەنگ دابێ وەک ئەو نییە ئازا بێ
گەر یەکێتی بنوێنێ ئەو مافە زوو دەستێنێ
زۆر حەیفە لەجەنگدا بێ دوژمن لەتەماشا بێ
(بێبەش) کە ئەڵێن کوردە گەر ورد بێ ئەوی مەردە
لەم خاکە کە هەیتی کورد بێ مەلجەئو مەئوا بێ

ئەم شیعرە لەساڵی ١٩٦٦ نووسراوەتەوە، ئەو کاتە کورد لەکارەساتدا بوو، شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ی کوردستانی عێراق دەوری گرنگی هەبوو لەداواکردنی مافی کورد، بەڵام سیاسەتی ناوەوەی عێراق و دەست تێوەردانی دەرەوە لەئەمپریالیستی ئەورووپاو ئەمەریکاو دەوڵەتە هاوسێکانی عێراق لەبار نەبوو بۆ سەرکەوتنی شۆڕشەکە. لەم شیعرەدا شاعیر سیمبۆلییانە ئاماژەی هەیە بۆ ئەو دووبەرەکییەی لەناو ڕیزی شۆڕش پەیدا بوو لەساڵی ١٩٦٦ـ و کورد کەوتنە کوشتنی یەکتری و دوژمن بەخۆشییەوە تەماشای دەکردو سوودی لێ وەردەگرت، لەگەڵ ئەوەشدا باوەڕی بەئازایی و لاوچاکی کورد هەبوو، ئەگەر یەکێتییان هەبێ دەتوانن بگەنە ئامانجی خۆیان.

لەم شیعرەدا بێبەش دێرە شیعرێکی بێکەس شی دەکاتەوە، بەوەی کورد جەژنی زۆرە، دەتوانێ هەموویان پیرۆز بکا، بەڵام جەژنی ڕاستی لەو کاتەدا دەبێ کە لەدیلی ڕزگاری دەبێ و بەئازادی دەژی.

ئەستووری بیروباوەڕی شاعیرو زۆربەی ڕۆشنبیری کورد لەم دێرە شیعرەی بێبەش ڕەنگی داوەتەوە:

کەس بەکورد ناوەستێ تەنیا خائینانی کورد نەبێ
لێکی ناکا دۆست و دوژمن تاکو ئەستۆی ورد نەبێ

وەک تیۆرییێکی ڕاست لەزانستی کۆمەڵایەتیدا مەسەلەی ڕزگاری نەتەوەیی کورد لەناوەوە دەست پێ دەکا. دوو کردەوە دژی مەسەلەکەن. یەکێکیان ئەو تاوانبارانەی دوژمنایەتی لەگەڵ کورددا دەکەن، ئەوی دیکەیان بەناوی کوردایەتییەوە دووبەرەکی دەنێنەوە، کردەوەی هەردوو لایان بەخراپە دەگەڕێتەوە. جا با یەکەمیان دوژمنایەتی ڕووت بێ و دووەمیان بەناو سۆزی نیشتمانی و کوردایەتی تێدا بێ!

داشۆرین و شیعری کراوە (ئیرۆتیک)

بێبەش مەبەستەکانی داشۆرین و شیعری کراوەی (سێکسی) تێکەڵ بەیەکتری کردووە. شیعرێکی زۆری لەم بابەتەی هەیە، هەندێ نەریتی کۆمەڵایەتی بوونەتە هۆی بڵاونەکردنەوەیان. بۆ نموونەی ئەم بەشەی لەسەر بێبەش نووسراوەتەوە لەم کتێبەدا توانرا هەندێ لەو جۆرە شیعرانە دەست بخرێن. بنەماڵەی شاعیر بەتایبەتی مەحموود زامداری برای جێگەی سوپاسن بۆ پێشکێش کردنی ئەو شیعرانە.

لەشیعرێکیدا بێبەش بەم جۆرە کەسێک دادەشۆرێنێ:

حەمەی وەستا سەوری راستە سەورییە
سەورییە هەر بۆ جیناس و تەورییە
وا ئەویش خۆی خستە داوم تێپەری
ئیفتیرام با پێ بکاتن دەورییە
دەورە دەورە دەوری ویش تێپەڕ دەبێ
لێی ئەسێنێ ئەم کڵاوو هەورییە
ئەحمەقە حەققە بڵێم پێی ئەم کەرە
وەک کەری کەوری کەرە نەک کەورییە
موستەحەققی هەجوە شیعری هەجوی من
وەک جەنابی شێخ رەزایە فەورییە

بەم شێوەیە کۆتایی بەشیعرەکە دێنێ:

زۆر سوارە شیعرەکانم وەک رەزا
بۆ پەلاماردان دەڵێی وەک بەورییە

لەم شیعرەدا حەمەی وەستا رەمزێکە بۆ کەسێکی دیاریکراو، گرنگ ئەوە نییە کەسەکە بناسرێ، بەڵکو نرخی هونەری و جوانکاری شیعرەکەیە. لەرووی رەوانبێژییەوە شاعیر سەرکەوتووە، بەتایبەتی کە وشەی "سەوری" (شۆڕشگێڕ) دووبارە و سێبارە دەکاتەوە. ئەو کەسە بەخۆپەرست و هەلپەرست دەخاتە روو. کەسێکی بێ بارە، بۆیە بوو بەمووچەخۆرێکی گەورەی دەسەڵاتی میری. شاعیر ئەوە دەردەبڕێ ئەو کەسە شایانی ئەم مەقامە نییە. لەدواییدا شانازی بەشاعیرییەتی خۆی دەکاو شێخ رەزا بەمامۆستای گەورەی خۆی دەژمێرێ.

لەچوارینێکیدا بێبەش بە "حاجی"یێک دەڵێ:

حاجی حیز بابی تەرس گەووادی کۆنی دوودەکی
حاجی راستم پێ بڵێ حیزی لەکی یا ماڵەکی

بۆم بەدەرکەوت مەزهەب و ئایین و دینت پارەیە
لازمە بتکەن بەتەمسیل کاحەمەو حاجی مەکی

شاعیر حاجیێکی کردۆتە نموونەی ئەو دەوڵەمەندانەی پارە لەلایان هەموو شتێکە. بەناوی حەج کردنەوە هەموو جۆرە فێڵ و فەنەرێک بەکار دێنن بۆ دەوڵەمەند بوون. لەکۆمەڵی کوردەواری ئێمەدا بەتایبەتی لەشاران کەسانی لەم بابەتە زۆرن. شاعیر پێشنیاز بۆ کاکە حەمەو حاجی مەکی دەکا ئەو حاجییە بکەن بەقارەمانی چیرۆکێکی شانۆ یا سینەما. ئەوەی پێویستە لێرەدا روون بکرێتەوە ئەوەیە مەبەستی لە "کاکە حەمە" محەممەد سدیقی محامییە لەگەڵ حاجی مەکی ئەکتەری شانۆو سینەمای کوردی لەهەشتاکانی سەدەی بیستەم. هەردووکیان لەهەولێر دەژیان و دۆستایەتییان لەگەڵ بێبەشدا هەبوو. بەتایبەتی محەممەد سدیق لەبەهرەی دانانی شیعر بێ بەش نەبوو، لەگەڵ بێبەشدا شەڕە شیعری زۆرە.

پیربال مەحموود
١٩٣٤-٢٠٠٤

ژیانی

پیربال کوری مەحموود لەساڵی ١٩٣٤ لەهەولێر لەدایک بووە. تەنیا بەناوی خۆی و باوکی لەناو خەڵکیدا ناسراوەو لەژیانی ئەدەبیدا بەکاری هێناوە. نەیویستووە بەهیچ ناوو نازناوێکی دیکەوە بناسرێ. باوکی لەرووی

داراییەوە دەست درێژ نەبووە، دایکی لەخێزانێکی ئایینی سەر بەمزگەوت و شەریعەت و تەریقەت بووە. قوتابخانەی سەرەتایی لەهەولێر تەواو کردووە، لەقوناغی خوێندنی ناوەندی و ئامادەیی گەیشتوتە پۆلی پێنجەمی بەشی ئەدەبی، بەڵام تەواوی نەکردووە. لەسەردەمی لاویەتیدا باوکی کۆچی دوایی کردووە، چێژی لەئەدەب وەرگرتووە، لەسیاسەت نزیک کەوتۆتەوە، بیری لەگەڵ بێ نەوایان و زەحمەتکێشاندا بووە. بۆ دابینکردنی گوزەرانی لەدوای وازهێنانی لەخوێندن بەمووچەخۆر لەکارگێڕی شارەوانی هەولێر دامەزراوە. لەساڵە نەهاتەکەی عێراق و کوردستانی عێراق لەدوای کودیتا فاشیستییەکەی ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ی بەغدا لەگەڵ کەسانێکی یەکجار زۆر گیراوە. لەپاش ئازادبوونی لەدوای دوو ساڵ گەڕاوەتەوە هەولێر. لەساڵی ١٩٦٥ بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی دارایی خەریکی کاری ئەرزوحاڵ نووسی بووەو کاروباری زەوی و خانوو فرۆشتنی لەتاپۆ بۆ خەڵکی گەیاندۆتە ئەنجام. لەساڵی ١٩٦٨ بەمووچەخۆر گەڕاوەتەوە کارگێڕی شارەوانی هەولێرو لەبەشی تایپرایتەر دامەزراوە. لەساڵی ١٩٨٣ خانەنشین کراوە.

کە خانەنشین کرا تا دوایی ژیانی لەنێوەندی ئەدەبی و ڕۆژنامەگەرییەوە نزیک بوو، لەسەر هەندێ لەبەرهەمی ئەدەبی لەشیعرو پەخشان دەژیا، سەرپەرشتی بڵاوکردنەوەی چاپەمەنی دەکرد لەکتێب و ڕۆژنامەو گۆوار. لەساڵانی دوایی ژیانیدا نەخۆشیی دڵ ئازاری دەدا، تا ڕۆژی ١٧ تشرینی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٤ لەنەخۆشخانەی کۆماری هەولێر کۆچی دوایی کرد.

شیعری

پیرباڵ لەمنداڵییەوە هەوەسی لەشیعر بووە، حەزی لێ کردووە، توانای لەبەرکردنی بەهێز بوو، زوو شیعری لەبەر دەکرد، بۆ ماوەیێکی زۆریش لەبیری نەدەچووەوە. ئەم دیاردەیە بەهرەی گوێی مۆسیقی لەلا دروست کردبوو. خانەکانی ناو مێشکی پڕ بوون لەوێنەو ئاوازی گەلێ لەشیعری کوردی و عەرەبی و تورکی. خانە بەتاڵەکانی ناو مێشکی دەیانتوانی هەندێ لەتارمایی ئەو وێنەو ئاوازانە بدزن و بەشێوەیێکی دیکە بیانکەن بە بەرهەمی شیعری.

بەرهەمی پیرباڵ هەمووی ناچێتە ناو ئەم بابەتەوە، شیعری هەیە داهێنانی خۆی پێیانەوە دیارە.

یەکەمین نووسینی پیرباڵ پارچە پەخشانێک بووە لەعەرەبییەوە وەریگێڕاوەتە سەر کوردی و لەساڵی ١٩٥٥ لەگۆواری "هەتاو" لەهەولێر بڵاوی کردۆتەوە. لەو دەمەوە لەگەڵێ ڕۆژنامەو گۆواری کوردی و هەندێکی عەرەبی شیعرو نووسینی هەیە. جگە لەوە لەبڵاوکردنەوەی شیعری لەسیپارەو کتێبی بچووکدا چالاک بوو. ناوە ناوە شیعرە بڵاوکراوەکانی جارێکی دیکە لەدوو توێی کتێبدا دەیگەیاندنە خوێنەر. هەندێ لەبڵاوکراوەکانی "لافاو" (کەرکووک ١٩٥٧)، "بەهەشتی دڵداری" (کەرکووک ١٩٥٨)، "بزەی سروشت" (بەغدا ١٩٨٥)، "مەرگی نەوجەوانی" (هەولێر ٢٠٠٤) و هی دیکە بوون. پیرباڵ بەڕاستی لەشاعیرییەتی خۆی گەیشتبوو، ئەوەی لەدڵی ڕەخنەگردا بوو خۆی دەریدەبڕی و دەیوت: "من هەواکارم پیشەکار نیم" بەو مانایەی هەوەسی شیعری هەیەو شیعر نەبووە بەپیشەی. سەرچاوە بنچینەییەکانی بۆ پەیداکردنی زانست و زانیاری لەبابەت ئەدەبەوە بەتایبەتی شیعر دیوانی شاعیرانی کوردی کۆن و نوێ بوو. ڕێبازی ڕۆمانتیزمی زۆر پێ خۆش بوو، لەبەر ئەوە بەرهەمی شاعیرانی مەهجەری عەرەب و جەماعەتی ئەپۆلۆو شاعیرە ڕۆمانتیکەکانی میسرو لبنان بەتایبەتی عەلی مەحموود تەهای موهەندس سەرچاوەیێکی گرنگ بوون بۆ مشتوماڵ کردنی بیرو چێژو خەیاڵی پیرباڵ. شاعیر بەسەلیقە لەزۆربەی بابەتەکانی شیعری کوردی سەردەمی خۆی دەنووسییەوە. هەردوو جۆرە کێشی بەحری عەرووزی و کێشی سیلابی خۆماڵی بەکارهێناوە. لەقافیەدا یەکێتیی قافیەو جووت قافیە (مەسنەوی) و قافیەی ڕەنگاو ڕەنگی هەیە. لەبابەت ڕوخسارەوە "شیعری نوێ"ی هۆنیوەتەوە، واتە ئەو شیعرەی لەتاکێکدا زیاتر لەکێشێک و قافیەیێک بەکار دێنێ.

بەگشتی پیرباڵ بایەخ بەکێش و ڕیتم و مۆسیقا دەدا، ئەوەندە بەتەنگ ماناوە نییە، لەبەر ئەوە هەرچەندە زمانی ڕەوانە، میللییانەو زمانی قسەکردنی ڕۆژانەیەو مۆرکی دیالێکتی ناوچەیی هەولێر (سۆرانی) پێوەیە، بەڵام هەندێ جار وشەو تەعبیری وا بەکار دێنێ بەم کارەی مانا دەکاتە

قوربانی کێش و ڕیتم، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو جۆرە دێڕانە لەشیعریدا قورس خۆیان نانوێنن و بەناسکی دەکەونە بەرگوێ و ناو دڵی خوێنەرەوە.

نموونەی شیعری

لەسەر گۆڕی یار

پیرباڵ لەتافی لاویدا لەگەڵ کچێکی خزمی خۆی پەیمانی دڵداری بەستووە، لەناکاوو لەسەردەمێکی چاوەنۆڕ نەکراو لەساڵی ١٩٥٥ سەعادەتی دەسگیرانی جوانەمەرگ دەبێ. ماتەمنامەی بەکوڵی بۆ ئەم خۆشەویستە بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

لەسەر گۆڕت وەکو بولبول ئەناڵێنم هەتا ماوم
دوای ڕژینی تۆ گێتی هەموو ڕەش بوو لەبەر چاوم
سەراپا گوڵخەنی ژیلەو زوخاڵە گیانی سووتاوم
هەموو قورگی غەم و ئێش و گرینە ژینی ڕووتاوم
دەبا ون بێ لەپاشی تۆ لەڕووی ئەم ژینەدا ناوم
لەبەر مەرگی سیاهی تۆ وەها سیس و پەشۆکاوم

لەم لاواندنەوەیەدا شاعیر شین بۆ کەسێک دەکا بووە بە بەشێک لەرز پەیکەری خۆی وەک دیاردەییێکی مەتریاڵی، هەروەها بووە بەشێک لەگیان و دڵ و دەروونی. بەمردنی ئەو بەشە، بەشەکەی دیکەی کە ماوەتەوە شاعیر خۆیەتی چۆن دەتوانێ بژی! ئەگەر لەش چارەی بکرێ، گیان چۆن دەتوانێ بە لەتکراوی و نیوەچڵی بژی.

لەکۆتاییدا دەنووسێ:

لەتەک ئەو گۆڕە بمنێژن کەدەورەی بێ درو داڵە
کە بەرگی خوڵەکەی بەردی سیاه و قاوەیی و ئاڵە
لەسەر کێلی گەرا قویم کە ڕەمزی مردنی تاڵە
بنووسن ناوم و ناوی (سەعادە)ی شەنگ و (پیرباڵ)ە
لەژین و مەم زیاتر بووین بەڵام ئەو چوو ئەمن ماوم
فەلەک تەختت سەرەنگوون بێ بەدەستی تۆ پەشۆکاوم

شاعیر لەناو تەمومژی ئەشکەوتێکی ئەفسانەیی پڕ لەترس و لە پەیکەری قووپاوەی خۆی دەبینێ. باکی بەوە نییە خۆی چی جۆرە ئازارو ئەشکەنجەییێک دەچێژێ، لەو ئانەدا گیانی لەناو لەشی سەعادەتی خۆشەویستی تواوەتەوە. ئەشکەوتەکە ڕەمزی ئەو گۆڕەیە نازەنینەکەی هەتا هەتایە تێیدا خەوی لێ کەوتووە. ئاواتەخوازی ئەوەیە زوو بگاتە سەعادە، کە ئەوپەڕی بەختیارییە بۆی و لەسەر گۆڕیشی ناوی هەردووکیان بنووسن بۆ ئەوەی هەموو ڕێبوارێک یادی ئەو دڵدارییە بکاتەوە.

فەرامۆشم نەکەی

لەلیریکێکی وەسفدا پیرباڵ دیالۆج لەگەڵ دلبەری دەکا:

بەیانان کاتێ گوڵ پشکووت لەگوڵزاری گوڵەندامان
خوداوەندی جوانی هاتە بانیژەی دڵارامان
شەرابی پاکی پیرۆزان درەوشاوە لەنێو جامان
لەوێدا لەو کەیفگایەی کە تێدا بووین لەگەڵ ڕامان
فەرامۆشم نەکەی گیانە ئەمن شایانی باڵاتم
هەتا ماوم لەدنیادا تروسکەی ئاڵ و واڵاتم
لەهاوینا لەکاتێکا کە خۆر هەڵهات لەپشت کێوان
قژی تاڵ تاڵ و زێڕینی ڕژایە سەر بەی و مێوان
لەکاتی هەر دڵی مەست بوو بەمیسک و عەنبەری لێوان
لەوێدا لەو کەیفگایەی کە بۆ تۆ هۆشمی شێوان
فەرامۆشم نەکەی گیانە ئەمن شایانی باڵاتم
هەتا ماوم لەدنیادا تروسکەی ئاڵ و واڵاتم

هۆی لەدایکبوونی ئەم لیریکەی پیرباڵ بەم جۆرە بوو: لەساڵی ١٩٥٦ لەهەولێر لەماڵان شیعری کوردی دەخوێندرایەوە. جارێکیان لەهەڵبژاردەی یەکێ لەدەسنووسە بەنرخەکانی نەجمەدین مەلا بەناوی "سۆزی نیشتمان" (١٩٤٥)، لیریکێکی چوارین بەند بەناوی گۆرانەوە تۆمار کرابوو خوێندرایەوە، بەندی یەکەم و دوایی ئەمانەی لای خوارەوە بوون:

لەگوڵزار لەسەرچاوەی بەهارا
لەچیمەندا لەبن سایەی چنارا
لەگوڵشەندا لەگەڵ ناڵەی هەزارا
فەرامۆشم نەکەی من گیرۆدەی تۆم

****

لەگەنجیدا لەسەر تافی جوانی
کە گەردوون ڕانە گیانە تۆ شوانی

لەوەختی لێ ئەدەی لافی جوانی
فەرامۆشم نەکەی من گیرۆدەی تۆم

لەدوای ئەوەی پیربال گوێی لەشیعرەکە گرت، بۆ خۆی نووسییەوە، ئینجا لەپاش چەند ڕۆژێک لەکۆبوونەوەی شیعر خوێندنەوە لیریکەکەی خۆی خوێندەوە. بەئاشکرا دیارە شاعیر ئیلهامی لەشیعرەکەی گۆران وەرگرتووە، بەڵام ماناو وێنەکانی شیعری پیربال جیاوازن لەگەڵ ئەوەی گۆران. نیو سەدە بەر لەئێستا پرس لەسەر ئەم شیعرە هەبوو، ڕاستە نەجمەدین مەلا بەناوی گۆرانەوە تۆماری کردووە، بەڵام ئەم شیعرە لەناو شیعرە بڵاوکراوەکانی گۆراندا نییە، لەنێوەندی ئەدەبی کوردیدا هەندێ کەس بەشیعری ئیبراهیم ئەحمەدی دادەنێن، هەندێکی دیکە بەشیعری ڕەشید نەجیب (فەرامەرز)ی حسێب دەکەن. هەر چۆنێ بێ شیعرێکی جوانە. پیربال لەدانانی شیعرەکەیدا سەرکەوتووە، ئەگەر هەندێ ڕستەو تەعبیری نائاسایی بەداهێنان بۆی بژمێررێ.

هەڵبەستەکانم

لەشیعرێکی کۆمیدی ئامێزی پڕ لەقسەی سووک لەبابەت شیعری خۆیەوە پیربال دەڵێ:

شیعرەکانی من قوماشی خۆمن
شیعرەکانی وان پینەو پەڕۆکن
من خۆمم ئەوان ڕوونووسی خەڵکین
ئەمن هەراش و ئەوان زارۆکن
من خۆمم ئەوان تاپۆی خودی من
من داهێنەرم ئەوان دزۆکن
ئەمن گوڵاوی گوڵشەنی کوردم
ئەوان وردە بای نێو ڕیخەڵۆکن

لەسەر شیعرەکەی بەردەوام دەبێ و بەم شێوەیە کۆتایی پێ دێنێ:

گۆشت بۆ قەسساب و نان بۆ نانەوا
من کێردو چەقۆ ئەوان تیرۆکن

شاعیر ڕیالیزمیانە لەڕووی ناوەڕۆکەوە بیروڕای خۆی دەردەبڕێ بەرامبەر بەو کەسانەی خۆیان بەشاعیر دادەنێن و بەڕاستی شاعیر نین، ئەو بیروڕایانەی بەڕستەی جوان و وێنەی شیعری داهێنراو دەڕازێنێتەوە. شاعیر لێرەدا ستایشی خۆی دەکا، جا ئەوەی دەری دەبڕێ بەرامبەر بەخۆی ڕاست بێ یا ڕاست نەبێ گرنگ نییە، بەڵام لەکۆمەڵدا کەسانی وا هەن لافی شاعیرییەتی لێ دەدەن، کەچی ئەوە نین. ئەگەر ئەم شیعرە لەمانای پلەی شاعیرییەتی پیربال دەربهێنرێ و ببێ بەموتڵەق، وەک شیعرێکی داهێنراوی بەرز دەکەوێتە ڕوو. بێ گومان مەبەسی بنچینەیی لەهەموو داهێنانێکی ئەدەبی و هونەری ئەوەیە لەو قاوغەی بۆی دانراوە بچێتە دەرەوەو ببێ بەموتڵەق.

لەم شیعرەو لەهەندێ شیعری دیکەی پیربالیش وشەو ڕستەی وا دەکەونە بەرچاو لەلێکسیکۆنی زمانی کوردی نەبیستراون لەڕووی دەستووری زمان و مانای وشەکانەوە، خۆی دروستی کردوون و بەرگرییان لێ دەکاو لەسەر ئەو باوەڕەیە ئەوەی ئەو نووسیویەتی ئەویش ڕاستەو دەبێتە هۆی دەوڵەمەندکردنی زمان و ئەدەبی کوردی.

جەمیل ڕەنجبەر
١٩٨٠-١٩٤٨

ژیانی

جەمیل کوڕی ساڵح گۆران لەساڵی ١٩٤٨ لەهەولێر لەدایک بووە، قوتابخانەی سەرەتایی و ناوەندی لەهەولێر تەواو کردووە. لەدوای ئەمە لەخانەی مامۆستایانی سەرەتایی خوێندوویەتی و لەساڵی ١٩٦٧ بڕوانامەی ئەو

ئامۆژگایەی وەرگرتووە و بووە بەمامۆستای قوتابخانەی میرگەسوور، لەپاشان گوێزراوەتەوە قوتابخانەی سەرەتایی هەریر. لەساڵی ١٩٧٤ کە نێوانی شۆڕشی کوردو دەسەڵاتی بەغدا تێک چوو جەمیل وەکو خەڵکێکی زۆر رووی کردە ناو شۆڕش، لەوێ زۆر نەمایەوە لە بەهاری ١٩٧٥ لەدوای نسکۆی شۆڕش یەکێک بوو لەوانەی کە چوونە ئێران و گەڕانەوە وڵات و دەستی کردەوە بەخەباتی نهێنی تا ساڵی ١٩٧٧ لەلایەن دەسەڵاتەوە گیراو لەدادگا فەرمانی بەندکردنی هەتا هەتایەی بۆ دەرچوو. لەدوای ماوەیێک دەسەڵاتی بەغدا لێبووردنێکی گشتی دەرکرد بۆ بەندە سیاسییەکانی مەسەلەی کورد. جەمیل بەر ئەو لێبووردنە کەوت و لەبەندیخانە ئازاد بوو. ئیتر ئەم ماوەیەی بەهەلێکی لەبار زانی و یەکسەر رووی کردەوە ناو شۆڕش و چووە ریزی چەکدارانەوە. لەو کاتەوە جەمیل هەستی بەشاعیرییەتی خۆی کردووە ناوی "رەنجبەر"ی هەڵبژاردووە وەک نازناو بۆ شیعری و ناسینی لەناو خەڵکیدا.

ئەم ماوەیە دوا قۆناغی ژیانی جەمیل بوو، چەک بەشانەوە لەخەباتدا بوو تا پاش نیوەڕۆی رۆژی ١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨٠ لەگوندی جەلکانی پشدەرە رەقەی بناری کێوە رەش لەناوچەی سەنگەسەر دوو هەلیکۆپتەری بچووک بەدۆشکە کۆمەڵێک جەنگاوەری کوردیان گوللەباران کرد، لەئەنجامدا هەشت کەس شەهید کران یەکێکیان جەمیل رەنجبەر بوو. تەرمی هێنرایەوە هەولێرو لەگۆڕستانی سەید مەعرووف بەخاک سپێردرا.

شیعری

جەمیل ساڵی ١٩٦٦ دەستی بەشیعر وتن کردووە، واتە لەتەمەنی هەژدە ساڵیدا. سەرەتا بەشیعری میللی کێشی سیلابی و جووت قافیە (مەسنەوی) دەستی پێ کردووە. یەکێکە لەو شاعیرانەی نەوەی تازە بەتاقیکردنەوەی شیعری بەحری عەرووزی تێنەپەڕیون و یەکسەر لەسەر دەستووری بزووتنەوەی "شیعری نوێ" رۆیشتوون. بەرهەمی تاقیکردنەوەی جەمیل لەکێشی شیعری خۆماڵیدا بەزۆری لەساڵانی ١٩٦٦-١٩٦٨ بەرچاو دەکەون. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ لەپێشانا ئەم جۆرە شیعرەی وتووە، لەپاشان هاتۆتە سەر ئەو شیعرەی دەچێتە خانەی "شیعری نوێ"وە، واتە ئەو شیعرەی لەقەسیدەیێکدا زیاتر لەکێشێک و زیاتر لەقافیەیێک بەکار دێنێ. شاعیر لەسەرەتای شیعر وتنەوە تا کۆچی دوایی لەدانانی شیعر دوا نەکەوتووە.

شاعیر هەموو کێشە سیلابییە خۆماڵییەکانی لەشیعریدا بەکارهێناوە، بەڵام ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ هەشت برگەیی زۆر بەکار دێنێ. لەشیعرێکدا هەشت برگەیی دەکا بەدوو کەرت، یەکێکیان درێژ ٨ برگە، یەکێکیان کورت ٤ برگە. هەندێ جاری دیکەش لەشیعرێکدا سێ جۆرە دێرە شیعر بەرچاو دەکەون ٤ برگە، ٨ برگە، ١٢ برگە. جگە لەوەی کێشەکانی دیکەی ٧ برگەیی و ١٠ برگەیی لەگەڵ ئەو کێشانەی ناویان هێنرا لەشیعرێکدا هەموویان بەکار دێنێ. قافیەی شیعری جەمیل مەسنەوییە، یا رەنگاو رەنگە. مەسنەوییەکە لەشیعری دە برگەیی بەرچاو دەکەوێ، رەنگاو رەنگەکە لەشیعرە نوێیەکە بەکاری دێنێ کەچەند کێشێکی خۆماڵی بەکارهێناوە لەهۆنینەوەیدا. شیعری جەمیل لەرووی روخسارەوە هەمووی دەچێتە ناو لیریک، ئێستا ئەم جۆرە هونەرە کە لەبنجدا رەنگدانەوەی لیریکی رۆمانتیکی ئەورووپای سەدەی نۆزدەمەوە بووە بەعالەمی. لەگەڵ ئەوەشدا چوارینی روخساری شیعری کلاسیکی کوردی هەیە، بەڵام ئاسۆیێکی میللی کوردی داوەتێ، بەوەی لەسەر کێشی دە برگەیی و جووت قافیە (مەسنەوی) هۆنیویەتییەوە. چەند چوارینێکیشی هەیە لەسەر قافیە کلاسیکییەکە (اا ب ا) رێکی خستووە.

شاعیر ناوەرۆکی بیری کوردایەتی شەستەکان و حەفتاکانی سەدەی بیستەم تێکەڵ بەسۆزی مرۆڤایەتی کردووە، دڵداری جەوهەرێکی گرنگە لەبەرهەمی شیعریدا. لەپێشاندانی نموونەی شیعری هەندێ لایەنی شاعیرییەتی روون دەبێتەوە.

جەمیل رەنجبەر وەکو شاعیرێک هەستی بەوە کردووە شیعری بۆ دێ، ئەوەی خستوویەتییە سەر کاغەز بەدڵی بووە، لەمەدا لەبەشێکی زۆر لەشیعریدا بەهەڵە نەچووە.

بەڵگەی باوەڕ بەخۆکردن، یاتێگەیشتن لەو بەرهەمەی بەوێنەی داهێنانێک دەیداتە خوێنەران لەدوا کۆپلەی قەسیدەی "شیعر بەبووک دەبەن"دا بەدی دەکرێ:

ئەمرۆ هەندێ وشەم خۆشویست
شیعرێکی شۆخم لێ چنی
پیتەکانم هەڵگیرساندو
ئاواتێکم خستە بنی

ئەو وشانەی شاعیر خۆشی ویستوون ئەوانەن مانای تازەی تیایاندا دۆزیوەتەوە، ئەگینا ئەگەر بۆ مانای ئەو وشانە لەفەرهەنگدا بگەڕێ مانایێکی دەست دەکەوێ بەکەڵکی شیعر نایە.

ڕیتم لای شاعیر لەنگەری سووکی ئاوازی شیعری میللی (فۆلکلۆری) پاراستووە، چونکە بناغەی وشەو ڕستەو تەعبیر بەپێی دەست لەملانێی دەنگەکان هارمۆنیا بەرێوە دەچێ. کێش ڕەوان و قافیە سوارە، لەشیعری "پێکەنینێک لەباوەشی گریانا" دەڵێ:

چاوێکی تیژ لەژێر چاویلکەی بەردەستێل
بیر بەنینۆک هەڵدەکەنێ
بەقاندرمەی قەڵاتی کورد هەڵدەگەڕێ
بۆ داهاتووی چاوی خوێنین پێدەکەنێ
لەراپۆرتی ئارەق ڕێژێکا نووسرا بوو
هەرچی بڵێم تەمی هەوا دەیقۆستەوە
تەرازووی شەو بەدوامەوە
خۆی دەکێشێ

قەڵاتی کورد دروشمی "ئازادی کورد"ە. لەبەر ئەوەی کورد ئازادی نەدیوە، دەبێ بەخەیاڵ ئەو قەڵاتە دروست بکا. لەقەڵاتەکەدا چی نهێنییەک هەیە؟ نایزانێ! خۆ دەبێ بیر لەوەش بکرێتەوە کە هیچی تێدا نییە. کەوا بێ ئەگەر بگاتە ناوی پێویستە بەکەلوپەل و ناومالی وەشاوە بیڕازێنێتەوە. لەو ڕۆژگاردا سالی ١٩٧٣ شاعیر لەڕەشبینیدا دەتلایەوە، چونکە ١١ی مارتی ١٩٧٠ خۆی نەکرد بەسالی گەیشتن بۆ سەر "قەڵاتی کورد" بۆیە "چوونە ناو قەڵات" بێ ئەنجام بوو. لەپاش سالێکی دیکە یا دوو سالْ (١٩٧٥) قەڵاتەکە تالان کرایەوە.

ئەگەر سەرێک لەشیعری "مردن لەگۆڕی سەرشۆڕی دەژیت"ی جەمیل ڕەنجبەر بدەین، هەندێ ڕاستیمان دەست دەکەوێ لەبابەت شاعیرەوە. لەم قەسیدەیەدا شاعیر لایەنگری ئەو باوەڕدیە "مردن لەپێناوی ژیان"، واتە کۆمەڵێک خەڵک گیانیان دەبەخشن لەپێناوی ئەوەی کۆمەڵێکی دیکە یا نەوەی داهاتوو سەربەست و بەختیار بژین. ئەمە لەخۆبووردن و قوربانی تێدایە. مرۆڤ جارێک دەمرێ، گەل نەمرە، شاعیر لەگەڵ ئەمەیە. بۆ ئەم مەبەسە تاک پێویستە گیانی ببەخشێ، چونکە سیفەتی مردن و لەناوچوونی تێدایە، لەپێناوی گەل ئەوەی نەمری و هەمیشە زیندوویی تێدایە. ئەمەیە ئەستووری بیروباوەڕی جەمیل ڕەنجبەر ڕێکەوتێکی سەیر بوون ڕۆژگار ئەم تیۆرییەی خستەی پراکتیکەوە لەژیانی شاعیر خۆیدا. لەکاتێکدا ژیانی لەدەست دا کە تفەنگ بەشانییەوە بوو. لەئازادی دەگەڕا بۆ میللەتەکەی. گەلی ژێر دەست بۆ ئازادی دەگەڕێ، گەلی برسیش بۆ نان، دەبێ "تاک" قوربانی بۆ ئازادی و نان بدا.

شاعیر وێڵی ئازادییە، بەشوێنیدا دەگەڕێ. کۆڵ نادا، ئەوەتا لە شیعری "کێ لە سەربەرزی بەتەمەنترە" لە سەرەتاکەیدا دەڵێ:

گولی خۆزگە
چۆن بۆ چڵی داری ژیانی دەگەڕێ
یا چۆن سەعات قورمیشی لێ ون بووە
ئارەقەی دواکەوتن دەسڕێ
گیانە منیش وێڵی چاوتم
سەد ئەوەندە لێت دەگەڕێم

لەکۆتاییشدا دەڵێ:

ئەرێ گیانە
ئیتر نامەم بۆ مەنێرە
پوولی پۆستە نامەکانم دەپشکنێ
سندووقی سوور
گۆڕی مردن بۆ وشەی جوان هەڵدەکەنێ

ئیـــتـــر نامــــەم بۆ مــــەنێـــرە
بەرێگای كــــۆن بۆم مـــــەنێـــــرە
تا دێمــە لات یا تۆ بەخـۆت دێیـتـە ئێـرە

شاعیر دۆش داماوەو، سەری لێ شێواوە "ئازادی" لێ بووە بەئەفـــــانە! هەمـــوو جـــۆرە بەرنامـــەو پلانێكی بەكارهێناوە بۆ ئەوەی بگاتە ئەو "ئازادی"یە. وەكو بڵـێی رێگاو پلانی دیكە نەماوە بۆ ئەم ئامانجە بەكار بهێنرێ. مـەبەسی شـاعـیـر جـۆرو شـێـوەی دیپلۆمـاسـیـیـەت و پۆلـیـتـیكێكی كـلاسـیـكـیـیـە تا ٢ی ئابی ١٩٧٣- رۆژی دانانی شیعرەكە- بەكار هێنراوە بۆ گەیشتن بە "ئازادی". ئەمەی لەدێری "بەرێگای كۆن بۆم مەنێرە" دەربڕیوە لەپاش ئەوە دیسانەوە شاعیرانە سەری لێ شێواوە، چونكە نازانێ خۆی دەگاتە ئەم ئازادییە! یا ئازادی دێتە لای. رەنگە ئەمە نموونەی دوارۆژبینی بێ لای شاعیر، ئەوەتا ئێستا هەموو بەڵگەیێك ئەوە دەگـەیەنن ئێـمـە بۆمـان نەكـرا بگەینە ئازادی. بەڵام لەوە دڵنیاین پۆلیتیكی ئەنتەرناسیۆنالیزمی دەستەی نەتەوە یەكگرتووەكان دەورێكی باڵای دەبێ لەدوا رۆژدا لەهێنانی ئازادی بۆ خاكی ئێمەش.

شاعیر لەئازادی بەو لاوە شتی دیكە نابینێ، یاخود بەلای ئەوەوە ئازادی لەهەمـوو شـتـێكی دیكە گرنگتـرە. لەشیعری "پیرێكی بەندكراو"دا، مامە پیرە، مامە سوارەیە، بەڵگەی "كـوری ئازا"ی كـوردە. هەر چەندە كـورێ ئازا ناگیرێ، بەند ناكرێ، ئەگەر بەرێكەوت بەدیلیش بگیرێ، زوو كۆت دەشكێنێ و پێوەند دەپچرێنێ و خۆی ئازاد دەكا، ئەویش وێڵی ئازادییـە. لەپشت چیـای قـاف، لەنزیك ئەشكەوتی كـانیـاوی ئاوی ژیانیـشی بێ، دەبێ ئازادی بدۆزێتـەوە. شـاعـیـر ئازادی لەگـوارەی نازەنین و نیگارو شۆڕەكچاندا دەبینێ:

مــــــامــــــە ســــــوارە
منـاڵـەكـــــان چاوەڕێتن لەو بنـارە
رۆ رۆیانە! دەگـریەن بۆ جـووتێ گـوارە
بۆ دەسگیـرانی دێرینیش كـوانێ گـوارە
مـــامــە ســـوارە! كـــوانێ گـــوارە
كـــــــوانێ گـــــــوارە
بـێـنـە گـــــــــــــوارە
جـارێ گـوارە نییـە، بەڵام جـوانان بەبێ
گـــــــــــوارەش دەژیـن.

دوورکـەوتنەوەی قـوتابیـان لەمامـۆستـا كـاردسـاتێكی جەرگبـڕو تەپێنی دەروونە بۆی. یەكێ لەشیـعـرە پڕ لەسۆزو گیانییەكانی جەمیل رەنجبەر "برووسكەیێك لەدڵەوە"یە.

شـاعـیـر مـامـۆسـتـا بوو، زوو زوو دەبوو بەمـیـوانی گـرتووخـانەو بەندیخـانەو ناو ئەو شـاخـانەی نەدەكـەوتنە بەرچاوی نەیاران. لەقـــوتابیـــان دوور دەكــــەوتەوە. دوورکــــەوتنەوە پـچــڕانی رەگ و دەمــــاری ژیانە بۆ ئەو مامۆستایەی قوتابیی خۆی خۆش بوێ و بەبێ ئەو هەڵنەكا.

جەمیل رەنجبەر هەست و نەستی ناسكی دەرژێنێتە سەر تەلی كـەمـانجـە. ئاوازی نەمـر دەخـزێ تا هەمـوو "بوون" دەگرێتـەوە. بەڵێ! شـاعـیـر بەلەش لەشاگردەكانی دوورە، بەڵام بەگیـان لەگەڵیاندا یەكە، بەم جۆرە قسەیان لەگەڵدا دەكا:

لـەگـــــــــەڵـتـــــــــانم
شـاگـردەكـان! دوور نیم لێـتـان
نـزیـكـتـــــــــــــــــــانم
توخـمـی شـیـلەی گـوڵە گـەنمی
فـــــــــەریـكـتـــــــانم
لەناو جـانتـای كـتـێـبـتـانا
دەرسی شــــیـكـاری شـــەوتـانم
نزیكتانم كـاوەی نەورۆزی خـەوتانم
لەگـەڵتـانم لەهاتوچۆی قـوتابخـانە
دڵـم لـەنـاو دڵـتــــــــانـایـە
پەپـولـەی زینـدانی تـەمــــــەن
لەناو باغی گـــــوڵتــــانایە

دەبێ هەستی شاعیر چۆن گۆڕانێكی بەسەردا هاتبێ لەو كاتەی دوایی بەژیانی لاوانی وەكو شەهاب و جەعفەرو ئەنوەری بەرگـوێ كـەوتووە! رەنگە ئەگـەر شـاعـیـرانە بۆی بچین، دەبێ بڵـێین جەمـیل رەنجبـەر لەو كـاتەدا خۆزگـەی خواستووە ئەویش یەكێك بوایە لەوان، چونكە لەگەڵیاندا هاوپیـشـە بوو لەگـۆڕەپانی وشـەو خـەباتی كـوردیدا، بەڵام

لەشیعری "بەیادی تاڤگە سوورەکە" لەسووچێکی دیکەوە دەنوارێتە دیمەنەکە.

ئەم شیعرەی جەمیل ڕەنجبەر لەدوای لەسێدارەدانی قارەمانەکان نەنووسراوەتەوە، بەڵکو لەپاش تێپەڕبوونی ساڵێک واتە یۆبیلی پیرۆزی ساڵێکی شایی و زەماوەندی خوێن. تاقیکردنەوەی هەستی شاعیر ساڵێکی خایاندووە. ماوەی ساڵێکی تەواو لە کەلێنێکی شاردراوەی دڵ و مێشکی شاعیردا وێنەی سێ قارەمانەکە ئاوا نەبووە، تاقیکردنەوەکە شیعرێکی پڕ لەسۆزی داهێناوە، لەدوا کۆپلەیدا دەڵێ:

ئەی چاوەکان
ساڵی ڕۆیی تیشکەکانتان ئاگر دەگرن
داڵی خنکان بەتۆوی لاشەتان دەمرن
زۆر چاوی تر بۆ بارەگای ئێوە دێن و
بڕیاری سەربەرزی دەدەن
لە خاکی گڕ تێبەربووا
بەرماڵی شۆڕش ڕادەخەن
زۆر گیانی تر
تەرمەکانتان ماچ دەکەن و
دەبنە پردی بەرەو بەیان
لافاوی ڕووناکی زۆر چاو
میوانی ماڵی هەژارە
بۆ خواستنی یەک دەسگیران

شاعیر داهێنانی لەماناو ناوەڕۆکدا زۆرە، هەروەها لەناونانی شیعری. لەوانەیە ناوی هەموو شیعرێک زوو لەبیر بکرێ، یا پشتگوێ بخرێ، بەڵام هەندێ لەناوی شیعری جەمیل ڕەنجبەر خۆیان دێڕە شیعرن، یاخود پارچە شیعرێکی سەربەخۆن. لێرەدا ئێمە نامانەوێ ناوی شیعری "ئەو کتێبەی وشەی بەخەنجەر نووسراوە" بکەین بە بەڵگە بۆ ئەم مەبەسە، بەڵکو ناوەڕۆکی شیعرەکە خۆی گرنگە بەلامانەوە، لەسەرەتای شیعرەکەدا کە دەڵێ:

ڕیزە چیاکان
وەکو تەونی بەرەبەیان ڕاچەندرا بوون
بەرۆی ڕووناکی چاوی خۆر
وەکو ڕیسی مافووری دەستی قەیرە کچ
بەگوڵاڵەی باڵا لاوی رایەڵ کرابوو

مەبەستی دروستکردنی ئەبستراکتێکە (تجرید) خاک لەناو سروشتدا لەقاڵب دەدا. ئەو خاکە بووە بەمایەی ئازارو ئەندێشە، بەڵام ناشیرین نەبووە، لەبەر ئەوە هەر جوانەو خۆشەویستە. لەپاش گەشتێک لەگێتیی وردەکاری وشەو ڕستەو تەعبیرو مانا، ناشرینی لەخاک دوور دەخاتەوە، جوانی دەکا بەئەدگاری هەمیشەیی ژیان، کە دەڵێ:

هاتم هاتم
ناویان لێنام بزمار کوتە
چەکوشێ بووم
ئەو دارتاشەی ئەسکەملی ئەنجومەنی
کۆشکی سپی دروست دەکرد
ئاسنگەرێ کە
شیشبەندی
بەندیخانەی خوێنی باستیلی خەست دەکرد
هێزی منی پێ نەکرا
کەوی کێوی باوەڕی پێ هەڵنەفڕا

لێرەدا شاعیر ئاماژەی زیرەکانەی هەیە، کە دەڵێ کوردستان لەئازادی دەگەڕێ، لەبەر ئەوە خراوەتە ناو بەندیخانەوە. ئینجا باستیلی پاریسی کردووە بەڕەمزی ئەو بەندیخانەیە، کۆشکی سپیی ئەمەریکاش دەوری ئەمپریالیستی گرنگی هەبوو لەشێواندنی کێشەی کورد لە شەستەکان و حەفتاکانی سەدەی بیستەمدا. بەراوردی جوانی شاعیرانەی جەمیل ڕەنجبەر لەوەدایە، ئەو دارتاشەی کورسی و مێزی کۆشکی سپیی دروست کردووە، لەگەڵ ئەو ئاسنگەرەی شیشی بەندیخانەی باستیلی بەستووە، واتە دوژمنانی کورد، ئەمانە ناتوانن بەسەر هێزی ڕزگاری کورددا زاڵ بن.

هەگبەی دەنگوباس*

شیعری: عەبدوڵڵا پەشێو

هاوڕێم! هاتی و بە هاتنت
تۆ بارانی گزیژەت هێنا
بۆ هەڵگەڕانی بەرەو خــۆر پەیژەت
هێنا
مژدەنامەی زستانی زگپڕت هێنا
دەنگی مـەزدە و یاخیـبـوون و گـڕت
هێنا
هاوڕێم!
ناوی خانزادت بردبوو*
با پێت بڵێم:
پرچی خانزاد خۆڵەمێشە،
چاوی رەشی پلیشاوەی ژێر پۆستاڵە،
چەپکە نێرگزی سەر گۆڕی-
سپیلکەی چاوی منداڵە!
***

هاوڕێم!
کە چوویتەوە سلێمانی*
لە ڕێگاتا لەبیر نەکەی:
لە قەڵات و منارەوە،
لە موغەکانی شارەوە،
چەپکە هەواڵێک بەرەوە
بۆ خوا، بۆ بیرەکانی نەوت،
بۆ مەزاری بابە گوڕ گوڕ،
بۆ ئەو شارەی
دانیشتوانی
لەناو گڕدا دەگرین بۆ گڕ

لەبیر نەکەی:
دەنگوباسی شارەکەی من:
شاری مزگەوت و دەرۆزە،
شاری تینوو
بۆ ماچی جەژنە پیرۆزە،
لەبیر نەکەی:
دەنـگـوبـاسـی ئـەو مـنـاڵـەی... بـۆ
لەتێک نان،
تا ئێوارە...
بەردەبێـتـــە گــیـــانی مـــردووی
شەقامەکان.
لەبیر نەکەی:
دەنگوباسی
حەمە، چورچە، جومعە، کسۆ*
یەک بە یەک شێتەکانی شار...
دەنگوباسی مەیدانی کار،
چایخانەی پڕ،
هەمووی بەرە
بۆ خوا، بۆ بیرەکانی نەوت،
بۆ مەزاری بابەگوڕ گوڕ!

١٩٧١/٣/١٥- کوردستان

* کەژاوەی گریان: دیوانێکی شێرکۆ بێکەسە
* هەگـبـــەی دەنگوباس: وەڵامی هۆنراوەی (دیدەنی)ی، شێـرکـۆ بێکەسـە، کـە لـە گۆڤـاری هەولێـر (شـوباتی ١٩٧١) پێـشـکـەشی شاعیری کردبوو.
* خانزاد: مەبەست خانزادی سۆرانە.
* لەو سـەردەمـەدا هاتوچۆی نێـوان هەولێـر و سلێـمـانی بە شـاری کەرکووکدا بوو.
* حـەمـە، چورچە، جومعـە، کسـۆ: چوار شێتی هەولێر بوون.

سەرچاوە:
دیوانی" پشت لە نەواو روو لە کرێوە"ی عبدوڵلا پەشێو.

هەولێر

شیعری: پیرباڵ مەحمود

هەولێر تا دەمرم نەغمەخوانی تۆم
پەرۆشی باغ و باغەوانی تۆم
تا لە ژین ماوم وێژەوانی تۆم
بە شەو و بەرۆژ پاسەوانی تۆم
زەنگ و ئاوازی نێو قەوانی تۆم
***
چاوم هەڵهێنا دیمەنی تۆم دی
دەشتی رەنگین و چیمەنی تۆم دی
گوڵە گەنم و جۆی دەگمەنی تۆم دی
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
بەرگی لاو و نەوجەوانی تۆم
***
بەهاران کاتێ گوڵی رەنگاو رەنگ
دەڵەرێتەوە لەسەر چڵی شەنگ
دەرت پڕ دەبێ لە بەزم و ئاهەنگ
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
شالووری شەیداو غەزەلخوانی تۆم
***
کۆنترین شاری لەسەر رووی زەوی
خەنی بوون خەنی کە زانیم هەوی
زێڕو زەبەری، نەک زیخ و چەوی
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
تۆ رەزو ئەمن رەزەوانی تۆم
***
شوێنەوارێکی مێژووت دیارە
هێمای گرنگیت بەبێ ژمارە
هالێرە (قەڵا) لەوێ (منارە)
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
پەروەردەی دادو دادوەرانی تۆم
***
پێڵووم کردەوە جێی ژیانم بووی
لانک و لەلووگی لەش و گیانم بووی
دایکی بەسۆزو بێ زیانم بووی
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
لە تیرەی گوردو پاڵەوانی تۆم
***
گەشتیاران پۆل پۆل دێنە دیدارت
دەحەسێنەوە لە سایەدارت
لەسەر ترۆپکی زەوی گوڵدارت
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
ئاشقی لالەو ئەرخەوانی تۆم
***
بەیانیان کاتێ بولبول دەخوێنێ
کاتێ شنەی با دڵ دەبزوێنێ
شۆخیت نیگاری خۆی دەنوێنێ
بە شەو و بە رۆژ پاسەوانی تۆم
تۆ بەهەشت و من دەرگەوانی تۆم
***
منم شایەستەی هەڵگری ئالات
هەڵگری رازو نازو سکالات
بێت و بپرسی لە ئاڵ و والات
پێت دەڵێ: کە من پاسەوانی تۆم
تۆ خاوەنی من، من شوانی تۆم
***
کە مردم گڵکۆم لەسەر خاکتە
سەرینم خۆڵی نەرم و پاکتە
کێلی بان سەرم بەردی چاکتە
وەک چۆن ئێستاکە پاسەوانی تۆم
ئاواش لە گۆڕا هەر میوانی تۆم
***
(هەولێر) بە دووریت دڵم زووخاڵە
هەبوونم هیچەو مانم مەحاڵە
کەڵە شاعیرت کاکە (پیرباڵ)ە
دەڵێ: تا ماوم پاسەوانی تۆم
لە دەریای شیعرا مەلەوانی تۆم
***

ڕەشید ئاغای حەوێزی (موجریم) ١٨٤٥-١٩٠٨

ئامادەکردنی: کەریم شارەزا

"موجریم" نازناوی شاعیری کورد ڕەشید ئاغای کوڕی حاجی بەکرئاغای حەویزییە. لەساڵی ١٨٤٥دا لەشاری کۆیە هاتۆتە دنیاوە، خوێندنی مەلایەتی لەمزگەوتی مەلا ئەسعەد لەلای زانای گەورە، حاجی مەلا ئەسعەدی جەلیزادە خوێندووە و هاونشینی شاعیرە ناودارەکانی ئەوسای کۆیە، وەک حاجی قادری کۆیی و ئەختەری براگەورەی و حاجی مەلا عەبدوڵلای جەلی و شێخ ڕەزای تاڵەبانی و کەیفی جوانڕۆیی بووە. سەردەمێک بەنازناوی (فەهمی) و لە دواییشدا بەنازناوی (موجریم) شیعری داناوە. باب برای ئەمین ئاغای (ئەختەر) بووە و لەهەموو کۆڕو کۆبوونەوەیەکی ئەدەبی دیوەخانی (ئەختەر) ئامادە بووە. لەکۆڕی ڕابواردنی شەوانی هەینی و سێ شەموانی مەدرەسەکەی حاجی مەلا ئەسعەد بەشداری کردووە. دۆستی هەرە نزیکی کەیفی جوانڕۆیی بووە. کاتێک کەیفی لەسەر شەڕەکەی لەگەڵ شێخ ڕەزا، لەکۆیە دەڕوات و ماوەیەک لەهەولێر جێگیر دەبێ، ڕەشید ئاغا نامەیەکی ناسکی شیعریی بۆ دەنووسێ و داوای لێدەکات بگەڕێتەوە کۆیە تا وەکو جاران بەخۆشی لەگەڵ یەکتر ڕابوێرن. (کەیفی) بەنامەیەکی شیعریی وەڵامی دەداتەوەو لەدێرە شیعرێکیدا هۆی نەگەڕانەوەی بۆ کۆیە دەباتەوە بۆ شەڕەکەی ساڵی پاری لەگەڵ شێخ ڕەزا و دەڵێ:

(فی الجملە) کە نووسیوتە لەبۆ نایەوە کۆیە
چۆن بێمەوە ئیستەش کە لەسەرمایە شەڕی پار؟!

موجریم لەشیعری لاواندنەوەی خۆشەویستانی بەبۆنەی مردنیان، شاعیرێکی بەتوانا بووە. هەروەک بە بۆنەی کۆچی دوایی ئەمین ئاغای کاکی هۆنراوەیەکی بەرزی داناوە و دەیەوێ بەشنەی نەسیم هەواڵی مەرگی (ئەختەر) بنێری بۆ حاجی قادری کۆیی لەئەستەمبووڵ، بابزانین چی داڕشتووە؟

فیدات بم ئەی نەسیم هەڵبستە ئێستا
هەتا قوستەنتەنیە ڕامەوەستە!!

هەتا کن حاجی قادر بێ تەوەققوف
بڕۆ ئەمما چلۆن وەک بەرقی یەلدا

بڵێ: قوربان حەوادیساتی کۆیە
بەیان نابێ بەتەحریرو بەئینشا

شەوی پێنج شەممە وەقتی بانگی عیشا
لەهەر چوار کۆیی (کۆ) هاوار هەڵسا

سوئالم کرد لەیارێکی وەهای گوت:
ئەمین ئاغایە قەسری عومری ڕووخا

ڕەشید ئاغا کەسایەتییەکی ناوداری بنەماڵەی گەورەو گرانی حەویزییان بوو لەکۆیە. لەدوای کۆچی دوایی حاجی ئەسعەد ئاغای کاکی لەساڵی ١٨٩٥دا دەبێتە سەرۆکی بنەماڵەی حەوێزیان تاکو ساڵی کۆچی دوایی کردنی لە ١٩٠٨دا، لە دوای ئەو، جەمیل ئاغای برازای لەگەڕەکی هەوار، لەدیوەخانی حاجی ئەسعەدئاغای دادەنیشێ و دەبێتە سەرداروعەولاغای حاجی تایەر ئاغاش لەگەڕەکی بەفریقەندی، دەبێتە سەردارێکی دیکە و کەلێنی نەمانی ڕەشید ئاغا پڕ دەکەنەوە.

محەمەد کەریم شەریف
١٩٤٦-٢٠٠٢

کەریم شارەزا

نووسەری خامە ڕەنگین و فۆلکلۆر پەروەری کورد، مامۆستا شێخ محەمەدی کوڕی حاجی کەریمی کوڕی شەریفی کوڕی ئیسماعیلی کوڕی حاجی عەزیزی شێخ بزێنی ناسراو بە (محەمەد کەریم شەریف). لەساڵی ١٩٤٦دا لە گوندی (گاینج)ی سەر بەناحیەی ئەوسای (خەبات) لەپاریزگای هەولێر لەدایک بووە و لەناو ئاوو هەوای دەشت پەروەردە بووە.

هەر منداڵ دەبێ ماڵەکەیان لەساڵی ١٩٥٤دا دێتە شاری هەولێر و لەگەڕەکی (تەیراوە) نیشتەجێ دەبن و وردە وردە لەگەڵ داب و نەریتی شارستانی ڕادێن.

ئەم زاتە لە ساڵی ١٩٥٦دا دەچێتە بەر خوێندنی قوتابخانەی سەرەتایی و لە ساڵی ١٩٦٣دا ئەو قۆناغە بەرایەی خوێندنەکەی دەبڕێ و دەچێتە قوتابخانەی ناوەندیی هەولێرو لە ساڵی ١٩٦٦دا لە تاقیکردنەوەی گشتی بەپلەیەکی بەرز دەردەچێ و هەر لەو ساڵەدا لەخانەی مامۆستایانی سەرەتایی لە هەولێر وەردەگیرێ و لە ساڵی ١٩٦٩دا کۆتایی بەخوێندنەکەی دێنێ و لە ساڵی ١٩٧١دا لەگوندی (بیشە)ی بناری چیای حەسەن بەگ لە دەڤەری سۆران بەمامۆستا دادەمەزرێ و نەوەی نوێی کورد پێدەگەیەنێ و لە هەمان کاتیشدا دەست دەکات بەکۆکردنەوەی بابەتی فۆلکلۆری و تۆمارکردنیان و دوای ماوەیەک دەگوێزرێتەوە بۆ قوتابخانەی گوندەکانی (کانی قرژاڵە) و (قەلانچۆغان) و (شیوە ڕەش) لە ناحیەی خەبات و لەدوا قۆناغی مامۆستاییی دەگوێزرێتەوە بۆ قوتابخانەی (مەشخەڵی سەرەتایی کوڕان) لە شاری هەولێرو بەجوانی خزمەتی پرۆسەی خوێندنی کوردی دەکات.

مامۆستا محەمەد کەریم شەریف، کورد پەروەرێکی خاوەن هەڵوێست بوو، تادوا هەناسەی ژیانی لەرێبازی کوردایەتی لای نەدا. کاتێک کە پیاوانی ڕژێمی بەعسی فاشی خەریکی لەخشتە بردنی بوون، تا بیکەن بە (جەیش شەعبی) فرمانەکەی خۆی وەلاناو لە ساڵی ١٩٨٨دا خۆی خانەنشین کرد، تاکو لەبەڵای ئەو ڕژێمە دوور کەوێتەوە و بکەوێتە سەر تۆمارکردنی پرۆژەکانی نووسینی لە بواری خزمەتکردنی فۆلکلۆری ڕەسەنی کوردییەوە.

مامۆستای خوالێخۆشبوو، نووسەرێکی بەتوانا بوو، جگە لەزمانی کوردی زمانەکانی عەرەبی و تورکمانیشی دەزانی. لەدوای دامەزراندنی یەکێتی نووسەرانی کورد لە ١٠/٢/١٩٧٠دا بووە ئەندامێکی چالاک لەو ڕێکخراوە ئەدەبییەی کوردو لە هەموو کۆنگرەو سیمینارو کۆنفرانسێکی بەشداری دەکرد.

ئەم زاتە جگەرسۆزە جگە لە گرنگیدانی بەکۆکردنەوەی دەقەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و تۆمارکردنیان. لەبواری نووسین و هۆنینەوەی شیعریش بەتواناو بەهرەدار بووە و لەماوەی ئەو ٥٦ ساڵەی تەمەنی کە لەرۆژی ٢٠٠٢/٦/٩دا بەبێ دەنگی ماڵئاوایی لێ کردین، توانی چوار کتێبی بەنرخ لەبواری فۆلکلۆری کوردی بەچاپ بگەیەنێ و لەپاش مەرگی ناوادەیشی کتێبێکی دیکەی بۆ چاپ کراوە کەئەمانەی خوارەوەن:

١- فۆلکلۆری یارییەکانی کوردەواری- لەساڵی ١٩٧١دا لەچاپخانەی شیمال لەکەرکوک چاپ کراوەو دەکەوێتە ٢٠٠ لاپەرەی قەبارە مام ناوەندی.

٢- فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری- لە ١٩٧٤دا لەکەرکووک چاپ کراوەو ٢٦٨ لاپەڕەیە.

٣- سوارچاکی لەلاوکی کوردەواری دا- لە ١٩٧٨دا لەبەغدا چاپ کراوەو ١٩٢ لاپەڕەیە.

٤- هەقایەتی کوردەواری- لە ١٩٨٥دا لەبەغدا چاپ کراوەو ١٦٠ لاپەڕەیە.

٥- مەسەلەکانی کوردەواری- ئەمەیان لەدوای کۆچی دوایی بەهەوڵ و کۆشش و پێشەکی دوکتۆر عەبدوڵڵا خدر مەولوود لەساڵی ٢٠٠٥دا لەهەولێر چاپ کراوە و ٢٤٠ لاپەڕەیە.

نەزهەت
١٨٥٠-١٩١٥

کەریم شارەزا

"نەزهەت"، نازناوی شیعریی شاعیری کلاسیکی کوردی ناوچەی رەواندز حاجی سولەیمان بەگی کوڕی مەجید بەگی کوڕی رەسووڵ پاشای برای میر محەمەد پاشای رەواندزییەو بەحاجی سولەیمان بەگی ژووژیلە ناسراوە، چونکە ماوەیەک لەگوندی ژووژیلەی ناوچەی برادۆست ژیاوە، کە موڵکی خۆی بووە.

ئەو زاتە لە دەوروبەری ساڵی ١٨٥٠دا لە گوندی (باپشتیان)ی نزیک رەواندزی لەدایک بووەو بەمنداڵی لەحوجرەکانی ئەو شارە دەستی بەخوێندنی ئایینی کردووە. لەدواییدا زۆر شوێن گەڕاوە بەدوای مەلای چاک، تاکو دەرسی لەلا بخوێنێ. لەئەنجامدا گەییوەتە پایەیەکی باش لەخوێندنی مەلایەتی و زانست فێربوون، ئینجا بۆ تەواوکردنی خوێندنی بەرزتری چووەتە شاری (ئەستەمبووڵ)ی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی و ماوەیەک لەئامۆژگایەکی ئەو شارەی خوێندووە، جگە لەزمانی کوردی، کە زمانی زگماکی خۆی بووە، فێری زمانەکانی تورکی و عەرەبی و فارسی و کەمێک فەرەنسی بووە. کە خوێندنەکەی تەواوکردووە عوسمانییەکان هەندێ فەرمانی میرییان پێ سپاردووە. بەڵام لەسەرچاوەی مێژووی بنەماڵەکەیاندا هاتووە، کە هیچ کارو فەرمانێکی میریی قەبووڵ نەکردووە، وەک موڵکدارێک بە بەروبوومی موڵکەکانی خۆی بەڕێوە چووەو لەشاری رەواندز نیشتەجێ بووە.

خەڵکی رەواندز رێزێکی زۆریان لەو زاتە ناوە، چونکە لەنەوەکانی میرانی سۆران بووە، ئەمە بووەتە مایەی تێکچوونی لەگەڵ سەعید بەگی عەبدوڵڵا پاشای سەرۆکی ئەوسای شاری رەواندز، کە ئەویش لەبنەماڵەی میرانی سۆران بووەو پیاوێکی توندە تەبیات و تووڕەو تەنگاو بووە. هەردەم بەچاوێکی سووک سەیری غەیری خۆی کردووەو لەوەش دەترسا نەزهەت بەهۆشیاری و زمان زانی خۆی دەستی لێ بستێنێ و لەگەورەییەکەی کەم بکاتەوە. بۆیە لەئەنجامی ئەو ناکۆکییەی لەگەڵ سەعید بەگ، نەزهەت وای بەپەسەند زانی شارەکە بەجێ بێڵێ و رووبکاتە ناوچەی نەهری لە باکووری کوردستان. بۆ لای شێخ محەمەد سدیقی نەهری، کە ئەو سەردەمە شێخەکانی نەهری خاوەن دەستەڵات بوون و فەرمانڕەوای دەڤەرەکە بوون، نەزهەت لەلای ئەو زاتە حوکمڕانە نەزهەت کراوەتە بەڕێوەبەری دارایی.

لەپاش کۆچی دوایی شێخ محەمەد سدیق، لەگەڵ سەید تەهای نەهری کوڕیدا ماوەتەوە تادەست پێکردنەوەی بەربەرەکانێی کوردەکانی باکووری کوردستان لەدژی زوڵم و زۆرداری عوسمانییەکان، ئینجا نەزهەت لەگەڵ سەید تەهای نەهری رووداکەنە رۆژهەڵاتی کوردستان و لەشاری ورمێ جێگیر دەبن تاکو هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهانی و هاتنی سوپای رووسیای قەیسەری بەرەو رۆژهەڵاتی کوردستان و رۆژئاوای ئێران و داگیرکردنی شاری ورمێ. زۆربەی خەڵکی ناوچەکە لەدژی ئەو داگیرکارییە بوون و بەرگرییان لەوڵاتەکەیان کردووە، لەئەنجامدا ئەو داگیرکەرانە خەڵکێکی زۆریان گرت، یەک لەوانە نەزهەت بوو. دوای ماوەیەک بێ دادگایی کردن

لەسێدارە دران و نەزهەت لەدوا دوای ساڵی ١٩١٥دا شەهید کرا، بەم جۆرە لاپەڕەی ژیانی کوردپەروەرو شاعیرێکی لێهاتووی نەتەوەی کورد پێچرایەوە، لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ، کە نەزهەت لەو سەردەمە زووەوە گیانی یاخی بوونی لەحوکمی داگیرکەرانی کوردستان لەلا خولقاوەو هەستی نەتەوەیی پاڵی پێوەناوە خەباتی نەتەوەیی بەشێوە تایبەتییەکەی خۆی بکات.

نەزهەت و شیعری کوردی:

نەزهەت گیانی نەتەوەیی و هەستی کوردایەتی هانیان داوە شیعر بەزمانی کوردی بنووسێ، کە ئەوساکە لەسەردەمی عوسمانییەکان لەدەڤەری ڕەواندزو دەوروبەری کوردی نووسین ئەوەندە باو نەبووەو بەزۆری گرنگی بەنووسینی فارسی و تورکی دراوە. کەچی نەزهەت نەک نووسین بەزمانی کوردی بەڵکو شیعری پتەویشی بەزمانە شیرینەکەی خۆی داناوەو بەزۆری شیعری دڵداری هۆنیوەتەوەو سەرچاوەی ئیلهامی شیعرەکانیشی ئافرەتێکی شۆخ و شەنگ بووە، کە لەدواییدا بووەتە هاوسەری و دیوانێکی لەشیعری غەزەل داناوەو هەموویان لەقاڵبی کلاسیکین و یەکێتی سەروایان بەخۆوە گرتووەو لەسەر کێشی عەروزی داڕێژراون، بەڵام زۆربەی هۆنراوەکانی ئەم دیوانەی فەوتاون تەنیا چەپکێکی ناسکیان لەبەردەست ماوەو لێرەدا چەند نموونەیەکیان لێ دەخەینە ڕوو:

نەزهەت لەهۆنراوەیەکی دڵداریدا بەم جۆرە ڕازی تەنیایی خۆی بۆ یارە شۆخ و نازدارەکەی دەردەبڕێ و دەڵێ:

مەمکوژە چیدی بەهیجران ئەی جەفاکارم وەرە
تاب و تاقەت چوو لەقەلبم بێ وەفا یارم وەرە

بۆچ ئەوەندە نارەزووتە قەتڵی ئەو مەفتوونی تۆ
کۆششی عاشق درێغا مەیکە مەهوارم وەرە

موبتەلای سەودایی رووتم دڵ بەداخی فیرقەتم
مات و حەیرانم لەحاڵی خۆم هەوادارم وەرە!!

هەست دەکەین شاعیر هەموو تایبەتمەندییەکانی شیعری کلاسیکی کوردی شێوەزاری کرمانجی خواروو، کە نالی لەوڵاتی بابانەوە بەردی بناغەی بۆ دانا بەکاردێنێ، هەر لەوشەی شیعری و کێشی عەروزییەوە بگرە تا دەگاتە سەروای ستوونی. دوای ئەم نموونەیەیشی شاعیر لەهۆنراوەیەکی دیکەیدا، دیسان ڕوو دەکاتەوە یارەکەی خۆی و هەست و سۆزی خۆی لەقاڵبی شیعری ناسکدا دادەڕێژێ و دەڵێ:

عاشقی ڕووی تۆمە جانا تووشی گریانم مەکە
زۆر بەئاه و نالەمە ئیتر پەرێشانم مەکە

من کە سووتاوم لەعەشقی تۆ، خودا هەڵناگرێ
داخی جەرگم کافیە چی دیکە بریانم مەکە!!

تیری موژگانت بەخوێنڕێژی لەبۆ تەحریک دەدەی
قەتلی عاشق چا نیە ئەی شاهی خووبانم مەکە

نەزهەت لەهۆنراوەیەکی دڵداریی دیکەیدا پتر دەبێتە شاعیرێکی خاوەن ئەزموون و دەنگی خۆی و جوانتر دەکەوێتە وەسفی یارە نازدارەکەی. گەلێک وێنەی شیعری جوان و ناسک لەرێگای وەسف و لێکچوواندنەوە دەخولقێنێ، بەم جۆرە دەست پێ دەکات:

تۆ گوڵ و گوڵزارو شۆخی، بۆچ وەها مەغرووری تۆ
چەندی من مایل بەتۆمە، سەد ئەوەندە دووری تۆ

گەر لەنێو حۆری بەهەشت بم، بێ تۆ ئەی ئارامی گیان
دڵ فەرەح نابێ بەهیچ کەس وابووە مەجبووری تۆ

حاڵی (نەزهەت) زۆر پەرێشانە بەهیجران غونچە گوڵ
سەد تەئەسوف بۆی دەخۆم، گەر خۆیی بێ مەنزووری تۆ

حەزینە
١٨٦٣-١٩١٨

کەریم شارەزا

حەزینە، نازناوی شیعریی ژنە شاعیری ناوداری کورد، خاتوو (زێنەب، کچی شێخ عەبدولکەریم کوڕی شێخ ئەحمەدی بەرزنجەیی کۆیی و هاوسەری زانای گەورە و شاعیری کورد حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە)، لەساڵی ١٢٨٠ی کۆچی بەرامبەر بە ١٨٦٣ی زایینی لەدایک بووە، لە بنەماڵەیەکی ئایین و ئەدەب پەروەری سەر بە ڕێبازی تەریقەتی قادری پەروەردە بووە.

حەزینە، لە خوێندنی ئایینی دا تاکو پلەیەکی بەرز تێهەڵچووە و بووەتە خوێندەوارێکی هۆشیار و لەناو ئاو و هەوایەکی شاعیریدا ژیاوە، چونکە لە ڕێگەی براکانییەوە، شێخ محێدین، کە نازناوی (نیهانی) بووە و (سەید ئەحمەد)، کە نازناوی شاعیریی (حوسەینی) بووە، هەموو دەم گوێی لەشیعری کوردی و فارسی و عەرەبی بووە و بەهرەی شاعیریشی تێدابووە. بۆیە دەستی بەشیعردانان کردووە و لەشیعری ئایینی و لاواندنەوەدا بەتوانا بووە. ئەم زاتە(دە) ساڵ دوای کۆچی دوایی حاجی مەلا عەبدوڵڵای هاوسەری، لە ١٩١٨ کۆچی دوایی کردووە.

حەزینەو شیعر:

حەزینە لەشیعر داناندا جۆرە سادەییەکی پێوە دیار بوو، بەڵام ڕاستگۆیانە هەستی خۆی بەرامبەر خۆشەویستانی دەردەبڕێ. لەسەرەتای شاعیرێتیدا نامەی شیعری بۆ کەس و کارو خوشکانی دەنووسی و هەموو هەست و سۆزی خۆی بۆ دەردەبڕین، بۆ نموونە: باسەرنجێک بدەینە ئەم نامە شیعرییەی کە بۆ (زیبا خانی) خوشکە گچکەی، لەچنارۆکەوە بۆ ناردۆتە کۆیە:

عەزیزم نووری چاوم نەو نەهاڵم
لە دووریت هەروەکو بولبول دەناڵم
مەڵێ خوشکم لە بیری کردم ئاخیر
بەوەڵڵا هەر لەکن تۆیە خەیاڵم
دە (ماچ) کە دەستەکانی داخەجیجم
سەر و رووی خۆم بەخاکی پێی دەماڵم

قسە زۆرە بەڵام وەختی درەنگە،
تەواو نابێ وەها زوو عەرزی حاڵم!!

حەزینە هەر چەندە نامەی شیعری و هۆنراوەی ئایینی زۆر نووسیوە، بەڵام هیچ کامێکیان بەقەد شیعری لاواندنەوەی مردووان، ئەوەندە پتەو و بەرز نەبوون، بۆ نموونە: لەهۆنراوەیەکیدا بۆ لاواندنەوەی حاجی مەلا عەبدوڵڵای هاوسەری کۆچ کردووی، جوانترین شیعری بەگوێرەی ئەو ساکەی ئەدەبی کوردی داناوەو دەڵێ:

ئەی رەفیقانی شەریعەت بێن بکەین گریان و شین
حەیفە بۆ ئەو قوتبی کامیل کۆچی کرد بۆ ژێر زەمین

حەیفە بۆ ئەو کێوی عیرفان و دەلیلی ڕاهی حەق،
پێشەوای ئەهلی مەحەببەت ئەو (رئیس العاشقین)
ئەو چراغی خانەدانی عیلم و فانۆسی خودا
تالیبی راهی خوداو ناسیبی ئەعلامی دین!
واریسی دینی نەبیی و خۆشەویستی ئەولیا
جێ نشینی حاجی کاک ئەسعەد بوو هەر ئەو بوو یەقین
وەک جەنابی حەق تەعالا مەرحەبای فەرموو لەوێ
رووی لەوی کردو لەدنیای کرد ویداعی ئاخرین.
(إرجعی عبدی الی) فەرمووی موشتاقم بەتۆ
(هذه جنات عدن فادخلوها خالدین)

ئینجا شاعیر دڵی خۆی و دۆستە دڵسۆزەکانی هاوسەرەکەی دەداتەوەو پێیان دەڵێ: کەس دڵی بەدنیا خۆش نەبێ، چونکە تاسەر بۆ کەس نەبووەو نابێ ء لەسەر هۆنراوەکەی دەڕوات و دەڵێ:

ئەی رەفیق دنیا وەهایە کەس دڵی پێی خۆش نەبێ
نەبووە تاسەر قەت لەبۆ کەس تا (رسول المرسلین)
سا خودا بمرم لەپاش تۆ کاکە (عەبدوڵڵای جەلی)
ئەم ژیانەم بۆچییە پاشی تۆ بەدڵی غەمین؟
ئەی (حەزینە) بەس بسووتێ سووتنت بێ فایدەیە
بگرە سەبرێ بەڵکە مەنجووری لەجوملەی سابرین!

هەوایی
١٨٦٤-١٩٢٢

کەریم شارەزا

نازناوی شیعریی شاعیری کلاسیکی بەتوانای کورد مەلا محەمەد ئەمین کوڕی حاجی مەلا ئەحمەدی مەنتکەو لە هەندێ سەرچاوەی دی دەگوترێ لە بنەچەدا لەهۆزی جاف بوون و هاتوونەتە گوندی (دوو شیوان)ی سەر بەناحیەی قوشتەپە لە پارێزگای هەولێر لە سالّی ١٢٨١ی کۆچی بەرامبەر بە ١٨٦٤ی زایینی لەدایک بووە.

بۆ خوێندنی مەلایەتی گەلێک شارو دێی کوردستان گەڕاوەو ماوەیەکی زۆر لە کۆیە گیرساوەتەوەو لەلای حاجی مەلا عەبدوللّای جەلیزادە خوێندوویەتی و لەدواییشدا لەلای موفتی شەقلاوە خوێندوویەتی و دوا قۆناغی خوێندنی لەلای (مەلافەندی)ی هەولێر بووەو ئیجازەی عیلمی لێ وەرگرتووەو ئینجا بووەتە مەلای (گوندی ترپەسپیان) و چەند سالّێکیش لەگوندی (گردمەلا) بووەو فەقێیەکی زۆری پێگەیاندووەو ئینجا چووەتە گوندی (بیردباد)و لەوێش ماوەیەک دەرسی گوتۆتەوەو لەدواییدا چۆتە مەخموورو لەوێ لەسالّی ١٩٢٢دا کۆچی دوایی کردووە.

هەوایی و شیعر:

هەوایی هەر لەسەردەمی خوێندنی فەقێیەتییەوە لەڕێگەی زۆر خوێندنەوەی شیعری شاعیرە مەزنەکانی کوردو لەئەنجامی بەهرەی شاعیریی، دەستی بەشیعر دانان کردووە، یەکەم جار لەشاری کۆیە دەستی بەهۆنینەوەی غەزەلی ناسک لەسەر شێوەو قالّبێکی نوێ دارشتووەو باسەرنجێک بدەینە ئەم هۆنراوە دلّدارییەی کە بەناونیشانی (گوتم و گوتی) داناوەو دەلّێ:

گوتم: رووت سورمەیی ساغە
گوتی: وسکت بە یاساغە!
گوتم: سینەت؟ گوتی: باغە
گوتم: مەمکت؟ گوتی: لیمۆ

***

گوتم: رووت نوورە یا نازە؟
گوتی: فانۆسی جەبارە!!
گوتم: دڵ بۆت بریندارە!
گوتی: بەس بێ قسەی بەدرۆ!!

دوای پرسیارکردنی لەرووی یارە جوان شۆخەکەی دێتە سەر پرسیارکردن لەبارەی زولّفەکانی و هەموو مەبەستێکی لەو دەمە تەقێیەش داواکردنی ماچێک بووە لەو گۆنایەی و دەلّێ:

گوتم: زولّفت خەمی چەوگان
گوتی: سەر بێنە بۆ مەیدان!
گوتم: بۆچی؟ گوتی مەیزان،
گوتم: توخوا گوتی بۆ گۆ!!

***

لە قاپی تۆوە لای ناچێ،
"هەوایی" بۆ دەبێ لاچێ؟!
گوتی: مەتلەب؟ گوتم: ماچێ
گوتی: لەو قەندە تۆ مەیخۆ!!

هەوایی لە هۆنراوەیەکی دیکەی دلّداریدا بەناوی (قەدی نیهالی) وشەو دەربڕینی ناسک و جوان بۆ دارشتنی هۆنراوەکەی بەکاردێنێ و دەلّێ:

قەدی نیهالی نەو بەرە
عەر عەرە یا سنەوبەرە؟
مووژەی خەندەگ و نەشتەرە،
دڵ کون دەکات و دین بەرە!!

زولّفی سیای پڕ شکەنە،
عاشقی خالّی گەردەنە!
چاوی پڕی مەکرو فەنە،
دوژمنی دینە نەک سەرە!!

تاکو شاعیری جوانی پەرستمان لەکۆتایی هۆنراوەکەیدا دەلّێ:

(هەوایی) عاشیقی گوڵە
بۆیە هەمیشە بولبولە،
ئاوارەوو خەستە دڵە،
دەردەکەشی هەر سحرە!!

هەوایی لەو کاتەی فەقێ دەبێ لەکۆیە، زۆر بەوردی وەسفی باخ و گولّزاری ئەو شارە خۆشەی کردووەو دەلّێ:

باغ و باغاتی لەبەر میوە گەلێ داهاتووە،
لەحنی بولبول، دەنگی قومری و پۆڕی عەینی سەجعەیە
سونبول و لالەو بنەوشەو نێرگزو نەیلۆفەری
دەستیان کردۆتە مل یەک ئەی خوا ئەم نەشئەیە!
هەر درەخت و هەر گوڵێ دەیبینی وا پشکوتووە
وەردی بۆ بولبول دەمی کردۆتەوە پڕ خەندەیە!

مەلا مستەفای عاسی
١٨٩٢-١٩٧٥

"عاسی"، نازناوی شیعریی شاعیری كلاسكی كورد، مەلا مستەفای كوڕی مەلا رەسوولی كوڕی مەلا محەمەدی كوڕی مەلا عوسمانە لەساڵی ١٣١٠ی كۆچی بەرامبەر بە ١٨٩٢ی زایینی لەدێی (تەلان)ی نزیک دوكان لە دایک بووە و لە دواییدا بۆ خوێندن هاتۆتە شاری كۆیەو خوێندنی مەلایەتی تەواوكردووەو بووەتە مەلای دوازدە عیلم و لەكۆیە بووەتە پێش نوێژی مزگەوتی كەركووک.

عاسی هەر لەسەردەمی لاوییەوە بەهرەی شاعیریی تێدابووە و لەرێگەی خوێندنەوەی دیوانی شاعیرە مەزنەكانی كوردی وەک نالی و سالیم و كوردی و شیعرەكانی حاجی قادری كۆیی توانای شاعیریی بەرز بۆتەوەو وردە وردە غەزەلی داناوەو لەسەرەتادا پەیڕەوی شیعرەكانی تایەر بەگی جافی كردووەو هۆنراوەی هاوكێشی غەزەلەكانی ئەوی داناوە، وەک لەم نموونەیەی خوارەوەدا:

ئەی پرتەوی رەنگت كە درەخشانی وڵاتە
لێوت بەمەسەل چاهی زەنەخ ئاوی حەیاتە
یاران ئەمە تەعریفی جەمالی ئەوە دەیكەم
كوڵمی گوڵە، چاوی قەدەحە، لێوی نەباتە!

عاسی لەسەر هۆنراوە سەركەوتووەكەی دەڕوات و وردە وردە لە لێكچوواندنەكانی تایەربەگ دوور دەكەوێتەوە و دەنگی خۆی لەناو شاعیرانی هاوچەرخی پەیدا دەكات و لەسەر هۆنراوە دڵدارییەكەی دەڕوات:

بەو خاڵە لەسەر كەعبەیی رووتە دەخۆم سوێند
باوەڕبكە دایم دڵەكەم مەیلی لەلاتە
هەر چەندە كە (عاسی) زەدەیی تیغی برۆتە،
هێشتاكە لەپاش كوشتنی ئەوجا بەتەماتە!!

عاسی هەر لەمەیدانی شیعری كلاسیكی ئەسپی خۆی تاوداوە و دەنگ و رەنگی خۆی لەناو شاعیرانی كورد بەتەواوی دەرخستووەو لەغەزەلێكی دیكەیدا دەڵێ:

فیدای باڵای بڵندت بم، دەڵێی سەرووی خەرامانە
بە سەرگەردی جەمالت بم، دەڵێی خورشیدی تابانە
كەدەستم گەییە سەر سینەی بەغونچەی لێوی سەرمەست بووم
گوتم: گەر دەمكوژی فەرموو! گوتی: ئەم جارە ئیحسانە!
كە لێوم نایە سەر كوڵمەی، گوتی (عاسی) بدە روحت
گوتم: پێشكەش بەئەبرۆت بێ، دەڵێی شیری خوراسانە!!

عاسی جگە لە شیعری غەزەل، شیعری وەسفی ناسكیشی هەیە، بەچاكی لێی سەركەوتوود، هەروەک لەم هۆنراوەیەیدا دەردەكەوێ، كە لەوەسفی شای كۆیەی داناوەو لەبەشێكیدا دەڵێ:

فەسلی زستان كۆچی كردو خیوەتی هەڵدا بەهار
مەنزەرەی شادی و سرورە، دەشت و كێوو دێمەكار
وەک بەهەشت رازانەوە، هەر چوار تەرەفمان لالەزار
(عاسیا) بێرە تەماشاو نووكی خامەت بێنە كار
هەر لەسەد یەک وەسفی دەرخە بێ وەفا بادەرنەچێ!

عاسی هەر چەندە بەتەنیا لەكونجێكی مزگەوتی گەرمووک، لە شارەكەی كۆیەدا دەژیا، بەڵام لەهەموو كارەساتەكانی كە حكومەتی بەعسی فاشی بەسەر شاری كۆیەو سەرجەم كوردستانی دا دەهێنا لەگەڵ میللەتەكەی خۆی دەژیاو بەوردی لەسەر ئەو كارەساتانە شیعری واقیعی دەهۆنییەوەو ئەمەش نموونەیەكە لە دەستدرێژییەكانی رژێمی بەعس بۆ سەر شارەكەی كۆیەو دەڵێ:

گرمە گرمی تۆپ و ساروخ، ناڵەیی منداڵ و ژن،
كوڕ دەڵێ: ئەی دایە هاوار، داک دەڵێ هاوار لە من
زیرە زیری چەرخی دەبیابەش لەسەر خاكی وەتەن
روو لەكوێ كەین یائیلاهی دێتە دوامان كون بەكون
قونبولەو تیزاب و بۆمبا، جەرگی سووتاندین خودا
قەت قەناو ملجەئ نەماوە لوتف و رەحمی تۆ نەبێ!

ئەم شاعیرە دڵسۆزەی كورد لەرۆژی ١٩٧٥/٩/٢٣دا كۆچی دوایی كردو هەر لەكۆیە بەرێزێكی زۆرەوە بەخاک سپێردرا.

خادیم
١٨٩٥-١٩٧١

كەریم شارەزا

"خادیم" نازناوی شیعریی شاعیری كلاسیكی كورد حاجی میرزا عەبدوڵڵای كوڕی حاجی محەمەدی كوڕی مەولوود چاوڕەشی كۆییە. لەساڵی ١٨٩٥دا لەشاری كۆیە لەدایكبووە. لەتەمەنی شەش ساڵیدا چۆتە بەر خوێندنی حوجرەو لەتەمەنی ١٢ ساڵیدا بووەتە خوێندەوارێكی باش و دەست و قەڵەمێكی باش لەنووسین پەیدا دەكات و پێی دەگوترێ (میرزا) و لەدواییشدا، دەچێ بۆ حەج ناوی بە (حاجی میرزا عەبدوڵلا) دەردەكات.

حاجی میرزا عەبدوڵلا بەردەوام شیعری شاعیرە مەزنەكانی خوێندۆتەوەو خۆیشی بەهرەی شاعیریی تێدابووە، بۆیە وردە وردە دەست بەهۆنینەوەی شیعر دەكات، لەبەر پشێوی باری ئەمنی كۆیە لەساڵی ١٩٢٠دا بەماڵەوە دەچێتە قەڵادزێ و بەحاجی میرزا عەبدوڵڵای كۆیی دەناسرێ، تاساڵی ١٩٤٦ لەو شارەدا دەمێنێتەوە ئینجا دەچێتە شاری سلێمانی و لێی نیشتەجێ دەبێ تاكو لەساڵی ١٩٧١دا كۆچی دوایی دەكات و لەگۆڕستانی گردی جۆگا دەنێژرێ.

خادیم، لە ستایشی شێخ مەعرووفی نۆدێی زانای بلیمەتی سەردەمی خۆی هۆنراوەیەك دادەنێ و بەم جۆرە لەو زاتەوە دەدوێ:

لەئەووەل پیری نۆدێی كە مەعرووفێكی مەعرووفە
لەعەسری خۆی كە عەللامەی زەمانی خۆیە مەوسووفە

یەكێ بوو حاجیبی دەرگاهی عیلمی ئیبن حاجیب بوو
علوومی شافیەو كافی لەبۆ ئەمرێكی واجیب بوو

خادیم هۆنراوەی پتەوی لەعیشقی حەقیقی نووسیوەو وەك حافزی شیرازی و محێدینی عەرەبی و شەمسی تەبریزی هەموو خۆشەویستییەكەی بۆ خودا بووەو دڵی تەنیا بۆ عیشقی خودایی لێی داوەو دەڵێ:

دڵ لەخەیاڵی غەیری حەق خاڵی
خەش و خاشاكی تیادا بماڵی

بنووسە لەدڵ ئێرەیە جێی شاه
مەمنووعە دوخول لە (ما سوی الله)

ئینجا شاعیر ئامۆژگاری خواپەرستان دەكات و پێیان دەڵێ: هەرچەندە دەستت لەكاردابێ، بەڵام نابێ دڵ كە سەرچاوەی عیشقە لە زاتی خۆشەویستی خۆی غافل بێ، هەڵبەتە مەبەستی خوایەو دەڵێ:

دەستت هەر چەندە مەشغوول بێ لە كار
دڵ نابێ هەرگیز غافل بێ لە یارا!

خادیم لەسەر عیشقی مەجازیش هۆنراوەی بەرزو پتەوی هەیەو با سەرنج بدەینە ئەم چەند دێرە شیعرەی تابزانین لە خۆشەویستی یارەكەی چی گوتووەو چ هونەرێكی رەوانبێژی لەدارشتنەكانیدا نواندووە؟

وەك دەماوەند بووم لەماتەم، وا لەسەرما تەم نەما
دڵ لە حوزنا رووی لەشادی كرد، لەسەر ماتەم نەما

دیدە بێ بینا بوو وەك یەعقوب لەكولبەی حوزنەوە
بۆنی پیراهەن بەسەریا هات لە سەریا تەم نەما

وەعدەیی وەصڵی كە دولبەر داویە نیزیك بۆتەوە
مژدەیێكی خۆشە یاران گریە رۆیی غەم نەما!!

بەم جۆرە دەبینین خادیم عیشقی كردۆتە تەوەری شاعیرییەتییەكەی جا ئەو عیشقە حەقیقی بووبێت یاخود مەجازی؟ لەهەردوو بوارەكانی سەركەوتووەو سەلماندوویەتی، كە شاعیرێكی لێهاتووە.

زەكی هەناری
١٩٠٩-١٩٦٧

كەریم شارەزا

مامۆستای پەروەردەكارو شاعیرو نووسەر زەكی ئەحمەد عوسمان هەناری، لەساڵی ١٩٠٩دا لەشاری كۆیە هاتۆتە دنیاوە. خوێندنی بەرایی لە سوختەخانەی مەلا حەبیبی ئەحمەدی شەمامێ دەست پێكردووە. لەپایزی ساڵی ١٩٢١دا لە قوتابخانەی سەرەتایی كۆیە خراوەتە بەر خوێندنی فەرمی و لەپۆلی دووەم وەرگیراوە. ئەوساكە لەپۆلی دووەمەوە دەرسی زمانی ئینگلیزی دەخوێندرا، بۆیە كە دەگاتە پۆلی شەشەمی سەرەتایی بەچاكی ئەو زمانە بیانییە فێر دەبێت. لە هاوینی ساڵی ١٩٢٥دا لەتاقیكردنەوەی گشتی قۆناغی سەرەتایی بەپلەیەكی بەرز دەردەچێت و روو دەكاتە بەغداو لە (دار المعلمین)ی راقی وەردەگیرێ، كە خوێندن تەواو دەكات لە ١٠/١١/١٩٢٨دا بەمامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی كۆیە دادەمەزرێت.

مامۆستا زەكی لەكۆیە دەبێتە تەرجومانی كاربەدەستە ئینگلیزەكان، كە دەهاتنە سەردانی قەزایە. قایمقامی شار جەمیل ئاغای حەویزی لەدوای دەناردو ئەویش بەئینگلیزییەكی راست و تەواو لەگەڵیان دەدواو وەڵامی وتەكانی ئەوانی بۆ قایمقام دەكردە كوردی. مامۆستا زەكی هەناری هەروەكو زاناو هۆشیارو نووسەرو تەرجومان بوو، لەهەمان كاتیشدا پەروەردەكارو زمانزان و شاعیرێكی بەهرەداری لێهاتووش بوو. زمانی كوردی و عەرەبی و ئینگلیزی و فارسی بەئەدەبیاتەوە دەزانی. لەو كاتەی كە هەوڵ و كۆششی خۆی بۆ پیشەی پەروەردەو فێركردن و بەڕێوەبردنی قوتابخانە تەرخان دەكرد، لەهەمان كاتیشدا دەستی لە ئەدەبیات و بەرهەمی ئەدەبی دانان و وەرگێران لە زمانانی دیكە بەرنەدەداو چەند بەرهەمێكی بەنرخی ئەدەبی داناو وەرگێراو جگە لەدیوانێكی شیعری فێركردن، كە لە دواییدا بەهەوڵ كۆششی دوكتۆر كەمال مستەفا مەعرووف لەچاپ درا، ئەم ٣ كتێبە بەنرخەی خوارەوەی بەچاپ گەیەنراو خرایە كتێبخانەی كوردییەوە:

١- دوارۆژی دەئاكی زۆردار- داستانێكی شیعرییەو لەساڵی ١٩٦٠دا لەبەغدا لەچاپخانەی (المعارف) چاپ كراوە ١١٢ لاپەڕەیە.

٢- گوڵستان- دانانی سەعدی شیرازی- وەرگێرانی لەفارسییەوە لەساڵی ١٩٦٨ لەبەغدا لەچاپخانەی (سلمان الاعظمی) چاپ كراوەو ٣٠٣ لاپەڕەیە.

٣- لەپێناوی ئەویندا- چیرۆكێكی دڵدارییە- لەساڵی ١٩٧٤دا لەچاپخانەی راپەڕین- لەسلێمانی لەسەر ئەركی مامۆستا زاهیر هەناری برای چاپ كراوەو ٥٢ لاپەڕەیە.

لە ساڵی ١٩٥٨یشدا دوكتۆر فەخری دەبباغ- داستانەكەی (دوارۆژی دەئاكی زۆردار)ی بەناوی (نهایة الطاغیة) كردە عەرەبی و لەهەمان ساڵدا بەچاپی گەیاند.

مامۆستا زەكی هەناری گەلێك جار تووشی دوورخستنەوە بووە لە شارەكەی خۆی و لە ساڵی ١٩٦٣دا بەبەر هەڵمەتی گرتنی فەرمانبەرانی كۆیە بەفەرمانی پارێزگاری هەولێر (بەدرەدین عەلی) كەوت و ماوەیەكی تەواو گیراو لەگرتووخانە تووشی نەخۆشی شەكرە و دڵ بوو. هەر بەو نەخۆشیانە لەرۆژی ٩/٧/١٩٦٧دا دڵە گەورەكەی لەبەردەم باڵەخانەی كۆیە لەلێدان كەوت و هەر ئەو رۆژە بەرێزێكی زۆرەوە بەخاك سپێردرا.

داستانە شیعرییەكەی دوارۆژی دەئاكی زۆردار:

مامۆستا زەكی هەناری بەدانانی ئەم داستانە شیعرییەی (دوارۆژی دەئاكی زۆردار) كارێكی ئەدەبی و هونەریی سەركەوتووی ئەنجام داوە. چووە داستانەكەی (كاوەو ئەژدەهاك)ی لەچوارچێوەی داستانێكی شیعریی و لەقاڵبی شانۆنامەیەكی هونەری دارشتووە. هەموو هەوڵ و مەرجێكی شانۆگەریی هونەری لێ هێناوەتە دی و تارادەیەكیش دەورو دایەلۆگەكانی خستۆتە قاڵبی سیناریۆو، هەر ماوە بخرێتە سەر شانۆو دەورەكانی بەسەر ئەكتەری لێهاتووی شانۆیی كوردیدا دابەش بكات.

داستانە شیعرییەكە بریتییە لەپێشەكی و كورتەیەكی مێژوویی بابەتەكەو بە پەخشان نووسراون. داستانەكەش بریتییە لەچەند پەردەیەك خۆی دەنوێنێ، لەشانۆنامەكەیدا (٢٧) كەس دەوری شانۆیی خۆیانی تێدا دەبینن و سەرجەم

دێرە شیعرەکانی لەسەر کێشێکی سووکی ١٠ برگەیی (٥ + ٥)ن. بەوشەی سووک و سادەو ڕڕستەی جوانی شیعریی، ناوەڕۆکێکی خۆش و پتەوی خولقاندووەو دەور دابەش کردنەکانی بەسەر ئەکتەرەکانیدا، لەقاڵبی نیمچە سیناریۆیەکی شانۆییدا دێنە بەرچاوو یاریدەی دەرهێنەرو ئەکتەر دەدەن بۆ جێبەجێ کردنی دەورەکانیان بەشێوەیەکی هونەریی.

شاعیر لەپەردەی سێیەمی یەکەمیدا لەسەر زمانی شالیار (ئازادی) گەل پەرستی ئازادیخواز چەند دێرە شیعرێکی سووک و ئاوازدار لەقاڵبی پەندی کوردیدا بەرامبەر بە (شا دەئاک: ئەژدەهاک) دەڵێت و بەم جۆرە دەست پێدەکات:

زانایان دەڵێن: پیاوی ڕاست و پاک
لە تۆزینەوە سەربەستەو بێ باک!
گەر ڕێی شێر بگری بەڕاستی ڕەوتی
گەر ڕێی راست بگری بەچەوتی کەوتی!!ل٢٩

هەروەها شاعیر لەپەردەی یەکەمی داستانی دووەمیدا، ئەمجارە لەسەر زمانی (شا دەئاک) خۆیەوە دەڵێت:

برسیەتی ژانە بۆ هۆش پەشێوە
راستە برسیەتی ڕێی هاریی پێوە! ل٣٥

دوا بەدوای ئەمەش لەپەردەی یەکەمی داستانی شەشەمیدا، لەسەر زمانی (موبید)ی سەرۆکی هەرە گەورەی موغەکانی پەرستگاوە بەناوی ئامۆژگاری کردنی (شا) دەئاکی خوێنمژ)دوە دەڵێت:

دوژمن هەر چۆن بێ کەمی مەژمێرە
لەژێر کراسیا هەر کەسێک مێرە!

لەهەمان پەردەشدا لەسەر زمانی شالیار (ئەرمایل)، کە مەردێکی چاکەخوازو دڵسۆزی میللەتەو بەرەو ڕووی شا دەڵێت:

دۆست ئەو کەسەیە بەوتەی راستی
دۆستی دڵتەنگ کا و لایدا لەسەختی

گوێ مەدە دووڕوو بۆ گرتنی ڕێی خوار
کەڵکی لەپشێوی بازاڕە هەرجار

بۆ ژین سەر لەنوو دانێ بناغە،
لەگەڵ تیمارکە کێ جەرگی داغە!!

بەم جۆرە وەزیری خێرخواز ئامۆژگاریی شا دەکات. بەڵام بێهوودە دەبێت و لەئەنجامی کاردا کاوەی ئاسنگەر ئاڵای شۆڕش هەڵدەکات و لەگەڵ زۆر لێکراوان و جەرگ سووتاوان هەڵمەت دەباتە سەر کۆشکی شاهانە بەچەکۆشەکەی مێشکی شای خونکار دەپژێنێ و سەردەمێکی نوێ و نەورۆزی ژیانی گەلی چەوساوە دادێنێ.

کاوەی قارەمان لەپەردەی یەکەمی داستانی هەشتەمدا لەدوای لەناوبردنی (دەئاک) بەدەنگێکی بەرز ڕووەو جەماوەری شۆڕشگێری سەرکەوتوو دەڵێ:

هێزی گەلە گەل، هەروەک دەستداری
زۆردارو بەدخوای ورد ورد بهاری

هێزی گەلە گەل، هەروەکو لافاو
رامالێ کۆشکی زۆرداری گڵاو!!

ئینجا کاوە لەسەر خیتابە شیعرییەکەی دەڕوات و ڕۆژی سەرکەوتنی بەسەر زۆرداری و خوێنڕێژیدا بەڕۆژێکی نوێ و بە نەورۆزی ئازادی دادەنێ و دەڵێ:

ئەم ڕۆژە بۆ گەل، بۆ ڕوویی زەمین
ڕۆژێکی نوییە ببێتە جەژنی ژین

ڕۆژی ئازادی ناوم نا نەورۆز،
کورد هەر ساڵ بیکا بەجەژنی پیرۆز!!

ئەوەی شایانی باسە ئەم داستانە شیعرییە وەک ئاماژەمان پێکرد لەلایەن دوکتۆر فەخری ئەلدەبباغەوە کە ئەدیبێکی ناوداری موسڵ بوو کراوە بەعەرەبی و بەناوی (نهایة الطاغیة)وە پێش دەقە کوردییەکە چاپ کراوەو لەناو ئەدیب و ڕووناکبیرانی عەرەب و کورد دەنگێکی باشی دایەوەو بۆ ڕۆشنبیری عەرەب ڕوون بووەوە، کە کورد داستانی قارەمانیەتی وا بەپێزی هەیەو لەڕۆژنامە عەرەبییەکانی عێراقدا زۆری لەسەر نووسراو پەسندکرا.

مامۆستا زەکی هەناری لەگەڵ شاعیریشدا چیرۆکنووسێکی لێهاتووش بوو، لە پەنجاکانی سەدەی رابردوو بەزنجیرە چیرۆک و بەسەرهاتی ئاشقانی لە هەفتەنامەی (هەولێر)ی زمانحاڵی کۆمەڵەی مامۆستایانی هەولێرو لەگۆڤاری (هەتاو)دا بڵاودەکردەوەو لە بواری نۆیەرێتی شیعریش دەست ڕۆیشتوو بووە.

سامی عەودالْ
١٩١٠-١٩٨٥

کەریم شارەزا

ژیانی سامی عەودالْ:

"سامی عەودالْ"، نازناوی شاعیری زەحمەتکێشانی کورد، مەلا حوسێنی کوڕی بابەڕەسوڵی کوڕی خەلیفە ئەحمەدە. لەساڵی ١٩١٠دا لەگەڕەکی بایزئاغای شاری کۆیە لەدایک بووە و چاوی بەدیمەنە جوانەکانی شیوی ڕەزانی شارەکەی کراوەتەوە و گوێچکەی بەچریکەی بولبولانی باغ و سەیرانگاکانی گۆش بووە. بەڵام لەخێزانێکی دەستکورتی نەدارو هەژاری ئایین پەروەردا ژیاوەو ئازارو ئەشکەنجەیەکی زۆری کێشاوە.

خوێندنی سوختەیی و فەقێیەتی لەمزگەوتەکانی کۆیە تەواو کردووەو گەلێک شارو دێهاتەکانی کوردستان گەڕاوەو ماوەیەک لەهەولێرو ماوەیەکیش لەسلێمانی خوێندوویەتی و گەیشتۆتە پلەی مەلایەتی، بەڵام مەلایەتی نەکردووەو ملی داوەتە کاسبی و ژیانێکی پڕ لەکوێرەوەری ژیاوەو ماڵ و خێزانی پێکەوە ناوەو بەپیشەی پینەچێتی بەڕێوە چووە.

سامی عەودالْ، لەساڵی (١٩٤٦)ەوە چووەتە پاڵ حزبی ڕزگاریی نیشتمانی، کە بەشێک بووە لەحزبی شیوعی عێراق و ڕۆشنبیرییەکی پێشکەوتنخوازانەی وەرگرتووە تاکو ساڵی ١٩٥٠ لەکۆیە خەباتی چینایەتی کردووە و لەو مێژوودوە ڕووی کردۆتە شاری هەولێرو بەهەمان پیشەی جارانی ژیاوەو لەساڵی ١٩٧٢دا چووەتە کۆیەو ژیانێکی سادەی هەژارانە ژیاوەو بووەتە ئەندام لە یەکێتیی نووسەرانی کوردو لەهەموو کۆنگرەو میهرەجانەکانیدا ئامادە بووە. تاکو لەتەمەنی ٧٥ ساڵیدا لەئێوارەی ڕۆژی ٢٠/١٢/١٩٨٥دا کۆچی دوایی کردووەو لەگۆڕستانی (دەروێش خدر) بەخاک سپێردراوە و تۆماری شاعیرێکی بەهرەداری شیعری سیاسی و چینایەتی تا هەتایە پێچرایەوە.

سامی عەودالْ و شیعری سیاسی:

سامی عەودالْ هەر چەندە لەسەرەتای شاعیرییەتیدا وەک شاعیرێکی شیعری غەزەل هاتۆتە مەیدانی شیعری کوردی، بەڵام لەگەڵ چوونە پاڵ ڕێکخراوی سیاسی دەستی داوەتە شیعری سیاسی دانان و هەست و سۆزی خۆ بەکورد زانینی پاڵیان پێوە ناوە تاشیعری نەتەوەیی بنووسێ و بەچاکی لێی سەرکەوێ، ئەمەش نموونەیەکیەتی:

بێچووە کوردێکی خاکی کوردانم
دایم مەلوول و چاو بەگریانم
خەم وەکو زنجیر لەدەست و پێمە
وەک باری گران کەوتە سەر شانم
لەو خاکی وا خۆش، باخاتی ڕەنگین
بەبێ جێگامەو بێ دەرەتانم!!
نائومێد نابم دنیا دەورانە،
بەڵکو دەبزوێ چەرخی زەمانم!!

شاعیر لەسەرەتای چوونە ناو دنیای شیعری سیاسییەوە، ڕەگی هەژاری و بێ دەردەتانی خۆی دەردەخات و وردە وردە دەچێتە نێو دنیای شیعری چینایەتی و دەست و بازووی شاعیرییەتی بەهێز دەبێ و گەلێک هۆنراوەی پتەو لەو بوارە دادەنێ تاوای لێدێ ناوبنرێ بە (شاعیری چەوساوەکانی کورد) و بەرهەمی بەپێزو پتەو دابنێ.

شاعیری چەوساوەکانی کورد:

سامی عەودالْ شاعیرێکی ڕاستگۆی چەوساوەکانی کوردە، ئەگەر (قانیع) شاعیری چەوساوەکانی لادێی کوردستان بووبێ، ئەوا سامی (شاعیری چەوساوەکانی شارە) و لەرێگەی هەژاریی و داماویی خۆیەوە، شیعری پڕ هەست و سۆزی ناسکمان بۆ دادەڕێژێ و تابلۆی یەک لەدوای یەکی شیعری پتەومان بۆ دەکێشێ و لەهۆنراوەیەکیدا بەناونیشانی (هۆی چوونم بۆ شاری هەولێر)، دەردی هەژاری خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

من فەقیرو دڵ حەزینم بۆ هەژاریم خەم دەخۆم
رووت و برسی و دەردەدارم، ساڵێ جارێ خۆم دەشۆم
سابوونم گڵە حەمامە، دەچمە ناو مزگەوتەوە،
هەر بەنینۆک پارە پارەو شەق شەقم کرد قەلبی خۆم
خۆم بسووتێنم بەسووتان، بابسووتێم چاکترە،
لەو ژیانەی وا بەتەنگی حەسرەتی یەک نانە جۆم
رایەخم ئەرزە سەرینم، پێ خەف و چەترم سەما
لانەوازو دڵ حەزینم بێ دەرو دیوانە خۆم!!

شاعیر لەشیعری دیکەیدا ڕەگەزی چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ناو کۆمەڵ دەست نیشان دەکات و لەو باوەڕە دایە، کە چینی زەحمەتکێش دەورێکی سەرەکی و بنەڕەتی لەتێکۆشانی نیشتمانیدا هەیە، هەروەک لەهۆنراوەیەکیدا ئەم هەڵوێستەی دەردەبڕێ و دەڵێ:

چینی کارگەر ئاشی ئازادی نەگێڕێ گەر بەخوێن
بێ سەروپا هەر دەناڵێ خاکی غەمگینت هەیە
سام و هێزی کارگەرانە بۆتە (کۆمونەی فەرەنگ)
قارەکان هەر پێنج دەڵێن تۆ تورەی خوێنینت هەیە!

شاعیر لەم چەند دێرە شیعرەی سەرەوەیدا ئاماژە بە (کۆمۆنەی پاریس) دەکات، کە سۆسیالیستەکانی پاریس لەدوای رووخانی حوکمی ناپلیۆنی سێیەم لەساڵی ١٨٧١دا دایان مەزراندو حکومەتێکی سوسیالیستیان پێکەوەناو ماوەیەکیش بەردەوام بوو، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە شاعیر زانیاری لەبارەی خەباتی چینی چەوساوەی میللەتانەوە هەبووە.

بەڵام ئەگەر بمانەوێ ئەم شاعیرە چاکتر بناسین و بزانین لەشیعری چینایەتی و خەباتی کارگەران بۆ چاککردنی باری ژیانیان چی پێشکێش کردووین، با سەرنجێک بدەینە هۆنراوە ناودارەکەی (قەلبی من)، کە لەهەندێ بەشیدا دەڵێ:

قەلبی من گەر چەشنی لالە بێتو نەوتی تێ بکەن،
ئاگری دوژمن بێتە گیانم وەک چرا من پێ بکەن،
شەق شەقی کەن گۆشت و ئێسقان یەک بەیەک خوێنی تێ بکەن
بێ ترس من دێمە مەیدان حوکمە ئازادیم دەوێ
گەر نەسووتێم و نەخنکێم چۆن هەژارم سەرکەوێ؟

***

نەچمە ناو جەرگەی هەژارو شان بەشانی وەک برا
رۆح و لاشەم ئیش نەکا بۆ میللەتێکی حەق خورا
بۆ شەوی پڕ ترس و تاریک من نەسووتێم وەک چرا
کۆمەڵی داماوی هەژاران چۆن دەبێن بچنە پێش
لێم گەڕێن من با بسووتێم، ببمە خاک و خۆڵەمێش!

سامی عەودالْ دیوانێکی گەورەی لەشیعری سیاسی بەدەستنووسی لەپاش بەجێماوەو تەنیا چەپکێکی لەساڵی ١٩٨٣دا بەهەولْ و کۆششی کەریم شارەزاو بەیارمەتی ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیریی و لاوانی کوردستان بەناوی (چەپکێک لە شیعرەکانی سامی عەودالْ) لەچاپ دراو کەوتە بەردەستی خوێنەرانی کورد.

*

راجی
۱۹۱۲-۱۹٦۹

کەریم شارەزا

"راجی"، نازناوی شاعیریی مەلا عەبدورەحمانی کوڕی مەلا ئیبراهیمی کوڕی مەحموودی کوڕی بەهرامی کوێرەکانییەو لە ساڵی ۱۹۱۲دا لە شاری کۆیە لەدایک بووە، چونکە لەو دەمەدا ماڵی باوکی لەو شارەدا نیشتەجێ ببوون. لەساڵی ۱۹۲۰دا لەلای مەلا ئیبراهیمی باوکی دەستی بەخوێندنی ئایینی کردووە. لەگوندی (گەڵنێری)ی سەر بەناحیەی چناران لەقەزای رانیە وەک سوختەیەکی زیرەک بنچینەی (زانستی شەرع)ی خوێندووەو پاشان گەڕاوەتەوە شاری کۆیەو لەساڵی ۱۹۳۷دا بڕوانامەی مەلایەتی لەلای (مەلا بەهائەدینی شێخ تەیب) وەرگرتووە.

راجی لەڕێگەی خوێندنەوەی کتێب و سەرچاوەی زانستی هەمە جۆر، خۆی فێری زانستی بیرکاری و ئەندازەو جوگرافیای نوێ کردووەو وەک مەلایەکی زانای هاوچەرخ هەڵس و کەوتی کردووە.

راجی شاعیرێکی کلاسیکی بووەو شیعری بەهێزی داناوەو هۆنراوەی پتەوی بەکوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی هۆنیوەتەوەو دیوانێکی دەسنووسی گەورەی لە شیعری نیشتمانی و غەزەل و ستایشی لەپاش بەجێماوە، چونکە لەیەکی کانوونی یەکەمی ساڵی ۱۹٦۹دا لەبەکرەجۆ، کەئەوسا مەلای ئەوێ بووە کۆچی دوایی کردووە.

راجی جگە لەدیوانەکەی زنجیرەیەک لەکتێبی ئایینی و ئەدەبی و مێژوویی داناوەو ئەمانەی خوارەوە بەشێکن لەبەرهەمەکانی:

١- کتێبی ناونیشانی کردان- بەندێکی نەتەوایەتی و دڵداری کوردییەو لەساڵی ۱۹۳٦دا بەشیعر دایناوە.
٢- قەسیدەی بوردییەی لەعەرەبییەوە بەشیعر کردووەتە کوردی و لەساڵی ۱۹۵۱دا تەواوی کردووە.
٣- دەمەتەقێیەک لەنێوان (فەقیرو دەوڵەمەند) لەساڵی ۱۹٦٤دا بەشیعر دایناوەو بەدەسنووسی ماوەتەوە.
٤- کتێبی (فەرائیز- بەشی میرات) لەسەر مەزهەبی شافیعی لەعەرەبییەوە کردوویەتیە کوردی و لەساڵی ۱۹٤۵دا تەواوی کردووە.

ئەگەر دیوانە دەسنووسە گەورەکەی راجی بخوێنینەوە، چاومان بەگەلێک هۆنراوەی بەهێزو سەرکەوتووی دەکەوێ و دەبینین لەداڕشتنی شیعردا بەدوای وشەی جوان و ئاوازەداردا گەڕاوە تاکو شیعری پتەو و رازاوەیان پێ داببڕێژێ. بابزانین چۆن هەموو هەست و سۆزێکی لەوەسفی یارە نازدارەکەی خۆیدا خەرج کردووە و لەسەرەتای شیعرێکیدا دەڵێ:

دیدەکەم، یاریدەکەم، جەرگ و هەناوو گیانەکەم
دینەکەم، ئایینەکەم، ئامینەکەم، ئیمانەکەم!!

شاعیر لەهۆنراوەیەکی دیکەیدا لەڕووی بێ فیزییەوە خۆی واپیشان دەدات کە لەمەیدانی ئەدەبدا "نەکڕو نەفرۆش"ە و داماوی دەستی رۆژگاری گۆشە گیرییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نەڕووخاوەو زمانی هاندانی هەر گەشبینی نواندووەو دەڵێ:

نووکی پێنووسم ئەوا خستمیە ناو شاری ئەدەب
گەرچی نە فرۆش و نە کڕ خۆم لەبازاڕی ئەدەب

تێکەڵاوم کەن بەخاک و بەردەڵانی مافی کورد
تا موعەتتەرکەن دەماغم بۆنی گوڵزاری ئەدەب

خاکی کوردستان بوو کانی فەن و زانست و ژیان
بۆچی بەختی نووستووە؟ لێ وشکە بازاڕی ئەدەب

ئەمەبوو کورتەیەک لە ژیاننامەو شیعرو شاعیرییەتی (مەلا راجی) خامە رەنگین و پتەو.

ئیبراهیم هۆشیار
١٩١٦-١٩٩٤

کەریم شارەزا

هۆشیار نازناوی شیعریی شاعیری کورد سەید ئیبراهیم کوڕی سەید یووسف کوڕی مەلا عەبدوڵڵایە. لەساڵی ١٩١٦دا لەشاری هەولێر لەدایک بووەو خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی هەر لەشارەکەی خۆی تەواو کردووەو پایەی خوێندنی گەیشتۆتە پۆلی پێنجەمی ئامادەیی. لەساڵی ١٩٤٠دا بەمامۆستای قوتابخانەی (عەربەت) لەپارێزگای سلێمانی دامەزراوە، دوای شەش مانگ گەڕاوەتەوە هەولێرو وازی لەفەرمانەکەی هێناوەو خەریکی کارو کاسبی بووە. لەساڵی ١٩٤٣دا لەسەر هەڵوێستی نیشتمانپەروەری گیراوەو ناردراوە بۆ بەندیخانەی عەمارە، لەسەرەتای ١٩٤٤دا بەردراوەو بەفەرمانبەر لەدارایی دامەزراوە، لەم شوێن و شارانەدا فەرمانی میریی بینیوە (هەولێر، ڕەواندز، هەریر، کۆیە، عەنکاوە، قەرەتەپە، کەرکوک، مەخموور) دوا فەرمانی میریی (بەڕێوەبەری باجی عەقاری) بووە لەهەولێرو لەساڵی ١٩٧٢دا لەسەر داواکاریی خۆی خانەنشین کراوە. لەساڵی ١٩٩٤دا کۆچی دوایی کردووە.

هۆشیارو شیعر:

ئیبراهیم هۆشیار لەساڵی (١٩٣٤)ەوە شیعری نووسیوەو لەچلەکانی ئەو سەدەی بیستیشدا بەشیعر سرووشتی جوانی کوردستانی وەسف کردووە. شیعری وەک ئەم دێرە شیعرەی لەجوانی کوردستان داناوە:

لەجەننەت گەر نەبێ گوڵزارو باخ و کێوی کوردستان
دەبێ جەننەت نەبێژن چونکە جەننەت خاکی کوردانە

بەڕاستی ئەمە شیعرێکی جوانە بەتایبەت، کە بەسەر زمانی شاعیرێکی لاودا بێت، لەو سەردەمەدا.

لەشیعری دڵداریش نموونەی پتەوی لەسەر حەزو خۆشەویستی ئافرەت داناوە، کە مامۆستا بووە لەعەربەت حەزی لەکچێکی جوان و شۆخ کردووە، جارێکیان لەشوێنێکی نەدیوەوە چاوی بەو خۆشەویستەی دەکەوێ، کە لەبەر دەرگای ماڵەکەی خۆی دانیشتووەو بەداماوی سەیری دیمەنی ڕۆژئاوابوون دەکات، ئەو دیمەنەی زۆر پێ جوان دەبێت و بەم جۆرە حەزو ئارەزووی خۆی بەرامبەر بەکچەکە دەردەبڕێ:

کە من دێوانەیی تۆیم، ئەتۆ بۆ مات و داماوی
دەڵێی تۆراوە دوو نەرگس دیارە تازە گریاوی
بەقوربان ڕەنگە ڕوخسارت لەبازاڕی مەلاحەتدا
بەرابەر هاتبێ ئەمڕۆ لەگەڵ ڕۆژدا کە کێشاوی
نیگارا قەت مەڵێ ڕووی من موقابیل خۆرە یەک نەوعن
لەترسی ڕوئیەتت وا ئەو لەکێوانە بەسووتاوی

ئیبراهیم هۆشیاری شاعیری لاوی تەمەن بیست و چوار ساڵ، لەساڵی ١٩٤٠دا ئەوە بەرهەمی بووبێ، دیارە لەدنیای شیعردا دوارۆژێکی گەش چاوەڕوانی کردووەو لەدوا دێڕی هۆنراوە دڵدارییەکەیدا هونەرێکی بەرزتر دەنوێنێ و دەڵێ:

بەدەست و خامە کوفرە ناکرێ وەسفی جەمالی تۆ،
لەناحەز خۆت بپارێزە نەوەک بتخاتە ناو داوی!!

لەمەیدانی وەسفیشدا هۆشیار یەکجار وردو هونەرمەندە، بۆ نموونە: لەساڵی ١٩٤٥دا کە لەڕەواندز فەرمانبەر بووە، سەر لەئێوارەیەک چاوی بەشاییەکی ڕەشبەڵەک کەوتووە لە (گەردە گەرد). ئەو دیمەنە جوانە دەبێتە مایەی ئیلهامی شاعیر بۆ دانانی هۆنراوەیەکی ناسک لەوەسفی ئەو شاییە.

(شایی گەردە گەرد)

ڕۆژێ دەمی ئێوارە بوو، ڕۆژ هێندە نەمابوو
لەو دەشتە ئەهاتم لە هەموو لاوە هەرا بوو
ڕمبازی و شایی و زەماوەندە بەزوڕنا،
تێکەڵ کوڕو کچ، ڕەش بەڵەک و ڕەقس و سەما بوو
شاهەنشەهی خووبانە لەوێدا کچی کوردی
قەد عەرعەرو دەم غونچە ڕوخی ماهی خودا بوو
چاو ئاسک و سینەی سەدەف و گەردنی مینا
چارۆگە هەتا دامەنی پڕ شەرم و حەیا بوو
شایی کەدەکرد دوگمە لەسەر سینە ترازا
یەک جووتە شەمامەی تەڕو پڕ چەنگی لەلا بوو!

بەم جۆرە شاعیر لەسەر وەسفی شایی دەڕوات و کارێکی هونەری جوان و ناسک ئەنجام دەدات.

شێخ ئەنوەری بەرزنجی کۆیە

کەریم شارەزا

شاعیری نیشتمانپەروەری پێشکەوتنخوازی کورد شێخ ئەنوەری سەید ئەحمەدی شێخ کەریمی شێخ ئەحمەد بەرزنجی. لە ساڵی ١٩١٩دا لەشاری کۆیە هاتۆتە دنیاوە، لە تەمەنی ١٧ ساڵیدا لە سوختەخانە بنچینەی خوێندنەوە فێر بووە و لەساڵی ١٩٣٠دا چۆتە قوتابخانەی سەرەتایی کۆیەو لەساڵی ١٩٤٧دا خوێندنی سەرەتایی تەواو کردووەو چووەتە قوتابخانەی ناوەندیی کۆیەو دوای تەواوکردنی ئەو قۆناغەی خوێندنی لە ١٩٤٤دا دەستی لەخوێندن هەڵگرتووە و بووەتە رووناکبیرێکی هۆشیاری نیشتمانپەروەرو لەسەر دەستی شێخ نەجمەدینی مامی فێری ئوسوولی شیعرو هونەری کێش و سەرواو مەقامی ڕەسەنی کوردی بووە.

شێخ ئەنوەر لە ساڵی (١٩٤٦)ەوە، چۆتە نێو دنیای سیاسەت و چۆتە پاڵ (حزبی رزگاری نیشتمانی عێراقی) و کتێبخانەیەکی لە بازاڕی ئەوقافی کۆیە کردۆتەوەو گەلێک کتێبی نوێی پێشکەوتووی خستۆتە ناوو لەسەر هەڵوێستی سیاسی گەلێک جار گیراوە. ژیانێکی گەلێک سەختی بەسەر بردووە و ماوەیەکی زۆر لە کۆیە دوور کەوتۆتەوەو لە گوندەکانی ئەڵەجەو میرزاغای نزیک مورتکەی دەشتی هەولێر لەلای ئامۆزاکانی ژیاوە و ژنی هێناوە و بووەتە خاوەن ماڵ و خێزان و لەساڵی ١٩٥٨دا لەپاش شۆڕشی ١٤ی تەمووز لە شارەوانی هەولێر کراوە بەفەرمانبەرو ئێستاکە خانەنشینەو لەشاری هەولێر دەژی و تەمەنی بەرەو نەوەت ساڵی دەڕوا.

شێخ ئەنوەری شاعیر:

شێخ ئەنوەر لە بنەماڵەیەکی شاعیر و ئەدەب پەروەر ژیاوە و کوڕی (سەید ئەحمەدی حوسەینی)ی شاعیری غەزەلی کوردییە و لەناو ئاو و هەوای شاعیریی پەروەردە بووەو لە شێخ نەجمەدینی مامیشی فێری بنەماکانی شیعردانان بووە و لەژیانی ئەدەبیدا لەگەڵ گەلێک شاعیری بەهرەداری کورد هەڵسوکەوتی کردووە وەکو راجی، دڵدار، دڵزارو هی دیکە.

شێخ ئەنوەر چونکە خۆی پیاوێکی چاکە خوازە، بۆیە چاکە خوازیی و ئامۆژگاریی لاوان یەکێکن لە تایبەتمەندییەکانی هۆنراوەکانی بۆ نموونە: ئەم زاتە (برادەری دڵسۆز) لەم وەسف و تایبەتمەندییانەیدا دەستنیشان دەکات و دەڵێ:

برادەری چاک وەکو برایە،
پرشنگی ژینە، وێنەی چرایە،

لەبۆ رۆژی رەش پشت و پەنایە
جێگەو مەئوایە، کۆشک و سەرایە

گـــــەورەو بەرێزە، بەرزو بالآیە
سەنگەری سەختی شوورەو قەلآیە!!

چرای بەشەوقی ناو زەمیرمە
ناوی شیرین و شەکرو شیرمە!!

نامەی خۆش بەختی و شادمانیمە
هەڵبەستی خۆشی و کامەرانیمە!!

شاعیر بەبیرێکی ورد لەگەڵێک دیاردەی دزێوی ناو کۆمەڵ دەدوێ و یەکێک لەوانە دیاردەی (دزیەتی)یە و ئەو هۆیانە دەستنیشان دەکات کە دەبنە پاڵنەرێک بۆ دزیەتی. یەکێک لەوانە هەژاری و برسیەتییە گەر ئەو دووانە لەناوبران دزیەتی نامێنێ یاخود زۆر کەم دەبێتەوە لەم بارەیەوە دەڵێ:

دەزانن بۆ دەبێتە دز، هەژارو بێ کەس و برسی
لەبۆ تێربوونی زگ، چونکە زگی برسی چ ناپرسی!

لەسەر یەک بیرو یەک بروا ئەگەر بێ موجتەمەع بروا
چ کەس نابینی بێ بەش بێ هەموو کەس حەقی خۆی دەخوا

بەروونی شاعیری پێشکەوتنخوازمان رێگەی بەرەو قۆناغی سۆسیالیستیمان دەبا تابگەینە ئەو رۆژگارەی کەدەڵێ:

ئیتر ئەو رۆژەیە عالەم دەگاتە ژینی سەربەستی
دەپچرێنێ لەدەست و گەردەنی زنجیری ژێر دەستی

شێخ ئەنوەر لای وایە شیعر لەژیانی مرۆڤدا ئەرکی خۆی هەیەو زادەی هەست و هۆشی شاعیری بەهرەدارو لەهەمان کاتیشدا چرای ویژدان و خۆراکی ژیان و نامەی کامەرانی شاعیر و خوێنەری شیعرەکەیەتی و دەڵێ:

شیعر شعووری هۆش و بیرمە
شعووری بەرزی عەقل و ژیرمە

شاعیر بەبۆنەی شۆڕشی رزگاریخوازی ئەیلوولەوە هۆنراوەیەکی دوور و درێژی پتەوی داناوە، لێرەدا چەند دێرە شیعرێکی لێ دەخەینە روو:

شۆڕشە رزگار دەکا گشت میللەتانی سەر زەمین
شۆڕشە رووخێنەری زوڵم و فەسادی و خوێن مژین
شۆڕشە دێنێتە بەرهەم بۆ گەلان خۆشبەختی ژین
شۆڕشە دەپسێنێ ریشەی جەرگی خوێنرێژی لەعین
شۆڕشە ئیتر بەکورتی پەیرەوی راست و یەقین.
مژدەبێ ئەمرۆکە جەژنە، رۆژی خۆشی و شادییە
رۆژی سەربەستی گەل و سەرخستنی ئازادییە!!

شێخ ئەنوەر دێرە شیعرێکی شاعیری ناوداری تورک نازم حیکمەتی کردووەتە پارچە شیعرێکی پتەوی فەلسەفە ئامێز کە لەریزی شیعرە بەرزەکانی شاعیرە مەزنەکانی کوردەو هاندەرێکە بۆ خەباتگێران تاکو لەپێناوی نیشتمان و رێگە روونکردنەوە بۆ میللەت، خۆیان بەخت بکەن و دەڵێ:

لێم گەڕێن من بابسووتێم ببمە خاک و خۆڵەمێش
من نەسووتێم، تۆ نەسووتێی، کێ قوتارکا قەوم و خۆیش
رێگەمان تاریکە با هەڵکەین چرایێکی لەپێش
چاوی میللەت، گەر بسێنێ و بچێژێن تامی ئێش!
تا بەکڵپەی ئێمە هەر کەس رێ ببینێ و بچتە پێش!!

محەمەد تۆفیق وردی
١٩٧٥-١٩٢٣

هەندێ کەس هەن تەنیا لەیەک بواری ژیاندا توانست و لێهاتوویی خۆیان دەردەخەن و خزمەتگوزاری بەنرخ پێشکێش بەمیللەتەکەیان دەکەن و هەندێ کەسی دیکەش لە چەند بواری جیا جیای ژیاندا بەهرەیان دەگەشێتەوەو خزمەتێکی زۆری میللەتەکەیانی پێدەکەن. یەکێک لەم نموونانە مامۆستای دڵسۆزی کورد (محەمەد تۆفیق وردی)یە. چونکە لەو کاتەی کە مامۆستایەکی پەروەردەکاری سەرکەوتوو و نیشتمانپەروەرێکی پێشکەوتنخواز بووە، دەبینین لە هەمان کاتیشدا شاعیرو نووسەرو فۆلکلۆرناسێکی پێشەنگی کورد بووە.

وردی کێیەو چۆن پێگەییوە؟

وردی نازناوی شاعیری نیشتمانپەروەرو فۆلکلۆرناسی پێشەنگی کورد محەمەد کوڕی تۆفیق کوڕی رەشید ئەفەندی کوڕی فەرهاد ئاغای دیاربەکرییە. باپیری فەرمانبەرێکی دارایی عوسمانی بووە، لەساڵی ١٨٧٠دا هاتۆتە کۆیەو لێی ماوەتەوە. کوڕی سێیەمی ناوی تۆفیق بووەو بەپیشەی قەسابی بەڕێوەچووە. محەمەد وردی کوڕی دووەمی بووەو لەساڵی ١٩٢٣دا لە شاری کۆیە لەدایک بووە. لە ساڵی ١٩٣٠دا لە قوتابخانەی سەرەتایی کۆیە خراوەتە بەر خوێندن. لە ساڵی ١٩٣٧دا دەرچووەو چووەتە قوتابخانەی ناوەندیی کۆیە. لە ساڵی ١٩٤١دا بەپلەیەکی بەرز ئەو قۆناغەی خوێندنی تەواو کردووەو چووەتە بەغدا لە خانەی مامۆستایانی سەرەتایی وەرگیراوە. لە ١٩٤٤دا بووەتە مامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی ناحیەی (تەق تەق)ی سەر بەقەزای کۆیە، دوای ساڵێک لە پایزی ١٩٤٥دا لەسەر هەڵوێستی سیاسی دوورخراوەتەوە بۆ شاری قەڵادزێ و لەو شارەش لەسەر خەباتی کوردایەتی تەنگەتاو دەکرێت. ئەویش خۆی بەدەستەوە نادات و ئاودیو دەبێ بۆ رۆژهەڵاتی کوردستان و بەشداریی لەخزمەتکردنی کۆماری کوردستان لە مەهاباد دەکات، لەوێش کرا بەمامۆستایەکی پەروەردەکار لەیەکێک لەقوتابخانەکانی شاری مەهابادی پایتەخت و کاتێکیش کە ئەو کۆمارە بەپیلانی دەوڵەتە زلهێزەکان، زیندە بەچاڵ کرا، وردی گەڕایەوە کۆیەو لەسەر خەباتی نیشتمانیی پێشکەوتنخوازی خۆی بەردەوام بوو، گەلێک جار تووشی راوەدوونان و گرتن بوو، کاتێکیش لە سەرەتای پەنجاکانی سەدەی بیستەمدا ئازادکرا، بەبێ فەرمان مایەوە تاکو هەڵگیرسانی شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨. ئینجا گەڕێنرایەوە بۆ سەر فەرمانی مامۆستایی و ژیانێکی سادەی لەگەڵ خێزانەکەی بردەسەرو هەموو

هەوڵ و کۆششێکی بۆ کۆکردنەوەی فۆلکلۆرو شیعر نووسین و بەرهەمەکانی تەرخان کردو زنجیرەیەکی دوورو درێژی لە بەرهەمە فۆلکلۆری و ئەدەبییەکانی بەچاپ گەیاند، لە رۆژی ٢/١٢/١٩٧٥دا لە تەمەنی ٥٢ ساڵیدا لە شاری بەغدا کۆچی دوایی کردو هەر لەوێش بەخاک سپێردرا.

محەمەد تۆفیق وردی فولکلۆرستی کورد:

هەر چەندە محەمەد تۆفیق وردی لەسەرەتای ژیانی ئەدەبییەوە ئاشنای ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و کەلەپووری نەتەوەکەی بووەو، لە رێگای خوێندنەوەی گۆڤارە کوردییەکانی وەکو (زاری کرمانجی) و (رووناکی)ی حوسێن حوزنی موکریانی و شیت مستەفاو، رۆژنامەکانی (ژیان) و (ژین)ی پیرەمێردو گۆڤاری بەنرخی(گەلاوێژ) و کتێبەکانی کوردی و مەریوانی و قسەی پێشینانی ئیسماعیل حەقی شاوەیس و (یادگاری لاوان)ەوە بەگەلێ دەقی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و زانیاریی بەکەڵک لەبارەی کەلەپوورەوە گەیشتووە. بەڵام تاکو ئەم زاتە نەچۆتە مەهاباد و بەهەندێ کوردی پارچەکانی کوردستان گەیشتووە، لەوانەوە فێری ئەلف و بێی سلاڤی بووە، نەیتوانیوە ئەو دەورە پێشەنگییە لەبواری ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و کۆکردنەوەیدا ببینێ، هەروەکو وردی لەکاتی خۆیدا بۆی باس ردووم و گوتوویەتی: "لەکاتی چوونم بۆ کۆماری کوردستان، توانیم بەهەندێ کوردی قەفقاس و کوردەکانی باکووری کوردستان بگەم و فێری خوێندنەوەی کتێب و رۆژنامەی کوردی بەشێوەی کرمانجی سەرووی بەئەلف و بێی سلاڤی نووسراو ببم و بتوانم بەچاکی ژمارەکانی رۆژنامەی (ریا تازە)ی کوردی بەپیتی سلاڤی نووسراو بخوێنمەوە".

لەو ساوە وردی لە رێگای خوێندنەوەی رۆژنامەی (ریا تازە) و کتێبی هەمەجۆری کوردی بەپیتی سلاڤی چاپ کراوەوە توانی بەگەلێک دەقی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی بگات و بیان هێنێتە سەر رێنووسی کوردی بەو ئەلف و بێیەی، کە لە باشووری کوردستان پێی دەنووسرێ. جگە لەوانەش خۆی چ لەناو بەندیخانەو چ لە دەرەوەیدا توانی گەلێ دەقی ئەدەبی فۆلکلۆری لەبەیت و داستان و شیعری فۆلکلۆری لەزاری ئەم و ئەوەوە وەرگرێ و تۆماریان بکات لەدواییدا بەکەمێک شیکردنەوەوە بەچاپیان بگەیەنێ، بەمەش خزمەتێکی گەورەی کەلەپووری نەتەوایەتی کوردی کرد.

هەر چەندە کارەکانی وردی لە بواری کۆکردنەوەو ساغکردنەوەی دەقی فۆلکلۆری کوردی جۆرە کزییەکیان پێوە دیارە، بەتایبەتی لەبارەی ساغ کردنەوەیانەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ ئەو راستییە لەبیر نەکەین، کە محەمەد تۆفیق وردی پێشەنگێکی کاروانی فۆلکلۆرناسیی کوردەو شوێنی لەریزی پێشەوەی خزمەتگوزارانی فۆلکلۆرو کەلەپووری نەتەوایەتی کوردیدایە، چونکە لەژیانی ئەدەبیدا بەدەیان بەرهەمی جوان و بەکەڵکی چاپکردووەو بەسەدان دەقی ئەدەبی لە فەوتان و لەناوچوون رزگار کردووەو لە (ساڵی ١٩٥٥)ەوە تاکو ١٩٧٥، واتە چەند مانگێک پێش کۆچی دوایی کردنی توانیویەتی بەهەزار کوڵەمەرگی ٣٩ کتێب و نامیلکە بەزمانی کوردی و عەرەبی چاپ بکات. لەوانە بیستیان بەزمانی کوردی ونۆزدەشیان بەزمانی عەرەبی چاپ بکات. یەک دووەکیان نەبێ دەنا ئەوانی تر هەموویان لەبارەی فۆلکلۆری کوردی و دەقەکانیەتی و لەگەنجینەی کەلەپووری نەتەوایەتییمان نرخێکی گرانبەهایان هەیە.

بەهەوڵ و کۆششی مامۆستا وردی، گەلێک دەقی فۆلکلۆری بەنرخی وەکو (حەسەن و مریەم) و (ناسرو مارمار) و (قەڵای دمدم) و (مامە یارەی قارەمان) و سێ

بەرگ لەفۆلكلۆری كوردی لە فەوتان و لەناوچوون رزگار كران و بەچاپكراوی خرانە بەردەستی خوێنەرانی كورد زمان. ئەمانەش بەرهەمە دیارو بەنرخەكانییەتی بەزمانی كوردی و عەرەبی لەگەڵ دیاری كردنی ساڵ و شوێنی چاپكردن و ژمارەی لاپەڕەكانی ئەم بەرهەمە فۆلكلۆرییانەی:

بەرهەمە فۆلكلۆرییە كوردییەكانی:

١- حەسەن و مریەم- لەساڵی ١٩٥٥دا لەچاپخانەی (دار المعرفة) لەشاری بەغدا چاپ كراوەو دەكەوێتە ٢١ لاپەڕەی قەبارە ناوەنجی.

٢- ناسرو مارمار- لە هەمان ساڵ و هەمان چاپخانەی بەغدا چاپ كراوەو دەكەوێتە ٣٢ لاپەڕەی ناوەنجی.

٣- خانزادو لەشكری- لەساڵی ١٩٦٠دا لە چاپخانەی وەفا لە بەغدا چاپ كراوەو بریتییە لە ٣١ لاپەڕە.

٤- قەڵای دمدم- لە هەمان ساڵی ١٩٦٠دا لە چاپخانەی نەجاح لە بەغدا چاپ كراوەو، دەكەوێتە ٦٠ لاپەڕە.

٥- فۆلكلۆری كوردی- بەشی یەكەم- لە ساڵی ١٩٦١دا لە چاپخانەی (دار التضامن) لەبەغدا چاپ كراوەو دەكەوێتە ٦٨ لاپەڕە.

٦- فۆلكلۆری كوردی- بەشی دووەم لەهەمان ساڵی ١٩٦١دا و لەهەمان چاپخانەدا چاپ كراوەو دەكەوێتە ٦٤ لاپەڕە.

٧- مامەیارەی قارەمان- لە ساڵی ١٩٦١دا لە چاپخانەی وەفا لە بەغدا چاپ كراوەو بریتییە لە ٦٢ لاپەڕە.

٨- فۆلكلۆری كوردی- بەشی سێیەم- لە ساڵی ١٩٧١دا لە چاپخانەی (قەزا) لە شاری نەجەف چاپ كراوەو بریتییە لە ١٢٨ لاپەڕە.

٩- هەندێ لە بەیت و هەڵبەستەكانی عەلی بەردەشانی (ئەدەبی میللی كوردی) لە ساڵی ١٩٧٣دا لە چاپخانەی قەزا لە نەجەف چاپ كراوەو ١٢٨ لاپەڕەیە.

بەرهەمە فۆلكلۆرییە چاپكراوەكانی بەزمانی عەرەبی:

١- القصة والاساطیر في الادب الكوردي- لە ساڵی ١٩٦٥دا لەچاپخانەی (مەعاریف) لە بەغدا چاپ كراوەو بریتییە لە ٣٦ لاپەڕە.

٣- بحث و دراسة عن الفلكلور الكوردي- لە ساڵی ١٩٦٢دا لە چاپخانەی (الزعیم) لە بەغدا چاپ كراوەو بریتییە لە ٣٢ لاپەڕە.

٣- قصص شعریة كوردیة فولكلوریة- لە ساڵی ١٩٦٥دا لە چاپخانەی (الرشاد) لە بەغدا چاپ كراوەو بریتییە لە ٤٨ لاپەڕە.

٤- أقاصیص شعبیة كوردیة- لە ساڵی ١٩٧٠دا لەچاپخانەی (الغری) لە شاری نەجەف چاپ كراوەو بریتییە لە ١٠٠ لاپەڕە.

٥- نوروز وثورة كاوە الحداد- لە ساڵی ١٩٧٣دا لە چاپخانەی (الغری) لە هەمان شاری نەجەف چاپ كراوەو دەكەوێتە ٢٢ لاپەڕە.

٦- نماذج من التراث الشعبي الكوردي- لە ساڵی ١٩٧٥دا (چەند مانگێك پێش كۆچی دوایی) لە چاپخانەی (الغری) لە نەجەف چاپ كراوەو دەكەوێتە ٢٠٧ لاپەڕەی قەبارە ناوەنجی.

جگە لەم بەرهەمانەیشی گەلێك بەرهەمی چاپكراوی دیكەی لە بواری مێژوو و ئەدەب و وەرگێران و شانۆ هەیە لەگەڵ بەشێك لە شیعرەكانی خۆی.

بەم جۆرە بەهەوڵ و كۆششی ئەم سەربازە ونەی مەیدانی فۆلكلۆرناسیی كوردەوە گەلێك بابەتی فۆلكلۆری كوردی تۆماركران و لە فەوتان رزگاركران و گەلێك بابەتی فۆلكلۆری ڕەسەنی نەتەوایەتیشمان بەزمانی عەرەبی پێشكێش بەخوێنەرانی عەرەب و عەرەبی زانان كران.

بێ دڵ
١٩٨٦-١٩٢٦

کەریم شارەزا

شاعیرو مامۆستای پەروەردەکارو زانای ئایینی کورد، مەلا عەبدوڵڵای کوڕی مەلا محەمەدی ناسراو بە "مەلا عەبدوڵڵای شەناغەیی" لەساڵی ١٩٢٦دا لەگوندی "قەپلان"ی ناحیەی کەندێناوە، لەپارێزگای هەولێر چاوی بەژیان هەڵێناوەو لە بنەماڵەیەکی ئەدەب پەروەر سەری هەڵداوە.

لە تەمەنی منداڵیدا باوکی لەبەر خوێندنی ئایینی داناوەو لە گەلێک حوجرەی مزگەوتەکانی گوند و شارەکانی کوردستان خوێندوویەتی تاکو لەساڵی ١٩٥٧دا لەسەر دەستی مامۆستا "مەلا سمایلی دیبەگە" ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە و بووەتە مەلایەکی دوازدە عیلم.

لەدوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ساڵی ١٩٥٨دا حکومەتی عێراق لە هاوینی ١٩٦٠دا دەورەیەکی پەروەردەیی بۆ مەلایان کردەوە تاکو ببن بەمامۆستا لە قوتابخانە سەرەتاییەکاندا. مامۆستا عەبدوڵڵا یەکێک بوو لەو بەشداربووانەی ئەو دەورە پەروەردەییە و بە پلەیەکی بەرز سەرکەوت، لە پایزی ئەو ساڵەدا، بۆ یەکەم جار لەقوتابخانە سەرەتاییەکەی گوندی "گۆڕە شەلە" بەمامۆستا دامەزراو زۆر بەجوانی قوتابییەکانی پەروەردە کرد و فێری خوێندنی بنچینەیی کردن، لەدواییدا بۆ گەلێک گوندی دیکەی پارێزگای هەولێر گوێزرایەوە، وەکو (خەرابە) و (شەناغە) و (دەرگەڵە) و سەردەمێکیش لەقوتابخانەی (هەژار) لەشاری هەولێر نەوەی نوێی میللەتەکەی خۆی پێگەیاند، دوای خزمەتێکی زۆری پەروەردە و فێرکردنی قوتابییانی نەتەوەکەی، لەڕۆژی ١٩٨٦/٢/٢١دا لەتەمەنی ٦٠ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد، بەڕێزێکی زۆرەوە تەرمەکەی لەگۆڕستانی شێخ ئەحمەد لەشاری هەولێری دێرین نێژرا.

مەلا عەبدوڵڵا لە ناوەڕاستی شەستەکانی سەدەی بیستەمەوە دەستی بەشیعر نووسین کردووە و نازناوی (بێ دڵ)ی بۆ خۆی هەڵبژاردووە، لەناو شیعر دۆستان بە (مەلا عەبدوڵڵای بێ دڵ) ناسراوە و بەغەزەل هاتۆتە نێو دنیای شیعری کوردی، لەدواییدا لە شیعری نیشتمانی و نەتەوەیی گیرساوەتەوە، بووەتە شاعیرێکی خامە ڕەنگین و دیوانێکی خنجیلانەی لە شیعری غەزەل و هۆنراوەی نیشتمانی داناوە و لەپاش مەرگی بەهەوڵ و کۆششی ڕۆڵەیەکی بۆی چاپ کراوە، هۆنراوەکانی لەپەتەویدا بوونەتە مایەی سەرنجڕاکێشانی شیعردۆست و ڕەخنەگرانی ئەدەبی کوردی.

مامۆستا مەلا عەبدوڵڵای بێ دڵ هەروەک لەشیعر دانان

سەرکەوتوو بووە لەشیعر خوێندنەوەش گەلێک وەستا بووەو دەنگێکی لەباری هەبوو بۆ دەربڕینی رستە شیعرییەکانی بەجۆرێکی هونەریی.

مامۆستا بێ دڵ لەشیعری غەزەل گەلێک هونەرمەندو دەست رۆیشتوو بوو هەروەک لەم نموونەیەی خوارەوەیدا دەڵێ:

خۆزگە شەوگارێ لەگەڵ یار ساڵ ئەبوو
دەست لەسەر مل یانە لیمۆی کاڵ ئەبوو
یا سکاڵای دڵ ئەبوو یا پێکەنین
یا مژینی لێوو کوڵمی ئاڵ ئەبوو!!

شاعیر ئاواتە خواز بووە بەرێکردنی شەوێکی ژیانی لەگەڵ یارە خۆشەویستەکەیدا ئەوەندە درێژ دەبوو، تا دەبووە ساڵێک، تاکو بەئارەزووی دڵی خۆی ئەو شەوەی لەگەڵدا بەسەربردبایە.

مامۆستا (بێ دڵ) بەپێچەوانەی هەندێ مەلای دیکە، لەگەڵ ئازادی و مافی ئافرەتان بوو و لەچەند هۆنراوەیەکیدا لەمافی زەوتکراوی ئافرەتی کۆمەڵگاکەیەوە دەدوێ:

مافی ئافرەتان قسەی بەتاڵ بوو
هەموو مافێکیان ژوورەوەی ماڵ بوو
زۆر ناڕەوا بوو ئافرەت بخوێنێ
یان لە ماڵ دەرچێ و یەکێ بدوێنێ
ئەوا ئێستاکە بەیاسای میریی
بەهۆی خەبات و بەهەوڵ و ژیریی
مافی رەواتان ئەوا پێ درا،
کوڕو کچ هەردووک وەک خوشک و برا!

شاعیری هەست ناسکمان لەهۆنراوەیەکیدا زۆر بەجوانی هەست و سۆزی خۆشەویستی خۆی بەرامبەر نیشتمانەکەی خۆی دەردەبڕێ و بەجوانی وەسفی دەکات و دەڵێ:

ئەو نیشتمانەی من هەمە
بێ شک لە عالەم یەکەمە!

هەندە بەپیت و بەرهەمە
چەندی باسی کەم هەر کەمە
ئەگەر بڕوانیە دیمەنی
گوڵزارو باخ و چیمەنە

شاعیر لەرووی دڵسۆزییەوە بۆ کوردایەتی، چەند جار بەبۆنەی نەورۆزی کوردەوە هۆنراوەی ناسکی پڕ هەست و سۆزی نەتەوەیی داناوەو لەیەکێک لەهۆنراوەکانیدا گوتوویەتی:

نەورۆزە جەژنی کاوەیە
هەموو دڵێ گەشاوەیە!!
تاکەی بڕێژین ئەشکی چاو
تاکەی بنێژین پێلاو لاو؟
نیشتمانێ رۆژو شەوێ
تێ بکۆشێت و نەسرەوێ
دەبێ چۆن ئەو سەرنەکەوێ
وڵات نەبێ بەلالەزار؟!

بێ دڵ هەروەک لەشیعری غەزەل و وەسف و نیشتمانپەروەری دەست رۆیشتوو بووە، دەبینین لەشیعری لاواندنەوەی کەسی خزمەتگوزاری کۆچ کردووش بەتوانا بووە. هەروەک لەم هۆنراوەیەیدا دەردەکەوێ، کە بۆ مەلا خەلیلی دووسەرە (موخلیس)ی داناوە، بەم چەشنە شیوەنی بۆ دەکا:

وا فەلەک لێیدا لە زەنگی قافلەیەکی ماتەمین
بۆ سەر ئەم شارە بەرێکەوت لێیدەدا لافاوی شین
کۆچی دوایی کرد درێغا عالمێکی پڕ هونەر
جامیعی شەرح و حەدیس بوو، گرتبووی ڕێبازی دین
پایە بەرزو سۆفی تەرزو خوو و رەوشت یاری بەهەشت
چەندە روو خۆش بوو بەدایم دەم بەخەندەو پێکەنین
تافی گەنجی خۆی بەسەربرد هەر بەزانست و ئەدەب
کاتی پیریشی وەهابوو: مونزەوی و گۆشە نشین!

جەلال مەدحەت خۆشناو
١٩٣٤-١٩٨٨

کەریم شارەزا

شاعیری نوێخوازی کورد، ئەندازیار جەلال مەدحەت خۆشناو لەساڵی ١٩٣٤دا لەهاوینەهەواری شەقڵاوە لەدایک بووە، لەساڵی ١٩٤٠دا چۆتە قوتابخانەی سەرەتایی لەشارەکەی خۆی و لە ١٩٤٦دا خوێندنی ئەو قۆناغەی تەواو کردووە، قۆناغەکانی خوێندنی ناوەندی و ئامادەییشی لەساڵی ١٩٥٢دا لەهەولێر کۆتایی پێ هێناوە. کۆلێجی ئەندازیاریشی لەساڵی ١٩٥٦دا لەبەغدا تەواو کردووە و بووەتە ئەندازیارێکی شارەزاو بەدەیان پرۆژەی رێگاوبانی لەکوردستان بەئەنجام گەیاندووە.

ئەم رووناکبیرە هۆشیارە هەر لەتەمەنی مێرمنداڵییەوە بەهرەی شاعیریی لێ بەدی کراوە و کەوتووەتە ژێر کاریگەریی شیعرەکانی حاجی قادری کۆیی و گۆران و دڵزار. وردە وردە شیعری داناوە، بەڵام تاکو ١٩٥٨ هۆنراوەی درێژی دانەناوە. ئیدی دوای ئەو قۆناغە هۆنراوەکانی لە رۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکاندا بڵاوکردۆتەوە.

خوالێخۆشبوو، لەهۆنینەوەی شیعرەکانیدا کێشی خۆماڵی کوردی بەکارهێناوە و سەرجەمی هۆنراوەکانی رەنگدانەوەی بیروبۆچوونەکانی خۆی بوون و هەستێکی پێشکەوتنخوازییان لێ بەدی دەکرێ و لەماوەی ژیانی شاعیرییدا (٤) کۆمەڵە شیعری پڕ سۆزی چاپکردووە کە ئەمانەی خوارەوەن:

١- کاروانی یار- هەولێر ١٩٧٥.
٢- سێ دەنگی توورە- بەغدا ١٩٧٩.
٣- ئاسمان و ناوو خاک- بەغدا ١٩٨١.
٤- نەوای حەیرانێکی چڕ- بەغدا ١٩٨٢.

ئەم شاعیرە، لە کۆمەڵە شیعری (کاروانی یار)دا کە بەپێشەکی مامۆستا عەزیز گەردی چاپ و بڵاوکراوەتەوە، لەگەڵ سووڕانەوەی (ڤالنتینا تریشکۆڤا)ی کچە رووس، لەناو کەشتییەکی گەردوونی بەدەوری زەوی دا، لەساڵی ١٩٦٣دا، هۆنراوەیەکی داناوە و هەواڵ و باری کوردستانی دوای بەرپابوونی شۆڕشی رزگاریخوازی کورد لەئەیلوولی ١٩٦١دا بە (ڤالنتینا) رادەگەیەنێ و دەڵێ:

ڤالنتینا تریشکۆڤا
کچە شۆخە سواری گەردوون
ئەی هەلگری چڵی زەیتوون
هۆ قارەمان
گەر رەتبووی لەسەر نیشتمان
تەماشای کوردستانم کە
سەیری گوڵزاری جوانم کە

ئینجا لەکۆپلەی دووەمی هۆنراوەکەیدا دەڵێ:

پری کێوو کەژو شاخە
سەراپا چیمەن و باخە.
تریشکۆڤا
کوڕەی ساوای کوردستانمان
مەلەوانن لە گۆمی خوێن
گەنج و لاوی پاڵەوانن
لە کیان بەخشین!!

جەلال مەدحەت و یەکێتی نووسەرانی کورد:

خوالێخۆشبوو، دەورێکی دیاری هەبوو لەبزووتنەوەی ئەدەبی لە هەولێر. لەگەڵ دروستبوونی یەکێتی نووسەرانی کورد لە ١٠/٢/١٩٧٠دا، بووە بە ئەندامێکی چالاک لەو یەکیەتییەدا و لەگەڵ بەستنی کۆنفرانسی یەکەمی یەکێتی نووسەرانی کورد- لقی هەولێر بۆ ئەندامی دەستەی بەڕێوەبەر هەڵبژێردرا، لەساڵی ١٩٧٦دا لەگەڵ زیندووکردنەوەی یەکێتی نووسەران بووە بەجێگری سەرۆکی لقی هەولێر و بۆ ساڵی ١٩٧٧ بەسەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەری ئەو لقە هەڵبژێردراو تا لەژیاندا بوو خزمەتێکی زۆری یەکێتی نووسەرانی کوردی کردو بەبۆنەیەی ئەندازیاری نەخشەدانانی ئەنجومەنی تەنفیزی کوردستان بوو، سێ بارەگای بۆ لقەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد لەهەولێرو سلێمانی و دهۆک دروست کردو ئەم ئەدیبە خزمەتگوزارە لەرۆژی ٢٩/١/١٩٩٨دا دڵە مەزنەکەی لەلێدان کەوت و چووە بەر دلۆڤانی خودا.

عوسمان حەسەن رەسووڵ
١٩٩٧-١٩٤٣

کەریم شارەزا

مامۆستای پەروەردەکارو شاعیرو یاساناس عوسمان حەسەن رەسووڵ، لەساڵی ١٩٤٣دا لەگوندی (کەپەنەک رەش)ی دەوروبەری شاری هەولێر، چاوی بەژیان هەڵێناوەو جارێ منداڵ بووە، دایک و باوکی کۆچی دواییان کردووە، بۆیە هەر لەمنداڵییەوە بەخێوکردنی خۆی و خوشک و برایەکی کەوتۆتە ئەستۆ.

لەساڵی ١٩٥٠دا هاتۆتە شاری هەولێر. بەرۆژ کاسبی کردووەو بەشەو خوێندوویەتی و لەدواییدا چووەتە قوتابخانەی رۆژو هەموو قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی ناوەندیی و ئامادەیی بەزیرەکی بڕیوەو کراوە بەمامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی و لەساڵی ١٩٦٥دا گوێزراوەتەوە بۆ قوتابخانەی سەرەتایی نموونەیی هەولێر و لەساڵی ١٩٧٠دا چووەتە بەغدا لە زانکۆی (موستەنسرییەی ئێواران) لەکۆلێجی یاسا خوێندوویەتی تاکو پۆلی سێیەم و لەساڵی ١٩٧٤دا چووەتە پاڵ شۆڕشی ئەیلوول، کاتێکیش کە ئەو شۆڕشە مەزنە نسکۆی هێناوە لەساڵی ١٩٧٥ گەڕاوەتەوە هەولێرو بۆ ساڵی ١٩٧٦ چووەتەوە کۆلێجی یاسا لە بەغدا خوێندنەکەی تەواو کردووەو بووەتە پارێزەرێکی یاساناس تاکو ١٩٨٦.

لە ١٩٨٦/٤/١دا بووەتە ئەندام لە سەندیکای پارێزەران و لەدوای راپەڕینە مەزنەکەی بەهاری ١٩٩١ی جەماوەری خەڵکی کوردستان لەسەرەتای ١٩٩٢دا بەنەقیبی سەندیکای پارێزەرانی کوردستان هەڵدەبژێردرێ و لەساڵی ١٩٩٣دا دەکرێتە راوێژکاری یاسایی لەئەنجومەنی وەزیرانی کوردستان و لە ٢٧ی حوزەیرانی ١٩٩٧دا دڵە گەورەکەی لەلێدان کەوتووەو چووەتە بەر دلۆڤانی خودا.

عوسمان حەسەن و شیعر:

عوسمان حەسەن شاعیرێکی واقیعی شیعر ناسک بوو. لە هۆنراوەیەکیدا بەناوی (خەم و خەندە) حەقیقەتی (خەم) بۆ (خەندە) و (پێکەنین) دەردەبڕێ و لە بەشێکی هۆنراوەکەیدا دەڵێ:

(خەم) بە (خەندە)ی گوت تەماشا
عەرشی بەلقیسم هەیە
بۆ تەنینی تۆڕی (خەم)
بێ شومار ریسم هەیە!
بۆ فریودانی هەژاران
ئەقڵی ئیبلیسم هەیە!!

شاعیر، کورد پەروەرێکی دڵسۆزیی دەسپاکی بارزانی بوو، هەموو رەوشتێکی ئەو سەرکردەیەی کوردی بۆ دەرخستووین و لەهۆنراوەیەکیدا بەناوی (خەونێکی خۆش)، کە بەبۆنەی کۆچی دوایی ئەم سەرکردەیەی کوردی لەساڵی ١٩٩٦دا نووسیویەتی:

لێرەدا دەقەکەی دەخەینەڕوو:

وای چەند خۆش بوو ئەو وتانەی
دوێنێ و پێرێ لەتۆم دەبیست
زۆر پیرۆز بوو ئەو ئاواتەی
بۆ هەموو لایەکت دەویست
وای چەند تاڵ بوو ئەو ئاکامەی
قەت و قەت بۆ کوردت نەویست
وای چەند سەیر بوو لەلای تۆ
رێوی ڕاو بکرێ لە بۆ پیست
ئەوەی وەک گوێز ساغ نەبوایە
تۆ نەت دەویست
لەکاتێکی زۆر ناسک و لەناوەخت
بەجێت هێشتین
لەدوای تۆ وردکراین لە پیست
خۆت بەخت کرد
لە پێناوی ئەوەی دەتویست
ئەوەی کوردی هەژار دەیویست
پیرۆزیی تۆ لەوەدا
خاکت دەویست
مافت دەویست
کوردت دەویست
تەنیا پایەو پارەت نەویست

نووری
١٩١٢-١٩٩٤

کەریم شارەزا

"نووری"، نازناوی شاعیری شیعری دڵداری و نیشتمانی جەلال شێخ جەمیل نەقشبەندییە. لەساڵی ١٩١٢دا لەشاری هەولێری دێرین چاوی بەژیان هەڵێناوە. لەتەمەنی شەش ساڵیدا چۆتە بەرخوێندن و تا پۆلی چوارەمی ئامادەیی لەشارەکەی خۆی خوێندوویەتی. ئینجا چووەتە قوتابخانەی ئەمریکییەکان لەبەغدا، ئامادەیی تەواوکردووە، لەساڵی ١٩٣٦ تاکو کۆتایی ١٩٣٧ بووەتە سکرتێری لیژنەی ئاوو کارەبا لەهەولێر. لەدواییدا بووەتە یاریدەدەری ژمێریاری شارەوانی هەولێر ئینجا لەساڵی ١٩٥٩دا کراوە بەمولاحز لەفەرمانگەی پاوانکردنی تووتن لەرەواندزو لەکۆتایی ١٩٦٠دا گوێزراوەتەوە بۆ پاوانکردنی توتن لەهەولێر. لەساڵی ١٩٦٣دا کراوەتە بەرێوەبەری بەرژەوەندیی هاتووچۆی هەولێر تاکو لەساڵی ١٩٧٥دا لەسەر داوای خۆی خانەنشین کراوە.

نووری لەتەمەنی ١٨ ساڵییەوە شیعری داناوە. لەسەرەتادا شیعری دڵداری و لەدواییشدا شیعری نیشتمانی و خواپەرستیشی داناوە. لەشیعری غەزەلدا دەستێکی باڵای بووە. با سەرنج بدەینە هۆنراوەیەکی بەناوی (ئەم پەرچەمە) تاکو بزانین تا چ رادەیەک بەتوانا بووە:

ئەم پەرچەمە لادە، لەسەر ئەم رووەتە لاچێ
ماڵ و سەرو رۆحم کەمە بۆ قیمەتی ماچێ!
شەمعی روخی تۆ شوعلەیی داوە وەکو لالە
سووتاوە دڵم، خوایە بەسووتانی چرا چێ!
عاشیق بەمەیی عیشقی تۆ سەرخۆش و خومارن
هەرچی سەری بێ عیشقە حەیاتی بە هەبا چێ!

تاکو لەکۆتایی هۆنراوە پتەوەکەیدا دەڵێ:

چاوو روخ و ئەبرۆتە لەگەڵ چاهی زەنەخدان
ئەم صوورەتە نەقشە لەدڵم زەحمەتە لاچێ!
پێم خۆشە سەرو جان و بەدەن بیانکەمە قوربان
بۆ ژێر قەدەمت حازرە (نووری) بەفیدا چێ!

شاعیر لەهۆنراوەیەکی غەزەلی دیکەدا وەسفی کچێکی نازدار دەکات، کە تازە لەخەو هەستاوەو بەچاوە خومارەکانی دڵی لەت لەت کردووەو بەم جۆرە دەست بەهۆنراوەکەی دەکات و دەڵێ:

هەڵستاوی لەخەو چاوت خومارە
دڵت کردم بەغەمزە پارە پارە!
کەرەم فەرموو بەمیم و ئەلف و چیمێ
ئەوی دەیدەی زەکاتی ماچی پارە!
بەخەندەی شیرن و لەنجەی بەنازت
گوزەر فەرموو لەسەر ئێمە دووبارە.

تاکو لەکۆتایی هۆنراوەکەیدا دەڵێ:

دەبینی خادیمی بێچارەکەی خۆت
لەدووری تۆ بەبێ صەبرو قەرارە
بکە رەحمێ بەحاڵی (نووری) قوربان
فەقیری دەرگەتە چاری نەچارە!

شاعیر هەروەک لەشیعری دڵداری دەست رۆیشتوو بووە، لەشیعری نیشتمانی و وەسفی کوردستانیش لێهاتوو بووە. هەروەک لەم هۆنراوەیەیدا دەڵێ:

کوردستان وەک بەهەشتە
هەمووی گوڵزارو دەشتە!
دیمەنی رەنگاو رەنگە
سەیرانگای شۆخ و شەنگە
لەلایێ جۆگەی ئاوە
هەروەک فرمێسکی چاوە
لەلایێ غونچەی گوڵە
جێی چەهچەی بولبولە

شاعیر لەبارەی باری ژیانی کورد لەژێر دەستی داگیرکەرانی ئەم تاکە شیعرەی گوتووە، کە، ئەو بارە ناهەموارەی میللەتەکەی خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

گەه لەدەس فورس، گەه لەدەس رۆم گەه لەدەس چەندانی وا
حەیفە بۆ ئەم قەومی کوردە وابووە کەبەشی فیدا!!

سەید برایمی برژاو

سەید برایمی برژاو شاعیرێكی ریالیستی رەخنەگر بوودو لەگەڵێ بواری شیعری هۆنراوەی دارشتووە، بەڵام ئەوەی سەرنجی رەخنەگرانی شیعری هاوچەرخی كوردی رادەكێشێ، هەست دەكرێ ئەم شاعیرە لەمەیدانی شیعری چینایەتی هۆنینەوەو بەرادەی یەكەم و لەمەیدانی شیعری كوردایەتی بەرادەی دووەم سەركەوتنێكی بەر چاوی وەدەست هێناوە. هۆی ئەو سەركەوتنەشی دەگەرێتەوە بۆ هەستی ناسكی بەرامبەر ژیانی سەختی هەژاران و ژیانی سەختی سەردەمی منداڵی خۆی لەناو خێزانەكەیدا و كاریگەریی شیعری شاعیری لێهاتووی كوردی وەك (دڵدار) و (دڵزار) كە هەردووكیان جێ پەنجەیان لەدانانی شیعری چینایەتیدا دیارە، بەتایبەتی لەناوەراستی چلەكانی سەدەی رابوردوو بەم لاوە. كە دڵدار دوو هۆنراوە ناودارەكەی (لالە باس) و (تووتنەوان)ی داناو دڵزاریش هۆنراوەكانی (لەلادێدا) و (هەژارین)ی دارشت.

برژاوی شاعیری ریالیستیش لەو ماوەیەدا زنجیرەیەك لەشیعری چینایەتی وەك (شەوی تاریك) و (ئاوەدڵ و ئاغا) و (یەكی ئایار) و (ژیان و وابێ) و (مادام چار نەبێ)ی داناوە و تارادەیەكی باش سەركەوتنی وەدەست هێناوە، بەتایبەتی لەناوەرۆكی پتەوی شیعرەكانیدا.

برژاو لەساڵی (١٩٤٣)ەوە بەهەردی شاعیریی لەلای سەری هەڵداوە و لەرێگەی خوێندنەوەی دیوانی شاعیرە كلاسیكییەكانی پێش خۆی و شاعیرە ریالیستەكانی سەردەمەكەی، توانای شاعیریی بەهێز بوودو دەستی داوەتە شیعری نیشتمانی و كۆمەڵایەتی و چینایەتی دانان و لەگۆڤاری (گەلاوێژ) و رۆژنامەی (ژین) بەرهەمەكانی بڵاو كردۆتەوەو سەرنجی رەخنەگرانی شیعری كوردی پێ راكێشاون.

شاعیر دوای ئەو قۆناغە لەساڵی (١٩٤٨)ەوە، بەكاریگەریی رووداوی سیاسی گرنگی كوردستان و عێراق، بەتایبەتی راپەرینە نیشتمانییەكەی كانوونی دووەمی ١٩٤٨ و بەكارتێكردنی شیعرە چینایەتییەكانی شاعیرە پێشكەوتنخوازو سەركەوتووەكانی، هۆنراوەكەی (ئاوەدڵ و ئاغا)یە، كە بەشێوەیەكی هونەریی لەچەوساندنەوەی جووتیارێكی كوردەوە دەدوێ لەلایەن ئاغای چەوسێنەری ئەو سەردەمەی ژیانی كوردەواری، كە دیاردەیەی زەكاتدانی وەرزێر بەئاغا لەسەردەمی پاشایەتی رێ و رەسمێك بوو لەدانانی ئاغاكان.

برژاو لەهۆنراوەیەكی ٤٤ دێریدا دەمەتەقێیەكی بەشیعر، لەنێوانی (ئاو دەل)ی هەژارو (ئاغا)ی چەوسێنەر خوڵقاندووە. لەدیمەنێكی دەمەتەقێیەكەدا ئەو وێنەیەمان بۆ دەكێشێ، كە (ئاوەدڵ)ی هەژاری پەرپووت لەبەردەمی ئاغا وەستاوەو لەبەری دەپارێتەوەو پێی دەڵێ هیچ پارەو پوولێكم نییە تابیدەم بەتۆو دەڵێ:

ئاغا بەسەرت شتێ شك نابەم،
ئەگەر من هەم بێ، چۆن زەكات نادەم؟
خاوەن منداڵ و كوڵێ خێزانم،
حاڵم بێ حاڵە مردنە ژیانم!
نیمانە مزاش بیكەم بەباراش
نازانم چ بكەم چی بەرم بۆ ئاش؟
پارەیەكی زۆری شاری قەردارم
نەمداوە پارەی پارو پێرارم!

ئینجا با سەرنج بدەینە هەرەشەی ئاغای چەوسێنەری دڵرەق بەرامبەر بەباری ژیانی سەخت و گوزەرانی ناهەمواری ئەو جووتیارە هەژارە، كە چۆن گوێ ناداتە

پاڕانەوەی مام (ئاوەدل) و پێی دەڵێ:

ئەم قســـــــانەی تۆ بێ ســـــوودە لەلام
هەر لێت دەســـــتێنم بێ درێژەی کـــەلام
ئەگـــــەر تۆ نەیدەی لەکێ بســـــتـــێنم
یەخـــــــەی کێ بگرم چاوی دەربێنم!

دوای ئەم وەڵامە رەقەی ئاغا، شاعیر دێتەوە سەر پاڕانەوەکەی ئاوەدل، کە خێزان و منداڵەکانی نەخۆش و رووت و قـووت و برسێ و خـۆیشی سـاڵ دوازدەی مـانگ بەرەنجی شانی کەمە نانێک پەیدا دەکاو ئەو ئاغایە دەبیات و دەڵێ:

خـێـزانم نەخـۆش، منداڵ رووت و قـــووت
هەمـــــوو دەزانن، بپـــرســـــە بۆ خـــۆت
لاوێنیم نەمـــا تەمـــەنم حـــەفــتـــا،
ژیـــان و ژیــــنـــم لـــەبـــۆ تـــۆ دانـــا!
مــــــاڵ و منداڵم هەمـــــوو زگ برسی
جـــارێکی نەبوو لێـــمـــان بپـــرسی!
هیچ کـــــاتێ نەبوو بخـــــۆم نان و دۆ
شـــــادەم دەهێنا بەتێـــــر نانی جـــۆ!

تاکو (ئاوەدل)ی کڵۆڵ لەشوێنێکی دیکەی دەمەتەقێیە شیعرییەکەیدا بەجەنابی ئاغا دەڵێ:

رۆژ تا ئێـــــــوارە ئـارەقــــــەی لەشم
دەڕێـــژم بـــۆ تــۆ، مــنــیــش بـێ بـەشـم
بۆ هـەر لا دەچم ئـاغـــــــــاو بێـکـارە
باری قـــــورسی غـــــەم هەر بۆ هەژارە!!

بەراســـتی ئەم هۆنراوەیەی برژاو نموونەیەکی راست و تەواوی پێگەیشـتـووی شـیـعـری چینایەتی کـوردییـەو شاعیرێکی سوسیالیستی ئەو سەردەمی گەر هۆنراوەی ئاوای کردبێتە بابەتی تاقیکردنەوە ئەدەبییەکەی خۆی، لەم هۆنراوەیەی جـــوانـتـــر نەدەنووسی بەتایبـــەتی لەرووی ناوەڕۆکەوە و دەمێنێتەوە بزانین شاعیر چ چارەیەکی بۆ ئەو ململانێیەی نێوان (ئاوەدل)ی چەوساوەو ئاغای چەوسێنەر دۆزیوەتەوە؟

لەوەڵامـدا دەڵێم: نەخـێـر هیچ چارەیەکی دەسنیشـان نەکـردووە و وەک هۆنراوەکـەی (لالەباس)ی دڵدار هەر پێشـانـدان و خـسـتـنەڕووی زوڵم و نـاکـۆکی و زۆرداریی ئاغای ئەو قـۆناغـەی ژیانی کوردەواری پیشانداوین، بێ ئەوەی لەو جووتیارە بگەیەنێ چ بکات باشە بۆ رزگاربوونی لەو مەینەتییە؟ دەبوایە رێگەی خەباتی بێ وچانی پیشان بدات تاکـو ئەم چەوسـاندنەوەیەی لەسـەر لابچێ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هۆنراوەیەکی سەرکەوتووی داڕشتووە.

شـــاعــیـــر لەهۆنراوەیەکی دیکەیدا بەناوی (شـــەوی تاریک) بەراوردییەکی ورد لەنێوانی ژیانی دەوڵەمەندێک و گـوزەرانی هەژارێک دەکـات. شـەو لەناکـاوێک بەکـۆڵانە تاریکەکـانی شـاری کـۆیە گوزەر دەکـات و لەلایەک دەبینێ تەلارێکی بەرزی کـــابرایەکی دەوڵـەمـــەند بەجـــوانی رازاوەتەوەو ئاوازی مـۆسیقـاو گـۆرانی لێ بەرز دەبێتـەوەو خێزان و دۆست و یارانی ئەو دەوڵەمەندە بەخۆشی و شادی ژیان بەسەر دەبەن، کەچی دەبینێ لەو لاشەوە کونێک، بۆتە مـاڵە هەژارێکی رووت و برسی و دەنگی گـریانی منداڵ و کـۆرپەی سـاوا ئەو ناوەی پڕ کـردووە. برژاوی شـاعـیـری هەست ناسک، لەباری ژیانی نێـو مـاڵی دەوڵەمـەندەکـە دەدوێ و پێمان دەڵێ:

خـــــانووەکی بەرزی جــــوان و رەنگین
لێی ئەهات دەنگی ئاوازی شـــیـــرین
وەک شــــــەوچراغ بوو، پڕ لە رووناکی
کـــە رایان ئەبوارد گـــشت بەبێ باکی
لەلایێ دەنگی پەرداخ و شــــووشـــــە
لەو لاوە بەزمی مـــەست و ســەرخـۆشـــە
لەلایێ دەنگی قـــــاقـــــای پێکەنین
لەو لاوە ســـووران، چەپڵـــەو هەڵپـــەڕین

ئینجا شاعیری هەست ناسکمان وەسفی ماڵە هەژارە کڵۆڵەکە دەکات و سەری سوڕدەمێنێ لەو ژیانە ناخۆشەی بەســـەری دەبەن و جـیـــاوازی نێـــوان ئەو دوو نموونەیەش ئاسمان و رێسمانە، بەم جۆرە وەسفی خانوو و ژیانی مـاڵە هەژارەکە دەکات:

کەلاوە کۆنی زووری هەژارێ
باران و دڵۆپەی ئەهاتە خوارێ
بەترس و لەرزو تاریک و سامناک
مالی هەژاری پڕ دەردو خەمناک!
دروست کرابوو لە بەردو لە قوڕ
کۆنە تەویلە، جێگای ساردو سڕ
گشت تێک خزابوون ساواو رەش و رووت
لەترسی سەرما زگ برسی و بێ قووت
گریان و ناڵەی کۆرپەی بەستەزمان
مەلاتیکەتی هێنابووە گریان
راستی سەیر بوو رووداوی شەوم
ماوەی نەمابوو بەدوای بکەوم
گوتم: خودایە بەشی تۆ چۆنە؟
هەندێ هەبوونە، هەندێ نەبوونە!!

ئەم هۆنراوەیەیشی هەر چەند جوان وەسفی ژیانی هەردوو چین دەکات، بەلام هیچ چارەسەرێکی بۆ نادۆزێتەوە، وەک ئەوەی بڵێ: دەبێ چینی هەژاری چەوساوە تێبکۆشێ تاکو مافی خۆی لەژیانێکی خۆشتر وەدەست بێنێ، ئەو جیاوازییە چینایەتییە لەناو ببات.

بەلام شاعیری خامە رەنگین و هۆشیارمان لەهۆنراوەیەکی چینایەتی دیکەیدا بەناوی (یەکی ئایار)، زۆر بەجوانی ئەدگارەکانی جەژنی کرێکارانی جیهان دەردەخات و لەکۆتاییشدا رەگەزی چارەسەریی چەوساندنەوەی کرێکاران دەستنیشان دەکات و دەڵێ:

سلاوتان لێ بێ کاکی کرێکار
ئەمڕۆکە جەژنە بۆ یەکی ئایار
یادێکی کۆنی چینی هەژارە
یادی بەدبەختی سەرمایەدارە
یادی پیرۆزی رۆژی خەباتە
یادی تێکۆشان لەگشت ولاتە
یادی بێدادی رووی ستەمکارە
یادی خەباتی چینی هەژارە!

برژاو، دوای خستنە رووی ئەدگارەکانی جەژنی جیهانیی کرێکاران و یادکردنەوەی لەلایەن هەموو مرۆڤێکی پێشکەوتنخوازەوە، چارەسەری ئەو رەوشەی کرێکاران دەستنیشان دەکات، ئەویش بە یەکگرتنی کرێکارانە لەهەموو جیهاندا، کە بۆتە دروشمی سوسیالیزمی زانستی لەعالەمدا، تاکو کارگەر مافی تەواوی خۆی بە سەرمایەدار وەربگرێ و دەڵێ:

ئەو جا پێویستە لەسەر رووی جیهان
ببن بەیەک هێز گشت کرێکاران
تاهێزی دوژمن وا هەڵتەکێنن،
مافی تەواویان بەدەست بهێنن!

برژاو لەشیعری کوردایەتیشدا سەرکەوتنێکی باشی وەدەست هێناوەو لێرەدا نموونەیەکی زیندووی لەو جۆرە شیعرانەی دەخەینە روو:

دنیا هەتا سەر بۆ کەس نامێنێ
ژینی بە دیلی پوولێ ناهێنێ
راپەڕین وەک شێر بچین بۆ مەیدان
بۆ رزگاربوونی کوردو کوردستان
با رەگ و ریشەی بێگانەو نۆکەر
هەڵیان تەکێنین بیانهێنینە دەر
ئالای ئازادی بەخوێن رەنگین کەین
ژیانی شادی بۆ گەل دابین کەین
برژاو با ئێمەش خۆمان فیداکەین
بۆ کورد لە عالەم ناوێ پەیدا کەین!

ئەمە بوو لێکۆڵینەوەیەکی خێرا لەشیعرە چینایەتی و کوردایەتییەکانی شاعیری کورد سەید برایمی برژاو، هەر چەندە لەبوارەکانی دیکەی شیعری ریالیستی رەخنەگری سەرکەوتنی تارادەیەک وەدەست هێناوەو نموونەی جوانی پێشکێش کردووین، بەلام وەک سەرنجم دا، ئەم شاعیرە لەبواری شیعری چینایەتی بەرادەی یەکەم و لەبواری شیعری کوردایەتی بەرادەی دووەم، لەهەموو بوارەکانی دیکەی، داهێنانی بەدیهێناوەو چووەتە ریزی شاعیرە بەهرەدارەکانی هاوچەرخی خۆی.

حاجی محەمەد ئەسعەد
(١٨٤٨ - ١٩٣١)

ئا: نەدیم

نە فرهاد و نە مجنون سن گیبی زار اولمامیش اسعد
مگر سن سەودیگین دلبر نە شیریندیر نە لیلا دیر

ئەسعەد حاجی محەمەد ئەسعەد یەکێکە لە شاعیرە کلاسیکەکانی، کە پەیڕەوی لە سۆفیگەری کردووە، لە ساڵی (١٨٤٨ز) لە هەولێر لە دایک بووە و هەر لەو شارەش ژیانی بردۆتە سەر.

ئەم پیاوە یەکێک بووە لە شاعیرو نووسەرە بە ناوبانگەکانی هەولێر، "ئەسعەد"یشی بۆ نازناوی خۆی هەڵبژاردووە. بێجگە لە زمانی خۆی زۆر باش توانای بە سەر زمانی عەرەبی و تورکیشدا شکاوە، ئەو زمانانەشی لە شیعر و سۆفیگەرییەکەیدا بەکار هێناوە:

متاع لطیفینی الماق ایچین سوما یەسیز گلویم
او دورلو بیر اهی دستیم کی اختیاریم یوق

شاعیر کاتێ زمانی عەرەبی و تورکی بەکاردێنا بە شێوەیەکی میسالی لە دێرە شیعرەکانیدا، چەندین مانای لە خۆ دەگرت:

ساعد سمندیر انجاق مایە عیش اونشاگ
می نەدیر، و مینا نەدیر، ساغر نەدیر صهبا نەدیر

(مەی، مینا، ساغر، صهبا) هەر چوار وشەکە لە بواری شەراب دەخولێنەوە، یان کاس واتە کاسی شەراب، ئەمەشی ئەوە دەردەخات، کە شەراب لە شیعرە سوفیگەرییەکانی شوێنێکی بایەخداری هەیە. شاعیر لە دیوانە شیعرییەکەیدا ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێت، کە بە راستی شاعیرێکی داهێنەری گەورەیە:

لبلرین سویلەر جوانیم غنچە رعنا نەدیر
گوزلرین ایلر اشارات نرگس شهلا نەدیر؟

شیعرەکانی شاعیر بە رووکردنە هەستی خۆشەویستی بە شێوازی هیجایی جیا دەکرێنەوە، خۆشەویستی و تامەزرۆیی پانتایی و پێگەیەکی مەزنیان لە شیعرەکانی وەرگرتووە:

بادە عشقینلە سرمست اولدوغوم گوندەن بەری
بیلمەریم حالیم نەدیر ن دونیا نەدیر، عقبا نەدیر

شاعیر فەلسەفەی سۆفیگەری لەم شیعرەی رابردووی پێکەوە گرێ دەدات. ئاماژە بۆ مەی و شەراب و ئەو ناوەندەی تێیدا دەژی دەکات... لە شیعرێکی دیکەشیدا دەڵێت:

نە پاکیم ظلمت شبدەن حبیبیم شمعە حاجت یوق
خیال عار چینلە خانە قلبیم مجلا دیر

ئەمەش نموونەیەکی دیکەی شیعری شاعیرە:
شیعرندەن ئورنەکلر:

لبلرین سویلەر جوانیم غنچە رعنا دیر
گوزلرین ایلر اشارت نرگس شهلا نەدیر
اصلینی تعریف ایچون قیل و قالە یوق لزوم
کاکلین تشریح ایدەرکن عنبر سارا نەدیر
ساعد سمندیر انجاق مایە عیش و نشاط
می نەدیر، مینا نەدیر، ساغر نەدیر صهبا نەدیر
بادە عشقینلە سرمست اولدوغوم گوندەن بەری
بیلمەریم حالیم نەدیر، دونیا نەدیر عقبا نەدیر
فکری فردای جهاندا سینەمی صاف ایلەدیم
غم نەدیر، شادی نەدیر، علت نەدیر سەودا نەدیر
گوردون البت گیریەمی دویدون محقق نالەمی
ای پری روای ملک خوبونجا استغنا نەدیر
درگهی پیر مغاندا خاکپای اول (اسعدە)
اول زمان انلارسین انجاق رتبە بالا نەدیر

شاعیر ئەو بەرهەمانەشی بە چاپ گەیاندووە:

١- کنز العرفان في احادیث نبي الرحمان -١٣١٧، استانبول.
٢- فاتحە شریفە ترجمە سي - ١٩١١ استانبول.
٣- دیوان اسعد - فارسي - ترکی - ١٣٣٧ استانبول.
٤- مکتوبات - ١٣٣٨ استانبول.
٥- الرسالة الاسعدیة في الطریقة العلیة - ١٣٤١ استانبول.

شاعیر لە ساڵی ١٩٣١ بۆ دواجار چاوی لێکدەنێت و ماڵئاوایی لە خزم و کەس و کارو دونیای نووسین و ئەدەبیش دەکات.

جەرجیس عەلی باغچەچی
١٩٢٢ - ١٩٧٤

شاری هەولێری خۆشەویست لە ماوەی سەدەکانی رابردوو چەندین کەسایەتی ناودارو گەورەی تورکمانی لە بواری یاسا و مێژوو و زانستەکانی دیکە لە باوەش پەروەردە بووە. یەکێک لەو کەسایەتییانە، شاعیری پایەبەرز "جەرجیس عەلی باخچەچییە"، کە لە دەیەی دووەمی سەدەی بیستەم لە ساڵی (١٩٢٢ز) لە قەڵا چاوی بە ژیان هەڵدێنێت، خێزانەکەیان لە هەولێر بە باخچەچی ناسراون. پاش تەمەنێکی کەم لە ساڵی ١٩٧٤ لە هەولێر کۆچی دوایی دەکات و هەر لە هەولێریش دەنێژرێت. لە پاڵ ئەو تەمەن کورتییەی، زۆر کەم شیعرەکانیشی لە شاری هەولێر و زێدی خۆی بلاوبۆتەوە، زۆر بەکەمی لە مێژووی ئەدەبی هەولێر باسی لێوە کراوە.

شاعیر بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٦٨ دیوانە شیعرێک بە ناوی (چیچكلر اچاركن) واتە (کاتی گوڵ دەپشکوێ) بلاودەکاتەوە.

١- دیلم وار

٢- قاوون اوسته دیلم وار
اربیلییم تورکمنم
بالدان شیرین دیلم وار

٣- دیلمدی
قاوون دیلم دیلمدی
باخچەچی صوی ادیدر
تورکمنمه ده دیلمدی

٤- بو دیلیم
بو قاووندی بو دیلیم
دونیا دوشمانیم اولسا
من ترک ایتمەم بو دیلیم

٥- من سیوەرمم اربیلی،
دالدا اوتەر بلبلی
جان فداییم اوگسه
قونو شور تورکمن دیلی
اربیل ارلر یوردو دو
اولماز یاد لارین دیلی
اربیلی بد اوخویان
اوزون دیلی که سیلی

شاعیر هەر لە هەولێر پێگەیشتووە و خوێندنی سەرەتایی تا سێی ناوەندی لە هەولێر دەخوێنێت. پاشان وەکو مووچەخۆرێک لە شارەوانی هەولێر دادەمەزرێت، دواتر دەچێتە فەرمانگەی "تەموین" و پاش ئەویش دەچێتە فەرمانگەی تاپۆ، دوای چەند ساڵێکیش لە سەر داوای خۆی خانەنشین دەکرێت.

ژیانی ئەدەبیشی هەر لە منداڵییەوە لێ دەردەکەوێ، کەوا شارەزایی و زیرەکی و بایەخدانی بە گوڵ و باخچە و وێرای بەخێوکردنی هەنگ پێوە دیار دەبێت. ئەمەش ڕەنگدانەوەی لە سەر ژیانی ئەدەبی و شیعرەکانی دەبێت، بەوەی لە قۆریات و شیعرەکان پەل بۆ تەواوی بوارەکانی ژیان داوێت.

بەند و شیعرەکانی قۆریاتی جەرجیسی باغچەچی شاعیر، شێوازێکی سۆزداری خستە دڵی خەڵک و گوێگرەکانی، بەڵام لە شیعرەکانی پتر سێبەر و باڵی نەتەوەیی بە سەردا زاڵە.

بێجگە لەو دیوانە چاپکراوەی باغچەچی، کە ئاماژەمان پێکرد شیعری دیکەی کورتی بلاو کردوونەتەوە، لەوانەش گۆڤاری (قارداشلق) و ڕۆژنامەی دیکە.

نموونەی قۆریاتەکانیشی:

*** اوکرە غمینی اورگە اوقول اوچونجی**
صنفنه قادار سوردیرمش ایلک گورەوی
اربیل بلدیه سنده اولمشدر، داها صونره
(تموین) دائره سنده اتمامش صون اولا راق
اربیل یاپی دائرسنده گورەولی ایکەن
ئولومندن بیر قاچ ییل اونجه کندی
ایستەگی اوزەرینه امكلیه ایریلمشدر
*** شاعرن ادبی حیاتی چوچوق یاشدان**
باشلار او خویراتلر دینلەمەیه مراق
ایتمش وبو مراقله چیچک باغچەلرندە
یاشمایی وبال ارسی بسلەمەک مراقلری
ایچینده خویرات و شعر یازمەیه باشلامش
و شعرنده توم تورلرینی ده دەنەمەیه اوغراشمشدر
*** یازدیغی شعر و خویراتلرینی گوزاوگینه**
الارصاق باقارز که شعرده ان فاضلا
خلقمزن روحونو اوقشایان قونولری اله
المشدر و شعرلرندە ان چوق پک قیمتلی
مللی، سیودا وحکمتلر قونولاردیر

* شاعر شعرلرینی ادی گیچن کتابتان باشقا اراصگوچوک پارچه شعرلر.

قارداشلق دەرگیسنده و دیگر دەرکی و غزەتەلردە یایملامشدر

ئیحسان مستەفا محامی

مەحمود زامدار

بەراییەک:

ئەو ژان و ژوورەی کە کورتە چیرۆکی کوردی بە خۆیەوە دیوە، لام وایە گەلێ لە ژان و ژووری ژانرە ئەدەبییەکانی دیکە، بە جۆشتر و بە سوێترە و هەر خۆی لە خۆیدا چیرۆکێکی درێژی ئەم هونەرە بەرزەیە و پێداویستییەکی زۆری بە لێکۆڵینەوەی زانستیانەی ورد و لەبار هەیە بۆ دەستنیشان کردنی قۆناغە جۆێ جۆێکانی و دەست خستنە سەر هەموو موعادەلە قورس و ئاڵۆزەکانی....!

ئەگەر سەرهەڵدان و قۆناغی گوێزانەوە و وەرچەرخانی ئەم هونەرە مەزنە. بەند و ئاوێزان بێ بە بێداربوونەوە و راچەنینی کۆمەڵ و بە گیانی پڕ لە تەوژمی پێشکەوتن و بە نرکە و راپەڕینی شارستانیەت و لە ئەنجامیش بە رەوتی چوستی جولانەوەی رۆشنبیریمانەوە. ئەوا پەیدابوونی گەلێ رۆژنامە و گۆڤاری یەکجار بەنرخی (سی و چلەکان) لایەنێکی تری ئەو سەرهەڵدان و قۆناغە پڕ لە ئەشکەنجە و ئاستەنگ و تەنگەبەرەیە...!

هەر بۆیەشە نووسەرە پێشڕەوەکانی ئەو گاڤە و هەڵگرانی چراوگی نوێخوازی، چەندین ئەستێرەی درەوشاوەی ئەو قۆناغ و گاڤەن و دەبێ بە وردبینی و بەبێ لایەنی لە ژیان و جۆری بیرکردنەوە و روناکبیری هەر یەکێک لەوانە بکۆڵرێتەوە و پەردەی قەتمەری رۆژگاری پڕ لە ودیشومە، لەسەر روخساریان سەرەنداز بکرێتەوە!!

کەڵە چیرۆکنووسێکی وەک (ئیحسان مستەفا)ی پارێزەر و هەولێری، یەکێکە لەو پێشڕەوە لەخۆبوردووانەی چلەکان و سەرەتای پەنجاکانی ئەم سەدەیە و کەم کەسیش - زۆر زۆر کەم - هەیە ئەم مرۆڤە خاکەراو دلازا و رۆشنبیرەی ناسیبێ، یا بەرهەمی خوێندبێتەوە، یا هەر بیستبێتیشی، خۆ ئەگەر بەرهەمیشی خوێندبێتەوە ئەوا لەیەک دوو بەرهەم زیاتر هیچی تری لێ نازانێ و لەمەش زیاتر ئاشنای نەبووە...!؟

مامۆستا (حوسێن عارف) لە کتێبە بەنرخەکەی (بیبلیۆگرافیای چیرۆکی کوردی) و لە لاپەڕە (٨)دا دەڵێ:

(ئیحسان مستەفا، تەنها بە دوو چیرۆک هاتۆتە کۆڕەوە، بەڵام بەهرەداری و وەستایی خۆی وەها سەلماندووە، کە دەتوانین بڵێین ئەگەر بەردەوام بووایە لەسەر چیرۆک نووسین و دەستی لێ هەڵنەگرتایە، لەوە بوو لە کۆڕی چیرۆکی کوردیدا... ببووایەتە چیرۆکنووسێکی لێهاتووی گەورە و خزمەتێکی زۆری بکردایە...!).

عومەر مارفی بەرزنجەییش لە کتێبە بەهادارەکەی و لە لاپەڕە (٤٧)دا وتوویەتی: (پێویستە چیرۆکەکانی ئیسحان مستەفا و چیرۆکە تاقانەکەی فایەق زێوەری لێ دەرهاوێژین، کە لە رووی شێوەی تەکنیکی و ناوەرۆکەوە تا رادەیەک دەستی وریایی و خۆخەریک کردنی پێوە دیارە و لە ریزی بەرهەمە هەرە باشەکانی ئەو سەردەمە ئەوەستن...!).

جگە لەم دوو ئاماژە کورتبڕ و خێرایە و لە تەک چیرۆکێکی تەرجەمەکراو و بەس و هیچی تر، بۆ ئەم چیرۆکنووسە بەهرەمەندە نەوتراوە... ناڵێم مەگەر رۆشنبیرانی چل و پەنجاکان بەرهەمی (ئیحسان مستەفا)یان دیبێ و خوێندبێتەوە و لە پاشان و لە ئەنجامی گەلێ هۆ و ئەنگێزە و هەروا وازهێنانی ئەم مامۆستایە لە نووسین و مردنی گەلێک لە رۆشنبیرانی ئەو سەردەمەش، هەر بەجارێ لەیاد چووە و فەرامۆش کراوە، خۆ ئەم وەچەش بە گشتی هەر بەجارێ هیچی لێ نازانێ و هیچیشی نەدیوە... هەر ئەمەش بوو... هانیدام... سەردرای لێهاتوویی و دەوری دیاری ئەو

چیرۆکنووسە هونەرمەندە، تا بێم و شوێن پێی بکەوم و خۆمی پێخەریک بکەم و ژیاننامە و چیرۆکەکانی بخەمە بەر دڵ و دیدەی مێژوونووسانی ئەدەب بە تایبەتیش (ئەدەبی چیرۆک نووسین)و هەروەها رەخنەگرانی بەزات و سەلیقە و بەویژدان و نەوەی نوێ و راچەنیوی ئەمرۆی نەتەوەی کورد.

جا ئەگەر بێت و بە وردی و بە چاوی هەڵسەنگاندنەوە سەیری ئەو (شەش کورتە چیرۆکە) بکەیت... ئەوا بە وردی بۆت روون دەبێتەوە، کە بۆ ئەو گاڤ و قۆناغە راچەنیوەی هونەری کورتە چیرۆکی کوردی، ئەم چیرۆکانە بە شایستەیی و نازکێشانەوە جێگەی خۆیان دەگرنەوە و دەشبنە سەرچاوەیەکی بەپێز بۆ گەلێ شیکردنەوە و لێتوێژینەوەیەکی زانستییانە و ئەکادیمییانەی بوارەکانی تەکنیک و زمان و بونیاد و ناوەرۆک!! چونکە (بەڕای خۆم) وەک دیارە چیرۆکەکان تا رادەیەکی زۆر باش لەم بوارانەدا گۆی هونەرییان بردۆتەوە و بوونەتە مایەی تێرامانێکی قووڵی سەرهەڵدان و قۆناغی ئەو سەردەمەی ئەم هونەرە بۆ ئەو گاڤە زۆر زۆر لەبار بووە.

ئەو کورتە چیرۆکانە (بە گشتی) خەستی و چڕی و کورتبڕی و سادەیی و روونی و رەوانی و رستەبروسکەیی و وەسفی ناسک و وردی کەس و پاڵەوانەکانی پێوە دیارە و لێوندەیە لە نهێنییە جوانەکانی دەق و دوورە لە درێژدادڕی و گفتوگۆی حازر بە دەس و بەنخەنخ و گێڕانەوەی سارد و سڕ و بنیادی کۆنە و گیانی وتار نووسینی بێ تام، فیچقە خوێنێکی نوێشی خستۆتە نێو شادەماری کورتە چیرۆکی ئەوسای کوردی و هەر زۆریش لە دنیای راستەقانی چیرۆکنووسین و ساتەکانی راستگۆیی نزیک ئەبێتەوە و دەمانخاتە بەردەم بارێکی زیرەکانەی هونەریی و بیرەوەریشمان تێرووپڕ دەکات و بە زمان و بە گیانێکی شاعیرانەی پاراو هەستی مرۆڤانەمان دادەموچێنێ و قووڵتر و رەگاژۆتری دەکات و لە چرکەکانی رواڵەتبازی و کلکەلەقەیی و لە دڵ گوشران و خەمۆکی رامانده‌پسکێنێ و لەنێو جەستە گشتییەکەی چیرۆکەکاندا نهێنی ئیستێتیکیانەی خۆی دەدرکێنێ و هەوڵیش دەدا ئەم نووسینانەی بکاتە چەکێکی کاریگەر بۆ گۆڕینی جیهانەکەی دەوروبەری خۆی...!؟

راستە...! هەرچەندە ئەم چیرۆکانە (ئیزافە)یەکی زۆر زۆر نییە، بۆ سەرخەرمان بەرەکەتی چیرۆکی کوردی، بەڵام بۆ ئەو رۆژانە جۆرێکە لە جۆرەکانی داهێنان و هەوڵێک بووە لە هەوڵەکانی نوێخوازی، ئەم نووسەرەش پێشرەوێ بووە لە پێشرەوەکانی ئەم هونەرە هەرە بەرزە، لە قۆناغی (گوێزانەوە)و (دامەزراندن)دا، کە ئەمەش خۆی لەخۆیدا شتێکی بەنرخە و بە دیدەی پڕ لە میری رەخنەگرانەی پوختەوە سەیری دەکرێت و دەشبێ هەرواش سەیر بکرێت....!؟

ئیحسان مستەفای پارێزەر، لە پێشەنگە هەرە دیارەکانی شاری هەولێرە... ساڵی ١٩٢٦ لە قەڵای شار لەدایک بووە، قۆناغەکانی خوێندنی لە هەولێر تەواو کردووە، ساڵی ١٩٤٩ بڕوانامەی لیسانسی لە کۆلیژی مافی زانستگەی بەغدا وەرگرتووە، لە ژیانی رووناکبیریی و کۆمەڵایەتی ناو شاردا بەشداری کردووە و گەلێ پایەی فەرمانبەریشی دیوە، برادەری: جەودەت ئەحمەد ناجی - عاسیم حەیدەری - مارف خەزنەدار - گیوی موکریانی - عوسمان خۆشناو - تۆفیق وردی - دڵدار - دڵزار - رەشاد موفتی - زەکی هەناری - مەلا مەسعوود بێبەش - خەلیل خۆشناو - شاکر فەتاح - عیزەدین فەیزی بووە.

یەکەم چیرۆکی خۆی (سکاڵای مردوو) ساڵی ١٩٤٤ لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازەدا) بڵاوکردۆتەوە، چیرۆکەکانی کە بە کوردییەکی زۆر پاک و پەتی و رەوان و سوار نووسیوە لە ژێر کاریگەری (کێخەف - گۆرکی - مەحمود تەیمور - هەمەنگوای - مۆلەر - فۆکنەر... تاد)دایە، ئەمە و جگە لە چیرۆکنووسین چەند پارچە شیعرێکی بە کوردی و عەرەبی بڵاوکردۆتەوە.

ئەم چیرۆکنووسە رابەرە، نووسینەکانی خۆی - ئەوەی من بیزانم - تەنیا لە گۆڤاری دەنگی گێتی تازەی چلەکان و لە رۆژنامەی (هەولێر)ی سەرەتای پەنجاکان بڵاوکردۆتەوە، کە من هەر هەموویانم (٦) چیرۆکە بەسەر ناوی (دایک - سکاڵای مردوو - موشکیلەی وەستا جەعفەر - جۆخین و خین - کوێرە - مەلا پیرۆتی جادووکەر) لە دوو تۆی کتێبێکی قەوارە بچووک و بە پێشەکییەکی چڕوپڕ ساڵی ١٩٩٩ و بەسەر ناوی (دامەزراندن - ئەفراندن - پێشڕەوێک)و بەسەر ئەرکی (بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز) گەیاندە چاپ.

شێوەزاری هەولێری

D. N. Mackenzie مەکەنزی

شێوەزاری هەولێری و زۆربەی ناوچەکانی کۆیە و خۆشناوەتی و ڕەواندوز و ناوچەی برادۆستی باکووری ڕەواندوز و ناوچەکانی دەوروبەری، سیستەمێکی فۆنۆلۆژییان هەیە، کە پێک هاتووە لە بیست و حەفت دەنگی نەبزوێن (لەگەڵ دوو دەنگی نیمچە بزوێن) و هەشت دەنگی بزوێن:

پ	ت	چ	ک	ق
ب	د	ج	گ	
ف	س	ش	خ	ه ح
ڤ	ز	ژ	ی	غ ع
م	ن			
	ل			
	ر	ڕ		
و		ی		

ی ا و وو

ێ ۆ

ا ە

سیستەمەکەی جیاوازی لەگەڵ سیستمی ناوچەکانی دەوروبەری، وەک پشدەر و موکریاندا هەیە، بەوەی کە فۆنیمی /ڵ/ و/و/ی تێدا نییەو جیاوازی لە دەنگی لەرزۆکی (چ) (ج) و دا هەیە.

- نەبزوێنەکان-

١- (چ) و (ج) بەشێوەیێکی پێوانەیی (قیاسی)هەستیان پێ دەکرێ و دەنگە لەرزۆکەکانیان لەگەڵدا دێت.

(tc, dz) ، (c) ، (I) ، (چ) (ج)

٢- (ڵ) لە زۆربەی شێوەزارەکانیدا دەگۆڕێ بەشێوەیێکی پێوانەیی بۆ نموونە: در (لە سلێمانیدا) دڵ.

دەریم (لە سلێمانیدا) ئەڵێم.

(ڵ) وەک شتێکی تازە دەکەوێتە بەر گوێیانەوە، ئەویش ڕەنگە لە بڵاوکراوەکانی ڕادیۆوە بێ، کە بە شێوەزاری سلێمانی بڵاودەکرێتەوە.

- بزوێنەکان -

١- فۆنیمی دیفتۆنگی Diphthong/وێ/د، دەرناکەوێ بەڵکو گۆڕاوە بۆ جۆرەها فۆنیمی دی. بۆ نموونە:

نوێژ n(i)w لە سلێمانیدا نوێژ nøz

خوندن xundin لە سلێمانیدا خوێنن xønin

گیز giz لە سلێمانیدا گوێز gøz

سوور sûr لە سلێمانیدا سوێر sør

گێ ge لە سلێمانیدا گوێ gø

- گۆڕین -

١- هەروەک پشدەرو موکریانێ هەندێ گۆڕینی سروشتی ڕوودەدن، وەک:

/دی/ (ay) بۆ /ێ/ (ê)

حەربی ئەو شەوێ < شەوەی

بڕۆ ناو ئەو بیرەی: ئامینەیان هاویشتە ناو بیرێ.

٢- فۆنیمی /ح/، /ع/ زۆر جاران جێگۆڕکێ دەکەن، بەتایبەتی لای قسەکەرە نەخوێندەوارەکان، بۆ نموونە:

حەفت عەفت حاجی عەلی > عاجی حەلی (ناتوانن لێکیان جودا بکەنەوە)

سەرچاوە:

Kurdish Dialect Studies-I By: D. N. Mackenzie, London, 1961, P27-29.

و: دکتۆر هیمداد حوسێن

شاعیری دەشتی هەولێر پاکی

پیرداود مەخموری

لە ناو کورددا گەلێ خزمەتگوزاری وا هەڵکەوتوون، شیاوی ئەوەن سەربردە و شوێنەواریان لە یاد نەکرێن و شتی چاکیان بۆ بکرێ لە ئاست سیماو مەقامیاندا بگونجێ، بەڵام مخابن زۆربەیان فەرامۆش کراون و لە بیرچوونەتەوە، لە پێش هەموویانەوە شاعیرەکان. ئەگەر رۆشنبیران و خەڵکی بە وەفا بەسەریان نەکەنەوە و بە هانایانەوە نەچن، ئەوا دەردی شیعرەکانیان دەگاتێ و دەبنە بەردی بنگۆم و یەکجاری نغرۆ دەبن. ئەو کەڵە مێردو جوامێرانەی لە یادکراون و لێپێچانەوە و سۆراغیان نەکراوە و پێویستیان بە گەڕان و ئاشکرا کردنی لایەنە شاردراوە و پەنهانەکانیان هەیە. نەخاسمە ئەو کەڵە زانایانەی، کە رۆژێک لە رۆژان جێ پەنجەیان لە هەندێ لایەنی ژیانی کوردەواریماندا هەبووە. بەتایبەتی ئەو مەلا و مەلا زادانەی لە حوجرەی خوێندن و قوتابخانە ئایینییەکاندا خوێندوویانە و بە فەقێ و موستەعیدی ئەو گوندو ئەو شارەیان کردووە.

گومانی تێدا نییە زۆربەی ئەوانەی لە حوجرەدا دەیانخوێند لە هەردوو لایەنی دینی و دونیەویدا سوارچاک و کارامە و لێهاتوو بوون. هەر کەسەو بە قەددەر توانا و لێهاتوویی و زانایی خۆیان لە مەیدانی ئەدەب و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و جێ پەنجەیان دیارە. گەلێکیشیان وشەی رەسەنی کوردیان بە هەوەسی خۆیان و زانایانە رەفتاریان لە گەڵدا کردووە و بۆ خۆیان وەک نازناوێک هەڵیانبژاردووە و ناوو شۆرەتیان پێ پەیدا کردووە، لەوانەش : (نالی، خانی، وەفایی، گۆران، بێکەس و چەندانی دیکە.)

(پاکی) وشەیەکی کوردی رەسەن و پرشنگدارە، گوزارشت لە راستگۆیی و نیازپاکی و هەست ناسکی و لە خۆ بوردی دەگەیەنێت، یەکێک لەو مەلا و مەلازادانەی سەردەم (پاکی) شاعیرە، کە لە سەردەمێ ناسراو بووە و چەند دەستنووسێکی لە پاش بەجێ ماوە کە بە دەست و خەتی خۆی نووسیویەتەوە، بێ ناز لە لای هەندێ خزم و کەس و کاری پارێزراون. کاتێک دەمانویست شتێک یان ئەگەر هیچ نەبێ چەند سەرە قەڵەمێک لە بارەی (پاکی) ئەدیب و شاعیر و خواپەرست و خۆشنووس و وەرزشوان و شەریعەت ناس بنووسین و چەند خاڵێکی نادیار لە لایەنە شاردراوەکانی ژیانی ئەو جوامێرە هەڵدەینەوە و بزانین چ سەربردەیەکی پەنهانی هەیە، زۆر جار مرۆ تووشی سەرسوڕمان دەبێ، کە دەبینێ لەو دەشتە کاکی بە کاکییەی هەولێر زاتێک پەیدا دەبێت. چونکە وەک دەڵێن کەمێک بە ناوچەیەکی دووردەپەرێز دەژمێردرێت، بەتایبەت لە بواری ئەدەبی و رۆشنبیرییدا هەر چەند تاک و تەرا خەڵکانێک هاتوونەتە مەیدان و شتێکیان بە شتێک کردووە. لەم سۆراغەماندا ئەوەمان بۆ دەرکەوت، کەوا پتر لە دوو شاعیر بە نازناوی (پاکی) ناوو شۆرەتیان هەیە و شیعریان نووسیوە. ئەگەر چی ئەم دوو کەسەشی لە گەڵدا بێت وەک

پێویست هەقیان نەدراوەتێ و تەنانەت لە بیریش کراون لە بەر هەر هۆیەک بووبێ، یەکەمیان مەلا (پاکی)مەخمورییە: مەلا محەمەد کوڕی مەلا ئەحمەدی چنێرانیە لە گوندی چنێرانی خۆشناوەتی چاوی بە دونیا هەڵێناوە و لە ساڵانی سییەکانەوە روو لە مەخمور دەکات بە مەلایەتی و هەر لەوێ نیشتەجێ دەبێ، دووەمیان مەلا (پاکی)، کە لەم نووسینەماندا باسی دەکەین (مەلا تایەر مەلا مەعروفی کوڕی.محەمەد رەباتی) یە لە ساڵی (١٣١٩) هیجری، کە دەکاتە (١٨٩٨) ی زایینی لە گوندی قورشاغلوو لە دەشتی هەولێر لە دایک بووە، لە بەر ئەوەی مەلا زادە دەبێ. هەر لە منداڵییەوە دەخرێتە بەر خوێندن و لە حوجرەدا لە لای چەندین زانا و مامۆستای لێهاتووی ئەو سەردەمەی خوێندووە قۆناغی سوختەیی زیرەکانە دەبڕێ. بە موستەعیدی گەلێ شوێن و گوند گەڕاوە بە مەبەستی خوێندنی علومی ئایینی و سەری بە زۆر مزگەفت و حوجرە و قوتابخانە ئایینییەکاندا کردووە، تا ئەوکاتەی ئیجازەی مەلایەتی وەردەگرێ و دەکرێتە مەلای گوندەکەی خۆیان و قوتابیش پەیدا دەکات.

(پاکی) مەلایەکی قسەزان و خۆش مەشرەب و شەریعەت ناسێکی بە توانا و کارامە بوو، ئەو زیرەکییەی وای لێ دەکات لای دۆست و هاوەڵان و خەڵکی، جێگای رێزو حورمەت و خۆشەویستی بێ. هەموو زانستەکانی ناسیوە و قۆناغەکانی خوێندنی زیرەکانە بڕیوە. ئەگەر لە حەل و فەسڵی شەرعی شتێک ئاڵۆزو ساغ نەکرابوایەوە، ئەوا راو بۆچوونەکانی (پاکی) پەسند دەکران و بە هەند هەڵدەگیران و ئەو بڕیارەی (پاکی) دەریبکردایە جێبە جێدەکرا، پاکی جێی باوەڕو متمانەی خەڵکی بوو.

پاکی لە مەیدانی ئەدەب و شیعر نووسیندا درەنگ قەڵەمەکەی بەکارهێناوە، (مەلا عەلی بیرەعاردبان)، کە ئێستاش لە ژیاندا ماوە و خوا تەمەن درێژی بکا و پایەبەرزبێ، ئێستا لە مزگەفتی (شێخ مەلا رەشکە) پێش نوێژو وتار خوێنی هەمان مزگەوتە و چەندین قوتابی و موستەعیدی هەیە. ئەو زاتە بەڕێزە سەبارەت بە سەربردەی (مەلا تایەر پاکی) دەڵێ : (مەلا تایەر بە تەمەن لەمن گەورەتر بوو بە بیرم نایێ کە ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە. بەڵام لە نزیکەوە دۆستایەتیم لە گەڵیدا هەبوو، مەلایەکی لێزان و شەریعەت ناس و، ئەدیبێکی بە توانا و شاعیرێکی بە سەلیقە بوو. ئەگەر حەزی بکردایە وتاری نوێژی هەینی بە شیعر بخوێنێتەوە، ئەوا لە توانایدا هەبوو. لە گەڵ ئەوەشدا وەرزشوانێکی چوست و زیرەک بوو، پاکی جگە لە شیعری شاعیرە ناودارەکانی فارس (حافزی شیرازی و سەعدی) خۆشی فارسی بە زمانی زمان و شیعریشی دەنووسی. لە پاش مردنی ئەو دەستنووسانەی لە پاش بەجێماوە.

* خاوەن دیوانێکی شیعری ١٨٢ لاپەڕەیە بە ناوی (دیوانی پاکی).
* غەزەواتی ئیمامی عەلی بە شیعر نووسیوە.
* فەتح و قەریبی کردووە بە کوردی، بە هۆنراوە.
* میقداد و مەیاسەی کردووە بە کوردی بە هۆنراوە.
-* لە گەڵ چەندین دەستنووسی دیکەی هەمەجۆرە لە بوارەکانی فەلەکیات و ماتماتیک.

پاکی کوردی زان و زمانێکی پاراوی هەبووە، ئەگەر چی شێوە دیالیکتێکی دەشتی هەولێری پێوە دیارە، لە شیعرەکانیدا وشەی عەرەبی و فارسیشی بەکارهێناوە، بەڵام لە قالبێکی کوردانە دایرشتوونەتەوە.

ئەگەر شیعرەکانی پاکی، بۆ نووسین پۆلێن بکەین، دەتوانین تێکڕای شیعرەکانی بکەینە سێ بەشی سەرەکی (غەزەل، سۆفی گەری و دینداری، نیشتمانی)، ئەوەی بە تەواوی دیوان و دەستخەتەکانی بخوێنێتەوە دەزانێ کە وا (پاکی) خواناسێکی پاک بووە لە شیعرەکانیدا ئەو رەنگدانەوەیە دیارە.

پاکی وەک هەموو ئەدیب و شاعیرانی سەردەمی خۆی، کاریگەریی شاعیرانی پێش خۆی پێوە دیارە. ئەوەی بە سەلیقەیەکی ورد سەرنج بداتە شیعرەکانی، بە ئاشکرا کاریگەری و رێچکەو رەنگدانەوەی شاعیرانی مەقام بەرزی وەک (نالی، مەحوی، حاجی قادر) ی پێوە دیارەو لە شێوازی نووسین و وشە سازیدا زۆر لێیانەوە نزیکە.

پاکی ئاشنایەتی و دۆستایەتیەکی بەتین و زۆری لە گەڵ

شیعرەکانی نالیدا هەبووە، ئەم کاریگەری و کارلێکردنەش لە بەکارهێنانی وشەو دەستەواژەو رەگەزەکانی رەوانبێژی دا بە دیار دەکەون، لە پارچە شیعرێکی دا پاکی بە تەواوی خۆی بە دەروێشی تەریقەتی حەزرەتی (نالی) دەزانێ لە شیعر گوتنداو، خۆی بە یەکێک لە مریدەکانی ئەو رێچکە و قوتابخانەیە دەژمێرێ و دەڵێ:

بە بروسکەی تاسی تاسیمە لە گرمەی دووگمەی تۆقیمە
بەرزی لا سەرەی یاران منی کردووە سەراسیمە
بە سیرەی پانی وابەرزی لە ژێر دوو پای زەمین لەرزی
چ غەوغای خستە رووی ئەرزی دڵی کردووم بە دوو نیمە
بە کاکۆڵی پەرێشانی بە لێوی لەعلی رومانی
بە نازو عیشوەو جوانی رەگی جەرگی پساندیە

تا دەگاتە ئەو حاڵەتەی لە مەحبوبەکەی بێ ئومێد دەبێ و مردن دەخوازێ لە دەست یارە یاخی بووەکەی و دەڵێ:

دەسا تۆ بمرە ئەی پاکی لە بۆ مردن گەلێ چاکی
چەتیوت لێ بووە یاخی دەڵێ دڵبەستی تۆ نیمە

دیارە بەکارهێنانی شەرابی لەعلی رومانی (نالی) لە لای پاکی بووە بە لێوی لەعلی رومانی، ئەمە جگە لەو رەگەز دۆزیەی لە هەموو (نیمە) کاندا، بەرچاو دەکەوێ.

هەروەها بە هەمان شێوە شیعرەکانی (مەحوی) کاریگەریان بەسەر پاکی و شیعرەکاندا هەبووە، دەبا سەیرێکی ئەم پارچە غەزەلەی پاکی بکەین و بزانین چۆن لە گەڵ مەحوی شاعیردا لە خەستەخانەی عیشقا خەریکی شین و واوەیلاو رۆ رۆن و چۆن ئاور لە سینەیان گری سەندووەو هەردوو لایان خەریکی ئاهو ناڵینن.

پاکی دەڵێ :

لە خەستەخانەی عیشقا دڵم پڕ زوخ و پڕ خوێنە
لە لایێ دێ سەدای شین و لە لایێ دەنگی یاسینە
کە هەستم دا بەشین و خوێندنی یاسینی ئەو گریە
دەروونم ئاوری سەندو سەری کێشاوە بۆ سینە
دەسا پاکی هەتاکەی تۆ دەناڵێنی لە دووری یار
لە رۆژو شەو گەهێ بێ گەهـ بەشت هەر ئاهـ و ناڵینە

پاکی دۆستایەتیەکی زۆری لە گەڵ ئەدیب و شاعیرانی سەردەمی خۆی هەبووە و، ئاشنایەتییەکی تایبەتی لە گەڵ خوالیخۆشبوو (گیوی موکریانی) دا هەبووە. لە بەرگی یەکەمی کەشکۆلی (گیو) کە مامۆستای خوالیخۆشبوو ئامادەی کردبوو و دکتۆرە کوردستان موکریانی بە چاپی گەیاندوەو ژیاننامەی پاکی شاعیر بلاو بکاتەوە لە پاڵ چەند شاعیرانی دیکە کە لە دیوانەکەدا هاتوون، مام گیو دوو پارچە شیعری پاکی بلاو دەکاتەوە لە گەڵ ناوی کتێبە دەستنووسەکانی، یەکەم پارچە شیعری" پاکی) بەناونیشانی (تەماشای کاری باربکەن) بەم جۆرە دەست پێ دەکات.

تەماشای کاری باری کەن گەلێ رەنگین و چەند جوانە
یەکێ شاهەنشاهی ئەردە، یەکێ جووتیارو گاوانە

پاکی بە حوکمی ئەوەی هاموشۆی کۆڕو مەجلیسی ئەدیبانی دەکرد، دۆستایەتی لە گەڵ کتێب خوێندنەوەدا پەتین دەبێ و ناچار لە ژێر کاریگەری ئەودا (مەلا رەئووفی) برای یەکەم کتێبخانە بکاتەوە بە ناوی (کتێبخانەی سەربەستی) تا وای لێدێ ئەو کتێبخانەیە دەبێتە مەڵبەندێکی رۆشنبیریی ئەو کاتەو جێ ژوانگەی شاعیران و بە یەکگەیشتنی ئەدیبانی ئەو سەردەمە دەبێت.

جاران، یەکێک لە خەسڵەتەکانی شاعیرانی کلاسیک ئەوە بووە لە شیعر نووسیندا بە زۆری کێشی عەروزیان بە کار هێناوە و تێیدا لێزان و بە سەر نەهێنیەکانیدا زاڵ بوون. ئەگەر بە دیقەت و سەلیقەیەکی وردبینەوە سەیری رێچکە و جۆری هۆنینەوەی شیعر لە لای زۆربەی شاعیرانی کلاسیک بکەین، ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەبێ، کە هەموویان گرنگیان بە کێشی عەروز داوەو شیعرەکانیان پێ هۆنیوەتەوە.

هەڵبەتە مۆسیقاو ئیقاعی شیعری لە کێشی شیعرەکەوە پەیدا دەبێ. کێشی عەروز بە روخساری شیعرەکانی شاعیرە کلاسیکیەکانەوە دیارە و کەم و زۆریش لە هەموو کێشەکاندا شارەزاییان هەبووە. ئەگەرچی لە گەڵێکیشیاندا سەرکەوتوو نەبوون. هەرچەندە سەرواش دەوردەبینێ لە پەیدا کردنی مۆسیقای شیعری.

پاکی، یەکێکە لەو شاعیرانەی کە زۆر وەستایانە رەفتاری لە گەڵ کێشی عەروزدا کردووە، لە هەموو

کێشەکانیدا لە (هەزەج) پتر باڵا دەست بووە و شیعری پێ هۆنیوەتەوە، ئەوا لێرەدا چەند نموونەیەک دەخەینە بەر چاو کە (پاکی) لە هۆنینەوەی شیعردا بە تەواوی پەیڕەوی کردوون.

ئەی موسڵمانان چلۆن لێمان قبوڵ کاتن خودا
وەک بە جارێ دینی خۆمان خستە بەربایی فەنا

کەرت کردنی:

ئەی مو سول ما نان چ لۆن
لێ مان قە بول کا تن خو دا
-- ب -- -- -- ب -- --
-- ب -- -- -- ب --
وەک بە جا رێ دی نی خۆ
مان خس تە بەر با یی فە نا
--ب -- -- -- ب --
-- ب -- -- --
ب --

فاعلاتن فاعلاتن
فاعلاتن فاعلاتن

(پاکی) ئەم شیعرەی لە سەر کێشی (رەمەل) ی هەشت هەنگاوی مەحزوف هۆنیوەتەوە.

شیعری دووەم:

بە دوو پەنجەی بلورینی بە خۆی پەردەی لە روو لادا
بە باڵا و قامەتی شۆخی سەراسەر خۆی بە من دادا

شاعیر لەم دێڕە شیعرەدا کێشی (هەزەج) ی هەشت هەنگاوی بەکار هێناوە.

کەرت کردنی:

بە دوو پەن جەی ب لو ری
نی بەخۆی پەر دەی لە روو
لا دا ب -- -- -- ب --
-- -- ب -- -- -- ب --
-- --

مفاعیلن مفاعیلن
مفاعیلن مفاعیلن

شیعری سێیەم و کەرت کردنی:

خ دا ون دا ب جا هی
مص گ فا را
ب -- -- -- ب -- --
-- ب -- --
ب او را خت م کر دی
ان ب یا را
ب -- -- -- ب -- --
-- ب -- --

پاکی لەم شیعرە فارسییەدا کێشی (هەزەج) ی شەش هەنگاوی ئەخرەبی بەکارهێناوە بۆ نووسینی شیعر

مەجنوونی هەوای بەیتی بێ چوونم
شەیدای مەزاری شاهی گەردوونم

کەرت کردنی:

مە ج نوو نی هە وای
بەی تی بێ چوو نم
-- -- -- ب ب -- --
ب ب -- --
شەی دای مە زا ری شا
هی گەر دوو نم
-- -- ب ب --
-- ب -- --

فصولن مفاعیل
فاعل

شاعیر لەم پارچە شیعرەیدا کێشی عەروزی (هەزەج) ی شەش هەنگاوی ئەخرەبی مەکفوفی مەحزووفی بەکارهێناوە.

شیعری پێنجەم:

ئەو شۆخە صەفا بەخشی موحیبانە بە عارض
ئەو بۆ دڵی دێوانە دوعا خوانە بە عارض

پاکی (هەزەج) ی هەشت هەنگاوی ئەخرەبی مەکفوفی مەحزووفی بەکارهێناوە.

دیارە خوێندن تا کو ناوەراستی پەنجاکانیش لە کوردەواریدا بایەخێکی زۆری پێ نەدەدرا، بۆیە پاکی زۆر، حەزی بە خوێندن دەکرد و هەموو هێزو توانایەکی خۆی لە پێناو خوێندن بە کار دەهێنا و خەڵکی هاندەدا کە منداڵەکانیان بدەنە بەر خوێندن و زانستەکان فێربن، شاعیر دەڵێ:

کە هۆشم هاتە بەر خۆم، عەزیزان وتم باوە تۆ کەسبم بدە نیشان

وتی مادام وایە بۆ خۆت بخوێنە کە خوێندن جەوهەرە هەم کانی عیرفان

بچۆ پاکی بخوێنە شەرع و تەفسیر مەبە غافڵ لە زیکری پاکی یەزدان

هەر بە هەمان مەبەست لە پارچە شیعرێکی دیکەیدا کە لەبارەی خوێندنەوە نووسیویەتی و دەڵێ:

دەچم بۆ مەکتەبەی میللەت دەخوێنم هەندەسەو حیکمەت
حیساب و جەبرو جوغرافیا هەتا من پایە باڵا بم
ئیتر هەر عیلمە سا یاران کە سەرمایەی نەجاتم بێ
ئەمن لە مەدرەسە و خوێندن هەتا دەمرم جودا نابم
ئەگەر نەفسی خەبیسم رێگە لێم نەگرێ ئەی یاران
لە رێگەی شەرع و تەفسیرو حەدیسا تووشی بەڵا نابم

"پاکی" حەزی بە دۆستایەتی دیوەخان و ئەنجوومەنی ئەدیبان و زانا و رۆشنبیران دەکرد، نەخاسمە ئەو زاتانەی کە ماندوو بوونیان کێشاوە، لە کۆڕی ماتەمینی خوالێخۆشبوو (مەولانا عومەر) ی باوکی خوالێخۆشبوو (مەلا فەندی مەلا گچکە)

بەشدار دەبێ ئەم پارچە شیعرە وەک لاواندنەوەیەک لە وەسفی ئەو پیاوەدا دەڵێ :

عەللامەیی بەهرەوەر دین و دیانەت پەروەر
نەبووە لە هیچ زەمانێ وەکو مەولا عومەر
لە پێرەوی شەریعەت تەریقەت و حەقیقەت
سەرفی کرد نەقدی عومری تا لە دونیا چووە دەر
مەنافیعی لە بۆ دین بێ حەدو سەدو تەخمین
گشت عولەمای رووی زەمین لە ئەو دەبوون بەهرەوەر
لە ژێر پەردەیی عیفەت تا دەم و وەختی ریحلەت
ژیا گەلێ بە عیسمەت هەم زیت و زینەت و فەر

پاکی لە رووی نیشتمانپەروەرییەوە هیچ کاتێک پشتی لە میللەتەکەی نەکردووە، هاندەری گەنجان بووە بۆ گیانفیدایی و لە خۆبوردویی، نووکی قەڵەمەکەیی و شیعرەکانی هەردەمە خەنجەرێکی تیژ بووە بۆ بەرگری کردن و هۆشیار کردنەوەی لاوانی خوێن گەرم لە پێناو سەربەرزی نیشتمانەکەیان، بۆیە رووی قسەی لە لاوەکان دەکا و لە گەڵیاندا دەدوێ و دەڵێ:

گەنجێ نەدا رەنج بۆ نیشتمانی
مردنی باشترە لە لام لە مانی
فریشتەی روح کێش نەدا ئەمانی
خوایە ئەو گەنجە هەر لاتە ژێر بێ
بێ تین و توانا بێ خێر و بێر بێ
گەنجێ لە بۆ گەل نەبێ دڵ سووتاو
بۆ رزگاری گەل نەنۆشێ ژەهراو
دڵی پر نەبێ بۆ گەل لە خوێناو
خوایە ئەو گەنجە هەر پەت لە مل بێ
هەردەم کەساد و ئاوێتەی گڵ بێ
گەنجێ بۆ وەتەن نەکا خەمخواری
نەچێژێ بۆ گەل دەردی هەژاری
پر جۆش و خرۆش بە دڵ گفاری
خوایە ئەو گەنجە هەردەم کەساس بێ
وەک داری مەزار رووت و پێ خواس بێ
گەنجێ کە بۆ گەل نەبێ بە پەرژین
نەمرێ لە پێناو مردن لە بۆ ژین
چۆڵ نەکا وڵات لە دوژمنی خوێن
یا خوا ئەو گەنجە هەر ئاوارە بێ
بە تیری دوژمن جەرگی پارە بێ

لە غەزەل خوانیدا شاعیر بە زمانێکی دیکە لە گەڵ مەحبوبەکەی دەدوێ، ئەو زمانەی کە نالی و سالم و مەحوی بە کاریان هێناوە لە پێشوازی کردن لە یارەکانیان. ئەگەر شاعیری دڵدار بە ئاگرێک سوتابێ هیچ ئەمانی بۆ نەبێ و بە هیچ دکتۆرو تەبیبێکی زەمانە شیفای نەبێت ئەوا هاتن و قسەو گوفتاری مەحبوبە شیفای یەکجاری پێیە و ئەگەر لە سەرەمەرگیش بێ، ئەوا هاتنی دڵدارەکەی هەموو شتێک دەبڕێنێتەوە و عیلاج و دەرمانە، پاکی وەک مەحوی گلەیی لە تەبیب و دەرمانسازان دەکات، ئەویش:

بەخێر هاتی پەری زادە لە بۆ باڵینی بیمارت
زەمانێکە بە ئازارم لە دووری رووپی گوڵنارت
بە حوسنی رووپی گوڵنارت مەه و خۆر شێت و شەیدایە
لە بەرزی ئاسمان هەردوو لە بەرقی حوسنی روخسارت
هەموو دوختۆرو لوقمانێ دەڵێن ئازار و دەردی دڵ
شیفای نایێ مەگەر بۆنکا رۆخی یاری وەفادارت
وەرە تۆ نەبزی من بگرە دەزانی چارەیی دەردم
ئەگەرچی پێم دەڵێن دۆستان ئەی پاکی زەحمەتە چارت
ئەگەر ئەمرت لە سەر بێ تۆ نەچم بۆ کێو و بۆ هامون
بە بێ توێشە بدە ماچێ لە دوو لێوی شەکەربارت
بچۆ پاکی بە چالاکی بۆ ژێر سایە و پەرستگای ئەو
بەڵکو رەحمێ دەکا گیانە بە دڵ خەستەو و بیمارت

لە پارچە شیعرێکی دیکەی غەزەل ئامێزدا پاکی بێ وەفایی و دڵ رەقی خۆشەویستەکەی ئاشکرا دەکات لە دوو وێنەی دژ بە یەک و لەو کاتەی ئەو دڵ وگیانی بۆ دڵدارەکەی دەکاتە دیاری، ئەویش زۆر بێ بەزەییانە لێی وەردەگرێ، پاکی شاعیریش ناچار بە دڵشکاویەوە رووی تێ دەکا و دەڵێ:

گەلێ چاوو دڵم گێڕا شتێ نەبوو لە بۆ دیاری
لە دڵ زیاتر چیم شک نەبرد بەدەرخا پاکی دڵداری
کە بردم و لە بەر دەمیا وتم گیانە دڵم بۆ تۆ
وەڵامی دا بە دڵی سەختی، بە بێ باکی و جەفا کاری

دیسان لە شیعرە نیشتمانییەکان پەستی و غەمگینی پاکی بە دیار دەکەوێ. هەر لەبێ کەسی و بێ خودانی وڵاتەکەیی و داخ و حەسرەت بۆ سەردەمی بەدرخانییەکان دەخوات و ئاهیان بۆ هەڵدەکێشێ و هیچی تری پێ ناکرێ جگە لەوەی نووکی قەڵەمەکەی بەرامبەر دوژمن راگرێ و بەکاری بێنێ و لەم پارچە شیعرە نیشتمانییەدا بەمجۆرە دەڵێ:

کوا میرو بەگی جزیرو بۆتان
کوا بەدرخان بەگ شێری لانەکەم
هەستی خۆم رادەگرم نایەتە بەر گوێم
دەنگ و ناڵەی نەی سەرە شوانەکەم
چۆن نەبم هەرامی مات و دڵ حەزین
لە تاو وەتەنی بێ خودانەکەم
بێ دەست و بێ پا چیم لە تیرو شیر
ماوە لە لاشەم نووک زومانەکەم
پاکی تا بەکەی دەکەی ئاخ و ئۆخ
داخ بۆ وەتەنی بێ خودانەکەم

لە مەیدانی زمانزانیشدا (پاکی) فارسی زان و عەرەبی زان بووە، تەنانەت شیعریشی پێ نووسیون، هەروەک چۆن لەم پارچە شیعرە فارسییەدا دەردەکەوێ و دەڵێ:

خداوندا بجاهی مصطفا را
باورا ختم کردی انبیا را
برحمت بگزری از جرم ما را
که من غرقم ز دریای خگا را
ببخشا جرم بندە رو سیا را

ئەوەی ماوە بڵێم پاکی شاعیر لە گەڵ زۆربەی شاعیرانی سەردەمی خۆی وەک موخلیس و حەزین و مەلا ساڵحی کۆزەپانکە شیعریان گۆڕیوەتەوە و ئاگاداری سەربردەی یەکدی بوونە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر - ژمارەی ٦ بەهاری ساڵی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.

نەسرین ئەربیللی

دیۆجین قەرەخانلوو

لە ئەدەبیاتی هاوچەرخی جیهانیدا، ئەگەر ئینگلیز بە ئیدیت ستویل، ئەمەریکاییەکان بە سیلڤیا بلات، عەرەب بە نازک مەلایکە، فارس بە فروغ فەروخزاد و تورک بە خالیدە ئەدیڤار شانازی بکەن، تورکمانیش شایستەی ئەوەن شانازی بە شاعیری پایە بەرزیانەوە دکتۆرە نەسرین عەتا ئەربیللی بکەن.

لە بنەماڵەیەکی رۆشنبیر و ئەدەب دۆستدا، کە باوکی عەتا رەشید، شاعیر بووە، بە تورکی و فارسی شیعری گوتووە، خاوەن کتێبخانەیەکی گەورە بوو - نەسرین لە ساڵی ١٩٣٤دا، چاوی بە دنیادا هەڵهێناوە و نەشونمای کردووە.

کاتێ قۆناغی خوێندنی سەرەتایی تەواو کرد، نەیتوانی درێژە بە خوێندنی بدات، بە هۆی هەلومەرجێکی تایبەتی و گشتی خۆیەوە، نەخۆشی و دابونەریتی کۆمەڵگای پاشکەوتوو، هەر بۆیەش چەندان ساڵ بەندە ئاسا لەناو ژینگەیەکی داخراودا ژیا، بەڵام ئەوەندەی پێ نەچوو بەهۆی بەهرە و تێکۆشانی خۆی فێری چەند زمانێک بوو، تورکی، ئینگلیزی و ئەڵمانی... بە رادەیەک کە شیعر بە زمانی ئینگلیزیش بنووسێت، بگرە خەڵاتێکیشی لە کێبڕکێیەکی شیعریدا لە ساڵی ١٩٥٦دا وەرگرت.

نەسرین ئەربیللی بە زانینی پێنج زمان بۆی رەخسا شاکارەکانی ئەدەبیاتی جیهان بخوێنێتەوە و مشتومالی بەهرە و ئەزموونی خۆی بکات. سەرباری ئەوەش بەهرەی هونەری شێوەکاریشی دەرکەوت و نیگارکێشێکی بە توانا و خاوەن پەرەمووچێکی جوانبەخشی لێ هەڵکەوت، هەر بۆیەش وێنە شیعرییەکانی زۆر بەرجەستە و ناسکن.

لە ساڵی ١٩٦٩دا کۆ شیعری (خەونی دەریا)ی بڵاو بۆوە، بەو کتێبە پلە و پایەیەکی بەرزی لە شیعری تورکمانی هاوچەرخدا دابین کرد.

نەسرینی هەستیار، داهێنەرانە وشەو بابەتی لە چامەکانیدا بەکار هێناوە و جیهانێکی تایبەتمەندی خۆی پێ ئافراندووە و مۆرکی ئازارکێشانی پێوەیە، هەڵبەتە ئەو ئازارە بەرجەستەیە لە هەموو شیعرەکانیدا، هەر لە منداڵییەوە لە ناخیدا رەگئاژۆیە. محەمەد مەردانی شاعیر، سەبارەت بەو دەڵێت: (هەر لە ئەزەلەوە چاوەڕوانە، کەسێک لە تیشکە دواییەکانی هەتاودا بیگەیەنێتە بەندەرە دیارەکان، کە شەپۆلەکان لێیان نابڕێتەوە، با هێور نابێتەوە، چونکە تینوویەتی بەتین بۆ زانین و نیوژدنی لە دایکبوونەوەی بەردەوام، هەمیشە بۆ دەریاوانی پاڵی پێوە دەنێت، هەرچەندە پیشەکیانەش دەزانێ، کە چ کۆسپ و ودیشوومە و باهۆزانێک چاوەڕێی کەشتییە بێ کەشتیڤانەکەی دەکا! جا سەیر نییە، گەر هاواری لێ هەڵسێ):

"لە چاوترووکانێکدا لێم بزر بووی
وەک شارەکانی چیرۆکەکان ئێستا دووری لێم
خۆشچێژی وەک ئاواتە دوورەکان
نهێنیداری وەک رێگە راکشاوەکانی بەر تریفەی مانگ
بەڵام من
هەموو بوونم حەسرەتە
هەر کە گوڵێک هەر بەیانییەک دەم بکاتەوە

داره سەرووەکانیش سەراسیمەن
هەورەکان چڕترن
گریش ژاکاوترە
منیش وەکو سەوزاییەکم لە ئاسمان..."

بێ سێ و دوو نەسرین ئەربیللی رابەری ئەدەبی ئافرەتانی هاوچەرخی تورکمانییە: چونکە راستگۆیانە و بوێرانە هەست و سۆزی ئافرەتانەی دەربڕیوە:

"کاتێ ماڵئاواییم لێی کرد
هەستم بە بۆشاییەکی مەزن لە ناخما کرد
چیاکانیش پڕی ناکەنەوە!
ئەرێ ئەوان نازانن
چەند دنیاو ژیانم بێ ئەو بەتاڵە!
ئەرێ ئەوان نازانن"

ئینجا ناچارە لە یارەکەی بپاڕێتەوە و هاوار بکا "بۆم بگەڕێوە":

"لە لێکترازانەوە زۆر هەوڵم دا فەرامۆشت بکەم
بەڵام برینی روحم سارێژ نابێتەوە
ئا لێرە بەجێمت هێشت
هەموو شەوێک خەونت پێوە دەبینم
هەڵدەستم بە تاسەی ئەوەی لە کانگای دڵەوە
بتگرمە کۆشم
ئێ دە وەرەوە بۆ لام ئیتر بە تەنیایی هەڵناکەم
دە وەرەوە بۆ لام دڵڕفێنەکەم و پێم بڵێ: هەر بۆ منی
هەرگیز فەرامۆشت ناکەم، زۆریش هەوڵم دا، بڕوا بکە،
هەر دەبێ لە تەکما بتبینم"

ئەم هۆزانڤانە هەر لە مێژە پەیوەندییەکی رووحانی قووڵی لەگەڵ (کەرکووک) - دڵی کوردستان - هەیە بە رادەی توانەوەی سۆفیانە لە عیشقیدا:

"بە درێژایی مشەختیم
چەند لە گەڵایەکی سیسی پایز دەچم!
کە باهۆز رایماڵیوە
منەی کەرکووک دەکەم
ئەگەر بمرم و نەیدۆزمەوە:
هەڵبەتە
بە ئاهێکی ساردەوە لە ناخمدا
بۆ خاکی نیشتمان دەمرم"

ئینجا عیشقی بۆ شاری کەرکووک گڕ دەگرێ لە غەریبیدا بەم رادەیە:

"ئاسمان خەڵتان لە خوێنە
خۆریش غەمگینانە ئاوا دەبێ
بە تارایەکی رەشباو خۆی پۆشیوە
درەوشانەوەکان تەفروتوونا دەبن
روحم حەسرەتێک دایدەگرێ
چاوانم فرمێسک دایدەگرێ
چاوانم فرمێسک دەبارێنن
بە تاسەی کەرکووکەوە
ئاوا بوون کۆڤان بنارم دەکا
کاتێکیش شالووران پۆل پۆل
بۆ هێلانەکانیان دەگەڕێنەوە
تارای تاریکی مێرگەکان دادەپۆشێ
جارێکی تر شەو تاریکتر دەبێ
پشکۆی نامۆیی لە هەموو ئەندامەکانم دەیلێسێتەوە
ئەڵێی گەڵایەکم
با هۆز دەمرفێنێ
گەر خاک دامپۆشێ و ژووانم
لەگەڵ کەرکووک نەیەتەدی:
جودایی لەم زێدەش لە ناخما دەجۆشێ"

نەسرینی هەستیار ئازار و خەونی مرۆڤایەتییانە گوزارشت دەکا، ئەم هەڵبژاردەیە پێویستی بە هیچ راڤەکردنێک نییە:

لەسەر زەمینێکی نادیارم
داری سەروو بڵند بۆتەوە
لەپەکانی بۆ ئاسمان راخراون
کانییەکانی ژیان دەتەقێننەوە
بەژێر پردە بەرینەکە دەگوزەرێن
منیش گوێم لە دەنگێکە
لە پردێکی کەڤرینی کۆنەوە دێ
ئاپۆرەیەکی مەردم
هەندێ روخساریان خۆشی دەنوێنێ

ئەدگارەکانی ئەوان کوێرەوەرییەکی ناپەساڵ
ئاپۆرەیەکی خەڵکان
هەندێ دەست بەتاڵ
ئەوانی تر
ئامرازی وێرانکردنی نادیار بە دەستیان
گا بەردان ورد و خاش دەکەن
پیرەمێردێک لە گۆشەیەک دەگری
لە ئەوپەڕی شاریشەوە
چریکەیەکی غەمگین هەڵدەستێ
قەلاشەق دەکا
یەکێک دەستی بە باڵم دەکەوێ
ئەو ساتە
لە خاکی خوێنی و
لە شنەی
بۆنی گولاوی نیشتمان دەزێتە رەگەکانم و
دەزانم لە چ شارێکم"
"خوناڤی خامەکەی فێری ژیانی کردم
ئەمەی کەوا ئەڤینی پیشان دام
خۆشی و ترشیمی رەنگدایەوە
تا ئاوهایە
چەندان نەتەوەو
خامە شکۆمەندیانی دەرباز کرد!
خامەیەک
وێنەی ئامانجەکانی ژیانمی کێشا.."
***
"هەر کە دەیجوور بەسەر دەشتاندا هەڵدەنیشێتەوە
دەرد و ئازارم پتر دەبن
ئاخ چەند نیگەرانە بە درێژایی رۆژگار چاوەڕێت بووم!
هەر کە هەستی تەنیایی قووڵتر بۆوە
زەمان و دڵم ئاوتیان دووبارە کردەوە
چونکە منەی واتایەکم لە ئاخمدا دەکرد
زانیم عیشق گەمەیەکی ترسناکە
خەڵکانی فرە دەیئەزموون
بەلام سەرکەوتووان زۆر کەمن"
***
رۆژگار توایەوە
هەر کە بوومەلێل داهات
دەبێ بتوانی بە رووی گەشەوە راوەستی؟"
گوڵێکی تر لە گوڵزاری ژیندا دەچنم
پێش گوزەری دوایین ساتی ئەم تەمەنە هیچەیە"
***
هەست بکە و بە ئەندازەی هەستکردنت
دواییینی ئاواتت بچێتەوە گوێی ژیانەوە
گوێ بگرە
ئەو ئەفسوونە پێوارەی کازیوە
دوایین نەوای تەمەنت دەژەنێت"
***
"هەر کە زانیم ژیان هیچە:
کۆڤانم وەک دارەخورما بڵندانە ورووژا
بۆ خەڵکانم بەجێ هێلا کە جارِ بدا:
کۆیلە ئاسا ژیا: تا ئازادانە بمرێ"
***
"ویستم لە رووی جیهاندا بچریکێنم
بروا مەکە بە خۆشی
ژیان خەیاڵە
ئاوات و خەونەکانمی تەفروتوونا کرد
کەچی گەلاکانیشی شین نەبۆوە"
***
"دەزانم ژیان گەمەیەکی ترسناکە
گەر جەختانە بیکەی، دەیقۆزێتەوە
بەلام چ بیقۆزێتەوە چ بیدۆڕێنێ
یەک ئاکامە
لە هیچەوە هاتووینە
هەر بۆیشی دەگەڕێینەوە"

سەرچاوەکان:

١- قارداشلق (الاخاء) ع (٧) ١٩٦٠ المأساة والمعاناة في شعر نسرين عطا أربيلي/ بقلم: قحطان الهرمزي.
٢- من أدب التركمان/ وحيد الدين بهاء الدين/ ١٩٦٢ بغداد.
٣- ملامح من الشعر التركماني المعاصر في العراق/ محمد مردان/ ١٩٨٥ بغداد.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری (بارش) ژمارە (٥) وەرگیراوە.

عەلی حەریری

بەدران ئەحمەد حەبیب *

یەکێک لە کێشەکانی نووسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی، کێشەی کەمی یان نەبوونی زانیاریی راست و بەڵگەدارە. کەسێک بیەوێ لەبارەی شاعیر یان رووناکبیرێکی بۆ نموونە سەدەی نۆزدەیەمەوە بنووسێ، کە سەدەیەکی نێزیکە لێمان، کەمترین زانیاریی لەبارەی ژیان و ژینگەی ئەو شاعیرە یان ئەو رووناکبیردوە دەست ناکەوێ[1]. ئەمەش زۆر هۆی هەیە، لەوانە: دەستنووسی زانا و رۆشنبیرانی کورد بۆ ماوەیەکی زۆر نەپارێزراون، دەستنووسی کوردی زۆربەیان دوای ماوەیەک لە مردنی دانەریان، سەبارەت بە دواکەوتوویی و نەخوێندەواریی کۆمەڵگەوە نرخیان نەزانراوە و فەوتاون. هەروەها کەمیی بنکەی زانیاری لە کوردستان لە لایەک و بەردەوامبوونی ناجێگیریی سیاسی لە لایەکی ترەوە، هۆی تر بوونە لەوەی زۆربەی بەڵگە و دەستنووسە کوردییەکان بفەوتێن، یان بەمەلا و بەولادا بڵاو ببنەوە و جارێکی تر نەکەونەوە دەست.

جگە لەمانە، تا ئێستا لەلای لێکۆڵەوانی خۆماڵیدا تاک و تەرا جارێک نەبێ، نەبووە بەباو کەوا خوێندنەوەی ورد و توێژینەوەی زانستییانەی دەق، بکرێ بەبنەوێ بۆ ناسینەوەی ئەو چاخەی نووسەرێک یان ئەدیبێکی تێدا ژیاوە، ئەمەش بەر لە هەر شتی تر لە ئەنجامی کەمیی پسپۆڕییەوە دێت. گومانی تێدا نییە کەوا دەقی نووسین باشترین بەڵگەیە بۆ ناسینی کەسایەتیی نووسەر یان ناسینەوەی ئەو چاخەی تێیدا ژیاوە. بۆ نموونە تا ئەم سالانەی دوایی وا باو بوو، بابایەکی وەک نالی لە سالی ١٨٥٦دا کۆچی دوایی کردووە، مێژووی لە دایکبوونیشی بەسالی ١٨٠٠ دەستنیشان کرابوو، ئەگەر وابێ دەبێ ئەم پیاوە تەنیا ٥٦ سال ژیابێ لە کاتێکدا چەندین شیعر لە دیوانی ئەودا هەن ئاماژە بەتەمەنێکی زیاتر لە حەفتا سالی دەکەن. تا خۆشبەختانە لەم ماوانەی دواییدا، بەپێی کتێبێکی چاپکراوی سەردەمی عوسمانییەوە دەرکەوت نالی تا سالی ١٨٧٣ لە ژیاندا بووە[2].

باشە ئەگەر حالی نالی و حاجی وا بێ، کە هەردووکیان لە سەدەی نۆزدەیەمدا ژیاون، دەبێ حالی رووناکبیرانی سەدەکانی پێشوو بۆ نموونە عەلی حەریری چۆن بێ، کە چەندان سەدە بەر لەوان ژیاوە! ئەوەتا یەکێک دەڵێ عەلی حەریری لە سەدەی یازدەیەمدا ژیاوە، ئەوی تر دەڵێ نەخێر سەدەی پازدەیەم، سێیەم دەڵێ نەخێر سەدەی شازدەیەم، یەکێک دەڵێ خەڵکی هەکارییە، دووەم دەڵێ نەخێر هەریرییە! یەکێک دەڵی گۆڕەکەی لە شارۆچکەی هەریری باکووری رۆژهەلاتی هەولێرە، دووەم دەڵێ نەخێر دەبێ لە شام مردبێ! هەشە گوتوویەتی عەلی حەریری هەر نەبووە.

هەڵبەت من پسپۆڕ و لێکۆڵەوەی ئەدەبی کوردی نیم تا لافی شارەزایی لێ بدەم، بەڵام وەک خوێنەرێکی ئەدەبی کۆن و ئارەزوومەندێکی ناسینی رابردووی میللەتەکەم، وەک زۆر کەسی تر بەردەوام بەرئەنجامی رامان و تاوتوێکردنم لەلا دروست دەبێ و ناشیانووسمەوە، بەڵام ئەم جارەیان هەوڵم دا بۆچوون و بیرکردنەوەی خۆم لەبارەی

عەلی حەریرییەوە بەفیرۆ نەدەم و پێشکێشی خوێنەرانی بکەم، لەوانەیە سوودێکی ببێ. واش دەزانم کەوا ئەم شاعیرە لە هەموو شاعیرانی کۆنی کوردی زیاتر پێویستی بە لێکۆڵینەوەی ورد و بیندرێژ هەیە.

راستت دەوێ، کێشەی عەلی حەریری کێشەیەکی گەورەیە، جگە لە کەمیی زانیاری لەبارەی ژیانی خۆیەوە، تا ئێستە ژمارەیەکی کەمیش لە بەرهەمەکانی گەیشتوونەتە دەستمان و بەشی لێکۆڵینەوەی تێروتەژی ناکەن. دەبێ لەم هەلەدا دەسخۆشی لە بەرێزان عەبدورەقیب یوسف و محەمەد عەلی قەرەداغی بکرێ، کە هەر یەکە و چەند شیعرێکی ئەم پیاوەیان دۆزیوەتەوە، بەمەش سەرەداوێکیان داوەتە دەستی لێکۆڵەوان بۆ گەیشتن بە هەندێک راستی لەبارەی هزر و ژیان و سەردەمی ژیانییەوە.

لەبارەی کەمیی بەرهەمی عەلی حەریرییەوە، زەینی مرۆڤی ئاسایی بۆ تاکە هۆیەک دەروات، ئەویش دووریی ئەو سەردەمەیە کە تێیدا ژیاوە، سەدەی پازدەیەم و شازدەیەم، یان وەک هەندێ کەس دەیڵێن بەولاوەتریش واتە سەدەی یازدەیەم. راستە، لەبەرئەوەی چەندی دوورتر بەرەودوا بگەرێینەوە، بەڵگە و شوێنەوار و دەستهاوێژ کەمتر دەبنەوە، مێژوو تاریک و لێڵتر خۆی دەنوێنێ و رێچکۆڵەکان زیاتر ون دەبن. بەڵام من هۆیەکی تریشم لە زەیندایە، کە یاریدەر بووە بۆ زوو فەوتانی شیعری عەلی حەریری، ئەویش ئەوەیە ئەم پیاوە لە ناوچەیەکدا شیعری بەزاراوەی کرمانجیی سەروو نووسیوە، کە زۆربەی خەڵکەکەی بە کرمانجیی خواروو دەدوێن. ئەمەش دەرفەتی نووسینەوە و پاراستنی بەرهەمی ئەوی لە لای خوێندەوارانی سەردەمەکەیدا، هەروەها دوای ئەو سەردەمە کەمتر کردووەتەوە. بەرهەمێک، کە زۆربەی خەڵک باش لێی حاڵی نەبن و چێژی لێ نەبینن ناشینووسنەوە. ئەمە بۆ زۆربە، هەڵبەت تاک و تەرای بەدەریش لەم بڕیارە هەبووە، کە شارەزای دیالەکتە کوردییە جیاوازەکان بووە و چێژی لە ئەدەبیاتی هەموو کوردی وەرگرتووە. ئێستە لە سەردەمی پەرەسەندنی تێکەڵاویشدا ئەم راستییە هەر وەک خۆی بەردەوامە. بەپوختی، هەڵکەوتنی شارۆکەی هەریر لە سەر سنووری لە یەک جیاکەرەوەی هەردوو دیالەکتی کرمانجیی سەروو و خوارووودا، عەلی حەریری کردووە بە عەلی قوربانی.

جگە لەمە تا ئێستە دەقی شیعرەکانی حەریریمان بەشێوەی راست و دروستی خۆیان بەدەست نەگەیشتووە، ئەگەر مرۆڤ لەو چەند دەقە کەمەی بەردەست ورد ببێتەوە بۆی دەردەکەوێ، زۆربەیان جێ پەنجەی نووسەرەوەی دەقەکانیان بەسەرەوە دیارە، کە سەر بەزاراوەی کرمانجیی خواروو (سۆرانی) بوونە. هەر ئەم جێ پەنجەیەشە وای کردووە هەندێک کەس باوەڕی ئەوەیان لەلا پەیدا ببێ، کە عەلی حەریری لە بنەڕەتەوە شوێنەواری دیالەکتیی کرمانجیی خواروو بەسەر زمانی شیعرەکانیەوە هەبووە، بەڵام پێچەوانەی ئەم دۆخەش هەیە، دەقی وا بڵاو کراونەتەوە شوێنەواری شێوەزاری بادینانی بەسەریانەوە دەبینرێ. وەک گوتم ئەمەش هەر کاری نووسەرەوەیە. بەسەرنجدانی خۆم بۆم دەرکەوتووە، عەلی حەریری بەزاراوەیەک شیعری نووسیوە، کە بڕبڕەی پشتی کرمانجی سەروو بووە و لە شیعرەکانیشیدا ئەمە تەواو روونە، هەروەها هەندێک شوێنەواری ئاخاوتنی کرمانجیی خوارووش بەسەر شیعرەکانەوە دەبینرێ، کە وابزانم ئەمانە لە بنەڕەتەوە هەبوونە و رەنگە دەسکاری شاعیر خۆی بن. پاشان بەڵگەی ئەمانە دەخەینە روو.

بارێکی سەرنجراکێشی تر هەیە کە رۆڵی هەبووە لە نەپارێزرانی بەرهەمی عەلی حەریریدا، ئەویش ئەوەیە تا ئێستە هیچ بەرهەمێکی ئەم پیاوە لە رێگەی کوردستانی باکوورەوە نەگەیشتووەتە دەستمان، تەنانەت ئەو رۆژهەڵاتناسانەی بەرهەمی مەلای جزیری و فەقێ تەیران و ئەحمەدی خانییان لەناو کوردەکانی باکووردا بەرهەڤ کردووە، هیچی راستەقینەیان لە بەرهەمی عەلی حەریری دەست نەکەوتووە، مەگەر بەهەڵە بڕێک شیعریان دابێتە پاڵی، یان هەندێک زانیاریی چەوتیان لەبارەی شوێنی ژیانییەوە تۆمار کردبێ. ئەم حاڵەتە وای کردووە هەندێک کەس بگەنە ئەو بەرئەنجامەی کەوا دەبێ عەلی حەریری لە ناوچەکانی کوردستانی باکووردا کەم ناسرا بێ، بۆیەش لە ئەنجامدا دەرفەتی ئەوە بۆ شیعرەکانی نەبووە لەناو خوێندەوارانی باکووردا ئەم دەست ئەو دەست بکەن و هەڵبگیرێن. بەپێی ئەو باوەڕە، ئەو قووڵاییە جوگرافییە لە

سەردەمانی پێشوودا پێویست بووە بۆ جەماوەربەتیی عەلی حەریری و پاراستنی بەرهەمەکانی.

بەڵام پێچەوانەی ئەم بۆچوونەش هەیە، ئەحمەدی خانی لە سەدەی حەڤدەیەمدا (١٦٥٠-١٧٠٦) و لە شاری بایەزیدی دەڤەری هەکارییەوە، عەلی حەریریی بە کەڵەشاعیری پێش خۆی ناساندووە و لە نێوان مەلای جزیری و فەقێ تەیراندا ریزی کردووە:

بیناڤە رحا مەلێ جزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری
کەیفەک وە بدا فەقیهێ تەیران
حەتا بئەبەد بمایە حەیران

هەر کامی راست بێ، چ ئەوەی عەلی حەریری لەناو کوردی باکووردا بەناوبانگ بووبێ یان نا، تێپەڕینی سەردەمانی درێژ و ناجێگیریی کۆمەڵایەتی لە کوردستاندا، رۆڵی مەزنیان لە کوێربوونەوەی شوێنەوار و نەمانی زانیاری لەبارەی بەرهەم و ژین و ژینگەی ئەو شاعیرەدا گێڕاوە. تەنانەت ئەحمەدی خانی خۆیشی، مەم و زین و نووبارەکەی لێ دەرکەی، ژمارەیەکی کەم لە شیعرەکانی گەیشتوونەتە ئەمڕۆ. لەم رووەوە حاڵی خانی لە حاڵی حەریری زۆر خۆشتر نییە. بەگشتی دەتوانین بڵێین پارێزرانی ئەدەبیاتی کۆنی کوردی، بەشی زۆری دەگەڕێتەوە بۆ رێکەوت و هەلی دەگمەن، نەک لێهاتوویی کۆمەڵی کوردەواری.

لەناو کورددا، حاجی قادری کۆیی دووەمین کەسە دوای ئەحمەدی خانی، ناوی عەلی حەریری هێناوە. حاجی بەکورتی و بەپوختی گوتوویەتی کەوا عەلی حەریری خەڵکی کوێیە! دەبوایە ئەم بەڵگەیەش لە زووەوە بەس بێ بۆ بڕینەوەی مشتومڕ لە بارەی نشینگە و زێدی عەلی حەریرییەوە:

دوو عەلێن شاعیرن وەکو حەسان
بەردەشان و حەریرە مەسکەنیان

ئەو بۆچوونەی بەدوای شوێنێکی تر بەناوی حەریر لە باکووری کوردستاندا دەگەڕێ و نایدۆزێتەوە، لەوەوە سەرچاوە دەگرێ، کە شیعرەکانی عەلی حەریری بەزاراوەیەک نووسراون، زۆر دوورە لە زمانی ئاخاوتنی ئەمڕۆی ناوچەی حەریر. لە خوێندنەوەی ئەو چەند دەقە کەمەی هەمانە، وەک گوتمان ئەوە زۆر ئاشکرا و خوویایە کە عەلی حەریری بەزاراوەی کرمانجیی سەرووی ناوچەکانی باکووری کوردستان شیعری نووسیوە، نەک شێوەی ئاخاوتنی ناوچەی بادینانی کوردستانی باشوور. ئەم راستییەش پرسیارێکی لەلای زۆر کەس ورووژاندووە دەڵێ: ئاخۆ عەلی حەریری خۆی یان بنەماڵەکەی بە بنەڕەت خەڵکی سەروو بوونە و کۆچیان کردووە بۆ ئەم شوێنە یاخۆ خۆی سەر بە زاراوەی کرمانجیی خواروە (سۆرانی) و ئەو کاتە و لەو شوێنەدا، زمانی ئەدەب زاراوەی کرمانجیی سەرووی شێوەی بۆتانی بووە و عەلیش شیعری خۆی بەم شێوەزارە نووسیوە، بۆ ئەمەش مەولەویی تاوەگۆزی بەبەڵگە دەهێننەوە، کە ناوچەکەی وەک ئاخاوتن سەر بەزاراوەی کرمانجیی خواروو بووە، بەڵام خۆی بەزاراوەی گۆرانی شیعری نووسیوە لەبەرئەوەی زاراوەی گۆرانی لە سەردەمی مەولەویدا زمانی ئەدەب بووە. هەندێک کەس بۆ ئەوەش رۆیشتوون ئاخۆ دەبێ خەڵکی حەریر لەو سەردەمانەدا بەشێوەی کرمانجیی سەروو نەدوابن! ئەگەر هەمووشیان نەبێ هەندێکیان! ئەم بۆچوونانە هەموویان رێیان تێ دەچێ و شایەنی لەسەر وەستانن، بەڵام دەبێ کامیان نێزیکتر بێ لە راستییەوە! ئەمەیان دوایی دێینەوە سەری.

با بگەڕێینەوە لای حاجی قادر، هەر لەو قەسیدەیەدا کە بە (شاسواری بەلاغەتی کوردان) دەست پێ دەکا، بەر لەوەی بگاتە باسی عەلی حەریری و عەلی بەردەشانی، لە شوێنێکی تریشدا سووکە ئاماژەیەک بەعەلی حەریری دەکات، ئەویش لە بواری ناوهێنانی مەلای جزیریدا:

لە جزیرە یەکێکە شێخ ئەحمەد
ساحێبی ناو و مورشیدی ئەرشەد
ئەوی جامی گوتوویەتی ئەمەیە
"پیر مردی بدیدە ام ز جزیر
نیک مردی بدیدە ام ز حریر"

واتەی بەیتە فارسییەکە ئەمەیە: پیرەمێردێکم بینی لە جزیر، پیاو باشێکم بینی لە حەریر.

هەڵبەتە حاجی قادر لەم شیعرەدا بۆ نیشاندانی گەورەیی شێخ ئەحمەدی جزیری، کە ناسراوە بەمەلای جزیری، ئاماژە بە بەیتە شیعرێکی جامی دەکات. نوورەدین عەبدورەحمانی جامی یەکێکە لە شاعیر و رۆشنبیرانی گەورەی فارس لە سەدەی پازدەیەمدا (١٤١٣ - ١٤٩٢). زانراوە کە جامی ساڵی ١٤٧٣ چووە بۆ سەفەری حەج. گەشتەکەی لە خوراسانەوە دەست پێ کردووە، بە رێگەی هەمەدان و کوردستانەوە چووە بۆ بەغدا و کەربەلا و نەجەف و لەوێشەوە گەیشتووەتە وڵاتی حیجاز، لەو لاشەوە لە گەڕانەوەدا بە دیمەشق و حەلەبدا هاتووەتەوە و پاشان لە رێگەی کوردستانەوە چووەتە تەورێز. وەک دەڵێن جامی ماوەی ٤٥ رۆژ لە دیمەشقدا ماوەتەوە، لە شوێنەکانی تری وەک بەغدا و حەلەبیشدا زۆرماوەتەوە، زانا و رۆشنبیرانی ئەو سەردەمە سەردانیان کردووە و دیاریان بۆ بردووە و کۆڕ و دانیشتنیان لەگەڵیدا ساز داوە. گەورەپیاوانی دەسەڵات لە هەموو شوێنێکدا رێزیان لێی ناوە و میوانداریيان کردووە. جامی لەم گەشتەدا ٣٠٠ سواری لەگەڵدا بووە بۆ پاسەوانی و خزمەت.

بەپێی بۆچوونی حاجی قادر ئەو کەسەی لە جزیردا بینراوە مەلای جزیری لەمەڕ خۆمان بووە. جزیرە و حەلەب لە یەکەوە نیزیکن و هیچ دوور نییە مەلا یەکێک بووبێ لەو زانا و رۆشنبیرانەی سەردانی جامییان کردووە لە حەلەب، یان جامی خۆی لەو گەشت و گەڕانەیدا بەجزیردا تێ پەڕیوە.

بۆچوونی عەلائەدین سەجادی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، زیاتر بەلای ئەوەدایە جامی چووبێتە جزیر. هەر بەپێی بۆچوونی سەجادی، پیاوەکەی لە حەریردا بینراوە دەبێ عەلی حەریری بێ. ئەم بۆچوونە بە لای منەوە بۆچوونێکە تەواو پەسەند و جێ سەرنجە. حاجیش رەنگە بۆیە روونی نەکردبێتەوە ئەو مێرخاسەی حەریر کێیە، چونکە هەر خۆی دوای چەند بابەتێک دێتە سەر باسی عەلی حەریری و ئەم پرسەی بۆ تێگەیشتن و لێکدانەوەی خوێنەر بەجێ هێشتووە. بەپێی قسەی مامۆستا سەجادی، جامی بە هەولێردا تێ پەڕیوە. دیارە حەریریش ناوەندێکی دەسەڵاتی ئەو سەردەمە بووە و میرانی سۆران فەرمانیان تێدا گێڕاوە، دوور نییە جامی لای دابێتە حەریر و میرانی سۆران رێزیان لێ گرتبێ، کە ئەو سەردەمە شا عەلی بەگ میری حەریر بووە، ئەم شا عەلی بەگە دەکاتە باوکی میری بەناوبانگ میر سەیدی، کە لەمەودوا لێی دەدوێین.

حاجی کەسێک نەبووە لە خۆیەوە و بێ بەڵگە بدوێ. دەبێ ئەم تێگەیشتنە لە شیعرەکەی جامی دەماودەم هاتبێ و حاجی لە خەڵکی تردەوە بیستبێ. ئاشکرایە حاجی قادر چ لە شارەکەی خۆیدا (کۆیە) و چ لە ناوچەی باڵەکایەتی یان موکریاندا، کە دەرسی تێدا خوێندوون و بە ساڵان تێیاندا ماوەتەوە، هاودەمی زانا و رۆشنبیرانی سەردەمی خۆی بووە، پاشانیش لە ئەستەنبووڵ کە ئەم شیعرەی تێدا نووسیوە (واتە: شاسواری بەلاغەتی کوردان) لەگەڵ رۆشنبیرانی هەموو دەڤەرێکی کوردستاندا سەری پێوەندی هەبووە و زانیاریی گۆڕیوەتەوە، بۆیە ناشێ ئەم قسەیەی حاجی بەقسەیەکی بێ سەرچاوە و بێ بەڵگە دابنرێت و پشتی پێ نەبەسترێ.

ئەو کاتەی جامی ئەم قسەیەی کردووە تەمەنی خۆی نیزیکەی شێست ساڵ بووە. بەم پێیە تەمەنی مەلای جزیریش (کە پیرەمێردێک بووە) دەبێ لە دەوری حەفتا ساڵ یان زیاتر بووبێ، ئەو پیاوخاسەی حەریریش دەبێ دەوری ٣٠ ساڵێک بووبێ و بەشی ئەوەی کردبێ لە تێگەیشتن و فامیندا بەرادەیەک چووبێتە سەرەوە، شاعیرێکی وەک جامی پێی سەرسام بێ و دوایە لە شیعردا ئاماژەی پێ بدات. گومان لەوەدا نییە مەلای جزیری عارف و مەتەسەوف و شاعیرێکی باڵادەستی سەردەمی خۆی بووە، بەهەمان شێوەش ئەو چەند ژمارە کەمەی بەرهەمی عەلی حەریری کە بەدەست گەیشتوون بەسن بۆ شایەدیی لێهاتوویی حەریری لە شیعر و هزردا.

بەپێی ئەم بەراورد و بەرئەنجامانە، دەبێ عەلی حەریری لە دەوری ساڵی ١٤٤٠ پێشتر پاشتر بەچەند ساڵێک، لە دایک بووبێ و هاوچەرخی فەرمانڕەوایی شا عەلی بەگ و کوڕەکانی بووبێ، کە سەردەمی گەشانەوەی یەکەمجاری میرایەتی سۆران لەوێوە دەست پێ دەکات. بەپێی مێژووی میرانی سۆرانی حوسێن حوزنی موکریانی، شا عەلی بەگ لە ژیانی خۆیدا بەرێوەبردنی میرنشینەکەی بەسەر هەر سێ کوڕەکانیدا دابەش کردووە. پاش مردنیشی، ئەم کوڕانە یەک لەدوای یەکتر دەسەڵاتیان لە شوێنی باوکیاندا بەڕێوە

بردووە. میر سەید عەلی یان وەک لە ناو خەڵکدا باو بووە میر سەیدی، سێیەم و دوا برا بووە دەسەڵاتی سۆرانی بەدەستەوە گرتووە. ئەو میر سەیدییە بە مێرخاسی و دەست کراوەیی ناسراوە و لەناو خەڵکدا خۆشەویست و جێ متمانە و بڕوا بووە، یەکێک لە مێرخاسییە بەناوبانگەکانی ئەوە بووە، کاتێ میر عیسای برای بەدەستی میر بوداقی بابان کوژراوە، لە کەڵکەڵەی ئەوەدا بووە تۆڵەی خوێنی برای خۆی بکاتەوە، بەڵام لە بەردەم هێرش و پەلاماری میر بوداقدا بەرگری پێ نەکراوە و هەڵاتووە، تا دوا جار دەسەڵاتی لە کیس چووە و بەرەو کێوان تێی تەقاندووە. بەڵام سەیدی بەردەوام هەر لە بیر و پلانی ئەوەدا بووە میر بوداق بکوژێ و بگەڕێتەوە سەر جێگە و پایەی خۆی، تا ڕۆژێکیان میر بوداقی لە خۆرازی چووەتە دەشتودەر بەنیازی ڕاو و نێچیروانی، ئیتر بێ ئەوەی ئاگای لە خۆی بێ، بەسەر پارێزی میر سەیدیدا کەوتووە و میر بوداق و تێکڕای پاسەوان و نۆکەرەکانی کوژراون و میر سەیدی هاتووەتەوە سەر دەسەڵات. ئەم مێرخاسییە متمانەی خەڵکی بە میر سەیدی زیاتر کردووە. جگە لەم ڕووداوە، لە سەردەمی میر سەیدیدا ناوچەی سۆران ئارامی و پێشکەوتنی زۆری بەخۆوە بینیوە و ژیان لە هەموو ڕوویێکەوە بووژاوەتەوە. ئەم میرە بایەخی بەخوێندەواری و بنکەی ئاینی داوە و زانا و ڕۆشنبیرانی لە خۆی کۆ کردووەتەوە.

دەسەڵاتی میر سەیدی درێژەی هەبووە تا دەمی شەڕی چالدێران و دواتریش. ئەوە بوو لەو شەڕەدا (ساڵی ١٥١٤) عوسمانی بردیانەوە و سەفەوی شکان، ئەمە هەلی بۆ ناوچە کوردنشینەکان ڕەخساند بۆ ئەوەی لەمپەڕ تا ئەوپەڕی کوردستان دژی سەفەوی ڕاپەڕن و لە وڵات وەدەریان نێن. میرە کوردەکان هەریەکە و لەناوچەی خۆیەوە هێرشیان بردە سەر بنکەکانی دەسەڵاتی سەفەوی و ئاڵای دەوڵەتی عوسمانییان بەرزکردەوە. میر سەیدی لەمەڕ خۆمان، هەولێر و کەرکوک و مووسڵ دەگرێ، کە هەموویان ناوچەی ژێردەستی سەفەوی بوون. ئاشکرایە کورد بەهۆی جیاوازی مەزهەبەوە کەیفیان بەدەسەڵاتی سەفەوی نەدەهات، ئەمە جگە لە زوڵم و زۆری قزڵباش، کە لە مێژوودا زۆر باس کراوە.

دەگوترێ کەوا میر سەیدی کاتێ گەمارۆی هەولێری داوە، میرەکانی قزڵباش (قزڵباش واتە: کڵاوسوور) نەیانویستووە قەڵا بەدەستەوە بدەن، بەتوندی بەرگری و شەڕیان کردووە. میر سەیدی بۆ ماوەی شەش مانگ قەڵای هەولێری لە گەمارۆ کێشاوە و لەو ماوەیەدا مزگەوتێکی لە بنەپاڵی قەڵادا ڕۆناوە و خێڵانی ئەو ناوەی هان داوە بۆ ئەوەی لە دەوری قەڵادا خانوو دروست بکەن و نیشتەجێ بێن. هەروەها کەرکوک و مووسڵی گرتووە و مامەڵەی لەگەڵ خەڵکدا باش بووە، بەمەش بووە بە مایەی ڕێز و متمانەیان. میر سەیدی لە ساڵی ١٥١٦دا سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاندووە و دەوڵەتی سەفەویش دانی پێدا ناوە، بەمەرجێ دژی ئەوان پەیمان لەگەڵ کەسدا نەبەستێ و یارمەتی ناحەزانیان نەدا. ئەم میرە تا ساڵی ١٥٢٥ دەسەڵاتی گێڕاوە و لەو مێژووەدا مردووە.

لە دوای شەڕی چالدێراندا، میرانی کوردستانی ناوەڕاست و باشوور بەئازادی و سەربەخۆیی ژیاون. میرنشینە کوردییەکان هەر بەشێوەیەکی ڕواڵەتی سەر بەدەوڵەتی عوسمانی بوونە، ئەگەرنا بەسەرفرازیی خۆیان هەڵسوکەوتیان کردووە و پێوەندییان بەستووە. دوای ئەوەی سوڵتان سلێمانی قانوونی لە ساڵی ١٥٣٤دا بەغدای گرتووە، بە هەولێردا گەڕاوەتەوە بۆ ئەستەنبووڵ و بەدەم ڕێوە ناوچەی سۆرانیشی گرتووە. لە هەولێردا میر عیزەدین شێری میری سۆرانی کوشتووە کە کوڕی میر سەیدی بووە، ئەویش بەبیانووی ئەوەی ئەم میرە پێوەندیی لەگەڵ سەفەوییەکاندا گرێ داوە و نامەی لە شا تاهماسبی سەفەوییەوە بۆ هاتووە. سوڵتان سلێمان هەر بەوەندە نەوەستاوە کە میری سۆرانی کوشتووە بگرە فەرمانڕەوایی هەولێریشی لەم بنەماڵەیە ساندووەتەوە و داویەتی بە حوسێن بەگی ئێزیدی و هەریریشی خستووەتە سەر هەولێر، واتە خستوویەتیە ژێر دەستی میری ئێزیدییان. لەبەرئەوەی سەفەوییەکان پێشتر کوشتاریان لە ئێزیدییەکاندا کردووە و سوڵتانی عوسمانی دڵنیا بووە میری ئێزیدی بەم هۆیەوە پێوەندی لەگەڵ شای ئێراندا نابەستێ.

ئەو قسەیە زۆر بەجێیە کە دەڵێ میرانی کورد لە نێوان دەسەڵاتی ئێرانی و عوسمانیدا بەشێوەی هەلپەرستانە ژیاون، ئەمەش هەڵبەت بۆ ئەو ئامانجە بووە تا لەم نێوانەدا

ئازادیی خۆیان دەستەبەر بکەن. راستت دەوێ ئەگەر سەیری مێژووی سەردەمانی دوای شەڕی چالدێران بکەی دەبینی، سەپانی دەسەڵاتی عوسمانی لەو ناوچانەی تازە لە ستەمی سەفەوی رزگاربووبوون، پرسێکە هەر رووی نەداوە. میرنشینە کوردییەکان هەر بەڕواڵەت و زارەکی چووبوونە پاڵ داگیرکەری تازەوە کە عوسمانی بوو، ئەگینا بەکەیفی خۆیان کاروباریان بەڕێوە بردووە و فەرمانیان لە کەس وەرنەگرتووە. بەتایبەتی میرانی سۆران گوێیان بەکەس نەداوە جا چ سەفەوی بێ یان عوسمانی. ئەمە ئەو سەردەمەیە کە حاجی قادری کۆیی لە شیعردا باسی دەکا و دەڵێ: کوا ئەو دەمەی کە کوردان ئازاد و سەربەخۆ بوون!

وەک گوتمان عەلی حەریری لە سەردەمی گەشانەوەی یەکەمی دەسەڵاتی میرایەتیی سۆراندا، واتە لە سەردەمی شا عەلی بەگ و کوڕانیدا ژیاوە، کە دەبێ لەگەڵ ئەم گەشانەوە سیاسییەدا، شیعر و ئەدەب و ئاوەدانکاریش گەشابنەوە و پەرەیان سەندبێ و خەڵک لە گشت لاوە روویان لەو هەوارە ئاوەدانە کردبێ. وا دیارە شێخ عەلیی لەمەڕ خۆشمان بە جوامێری و ئانبدیی و ئاین پەروەریی میر سەیدی سەرسام و خۆشحاڵ بووە و شیعری بۆ گوتووە و پەسنی داوە:

دلێ مەحزوون کیفارەت بیت
کە ئیمشەب تازە میهمان تێت
بمزگینی بشارەت بیت
کە میهمان جانێ جانان تێت
کە میهمان جانێ جانانە
لسەر چەشمێ مە میهمانە
بمالا جوملەیێ خانە
کە شاهێ جوملەیێ خان تێت
وەرە ئەی شاهیدێ شیرین
ژ عیشقا تە دل ئێخسیرین
بجان مەنزلگەهێ میرین
تەڵەبکارن کە سوڵتان تێت

تا دەگاتە ئەوەی دەڵێ:

بفریاد و بهاوارە
ژ دەست ئاهان من ئەو کارە
مە لازم بەندەیێ ژارە
ژ سەیدیێ چ فەرمان تێت
سەیدی حەق نەزەر ڤێرا
تە ئیقلیمان عەلەم گێرا
قەتارا گەوهەران ڤێرا
ژ نیڤ کانا بەدەخشان تێت

هێنانی ناوی میر سەیدی دووجار لەم شیعرەدا، بەڵگەیە بۆ ئەوەی عەلی حەریری هاوچەرخی ئەو بووە. سەرتاپێی ئەم شیعرە رووی دەمی ئاخاوتن لەم میرەیە و باس باسی ژیان و حاڵی ئەو سەردەمەیە. وەک لە سەرەتاوە گوتم ئەگەر وردبوونەوە لە دەقی نووسین و بەراوردکردن لەگەڵ مێژووی کۆمەڵایەتیدا بکرایە بە رێبازگەی لێکۆڵینەوە لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، ئەوا لەمێژبوو ئەو تەمومژەی گەمارۆی ژیان و ژینگەی عەلی حەریرییان داوە، رەوبیوونەوە و شێخ عەلی بایەخ و شوێنی شیاوی خۆی وەرگرتبوو. بۆ نموونە کە دەڵێ "خەراجا ئیسفەهان دیسا، ژ خواجان خالی مان کیسە" ئاشکرایە باس لە زوڵم و خەڵک رووتاندنەوە و باج کۆکردنەوەی قزڵباش دەکات، کەوا دیارە گەیشتووەتە رادەی ئەوەی کیسەی خواجە عەلیشیان خاڵی کردووە.

پرسێکی تریش هەیە سەرنجی ئەوانەی رانەکێشاوە، کە لە عەلی حەریری دواون، ئەویش دێڕە شیعرە بەناوبانگەکەی حاجییە کە ناوی عەلی حەریری و عەلی بەردەشانیی بەیەکەوە هێناوە و چواندوونی بە شاعیری چاخی جاهیلی و دەستپێکی سەرهەڵدانی ئیسلام: حەسانی کوڕی سابیت.

زانراوە کە حەسان لە سەردەمی پێش ئیسلامدا لەدایک بووە و تا ساڵی ٥٤ی کۆچی ژیاوە. لە مێژووی ئەدەبی عەرەبیدا، بەشاعیری شانازی و پەسن و پێدا هەڵگوتن بە گەورەپیاو و میرانی سەردەمی خۆی ناسراوە، حەسان بە پاشایانی غەسان و حیرەیدا هەڵگوتووە. مێژوونووسێکی ئەدەبی عەرەبی دەڵێ: کاتێ مرۆڤ بەخۆوە نازینی حەسان دەخوێنێتەوە هەست دەکات ئەم بەخۆوە نازینە لە سینەیەوە دێتە دەر. شاعیر بەچاوی خۆ بەزل زانی و گاڵتە پێ کردنەوە سەیری دوژمن و ناحەزانی خۆی کردووە و بەنەڕەی

دەنگ گوێی كاس كردوون:

لساني وسيفي صارمان كلاهما ويبلغ ما لايبلغ السيف مذودي

واتە: زمان و شمشێرم هەردووكیان تیژن، زمانم بۆ بەرگری دەگاتە ئەو شوێنەی شمشێرم نایگاتێ.

حەسانی كوڕی سابیت لە سەردەمی ئیسلامدا شاعیرێكی ڕێز لێ گیراو بووە و بەشاعیری پێغەمبەرایەتی ناسراوە. پەسنی پێغەمبەری ئیسلامی داوە و بەرگریی لە ئاینەكەی كردووە و پەلاماری قورەیشییە ناحەزەكانی داوە، هەروەها حەسان بەخەلیفە و سەحابەكانی پێغەمبەریدا هەڵگوتووە، بەهەمان گەرموگوڕیش لە كۆڕ و جڤاتی بادە و مەینۆشی دواوە.

ئەم پێناسەیە كتومت عەلی حەریری خۆشمان دەگرێتەوە، ئەگەر مرۆڤ ئەو چەند دەقە كەمەی حەریری بخوێنێتەوە، دەگاتە ئەو ئەنجامەی كە بەراوردەكەی حاجی و چواندنی ئەم شاعیرە بەحەسانی كوڕی سابیت شتێكی زۆر بەجێ بووە. لە بارەی عەلی بەردەشانیشەوە هەمان شت، بەیتی ئاوڕەحمان پاشای بابان زۆر ناسراوە. عەلی بەردەشانی بەم بەیتە ناودارە بۆ پەسنی ئازایەتی و لێهاتوویی ئاوڕەحمان پاشا، یادی خۆی لە یادمانی میللەتەكەیدا تاهەتا نەمر كردووە. دواتر دێینە سەر باسی عەلی بەردەشانی و لەو بەیتە مێژووییەش دەدوێین. بەڵام لێرەدا جارێكی تر دەگەڕێینەوە سەر باس و خواسی عەلی حەریری و خستنەڕووی بەرئەنجامی تاوتوێكردنەكانمان.

وەک گوتمان، دەبێ عەلی حەریری لە دەوری ساڵی ١٤٤٠دا چاوی بەژیان هەڵهێنابێ. بەم پێیە بێ، لە ١٤٧٣دا كە مەولانای جامی بەهەولێر و حەریردا تێ پەڕیوە، عەلی حەریری خوێندەوار و شارەزا بووە و لە جڤاتی ئەم كەڵە ڕۆشنبیرەدا، واتە جامیدا ڕۆنیشتووە. لە سەردەمی گەشە و پێشوەچوونی میرایەتیی سۆراندا، پیاو ماقووڵ و ڕۆشنبیرێک بووە پەنجەی بۆ ڕابكێشرێ، لە ڕاپەڕینی خەڵكی كوردستان لە سەروبەندی شەڕی چالدێران و تافی فەرمانڕەواییی میر سەیدیدا هێشتا لە ژیاندا بووە، كە دەبێ ئەو كاتە پیر بووبێ و تەمەنی حەفتا زیاتر بووبێ. ئەمەش زۆر نێزیكە لە ڕاستی، لەبەرئەوەی عەلی حەریری لە دەفتەر و دەستنووسەكاندا بەشێخ عەلی ناوی هاتووە و خۆشی لە هەندێک شیعردا هەر بە شێخ عەلی خۆی پێشكێش كردووە.

ئەمەی خوارەوە چەند دەقێكی شیعری عەلی حەریرییە:

[٣] دلێ مەحزوون كیفارەت بیت
كە ئیمشەب تازە میهمان تێت
بمزگینی بشارەت بیت
كە میهمان جانێ جانان تێت
كە میهمان جانێ جانانە
لسەر چەشمێ مە میهمانە
بالا جوملەیی خانە
كە شاهێ جوملەیێ خان تێت
وەرە ئەی شاهیدێ شیرین
ژ عیشقا تە دل ئێخسیرین
بجان مەنزلگەهێ میرین
تەڵەبكارن كە سوڵتان تێت
تەڵەبكارین دڵئارائیم
مە دێم یاریم بوی شائیم
لبەژنا عەرعەرین دائیم
سیەهـ مار لێ بجەولان تێت
سیەهـ ماران كرە سەیران
كو خاس و عام بووبوون حەیران
لجۆتێ شوبهەتێ جەیران
لجەیران عەنبەر ئەفشان تێت
دوو زلفێت عەنبەر ئەفشانن
دوو لەعلێت شەكەرستانن
عەقیق و دوڕ و مەرجانن
لحەوزان ئابێ حەیوان تێت
عەجێب بركە مراری تێ
لسەدێ قەوسێ تاری تێ
سیەهـ پەنجێن خوماری تێ
ژ مەخمووران دوو ئەسلان تێت
ژ مەخمووران تو مەخمۆری
بجێ هشت عەقرەبا ژۆری
تەوافا بەیتێ مەعمۆری
لبورجان خوین بسەیران تێت

عەقارب هات و بێحەد هات
لوێ برجێ زەبەرجەد هات
ڤەبالا قەوسێ ئەسوەد هات
لتەلەب ماهێ تابان تێت
لهەیڤا کەوچەرین کامیل
ڤە ئەهلاترا نەهێشتن دل
وە جوملەدا سەفێن سونبول
لهنداڤێ گولستان تێت
گولستانا خودا ڕستە
لچار ئەتراف دلان خوەستە
بنەفش و نێرگزا مەستە
جنەسرێ لەعل و رەیحان تێت
رەیاحێن سەوسەن و وەردن
وەرستێ ئەحمەر و زەردن
لشێخ عەلیێ غەریب فەردن
هەرۆ سەد جار دئەفغان تێت
ژ ئەفغانان نەمایم تێر
ببینە شەڕ دوو ئەسلەح دێر
دوعاگۆیێ تو ئەز بێ ڤێر
حەتتا ڤی قاسدێ جان تێت
ببینە روو شەمالینێ
وەرە هنداڤێ بالینێ
ژ دەست ئاهان و نالینێ
چ ڕەنگ فەریاد ژ عەسمان تێت
بفەریاد و بهاوارە
ژ دەست ئاهان من ئەو کارە
مەلازم بەندەیێ ژارە
ژ سەیدێ چ فەرمان تێت
سەیدی حەق ئەزەر ڤێرا
تە ئیقلیمان عەلەم گێڕا
قەتارا گەوهەران ڤێڕا
ژ نیڤ کانا بەدەخشان تێت
بەدەخشانان کو گەوهەردا
بقەنتار ئەختیان زەر دا
دەلالەت دینێ ئەکبەردا
ژ ئیقلیمێ هیندستان تێت

خەراج کر کیشوەرێ هیندی
لکەشمیر چاڤرەشێ جندی
لەحبووسا سەمەرقەندی
هزار رەنگ توحفەیێ ئیحسان تێت
هزار رەنگ توحفەیێ نادر
هەر سال ژ نوو بکن حازر
....
ژ تەبریز و خوراسان تێت
خەراجا ئیسفەهان دیسا
ژ خواجان خالی مان کیسە
ژ بۆ شوخاک و بلڤیسە
قوماشێ کەز بتوومان تێت
قوماشێ کەز بسەد زێری
لبەر بەژنا پەری چێهری
خەبەر چوو حاکمێ ژێری
لرێ و بار بسەیران تێت
دوورە دێهان حەریر قەومە
ژ زیڤ و زێر کرە کۆمە
خەبەر چوو حاکمێ رۆمە
یەک...ی خەرجیا وان تێت
ئەمرێ وی هات ژ خوندکاری
لرۆمی حوکمێ کر جاری
خودا جازەنگیان باری
لمصریێد متاوان تێت
لحەلەب شووشەیێ دەند تێت
تکەل ئابا فەرەحمەند تێت
....
لبۆ شاهی دشاهان تێت
حەریری گەر چە حەیرانە
لەدحێ تە شەش ئەزمانە
دوعاگۆ و سەناخوانە
حەتتا ڤی قاسدێ جان تێت
تو شاهی جوملەیێ شاهی
بحەقێ ئیسمێ ئەللاهی
ئەکی مەنعەم لدەرگاهی
کو ئەو مەجنوونێ ئاسان تێت

* * *

[٤] هەچی شێخ و مریدان گۆ
دبێژم قەت وەناکم ئەز
ئەگەر روحم [٥] دکن غارەت
ژ بادێ تۆبە ناکم ئەز
بلا ساقی مەیێ بینی
بنۆشم ئەز وەیارانرا
دکەرێ جوملێ سالۆسان
دەرێ کوویان رەوان کم ئەز
هەچی شەملەک لسەر پێچا
لاچک و لفکە لێ بەردا
ئەگەر سنگێ دخۆ راکە
دبێ ساحیب سیواکم ئەز
مەکن باوەڕ بسەر کەسکان
ئەگەر شاشی لنوورێ بی
دگەل کزبێ دبت کافر
دبێژی ئەسلێ پاکم ئەز
بسەر کەسکان مەکن باوەڕ
د جەهلێدا دبن کافر
دبێ ئەز شێخێ سەنعانم
بجارەک قوتبێ چاکم ئەز
هەچی سەر کەسکێ دبێن
هوون بسوادی سەرێ ژاکە
ئەگەر وارس دکن دەعوا
جەوابێ دێ ئەدا کم ئەز
ئەوێ شیرێ سەقا کردی
لدەست دگرم لمەیدانێ
بسەر کەسکان دجەڕینم
عەلی ژێک دی غەزاکەم ئەز

* * *

[٦] دیسان ژ نوو عیشقا بەرێ
پڕ ئەندەروونم ئاتەشە
زلفا مزەیێن عەنبەری
دەعوا تگەل خالا رەشە
خالا لدێمێ دلرەفە
سەد روح و جانم بن فیدا
سۆتم گەلۆ چوم تێ نەما
تەرکم کرن عەقل و هەشە
عەقل و هەشم بوون ئەسیر
دنیا کو گەهگەه تێتە بیر
دێم شبهەتێ بەدرا مونیر
زلفا ژ وەردێ بێن خوەشە
وەردان ژنیڤ زلفان دەرین
شوعلا بنەفشێ تێ وەرین
بالا وو قەددا عەرعەرین
هەژیان لسەر مارێ رەشە
دیسان کو حەی تێت و تچیت
ئەحیایێ ئەمواتان تبیت
وەجهان مودام نوور ژێ تچیت
دێم شبهەتێ شەمعا گەشە
شەمعا شەبستانان ئەوە
وەردا گولستانان ئەوە
سەرتەیێ بستانان ئەوە
شۆخا حەریرێ دلگەشە
عەجێب لەتیف و جندییە
ئەزمان نزان و رۆمییە
ئاگەه ژ عشقبازان نییە
مەست و خومار و سەرخوەشە
سەرخوەشا جامێ شەربەتێ
دێم شبهێ شەمعا زلمەتێ
حۆرییا تباغێ جەننەتێ
سەرداری چەندێن مەهوەشە
مەهوەش کو وستان سەف بسەف
ئەو هاتەدەر مصری تکەف
وان گۆت عەلیێ لا تخەف
مە پەمرنێ قەوی خوەشە

* * *

[٧] گەر ون ببینن نارێ عیشق
تێن و لبۆم زاری دکن
هەر کەس بزانە حالێ عیشق
بەخیل و دشواری دکن
بحالێ عیشق بەخیل دبن

هەر دەم بدەم زەلیل دبن
بێ راهـ و بێ دەلیل دبن
هەر کەسێ غەمخواری دکن
هون بار بکن غەمێ دزۆر
لحەسرەتا وەردێ دسۆر
چاوێ درەش بسکێ لـژۆر
هەنی ژ بەر تاری دکن
هەنی شەریف زلف تێن لسەر
رەنگێن دبن شەمس و قەمەر
رەشمار لجسمێ تێنە دەر
ژ عەرعەران یاری دکن
خوەش عەرعەر و شمشادە قەد
مەمسۆژە دل دەست بکەبەد
داد و مەدەد داد و مەدەد
چاوان چە خومماری دکن
جۆتی خومار ئەز بووم هەدەف
تەفسیر دکن سونعێ سەدەف
رۆژا عەمەل هەر چار تەرەف
بێ بسکێ تاتاری دکن
بسکێ لرۆژێ کرنە کۆم
جامێ مەیی هینا لبۆم
ئەوی دکر لازم قەخۆم
مەستی ژ من جاری دکن
مەستێ شەرابێ قەند لەبیم
ئەسیرێ بادێ وێ شەبیم
گەر وەسفێ هەندێ ئەز ببیم
هون تەرکێ هۆشیاری دکن
هۆشم چووین مایم بێ هۆش
هەردەم بدەم لەو تێمە جۆش
میران قەوی زەوق و خرۆش
پیشەیێ خوندکاری دکن
پیشەیێ وان دان و کەرەم
مەزیدێ عیشقێ دەم بدەم
خدمەت دکن کورد و عەجەم
بنەقشێ جەبباری دکن
نەقش و نیگارێ ناقشان
سەفێ دیوانێ چاوشان
هەی هەی لجۆتێ پادشان
عەجەب چ سەرداری دکن
سەردارێ شاهێ رەونەقان
موعجیزێ رەمزێ ئەهلەقان
عەلیێ مەبێژ ئەحمەقان
بازارێ ئینکاری دکن

* * *

(٨) مەحبووبێ دەستێ عاشق، سولتان محەمەد مستەفا
مەعشووقێ عیشقێ عاشق، سولتان محەمەد مستەفا
عاشق لدینێ ئەکبەر،.........
نازک سوارێ مەحشەری، سولتان محەمەد مستەفا
رۆژا حسێب و وەحشەتێ، قەد کەسی چاڤێ هلنەتێ
بەستە دحینێ روخسەتێ، سولتان محەمەد مستەفا
بەستە دحەق داخواز دکا، ئەز عیشقێ ئەو پەرواز دکا
گەهـ گەهـ نیازگەهـ ناز دکا، سولتان محەمەد مستەفا
نازدارێ حەیی قادرە، تەحقیق ئەبیی ئاخرە
کەوی کەمالاتی برە، سولتان محەمەد مستەفا
حەدێ کەمالی قەنج بدید، زدێ بەتالی قەنج بدید
حوبێ ویسالی قەنج بدید، سولتان محەمەد مستەفا
زانت خۆ نووحێ چ لێ هات، لەو بوو لتۆفانێ نەجات
دایم لدل قەد دەر نەتات، سولتان محەمەد مستەفا
نارێ خەلیلێ کردگار، لەوبوو ئەم مێرگ و مێرغوزار
دایم ددل گرتبوو قەرار، سولتان محەمەد مستەفا
یووسف بران ناڤێتە بیر، لەو بردە میسرێ کردە میر
هەر بوود لیسان و زەمیر، سولتان محەمەد مستەفا
یووسف کو ماسی خوار و چوو، لەو هاتەدەر سالم گەلۆ
دایم ددل ئەو چپە دگۆ، سولتان محەمەد مستەفا
خەلقێ یەقینە ئەو خەبەر، بەحرا مووسای لەوبوو بەکەر
دایم لدل قەت ناتە دەر، سولتان محەمەد مستەفا
دل پاشی حەقێ ئەو کافی، دەرمانێ دەردێ شافی
جوملە بنوورێ سافی، سولتان محەمەد مستەفا
نوورێ ئەرزێ ئەفلاکێ، درەفێ ئەو لەولاکێ
نەبی ژ ئەسلێ پاکێ، سولتان محەمەد مستەفا
بێ وەفا کردییە نەسەق، وێڕە ژ هەم دەرسان سەبەق
هەر چ کەسێ ناسییە بحەق، سولتان محەمەد مستەفا

هەر چ کەسێ یارێ ویە، وداد ل راریێ ویە
باوک تکادارێ ویە، سولتان محەمەد مستەفا
باوک یەقینێ فیراشێ تو، خوەش یار و خوەش ئەلداشێ تو
رووحێ عەلی شاباشێ تو، سولتان محەمەد مستەفا

پرسیارێکی تر کە لە پێشەوە ئاماژەمان بۆی کرد، ئەوەیە دەبێ ئاخۆ عەلی حەریری، کە بەزاراوەی کرمانجیی سەروو شیعری نووسیوە چۆن گەیشتووەتە حەریر، کە دانیشتوانەکەی بەکرمانجیی خواروو دەدوێن؟ هەرچەندە خەڵکی حەریر شوێنەواری کرمانجیی سەروو بەسەر ئاخاوتنیانەوە دیارە جا بەهۆی نێزیکی و تێکەڵی بێ یان بە هەر هۆیەکی ترەوە، بەڵام ئاخاوتنیان لە کرمانجیی خواروو نێزیکترە وەک لە سەروو، وێڕای ئەمە ئەو دیالێکتەی حەریری شیعری پێ نووسیوە جیایە لە ئاخاوتنی کرمانجیی سەرووی خەڵکی دەڤەری بادینان. ئەو دەڤەرە هەرچەندە تا بنەی حەریر درێژ بووەتەوە، بەڵام ناتوانین بڵێین عەلی حەریری بادینی بووە، لەبەرئەوەی شێوەی نووسینی جیاوازە.

بەلای منەوە وەڵامی ئەم پرسیارە هێندە سەخت نییە، جاران لە ناو کوردستاندا کۆچ و گەڕانی خەڵک و گواستنەوەیان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر زۆر ئاسایی بووە. گەلێک هۆی وەک گرانی و نەهاتی و قاتوقڕی، یان کێشە و بەرەی ناو خێڵان، یان لێقەومانی بنەماڵەیەک بووە بەهاندەر بۆ ئەوەی ناوچەکەیان بەر بدەن و بچن لە شوێنێکی تردا بگیرسێنەوە. میر و سەرۆک خێڵانی کوردیش هەردەم باوەشیان کراوە بووە بۆ ئەم جۆرە بارودۆخە و دالدەی لێقەوماوانیان داوە. بەتایبەتیش ئەم ناوچەیەی رەواندز و حەریر و شەقڵاوە باوەشێک بووە بۆ ئەوانەی لە باکووری کوردستانەوە بەهەر هۆیەک بێت رەویان کردووە بەرەو خواروو. تەنانەت دیار نییە ئاخۆ بنەماڵەی میرانی سۆران خۆیانیش لە کوێوە هاتوون، لە باکووردەوە یان لە رۆهەڵاتی کوردستانەوە! هەرچەندە قسەی بێ سەروبەر لەبارەی بنەچەکەیانەوە زۆرە، وەک ئەوەی کەلۆسی باپیرە گەورەیان عەرەب بووە، بەلای منەوە بەهیچ بارێک رێی تێ ناچێ عەرەبێک لە بەغداوە بێت و لە کوردستاندا دەسەڵاتێکی وا پەیدا بکات بتوانێ میرایەتی دابمەزرێنێ.

هەروەها نابێ ئەوەی بەدوور بزانین کە عەلی حەریری خۆی هەر خەڵکی حەریر بێ، بەڵام: لەسەردەمی خوێندن و فەقێیایەتی چووبێتە باکوور و لەو ناوچەیە خوێندبێتی، بە تایبەت کە لەو سەردەمەدا هەم ناوەندی خوێندنی پێشکەوتووی هەبووبێ و هەم لە رووی ئەدەبییەوە ئەدەبێکی پێشکەوتووی هەبێ و ئەویش کەوتبێتە ژێر کاریگەری ئەو ئەدەب و ئەو زادە، هەر ئەوەش بێ وای کردبێ کە بەشێوەی کرمانجی سەروو بنووسێ و کاریگەری شێوەزاری ناوچەکەی خۆشی هەر بەسەردوە مابێ و لەئەنجامدا، بەرهەمەکانی بەم شێوەیە کەوتبێتەوە.

لەبارەی هاتنی کوردی باکووردەوە بۆ نیشتەجێ بوون لە دەڤەری سۆراندا، چەند نموونەیەکی بەرچاو لە مێژوودا هەیە، دیارترینیان: دوای شکانی شۆڕشی شێخ عوبێدوڵڵای نەهری لە ساڵی ١٨٨١دا، بەشێک لە پاشماوەی شۆڕشگێڕانی ئەو شۆڕشە هاتوونەتە ئەو ناوچەیە و تا ئێستەش ماون، ئەمانە پێیان دەگوترێ مهاجیر. هەروەها بەشێک لە دانیشتوانی بەردەڕەش و گوندەکانی دەوری کە ٦٥ کیلۆمەتر لە باکوری رۆئاوای هەولێرە، خۆیان بە بۆتانی پێشان دەدەن.

بۆ پرسی عەلی حەریری، رەنگە چیرۆکی هاتنی بنەماڵەی ئەوانیش بۆ هەریر جۆرێک بووبێ لەو بەسەرهاتانەی بەدرێژایی مێژوو لە کوردستاندا روویان داوە. دووریش نییە باوکی ئەو مەلایەک بووبێ و هاتبێ لەم شارەدا مەلایەتیی کردبێ، یان یەکێک لە میرانی سۆران با بڵێین شا عەلی بەگ، باوکی عەلی حەریری هێنابێ بۆ هەریر، وەک لەو سەردەمانەدا باو بووە میر و براگەورە مەلا و زانا و رۆشنبیریان لە دەوری خۆیاندا کۆ دەکردەوە.

دەمێنێتەوە سەر ئەوەی ئەگەر عەلی حەریری یان باوکی ئەو لە شوێنێکی تردوە هاتبێ بۆ ئەم شوێنە، بۆچی ناوی شوێنە کۆنەکەی نەکردووە بەنازناو و شۆڕەتی خۆی وەک لەناو کورددا باوە! وەک دەبینین خەڵکی کوردەواری زیاتر شانازی بەزێدی رابردوویانەوە دەکەن نەک زێدی تازەیان. بەڵام بەلای منەوە عەلی حەریری چ لە حەریر لە دایک بووبێ یان بەبچووکی هاتبێتە ئەوێ، ئەوە ئاساییە نازناوی حەریر بۆ خۆی هەڵبژێرێ، لەبەرئەوەی ئەو کاتە

حەریر ناوەندێکی گرینگ بووە لە چاو رۆژگاری خۆیدا و پایەتەختی میرنشینێکی بەهێز بووە، عەلیش وەک رۆشنبیرێک هەستی بەگرینگی ئەو دەسەڵاتە خۆماڵییە کردووە و شانازیی پێوە کردووە و بەرگریی لێ کردووە وەک لە شیعرکانیدا دەبینرێ. وەک دیارە میرانی سۆرانیش رێزیان لێی گرتووە و خۆشیان ویستووە. بێگومان عەلی هەر کوێی تری بکردایە بەنازناو و شۆرەتی خۆی، ئەوەندەی حەریر بایەخی نەدەبوو لەو سەردەمەدا. نەک هەر ئەو، کەسی تریش هەن لە رۆشنبیرانی ئەو سەردەمە یان دوای ئەو سەردەمە، حەریریان کردووە بەناونیشانی خۆیان لە کاتێکدا رەنگە لە گوندەکانی دەوروپشت یان دووریشەوە هاتبن و خۆیان بەرەچەڵەک حەریری نەبن. دواتر باسی ئەوانیش لەو نووسینەدا دێت. بەم بۆنەیەوە، هەر ئەو مەولانا عەبدورەحمانی جامییەی لەمەوپێش باسمان کرد، بنەماڵەکەی لە ناوچەی دەشتی ئەسفەهانەوە چوونەتە ناوچەی جام لە رۆهەڵاتی ئێران و مەولانا لەوێ هاتووەتە دنیاوە، خۆی گوتوویەتی لە جام دایک بووم، بۆیە ئەو ناوەم کردووە بەپاشناوی خۆم.

وەگ گوتمان حەریر لە شوێنێکدا هەڵکەوتووە، سنووری دابڕی سۆرانە لە بادینان. خەڵکی ئەم ناوچەیە بەشێوەیەک دەدوێن کرمانجیی خوارووە، بەڵام کاریگەریی دیالەکتی سەروو بەسەر ئاخاوتنیانەوە دیار و بەرچاوە. دوور نییە ئەو سەردەمە میرانی سۆران بایەخی زیاتریان دابێ بەئەدەبیاتی کرماجیی سەروو نەک ئەدەبیاتی خواروو هیچ بەڵگەیەکیش نییە کە ئەو سەردەمە ئەدەبیات بەزاراوەی کرمانجیی خواروو نووسرابێ. بێجگە لەمە تا ئەم چەند دەیەی دواییش لاوک و ستران و لاوژەی ناوچەی هەولێر بەچیا و دەشتەوە، هەر بەکرمانجیی سەروو بووە. کاوێس ئاغای بەناوبانگ بەشێوەی کرمانجیی سەروو لاوکە مێژوویی و ئەوینییەکانی خۆی چڕیوە، لە کاتێکدا خۆی سەر بە زاراوەی کرمانجیی خوارووە، زۆری تریش وەک کاوێس ئاغا لەم ناوچەیە هەیە.

تا دەگاتە سەرەتای حەفتاکانیش لە گوندەکانی دەوروپشتی هەولێر، لە کۆڕ و چڤاتی پیاوانی ناوسەرە و ماقوولدا ستران و لاوک بەکرمانجیی سەروو بوو، شتێک بە کرمانجیی خواروو واتە سۆرانی لە ئارادا نەبوو. دواتر گۆرانی و بەستەی کرمانجیی خواروو بەهۆی رادیۆوە لە ناو گەنجاندا باویان پەیدا کرد. دەمی منداڵیم لە بیرە، کە شایی و هەڵپەڕینی لاوانی گوندەکەمان لەسەر ئاوازی: هەی پێدا پێدا تەمۆ لاوۆ پێدا، بوو. بەکورتی ئەم ناوچەی هەولێرە لە رەواندزەوە تا دەگات بەدەشتی قەراج، زیاتر لە ژێر تین و تاوی کولتووری کرمانجیی سەروودا بووە هەرچەندە زمانی ئاخاوتن کرمانجیی خواروو بووە. ئەمەش لە ئەنجامی تێکەڵاویی بەردەوام و مێژوویی، لە نێوان خەڵکی کوردستاندا.

هەڵکەوتی شارۆکەی هەریر لە رووی زمانی ئاخاوتنەوە، بەجۆرێکە لە هەردوو دیالەکتەکەوە نێزیکە. لە بەرێکییەوە خەڵکەکە بەسۆرانی دەدوێن و لەبەرەکەی تردا بەبادینانی. ئەمەش وەک گوتمان زیانی بۆ ناوبانگ و مانەوەی بەرهەمی عەلی حەریری هەبووە، یان وەک زاراوەی کوردی دەڵێ لە هەردوو جەژنانی کردووە. بەخوێندنەوەی دەستنووسەکاندا دەردەکەوێ، هەندێک جار کاریگەریی دیالەکتی خواروو بەسەر شیعرەکانییەوە دیارە و هەندێک جاریش دیالەکتی سەروو (بادینان)، ئەمەش بەڵگەیە کە نووسەرەوەی ئەم دەقانە لە خەڵکی هەردوو بەرەکەدا بوونە.

ئەم بارە سەر لێ شێوانێکی تریشی دروست کردووە، ئەویش ئەوەیە لە دەستنووسە کۆنەکاندا عەلی عاشق ناوێکیش ناوی هاتووە و زۆر جار لەگەڵ عەلی حەریریدا بەرهەمیان تێکەڵ بووە. بەرهەمی شاعیرانی کورد زۆر جار لەلایەن نووسەرەوەکانیان تێکەڵ بەیەکتر کراون، بەڵام بۆ عەلی حەریری و عەلی عاشق ئالۆزییەکی ناوەتەوە بەجۆرێک هەردوو کەسەکەش کراون بەیەک. لێرەدا حەز دەکەم هەندێک جیاوازی بەبۆچوونی خۆم لەبارەی عەلی حەریری و عەلی عاشقەوە دیاری بکەم:

یەکەم: وەک لە پێشەوە بۆمان دەرکەوت، عەلی حەریری بە دیالەکتی کرمانجیی سەروو (شێوازی کوردستانی باکوور، یان بۆتانی) شیعری نووسیوە، بەڵام عەلی عاشق بەگوێرەی ئەو شیعرانەی بەزارگوت ماونەتەوە یان لە دەفتەرە کۆنەکاندا تۆمار کراون، بەشێوەزاری موکریانی شیعری گوتووە، کە ئەم دوو شێوە ئاخاوتنە لە یەکتر جیان. جگە لەمە، نە لە سەردەمی کۆن و نە لە

سەردەمی تازەدا کەسێکمان نەبینی لە ڕۆشنبیرانی کورد ئاوا سەردەست بێ بەسەر ئەم دوو دیالەکتەدا و بەڕەوانی شیعریان پێ بنووسێ، وەک چۆن ئەم دوو عەلییە وا بەسەر دیالەکتەکانی خۆیاندا زاڵن، تاوەکو بڵێین هەر یەک عەلی بوونە.

دووەم: وەک دەرکەوت عەلی حەریری پیاوێکی ماقووڵ و خوێندەوارێکی سەردەمی خۆی بووە، کە بەشێخ عەلی ناوی هاتووە. لە کاتێکدا نازناوی عاشق زیاتر بۆ شاعیرێکی کەم خوێندەواری گەلێری دەگونجێ، کە شیعرەکانی بەسەر زاری خەڵکەوە بن. باوەڕ ناکەم شیعری عەلی حەریری لە هیچ سەردەمێکدا لە ناوچەی حەریر و ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوایدا بووبن بە ویردی سەر زار، لەبەرئەوەی پڕن لە وشە و زاراوەی عەرەبی و فارسی. شاعیرانی لە جۆری عەلی عاشق لەناو کورددا شایەریان پێ گوتراوە نەک شاعیر، هەرچەندە ئەگەر بڕێک خوێندەواریشیان هەبووبێ. عەلی عاشقیش هەر شایەرە و بەرهەمەکانی بەسەر زارانەوە بووە نەک نووسراوە.

سێیەم: عەلی حەریری لە عەلی عاشق کۆنترە و لە سەدەی پازدەیەم و شازدەیەمدا ژیاوە، لە کاتێکدا بەگوێرەی هەندێک بەڵگە دەبێ عەلی عاشق زۆر لە دوای ئەو مێژووەدا بووبێ. بەپێی هەندێک کۆڵینەوە دەردەکەوێ کە عەلی عاشق لە سەردەمی میر سلێمان بەگ و لە دوا چواریەکی سەدەی شازدەیەمدا ژیابێ، واتە سەدەیەکیان بەینە. پاشان زیاتر بەدوای ئەم بابەتەدا دەڕۆین و لێی دەدوێین.

وەک دیارە لە ناو کورددا عەلی ناو زۆر بوونە، ئێستەش عەلی زۆرن. جا هەر عەلییەک ناوی هاتبێ گوتوویانە ئەمەش عەلی حەریرییە. نەک تەنیا لە سەردەمە کۆنەکاندا ئەمە ساغ نەکراوەتەوە، بگرە ئێستەش وایە. محەمەد عەلی قەرەداغی لە کتێبی بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورددا، باسی عەلی حەریرییەکی تر دەکات کە لە دەستنووسە کوردییە کۆنەکاندا ناوی بە (علی بن محمد السورچی الحریری مولدا، العلوی نسبا) هاتووە، واتە لە ناوچەی حەریر لە دایک بووە، ئەم عەلییە لە ساڵی ١٠٧٤ک (١٦٦٣ ـ ١٦٦٤ز)دا لە ناوچەی سەردەشت لە کوردستانی ڕۆژهەڵات مامۆستا بووە و قوتابخانەی خۆی هەبووە. جگە لەمە، دەڵێ بەگوێرەی ئەوەی لە دەستنووسەکاندا هاتووە، دەردەکەوێ ئەم مەلا عەلییەی دوایی جگە لە نووسینی پەراوێز بەسەر هەندێک کتێبەوە بەئیمزای: سوورچی، دانراویشی هەبووە بەڵام نازانین دانراوەکانی چەند بوون و چییان بەسەر هاتووە!

مامۆستا قەرەداغی ئەوەش دەڵێ کە ئەم مەلا عەلییە کوڕێکی هەبووە بەناوی مەلا هەمزە و لە دەستنووسەکاندا بە مەولانا هەمزەی کوڕی مەولانا عەلی ناوی هاتووە، کە وا دیارە خۆی و باوکی دوو زانای گەورەی سەردەمی خۆیان بوون و تا ساڵی ١١١٠ک (١٦٩٨ ـ ١٦٩٩) لە ژیاندا بوونە. م. قەرەداغی پرسیارێکیش دەکات و دەڵێ: ئاخۆ دەبێ ئەم عەلییە کە بەرهەمیی فارسیی لە کەشکۆڵێکدا هەیە، عەلی حەریری نەبێت؟ قەرەداغی لە زۆر جێگەی تریشدا نووسیویەتی: من پێم وایە عەلی حەریری و عەلی عاشق هەر یەک کەسن. ناهەقیشی نەبووە لەبەرئەوەی لە تۆمارەکاندا ئەم دوو ناوە و بەرهەمەکانیان بەجۆرێکی خراپ تێکەڵ بەیەکتر کراون.

مامۆستا عەبدوڕەقیب یووسفیش لە کتێبی دیوانی کرمانجیدا باسی کەسێک دەکات بەناوی شێخ ئەحمەدی کوڕی عەلی حەریری، کە باوکی خەڵکی باژێڕی حەریر بووە و چووە لە شام لە گوندێکی نێزیکی دیمەشق بەناوی گوندی "عەسال" نیشتەجێ بووە. ئەحمەد لەم گوندەدا لە دایک بووە و پاشان خوێندوویەتی و بووە ڕۆشنبیر و ناوبانگی دەرکردووە. ئەم شێخ ئەحمەدی حەریرییە لە ساڵی ١٦٣٨دا مردووە. م. عەبدوڕەقیب دەڵێ: لە لای من زۆر نێزیکە ئەم عەلی حەریرییەی باوکی شێخ ئەحمەد، عەلی حەریریی شاعیر بێت. کەواتە بەم پێیە بێت، دەبێ هەر عەلییەکی ناوچەی حەریر، ڕۆشنبیرییەکی هەبووبێ و لە هەر سەردەمێکیشدا ژیابێ، عەلی حەریریی شاعیر بێت؟ ئەمە کارەساتی بیروبۆچوونی بێ بەڵگەن.

وەک گوتم مەلا عەلی و شێخ عەلی لە ناو کورددا زۆرن، بەڵام بێگومان ناشێ ئەوانەی زاگەیان لە حەریر بووە یان نازناوی حەریریان هەبووە هەموویان هەر عەلی حەریریی شاعیری بەناوبانگ بن. لێرەدا پرسیارێک دێتە پێشەوە: باشە بۆچی ئەم عەلییانە شاری حەریریان بەجێ هێشتووە لە کاتێکدا ئەو شارە وەک گوتمان ناوەندی

دەسەڵاتی کوردی بووە، یان وەک لە پێشەوە باسمان کرد، لە رووی سەربەخۆیی دەسەڵات و هەبوونی بنکەی ئاینی و زانیاری و رۆشنبیرییەوە ناوچەیەکی گەشاوە بووە؟

بەر لەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە بدەمەوە، دەڵێم کۆچکردنی ئەم عەلییانە و دەرچوونیان لە حەریر و مردنیان لە وڵاتانی تردا، جا لە ناو کوردستان بێ یان دەرەوەیدا، ئەو راستییەمان تەواو بۆ بەهێزتر دەکات کەوا ئەو گۆڕەی ئێستا لە حەریرە، دەبێ گۆڕی عەلی حەریری شاعیر بێ، دەماودەمیش وا هاتووە کە گۆڕی ئەوە، ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ ئەوەی کە عەلی حەریری لە سەردەمی جێگیری و تەناهیدا لەم شارەدا ژیاوە نەک لە سەردەمی ئاڵۆزی و پەشێویدا.

هۆی کۆچکردنی رۆشنبیر و زانایان لە حەریر دەگەرێتەوە بۆ ئەو پەشێوییەی لە ساڵی ١٥٣٥ بەدواوە روویان لەو ناوچەیە کرد. وەک گوتمان لەو ساڵەدا عیزەدین شێری کوڕی میر سەید عەلی لەلایەن سوڵتان سلێمانی قانوونییەوە کوژرا و ناوچەکەی درا بە حوسێن بەگی داسنی، کە پیاوێکی ستەمکار بووە. حوسێن بەگ جگە لە ستەمکارییەکەی، خەڵکی ناوچەکە پێیان خۆش نەبووە ئێزیدییەک باڵادەستی سەریان بێت، لەبەرئەوە سکاڵایەکیان نووسیوە و داویانەتە دەست شاندێکی گەورەپیاوان تا بیبەن بۆ ئەستەنبوڵ، شاندەکە ژمارەیەک لە کەڵە زانایانی ئەو دەمەی عێراقی گرتووەتە خۆ، لەوانە مەولانا شێخ شەرەفەدینی نەقشبەندی و مەولانا سەیفەدینی سەهرەوەردی و چوار کەسی تر کە هەموویان کەڵە زانا و ماقووڵی ئەو سەردەمە بوونە، بەڵام سوڵتانی عوسمانی هەموو ئەندامانی شاندەکەی کوشتووە. وا پێ دەچێ سوڵتان لە فرەوانبوونی دەسەڵاتی میرانی سۆران ترساوە و ویستوویەتی بەهەر شێوەیەک بێت لەناویان ببات یان هەلی هەڵسانەوەیان پێ نەدات.

ئەو میر عیزەدین شێرەی باسمان کرد کە سوڵتانی عوسمانی کوشتی، پیاوێکی لێهاتوو بووە لە بەرێوەبردنی کاروباردا، بریاری کارەکانی خۆی دوای وەگرتنی پەسندایەتیی ئەنجومەنێکی راوێژکار جێبەجێ کردووە. لە میرنشینەکەیدا کاری ئاوەدانکردنەوەی کردووە، لەوانە: دەزگای خێرخوازیی داناوە، گومەزی نەبی یونسی لە مووسڵ نوێ کردووەتەوە، لە رۆهەڵاتی هەولێردا دوو مزگەوتی بنیات ناوە و قوتابخانەیەکی خوێندنی قورئانی کردووەتەوە و لە مووسڵەوە مامۆستای بۆ هێناوە. بایەخی بەفرەوانکردنی شاری کەرکووک داوە و سێ مزگەوت و قوتابخانەیەکی زانستیی تێدا رۆناوە. هەموو ئەو کاروبارانە و گەلێکی تریش نیشانەی ئەوەن، کە لە سەردەمی میر عیزەدین شێردا، وەک درێژەی سەردەمی میر سەیدیی باوکی، ناوچەی دەسەڵاتی سۆرانییەکان ناوچەیەکی بووژاوە بووە و مەکۆی زانا و رۆشنبیر و شاعیران بووە، بەڵام دوای بەسەرچوونی ئەو چاخە زێرینە، بارودۆخی زانست و رۆشنبیری شێلوو بووە و زانا و رۆشنبیران لەم دەڤەرە دوور کەوتوونەتەوە.

دوای میر عیزەدین، سەیفەدینی برازای لە سماقوولییەوە لە دژی حوسێن بەگی ئیزیدی راپەریوە و ناوچەی حەریری لێ ستاندووەتەوە. میری ئێزیدی لە مووسڵەوە یارمەتی بۆ هاتووە و لەشکری سەیفەدینی شکاندووە و جارێکی دەستی بەسەر ناوچەکەدا گرتووەتەوە. ئێزیدییەکان کوشتار و وێرانەکارییەکی بێ رادەیان لە ئاست دانیشتوانی سۆراندا کردووە. میر سەیفەدین ناچار رای کردووە و پەنای بردووەتە بەر میر بێگە بەگی ئەردەڵان و داوای یارمەتیی لێ کردووە. بێگە بەگ لە ترسی تووڕەبوونی سوڵتان نەیوێراوە یارمەتیی بدات بۆیە میر سەیفەدین بەدڵی شکاو لە سنەوە گەڕاوەتەوە رەواندز. بەڵام جارێکی تر پیاوانی ئازا لێ کۆبوونەتەوە، لەشکری ساز داوەتەوە و هێرشی کردووەتە سەر هەولێر و میری ئێزیدییانی دەرکردووە. حوسێن بەگ زۆری هەڵ داوە ئەم جارەش سەر کەوێتەوە بەڵام بێ سوود بووە، میر سەیفەدین جاڕی سەربەخۆیی خۆی داوەتەوە.

سوڵتانی عوسمانی لەم کارانەی میری سۆران تووڕە بووە و هانی میرانی ئامێدیی داوە لەشکری بخەنە سەر. بەڵام ئەم هەوڵانە بێ سوود بوونە و میر سەیفەدین ئازاد و سەربەخۆ ژیاوە، تا دواجار بەقسەی خۆشی یووسف بەگی برادۆستی کە ناسراو بووە بەغازی قران فریوی خواردووە، رووی کردووەتە ئەستانبوڵ بۆ ئەوەی داوای لێ بووردن لە سوڵتانی عوسمانی بکات و پەیمانی لەگەڵدا ببەستێ تا بەو پێیە عوسمانی یارمەتیی بدەن بۆ شەڕ دژی ئێران و

گوایە عوسمانی دان بەسەربەخۆیی میرنشینی سۆراندا دەنێن و بالیۆزی لەگەلدا دەگۆڕنەوە، میر سەیفەدین نەیزانیوە ئەمە پیلانە، هەر بەگەیشتنی بەئەستانبوڵ لە ملی دراوە. ئەمە سالی ١٥٥٨ بووە، ئیتر دوای ئەمە وێرانەمالی و پەشێوی زیاتر روویان کردووەتەوە ئەم دەڤەرە.

جگە لەمە، لەوە بەدواوە ناکۆکی و دووبەرەکی کەوتووەتە نێوان میرانی سۆران خۆیان، برا و برا شەڕی یەکتریان کردووە. لە باتاسدا میر بوداق و میر سلێمان بەگی برای، بەرەوڕوو بوونەتەوە و شەڕ هەلگیرساوە. میر بوداق شکاوە و پەنای بۆ میرانی ئامێدی بردووە و لەوێوە لەشکری ئەوانی کێشاوەتە سەر ناوچەی سۆران، بەلام خۆشبەختانە و بەر لە گەیشتن بەئامانج سالی ١٥٧٧ لە رێگەدا مردووە. میر سلێمان بەگ دوای ئەوە ویستوویەتی تۆلەی کوژرانی میر سەیفەدینی مامی بکاتەوە، هێرشی کردووەتە سەر خێلی زەرزا لە ناوچەی شنۆ لە بەری رۆژهەلاتی کوردستان لەبەرئەوەی کاتی خۆی ئەم خێلە یارمەتیی غازی قرانیان داوە. راستت دەوێ، سولتانی عوسمانی بەردەوام ویستوویەتی ئەم خێلە واتە زەرزا کە لە شەڕوانیدا لێهاتوو بوون، بۆ لێدانی میرایەتیی سۆران بەکاربێنێ ئەویش لەبەرئەوەی ئەم میرنشینە دانی بەهیچ دەسەلاتێکی بیانیدا نەهێناوە. سلێمان بەگ هێرشی کردووەتە سەر خێلی زەرزا و زۆر بەخراپی شکاندوونی و ژن و مندالیشی بەدیل هێناون. پاشان سلێمان بەگ هێرشی کردووەتە سەر تەرگەوەڕ، کە قوباد بەگی ئامۆزای خۆی لەوێ فەرمانڕەوا بووە. سلێمان بەگ ترساوە لەوەی دەولەتی عوسمانی ئەم ئامۆزایەی راست بکاتەوە و میرایەتییەکەی لێ بستێنێ. هەروەها سلێمان بەگ شەڕی قزلباش (سەفەوی)یشی کردووە و ژمارەیەکی لێ بەدیل گرتوون و تالان و برۆی کردوون، دیلەکانی لەگەل دیاریی گرانبەهادا بۆ ئاستانە ناردووە، بەمەش سولتان لێی خۆش بووە و ئاشت بوونەتەوە.

سلێمان بەگ بەهۆی ئەم شەڕانەوە ناوبانگێکی فرەی دەرکردووە، لە ناوچەکەیدا دەسەلاتی چەسپاندووە بێ ئەوەی کەس بتوانێ رکابەریی بکات. هەرچەندە نەخوێندەواریش بووە بەلام کەیفی بە زانست و خوێندەواری هاتووە و رۆشنبیر و مەلای گەورە و زانایانی لە دوورەوە هێناوە و کۆی کردوونەتەوە. سلێمان بەگ تا سالی ١٥٨٩ ژیاوە. خانزادە خاتوونی بەناوبانگ خوشکی ئەو بووە و لە سایەی لێهاتووییەوە، زۆربەی کاروباری کارگێری بەدەستی ئەم خاتوونەوە بووە و پاشی میر سلێمانیش ماوەیەک میرایەتی کردووە.

بەکورتی دەشێ بلێین، بارودۆخی ناجێگیر لە ناوچەی سۆراندا بۆ ماوەی پەنجا سال بەردەوام بووە. ناشێ لەم نائارامییەدا شتێک لە بووژانەوەی زانست و خوێندەواری هەبووبێ. بۆیە وەک بینرا زانیار و رۆشنبیرانی ئەو سەردەمە لە ناوچەکە رەویان کردووە و دوور کەوتوونەتەوە. ئەوانەی ژیانی عەلی حەریری دەخەنە ئەو ماودیەوە، بێگومان دەبێ ئاگایان لەو مێژووە تالە نەبێ، کە بەهیچ بارێک رێگەی چووزەرەکردنی خوێندەواری و رۆشنبیریی نەداوە، بە کورتی: ولاتێکی وێران و میللەتێکی پەرێشان.

- لە سەردەمی میر سلێمان بەگ و بەدواوە، دووەمین چاخی زێرینی میرایەتیی سۆران دەستی پێ کردووە. لەم سەردەمەدا وەک گوتمان ئاوەدانی و رۆشنبیری گەشاونەتەوە و ژیانی خەلک جارێکی تر ئارام بووەتەوە. عەلی بەگی کوڕی میر سلێمان بەگ هەلمەتێکی گەورەی ئاوەدانیی لە ناوچەکەدا کردووە. چەندان قەلا و پردی رۆناوە و پرۆژەی خۆشکردنی رێگەوبانی جێبەجێ کردووە، یەکێک لەوانە چاکرنەوەی رێگەی گەلییە کە تا ئێستەش ئەو گەلییە هەر بەناوی ئەوەوە دەناسرێ (گەلی عەلی بەگ). هەروەها عەلی بەگ پیاوێکی بێ کێشە بووە و حەزی بەشەڕ نەکردووە، لەگەل ئێران و عوسمانیدا نێوانی خۆش بووە. عەلی بەگ زۆر پایەتەختیشی هەبووە: حەریر، دوین، خەلیفان. کەیفی بەزانا و رۆشنبیران هاتووە و شێخ حەیدەری ماوەرانی، شێخی زانایانی ئەو سەردەمە بووە. عەلی بەگ لە سالی ١٦٣٤دا مردووە.

لە سالانی ئاخیریی فەرمانرەواییی عەلی بەگدا جارێکی تر، ناوچەی فەرمانڕەواییی میرانی سۆران دووچاری شلەژان بووەتەوە ئەویش بەهۆی هێرش و پەلاماری بابانییەکان. عەلی بەگ لەو سالانەدا بەناچاری پایەتەختەکەی لە حەریرەوە گواستووەتەوە خەلیفان و پشتی خۆی بەگەلی قایم کردووە. لەلایەکی ترەوە سالی ١٦٢٥

خان ئەحمەد خانی والی ئەردەڵان، ڕەواندز و کۆیە و هەریر و ئامێدیی گرتووە، بەمەش دەسەڵاتی سۆرانییەکان زۆر لە کورتیی داوە و ناوچەکەیان بەرتەسک بووەتەوە. ساڵی ١٦٤٥ ئۆغـز بەگی کـوڕی عـەلی بەگ ڕەواندزی وەرگرتووەتەوە و پایەتەختەکەی بردووەتە ئەوێ، بەڵام لەوە بەدواوە ناوچەی هەریر و کـۆیە کـە لە مـێـژەوە لە بن دەسەڵاتی میرانی سۆراندا بوون، بەیەکجاری لە دەستیان دەرچوونە و کەوتوونەتە دەستی بابانییەکان.

دەتوانین بڵێین لە ناوەڕاستی بیستەکانی سەدەی حەڤدەوە، واتە لە دەمی عەلی بەگەوە ناوچەی میرنشینی سۆران بە سەردەمێکی نالەباردا ڕۆیشتووە تا دەگات بە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەم، واتە تا سەردەمی سەرهەڵدان و ڕاپەڕینی میـر مـحـەمـەدی بەناوبانگ، کـە لەوە بەدواوە چاخی زێڕینی سێیەم و دوایی، لە گەشانەوەی میرایەتیی سۆران ڕوو دەدات. لەو ماوەیەی باسمان کرد، میرانی سۆران دەسەڵاتیان تەنیا لە ڕەواندزدا بووە و ناوچەی حەریریان بەدەستەوە نەماوە. بۆیە بە شتێکی ئاسایی دەزانرێ ڕۆشنبیر و زانایان لەم ناوچە کرژ و نائارامەدا کۆچ بکەن و بەجێی بهێڵن. وەک بینیمان عەلی سوورچی هەریرییەک لە شەستەکانی سەدەی حەڤدەدا لە سەردەشت ژیاوە و لە کۆتاییی سەدەشدا عەلییەکی تر چووە بۆ شام و لەوێ مردووە. ئیتر ئەمە بووە حاڵی عەلییەکانی دوای عەلی حەریری.

ئەو شایەرەی بەعەلی عاشق ناوی ڕۆیشتووە و لە هەندێک سەرچاوەدا لەگەڵ عەلی حەریریدا تێکەڵ کراوە، بەبیری من لە چارەکی ئاخیریی سەدەی حەڤدەیەمدا واتە لە سەردەمی خانزادە خاتوون و عەلی بەگدا ژیاوە. بەپێیی سەرچاوەی زارگوتی خەڵکی ناوچەکە، عەلی عاشق فەقێ بووە و لە قوتابخانەی سەر بەمزگەوتی ئەو سەردەمەدا خوێندوویەتی و عاشق بەکچێک بووە بەناوی پەریزاد.

بەپێیی حوسێن حوزنی موکریانی لە کۆواری زاری کرمانجیدا، دەبێ عەلی عاشق لە سەردەمی میر محەمەدی بەناوبانگدا ژیابێ، بەڵام بەپێیی وتارێک کـە لە پاشکۆی ڕۆژنامەی عێراقدا بڵاوکراوەتەوە، دەبێ لە سەردەمی خانزادە خاتووندا ژیابێ و خـۆیشی بەبنەڕەت خەڵکی ناوچەی موکریان بووبێ و بۆ خوێندن ڕووی کردبێتە ئەم ناوچەیە، کە وا دیارە لەو سەردەمەدا قوتابخانەی باشی لێ هەبووە و لە ڕووی ئابوورییەوە بووژاوە بووە. هەڵبەت هەردوو سەرچاوەکە پشتیان بەزانیاریی دەماودەمی خەڵک بەستووە و شتێکی بنبڕ لە گۆڕێدا نییە بەڵام تەرازوو زیاتر بەلای بۆچوونەکانی کزەڵدا لەنگە. سەردەمی خانزادە خاتوون و سەردەمی میر محەمەد زیاتر لە سەد ساڵیان بەینە.

ئەوەی مەحموود قادر ئەحمەد (کزەڵ) لە پاشکۆدا نووسیویەتی، پوختەکەی ئەمەیە: پەریزاد خوشکی خانزادە خاتوون بووە و کچێکی جوان و شۆخ و شەنگ بووە. فەقێ عـەلی بەرێکەوت چاوی پێ کـەوتووە و تیـری ئەوین ئەنگاوتوویەتی. شیعری لەسەر داناوە و بۆی سووتاوە، لەمەوە لە ناو خەڵکدا ناوی بە عەلی عاشق ڕۆییوە. دەنگوباسی ئەوینی فەقێ عەلی بۆ پەریزاد کەوتووەتە سەر زاری هەموو خەڵک. خانزادە خاتوون ئەم قسە و باسانەی زانیوەتەوە و سەرەتا نارەحەت بووە و هەڕەشەی کردووە لەوەی کە فەقێ ڕووتەیەک ئابڕووی بنەماڵەکەیان دەبات. فەقێش لە ترسانە و لە عەشقانە وردە وردە لە خەڵک تەریک بووە و پاشان داویەتییە کێوان، ئەمەش دڵی خەڵکی بۆ فەقێ هێناوەتە جۆش و بەزەیییان پێدا هاتووە، لەوانەیە پەریزادیش لەلایەنی خۆیەوە بێ هەڵوێست نەبووبێ و کەوتبێتە داوی ئەوینی فەقێوە. ئەمانەش وایانکردووە دوا جار دڵی خانزاد نەرم ببێ و پەریزادی خوشکی لە فەقێ مارە بکات. بەڵام سەرچاوەی دەماودەمی خەڵک باس دەکات فەقێ عەلی لە یەکەمین چاو پێ کەوتنی پەریزادی بووکدا، شیعری (پەریزادێ بەخێر هاتی)ی بۆ گوتووە و پێش ئەوەی لە یەک نێزیک ببنەوە، عاشقی بێ چارە کتوپڕ گیانی سپاردووە.

ئەوەی لە زاری کرمانجیدا هاتووە باسی خانزاد ناکات، بەڵام لەوێشدا باوکی پەریزاد کـە پیاوێکی ماقووڵ و ناوبەدەرەوەی دەڤەرەکە بووە، دڵی نەرم بووە و کچەکەی داوە بەعەلی عاشق، واتە کۆتاییی چیرۆکەکە هەمان شتە، کە بەبێ گەیشتنی عاشق و مەعشووق بەیەکتر، بڕاوەتەوە. ئەمەی خوارەوە دەقی شیعرەکەی عەلی عاشقە بەزاراوەی موکریانی:

پەریزادێ بەخـێـر هاتی

بەسەر چاوێ دەمن شاڵان
بەچم زانی کە تۆی هاتی
بەدەنگی تۆق و خرخاڵان
بەدەنگی بازن و زەندان
هەرچەند من گوێت هەزار چەندان
نەتهێشت عەقڵی عەقڵمەندان
ئەتۆم چاتری لە ئاواڵان
ئەتۆم چاتری لە لەیلایێ
یووسف لەگەڵ زولەیخایێ
مەم و زین هەرتک هەمتایێ
بەزوڵفانت کردم تالان
لە سپای زوڵفان بۆچ ناترسی؟
شیرین ئەحواڵان دەپرسی
موبارەک بێ لە تۆ کورسی
روونێ گوێ بدێرە عەبدالان
روونێ گوێ بدێرە وێ بەیتێ
دوو وەجهەت وەک چرای زەیتێ
دەسووتێ مەجلیسی مەی تێ
هەروەک پووشێ لە کەندالان
نەقەقنەس بووم نەپەروایم
دەخۆم سەد سوێند جودا نابم
گەر خزێم بم قەت تێر نابم
لە دیداری خەت و خاڵان
لە دیدارت دەی حەزین کەم
مردم هەندی رووحی تێ کەم
کەسەر بووم جارێکیت بێ کەم
خودانا چیت و دەسماڵان
خودانە چیت و جەبهەت بوو
دیداری تۆم بەقیسمەت بوو
خەراجی ئەرزی قیمەت بوو
بەخەت و خاڵ و ئەشکالان
بەخەت و خاڵ و سیایی- سایی تۆ
جیهان جوملە عەتایی تۆ
دەکێشم خاکی پایی تۆ
هەروەک زێری بەمستقالان
من نە زێرم من زێوم

کە بوو چێشتم نەبوو شێوم
بەسەد هەویا کردت کێوم
خودانە دۆشەک و پالان
خەدانی تۆم سەراسەر کرد
بەزوڵفت هێوی سەتەر کرد
دڵ من و تۆی وێکرا بەند کرد
بەعید و جێژنی سەر سالان
بەعید و جێژن و سایەی من
ئەوەڵ عید و ئەمانی من
عەزیز و ئەوجەوانی من
کەس و کارم پێت بوون تالان
ئەوەڵ کەس و کارم ئەتۆی
تەبیب و دەرمانم ئەتۆی
گەر تۆم هەبێ بەسم ئەتۆی
لە گەنج و ماڵ و پاتالان
لە گەنج و ماڵ و قازانجم
کەساسم ساحێبی ڕەنجم
لە بازاران گەوهەر سەنجم
خەبەردارم بەهەموو حالان
خەبەردارم بەمەعبوودی
دڵم راستە لەسەر جوودی
پەشیمان نیم لە مەقسوودی
بەسەرم هات ئەو رۆژگارە
بەسەرم هات لە بەرواری
وای گوت بە عەلی هەژاری
تۆبە بکە بەیەکجاری
بەڵکو ڕزگار بێ شالان

هاتنی ناوی پەریزادی خوشکی خانزاد لەم چیرۆکە ئەوینییەدا و هەڵسوکەوتی ژیرانەی خانزاد لەبەرامبەر گڕی دڵداریی فەقێ عەلیدا وەک چۆن بەسەرهاتی زارگۆت دەدڵێ، چیرۆکی ئەویندارێی لاس و خەزاڵمان دەخاتەوە بیر. لە بەیتی لاس و خەزاڵدا ناوی خانزادە خاتوون کەوتووە ناو چیرۆکی ئەویندارێی ئەوانەوە و بووە بەلایەنێک لە ئەویندارییەکە. دووکەڵ بێ ئاگر نابێ، لەوانەیە خانزاد و پەریزادی خوشکی، وەک دوو ئافرەتی ئازاد، ئەوینداریان کردبێ و چیرۆک و بەسەرهاتیان کەوتبێتە سەر زمانی

خەڵک، بەتایبەتیش لەبەرئەوەی سلێمان بەگی برایان پیاوێکی نەرمونیان بووە و ڕەنگە دەمارگیراویی خێڵایەتیی کەم بووبێ، یان خانزاد و پەریزاد (ئەگەر ڕاست بێ پەریزاد خوشکی خانزادە خاتوون بووبێ) لەبەرئەوەی خوشکی میر سلێمان بەگ بوون، ئازادی و کراوەییی کۆمەڵایەتییان زیاتر بووبێ لە خەڵکی تر. هەرچۆن بێ، کارکردن یان بەشداریی ئافرەت لە دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی کاروباردا ئازادیی زیاتری پێ دەدات لەوەی ئافرەتێکی ئاسایی هەیەتی.

لە دەقێکی بەیتی لاس و خەزاڵدا کە بەشێوەی ئاخاوتنی ناوچەی هەریر تۆمارکراوە، لاسی ئەحمەد بەگی جافی شارەزووری و خەزاڵەشۆڕی مەلا نەبیی باڵەکی، ئەوینداری یەکتر دەبن. لاس لە ناوچەی جافەتی گەرمیانەوە دێ بۆ ڕفاندنی خەزاڵ لە ڕەواندز، بەڵام بەر لەوەی بچێ بۆ ناوچەی باڵەکایەتی لادەداتە هەریر و میوانی خانزادە خاتوون دەبێ. خانزاد هێندە بە لاس سەرسام دەبێ خۆی پێشکێش دەکات و داوای لێ دەکات واز لە خەزاڵ بێنێ و بێ ئەم مارە بکات.

چیرۆکێکی تریش هەیە شایەنی سەرنج لێدانە ئەویش چیرۆکی خانزاد و لەشکرییە. بەگوێرەی بەیتی دەماودەمی خانزاد و لەشکری، ئەم لەشکرییە منداڵێکی سێوی و بێ دایباب بووە، لە ماڵی حوسێن بەگدا بەخێوکراوە کە پیاوێکی گەورەی ناوچەکە بووە. کە ئایشی حوسێن بەگیان داوە بە میر سلێمان بەگ، ئایش لەشکریی لەگەڵ خۆیدا بردووە. لەشکری جوانچاک و لێهاتوو بووە و ئایش و میر سلێمان بەگ پشتیوانییان کردووە تا بووە بەیەکێک لە کاربەدەستانی میرایەتیی سۆران، بەڵام لەبەرئەوەی لەشکری ئەوینداری ئایش بووە، ویستوویەتی بە هەر شێوەیەک بێ میر سلێمان بەگ لەناو ببات تا دەست بەسەر ئایش و دەسەڵات بگرێ. ڕەنگە هەر ئایش خۆی ئەوەی لە گوێ خوێند بێ. بەگوێرەی ئەو بەیتە، لەشکری لەلای عوسمانییەکاندا لە خراپەی سلێمان بەگ دواوە و لە دواییدا بەژەهر و دەرماندراوکردن کوشتوویانە. چیرۆکەکە دەڵێ: خانزاد لە تۆڵەی ئەم ناپاکییەدا لەشکری کوشتووەتەوە.

چیرۆک و بەسەرهاتی تر لە بارەی عیشقبازیی خانزادەوە زۆرن. هەر بەگوێرەی چیرۆکی زارگوتی خەڵکی ئەو ناوچەیە، دەڵێن: شەوێک خانزادە خاتوون بەناو شاردا گەڕاوە و لە پەنا دیواری حوجرەی مزگەوتێکدا گوێی لە ئاخاوتنی فەقێیان گرتووە. فەقێکەڵ هیوا و خواستی خۆیان بۆ یەکتر درکاندووە و یەکێکیان گوتوویەتی: هیوادەخوازم خانزاد ببێ بەهاوسەرم یان جارێک لەگەڵمدا بنوێ. چیرۆک دەڵێ: خانزاد بۆ بەیانی بەدوای فەقێیەکەیدا ناردووە و خۆی لێ مارە کردووە و کوڕێکیشی لێ بووە. ئەمانە قسەی دەماودەمی خەڵکن و نازانرێ چییان ڕاستن و چییان هەڵبەستن.

بەڵام هەبوونی ئەم چیرۆک و بەیتانە لە بارەی ئەویندارییی خانزادە خاتوونییی دۆتمیری سۆرانەوە، بابەتێکە جێی سەرنجدانە و نیشانەی بەڵادەستبوونی کچان و ژنانی بنەماڵەی سۆرانە لە هەندێک سەردەمدا. بۆیە دەشێ ئەوەی پەریزادیش لەگەڵ فەقێ عەلیدا ڕەگێکی ڕاستیی تێدا هەبێت. هەروەها دەشێ لە سەردەمانی دەسەڵاتی ئەو خاتوونەدا ئەو چیرۆکانە بەسەر زارانەوە بووبن و خانزاد و بنەماڵەکەیان گۆی بیستیان بووبنەوە.

وا لێرەدا دەقێکی تر لە شیعری فەقێ عەلی عاشق دەنووسمەوە، کە حوسێن حوزنی بڵاوی کردووەتەوە. حوزنی ئەوەش دەڵێ کەوا عەلی عاشق لە مودەی عومریدا ئەشعاری دڵسۆزانەی زۆر فەرمووە، ئەم چەند شیعرە لە فەرمایشاتی ئەو زاتەیە:

ئەسیری میحنەتی هیجرانی تۆم، یاری وەفاکارم
کوژراوی خەنجەری موژگانی تۆم، مەحبووبی نازدارم
عیلاجێکم بکە دەردم گرانە، قیبلەکەی دینم
بکە ڕەحمێ بەفرمێسکی دڵتۆبی چاوی خەمبارم
فیدای لەعلی لەبت بم، بێنە یادت شەرتەکەی جاران
نەوەک عومرم بەناکامی بڕوا[9] غولامێکی ئەمەگدارم
مەلا و زاهید و سۆفی، غەریقی بەحری عیشقی تۆن
بزانە من لە ئەم حاڵە، چ ئوستادێکی هۆشیارم
نەخۆشێکم بەبێ دیداری تۆ، یار شیفا نابێ
مەگەر عیسای مریەم بێ، بکا دەرمانی ئازارم
عەلی هەتاوەکو دەمرێ ئینتیزاری قامەتی یارە
لە نێو عیشقت قوتار نابێ هەتا خۆی بێ بەغەمخوارم

لە "پاشکۆی عێراق"یشدا دەقێکی تر هەیە مامۆستا

محەمەد عەلی قەرەداغی بلاوی کردووەتەوە، بەلام دەقەکە دوور و درێژە، وا لێرەدا چەند کۆپلەیەکی کەمی لێ وەردەگرین:

چەند شەوان مەجنوون و مەستم، شیبهەتی پەروانەیە
دائیما مەی هەر بەدەستم، چون کچی باغی خوەیە
چون کچن چەنگاڵ بەدەستن، بولبولان سەرخۆش و مەستن
هیندییان میصری بەدەستن، ژین لە من بێ فایدەیە
تاڵ دەبوون وەقت و زەمانە، سوورگولان پەرژین رەحانە
هەر کەسێ بێن کا ئەوانە، سەرخۆش و دێوانەیە

تا لە کۆتاییدا:

ئەی حەریری هەر دەبێژی، عاشقی سەودا و گێژی
بێ برین خوێنێ دەرێژی، هەر شەوە تا سوبحەیە

ئەمانە نموونەی شیعری عەلی عاشقن بەئاخاوتنی ناوچەی موکریان کە هیچ رێی تێ ناچێ هەمان ئەو کەسە دانەری ئەو شیعرانە بێ بۆ عەلی حەریری تۆمارکراون بەزاراوەی کرمانجیی سەروو. ئەم شیعرانە هەموو نیشانەی ئەوەن، کە جیاوازییەکی زۆر لە نێوانی عەلی عاشق و عەلی حەریریدا هەیە. وەک لەم شیعرەی دواییدا دەردەکەوێ، رەنگە ئەم عەلییەش جاربەجار نازناوی حەریری لە پاڵ عاشقدا بەکار هێنابێ لەبەرئەوەی ئەویش لە حەریردا ژیاوە و شانازی بەم هەوارگەیەوە کردووە یان ئەوانەی شیعرەکانیان نووسیوەتەوە هۆی تێکەڵ پێکەڵییەکە بن وەک لەپێشەوە گوتمان. دەبێ ئەوەش بڵێین، لەبەرئەوەی ئەم شیعرانەی عەلی عاشق دەماودەم پارێزراون و کەم نووسراونەتەوە، رەنگە بەر دەسکاری کەوتبن و بۆیان زیاد و کەم و کرابێ، یان شێوەی زمانەکەیان گۆڕابێ، بۆیە لە رووی زمان و دەقەوە زۆر جێی متمانە نین.

لە کۆتاییدا، دەمەوێ تێبینییەکی تریش لە بارەی شیعری پەریزادێوە بڵێم، ئەویش ئەوەیە: دەقێکی تری ئەم شیعرە هەیە کە بەکرمانجیی سەروو نووسراوەتەوە. ئەم دەقەی دوایی، ئاڵۆزیی نێوان عەلی حەریری و عەلی عاشقی زیاتر کردووە. وەک بینیمان دەقە موکریانییەکە دراوەتە پاڵ عەلی عاشق، بەلام کرمانجییەکە دراوەتە پاڵ عەلی حەریری.

هەروەک پێشتر ئاماژەم بۆ کرد، شیعری عەلی حەریری ئەگەر نووسەرەوەکەی خەڵکی بەری رۆژهەلاتی زێی بادینان بووبێ کاریگەریی دیالەکتی کرمانجیی خواروی چووەتە سەر، بەلام ئەگەر لە بەری رۆژئاوا بووبێ ئەوا کاریگەریی شێوەزاری بادینانیی خراوەتە سەر. بۆ بەڵگەی ئەمەی دوایی، خوێنەر دەتوانێ سەیری ئەو دەقانە بکات کە سادق بەهائەدین ئامێدی لە کتێبی هۆزانڤانێت کورددا پێشکێشی کردوون و بەراوردیان بکات لەگەڵ دەقەکانی تردا. سەرنج ڕاکێش ئەوەیە شیعری: پەریزادێ بەخێر هاتیی عەلی عاشقیش بەدەردی شیعرەکانی عەلی حەریری چووە و بگرە زیاتریش. وەک گوتمان لەبەرئەوەی عەلی عاشق و عەلی حەریری بەیەک کراون لە دەستنووسە کۆنەکاندا، هەندێک نووسەرەوەی بەری بادینان هەڵساون بەگۆڕینی دەقەکەی عەلی عاشق لە موکریانییەوە بۆ بادینی و داویانەتە پاڵ عەلی حەریری.

ئەگەر مرۆڤ سەیری ئەو چەند شیعرەی عەلی حەریری بکات کە نووسیمانەوە، دەبینێ لە رووی زمان و داڕشتنەوە چەند جیاوازن لە شیعری پەریزادێ، واتە ئەو دەقەی بەکرمانجیی سەروو و دراوەتە پاڵ عەلی حەریری. عەلی عاشق وەک گوتمان فەقێ بووە و شیعرەکانی کەمتر جێ پەنجەی رۆشنبیرییەکی هەڵکشاویان بەسەرەوەیە، زیاتری وشەکانی خۆماڵیی ناوچەی موکریان و هەریرن و لە کوردیی پەتی بەیتی شایەران دەچن، کە کتێبی بەناوبانگی فۆلکلۆریی توحفە موزەفەرییەی ئۆسکارمان پڕە لە نموونەی ئەمانە.

ئەمە شێوەی دەقە بادینییەکەیە، کە لە کتێبی هۆزانڤانێت کورددوەم راگواستووە:

پەریزادە تو وا هاتی
لسەر چاڤێن دمن شالا
مە لەو زانی تو وا هاتی
ژ دەنگێ تەوق و خرخالا
ژ دەنگێ بازن و زەندا
ئەما عەقلێ عەقلەمەندا
هندی من گوت سی و چەندا
تو چێتر بوی ژ هەڤالا
تو چێتر بوی ژ لەیلایێ

شرینتر بووی ژ زولەیخایێ
مەم و زینێ هەر دو یەک تایێ
سیا زولفێ کرم تالا
سیا زولفێ تو ناترسی
ژ ئەحوالێ مە ناپرسی
مبارک بیت تە ئەو کورسی
تو روینێ گوهـ بدە عەبدالا
تو روینێ گوهـ بدە بەیتێ
لپێشی تو وەکی زەیتێ
دسوژیت مەجلسا مەی تێ
وەکی پویشێ لکەندالا
وەکی تە ڤنووس بێ پەروابم
دخوەم سوندێ جودا نابم
حەزینم ئەز قەت تێر نابم
ژ دیدارا خەت و خالا
لدیدارا تە ئەز زینکەم
حەتا کەنگێ روح تێ تەنکەم
کەسەر بوم جارەکێ بێن کەم
خودانا تیت و دەستمالا
خودانا تیت و جەبهەت بی
خەراج و ئەرد و قیمەت بی
دیدارا تە بقیمەت بی
لعید و جەژن و سەرسالا
ئەول کار و کەسێ من توی
یەقین فرنا دەرسێ من توی
کەسێ من و بەسێ من توی
لزێر و مال و پر نالا
لزێر و مال و پر رەنجم
کەسادم صاحبم گەنجم
لبازێرا گەوهەر سەنجم
سەفەر دویرە هەتا مالا
سەفەر دوورە شەبێ تاری
ئەی عەلی و تو پر رایی
دابکەین زیکرێ جەباری
بەلکی لە خوشبت شالا

له کۆتاییدا، هیوادارم بەم نووسینە توانیبێتم چینێکم له چینگەلی فره و ئەستووری دەوراندەوری عەلی حەریری رەواندبێتەوە و خزمەتێکم پێشکێش کردبێ.

پەراوێز:

(١) لەم بارەیەوە سەیری سێ بەرگی کتێبی حاجی قادری کۆیی بکە لە دانانی مەسعوود محەمەد، لەوێدا ببینە نووسەر لە ئەنجامی نەبوونی زانیارییەوە بە چ چنگەرنێیەک هەوڵ دەدا لە هەورازی ناسینەوەی ژیانی حاجی و کێشەکانی ئەو دەمی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە سەر بکەوێ، زۆربەی جاریش بەدەستی خاڵی لێی دەچێتە دەر.

(٢) ناوی ئەم کتێبە: ئۆسمانی موودەلیفەری-یە، دانانی بورسالی محەمەد تاهیر ئەفەندی. دانەر ساڵی ١٨٦١ لە شاری بورسە لە دایک بووە و ساڵی ١٩٢٤ لە ئەستەنبۆڵ مردووە. کتێبەکە ساڵی ١٩٠٥ بۆ جاری یەکەم چاپ کراوە و ساڵی ١٩٧٢ بۆ جاری دووەم لە ئەستەنبۆڵ بەپیتی لاتینی چاپ کراوەتەوە. دانەر باسی گەلێک لە شاعیر و رۆشنبیرانی کوردی کردووە، بۆ نموونە لە لاپەڕە ٢٨٤ی بەرگی دووەمدا، لە بارەی نالییەوە دەڵێ: ساڵی ١٨٧٣ لە ئەستەنبۆڵ مردووە و لە گۆڕستانی قەرەجە ئەحمەد نێژراوە. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: کۆڕاوی وان، ژمارە: ٢ ساڵی ١٩٩٢ وتارێک لەلایەن مەحموود لەوەندییەوە لەبارەی نالی لەو کتێبەدا.

(٣) ئەم شیعرە بۆ جاری یەکەم عەبدوڕەقیب یوسف بڵاوی کردووەتەوە. بڕوانە: دیوانا کرمانجی، ساڵی ١٩٧٠ و محەمەد عەلی قەرەداغیش لە ساڵی ١٩٩٤دا لە کۆواری رۆشنبیری نوێ ژمارە ١٣٤دا هەمان شیعری بڵاوکردووەتەوە و چەند کۆپلەیەکی زیادەی خستووەتە سەر.

(٤) ئەم پارچەیە تەنیا محەمەد عەلی قەرەداغی بڵاوی کردووەتەوە. بڕوانە سەرچاوەی پێشوو. تێبینی: م. قەرەداغی دەقی دەستنووسەکانی وەک خۆیان روونووس کردووە و من بەگوێرەی توانا هێناومەتە سەر رێنووسی نوێی کوردی. هەڵبەت زۆر جێگە هەن لێکۆڵینەوەی زیاتریان دەوێت تا دەقەکە رێنووسێکی

ڕێکوپێک وەربگرێت.

(٥) ئەم جۆرە دەربڕینانە: ئەگەر روحم دكن غارەت، یان لە شیعرەکانی دواتردا: سەد روح و جانم بن فیدا، یان: مەمسوژە دل، هەروەها زۆری تریش لە شیعری عەلی حەریریدا، دەربڕینی زاراوەی کرمانجیی خواروون. نازانرێ ئەمە کاری خۆی بووە یان دەسکاری نووسەرەوەی شیعرەکان بووە.

(٦) ئەم شیعرە عەبدوڕەقیب یووسف و محەمەد عەلی قەرەداغی هەردووکیان بلاویان کردووەتەوە. بڕوانە سەرچاوەکانی پێشوو.

(٧) ئەم شیعرە تەنیا محەمەد عەلی قەرەداغی بلاوی کردوەتەوە. بڕوانە سەرچاوەی پێشوو.

(٨) ئەم شیعرە محەمەد عەلی قەرەداغی بلاوی کردووەتەوە. بڕوانە: بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە. بەرگی سێیەم. بەغدا ٢٠٠٠ لاپەڕە ٣٦٠-٣٦١.

(٩) ئەم وشەیە (بڕوا) شوێنەکەی چۆڵ بوو، من دامناوە.

سەرچاوە:

(١) اربیل في أدوارها التاریخیة، زبیر بلال اسماعیل، بغداد، ١٩٧١

(٢) کۆواری زاری کرمانجی، مێژووی میرانی سۆران، حوسێن حوزنی موکریانی، ڕەواندز ١٩٢٧ ـ ١٩٣٢

(٣) دیوانا کرمانجی، بەرهەڤ هینانا: عەبدوڕەقیب یووسف. نەجەف، ١٩٧١

(٤) بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بەرگی دووەم، دانراوی: محەمەد عەلی قەرەداغی، بەغدا ١٩٩٩

(٥) بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە، بەرگی سێیەم، دانراوی: محەمەد عەلی قەرەداغی، بەغدا ٢٠٠٠

(٦) مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلائەدین سەجادی، بەغدا ١٩٧١

(٧) مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، د. مارف خەزنەدار، هەولێر ٢٠٠٢

(٨) هۆزانڤانێت کورد، دانان و تویژاندنا: سادق بەهائەدین ئامێدی. بەغدا ١٩٨٠

(٩) نورالدین عبدالرحمن جامی، علی اصغر حکمت، ١٣٦٣ تهران.

(١٠) دەفتەری کوردەواری، بەرگی یەکەم، بەغدا ١٩٧٠ وتارێک بەناونیشانی: عەلی هەریری، د. عیزەدین مستەفا.

(١١) دەفتەری کوردەواری، بەرگی سێیەم، بەغدا ١٩٧٠ وتارێک بەناونیشانی: هۆزانڤانێ کلاسیکیێ بناڤ و دەنگ عەلی حەریری، سادق بەهائەدین ئامێدی.

(١٢) پاشکۆی ڕۆژنامەی عێراق، ژمارە ٣٧ حوزەیران و تەمووزی ١٩٨٠ وتارێک بەناونیشانی: لەبارەی سەرگوزەشتی عەلی عاشقەوە، محەمەد قادر ئەحمەد (کزەڵ).

(١٣) کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، محەمەد عەلی قەرەداغی. بەغدا، ١٩٨٠.

(١٤) پاشکۆی ڕۆژنامەی عێراق، ژمارە ٣٤ شوباتی ١٩٨٠ وتارێک بەناونیشانی: عەلی عاشق و عەلی حەریری و ئاسۆیەکی ڕووناکتر، محەمەد عەلی قەرەداغی.

(١٥) کۆواری ڕووناکی، ژمارە ٨ ساڵی ١٩٣٦ هەولێر، بابەتێک بەناونیشانی: عەلی بەردەشانی شایەری کورد.

(١٦) الجامع في تاریخ الادب العربي، الجزء الاول، حنا الفاخوري.

(١٧) شەرەفنامە. وەرگێرانی هەژار.

(١٨) خانزاد و لەشکری. محەمەد تۆفیق وردی. بەغدا ١٩٦٠.

(١٩) کۆواری کۆڕی زانیاری عێراق، دەستەی کورد. بەرگی ١٨ و ١٩. ساڵی ١٩٨٨ بەغدا، بەیتی لاس و خەزاڵ، بەشی یەکەم.

(٢٠) کۆواری کۆڕی زانیاری عێراق، دەستەی کورد. بەرگی ٢٠، ساڵی ١٩٨٩ بەغدا، بەیتی لاس و خەزاڵ، بەشی دووەم.

* سەرۆکی دەزگای ئاراس.

فەرهەنگۆکەی بنزارەکانی هەولێر

عەبدولڕەحمان مەعروف

وتەیەکی پێویست:

ئەم کارەی مامۆستا (عەبدولڕەحمان مەعروف) کارێکی جوانە و بەشێک لەم وشە و ناوانەی خستووەتە بەردەست، کە لە شێوەزاری هەولێر بەگشتی بەکاردێن، شێوەزاری هەولێر بەشێکە لە شێوەزاری ئەوەی، کە پێی دەگوترێ (سۆرانی) دەکرێ یان راستتر ئەوەیە بەناوی (کرمانجی ناوەڕاست) ناوببرێ، ئەوەی جێگای سەرنجە، شێوەزاری هەولێر لە چەندین (بنزار) پێک هاتووە و هەموویان لەبۆتەی شێوەزارە سەرەکییەکەی (کرمانجی ناوەڕاست) دراون و تایبەتمەندی ئەم زاراوەیان وەرگرتووە، دەنا جوگرافیای پارێزگای هەولێر ئێستاش شوێنەواری زۆر شێوەزاری تری پێوە دیارە، بۆ نموونە: لە گوندەکانی سەر بەکۆیە، گوندەکانی (ئۆمەر گومبەت و کانیلەلەو سێگرتکان) بە شێوەزاری لوڕی دەدوێن، دیسان چەند گوندێک لە مرکەی دەشتی هەولێر ئەوانیش شێوە ئاخافتنیان لەک و لوڕییە، لە ناوچەی سەرووی هەولێر بەرەو شێوەزاری کرمانجی دەچێ. ناوچەی بارزان و دەوروبەری، رۆژئاوای هەولێر- ناوچەی بەڕانەتی- ئەویش بەرەو کرمانجی دەچێ، جگە لە ناوچەی خۆشناوەتی، کە بنزارێکی تایبەتە، هێندە هەیە، کەندێناوە و قەراج، تایبەتمەندییەکی (سۆرانی) هەیە و درێژ بووەتەوە تا دەگاتە موکریان، لەگەڵ کەمێک گۆڕان، بەڵام شێوەزاری هەولێر بە تایبەتمەندی جێگۆڕکێی (ل بۆ ر)، کە ئەمەش لە ئاوێستا و زمانی سۆمەریش بەرچاو دەکەوێ، تایبەتمەندی ئەم جێگۆڕکێیەی بەسەر زار و بنزارەکانی جوگرافیای هەولێردا زاڵ بووە، دەنا هەر لەم فەرهەنگۆکەی (عەبدولڕەحمان) زۆر وشە هەن دەچنەوە سەر شێوەزارەکانی دیکە، بەڵام لەگەڵ شێوەزاری هەولێردا خۆیان گونجاندووە.

د. مەولود ئیبراهیم حەسەن

(ئـ)

* ئێراهێ = ئێرێهێ = ئەوێندەرێ: شوێنێک هەندێک لێتەوە دووربێت.
- وەرە بچینە ئێراهێ.
* ئەوێهێ: کەسێک کەمێک لێتەوە دووربێت.
- ئەوێهێ دەناسی.
* ئیوهایە: ئەوهایە: ئاوایە
- برادەرایەتی ئیوهایە؟
* ئۆدا: دایە: دا: لە کورتکردنەوەی بانگکردنی هۆدا، ئۆدا.
- ئۆدا کەنگێ هاتی؟
* ئاروو: خەیار
- کیلۆ ئارووەکم لۆ بکرە.
* ئەستوورک: ستوورک، پەپە، پەپۆلە، جاران لە کوردەواری کە بەیانیان نانیان دەکرد ئەنگوتکە هەویرەکەیان بە شێوەیەکی ئەستوورتر لەسەر سێر دەبرژاند و لەگەڵ بەرچایی دەیانخوارد. پێم وابێ ئەستوورک لە ئەستوور + ک (پاشگر) دروست بووە.
- ئەستوورکەکەم نەبرژایە.
* ئاقار: دەشت: زەوی و زاری گوند و ناوچەیەک.
- ئاقاری گوندێ مە لەو بستییەیرا دەست پێدەکا.
* ئاجەڕات: ئەژداد: باب و باپیران.
- ئاجەڕاتت دەرەقەتی من نایێ.
* ئەنگۆ: ئێوە
- ئەنگۆ لە کیهان بەردەبینە؟
* ئەنگوتک: گونک: گوندی: گوشک
- کچێ زارێ ئەنگوتکت بڕیوە؟
* ئیدی: ئیتر
- ئیدی وازم لێ بینە.
* ئەستێرک: هەرزاڵە: ئەو سندوق و شوێنەی نوێنی لەسەر

هەڵدەگیرێ.
- ئەو نوێنانە لەسەر ئەستێرکی دانێ.
* ئاوقەران: ئاوکوف: ئاوقوف.
- بووکەکەیان ئاوقەرانی خۆیتیان.
* ئاوزە: هاوتەمەن
- من و تۆ ئاوزەی یەکین.
* ئەوێندەر: وێندەر: ئەوێ
- ئەوێندەرت پێخۆشە؟

(ب)
* بەبارەبار: بەئاشکرا
- بەبارەبار غەدرمان لێ دەکا.
* بستی: بەرزایی
- لەو بستییەی بەسەرکەوین دەگەینە کانییەکی.
* بێ سەروبەر: شتی نارێک و بێ رێوجێ
- ئیشەکانی تور هەمووی بێ سەروبەرن.
* بەلەک پێچ: پوزەوانە
- بەلەک پێچێکی گەرمم کڕیوە.
* بیژی: زۆڵ: بۆ منداڵی زۆرزان و چاوکراوەش بەکاریێت.
- بیژییە کەس نازانێ کوڕی کێیە!
- زۆر بیژییە کەس لێی ناباتەوە.
* بالیف: سەرین: سەرینگان
- بالیفەکەی من تووکی مریشکە.
* بەکاوەخۆ: لەسەرخۆ
- بەکاوەخۆ دەڕۆیشت.
* باروو بوو: هاوکاری و یارمەتیدان
- باروو بووی ئازادی کرد.
* بن: ژێر
- لەبن دارسێوەکەی دانیشتبووین.
* باتۆ: گون
- باتۆم دێشی.
* بەرەدواژی: بەپێچەوانە (معکوس)، وەرگەڕاو
- ئەو گۆرییە (گۆرەوی)یەی بەرەواژی لەپێ کردییە.
* بەرەباب: نەوە
- بەرەبابی وان (ئەوان) لێرە نەمایە.
* باوی: بادەم
- قیچەک (نەختێک) باویم بدێ.

* بەرچینچکە: نزگرە
- ئاویشم خوارد بەرچینچکەکەم هەر چاک نەبوو.
* بەست: چەم
- لەو بەستەی ئاوی لێیە.
- گەڕەکێکیش لە هەولێر بەناوی (بەستەپیازە) هەیە.
* بەرِک: گیرفان، بەری
- ئەو کراسە بەرکی نییە.
* بەهەشتاوی: بەپەلە
- بەهەشتاوی هاتە ژوورێ.
* بوز: سەهۆڵ: بەفر،وەفر (ئاوی بەستوو)
- دوو کێلە بوزان بکرە.
* بەربوونەوە: کەوتن
- منداڵەکە لەسەربانی بەربۆوە.
* بەربەسێر: بەرخ بەسێر
- لەو سەیرانەی بەربەسێرمان کردبوو.
* بەهەرمێن: بەبرشت
- ئەو گەنمە بەهەرمێنە.
* بنەبان: لای بنەوە و ئەوسەری دیوەخان و ژوور و ماڵ.
- برۆ هەڵکشێ بنەبانێ.
- خەسرۆ لەلای بنەبانێ دانیشتییە.
* بەدووکەتن: رەدووکەوتن
- خەتای باوکی بوو کیژەکەی بەدووکەت.
* بەرشەق: قەدبڕ و یەکڕاست
- بەرشەق بەرەو گوندی رۆیشتم.
* برێشکە: برژاندنی تۆ گندۆرە و دانەوێڵە
- داکم برێشکەکی زۆر بەتامی لۆ کردین.
* بەڕادان: بەدووریندانی جلک و بەرگ لای بەرگدروو
- کورتەک و شەلوارەکم بەڕادان دا.
* باژێڕ: بازار
- کەنگێ دەچییە باژێڕی؟
* بەرین: فراوان: والآ
- ئەو قوماشە بەری بەرینە.
- رێیەکە بەرینە.
* بریار: برشت: وەبەرهێنان
- ئەو ساڵ گەنم هیچ بریاری نەبوو.
- جۆیەکەتان یەک و چەندی بری؟
* بەرۆک: یەخە: سنگ و بەرۆک

- هەی بەردە بەردە بەردە دەبڕۆ بەرۆکم بەردە
* بەلەچەک: وشککراوەی گندۆرە (کاڵەک)
- ئەو ساڵ بەلەچەکمان نەکرد.
* بەبژار: بە هەڵبژاردن: مەبەست لە هەڵبژاردنی تەرە یان هەرشتێک کە دەیکڕی هەڵیبژێری.
- ئەو سێوە بە بژارە؟
* باگوردان: باگردێن
- ئەو ساڵ سەربانەکەم باگوردان ناکەم.
* بەرچیغ: ختورمە: مەترەق
- بەرچیغەکی لەناو شانی گیرکرد.

(پ)
* پت: تیل: پەنجە، پل.
- لەسەر پلم قسان مەکە. بەتایبەتی ئەمە لە یاری کەڵلایانێ (ماتانێ) بەکاردێت.
- پتی لێ دەی دەپەڕی.
* پێگۆڕ: لینگەوگۆڕ: تاکەوتاکی پێڵاو و سۆل لەپێ کردن
- ئەوە هەست ناکەی سۆلەکەت پێگۆڕە؟
* پێینگان: لای پێی کەسێکی درێژبوو، نووستوو، مردوو،....
- پەتووەکەم لای پێینگانی دانا.
* پارزنین: پاڵاوتنی چا و برنج و شتی لەم بابەتە.... (پارزوونگ)
- ئەو برنجە جوان بپارزنە.
* پارزوونگ: چای پاڵێو
- پارزوونگەکەت شووشت؟
* پێمەرە: بێڵ
- زەوییەکە رەقەڵانە ئەو ئیشە بە پێمەرەی ناکرێ.
* پێنجووکانێ: قەمچان یارییەکە بە پێنج بەردی چکۆڵە و هەڵدان و دەست دەکرێت.
- کێ پێنجووکانێم دەگە (لەگەڵ) دەکا.
* پازپازانێ: یاریکردن و پازدان لەسەر شتێک یان لە شوێنێکی دیاریکراو
- کوڕەکە لە پازپازانێ شەپکەی دەستی شکا.
* پۆقژە: پوقڵە، لە کاتی سووتان لەسەر پێست ولەشی مروڤ پوقڵە درووست دەکا.
* پەلیکانێ: هەلووکانێ: هەلووکێن
- ئەوان لەسەر جۆخینان پەلیکانێ دەکەن.
* پەلیک: چوست و چالاک و ئازا، جگە لەوەی بەو پارچە دارە دەڵێن، کە لە یاری پەلیکانێ بەکاردێ
- ئەو کوڕە گەنجە زۆر ئازایە دەڵێی پەلیکە.
* پاشەبەر: پاشەبەرە: دوا خێلان
- ئەو کوڕەمان پاشەبەرەیە.
* پرچ: قژ
- پرچی زۆر هاتییە.
* پارچەڵە: بۆ تەمەنی پێش هەرزەکاری کوڕ و کچ بەکاردێت.
- ئەوکاتە من پارچەڵە بووم.
* پەلەواژ: کەوتنە سەرپشت: مرداربوونەوە.
- منداڵەکە پەلەواژ بۆوە.
- پەلەواژی کردەوە.
* پەیت: مەیلەو توند: پەیت بووە: مەییە
- لەچاو شلان پەیتە.
* پلک: پوور
- پلکم مامۆستایە.
* پلە: جگە لەوەی بە مانای پوور دێت بۆ رێز لێنانی ئافرەتی بە تەمەنیش بەکاردێت.
- ئەورۆ پلە خەجێ کز دیارە.
* پل: پەنجە
- پلی بە تفەنگەکەوە نا، بەڵام چرووکی کرد.
* پشی: هەناسە
- پشی سوارە.
* پەرتبوون: پەرش و بڵاوبوون
- خەڵکی ئاوایی بەو ناوەی پەرتبوون.
* پەسیو: هەڵامەت
- کۆخە و پەسیومە.
* پەلک: گەڵای دار و درەخت، توێکڵ
- لە پایزان پەلکی دار دەوەرێت.
* پفهەڵمان: تووڕەبوون (پڕ با بوون)
- کارەسوڵ پفهەڵمابوو.
* پدوو: پووک
- پدووی بە خێن (خوێن) هات.
* پێکردن: داگیرسان، ئەمە بۆ داگیرساندنی ئاگر و گڵۆپ و پلاکی کارەبایی بەکاردێت.

- ئارام ئەم گلۆپە پێکە.
- ئەمن سۆبەکە پێدەکەم.
* پێکردن: تێهەڵێنانی نانەکە بە شلەو یان ئەو شتەی مەبەستە.
- نانەکەی بە ماست کە.
* پێشکە: مێشوولە
- ئەو ناوچە هیچ پێشکەی لێ نییە.
* پێ بوون: بەرۆژووبوون (داگیرسان)
- یەکێک دەپرسێ بە رۆژووی؟ لە وەڵامدا دەڵێ: پێم. یان ئەگەر بپرسێ دەڵێ: پێی؟
هەروەها بۆ ئاگر و گڵۆپیش بۆ نموونە دەپرسێ: سۆباکە پێیە؟
* پەڕەکەی ئاسمان: تاقی ئاسمان: کەشکەلانی فەلەک
- لەپەڕەکەی ئاسمانیش بی هەردەتگرم.
* پۆلیۆکە: خەناوکەی بچووک، کچان بەخۆوەی دەکەن.
- ئەو پۆلیۆکە جوانەت لە کێ (لەکوێ) بوو؟
* پەرگە: لاپەڕ
- ماڵمان لە پەرگەی گوندی بوو.
* پاشباب: سەرەخۆرە، منداڵێک کاتێ باوکی دەمرێ هێشتا لە سکی دایکێتی، واتە دوای مردنی باوکی دێتە دنیاوە.
- پاشبابە لۆیێ ئەوەندەیان نازداییتێ.
* پۆلی: پۆلوو: پەنگر: سکل
- ئاگات لەو پۆلییە ئاگرەی بی نەکوژێتەوە.

(ت)

* تیلک: پەنجە (بەتایبەتی پەنجەی شادە) خستنە ناو هەنگین و ماست و شتی لەمجۆرە
- بەتیلکان ئەو ماستە پیس مەکە.
- سێ تیلکە دۆشاوم خوارد.
* تورندی: پەرێوە
- حەفتەکە لێمان تورندی بووە.
* تەبارە: قایمە، گەنم وجۆ لەکاتی گوڵکردن بەر لە دوورینەوە.
- ئەو تەبارە گەنمە زۆر جوان هاتییە.
* تێکەولێکە: مامەڵەکردن
- تێکەولێکەی لەگەڵ بازرگانەکە هەیە.
* تریان: سەبەتەیەک بوو لە شێوەی سێنی و نانی مەزرەقە و رەقیان لەسەر دادەنا. بەزۆری لە شورکەبی (شورکی داربی) دروست دەکرا.
- کاتی خۆی لەباتی سێنی تریانیان بەکاردێنا.
* تەندوورە سۆرێ: یارێکە منداڵان بە شێوەی بازنەیەک سەریان بە سەری یەکدی دەکرد و دەستی یەکیان دەگرت، یەکێکیش خۆی هەڵدەدا سەریان.
- ئەوکاتەی گەنج بووم زۆر جار یاری تەندوورە سۆرێم کردووە.
* تیلکە مەسووسانێ: یارییەکی منداڵان و هەرزەکارانە، کە بە پەڕۆ یان شتێک چاوی یەکێک دەبەستنەوە و ئەوانی دیکە تیلکی پێوە دەکەن، ئەگەر ئەو کەسەی چاوی بەستراوە هەرکەسێک بگرێ ئیدی نۆرەی ئەوە چاوی ببەستنەوە.
- تیلکە مەسووسانێ مەکەن، جوان نییە.
* تێ ترەقاندن: راکردن و هەڵاتن
- نامەرد بوو تێی ترەقاند و هەڵات.
* تەوازۆ: پۆزش هێنانەوە و داوای لێبووردن کردن
- نەمزانی بوو دایکی مردییە تەوازۆم لێ خواستەوە.
* تەگە: لێرەدا مەبەستم نێرەی بزن نییە، بەڵکو لە هەندێ ناوچەی سەرووی هەولێر بە مانای (لەگەڵ)یش بەکاردێ تەگە: (تەگەر = دەگەڵ)
- تەگەرە توومە راوەستە
- لەگەڵ تۆمە راوەستە.
- تەگە من دێی؟
* تخوب: سنوور: کەوشەن
- لەگەڵ گوندی شێراوەی تخوبمان لەسەریەکە.
* توزبی: چوزبی: تەسبێح
- ئەو چوزبیەت لە کوێ بوو؟
* تەنگە: کەلەکە
- مستەکی لە تەنگەی دا.
* تریقە: گازەرە: لەسەرپشت (بڕ بڕەی پشت)
- لەسەر تریقەی پشتێ راکشابوو.
* تەبەش: روومەت و دەموچاو
- سەر و تەبەشەکی جوانی هەیە.
* تەڕادانێ: غارغارانێ: قۆشمەکردن
- ئەوە دەمەکە بە ئەسپی تەڕادانێ (غارغارانێ) دەکەن.

* تۆپ: مستەک (مشتەک) یان لەپێک قوڕ و گێچ و چیمەنتۆ
- تۆپەک گێچ (گەچ)م بدێ.
* تەبا: ئەم وشەیە جگە لەوەی بە مانای بەیەکەوە هەڵکردن دێت، ناتەباییش: ناکۆکی دەگەیەنێت. بەڵام لە هەولێر مانای بەیەکەوەو لەگەڵیش دەبەخشێت.
- ئەمنیش تەبای خەڵکی.
* تیتلەسماقە: یارییەکە لە کوردەواری منداڵان بە شێوەی بازنەیەکی نیمچە خڕ بە دەوری یەک دەسووڕانەوە....
- هەنکەش (ئێستاش) لە بیرمە لەگەڵ برادەرەکانم گەمەی تیتلەسماقانێمان دەکرد.
* تۆتکە: ئۆقرە
- ئەوە لۆ لە شوێنی خۆت تۆتکە ناگری؟
* تومەز: وەک بڵێی
- تومەز زۆروەڕ بوو کەس خۆشی نەدەویست.
* تۆپانێ: تۆپ تۆپێن، یاری فوتبال: هۆل هۆلانێ.
- وەرەن تۆپانێ بکەین.
* تۆ: تۆوی گوڵەبەرۆژە، بەتۆو دەغل و دانیش دەڵێن تۆ
- نیو کیلۆ تۆی بکڕە.
- چووینە تۆدانێ.
* تەنێ: تەنیا: بە تەنیا، لە هەولێر (تەن بەتەن)یش دەگوترێت.
- بە تەنێ لە مارێمە (ماڵێمە).
- تەن بەتەن وەرە مەیدانێ.
* تزۆکێ: چزوکێ: چوزەکێ: هەنگلەشەلێ: لەسەرییەک پێ ڕۆیشتن بە شێوەی پازدان، کە منداڵان زۆرجار لە شێوەی پێشبڕکێ و یاری دەیکەن.
- لە تزۆکێ کەس لە من ناباتەوە!
* تێکچەقی: تێکسمراو: لە چاوگی تێکچەقینەوە وەرگیراوە، کەوا کەسێکی دارژاو و پتەوە.
- پیاوێکی چوارشانەی تێکچەقییە.

(ج)

* جەڕباندن: تاقیکردنەوە، ئەم وشەیە لە (تجربە)ی عەرەبی وەرگیراوە و کوردێنراوە، بەهۆی (اندن)وە بووە بەکارێکی تێپەڕ.
- ئەمن ئەو ترۆمبێلەم نەجەڕباندییە.
* جوایەز: جیاواز
- بەڕکیان جوایەزە.
* جۆخین: خەرمان (جێگایەکی خۆشکراوە و خەرمانی گەنم و جۆی تێدا کۆدەکرێتەوە و دەکوترێ).
- با بچین لەسەر جۆخینان قاشوانێ بکەین.
* جمک: دوانە: دوو منداڵ بەیەک سک بووبن
- ئازاد و نەوزاد جمکن.
- زگی یەکجار گەورەیە وا بزانم جمکی پێیە!
* جۆڕک: هەگبە: توورەگە: کەشکۆڵ
- جۆڕکەکی لەگەڵ خۆت ببە.

(چ)

* چێڵ: مانگا
- چێڵەکەی لەبەر گوندی راتەوراند.
* چۆک: ئەژنۆ
- چۆکم دێشی.
* چێشتان: چێشتەنگاو
- ئەوە چێشتانە تازە دەڕۆی.
* چار: چوار
- چار دەرکە (دەرگا)ی باشم بۆ دروست بکە.
* چارەگ: لەچوار بەشان بەشێک
- چارێگەکم لۆ بکێشە.
* چما: بۆچی
- چما هاتی؟
* چەلاو: ئاوی گۆشتی
- چەلاوخۆرە (ئەمەیان بە کەسێکی نۆکەر و ماستاوچی دەگوترێ).
* چیدیکە: چیتر
- چیدیکە بڕوای پێناکەم.
* چاوشارکانێ: (چاوشلکانێ): چەمەشارکێ: یارییەکە منداڵان بەدوو دەستە دەیکەن، دەستەیەک چاوی خۆیان دەگرن و دەستەکەی دیکە خۆیان دەشارنەوە، دواتر بەدوایاندا دەگەڕێن.
- چەندم پێ گۆتن چاوشارکانێی لەگەڵ مەکەن.
* چەقێن: زەوییەکی ڕەق و بێ کەڵکی چاندن
- با لەو چەقێنەی دانیشین.
- دایەوە چەقێنێ.(پەندێکی کوردییە)

* چەمبەری: کەسێکی کردەوە نارێک
- پیاوەکی چەمبەرییە حەزی لێناکەم.

(ح)
* حندرحۆپ: یارییەکی منداڵانە و دووکەس دەیکەن، هەریەکە و لەسەر لایەکی دارێک یان ئاسنێکی درێژ دادەنیشن و یەکدی بەرزدەکەنەوە. پێم وابێ لە (up ، under)ی ئینگلیزی وەرگیراوە.
- حندرحۆپانێ ناکەی؟
* حەجمان: ئۆقرە
- حەجمانی نەبوو.
- ئەوە لۆ ناحەجمێی؟

(خ)
* خوریکە: ئاوڵە
- کورەکەم خوریکەی لێ نەهاتییە.
* خەو لێ هەڕمان: خەو لێ زڕان
- ئەوشۆ خەوم لێ هەڕرمابوو.
* خەنانێ: ساپ ساپانێ: یارییەکە بە تایبەتی کچان دەیکەن
- لە خەنانێ دووجار لە شنۆم بردەوە.
* خۆرخۆرۆکانێ: خۆر: خۆل، کاتێ منداڵ بە خۆڵ گەمان بکەن.
- خۆخۆرۆکانێ مەکەن چاوتان کول دەبێ.
* ختورمە: بەرچیغ: مەترەق
- بە مەترەقان مارکوژم کرد.
* خاپەرۆک: بنەبنە: خاکەرۆ: پاشماوە و بنەبنەی دەغل و دان، بۆ پاشماوەی زۆر شتی دیکەش بەکار دێت
- خاپەرۆکەکەم لۆ چییە؟
* خۆرەپۆک: خۆڵەپەتانێ
- ئەو رێیە لەبن پێی وڵاخان بوویتە خۆڵەپۆک.
* خشخشۆکە: یارییەکی منداڵانە لە شوێنێکی هەندێک بەرز بەرەو خوارێ خۆیان، دەخشاند، ئێستا لە شاری یارییەکان بەجۆری جیاواز هەیە.
- هەنووکەش حەزم لە خشخشۆکانێیە.
* خنخنۆکە: قورگ: هەوگ: (ئەوگ)
- دەستی لە خنخنۆکەی نابوو.

* خوچە: بۆ رێزلێنان لە خوشک و بەتایبەتی خوشکی گەورە بەکاردێت
- خوچە بنوو خەمی منت نەبێ.
* خلیسکانێ: خزیلێ: یاریکردن لەسەر بەفر وشوێنی تەڕ.
- لە خلیسکانێ بەربۆوە دەستی شکا.
* خەوە کوتکە: خەوە نوچکە
- زۆری خەو دێ خەوە کوتکەی دەباتەوە.
* خۆدانووساندن: داونانەوە و خۆحەشاردان
- لە پەنا غەرەکی خۆی دانووساندبوو.
* خەناوکە: ملوانکە
- خەناوکەکی زێرِم دەوێ.
* خین: خوێن
- چەقووی لێدەی خینی لێ نایێ.
* خورێنی: ناشتا
- لە خورێنی بەرداخێک ئاو بخۆ.
* خەلانە: لەبن ئەستێرک و هەرزاڵە شوێنیان بۆ زەخیرداکردن و هەڵگرتن دروست دەکرد.
- بن خەلانە هیچی لێ نییە.

(د)
* دنک: قل: دانە، دەنک
- ئەو تەسبێحە چەند دنکە؟
- دنکی هەنارەکە سۆر (سوور) نییە.
* داو: دەزوو
- داوی چ رەنگت دەوێ؟
- قوشقاقزەکە (کۆلارەکە) داوی زیاتری دەوێ.
* دەنا: ئەگەرنا: ئەگینا
- نەمزانی وا قرچۆکە (زۆر رەزیل)ە، دەنا قسەی خۆم دەکرد.
* دادێ: داهاتوو
- ساڵی دادێ کتێبەکەم چاپ دەکەم.
* دەردەقەت: دەرۆست
- بەزۆرانێ دەردەقەتی من نایێ.
* دەبتێ: دەبێت بە
- ئەو هەویرە دەبتە نان؟
* دێنکێ: سەیرکە، تەماشاکە (لەنێو زرارییان)
- دێنکە ئەو شاخەی.

* دزیاری: شتێک دزرابێ
- ئەو ئۆتۆمبێلە دزیارییە.
* دانی ئێوارە: تاقی ئێوارە
- دانی ئێوارە دێمە لات.
* دەو: دەم
- دەوت بکەوە.
* دژوون: پیس و چڵکن
- زۆر دژوونم مانگێکە خۆم نەشووشتییە.
* دەندە: پەراسوو (پیل و پەراسوو دەندەش) قەساب وا دەڵێن
- لەسەر دارەکەی بەربۆوە دوو دەندەی شکا.
* دانەوەرینەوە: ئۆقرە نەگرتن
- تێناگەم ئەم کوڕە بۆ داناوەرێتەوە!
* دوڕ: ناو: ناوی ناوەوە. لەدوڕنان: لەناونان
- خۆی لەدوڕ ژۆرێ نایە.
- لەدوڕ.....ت بەم.
* داکۆنی: کەسێک زۆر هۆگری دایکی بێت
- مندالەکی داکۆنییە.
* دەرکە: دەرگا
- دەرکەی خۆت باش بگرە سەگی خەرک (خەڵک)ی بەدز دەرمەینە.
* دۆخین: بەنەخوێن
- دۆخینی باشی هەیە.
* داخوا: ئاخۆ
- داخوا تەواوت کردییە!
* دیکە: دی: ئیتر
- نانی دیکەت ناوێ؟
* دووگرد: بەرماڵ
- دووگردی لە عاسمانێ دەسوڕێ. (پەندی کوردی)
* داندۆک: لە ساوار دروست دەکرێت.
- زۆرم حەز لە خواردنی داندۆکە.
* دەگەنێ: پێدەگەن
- یارێکی تازە هەڵدەگرم لەو کچانەی تازە دەگەنێ. (شیعری فۆلکلۆری)
* درنە: ورک: گرناگە
- درنەی زۆر پیسە بەکەس رازی ناکرێ.
* دۆغەوا: کفتە بەدۆ و پیاز و... جۆرە خواردنێکی کوردەوارییە زیاتر لە بەهاران دەکرێت.
- ئەوە نێرینەی بوارێیە دۆغەوایەکمان نەخوارد.
* دەرسەک: ئەو دارەی نەجاڕ لەکاتی بەستنی داری خانوو بۆ سەرگرتنی بە کاری دێنێ.
- ئەو دەرسەکانە بگۆزەوە.
* دارو دەرسەک: دار و پەردوو
- ئەو دار و دەرسەکەی خانووەکەتان کێ کری؟
* دەبدەبە: میزەڵان
- دەبدەبەکەی منیشی تەقاند.
* دەرۆزەکەر: سوالکەر
- ئەورۆ (ئەمرۆ) دەرۆزەکەرەکە گوراحی خۆش نەبوو.
* دبوسی: بێ حەیا و بێ شەرم
- دانیشە دبوسی.
* دەودەوانێ: قرەقر: دەولەدەونان: مشتومڕ
- چ دەو دەوانێتانە؟
- دەوی لە دەوی مەنێ منداڵێکی زمان پیسە.
* دووجێ: دووبەش: ئەم وشەیە لە هەولێر زۆرباوە، لەکاتی کرینی تەڕە و میوە و شتی لەو جۆرە، دەڵێ بەدووجێ یان بە سێ جێ بۆمی دانێ.
- چوار کیلۆ ترێم بۆ بکێشە، بەڵام بەدووجێ بۆمی دانێ

(ر)
* ردێن: ریش
- ردێنی ماش و برنج بووە.
* رەژوو: خەڵووز
- حەفت (حەوت) فەردە (گونیە) رەژووان بکڕە.
* راجفرین: راچڵەکین: لە خەوراپەڕین
- لە خەوێ راجفری.
* ریخەڵۆک: ریخۆڵە
- ژانی ریخەڵۆکە کۆرەی دیارە.
* روولک: دار ژاڵە
- با بچینە بن سێبەری ئەو دار روولکەی.

(ز)
* زڕداک: باوەژن
* زڕ باب: باوە پیاو
- هەر زڕ داکم نییە، بابیشم زڕ بابە.

* زەنگەزۆرە: زەنگەسوورە، زەردەواڵە
- ئاگات لە خۆت بی زەنگەزۆرە پێتوەنەدا.
* زار: دەم
- مەمکی لە زاری منداڵەکەی ناوە.
- پڕ بە زاریتی.
* زارک: دەرک، ئەم وشەیە لە چەند شوێنێک بەکاردێت.
- مەڕەکان لە زارکی گەلینە.
- شوانەکە لە زار گەلییە.
- زاری ئەو جەواڵە ببەستە.
- زارکی گرێدە.
* زەنگ: زەند: مەچەک
- زەنگەی زۆر باریکە.
- کەریم زەندەی ستی گرت
ئاوای کـــــرد لە دیواری. شیعری فۆلکلۆری
* زۆرانێ: زۆرانبازی: یەک بە زەوی دادان
- لە زۆرانێکە مـن بـردمـــــەوە، بەران (بەڵام) دوونـێـکە (دوێنێ) دۆڕاندم.
* زاک و ماک: کار و بەرخ لەگەڵ مەڕ و بزن، واتە لەگەڵ دایکیان
- شوانەکە زاک و ماکی بە پێشەخۆی دابوو.

(س)
* سورتک: چەقاوەسوو، ئاڵچاغ
- بە راستی کوڕێکی سورتکی.
* سایل: تەبا، هەروەکو، بە چەشنی
- سایلی خەڵکی چووینە پێشوازی.
* سەیوان: چەتر
- لەمەودوا بارانە دوو سەیوانان لە بازاڕی بکڕە.
* سیپەلک: سی
- سیپەلکی پەنمابوو (ئەستوور ببوو).
* سۆلک و سۆل: قوندەرەی لاستیک
- سۆڵکەکی لۆ من بکڕە.
* سیر هەنجن: ورد و خاش کردن، مارکوژ
- ئەوەندیان لێ دا سیر هەنجنیان کرد.
* سۆرێ سبیانێ: تازە رۆژهەڵات و بەیانی زوو، کازیوە
- لە سۆرێ سبیانێوە چاوەڕێت دەکەم.
* سێزدە: سیانزە
- سێزدە کەڕەت (جار) چوومە بەغدایێ.
* سینی سینیانێ: یارێکە بەتایبەتی لە مانگی رەمەزانان دەکرێت.
- لە سینی سینیانێ پێکی منیش بکەن.
* ساپانێ: خەنانێ، یارێکی منداڵانە بەتایبەتی کچان.
- دوونێ یان دوێکە (دوێنێ) سەیران ساپانێی دەکرد.
* سخ: بۆ داوی کشت دەگوترێت
- داوەکە سخە.
* سخ: توند
- بزمارەکەی بە سخی کوتی.
* ساتمە: سەرسمدان
- ساتمەی کرد و بەربۆوە (کەوت).
* سۆر: سوور
- قەڵەمەکی سۆرم پێویستە.
* سمێرە خنچکە: زەردەخەنە (زەردەخەنەی بەتەوسەوە)
-سمێرە خنچکەی هاتێ.
* سەرجەلە: داری خێزان: گەڕانەوەی بابەلباب، شەجەرە، رەگێشە
- سەرجەلەیان دەگاتەوە سەرپێغەمبەری.
- سەرجەلەی خۆی نازانی.
* سـەین و بەین: کـەین و بەین، تێکە و لێکە (زیاتر بۆ کارکردنی بە نهێنی بەکاردێ)
- لەو سەین و بەینەتان تێناگەم.
* سەرەسەر: گەڕانی بێ سوود و زیاد.
- ئەوە چییە هەر لە سەرەسەران دەگەڕێی!
* سەرانگرێ: کەوتنە خوارەوە بەسەر سەردا
- منداڵەکە سەرانگرێ بوو.
* سەرکەوبنکە: منداڵی گچکەی ژێر دە ساڵی
- ئەو بێوەژنە کۆمەڵە سەرکەوبنکەکی هەیە.
* سۆ: کولک: گرێی هەناو
- سۆیەکی گەورەی لێ هاتییە.
* سۆریکە: سوورێژە
- منداڵەکەت بکوتە با سۆریکەی لێ نێ.
* سەرینگان: سەرینان: لای سەری کەسێکی نووستوو یان مردوو یان....
- چوومە لای سەرینگانی دانیشتم
* سێر: ساج

- خۆ نانت لەسەر سێریێ نەسووتایە -پەندی کوردی-
* سەرچیغ: رووشان و لێدانی شتێک قووڵ نەبێ.
- گوللەکە سەرچیغ پێی کەتییە.
* سەرچیغ چوون: بە هەلە و نادروستی و تێنەگەیشتنی بابەت و شتێک.
- ئەوە چ دەڵێی سەرچیغ چووی؟
* سینگوڕک: دەفەی سینگ، مانای بە رۆکیش دەدا.
- ئەسپەکە لوشکەکی لە سینگوڕکی ناڵبەندەکە دا.
- سنگوڕکی پیاوەکەی گرتبوو بەری نەدەدا.
* سەرگین: تەپاڵە
- جاران سۆبە و ئاگردانیان بە سەرگین و قشپل (پشقل) گەرم دەکرد.
* سوخەت: سیفەت، رەوشت، هەڵسوکەوت.
- سوخەتی باش نییە.
* سابات: کەپر
- بن ساباتەکەی لێروکانە (لێرە) فێنکترە.
* سووقبوونەوە: دان ئاڵبوونەوە، ئاو لەزار هاتن.
- ئارووەکەی لە پێش چاوی مەخۆ سوقی دەبیتەوە.
* سێ رسکانێ: سێ ریزکانێ: یارییەکە لە نێوان دووکەس، بە سێ بەرد لەسەر سێ ریز، کە لەسەر زەوی یان هەر شتێک دەکێشرێت دەکرێت.
- ئەوە دوو مانگە سێ رسکانێم نەکردییە.
* سەردەرە: چێوەی سەر دەرکەی: ساپیتەی دەرکەی
- ئەگەر حوشترت بوێ، دەبی سەردەرەی دەرکەت بەرز بی.
- پەندی کوردی -
* ساقەتەسۆرە: زەرنەقوتە: بە بێچووە باڵندە (بەتایبەتی فەرخە کێشکە) دەگوترێت، کە هێشتا پەروباڵی نەهاتبێ.
- ئەو ساقەتە سۆرە لەو هێلانە بەربوویتەوە (کەوتووە).
* سرپات: تلپە: دوای گوشینی تەماتە، توێکڵەکەی و ئەوەی دەمێنێتەوە سرپاتە.
- ئەو تەماتەیە سرپاتی زۆر بوو.
* سبەی رۆژێ: ئاییندە، داهاتوو
- سبەی رۆژێ گازاندە (گلەیی)م لێ نەکەی.
* سپیکاری: گەچکاری: گەچکردنی ماڵ و خانوو
- هێشتا خانووەکەم سپی (سپیکاری) نەکردییە.

(ش)
* شەمووله: کورتە باڵا، کەسێکی لە رادەبەدەر کورت
- شەمووله مێووژی دەوێ.
* شامی نۆک: ئەو نۆکەی دەکولێنرێ و بەیانیان لەگەڵ بەرچایی دەخورێ.
- هەندەک شامینۆک بکڕە.
* شتاق: هیچ کام، شتاقیان: هیچ کامیان
- شتاقیان لە ماڵێ نینە.
* شەوین: بردنە دەرەوەی مەڕ و ماڵات لەدوای نوێژی شێوان تا بەیانی
- ئەو شەو لە شەوینێ سەرمام بوو.
* شیوەخوار: بردنەوەی دەرەوەی مەڕوماڵات لەدوای نانی ئێوارە بۆ ماوەی یەک دوو کاتژمێر
- مەڕەکانی بۆ شیوەخوار بردە دەرێ.
* شەپکە: بە شتێکی پان دەگوترێت بۆ نموونە شەپکەدار، شەپکەی دەستی، کە دەکاتە نێوان زەنگە و قۆڵی
- شەپکە دارەکم بۆ بێنە.
- شەپکەی دەستی لە گردەبڕ شکا.
* شکارتە: پارچە زەوییەکی چێندراوە
- ئەو شکارتە جوانە هی کێیە؟
* شاپ شاپانێ: شەڕە شەق: بە شەق و شولاق لێکدان
- شاپ شاپانێ مەکەن جێیەکتان دەشکێ.
* شە شاگر: دەمانچە
- بە شە شاگری تەقەی لێکرد.
* شفتی: شووتی: زەبەش: شامی * لەم بارە کۆمەڵێک وشە هەن، کە زۆربەیان لە دەڤەری سلێمانی و هەندێک شوێنی دیکەی کوردستان لە جیاتی (ف) دەکرێت بە (و). بۆ نموونە حەفت = حەوت، مزگەفت = مزگەوت، ئەشکەفت: ئەشکەوت، نەفت: نەوت، کە ئەمە وشەیەکی بیانییە و لەبنەڕەت وشەی (nephta)یە. ئەوە بێجگە لە هەولێر لە تەواوی کرمانجی سەروو و شێوەزارەکانی دیکە بە (ف) گۆی دەکەن.
- شفتییەکی گچکە (بچووک)م لۆ بکێشە.
* شین بوون: سەوزبوون: روان
- دەغلەکە شین بوو.
* شە: شانە
- من شە و نەینۆکم هەیە.

* شلە ساوار: لەپە ساوار
- شلە ساوار بە گۆشتمان لێنابوو.
* شەپیلک: ناوشان
- شان و شەپیلکم دێشێ.
* شەکرۆکە: نوقڵ
- منداڵ زۆر حەزیان لە شەرکرۆکەیە.
* شەقاو: هەنگاو
- دوو سێ شەقاو برۆ پاش.
* شنگ: هێز و تاقەت
- هیچ شنگم نییە.
- شنگم لەبەر برایە.
- هەتا لەسەر شنگ و تاقەتی خۆم بووم.
* شرەکە: رۆژئاوابوون
- رۆژ لە شرەکەی بوو.
* شرت و شۆ: ریسواکردن
- لە پێش چاوی خەڵکی ئاوایی شرت و شۆی شکاند.

(غ)
* غاردان: راکردن، (بەغار: خێرا)
- غاریشم دا نەیگەیشتمێ.
- ئەسپێکی بەغارە.
* غارغارانێ: تەرادانێ، زۆربەی کات تەرادانێ بۆ وڵاغ بەکاردێت، بەڵام غارغارانێ بۆ مرۆڤ و وڵاخ بەکاردێت.
- ئەوە چ تەرادانێتانە!
* غام: نۆبەت:
- غامی منە واتە نۆبەتی منە. زیاتر لە یاری (کەللایانێ) دەگوترێت.

(ف)
* فەرشە: پنە: ئەو ئامرازەی نانی بە هۆی تیرۆگ لەسەر پان دەکرێتەوە، جاران لە گێچ (گەچ) ئێستا لەدار دروستدەکرێ و سێ پێچکەی هەیە.
- ئەو فەرشەیە نانی باش لێ دێ.
* فەرخە: بێچوو
- فەرخە سووسکە (سوێسکە) زۆر خێرایە.
بەڵام بۆ بێچووی قەتێ، پیتی (خ) گۆ ناکرێت و دەڵێن (فەرەقەتێ).

* فەلە: مەسیحی: دیان
- ئەو کیژە (کچ)ە فەلەیە.
* فاتەرەش: سپڵ
- ئەگەر کاوڕەکەتان کوشتەوە فاتە رەشەکەم بۆ بنێرن.
* فەراقە: لە خەم رەخسانی منداڵ و بێچووی ئاژەڵ و........ هەراش بوون.
- منداڵەکانی فەراقە بوون.

(ق)
* قوندە: قونە: مریشکی بێ کەڵک
- ئاو لە کوپان گەرم بوو مریشکە قوندەم خەسوو بوو / فۆلکلۆر.
* قرمسان: پێکەوەنووسانی قایم
- هیچ قسەی نەدەکرد دەتگۆ دەوی قرمسایە.
* قرساندن: مەزەندەکردن، تەخمین کردن
- ئەوەندە مزاشە (تێکەڵی گەنم و جۆ) بە چەند دەقرسێنی؟
* قەرسیل: ئەو پارچە زەوییەی بەر گوندی، کە زیاتر بۆ ئاژەڵ بەکاردێت. و بەجۆ دەچێندرێت.
- بەرخەکان چوونە ناو قەرسیلەکە.
* قەپۆز: لموز
- قەپۆزی گەوردیە.
* قرۆقەپۆز: بە سووکایەتی و بەچاوی نزم سەیرکردنی دەم و چاو.
- قەپۆزیان شکاند.
- قەپۆزی برندە (باڵندە).
- ئەو قرۆقەپۆزە زۆر لەخۆی رازییە!
* قۆیەن:
* قورقورۆرکێ: قورقورۆکانێ،یاری کردنی منداڵ بەقوڕ
- قورقورۆکێ مەکەن پیسە.
* قۆپک: شوێنی بەرزایی گرد و زوورگ و...
- لەو قۆپکەی ئاودیوبین دەگەینەجێ.
* قۆرت: چاڵ
- ئەوەی قۆرتی لۆ خەڵکی هەربکەنی (هەڵبکەنی) خۆی تێدەکەوی.
* قیناج: شەفتول
- خانووەکەیان قیناجە.

* قـەرەپەسـتـانێ: قـەرەباڵغی زۆری خـەڵـک لە شـوێنی بەرتەنگ. شان وێکدان: ئاپۆرە.
- بکشێنە دواوە، ئەو قەرەپەستانێیە چییە؟
* قەلەزراو: زۆر ترسنۆک
- ئەو قەلەزراوە ناوێری مریشکی سەرببڕی.
* قرچۆک: زۆر رەزیل
- ئەوەندە قرچۆکە رکی لە ددانی خۆی دەبیتەوە.
* قومپانی: قونپانی: پاژنەپێ: پاشپانی
- درکەک لە قومپانیم راچوو.
* قرێژ: چڵک
- دەستی هەموو قرێژە.
* قینچکە: زیبکە
- دەموچاوی هەموو قینچکەیە.
* قـینچکە تەنگ: کـەسێـک زوو هەڵـبچێت و تووڕەبێت: حەوسەلەی گچکە، حەوسەلە تەنگ
- پیاوێکی قیچنکە تەنگە.
* قاندڕ: رق لێ بوونەوە (کەسێک مەراق لە کەسێک بداو کێشەی بۆ دروست بکات)
- ئەو منداڵە قـاندڕی لە کـوڕەکـەی من دایە و وازی لێ نایێنی.
* قیچەک: نەختێک: کەمێک
- قیچەکی دی وەرەپێش.
* قدیلانە: ختووکە
- قـدیلانەی ئەو منداڵەی مـەکـەوە ژانە زگ (سک) دەیگری.
* قل: دانە: بە مانای دنک و خۆشەویستیش دێت
- وەکی برایان قلەک بۆ من قلەک بۆ تۆ.
- قلەکەم زۆر جوانە!
* قرپ: قرقێنە
- ئەو قرپەت بۆنی زۆر ناخۆش بوو.
* قولینچک: گۆشە، سووچ
- هەر ژورە(ژوورە)ی چوار قولینچکی هەیە
* قرتقرتۆک: قورگ
- رێوییەکە قرتقرتۆکی مریشکەکەی بڕی.
- دەستی لە قرتقرتۆکی نا.
* قان: پارچە، برێک: نۆرە: غام
- ئەو قانە عاردەم تۆ نەکردییە.
- ئەو جارە قانی منە.
* قاشوانێ: جۆرە یارییەکی فۆلکلۆرییە بە گویەک و قـاشۆ دەکرێت.
- کوڕگەل وەرن با قاشوانێ بکەین.
* قاندان: نۆبەتدان. قان: نۆبەت
- قانم دایێ.
* قـانگدان: دوکـەڵکردنەوەی زۆر بەتایبـەتی لە شـوێنی بەرتەسک، ئەشکەوت و کونە رێوی و.....
- دەڵێی رێوی قانگ دەدەن.
* قەدبڕ: یەکڕاست
- با قەدبڕلێدەین زووتر دەگەینەجێ.
* قـەسپـەرە: رەقبـوونی چلک لە پشـتی ملی کـراس و کورتەک
- پشت ملی کراسی قەسپەرەی بەستییە.
*-قۆدی: قتوو
- منداڵەکە شیری قۆدی دەخوات یان دایکی؟

ک

* کـاریتـە: نێـرگە: لوولە، راجە، ئەو دارەی بـۆ سـەرگـرتنی خانووبەرە بەکاردەهات، کە دارەڕێیان پێدەگوت و ئینجا هەراش و حەسیر و شتی لەو جۆرەیان دەخستە سەر و بە قوڕ سواخیان دەدا، ئێستا چیمەنتۆ دەکرێ.
- خانووەکەمان زۆر کۆنە کاریتەکانی رزیون.
* کـەرەمـسـتـانێ: کـاڵە مـشـتێ: یارییەکە بە شـاردنەوەی شـتـێـکی بچـووکی وەکـو ئەنگوسـتـیـلە لەناو کـڵاو و هەڵهێنانی، دوو دەستەش دەیکەن.
- کاکم لە کەرەمستانێ زۆر مەعلانە.
* کەڕەسیسە: قەرەباڵغی
- ناچمە ناو ئەو کەڕەسیسەی.
* کسۆک: سەگ
- حاڵم حاڵی کسۆکانە. واتە حاڵم زۆر ناخۆشە.
* کادین: کادێن، ئەو شوێنەی کای تێدەکرێت.
- هەور دەڕوا لۆ بادینان خـۆ هەڵکوتن لۆ کـادینانان. - فۆلکلۆر -
- کا هی خۆت نەبوو خۆ کادین هی خۆت بوو. - فۆلکلۆر -
* کەچکەچوولە: ئەو پارچە گوشە یان تەشکەی لبادو جلەی

لەدوای جەنجەڕی دێخن، یاخود ئەگەر منداڵان شتێک بەدوای خۆیان رابکێشن و گەمەی پێ بکەن.
- ریوی بە کونێوە نەدەچوو کەچکەچوولەشیان لە کلکی یەخستبوو.
* کیفاندن: فیشکاندن: دەنگی مار
- مارەکە کیفاندی.
* کووز: قاش
- دوو کوزە شفتی و کوزەک گندۆرەی بخۆ.
* کن: لا: لەکن: لەلای: نک: ئال
- لەکن من خەرمەنی گوڵ خارە بێ تۆ
لەکن تۆ خارو خەس گوڵزارە بێ من (نالی)
* کەون: کۆن
- ئەوە پێلاوە کەونەکەیە یان نووە (نوێ)؟
* کەچە: کۆن و بێ کەلک بوون
- کەنگێ (کەی) ئەو چەقووە (چەقۆ)یە تیژدەکەیەوە؟
* کەنگێ: کەی: کەینێ: کەنگێن: کەنگینێ
- کەنگێ هاتی؟ کەینێ بێم؟
* کیژ: کچ: قیز: دۆت: کەنیشک، دویت،لە هەولێر بۆ ناوی کچ (کیژان) هەیە، کە (ان)ی نیشانەی کۆی خراوەتەسەر.
- ئەو کیژە زۆر قشتە (جوانە)!
* کودی: کولەکە. تۆ کودی: ناوکە کودی
- برنج و شلەی کودیمان هەبوو.
* کەپوو: لووت: دفن: کەپ: دەماغ
- کەپووی بە کەپووی بابی دەچی.
* کێندەر: کوێ
- ماڵتان لە کێندەرە؟
* کەرەباب: کەڵەباب: کەڵەشێر
- ئەو کەڵەبابە مەفرۆشە زۆر چاکە.
* کەمۆ: ماڵی بوون: دەستەمۆ
- ئەو پشیلەیە کەمۆیە.
کاپێلک: کەلەش گەورە
- منداڵەکی کاپێلکە ستوور بوو.
ئاوەڵناوی (ئەستوور) (ئە) لەناوچووە،
* کەوەدەری: نەدیتکە: نەدی و بدی: هیچ نەدیو، بۆیە وەکو مەسەل دەگوترێ:
- ما ئەمن کەوەدەریمە!

* کوسکەکوسک: زەقەزەق
- چاوی پشیلەکە کوسکەکوسکی بوو.
* کەس لە کەس: ئەم وشانە لە نێوان منداڵان بۆ ئاشتبوونەوە بەکاردێت، کە دوو منداڵ بە یەک دەڵێن:
- کەس لە کەس. واتە ئاشتبووینەوە.
* کەسک: سەوز
- رەنگی کراسەکەی کەسکە.
* کێشکە: چۆلەکە: پاساری
- کێشکە خۆی هەیە هەتا چەلاوی هەبی.
* کیهان: کامە، کامیان
- کیهانت دەوێ، مامز یان کێروشک؟
* کوو: چۆن
- کووی باشی؟
- کوو ئەوها دەبی؟
* کەللایانێ: هەڵماتانێ: ماتانێ: گولێن: موشێن: هەڵماتێن: یارییەکە بەهۆی کەللا منداڵان و هەندێک جار گەورەش دەیکەن
- وەرە با کەللایانێ بکەین.
* کرتۆیە: پەتاتە
- کیلۆی ئەو کرتۆیەیەی بە چەندییە؟
* کەزی: پرچی هۆنراوە
- کەزی شۆڕەکەیان لە هەموویان قشتتر بوو.
* کورێژگە: بچووککراوەی کوڕ
- کورێژگەکەمان لەبەر بەرخانە.
* کوارگ: قارچک
- کوارگی ئەو دەشتەی زۆر بەتامە.
* کندر: پەت: حەبل
- هەر چوار پەلی مانگاکەمان بە کندر بەستاوە.
* کڕ: بێدەنگ: کڕبە: بێدەنگ بە: وسبە
- بە کڕی دانیشتبوو.
* کڕبوون: کورک بوونی مریشک و باڵندە.
- مریشکەکە لەسەر هێلکەکان کڕکەوتووە.
* کۆزوشەش: دووشەش بۆ هاتن: یەکێک باشی بۆ بێ.
- چت دەوێ کۆزوشەشە.
* کێلە بەردانێ: کێلە بەردینە: کێلە مارانێ، جۆرە یارییەکە لە نێوان دوو دەستە دەکرێت و هەر یەکە و چوار بەرد لە دوورییەکی دیاریکراو دەچەقێنن و بە بەرد تێی

دەگرن.
- کەس لە کێلە بەردانێ لە بارامی نەبردتەوە.
* کەرپووچ: خشت، بەڵام لە هەولێر بەوەی لە قوڕ دروست دەکرێ و سوورناکرێتەوە دەگوترێ (خشت).
- خانووەکەمان لە کەرپووچە.

گ

* گچکە: بچووک
- کیژە گچکەکەمان زیرەکە.
* گچکۆکە: بچوککراوەی گچکەیە
- هەند گچکۆکەیە دیار نییە.
* گۆزینگ: قولەپێ
- گۆزینگم دێشی.
* گازکردن: بانگ کردن
- ئەوە چەند جارە گازت دەکەم.
* گروازە: گلۆازە: قژی لوول
- پرچەکی گروازەی جوانی هەیە.
* گەردی بەیانی: بەیانی زوو: سۆرێ سبیانێ
- لەگەڵ گەردی بەیانی لەخەو هەستام.
* گۆلک: گوێرەکە
- چێڵەکەی مام پیرۆتی گۆلکە نێرەکی بووە.
* گڕدان: دەست بەسەرداگرتن و کردنە ماڵی خۆ. (بازنە بەدەوردا کێشان).
- ئەمن ئەو بەردانەم گڕدایە.
* گازمالووکە: بەشێکی باریک و بچووکە لە ئامرازی فاق، کە بۆ دانانەوەی باڵندەی بچووک بەکاردێ
- فاقەکەی من گازمالووکەی شکایە.
* گۆپاڵ: گۆچان: چەوگان
- هەنکە (ئێستا) پیربووە بەبێ گۆپاڵ ناتوانی بڕوا!
* گوفەک: زبڵدان (بانەگولان): شوێنێک زبڵ و پاشماوەی لێ فڕێ بدرێ.
- ماڵەکەیان دەڵێی گوفەکە.
* گونک: قۆڕ: ئاوسانی بەشێک یان تەواوی گون، کەچی لە سلێمانی و هەندێک شوێنی دیکە بەرامبەر (ئەنگوتک)ی هەولێردێت.
- منداڵەکەیان لە زگماکەوە گونک بوو.
* گنخاندن: خۆ خافڵاندن
- برا ئەوە کوە خۆت دەگنخێنی.
- ئیدی خۆت مەگنخێنە.
* گندۆرە: کاڵەک
- هەتا گندۆر گندۆر بوو، خزمێ بابم گەلە زۆر بوو
گندۆر هاتنە برانێ، خزمیش هاتنە قرانێ
فۆلکلۆر
- ئەو گندۆرە چەند کیلۆیە؟
* گۆربە: گۆرەوی
- گۆرییەکانت بشۆ بۆنیان دێ.
* گوجیلە: توتکە سەگ
- گوجیلەکان فەراقە بوون = هەراش بون = لەخەم رەخسیون.
* گازەرە: لەسەرپشت
- وەکی ئەمن چووم لەسەر گازەرەی پشتێ نووستبوو.
* گرۆو: گوری: گولی
- لە پیسیان گرۆو بووە.
* گێفرکانێ: گۆشەپرچنی: یارییێکە گەنج و منداڵان دەیانکرد،
- نابی لە گەمەی گێفرکانێ توورەبی.
* گەمە: یاری: وازی: وەک (game)ی ئینگلیزییە و وەک یەکن، لەم دواییانە بۆتە زاراوەیەکیش، دەگوترێت: گەمەی سیاسی، کەچی کەس ناڵێ یاری سیاسی یان وازی سیاسی
- وەرە با گەمان بکەین.
* گڕناگە: درنە: وڕک
- گڕناگەی لەو خەناوکە (ملوانکە)ی من داگرتییە.
* گوراحی خۆشبوون: دڵ و زەوق خۆشبوون
- دەتبینم گوراحت خۆش نییە مەسەلە چییە؟
* گرژینەوە: زەردەخەنە: پێکەنینێکی بێدەنگ
- ئەوە بە چ دەگرژییەوە؟
* گوریس کێشکانێ: گوریس گوریسانێ: وەریسە پرچنی
- لە مێژە یاری گێفرکانێکم نەکردییە.
* گۆلم: هەردوولەپی دەست: پڕ بە مشتێک: هۆک
- برینەکەی یەک گۆلم خوێنی لێهات.
* گۆد: سڕبوون: تەزیو: لەدوای دانیشتنی زۆر پێیەکان سڕدەبن و مرۆڤ ناتوانی بە باشی بڕوا، ئیدی بەم جۆرە ڕۆیشتنە دەگوترێ گۆد بوون.

- گۆد بوویمە ناتوانم برۆم.

ل

* لالە: چرا
- ئەو لالەیەی پێکە (داگیرسێنە).
* لەبای غــاریّ: هەربەرێود و زۆر بە پەلە، ســەرپێــیی راپەڕاندنی کارێک.
- لەبای غاریّ نانەکەی خوارد.
* لالمووز: مـرومـوّچ: دردۆنگ: رووگـرژ: لالووت (گـرنگی پێنەدان)
- لە دونێود (دوێنیّ) لێمان لالموزە.
* لاق: قاچ
- لاقم دێشی.
* لۆر: لۆرک
- ماست و پەنیر و لۆرمان هەیە.
* لاتەریک: گۆشەگیر
- پیاوەکی لاتەریکە.
* لاییـدە: غــەریبــە، کــەسێک لەلاوە بچێــتــە شوێنێک خەلکی ئەویّ نەبێت.
- هەر کە چاوم پێکەوت زانیم لاییدەیە.
* لینگەوگۆڕ: پێگۆڕ: تاکەوتاکی (بۆ پێلاو لە پێکردن)
- پێلاوەکەت لینگەوگۆڕە.
* لێروکانە: لێرە
- لێروکانە دێرە (دێلە) سەگەکە ترەکی (زا).
* لپرلپر: لۆچاوی
- دەموچاوی هەموو لپرلپرە.
* لگەن: لەگەن: قاپی گەورە
- یەک لگەنە شۆربای خوارد.
* لەزگە: خەریکە: رەنگە
- نەرمین لەزگە بگریّ.
* لۆ: بۆ: بۆچی، چمــا، ئەڕا. ئامــرازی پرســیــارە: لۆ وا دەکەی؟
- لۆ سمێری چوو ردێنیشی لەسەر دانا. (لێرە لۆ ئامرازی پرسیار نییە)
* لچ: لێو
- لۆ لچت ئەستوور بووە؟
* لەگینە: لەوانەیە: رەنگە
- لەگینە لەبیری چووبێت.
* لانک: لاندک: بێشکە
- لانک لانک لانکۆریّ لانک لە دار هەناریّ (فۆلکلۆر)
* لەهیکڕا: لەناکاو: لەپڕ
* لەپڕ: لەناکاو: لەهیکڕا
- لەهیکڕا (لەپڕ) سەری لێداین.
* لوولوو: لوولی: پاروو
- ئۆدە لوولووەکیّ لۆمن بکە. (لەنێو زرارەتی)
* لووشکە: لەقە (تایبەتە بە ولاغ)
- ئەو کەرە لووشکەی داویّ.
* لەیلووک: لەلووک، جگە لەو ئامرازەی منداڵی بچووکی دەخـرێـتـە ناو بۆ خـەوتن و حـەسـانەوە لە دار و ئاسن دروست دەکرێت. ئێـسـتـا لەیلووک بۆ رابواردنی منداڵان لە شاری یاری و نێو باخچەی ماڵانیش پەیدابووە.
- سواری لەیلووک زۆر خۆشە.
- منداڵەکە لەناو لەیلووکەکە نووست.

م

* مراز: ئاوات: ئامانج
- یاخوا مرازت حاسل بی.
- خوایە بەمرازی خۆت بگەی.
* مــامــز: ئاسک، لە هەولێــر ئەم ناوە لە ئافــرەتانیش دەنرێت.
- ماڵی پلکە مامزی مامزەکەیان فرۆشت.
* مێرووستـان: مێرووڵە، لە هەولێردا پاشگری (ستان)ی شــوێن و مــێــروو ئینجــا دەبێت بە زیندەوەرەکــە، بۆ شــوێنەکــەشی وەک زۆربەی کــورد و هەولێــریش دەڵێت: (شارە مێرووستان)
- لێروکانە (لێرە) دوو شارە مێرووستان هەیە.
* مێشـەنگین: هەنگ. لە راسـتیـدا (مێش + هەنگوین)ە لە هەولێر (هـ، و) لەناوچوون و بەمجۆرەی لێهاتووە.
* مراک: ملاک: کەوچک
- مراکەک خێی (خویّ)ی لەو شیوە (چێشت)ی بکە.
* مەگیرانی: بێزوو
- ئەو ژنە مەگیرانی بە شتی مزر دەکا.
* ماردزیو: هەزارپیّ
- ئێرە ماردزیوی کەمە.

* مووس: گوێزان
- بە چ مووسەکی ردێنت دەتراشی؟
* مشکی: خۆڵەمێش: سوتماک
- ئاگرەکە کوژاێتەوە مشکییەکە بڕێژە.
* مامۆژن: ئامۆژن (ژن مام)
- ئەوە مامۆژنی کیهانتانە؟
* مزر: کەمەک ترش
- ئەو پرتەقاڵە مزرە.
* مزاش: تێکەڵ کردنی گەنم و جۆ، کە بە نانەکەش دەگوترێ نانی مزاش. لە راستیدا مز-ەی ئاشە، ئەو بەشە گەنم و جۆیەی ئاشەوان لە جیاتی هاڕینی گەنم و جۆ وەری دەگری و بەزۆریش تێکەڵ دەکرا، واتە گەنم و جۆکە پێکەوە مزاشە.
- دوو ساڵان نانی مزاشمان خوارد.
* مەعلان: زۆرزان
- ئای! چەندە مەعلانە.
* مەعلاندن: دەرسدان و فێرکردن
- لەمێژە ئیشی مەعلاندنە.
* مووە: موولێهاتن: دەردە پیسەکە
- پەنجەی دەردە پیسەکە (مووە)ی لێهاتبوو.
* مێراب: رۆخ: دامێن: دامان (میحراب: مزگەوت رووخایە مێرابی مایە. لە (میهراب)ەوە هاتووە.
- مێرابی مافوورەکە تەڕبووە.
* مزەورە: چێشتێکە بە زلق و برنج و ئاو(دۆشاو)ی تەماتەی دەکرێ، تورکمانەکانی هەولێر پێی دەڵێن یاپراغ دیبی.
- هەتا زگم هێشا مزەورەم خوارد.
* ملەوەز: بەخۆوە: تێکسمراو: چارشانە: عێل: نەفرەجا: کەتە
- کابرایەکی ملەوەز میوانتانە.
* مژمژە: ئەو نوقلەی دارێکی پێوەیە و منداڵان دەیمژن، ناوەکەشی هەر لە دووبارەبوونەوەی رەگی کاری (مژین)ەوە هاتووە (مصاصە).
- منداڵان زۆریان حەز لە مژمژەیە.
* مۆری: مووروو. مۆریانێ: مووروانانی، یاری کردن بە مۆری، یارییەکی کچانەیە.
- یەک گۆلم مۆری دۆڕاند.
- لە مۆریانێ تێرنەبووی.
* مەزرەقە: نانی کوردەواری کە بە شێوەیەکی رەق هەڵبگیرێ پێچەوانەی نانی تیری، کە نەرمە.
- دوو نانی مەزرەقەی بڕشێنە با نەرم بیتەوە.
* مەیل مەیلانێ: یارییەکە منداڵ و مێرد منداڵان دەیکەن، یەکێک مەیلێک دەڵێ و ئەوانی دیکە هەڵیدەدێن.
- لە مەیل مەیلانێ وەستایە.
* مەترەق: خەتورمە: بەرچیغ: دارێکی ئەستوورە و زۆرجار لە کاتی شەڕ و بەرگری لەخۆکردن بەکاردەهات.
- مەترەقەکی لە ئەسکورد (مل)ی دا.

ن
* ناگزوور: کەموکورتی: گوزەران باش نەبوون.
- ئەو پیاوە زۆر ناگزوورە یان ناگزووری هەیە.
* نزگرە: ئەوکاتەی یەکێک زۆر بگریێ و حاڵەتێکی وەک بەرچینچکە دەگرێ.
- سەری بە نزگران هەڵدەقەنا.
* نۆڕسکانێ: نۆڕێکانێ: یارییەکە لە شێوەی دامە و بەردەکانی کەمترە (نۆ بەردن).
- نۆرسکانێ نازانم.
* نەرمک: نەرمە گۆشت: گۆشتی بێ ئێسقان.
- نەرمک کیلۆی بە چەندییە؟
* نەدی و بدی: نەدیتکە: هیچ نەدیو
* نەدیتکە: نەدی و بدی
- نەدی و بدی کوڕەکیان بوو کیروگونیان بری. - پەندی کوردییە -
- پیاوەکی زۆر نەدیتکەیە.
* نەفرەجا: زەبەلاح و زۆر ناشیرین
- پیاوێکی نەفرەجا بوو.
* نەینۆک: ئاوێنە
- لەبەر نەینۆکێ ردێنم دەتراشم.
* نوو: نوێ
- جلک و بەرگی نووم دەوێ.
* ناندین: ئەو شوێنەی نان و شیوی لێ دەکرێت، دەکرێ لە جیاتی (مطبخ) بەکاربێت.
- ناندینەکەمان زۆر کچگەیە.
* ناورانەوە: پاڕانەوەیەکی بە رەزیلی

- خزمەتکارەکە زۆر لەبەر گەورەکەی پاراوە.
* نینۆکبڕ: نینۆککەر
- ئەو نینۆکبڕە قیچەک (نەختێک) کۆرە (کۆڵە).
* نەورایی: زەوییەکی نزمی چوار دەور بەرز
- لەو نەوراییەی لێم بزر بوو.
* نێرینەی بواریِ: هەرەتی بەهاریِ
- ماست و پەنیر لە نێرینەبوار(بەهار)یِ زۆر زۆرە.
* نەخەسەلە: نەخاسمە
- ئەو پیاوە سەری زۆر بە گێچەڵە نەخەسەلە کوڕەکەی.

و

* وێندەر: ئەوێندەر: ئەویِ
- ناچمە وێندەر.
* وانەک: هەرامە: هین: شتێکی نادیار، یان بۆ شتێک نەیەویِ بیلێت.
- وانەکەکی بینە.
- وانەکم دێشی.
- کوڕەکەم وانەک نەکردییە.
* وی: ئەو. وەک وشەیەک بۆ ترسان و ترساندنیش بەکاردێت.
- ئەم سابات (کەپر)ە هی (وی)یە.
- وی زۆر ترسام.
* وردوهەڕا: وردوخاش
- پیاڵەکەی وردوهەڕاکرد.
* وارەوار: لەسەرخۆ
- بە وارەوار هاتە لامان.

ه

* هەوک: هەوگ: قوڕگ
- هەوگی (هەوکی) ئەستوور بووە.
* هیر: بەخت، بەڵام زیاتر لە یاریەکان بەکاردێت، بەتایبەتی لە کەللایانیِ.
- ئەورۆ هیرم نییە و لۆم نایِ.
* هۆڵ هۆڵانیِ: تۆپێن: تۆپانیِ
- ئەمنیش هۆڵ هۆڵانیِ بکەم؟
* هێڕ: گێژ
- ئەو هێڕ و هوڕە کەنگیِ تێدەگا!
* هەلووکانیِ: هەلیکانیِ: پەلیکانیِ: هەلووکێن
- چار رۆژە لە هەلیکانیِ دەبەینەوە.
* هیربار: قاپ و قاچاغ
- هیربارەکانت شووشتینە؟
* هێروە: بۆلای لە نزیک کردنەوە
* هێوە: بۆ دوورکەوتنەوە
- ئەوەندە هێروە میِ هەندەک هێوە هەڕوو.
بەواتا: ئەوەندە لێم نزیک مەبەوە هەندێک برۆ ئەولاتر.
* هڕەوبڕە: هیچ لیِ نەزانین
- ئەو قوتابییە هڕە لە بڕەی دەرناکات.
* هێور: هێواش: لەسەرخۆ
- هێور هێور دەڕۆیشت.
* هەتردش: زراو، هەتردش چوون: زراوچوون: زەندەق چوون
- هەتردشم چوو.
* هەرزەلی: داکەلان و رۆچوون
- پێم لەسەر بەردەکە هەرزەلی.
* هەنگیِ: هەنگینیِ: هەینیِ: ئەوکاتەی
- ئەگەر کلکی حوشتری بگاتە عەردی هەنگیِ (هەینیِ) سەری لێدەدەم.
* هەرامە: هین: وانەک: شت
- ئەو هەرامەم لۆ بینە.
* هەنکە: هەنووکە: ئێستا: نووکە: هەوکە
- هەنکە داکم دێتەوە.
* هەنگین: هەنگوین
- بەیانیان دوو ملاک هەنگینی بخۆ.
- با کلکی ریویم لەدەست بەربیِ هەنگین دەزانی چ تەپ و تۆزە.
* هەنجەت: بیانوو
- هەنجەتم پیِ مەگرە.
* هەڕوو: برۆ: هەڕە
- هەڕوە دەریِ ئەوجا (ئینجا) دەزانی چ باسە!
* هەوگیان: ژنی دوو برا بۆ یەکدی دەبنە هەوگیان
- هەوگیانەکەم جمک (دووانە)ی بووە.
* هەیوەشەو: هەیڤەشەو: بیرمە قەت لە داپیرم - دایکی دایکم - کە دانیشتووی کەندێناوە بوو - گوێ لیِ نەدەبوو بلیِ مانگە شەو
- ئەوشۆ (ئەمشەو).

شیعرەکانی رۆستەم حەوێزی شاعیر

دکتۆر کەمال مەعروف
کۆلیژی زمان- زانکۆی سەلاحەددین

پێشەکی:

توێژینەکەمان کە بەناوی (گەشتێ بەناو شیعرەکانی رۆستەم حەوێزی شاعیردا) شاعیر چ وەکو سیاسی چ وەکو شاعیر رۆڵی بەرچاوی گێراوە، بۆیە بەپێویستم زانی کە گرنگی ئەم شاعیرە بخەمە روو، باسەکەشمان دەکرێ بە سێ بەشەوە، بەشی یەکەم ژیانی رۆشنبیری شاعیر، بەشی دووەم، شیعرەکانی لەرووی ناوەرۆکەوە، بەشی سێیەم، سیمای شیعرەکان، لەرووی زمان و کێش و سەرواوە. دیارە لەم باسەدا زیاتر جەخت لەسەر خستنەرووی دەقە شیعرییەکان دەکەم.

ژیانی شاعیر:

رۆستەم ناوی (محەمەد نافع)ە، کوڕی فەتاح ئاغای کوڕی عەولاغای کوڕی تاهیر ئاغای کوڕی حاجی بەکر ئاغای کوڕی محەمەد ئاغای کوڕی حەوێز ئاغای حەوێزییە، ساڵی ١٩١٣ لە گەڕەکی بەفری قەندی شاری کۆیە لەدایک بووە، هێشتا منداڵ بووە، کە دایکی ماڵئاوایی لێ کردوون، نەنکی (رەحمەخان) پەروەردەی کردووە. هەروەکو بۆ خۆشی دەڵێ:

کوڕە کوردێکم نافعە ناوم
لە شاری کۆیە کراوە چاوم
ساڵی هەزار و نۆسەتو سێزدە
بە هاتنە دونیام براوە مژدە

کاک عەبدولفەتاح ئاغا باوکمە
زەینەب حەماغا ناوی دایکمە
نایەتە یادم کاتێ دایکم مرد
نەنکم رەحمەخان منی بەخێوکرد

رۆستەم لەگەڵ شەڕ و کارەساتەکانی کۆیەدا ژیاوە، تەمەنی یەک ساڵان بووە، کە یەکەم جەنگی جیهانی هەڵگیرساوە لە تەمەنی چوار ساڵیشدا سەفەر بەلگی دیوە، کە رۆژانە بەدەیان کەس گیانیان دەسپارد، تەمەنی دە ساڵان دەبێ کە کۆیە لە لایەن فڕۆکەکانی ئینگلیزەوە بۆمباران کراوە، رۆستەم لە ساڵی ١٩٢٣دا خوێندنی سەرەتایی لە شاری کۆیە تەواو کردووە، ساڵی ١٩٣٢ و ١٩٣٣ پۆلی یەکەم و دووەمی ناوەندی لە هەولێر خوێندووە، بەڵام لەبەر نەبوونی و کەم دەرامەتی بۆی نەکراوە لەسەر خوێندن بەردەوام بێ، ساڵی ١٩٣٤ بۆ کۆیە گەڕاوەتەوە، لە قوتابخانەی شەودا خەڵکی نەخوێندەواری فێری خوێندن و نووسین کردووە، تاکو لە ساڵی ١٩٣٧دا بە ناچاری بووە بە کاتبی دادگای رانیە، لەبەر رەخنە گرتن و دەرخستنی کاری چەوتی کاربەدەستان، رەوانەی تەلەعفەری پارێزگای موسڵی دەکەن.

لەوێش حاکمی سیاسی ئینگلیز کە ناوی (کامبڵ) بووە، لەسەری دەنووسێ و لەکار دەردەکرێ و ماوەی چوارساڵ بێ کار دەمێنێتەوە تا لە ساڵی ١٩٤٦دا

دەیکەنەوە کاتبی دادی قەلادزێ، لەگەڵ پارتی دیموکراتی ئێراندا پەیوەندی پەیدا دەکا و رۆژنامەی کوردستان لە قەلادزە بلاودەکاتەوە، لەسەر جموجوڵی کاری سیاسی بەردەوام دەبێ، پەخشنامەیەکی سیاسی بەناوی (داد و بێداد) لەگەڵ هۆنراوەی (ئەی گەلی کورد) بلاودەکاتەوە کە سەرەتاکەی بەم جۆرە دەست پێدەکا:

ئەی گەلی جەنگاوەری چوستی لەخۆشی ئاوەرووت
غیرەتە غەیرە لەناومان بە کەیف و هەیت و هووت
سابڕێ و ئێمەش کەچی موحتاج و پێویست بین بە قووت
ملکەچی تا کەی لە دوژمن چاکە ناکرێ چاوەنوار

کاربەدەستانی میری ئەوسا کە دەزانن ئەو پەخشنامە و ئەو شیعرە سیاسییە هی رۆستەمی شاعیرە، بۆ رانیەی دەگوێزنەوە، لە سەرەتای ساڵی ١٩٤٧ دەگەڕێتەوە بۆ کۆیە لەگەڵ تۆفیق وردی شاعیر و نووسەر دەچێتە ریزی رێکخراوی تەحەڕوردوە کە کەریم ئەحمەد سەرپەرشتی دەکرد و، بەشداری چەند خۆپیشاندانێکیان کردووە، تا لە ساڵی ١٩٤٨دا دەبێتە دەمڕاستی چەوساوەکان و ئانەڕەقەی بەرز دەکاتەوە و ئەم هۆنراوەیە دەچڕێ:

ئێمەینە رووت و برسی
نایەڵین لەسەر کورسی
یەک نۆکەری ئینگلیز
لەگەڵ پەیمانە پیسی
پەیمانی تۆسەتوسی

لە هەمان ساڵدا خۆی بۆ نوێنەرایەتی سلێمانی دەپاڵێوێ زۆری نامینێ وەکو نوێنەری (تەحەڕور) دەربچێ، کەچی ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکە لە سایەی حوکمی عەسکەریدا رێگای پێنادا دەربچێ، بۆ کۆیە دەگەڕێتەوە، لەگەڵ دڵزار و فایق جەمیل ئاغای حەوێزی و مەلا مەجید موفتی و چەندانی تر دەگیرێن و رەوانەی گرتووخانەی کەرکووک دەکرێن، پاش ئازار و ناخۆشییەکی زۆرەوە رەوانەی نوگرە سەلمانیان دەکەن، تا لە ساڵی ١٩٥١دا بە دەستبەسەری دێتەوە هەولێر، لە ساڵی ١٩٥٢ لە رێگای نێوان هەولێر و کۆیە دەرباز دەبێ، دەچێتە گوندی نەبیاوە، لەوێدا دوکانێک دەکاتەوە، دەست دەکا بە هۆشیارکردنەوە و پەردە لادان لەسەر رووی چەوسێنەران و هەوێنی شیعرەکانیشی لەناو چەوساوەکاندا هەڵدەهێنجێ و دەڵێ:

ئەکێڵێ بە درێژایی رۆژێ ئەرزی بێ وچان جووتیار
بەراتی جووتە پێڵاوێکی لاستیکە و دوو دینار
لەگەڵ رانکێکی بۆزی وەک خراری زووری ناهەموار
کە هەڵ دەکرێنێ رانی هەڵدەدا توێشکێکی هەر جارە
دەڵێی چرنۆکی لێداوە کتک بۆیە برینداره

پاش ماوەیەک کاربەدەستانی میری دەستبەسەری دەکەنەوە و رەوانەی (بەدرە)ی دەکەن، تا لە ساڵی ١٩٥٧ ئازاد دەکرێ و بۆ کۆیە دەگەڕێتەوە، دوکانێک دەکاتەوە بەلام کەس ناوێرێ شتی لێ بکڕێ، چونکە سیاسی بووە، بەم جۆرە تاوەکو لە شۆڕشی (١٤)ی گەلاوێژی ١٩٥٨دا لێبووردنیان بۆ دەردەچێ و دەگەڕێنەوە سەرکار و دەکرێ بە فەرمانبەری تاپۆی کۆیە، لەپاش یانزەی ئازاریش خۆی خانەنشین دەکات، هەروەکو خۆی دەڵێ:

ئا بەم جۆرە ژیانم بەسەر برد
لە فرکەی زروف خۆم تەقاویت کرد
شارەکەی کۆیەم کردە دوا هەوار
پێوەی دەنازم بەمەردی دیار
بە شاعیرانی بە نووسەرانی
بە عالمانی گەنجو پیرانی

تاکو لەشەوی ١٩٩٩/٢/٢٨ لە تەمەنی ٨٦ ساڵیدا لە کۆیە کۆچی دوایی دەکات و لە گۆڕستانی باسکی عارەبیان بەخاک سپێردرا.

لەڕووی بابەتەوە:

شاعیر لەزۆر بابەتی وەکو وەسف، نیشتمانی، دڵداری، کۆمەڵایەتی، فەلسەفی دواوە، بەلام بەزۆری ناوەرۆکی شیعرەکانی سیاسین، شاعیر بەبیرێکی پێشکەوتنخواز بەرگری لە خاک و مرۆڤ و نەتەوەکەی کردووە. شیعرەکانی رۆڵێکی بەرچاویان گێڕاوە لە سەرجەم نەبەردەکانی رزگاری و بەرەنگاری زوڵم و چەوساندنەوە بۆ نەتەوە، لە هەمان

کاتدا کاریگەری زۆریشی هەبووە لە کۆکردنەوەی جەماوەر و وروژاندنی هەستی نیشتمانی و نەتەوەیی و بەرزکردنەوەی وردی شۆڕشگێڕان و هاندانیان بۆ خەباتی بێ وچان، لە پێناو بەدیهێنانی ئازادی و سەرفیرازیدا. شاعیر لە شیعرەکانیدا دەستنیشانی دوو کێشەی گرنگی کردووە، ئەویش کێشەی چینایەتی و کێشەی نەتەوایەتی، کە هەردووکیان پێکەوە گرێ دراون، دیارە فەلسەفەی نەتەوایەتی لەناوەڕۆکدا کیشەی جووتیارانە، شاعیر تێکەڵ بە ئێش و ئازار و نارەحەتییەکانی ناو گەلەکەی دەبێ، بەچاوی خۆی دەبینێ کە جووتیار و زەحمەتکێشانی کوردستان چ جۆرە ژیانێک بەرێ دەکەن، کە برسیەتی و نەبوونی تەنگی پێ هەڵچنیون، لەولاشەوە دەرەبەگ و ئاغا بەوپەڕی شادی ژیان دەگوزەرێنن، بۆیە لە هۆنراوەی (ڕۆژی دێ)دا دەڵێ:

بەرایی چاوی نادا مەردی هۆشیار
بکا سەیری بەرەی ئاغا و توجار
بەری ڕەنجی هەژاران هەڵدەلووشن
بەهۆی زوڵمی ئەو ئەمیان بە دینار
هەتا بۆیان دروستە کۆشک و عەروسی
بەنان و زگ دەکەن وەستاو کرێکار
ئەگەرچی ناو بەناویش کاک موهەندیس
بکا سەهوێکی دەکا وەستای گوناهبار
بە چەند مافووری کاشان ژوورەکان
بە کورسی و مۆدیلی و کانتۆری نازدار
بەوێنەو رادیۆ و ئاوێنەی زل
دەرازێندرێتەوە بن میچ و دیوار
بەرو پشتی سەرین و نوینەکانیان
کراوە یا لە مەخمەڵ یا لە هیزار
تەعامات کاتی جەم وەک تیپی لەشکر
لەسەر مێز دەکرێ ریز بێ حەد و ئەژمار
قەرێتەی تاژییەکانیان زیوە تاکو
لە گۆشت خواردن ئەوانیش بوونە بێزار

دیارە لە کۆمەڵگەی دواکەوتووی نیمچە دەرەبەگیدا، ئیمپریالیزم و میری پشتگیری خاوەن موڵکەکان دەکەن دژ بە چەوساوەکان بۆیە دەڵێت:

حکومەت کلکی ئیستعماری زۆڵە
دەپارێزێ بە شوتۆی چینی زۆردار
لە ڕۆژی ڕەنجبەران زاڵم کە ئەدزێ
چلۆن ئاوا دەکا خۆر ئاغا لە شکار
لەسەر گێتی زوڵمی داندراوە
بناغەی بورجی ئیستعماری خوێنخوار
ئەویش سەرمایەداری هەتکراوە
بە تۆپینی دەبێ ئازاد و بەختیار
هەرو گیفە ئەوەی دەیکا مەترسێ
لە زەرەی زەرەو سارۆخ و رادار
بەسەرچوو تیغی ئیستعمار بە تەرزێ
لەبریا بەریدا ناو پیرەکالیار
کەسێ وردبێتەوە دووری دەبینێ
دەرووخێ ئەو قەلایەش ئاخری کار

شاعیر گەشبینە کە زۆرداران دواڕۆژیان کورتە و لەناو دەچن و قەڵای ستەمیان دەڕووخێ و چینە چەوساوەکان بەمافەکانیان شاد دەبن و ئازادی و بەختیاری دێتە ئاراوە.

لە کاتێکی دەبینی وردە وردە
کەوا نامێنێ سوغرەو زوڵم و بێگار
بەتینی تیشکی ڕۆژی ڕاستی گەل
دەگا پێی شوان دەکەوتە نوتقو گوفتار
دەکەن زیندە بەگۆڕ چینی بە بێڵی
دز و شێخ و مەلای مل قونکە هەوجار
سزای خۆیان دەداتێ هێزی میللەر
ئەتۆپن بەو عەزابەی پێی دەڵێن عار
هەژاران دێننەوە لەنوێ پەڕ و پۆی
بەوێنەی گوڵشەنی نەورۆزی ئادار
بە ماکینەی تراکتۆر جۆتی ڕەنجبەر
دەکاو دەخوێننەوە ئەنواعی گوڤار
کرێکار و سەپان دەبنە پزیشک و
سەرۆک و عالم و مارشال و تەیار
بەش و تۆی ئافرەتیش دەدرێ وەک پیاو
کەسێ ناوێرێ بیدا پەلامار

کە ئیش و نان مەعاف بوو بۆ هەموو کەس
نەمێنێ برسیەتی کوا شین و هاوار
لەگەڵ یەک هەڵ دەکەن ئەقوامی دونیا
زەمانێ دێ نەمێنێ ترس و کوشتار
لە ئێستاوە دەبێژم ئەو گوتارەی
بمێنێ بۆ بەیانی دێ بە یادگار
ژیان بۆ میللەتانی شۆخی هۆشەنگ
مەرگ بۆ خوێنمژانی پیر و پەتیار

ڕاپەڕین ڕووداوێکی پڕشنگدارە لە مێژووی نەبەردی گەلی کورد، بە بەشداری هەموو چین و توێژەکانی خەڵکی کوردستان وەڵامدانەوەیەکی چاوەڕوانکراوی ئەم هەموو بێدارییە کە بەسەر میللەتەکەماندا هات، کە خۆی لە کارەساتی ئەنفال و کیمیاباران و کاولکردنی گوند و شارۆچکەکانی کوردستان بینییەوە، بڵێسەی ئاگر و مەشخەڵی ڕاپەڕین لە ٣/٥ لە دەروازەی ڕانیە سەری هەڵدا، پشکۆی ئاگر هەڵەبجە و چەمچەماڵ و کفری و کەلار و دەربەندیخان و شەقلاوە و ڕەواندزی گرتەوە، ٣/٩ پەلاماری شاری کۆیەیان داو بە شەهید بوونی پۆلێک پێشمەرگە، داستانی سەرکەوتن تۆمار کرا، بەم جۆرە ڕاپەڕین لە ٣/١١ گەیشتە هەولێر و پاشان خانەقین و دوزخورماتو، لە ٣/١٤ زاخۆ و دهۆک و ئامێدی ئازاد کرا لە ١٩-٣/٢٠ شاری خۆشەویستی کوردستان کەرکووک ڕزگار کرا. جا ڕۆستەم حەویزی شاعیر هەستی خۆی بەرامبەر ئەم ڕووداوە مێژووییە دەردەبڕێ و دەڵێ:

تاقە ڕۆژێکە نوێ مانگی ئادار
لەمێژووی کۆیە شاری ناودیار
جەژنی نەورۆزی دوانزدە ڕۆژ پێش خست
لە زستانی بڕی خستیە سەر بەهار
ڕەگی غیرەتی قەومی کورد بزوفت
پێشمەرگەش لەکێو بەگوڕ هاتنە خوار
لە بۆ ڕمانی حوکمی بێدادی
جەندرمەی نازی فاشی ستەمکار
دوای خۆنیشاندان بەچەند سعاتێ
سەرەو بن کرا حوکمی زۆردار
نە مەنزوومە ما نە ئامرییە
نە مەنەزەمە و ئەمنی تاوانبار
هەر پیاو خراپێ لەخۆی دەترسا
ئی خۆی شاردەوە یا دەرچوو لە شار
کوتەک دەزانێ قۆناغ لە کوێیە
بە ئاواتی کورد ناکرێ قومار
بێ تەقەش تەق تەق سەرفیراز کرا
لە دەست بێدادی ئازار و بێگار
مەردانی ڕانیە دەستیان زوو وەشاند
پێش سلێمانی و شەقلاوە و کەلار
شێرانە هەولێر هەستان ڕاپەڕین
پێشمەرگەشیان زوو گەیشتە هاوار
دهۆک و زاخۆ و ئاکرێ و ئامێدی
خۆیان ڕزگار کرد بێ شەڕ و کوشتار
توزو جەلەولا و کفری و خانەقین
دڕاندیان بەرگی ژێردەستی ئیدبار
بابەگوڕ گوڕیش گڕەی بڵندکرد
شاری کەرکووکی زێڕی ڕەش نیگار
فەیلەقی پێنجیان فلیقاندەوە
لەگەڵ فەیلەقی یەکی بێ دەمار
ئیستیخباراتیش لەوێ ڕاوەستێ
دائیرەی ئەمن و شورتە بێ ژمار
بەشداری کردنی چەکدارانی کورد
لەگەڵ پێشمەرگەی ڕەهبەری هۆشیار
بەدەست و بازووی کوردی لێبوردوو
جەنگاوەرانی ئازای شێرکار
سەری دوژمنیان سووراند و سوڕماند
لە ڕاست قەومی کورد لە هەر چوار کەنار
لە دینیش بێ لەخوێن نابێ کورد
قسەی خۆش لەکونی دێنتە دەرێ مار
ئینگلی ئینگلیزە جوویێ یا ئیسلام
کوردیش هەر کوردە هەروا بە گوفتار
مافی قەومی خۆی کوردیش وەردەگرێ
لەژێر دەستی زوو دەیان بێ قوتار
ژیان بۆ بەرەی نیشتمانی کورد
ڕوو ڕەشی لەبۆ دوژمنی بەکار

لە پاش شۆڕش و قوربانییەکی یەکجار زۆرەوە، لەلایەک، لەلایەکی ترەوە هەڵەکانی دیکتاتۆری عێراق ئەمانە ڕێگا خۆشکەر بوون، بۆ ئەوەی ئەمریکا دەستەڵاتی تۆقێنەری فاشی بەعسی تەفروتوونا بکات و دەرگایەکی نوێ لە بەردەم گەلی ستەمدیدەی عێراقی والا بکات لە زوڵم و زۆرداری رزگاریان بێ باوەش بۆ ئازادی و دیموکراسی بکەنەوە، گەلی کوردیش توانی خەونەکانی بهێنێتە دی و حکومەت و پەرلەمانی کوردستان چێ بکاو لەرووی ئابووری و ئاوەدانی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەوە هەنگاوی فرە مەزن بەخۆوە ببینێ، لەم رووەوە رۆستەم حەویزی شاعیر دەڵێ:

جەژنی نەورۆزی نوێتان پیرۆزبێ کورد زوبان
خاوەنی فەرمانڕەوای خۆیی و سوپا و پەرلەمان
بەرهەمی ئەو شۆڕشانەی کورد لە کوردستان کران
ئیمرۆ دەبینین لەبەر چاوان دیارە بێ گومان
نیاز و ئاواتی سەرۆکان و شەهیدان دێتەدی
دەبێتەوە ئێک پارچە کوردستانی مەزن و ئێک کیان
دوور نییە بەیداغی کوردیش بەو زووانە هەڵکرێ
جێی لەسەر تۆپی جیهان دیار بێ خەریتەی نیشتمان
سەروەت و سامانی نەوت و ئاوی خۆی وەرگرتەوە
سکەی کوردیش دەبینین دێتە بازاڕی جیهان
دەرکەیان بکرێتەوە کارگە و سوپا بۆ نێرومێ
زانیاری و تەندروستی و کشتوکاڵ و رێوبان
ئافرەتانیش مافیان لەپیاو جودا نەکرێتەوە
داری ئاسایش بکەوتە دەستی زانای پاڵەوان
داد بپرس و داد ستێنی وا لەناومان داندرێ
خاتر و خواهیش نەمێنێ پیاوخراپ نەدرێ ئەمان
کانگەی گۆگرد و زێڕ و زیو ئاسن هەڵکەنن
هەرکەسێ ئیشێکی پێ بدرێ بە گوێرەی لێ وەشان
تەکنەلۆجی نوێ قوتابی کورد لەزانکۆ وەرگرن
بۆ دەرێش هەروا بنێردرێن ساڵ بە ساڵ بێ وچان
کەینێ کورد هاتن بەهانای ئێکتر تەماحیان لێک نەکرد
دەبێتەوە رۆژی تەبایی کورد دەڕژنە ئاسمان
تاکو پێک نەیێن لەخۆیان پارتی چوارقۆڵی کورد
نابینن ئەو رۆژە دابێ بێ سەرۆک و پشتیوان

شاعیر ئاماژە بە دیاردەیەکی ئابووری دەکات، کە هەموو ساڵێک لە مانگی رەمەزانی پیرۆزدا، بەهای کەلوپەل و خواردەمەنی لە رادەبەدر بەرز دەبێتەوە، ئەمەش قورساییەکی زۆر دەخاتە سەر خەڵکانی هەژار و کەم دەرامەت بۆیە شاعیر بە بازرگان و فرۆشیاری ناو بازاڕ دەڵێ: ئەگەر بەراستی و بەدروستی موسڵمانن باری هەژاران گران مەکەن، کردار و رەفتارتان یەک بێ تا خەڵکانی موسڵمانی هەژار زەرەرمەند نەبن، بۆیە لە هۆنراوەی (بۆ جەژنی رەمەزان)ی ١٩٩٣ دەڵێ:

هەر کەسێ بەخۆی بڵێ موسڵمان
بڕوایی هەبێ بە بوونی یەزدان
هەر بە قسە نییە دەبێ بزانێ
بەبێ کردەوە و رەوشت و خووی جوان
فەرمایشتی خوا بەجێ بگەینێ
ئەرزاق دانەکا بیفرۆشێ بە گران
بە هانای ئێک بێن رۆژی لێ قەومان
لێکدی ئەمین بن لەدەست و زوبان
نوێژکەر و حاجی جیا بکرێنەوە
لەگەڵ خەڵقی تر بکرێت دەستنیشان
قازانج لەدە یەک زیاتر وەرنەگرن
فرت و فێڵ نەکەن لە کێش و پێوان
ئافرەت لە میرات بێ بەری نەکرێ
رەئیان وەرگیرێ کاتی بەشوودان
بەرگی نۆکەری لەبەر داکەنێ
پێمان شەرمبێ درۆ و بوختان
رق و کینەمان لەدڵ نەمێنێ
لەپێش داهاتنی جەژنی رەمەزان
ئەم جەژنە بۆ کورد بۆتە دوو جەژن
بووینە خاوەنی سوپا و پەرلەمان
فەڕیان بزربێ هەر ئاو ئاو بچن
سەدام و بەعسی بێ دین و ئیمان

شاعیر داکۆکی لەمافی ئافرەت دەکاو روونی دەکاتەوە کە لە مێژووی کۆن و نوێدا ئافرەتان رۆڵی بەرچاویان گێڕاوە و لە مەیدانی تێکۆشان و نەبەردیدا نموونەیان

بوونەتە دیرۆک لە خەباتی رەوای گەلەکەماندا، بۆیە لە هۆنراوەی (لە یادی یەکێتی ئافرەتان)ی ساڵی ١٩٩٢دا دەڵێ:

بەجێ نەماوە ئافرەت لە کاروانی کورد
خەباتی خوێناویان هەیە لە مەیدانی کورد
لە ئاسمانی خەباتدا ئەستێرەیان دیارە
حەپسەخانی نەقیب و خانزادی سۆرانی کورد
لەیلا قاسمی نەمر خاوەنی بیر و بڕوا
گیانی لەڕێی رزگاری کردە قوربانی کورد
ئاگری نەورۆزی هەڵکرد بە ئاگر لەخۆبەردان
لە قوتابیانی پزیشکی زەکیە ئاڵکانی کورد
بەیان عومەر شەریف و قومری حەسەنی دڵسۆز
گیان بەخشن لەپێناو سەربەخۆیی ژیانی کورد
بە بای کیمیاو ئەنفال کەم ئافرەتمان کوژران
بێ سەر و ماڵ مانەوە ئافرەتی بارزانی کورد
لاپەڕەی خۆیان هەیە ئافرەت لەمێژوو و خەبات
مامۆستان لەگرتن و فێرکردنی زوبانی کورد
خەریک کردنی ئافرەت بە ئیش و کاری ناوماڵ
بیرێکی پڕ وپووچە ئەرکە لەسەر شانی کورد
بەژانی کولەمەرگی هەتا کەی رۆژ بەسەر بەین
بێگانەش لەولاوە بیا سەروەت و سامانی کورد
بە چاوی بەندایەتی هەندێ دەنوارنە ئافرەت
کورسی خۆی دا ئافرەتان لەنوێ پەرلەمانی کورد

لەڕووی روخسارەوە:

لە بارەی کێش و سەرواوە، دیارە کێش و سەروا دوو بنەمای سەرەکی شیعری کلاسیکی کوردین بەشێک لە شیعرەکانی رۆستەم حەویزی بەرکێشی عەرووزی عەرەبی دەکەون بە تایبەتی کێشی هەزەج و رەمەل، کە ئەم دوو کێشە بەزۆری لەلایەن شاعیرانی ورردەوە بەکارهێنراون لە قۆناغی نوێبوونەوەی شیعری کوردیدا، هەر بۆیە د. ئیحسان فوئاد دەڵێ: لەناو ئەم کێشەدا بە تایبەتی هەزەج زۆرتر لەگەڵ خەسائیسی فۆنەتیکی زمانی کوردیدا دەگونجێ، هەروەها دەڵێ: دەتوانین ئەم دوو کێشە بە بابەتێکی گونجاوتر دابنێین بۆ هۆنراوەی کوردی)[١].

عەبدولرەزاق بیماریش دەڵێ: کێشی هەزەج چونکە کێشەکی گورج و سووکە و بە ئاهەنگە پەسند کراوە و شاعیران زۆر بەکاریان هێناوە)[٢].

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە کتێبی نرخ شناسیدا دەڵێ: هەردوو کێشی عەرووز و خۆماڵی تێکەڵ بەیەک دەبن و بە تەرازووی یەکتر دەکێشرێن، پاشان دەڵێ: گوایا هۆنراوە دوور کەوتۆتەوە لە عەرووز، بەڵێ دوور کەوتۆتەوە، بەڵام ناتوانرێ بوترێ بێ بەشە وەکو ناشتوانرێ ئەو هۆنراوانە کە لەسەر عەرووز دەڕۆن بێ بەشن لە ژمارەی پەنجە)[٣].

رۆستەم لەم بارەیەوە دەیوت: من شیعرەکانم بەحسابی برگە داناوە، ئەگەر هەندێکیان عەرووزیان بەسەردا بچەسپێ، ئەوا هەر بە پەنجەی خۆماڵی دەکەن.

لەبارەی سەرواوە، بەشێوەیەکی گشتی شیعرەکانی رۆستەمی شاعیر بەزۆری لەسەر سەروای هەمەڕەنگ و سەروای یەکگرتوو دەڕۆن.

د. عەزیز گەردی دەڵێ: لە شیعری کوردیدا بەزۆری کێشی سەروا لەگەڵ کێشی عەرووز بەکاردێ، بەتایبەتی کێشە درێژەکان، کەچی سەروای مەسنەوی زیاتر لەگەڵ کێشی خۆماڵی دەگونجێ)[٤].

سەرچاوەکان:

١- د.ئیحسان فوئاد، دوو کێشی عەرووز لە شیعری کوردیدا، گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات، ژمارە (١٥)، بەغداد، ل ٣-٤
٢- عەبدولرەزاق بیمار، کێش و مۆسیقای هەڵبەستی کوردی، بەغداد، ١٩٩٢، ل ٦٧
٣- عەلائەدین سەجادی، نرخ شناسی، چاپخانەی معارف بەغداد، ١٩٦٩، ل ٩٩
٤- د. عەزیز گەردی: سەروا، دەزگای ئاراس هەولێر، ١٩٩٩/ ل ٥٥
٥- دەستنووسی شاعیر بە خەتی کەمال مەعروف.

فانی
مەلاحسێن شێخ سەعدی هەولێری
(١٨٨٣-١٩٨٣ز)

دکتۆر عەبدوڵڵا حەداد

أ- ژیاننامەی (فانی)

مەلا حسێنی هەولێری: (مەلاحسێن شێخ سەعدی فەیزوڵلا)یە، لەساڵی (١٣٠١ک- ١٨٨٣ز) لەگەڕەکی «خانەقا» لەباوەشی خانەوادەیەکی ئایینیدا پێی ناوەتە کۆڕی ژیانەوە[١]. لە نێوەندی فەقێ و مەلایاندا بە «مەلاحسێنی موفەسیر» ناوی رۆیشتووە، چونکە یەکەمین مەلای کوردە بەکوردی واتاکانی قورئانی پیرۆزی تەفسیرکردووە. لەبواری شیعردا تەخەلوسی «فانی»[٢] بۆ خۆی هەڵبژاردووە، تەنیا لەتاکە شیعرێکدا نازناوی «کاکە»ی بەکارهێناوە[٣].

هەر لەتەمەنی شەش ساڵییەوە دەخرێتە بەر خوێندن. قورئانی پیرۆزو هەندێ وردە کتێبی سەرەتایی دەخوێنێ، دوا بەدوا لەمەدرەسە ئایینییەکاندا درێژە بەخوێندن دەدا[٤].

لە شاری هەولێر، لە خزمەتی مەلا ناودارەکانی ئەو سەردەمە، زانستە جیاجیاکانی مەلایەتی دەخوێنێ. یەکێ لەوانە: مەلا محەمەد ئەفەندیی حاجی حەوێزی مامەیە کە لەمزگەوتی حاجی داود (مزگەوتی گەورەی بازاڕ)- ئیمام و خوتبەبێژو مامۆستا بووە[٥]. مەلاحسێن فەرمووی: کە لەکن ئەو زاتەدا دەمخوێند، رۆژێکیان بینیم کەوایەکی «چیتی» تازەی لەبەر بوو، بۆ سوحبەت لێم پرسی:

- مامۆستا ئەو کەوایە.. چیتە؟

یەکسەر وەڵامی دامەوە:

- تۆ چیتە؟..

ئاشکرایە مامۆستا دەمودەست لە «جیناسە»کە حاڵی بووەو بەو شێوەیەی سەرەوە وەڵامی داوەتەوە[٦].

لەهەمان مزگەوتدا ماوەیەکیش لای (مەلا عەزیزی دەریازی) خوێندوویەتی[٧]، هەروا لەخزمەتی (حاجی مەلا سەعید ئەفەندی) باپیری شاکر شەریفیشدا دەخوێنێ[٨]. (فانی) لەلای مەلایەکی هەولێری دیکەشدا دەخوێنێ[٩]. دەرسی «سەحیحی بوخاری»ش لەخزمەتی زانای گەورەو ناودار (شێخ ئەسعەد ئەفەندی نەقشبەندی هەولێری» خوێندووە[١٠].

بۆ تەواو کردنی زانستەکان، روو لە شاری (کۆیە)و (رەواندز)و گوندەکانی (سکتان)و (هیران و نازەنین) لە ناوچەی خۆشناوەتی دەکا. لە کۆیە لەخزمەتی (مەلا عەبدوڵلای جەلی زادە) و(مەلا سادق ئەحمەد)ی مزگەوتی جامی دەرسی خوێندووە، لە سکتانیش سوود لە عیلمی (مەلا ئەحمەدی خەلیفە) وەردەگرێ، لەگوندی (بێشێ)شدا لەخزمەتی (مەلا ئیبراهیم)دا خوێندوویەتی[١١]. لەساڵی (١٣٢٥ھ/ ١٩٠٧)[١٢] لە (مەلا ئەبوبەکری ئەفەندی کوڕی حاجی مەلا عومەری مەلا گچکە زادەی هەولێری) ناسراو بە مەلا ئەفەندی - ئیجازەی عیلمی وەردەگرێ وەدەبێتە مەلایەکی دوانزدە عیلم. هەندێک دەڵێن: لەساڵی (١٩١٢)دا ئیجازەی عیلمی وەرگرتووە[١٣].

لەقۆناغی خوێندندا، لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر خوێندەوار و فەقێیانی ئەو رۆژگاردا ئاشنایەتی پەیدا کردووە، هاوڕێ (ئەحمەد ناجی ئەفەندی) باوکی کەسایەتی ناسراوی هەولێر مامۆستا جەودەت ئەحمەد ناجی و (حاجی مەلا عەبدوڵلای کوونەفلوسەیی)و (حاجی مەلا کەریم ئەفەندی) بووە[١٤].

پاش تەواو کردنی خوێندنی و وەرگرتنی بڕوانامەی زانستی تاساڵی (١٩٣٠ز)، لەگوندەکانی (قەپلان)ی عەلی خورشید ئاغای دزەیی و (سیاو)و (خورمەڵە)و (سوورێژە) مەلایەتی کردووەو دەرسی بەفەقێیان گوتۆتەوە[١٥].

دواتر لەگوندی (دووگردکان)ی محەمەد ئەمین باییز ئاغای دزەیی بۆ ماوەی (١٧) ساڵ تاساڵی (١٩٤٧) دەگیرسێتەوە[١٦].

مەلاحسێن لەهەر مزگەوتێکدا بوویێت،مەدرەسەیەکی پێکەوە ناوەو سەرقاڵی (دەرس وتنەوە) بووە[١٧]. مەلا عەبدوڵلای فەرهادی (لەدایک بووی ساڵی ١٩١٨)دەڵێ: لەگوندی (سیاو) فەقێی مەدرەسەی مەلاحسێن شێخ سەعدی بووم، (عوامل الجرجانی)م لای یەکێ لەموستەعیدەکانی ئەو خوێند کەناوی (مەلا عەبدوڵلا کەونەیابە)بوو[١٨].

شیاوی وتنە، لەساڵی (١٩٢٠)دا کە لەگوندی (سیاو) ی حەبیب ئیبراهیم ئاغا ومشیر ئاغای (دزەیی) مەلا بووە، بەیارمەتی ئەو دوو زاتە ژن دەهێنێ، ناوی ژنەکەی (خەدیجەی کچی محەمەد رەسوول) بووە کە خوشکی مەلا شاکری باوکی مالیکە (جاران دوکانی لە ناو قەڵات لای دەرگای قەڵادا بوو)[١٩].

لەساڵی (١٩٤٧)دا دەگەڕێتەوە ناو باوەشی شارە خۆشەویستەکەی (هەولێر). جا بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی رەسمی دابمەزرێ لە (کۆیە) لەبەردەم ئەنجومەنی زانستیدا سەرکەوتووانە تاقیکردنەوەیەکی شکلی ئەنجام دەدا، لە (١٩٤٨/٤/١٧) بەپێی فەرمانێکی شاهانە (ارادة ملكية) لە مزگەوتی مەلا داود (لەقەڵا) بەسیفەتی ئیمام و بانگدەر[٢٠] دادەمەزرێ، پاشی بەنێیک دەگوێزرێتەوە بۆ مزگەوتی نەجاران لەبازار. هەم ئیمامەتی دەکات، هەمیش خەریکی دەرس وتنەوە دەبێ. لەساڵی (١٩٦٠)دا دەچێ بۆ حەج، لەساڵی (١٩٧١)دا خانە نیشن دەکرێ[٢١].

مەلاحسێن هاوڕێ و دۆستی زۆربەی هەرە زۆری مەلاو زانایانی هاوچەرخی بووە، لەوانە: شێخ مستەفا (کەمالوددینی) کوڕی شێخ ئەبوو بەکری نەقشبەندی (هەرشەمی). شێخ محەمەد مەزهەری نەقشبەندی (خانەقا)، مەلا سالحی کۆزەپانکێ، مەلا عەبدوڵڵای مەلا محەمەد ئەمین کونەفلووسەیی، مەلا ئەحمەدی بانەیی، مەلا شێخ جەلالی بەرزنجی، مەلا عوسمانی رەنگەرێژانی، مەلا محەمەدی ئۆمەر گونبەتی[٢٢]. ومەلا عەبدوڵڵا ئیسماعیل شەنەغە (خوتبەبێژو ئیمامی مزگەوتی حاجی داوود) وشێخ جەلال (نووری) و (میهری)و مەلا تاهیری حاجی سەلیمی حاجی داود زادەو هی تر..

لەبواری (تەفسیر)و (حەدیس)و(منطق) و(نەحو)و (صرف)دا زانا بووە. بێجگە لەزمانی کوردیش، لەزمانەکانی عەرەبی و فارسی وتورکیدا پسپۆربووە، بەو زمانانە نووسین وبەرهەمی هەیە.

ژمارەیەکی زۆر لەخزمەتیدا خوێندوویانە، لەوانە: مەلا ئیسماعیل شێخ شەروانی و مەلا محەمەدی عەلیاوەیی، مەلا حەسەنی تیماری وهی تر[٢٣].

مەلاحسێن، هەتابڵێی مرۆڤێکی رەوشت بەرزو بێ فیزو هێمن و قسە خۆش و سۆفی مەشرەب بوو، چاوی لە پلەو پایەی دنیادا نەبوو، ژیانی بۆ خوێندنەوەو دەرس وتنەوەو نووسین تەرخان کردبوو[٢٤]. لەرۆژی (١٩٨٣/١٢/١١) دڵە ماندوو وپڕ لەئەڤینیەکەی لەتەمەنی (١٠٠) سەد ساڵیدا لەلێدان کەوت[٢٥] بەرەو دنیای جاویدانی هەنگاوی هەڵێنا. ئەستێرەیەکی درەوشاوەی تری ئاسمانی زانست و شیعرو ئەدەبیاتی شاری هەولێر بەتایبەتی، کوردستان بەگشتی ئاوابوو.

ب- بەرهەمەکانی (فانی)

یەکەم: بەرهەمە چاپکراوەکانی:

١- مەلاحسێنی هەولێری (فانی):لەمانگی رەجەبی ساڵی (١٣٥٠هـ ١٩٣٠ز)دا تەفسیری واتاکانی هەر سی جوزئی قورئانی پیرۆزی بەزمانی شیرینی کوردی تەواو کردووە. ئەم بەرهەمە، لەمێژوودا بەیەکەمین تەفسیری کوردی لەقەڵەم دەدرێ. بەر لەمەلاحسێن هیچ زانایەکی کورد بیری لەلێکدانەوەی ماناکانی قورئان بەکوردی نەکردبۆوە. کەتەفسیرەکەی بەمامۆستاکەی (مەلا ئەفەندی)[٢٦] پیشان دەدات. مەلا ئەفەندی ئافەرینی لێ دەکات بۆ ئەو بیرۆکە تازەیەی و پێی دەڵێ:

١٠- مەلاحسێن تۆ سەری منت بەرزکردەوە.[٢٧].

بەشێکی بچووکی تەفسیرەکە لە ساڵی (١٣٥٢هـ/ ١٩٣٣ز) لەچاپخانەی «نەجاح» لەبەغدا لەسەر ئەرکی شێخ مەحموودی حەفید زادە ((١٨٨٢-١٩٥٦)و شێخ قادری حەفیدی شێخ جامی وخدری حاجی ئەحمەدی پاشای دزەیی و حسین ئاغای حاجی مەلا محەمەد ئاغای دزەیی و حاجی ئەمین ئاغای شێخ عوسمان ئاغا زادە لەچاپ دراوە(٢٧)و بریتییە لە (٤٨) لاپەڕە.

لەساڵی (١٣٥٣هـ/ ١٩٣٤ز) بەشێکی بچووکی تری تەفسیرەکە، بەیارمەتی خدری ئەحمەدی پاشا و مەعرووف ئاغای حاجی پیرداود ئاغای دزەیی لە دوتوویێ (٦٠) لاپەڕەدا لەچاپ دراوە[٢٨].

کە دەنگ و باسی تەفسیرە کوردییەکەی مەلاحسێن لەنێوەندی فەقێ و مەلایاندا بڵاو دەبێتەوە، هەندێ فەریکە خوێندەوارو کۆڵکە مەلا بەگژیدا دەچنەوە، کە گوایا «چۆن دەبێ بەکوردی مانای قورئان لێک بدرێتەوە»! تەنگی پێ هەڵدەچنن. (پێیان وابووە نابێ موسڵمانەکان لەواتای قورئانی پیرۆز بگەن!)..

شێخ مەحموودی حەفید زادەو مەلا ئەفەندی هەولێری بەرگری لێ دەکەن، دەرفەتی ئەوە نادەن بەهیچ شێوەیەک کەسانی نەزان و نەفام و گەلحۆ و بۆش و تەوەزەل دەستدرێژی لەسەر مەلاحسێندا بکەن[٢٩].

لە هەمان کاتدا، چەند زانایەکی ئایینی بۆ بەرپەرچدانەوەی

ئەو تاقمە گومڕایە، بەبەرزی بەرهەمەکەی مەلاحسێن دەنرخێنن[٣٠] پاشان، مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەریس بەشێوەیەکی رەسمی لە رووی زانستییەوە هەڵی دەسەنگێنێ[٣١].

بێجگە لەو دوو بەشە بچووکە، دەستنووسی ئەو تەفسیرە گەورەیەی مەلاحسێن، بۆ ماوەی پتر لە چل وحەوت ساڵ مایەوەو لەچاپ نەدرا، ئەوە بوو لەنێوان ساڵانی (١٩٧٨-١٩٨٥) بەهیمەت و کۆششی مامۆستا بەشیری کوڕی مەلاحسین شەش بەرگی «ژیانی ئینسان تەفسیری قورئان» لەچاپ درا[٣٢].

بەبینینی بەرگی یەکەم و دووەم و سێیەمی تەفسیرەکە، چاوی مامۆستا مەلاحسین (فانی) روون بۆوە و دڵی پێیان شاد بوو. بەڵام کە بەرگی چوارەمی لەچاپ درا، کۆچی دوایی کردبوو.

٢- دیوانی (فانی) بریتییە لە بەشێک لە شیعرەکانی، لە ساڵی (١٩٨٤) لەچاپخانەی رۆشنبیری لەهەولێر لەچاپ دراوە (لەدێرەکانی داهاتوودا باسی دەکەین).

٣- «قەسیدەی بوردییە» لەساڵی (١٩٤٦) بەهۆنراوە لەعەرەبییەوە بۆ کوردی تەرجەمە کراوە، لەساڵی (١٩٨٥) لەچاپخانەی رۆشنبیری (هەولێر) بەناونیشانی (قەصیدەی بوردیە) (لەچاپ دراوە).

٤- وەرگێرانی (١٤٢٨) فەرموودەی پێغەمبەر (د.خ) بۆ کوردی کە (١٠) بەرگە، لەساڵی ١٩٥٢ تەواوبووە، تائێستا نۆ بەرگی بەناونیشانی «پرشنگی کوردەواری لەشەرحی صەحیحی بوخاری» بەسەرپەرشتی مامۆستا (بەشیر حسێن سەعدی) لەچاپ دراوە.

دووەم: بەرهەمە دەستنووسەکانی

٥- (الجامع الصغیر) دوو بەرگی گەورەیە لەفەرموودەکانی پێغەمبەر (د.خ).
٦- علم البلاغة (بەعەرەبی)
٧- (حقائق الخیام).
٨- (نظم تهذیب المنطق) لسعد التفتازانی (بەعەرەبی)
٩- (شرح اللوائح) لەفارسیەوە بۆعەرەبی تەرجەمە کراوە.
١٠- شەرحی (ذات الشفاء)ی جەزری، لە عەرەبییەوە بۆکوردی تەرجەمە کراوە.
١١- (مەنظومەی تەوحیدیە)ی فریدالدین عەتار.
١٢- منهج الحقیقة في التصوف.
١٣- المنظوم في العقود. بریتییە لە (٥٨٧) بەیت شیعری بەرزی عەرەبی.
١٤- شرح اللمعات: لە فارسییەوە بۆ عەرەبی.

جگە لەمانە چەند نامەیەکی تری هەیە، وەکو (رازو نهێنییەکانی قورئان) و (شەریعەتی ئیسلام بەپێی چوار مەزهەب)و مێژووی ژیانی شێخانی نەقشبەندی.

ج- هەندێ تێبینی سەبارەت بە بەرهەمەکانی

بەرهەمەکانی مەلاحسێن فانی، رەنگدانەوەی کەسایەتی خۆیەتی، وەکو زانایەکی راستگۆ وبڕوادار رەفتاری کردووە و بیری کردۆتەوە، چونکە لەژیاندا مرۆڤێکی زاهیدوسۆفی مەشرەب و بێ فیز بووە، چاوی لەماڵ و سامانی دنیا نەبووە، بەهەناسەیەکی درێژ و بەهێمنی کاری دەکرد.. لەبەرتیشکی بۆچوونەکانی زانایانی سوننەدا هەوڵی دەدا پوختەی زانستە سەرەکییەکانی ئایینی پیرۆزی ئیسلامی، بەکوردییەکی رەوان، بۆ گەلەکەی روون کاتەوە.

بەوتەیەکی خەستتر، لەپاڵ ئەوەی شاعیرێکی خامە رەنگین بووە، مامۆستا و رێبەرێکی پەروەردەییش بووە. ئەم هۆکارەش هانی داوە، بەشێوەیەکی تایبەتی بایەخ بەسەرچاوە گرنگەکانی ئایینی ئیسلام بدات، واتە: تەفسیری قورئان و (حەدیس) فەرموودەکانی پێغەمبەر (د.خ). کە دوو سەرچاوەی گرنگی فیقە و شەریعەتن.

رەنگە ئەو دوو بەرهەمەی فانی، بچنە ناوخانەی تەرجەمەو وەرگێرانەوە، بەڵام هەروەکو ئاشکرایە، بەهرەو توانا و زەمینەیەکی زانستییانەی پتەویان گەرەکە، جگە لەشارەزاییەکی زۆر لەزمانی عەرەبی و نهێنییەکاندا.

تەفسیری قورئان و وەرگێرانی فەرموودەکانی پێغەمبەر بەپەخشان ئەنجام دراون، (فانی) بۆ پاراستنی دەست پاکی وئەمانەتی زانستی، پاکی تێکستە عەرەبییەکانی تۆمار کردووە، ئینجا بەژێریاندا شەرحەکانی نووسیوە، بەوردی پابەندی واتاو ناوەڕۆک بووە، بەقەد تاڵە مووەکیش لەرۆحی تێکستەکان دوور نەکەوتۆتەوە. بەچەشنێک پابەند بووە، هەندێ جار کاری کردۆتە سەر داڕشتنی رستەکوردییەکان. لەتەرجەمەی قەسیدەی بوردییەی بوسەیریشدا کە بەهۆنراوە تەرجەمەکراوە، (فانی) هەمان سیستەمی پەیڕەوکردووە، بەیتەکانی بوسەیری نووسیوە، بەژێریاندا تەرجەمە کوردییەکەی. ئەم کارەشی بۆ دڵدانەوەی خۆی ونزیک بوونەوە لەپێغەمبەر (د.خ) ئەنجام دراوە.

بەرهەمەکانی تری (فانی) چ لەبواری زانستەکانی نەقلی و عەقڵی، چ لەبوارەکانی عیرفانی و تەسەوفدا، نیشانەی فرە

بەهرەیی و شارەزایی ئەون، بەتایبەتی لە (حقائق الخیام)دا کە چوارینەکانی لەفارسییەوە کردووە بە عەرەبی، بەهرەیەکی سوفیانەی عیرفانی لەلێکدانەوەی شیعرەکاندا نواندووە، لەوانەیە- کەبلاو دەکرێتەوە- دەرگای گفتوگۆیەکی گەورە والآ بکات و سەرنجی زۆران لەسەرناستی جیهانی ئیسلامیدا بۆ ئەو زاتە رابکێشی. چونکە تائێستا بەعەرەبی کتێبێکی ئاوا نەنووسراوە.

د- (فانی) و شیعر:

لەسەردەمی فەقێیەتیدا، بەهاندانی مامۆستاکانی، بەتایبەتی شێخ ئەسعەد نەقشبەندی (ئەربیلی)[٣٤]. و مەلا محەممەدی حاجی حەویزی مامە و[٣٥] هەروا بەکاریگەری شاکارە بەرزەکانی مەلا خدری شارەزووری (نالی) (١٨٠٠؟ - ١٨٧٣) مەلاحسێن شێخ سەعدی، بەهرەکەی لەبواری شیعری کوردیدا تاقی کردۆتەوە[٣٦]. تەخەلوسی «فانی» بەکارهێناوە[٣٧]. دوابەدوا شیعرەکانی لەدیوانێکدا بەپێی حەرفی رەوی قافیەکانی رێک دەخات.

لەنێوان (٢٧/٤/١٩٣٩-٢٤/٥/١٩٤١) سالح زەکی ساحێبقران (موتەسەریفی) لیوای هەولێر بووە. دیوانە دەسنووسە نایابەکەی (فانی) لای خۆی گل دەداتەوە بەوهیوایەی لەچاپی بدات، بەلام پاشان نەدیوانەکەی بۆ دەگەرێنێتەوە و نەلەچاپی دەدات، تائێستا ئاسەواری ئەو دیوانە دیارنییە[٣٨].

بەیازی چەند شیعرێکی تاک و تەرا لای (فانی) مابۆوە، ئەوە بوو لەسالی (١٩٨٤) بەناونیشانی (دیوانی فانی) لەلایەن کوردەکەیەوە لەچاپ درا[٣٩]. تیایدا هەندێ غەزەل و چوارین و فەرد و مولەمەع، لەپال چەند بەیتێکی شیعری تورکی وفارسی بلا وکراوەتەوە.

ئەو هۆنراوانەی لەو نامیلکەیەدا بەناونیشانی «دیوانی فانی» بەرچاوەدکەون، بەشێکی زۆر کەمی دیوانە لەدەست چووەکەیەتی، دەبوایە بەناونیشانی (پاشماوەی دیوانی فانی)دا بلاوبکرابانایەوە. لەگەل ئەوەشدا لەرووی ناوەرۆکەوە بریتین لە وەسف و تەشبیه و پەند و حیکمەت، نەعت، پارانەوە، زوهد وتەسەوف و نیشتمان پەروەری[٤٠].

غەزەلێکی فانی

لەم دەرفەتەدا بەدیار غەزەلێکی عیرفانی و حیکمەت ئامێزی (فانی)دا رادەوەستین، کەپێمان وایە تیایدا هزر و بۆ چوون و کەسیەتی شاعیر وهەلوێستی لەئاست مەینەتی ژیان، تارادەیەکی زۆربەرجەستە کراوە:

شێوان لە شەپۆلی غەم، پیشەی جگەردار نیە
شوکر ئاوی تینەتم بۆیە مەوجدار نیە
بێ (مەرکەبی) ئیشتیاق، ناگەی بەجێگەی مەتلووب[٤١].
سالیک هەر ماندوو دەبێ لەرێ گەر سوارنیە.
بولهەوەس، خود پەسەند دلی هەر لای ریایە
بۆیە لە سوورانەوەی چاتر لە پەرگار نیە
عارف وەک حوبابی ئاو چاوی لەناس پۆشیوە
بێ باکە لە پەنجەرە، گەر خانەی دلتار نیە
کەسێک ئومێدی بری، نایەوێ لە خۆشیدا بێ
دار وەکو برایەوە، چاوی لە بەهار نیە
دل لە جۆش و خرۆشی بێ باکە لەباری غەم
شووشە وەک توایەوە، ترسی لە غوبار نیە.
کفنی جەنازەی خۆشم لە دەفتەری خۆم دەکەم
مەعنا غەیری قسەی خۆش، بۆخۆم یادگار نیە
هەر باخێکی مەحەبەت لەوێ گەرباخەوان بێ
غەیری هێلانەی سووتاو لەسەر لقی دار نیە
دەستی قەدەر وەکو مۆم لەباخی فەرەحناکی
گول لەبەر سەری دەنێ، دەربەستی دەستار نیە
گەر قسەم کێشی نیە، لە سووکی قسەم نیە
مالێ زۆر بەقیمەت بێ، هەرایی کریار نیە[٤٢].

راڤەکردن:

١- نائومێدی و سەرگەردانی وپشێوی و خنکان لەناو شەپۆلی خەم و ئەشکەنجەدا، کاروپیشەو رەفتاری مرۆڤی بەجەرگ و ئازا و خۆ راگرو خاوەن هەلوێست وئیماندار نییە.

سوپاس بۆ خوای پەروەردگار، چونکە ئاوی تینەتم (واتە: جەوهەری من) ساف وپتەوو بێ گەردو پاکوخاوێنە. لەنالەبارترین بارو دۆخدا/ لەکاتی تەنگانەدا هێمن و ئاسوودەو لەسەرخۆیە، «مەوجدار» نییە: ناشلەژێ و هەلناچێ، بەرچاو روونی خۆی لەدەست نادات. واتە: کارەسات و مەینەتی و تال و تفتی وناخۆشییەکانی ژیان، بەقەد تالە موودەکیش کاری تێ ناکات و دوچاری هەلەی ناکات.

٢- بەبێ سوار بوونی کەشتیوانی و پاپۆری تامەزرۆیی (ئیشتیاق)، بەبێ سوور بوون و پێدا گرتن بۆ بەدیهێنانی خواست و ئاواتەکانت، ئامانجەکانت ناپێکیت و ناگەیتە شوێنی دیاریکراو.

(سالیک) واتە: عاریف (زاراوەیەکی عیرفانیە)، ئەوکەسەی مەبەستیەتی بگاتە خوای پەروەردگار، پێویستە

بەچەند قۆناغێکدا تێ پەڕێ، ئەو قۆناغانەی بە (مەراتیب) و (مەواقیف) و (مەنازیل) و(مەقامات) ناوزەد کراون، بۆ ئەوەی لە (ئەحوالی رۆحی) خۆی ئاگادار بێ، تابزانێ لە چ پلەیەکی بەرزبوونەوەو یا پاکبوونەوەدایە. ئەو کەسەی بەدڵ تامەزرۆی گەیشتن نەبێ، بەپلە بەرزەکانی روحانیەت، هەر زوو پەکی دەکەوێت و هەست بەشەکەتی و ماندوو بوون دەکات، لەئەنجامیشدا هیچ بەهیچ ناکات، چونکە لەبنجدا پیاوی ئەومەیدانە نیە!

کەواتە: پیاوی راستگۆ و خاوەن هەڵوێست وبیرمەند کە متمانەی بەرێبازەکەی خۆیدا قایمە، لەهیچ سڵ ناکاتەوە، بەسەر هەموو کۆسپ و تەگەرەیەکدا زاڵ دەبێ، مەقاماتەکان یەک لەدوای یەک تەی دەکات، بەهیچ شێوەیەک ئامادەنییە لەرێی راست لا بدات. ئیغرائاتی دنیا کاری تێ ناکات، بەپێچەوانەی کەسانی فشۆل و گەندەڵ و هەلپەرست و چرووک و بێ هەڵوێست.

٣- مرۆی هەوەسباز و خۆ پەرست و بۆش و نەفس نزم و هەلپەرست، هەمیشە بیر لەتەڵەکەبازی وساختەچیاتی دەکاتەوە.. هەرچیەک بڵێ راست ناکا. چاوچنۆک و چڵێس و بەد رەوشتە، دەماری پیاوەتی نییە، گشت هەڵسوکەوت و رەفتاری ریاکارانە و چەواشەکەرانەیە، نرخی هیچ داب و نەریتی مۆرالی و زانستی و رۆحی و کۆمەڵایەتی لەلادا نیە. قورمساغە، درۆزنە.. مانەندی پەرگالە (فرجالە) بەگوێرەی هەوای نەفس و بەرژەوەندی کاتی خۆیدا بادەداتەوە، روو لەوشوێن و لەوکەسە دەکا کەئارەزووە گڵاوەکانی دادەمرکێنێتەوە، چونکە لەهەموو ئەدگار وسیفەتێکی بەهاداری مرۆڤایەتی و نیشتمانی شۆراوەتەوە، بەهیچ کلۆجێک.پشتی پێ نابەسترێ، قسەو رەفتارە روالەتییەکانی بێ نرخن.

٤- عارف: خواناس، سۆفی، شێخی تەریقەت. حوبابی ئاو: بڵقی سەر ئاو. پیاوی راستگۆ و خواناس و رەوشت بەرز، چاوی لەکەس نییە، لاسایی هیچ کەسێک ناکاتەوە، هەموو شتێکی دنیایی لەلای ئەودا بەرەو نەمان هەنگا و دەنێن، وەکو بڵقی سەرئاون. (ئەو) چونکە هۆگری عیشقی حەقیقی بووە، بەرووکەشی شتەکان هەڵناخەڵەتێ، باکی بەوەدا نیە گەر ئابلۆقەی بدەن، تەنگی پێ هەڵچنن، هەروا باکی بەوەدا نیە گەر تاریکی هەموو دنیای قابلاندبێ! ئەگەر لەخەلوەتگاکەیدا، پەنجەرە هەبێ یانەبێ، بەلایدا گرنگ نییە.. چونکە خانەی دڵی پڕە لەرووناکی و خۆشەویستی خوا، دڵی وەکو چرایەکە، بەتیشکەکەی، تاریکی هەموو دنیا لەناو دەبا..

کەواتە: دڵ و دەروونی ئینسانی ئازادو سەربەرزخۆی لەخۆیدا رووناکی دەبەخشێ، بۆیە هیچ پێویستیەکی بە کلاو رۆژنە، یاپەنجەرە، یاهیچ درزێکی تر نییە بۆ ئەوەی شوێنەکەی بۆ رووناک بکاتەوە!

٥- یەکێک کە پشتی کردبێتە دنیای فانی و خۆشییەکانی، یەکێک ئەو هەموو شتەبریقەدارە ساختانەی فەرامۆش کردبێ و لەعالەمی رۆحانیەتدا نقووم بووبێ، لەلای ئەو کەسەدا هیچ گرنگ نییە، ئەگەر بەهاربێ یا زستان یاهاوین یاپایز.. چونکە ئەو لەئەنجامی موجاهەدەدا گەیشتۆتە پلەیەک، کەهەموو دەم لەناخەوە هەست بەئاسوودەیی دەکات.

٦- دڵی پیاوی خواناسی و بروادار، بەردەوام لەجۆش و خرۆشدایە، بۆ چرکەیەکیش لەخوا غافیل نییە.. کاتێک کەلەشکری خەم پەلاماری دەدات و هەوڵ دەدات زیانی پێ بگەیەنێ، لەئاست خۆراگرتنی ئەودا، شکست دەخوا. لەئەنجامدا ناتوانێ تۆزقاڵێک کاری تێ بکا.. چونکە «شووشە»کە توایەوە، ترسی لەتۆزو غوبار نییە!..

واتە: کە دڵ و دەروونی پیاو لەهەموو ژەنگێکی دنیا پاک بۆوە، گەیشتە پلەی توانەوە، هیچ هێزێک لەدنیادا نیە بتوانێ مل کەچی بکات و رایبکێشێتەوە بۆ زەلکاوی پیس و بۆگەنی بەدکاران.

٧- کفنی جەنازەی خۆشم، لە دەفتەری کردەوەکانی خۆم دەچنم، کەوابوو جگە لەقسەی خۆش وگفتاری شیرین، هیچی تر لەدەمم دەرناچێ، جگە لەوقسە پرماناو شەکەر رێژوشیرینانە، هیچی ترم پێ نییە، بۆ یادگار پێشکەشی بکەم..

من پیاوێکم بەماندوو بوونی خۆم، خۆم پێگەیاندووە، لە بواری زانستەکانی زاهیرو باتیندا گەیشتوومەتە ئەوپلە بەرزەی ئێستام. بۆیە لەناو گۆڕیشدا بەزمانێکی شیرین وەڵامی پرسیارەکان دەدەمەوە.

٨- مایەی داخ و پەژارەیە، خۆشەویستی و بەزەیی و میهرەبانی لەلای خەڵک دانەماوە، گشتیان مەست و سەرخۆشی پایەو پارەن، چونکە مامۆستایەکی کارامەو لێهاتوو پەروەردەیانی نەکردووە..

ئەگەر بهاتایە، باخەوانێکی دڵسۆزو شارەزا نیگەهدارو پاسەوانی خۆشەویستی حەقیقی بکردایە، خزمەتی درەخت و نەمامەکانی بکردایە، ئاگای لەبەهرەو توانا رەسەنەکان بیوایە.. ئەو کاتە - بێگومان -ئەو نەمامانە سیس نەدەبوون، باخی جوانی خۆشەویستی نەدەفەوتاوو، وابەئاسانی لەدەست نەدەچوو. ئاگری تێ بەرنەدەبوو.. بەڵام مخابن، جگە لەهێلانەی سووتاو، لەسەر لقی درەختە سووتاوەکاندا هیچی تر بەدی ناکەین!.

٩- لەناو باخی فەرحناکی و بەختیاری و کامەرانیدا، ئەو کەسەی بە سەرفرازی دەژی و چاوی لەشتە رازاوەکانی دنیادا نیە، بەهیچ کلۆجێک ئەوکەسە بیر لەپۆشتنی جل و بەرگی گرانبەهاو رەنگاو رەنگ ناکاتەوە، حەزی بەوەنیە، دەستاری (واتە: مێزەری) بەنرخ و گەورە لەسەربنێ. ئەو کەسە لەباتی ئەوشتانە، بەگوڵی رەنگین و بۆن خۆش سەری خۆی دەرازێنێتەوە واتە: خاوەنی بیرو باوەڕی بەرزە، ئینسانێکی بەگەوهەرە.

لەو بەیتەدا فانی وەکو (نالی) مێزەری بەدەستار شوبهاندووە.

١٠- ئەگەر قسەو گوفتارە پڕ مانا و بەنرخەکانی من لە لای کەسانی کەم و نەفام ونەزاناناندا نانرخێنرێن، هۆیەکە ئەوەنییە کە ئەو قسانە سووکن یابێ بەهان.. نەخێر، قسەکانی من ئەوەندە بەنرخ و سەنگین و مەعنادارن، لەتەرازووی نەفاماندا هاوکێشیان نیە، لەتوانای کەسیشدا نییە بیانکرێ و هەربۆیەش، پێویستییان بەوەدا نەماوە هەراو پڕۆپاگەندەیان بۆ بکرێ!

سەرچاوەو پەراوێز:

١- مامۆستا مەحموود زامدار لە وتارێکیدا، ساڵی (١٣٠٠هـ) بەساڵی لەدایک بوونی مەلاحسێنی داناوە. (بڕوانە: مەحموود زامدار: رۆژنامەی «هاوکاری» ژمارە (٣٠٤) بەغدا ١٣/٢/١٩٧٦، هەروا مامۆستا (بەشیر حسێن سەعدی) کوڕی مەلاحسێن، لەهەموو چاپکراوەکانی «فانی»دا لە ساڵی ١٨٨٣ی چەسپاندووە. مامۆستا مەلاحسێن لەدەسنووسێکی خۆیدا بەناوی «اثاری علمیە» کە مامۆستا بەشیر کۆپیەکی پێشکەش کردین دەڵێ: (ویلادەتم لەهەولێر لەتەئریخی هەزارو ٣٠٠ سەدی هیجری هەتاویی) کە دەکاتە (١٣٠١) هیجری قەمەری. بەم پێیە دەبێ رێک لەساڵی (١٨٨٣) ز لەدایک بووبێ.

٢- (فانی) زاراوەیەکی سۆفیانەیە، بەمانای تیاچوون لەناو زاتی پەروەردگار (الفناء في الله) هەروا مانای ئەوەیە کە هەموو ئادەمیزادێک، یاهەموو شتێک لە دنیادا بەرەو نەمان هەنگاو دەنێ، خوا لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمێ: «وكل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام» (سورەتی الرحمن/) کەواتە (فانی) پێچەوانەی (باقی)یە.

سەرنج:
بێجگە لە مامۆستا مەلاحسێن هەندێ شاعیری تری کوردیش ئەم (تەخەلوسەیان) بەکارهێناوە، وەکو «مەمەند ئاغای فانی»و «مەلا حەسەنی ئابلاخی» و مەلا فەتتاحی (هەورامی) و «شێخ عەبدلکەریمی خانە شووری» {بڕوانە: محەمەد قەرەداغی: فانی... گۆڤاری «بەیان» ژمارە (٥٠) بەغدا -١٩٧٨-ل(٢٠)}.

٣- مەلا حسێن شێخ سەعدی: دیوانی فانی (کۆکردنەوەو ئامادەکردنی بۆ چاپ بەشیر حسێن سەعدی) چاپخانەی رۆشنبیری- هەولێر ١٩٨٤- ل (٥)، (٥٧).

سەرنج:
لەمەودوا ئەم سەرچاوەیە بە « دیوانی فانی» ئاماژەی بۆ دەکرێت.

٤- مەلاحسێن لەزستانی ساڵێ ١٩٧٧ لەدیدارێکی تایبەتیدا، بەئامادەبوونی کوڕەکانی: مەلا عەبدوڵڵا و مامۆستا بەشیر، بۆ ئامادەکەری ئەم باسە گێڕایەوە گوتی: لەتەمەنی شەش ساڵیدا بووم، باب و داکم گۆتیان حسێنی لەبەر خێندن دادەنێین. ئەوشەوە خەونێکم دیت، لەخەودا ئەمنیان بردە جێگایەکی لەبن قەڵاتێ و گۆتیان ئەوە کتێبخانەی ئیمامی شافعیە!، ئەوە لەبۆ تووە!» « ئیدی لەوساوە ملم لێ نا!».

شایانی ئاماژە پێدانە، قوتابخانەی سەرەتایی میری کە دەوڵەت سەرپەرشتی دەکرد «مەکتەبی روشدییەی» پێ دەگوترا، بەقوتابخانە ئایینییەکانیش دەگوترا « مەدرەسە».

٥- مەلا محەمەد حاجی حەوێزی مامە (پیرس) (کە پاشان بە مەلا محەمەد حیلمی ئەفەندی مەشهوور بوو» لە ساڵی (١٨٧٠)ز {١٢٨٧هـ} لە شاری هەولێر لەدایک بووە، دوای وەرگرتنی ئیجازەی عیلمی، خەریکی دەرس وتنەوەو ئیمامەت و خوتبەبێژی دەبێ. بەپێی ئیعلامێکی رەسمی کە لەساڵی (١٣٢٤هـ/١٩٠٦ز) دا لە دادگای شەرعیەی هەولێر دەرچووە، بۆتە ئیمام و خوتبە بێژی (مزگەوتی حاجی داود) بۆ مێژوو لەم دەرفەتەدا، تێکستی ئەو بەڵگەنامەیە- بڵاو دەکەینەوە:

غرو ٨٤
نضارت اوقاف همايون ملوكانيه ملحق أوقافده، موصل ويلايت جليله سي داخلنده كائن، كركوك سنجاغي توابعندن، أربيل قچاسنده مركزي أولان، نفسي قصبه سنده برون قلعه سنده واقع أصحاب خيراتدن: مرحوم حاجي داود جامع شريفيله معروف، جامع شريفيله، خطيبي وفات إيتمكله إمامت و خطابت مذكوره محلوله وخدمت نوريه سي معطله قالمغله، أشبو باعث العرض: ملا محمد افندي بن حاجي حويز

داعیلرینده قضاء مذکوره محکمه سنده أوقاف وکیلي سید راغب أفندي حاضر أولدیغي حالده، عقد أولنان مجلس شرعیده بین الائمة لدي الامتحان قراءتا و درایتا جهت مرقومیه أهلیت و إستحقاق أولان و محله و مذکوره أهالیسنده منتخب أولمغله جهت محلوله و مرقومەیه، مومي الیه ملا محمد افندي داعیلرینه توصیه و إحسان بیورلق رجاسنده بالالتماس عالیلرینه اعلام اولندي حرر في الیوم السادس من شهر شعبان المعظم سنة اربعة وعشرون وثلاثمائه.

بەکورتی ئیعلامەکە باسی ئەوە دەکا کە (ئیمام) و (خەتیبی) مزگەوتی خوالێخۆشبوو (حاجی داود) کە یەکێکە لەخێرەوەمەندەکان، وەفاتی کردووە، جیهەتی پۆستەکە هەڵوەشاوەتەوە، جەنابی (مەلا محەمەد ئەفەندی کوڕی حاجی حەویز) لێوەشاوەیی خۆی لەبەر دەم ئەنجومەنی شەرعیدا سەلماندووە بۆ پڕ کردنەوەی ئەو پۆستە، بۆیە راسپاردراوە پۆستەکە بدرێتە ئەو، لەرۆژی ٢٦/شەعبان/ ١٣٢٤هـ نووسراوە.

سەرنج:

لەبەر ئەوەی دروستکردنی مزگەوت و وەقفکردنی موڵک و ماڵات بۆ ئیشی خێر جۆرێکە لەجۆرەکانی سەدەقە. (واتە: ضرب من ضروب الصدقة)، واتە (فرض) نییە، بۆیە ئەوکەسەی موڵکی خۆی بۆ کاری خێر وەقف دەکا، بەخێرەوەمەند (اصحاب الخیرات) لەقەڵەم دەدرێ. لەوەقفی مولحەقدا، پێویستە موڵکەکە هی خۆی بێ. واقیف ئازادە لەدانانی مەرج بۆ بەرێوەبردنی وەقفەکەی.

مەرجی واقیف وەکو تێکستی قانوونیە (شرط الواقف کنص الشارع). هەموو جۆرە پێشێلکارییەک بۆ مەرجی واقیف- خاوەن موڵک- لادانە لەشەرع و یاساو زەوت کردنە (إغتصاب)ە. ئەوکەسانەی لەمزگەوت و شوێنە پیرۆزەکاندا کار دەکەن بە (أصحاب الجهات) ناو دەبرێن، وەکو ئیمام، خەتیب، موئەزین، قورئان خوێن (هتد). پۆستەکەیان بە «جیهەت» ناو دەبرێ. پێویستە لەبەردەم ئەنجومەنێکی شەرعیدا لێوەشاوەیی خۆیان بسەلمێنن، پاشان فەرمانیان دەردەچێ. لەهەموو حاڵەتێکدا نابێ مەرجی واقیف پشتگوێ بخرێ. هەر یاسایەکی تازە - مادام واقیف پێی رازی نەبووە - ئەسەری رەجعیی نییە، بەسەر وەقفی کۆندا تەتبیق ناکرێ.

٦- پرسیارەکەی مەلاحسێن دوو مانا هەڵدەگرێ، یەکەم: ئایا قوماشی ئەو کەوایە (کەوتیە) چیتە؟ (چیت: جۆرێک قوماشە) دووەم: ماموستا ئەو (واتە: کابرا) کە، وایە! تۆ چیتە؟!

٧- ئەو مەلا عەزیز دەریازیە- بەقسەی مەلاحسێن - موجازی (مەلا ئەفەندی) بووە ئەو کاتە لەمزگەوتی حاجی داود دادەنیشت.

٨- دیدار لەگەڵ مەلا حسێن سەعدی (رۆژی ١٩٨١/٣/٣) بەئامادەبوونی کاک موحسین ئاوارەی شاعیر. حاجی سەعیدی ئەفەندی کوڕی حاجی مستەفا کوڕی مەلا مەحمود کوڕی مەلا وەیسییە، پێشتر (قازی) بووە، کە خانەنشین کراوە، لە ماڵی خۆیدا بەمەلاو فەقێیان- لەراهی خوا- دەرسی وتۆتەوە.

٩- دیدار لەگەڵ مەلا حسێن سەعدی (رۆژی ١٩٨١/٣/٣). سەبارەت بەو مەلایە کە پێمان وایە ناوەکەی لەبیر چووبێوە، فەرمووی: «ئەو مەلایە حەسارەکی لەبن دەرگەی گچکەی قەڵاتێ هەبوو، فەلاحەتی دەکردو دەرسیشی دەگۆتەوە. داسەکەی دادەنا، دەرسی (جامی) بەمن دەگۆت»..

١٠- لەباسی «شێخ ئەسعەدی ئەربیلی» لە (بەندی دووەم)دا ئاماژەی بۆ دراوە.

١١- دیدار لەگەڵ مەلا حسێن سەعدی (١٩٨١/٣/٣)، هەروا بڕوانە: (قەصیدەی بوردیە)ی بوصەیری، (مەلاحسێن شێخ سەعدی) وەری گێڕاوە، (بشیر حسین سعدی) بۆچاپ ئامادەی کردووە- چاپخانەی رۆشنبیری هەولێر- ١٩٨٥، ل (٥): جلال الدین نجم الدین: چەمکێک لەژیانی خوالێخۆشبوو ماموستا مەلا شێخ حسین سەعدی هەولێری، رۆژنامەی «یەکگرتوو» ژمارە (١٩١)١٩٩٨/٦/١٢، ل (٦): نامەیەکی تایبەتی ماموستا بەشیر حسین سعدی لەناوەڕاستی ساڵی (١٩٩٨)دا نوسراوە.

١٢- لەزستانی ساڵی (١٩٧٧) لەدیدارێکی تایبەتی درێژدا، مەلاحسێن لەوەڵامی پرسیارێکی ئامادەکەری ئەم باسەدا فەرمووی لەساڵی (١٣٢٥)هـ کە دەکاتە (١٩٠٧ز) ئیجازەی مەلایەتی لەمەلا ئەفەندی وەرگرتووە.

١٣- نامەی ماموستا بەشیر سەعدی: جلال الدین نجم الدین، سەرچاوەی ئاماژە بۆ دراو لە پەراوێزی ژمارە (١١).

١٤- جلال الدین نجم الدین: چەمکێک لەژیانی خوالێخۆشبوو، سەرچاوەی ئاماژە بۆکراو، ل(٦).

١٥- نامەی بەشیر حسێن سەعدی: جلال الدین نجم الدین، هەردوو سەرچاوەی ئاماژە بۆ کراو.

١٦- نامەی بەشیر حسین سعدی.

١٧- جلال الدین نجم الدین: سەرچاوەی پێشوو.

١٨- عبداللە فرهادي: الاکلیل فی محاسن اربیل- اربیل

-۲۰۰۱- ص (۳۳۳).

۱۹- دیدار لەگەڵ مامۆستا بەشیر، مزگەوتی (حاجی داود) لەمەقامی (متەوەلی) رۆژی پێنج شەممە، رێکەوتی ۲۰۰۲/۱/۱۸.

۲۰- بڕوانە: حکومەتی عێراق، بەڵگەنامەی تایبەتی بە «الجهات» کە لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی ئەوقاف دەرچووە (ژمارەی لاپەڕە: ۳۹)، جلد (۱۸)، لە ۱۹٤۸/۹/۱٦.

سەرنج:

مەسجیدی (یامزگەوتی مەلا داوود) بە (مەدرەسەی مەلا رەسوول ئەفەندی کوڕی مەلا ئەحمەد ئەفەندی گراوی) لە قەڵاتی هەولێر مەشهوور بووە، جێگاکەی لەشوێنی حەوزی قەڵاتی دابووە، دەمێکە ئاسەواری نەماوە.

۲۱و ۲۲- نامەی مامۆستا بەشیر سەعدی، جلال الدین نجم الدین، سەرچاوەی ئاماژە بۆ کراو.

۲۲و ۲۳و ۲٤- نامەی مامۆستا بەشیر حسێن سەعدی لەناوەڕاستی ساڵی ۱۹۹۸.

۲۵- (دیوانی فانی)، ل (۹).

۲٦- مەلا ئەفەندی: ئەبو بەکری کوڕی حاجی مەلا عومەر ئەفەندی کوڕی مەلا ئەبو بەکری کچک مولَّلا (مەلای گچکە)یە لەساڵی (۱۲۸٤ھ/ ۱۸٦۷ز)لە قەلای هەولێر چاوی بەژیان هەڵهێناوە، دایکی (فاتیمەخانی) کچی یاقووب ئاغایە. دوای کۆچی دوایی باوکی (لەساڵی ۱۳۰۹ھ/ ۱۹۸۱ز) ئەرکی خوتبەو سەرپەرشتی کردنی کاروباری دەرس وتنەوە لەمەدرەسەو مزگەوتی گەورەی قەڵاتدا دەگرێتە ئەستۆ. (ئەمین زەکی) دەڵێ: پتر لەسەد کەس ئیجازەی مەلایەتییان لەو زاتە وەرگرتووە کەئێستا لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا بلاو بوونەتەوە {بڕوانە محمد امین زکی: مشاهیر الکرد وکردستان (الترجمة العربیة) الجزء الاول- بغداد - ۱۹٤۵ ص (۸۳)}.

مەلا ئەفەندی خاوەنی چەند کتێبێکە، بەتایبەتی لە بواری (عیلمی فەلەکی) تەقلیدی، کە جاران دەسنووسەکانی ئەو کتێبانە بەدەیان نوسخە لەناو فەقێ و مەلاکاندا بڵاوببوونەوە. ناونیشانی ئەو کتێبانەی خوارەوە لەلاپەڕە (۸۵٦)ی (الدلیل العراقي الرسمي لسنة/ ۱۹۳٦) دا تۆمار کراوە:

۱- تعلیقات علی (مواقف الامور العامة) مع شرح المواقف للجرجاني.

۲- تعلیقات علی تشریح الافلاک.

۳- رسالة: الاسطرلاب للعاملي.

٤- ترجمة: رسالة الربع المجیب.

مەلا ئەفەندی لەرۆژی (۳۰ لەسەر ۱۹٤۲/۱۲/۳۱) لە کۆشکی خۆی لە(باداوە) کۆچی دوایی دەکات.

۲۷- مەلا شێخ حسێن: ژیانی انسان تەفسیری قورئان، چاپی یەکەم چاپخانەی (نجاح) بغداد - ۱۳۵۲.

سەرنج:

ئەوکاتە مەلا حسێن شێخ سەعدی (فانی) لە دەشتی دزەییاتی مەلا بووە، دۆستی ئاغاکانی دزەییان بووە کەزۆر رێزیان لێ ناوە. لەبەر ئەو هۆکارە لەسەر بەرگی نامیلکەکەیدا دەستەواژەی «کتێبخانەی ملا شیخ حسێن دزەیی» نووسراوە. لەبەر خاتری ئەو ئاغایانە لەقەبی «دزەیی» بەکارهێناوە، لەو نوسخەیەی کە لە ساڵی (۱۹۷۷) بەئامادەکەری ئەم باسەی پێشکەش کرد، وشەی «دزەیی» لابردبوو، لەلاپەڕەیەکی چاپکراوی زیاددا، لەژێر وێنەکەی «المؤلف الشیخ ملا حسین الاربیلي»ی نووسیبوو، چونکە ئەوەی راستی بێ سەر بەو عەشیرەتە بەڕێزە نەبوو.

۲۸- شێخ مەلا حسێن: جزءی عم: ژیانی انسان تەفسیری قران، چاپخانەی کەرخ- بەغدا- ۱۳۵۳ھ (لە هەولێر لە دەرگەی قەیسەری لای مەلا سعدالله دەفرۆشرێ).

۲۹- دیدار لەگەڵ مامۆستا بەشیر حسێن ۲۰۰۲/۱/۲٤.

۳۰- ئەو مەلایانەی خوارەوە لەکاتی خۆیدا تەفسیرەکەی مەلا حسێنیان پەسەند کردووە.

۱- مەلا محەمەد نووری (ئیمام و مودەریس).

۲- مەلا ئەحمەدی بانی(مودەریسی گوندی چەغەمیرە).

۳- مەلا محەمەد سالح کوزەپانکی.

٤- مودەریس زادە مەلا عەبدوڵلا ئەفەندی (مودەریس لە هەولێر).

۵- مەلا شێخ جەلالوددینی بەرزنجی (ئیمام و مودەریسی گوندی تریەسپیان).

(ئەو تەقریزانە، لەلاپەڕەیەکی تایبەتیدا چاپ کراون، لەلایەن مەلا حسێنەوە بەچاپی ساڵی (۱۹۳۳)ەوە لکێنراوە).

۳۱- لە ساڵی (۱۹۷٤) مامۆستا و زانا مەلا عەبدولکەریمی مودەریس لە وەڵامی سەرۆکایەتی دیوانی ئەوقاف - لە بەغدا بەم نامە رەسمییەی خوارەوە، تەفسیرەکەی نرخاندووەو داوای کردووە لەسەر ئەرکی ئەوقاف لەچاپ بدرێ:

بسم الله الرحمن الرحیم

اشارة الی کتابکم المرقم ٤۰۳۵ في ۱۹۷٤/۲/۱۷.. حول مطالعة الکتاب المخطوط باللغة الکردیة في (تفسیر القرآن الکریم) طالعت الکتاب بدقة وتأملت في التعبیر عن

معاني الآيات الكريمة، فوجدته كتابا مضبوطا نافعا للمسلمين في فهم مدلولي أي كلمة واي جملة وفي فهم حاصل المعنى بصورة مناسبة ولذلك آرى من الخير للمسلمين الموافقة والتفضل بالامر بطبعه تخليدا لهذا العمل المشكور وشكرا.

التوقيع

المخلص المحب

عبدالكريم محمد

المدرس في المعهد الاسلامي بالحضرة القادرية

بەداخەوە لەگەڵ ئەو نرخاندنەش لەچاپدانی تەفسیرەكە چەند ساڵێكیش دواكەوت.

٣٢- بەرگی یەكەمی « ژیانی ئینسان تەفسیری قورئان» لەساڵی (١٩٧٨) لە چاپخانەی (كوردستان) لە هەولێر لەچاپ دراوە، بەرگی دووەمی لەساڵی (١٩٨١) لەچاپخانەی (الحوادث) لەبەغدا، هی سێیەمی لەساڵی (١٩٨٣) لەچاپخانەی رۆشنبیری (هەولێر)، بەرگی چوارەم لەساڵی (١٩٨٥) لەچاپخانەی (الحوادث) و بەرگی پێنجەم لەچاپخانەی (ئیرشاد) لەبەغدا لەچاپ دراوە، بەرگی شەشەمیش لە ساڵی (١٩٨٩) لە چاپخانەی (الحوادث) لە چاپدراوە، م. بەشیر حسێن نووسویانیەتیەوەو بۆ چاپ ئامادەی كردوون، چەند بەرگێكی بەیارمەتی ئەمینداریەتی گشتی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی كوردستان لەچاپ دراوە.

٣٣- بڕوانە: (قەصیدەی بوردیە) وەرگێڕانی (مەلاحسێن شێخ سەعدی) (نووسینەوەو ئامادەكردنی بۆ چاپ: بشیر حسین سعدی)- چاپخانەی رۆشنبیری هەولێر- ١٩٨٥- ل (٦)و (٦٦): هەروا بڕوانە: عبدالله فرهادي: الاكليل في محاسن اربيل- اربيل - ٢٠٠١ ص (٣٣٣-٣٣٤)...

٣٤- مەلاحسێن بۆ كاك بەشیری كوڕی گێڕابۆوە، كاتێ (لەسەرەتای سەدەی بیستەم) لەخزمەت شێخ ئەسعەدی نەقشبەندی هەولێری زادەدا «صحیحی بوخاری» دەخوێنێ، رۆژێكیان ئەم پارچە شیعرە فارسییەی (شێخ ئەسعەد) كەلە بەری بووە بۆ شێخ دەخوێنێتەوە:

چشم امل نپوشم زان چشم چون ستاره

تاخویشتن نەبینم در پهلوی قناره

تا دامن تودارم باک از فلک ندارم

سر میکشم ز عالم در جیب پاره پاره

شێخ پێی دەڵێ: چما ئەوە شیعری منە؟

مەلاحسێن دەڵێ: بەڵێ یاشێخ!

پاشان ئەو غەزەلە لە دیوانە شیعرییەكەیدا لە ئەستەمبوول بلاودەكرێتەوە، مەلاحسێن، ئەگەر چی نوسخەیەكی چاپكراوی دیوانی شێخ ئەسعەدی دەست ناكەوێ، بەلام بەختە خۆشەكەی خۆی نوسخەیەكی لەسەر دەنووسی، كاك بەشیر نوسخەیەكی كۆپی كراوی دەسنووسەكەی باوكی پێشكەشی ئامادەكەری ئەم باسەی كرد.

ئەو نوختەیەش نیشانەی ئەوەیە كە مەلا حسێن تا چ رادەیەک حەزی لەشیعرو ئەدەبیات بووە.

٣٥- بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٦) فەقێ و موستەعیدانی ئەوسەردەمە، حەزیان لە قسەی بەتۆیكل و هەڵێن و موعەمیات بووە، بۆ وێنە هەر وەكو مامۆستا بەشیر لەزاری باوكی مەلاحسێنەوە بۆی گێڕاینەوە - گوتوویانە:

«مەیی دووساڵەو مەحبووبی چاردە ساڵە» ماناكەیان بەو شێوەیە لێک داوەتەوە:

«مەیی دووساڵە» واتە شەرابی موعەتتەق. ئاماژە یە بۆ (قورئان) كەدووجار هاتۆتە خوارەوە، جارییەكەم، بۆ ئاسمانی دنیا. جاری دووەمیش پەیتا پەیتا لەماوەی (٢٣) ساڵدا بۆ پێغەمبەر (د.خ) نازل بووە.

مەحبووبی (چار دە ساڵە)ش، «پێغەمبەرە» چاردە، واتە چوار جار (دە) كەدەكاتە(٤٠). محەمەد كوڕی عەبدوڵڵا (د.خ) كەبوو بەپێغەمبەر لەتەمەنی چل ساڵان دابووە.

٣٦- دیدار لەگەڵ مەلاحسێن (فانی) لەزستانی (١٩٧٧) سەبارەت بە(نالی)یەوە فەرمووی: «غەزەلەكانی نالی زۆر بەقووەتن.. لە (تەوحید)داقسەی زۆری هەیە، پێدەچێ نەقشبەندی بووبێ».

٣٧- بڕوانە: پەراوێزی ژمارە (٢).

٣٨- مەلا حسێن بەخۆی ئەو باسەی لە ساڵی (١٩٧٧)دا بۆی گێڕاینەوە، پاشان كاك بەشیری كوڕی پەیوەندی بە نەوەكانی (ساڵح زەكی ساحیبقران) دەكات بۆ ئەوەی دیوانەكەی باوكی بگەڕێننەوە، پێی دەڵێن: «فەوتاوە».

٣٩- مەلا حسێن شێخ سەعدی: دیوانی فانی، (بشیر حسین سەعدی) كۆی كردۆتەوەو بۆ چاپ ئامادەی كردووە، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٤.

٤٠- مامۆستا بەشیر سەعدی لە ساڵی (١٩٧٧)دا بەشێكی ئەو شیعرانەی بەدەسخەتی خۆی و بەحوزووری باوكی بۆ ئامادەكەری ئەم باسەی نووسیبوو.

٤١- لە تێكستەكەی لای ئێمەدا «جێگەی مەطلووب» نووسراوە لە «دیوانی فانی»دا «جێگەی مەقصود» نووسراوە (ل-١٣).

٤٢- دیوانی فانی: ل(١٣-١٤)

مەلیخا

هۆشیار عەبدوڵڵا

گەلێک جاران لێرەو لەوێ، لەمەلاو لەولا وشەی "مەلیخا"دەکەوێتە پێش چاوانم، لەزۆر لە کتێبە مێژوویییەکانی کورد ناوی وەکو سەرچاوە هاتووە، لێرەدا بابزانین"مەلیخا" چییە؟

مەلیخا: ئەو کتێبە بەقیمەت و بە بەهاو گرنگە بووە، کە کاتی خۆی لە زەمانی پاشای گەورەی میرنشینی سۆران، "میر محەمەدی رواندزی ١٨٨٣-١٨٣٧"بە فەرمانی پاشاو دەستخەتی"محەمەد میرزا" ناوێک کە سکرتێری تایبەتی پاشا بووە، بە زمانەکانی کوردی، فارسی، تورکی، عەرەبی لە شاری رواندزی پایتەختی میرنشینەکە نووسراوەتەوە، کتێبێکی مێژوویی بەنرخ بووە، هەندێک دەڵێن ئەو کتێبە بەزمانی فارسی بەشیعر نووسراوەتەوە، هەموو بەسەرهات و رووداوەکانی میری سۆرانی تێدابووە لە شەڕو شۆڕەکانی، لە ئاوەدانکردنەوەو دروستکردنی پرد و مزگەوت و قوتابخانەو قۆنگرەو قەڵات و رێگاوبان. ئەو کتێبە لەگەڵ چەندین کتێبی دیکەی مێژوویی و ئایینی دەستنووس لە کتێبخانەکەی خوالێخۆشبوو"مەلا محەمەدی خەتێ"پارێزراو بووە، لەپاش مردنی مەلای خەتێ کتێبخانەکەی کەوتۆتە بن دەستی"مەلا عومەر ئەفەندی"، لەکاتی گرتن و داگیرکردنی شاری رواندز لە مایسی ١٩١٦ز. لەلایەن لەشکری روسیای قەیسەری زۆر لەو کتێبانەی کە لەزەمانی پاشای گەورە مابوون، لەوانە کتێبی"مەلیخا" بووە لەلای زانای گەورەی خوالێخۆشبوو"مەلا ئەسعەد ئەفەندی خەیلانی"بووە، دەڵێن لەپێش گەیشتنی لەشکری رووس"مەلا ئەسعەد ئەفەندی" گواستوویەتییەوە بۆ گوندی "خرواتان"ی، بناری چیای هەریر، هەندێک لەو کتێبانەی لە سووتان و فەوتان رزگار کردبوو، "خرواتان" گوندێکە دەکەوێتە بناری چیاکە، دانیشتوانەکەی لە عەشیرەتی"هەرووتی"ن، ٣-٤ کیلۆمەتر لەخوارووی ناحیەی هەریر هەڵکەوتووە، ئەو کاتەی، کە "مەلا ئەسعەد" لە "خرواتان"بووە، خوالێخۆشبوو"مەلا ئەفەندی" پیاوی رەوانە کردووە، کە بچن ماڵەکەی بێننە هەولێرێ، نەوەک لەشکری رووسان بگاتە دەشتی هەریر، بەڵام "مەلا ئەسعەد" رازی نەبووە "خرواتان" بەجێ بێڵێت، لە ساڵی ١٩١٧ پاش ئەوەی لەشکری رووس گەڕاوەتەوە، رواندزیان بەجێ هێشتووە، کاولیان کردووەو داریان لەسەر بەردی نەهێشتوودو بە درندەترین شێوە رەفتاریان کردووە، خەڵکەکەی ئەوەی کە مابوون گەڕاونەتەوە، "مەلا ئەسعەد ئەفەندی"ش، گەڕاوەتەوە، لەپاش مردنی مامۆستا، مەلا عەبدولکەریمی کوڕی لەجێگای دانیشتووە، ئەو سەرپەرشتی مەکتەبەکەی کردووە، چەندین کتێبی بە بەهاو بەقیمەتی تێدا بووەو لەناو مزگەوتی گەورەی رواندز بووە، بۆ شەوێکیان مەکتەبەکە ئاگری تێ بەربابێ، گڕی گرتووەو سووتاوە، هەرچی کتێبی دەستنووس هەبووە سووتاوەو رزگاری نەبووە، لەناویاندا کتێبی "مەلیخا"ش بووە، وابزانم ئەمە لەساڵی ١٩٥٧ روویداوە، بەقسەی هەندێ لە رواندزییەکان.

دەربارەی ئەم کتێبە خوالێخۆشبوو، مێژوونووسی گەورەی کورد "داماو- حوسێن حوزنی موکریانی" لە لاپەڕەی"٥٤"ی، کتێبی"کورد و میرانی سۆران"ی، لە چاپی دووەم- هەولێردا هاتووە، چونکە ئەم کتێبە لەساڵی ١٩٣٥ بۆ جاری یەکەم لەشاری بەغدا لەچاپخانەی"زاری کرمانجی"چاپ کراوە.

داماو دەڵێت: "ئەو کتێبە لەلای گەلێک لە خەڵکی رواندز هەبوو، بەڵام لەگەڵ هاتنی رووس و مهاجری خەڵکی رواندز لەنێوچوو، تەنیا نوسخەیەکم دەستکەوت بۆ نووسینەوەی ئەم پەڕاوە "کورد و میرانی سۆران" زۆر بە کەڵکم هات، چونکە بەدرێژی سەربووردەیان باس دەکات".

وادیارە "داماو"ی، رەحمەتی کە لەساڵی ١٩٢٤ز. ماڵی چووەتە رواندز و چاپخانەکەی بردۆتە ئەوێ و لەوێ دایمەزراندووەو گۆڤاری"زاری کرمانجی" پێ دەرکردووە، ئەمەش بەهەوڵ و هیمەتی خوالێخۆشبوو "سەید تەهای نەهری" بوو، کە ئەوکاتی فەرمانڕەوای شاری رواندز بووە، لەوێ "داماو" ئەو دانەیەی کتێبی"مەلیخا"ی، دەستکەوتووەو سوودی لێ وەرگرتووە، وابپێدەچێت ئەو نوسخەیەش هەر هەمان ئەو نوسخەیە بووە، کە لەلای خوالێخۆشبوو مامۆستا "مەلا ئەسعەد ئەفەندی خەیلانی" پارێزراو بوو، لە پەرتووکخانەکەی لەناو مزگەوتی گەورەی رواندزێ، پاش ئەویش بۆ مەلا عەبدولکەریمی کوڕی بەجێما، تا لەهاوینی ساڵی ١٩٥٧دا ئەو پەرتووکخانەیە گڕی گرتووەو ئاگری تێ بەربووەو زۆربەی هەرە زۆری کتێبە دەستنووسە بەنرخەکانی تێدا سووتاوە، لەناویاندا کتێبی "مەلیخا" بووە.

*

ڕۆشنبیرانی كۆیە
لە (١٩٤٥- ١٩٥٨)دا

جەمال فەتحوڵڵا تەیب
زانكۆی كۆیە

بزاڤی ڕزگاریخوازی گەلی كورد یەكێكە لە بزاڤە دێرینەكانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، سەدەیەك زیاترە وەك دەربڕی ئاوات و ئامانجەكانی بەردەوام لەخەباتدایە بۆ وەدەستهێنانی مافی بڕیاردانی چارەنووسی، بەڵام ڕووبەڕووی دەسەڵاتی كۆلۆنیالی و داگیركەری بێگانە بۆتەوە. لەو سەردەمەوە تا ئێستە بە دەیان وڵاتی داگیركراو ئازاد بوون، بەڵام كورد تا ئەوڕۆ بەژێردەستەیی ماوەتەوە، هەروەك سۆسیۆلۆی تورك (ئیسماعیل بێشكچی) دەڵێت: " كوردستان وەك كۆلۆنیالییەكی نێو دەوڵەتان ماوەتەوە، ژێردەستەی دەسەڵاتی شۆڤێنیترین نەتەوەكانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە "[١].

دوای جەنگی دووەمی جیهانی بزووتنەوەی دیموكراتی زێتر بەرەو گەشەسەندن چوو، بیروڕاكانی لەنێو ناوەندەكانی كوردستاندا بڵاوبوونەوە، بەمەش پارتە كوردییەكان لەژێر كاریگەری بووژانەوەی بزاڤی ڕزگاریخوازی كوردی ڕۆژهەڵات و دامەزراندنی پارتی دیموكراتی كوردستانی ئێران و ڕاگەیاندنی یەكەم كۆماری كوردی لە مەهاباددا بوون. هەربۆیە لەژێر تەوژمی دیموكراتیدا كە ئەوەدەمە ببووە مۆدەو باوی سەردەمەكە كە لە باشووری كوردستاندا، پارتی دیموكراتی كورد وەك خۆگونجاندنێك لەگەڵ پێشكەوتنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی دیموكراتیدا لەم بەشەی كوردستاندا دامەزرا. بەم جۆرە بیرۆكەی دروست بوونی پارتی دیموكراتی كورد لە ڕۆژهەڵاتی كوردستانەوە سەری هەڵدا، ئەوكاتەی بارزانی و ئەفسەرە تێكۆشەرەكانی كورد لە خەباتدابوون بۆ پارێزگاری كردن لە كۆماری كوردستان[٢]. دوای كۆششێكی چڕوپڕ توانرا كۆنگرەی یەكەمی دامەزراندن لە بەغدا لە ڕێكەوتی ١٦/ ٨/ ١٩٤٦ لە ماڵی سەعید فەهیم سەلیم ئاغای حەوێزی ببەستری[٣]. بەم جۆرە (پارتی دیموكراتی كورد - عێراق) لەدایك بوو، دوای هەڵوەشانەوەی هەردوو پارتی (شۆڕش و ڕزگاری)، لە ئەنجامدا ئەندامانی پارتی ڕزگاری و ژمارەیەكیش لە ئەندامانی شۆڕش چوونە نێو ڕیزەكانی پارتی دیموكراتی كورد، بەڵام زۆرینەی ئەندامانی شۆڕش چوونە نێو ڕیزەكانی حیزبی شیوعی عێراقییەوە[٤].

دەستەی سەركردایەتی پارتی كە لە یەكەم كۆنگرەدا دەستنیشان كران، ژمارەیەكی بەرچاوی خەڵكی كۆیەی لەخۆ دەگرت، كە بەم شێوەی خوارەوە بوو:

١- مەلامستەفا بارزانی سەرۆكی پارت.
٢- شێخ لەتیف شێخ مەحمود جێگری یەكەمی سەرۆك.
٣- كاكەزیاد حەمەئاغای غەفوری جێگری دووەم.

مەکتەبی سیاسی پێکهاتبوو لە: هەمزە عەبدوڵڵا، رەشید عەبدولقادر، عەلی عەبدوڵڵا، عەبدولکەریم تۆفیق[٥]. عەبدولسەمەد محەمەد بەنناش ئەندامی یەدەگی لیژنەی مەرکەزی بوو[٦].

لەم قۆناغەدا خەباتی پارتی بۆ هێنانەدی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کورد لەچوارچێوەی عێراقێکی دیموکراتی یەکگرتوودابوو[٧].

توێژەر لەو باوەڕەدایە کە لێرە بەدوواوە ستراتیژی بزووتنەوەی کوردایەتی لە ئازادی و سەربەخۆیی کوردستانێکی یەکگرتوودا گۆڕدرا، بە مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد لە هەریەکێک لەو ولاتانەی کە کوردستانی تێدا بەخشرابووەوە. ئەم هەنگاوەی بزووتنەوەی کوردایەتی لەدوولاوە بەرەو لاوازبوون و گەڕانەوە چوو:

١- دانان بەو سنوورە دەستکردانەی کە ئیمپریالیزم نەخشەکێشی کردبوو.

٢- لە دەستدانی ستراتیژی نەتەوەییانەی کوردستانیانە و خۆلکاندنی هەریەک لە پارتە کوردییەکان بە قەوارەی سیاسی دەوڵەتە داگیرکراوەکانەوەو بەستنەوەی چارەنووسی دوا رۆژانەی کورد بە هەریەکێک لەو دەوڵەتانەوە لە ژێر دروشمی (خەبات دژی ئیمپریالیزم و دیموکراتی بۆ ئەو دەوڵەتانەو ئەوجا مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد).

ناوچەی کۆیەی پارتی دیموکراتی کورد لە چالاکترین ئۆرگانەکانی پارتی بوو، چونکە لەم شارەدا ژمارەیەک لە کەسایەتی ناودار رۆڵی کارایان لەو پارتەدا بینی، لەوانە پارێزەر عومەر مستەفا محەمەد و (کاکەزیاد) یش لە ئەندامە چالاکەکانی بوون. لە راستیدا ئەوانە رۆڵی بەرچاویان لە گەشەکردنی ریزەکانی هەبوو[٨]. پارتی بایەخێکی زۆری بە رۆشنبیرکردنی ئەندامەکانی دەدا و بۆ ئەم مەبەستەش کتێبخانەیەکی بەناوی (حاجی قادری کۆیی) لەشاری کۆیەدا کردەوە، هەروەها حیزبی (تحریر) یش، کە باڵێکی حیزبی شیوعی عێراق بوو کتێبخانەیەکیان لە کۆیە بەناوی (کۆیسنجەق) کردەوە[٩].

بەمەبەستی زیادکردنی ئەندام و لایەنگران، پارتی دیموکراتی کورد لە کۆیە کەوتە جموجۆڵێکی بەرفراوان، لەم بوارەدا "عومەر دەبابە" رۆڵێکی مەزنی لە راکێشانی مرۆڤی نیشتمان پەروەر و دڵسۆزو پاک بۆ نێو پارتی بینی، بۆ ئەم مەبەستەش چەند جارێک سەردانی کۆیەی کردووە و چاوی بە مام جەلال(*) کەوتبوو. لەو دیدارانەدا بەرنامە و ئامانجەکانی پارتی بۆ روون کردۆتەوە، دواتر ئەویش ئامادەیی خۆی پیشان داوە بچێتە نێو ریزەکانی پارتییەوەو وەک ئەندامێکی کارامە کار بکات. ئەمەش بەسەرەتای گەشەکردنی رێکخستنەکانی پارتی لە کۆیە دادەنرێت، چونکە مام جەلال لە خوێندکارە رووناکبیرو چالاکەکانی شاری کۆیە بوو، لای خەڵکی خۆشەویست بوو، توانی لە ماوەیەکی کورتدا جەماوەرێکی زۆر بۆ پارتی پەیدا بکات. مام جەلال لەگەڵ ژمارەیەک خوێندکاری کورد خەریکی دامەزراندنی رێکخراوێکی خوێندکاری بوون، بۆ ئەم مەبەستە دیدو تێڕوانینی عومەر دەبابەی وەرگرت، بەمە توانی کۆمەڵەی پێشکەوتنی خوێندەواری (K.p.X) لەساڵی ١٩٤٧ لە کۆیە دابمەزرێنێ، کە خالد دلێر لە ئەندامە چالاکەکانی بوو[١٠].

پاش ئەوەی دووەم شەڕی جیهانی بە سەرکەوتنی هاوپەیمانەکان کۆتایی هات، ئیدی ئەوەندەی دیکە بیری مارکسیزم لە کوردستاندا بڵاوبووەوە و بەتەواوی بووە مۆدە و گەر کەسێکیش لەگەڵ ئەو رەوتە نوێیەدا نەبایا، ئەوا زۆر بەئاسانی بە کۆنەخوازو کرێگرتەی ئیمپریالیزم دەژمێردرا. هەرچەندە ژمارەیەک لە کوردە کۆمۆنیستەکان بەمەبەستی زێتر بڵاوبوونەوەی فیکرەکەیان ناوبەناو باسیان لە چارەسەرکردنی کێشەی کورد دەکرد و تەنانەت لە پرۆژەکەی باسم دا (بەهائەدین نوری) لە ١٩٥٣و لە کۆبوونەوەوی پارتی کۆمۆنیستی عێراق لە ١٩٥٦ دا باس لە بڕیاری مافی چارەنووسی کورد کرابوو، بەڵام ستراتیژی راستەقینەی کۆمۆنیستەکان بانگەشەکردنی عارەب و کورد بووە لەخەباتی هاوکارانە دژ بە ئیمپریالیزم و دامەزراندنی کۆمارێک، کە لەوێدا کورد مافی ئۆتۆنۆمی پێ رەوا ببینرێ. ئەم بۆچوون و ستراتیژی کۆمۆنیستەکانی عێراق کاردانەوەیەکی راستەوخۆی زۆری بۆ سەر دەستەی وردە بۆرژوای کورد هەبوو، کە لەم بەشەی کوردستاندا

خەباتیان بخەنە ریزی خەباتی گەلانی عێراقەوەو لە مەسەلەی کوردستانێتی پەشیمان بینەوەو ببنە پارتێکی کوردی عێراقی، دواتریش هەر لە ژێر ئەو کاریگەرێتییەدا و لە کۆنگرەی ١٩٥٣ ی پارتیدا رێنمایی بە تیۆرەکانی مارکسیزم بکەن.

هەڵبەت کۆیە یەک لەو ناوچانەی باشووری کوردستان بوو، کە ژمارەیەک لە رۆشنبیرەکانی بوونە هەڵگری بیری مارکسیزم. یەک لەوانە فاتح(*) رەسول بوو، کە شاناز بەو فکرەییەوە دەکردو چالاکانە لەو بوارەدا دەست بەکاربووە.

سەرەتا پەیوەندی نێوان حیزبی شیوعی و پارتی دیموکراتی کورد زۆر باش بووە، کاتێک کە پارتی دامەزرا، حیزبی شیوعی خۆشحاڵی خۆی نیشاندا و بە رێکخراوێکی سیاسی و پێشکەوتووخوازی دادەنا، بەڵام دوای ئەوەی پارتی توانی جەماوەرێکی زۆر لەدەورەی خۆی کۆبکاتەوە، ئیدی حیزبی شیوعی بۆچوونی گۆڕاو نیگەران بوو، نەک هەر ئەوە، بەڵکو دەستی کرد بەهێرش کردنە سەر پارتی و لەرێگای رۆژنامەکانی (القاعدە) و (ئازادی) یەوە، پارتی بەوە تاوانبار دەکرد، کە وەک (شۆرش) و (رزگاری) رێکخراوێکی بورژوای کۆنەخوازە و ئامانجی لەت کردنی خەباتی کوردە[١١].

هەڵبەت ئەو جۆرە پەیوەندییانە کاردانەوەیەکی راستەوخۆی بۆ سەر هەڵگرانی بیری کوردایەتی (پارتی) و بیری مارکسیزم (کۆمۆنیستەکان) لەکۆیە هەبوو. ئەگەر لەسەرەتادا کۆمەڵێک چالاکی هاوبەشانە لەنێوانیاندا هەبووبێ، بەڵام لە ئاهەنگی نەورۆزی ١٩٤٨ دا هەریەک لە پارتی و کۆمۆنیستەکان بەجیا یادیان کردووە[١٢].

لەلایەکی دیکەوە حکومەتی عێراق بەبەردەوامی چاودێری جموجۆڵی ئەندامانی ئەو پارتانەی دەکرد و فشاری دەخستە سەر چالاکییەکانیان تا لە ١٥/٥/١٩٤٨ دا بەبیانووی پارێزگاری کردن لە سوپای عێراقی، کە نێردرابوو بۆ سەر ئیسرائیل لەگەڵ سوپای دەوڵەتە عەرەبییەکانی تردا، دەستیکرد بەگرتنی ژمارەیەک لە کادیرانی هەردوو پارتەکە لە کۆیە، بەتایبەتی ئەوانەی رۆڵی بەرچاویان لەسەرکردایەتی کردنی خۆپیشاندانەکانی رۆژانی راپەرینی ١٩٤٨ دا هەبوو، ئەم شاڵاوە چەندین ئەندامی پارتی (تحرر)ی گرتەوە، لەوانە: ئەحمەد دلزار، سادق جەمیل ئاغا حەویزی، مەجید کاکە حاجی مەحمود، رۆستەم حەویزی، مەلا مەجید(**) موفتی، عەبدولرەحمان مەحمەد حەویزی، فائق جەلیل حەویزی، ئەمانە هەموو درانە دادگەی عورفی سەربازی و زیندانی کران[١٣].

پارتی و کۆمۆنیستەکانی کۆیە لەدژی بریاری کۆمەڵەی نەتەوە یەکگرتووەکان بوون، کە دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسرائیلی لە ١٥/٥/١٩٤٨ دا راگەیاند، هەربۆیە حکومەتی نوری سەعید بە ئاشکرا کەوتە دژایەتی کردنی کورد[١٤]، بەڵام لە راستیدا پارتی پشتیوانی لە مەسەلەی فەلەستین دەکردو کاتێک کە جەنگی فەلەستین لەدژی ئیسرائیل ساڵی ١٩٤٨ روویدا، ژمارەیەک سەربازی کورد بەشداری ئەم جەنگەیان کرد، لەوێ شەهید بوون، هەندێک لەوانە خەڵکی کۆیە(***) بوون.

هەرچەندە ئەندامە بەرزەکانی پارتی لە کۆیە بەبەردەوامی لەژێر سانسۆری سیخوڕانی حکومەتدا بوون، بەڵام زۆر وریا و چالاکانە کاریان دەکرد. چەندین نموونە لەبەردەستدان، کە وەک بەڵگەنامە ئاماژە بەم بوارە دەکەن، هەر بۆ نموونە: لە نووسراوەکانی وەزارەتی بەرگری ژمارە (د/٥/٣٠٥/٢٩١) لە رێکەوتی ٢٢/٧/١٩٥٢ دا هاتووە " محەمەد زیاد ئاغا(****) خەڵکی کۆیەیە کاتی خۆی هاوکاری فتنەی ساڵی ١٩٤١ی کردووە، پەیوەندی بە (یونس سەبعاوی) یەوە هەبووە بەهۆی حەمەد زیاد ئاغاو تاقمەکەی چالاکی شیوعی زیادی کردووە، زیاتریش لە یانەی فەرمانبەرانە، کە بۆتە بنکەی سەرەکیان، زۆر گوێ لە وێستگەی مۆسکۆ و ئازەربایجان دەگرن"[١٦] دەردەکەوێ کە میری لە هەڵسەنگاندنی بیرو بۆچوونی کاکە زیاد ئاغا بەهەڵەداچووبوو، چونکە ئەو لە رێزەکانی پارتی دیموکراتی کورد کاری دەکرد، کەچی کاربەدەستانی میری بە شیوعییان لەقەڵەم داوە، دیارە ئەمەش بەهۆی ئەوەبووە کە پارتی لەو سەردەمەدا هەڵگری بیری مارکسی بووە.

پارتی دیموکراتی کورد بەنهێنی لە ٢٦ کانونی دووەمی ١٩٥٣دا کۆنگرەی سێیەمی لە کەرکوک

بەست، لەم کۆنگرەدا بڕیاری گۆڕینی ناوی حیزب بۆ (پارتی دیموکراتی کوردستان - عێراق) درا، هەروەها لیژنەی مەرکەزی هەڵبژێردرا، کە بریتی بوون لە: مەلا مستەفا (سەرۆک)، مێرحاج ئەحمەد، د. جەعفەر کەریم، ئیبراهیم ئەحمەد، نوری شاوەیس، نوری ئەحمەد تەها، عەلی حەمدی، رەشید عەبدولقادر، جەلیل هۆشیار، عەلی عەبدوڵڵا (ئەندازیار)، جەلال تاڵەبانی، عومەرمستەفا (دەبابە)، محەمەد(*) ئەمین مەعروف. پارتی لەم کۆنگرەیەدا رێبازێکی نیشتمانی پێشکەوتووخوازانەی چەپی گرتەبەر، هەندێک مادەی لە بەرژەوەندی جووتیارو رەنجدەرانی کوردستان چەسپاند، وەک خەبات کردن لە پێناو چاکسازی و جەخت کردن لەسەر خۆماڵیکردن و لەناو بردنی هەژاری و بنیاتنانی پیشەسازی قورس و زامنکردنی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد لە چوارچێوەی عێراقدا[17].

شایانی باسە ململانێی سیاسی لە نێوان پارتی و شیوعی لە کۆیەدا بەردەوام بوو، ئەوەی پەیوەندی بە پارتییەوە هەبوو لەو سەردەمەدا، ئەوا تێبینی ئەوە دەکرێت کە هەنگاوەکانی لەسەرەخۆبوون، چونکە نەیدەویست قوربانی بە ئەندام و کادیرەکانی خۆی بدات لە پێناوی هەندێک چالاکی لاواز و بێ کەلک و دوور لە کوردایەتی، بەڵام بە پێچەوانەوە حیزبی شیوعی رێگایەکی توندرەوانەی گرتبووەبەر هەر لە سازدانی خۆپیشاندانی(*) چەکداری و بەشداری نەکردن لە هەڵبژاردنەکانی کانوونی دووەمی ١٩٥٣ ی ئەنجوومەنی نوێنەران (پەرلەمان) ی عێراقدا، ئەویش لەرێگای کۆکردنەوەی خەڵک و هێرش کردنە سەر سندووقی هەڵبژاردنەکان لەشاری کۆیە و شکاندنیان[18]. لەو هەڵبژاردنەدا پارتی دیموکراتی کورد مەسعود محەمەدی وەک نوێنەری خۆی لەشاری کۆیە پاڵاوتبوو. (ئەم کارە بە فەرمی نەبوو، چونکە پارتی مۆڵەتی کارکردنی نەبوو). کاربەدەستانی میری بە هەموو توانایەکیانەوە هەوڵیان دەدا بۆ ئەوەی مەسعود محەمەد لەم هەڵبژاردنەدا دەرنەچێت، هەڵبەت کاریان دەکرد بۆ دەرچوونی پاڵێوراوی خۆیان، کە (مەلا حەویز ئاغا) بوو[19]. لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا مەسعود محەمەد توانی سەرکەوتن بەدەستبێنی، ئەمەش هەڵوێستی خەڵکە دڵسۆزەکەی کۆیە بەرجەستە دەکات و لە هەمان کاتدا کاریگەری پارتی لەسەر دیدو تێڕوانینی خەڵکی ناوچەکە بەدیار دەخات[20]. مەسعود محەمەد لەم بارەیەوە دەڵێت: " رابەرانی ئەم خۆپیشاندانە زیاتر رقیان لە لایەنەکە (پارتی) بوو نەک حکومەت، ئەگینا لەبەرچی لە هەولێرو سلێمانی هەمان نمایشیان ئەنجام نەدا، چونکە هیچ پاڵێوراوێکی خۆیان نەبوو[21].

توێژەر وای بۆ دەچێ، کۆیە تەنها شارێک بوو لە هەموو باشووری کوردستان، کە توانیبێتی لە هەموو خەباتی ئاشکرای کوردی عێراق لەرێگای هەڵبژاردن، دژی ویستی میری نوێنەری سەر بە پارتێکی نوێخواز بگەیەنێتە پەرلەمان، لەکاتێکدا نوێنەرانی ناوچەکانی تری کوردستان نەیانتوانی نوێنەری خۆیان بگەیەنێتە پەرلەمان، ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە ئازادی لە پرۆسەی هەڵبژاردندا نەبووە، بەڵام دەرچوونی نوێنەری کۆیە لە ئەنجامی هەوڵ و تەقەلایەکی چڕدا بوو، هەرچەندە کۆیە لەوسەردەمەدا هەژاربووە، بەڵام کۆڵی نەداوەو خەباتی کردووە، ئەمەش تایبەتمەندی کۆیە نیشان دەدا، کە لە شوێنێکی تر ئەم دیاردەیە بەدی ناکرێت.

ئەندامانی حیزبی شیوعی لە کۆیە بەزۆری خەریکی بەرزکردنەوەی شالاو کۆکردنەوەی مۆری پەنجە بوون، تا لە ١٩٥٣/١٢/١٥ بۆ ماوەی (٢٤) کاتژمێر بڕیاری مانگرتنیاندا، بەمەبەستی کردنەوەی رێگای(*) نێوان کۆیەورانیە[22].

سەبارەت بە هۆکارەکانی ململانێی بەردەوامی نێوان پارتی و شیوعی لەکۆیە، ئەوا چەندین دیدو تێڕوانینی جیاواز هەن، هەر بۆ نموونە مەولود ژاکاو پێی وایە کە: ناکۆکییەکان لە رواڵەتدا زیاتر لەسەر ئایدیۆلۆجیای چینایەتی بووە، چونکە شیوعی خۆی بەرابەری کرێکاران و جووتیاران دەزانی، بەڵام پارتی خۆی بە پارتێکی جەماوەری دەزانی، کە جووتیار و کرێکارو وردە سەرمایەداری نیشتمانپەروەر لەژێر ئاڵایدا کۆدەکردەوەو لەخۆ دەگرت، هەندێ جار رادەی رکابەری سنووری دەبەزاندو دەبووە مایەی دروستبوونی شەڕو(*) پێکدادان[23]. هەرکاتێک شتێکی لەم بابەتانە رووی بدایە ئەوا

پیاوماقولانی نێو ڕیزەکانی ئەم دوو پارتە بەپەلە هەنگاویان بە ئاراستەی هێورکردنەوەو ئاسایی کردنەوەی ڕەوشەکە دەنا[٢٤].

لە نیسانی ١٩٥٣دا ڕاپەڕینێکی جووتیاران لە ناوچەی دزەیی لە دژی دەرەبەگەکان سەری هەڵدا، کە (٦٠) ناوچە و (٣٠٠) گوندی گرتەوە، لەوانە: قەزای مەخمور و کۆیە. حکومەت وای نیشان دەدا، کە ئەم جووتیارانە ڕاپەڕیون لە دژی دابەشکردنی ئامێر بەسەریاندا، بەڵام لە ڕاستیدا نارەزایی جووتیارەکان لەسەر زەوت کردنی زەوییەکانیان بوو لەلایەن دەرەبەگەکانەوە، حیزبی شیوعی سەرکردایەتی ئەم ڕاپەڕینەی دەکرد[٢٥]. هەڵبەت (پارتی دیموکراتی کوردستان)یش پشتگیری ئەم ڕاپەڕینەی دەکرد، ئەویش لە ڕێگای نوێنەرەکەی لە پەرلەمانی عێراق، کە مەسعود محەممەد بوو[٢٦].

لەساڵی ١٩٥٤ دا کونسلی ئەمریکا سەردانی کۆیەی کرد، داوای لە کەسایەتییەکان و پیاوماقووڵانی ئەم شارە کردبوو، بۆ دانوستان و گفتوگۆکردن لەسەر هەندێ مەسەلەی پەیوەست بە ئایندەی کوردەوە. کونسلی ئەمریکا رووی پرسیاری ئاراستەی ئامادەبووان کردو وتی: "ئایا ئێستە کورد چی دەوێ ؟ مەلا حەوێز ئاغا هاتە وەلام، وتی: کورد هیچی لە عەرەب کەمتر نییە، دەوڵەتی سەربەخۆی دەوێ". لەراستیدا ئەمریکا تەنیا ئەو راپرسییەی لە کۆیە نەکردبوو، بەڵکو لەزۆر ناوچەی تری کوردستان ئەم کارەی ئەنجام دابوو بەمەبەستی بەکارهێنانی دۆزی کورد وەک کارتێکی فشار بەرامبەر حکومەتی عێراق، بۆ ئەوەی بێ دوودڵی بچێتە نێو پەیمانی ١٩٥٥ ی بەغدا، ئەگینا لەو سەردەمەدا ئەمریکا هیچ بایەخێکی ئەوتۆی بەکێشەی کورد نەدەداو لەبەرنامەیدا نەبوو گوێ بۆ داواکانی گەلی کورد شل بکات. دوای ئەوەی لیژنەی ناوچەی حیزبی شیوعی عێراق لە کۆیە گوێبیستی داواکارییەکانی شاری کۆیە بوون، کە مافی سەربەخۆیی بوو بۆ کورد، بۆیە بەیانێکی نارەزایی دەرکردو هێرشی کردە سەر ئامادەبووانی ئەم کۆبوونەوەیەو رایگەیاند کە ئەوان رازی نابن دەوڵەتێکی کوردی لەژێر چاودێری ئەمریکادا دابمەزرێ[٢٧].

کاتێک پەیمانی بەغداد لەساڵی ١٩٥٥ دا مۆرکرا، هەریەک لە پارتی و شیوعی خۆپیشاندانی جەماوەرییان لە کۆیە دژی ئەم پەیمانە ئیستعمارییە ڕێکخست[٢٨]. جەماوەری کۆیە ڕووبەڕووی هێزی پۆلیس وەستاو دواتر پۆلیس کەوتە تەقەکردن لە جەماوەری ڕاپەڕیو، ئەمەش بووە هۆی برینداربوونی ژمارەیەک لە خۆپیشاندەران، پیاوانی میری دەیانویست بە بریندراری دەسگیریان بکەن، بەڵام جەماوەر توانییان ڕزگاریان بکەن[٢٩]. لەمەش بترازێ لە خۆپیشاندانی پارتی و شیوعی لە کۆیە لە ١٩٥٦ دا، کە بۆ پشتیوانی کردن لەمیسر سازیان دابوو ژمارەیەک لە ئەندامە چالاکەکانی هەردولا گیران، کە هەندێکیان خەباتگێری پارتی بوون لەوانە: عومەر دەبابە[٣٠]، هەروەها مەجید ئاسنگەر، کە بە فەرمانێکی کارگێری بۆماوەی ساڵێک بۆ ناوەندی (ابن الربیعین) لە موسڵ گوێزرایەوە[٣١].

لەسەر ئاستی ناوخۆشدا کۆچی دوایی شێخ مەحمودی نەمر لە ٩ ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٦ دا هەستی مرۆڤی کوردی لە هەموو شوێنێکی کوردستان بە توندی بزواند[٣٢]، هەرچەندە بارودۆخی سلێمانی لەو کاتەدا شڵەژابوو، بەڵام ئەمە ڕێگر نەبوو لەبەشداری کردنی چەندین شاندی کورد لە کەرکووک و هەولێرو کۆیە و ناوچەکانی تر لە پرسەی شێخی نەمردا، تەنانەت شاندێکی هاوبەش لە هەولێر و کۆیە بە دەستپێشخەری پارتی دیموکراتی کوردستان لە بەغدا پێکهات، کە توانیان سەردانی شێخ مەحمود بکەن (لەو کاتەی کە لە نەخۆشخانەی بەغدا) بوو، ئەم شاندە لای شێخ مایەوە تا کۆچی دوایی کردنی، دواتر لەگەڵ تەرمەکەی هاتنە سلێمانی و لەو بارودۆخە ناهەموارەدا بەشدارییی ناشتنیان کرد[٣٣].

لاوانی کۆیە بەردەوام بوون لەدرێژەدان بە خەباتی ڕەوای خۆیان دژی هەموو ئەو پیلانانەی کە حکومەتی عێراق و دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان، کە بەردەوام لەدژی دۆزی ڕەوای کورددا خەریکی نەخشەدانان بوون، ئەوەی پەیوەندی بە (کۆیە) وەبێ، ئەوا هەندێ زانیاری لەسەر ئەو کۆبوونەوە نهێنییەی، کە لە چنارۆک ئەنجام درابوو دەخەینە ڕوو، لەو نووسراوەی حکومەتدا هاتبوو: " دوابەدوای هەردوو نووسراوی نهێنیمان ژمارە

(١١٤،٩٤) لە ڕێكەوتی ٢٣ و ١٩٥٧/٧/٢٨، هەندێ زانیاریمان بۆ هاتووە، كە ئاماژە بە بەستنی كۆبوونەوەیەك دەكات، كە لە ڕێكەوتی ٢٣ی تەمموزی ١٩٥٧ لەناوچەی چناڕۆك سەر بەقەزای كۆیسنجەق لە لایەن (٢٥) كەسەوە كە سەر بە پارتی دیموكراتی كوردن ئەنجامدراوە، خوێندكارێكی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی لە كۆیسنجەق هۆنراوەیەكی بەزمانی كوردی خوێندۆتەوە، دواتر مەجید ئەحمەد ئاسنگەر (مامۆستا لە دواناوەندی موسڵ) وتارێكی پێشكەش كردووە، زیاتر وتارەكانیان دەربارەی نەمانی حكومەتی پێشوو بووە، هێرشیان كردۆتە سەر حكومەتی ئێستەو پەیمانی بەغدا، باسیان لە ئاستی زانست كردووە لەنێو كوردان و پەیداكردنی پەرتووك بەزمانی كوردی.... دواتر محەمەد سادق وێنەی مەلا مستەفای بارزانی بەسەر ئامادەبووان دابەش كردووە، كە بەجلی سەربازییەوە بووە، چوارچێوەكەی بریتی بووە لەنەخشەو ئالای كوردستان، هەریەك لە ئامادەبووان بڕێك پارەیان بەخشیوە، كە لە (٢٥٠) فلس كەمتر نەبووە، بەنیازن كۆبوونەوەیەكی تر سازبكەن، كە تیایدا پارێزەر عومەر مستەفا ناسراوبە (دەبابە) ئامادەبێ...)[٣٤].

بێگومان بەڵگەنامەی تر زۆرن كە حكومەتی عێراق و كاربەدەستانی بەردەوام چاودێری و بەدواداچوونی ئەندامە چالاكەكانی پارتی دیموكراتی كوردستان لە كۆیەیان كردوون، بۆ بەدیارخستنی رووی راستی ئەم چالاكیانە دەقی بەڵگەنامەیەكی تر دەخەینە روو كە لە ٥ی ئاب ١٩٥٧ دا دەرچووە، لەوێدا هاتووە: " لەئەنجامی لێكۆڵینەوەی نهێنیمان و پەیوەندی كەسێتیماندا، تێبینی ئەوە دەكەین كەوا لەو ڕۆژانەی دوایی ناوی مەلا مستەفای بارزانی بۆتە وێردی سەرزمانی بەشێك لەلاوانی پارتی دیموكراتی كورد"[٣٥].

توێژەر پێی وایە كە مێژووی سیاسی لەم قۆناغەدا بریتی بووە لە مێژووی ململانێی بەردەوام لەنێوان ڕۆڵەكانی گەل لەگەڵ دەسەڵاتدارانی حكومەتی كۆنەخواز لەلایەك، ململانێی پارتە نیشتمان و نوێخوازەكانی سەر گۆڕەپانی ناوچەكە، كە پارتیً و شیوعی بوون لەلایەكی تر، هەر دووپارت ڕۆڵی كاریگەریان لەسازدانی خەڵك بەئاراستەی وەدیهێنانی ئامانجە نیشتمانییەكان و نواندنی هەڵوێستی بوێرو دروست لە ئاست ڕووداوە نێوخۆو دەرەكییەكاندا هەبووە. سەنگ و قەبارەی شاری كۆیە لە پەنجاكاندا گەیشتە رادەیەك، كە بنكەی لقی پارتی لە كۆیە بوو كە دەبوایە لە هەولێر بووایە، ئەمەش لەبەر بوونی ژمارەیەكی بەرچاوی خەڵكی كارای كۆیە لەنێو سەركردایەتی پارتیدا، بەڵام كۆمۆنیستەكان هەرچەندە ڕۆڵی چالاكانەیان لەسەر گۆڕەپانی ناوچەكەدا هەبوو، كەچی شوێنی شیاوی خۆیان وەرنەگرت لەبزووتنەوەی رزگاریخوازی گەلەكەماندا، چونكە لەوكاتەدا وابەستەی كاری پەیوەندكراوی حیزبێكی سەرانسەری عێراقی بوون، كە خۆیان بەبەشێك لە بزووتنەوەی عەرەب و عێراقیشان بە بەشێك لەوڵاتی عەرەب دەزانی، لەهەمان كاتدا شیوعییەكان خۆیان بەدۆست و هاوپەیمانی نەك بەشێك لە بزووتنەوەی گەلی كوردستان دەزانی.

سەرچاوەو پەراوێزەكان:

١- فاتح رەسول: چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی خەباتی گەلی كوردمان، بەشی یەكەم، چاپی دووەم، سوید، (ستۆكهۆڵم)، ١٩٩٨، ل٥.
٢- حبیب محمد كریم: تأریخ الحزب الدیمقراطي الكردستاني (١٩٤٦- ١٩٩٣)، دهوك، ١٩٩٦، ص٣٣ -٣٤.
٣- مەوجود سامان: دڵزار لە دیمانەیەكی تایبەتدا، گۆڤاری (هەرێم)، ژمارە (٣٠٧)، هەولێر، ٢٠٠٤، ل٢٤.
٤- چاوپێكەوتن لەگەڵ ئەحمەد مستەفا محەمەد (ئەحمەد دڵزار) لە ٢٠٠٤/٨/١٢.
٥- عبدالستار طاهر شریف: الجمعیات والمنظمات والاحزاب الكردیة في نصف قرن، (١٩٠٨- ١٩٥٨)، توزیع شركة المعرفة للنشر والتوزیع المحدودة، بغداد، ١٩٨٩ ص١٥٣-١٥٤.
٦- حبیب محمد كریم: تاریخ الحزب الدیمقراطي الكوردستاني العراقي (١٩٤٦-١٩٩٣)، مطبعة خبات، دهوك، ١٩٩٨، ل ٣٥.

٧- د.شیرکو فتح الله: الحزب الديمقراطي الكوردستاني وحركة التحرر القومي الكوردية في العراق (١٩٤٦-١٩٧٥)، ط١، مطبعة روم، السليمانية، ٢٠٠٤، ل ١٠٩.

٨- عبدالستار طاهر شریف: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٤-١٥٥.

٩- مەوجود سامان: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤.

* مام جەلال: ناوی (جەلال حسامەدین نورەڵڵا)یە لە هاوینی ١٩٣٣ لە گوندی (کەلکان) ی بناری چیای کۆسرەت چاوی بەدنیا هەڵێناوە، دوای ئەوەی باوکی دەبێتە مورشدی تەکیەی تاڵەبانی لە کۆیە، ئەویش لەگەڵ خێزانەکەی روو لە کۆیە دەکات و دەچێتە بەر خوێندن و خوێندکارێکی زیرەک و وریا دەبێت، هەر لە منالییەوە نیشانەی سەرکردایەتی تیادا بەدیار کەوتووە. ساڵی ١٩٤٧ چۆتە نێو ریزەکانی پارتی دیموکراتی کورد، لە ساڵی١٩٥١ دا بووە بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی و ساڵی ١٩٥٣ بووە بەسکرتێری گشتی لاوانی کوردستان. ساڵی ١٩٥٤ بووە بە ئەندامی مەکتەبی سیاسی، ساڵی ١٩٦٤ لەگەڵ باڵی مەکتەبی سیاسی بوو کە لە پارتی جیابوونەوە، لە رێککەوتی ١/٦/١٩٧٥ لەگەڵ ژمارەیەک لە دڵسۆزانی گەلی کورد (یەکێتی نیشتمانی کوردستان)یان دامەزراند کە خۆی سکرتێری بوو. لە رێککەوتی ١/٦/١٩٧٦ جاری شەڕی چەکداریان دژ بە رژێمی عێراق دا. مام جەلال پیاوێکی سیاسەتمەدار و نووسەر و یاساناسە. رۆڵێکی باڵای لە هەڵگیرسانی راپەرینە مەزنەکەی خەڵکی کوردستان لە بەهاری ١٩٩١ دا بینی، هەروەها رۆڵی بەرچاوی لە دژایەتی کردنی رژێمی بەعسی فاشی و رووخاندنی، بەهاوکاری هێزی هاوپەیمانان لە ٩/٤/٢٠٠٣ دا هەبوو. لە رۆژی ٦/٤/٢٠٠٥ دا بەسەرۆک کۆماری عێراق هەڵبژێردرا، ئەمەش بە رۆژێکی مێژوویی بۆ گەلی کورد دادەنرێ، چونکە بۆ یەکەم جارە لە مێژووی عێراق و ناوچەکەدا کەسایەتییەکی کورد ئەم پۆستە لە پرۆسەیەکی دیموکراتی وەربگرێ. (د.خالد یونس خالد: الزعيم الوطني الكردستاني جلال الطالباني قائد وفكر وعصر، منشورات مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، بدون مكان النشر، ٢٠٠٥، ص ٥ - ٨٠. (کوردستانی نوێ: مام جەلال مێژوو خەبات، ژمارە (٣٦٣٩)، ساڵی چواردەهەم، پێنج شەممە ٧/٤/٢٠٠٥، ل ٨ - ١٢).

١٠- کاکەممم بۆتانی: کاکی کاکان، مرۆڤ و رووناکبیر و شۆڕشگێڕ، خەباتی ساڵانی (١٩٢٤-١٩٦١)، بەرگی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨، ل ٤٣-٤٦.

** فاتح رەسول لەم رووەوە دەڵێ: " شەوێک لە شەوانی سەرەتای زستانی ١٩٤٦دا، عوسمان و بەندە لەماڵی سەعیدی مەلا ئەحمەد کۆبووینەوە لە گەڕەکی قەڵات، عوسمان وتی: ئێمە هەرسێکمان یەکەم شانەی پارتی کۆمۆنیستی عێراقین لە کۆیە، لەم شەوەوە بە ئێمە دەڵێن لیژنەی شار... بۆیە پێویست بەوە دەکات لەمەودوا زیاتر بکەوینە چالاکی جموجۆڵ بۆ دروستبوونی شانەی زیاتر ". فاتح رەسول هەوڵێکی بێ وچان دەدات لە پێناو گەشەکردنی رێکخستن، دیارە لە دۆستە نزیکەکانی خۆیەوە دەستی پێکرد، کە یەکێک لەوان مام جەلال بوو، لە پۆلی شەشەمی سەرەتایی بوو، فاتح رەسول لەم بارەیەوە دەڵێ: " لە هاوینی ١٩٤٦ دوای نیوەڕۆ، مام جەلال بە دوامدا هات کە پێکرا بچین بۆ پیاسە، مام جەلال کەوتە پرسیار کردن، ئایا کورد ئوممەیە یان نا ؟ منیش ئەوکات وەک تووتی چەند رستەیەک لە کتێبەکەی ستالین لەسەر (الامة)م ... لەبەر کردبوو کەوتمە هەڵڕشتنی و گوتم: تا ئێستە نەبووەتە ئوممە، چونکە چینی پرۆلیتاری تێدا پەیدا نەبووە، مام جەلال بەقسەکانم یەکجار پەست بوو ". " فاتح رەسول: لە کاروانێکی دوورو درێژدا، ل ٤٦-٤٩". توێژەر پێی وایە کە بیری مارکسیزم لە دەڤەری کۆیەدا بوونی هەبووە هەرچەندە لە پانتاییەکی تەسکدا بووە، بەڵام لە پەنجاکاندا زۆر گەشەی کردووە، لە هەمان کاتدا ژمارەیەکی بەرچاو لە رووناکبیرانی ئەم شارە کە هەڵگری بیری نەتەوەیی بوون لەو سەردەمەدا لە خەباتێکی بێ

وچاندا بوون بەمەبەستی دەستەبەرکردنی مافە رەواکانی گەلی کورد، لەم بوارە چوست و چالاک بوون و خەڵکێکی زۆر هاوکارو پشتیوانیان بوون، بەمە توانییان رۆڵی کارا لە بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورددا ببینن.

١١- حبیب محمد کریم: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧.

١٢- کەریم شارەزا: لمحە عن تأریخ کویسنجق وانحائها، العدد (٣)، ص ٤٨ - ٤٩. ئەحمەد دڵزار: بیرەوەری رۆژانی ژیانم، ل ٧٥.

*** مەلا مەجید موفتی: پیاوێکی ئایینی بوو، بەڵام بە تۆمەتی هەڵگری بیری مارکسیزم گیرابوو و بەردەوام شیوعییەکانی کۆیە خۆیان لێ نزیک دەکردەوە بەمەبەستی سەرنجراکێشانی خەڵک ئەگینا شیوعی نەبوو. (چاوپێکەوتن لەگەڵ معتصم عبدالمجید موفتی لە ٢٠٠٤/١١/١٩).

١٣- ئەحمەد دڵزار: بیرەوەری رۆژانی ژیانم، بەشی یەکەم، سەنتەری وەزارەتی پەروەردە،هەولێر، ١٩٩٨، ل٧٥ - ٧٦.

١٤- فاتح رەسول: لە کاروانێکی دوورو درێژ دا (کورتەیی خەبات و ئەزموونی پەنجا ساڵ)، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٧، ل٧٥.

**** ئەحمەد محەمەد کەریم (نائب عەریف) بوو لە فەوجی یەکی لیوای پازدە لە رێککەوتی ١٩٤٨/٦/٥ لەناوچەی قاقون شەهید بوو، هەروەها حاجی محێدین کە سەرباز بوو لە فەوجی ئالی یەکەم لە رێککەوتی ١٩٤٨/١١/٢٧ لە جەنین شەهید بوو. (عارف العارف: سجل الخلود، اسماء والشهداء الذین استشهدوا في معارك فلسطین (١٩٤٧-١٩٥٢)، ج ٦، منشورات المكتبة المصرية، صیدا (بیروت)، ١٩٥٨، ص٢٣٧- ٢٥٠).

١٥- هەمان سەرچاوە، ل ٢٣٧- ٢٥٠.

***** لە بروانامەکەدا بەهەڵە نازناوی بە زێباری هاتووە لە راستیدا غەفورییە.

١٦- ملفات وزارة الداخلیة، وزارة الداخلیة، رقم الملف: بلا، عنوان الملف: حركات الشمال ١٩٥٠-١٩٥٩، ص١٨٣-١٨٥، مدیریة التحقیقات الجنائیة - الشعبة الخاصة، العدد ٥٢٥١ التأریخ ٩ تشرین الاول ١٩٥٢.

**** هەریەکە لە عەلی عەبدوڵلا، جەلال تاڵەبانی، عومەرمستەفا (دەبابە)، حەمەد ئەمین مەعروف خەڵکی (کۆیە)ن.

١٧- عبدالستار طاهر شریف: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٧ - ١٨٩.

****** یەکێک لە خۆپیشاندەران بەرگی کفنی مردووی لەبەر دابوو لە پێشەوەیان دەڕۆیشت و دەمانچەیەکی بەدەستەوە بوو، کە ناوی (ئەسعەد محەمەد حەوێزی) یە ناسراو بە (مام ئەسعەد کفن لەبەر) پڕ بەدەم هاواری دەکرد (هەڵبژاردن نییە، ئازادیخوازان لە بەندیخانەن)، (کەریم شارەزا: لمحة عن تأریخ کویسنجق وانحائها، العدد (٣)، ص٤٩).

١٨- کەریم شارەزا: لمحة عن تأریخ کویسنجق وانحائها، العدد (٣)، ص ٤٩.

١٩- مەسعود محەمەد: گەشتی ژیانم، چاپی یەکەم،ستۆکهۆڵم، ١٩٩٢، ل ٢٩٠-٢٩١.

٢٠- چاوپێکەوتن لەگەڵ جەنگی بورهان نوری (شێخ جەنگی تاڵەبانی) لە ٢٠٠٤/١١/١٨.

٢١- مەسعود محەمەد: گەشتی ژیانم، ل ٢٩٣.

******* دانیشتوانی کۆیە بەدەنگ داواکەی حیزبی شیوعییەوە چوون، بەڵام هاتوچۆی نێوان کۆیەو هەولێر وەستا، ئەوکاتە (خالد نەقشبەندی) قائمقامی کۆیە بوو و بەم رووداوە زۆر شڵەژابوو. جەماوەری مانگرتووی کۆیە چەندین بروسکەیان بۆ هەریەک لە پەرلەمان و سەرۆکی وەزیران و رۆژنامەکانی بەغدا بەرزکردەوە، خۆشبەختانە ئەوکاتە مەسعود محەمەد نوێنەری کۆیە بوو لە پەرلەمانی عێراق، توانی مانگرتنەکە بقۆزێتەوەو یەکسەر داوای لە وەزیران و نوێنەرانی پەرلەمان کرد پشتگیری داوا رەواکەی شاری کۆیە بکەن، بۆ ئێوارە وێستگەی بەغدا بڕیاری وەزارەتی بڵاوکردەوە، کە بودجەی پێویست تەرخان کراوە بۆ کردنەوەی رێگای نێوان کۆیە و

رانیە و قیرتاوکردنی، ژمارەیەک لە کەسایەتییەکانی ئەو کاتەی کۆیە ڕۆڵی دیارو بەرچاویان هەبوو لەم کاردا، کە بریتی بوون لە: سەعید مەلا ئەحمەد، شێخ جەنگی تاڵەبانی، مەولود رەسول، تۆفیق مەلا کەریم، محەمەد حەیدەری، غەفور حاجی یەحیا، مەلا قادر حەمەگرانی. (فاتح رەسول: لە کاروانێکی دوورو درێژ دا، ل٩٦-٩٧).

٢٢- فاتح رەسول: لە کاروانێکی دوورو درێژ دا، ل ٩٦.

********* محسن ئاغا لەو باوەڕەدایە کە ململانێی نێوان ئەم دووپارتە لە کۆیە لەبەر ئەوە بووە، کە بنەماڵەی غەفوری هەموویان پارتی بوون، بنەماڵەی (حەوێزی)یەکانیش لە رقی غەفورییەکان هەموویان بوونە شیوعی، ناکۆکی و رکابەری دێرینی ئەم دوو بنەماڵەیە رەنگی دابۆوە لەسەر پەیوەندییەکانی ئەم دووپارتە، چونکە ئەگەر مەسەلەی ململانێ نەبوایە، ئەوا (حەوێزی و شیوعی کوجا مەرحەبا). (چاوپێکەوتن لەگەڵ موحسین عەزیز عەبدوڵلا لە ١٧/١١/٢٠٠٤). بەڵام جەلال جۆبار وای بۆ دەچێ کە هۆکاری ململانێ لەسەر ئەوەدبوو، شیوعییەکان لەکۆیە منداڵیان فێردەکرد بڵێن: بمرێ کوردستان، یان بە مەعارفی کوردستانیان دەگوت مەعارفی قلیاسان، وەک بێ نرخ کردن و سووکایەتی کردن بەدام و دەزگای کوردی، جگە لەوانە شیوعییەکان هەتا ساڵی ١٩٥٦ گەلی کوردیان بە نەتەوە نەدەزانی، بەڵکو وەک کەمایەتییەک سەیریان دەکرد. (چاوپێکەوتن لەگەڵ جەلال سەعید عەبدوڵلا لە ١٧/١١/٢٠٠٤).

٢٣- چاوپێکەوتن لەگەڵ مەولود حسین مەولود لە ٢٥/٨/٢٠٠٤.

٢٤- چاوپێکەوتن لەگەڵ فەرەیدون محەمەد مستەفا لە ٢٦/٨/٢٠٠٤.

٢٥- أحمد دلزار: لمحات من تأريخ الحزب الشيوعي، منشورات طريق الشعب، أربيل، ٢٠٠٢، ص٢٧.

٢٦- الدولة العراقية، مجلس النواب، الدورة الانتخابية الثالثة عشرة، مطبعة الحكومة، بغداد، ١٩٥٣، ص ٤٧٧.

٢٧- چاوپێکەوتن لەگەڵ کەریم مستەفا محەمەد (کەریم شارەزا) لە ١٢/٨/٢٠٠٤.

٢٨- کەریم شارەزا: لمحة عن تأريخ كويسنجق وانحائها، العدد (٣)، ل ٤٩.

٢٩-أحمد دلزار: لمحات من تأريخ الحزب الشيوعي العراقي، منشورات طريق الشعب، بدون مكان الطبع، ٢٠٠٢، ل ٣١.

٣٠- جلال الطالباني: كردستان والحركة القومية الكردية، الطبعة الثانية، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧١، ل ١٧٠-١٧١

کاکەمەم بۆتانی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٩ -٢٣٤.

٣١- چاوپێکەوتن لەگەڵ مەجید ئەحمەد حەداد (مەجید ئاسنگەر) لە ١٤/٨/٢٠٠٤.

٣٢- وەلید حەمدی: کوردو کوردستان لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیادا، وەرگێرانی: محەمەد نوری تۆفیق، چاپی دووەم، چاپخانە و ئۆفسێتی هەواڵ، سلێمانی، ١٩٩٩، ل ٢١٩.

٣٣- د.اسماعيل شكر: اربيل دراسة تاريخية في دورها الفكري والسياسي (١٩٣٩-١٩٥٨)، ط١، مركز شهاب للكومبيوتر والطباعة، ٢٠٠٣، ل ٢٨٥.

٣٤- ملفات وزارة الداخلية، وزارة الداخلية، شعبة المخابرات السرية ١٩٥٦، رقم الاضبارة: ٤١//٢٦ القسم الثاني، العنوان: الجمعيات والنوادي، الموضوع: حزب البارتي الديمقراطي الكردي، ص٤٩، مديرية أمن منطقة الموصل في كركوك، العدد ١٥١ س، التأريخ ١١ أب١٩٥٧

٣٥- ملفات وزارة الداخلية، وزارة الداخلية، شعبة المخابرات السرية ١٩٥٦، رقم الاضبارة: ٤١/٢٦/القسم الثاني، العنوان: الجمعيات والنوادي، الموضوع: حزب البارتي الديمقراطي الكردي، ص٣٦، صورة كتاب مديرية شرطة لواء السليمانية، المرقم: ٦٦٦، والمؤرخ في ٥ أب. ١٩٥٧

(هۆنراوەی)عەرەبی لە هەولێر لە سەردەمی موزەفەرەدین كەوكەبەریدا(٥٢٦-٦٣٠)

دكتۆر عوسمان ئەمین سالح
كۆلێژی زمان- زانكۆی سەلاحەدین

وسف و شەراب و سۆفیگەری سكالاو برایی

بەشێكی گەورە لەشیعری وەسف لەو میرنشینەدا ئیبن زەهیر هۆنیویەتیەوەو لەو بارەیەوە ئەندێشەیەكی بەپیت و توانایەكی بەهێزی هەبووە لەوێنەدا لە هەمان كاتدا بەپێشەنگی یەكەمی ئەو هونەرەش دادەنرێت. سروشت لای حاجری خوناوی مانەیەتی و چێژ لەتێروانینە جوانیەكەی وەردەگرێت، هەروەها چێژ لە شەراب وەردەگرێت كەلەباوەشی دەگرێت، كتوپر وەسفی دەكات وەدەنێرێت بەبێ ئەوەی دەست كردی بكات. وەسفی سروشت لای نشابی وەك پێشكەشێكی بێ مەبەست هاتووە، لەبەر مكۆربونی لەسەر لاسابیركردنەوەی كەمەبەستە چێژ بە تێكستی ستایشی خوداو بەهونەرەكانی دیكەی شعر نەخوازە لاوەسف پێبدات. بەهارو دیمەنەرەنگینەكانی شاكەشتن كە كاریان لەبیری ئیبن زهیر كردبێ، ئەوە بەهەردكەیەتی وهەژاندویەتی وسۆزی ورووژاندوە. بەشعری وێژدانی راستەقینە هۆنیویەتییەوە[١] هەروەكو لە(الكامل)دا دەلێت.

والارض قد تبست ماءة سندس
مني علي نوء الضمام الباكر
نسجت لها أيدي السجاب مطارفا
موشية من كل بون باهر
من احمر باك وابيض باسم
اواصفر شاك وخضر شاكر

قد شق لطم القطر خد شقيقة
وحبت عليه يد السحاب الماطر

سەرنج دەدەین شاعیر بەزۆری باسكردنی بەهارو خواردنەوەی شەرابی لەباوەشیدا كۆكردۆتەوە:

فاشرب على وجه الديع مدامة
قد قلدت في تأسها بجواهير
جليت فنقطها المزاج تلؤلؤة
متساقط من كأسه متناشر
يفيك عن ضوء النهار شماعها
كالشمس في خلك السرور الدائر

هەروەها حاجری هەمان رێگەیی لەوەسف كردنی بەهار گرتۆتە بەرو لە (الكامل) دادەلێت:[٢]

وترنم الاطياري تحسب انها
اصوات شاط مطرب الالحان
وترقرق الماء انفراج على حصى
كالدر والياقوت والمرجان

وادیارە نشایی زۆر موتەعلیق بووە بەوەسفكردنی شارو نەهامەتیەكەی كەلەسەر دەستی مەگولەكان بەسەرشاری هەولێر داهات ،زۆركاری لەخودی شاعیر كردووەو هەستی بەزۆر شێوە جولاندنووەو باس لەحەوانەوەی هەولێر دەكات، لە عەسرێكیش داگریاوە بۆدەقی خوازیارەكانی لەكاتی لاوبەتیداو دەلێت[٣]

دیار لها بالجزع فاعتقلم
اخاطب منها دمنة لم تكلم
عنيت بها دهرا اجرردونها
ذيول شباب الناعم المتنعم

پاشان باس لەخاوەنی هەولێر دەكات كە هەورێكی چری غەدری بەسەر داهێنابوو ،هات چاودێریكردو بالندەكان لەخۆشیا نەغمەو ئاوازیان دەچری:

مواطن كانت قبل وقعة أربيل
تناخر فيها الغيدو من كل مجثم
فأمست خلاء ان اناضت برمجها
ركاب فتي مستوبل متوخم
سفر أربيل الغراء صوب غمامة
لعل ثراها بعدما بف يرعي

زۆر لەشاعیران لەزۆر كۆپلەی شیعرەكانیان دا وەسفی هەولێریان كردوە[٤]ئەوەتە عومەر بن شەماس خەزرەجی[٥]وەسفی (نیلوخر)[٦]دەكات بەپیرۆزی كە هیچ داستانێك نییە لە داستانەكەی ئەو جوانتر بێ و لە (الطويل)دا دەلیت[٧]:

ونيلوخر مثل النجوم ببركة
كلون السماء وهي من خصر عذب
يميل مع الشمس المنيرة مثلما تميل
عيون العاشقين مع الحب

بایەخ دان بەبەشەكانی دیكە، هەولێریەكان وەسفیان كردوە زۆر لەشاعیران لەدێرە شعرەكانیان دا رازاندویانەتەوە، مەزەندەكانوای دەچن كەعوزریان لەدلداری خۆشەویستەكانێن هێنابێتەوە ئەمیش بەهۆی ئەو ردوشە كۆمەلایەتیەی تایبەت بوە بەهەولێر. ناچاربونەلەهزر وێنەیان بكێشن وباس لەوسێبەرەبكەن كەبەشەو سەردانیان نەكردوون چونكە خۆشەوستیەكەیان راستە قینەبووە.

سەرجەم شاعیران بەژداریان لەوەسف كردووە، تەنانەت بكرە وەسف پالی بەیەكی لەشاعران ناوە كتێبێكی لەسەر دابنێ ئەویش ئیبن زهێری هەولێرییە باس لەسێبەری خۆشەویستەكەی دەكات كاتێ هاتۆتە لای و ئەو خەوتود لە (مجروء الكامل المرفل) دا دەلێت[٩]

اتظن اتك عاشق وتبيت في المحبوب العالم
الطيف أعشق منك إذ يسري اليك وانت نائم

لای بەهائەدین هەولێری سێبەر سەردانی ئەو كەسە دەكات كەخۆشی دەوێت. هەروەكو لە (الخفيف)دا دەلێت:[١٠]

كنت ترضي بالطيف ان عاوة النوم جنوناكما زعمت قصارى
فجرت بالذي تريد المقادير ووفاك من تحب وزارا

هەولێریەكان حەزیان لەجوانی كردوە، بەشەفافیەتەوە وەسفیان كردووە. خۆشەویستی شاعیران بۆجوانی گەیشتۆتە ئەو ئاستەی لای هەندێكیان سنوور دابنێ لەشووین دانانا، لەشوین چاوهەستی تەواویان خەملاندووە،وێژدانیان بۆوەتە عاشق ئەوەتە موعزی هەولێری لەوێژدانی خۆی دا وێنەی خۆشەویستەكەی دەكێشی و لە(الريح) دادەلێت: [١١]

وكاعب قالت لأترابها
ياقوم ماأعجب هذا الضميري
هل تعشق العينان مالاترى
فقلت والدمع بعيني عزيز
ان كان طرضي لايرى شخصها
فانها قد صورت في الضمير

زۆر كاریگەر بوونە بەخاڵ، شاعیران بایەخیان پێداوەو بەهەندیان هەڵگرتووە بەتایبەت حاجری كەژمارەیەكی زۆری لەسەر هۆنیوەتەوە هەروەكو لە مجزء الخفيف دا دەلێت:[١٢]

لک خال من فوق عمر شی شقيق قد استوى
بعث المصدغ مرسلا يأمرالناس بالهوى

لێرەدا وەسفی خاڵێک دەكات كەلەسەر نێو چەوانی خۆشەویستەكەیەتی چونكە شاجوانێكەو لەسەر كۆشكی شایەتی دانیشتووە، دلی دیداران بۆخۆی سەرنج راكێش دەكات، پاشان وەسفی ئەو خالەی دەكات كەلەسەر كولمەیەتی، هەروەكو لو (الكامل)دا دەلێت:[١٣]

ومهفهف من شعره وجبينة
يغدو الورى في ظلمة وضياء
لاتنكروا الخال الذي في خدة
كل الشقيق بنكتة سوداء

(شەراب)

لەو ماوەیە لە حوكمرانیەتی میر نیشیدا باو بووە،هەڵوێستێک بووە لەژیان بەوەی تێكستێک بووەو رۆیشتووە، وێنەیەكەو رەگوریشەی فەلسەفەكەی درێژ دەبێتەوە بۆ سەردەمی ئەبی نەواس، ئەوانەی وەكو ئەو بیر

دەكـەنەوە بروایان وایە كـەژیان مـاوەكـەی كـورتە، بۆیە پێویستـە مـرۆڤ بەفـیرۆی نەداو بەچێژولەزەتەوە تیـایدا گوزەر بكات (١٤) پشت بەستن بەو قسەیە ئەو هونەرە بەر جەستە دەبێت لەلایەنی بێ هوددیی و خۆش ژیانی مرۆڤ دا حاجری لەپێشەنگی ئەو شاعیـرانەدێت كە بەهەلوێستێكی واقیـعانەی سەلمێندراو تێپەر بووە. لەوسـیفەتەیدا پشت بەشراب دەبەستێ لەپرەنسیپی چێژوەرگرتندا. تەمەن كورتە هەرچەند درێژبێت، لەتراویلكەیەک زیاتر نییە هەروەكو لە (الخفیف)دادەڵێت:[١٥]

فاذا امكنتك فرصة لهو فاقترح من زنادها بشهاب
وتضم صفو الزمان فإن العمر ان طاك لمعة من سراب

نەشـــابیش لەهەمـــان هەلوێست هاورایەتی و لە (البسیط)دەڵێت[١٦]

ياراقــدا من زمــان اللذة انتبــه
خالوقت سمع و هذا القيش أنتـايه

لەراستیدا لێرە ژمارەیەک فاكتەر هەن بۆ بلاوبوونەوەی شیعری شەراب لەوانە فـاكتەری ئابووری و كۆمەلایەتی و ئەخلاقی. ئێمە تەماشا دەكەین لەدەست دانی ئەم فاكتەرانە لەژیانی ئەو مـیـر نیـشـینـە ئارامـە دا، هەمـوویان لەژێر سێـبەری قـیـرەدا دوەرەكـەیا مـوزەفـەرەدین كـەوكـەبەری لەخۆشیدا ژیاون. شتێک نیە داوابكات خۆشی ژیان لێک بكاتوو سەرگـەردانی بووروژێنێ و بێئـومێـدی بخاتە ناو خـودیانەوە تاهەندیک پەنا بۆخـواردنەوەی شـەراب بەرن و ئاوری لێبدەنەوە.

ئەم هونەرە بەم شێوەیە لە هەولێر ناسرا. ئەو شاعیـرەی هۆنیـویەتەوە تەنهـا لاسـایی كـەرەوەیەک بووە ذوور بووە لەواقیع تەنها هەندی لەكۆیلە شیعرەكانی حاجری نەبێت كە بەپێشـەنگی شعری شەراب دادەنرێت لە كۆمەڵگەی هەولێر دا. بەشێوەیەكی بێ سنور عاشقی شەراب بوە، هەمیـشـە داوایی كـردوە، ئامـانجی هیـواو ئاواتی بووە هەروەكـو لە (الدوبین)دا دەڵێت: [١٧]

مــاأطيب مــاأبيت سكران طرع
لا اخرق مـابين جـمـيـل وقـبـيح
والديك الي الصبح يدعو ويصيتع
مـا فـاز بما يأملة قط سـشـحـيح

هەروەها لە (الدوبیت) دادەڵێت: [١٨]

مـن ثاء لـه الؤال عن أخـبــاري
فليـســأل عني حـانة الخـمـار
كـأست بيـد السـاقي وتأس بيـدي
والعــود مناد في الي الاسـمــار

شاعیرانی هەولێر هەوڵیان داوە مانای وا بدۆزنەوە كە باس نەكراوە،نەشیان ویستوە لەم مەبەستە سود لەتەواوی مانای ئاینیەوە وەربگرن لەبەر دووهۆكار كەدوولایەنی دژن. لەگەڵ ئەوە وادیارە هەندێكیـان بەهاكـانی ئاینیـان بەهەند هەلنەگرتووە هەروەكو حاجریلە (الخفیف)دا دەڵێت:[١٩]

يانديمي عــوجـابي جـمــيــمـا
نشـرب الراح كـالصلاة جـمـاعـة
خـمــرة لورأي العــزيز جـمـصـر
لونـهـا في الكوس أرهن صـاعـه

(سۆفی گەری و لە خوا ترسان و حیكمەت)

گومـان لەوەدانیـە كـە ئەیوبییـەكـان بـایەخیـان بەبزاوتی سـۆفـیـگەری داوە.[٢٠] وێرای ئەوە ژیان لەهەردوو چاخی شـەشـەم و حـەوتەمی كـۆچیـدا بەرادەیەک روو لەخـوایی گەورەبوو، تەسلیم بووبون و زوهدیان دەكرد لەدونیادا.

شـایانی باسـە ژمـارەیەک لە حوكـومـرانانی ئەومـاوەیە هەڵسـان بەدامەزراندنی خانەقا بۆسۆفیە هەژارەكان وەپارەی تایبـەتیـان بۆ تەرخـان كـرا بۆخـەرج كـردنیـان. لەسـەرووی هەموویانەوە میری هەولێر موزەفەردین. بەدووریش ناگیرێ كەلەوانەیە ئامـانجی خاوەنی هەولێر كۆكردنەوەی هێزێكی ئیـمـان دار بووبێ بۆئامـادەكـردنیـان بۆشـەر لەگـەڵ خـاچ پەرستـەكـاندا لەهەركاتێک كەویستـیبـای. كـەلەجـەنگی حێتنی بەناو بانگ دا سەركردەی سوپایی رۆژهەلات بوو.

شیعری سۆفـیگـەری یەكێكە لەو بابەتانەی لەو ماوەیەدا سـەری هەڵداو لەناخی لەخـوا ترسـەكـان دەنگی دایەوەو، لەزكرەكـانیـان دەیان گـوتەوە.بەداخەوە ناتوانین هەلوەستە لەسـەر بەرهەمی زۆری ئەوهونەرە شـیـعـریە بكەین وێرایی ئەوەی لەو ماوەیەدا رەواجی زۆربووە. ئەوەی بەدەستیشمان گەیشتوە زۆر كەمەو بەپێی مەزەندەی ئێمە هۆكارەكە بۆئەوە دەگەرێتـەوە شاعـیری سۆفیگەری نەبوونە كەشعرەكـانیـان بەرجـەسـتـەبكەن لەبیـرۆكـەی زاهیـدوو سـۆفی گـەریدا. سەرەرای ئەوە ژینگەی هەولێر بایەخ و گرینگی بەزانست و رۆشن بیری داوە بایەخ دان بەزاناو ئەدیبەكـان بەدیراسـەت

کردنی قورئانی پیرۆز و فەرموودە بەنرخەکانی پێغەمبەرو زمان. هەروەها هەولێر زاناو شاعیرو مێژوو نووسی بەناو بانگی تیادا هەڵکەوت، بەلام شاعیرێکی سۆفی گەری تێدا هەڵنەکەوت کەلەشعرەکانیدا مانای لەخواترسانو حکمەی بەرجەستە کردبێ.

سەرنج دەدەینە شیعرەکانیان زۆر ماناو واتالەخۆ دەگرن. تەمەنی دوونیا کەمە، دەروات، هەمووشتێک ئەجەلی خۆی هەیە. حاجری پاش ئەوەی محنەتی بەقەد میخانەی چێشت لە(البسیط) دادەڵێت:[22]

من شيمة الدهر اعراض واقبال
فما يدوم علي حالاته حال
وكل شيء-وارف الحيارله أجل
يقضي عليه كما للنار أجال

کاتێ لەشعرەکانی نشابی دەروانین سەرنج دەدەین خۆی بەستۆتەوە بەئەخلاق و قسەی نەستەق، هەروەها وادیارە هەول دەدات بارگرانی بەندی خانە هەندی لەسەرخۆی سوک بکات هەروەکو لە (مخلع البسيط)دادەڵێت: [23]

والدهر يومان ذايهمني
بما أتاه وذا يعني
فلا المفي بدوم فيما
عني به ولا المهني

وێرای ئەوەی ژمارەیەک لەشاعیران خووی تگرتووە بە حیکمەت و ئارامگرتن و بەرخودان لەسەر نەهامەتیەکان کە بەلایەنێکی راستەقینەی ژیانە، تەماشادەکەین دیاردەیەکی دیکەی سەرنجی خوێنەر بۆ خۆی رادەکێشی، ئەویش ئەو بانگەشەیەکە بۆلەخواترسان و سۆفی گەری دەکات بەجیهادکردنی نەفسو پاک کردنەوەی لەنەخۆشیەکانی دونیا بۆرەزامەندی خوای گەورەو تابێتەمایەی لێبوردنی. هەروەکو لەسەرزاری عەرشەدینی هەولێری لە (البسيط) داهاتووە[24]

المهدالله اني في مجاهدة
صما أقاسيمي وحي ذاك يكفاني
ولست أبغي سوي عفوو متحقرة
من الالة اذاما الموت فاجاني
فأن بلغت الذي ارجو وأملة
زالت هموي واوجاعي وأحزاني

لەسەر ئەم بنچینەیە تەماشادەکەین هەندی لەشاعیران سنووری حیکمەیان بەزاندووە و زیاتر زیاتر روویان لەرێنمایی کردووە کە کەدەچێتەوە سەر رێگەی شاعیر ئەباعەتاهیە،ئەوەش نموونە یەکە لەشیعری عیزەدین حەسەن کوری محەمەد هەولێری یەکەلە (مجرء الكامل الندیل) دادەڵێت:[25]

هذا الوجود مكدر
فانهض الي اصفي وجود
واطلب مقرك في العلي
ان كنت من اهل السعود
قرب الرحيل اليهم
فخدارهم غيربعيد

شاعیرانی هەولێر کارێکی وایان لەپاش خۆ بەجێ نەهێشتوە کە دەلالەت لەسەر شیعری حیکمەو فەلسەفەو بینای بۆ ژیان ومردن، مانەوو نەمان، بەرجەستەدەکات .کەپرە لەئامۆژگاری و رێنمووی جیاجیا دەربارەی کاروباری ژیانی مرۆڤ. ئەوەتا لە(الخفيف) دادەڵێت

كل حيء اليالممات مابه
وحدي عمره سريح ذهابه
ثم في قبرة سيمشرو فردا
واقفا وحده يوفي حسابه

ئیبن کەسیر دەربارەی ئەوتێکستە دەڵێت: (تێکستەکە دوورو درێژوو خۆی لەپەنجا دێر دەدات)[28]، لەکاتێکدا ئەوتێکستەی گەیشتۆتە دەستمان لەدیوانەکەیەوە (١٢١)دێرە. ئەمەش بەلگەیە لەسەر ئەوەی کەشعری حکمە لای ئیبن زەهیر بیرهاتنێکی هزری نەبووە، بەڵکو ئاراستەیەکی دروست بووە، بەرنامەیەکی قووڵ بوود کەشاعیر لەسەری رۆیشتووەو پراکتیزەی کردووەو پێی ورووژاوە لەماوەی ژیانیدا.

(شیوەن)

لە دیاردە ئەدەبییەکان کەتوێژەر هەڵوەستەی لەسەردەکات لەشیعری میرنشینی هەولێر کەمی شیوەنە لەچاوبابەتەکانی دیکە ئەمە لەلایەک، لاوازی و بێهێزیش لەلایەکی دیکە. کاتێک چاو بەشعری هەولێر دەخشێنین خوێنەر هەست بەدەگمەنی ئەوجۆرە شعرە دەکات. وادیارە لەراستیدا ئەوجۆرە هونەرە هەربوونی نەبووە تەنها ئەوەنەبێت کە لەدیوانی ئیبن زەهیردا دەبیندرێ.

تێکستێکی پربەهاش هەیە لەشیوەنی شێخی ئیسلام محیەدین ئەبی زەکریا نەوەوی حافز[٢٩]کە لە (البسیط) دادەڵێت[٣٠]

عـزالغـراء وعـمم الحـادث الجلل
وخاب بالموت في تعمـيـرك الامل
واستوحشت بعدماكنت الأنيت لها
ومسا ها فـقـدك الاسمـاء والاصل
وكنت تتلو كـتـاب الله مـقـتـبـرا
لايعـــذيك علي تكراره مـلـل
قـدكـونت للدين نورا يستـضـاء به
مـسـددا فـيـه منك القـول والعـمل

لە مەیدانی شیوەنی وەزیراندا، گەورەی شام لەنامەیەکدا کە دەنێرێت باس لەشتەباشەکانی وەزیری خوالێخۆش بووئیبن مستەوفی دەکات وئاماژەی پێدەدات وبەیەکێ لەگەورەپیاوانی سەردەمەکەی دادەنێت لە (الوافر) دادەڵێت.[٣١]

ابا البـــركـــات لودرت المنايا
بانك فـرد عـصـرك لم تعـبكا
كـفي الاسـلام رزؤآ فـقـد شـخص
عليـه باعـينه الثـقلين ينبكي

هەروەها شاعیر لەیەک کاتدا شیوەن بۆ دوو گەورە خوالێخۆشبوو دەگێرێت کە ئەمە شاعیر بەهائەدین علی هەولێری لە شیوەنەکەیدا گێراویەتی بۆ شاعیزەدین عەبدلعەزیز کوری جەعفەر[٣٢]ونەسرەدین توسی[٣٣]کەلە (الطویل) دادەڵێت:

ولما قـضي عـبدالعـزيزبن صـمـفـر
وأردفـه رزء النصـيـر مـجـد
جـزعت لفـقـدان الاخـلاء وأنيـرت
شـؤوني لمرفض الجـمـان المبـدد
وجـاشت الي النفس حـزناولوعـة
فـقلت تعـزي واصـبـري خكان مـد

لەدیارترین جۆری شیوەن لە تێکستی شاعیران دا شیوەنی خزم وکەسوکارو هاورێیان بوو، لەم بارە سلێمان کوری جوبرائیل کوری متعەی هەولێری[٣٤] شیوەن بۆهاوریەکەی دەگێرێ هەروەکولە (الکامل)دا دەڵێت[٣٥]:

ولكل بين قـــائـم من فـــقـــده
فـكـانـه للعـــالمين نـســيـب
يااوحـدا فـجـعـت بـه مـهج الوري
فـــيـكنت عليـــه نـواظرو وفلـوب
روي تراك وانســـتك تحـيـــة
تفـــدو علي طول المدي وتئووب

مادامەکی باس لەشیوەن دەکەین لەجێی خۆیەتی کە ئاماژە بەگرینگرین سیماتەکانی بدەین جگەلەوەی کەلەو شیعرانەی لەوجۆرە بەدەستمان گەیشتوون. سەرنج دەدەین شیوەنگیر راستگۆ بووە لە شیوەنەکەیدا، لەناخیەوە نیگەران بووەو خەمی خواردوەو زۆر شتیش لەبارەی مردوەکەی باس کردووە هەروەکو ئیبن خەلکان[٣٦]لە (الطویل) دادەڵێت:

لئن اظلمت دنيـا الغـمـاة لفـقـده
فـقدأ شرقت من وجهه خبة الخله
عليك سلام الله ياخـيـر مـالك
مضي غير مصحوب سوي حلة المهد

بەلام لەشیوەنی کەسوکارو هاورێیان دا، بەزۆری شاعیر راستگۆبووە لە هەست و سۆزی بەرامبەر ئەوەی دڵ ونەفسی رووبەرووی بۆتەوە. شاعیر جیدی بووە چونکە بەئەزموونێکی راستەقینە تێپەر بووە بۆنموونە ئەحمەد کوری عەبدولرەحمان کوری خەلکان کوری شاکلی هەولێری بەراستگۆی شیوەنی ئامۆزاکەی دەکات هەروەکو لە (الکامل)دا دەڵێت:[٣٧]

عظم المصـاب فـفـر فـيـه عـزائي
وتيـدلت مـحـيـراتنا بدحـاء
وتضـرمت لغـرافـه نار الجـوي
وتأجـبت في القلب والاحـشـاء

(سکاڵا)

سەرنج دەدەین ئەوجۆرە شیعرە لەهەولێر باو نەبودو گەر هەشبووبێ زۆرکەمبووە، ئەوەیەش هەش بووبێ لەکاتی نایاسایی وتراوە. چونکە ویستی داواکاییەکانی ژیان لەژیانی رۆژانەی شاعیردا بەشعری بۆنەکان دەشبهێنێ. بەپێی مەزەندەی ئێمە هۆکارەکە بۆناستی سەقامگیری ژیانی ئابووری ئەو میرنیشینەبچووکە وخێرو بێرەکەی دەگەرێتەوە کە لە هەموو روویەکەوە بەشی دەکرد لەلایەک و، لەلایەکی تر میریش بایەخی بەژیانی هەژارو دەستکورتان دەدا. بەو ئاستەی کە بارێکی نیگەرانی نەبوو

لەتەنگی ژیان تاپەنابۆسکالابردرێت. نموونەشی بۆئەم راستیە شعری سکالا کەلەبەر هەژاری ونەبوونی گوزەران گوترابێ زۆردەگمەنە. جگە لەچەند نموونەیەکی شعری نەبێت.بەمەزندەی ئێمە شاعیر سکالاکەی ئاراستەی ئەوکەسانە کردووە کە ئاوریان لەدەست کورتیەکەی نەدابێتەوە ئەویش ئەبو رەبیع سلیمان بن بلیماق هەولێریە کەلە(الطويل)دا دەڵێت:(٣٨)

خليلي كم أشكوالي غير راحم
واجعل عرضي عرضة للوائم
واسحب ذيل الذل بين بيوتكم
وأقرع في ناديكم من نادم
هبوني ما استوجبنت حقا عليكم
أما تقديركم هزة للمكارم

لەراستی دا گەرگوتمان جۆری شیعری سکالاهەیە،بەلام لەو ماوەیەدا ناچێتە خانەی ئەوجۆرەی کەناسراوە سکالا لەشاومیرەکان کرابێت لەهەڵوێستی تایبەتدا کەشاعیر لەماوەی ژیانیدا رووبەرووی بووبێتەوە. کەئەمەش جارێک لەوەزیر ئیبن مستەوفی روویدا کاتی بەشەو لەمزگەوت دەرچوو لەلایەن کەسێکی نەناسراو بەچەقۆ هێرش کرایە سەری بەمەبەستی ئەوەی چەقۆکەی لەسنگی بدات، بەلام قۆلی گرت و برینداری بوو، برین پێچ گەیشتێ ودووریەوە، جابەم بۆنەیەوە سکالای ئەو ئیش وژانەی لەجەستەیەتی بۆ موزەفەرەدین کەوکەبەری نووسی و لە (الكامل) دادەڵێت:(٣٩)

ياايها الملك الذي سطواته
من فعلها يتعجب المريخ
ايان جودك محكم تنزيلها
لا ناسخ فيها ولا منوخ
اشكو اليك وما بليت بمثلها
شنعاء ذكر حديثها تاريخ
هي ليلة فيها ولدت وشاهدي
فيما ادعيت القمط والتمريخ

ژمارەیەک لە شاعیرەکانیش سکاڵای خۆیان لە زەمەن و رۆژگار کردووە بەهۆی ئەو مینەتانەی توشی بون،سکالای زیندان لەچوارچێوەی ئەونوشتانەودو رووبەروبونەوە بووە.شاعیر لەتوانایدا نەبووە ئاماژە بەو شاومیرانە بدات کەغەدریان لێکردووەو ستەمیا لێکردوە بۆسکالاکەی بەرۆژگار هەڵدەرێژێ. بەڵێ رۆژگار هێمای کۆژانە سیاسیەکان بووە لە هەولێر، بۆیە سەرنج دەدەین هیچ شوێنەوارێک لەشیعرەکانیان نادۆزرێتەوەو هیچ شوێنەوارێک لەشیعرەکانیان نادۆزرێتەوەو بەدی ناکرێت. دیارە نشایی لەشعرەکەیدا سکالا بەزەمەن بەستۆتەوەو تیایدا ناوی ئەو شاومیرانە هێناوە کەلەناوکۆشک و تەلاری بەرزوقایم دان، دوایی هەموویان لەقەیری تەنگدا دەبینێت، بێگومان ئەمەش ئاماژەدەرە بۆبینایی شاعیر کەچارەنووسی میرەکەی بەوەدەگات کەزیندانی کردووە هەروەکو لە(ضحلع البسيط)دادەڵێت(٤٠)

وفي الزمان الذي وحدنا
كم قدراينا وكم سمعنا
وكم رزينا وكم نفينا
وكم ألفنا وكم فقدنا
اين الملوك الذين شادوا
وحصنوا بالحصون مسدنا

لەراستی دازیندان یان دیلی والەشاعیران دەکات ئیلهامی شعریەکەیان وەخسەبەرێ وئەو ئێشوئازاروئەشکەنجەیەی پێیان گەیشتووە بەهەستێکی راستگۆ هەڵدەقولێ. ئەوەتەکاتێ حاجری بەند ئەکرێ ماوەی بەندیەکەی درێژە ئەکێشێ وئێسکەکانی دەست بەژان دەکەن و،لاوازدەبێ ورەی کەم دەبێ،داوای بەزەیی وبەسەرداهاتنەوە دەکات، هەروەکو لە (المجتث) دادەڵێت:(٤١).

وارحما لعزيز في السجن اضحي ذليل
حليف وجديعاني أسرا وقيدا ثقيلا

وەسفی خودی خۆی دەکات بەبەندەیەکی مڵکەچ بۆمیری هەولێر کەلە(البسط)دا دەڵێت:(٤٢)

خان قتلت فعبدا أنت مالكه
وان عفوت فتلك العادوالشيم

هەرلەجۆری سکالا ،سکالای پیریش هەیە کەئەویش بەفاکتەرێکی کاریگەر دەژمێردرێ، چونکە مرۆڤ هەست بەشکان ولاوازی دەکات. لەم بارە وەنشایی سکالا لەخێرای ئەمنی دەکات ولە(الكامل)دا دەڵێت:(٤٣)

زمن الصبا ماكنت الازائرا
كانت زيارته لكمحة بارق

غمضمت جفني والتصابي ساعة
وفتحة ضرايت شين مضارحي
فكأن شيبي كم يزل وكأغا
كان الشباب خيال طيف بارق

برایەتی

شیعری ئیخوان لای هەولێریەکان هاتوە دوور لە هەست و سۆزیان و لەهەمان کاتدا دیاردەیەکی بەرچاویشە. لەکاتێکدا سەرنج دەدەین ئەدەبی ئەو ماوەیە زۆرنامەی شعری لە لەنێو شاعیران دا ئالوگۆر کراوە. وەزیر ئیبن مستەوفی بایەخی زۆر بەنامە داوە بە شتێکی باش پتەوکردنی پەیوەندی کۆمەلایەتی داناوە لەنێوان ئەدیبان دا.

لەسەردوو نامەی گلەیی شیعری دەوەستین کەلە نێوان شاعیر فشایی وشاعیرهاشم بن عەبدوسەلام هەولێری ئالوگۆڕکراوە کاتێ دەرزێک بەر پەیوەندیەکانیان کەوتووە لەنامەی نشایی داوا تێدەگەین کە هاورێیەکەی لەخشتەی بردووەو زمانی لەسەردرێژکردووە هەروەکو لە (الطويل) دادەلێت[44]

وكيف احتيالي فيك اذ لم يكن
الي ودارك الا بالخداع طريق
ولست يخداع وما ان جري علي
لساني قول للمكان فيه خلوق

هاورێکەی هاشم عەبدولسلام لەسەر هەمان کێش وەلامی دەداتەوە دەلێت:

لعمري ماساد الكرام أصو النهي
بجو ولاسب الرجال يليق
ولا أنا صمن يجهل الناس حالي
ولا أنا صمن لايقال صديق

لەکاتی دیراسەتکردنی ناواخنی ئەونامە شیعریە وادەردەکەوێت کەنشایی بەخراپی باسی هاورێیەکەی کردووە وجنیوی پێداوە لەکاتێکدا کەخۆی لەدێ نەبووە.

بەلام نامەی پیرۆزبایی بەزۆری لەجەژنە ئاینیەکان بووە کاتی خەلک بەم بۆنەوە پیرۆزبای لەیەکتری دەکەن،هەروەها شاعیرەکانیش بەژداریان لەم جەژنەپیرۆزە کردووە. ئەوەتا ئەبو خەزەل بن ئەبی خەیر هەولێری[45] بەبۆنەی جەژن پیرۆزبای لەئیبن مستەوفی دەکات ولە (الوافر) دادەلێت:[46]

باعيني طالع عيدت يامن
بطلقه يهتأبل عيد
ولا زالت لك الايام عونا
ماعقة عليَ الرغم الجود

هەروەها نامەی سوپاس گوزاریش هەبووە کەدوا زاراوە یە کەخەلک بۆگوزارشت کردن لەو خزمەتگوزاریەی پێشکەش کراوە لەنێوان یەکتردا ئالوگۆڕیکەن.لەوانە نامەیەکی سوپاسگوزاری لەئەمیتەدین عەلی بن عوسمانی هەولێری بۆوەزیر ئیبن مستەوفی ناردووە تیایدا سوپاسگوزاریدەکات هەروەکولە (مجزؤ الكامل المدخل) داهاتووە:[47]

يا ايها المولى الوزير
وذو الرعاية والغيابة
إن العلا أضلني
بالقول عن طريق الهداية
لألي بمارستانكم
واقوم فيه بالكفايه
اني المحتاح إليه
متى احببت الي الولايه

شتێکی دیکەش هەیە کەپێویست دەکالێی هۆشیاربین بوونی نامەیە ماتەمینی (سەرەخۆشیە) کەلە شیعری برایەتی گەیشتۆتە دەستمان کە حمادین بن محەمەد بوازیجی[48]بۆ ئیبن مستەوفی ناردووەو تیایدا سەرەخۆشی لێدەکات بەبۆنەی کۆچی دوای کردنی براکەی ولە (متقارب) دادەلێت:[49]

تعزونني ام اعزيكم
بمن كان عجوين لي في الجد
اتته المنية مقتالة
فنقص حمن أحب العدد
فأبكت عليه وعم اليكا
فكل حزين علي من فقد
فاصحبت لما اتاني النص
اذبب من الدمع ماقد حجد

الهوامش

١- ديوان٤٤/ ومابعدها
٢- نفه/٣٣٩-٣٤٠
٣- ديوانه ٢٥٧ ومابعدها
٤- تأريخ أربيل٢/٧٨/١/٣٠١/٣٦٣
٥- هو علي بن شحاس بن هبة الله. كتب في ديوان الانشاء باربل رتم استوزر امات محبوساً سنة ٦٠٠هـ (مهجم ابن المضوطي٢/١١٥٩)
٦- انبلوخر: حزب في الرياض ينبت في المياه الراكدة (معجم أسماء البنات ١٥٤)
٧- تأريخ إربل٢/٦٣
٨- هو(رسالة الطيف)في تأليف بهاء الدين بن علي الاربيلي.ت: عبدالله الجبوري دار المجهورية - بغداد ١٩٦٨.
٩- ديوانه/٦٧وينظر: نفسه ٣٥.
١٠- رسالة الطيف٣ ١٠.
١١- فوات الوفيات ١/٣٦٤.
١٢- ديوانه/ ٣٩٠
١٣- نفسه/ ٣٩٠
١٤- أدب الدولي المتنابقة ٥٦٦.
١٥- ديوانه ١٥٣
١٦- ديوانه ١٣٦
١٧- ديوانه ٤٥١
١٨- نفسه ٤٥٥
١٩- ديوانه ٢٥٤
٢٠- دراسات في الشعر في عصر الايوبيين ٦٤
٢١- وفيات الاعيان١/٣١٧
٢٢- ديوانه ٣٦٨
٢٣- ديوانه ٣٣٧
٢٤- ذيل مرآة الزمان ٤/٨٤
٢٥- هو عزالدين الحسن بن محمد بن نجا الاربلي كان بارعاً في العربية والادب وله شعر الهجو(ت ٦٦٧هـ)(فوات الوفيات ٣٦٢/١)
٢٦- عيون التواريخ٢٠/٢٦٩.
٢٧- ديوانه٢٠
٢٨- البداية والنهاية١٣/٢٨٣
٢٩- هو يحيي بن شريف أبو زكريا الحافظ له مؤلفات عديدة فيها (المنهاج) و(رياض الصالحين) والارشاد في علام المحديث (ت٦٧٦هـ) (فوات الوفيات ٤/٢٦٤.
٣٠- ديوانه ٦٠
٣١- وفيات الاعيان٧/٩٣
٣٢- هو الملك عزالدين بن جعفر الغيابوري وكان سمحاً جواداً تولي شخصية واسط والبصرة (ت ٦٥٣هـ)(عيون التواريخ ٢١/٦٥).
٣٣- هو محيي الدين محمد نصيرالدين الطوسي الفليسوف، كان سمحاً في علم الاوائل، وذا حردة واخرة عند هؤلاء، ومون مؤلفاته (مقدمة في المصبنة)(ت٦٧٢هـ)(البداية والنهاية ١٣/٢٦٧)
٣٤- هو أبو القاسم جبريل بن منصة بن مالك الاربيلي شاص لمدل او له طبع سليم في الشعر (ت٥٨٩هـ) باربل (تأريخ إربيل ١/٧٤).
٣٥- قلائد الجبان٣/٦١ ٦٠
٣٦- وفيات الاعيان٧/٩٣
٣٧- قلائد الجبان ١٠/٢٢٤ب
٣٨- فوات الوضيات ٢/ ٥٩
٣٩- وضيات الاعيان٤/١٤٩
٤٠- ديوانه ٣٣٨
٤١- ديوانه ٣٧١
٤٢- نفيه ٣٧٣
٤٣- ديوانه ٣٢٦
٤٤- قلائد الجبان ٩/١٩٥أ
٤٥- نفسه٩/١٩٥أ
٤٦- نفسه١٠/٢٨٢أ.
٤٧- ذيل مرات الزمان ٢/٤٨١
٤٨- هو حمادين محمد بن جساي البوازرنجي في أصحاب عديي بن مسافر تردد كثيراً الى اربيل (ت٥٩٦هـ) (تأريخ إربيل ١/٢٥٣)
٤٩- تأريخ إربيل١/٢٥٣.

الغزل والهجاء

پێشەکی:

سوپاس بۆ خوای گەورە، سڵاو لەگەورەمان محەمەد د.خ لەیارو یاوەرەکانی.

ئەدەب لەناوێنەی کلتوورو زانست و کۆمەڵایەتی و سیاسی نەتەوە ئەژمار دەکرێت، بێگومان هۆکارێکە لەهۆکارەکانی گەشەسەندن و پەرەسەندنیداو، توخمێکە ناکرێ لەتوخمەکانی پێشکەوتنی مرۆیی و شارستانی جیا بکرێتەوە، دۆسێیەکی نمری مێژووییە بەسەرهاتەکان بۆ نەوەکان دەگێڕێتەوە کە باو باپیران پێی وروژاون. لایەنێکی پرشنگدار بەرجەستە دەکات لەو دەرەنجامەی رۆڵەکان وەدەستی دەهێنن لەرێکخستنی قسەکان و پەخشانەکان، لەوەی داوا دەکات لەویژدان و بیردا.

ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵ دەدات تیشک بخاتە سەر بەرهەمە هۆنراوییەکانی عەرەبی لە هەولێرو هەندێ لەلاپەڕەکانی مێژووی ئەدەبی لەماوەیەکی داخراودا لەنێوان سالانی (٥٢٦-٦٣٠ ک) هەلدەداتەوە. شایانی ئاماژە پێکردنە بایەخدان بەلێکۆڵینەوەو کتێبەکان کە لەمێژووی هەولێردا لەبارەکانی سیاسی و بیرۆکەو کۆمەڵایەتی ئەو ماوەیە خراونەتە روو لەوانە (هەولێر لەسەردەمی ئەتابکی) دکتۆر موحسین محەمەد حوسێن و (هەولێر چاوشلی و، ژیانی زانستی لەهەولێر) دکتۆر ئومێد ئیبراهیم.

پاش پشکنین و بەدواداچوونی ئەو لێکۆڵینەوەیە، جگە لەلێکۆڵینەوەی دکتۆر نازم رەشید (هۆنراوە لەهەولێر لەژێر خانەوادەی بەکتیکیەکان) کە لەگۆڤاری (اداب الرافدین) بلاوکراوەتەوە، مانای لێکۆڵینەوەکە هۆنراوەکە لەمیرنشینی هەولێردا ناگەیەنێت، بەڵکو ئەو لێکۆڵینەوەیە برێکی خەوتووەو لەسەر وردی و رودەکاریەکەیەوە ستاوە، جالێرەوە گرینگی و بایەخی لێکۆڵینەوەکە دەست پێدەکات.

دەستپێک

هەردوو سەدەی شەشەم و حەوتەمی کۆچی بەسەرهەڵدانی ژمارەیەک لەشارەکان جیا دەکرێتەوە کەرۆڵی گرینگیان بینیووە لەپێشخستنی رەوتی رۆشنبیری عەرەبیداو، یەکێ لەو شارانە (هەولێرە)[1]. هەولێر لەسەردەمی خانەوادەی بەکتیکی موزەفەردین کەوکەبەری کەگەیاندیە ئەوپەڕی لووتکە گەشەی سەند[2]. زۆری سازگارکردن لەبەر زۆری رووتێکردنی شارەکانە. لەمبارەوە شەرەفەدین کوڕی ئەبی موفەتەح ناسراو بەئیبن مستەوفی و دوا وەزیری هەولێر کەکتێبێکی گەورەی چوار بەرگی داناو ناوی نا بناهة البلد الخامل بمن وردة في الاماثل) وناسراوە بەمێژووی هەولێر، بەلام بەداخەوە ئێمە تەنیا بەرگی دووەمیمان بەدەست گەیشتووە باس لەو سەردەمە دەکات هەولێر لەسەردەمی موزەفەرەدین دا لەمەیدانی رۆشنبیریدا تێپەڕاندو بەیەکێ لەنوێخوازەکان دادەنرێت کەهەڵسا بەدروستکردنی قوتابخانە، وێڕای ئەوە بەچاودێرێکی گەورەی شارەکەش ناسراوە[3].

موزەفەرەدین گەورەترین قوتابخانەی دروستکرد بەناوی (قوتابخانەی موزەفەریە) کە تائێستاش لەگەڵدا بێت منارەکەی هەرماوە. بەخودی خۆی سەرپەرشتی دەکردو زۆرجاریش تیایدا دەمایەوە. ئیبن خەلەکان لەو شارە لەساڵی ٦٠٨ک لەدایک بووە[4]. هەولێر لەو ماوەیە چوار قوتابخانەی گەورەی لێ دامەزراو لەهەمانکاتدا سەرسوڕمانیش نەبن لەو قوتابخانانە ژمارەیەک لەزانایانی زانستە جیا جیاکان تیایدا دەرچوون[5].

کاتێ لێکۆڵینەوە لەسەر ژیانی رۆشنبیری هەولێر ئەنجام دەدەین. سەرسوڕمان دەبین لەو زۆرە شاندانەی روویان لەشارەکە کردووە، زۆرینەی مەزنەدەکانیش وای بۆ دەچن، کەبزاوتی رۆشنبیری و زانستی تیایدا بەقەد ئاستی بزاوتی رۆشنبیری و زانستی بەغدا بووبێ یان لەوی بەسەرووتر بووە، هەڵبەتە ئەو کاردش هانی زانایان و رۆشنبیرانی داوە کەروو لەهەولێر بکەن بەمانەوە تیایدا بۆ ماوەیەکی درێژ، یاخود نیشتەجێ بوون تیایدا بەدرێژایی ژیانیان.

بەر لەوەی خانەوادەی بەکتیکی دەسەڵات و فەرمانڕەوایی هەولێر بگرنە دەست ئەو شارە چالاکی وا بەرزی لەرووی رۆشنبیری بەخۆوە نەبینیبوو. چونکە هیچ گەورە رۆشنبیرێک لەمەیدانی رۆشنبیری دەرنەکەوت تا ئاماژەیان پێبدەین بەر لەوەی ئەو خانەوادەیە دەسەڵاتی ئەو شارە بگرێتە دەست تەنیا ژمارەیەک لەشاعیرانی سەردەمی هەزبانیە کوردەکان نەبێ کەپێش ئەوان فەرمانڕەواییان کردووە[6].

گەر ئاورێکمان لە شاعیران دایەوە سەرنج دەدەین

لایەنێکی کارا بوونە لەبزاوتی بیرۆکەدا. بەرهەمێکی زۆر لەدیوانی شیعرمان بەدەست گەیشتووە کە لەو سەردەمەدا لەدایکبووە وەک دیوانی حیسامەدین ئەلحاجری (ت ٦٣٢ ک) و مەجدەدین نەشابی (ت ٦٥٦ ک) و ئیبن زەهیری هەولێری (ت ٧٦٦ ک)، وێڕای ئەو دەقە شیعریە زۆرانەی لەکتێبەکاندا هاتووە. بەپێی مەزەندەی ئێمە هاندەر بۆ زۆر بوونی ئەو بەرهەمە شیعریانە، کۆمەکیکردنیان و گوێگرتنی بەرپرسان بووە بۆ شاعیران، بەکارهێنانی شیعر بوو، لەنێو تاکەکاندا کە بەشێوەیەکی گشتی ئارەزوویان لێبووە.

سەرنج دەدەین شاعیران هەستیان بەگەورەیی موزەفەرەدین و کارە باشەکانی کردووەو هەڵوێستیان لەسەر وەرگرتووەو لەتێکستەکانیان ئەو چاودێریەیان بەرێز ڕاگرتووە. هەروەک ئەبی مەکارم بن عابد کرمانی (ت ٦١٦ ک) لەتێکستە درێژەکەیدا (الكامل) باسی لێوە دەکات:

باب المليك مظفــــرالدين الذي
ســبق الملوك بجــوده الحــصطاك
المحســن المطعـــام والمقــدام من
اضــحي يسـؤدده عـديم مـيـثـاك
يجــتــاز شــأو المكرمــات ووهة
قــد فــات كل مــجــود فــواك

هەروەها عەبدولحەمید بن موررەبی ئەلمەقدیسی[٨](ت ٦٠٢ ک) باسی دەکات بەوەی لەگەورە پیاوان و ڕێزداری خەڵک بووە کەس نەبووە لەپیاوەتی بەخشینا شان لەشانی بدات هەروەکو[٩] لە (البسيط) دەڵێت:

وانت اكـــرم من طاف الموفــودبه
ومن الى مشرف العلياء المنسوب
ومن له شـــرف مــامــثله شــرف
على قلوب عــبــاد الله مكتــوب

ئەو ستایش و ڕێزگرتنەی لەهاتنی شاندەکان کردووە کەهاتوون بۆ هەولێر، جا دەبێ چۆن بێ لەگەڵ ئەو کەسانەی لەئەستۆیدان. هەروەها بەوە ناسراوە کە لەنێو پاشاکاندا هەولێر لەسەردەمی ئەودا بنکەیەکی ڕۆشنبیری و ئەدەبی گرینگ بووە، مەبەست لەوە قوتابییەکی زۆر لەڕۆژهەلات و ڕۆژئاوا ڕوویان تێکردووە[١٠].

(مەبەستەکانی شیعر)

شتێکی بەڵگە نەویستە بابەتە شیعریە لاساییەکە ڕەوەکان بەشێکی بەرفراوانی لەدیوانەکان گرتۆتە خۆ. جا لەلێکۆڵینەوەی شاعیرانی هەولێر تیشک دەخەینە سەر شاعیرە بەناوبانگەکان کەخاوەنی دیوانن، چونکە (بێگومان- نوێنەری) ژیانی شیعرن لەو میرنشینەدا، وێڕای شاعیرانی دیکە کەهێشتا شیعرەکانیان کۆنەکراوەتەوەو لێکۆڵینەوەیان لەسەر نەکراوە. لەگەڵ ئەوەش هەوڵێکی زۆرمان داوە بۆ کۆکردنەوەیان.

لە لێکۆڵینەوەی مەبەستە شیعریەکان (غەزەل و جۆرەکانی بەگۆڕانی و بەنێر بەمێ خستومانەتە سەرەتاوە بەهۆی پەرەسەندنی شیعر لەسەر زاری شاعیران و نووسەران و زانایانەوە. پاشان بابەتەکانی دیکە بەپێی کەمی و زۆری گەلاڵەمان کردووە. بینیمان لەبۆنەی ئەوەراجدا هونەری مەتەڵ هەیە. بۆیە لەهەندێک شتدا جیاوازیمان پەیدا بوو لەگەڵ ژمارەیەک ئەو لێکۆڵەرەوانەی کە بەهونەرێکی سەربەخۆیان دانا[١١].

لە پەراوێزدا بەکورتی باس لەشاعیرەکان کراوە لەگەڵ هەردوو سەرچاوەیی کۆنی وەرگێڕراو جگە لەژمارەیەک لەشاعیرە نادیارەکان نەبێت کەدانەری هەریەک لەو دوو کتێبەیان (تاريخ اربيل) و (قلائد الجمان) لەوەرگێڕانەکانیان دا تاک کردۆتەوە.

غەزەل

لە هەولێر شاعیرانی تێکستە غەزەلیەکان و کۆپلەکان تاکن. زۆرینەیان باسی ڕووخساری دەرەوەی ئافرەت دەکەن وەک چاوی گەورە کە لەتیر دەکا[١٢] یان بەقەدو بالایدا کەوەک گەلای ئەلبان دەنوشتێتەوە[١٣] کولمە سوورەکانی کە لەخوێنی ئاشقان دەکەن، ئەو دەمەی لاڤەبولە کەوەک شەرابە[١٤].

بەپێی مەزەندەی ئێمە زۆرینەی بەرهەمی شاعیران لە غەزەل بێبەش نەبووە، بەلام لەگەڵ ئاشکرابوونی ڕێڕەوەکان دەبینین زۆرینەی غەزەلەکانی نشابی لەپێشەکی تێکستەکەیدا لەستایش هاتووە، بەلام حاجری زۆرینەی غەزەلەکانی لەتێکست و کۆپلە سەربەخۆکانیدا هاتووە. غەزەلەکانی ئیبن زەهیریش تێکەڵ بەشیعرە خەمریەکانی بووە. بەلام غەزەلی زۆرینەی شاعیرانی تر لەکۆپلە سەربەخۆکان دا هاتووە.

کاتێ بەئارامگای شیعری غەزەل گوزەر دەکەین

گوێبیستی غەزەلی گۆرانی دەبێن و بەشیرینی و شەو بەمۆسیقا بەچێژەکەی خۆیشمان پێدە بەخشێ، کەبرێتییە لەچەند دێرێک و بۆ گۆرانی رێکدەخرێت کە لەسوننەتی پێشینەی نەهاتووە لەهەڵوەستەکردن لەسەر ژووان و گریان دا.

ئەم جۆرە غەزەلە وەزیر ئیبن مستەوفی و ئەحمەد کوڕی بارام هەولێری[١٥] لەدوا مەنزڵگا لەموسڵ و، شەوێ لەشەوانی خۆشیدا، کەسەدەقەی کوڕی محەمەد هەولێری چەند دێرێک لەشیعرەکانی بەگۆرانی دەڵێت دەگوزاێتەوە هەروەک لە (المجتث)دا دەڵێت:

اذا تمنع صبري　　وحان بالهجري صبري
ناديت والليل داج　　وقد خلوت بفكري
يارب هب لي منه　　وحال يوم بعمري

سەدەقە زێتری هاوێشتە سەری و گوتی:

لا اجتني ورد خد　　زاه علي كل زهر
واجتلي غصن بان　　يميس من تحت بدر
ان صح لي ذاك منه　　يوما وخيت بنذي

پرسیاریان لەئیبن مستەوفی کرد تەواوی بکات وتی:

عجنت من صبح وجه يلوح من ليل شعر
فالشمس تلعب مابيب ننا بدرا وبدر

ئەحمەدی کوڕی بارام هەولێری گوتی:

اقول من فرط وجدي　　به وقله صبري
يامن تملك رقي　　ارحم -فديتك- ضري

ئیبن مستەوفی دەڵێت:

عذار خديك منه　　يقوم للناس غذري
وفيك طاب جنوني　　ولذلي هتك ستري

هەروەها هەواڵی دیکە دەربارەی غەزەلی گۆرانی لەهەولێر لەبەردەستماندا هەیە کەباو بووە. ئیبن خەلەکان بەشێکمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێت: لەشەوانەیەکی گۆرانیدا دوو کەس گیانیان لەدەست دا بەهۆی هۆنینەوەو کارلێکردنی ئەو بەشە[١٧]، کەئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کۆمەڵگەی هەولێر چێژی لەئەدەب وەرگرتووەو حەزو ئارەزووی گۆرانی هەبووەو چێژو خۆشی لە بیستنی وەرگرتووە. سەرەڕای ئەوەی ئەو کۆمەڵگایە لەسەردەمی موزەفەرەدین دا زۆر پارێزراوو پابەند بووە بەپرێنسیپەکانی ئاینی پیرۆزی ئیسلام.

لە هێنانەوەی غەزەلی ناسراو لەو میرنشینە غەزەلی بەرجەستە بووە کەکۆمەڵگەی عەرەبی و ئیسلامی هەر لەزووەوە ناسیوویانە[١٨] لەدەستپێکی ئەو شاعیرە عەرەبانە کەگێرۆدەی ئەو جۆرە غەزەلە بوون ئەبو نەواس و حوسێن بن زەمان کەناسراوە بە (الخليع) و، والیەی کوری حەبابی کوفی، کە لەدوا سەدەکانی تەمەنی دەوڵەتی بەعاسیدا[١٩] ژیاوە.

ئەو جۆرە غەزەلە لەپشت بەئاکاری هەستی جوانی ئافرەت و خودی جوانییەکەی دەبەستێت. حاجری بەپێشەنگی شێوازی ئەو جۆرە غەزەلە لەهەولێر دادەنرێت. ئەو شاعیرە ئاکاری جوانی روخساری حەبیبە و نەرمونیانییەکەی باس دەکات و عیشق و سۆزی بۆ هەڵدەستێ هەروەک لە (المواف)دا دەڵێت:

هوي لولا لواحظ ام عمرو
لصادفنا مصادفة القضاء
رقيقة صفحة الخدين اشهي
من الماء الزلال علي الظماء
وقالو في مراشفها شفاء
فوا شوق المريض الي الشفاء

حاجری لەغەزەلەکەیدا پشت بەیادی شەوانەی بێ هودەو یاری و یادی ژووانەکەی دەبەستێت، هەندێ جاریش لەغەزەلە بەرجەستەکەی نزیک دەبێتەوە لەئەدەبێکی رووت هەروەک لە (السريع)دا دەڵێت:

وكلما ناولتني قبلة　　اشرق وجه الزمن القبل
وانت بالعزب الي جانبي　　احسن من حسناء تحت الحلي

لەبارەی مانا و ناواخنەوە، غەزەلی بەتورکەکان کردووە سەرەڕای ئەوەی غەزەلی بەکوردەکان کردووە بەتایبەت بەخودی چاوی تورکەکان[٢٢]. یەکێکە لەبابەتە شیعرە تازەکانی ئەو میرنشینە. لەوانە ئیبن زەهیر دڵی لەسەر پۆلە ئاگرێک بووە بەهۆی کەوتنە داوی تورکەکان[٢٣] لەرێی پەنجەردیەکەوە دێتە دووان و لە (الطويل)دا دەڵێت:

عزير في الاتراك زنجي خاله
كقلبي مقيم من هواه علي جمر
أزور سخطا وتلفت راضيا
امات وأحيا بالمقطوب وبالبشر

ئەشایی سەربردەیەکی لیلیکی هەیە لەگەڵ خۆشەویستە تورکەکەی و گفتوگۆ لەنێوانیان دا بووە پاش ئەوەی رازی بووە. لە (الطويل)دا دەڵێت:

یقـول وقـد قـبلتـه ورشـفـتـه
اراك ابحث الخمر والخمر وفي فمي
فقلت طبخت الخمر جني لثميته
بانفاسي وجدي فهو غير محرم
ولما راي بالمرئي هتكي ورام ان
ويكتم منه بهـجـه لم تكتم
تشبـة بالاعـراب عند التـثـامـه
بعـار فـيـه ياطيب لثم المكثم

دیاردەیەکی دیکەش لەو هونەرە هەیە کە شاعیـرانی هەولێر زۆری راناوەکانیان بۆ نێر گەڕاندۆتەوە. لەم بارەوە هەندێ لە لێکۆڵەرەوەکـان وای دەبینن (کـە ئەم بەڵگانە دەلالەت لەسـەر ئەوە دەکـەن زۆرینەیان مـەبەست لەوە نێرینەی راستەقینە بووە[٢٥]. هەندێکی تر دەڵێن (زۆرینەی شـاعـیـران راناوی نێـریان بەکـارهێناوە لەکـاتێکدا شیعرەکانیان ئاراستەی یارەکانیان کردووە نەک نێرەکان[٢٦] ئێمە لای خۆمان وای دەبینین کە بەشێکی ئەو شیعرانە گوزارشت لەهەڵقولاوی کۆمەڵایەتی شاعیر دەکات. چونکە سەلمێنراوە کەهەندێ لەشاعیرەکان ئەزموونی هەڵکەوتی خـۆیان هۆنیـوەتـەوە، یان ئەوەتا لەژێر ورووژاندنی هەڵکەوتێکدا بوون. کەئەمەش لەمیرنشینی هەولێر دوور ناخرێتـەوەو بۆ کـەسـیش نییـە رەتیبکاتەوە. چونکە شـاعیرێکی هەولێری هەیە کەسێک تۆمەتبار دەکـات بەناوی ئیبن ئەبی زەهران و هاوکـات داوا لەخەڵک دەکـات بێنە لای[٢٧] و لە (المتقارب)دا دەڵێت:

وقال السلام علي من زني	**ولاط وقاد لاخوانه**
فردوا جميعا عليه السلام	**وكل يترجم عن شأنه**
وقال يجوز التداوي به	**وكل عليك باشجانه**

لەداواکارانی ئەو جۆرە شیعرە غەزەلیە لەکۆمـەڵگەی هەولێـر زۆری گـەنج و لاوە ئەفـرەنگیـەکـان بوونە کـە خانەوادەکەیان لەگەڵ سوپای هەولێر بوو بەسەرکردایەتی موزەفـەرەدین لەمـاوەی جـەنگە بەردەوامیـەکـەی کـە شـان بەشـانی سـەلاحـەدینی ئەیوبی دەجـەنگا لەوڵاتی شـامـدا. (ئەوانە بەهۆی پەیوەندیکردنیـان بەسـوپاوە نزیکبـوون لەخـەڵک هەتا لەمـیـرو دەسـەڵاتدارانیش، تەنانەت بگرە لەفـوقەهاو زاناکـانیش بەبێ تێروانین لەمەسـەلەی ئایین و مـەزەبەکـەیان، ئەو گـەنجـانـە بوون بەپیـاوی گـەورە لەدانیشتنەکانیـان، بەخەوش و عەیب وەرنەگیرا کە لەوانە یەکـێک یان دووان تایبەت بەخۆیان بکەن و یاوەریان بێت لەمـانەوە بۆ یارمـەتیـدانی خـواردن و دەست نوێژهەڵگرتن دا)[٢٨]. سەرەڕای ئەوە بەهۆی جەنگی خاچ پەرستەکانەوە کەهێشتا ئاگرەی کەپ بەبوو بوو پیاوانی جەنگ رقیـان لەهاوسـەرگیـری دەبۆوە، چونکە ئەو جـەنگە نەیدەهێـشت سـەقـامگیـربن و بتـوانن خـێـزان پێکەوە بنێن، زۆرینەی نووسـەرەکـان ئەو نەریتـەیان بەرپەرچ دایەوە لەوانە ئیبن قەیمی جۆزی لە کتێبـەکەیدا (اغاثة اللهفان في مصايد الشيطان)[٢٩] جـاڕدانی جـەنگیـدا لەسـەر گـەنج و لاوە ئاشقەکان. هەروەها میری هەولێر بەتووندی سەرزەنشتی ئەو نەریتـەی کـردو لەگـەڵیـان جـەنگا بەزینداندنیکردنی زۆرینەیان[٣٠].

جێی سەرسوڕمان نییە زۆرینەی ئەوانەی باسمانکردن کـەهۆنراوەی غـەزەلیـان هەیە لەسـەر نێـر لەزانایانی و میرنشین و گەورەکانیان دا، لەوانە وەزیر ئیبن مستەوفییە کە هەواداری زوڵف و کـوڵمی غـولامـەکـەی بوو، جـارێ بەخۆشەویسـتی جارێ بەمـاچ، پاشان حەزەکـانی تێکەڵ ناخی دەکـات کـاتێ لەباوەشی دەگـرێت هەروەکـو لە (الکامل)دا گوتوویەتی:

علقت يدي بعذارة ونجده	**هذا اقبلة وذا اجنيه**
لولم تخالط زخرتي انفاسه	**كانت تنم بنا واشيه**

حسد المصباح والليل- لماخضمنا غيضا ففرق بيننا داعية

هەروەها لە غـەزەلی زانایان گـوتەی ئیبن خـەلەکـانە کـەتامـەزرۆی بینینی کـارکـەرە بەژن و باڵا بەرزەکەی بووە کەدوا رۆژی بۆ هێناوە هەروەک[٣٢] لە (مجزء الخفيف)دا گوتوویەتی:

أنا والله هالك	**ايس من سلامتي**
اواري القامة التي	**قد اقامت قيامتي**

سـەرنج دەدەین دیاردەی غـەزەلی نێـر لەداهێنانی زانایانی هەولێر نەبووە بەڵکو لەپێش ئەو ماوەیەی ئەواندا هەبووە کەپێشتر باسکرا.

گەر ئاوڕێک لەشیعری هەولێریەکان بدەینەوە شیعری جنێوو بێ هودە کەمبووە لەزۆرینەی جارەکان دا غەزەل بەنێر

هۆکارەکەش بۆ ئەوە دەگەرێتەوە باری کۆمەلایەتی و ئابووری لەمیرنشینەکەدا سەقامگیر بووە، ئەمەش وای لەشاعیران کردووە لەئاراستە هونەریەکەیان لا نەدەن، لەستووری رەفتارو چێژوو گرتنیشدا لانەدەن.

"ستایش"

ستایش لەمیرنشینی هەولێر لەشاعیرە بەناوبانگەکانی وەک نشابی و حاجری و ئیبن زەهیرو عیزی هەولێری و بەحرانی و... هی تر کەم تەرحەم نەبوونە، بەلکو لەئەدەبیاتی میرنشین دا ستایش لەشیعردا وەزیرو[33] میرو[34] زانایان هۆنیویانەتەوە.

وادیارە ئیبن خەلەکان توانایەکی باشی هەبووە لەهۆنینەوەی شیعردا کەیەکێکە لەگەورە زانایانی هەولێر، لەو کۆیلەیەدا لەستایشی شا کامل ناسردین[35]دا باس لەبەخشین و ریزی دەکات کە لەسەر شایەکانی پێش خۆیدا هەبوودو لە[36] (الطویل)دا دەلێت:

الیك ابن ایوب سمت بي همة
هداها ضیاء في جبینك ظاهر
وما اثبت الاخبار في الجود كلها
لدي الناس الا جودك متواتر
ولولاك ماكنا نحقق انه
یفوق الملوك الاولین الاواخر

ستایشێکی تری لەشاری هەولێر هۆنیوەتەوە کەباس لەخێرو بێری ئیبن موتعەی بن مالیکی هەولێری دەکات کەهەمیشە بانگەشەی خێرو خۆشی دەکات لە(37) (الكامل)دا دەلێت:

یاربع اربل انت نعم الدار
دم عامرا تخي بك الأعمار

هەروەها ئیبن حەداد (ت ٦٢٦ک)[38] باس لەبینای جیهانیەکەی و ژیانی رۆلەکانی و رەفتارە باشەکەی دەکات لە[39] (البسیط)دا دەلێت:

حضیت اربل من دار ومن وطن
ولا تعداك صوب المعارض المعتن
وطاب منك نسیم الریع في السحر
الأعلي لأنك مأواي الالف والسكن

بەلام سەبارەت بەمانا شاعیرانی میرنشینی هەولێر بەشاعیرانی سەردەمیشەوە، هەمان واتای کۆنیان بەشێوەیەکی بەردەوام گوتووتەوەو دووبارە کردۆتەوە. ئەوەتا ئەبو رەبیع هەولێری[40] ستایشی وەزیر ئیبن مستەوفی دەکات بەئازایەتی و هاتنە پێشەوەیی و دلێری و بەخشینەکەی هەلدەلێت، کەماناکەی لاساییەکەرەوەیەکی دووبارەن و لە (الطویل)دا دەلێت:

جواد جري في حلیة السیف والندي
وفاخت علي كل الأنام مواهبه
هو الغیث بروي كل صاد علي الثري
هو البحر حدث ما أوتك عجائبه

هەمدیس سەرنج دەدەین شاعیر ئیبن هیبتوللا کفرعزی هەولێری[42] بەدەستەواژەی تەری لاساییکەرەوە ستایش بەپیاهەلدەرەکەی دەکاو بەخۆری دەشوبهێنێت کەتاریکایی لادەبات و بەمانگی یەکشەوەی زەوی دادەنێ و بەدەریای جودی دووبارە دەشوبهێنێ هەروەک:[43] لە (الطویل)دا دەلێت:

اضا مت بك الأیام بعد ظلامها
وعاد سرور الخلق بعد ذهابه
فانت هلال الارض یاخیر مالك
وبحر ندي طام بغیض عبابه

هەلبەتە بەشێکی باش دەزانرێ لەو بوارەدا تیشک بخەینە سەر هەندێ لەکەموکوڕیەکانی ستایش لای شاعیرانی هەولێردا. گرینگەکەیان هەندێ لەشاعیران زۆریان کردووە لەقولانەوەی پێدا هەلگوتراوەکانیان بەو ئاستەی خوێنەر وامەزەندە دەبات کەئەو شاعیرانە لەو پێداهەلگوتنە شەرەفمەندایەتی خۆیان و نەفس بەرزییان لەدەست داوە وەک ئەبو محەمەد هەولێری بەتەوازعەوە بەوەزیر ئیبن مستەوفی دەلێت و خۆی بە بەندەیەکی بچووکی ئەو دادەنێت داوای کۆمەکی لێدەکات و لە[45] (الحفیف)دا هاتووە:

عبدك الاصفر المحب ینادیك
وقد هزه الحیاء ارتیاعا
وهو یرجو منك إلاحالة با
اطول من حد في البریة بالما

پاشماوەی کەموکوڕیەکانی دیکە توێژەر لەشیعری هەولێریەکان دا سەرنج دەدات بەوەی کە لەئاکاری پێداهەڵگوتراوەکانیان زێدەڕۆییەکی زۆریان کردووە. نەشابی یەکێکە لەو گەورە شاعیرانەی لەو بوارەدا ئەو زێدەڕۆییەی کردووە، بەتایبەت کاتێ وتارەکانی لەئاراستەی سیاسی نزیک بوونەتەوە، ئەمەو لەستایشی خەلیفە موستەنسیر بیللای عەباسیەکان[٤٦] لە (الرجز)دا دەڵێت:

وارث ســـر الوجـــر ارث ظاهرا
بحـقـــه من ذلك الشـــر اغــفي

شاعیر لەوتارەکانیدا گوزەر دەکات و تاوای لێدێت مەزندەکانی دوور ئەکەونەوەو خەلیفە بەمیراتگری ئایین و، باوەڕو، مەککەو حەج و حەلال و حەرام دادەنێت هەروەک لە (الکامل)[٤٧] دا دەڵێت:

والركن ولبـيت العـتـيق وقلة
والحج والاحــلال والاحــرامــا

لەوەش زێدەڕۆیی دەکات تا بەمەقامی پێغەمبەر د.خ دادەنێت هەروەک لە (الکامل)[٤٨]دا دەڵێت:

وعليكم نزل الكتــاب وفــضلت
آياته لجـفـوقكم وحـقـيـقـهـا

تەنانەت بگرە شاعیر لەو سنوورەش ناوەستێ و بەڵکو لەگەڵ پێشەوای پێغەمبەران دەیهێنێ و کتێبەکانی ئاسمانی بەسەریدا دەخوێنێتەوە هەروەکو لە (الخفیف)[٤٩]دا هاتووەو دەڵێت:

وعليـه تتلي الا ناجـيل والثـوارة
فــيــهـــا صــحــائف والزبور

بێگومان ئەو پێدا هەڵگوتنەی خەلیفە شتێکی زۆر لەئەندێشە لەخۆ دەگرێت و مەزندەی شاعیر زێدەڕۆییەکی یەکجار زۆری کردووە لەپێناو رازیکردنی پێداهەڵگوتەکەی و لەپێناو پاداشتێکدا.

هەر چۆنێ بێت، هەندێ لەلێکۆڵەرەوەکان وای دەبینن ئەو خەلیفەو میرانەی خۆشحاڵ بوونە بەو پێداهەڵگوتنە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی (دەسەڵاتداریەکەیان لاواز بووەو لەسەر کۆمەڵێ درۆزن تێپەڕی نەکردووە کە لەکاتی تەماحگیرییاندا بەشان و باڵیاندا هەڵگوتوون)[٥٠].

جنێو

زۆرینەی شیعری جنێو لەچەند دێڕێکی سەربەخۆ کورت کراونەتەوە کە برینەکان ساڕێژ ناکات. چونکە زۆری مەزەندەکان لێرەدا ئاماژە دەرن بەوەی کە لەو میرنشینە کاریگەری هەبووە لەسەر کەمبوونی ئەو هونەرە. لەوانە کاریگەری سیاسی. چونکە میر موزەفەرەدین ماوەی نەئەدا جنێو بدرێ و قسە بهاوێشترێ لەبەر پابەند بوونیان بەبەها پیرۆزەکانی ئایینی ئیسلام. هەروەها لەوانە باری سروشتی ژیانی کۆمەڵایەتی لەهەولێر. هەمدیس لەبیر ناکرێ کەمێژوو نووسانی ئەدەب شیعری سوودمەندو باشیان بۆ گواستینەتەوە.

ئەو کارەی کە هۆشیاری لای هەولێرییەکان ئەورووژێنێ زۆری جنێوەکانیان لەسەر دەستەیەکی دیاریکراو بووە لە کۆمەڵگەی هەولێردا، کەئەویش چینی کاربەدەستانی دەوڵەت بوونە. دەشێ نشابی بەپێشەنگی جنێو دەرەکان لەو میرنشینە دابنێن و جنێوەکەی بەخودیەکی خودی جیا دەکرێتەوە کەزۆری ئاراستەکانی رەخنەی سیاسی و کۆمەڵایەتی بوونە. لەجوانی رەخنە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکانی پێشبینی رووخانی بەغدای کردووەو رەوشە پەشۆکاوەکانی ولاتی ئاشکرا کردووەو باس لەرەفتاری لادراوی پیاوەکان کردووە. رەخنەی لەوەزیری بەغداو دەرگەوان و چاودێری دیوان و شێخی ئیسلام سەدرەدین گرتووەو گوتوویەتی[٥١]:

امــا الوزير مــشــغــول بخــبــره
والعـــارضـــان تســـاج وســـداد
وحـاجب البـاب طورا شـارب ثـمك
وثـارة هـو جـنـكـي وعـــــــواد
ومـشرق الدست مـغري باللواط له
في كل ناحـــيـــة علق وقـــواد
وشـيـخ الاســلام صـدر بدين همتـه
مـــقــصـــورة لحطام المال يصطاد

لەو چەند دێڕەدا نشابی وێنە زیندوو ڕاستەقینەکەی گواستۆتەوە کە لەژیانی سیاسی لەدەوڵەتی عەباسیەکان پێی گەیشتووە. جا گەر ئەوە حاڵی گەورە بەرپرسانی دەوڵەت بووبێ، دەبێ حاڵی تەواوی گەل چۆن بووبێ لەو

ماوەیە لەتەمەنی دەوڵەتی عەباسیدا؟

مشابی گاڵتەی بەکاربەدەستانی میرنشینی هەولێر کردووەو بەرپرسیاریتی خراپی هەڵسوڕاندنی ئیدارەی خستۆتە ئەستری ئەوانەوەو لەجنێودانێکدا بەخوویەکی گاڵتەجاری باس لەوەزیری تازە دامەزراو دەکا هەروەکو لە (المتقارب)دا دەڵێت[52]:

فرحنا وقلنا تولي الوزير   وافلح ديواننا بالوزاره
فما زادنا غير جاويشه   وفي كتبنا كتبت بالاشاره

لەجنێوی نەشابی کەکردوویەتیە سەر کاربەدەستان و وێنەکانیان سەرنج دەدەین کەشیاو نەبوونە بۆ ئەو پۆستەی وەریانگرتووە. هەندێ جار هەمووەکەی لەسەر کەمتەرخەمی ئەوان بووەو عەریب و کەموکورتیەکەیان دەردەخات. هەروەها جنێوی بەداواکاری تایبەت ئەبو حەسەن سەرپەرشتیاری دیوان کردووە پاش ئەوەی دامەزرا لەشوێن یەعقوب بن ئیسماعیل نەسرانی کە بەندکرابوو[53]. هەروەکو لە (الطويل)دا دەڵێت:

فرضنا بيعقوب اللعين وحبسه
وقلنا أتانا مايطيب به القلب
ولما ولي المختص فالكل واحد
اذا مامعني كلب أتنا بعده كلب

شاعیر ئەبو عەمر ساحی[54] سەرسامان دەکات بەتێکستێکی درێژی جوان کەهەجوی سەرۆکەکانی هەولێر دەکات لەخاوەن دیوان و پێشینەکانیان. شەرەفیان دەشکێنێ و باسیان دەکات تاوای لێدێ لەسەر هەموو زمانێک ناویان دەهێندرێ، هەروەکو لەدەستپێکی تێکستەکەیدا لە (السريع)دا دەڵێت:

يارؤساء الناس من اربيل
ماالحزب الحر بناديكم
حرأم من جاكم سائلا
واجنية المسعي لراجيكم

کۆکردنەوە لەنێوان جنێوو توانج تێگرتن لەشیعری وتاربێژی هەولێر قازی جەعفەر بن هیبەتوڵڵا هەولێری هاتووە، کەرۆژێ لەرۆژان دەچێتە لای کاربەدەستێکی میرنشین و وانەی ئەدەب و نەحوی پێدەڵێت هیچ بایەخی پێنادا، ئەویش بەخەمەوە دادەنیشێ و پاشان بەئاماژەوە پێی دەڵێت[56]:

هذا مقامي لديك يا من
اقام دهرا وراتر بابي
اقصي أمانيه قرب اذن
في دولة الحسن والشباب
ان كنت انسبت ذاك فانظر
من فرد باب من الكتاب

کاتێ میر موزەفەرەدین گوێبیستی ئەو هەواڵە دەبێت فرمان دەدا بەلابردنی ئەو کاربەدەستە[57]. و هەڵسا بەچاکسازیکردنی هەندێ لەپایەکان لەپەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەنێوان تاکەکاندا.

هەروەها سەرنج دەدەین ژمارەیەک لەشاعیران جنێوەکانیان ئاراستەی خاوەن پیشەکان کردووە لەهەولێر، لەوانە دکتۆرەکان وەسفیان دەکات کەنەفامن لەپیشەکانیان دا. لەمبارەوە حوسام حاجری جنێو بەدکتۆر ئیبن شەمعون دەدا کە لە (السريع)دا دەڵێت:

- أفتي ابن شمعون جميع الموري
فليت لو بعد منا طبه
لست اطبل الشرح في وصفه
لو عالج الحضر القضي نحبه

هەمان شاعیر وێنەیەکی گاڵتەجاری ئیبن شێخی هەولێر دەکێشێ و لەوێنەکەدا نوشتەو ئەفسوناوی دیارکردووە وەک پێناوێک بۆ پێکەناندنی خەڵک. لێرە دەبینین شاعیر رۆڵێکی رەخنەگرانەی کۆمەڵایەتی دەگێڕێ لەبەر باری خراپی کۆمەڵگاکەی هەروەکو لە (الطويل)دا دەڵێت:

فتي الشيخ لا ينفك عن ظهر بغلة
لنقل حديث ماسواه له رادي
بريك ابتهاجا في اللقاء نتطنه
ودادا وفعل المعذر في قلبه ثاوي
يلفق في الناس المساوي بخطه
رقاعا فلا ينضك صبا بها غاوي

هەروەها هەندێ جار جنێوەکەیان شیعری سەلەفیشی لەخۆ گرتووە هەروەک حاجری لە (الوافر)دا دەڵێت:

زبالــة لالـشـــــــــر انـت ممـن
يرجـيـــه الصـــديق ولا لخـــيـــر
لقـد صـدق الذي قـد قـال قـدمـا
(فـــفـض الطرق إنك من غـــيـــر)

لەمـیـانەی ئەو نموونە شـیـعـریانەی لەپێـشـەوە هاتن وادەردەكەوێت شـاعـیـران بە بەكـارهێـنـانی شێـوازی سـاناو زمـــانـێكی پاراوو، دوور لەوشـــەی نابەجێ، پەنایان بۆ جنێـوەكانیـان بردووە بەچەند دێرێكی كەمی چڕو پڕ دەریان بڕیوە بەمەبەستی سانا بەكارهێنانی. سەبارەت بەكۆشكی جنێو ئیبن ڕەشیق دەڵێت:

(سـەرجـەم شـاعـیـران وای دەبینن كـە كـۆشكی جنێـو بڕبڕەیە)[61].

پەراوێزەكان:

١-دائرة المعارف الاسلامية، مادة إربل ١/ ٥٧٠.
٢-ينظر: آل بكتكيني إمارة إربل في عهدهم (مجلة) ١٣٩.
٣-ينظر: الفنون الاسلامية، ٣/١٠٥٩.
٤-أربيل في العهد الأتابكي/ ٢٥٠.
٥-طبقات الشافعية للأمنوي، ١/٤٩٦.
٦-ينظر: وفيات الأعيان، ٥/٢٦٤.
٧-هو أبو المكارم محمد بن عابد بن محمد الكرماني الصوفي الزرندي، ورد إربل غير مرة وله النظم والنشر والترسل (ت ٦١٦ ه) (تأريخ إربل)، ١/١٨٨.
٨-هو أبو محمد عبد الحميد بن مريي بن ماضي المقدسي، مدح مظفر الدين بشهره (ت ٦٢٠ ه) (تأريخ إربل ١/ ٣١٥).
٩-تاريخ إربل، ١/٤٥٩.
١٠-نظرة عابرة في شمال العراق ٥٨٧.
١١-الشعر العراقي في القرن الخامس الهجري ١٥٤، والشعر العراقي في القرن السادس الهجري، ٨٥.
١٢-ديوان الحاجري، ٢٥٩.
١٣-نفسه/ ٢٦٢.
١٤-ديوان النشابي، ٣٣١ و ديوان ابن الظهير/ ٤٧.
١٥- هو احمد بهرام، أبو العباس الاربلي، نيشيء في الشعر تأدبا، بارع في الغزل (ت ٦١٨ ه). (قلائد الجمان ١/ ١٢٤).
١٦- هو صدقة بن محمد بن القاسم، أبو البر الأربلي، جيد المعرفة بالقاء والأصوات و له شعر جيد (قلائد الجمان ٣/١٠٣).
١٧-ينظر: وفيات الأعيان ١/٣١٧.
١٨-ينظر: الأدب في ظل بني بويه ٢٦٦.
١٩-العصر العباسي الأول ٧٣.
٢٠-ديوانه/ ١٣٦.
٢١-نفسه/ ٣١٧.
٢٢-دراسات في الشعر في عصر الأيوبيين ١٣٩.
٢٣-ديوانه/ ٤٧٠.
٢٤-ديوانه/ ٣٣٤.
٢٥-الشعر في إربل (مجلة) ٣٩٧.
٢٦-الشعر العربي بين الجمود والتطور ٢/١٣٢.
٢٧-هو الحسن بن محمد بن احمد، الفيلوف عزالدين الضديد، كان بارعا في العربية والأدب كان قدرا، شعره جنيث الهجو (ت ٦٦٠ ه) (فوات الوفيات ١/٣٦٢).
٢٨-الأدب في العصر الأيوبي/ ٣٨.
٢٩-الشعر في إربل (مجلة) ٣٩٨.
٣٠-نفسه/ ٣٩٨.
٣١-وفيات الأعيان ٤/١٤٩.
٣٢-المصدر نفسه ٤/١٤٩.
٣٣-قلائد الجمان ١/ ١٢٥ ب.
٣٤-نفسه ٧/٩٥ أ.
٣٥-هو أبو المعالي محمد ابن الملك العادل، وكان سلطان عظيم القدر، جميل الذكر محبا للعلماء (ت ٦٣٥ هـ). (وفيات الأعيان ٥/٧٩).
٣٦-وفيات الأعيان ٧/٩٢.
٣٧-تأريخ إربل ١/٧٤.
٣٨-هو أبو عبدالله محمد بن أبي المني المنصور الواعظ الموصلي (تأريخ إربل ١/٤٥٩).
٣٩-تأريخ إربل ١/٤٥٩.
٤٠-هو أبو الربيع شرف الدين الإربلي، كان أديبا لطيفا في مختلف الأغراض الشعرية (ت ٦٨٦ ه) (ذيل مرآة الزمان ٤/ ٣٢١).
٤١-قلائد الجمان ٣/٥١.
٤٢-هو جعفر بن محمد بن هبةالله الكفر عزي الإربلي، عالم في علوم الفقه، وكان يقول الشعر، تولي القضاء بأربل (ت ٦٠٤ هـ). (قلائد الجمان ١/٨٨ أ).
٤٣-قلائد الجمان ١/٨٨ أ.
٤٤-هو صالح بن مكارم، أبو محمد الإربلي، كان فاديا في سوق البز بمدينة إربل له طبع في عمل الشعر حسن (قلائد الجمان ٣/١٠٣).
٤٥- قلائد الجمان ٣/١٠٤.
٤٦-ديوانه/ ٢٣٩.
٤٧-نفسه/ ٢٠٠.
٤٨-نفسه/ ١٣٥.
٤٩-نفسه/ ١٨٩.
٥٠-الشعر العراقي في القرن السادس الهجري/ ١٠٤.
٥١-ديوانه/ ٣٠٨.

٥٢-ديوانه/ ٣٠٤.
٥٣-ديوانه/ ٣٠٢.
٥٤-هو أبن علي بن أحمد بن سالم، نسبه يعود إلى عمل الرصاص. كان ينقش الدنانير في دار الضرب المظفرالدين، أبرز اغراض شعره المدح والهجاء (ت ٦٣٢ ه). قلائد الجمان ٣٨/٤ ب.
٥٥-قلائد الجمان ٣٨/٤ب.
٥٦-الفصون الياتنة/ ٧٩.
٥٧-عيون لتواريخ/ ٤٠٤/٢١.
٥٨-ديوانه/ ٤٢٠.
٥٩-ديوانه/ ٤٢٧.
٦٠-ديوانه/ ٤٢١.
٦١-العمدة ٧٢/٢ أ.

سەرچاوەكان:

١-الأدب في العصر الأيوبي: د. محمد زغلول سلام. دار المعارف. القاهرة ١٩٦٨.
٢-الأدب في ظل بني بويه: محمود غناوي الزهيري- مطبعة الأمانة- مصر ١٩٤٩.
٣-اربيل في العهد الأتابكي: د.محسن محمد حسين. مطر أسعد بغداد ١٩٧٦.
٤-تأريخ إربل: شرف الدين ابي البركات المبارك ابن المستوفي، ترجمة: سامي الصفار مطبعة: المركز العربي للطباعة، بيروت وزارة الثقافة- بغداد، ١٩٨٠.
٥-ديوان ابن الظهير الإربلي: محمد بن أحمد بن عرم، ترجمة: د.ناظم رشيد، مطبعة دار الكتب الموصل ١٩٨٨م.
٦-ديوان الحاجري: حسام الدين بن سنجر الحاجري. ترجمة: صاحب شنون ياسين، كلية الأداب جامعة بغداد ١٩٨٨ (رسالة ماجستير).
٧-ديوان النشابي: اسعد بن ابراهيم الإربلي. ترجمة: عبدالله محمود طه. كلية الأداب جامعة الموصل ١٩٨٥ (رسالة ماجستير).
٨-دراسات في الشعر في عصر الأيوبيين: د.محمد كامل حسين، دار الفكر العربي، القاهرة ١٩٥٧.
٩-دائرة المعارف الاسلامية.. ط١، القاهرة ١٩٣٣.
١٠-الشعر العراقي في القرن السادس الهجري: مزهر عبد السوداني. درا الطبعة بيروت ١٩٨٠.
١١-الشعر العربي بين الجمود والتطور: الدكتور محمد عبدالعزيز الكفراوي، دار نهضة مصر للطبع والنشر، القاهرة ١٩٧٣.
١٢-طبقات الشافعية: جمال الدين بن الحسن بن علي القوشي الآسنوي. ترجمة: عبدالله الجبوري، مطبعة الأرشاد، بغداد ١٩٧٠.
١٣-العصر العباسي الأول: د.شوقي ضيف، دار المعارف القاهرة ١٩٧٦.
١٤-عيون التواريخ: محمد بن شاكر الكتب. ترجمة: نبيلة عبدالمنعم داود. د.فيصل السامر، دار الحرية للطباعة، بغداد ١١٩٤٨.
١٥-الغصون اليانعة في محاسن شعر المئة/ السابعة: ابن سعيد الأندلسي. ترجمة: ابراهيم الأبياري دار المعارف- القاهرة ١٩٦٥.
١٦-فوات الوفيات: محمد شاكر الكتبي، ترجمة: محمد محي الدين عبدالحميد. مطبعة: السعادة مصصر ١٩٥١.
١٧-قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان: كمال الدين أبي ابركات المبارك بن الشعار الموصلي مصورة كلية التربية- جامعة الموصل في مخطوطة اسعد أفندي في استانبول تحت رقم (٢٣٢٦).
١٨-وفيات الأعيان وأنباء ابناء الزمان: شمس الدين أحمد بن محمد أبي بكر بن خلكان، ترجمة: د.احسان عباس، دار الثقافة- بيروت ١٩٦٨.

المجلات:

١-مجلة آداب الرافدين: مجلد ٩ سنة ١٩٧٨. د.ناظم رشيد. بحث بعنوان (الشعر في إربل في ظل الأسرة البكتكينية ٥٢٦-٦٣٠ ه).
٢-مجلة المجمع العلمي العربي- دمشق: مجلد ٢١-٢٢ سنة ١٩٤٦ و ١٩٤٧ عباس العزاوي (أل بكتكين- إمارة إربل عدهم).

لەدوا مەنزڵگا لە موسڵ و، شەوێ لەشەوانی خۆشیدا، كە سەدەقەی كوڕی محەمەد هەولێری چەند دێڕێک لە شیعرەکانی بەگۆرانی دەڵێت دەگوزاێتەوە هەروەک لە (المجتث)دا دەڵێت:

اذا تمنع صبري
وحان بالهجري صبري
ناديت والليل داج
وقد خلوت بفكري
يارب هب لي منه
وحال يوم بعمري

سەدەقە زێتری هاویشتە سەری و گوتی:

لا اجتني ورد خد
زاه على كل زهر
واجتلي غصن بان
يميس من تحت بدر
ان صح لي ذاك منه
يوما وخيت بنذي

وەرگێرانی
فاتح یاسین مودەریس

بیۆگرافیای

نووسەرانی هەولێر

یادی دامەزراندنی یەکێتی نووسەرانی کورد، ١٠/٢/٢٠٠٩، هەولێر

بیۆگرافیای نووسەرانی هەولێر

ئا: عەبدولڕەحمان مەعروف

یەکەم: چیرۆکنووسان:

چیرۆکی هونەری کوردی یەکێکە لە ژانرە ئەدەبییەکان، کەوا لەچاو شیعر زۆر درەنگ و چەند سەدە دواتر بەو شێوە چڕوپڕە و هونەرییەی ئەمڕۆ لەبەردەستدایە لەدایک دەبێت، ئەگەر بێت و پێمان وا بێت و مل بۆ ئەو رایە بدەین، کە چیرۆکی هونەری کوردی لە رێگای گواستنەوە و سوودوەرگرتن و کاریگەریی ئەدەبی ئەورووپاوە گەیشتۆتە نێو ئەدەبی کوردییەوە و لەوێوە سەرچاوەدەگرێت، دکتۆر مارف دەڵێت: "چیرۆک هونەرێکی ئەوروپایە "، حوسێن عارفیش زۆر راشکاوانە دەڵێت: "چیرۆکی هونەری وەک بابەتێکی ئەدەبی تازەی بێگانە هاتە ناو ئەدەبی کوردییەوە "، بەڵام بەر لەو دەستەیەش بۆچوونی جیاوازی گروپێکی دیکە دەبیندرێت، کە بنەما و سەرهەڵدانی چیرۆکی کوردی بۆ سامانی لەبن نەهاتووی نەتەوەیی و چیرۆک و هەقایەتی فۆلکلۆری کوردی دەگێڕنەوە، بەو واتایەی درێژبوونەوە و پێشخستنی چیرۆک و داستانی کوردییە، ئەوەی ئەمڕۆ لەسەر بناغەی دوێنێ بنیات نراوە. دەشکرێ ئەو رایەمان قبووڵ بێت، وەک ئەوەی کتومت چیرۆکی هونەری کوردی وەرگیراوی چیرۆکی هونەری ئەورووپا نەبێت و بە لاسایی گوازرابێتەوە، بەڵام ناشکرێت رەتی کاریگەری و کەلک وەرگرتن بکەینەوە، کە چیرۆکنووسی کوردیش بەدەر بێت لەو بۆچوونەی، کەوا پێی وایە چیرۆکی هونەری کوردی هەڵێنجراوی ئەم دوو رایەیە، کە سەرچاوەی چیرۆکی کوردی لە بەیەکەوە گرێدانی هەردوو هەنگاو و هەر دوو رێچکەوە بێت: بە سوود وەرگرتن لە سامانە نەتەوەییەکە و پاراوکردنی و کاریگەریی چیرۆکی هونەری بێگانەی دەزانێت، وەک دکتۆر عزەدین مستەفا رەسووڵ، دەڵێت: " چیرۆکی کوردی نە بە بەردەوامی حیکایەتی کوردی دەزانین و، نە بە سنعەتێکی گوێزراوەو وەرگیراوی ئەورووپایی دادەنێین. " هەر یەکە لەم بیرورِا جیاوازانەش کۆمەڵێک بەڵگە و بۆچوونی خۆیان دێننەوە و پشتەستووری راکانییان دەسەلمێنن، بگرە رەتکردنەوەی بۆچوونەکانی بەرامبەریش دەبیندرێت. بەڵام لێرەدا ئەوەی لەم دەلیقەیە بەلای منەوە گرنگە ئەوە نییە وەڵامێکی یەکلاییکەرەوە و پرسیارگەلی ئەوەی، چیرۆکی هونەری کوردی چۆن و کەی سەریهەڵداوە؟ بەقەد ئەوەی کوردیش لەو رەگەزە ئەدەبییەی پێی دەگوترێت چیرۆک یاخود (چیرۆکی هونەری) نزیکەی سەدەیەکە دەستی داوەتێ و لەنێو ئەدەبی کوردیشدا بوونی هەیە، ئەمڕۆش هەنگاوی بەرچاو و چاکی هەڵێناوەتەوە، تەنانەت رای ئەوتۆ هەیە پێی وایە چیرۆکی کوردی ئەمڕۆ شان لە شانی یان قەرە بە قەرەی چیرۆکی جیهانی دەڕوات و هیچی لەو کەمتر نییە. وەلێ هەمیشە و زۆربەی کات بەرایی و دەست پێکردن وەک هەنگاوەکانی دوای خۆی و درەنگتر نییە، گۆڕان حەتمییە و شتی تازە و بابەتی نوێ

دێتەپێشەوە، هیچ شتێک لە قالب و بازنەی خۆیدا نامێنێتەوە، ئەلبێر کامۆش لە شانۆگەری کالیگۆلادا دەڵێت: هەموو شتێک لەگەڵ کاتدا بەسەردەچێت. کات هیچ دواکەوتنێک هەڵناگرێت. بێگومان هەر قۆناغە سیما و خەسڵەتی تایبەت بە خۆی هەیە و ئەدەبیش لەدایکبووی سەردەمەکەی خۆیەتی، بۆیە دەبێ بە چاوی ئەو رۆژگارە سەیری بکرێت و لێکۆڵینەوەی لەبارەوە بکرێت، وەک ئەوەی لە دابەشکردنی قۆناغەکانیش بە زەقی بەرچاودەکەوێت و هەستی پێدەکرێت. دەست نیشانکردنی ئەم قۆناغانەش سەرەتا و دەستپێکی بڵاوکردنەوە و دەرکەوتنی چیرۆکنووسەکان دیاری دەکات، بەو واتایەی قۆناغەکان و ریزبەندی ناوەکان لەسەر ساڵی یەکەمی بڵاوکردنەوە و چاپبوونی بەرهەم رۆنراون. دواتریش پەنجە نەخراوەتە سەر چەندێتی و چۆنێتی و هونەر و دەسترەنگینی و خەیاڵ و جیهانبینی چیرۆکنووس، کە ئەمە کاری بیبلۆگرافیا نییە، بەقەد ئەوەی کار لەسەر تۆمارکردن و ناوهێنانی چیرۆکنووسان یان ئەوانەی تەنیا چەند چیرۆکێکی هونەریان لە ماوەیەکی زەمەنی دیاریکراو و زۆر کورتدا بڵاوکردۆتەوە دەکات. سەرەنجامیش مێژووی ئەدەبی کوردی و رەخنەی ئەدەبی ناوەکان لێک هاوێردەکەن و پێشەنگ و سوارچاک و چیرۆکنووسی داهێنەر و بەتوانا دەستنیشان دەکەن، تەنیا دەنگ و ناوی ئەوانە دەمێنێتەوە لەراستیدا چیرۆکنووس بوون، چەقی نووسین و داهێنانەکانیان ئادەمیزاد و رۆشنکردنەوەی ژووره تاریکەکانی رۆحی و دۆزینەوەی مرۆڤەکانە!! گەران و ئۆقرەنەگرتنە. رەنگە زۆری چیرۆک و بەرهەم و بەردەوامبوون لەسەر نووسین، خاڵی سەرکەوتن و باڵایی نووسەربێت، بەڵام گەلێک جاریش نووسەری وا هەیە بەچەند چیرۆک و دەقێکی ئەدەبی بوونی خۆی دەسەلمێنێت و لە بوارەکە دەبێتە دەنگێک و شوێن پەنجە و کاریگەریی خۆی بەجێ دێلێت، ئەمەش بەوەی ناوەند و چەقی قەڵەم خستنە سەر کاغەزی خودی -نووسەر- خۆیەتی...ئازادکردنی نهێنییە سندمکراو و حەشاردراوەکانی بنەبانی ناخێتی، وەک ئەوەی ئەحمەد هەردی لە شیعری کوردیدا تەنیا بە (١٤) چوارده شیعر پێگەی خۆی دیاری کرد. لەو ناوانەش کەسی وا هەیە لەیەک کاتدا شیعر و چیرۆک دەنووسێت، بەڵام لە کام بوار یاخود لە کیهان ژانرە ئەدەبییەکە پتر چالاک و ناسراو بێت، لەو بەشە و لە بن ئەو ساباتە ناوم نووسیوە، تەنانەت ئەگەر لە هەر دوو بوار یان لە چەند لایەنێک دەق و کتێبی سەرکەوتووشی هەبێت، ئەوا ئاماژەم پێکردووە و لە تۆمارکردنی ناوی بەرهەم و دەقە ئەدەبی و کتێبە چاپکراوەکانیشی هەستی پێدەکرێت، بەرهەمەکانی سەنگی مەحەکن و توانا و دەسەڵاتی داهێنانی دەخەنەڕوو.

کەسی واش هەیە لەوانەیە لە یەک چاپکراو یان چەند دەقێکی ناو گۆڤار و رۆژنامەکان زیاتر نووسین و بەرهەمێکی دیکەی بڵاونەکردبێتەوە، ئیدی یان دابڕاوە یان بایداوەتەوە سەر پانتایی و دنیایەکی دیکە لە نووسین، ئەوەشیان لە بەرهەمە چاپکراوەکانیدا دەردەکەوێت، نووسەر خەریکی چییە و ئێستا بەکوێ گەیشتووە؟

ئەوەی لێرەشدا دەمەوێ بیڵێم من لە دابەشکردن و ریزبەندی ناوەکان، تەمەنی بڵاوکردنەوەم بە پێوەر وەرگرتووە و لەسەر ئەو بنەمایەش ژمارەم بۆ هەر یەکێک لە چیرۆکنووس و شاعیر و نووسەرەکان داناوە، بەو واتایەی بە پێی پیتە ئەبجەدییەکان کارم نەکردووە، وەک ئەوەی زۆربەی بیبلۆگرافیا و بیۆگرافیاکان پەیڕەوی لێدەکەن. بەڵام من لەم کارەمدا بە مەبەستەوە پەیڕەویم لە دەستپێکی بڵاوکردنەوە کردووە و هەر یەکێکیشیانم خستۆتە قۆناغی خۆیەوە، ئەمەش بۆ ئەوەی شوێنی خۆی لە کاروانی ئەدەب و چیرۆکی کوردیدا و لە کۆی چیرۆکنووسانی کورد بۆ دەست نیشان بکرێت، کە لە دوای خوێندنەوەی سەرجەم قۆناغەکاندا نەخشە و کاریگەری چیرۆکنووسانی هەولێر بدەینە خوێنەر. لەم کاتەشدا بۆ کارئاسانی خوێنەر لە پێرستێکدا ناوەکان و ژمارەکانیان دەنووسم، بۆ ئەوەی خوێنەریش بە زووترین کات ئەو ناوەی دەیەوێ دەستی بخات، بیگاتێ.

حاڵەتێکی دیکەش لەم کارەمدا، دوای گفتوگۆ و پرس و لێکدانەوەیەکی زۆر لەگەڵ کەسانی شارەزا بەوە گەیشتووم: کۆمەڵێک چیرۆکنووس و نووسەر و شاعیر هەن، لەراستیدا لەدایکبووی هەولێر نین و بە بنەچە و بەرەباب و هەڵکەوتەی جوگرافی ناکەونە سنووری جوگرافیای شاری هەولێرەوە، بەڵام بۆ چەندین ساڵە و

هەیانە تەمەنێکە لە هەولێر نیشتەجێیە، کە من پێوەرەکەم بە بیست ساڵ یان لەدوای راپەرینی بەهاری (١٩٩١)ەوە لە هەولێر گیرسابێتەوە بە مەرج داناوە، چۆن دوو دەیە زۆرە و بێگومان دوای بیست ساڵ لە رەنگ و سیما و زماندا بەخشیوێتی بە هەولێر، بە پێچەوانەشەوە کەلکی لە بنزاری ئاخاوتن و وشە و کلتوور و فەرهەنگی ئەم شارە وەرگرتووە، بە دڵنیاییەوە ئەم تێکەڵاوییە بە گشتی لە قازانج و دەوڵەمەندکردنی زمانی کوردی دەشکێتەوە. بۆیە ناویانم لەتەک ناوی هەولێرییەکان، بەڵام بە جیا و بەشێکی سەربەخۆ لەدواوەی بیۆگرافیاکە بە هەمان شێوازی دابەشکردنی پلانەکەم بەپێی تەمەن و ساڵی بڵاوکردنەوە لە ژێر ناوی (نووسەرانی دانیشتووی هەولێر) ریزکردوون. ئەمەش لەبەرئەوەی لێرەدا تەوەری بیۆگرافیاکەی من لە ئامێزی یان بڵێین لە دووتوێی ئینسکلۆپیدیای هەولێرە، ناچاربووم بەم شێوەیە پرۆژە و کارەکەم چارەسەر بکەم. چونکە ئەم بارەش زۆر جیاوازە لەوەی هەر نەتەوەیەک نووسەرگەلێکی هەن بە زمانی دایک نانووسن، بەڵکو بە زمانێکی دیکە و بیانی دەنووسن، وەک ئەوەی بپرسین ئەرێ یەشار کەمال و سەلیم بەرەکات و عەلی ئەشرەفی دەروێشیان لەسەر ئەدەبی کوردی و نەتەوەی کورد دەژمێردرێن یان نا؟؟ زمان یان دەق و ناوەڕۆک دەست نیشانی ئەدەبی نەتەوەکە دەکەن؟ هەڵبەتە ئەم تەوەرە دوو بۆچوونی جیا و بینەوبەردەیەکی زۆر هەڵدەگرێت و لە هەموو دنیا گەلێک نووسین و قسەشی لەبارەوە کراوە، هەویرەکەش ئاوێکی زۆری دەوێت و ئێرەش جێگەی ئەو ساغکردنەوەیە نییە، لەکاتێکدا شاعیر و نووسەرانێک، کە بە هەمان زمان و بگرە زۆربەشیان بە هەمان شێوە زاریش دەنووسن، هیچ لە هێلە سەرەکییەکە و تەوەرەی گشتی بابەتەکە ناگۆڕێت، تخوب و بازنەی بیۆگرافیاکەش ئەوەندە دەخوازێت و بڕدەکات و جوغز و چوارچێوەیەک هەیە من تێیدا دەخرلێمەوە و ناتوانم لێی دەرچم، بەو واتایەی بە هەندێک کۆت و بەندەوە گرێدراوم. بەڵام چەند ناوێکی دیکەش هەن بە بنەماڵ و لە ریشەوە هەولێرین، کەچی ماوەی لەدایکبوونی ئەو سنووری هەولێریان جێهێشتووە، یاخود دواتریش هەر نەگەڕاونەتەوە، یان ئەو ناوە لە زوویێکەوە زێدی لەدایکبوونی خۆی جێهێشتووە، لە هەر شوێنێکی دیکەی کوردستان یان دەرەوە و هەندەران گیرساوەتەوە، ئەوە هەر دەچێتە بن ساباتی کارەکەی منەوە.

لە لایەکی دیکەش هەر لە دواوەی بیۆگرافیاکە کۆمەڵێک کتێبم تۆماکردوون، کە نووسەرەکانیان، تەنیا لە بواری زانکۆ و نامەی دکتۆرا و بوار و بابەتێکی دیاریکراودا کتێبێک، دوان یان هەیانە زیاتریشی خستۆتە کتێبخانەی کوردییەوە، کەچی لە بواری نووسین و بڵاوکردنەوە و ناوەندی رۆشنبیری کوردی بوونیان نییە و لەسەر پێ نین و کاریگەرییان نییە، بە دیوێکی دیکە قەڵەمەکان بەردەوامییان نییە و بە مانا داهێنانییەکەی خەمی نووسینیان هەڵنەگرتووە، تەنیا کارێکی فەرمییان ئەنجامداوە یان لەبۆشایی کارێکی هونەری یاخود زانستی هەنگاوێکیان هەڵێناوەتەوە، بەڵام لێک هاوێرکردن و دەست نیشانکردنی سەرجەم بوار و بابەت و وردکارییەکان هەروا کارێکی ئاسان نەبوو و لەم دەرفەتە هەر ئەوەندەم لە دەست هات، بە ئومێدم لە داهاتوودا پەرەی پتر بەم کارە بدەم و کەموکورییەکان ریشەکێش و بنەبڕ بکەم، بەتایبەتی کارێکی وا پڕ زەحمەت و ماندووبوون و شەونخوونی. لە نێو نووسەرە ئەکادیمییەکان و مامۆستاکانی زانکۆشدا هەیانە زیاتر وەک نووسەر و ئەدیب و شاعیر ناسراوە و ناوێکی دیاری ناوەندی ئەدەبی و رۆشنبیری کوردییە یاخود لە پاڵ کارە سەرەکییەکەی زانکۆیدا خەریکی پرۆسەی نووسین و داهێنان و بڵاوکردنەوەیە، بۆیە ناویم لەگەڵ لیستی سەرەکی بیۆگرافیاکە و لە شوێنی خۆی: (چیرۆکنووس، شاعیر،...) تۆمار و ریزکردووە.

دیسانەوە گرووپێکی دیکە، کە رێژەکەیان زۆر کەمە، وەک کەسانێکی دیکە و لە ناوەند و بوارێکی دیکە ناوێکی دیار و خاوەنی دەنگ و رەنگ و قورگ و دەست و پەنجەی خۆیانن، بەڵام وەکوو کتێب چاپکردن لە بوار و پسپۆڕییەکەی خۆیاندا خزمەتێکی چکۆلە یان گەورەیان کردووە، بۆیە ئەگەرچی نووسەر و قەڵەم بەدەستێکی چالاک و داهێنەریش نەبووبن یان نەبن، بەڵام ناکرێت هەول و خزمەتەکەی ئەوانیش فەرامۆش بکرێت، چونکە بە داتا و ژمارە کتێبیان پێشکەش بە کتێبخانەی کوردی یان جوگرافیای شاری هەولێر کردووە، لە ناوهێنانی ئەوانەش

لە برشت و داهێنان و گەورەیی کەس کە منابێتەوە.

خالێکی دیکە بە پێویست دەزانم و گەرەکە ئاماژە پێ بکەم، کەوا پشتیوانی و زوو بەدەنگەوەهاتنی بازێ شاعیر و نووسەر دەستگرتن و رێنوێنی هەندێکی دیکەیان و دەستگوشین و هاندانیان، لە سەرخستن و چوونەپێشەوەی کارەکەم نزیکتری کردوومەتەوە و بە فیعلی دڵسۆز و خەمخۆری من و ناوەندی ئەدەب و رۆشنبیری کوردی بوون، بەڵام دەستەیەکی دیکەیان تا رادەی ساردکردنەوە و بە هەند هەڵنەگرتنی کار و بوار و بابەتەکە و هاوکاری نەکردنم، تەنانەت تاک و تەرایان پێنەدانی زانیاری خودی خۆشی، بگرە بە لێکدانەوەیەکی دیکە پێش پێگرتنیشم، بۆیە ناچاربووم لە سەرچاوە و رێگا و دەرفەتێکی دیکەوە درێژە بە کارەکەم بدەم و زانیارییەکان سەبارەت بەو کەسە یان هەر کەس و پێویستییەکی دیکە دەست بخەم، رەنگە لەو حاڵەتەشدا مرۆڤ هەموو زانیارییەکانی سەد دەر سەد ورد و دروست و لە ئاستی پێویستدا نەبن، بەڵام وەک دەڵێن لە نەبووە باشترە، هەرچەندە من نەکشاومەتە دواوە خۆم بەوەوە نەبەستۆتەوە، سیزیف ئاسا ئەوپەڕی هەوڵ و تێکۆشانی خۆم داوە تاکوو وردترین زانیاری و کەمترین هەڵەم لەهەر کون و قوژبنێکدا هەبێت، بۆ هەر گومان و دڵنیانەبوونێکیش لە زۆر دەرگام داوە و فرە سەرچاوەم پشکنیوە، هەڵبەتە ئەوەشە خەون و خواستی من لەئامادەکردن و رێکخستنی ئەم بیۆگرافیایە، من لەگەڵ خۆم راست بووم و بڕیاری ئەوەم دابوو، دەبێت ئەم پرۆژەیە بگەیێنمە دواقۆناغ. دەرفەت و ماوەش لەمپەرێکی دیکەی سەر رێگای کارەکانم بووە، بۆیە ئەوانەی لێرەدا ناویان نەهاتووە دەستی ئەنقەست و هیچ شتێکی لە پشتەوە نییە و هەر ئەوەیە من دەستم پێی رانەگەیشتووە.

سەرەتاش لە چیرۆکەوە دەستم پێکرد، شارەزایان و رەخنەگرانی ئەدەبی کوردی و بواری چیرۆک چەند قۆناغێکیان بۆ چیرۆکی کوردی دەست نیشانکردووە، پوختەی ئەمانەش، خۆی لەم چەند قۆناغەدا دەبینێتەوە، کە رەنگە بۆچوون و پۆلینکردنی دیکە لە ئارادا هەبێت و یان لە ئایندەدا کار و جۆرە دابەشکردنی دیکە بێتە پێشەوە، بەڵام ئەوەی من تا ئێستا لەسەری کۆکم و قەناعەتم پێی هەبووە، ئەوەیە:

١. قۆناغی پەیدابوون و دەرکەوتن (١٩٢٥-١٩٣٩)

١. حوسێن سەید عەبدوللەتیف شێخ ئیسماعیل (حوزنی موکریانی)

لەدایکبووی: ١٨٩٣ مهاباد - ١٩٤٧ کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ١٩١٨.

خوێندن: خوێندنی حوجرە و کۆششی خۆی

چاپکراوەکانی:

- خونچەی بەهارستان، مێژوو، چاپخانەی العصر الجدید حەلەب ١٩٢٥. ٩٤ لاپەڕە.
- خۆشی و ترشی، چیرۆک، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٢٦. ١٧ لاپەڕە، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر. ١٩٧٤، ١٨ لاپەڕە.
- بەخێوکردنی ئاوریشم، زانستی، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٢٨.
- ئاوڕێکی پاشەوە، بەرگی یەکەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٢٩. ٣٧ لاپەڕە.
- ئاوڕێکی پاشەوە، بەرگی دووەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣٠. ٦٩ لاپەڕە.
- ئاوڕێکی پاشەوە، بەرگی سێیەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣١. ٥٠ لاپەڕە.
- ئاوڕێکی پاشەوە، بەرگی چوارەم.
- مێژووی ناودارانی کورد، چاپخانەی زاری کرمانجی. رەواندز ١٩٣١. ٢٢٦ لاپەڕە.
- دیتێکی پیشکەوتن، چاپی یەکەم و دووەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز. ١٩٢٠، ١٩٢٧، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٢. ١٥ لاپەڕە.
- تاریخی حکمدارانی بابان، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣٠.

- وێنەگەری و کۆلێن، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣٤. ٩٥ لاپەڕە.
- مێژووی کورد و نادر شاه لە خاکی ئێرانا، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣٤. ٩٠ لاپەڕە.
- مێژووی شاهەنشاهی کوردی زەند، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣٤. ٩١ لاپەڕە.
- مێژووی میرانی سۆران، چاپی یەکەم چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٢٦، ١١٢ لاپەڕە. چاپی دووەم چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٢. ١٢٦ لاپەڕە.
- کوردستانی موکریان یا ئاترۆپاتین، چاپی یەکەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٣٨، چاپی دووەم مهاباد ١٩٨٤
- لاپەڕەیەک لە دێرێکی کوردستانی موکریانی، وەرگێران لە فارسییەوە، چاپخانەی المعارف، بەغداد ١٩٤٧. ٣٦ لاپەڕە.
- مێژووی دوو ساڵەی کوردستانی جنوبی.
- شاری سلێمانی لە ساڵی ١٩٣٤ دا.
- شاری کۆیە لە پاییزی ١٩٣٥ دا.
- موجز تأريخ امراء سوران، ترجمة محمد الملا كريم، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٦٨. ٨٦ لاپەڕە.
- هەڵکەوتی دێریکی لە کوردستاندا، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- حوزنی جگە لە بوارە ئەدەبییەکە، کە چیرۆک و شیعری نووسیوە، کاری گەورە و خزمەتی زۆری ئەو لە بواری مێژوونووسی و رۆژنامەنووسیدا بووە، وەک لە کتێب و بەرهەمەکانیشیدا دیاردەکەوێت.

٢. قۆناغی پەرەسەندنی چیرۆکی کوردی (١٩٣٩-١٩٥٠)

٢. ئیحسان مستەفا محامی

لەدایکبووی: ١٩٢٦/ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٤٤/ چیرۆکی سکاڵای مردوو/ گۆڤاری دەنگی گێتی تازە.

خوێندن: بڕوانامەی لیسانسی/ کۆلێژی مافی زانکۆی بەغداد/١٩٤٩

چاپکراوەکانی: تەنیا ئەو چیرۆکانەی لە گۆڤارەکانی چلەکان و پەنجاکان بلاوی کردوونەتەوە.

دوای نیو سەدە لە ساڵی (٢٠٠٠) مەحموود زامداری نووسەر و رۆژنامەنووس نامیلکەیەکی بەناوی (دامەزراندن و ئەفراندن و پێشڕەوێک)سەبارەت بە چیرۆکەکانی، لەگەڵیشیدا دەقی چەند چیرۆکێکی بە چاپ گەیاند.

٣. قۆناغی گەشەسەندن و چەسپاندنی چیرۆکی کوردی (١٩٥٠-١٩٦١)

٣. ئیسماعیل رەسوڵ ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٢٨-١٩٩١/٧/٢٤

دەستپێک: ناوەڕاستی پەنجاکان

خوێندن: دەرچووی کۆلێژی ئابووری

چاپکراوەکانی:

- ضوء على الجذور التأريخية لثورة ١٤ تموز ١٩٥٨، مطبعة النجوم، بغداد ١٩٥٩، ٨٠ صفحة.
- چەند باسێک دەربارەی ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، دار الحرية للطباعة، بەغداد ١٩٨١. ١٥٨ لاپەڕە.
- تەڵەزگە، کۆمەڵە چیرۆک، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، مطبعة دار الجماهير للصحافة، بەغداد ١٩٨٦. ١٦٨ لاپەڕە.
- پەرستگەی خۆشەویستی، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، دار الحرية للطباعة، بەغداد ١٩٩٠.

٤. کاکەمەم فەخری (کاکە مەم بۆتانی)

لەدایکبووی: ۱۰/۱/۱۹۳۷ کۆیە.
دەستپێک: ۱۹۵۷.
خوێندن: پەیمانگای بەرزی دارستان/کۆلێژی کشتوکاڵ/زانکۆی بەغداد.
چاپکراوەکانی:
- بوومە لەرزە لە گۆمی مەنگدا، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ۱۹٦۹. ۱۰۰ لاپەڕە.
- سمکۆڵی ئەهریمەن، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ۱۹۷۳. ۸٤ لاپەڕە.
- بازنە، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ۱۹۷۹. ۱۱۷ لاپەڕە.
- خەرەندی مەرگ کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی، ۲۰۰۳.
- درز، رۆمان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۷.
- کەوشەنی پەیکەرتاشێکی تر، رۆمان ۲۰۰۳.
- میری ئاوایی وەرزێر، رۆمان ۲۰۰۷.

*** هەڵبەست:** - هۆ تاکە برا، ۲۰۰۳.

*** سیاسەت و یاداشت:**
- کاکی کاکان، ۱۹۹۸.
- تورکمانی کوردستانی باشوور، ۲۰۰۲.
- کاکە بلە.. لە یادمن، ۲۰۰۷.
- مێژووی حکومەتی کوردستانی باشوور: لە دووتوێی یاداشتی شاردا، چاپی یەکەمی (شاخ، ۱۹۸٤). دواتر دووجارشارەوانی سلێمانی، (۱۹۹۸، ۲۰۰۰)چاپی کردۆتەوە.

*** بیرەوەری:**
- کاکەمەمێکی تر، ۲۰۰۳.
- ژانە رێیە خۆڵەمێشییەکان، بەرگی دووەمی بیرەوەری و بەسەرهاتی ساڵانی (۱۹٦٤-۱۹۷۵)، بڵاوکراوەکانی پاشکۆی رەخنەی چاودێر، چاپخانەی بینایی، کوردستان ۲۰۰۷.

*** ئاماری و ئابووری:**
- دارەبەن لە پارێزگای سلێمانی، ۱۹۸۰.
- بەرهەمی رۆژانەی کرێکارانی دارستان، ۱۹۸۱.

٥. محەمەد مەولوود محەمەد (مەم)

لەدایکبووی: ۱۹۲۷/ مهاباد-۱۹۸۷/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۵۷. هەرچەندە بەرلەوە لە ساڵی ۱۹٤۸ لە گۆڤاری گەلاوێژ چەند پارچە پەخشانێکی بڵاوکردۆتەوە.
خوێندن: ناوەندی.
چاپکراوەکانی:
- چیرۆکەکانی مەم، بەرگی یەکەم، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ۱۹۷۰. ۱٦۰ لاپەڕە.
- خەرمانەی وشە، هاوبەش، هەولێر ۱۹۷۳.
- گوڵەبەرۆژە، چیرۆکی منداڵان. هاوبەش لەگەڵ ئافەرینی خێزانی، چاپخانەی عەلا، بەغداد ۱۹۸۱. ۷۰ لاپەڕە.
- چیرۆکەکانی مەم، بەرگی دووەم، هەولێر ۱۹۸٤.
- پایزەخەون، نۆڤلێت، بەغداد ۱۹۸۷.
- رێگا، رۆمان.
- کاروان و سەگوەر، رۆمان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی پەروەردەی هەولێر، هەولێر ۲۰۰۳.

٤. قۆناغی نەهامەت (١٩٦٢-١٩٦٩)

٦. مەعروف عەبدولقادر عەزیز
(پرۆفیسۆر د.مارف خەزنەدار)

لەدایکبووی: ١٩٣٠/ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٦٢، هەرچەندە لەسەرەتای پەنجاکانەوە دەستی بە نووسین و بلاوکردنەوە کردووە.

خوێندن: لە ساڵی ١٩٥٧ بەشی زمانی عەرەبی لە زانکۆی بەغداد تەواو کردووە. لە ساڵی ١٩٦٣ لە ئامۆژگای رۆژهەلاتناسی سەر بە ئەکادیمیای زانستی سۆڤییەت لە شاری لینیگراد بروانامەی دکتۆرای بەناونیشانی: مێژووی ئەدەبی کوردیی نوێ وەرگرتووە، لە ساڵی ١٩٦٧ بە رووسی چاپ بووە.

چاپکراوەکانی:

- بکر دلیر، العدل الاجتماعي (وەرگێران لە کوردییەوە بۆ عەرەبی بە ناوی/مفخر بلاوکراوەتەوە)، بەغداد ١٩٥٤.
- اغاني من كردستان، مطبعة الاسعد، بغداد ١٩٥٦، ٦٤صفحة.
- کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی وەفاء، بەغداد، ١٩٦٢.
- مێژووی ئەدەبی کوردی نوێ (١٨٩٠-١٩٦٠)، مۆسکۆ ١٩٦٧.

وەرگێرانی بۆ عەرەبی بە ناوی (موجز تاريخ الادب الكردي المعاصر)، دکتۆر عەبدولمەجید شێخۆ، حەلەب ١٩٩٣.

- الاكراد ملاحظات وانطباعات تاليف ڤلاديمير مينورسكي باللغة الروسية، پتروغراد ١٩١٥، ترجمة وتعليق وتقديم، بغداد ١٩٦٨، الطبعة الثانية، بيروت ١٩٧٨.
- دوانزە سواردی مەریوان و پانزە چیرۆکی دیکەی کوردی، مۆسکۆ ١٩٦٨، بە زمانی رووسی.
- بووکە شووشە، چیرۆکێکی کوردییە، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد، ١٩٦٩.
- ئەڵەمان کوردی، کۆمەڵە چیرۆکێکی تری کوردی، چاپخانەی سندباد، بەغداد ١٩٦٩.
- عەبدوڵلا بەگی میسباح - دیوان، شاعیری گەورەی خاکی موکریان، بەغداد ١٩٧٠.
- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، هاوبەش، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٧١.
- دەستووری زمانی عەرەبی بە کوردی، دانانی عەلی تەرەماخی، سەدەی هەڤدەمی مەسیحی، لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە و پێشەکی، بەغداد ١٩٧٧.
- دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی، لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە، بەغداد ١٩٧٧.
- مخطوطات فريدة ومطبوعات نادرة، دراسات كردية، الجزء الاول، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٧٨.
- تاريخ الاستشراق والدراسات العربية والكردية في المتحف الاسيوي ومعهد الدراسات الشرقية في لينيغراد (١٨١٨-٩٦٨)، مقدمة وتعليق وترجمة من الروسية الى العربية، بغداد ١٩٨٠، ٣٨٤ صفحة.
- الرحالة الروس في الشرق الاوسط، الفه باللغة الروسية ب.م.دانتسيغ، مقدمة وتعليق وترجمة عن الروسية، بيروت ١٩٨١.
- نالی لە دەفتەری نەمریدا، بەغداد ١٩٨٠.
- لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، بریتییە لەچوارده لێکۆڵینەوە، چاپخانەی المؤسسة، بەغداد ١٩٨٤.
- کوردیادە، داستانێکی شیعر ئامێزە، چاپی یەکەم، لەندەن ١٩٨٥،چاپی دووەم، هەولێر ١٩٩٨.
- گەشتێک بۆ ئەرزەرۆم، ئەلیکساندەر پوشکین، پێشەکی

و لێکۆڵینەوە و وەرگێران لە رووسییەوە، سۆللەنتونا- سوید ١٩٩٥.
- ئەدەبی رووسی و کێشەی پاسترناک، هەولێر ١٩٩٩.
- رذاذ الذاكرة، اجتهادات فكرية وادبية وثقافية في مقابلات صحفية، دمشق ١٩٩٩.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی سێیەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- کوردی تورکمانستان - مێژوو، ئەتنۆگرافیا، ئەدەب، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣. ٢٥٨ لاپەڕە
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی چوارەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی شەشەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی حەوتەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- دیجلەی هزرم، کۆمەڵە وتارێک، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- بەردو رۆژ، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران/هەولێر، چاپخانەی سیما، سلێمانی ٢٠٠٦.
- د. معروف خەزنەدار، السيرة الذاتية والعلمية والادبية والاجتماعية (موجز)، اربيل، ٢٠٠٧/بە زمانی کوردی و عەرەبی.
- دیوانی نالی، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- فەرهەنگی دیوانی نالی، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- رۆژگاری من/ پەیدابوون ١٩٣٠-١٩٤٩، یاداشت، بەرگی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩. ٢٤٨ لاپەڕە.
- رۆژگاری من/ دروست بوون ١٩٤٩-١٩٦٠، یاداشت، بەرگی دووەم، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩. ٣١٢ لاپەڕە.

٥. قۆناغی تەقینەوە و تەکنیکی نوێ (١٩٧٠-١٩٩١)

٧. حوسام کەریم زەمان
(حوسام بەرزنجی)

- **لەدایکبووی:** ١٩٥١/ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٦٨.

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئاداب/ بەشی زمانی ئینگلیزی زانکۆی موسڵ.

چاپکراوەکانی:

- زەلیل، نۆڤلێت، ١٩٨٢.
- کانگای بەلا، رۆمان.
- وێنە یەکتربڕەکان، نۆڤلێت. ژمارە (٤) گۆڤاری کاروان خولی راپەڕین.
- نۆرینگ، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- سایەبان: کۆمەڵە چامەیەکە، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی دیلان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- گۆڕە درەوشاوەکان، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

* هەنووکە لە ئەڵمانیا دەژی.

٨. یووسف عەبدولڕەحمان مامە (یووسف دەربەدەر)

لەدایکبووی: ١٩٥٤ هەولێر -١٩٧٢ لە (قصر النهایة) شەهیدکراوە.
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: ئامادەیی.

چاپکراوەکانی:
- درک و گوڵ، شیعر، بەغداد ١٩٧٢.
- ئایا گوناهبارە، چیرۆک، بەغداد ١٩٧٢.

٩. شێرزاد قادر هەینی

لە دایکبووی: ١٩٥٥ هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.
خوێندن: ئامۆژگای تەکنەلۆژیای (رووپێوی)، بەغداد.

چاپکراوەکانی:
- لەیادی سەد ساڵەی شارەوانیدا، هەولێر ١٩٨٥.
- هەرلە شارەوانیدا، ١٩٩٤ (١٢) ژمارەی رۆژنامەی هەولێر.
- کەلاوە، ١٩٩١، ریپۆرتاژ، بۆ ئۆردوگاکانی دەڤەری هەولێر..
- دیوەخانی فلێن، رۆژانەو ریپۆرتاژ، ١٩٩٩.
- هەولێر.... تا دبلن، ریپۆرتاژ، بلاوکراوەکانی گۆڤاری هاڤیبوون/٢، چاپی یەکەم، زانکۆی ئازادی بەرلین ٢٠٠٠.
- بەغداد.... بۆ هەولێر، ریپۆرتاژ، سوید و سلێمانی ٢٠٠٠.
- مەملەکەتی فارگۆنەکان، ریپۆرتاژ، سلێمانی ٢٠٠١.
- کاکە نەبو ئیسماعیل، سلێمانی ٢٠٠١.
- گابریل گارسیا مارکیز، بەسەرهاتی دەریاوانێکی خنکاو، سلێمانی ٢٠٠١.
- دە رۆژەکەی هەولێرم، وتار و ریپۆرتاژ، هەولێر، ئوستراليا ٢٠٠١.
- سارد یان گەرم، چاپکراوەکانی دەزگای هەواڵ بۆ رۆژنامەوانی و راگەیاندن، چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- ماندێلا، گەشتە دوورەکەم لە پێناوی ئازادیدا، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- فارگۆنەکان... ریپۆرتاژ و رۆژانە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر، ٢٠٠٥.
- مەملەکەتی کەلاوە، وتار و پێناسەی بیناسازی کوردییە، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- کۆریا / پێناسە و شارەزابوونی وڵات و میللەتی کۆریایە، وەگێران، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٧.
- ستیفان بروشفیلد، پول ئا. لیڤین، هۆلۆکۆست /ئاگاداری نەوەکانتانی پێ بکەنەوە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- دوو برێنسیسی نازداری بێناز، دیانا و ماساکۆ، وەرگێران و ئامادەکردن، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- مارتن لۆسەر، وەرگێران و ئامادەکردن، سەنتەری

مەسەلە، هەولێر ۲۰۰۸.
- بیار بیون، بەرەو کۆشکی ئالیزی، شیراک و سارکۆزی و روایال، وەرگێران، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری- خانەی وەرگێران، چاپخانەی روون، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- ۹۵۵ دەقە لەگەڵ شێرکۆ بێکەس، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ۲۰۰۱، ۳۳۳ لاپەڕە.
- دۆلار لە ئەمریکا، دوو بابەت لە سەر پارە و سەرمایە و بانک لە ئەمریکای نوێدا، ئامادەکردن و وەرگێران، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- کریستۆفا دلوار و کریستۆف دۆبوا، سێکس و پۆلەتیک، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- کامیلیانە ئەنتفایفر دو فرانسوا نیکۆلۆ و منی لنی، من جاسووس نیم، وەرگێران، بلاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، چاپخانەی شڤان، چ ۱، سێمانی ۲۰۰۹.

* هەنووکە لە وڵاتی سوید دەژی.

۱۰. عەبدوڵڵا محەمەد سەعید (عەبدوڵڵا زەنگەنە)

لەدایکبووی: ۱۹۵۳ هەولێر
دەستپێک: سەردەتای حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی زانکۆی تەکنەلۆژیا/ بەغداد ۱۹۸۰.

چاپکراوەکانی:
- رۆژنامەنووسی کوردی لە کوردستانی دوای راپەڕین، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۸.
- ژیانەوە و شوێنی لە رۆژنامەگەری کوردیدا، هەولێر ۲۰۰۰.
- فاروق عەلی عومەر، رۆژنامەنووسی کوردی لە عێراقدا/بەراییەکان، ساغکردنەوەی دەقە کوردییەکان/ وەرگێران، هاوبەش، هەولێر ۲۰۰۱.
- بیبلۆگرافیای چوار ساڵەی گۆڤاری رامان/هاوبەش/هەولێر ۲۰۰۳.
- رۆژی کورد، گۆڤاری جڤاتی هێڤی قوتابیانی کورد، هەولێر ۲۰۰۳.
- د. کەماڵ مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی دووەم، ئامادەکردن، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.
- د. کەماڵ مەزهەر ئەحمەد، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی بەریتانیا، ئامادەکردن، ۲۰۰۸.

۱۱. عەبدوڵڵا خدر مەولوود (د. عەبدوڵڵا خدر)

لەدایکبووی: ۱۹۵۰/ هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۷۲.
خوێندن: بروانامەی ماستەری بەناونیشانی (لێکۆڵینەوەیەک لە شیعری حەمدی/ ۱۹۹۶).

دکتۆرایشی بەناونیشانی (لێکۆڵینەوەیەک لە شیعرە ئایینی و سۆفیگەری و فەلسەفییەکانی نالی)، ٢٠٠٣.

چاپکراوەکانی:
- خەرمانەی وشە (هەناسەی چەند دەنگێکی تووڕەیە)، بەرهەمی هاوبەش، ١٩٧٣.
- چەند وردە یادێکی مەیبیو، کۆمەڵە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٩.
- الا یا ایها الساقي و دە بابەتی تر (لێکۆڵینەوەی ئەدەبی)، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠١.
- لێکۆڵینەوەیەک لە شیعری حەمدی، (لێکۆڵینەوە)، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری هەولێر ٢٠٠٤.
- مەسەلەکانی کوردەواری، (کەلەپوور)، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٥.
- مەسەلەکانی کوردەواری، (کەلەپوور)، هەولێر ٢٠٠٧.
- لێکۆڵینەوەیەک لە شیعرە ئایینی و سۆفیگەری و فەلسەفییەکانی نالی، (لێکۆڵینەوە)، هەولێر ٢٠٠٨.
- دیوانی حەمدی، ساغکردنەوە و رێکخستن و چاپکردنی، هەولێر ٢٠٠٨.

١٢. شێرزاد حەسەن سلێمان

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٤

خوێندن: بەکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی، کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی بەغدا ١٩٧٤-١٩٧٥

چاپکراوەکانی:
- تەنیایی، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم ١٩٨٣، چاپی دووەم.
- گوڵی رەش، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم ١٩٨٨، چاپی دووەم.
- گەرەکی داهۆڵەکان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم ١٩٩٦، چاپی دووەم ٢٠٠٠، چاپی سێیەم.
- پیرە پەپوولەکانی ئێواران، کۆمەڵە چیرۆک.
- حەسار و سەگەکانی باوکم، کورتە رۆمان، چاپی یەکەم ١٩٩٧، چاپی دووەم ٢٠٠٠، چاپی سێیەم.
- پێدەشتی کارمامزە کوژراوەکان، رۆمان، دوو چاپ.
- تەمی سەرخەرەند، رۆمان.
- بە تووڕەیی ئاوڕێک لە رابردوو بدەرەوە، شانۆگەری، نووسینی: جۆن ئۆزبۆرن، لە ئینگلیزییەوە، بەغداد ١٩٨٦.
- پیتەر ڤایس، مارا- ساد، شانۆگەری، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ٢١٦ لاپەڕە.
- شکسپیر، مەرگەساتی شاه لیر، شانۆگەری، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٧١ لاپەڕە.
- فەرحان بولبول، گوندەکانی بەرەو مانگ هەڵدەکشێن، شانۆگەری، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری/ بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- فرمێسکەکانی کوکوختی، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، ١٩٨٧.
- گەنجە ئازاکەی سەر جۆلانەکە، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە.
- لە ستایشی ئەدەبدا، کۆمەڵە وتارێک، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە.
- بێ کتێب هەڵناکەم، چەند تێڕوانینێکی ئەدەبی، بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، چاپخانەی داناز، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠.
- قەلەڕەش و زەنگەکان، کۆمەڵە شیعرێک، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە.
- هەقتە بزانی، رۆژنامە و راگەیاندن، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی.

- میلدرید نیومان و بێرنارد بێرکۆتس، تۆ چۆن دەبیت بە باشترین هاوڕێی خۆت، دەروونناسی، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، کتێبی گیرفان، زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ۲۰۰۲، چوار چاپ.
- باڵەکانی فریشتە، کۆمەڵە شیعرێک، ورگێڕان لە ئینگلیزییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ۲۰۰۵.
- دوژمنی گەل و مێگەلیزم، "۱۷" وتاری شانۆیی، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ۲۰۰۵.
- وێندی گرانت، تۆ بەسەر خۆتدا زاڵبیت، لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی رەنج، ۲۰۰۵.
- سومبولەکانی بیرەوەری، شێوەکاری، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ۲۰۰۵.
* ئێستا لە سلێمانی دەژی.

۱۳. مەولوود ئیبراهیم حەسەن (د.مەولوود)

لەدایکبووی: ۱۹۵۱/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۷٤ سەرەتا بەشیعر دەستی داوەتە نووسین، یەکەم چیرۆکی ساڵی ۱۹۷۹ بڵاوکردۆتەوە.

خوێندن: ۱۹۸٤ بکالۆریۆس - زانکۆی بەغداد - زمان و ئەدەبی فارسی.

۲۰۰۱ ماستەر - زانکۆی سلێمانی - لە ئەدەبی کوردی (گەڕان بەدوای نەمریدا).

۲۰۰۷ دکتۆرا - زانکۆی سەلاحەددین - لە ئەدەبی کوردی (پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی).

چاپکراوەکانی:

- وریابن خەوتان لێ نەکەوێ، چیرۆک بۆ مێردمنداڵان، ۱۹۸۱. ٦۰ لاپەڕە.
- خۆت لەمن بزرمەکە، شیعر، ۱۹۸۵.
- قەدەغەشکێنی، لێکۆڵینەوەیەکە لە ئەفسانەی کوردی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ۲۰۰۰. ٤٥۰ لاپەڕە.
- گەڕان بەدوای نەمریدا، نامەی ماستەر، هەولێر ۲۰۰۲.
- بەردەژن، کورتە رۆمان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۱. ۱۱٦ لاپەڕەیە.
- پیری کێوان، کورتە رۆمان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰٤.
- هێلکەی نامێ، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- هێلکەی نامێ، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی، نامەی دکتۆرا، سلێمانی ۲۰۰۷.
- تێرنەخۆرە، بەرگی یەکەم، بەشی سێیەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸.
- زیاتر لە عیشقێک، بەرگی یەکەم، بەشی چوارەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان. چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸

۱٤. سابیر رەشید ساڵح

لەدایکبووی: ۱۹۵٦/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۷٤

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی یاسا و رامیاری زانکۆی بەغداد ۱۹۸۰ - ۱۹۸۱.

چاپکراوەکانی:

- شەش کورتە چیرۆکی کوردی، هاوبەش لەگەڵ کەمال سەعدی، چاپخانەی شارەوانی هەولێر، هەولێر ١٩٧٦.
- خەونە سەوزەکان، کۆمەڵە چیرۆک، ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئۆفسێتی حسام، بەغداد ١٩٨٨.
- مەرگی بازنەیی، نۆڤلێت، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٩.
- د. عبدالرضا الطعان، پێناسەی دەستوور، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- برتراند ئوجیلفی، دەروازەیەک بۆ هزرنامەی لویس ئەلتۆسێر، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، زنجیرە کتێبی چاپ و پەخشی سەردەم، کتێبی گیرفان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- تاوانباری جەنگ، بلاوکراوەکانی یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- چیرۆکی کوردی، رەخنە و لێکۆڵینەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، کتێبی گیرفان، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئاوێنە، سەد کورتیلە چیرۆکی کوردی، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران/هەولێر، چاپخانەی گەنج، سلێمانی ٢٠٠٦.
- رۆمانی کوردی، خوێندنەوە و پرسیار، ٢٠٠٧.
- گیای سەروەری، کۆمەڵە چیرۆک، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- پەیژەکانی تاریکی، چیرۆک، بلاوکراوەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨. ٢٥٦ لاپەڕە.

١٥. کەمال سەعدی مستەفا
(پ.ی د. کەمال)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٥

خوێندن: دەرچووی کۆلێژی یاسا و دواتر ماستەر هەر لە یاسا بەناونیشانی(حقوق الملكية الادبية والفنية في القانون العراقي والمقارن)، ئینجا دکتۆراشی هەر لە زانکۆی سەلاحەددین وەردەگرێ تێزەکەشی بەناونیشانی (چوارچێوەی یاسای ئازادیی رۆژنامەگەری لە کوردستانی عیراقدا).

چاپکراوەکانی:

- شەش کورتە چیرۆکی کوردی، هاوبەش لەگەڵ سابیر رەشید، چاپخانەی شارەوانی هەولێر، هەولێر ١٩٧٦. ٣٤ لاپەڕە.
- ون بوون، کۆمەڵە چیرۆک، هەولێر ١٩٨٤.
- دەرگا، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٩٠.
- سەعید زەبۆکی لای خۆمان، رۆمان، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٦.
- ترحێو، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٨.
- ئازادی رۆژنامەگەری و ئەخلاقی پیشە، بلاوکراوەکانی رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئازادی رۆژنامەگەری و دیموکراسیەت، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- هونەری منداڵان، چاپخانەی کریستال، هەولێر ١٩٩٨.

- حقوق المؤلف، چاپخانەی کریستال، هەولێر ١٩٩٧.
- چەمکی یاسا، بلاوكراوەكانی چاپخانەی زانكۆی سەلاحەددین ١٩٩٩.
- چەمکی ماف، چاپخانەی کریستال، هەولێر ١٩٩٨.
- لێکدانەوەی یاسای بەکرێدان، چاپخانەی زانكۆی سەلاحەددین ١٩٩١.
- مافی دانەر، وەرگێران (هاوبەش)، چاپخانەی زانكۆی سەلاحەددین ٢٠٠٠.
- دەسەلاتی چوارەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری ١٩٩٨.
- چوارچێوەی یاسای ئازادیی رۆژنامەگەری لە کوردستانی عێراقدا، دەزگای ئاراس هەولێر ٢٠٠٦.
- حقوق الانسان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە ٢٠٠٤.
- حقوق الانسان ومعاييرها الدولية، بلاوكراوەكانی کۆمپانیای کوردستان، هەولێر ٢٠٠٤.
- حقوق الانسان في مذاهب الفكرية، بلاوكراوەكانی رێکخراوی بلاوكردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٦.
- فەلسەفە و یاسا لە چەند وتارێکدا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- یاسای رۆژنامەگەری، بلاوكراوەكانی رێکخراوی بلاوكردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٣.

١٦. رەزا سەید گوڵ شێخ جەلال بەرزنجی

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٥
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- شووشە خوێن، کۆمەڵە چیرۆک، دەزگای رۆشنبیری و بلاوكردنەوەی کوردی، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٧٨.
- دیدارێکی دوور، چیرۆکی درێژ، ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان،چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٤.
- چاوە ماندووەکان، کۆمەڵە چیرۆک، ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٥.
- خەم بەپێوەری رێختەر، کۆمەڵە چیرۆک، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- بەفر یا ئەشکەوتەمراز، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣.
- فاتە، رۆمان، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.
- کوڕی چیا، کۆمەڵە چیرۆک، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- توورەبوونی ئاسمان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی "خانی"دهۆک، بلاوكراوەكانی دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- کانەبییان، رۆمان، بلاوكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

١٧. چیمەن ئەحمەد کاوێس ئاغا

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ شەقڵاوە
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:
- لە کوێ یاری بکەین، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- ئەسپە باڵدارەکە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٨. کاروان عەبدوڵڵا قادر

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ رواندز
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- نامەیەکی بە پەلە، نۆڤلێت، شاخ، ١٩٨٥.
- کێوی مەزن نۆڤلێت، چاپی یەکەم، شاخ ١٩٨٥، چاپی دووەم، سوید ١٩٩٢.
- هەژان، چەند چیرۆکێک و رۆمانێک، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- سەفەری مردووەکان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٢.

* جگە لە رۆمان و چیرۆک لە بوارەکانی کۆمەڵایەتی، سیاسی، رەخنەی ئەدەبی، رۆژنامەنووسی دەنووسێت.

* سەرنووسەری گۆڤاری (کاروان)ـە کە لەوەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان دەردەچێ.

١٩. ئاسۆ حەسەن محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٥٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئەدەبیات بەشی کۆمەڵناسی زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- کە رەهێڵەی ژەهر دایکرد، شیعری بەردنگاری، شاخ ١٩٨٨.
- تابلۆ تراژیدییەکانی، کورتەچیرۆک، چاپی یەکەم، ورمێ ١٩٨٩، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٠.
- هەڵدێران، کورتەچیرۆک، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣. ٢٠٩لاپەڕەیە.
- لە دوریانی مەرگ و ژیاندا، توێژینەوەی کۆمەڵایەتی/ سۆسیۆلۆژیایی، بڵاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.

* وێرای نووسین لە بوارەکانی سیاسی، رۆژنامەڤانی، ئەدەبی، کۆمەڵایەتی،...... لە رۆژنامە و گۆڤارەکاندا.

کۆمەڵێک بابەتیشی لە شاخ بە ناوەکانی کاکل حەسەن، ک. حەسەن، کاردۆ، شوان، ئاسۆ بڵاوکردۆتەوە.

٢٠. سەلاح عومەر فەرحان

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤ یەکەم شیعری خۆی بلاودەکاتەوە، ١٩٧٩ یەکەم چیرۆک.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی هەولێر.

چاپکراوەکانی:
- لێک ترازان، کۆمەڵە چیرۆک، ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٦.
- ولاتی تارمایی، رۆمان، چاپی یەکەم، ١٩٩٦، چاپی دووەم، ١٩٩٨.
- تاریکستانی لم، رۆمان، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠.
- میتامۆرفۆس، رۆمان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠١.
- گەمە وردە ماسیەکان، کۆمەڵە چیرۆک، هەولێر.
- دوانامەی دێوەرەیەک، رۆمان، بلاوکراوەکانی مانگنامەی بەدرخان، چاپخانە و ئۆفسێتی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٣.
- جەنگ، رۆمان، بلاوکراوەکانی دەزگای ئاراس ٢٠٠٤.
- لین ئۆلنبێرند - لیزلی لویس، کورتەیەک لەبارەی لێکۆڵینەوەی چیرۆکەوە، کتێبی گیرفان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٣.
- رست هیلز، چیرۆک و تایبەتمەندییەکانی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠.
- عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، سەرەتاکانی هەستی نەتەوایەتی کورد لە مێژووی نوێدا، مێژوو، وەرگێران لە عەرەبییەوە، دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٦.
- خانمی شەوە ئەرخەوانییەکان، رۆمان، بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئایندە، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- جەنگ، کۆبەرهەم، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- لێک ترازان، کۆبەرهەم، چیرۆک، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

* سکرتێری نووسینی گۆڤاری (کاروان)ە کە لەوەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان دەردەچێ.

٢١. زایەر عەبدوڵلا خدر

لەدایکبووی: ١٩٥٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دەرچووی: ئامادەیی پیشەسازی

چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵە چیرۆکی خەرەند
- جگە لە کاری ئەدەبی و نووسینی گۆشەی تەنزئامێز لە رۆژنامە و گۆڤارەکان، زیاتر خەریکی کاری هونەری و شانۆیە و تا ئێستاش بەردەوامە.

٢٢. عەزیز ئەحمەد رەحیم
(عەزیزی مەلای رەش)

لەدایکبووی: ١٩٣٦/ دیبەگە
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دەرچووی خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- پشیلۆکە، شیعری منداڵان، چاپخانەی کاکەی فەللاح، سلێمانی ١٩٧٩. ٤٠ لاپەرە.
- قولەمەیتەر، چیرۆک، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٨٠. ٣١ لاپەرە.
- کوێخا سێوێ، رۆمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٦. چاپی دووەم، چاپخانەی، هەولێر ٢٠٠٧
- غەوارە/ رۆمان، چاپخانەی، ١٩٩١.
- حیزبی کەران/ چیرۆک، ١٩٩٠.
- کرمانج/ وتارە چیرۆک، ١٩٩٨.
- لێقەوماوان/ رۆمان، ٢٠٠٥.
- گورگ و بزن/ رۆمان بۆ مێردمنداڵان، بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٨٩.
- بۆرە/ رۆمانی منداڵان، ١٩٩١.
- تۆبەی گورگ مەرگە/ چیرۆکی منداڵان، ١٩٩٠.
- کۆڵنەدان/ چیرۆکی منداڵان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣.
- خاک و چەوسانەوە، بەرگی یەکەم، ١٩٩٨.
- خاک و کێشەی مان، بەرگی دوووەم، ١٩٩٩.
- گورز گورزانێ، کۆچیرۆکی منداڵان، وەزارەتی رۆشنبیری/ بەڕێوەبەرایەتی کتێبی منداڵان، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٣. فەرهاد پیرباڵ عومەر
(د. فەرهاد پیرباڵ)

لەدایکبووی: ١٩٦١ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٩.
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی زانکۆی سۆربۆن.

چاپکراوەکانی:
- ماڵئاوا ئەی وڵاتەکەم، شانۆنامە، بڵاوکراوەی یەکێتی نووسەرانی کوردستان، شاخ، ١٩٨٤.
- بەیانی باش ئەی غەریبی، شانۆنامە، بنکەی یەکگرتن لە کۆپنهاگن، ١٩٨٨.
- ئیگزیل (Exige) شیعر، بڵاوکراوەی ئەنستیتووی کورد لە پاریس، پاریس، ١٩٩٢.
- ژمارەکانی گۆڤاری کوردستان (ئەستەمبوڵ: ١٩١٩)، دەزگای گوڵان، ١٩٩٨.
- رۆژنامەگەریی کوردی بە زمانی فەرەنسی، چاپی یەکەم، سەنتەری برایەتی، هەولێر، ١٩٩٨. چاپی دووەم، دەزگای خەندان، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- سەرچاوەکانی کوردناسی، بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی، ١٩٩٨.
- زێڕی ناو زبڵ، تۆژینەوە و تێکستی وەرگێردراوی کوردۆلۆژی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ١٣٢ لاپەرە.
- ئینجیل لە مێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا، دهۆک، ١٩٩٩

- وێنەی کورد لە ئەرشیفی کوردناسەکاندا، بنکەی وێران، هەولێر، ١٩٩٩.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- سپیاتییەکانی ناو رەش، شیعر، بنکەی وێران، هەولێر، ١٩٩٩.
- دراسات في تاريخ الكورد، ترجمة: ترزه جاف، رابطة كاوا، بيروت، ١٩٩٩.
- مەلا مەحموود بایەزیدی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٠.
- رۆژنامەی کوردستان، ١٨٩٨، بەهاوبەشی، بنکەی گەلاوێژ، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- پەتاتەخۆرەکان، کۆمەڵە چیرۆک، هەولێر، ٢٠٠٠. چاپی دووەم، بنکەی هاڤیبوون، بەرلین ٢٠٠٢، چاپی سێیەم هاموون، سلێمانی ٢٠٠٥.
- مێژووی شانۆ لە ئەدەبیاتی کوردیدا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، ٢٠٠١.
- مولازم تەحسین و شتی تریش، نۆڤلێت، بنکەی گەلاوێژ، سلێمانی، ٢٠٠١.
- ژەنەراڵ شەریف پاشا، تۆژینەوەی مێژوویی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠١.
- چۆڵستان، وەرگێرانی کۆمەڵە چیرۆکی پەتاتەخۆرەکان بۆ رێنووسی لاتینی، کرمانجی ژووروو، دەزگای ئاڤێستا، ئەستەمبۆڵ، ٢٠٠١.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری، تۆژینەوەی ئەدەبی، دەزگای سپیریز، دهۆک، ٢٠٠٢.
- مێژووی وەرگێران لە ئەدەبیاتی کوردیدا لە کۆنەوە تا ١٩٣٢، بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، هەولێر، ٢٠٠٢.
- حەشیشەکێشەکان، شانۆنامە، بلاوکراوەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٣.
- باوک، شانۆنامە، نووسینی ئۆگۆست ستریندبێرگ، و. لە فەرەنسییەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، ٢٠٠٤.
- باخچەیەک شیعری فەرەنسی، لە فەرەنسییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- سانتیاگۆ دی کۆمپۆستێللا، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٢. چاپی دووەم، دەزگای رۆژهەلات، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- پیاوێکی شەپقەرەشی پاڵتۆرەشی پێلاو شین، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣. چاپی دووەم، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- چەند نامەیەکی فەرەنسی، سەنتەری رووناکبیری هەتاو، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٥.
- وێنەی کورد لە ئەرشیفی کوردناسە ئەوروپییەکاندا، وەزارەتی رۆشنبیری، ٢٠٠٥.
- مندالباز، رۆمان، بلاوکردنەوەی مالی شەرەفخانی بەتلیسی، هەولێر، ٢٠٠٣. (چاپی دووەم، چاپکراوەکانی پرۆژەی کتێبی یانەی قەڵەم، سلێمانی، ٢٠٠٦).
- رێبازە ئەدەبییەکان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤. (چاپی دووەم، دەزگای وەرگێران، ٢٠٠٦).
- مێژووی شیعری نوێی کوردی ١٨٩٨ - ١٩٥٨، دەزگای هانا، هەولێر، ٢٠٠٦.
- رەئیس ردمەزانەکان، چیرۆک، دەزگای هانا، هەولێر، ٢٠٠٦.
- زمانی حەیزەران، لەبارەی کێشەی گەنج و قوتابیانەوە، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- بۆ رۆدانی کورم، شیعر، چاپخانەی پاک، هەولێر، ٢٠٠٦.
- پێنج کتێب و نیو، شیعر، بلاوکراوەکانی ناوەندی چاپەمەنی رۆژهەلات، سلێمانی، ٢٠٠٥. ٢١٢ لاپەرەیە.
- کورد لە دیدی رۆژهەلاتناسەکانەوە، تێکست و تۆژینەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس،

٢٠٠٦.
- مێژووی هونەری شێوەکاری لە کوردستاندا، لە کۆنەوە تا ١٩٥٨، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری شێوەکاری، دەزگای مێرگ، هەولێر، ٢٠٠٧.
- سوڵتانە عوسمانییەکان، تۆژینەوە و ئەلبووم، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- کرۆنۆلۆژیای کوردستان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر، ٢٠٠٧.
- حەکایەتەکانی باوکم، رۆمان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر، ٢٠٠٧.
- هەڵبژاردەیەک لە شیعرەکانی ژاک پریڤێر، وەرگێڕان لە فەرەنسییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٧.
- چەند وتارێک لەبارەی مێژووی رۆژنامەگەری کوردی، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- پۆل ئێلوار، زەمین وەک پرتەقاڵێک شینە، وەرگێران لە فەرەنسییەوە، شیعر، چاپکراوەکانی پرۆژەی کتێبی یانەی قەڵەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەلەند، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- وێستگەکانی تازەبوونەوەی شیعری تورکی، تۆژینەوە، سەنتەری بەهرە/ دەزگای نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٨.
- پەناهەندەی ژمارە ێ٣، دیوانی شیعر، چاپخانەی پاک، ٢٠٠٨.
- ژان پۆل سارتەر، سۆزانییە بەرێزەکە، شانۆنامە، وەرگێڕان لە فەرەنسییەوە، ٢٠٠٨.
- گەنجە کوردەکان، تۆژینەوە، مەکتەبی بیر و هوشیاری، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- مێژووی هونەری کاریکاتێر لە کوردستاندا، چاپکراوەکانی پرۆژەی کتێبی یانەی قەڵەم، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- کرنۆلۆژیای هەولێر لە کۆنەوە تا ١٩٥٨، لەسەر ئەرکی پارێزگاری هەولێر چاپکراوە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٤. سەدرەدین عومەر عەولا
(سەدرەدین خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٥٦ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: پەیمانگای ئامادەکردنی مامۆستایانی هەولێر
چاپکراوەکانی:
- فۆلکلۆر، بەشی یەکەم، ١٩٨٤. فۆلکلۆر، بەشی دووەم، ١٩٨٥. فۆلکلۆر، بەشی سێیەم، هاوبەش ١٩٩١.
- لاوک، ژمارە، ژمارە (١)، هاوبەش، هەولێر ١٩٩٢.
- ماسییەکی خۆراگر، چیرۆکی منداڵان، هەولێر ٢٠٠١.
- شاعیر و پێشمەرگەی شەهید حەوێز مام برایم هیرانی، ٢٠٠٣.

٢٥. محەمەد خدر مەولوود

لەدایکبووی: ١٩٥٩/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، ئێستا قوتابی ماستەرە لە سیاسەتی دەولی/ ئۆکرانیا.

چاپکراوەکانی:

- خەرمانەی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەک شاعیر و چیرۆکنووس، هەولێر ١٩٧٣.
- ئاسۆس، کۆمەڵە بەرهەمێکی ئەدەبی هاوبەش، بەرگی یەکەم، ١٩٨٣.
- ئاسۆس، کۆمەڵە بەرهەمێکی ئەدەبی هاوبەش، بەرگی دووەم، ١٩٨٤.
- دابڕان، چیرۆک، ١٩٨٦.
- بەرەو خوێندنەوەیەکی تازەی شیعرەکانی هەژار موکریانی، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، دهۆک، ١٩٩٦.
- بەدواداچوون و رەخنە لە کتێبی رۆژنامەگەری کوردی لە دوای راپەڕین، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٧.
- یادەکانی ئادار، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- چالاکییەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- چالاکییەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- بزاڤی رۆژنامەگەری حکومەتەکانی کوردستان، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩. ١١٧ لاپەڕە.
- سەعدوڵلا پەرۆش، ئەزموون، بەخشش، بەردەوامبوون، هەولێر ٢٠٠٧.
- نەوزاد رەفعەت شاعیری ئەفراندنی شیعری نوێی کوردی، هەولێر ٢٠٠٨.
- شێڤچێنکە/ شاعیری گەورەی ئۆکرانیا،، لێکۆڵینەوە، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- پۆشکین/ شاعیری ئەفرێنەری رووس، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٦. موحسین ئەحمەد عومەر
(د. موحسین)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٢.
خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی، کۆلیژی پەروەردە زانکۆی بەغداد، ١٩٨٦. خوێندنی زمان و خوێندنی بالا، سۆربۆن، ١٩٨٩ - ١٩٩٦.

چاپکراوەکانی:

- سەرزەمینی دوور، چیرۆک، پاریس، ١٩٩١.
- ستایش، شیعری ئەدۆنیس، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ١٩٩١.
- ئەلبێر کامۆ، بێگانە، وەرگێڕان لە فەرەنسییەوە، زنجیرە کتێبی گوڵان، هەولێر ١٩٩٨.
- سێبەری با، چیرۆک و کورتە رۆمان، چاپخانەی ئۆفسێتی مەحوی/هەولێر، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، ٢٠٠١، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، سلێمانی، ٢٠٠٣.
- بەردی رەش و سپی، ٢٠٠٣.
- ئاناباز، ٢٠٠٤.
- دەستە پیسەکان، ٢٠٠٢.
- فەرهەنگی زاراوە ئەدەبییەکان، بەرگی یەکەم، ٢٠٠٤.
- فیلەکەی نادر شا، پاریس، ١٩٩٤.
- پرۆفیسۆر د. محەمەد موکری، بایەکانی کوردستان، وەرگێڕان لە فەرەنسییەوە، کتێبی گیرفان، دەزگای

چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- وشەکان، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٦.
- تاریکی نیوەڕۆ،کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- عەرەب شەمۆ، رۆمانی شڤانێ کورد، وەرگێران و پێشەکی د. موحسین ئەحمەد عومەر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- رەگ و ریشەکانی ناسیۆنالیزمی تورکی، ٢٠٠٨.
- پرتەقاڵی شین، کۆمەڵە وتار، بلاوکراوەکانی پاشکۆی رەخنەی چاودێر، سلێمانی ٢٠٠٨.
- ستایشی شتە روون و پەنهانەکان، پێشەکی و وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی رەخنەی چاودێر، سلێمانی ٢٠٠٩.

٢٧. فەیسەڵ حەسەن قادر (فەیسەڵ دێهاتی)

لەدایکبووی: ١٩٦٣ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٨٤ بەلام لە ساڵی ١٩٨٢، بە وتارێک دەستی بە نووسین کردووە.

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی.

چاپکراوەکانی:

- خوێندنەوەی کۆتاییەکان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- کورد لە سیستمی نوێی جیهانیدا، کۆمەڵە وتار.
- میم، کۆمەڵە شیعر.
- آراء وملاحظات حول السياسة والصحافة.

٢٨. هیمداد حوسێن بەکر (د. هیمدادی حوسێن)

لەدایکبووی: ١٩٦٤ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٨٣.

خوێندن: بڕوانامەی ماستەر بەناونیشانی: رۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردی، ١٩٩٥. دکتۆراکەشی لە ساڵی (٢٠٠١) بەناونیشانی رۆژنامەی کوردی سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان.

چاپکراوەکانی:

- کلک براوەکان، عەزیز نەسین، وەرگێران، بەغداد، ١٩٨٥.
- چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر، ١٩٨٦.
- رۆمانی حیزبی کەرامەت و حیزبی سەلامەت، عەزیز نەسین، وەرگێران، بەغداد، ١٩٨٨.
- دەرمانی بێخەوی، عەزیز نەسین، وەرگێران، بەغداد، ١٩٨٨.
- رۆمانی ماڵئاوا گوڵی خەم، بەغداد، ١٩٨٨.
- گوناهـ، کۆمەڵە چیرۆک، بەغداد، ١٩٨٨.
- ململانێی شارستانییەتەکان، سامۆئیل هانتنگتۆن، وەرگێران، هەولێر،١٩٩٨.
- رۆڵی گۆڤاری هیوا لە پێشخستنی هونەرەکانی ئەدەبی کوردیدا، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.

- چیرۆک و ئەفسانەی کوردی، ئوستراليا، ١٩٩٨.
- پەیامی کافکا، کۆمەڵە وتارێکی ئەدەبییە، وەرگێڕان، بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- چیخۆف، پلاتۆنەڤە شێت، شانۆگەری، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- رۆژنامەنووسیی کوردی سەردەمی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان ١٩٤٢ -١٩٤٧، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
- گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد و سەرەتای رۆژنامەنووسیی پەروەردەیی، زنجیرەی بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی-٧-، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.
- جیهانی سێیەم و گەڕان بە دوای رۆژنامەوانیی ئازاد دا، وەرگێڕان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم سلێمانی، ٢٠٠٣.
- بە شەرتی چەقۆ، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، کتێبخانەی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٦.
- رێبازە ئەدەبییەکان، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٧.
- ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی دەق و لێکۆڵینەوە، سەنتەری هەتاو، هەولێر،٢٠٠٧.
- دەروازەیەک بۆ رەخنەی ئەدەبی کوردی، دەزگای موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٨.
- رۆژنامەوانی و ئەدەبیاتی نوێی کوردی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- نهێنییەکانی دەوڵەتم قووتدا، عەزیز نەسین، وەرگێڕان، هەولێر، ٢٠٠٨.
- رۆژنامەوانیی کوردی سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان، دەزگای چاپ و بلاوکراوەکانی بەدرخان، چاپی یەکەم، چاپخانەی گرین گالۆری، لوبنان، بەیروت ٢٠٠٨.

٢٩. سەعدی عەلی محەمەدئەمین

لەدایکبووی: ١٩٥١ گوندی قورشاغلوو/ قوشتەپە.

دەستپێک: ١٩٦٧ بە شیعر دەستی پێکردووە، دوای هەشتاکان چیرۆک و شانۆگەری نووسیوە.

.چاپکراوەکانی:

- زامەکانم مەکولێنەوە، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠١.
- شەوە ساردەکان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٥.
- هەگبەی دڕاو، رۆمان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر ٢٠٠٨.
- نووسینەکانی پتر بەلای نیشتمان و نەتەوەدا بایداوەتەوە و ئەمەش لەو روانگەی، تەرخانکردنی بەشێکی زۆری ژیانی گەنجایەتی بووە لە رێگای کوردایەتی، کە زیندانی ئەبوغرێبیش بەشێکی لەو ژیانەی لێ داگیرکردووە و ئەمەش لە بەرهەمە ئەدەبییەکانی رەنگدانەوەی هەیە، چیرۆکنووس بڕوای وایە (ئەدەب و خاک و نەتەوە لەیەک جیاناکرێنەوە، دەبا ئەدەب بە گشت ژانرەکانییەوە هەڵگری سیمای نەتەوە و ئەو کۆمەڵگا و سەردەمە بێت، کە تێیدا سەری هەڵداوە).

٣٠. میقداد ئیبراهیم محەمەد (میقداد شاسواری)

لەدایکبووی: ١٩٦١/بەردەڕەش.

دەستپێک: لە ساڵی ١٩٧٩ یەکەم چیرۆکی بە زمانی فارسی بڵاوکردۆتەوە، دواتر لە هەشتاکان کۆمەڵە چیرۆکی لە بڵاوکراوەکانی شاخ بەناوی خوازراو بڵاوکردۆتەوە، ئینجا لە ساڵی ١٩٩٧ یەکەم چیرۆکی بڵاودەبێتەوە.

خوێندن: دەرچووی شەشەمی ئامادەیی.

چاپکراوەکانی:

- کڵاوی بابردوو، کۆمەڵە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- تەنزستان، هەولێر.
- جەی. ئیس ساڵت، ژنە دڵخوازەکە، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٦.
- جەی. ئیس ساڵت، مێردە خۆشەویستەکان، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٦.
- زمان، هێز، ئازادی، کۆمەڵە نووسەر، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧.

* جگە لە چیرۆک و وەرگێڕان، گۆشەی تەنزئامێز و بابەتی کۆمەڵایەتی دەنووسێت.

٣١. عوبێد مەجید ساڵح

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٣

خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا

چاپکراوەکانی:

- جەنگیز ئیتماتۆف، شاخی سەگە بەڵەک، رۆمان، وەرگێڕان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- پەڕینەوە لە تەم تومان، رۆمان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

لەگەڵ چەندین چیرۆک، کە لە هەشتاکان لە شاخ بە ناوی خوازراو بڵاوی کردۆتەوە.

٣٢. عەلی ساڵح کەریم/ میران

لەدایکبووی: ١٩٥٥/شەقڵاوە-هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٤/ گۆڤاری کاروان

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشەسازیی هەولێر

چاپکراوەکانی:

- ئافرەت لە کۆمەڵگای ئیسلامدا، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٨٤.
- ئافرەتە ناودارەکانی ئیسلام، مێژوویی، پرۆژەی تەفسیری قورئان، چاپخانەی رۆشنبیر، هەولێر ١٩٩٧.
- زەوی تینوو/ لە سەردەمی رژێمی بەعسدا لە بەغداد سانسۆرکراوە.
- سوێسکەکان بێ سەر دەفرن، کۆمەڵە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی نووسەرانی ئیسلامی کوردستان، چاپخانەی ژین، هەولێر ١٩٩٨.
- پەیامێک بۆ دەرەوەی دۆزەخ، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- لەسەرخۆنووسین، هاوبەش، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٥.
- پەیوەندی نێوان ئایین و ئەدەب، پرۆژەی تیشک، سلێمانی ٢٠٠٩.
- کتێبەکانی زانستە تەکنیکییەکان، وێنەی ئەندازەیی بۆ هەر سێ قۆناغی ئامادەیی پیشەسازی، وەرگێران.

٣٣. کاروان عومەر کاکەسوور

لەدایکبووی: ١٥/٥/١٩٦٤ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٥.
خوێندن: بەشی مێژوو لە کۆلیژی پەروەردەی زانکۆی موسڵ.

چاپکراوەکانی:

- ئەستێرە، ١٩٩٤، کۆمەڵە چیرۆک.
- ئەسپیدیلیۆن، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم، گۆڤاری رابوون، سوێد ١٩٩٨. چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئای لە ڤیلیا لە ڤیلیا، رۆمان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ٥٣٣ لاپەرە.
- منالیم ئاسکێک بوو بەسەر پەلکە زێرینەدا بازبازێنی دەکرد، بەشی یەکەم و دووەم، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠١.
- منداڵیم ئاسکێک بوو بەسەر پەلکە زێرینەدا بازبازێنی دەکرد، بەشی یەکەم هەتا بەشی سێیەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، ٢٠٠٣.
- سەدەی یەکەمی خەیاڵ، کۆمەڵە چیرۆک، چاپەمەنی گەنج"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٤.
- هانس ئەندرسن، بولبول و پادشا، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران لە دانیمارکییەوە.
- مامزێر، رۆمان، چاپکراوەکانی پرۆژەی کتێبی یانەی قەڵەم، چاپخانەی یاد، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.

* ئێستا لە ئەورووپا دەژی.

٣٤. سەعید حەسەن ئاکام

لەدایکبووی: /١٩١٧ بوکان.
دەستپێک: چلەکان

خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- ئاگری بن کا،چیرۆک
- سیاحەتنامەی ئەولیای چەلەبی، وەرگێران

٣٥. فەرهاد محەمەد قادر

لە دایکبووی: ١٩٦٤ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕستی هەشتاکان
خوێندن: کۆلێژی ئەندازیاری بەشی شارستانی
چاپکراوەکانی: نییە

٣٦. عەباس محەمەد حوسێن (حاجی مەمۆ/ کاکەباس)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٥

خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی کۆلیژی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٥

چاپکراوەکانی:
- ئەستێرە، کۆمەڵە چیرۆک بۆ منداڵان، چاپخانەی "الحوادث" هەولێر ١٩٧٩.
- گەمەی منداڵان، شانۆگەری منداڵان، لەسەر ئەرکی دەزگای "silS"بە چاپ گەیشتووە، ١٩٩٠.
- نەبەزی بچکۆڵە،چیرۆکی منداڵان، سوید ١٩٩١.
- قوتابخانەکەمان چی بەسەرهات، چیرۆکی منداڵان، سوێد ١٩٩٢.
- ڕەنگارە، چیرۆکی منداڵان، سوێد ١٩٩٢.
- بەرخۆڵە، چیرۆکی منداڵان، سوێد ١٩٩٣.
- جیهانی ئەسترید لیندگرین/شاژنی ئەدەبیاتی منداڵان لە جیهاندا، ئامادەکردن و نووسین، سوید ١٩٩٧، چاپخانەی ڕۆشنبیری، بەهاری ١٩٩٩.
- نێرییەکی قۆچ درێژ، هەولێر ٢٠٠١.
- وڵاتی کەروێشکان، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٣.
- مرۆڤی گێل خواردەی گورگی لەڕە، چیرۆک بۆ منداڵان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، چاپخانەی کاروان، هەولێر ٢٠٠٩.
- ئەسترید لیندگرین، پیپی گۆریە درێژ، وەرگێڕان، چیرۆک بۆ منداڵان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، چاپخانەی کاروان، هەولێر ٢٠٠٩، ٢٣ لاپەڕە.

* ئێستا لە سوید دەژی.

٣٧. عەبدولڕەحمان کاکل عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٦٣ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٧.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
هەرچەندە چاپکراوی نییە، بەڵام زیاتر لە (١٠٠) سەد کورتە چیرۆکی لە رۆژنامە و گۆڤارەکان بڵاوکردۆتەوە.
هەروەها لە بواری رۆژنامەگەری و راگەیاندن کاردەکات.

٣٨. عەبدولڕەحمان مەعروف رەسووڵ

لەدایکبووی: ١٩٦٧ هەولێر.
دەستپێک: یەکەم چیرۆک ١٩٨٨، یەکەم وتار و نووسینیش ١٩٨٤.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- لە ساڵی ١٩٩٤ لە بەشی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین، گۆڤارێکیان بەناوی (ئاژێر) دەرکردووە، کە تەنیا دوو ژمارەی لێ دەرچووە.
- کۆمەڵە نووسەرێک، دوایین گرێکوێرە، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی هەولێر ٢٠٠٥.
- ورال، تیری شکاو، وەرگێڕان لە فارسییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- لە کەناری هزر و زمان ز ئەدەبدا، وتار و لێکۆڵینەوە، ٢٠٠٩.

جگە لە چیرۆک لێرە و لەوێ کۆمەڵێک چیرۆکی منداڵان و بابەتی ئەدەبی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و کاری وەرگێڕانی کردووە.
- ئێستا بەڕێوەبەری نووسینی هەفتەنامەی بەدرخانە.

٣٩. محیەدین تەها محەمەد
(زنار تەها)

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین، هەروەها بکالۆریۆس لە کۆلیژی ماف/ زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- شوێن پۆستاڵەکان، رۆمان، هەولێر ١٩٩٦.
- ئینسکلۆپیدیای ئەلقاعیدە، دەزگای چاپ و توێژینەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

٦. قۆناغی دوای راپەڕین (١٩٩١-....)

٤٠. عەبدولخالق کەریم رەشید (عەبدولخالق بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٣ هەولێر

دەستپێک: دوای راپەڕین، بەڵام لە ساڵی ١٩٧٢ دەستی داوەتە نووسینی وتار و بابەتی ئەدەبی.

خوێندن: بکالۆریۆس، بەشی کوردی، زانکۆی بەغداد/١٩٧٦

چاپکراوەکانی: نییە.

٤١. ئازاد سەعید عەبدولوەهاب (ئازاد ئەرگوشی)

لەدایکبووی: ١٩٦٤/ ئەرگوش

دەستپێک: ١٩٩٢

خوێندن: دبلۆم لە ئابووری

چاپکراوەکانی:

- تەمبوور، چیرۆک، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.
- جوانترین مردن، چیرۆک، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٤٢. ئەسکەندەر جەلال سلێمان

لەدایکبووی: ١٩٧٦ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٤.

خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٨.

چاپکراوەکانی:

- لەساڵی (١٩٩٤) لە بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین لەگەڵ کۆمەڵێک خوێندکار، گۆڤارێکیان بەناوی (ئاژێر) دەرکردووە، تەنیا دوو ژمارەی لێ چاپ بووە.
- جگە لە چیرۆک و شیعر، لێکۆڵینەوەی ئەدەبیشی لە رۆژنامە و گۆڤارەکان بڵاوکردۆتەوە.

* ئێستا لە سوید دەژی.

٤٣. باهۆز عەبدوڵلا مستەفا

لەدایکبووی: ١٩٧٥ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٩٤.

خوێندن: خوێندکاری کۆلیژی زمان، بەشی زمانی کوردی، زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- لەساڵی (١٩٩٤) لە بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین لەگەڵ کۆمەڵێک خوێندکار، گۆڤارێکیان بەناوی (ئاژێر) دەرکردووە، تەنیا دوو ژمارەی لێ چاپ بووە.
- داستانی سەفەر، نۆڤلێت، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، چاپخانەی رەنج، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئێرە رۆمانە/ کتێبی گیرفان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩.

٤٤. ماریە ئەحمەد ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٦٤/ هەولێر
دەستپێک: ٢٤/٤/١٩٩٦
خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی هەولێر/ بەشی ژمێریاری

چاپکراوەکانی:
- سەفەری تەمەن و ئاوێنەی ناخ، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠١.

٤٥. سەباح مەجید محەمەد عەلی

لەدایکبووی: ٦/٩/١٩٧٣/کەندیناوە
دەستپێک: ١٩٩٥.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- خەوتن لە ماڵی سەراب، نۆڤلێت، هەولێر، ٢٠٠٣.
- ئەوین و لیمۆکانی هەریاد، هەولێر، ٢٠٠٣.
- خەونە سەوزەکانی ترا، کۆمەڵە چیرۆک، هەولێر ٢٠٠٤.
- شانشینی تاڤگەکانی سۆز، رۆمان، وەزارەتی رۆشنبیری/دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دەزگای کارو رۆشنبیری، بەغداد ٢٠٠٥.
- نامەچیرۆک، کۆمەڵەچیرۆک، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٧

٤٦. سالار عەبدولڕەحمان محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧١ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٦.
خوێندن: ئامادەیی.
چاپکراوەکانی: چەپکێک پەیڤ، لەودیو تخوبی هزر.

٤٧. کاروان عەلی قادر

لەدایکبووی: ٩/٩/١٩٧٥/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٧.
خوێندن: ماستەر لە بواری رۆژنامەنووسیدا

چاپکراوەکانی:
- ریپۆرتاژی رۆژنامەنووسی، چاپی یەکەم، چاپخانەی بەدرخان، سلێمانی ٢٠٠١
- ئازادیی لەرۆژنامەگەریی حزبیدا، چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرایەتیی چاپ و بلاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٢
- هونەری رۆژنامەنووسی، دامەزراوەی خەندان بۆ پەخش و وەشاندن، چاپخانەی بەدرخان، سلێمانی ٢٠٠٤
- بەر لەخۆرهەلاتن، نۆڤلێت، چاپخانەی یاد، سلێمانی ٢٠٠٦
- کلاشەکانی باوکم، کۆمەڵە چیرۆک، چاپخانەی یاد، سلێمانی ٢٠٠٦
- رۆژنامەگەریی تایبەتمەند، مەکتەبی ناوەندیی راگەیاندنی ی.ن.ک، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکوک ٢٠٠٧

٤٨. رەسووڵ عەزیز محەمەد
(رەسووڵ بەختیار)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨، بەڵام یەکەم نووسینی (وتار) لە ساڵی ١٩٨٩ بلاوکردۆتەوە
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- رۆژنامەنووسی و بواری رۆژنامەگەری، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- شتەکان، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٨
- گوڵەکان مەقرتێن، چیرۆکی منداڵان، وەزارەتی رۆشنبیری/ بەڕێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- پێکەنینی شازادە، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان، هەولێر
- راگەیاندنی نوێ، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- ئێمە زۆر قسە دەکەین، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر ٢٠٠٦.
- دوو وانە، چاپخانەی نازە، چاپی یەکەم، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم،٢٠٠٨.

٤٩. حەیدەر جەوهەر ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٤ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨.
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ کۆلێژی زمان/ زمان، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- کچێک لە نەورەس، ٢٠٠٤.
- نامەچیرۆک کۆمەڵەچیرۆک، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٧.

* جگە لە چیرۆک شیعریش دەنووسێت، هەروەها لێکۆڵینەوەی ئەدەبیشی لە گۆڤار و ڕۆژنامەکان بڵاوکردۆتەوە.

٥٠. عەبدولسەتار پیرداود حەسەن
(ستاری پیرداودی)

لەدایکبووی: ١٩٧٤ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٨.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- نامەچیرۆک، کۆمەڵەچیرۆک، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٧.
- کتێبێکی دەق و ڕەخنەشی لە بواری چیرۆک و ڕۆمان چاپکردووە.
- جگە لە چیرۆک لێکۆڵینەوە و ڕەخنەی ئەدەبی دەنووسێت.

٥١. سیروان تەها ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٥ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: بەشی کوردی/ئاداب/سەلاحەددین
چاپکراوەکانی: نییە

٥٢. بورهان حەمەد قادر
(بورهان جۆڵا)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بەشی وێژەیی

چاپکراوەکانی:
- خێمە، دەزگای راگەیاندنی"ی. ن. ک"، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی"کەرکوک"، ۲۰۰۷.
- ژوانە گورگ، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ۲۰۰۹.

* سەرەتای هاتنە ناو بواری رۆشنبیری بە نواندن و کاری هونەری دەست پێکردووە.

٥٣. دلشاد رەزاق رەسول (دلشاد کاوانی)

لەدایکبووی: ۱۹۷۸/۷/۱/ قەزوینی ولاتی ئێران.
دەستپێک: ۲۰۰۰.
خوێندن:
چاپکراوەکانی: سێبەری مەرگ.

٥٤. فەرهاد عەزیز حەسەن

لەدایکبووی: ۱۹۸۳/ قەزوینی ولاتی ئێران.
دەستپێک: ۲۰۰۰.

چاپکراوەکانی:
- نهێنییەکانی ئایینی میتراقی.
- جگە لە چیرۆک کاری وەرگێران دەکات، لە زمانی فارسییەوە چەند کتێبێکی وەرگێڕاوە و ئامادەیە بۆ چاپ.

٥٥. قارەمان شوکری نادر

لەدایکبووی: ۱۹۷٤/ کۆیە
دەستپێک: ۲۰۰۰
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بەشی زانستی
چاپکراوەکانی: ئامیلکەی چەند پرۆژە و یەک ئامانج، ۲۰۰٦

٥٦. محیەدین رەزا جەمەلان

لەدایکبووی: ۱۹٦۹/ کۆیە
دەستپێک: ۲۰۰۰
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بازرگانی
چاپکراوەکانی: نییە.

٥٧. بەناز عەلی ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٧٨/٩/١/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: خوێندکاری کۆلێژی ئەکادیمیای هونەرە جوانەکان/ بەشی مۆسیقا.

چاپکراوەکانی:
- ئاستیاک، رۆمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٢.
- کەندالی نەزر، رۆمان، بلاوکراوەکانی دەزگای بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.

***

دووەم: شاعیران:

شاعیران پشک و رووبەری هەرە فراوان لەم بیۆگرافیایە دەتەنن، ئەمەش تا رادەیەک لە زۆربەی شوێن و گاڤ و سەردەمێک، بەتایبەتی لەنێو میللەتی کورد بەدی دەکرێت ئەمە لەلایەک، لەلایەکی دیکەشەوە دەستەیەکی هەرە زۆریش لەوانە سەرەتای نووسین و دەست دانە قەلەمیان بە شیعر هاتوونەتە گۆرەپانەکە و بەهرە و توانا و رۆشنبیری خۆیان بردۆتە پێش، وەک ئەوەی شیعر هەروا بوار و بابەتێکی ئاسان بێت، کە لەراستیشدا وا نییە، ئەو ئەسپە خۆشبەز و رەوهان و هەندێ جاریش هێمن و لەسەرخۆیە، بۆ هەموو کەسێک نایەتە رایێ و دەستەمۆ نابێت. بۆیە سەرەنجام ئەگەر ئەویش دەستبەرداری نەبێت و واز لە شیعر نەهێنێت، ئەوا شیعر پشت لەو هەلدەکات. دەبێ لەگەل نالی چەند کەس ملی رێی شیعرییان گرتبێت و بە بالای درەختی شیعر هەلزنابن، سەردەمی بابا تاهیر و مەلای جزیری خانی و... هەروا بووە، بەلام کوا ناوە درەوشاوە و شیعرە نەمر و قەلەمە داهێنەرەکان؟؟ بۆیە هەر ئەو ناو و توانا شیعرییانە ماونەتەوە، کە بۆ شیعر خولقاون ئەوین و عەشقی شیعر لەسەری داون. بێگومان لێرەش هەر وایە، ئەو هەموو ناوە گشتی شاعیر نین، هەندێکیان ئەمرۆ پشتیان لە شیعر کردووە، کە زانیویانە دەرۆستی سەختی و ناسکی شیعر نایەن یان توانا و داهێنانی خۆیان لە بوار و ژانرێکی دیکە پێ سەرکەوتوو بووە، یان هەر هۆکار و مەسەلەیەکی دیکە.

وەکوو هەنگاوی یەکەم و دەستپێکی ناوەکانیش بەر لە هەر شتێک کۆمەلێک شاعیرمان هەن، تەواوی ئەو زانیارییانەمان وەگیرنەکەوت، کە ویستوومانە سەبارەت بە هەر شاعیرێک بینووسین، بۆیە ئەگەر هەر ناوێکی رووت یان نازناوی شاعیرێکمان نووسیبێت یاخود تەنیا سالی لەدایکبوون یان کۆچی دوایی کردنیمان بە دروستی دەست نەکەوتبێت، ئەوا هەر ئەوەندە زانیارییەمان لە سەرچاوەکانەوە دەست خستووە و تا ئەمرۆ هەر ئەوەندەی لەبارەوە دەزانرێت، پێم وایە ئەمەش شوێنی خۆی دەگرێت و رەنگە لە داوارۆژیش مێژووی ئەدەبی کوردی شتێکی زیاتر یان وردتر بخاتە سەر قۆناغ و سەردەم و ژیانە تایبەتییەکەی، کەوابوو دەکرێت لە رێگای ئەم کەرەستە خاوە و پێکهاتە و پارچەکانی خزمەتێکی چکۆلە پێشکەش بکەین، لەوێشەوە بتوانین پەنجە بخەینە سەر چەندین بوار و بابەتی دیکە.

بۆ لە بیرنەکردن و ناونەهێنانی هەر شاعیرێکیش ئەوپەری کۆشش و هەولم داوە کەس جێ نەهێلم، بەلام دەزانم بۆ ئەم بیۆگرافیایە کەسانێک دەستم پێیان رانەگەیشتووە و دەرفەت و ماوەش کۆسپێک بووە، کەوا ئەو خەونەم وەدی نەیەت، پرۆژەکەم بێ کەم و کوری بێت، وەلێ لەوە دلنیام ویژدانم ئاسوودەیە بەبێ دەستی ئەنقەست کارەکەم بەرێوەچووە، ئومێد دەکەم لە داهاتوو و لە هەر چاپێکی تازە بەسەر ئەو کەلێن و بۆشاییانەشدا زالبین، کە هاتۆتە پێشمان، ئەوە وێرای ئەو هەلانەی کە رەنگە لەو هەموو زانیارییە یەخەی پێگرتبین، نەمتوانیبێت لێی

دەربازبم.

دوا شتیش ئاماژەی پێ بکەین، ئەوەیە لە تەواوی بەشەکانی بیۆگرافیاکە بە شیعریشەوە، دوا وێستگە لە ساڵی "٢٠٠٠" وەستاوم، ئەمەش هیچ مەبەستێکی تێدا نییە، بەڵام کاتێک مرۆڤ کارێک دەکات لە هەمبەر پرۆژەیەک دەوەستێتەوە دەبێ سەرحەدێک بۆ خۆی دابنێت و سنووری خۆی بزانێت و بەرنامە و پلانێکی هەبێت، بەمەش کارەکانت ئاسانتر و بونیاتێکی مکومتر و هەنگاوی خێرا و بەگورتر و ئایندەش مسۆگەر دەکەن، لەوەشدا مەبەستم ئەوەیە دەبێ کەسەکە تا ئەو ساڵە شیعر و نووسینی لە رۆژنامە و گۆڤار و دەزگاکانی چاپ و پەخش بلاوبووبێتەوە. هەڵبەتە لە هەر هەنگاوێکی دیکە و رەخسانی دەرفەت و بەدەستەوەبوونی کاتی تەواویش، بیر لە بەرفراوانکردن و هاتنە پێشەوەی زیاتری پرۆژەکە دەکەمەوە، بۆیە لێرە دەکرێت بلێین هۆکارێکی دیکە کە رێگر بووە نەبوونی کاتی تەواوە.

١. مستەفای قوتبی شام/ سەدەی هەژدە و نۆزدە

٢. حەسەن و ئامینە/ نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەم

٣. حاجی بەکراغای محەممەداغای حەوێزی (قاصد)/ ١٢٠٠- ١٢٧٠ک

٤. حاجی قادری کۆیی

حاجی قادری مەلا ئەحمەدی مەلا ساڵحی مەلا ئەحمەدی گەورە (حاجی قادری کۆیی)/ ١٨١٧- ١٨٩٧ز.

- کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی دار السلام، بەغداد ١٩٢٥. ٥٩ لاپەرە.
- دیوانی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، چاپی یەکەم ١٩٥٣. ١٢٨ لاپەرە.
- دیوانی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، چاپی دووەم ١٩٦٩. ٨٠ لاپەرە.
- دیوانی حاجی قادری کۆیی، کەریم شارەزا بە هاوبەشی، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٨٦، چاپی دووەم، سنە ٢٠٠٧ کوردی.

٥. حاجی عەبدوڵلای مەلا ئەسعەد جەلیزادە/ ١٨٣٤- ١٩٠٨ز

- مەولودنامەی کوردی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، چاپی یەکەم ١٩٦٥، چاپی دووەم ١٩٦٦. ٤٦ لاپەرە.

٦. ئەمین ئاغای حاجی بەکرئاغای محەممەداغای حەوێزی (ئەختەر)١٨٣٩/ -١٨٨٨ز

٧. عەبدوڵلا کاک عەلی کاک عەبدوڵلا کاک مستەفا (سانی)/ .....-١٩٠٦ز

٨. مەلا رەسووڵ مەلا مەحموود بیتووشی (مەنفی)/ ....-١٩٢١ز

٩. رەشید ئاغای حاجی بەکر ئاغای حەوێزی (مجرم)/ ١٨٤٢-١٩٠٨ز

١٠. زێنەب شێخ عەبدولکەریم شێخ ئەحمەدی بەرزنجی (حەزینە)/ ١٨٦٣-١٩١٨

١١. مەلا محەممەدەمینی حاجی مەلا ئەحمەدی مەنتک (هەوایی)/ ١٨٦٤-١٩٢٢ز

١٢. مەلا مستەفای فەقێ ئەحمەد/ ....-١٩٢٢ز

١٣. شێخ محیەدین شێخ عەبدولکەریم شێخ ئەحمەد (نیهانی)/ ١٨٦٥ز-١٩٣٤ز

١٤. کاک مستەفای کاک عەبدوڵلای کاک عەلی کاک عەبدوڵلا (صافی هیرانی)/١٨٧٣ز -١٩٤٢ز

- دیوانی صافی هیرانی، چاپی یەکەم بەغداد ١٩٥٣، ١١٢ لاپەڕە. چاپی دووەم هەولێر ١٩٦٥، ١٠٢ لاپەڕە. چاپی سێیەم هەولێر ١٩٧٣. ١٠٢ لاپەڕە.

١٥. مەلا کەریمی مونتەزیری/ ١٨٧٥ز-.........

١٦. مەلا محەمەد حاجی عەبدوڵلای مەلا ئەسعەد جەلیزادە (مەلای گەورە) ١٨٧٦/٩/٦ز -١٩٤٣ز

- دیوانی مەلا محەمەدی کۆیی،، چاپی یەکەم، چاپخانەی زاری کرمانجی، رەواندز ١٩٢٧. چاپی دووەم، مهاباد ١٩٤٣. چاپی سێیەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٥٨. ٧٢ لاپەڕە. چاپی چوارەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٩.
- تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی، ج/١، چاپخانەی "سلیمان الاعظمي"، بەغداد ١٩٦٨. ١٦٨ لاپەڕە.
- تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی، ج/٢، ج٣، چاپخانەی "سلیمان الاعظمي"، بەغداد ١٩٧٠. ٤٢١ لاپەڕە.
- فری فری قەل فری، چاپی یەکەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٥٧. ١٣ لاپەڕە. چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٧. ١٢ لاپەڕە.
- تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی گەورە، ٢٠٠٩. ئەم تەفسیرە بە شەونخوونی "١٠"ساڵ لە ١٩٣٣ بۆ ١٩٤٣/١/٥ لە "١٠"بەرگدا تەواوی قورئانی پیرۆز تەفسیر و راڤەکراوە.

١٧. مەلا مستەفا کوڕی مەلا رەسووڵی کوڕی مەلا ئەبوبەکر (عاصی) ١٨٨٥/-١٩٧٥

بەرهەمەکانی:

- دیوانی عاصی، ئامادەکردن و پێشەکی و فەرهەنگۆکی

عەزیز گەردی، بڵاوکراوەکانی نووسینگەی تەفسیر، هەولێر ۲۰۰۸.

- چرای دڵان، ۲۲ بابەتی جۆراوجۆرە.
- گوڵستانی سەعدی، وەرگێڕان لە فارسییەوە.
- سێ مەکتووبی کاک ئەحمەدی شێخ، وەرگێڕان لە فارسییەوە.
- تەرجەمەی مەولانا خالید (قدس الله سره)، ژیاننامەیەکی کورتی مەولانا بە فارسی و هەڵبژاردەیەکی شیعرە فارسییەکانی.
- چەند پارچە پەخشانێکی هونەری.

۱۸. سەید ئەحمەد شێخ عەبدولکەریم شێخ ئەحمەد شێخ عەبدولکەریم شێخ حەسەنی گڵەزەردە (حوسێنی)/ ۱۸۸۷ز -۱۹۳۳ز

۱۹. حاجی میرزا عەبدوڵڵای کۆیی (خادم)/ ۱۸۹۵- ۱۹۷۱/۱/۵ز

- دیوانی چاپکراوی شاعیر: میرزا عەبدوڵڵا کۆیی/دیوانی خادم، بەرگی یەکەم، چاپخانەی "دار الحریە"بەغداد ۱۹۸۰، بەرگی دووەم، چاپخانەی "دار الحریە"بەغداد ۱۹۸۱.

۲۰. مەلا حەویزئەفەندی کوڕی قۆچاغای (مەحزون)/ ....-۱۸۳٤ز

۲۱. مەلا تاهیر مەلا مەعروف مەلا محەممەد قورشاغلویی (پاکی)۱۸۹٦/ -۱۹۸۱

۲۲. عەبدولقادر ئەحمەد محەممەد عەبدولقادر قرگەیی ۱۸۹۸ کەرکووک- ۱۹۷۵/۳/۹

۲۳. عەبدولجەبار مەلا عەبدولڕەحمان تەها عەبدوڵڵا دۆغرەمەچی (کانی)۱۸۹۷/ز -۱۹۵۷ز

- دیوانی کانی، کۆکردنەوەی ئەکرەم کانی، چاپخانەی "الحوادث"بەغداد ۱۹۸۰. ۹۳ لاپەڕە.
- لەیل و مەجنون، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ۱۹٦۹. ٦٥ لاپەڕە.

۲٤. ناسیح عەبدوڵڵا سەبغەتوڵڵا (ناسیح حەیدەری)/ ۱۸۹۸ز -۱۹۸٦ز

۲٥. محەممەد شەریف مەلا ئیبراهیم مەلا عەبدولفەتاح (میهری)۱۹۰۳/ز -۱۹٤۲/۱۱/۱۷ز

۲٦. لوتفی شێخ ڕەزا شێتەی مارفی قولەیی/ ۱۹۰٥ز - ۱۹۸۹ز

۲۷. خدر ئەحمەد عەلی (مەلا خدری دەشتی)۱۹۰۹/ز - ۱۹٥۷ز

۲۸. سەلیم سەیدۆک عەبدوڵڵا/ ۱۹۱۰ز- ۱۹۷۰ز

٢٩. خەلیل رەسووڵ مستەفا (موخلیس) ١٩١٠/ز -١٩٨٥
- مەولودنامەی کوردی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٨.

٣٠. مەلا عەبدولرەحمان مەلا ئیبراهیم مەلا مەحموود (راجی)/ ١٩١٢-١٩٦٩

٣١. رەشیدی حاجی عەلی لبادکەر (١٩١٧ز -١٩٤٣ز)

٣٢. محەممەدی کوڕی حەمدە (مسکین)/ ١٩٢٠ز -١٩٤١ز

٣٣. کاملی کوڕی بەهجەت ئاغای حەوێزی/ ١٩٢٠ز- ١٩٤٥ز

٣٤. شێخ تاهیری سەرانەیی (زوهدی)/ ١٩٢٢ز - ١٩٨٨ز

٣٥. عوسمان حەسەن رەسوڵ/ ١٩٤٣-١٩٩٧

٣٦. عبدولقادر ئەحمەد محەممەد (عەبدولقادر قرگەیی)

لەدایکبووی: ١٨٩٨- ١٩٧٥/٣/٩
دەستپێک: سیەکان
خوێندن: سەرەتایی لە قوتابخانە ئەهلیەکان و خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی: نییە
- چەپکێک لە شیعرەکانی دیوانی نوری، چاپخانەی دار افاق عربیة، بەغداد ١٩٨٣. ٧٢ لاپەڕە.

٣٧. زەکی ئەحمەد هەناری

لەدایکبووی: ١٩٠٩/ کۆیە-١٩٦٧/٧/٩
دەستپێک: ١٩٣٠
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی
چاپکراوەکانی:
- دواڕۆژەکانی دەناکی زۆردار، چاپخانەی مەعارف، بەغداد ١٩٦٠.
- گولستانی سەعدی، وەرگێڕان، چاپخانەی سلمان الاعظمي، بەغداد ١٩٦٨.
- لە پێناوی ئەویندا، شانۆگەری، بە یارمەتی بەڕێوەبەرێتی گشتی، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی ١٩٧٤.
- جگە لە شیعر کۆمەڵێک چیرۆکیشی نووسیوە.

٣٨. محەممەد نافیع عەبدولفەتاح (رۆستەم حەوێزی)

لەدایکبووی: ١٩١٣/ کۆیە-١٩٩٩/٢/٢٧
دەستپێک: ناوەڕاستی ١٩٣٢
خوێندن: قۆناغی ناوەندی
چاپکراوەکانی: دیوانی رۆستەم حەویزی/٢٠٠١

٣٩. مەلا محەمەدی مەلا برایمی عەودالانی/ مەلا محەمەدی دلاوەر

لەدایکبووی: ١٩٠٩/کۆیە-١٩٧٠/١٢/١٣
دەستپێک: ١٩٣٢
خوێندن: خوێندنی ئایینی
چاپکراوەکانی: نییە.

٤٠. حوسێن بابەرەسووڵ (سامی عەودال)

لەدایکبووی: ١٩١٠/ کۆیە- ١٩٨٥
دەستپێک: سییەکان
خوێندن: خوێندنی حوجرە
چاپکراوەکانی: چەپکێک لە هۆنراوەکانی سامی عەودال، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٧٣، چاپی دووەم ١٩٨٦.

٤١. عوسمان حەبیب عەبدوڵڵا (عەونی)

لەدایکبووی: ١٩١٤/ کۆیە- ١٩٩٢/٧/٢٠
دەستپێک: ١٩٣٢
خوێندن: سەردتایی، خوێندنی حوجرە
چاپکراوەکانی: دیوانی عەونی، سەرجەم شیعرەکانی، چاپی یەکەم چاپخانەی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٧، ٢٧٨ لاپەڕە.

٤٢. ئیبراهیم یوسف عەبدوڵڵا (ئیبراهیم هوشیار)

لەدایکبووی: ١٩١٦/ کۆیە- ١٩٩٤
دەستپێک: ١٩٣٤
خوێندن:
چاپکراوەکانی: نییە.

٤٣. یونس مەلا رەئووفی مەلا مەحموود ئەفەندی خادیمی سەجادە (دڵدار)

لەدایکبووی: ١٩١٨ز-١٩٤٨ز
دەستپێک: ١٩٣٥
خوێندن: کۆلیژی ماف/بەغداد/١٩٤٥

چاپکراوەکانی:
- دیوانی دڵدار، چاپخانەی کوردستان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٦٠، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧١.
- لەیلێ و مەجنون، وەرگێران، هەولێر ١٩٦٩.

٤٤. بورهان محەمەد عەبدولڕەحمان (بورهان جاهید)

لەدایکبووی: ١٩١٨ز -١٩٩١ز
دەستپێک: چلەکان
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- دیوانی جاهید، کەرکوک ١٩٥٧.
- چوارینەکانی جاهید، بەغداد ١٩٧٩.
- فەلسەفە و چوارینەکانی جاهید، بەشی سێیەم، هەولێر ١٩٨٥.

٤٥. حەبیب عەلی میرانی

لەدایکبووی: ١٩٠٠-١٩٨٤
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: خوێندنی حوجرە

چاپکراوەکانی:
- بانگی جمهوری، بەغداد ١٩٥٨.
- شیرین و فەرهاد، وەرگێران، هەولێر ١٩٦٤.
- گوڵی ژاکاوی کوردستان، کەرکوک ١٩٦٩.
- نەورۆز و بەهار، بەغداد. ١٩٧٠
- قارەمانی کورد، بەغداد ١٩٧١.
- پرشنگی دڵداری، بەغداد ١٩٧٢.
- یادی شەهیدان و ئەدیبان، نەجەف ١٩٧٣.
- گۆمی خوێن، نەجەف ١٩٧٤.
- داخی دەروون، شیعر، هەولێر ١٩٧٨.

٤٦. عوسمان مستەفا
(عوسمان خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٢٦/ کۆیە
دەستپێک: ناوەڕاستی چلەکان
خویندن:

چاپکراوەکانی:
- بەستەی باوەڕ، شیعر، چاپخانەی لواء، بەغداد ١٩٥٨، ٢٦ لاپەڕە.
- ئاوازی ژیان، شیعر، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٥٩، ٥٦ لاپەڕە.
- دیوانی مەرگ و لەدایکبوونەودیەکی نوێ، شیعر، چاپی یەکەم، ١٩٥٩، چاپی دووەم، چاپی یەکەمپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- لەگەڵ رۆژگاردا/ بیرەوەرییەکانیعوسمان مستەفا خۆشناو"١٩٢٦-٢٠٠٦"، چاپی یەکەم، چاپەمەنی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٧.
- کۆیە لە دەقی شارستانیەتدا، نووسین و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون، هاوبەش، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

٤٧. فریشتە مستەفا محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٢٦/ کۆیە.
دەستپێک: ١٩٤٣.
خوێندن: لەناوبردنی نەخوێندەواری ئێواران.

چاپکراوەکانی:
- چەپکێک لە هۆنراوەکانی فریشتە کۆیی، بلاوکراوەکانی هەفتەنامەی رێگای کوردستان، چاپخانەی کشتوکاڵ، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

٤٨. عەبدوڵلا ئیسماعیل جەوهەری
(غەمگین)

لەدایکبووی: ١٩٢٤/ هەولێر
دەستپێک:...........
خویندن: ئایینی و کەمەک قوتابخانە
چاپکراوەکانی: نییە

٤٩. سەید ئەنوەر سەید ئەحمەد شێخ عەبدولکەریم بەرزنجی

لەدایکبووی: ١٩١٩/ هەولێر -٢٠٠٦/١٢/٥
دەستپێک: ......
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- دیوانی شـێخ ئەنوەری بەرزنجی، ئامـادەکـردن و پێداچوونەوە: شێخ سەربەست بەرزنجی، بڵاوکراوەکانی دەزگـای چاپ و بڵاوکـردنەوەی بەدرخـان، چاپخـانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٩.

٥٠. عەلی فەتاح حەوێزی سلێمان (عەلی فەتاح دزەیی)

لەدایکبـووی: ١٩٢٨/دووسـەرە/قـوشـتـەپە-١٩٩٢/١/٢٦
دەستپێک: ١٩٤٦
خوێندن: کۆلیژی ماف

چاپکراوەکانی:
- نەوبەهاری ئەحمەدی خانی و ئەحمەدی شێخ مارفی نۆدێ، هەولێر ١٩٨٥.
- ملوانکەی ئەلماس،موپاسان، وەرگێران، بەغداد ١٩٨٦.
- خرۆشان و رامان، شیعر، ١٩٨٧.
- وێڕای بڵاوکـردنەوەی کـۆمـەڵێک وتار و لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و وەرگێڕانیش لە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی

٥١. مەسعوود عەبدوڵڵا رەسووڵ (مەلا مەسعوود بێبەش)

لەدایکبووی: ١٩٣٢/هەولێر - ١٩٩٨
دەستپێک: ١٩٤٩
خوێندن: خوێندن و ئایینی و شەشەمی سەرەتایی

چاپکراوەکانی:
- تەجـویدی قـورئان، چاپخـانەی کـوردسـتـان، هەولێـر ١٩٥٦. ١٦ لاپەڕە.
- بەشـێک لە دیوانی بێ بەش، چاپخانەی اللواء، بەغداد ١٩٧١. ٦٤ لاپەڕە.
- هەندێ لە پێنج خـشـتـەکی یەکـانی بێ بەش، هەولێـر ١٩٨٤
- دیوانی بێ بەش، هەولێر ١٩٨٥
- دیوانی بی بەش، ١٩٨٨

٥٢. جەلال سەعید عەبدوڵلا
(جەلال جۆبار)

لەدایکبووی: ١٩٢٩/ کۆیە
دەسپێک: ١٩٤٩
خوێندن : خوێندەواری گشتی
چاپکراوەکانی: نییە.

٥٣. ئەحمەد مستەفا محەمەد
(دڵزار)

لەدایکبووی: ١٩٢٠/کۆیە.
دەستپێک: ١٩٥٠.
چاپکراوەکانی:
- ئاوازی ئاشتی و ئازادی، شیعر، چاپی یەکەم: چاپخانەی دار السلام، بەغداد ١٩٥٨، چاپی دووەم: مهاباد ١٩٨١.
- خەبات و ژیان، شیعر، چاپی یەکەم: چاپخانەی وەفاء ١٩٦٠ بەغداد، چاپی دووەم: مهاباد ١٩٨١. ٧٢ لاپەڕەیە.
- گەنجینە، بەشێک لە دوو بەیتییەکانی بابا تاهیری هەمەدانی، لە لوورییەوە بۆ سۆرانی، چاپی یەکەم: چاپخانەی وەفاء بەغداد ١٩٦٠، چاپی دووەم: هەولێر ١٩٩٢، چاپی سێیەم: هەولێر ٢٠٠٧.
- (فلادمیر ئیلیچ لینین) چامە بەناوبانگەکەی (مایکۆڤسکی) و. لە عەرەبییەوە، چاپخانەی الرواد، بەغداد ١٩٧٨.
- بیرەوەری ڕۆژانی ژیانم، بەشی یەکەم و دووەم لە بەرگێکدا، ستۆکهۆلم ١٩٩١.
- بیرەوەری ڕۆژانی ژیانم، بەشی سێیەم، ستۆکهۆلم ١٩٩٤.
- دیوانی دڵزار، چاپی یەکەم: ١٩٩٤ ستۆکهۆڵم، چاپی دووەم: هەولێر ٢٠٠٦.
- پاشکۆی بیرەوەرییەکانم، بەشی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- پاشکۆی بیرەوەرییەکانم، بەشی دووەم، سلێمانی ٢٠٠١.
- لمحات من تاريخ الحزب الشيوعي العراقي، ٢٠٠٢.
- نێرگزە جاڕی گەردوون، کۆمەڵە شیعرێکی بیانییە، وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٩.

٥٤. مەجید ئەحمەد حەمەدەمین
(مەجید ئاسنگەر)

لەدایکبووی: ١٩٣٢/ کۆیە
دەستپێک: سەرەتای پەنجاکان، وەک شیعر، لە چیرۆکیش سەرەتای شەستەکان
وێڕای بڵاوکردنەوەی چەند شانۆگەرییێک و چیرۆکێکی تەمسیلی
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی

چاپکراوەکانی:
- کچی ماچە، پوشکین، لە ئینگلیزییەوە، ١٩٦٢.
- پەرلەمـــانی کـــوردســـتـــان لە مـــاوەی دوو ســـالّدا (ئامادەکردن-هـ.) هەولێر، ٢٠٠٤.
- خودموختاری هەرێمایەتی بۆ کەمینە نەتەوەییەکان لە چین، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، ٢٠٠٦.
- مێژووی کۆیە لە رەوتی شارستانییەتیدا، (هـ.) هەولێر، ٢٠٠٧.
- یاسـای زمـانە فـەرمـییـەکـان لە ولاّتانی فـرە زمـاندا، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، ٢٠٠٧.
- سیستمی فیدرالی لە چەند ولاّتێکی جیهاندا، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، ٢٠٠٨.
- کۆیە لە دەقی شارسـتـانیـەتدا، نووسین و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون، هاوبەش، بلاوکـــراوەکـــانی وەزارەتی رۆشنبـیـری، چاپخـانەی وەزارەتی رۆشنبـیـری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.
- جگە لە وەرگێڕانی کۆمەڵێک چیرۆک و تەمـسـیلی و شانۆگەری: لە ئینگلیزییەوە: (کلکە سەگ، وازهێنان، ئەستێرەکە، سێوەکە، ئەفسانەی مەیموون و باڵندەکان، پیاوە درۆ سازەکە،شانۆگەری رزگار و جیهان، ئۆنۆکابا ئۆجـۆ، ١٩٨٨، شـانـۆگـەری دیمۆن و پـیـشـــیـــەس، شانۆگەری شا ویلیامی یەکەم و کورەکانی.)

* لە عـەرەبیـیـەوە: (خەندەکە، رای براد بوری، بەرگە تازەکـەی پاشـا، هانز کـریسـتـان ئەندرسن، شـەوی چەقـۆ درێژەکان، هاینز میللەر، هاورێیەکم هەبوو، هاینـز میللەر، شـانۆگـەری بەیانیـیـەکی رووتـاک، جـووتە برا سـیـراتین و یوواکین کـنیـرۆی ئیـسـپـانی، گـەڕانەوە ناکـاوەکـە، مـرتن ئۆیۆسیو، ١٩٨٣، گەشتێ بە هەر سێ کاتەکاندا، گریگۆل ئاباشیدز، ١٩٧٩، پۆلیس، میر میرجیک، ١٩٨٢.)

* ویرای نووسـینی چەندین کـورتە چیرۆک و نۆڤلێت و شـانۆگـەری: (شـێت، ١٩٥٦، دز بوو، ١٩٥٨، رزگـاری، ١٩٥٨، زستـان هەر سارده، ١٩٦٠، بۆ پێشەوە، ١٩٦١، زارا، ١٩٦٢، جـــەوانمەردی، ١٩٧١، ئەوانەی نامـــرن، مردووە زیندوودکە، ١٩٨٠، چاوەڕوانی، ١٩٨٠، دڵداریی لە دێ، نۆڤلێت، لە پەنجـاکـان، وانیـیـە بەڵام، نۆڤلێت، ١٩٦١، شانۆگـەری ئەگەر بایە و ئەگەر باران، شـانۆگـەری لە جیهانی ئەمریدا، ٢٠٠١)

٥٥. عەبدوڵڵا محەمەد عەبدوڵڵا/ (بێ دڵ)

لەدایکبـووی: ١٩٢٦ز/کـەندێناوە-١٩٨٦/١/٢١ کۆچی دوایی کردووە.

دستپێک: پەنجاکان

خوێندن: ئیجازەی مەلایەتی/١٩٥٧

چاپکراوەکـــانی: دیوانی بێ دڵ، کـــۆکـــردنەوە و چاپکردنی: کـەمـال رێناس بێ دڵ، پێـشـەکی د. مـارف خەزنەدار، چاپخـانەی کریسـتـال، چاپی یەکـەم، هەولێـر ١٩٩٩.

٥٦. کەریم مستەفا محەمەد (کەریم شارەزا)

لەدایکبووی: /١٩٢٨ کۆیە.

دەستپێک: ١٩٥٢.

خوێندن: پەیمانگای مامۆستایان.

چاپکراوەکانی:
- ئـازادی و ژیـان، شـیـعـر، چـاپخـانەی وەفـاء، بەغـداد ١٩٦٠. ٥٢ لاپەڕە.
- کـۆیە و شـاعـیـرانی، لێکۆڵینەوە، چاپخـانەی نجـوم، بەغداد ١٩٦١. ٩٨ لاپەڕە.
- رێگەی دوور، شـیـعر، بە یارمەتی بەڕێوەبەرێتی گشتی، چاپخانەی نەعمان، نەجەف ١٩٧١. ٦٨ لاپەڕە.

- گفتوگۆیەکی ئەدەبی، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٣. ٤٨ لاپەڕە.
- ئەسیری شاعیری شۆڕشگێری کورد، لێکۆڵینەوە و دەق، هاوبەش، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٤. ٩٦ لاپەڕە.
- پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا، لێکۆڵینەوە، کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد ١٩٧٦. ١٧٦ لاپەڕە.
- لە یادی گیوی موکریانیدا، ئامادەکردن، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٨. ٧٢ لاپەڕە.
- مەقامەکانی سێوەی هونەرمەندی کورد لە تەرازووی رەسەنایەتیدا، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی حسام، بەغداد ١٩٨٢. ٩٦لاپەڕە.
- پەندی بەراوردکاری لە نێوان ئینگلیزی و عەرەبی و کوردیدا، لێکۆڵینەوە و فەرهەنگ، چاپخانەی سەمیر ئەمیس، بەغداد ١٩٨٣. ١٤٨ لاپەڕە.
- نالی و زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی ئەدیب، بەغداد ١٩٨٤. ٧٦ لاپەڕە.
- دیوانی حاجی قادری کۆیی، بەهاوبەشی، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٨٦، چاپی دووەم، سنە ٢٠٠٧کوردی.
- ئەفسانە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- ناودارانی جیهان (١٩١٨-١٩٣٩)، سەنتەری کوردستان، هەولێر ٢٠٠٦.
- کۆیە لە دەقی شارستانیەتدا، نووسین و لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون، هاوبەش، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.
- منداڵانی ئاگر، ئەفسانەیەکی ئەفریکاییە، وەرگێران، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- بەشداری لە وەرگێڕانی چەند کتێبێکی قوتابخانەکان کردووە.

٥٧. مەدحەت خدر عەبدوڵڵا (مەدحەت بێخەو)

لەدایکبووی: ١٩٣٤/مەخموور.
دەستپێک: ١٩٥٣.
خوێندن: ناوەندی.
چاپکراوەکانی:

- زەنگی کاروان، چاپخانەی "لواء"بەغداد ١٩٥٩. ٤٨ لاپەڕە.
- رابەری ژیان، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٦٨. ٨٠ لاپەڕە.
- ورشەی ئاوات "دار الجاحظ"، بەغداد ١٩٧٣. ٨٨ لاپەڕە.
- داربەڕوو، چاپخانەی "دار الحرية"بەغداد ١٩٨٣. ٩٤ لاپەڕە.
- رەگەکان ١٩٨٣.
- دیاری بۆ منداڵانی کوردستان (سروود)، زنجیرەی بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣.

٥٨. عەبدولرەزاق حەمەد ساڵح (عەبدولرەزاق بیمار)

لەدایکبووی: ١٩٣٦/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٤
خوێندن: بە کالۆریۆس لە زمانی کوردی
چاپکراوەکانی:
- بووکی پەردە، شانۆگەری، چاپخانەی شەفیق، بەغداد. ١٩٦٠
- شانۆی کوردستان، شانۆگەری شیعری، چاپخانەی "سەلاحەددین"، بەغداد ١٩٦٠.
- دیوانی بنەوشەکان، شیعر، چاپخانەی "المشرق"، بەغداد ١٩٨١.
- دڵداری ئێمە، شیعر، بەغداد ١٩٨٢.
- کانیلە و خۆشەویستی، شیعر، بەغداد، ١٩٨٤.
- بابلۆ نیرۆدا، نان و دەریا، شیعری وەرگێردراو، بەغداد ١٩٨٧.
- پەخشانی کوردی، لێکۆڵینەوە، بەغداد ١٩٩٦.
- ناوچەوان، شیعر، بەغداد ١٩٩٩.
- رۆژانێک بوو، کۆمەڵە شیعر، بەغداد ٢٠٠٤.
- مۆسیقا و کێشی هەڵبەستی کوردی، بەغداد ١٩٩٢.
- خوێندنەوەیەکی تازەی هەڵبەستی کوردی سەدەی نۆزدەهەم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- سێ دەقی شانۆیی، شانۆگەری، بەغداد ٢٠٠٧.
- جگە لەوە لە وەرگێرانی هاوبەشی زیاتر لە (١٠)دە کتێبی قوتابخانەکان لە بواری جیاجیادا لە دەیەی حەفتاکان تا هەشتا بەشداری کردووە.

٥٩ جەوهەر ئەبابەکر تەها
(جەوهەر غەمگین)

لەدایکبووی: ١٩٣٤/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٥٤ شیعر.
خوێندن: کۆلێژی یاسا.

چاپکراوەکانی:
- خاک و رۆژ و خۆشەویستی، ٢٠٠٥.
- شێرۆش کوژرا، ٢٠٠٥.
- فتاه المشرب روایه (بەزمانی عەرەبی)، الطبعة الثانية، أربیل ٢٠٠٥.
- ذات الجمال الدافیء (شیعر و چیرۆک و وتار) بە زمانی عەرەبی، الطبعة الثانية، أربیل ٢٠٠٥.
- گوڵی سەربەستی، رۆمان، لە عەرەبییەوە وەرگێڕاوە.

٦٠. عومەر ئەحمەد حەمەدەمین
(هۆمەر دزەیی)

لەدایکبووی: ١٩٣٧/ گوندی دووگردکان/ هەولێر
دەستپێک: ناوەراستی پەنجاکان
خوێندن: ساڵێک لە ئەنکارا کۆلێژی پزیشکی دەخوێنێت و وازدێنێت، دواتر لە رشتەی زانستی سیاسەت لە زانکۆکانی ڤیەننا و پاریس و ریدینگ لە ئینگلتەرە بکالۆریۆس بە پلەی شەرەف وەردەگرێت، پاشتر کۆرسە بنەڕەتییەکانی پلەی ماجستێر لە زانستی زمانەوانی لە زانکۆی جۆرج مەیسن لە ئەمەریکا دەخوێنێت و تەواوی ناکات.
چاپکراوەکانی:
- چیرۆکی ئەویندارێم"سەربردەی ئەویندارێم بە بەند"،

چاپی یەکەم، ستۆکهۆلم، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- هەولێک بۆ تێگەیشتنی حەیران، ناوەندی چاپ و راگەیاندنی خاک، سلێمانی ٢٠٠٨.

٦١. خالید عەبدولواحید ئەحمەد (خالید دلێر)

لەدایکبووی: ١٩٣٣/ کۆیە
دەستپێک: ناوەڕاستی پەنجاکان
خوێندن: ئامادەیی
چاپکراوەکانی:
- گزنگی هەتاو، شیعر، چاپخانەی تەرەقی، کەرکوک ١٩٥٧.
- کەوای نەکرای، چیرۆک، چاپخانەی المعارف، بەغداد ١٩٥٨.
- خولە و بلە، چیرۆک، چاپخانەی لواء، بەغداد ١٩٥٨.
- ئاگر و ژیلە، شیعر، چاپخانەی دار السلام، بەغداد ١٩٧٠.
- بەرەو لوتکەی ئاوات، شیعر، چاپخانەی زانکۆ، سلێمانی ١٩٧٩.
- هەندێ وتار و چاوپێکەوتنی ویژەیی، بەغداد ١٩٨٥.
- دەریاش هەڵچوونی هەیە، شانۆگەری، بەغداد ١٩٨٦.
- هێمن و هەژار دۆست و دژوار، هەولێر ٢٠٠٣.
- ستەم کردن لە حاجی قادر.
- کیف الحقت کوردستان الجنوبیة بالدولة العراقیة، الطبعة الاولی،...، الطبعة الثانیة، سلیمانیة ٢٠٠٤.
- دلێر وێرای چیرۆک و شیعرەکانی توانا و سەلیقە و گوێیەکی مۆزیک و ئاوازیشی هەبوو، کەوا کۆمەڵێک ئاوازی گۆرانی و سروودی زۆر جوانیشی داهێناوە: پێشمەرگەین بە هەڵمەتین، ساڵێکی تریش وا داهاتووە، ئێمە رۆڵەی کوردین، مۆژدەبێ ساڵ گەڕایەوە، ئەگەر سزایە هەر بەسە،...تاد.

٦٢. لەتیف سادق (شێخ لەتیف بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٣٩ز/ هەشەزین/ سلێمانی
دەستپێک: ناوەڕاستی پەنجاکان
خوێندن: خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- شاخی بەرزان، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٦٠/ ٤٨لاپەڕە.
- لە چاپدانەوەی "فەرهەنگی هەڵبەست"ی ئەحمەد رەشوانی و...، ١٩٨٢.
- پەلە هەورێ، شیعر ١٩٨٥.
- شێخ مەحمود لە شیعری کوردیدا، بەشی یەکەم، ١٩٨٨.

٦٣. مەغدید مامە فەیزە
(مەغدید سۆران)

لەدایکبووی: ١٩٢٢/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی پەنجاکان
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مەکتەب، بەڵام تەواوی نەکردووە.

چاپکراوەکانی:
- هوما، شیعر،
- پرد، چیرۆک، هاوبەش، بەغداد ١٩٨٦.

٦٤. پیربال مەحموود ئیبراهیم

لەدایکبووی: ١٩٣٤/ هەولێر - ١٧/ ١٠/ ٢٠٠٤
دەستپێک: ١٩٥٥
خوێندن: پێنجەمی ئامادەیی

چاپکراوەکانی:
- لافاو، چاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٥٧.
- گوڵی دڵداری، کەرکوک ١٩٥٨.
- بەهەشتی دڵداری، شیعر، چاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٥٨.
- من الماضي، مطبعة الشمال، كركوك ١٩٥٨.
- شۆڕش، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٥٩.
- أغاني الثورة، مطبعة الشمال، كركوك ١٩٥٩.
- شبابة الالم، موصل ١٩٦٢.
- أفول النجوم، بغداد ١٩٦٣.
- همسة العشاق، مطبعة أسعد، بغداد ١٩٦٨.
- بزەی سروشت، شیعر، بەغداد ١٩٨٤.
- ئەدەبی منداڵان،هاوبەش، هەولێر ١٩٨٥.
- مەرگی نەوجەوانێ، هەولێر ٢٠٠٤.

٦٥. کەمال حوسێن ئەحمەد
(کەماڵ غەمبار)

لەدایکبووی: ١٩٣٧/ کۆیە.
دەستپێک: ١٩٥٦.
خوێندن: ماستەری لە زمانی عەرەبی لە ئەدەب و رەخنە لە زانکۆی جیهانی سانت کلیمانتس وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:
- چیرۆک بۆ منداڵان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، هاوبەش، بەغداد ١٩٨٠.
- لە دەمی شێر دڵت نەلەرزێ، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەغداد ١٩٨٥.

- شەکسپیر هاوچەرخمانە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بەغداد ١٩٨٦.
- جاک لەندەن، پاژنەی ئاسنین، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- جۆن ئەیکن، چۆن بۆ منداڵان دەنووسی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هەولێر ٢٠٠٤.
- چەند لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- زاراوەی راگەیاندن، ئامادەکردن، هەولێر ٢٠٠٦.
- د. نەبەز مەجید ئەمین، هەواڵگری لە سەردەمی سەلاحەددینی ئەیوبیدا، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٦.
- فاتح رسول، صفحات من تاريخ كفاح الشعب الكوردي، ترجمة وتقديم، الجزء الاول، مطبعة تيشك/ دارالترجمة للنشر، سليمانية ٢٠٠٦.
- فاتح رسول، صفحات من تاريخ كفاح الشعب الكوردي، ترجمة وتقديم، الجزء الثاني، مطبعة تيشك/ دارالترجمة للنشر، سليمانية ٢٠٠٦.
- فاتح رسول، صفحات من تاريخ كفاح الشعب الكوردي، ترجمة وتقديم، الجزء الثالث، مطبعة تيشك/ دارالترجمة للنشر، سليمانية ٢٠٠٦.
- فاتح رسول، الجذور التأريخية لفكرة اليسار في كوردستان، ترجمة وتقديم، منشورات وزارة الثقافة/ دار الترجمة، مطبعة تيشك، الطبعة الاولى، ٢٠٠٧.
- سەعدی ئەلمالح چەند چیرۆکێک لە عەنکاوە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٧.
- البارزاني الخالد، بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاو کردنەوەی موکریانی، الطبعة الاولى، مطبعة "خاني" دهۆک، ٢٠٠٧.
- ابراهيم أحمد، ژانی گەل/ مخاض الشعب، ترجمة وتعليق، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکراوەکانی بەدرخان، مطبعة رۆژهەلات، اربيل ٢٠٠٨.
- عبدالله گوران رائدا لحركة تجديد الشعر الكوردي، دراسة نقدية تحليلية مقارنة، مطبوعات الاكاديمية الكوردية، مطبعة خاني "خاني" دهوك، ٢٠٠٨.
- بەرەو جیهانی شیعری چەند شاعیرێک، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- تا ئێستا بەشداری لە نووسین و وەرگێرانی (٩) کتێبی قوتابخانەکان بە کوردی و عەرەبی کردووە.

٦٦. جەلال مەلا حەسەن خۆشناو

لەدایکبووی: ١٩٣٩/هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٧
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- خرین، شیعر، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٨. ٥٤ لاپەرە.
- سێ بەیتی فۆلکلۆری کوردی، فۆلکلۆر، چاپخانەی سەرکەوتن، سلێمانی ١٩٨٤.
- کاوێس ئاغا"١٨٨٩-١٩٣٦"، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە، پێداچوونەوەی غەفور مەخمووری، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- مریەم خان، هاوبەش لەگەڵ جەنگی مەلا حەسەن، پێداچوونەوەی محەمەد عەزیز زازا، زنجیرە کتێبی کەلەپووری، هەولێر ٢٠٠٦.

٦٧. محەمەد حەسەن محەمەد
(محەمەد مەنگوڕی)

لەدایکبووی: ١٩٤٥ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٨
خوێندن: خانەی مامۆستایان/١٩٦٣.
چاپکراوەکانی:
- گوڵاڵەکانی رۆژگار، چاپخانەی "لواء"، بەغداد ١٩٦٨. ١٦٠ لاپەڕە.
- شەوێک لە شەوانی "١٦"مانگەی زیندانی بەعس، ١٩٩٣.
- رێکخستن یەکێکە لە پێگەکانی چالاکی حزبی، سلێمانی ٢٠٠١.

٦٨. جەلال مەدحەت خۆشناو

لەدایکبووی: ١٩٣٤/ شەقڵاوە، لە ساڵی ١٩٩٨کۆچی دوایی کردووە
دەستپێک: ١٩٥٨
خوێندن: کۆلێژی ئەندازیاری
چاپکراوەکانی:
- کاروانی یار، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر١٩٧٥. ١٢٢ لاپەڕە.
- سێ دەنگی تووڕە، چاپخانەی دار الحرية، بەغداد ١٩٧٩. لاپەڕە.
- ئاسمان و ئاو و خاک، چاپخانەی"علاء"، بەغداد ١٩٨١. ٤٨ لاپەڕە.
- نەوای حەیرانێکی چڕ، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ٦٨ لاپەڕە.
- گرەو، شیعر، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.

٦٩. عەبدوڵڵا موفتی
(مەلا گچکە)

لەدایکبووی: ١٩٢٤/ هەولێر- لە ١٩٩٥/١٠/١٥ کۆچی دوایی کردووە.:
دەستپێک: ١٩٥٨
خوێندن: سەرەتایی
چاپکراوەکانی: نییە

٧٠. سامیە شاکر سادق
(سامیە چاوشلی/ مەشخەڵ)

لەدایکبووی: ١٩٤٠/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٥٩، بەر لەوەش لە ناوەڕاستی پەنجاکان وردە بابەتی بلاوکردۆتەوە

خوێندن: خانەی مامۆستایانی بەغداد، دواتر دکتۆرای لە ولاتی ئەلمانیا لە بواری فەلسەفە و بابەتەکەشی: باری کۆمەلایەتی ئافرەتی کورد لە کوردستانی عێراق سالانی ١٩٦٠-١٩٨٠.

چاپکراوەکانی:

- بیری چەسپاو، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٣.
- دەسەلاتی سۆڤیەت و باری ئافرەت، وەرگێڕان، چاپخانەی رواد، بەغداد ١٩٧٤.
- بەهرەی دوور لە تاراوگا، سوید.
- بیبلیۆگرافیای ئافرەتی کورد و ئافرەتی جیهانی سێیەم، بە زمانی ئەلمانی، ئەلمانیا.

٧١. مەحموود عەبدوللا رەسووڵ (مەحموود زامدار)

لەدایکبووی: ١٩٤٤/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٦٠

خوێندن: ئاداب کوردی، بەغداد

چاپکراوەکانی:

- وێرانەخاک، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی زەمان، بەغداد ١٩٧٥. ٣٢ لاپەڕە.
- بۆنی هەلالان دێ، فۆلکلۆر، چاپخانەی زەمان، بەغداد ١٩٧٥. ١٣٢ لاپەڕە.
- حەمید ئیزدپەناه، فەرهەنگی لەک و لوڕ، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری، ١٩٧٨. ٢٣٠ لاپەڕە.
- دەروازەیەک بۆ ئاواز و گۆرانی کوردی، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٨٠. ١٨٦ لاپەڕە.
- زەکەریاتامر، تۆپە زەردەکە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هەولێر ١٩٨١. ٣٢ لاپەڕە.
- لە بانێژەی شیعردوە، چاپخانەی العراق، بەغداد ١٩٨١. ١٠٠ لاپەڕە.
- کێشەکانی شانۆی هاوچەرخ، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەغداد ١٩٨٣. ١١٣ لاپەڕە.
- گەشتی چارەنووس، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، هەولێر ١٩٨٦
- رۆژنامەی هەولێر/ حیکایەتی سەرهەلدان و کۆتایی (١٩٥٠-١٩٥٣)، بەغداد ١٩٨٨.
- شیعر و بەرهەلستی و راچەنین لە کوردستانی ئێران دا، ١٩٨٩.
- کۆمیدیای کەرایەتی، هەولێر ١٩٩٥.
- دەردە کورد، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی کریستال، هەولێر، ١٩٩٧
- شاکر فەتاحی شەهید، هاوبەش لەگەل مامۆستا فەلەکەدین کاکەیی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
- رۆژنامەی (کوردستان)ی دایک، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨
- گەشتێک لەنێو جیهانی بزاڤی رۆژنامەگەری کوردی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
- شانۆ.. روانینی نوێ.. داهێنان، دەمەتەقێیەکی بەرفراوان لەگەل هونەرمەند دکتۆر فازیل جاف، هاوبەش، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠.
- دامەزراندن و ئەفراندن و پێشڕەوێک، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر، ٢٠٠٠
- شڤانپەرودر..زایەلەی ئازادی و ئەڤین و چیا، هاوبەش، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٢.

- شکسپیر، شانۆگەری ماکبێس، وەرگێڕان، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣.
- بارزانی نەمر/ چریکەی چیا و سترانی شاعیران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣.
- کەرنەڤالی تارماییەکانی مەرگ، شانۆنامە، وەرگێڕان، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.
- لەنێو دڵی شانۆدا، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، چاپی یەکەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- شاکاری **t.s.eliot**، بزاڤی ڕۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠٦.
- مەمێ ئالان، پێشەکی و لێتوژینەوە و دیالۆگی کوردی، زنجیرەی کتێبی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- جیمس جۆیس، ١٨ سەعات لەژیانی مستەر بلووم بە (٥٤)دەقیقە..!
- فەرهەنگیلەی ساوایانی کورد، بڵاوکراوەکانی پاشکۆی گۆواری نەوشەفەق، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨. ١٦ لاپەڕەیە.
- وێڕای چەندین بابەت و شیعر و لێکۆڵینەوە و گۆشە بە زمانی کوردی و عەرەبی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکان.

٧٢. عەبدوڵڵا شێخ محەمەد عومەر (عەبدوڵڵا پەشێو)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای شەستەکان
خوێندن: دکتۆرا لەئەدەب، ڕووسیا

چاپکراوەکانی:
- فرمێسک و زام، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٦٧. ٧٠ لاپەڕە.
- بتی شکاو، شیعر، چاپخانەی شیمال، کەرکووک، ١٩٦٨. ٤٨ لاپەڕە.
- شەونامەی شاعیرێکی تینوو، چاپخانەی "دار الجاحظ"، بەغداد ١٩٧٢. ١١٠ لاپەڕە.
- دوازدە وانە بۆ منداڵان و چەند شیعرێکی قەدەغە ١٩٦٩ - ١٩٧٣.
- شەو نییە خەونتان پێوە نەبینم، چاپخانەی الادیب، بەغداد ١٩٨٠. ١٦١ لاپەڕە.
- بروسکە چاندن، ١٩٨٠ - ١٩٨٨.
- بەرەو زەردەپەڕ، ١٩٨٩ - ٢٠٠١.
- دیوانی براکوژی، ١٩٩٤.
- پرتیسکەی عاشقێکی زگماک، ٢٠٠٦.

تەواوی ئەم دیوانە شیعری و نامیلکە شیعریانە لە حەفتاکانەوە تا بە ئەمڕۆ چاپ و بڵاوکراونەتەوە، هەیانە چەند جارێک چاپکراوەتەوە. تا دواجاریش لە دوو بەرگی کۆشیعرەکانی شاعیر بەناونیشانی
- پشت لە نەواو ڕوو لە کرێوە، ١٩٦٥ - ١٩٧٩.
- هەسپم هەورە و ڕکێفم چیا، ١٩٨٠ - ٢٠٠٥. لە ساڵی ٢٠٠٦ لە هەولێر چاپکراونەتەوە.

٧٣. ئەحمەد عەزیز نەبی ڕەشوانی

لەدایکبووی: ١٩٤٢ز/هەولێر-١٩٦٧ز
دەستپێک: سەرەتای شەستەکان
خوێندن: خانەی مامۆستایان

چاپکراوەکانی:

- فەرهەنگی هەڵبەست، شیعر، چاپخانەی ئەسعەد، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٦٨، چاپی دووەم، چاپخانەی" آفاق العربیة "، بەغداد ١٩٨٣.

٧٤. ئەحمەد حەمە رەشید (ئەحمەد هیرانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/هیران

دەستپێک: سەرەتای شەستەکان

خوێندن: بەکالۆریۆس لە زمان و ئەدەبی کوردی/ئاداب/بەغداد/١٩٧٤

چاپکراوەکانی:

- ماچی باران و خاک/ سروە و پەیامی کوردایەتی، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٠.
- ماچی گوڵشەن و کانیاوەکانی کوردەواری، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.

٧٥ مەولود حوسێن مەولوود (مەولود ژاکاو)

لەدایکبووی: ١٩٣٩/ گوندی ئەشقەوسەقا/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٦٢/ رۆژنامەی شاردوانی هەولێر

خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر/١٩٦٤

چاپکراوەکانی:

- شنەی نەورۆز، دیوانە شیعر، ٢٠٠٨

٧٦. عەبدولخالق عەزیز حوسێن (عەبدولخالق سەرسام)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر-٢٠٠٩.

دەستپێک: ١٩٦٤.

خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- بەستەی گومان، شیعر، چچاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٦٩. ٣٤ لاپەڕە.
- لە لێواری گەردووندا، شیعر، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٨٩.
- ئاشتی نامە، شیعر، ١٩٩٥.
- صلاح الدین الایوبي من جدید، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٩٨.
- صلاح الدین أصله ومنشأه، بیروت، ٢٠٠٠.
- سەلاحەددینی ئەیوبی ئەرمەنی نییە زراری و رەوەندی دوینی هەولێرە، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٢.

- ئاڤێستای نەورۆز، ٢٠٠٥.
- میتۆلۆژیای زەردەشتی و پاشماوەکانی لە کوردستاندا، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٥.
- جۆگەی عاشقان دۆزینەوەی نهێنییەکانی پرۆژەی ئاوی سەنحاریب، هەولێر، ٢٠٠٧.

٧٧. بەکر عەبدوڵڵا ئەحمەد
(بەکر گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٦٤.

چاپکراوەکانی:
- موچڕکی راچەنین، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٦. ٣٢ لاپەڕە.
- گلەیی دەروونێکی تامەزرۆ، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٧. لاپەڕە
- راچەنینی راز، چاپخانەی ئیرشاد، بەغداد ١٩٨٣. ٣٦ لاپەڕە.
- ژانی ژوان، هەولێر ١٩٨٤. لاپەڕە.
- ژوانی ژین، هەولێر١٩٨٤. لاپەڕە
- ئاوازی زام، هەولێر ١٩٨٤. لاپەڕە

٧٨. رۆستەم سەلام محەمەدئەمین
(رۆستەم باجەلان)

لە دایکبووی: ١٩٤٦/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٦٤.
خوێندن: بەکالۆریۆس زمانی کوردی، ئادابی بەغداد.

چاپکراوەکانی:
- ژان و دڵداری/ شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٧.
- شاعیرێکی تینوو لە پەڕاوی بیرەوەریدا، چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٧٨.
- سۆلین، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٠.
- دڵدارەکەم لە شارێکی ترە، چاپخانەی "الحوادپ"، بەغداد ١٩٨٠.
- دەریا، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨١.
- لە پێناوی تۆدا دەژیم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢.
- نیشتمانی مناڵ و رەشەبا (هاوبەش)، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢.
- باخچەی منداڵان، ئەمینداریتی گشتی، ١٩٨٣.
- مناڵ و جیهانی وەرزش، ١٩٨٦.
- چامەی غەریب، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠١.
- چامەی گرانەتا، ٢٠٠٢.
- لە منداڵەوە بۆ منداڵ، ٢٠٠٤.
- رۆمانی دەریای منداڵ، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- شیعرەکانم، شیعری منداڵان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر ٢٠٠٧.

٧٩. وریا عومەر ئەمین
(پرۆفیسۆر. د. وریا)

لەدایکبووی: ١٥/٣/١٩٤٧/گەڕەکی بەفری قەندی کۆیە

دەستپێک: ١٩٦٥.

خوێندن: بکەلۆریۆس - دبلۆم - ماستەر - دکتۆرا.

چاپکراوەکانی:

- ڕێزمانی راناوی لکاو، بەغداد ١٩٨٦.
- سالنامەی کوردی/ دەزگای سالنامەی کوردی، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- چەند ئاسۆیەکی زمانەوانی، بەرگی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- سەیرانێکی شیعرستان، شیعر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧. ٦٤ لاپەڕەیە.
- Some Fundamental Rules of Kurdish Syntax structure-London Universit 1976
- Aspects of the verbal construction in Kurdish - London University - 1980

* دکتۆر وریا شیعر دەنووسێ و چیرۆکیشی بلاوکردۆتەوە، بەلام زیاتر خەریکی کاری ئەکادیمی و زانستی زمانە، وەک لە بەرهەمەکانیشیدا دەبینرێت.

* دامەزرێنەری رێبازی نوێیە لە شیکردنەوەی زمانەوانی زمانی کوردی، بێجگە لە کتێبەکانی زیاتر لە هەزار وتار و لێکۆلینەوەی لە بارەی زمانەوانی و ئەدەب و فەلەک و زۆربەی بوارە زانستییەکان بلاو بۆتەوە.

٨٠. عەبدولغەفوور مەلا رەئووف سەلیم ئاغای حەوێزی (دلسۆت حەوێزی)

لەدایکبووی: ١٩٣٧/کۆیە

دەستپێک: ناوەڕاستی شەستەکان

خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- چوارچرای مەهاباد، شیعر، چاپخانەی "الجامعة"، بەغداد، ١٩٧١
- شاخی خوێناوی، شیعر، چاپخانەی "الجامعة"، بەغداد، ١٩٧١
- گەلالە و کەوشان، چاپخانەی "الجامعة"، بەغداد، ١٩٧٣. ٦٤ لاپەڕەیە.

٨١. مستەفا کەریم ئیبراهیم
(مستەفا پەژار)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/هەولێر-١٩٩٩
دەستپێک: ناوەڕاستی شەستەکان
خوێندن: بکالوریوس لە دەروونناسی/زانکۆی موستەنسەریە/بەغداد

چاپکراوەکانی:
- گزنگی ئادار، شیعر، چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٧٠. ٥٨ لاپەڕە.
- باسێکی زمانەوانی (اندن) بۆ پارچە پارچەکردن، هەولێر ١٩٩٩.
- دۆن بایرۆن و رۆبەرت ئا. بایرۆن، کلیپیلەکانی دەروازەی ناسینی خەڵک و خودی خۆمان، وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٤٠ لاپەڕە.

٨٢. جەمیل ساڵح گۆران (شەهید جەمیل رەنجبەر)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر - ١٨/١١/١٩٨٠
دەستپێک: ١٩٦٦
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی/١٩٦٧

چاپکراوەکانی:
- راز و سکاڵا، سلێمانی ١٩٦٨.
- دیوانی شیعر، جەمیل رەنجبەر، ئا/ جەوهەر کرمانج، سلێمانی ٢٠٠٧.

٨٣. عەبدولهادی رەحمان سلێمان قەساب

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی بیرکاری/زانکۆی موسڵ ١٩٧٠/

چاپکراوەکانی:
- سەرنجێک لە پرۆگرامەکانی پەروەردەیی لە عێراقدا، بڵاوکراوەکانی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، هەولێر ٢٠٠٠.
- شهادة التربوية/ چەند دانەیەکی لێ فۆتۆکۆپی کراوە.

* سەرەتای نووسین و ئاشنایی بە قەڵەم لە شیعرەوە دەستی پێکردووە و بە نازناوی "یاددێر" بەرهەمەکانی بڵاوکردۆتەوە.

٨٤. سەعدوڵلا سەعید مام شێخ (سەعدوڵلا پەرۆش)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٦٧.
خوێندن: دواناوەندی.

چاپکراوەکانی:
- کۆشی ئارام، چاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٦٩. ٤٦ لاپەڕە.
- خەرمانی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەک شاعیر و چیرۆکنووس، هەولێر ١٩٧٣.
- شەوانی تەنیایی، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٨٠. ١١٢ لاپەڕە.
- نەفرین (١٩٨٦-١٩٨٧)/ چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر١٩٩٩.
- ئاسنامەی با، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣.
- سەعدوڵلا پەرۆش ئەزموون و بەردەوامی.

٨٥. مەجید قادر باوەکر
(مەجید هێرش)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن: دواناوەندی
چاپکراوەکانی:
سرودی سەرکەوتن، چاپخانەی شارەوانی، کەرکوک، ١٩٧٠. ٣٢ لاپەڕە.

٨٦. سەلاحەددین سەلیم سەیدۆک
(سەلاح سەیدۆک)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/هەولێر -١ی شوباتی ٢٠٠٤ شەهیدبوو
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- سەمای ئاگر لە دەستەکانی ئاشویدا،
- سروودی منداڵان،
- پەپولەکان دەگەڕێنەوە، هەولێر ٢٠٠٥.

٨٧. شێرزاد ئەنوەر بەکر
(شێرزاد عوزێری)

لەدایکبووی: ٦/ ١٠/ ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٨/ گۆڤاری تیشک/ خانەی مامۆستایان

خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر/١٩٦٩-١٩٧٠.
چاپکراوەکانی:
- زامەکانم گۆرانی دەڵێن، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ٩٨٣.
- سێبەری دارگوێزەکە، بەرێوەبەرایەتی رۆشنبیری و راگەیاندنی کوردی، بەغداد.

٨٨. ئازاد ئەحمەد مستەفا (ئازاد دڵزار)

لەدایکبووی: ١٠/٩/١٩٤٧ کۆیە.
دەستپێک: ١٩٦٩.
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر، دواتر لە ساڵی ١٩٩٦ کۆلیژی یاساش تەواو دەکات.
چاپکراوەکانی:
- خونچەی سەهۆڵ، وەزارەتی راگەیاندن (دەزگای هاوکاری)، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٥.
- رێچکەی خوێن، ١٩٩٦ هەولێر.
- حاجیلەکانی دەشتی هاموون، ٢٠٠٤ هەولێر.
- ٣١ نامە أ. دڵزار بۆ أ. أ. دلزار، ٢٠٠٧ هەولێر.

٨٩. موحسین رەشید ئەحمەد (موحسین ئاوارە)

لەدایکبووی: ١٩٥١/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٦٩.
خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:
- شەوارە، شیعر، بەغداد ١٩٧٨. ٦٨ لاپەرە.
- رێوی و قەلە رەشکە، وەرگێران، بەغداد ١٩٨٢.١٢ لاپەرە.
- چۆراوگە، شیعر، بەغداد ١٩٨٣.
- دەچنەرێواسان، شیعر، هەولێر ١٩٨٥.
- گوڵە یاقوتییەکان، شیعر، ٢٠٠٠.
- گوڵناز، شیعر، ٢٠٠٣.
- لەژێر سایتی شیعردا، لێکۆڵینەوە ٢٠٠٦.
- لە کیشوەری جوانەکاندا، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٩٠. ئەحمەد لەتیف خورشید (ئەحمەد رۆرۆ)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/رەواندز.
دەستپێک: ١٩٦٩ شیعر
خوێندن: پەیمانگای یاسایی و سیاسی.
چاپکراوەکانی: نییە.

٩١. عەلی مەحموود جوکل

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٩
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی ئینگلیزی
چاپکراوەکانی:
- زانستی کتێبخانە، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٧.
- ڕێبازی لێکۆڵینەوە، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٩.
- (kurds and kurdstan)بە زمانی ئینگلیزی، بلاوکراوەکانی بزاڤی ڕۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٤.
- the evolution English language هەولێر، ٢٠٠٤.

٩٢. ئازاد عەبدولوەهاب محەمەدعەلی
(ئازاد جوندیانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ڕواندز
دەستپێک: ١٩٦٩،لە دەنگی کوردستانی عێراق، لە ڕۆژنامە ساڵی:١٩٧١
خوێندن: دەرچووی دواناوەندی بەشی زانستی
چاپکراوەکانی:
- خەمەکانی تاقە دارێک، ١٩٩٠، کۆمەڵە شیعر.
- مەملەکەتی بەرد، شیعرێکی درێژە.

٩٣. مەجید حەمەدەمین سلێمان
(مەجید خەمناک)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:
- ئەوەی شایانی باشە، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٩. ٤٨ لاپەڕە.
- بەفر و خوناو، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٠. ٤٣ لاپەڕە.
- خۆشەویستی ئاسمان و زەوی، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٤.
- باز، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٧.

٩٤. سامی فەتاح عەبدوللەتیف
(سامی شۆڕش)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٠ شیعر.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی زانکۆی بەغداد، ماجستێری لە زانکۆی لەندەن (S.O.A.S) لە مێژووی ئایینەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست وەرگرتووە.
چاپکراوەکانی:
- هەڵستانەوە، کۆمەڵە شیعر.
- بزووتنەوەی نەتەوەی کورد بە سەرکردایەتی سیاسی ئیدریس بارزانی وەک نموونە، لێکۆڵینەوە بە زمانی عەرەبی.
- کورد و دەوروبەری (لێکۆڵینەوە).
- الأكراد في العراق (التنوع - مدخل إلى السياسة).
- قەیرانی خوێن و سیاسەت (لێکۆڵینەوە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری/هەولێر ٢٠٠٥.
- قلیشانی بەرد/ رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە بەردەم گۆڕانی دیموکراسیدا، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- تورکیا و ئەوروپا - کورد لەو بازنەیەدا (لێکۆڵینەوە)، چاپی یەکەم، دەزگای توێژینەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.

٩٥. محەمەد فەتحوڵلا سەعید
(محەمەد دارياس)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی هەولێر
چاپکراوەکانی:
- گوڵزاری جگەرگۆشەکان، شیعری منداڵان، هەولێر، ٢٠٠٠
- جریوەی چۆلەکە، شیعری منداڵان، سلێمانی، ٢٠٠٣
- دواساتی لێکدابڕان، شیعر، هەولێر، ٢٠٠٣
- باخچەی پەپوولان، شیعری منداڵان، هەولێر، ٢٠٠٤
- گوڵی هیوا، شیعر، هەولێر، ٢٠٠٥
- خونچەی بەهاران، هەولێر، ٢٠٠٦

٩٦. نیعمەت عەبدوڵلا پیرداود

لەدایکبووی: ١٩٤٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: بکالۆریۆس ئاداب کوردی
چاپکراوەکانی:
- قەسیدەی غەدر، ١٩٩٩.
- شۆڕشی مەستان، بلاوکراوەکانی بنکەی رۆشنبیری شەهید، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٧.
- پەروەردە مەڵێ هەمووان (لێکۆڵینەوە)
- بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەت

٩٧. ئیبراهیم ئەحمەد حوسێن
(د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردیدا بەناونیشانی: شیعری ئایینی و سۆفیگەری لە شیعرە کوردییەکانی مەحویدا.

چاپکراوەکانی:
- دەنگێ لە گردعازەبانەوە، شیعر، سلێمانی ١٩٧٧.
- لەیلا و مەجنون، شیعر، ١٩٧٨.
- خەرمانلۆغە، شیعر بۆ منداڵان، هەولێر ١٩٨٥.
- کارگە شاراوەکان، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠. ٥٦ لاپەڕەیە..
- شەش پێی بەحری، حیکایەتی منداڵان.
- عەبدولقادر گەیلانی، وەرگێڕان.
- سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، وەرگێڕان.
- شیعری ئایینی و سۆفیگەری لە شیعرە کوردییەکانی مەحویدا، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- گوتە کورتەکانی بابا تاهیری هەمەدانی، وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٦.
- حیکایەتەکانی پێش نووستن، چیرۆک بۆ منداڵان، ٢٠٠٧.
- لە کێشە هاوچەرخەکانی هزری ئیسلامی، وەرگێڕان، ٢٠٠٧.

٩٨. عەبدوڵڵا ئەحمەد داود

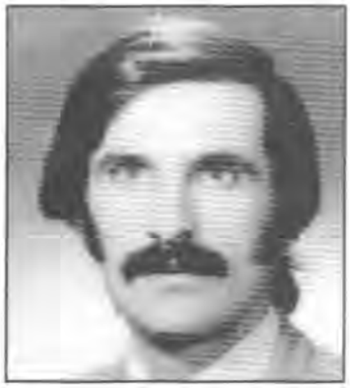
لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: پەیمانگای کشتوکاڵی ئەبوغرێب/١٩٧٣
چاپکراوەکانی:
- یاداشتی ئێشکگرێکی بێدار، شیعر، بەغداد ١٩٧٧.
- دوو گۆم، رۆمان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی ٢٠٠٩.
- وێڕای ئەوە چەند شانۆگەرییەکی نووسیوە و نمایش کراون.

٩٩. مەهدی عەزیز عەبدوڵڵا (مەهدی خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/هەولێر-١/شوباتی ٢٠٠٤
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.
خوێندن: ناوەندی.
چاپکراوەکانی:
- ئەحمەد ئیسماعیل ئیسماعیل، بارزانی، شانۆگەرییەکە بۆ منداڵان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی پەروەردەی هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٣.
- لە مردن جوان دەبمەوە، شیعر، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- کورد هەرگیز ناتوانێ پارسەنگی راستکردنەوەی هاوکێشە لارەکانی ناو مێشکی هیچ کەسێک بێ، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.

١٠٠. عارەب عەبدولقەهار مستەفا (کاردۆ گەڵاڵی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/هەولێر. لە ١٩٨٣/٥/٢ لە سێدارە دراوە.

دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.

خوێندن: کۆلیژی یاسای زانکۆی موستەنسریە.

چاپکراوەکانی:

- زێدبایی، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٧. ٤٨ لاپەڕە.
- عەلی شوون هەڵگر، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٨. ٧٠ لاپەڕە.

١٠١. کازم عەبدوڵڵا تۆفیق (کازم کۆیی)

لە دایکبووی: ١٩٥٥/کۆیە.

دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.

خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی.

چاپکراوەکانی:

- کەوەکەم، ١٩٩٤.
- هەڵۆ، ١٩٩٦.
- جۆلانە و سێدارە، ١٩٩٦.
- گوڵزاری منداڵان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- گەشتی دارستان، بەشی یەکەم و دووەم، ٢٠٠٠.
- تەرمی تیشک، ٢٠٠٠.
- هەندەران و هەواری من، ٢٠٠٣.
- چەتری هەناسە، ٢٠٠٣.
- قوتابی و هاتووچۆ، ٢٠٠٣.
- گەشتی دڵان، ٢٠٠٤.
- ئۆپەرێتی تالاسیما، ٢٠٠٤.
-ساڵنامەی کوردی، چەند ساڵێک و چەند چاپێکی هەیە.
- هاواری هەست، ٢٠٠٥.
- ئاوێنەی شارستانی،بلاوکراوەکانی رێکخراوی بڵوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٥.
- خۆشەویستەکانم، ٢٠٠٥.
- بخوێنن، ٢٠٠٥.
- تیشکی ژیان، ٢٠٠٥.
- نەوەکانی چریکەی دوارۆژ، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- توانەوە.
- ئاوازی خەو، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٧.
- سۆمای هەست.

١٠٢. ئەنوەر حوسێن حەسەن (ئەنوەر مەسیفی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/مەسیف.
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان.
خوێندن: ئامۆژگای مامۆستایان.

چاپکراوەکانی:
- خۆرباران، شیعر، چاپخانەی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٧٨
- جارێکی تر خۆرباران، شیعر، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٨٤
- جلوبەرگ و جمکەکان، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٩٠.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- شەیتان، شیعر، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣.
- پیرەمێردێک بۆ فرۆشتن، شانۆگەری بۆ خوێندنەوە یان شیعری سینەما، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، سلێمانی ٢٠٠٣.
- ئەو گۆرانیانەی نەمگوت، شیعر، بلاوکراوەکانی ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- سێ فۆرمی گران، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.

١٠٣. هیوا ئیسماعیل سەرهەنگ

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- خەرمانی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەک شاعیر و چیرۆکنووس، هەولێر ١٩٧٣.

١٠٤. فازل عەبدوڵلا
(فازل شەورۆ)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئینگلیزی/ کۆلیژی ئادابی زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٥
چاپکراوەکانی: نییە
- وێرای بەهرەی هونەری مۆزیک و کردنەوەی پێشانگای پیشەی دەستی فۆلکلۆر بەشێکی دیکەی توانا و سەلیقەی شەورۆ نیشان دەدەن.

١٠٥. ئەکرەم رەسووڵ حەسەن
(د. ئەکرەم خامۆش)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٦٨
خوێندن: دکتۆرا لە فەلسەفەی کلتووری کۆمەڵگا لە روانگەی پۆلەتیکەوە/ ئەکادیمیای زانستی ئۆکرانیا
چاپکراوەکانی: نییە.

- وێڕای نووسینی شیعریش بڵاوکردنەوەی کۆمەڵێک بابەت و لێکۆڵینەوە لە بواری جیاجیا بە زمانی کوردی و ئەڵمانی و ڕووسی.

١٠٦. نزار جەلال سەعید (نزار خەیلانی)

لەدایکبووی: ١٠/٢/١٩٥٤ ڕواندز.

دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان بە شانۆگەری نووسین دەستی پێکردووە و یەکەم شیعریش ساڵی ١٩٧٣.

چاپکراوەکانی:

جگە لەو دیوانە شیعر و کتێبێکی دیکەی لێکۆڵینەوەی سەبارەت گەشت لە شاخ فەوتاوە، ئەم دوو کتێبەشی بڵاوکردۆتەوە.

- لێوەکانی خەردند ماچ کەن، سلێمانی ٢٠٠٠.
- ڕێنمایی بۆ کۆچبەرانی کورد، بەکوردی و ئەڵمانی، کە کتێبێکی هاوبەشە لەگەڵ دوو نووسەری دیکە.

١٠٧. نەژاد عەزیز قادر سورمێ

لەدایکبووی: ١٩٥٣/گەلالە.

دەستپێک: ١٩٧١.

خوێندن: کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغدا/بەشی ئارکیۆلۆژی/ ١٩٨٦

چاپکراوەکانی:

*** لە بواری لێکۆڵینەوەی ڕۆژنامەنووسیدا:**

- ڕۆژنامەگەریی کوردی و ڕۆژنامەنووسی کورد، نامیلکە، چاپی ١٩٨٤، بەناوی خوازراوی (پاکزاد محەمەد کەریم)، چاپکردن و بڵاوکردنەوەی یەکێتی ڕۆژنامەنووسانی کوردستان (لە شاخ)، چاپی دووەم، بە ناوی سەریح، هەولێر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩١.
- برایەتی، یەکەمین ڕۆژنامەی ڕۆژانە لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردیدا، لێکۆڵینەوە و بیبلۆگرافیا، چاپی یەکەم، گۆڤاری یەکگرتن، کە لە هەندەران دەردەچێ، چاپی دووەم، چاپخانەی خەبات، ١٩٩١، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی هەولێر، هەولێر ١٩٩٧.
- ئاژانسی دەنگوباسی کوردستان (ئاداک - ADAK)، پرۆژەی دامەزراندن و بەڕێوەبردن، لێکۆڵینەوە، ڕۆژنامەی برایەتی، بە سێزدە ئەڵقە، هەولێر، ١٩٩٣، چاپی دووەم، بە کتێب، چاپخانەی خەبات، دهۆک، ١٩٩٧.
- درەختی بنکۆڵکراو، پەنجەنماییێکی ڕۆژنامەنووسیانە بۆ باری ڕووناکبیری و کلتووری کوردی، چاپی یەکەم، کوردستان، ١٩٩٥، چاپی دووەم، سوید، ١٩٩٦.
- ئازادی لەبەهاری تەمەنیدا کۆمەڵێک وتار دەربارەی ڕۆژنامەنووسی کوردی، چاپخانەی خانی دهۆک ٢٠٠٦.

*** لە بواری شیعردا:**

- ئەو شەوانەی خەوم نایێ، چاپخانەی (النعمان)، نەجەف، ١٩٧٧.
- تاقگەی مەند، چاپخانەی (شەفیق)، بەغداد ١٩٨٧.
- چەند کۆتەڵێکی جەنازەیی، چاپی یەکەم، ئیتاڵیا، ١٩٩٤. چاپی دووەم، کوردستان، ١٩٩٥.
- هەندێ لەو شوێنپێیانەی بەسەر شەختەدا مابوونەوە، هەولێر ٢٠٠٥، چاپخانەی دهۆک.

*** لە بواری وەرگێڕاندا:**

- نووستووی بەر باران، شیعر، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی (علاء)، بەغداد، ١٩٨٠، چاپی دووەم، کوردستان، ٢٠٠٥.
- نیکۆلای خایتۆف، ڕێگاوبان، پێنج چیرۆکی درێژ و

شانۆنامەیەک، بلاوکردنەوەی کتێبخانەی حەیدەری، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الحوادث)، بەغداد، ١٩٨٣، چاپی دووەم، دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- حەسەن سلێمان، سەرەتایەک بۆ تێگەیشتنی هونەری شێوەکاری، وەرگێران، چاپی یەکەم، چاپخانەی (حسام)، بەغداد، ١٩٨٦، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی هەولێر ٢٠٠٥.
- چەند نامەیەک بۆ تارانتابابۆ، شیعری نازم حیکمەت، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الزمان) بەغداد، ١٩٩٠، چاپی دووەم کتێبی ئەرزان، سوید، ١٩٩٦، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، کوردستان، هەولێر ٢٠٠٥.
- دایکی کورد، دانییل میتران، لە عەرەبییەوە، ١٩٩٦، چاپخانەی خەبات، دهۆک.
- شار لە هەلبوون و کوژانەوەیدا.

*** لە بواری کاری شێوەکاری (کۆلاژ)**

- پایزی چاوەکان، کۆلاژ لە تاراوگەی شیعردا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
- چاوەکان: هەمیشە چاوەکان... کلاو رۆژنەیەک لە شەختەدا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، ١٩٩٩.
- دیسان چاوەکان، هەولێر ٢٠٠٨.
- (شرفە) بە زمانی عەرەبی، چاپخانەی خەبات، دهۆک، چاپی یەکەم ١٩٩٨، چاپی دووەم هەولێر ٢٠٠٧.
- گەمە شاراوەکانی با- شیعر کە بە عەرەبی نووسراوە وەرگێرانی نەجات حەمید، چاپخانەی دهۆک ٢٠٠٨.
- بێجگە لە دەیان شیعری وەرگێردراو و نووسینی دیکە و گۆشەی جیاجیا لە رۆژنامە و گۆڤارەکاندا لە کات و شوێنی جیاجیادا بە کوردی و عەرەبی.

١٠٨. جەلال محەمەد عەباس
(جەلال بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧١.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان.
چاپکراوەکانی:

- سەمای بەفری ئێواران، موسل ١٩٧٩.
- گەرم نەبوونەوە، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٥.
- بارانی رەحمەت، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەرێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٢.
- یادەوەری کەسێکی بەر با، ٢٠٠٦. بلاوکراوەی دەزگای بەدرخان
- ناوم بنێن ماڵەوە، هەولێر ٢٠٠٦.

١٠٩. فەرید بەکر ئەیوب
(فەرید زامدار)

لە دایکبووی: ١٩٥٢/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧١.
خوێندن: ناوەندی.
چاپکراوەکانی:

- بروسکەی هەوری مەبەستێک، شیعر، چاپخانەی شیمال، کەرکووک، ١٩٧٣. ٣٨ لاپەڕە.
- ژوانی سێبەر، شیعر، چاپخانەی الجمهور، موسل، ١٩٧٩. ١٠٤ لاپەڕە.
- شۆڕشگێڕ کێیە، زەڵێ، بلاوکراوەکانی شاخ ١٩٨٢.
- پێناس (کۆمەڵێک دەستەواژەی سیاسی ئابووری) زەڵێ، ١٩٨٣.

- (.............)، شیعر، چاپکراوەکانی ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٩٠.
- ماکرۆکۆسم (گەورەترین جیهان) ١٩٩٦.
- میکرۆکۆسم (بچووکترین جیهان) ١٩٩٦.
- ستێکس/بروسکەیەکی ئاوی یە بۆ کائیناتە دارستانیەکانی جەهەننەم، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی قەلا، سلێمانی ١٩٩٧. فراغ في العقل الاملائي، ١٩٩٩.
- toho، لە شەوی یەکدەققییدا، سلێمانی ١٩٩٩.
- مردنی ئەندازەیی پەنجە شێتەکانی شەیتان، سلێمانی ٢٠٠١.
- ئەنیمامۆندی، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- شەری وشەکان و نیو نوقتە لە ژێر نیودا، ٢٠٠٧.

١١٠. نازم حوسێن حەسەن (نازم دڵبەند)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧١.
خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:

- درامای خەج و سیامەند و مەلەکان دەگەڕێنەوە باوەشی یەکتر، دراما، ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، بەغداد ١٩٨٤.
- عەشق، کۆمەڵە شیعر، دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندن، بەغداد ١٩٩٠.

١١١. شێرزاد فەقێ ئیسماعیل ئەحمەد

لە دایکبووی: ١٩٥٣/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧١.
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی/ بەشی وێژەیی
چاپکراوەکانی: نییە.

١١٢. جەوهەر مستەفا حەمک (جەوهەر کرمانج)

لە دایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٢.
خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- رەز و زریان و مۆمێکی تر، ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی شارەوانی هەولێر ١٩٧٨.
- جەمیلە، وەرگێران، رۆمان، هەولێر ١٩٨٠.

- رووباری خوێن، ١٩٨٦.
- تفەنگ، ١٩٨٩.
- دیوانی جەوهەر کرمانج، بەرگی یەکەم، بلاوکراوەکانی گۆڤاری کاروان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٤. ٣٢٠ لاپەڕە.
- مەرگەسات، ١٩٩٦.
- جەنگیز ئیتماتۆف، خەونەکانی دێڵە گورگ، رۆمان، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٧. ٣١٨لاپەڕە.
- سەلیم بەرەکات، پەڕ، رۆمان، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٨.
- جەنگیز ئیتماتۆف، گوڵەزەر ماڵئاوا، رۆمان، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- سەلیم بەرەکات، دڵشاد، رۆمان، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری/ بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی ئەلەند، سلێمانی ٢٠٠٠. ٢٧٢ لاپەڕیە.
- سوتان لە نێوان غوربەت و نیشتماندا، شیعر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- سەرهەڵدان و رووخانی میرنشینە کوردییەکان، ٢٠٠٣.
- هەناسەکانی تەمەن، ٢٠٠٧.
- سەلیم بەرەکات، پەردووی ئەزەلی دووەم، رۆمان، وەرگێڕان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.

١١٣. دلشاد عەبدوڵلا خدر

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٢.
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی کشتوکاڵی زاکۆی بەغداد/١٩٧٨-١٩٧٩.

چاپکراوەکانی:
- جوانیانیەکان و چەند لاپەڕەیەکی ژیانی بەفرنووس یا با و باڵەکان، شیعر، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٢.
- زاخن مقالات، سلێمانی ١٩٩٧.
- بەفرنووس، شیعر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ٢٥٦ لاپەڕە.
- پیاسەی پەپوولەکان، شیعر، چاپخانەی رۆشنبیری هەولێر ١٩٩٥.
- شەوی دووەم، شیعر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٩١ لاپەڕە.
- بزربوونی ناوێک، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠١.
- هەولێک بۆ کوشتنی کات، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
- الليلة الثانية، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، الطبعة الاولي، سليمانية، ٢٠٠٣. ١١٠ لاپەڕیە.
- مانگی نیوە مۆر، شیعر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- دیوانی شیعر، بەفرنووس و ئەوانی تر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- گۆمی پوونگ، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- حەج/ دیوانی گەورە عاشقان/حاجری، دلدار، مەولەوی، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئیرۆسکێ/ هەڵکەندنی مانگ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.

- بازاڕی بۆنفرۆشان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٦.
- بەفرەلۆک، ئەزموون، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- شەوی ئامیتا بە درێژایی بابل، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.
- گەیشتن بە ئاگر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.
- سوق بائعي العطور، چاپی یەکەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، لوبنان ٢٠٠٩.
- صخرة الليل، ترجمة مجموعة مترجمين، بنکەی ئەدەبی رۆشنبیری گەلاوێژ، سلێمانی ٢٠٠٨.

١١٤. عەبدولکەریم خدر ئەحمەد (کەریم دەشتی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٢.
خوێندن: دەرچووی کۆلێژی یاسا/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٨٠.

چاپکراوەکانی:

- خاک و هەڵۆ، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دار الحرية، بەغداد ١٩٨٠. ٥٠ لاپەڕە.
- تەمە سپییەکانی رۆح، شیعر، ئەمانەتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٨٦.
- پیانۆی رۆژهەلات، کۆبەرهەمی شەش دیوانی شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- درەختی حیکمەت، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- دۆستێ هەمیشە چاوەڕوانمانە، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- وردە گەلا، شیعر، سلێمانی ١٩٩٩.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- کەمتیار، نۆڤلێت، بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ١٩٩٩.
- ئەلیکس هالی، رەگەکان، رۆمان، وەرگێڕان لە فارسییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- قیامەت، نۆڤلێت، بلاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد/ لقی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٢.
- ئەدەب و فەلسەفە، لێکۆڵینەوە، نووسین و وەرگێڕان، چاپخانەی شڤان "سلێمانی"، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٤.
- گەلا رژاوەکانی ئەزموون - کتێبی گیرفان - وەزارەتی روشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئەسپەکانی ناو با، نۆڤلێت،٢٠٠٧.
- کازانتزاکی، دوا وەسوەسەی کریست، رۆمان، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- سیفرە ئاگر، شیعر، بلاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد/لقی کەرکووک، کەرکووک ٢٠٠٧.
- کتێبی پیرۆزی عاشقان، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- بورجی بەڵەک، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٧.
- هێرمان هیسە، سەفەرێ بۆ رۆژهەلات، رۆمان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە.

- جاک لەندەن، لوورەی گورگ، رۆمان، وەرگێران لە فارسییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧.
- کتێب، چوار چیرۆک، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، وەرگێڕان لە فارسییەوە، سلێمانی ٢٠٠٠.
- رامبۆ، وەرزێ لە دۆزەخ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٧.
- بەرەو منداڵی بە جلی پایزەوە، بناغە و ئەزموونی شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- کتێبی ئاو، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.
- کتێبی نەی، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

١١٥. نەوزاد رەفعەت عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٥١/٣/١/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٢/٣/٤.
خوێندن: بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی بەغداد/١٩٧٥.

چاپکراوەکانی:

- دارستانی ئەو بنارە، چاپخانەی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٧٨. ٦٤ لاپەرە.
- نیگەرانی، چاپخانەی (الزمان)، بەغداد١٩٨٥. ٧٢ لاپەرەیە.

- بەفری گەرم، کۆهۆزان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٢.
- هەژانی بەرد، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- باڵ لە فڕیندا سووتاوە. لەگەڵ سەرجەم دیوانەکان بەناوی (پەرییەکان هەڵدەفڕێنمەوە)، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٢.
- شینی شالوور، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٨.

١١٦. خالید مەولوود ئەحمەد
(خالید جوتیار)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٢.
خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی کۆلێژی ئادابی زانکۆی بەغداد.

چاپکراوەکانی:

- بەرەو فۆلکلۆر، ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٤.
- فۆلکلۆر، بەشی یەکەم، ١٩٨٤. فۆلکلۆر، بەشی دووەم، ١٩٨٥. فۆلکلۆر، بەشی سێیەم، هاوبەش ١٩٩١.
- پیاسەی ئێوارانی هەولێر، ١٩٩٨.
- داستانی قەڵای دمدم، ١٩٩٩.
- تارمایی ئەفسانەی کوردی، ٢٠٠١.
- سەمای ئەجندان، حەکایەت و لێکۆڵینەوە، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران/ هەولێر، چاپخانەی سیما، سلێمانی ٢٠٠٦.

- دڵم دایمەن لە هەولێرێ، ٢٠٠٣.
- تراژیدیای کەرایەتی، زامداریات، ٢٠٠١.
- دیۆ، کۆمەڵە حەکایەت، ٢٠٠٦.
- دەشتی هەولێر، پەند و رازی شیرین، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- بۆنی بێگانان دێ، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١١٧. قوباد سابیر ئیبراهیم
(قوباد بەهرەوەر)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی کشتوکاڵی هەولێر
چاپکراوەکانی:
- دڵدارێکی کۆچکردوو، شیعر، ١٩٨٧.
- ئەو شەهیدەی گۆرانی دڵداری دەڵێ، ٢٠٠٥.

١١٨. کەریم ئەحمەد حوسێن
(کەریم سۆفی)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: بەکالۆریۆس ئاداب فارسی

چاپکراوەکانی:
- فیستیڤاڵی هەژار موکریانی. (هاوبەش) ٢٠٠٥
- د. نوری تاڵەبانی، لە بارەی چەمکی فیدراڵییەوە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر٢٠٠٦.
- وەنەوشەی شاژن، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە فارسییەوە.

١١٩. شەفیق ئەحمەد عومەر
(شەفیق بەیاد)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- شەوبەند، شیعر، بڵاوکراوەکانی ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، ١٩٨٤.
- پەیام، شیعر، بڵاوکراوەکانی ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، ١٩٨٥.
- سروشتی شیرین، شیعر، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، ١٩٨٨.

١٢٠. عەباس عەبدوڵلا یووسف

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٤.
خوێندن: ئامۆژگای مامۆستایانی هەولێر.

چاپکراوەکانی:
- دیوانی ئاو، چاپی یەکەم، کەرکوک ١٩٧٤، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ١٩٧٤. ٢٤لاپەرە.
- لم نیازمە، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٨. ٥٤ لاپەرە.
- فۆلکلۆر، بەرگی یەکەم، (هاوبەش)، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٨٤.
- فۆلکلۆر، بەرگی یەکەم، (هاوبەش)، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٨٥.
- هاودەنگ (هاوبەش).
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- کلکی کتکی پرسیارە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٢١. ئیسماعیل ئەنوەر شەفیق (ئیسماعیل بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٣ بە وتار و نووسین. ١٩٨٠ شیعر.
خوێندن: پەیمانگای ئامادەکردنی مامۆستایان.

چاپکراوەکانی:
- گەردۆز، ١٩٩١.
- کرم و ڤینۆس، ١٩٩٨.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- ئێوارە نارنجییەکانی نیشتمان، ٢٠٠٧.

١٢٢. ئەبوبەکر عەبدوللا حەسەن (ئەبوبەکر خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ شەقلاوە
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: ماستەر لە زمانی کوردی بە ناونیشانی (شیعری بەرەنگاری کوردی لە سالی/ ١٩٧٥-١٩٩١)/کۆلیجی زمان/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠١.

چاپکراوەکانی:
- کۆلۆمبس کیشوەرێکی تر ئەدۆزێتەوە، شیعر، هەولێر ١٩٧٦.
- گیڤارای شۆرشگێر، وەرگێران لە عەرەبییەوە، کتێبخانەی خۆمالّی هەولێر، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٨.
- تووڕەیی شاخەکان، شیعر، ١٩٨٦.
- سروودی بەرەنگاری، شیعر، ١٩٨٧.
- کۆمۆنی پاریس، مێژوو، چاپی یەکەم، ١٩٨٩، چاپی دووەم، ٢٠٠٢.

- تۆرانچێتی، مێژوو، وەرگێڕان، ١٩٩٦.
- خەناوکەیەک بۆ سەر مینازی من، سلێمانی ١٩٩٨.
- کۆماری مهاباد، مێژوو، وەرگێڕان، سلێمانی ١٩٩٨.
- سەبری ئاگرین، ڕۆمان، وەرگێڕان، سلێمانی ١٩٩٨.
- بەرەی ڕۆژئاوا ئارامە، ڕۆمان، وەرگێڕان، سلێمانی ١٩٩٨.
- ڕۆبەرت ئۆلسن، ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- کورد و کوردستان، سلێمانی ١٩٩٩.
- کیمیاگەر، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ١٠٠ لاپەڕە.
- ئازادی، دیموکراسی و کۆمەڵی مەدەنی، سلێمانی ١٩٩٩.
- کۆمەڵی مەدەنی، سلێمانی ٢٠٠٠.
- شۆڕشی ئاگری داغ، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٠.
- ڕۆڵی ڕوناکبیر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- ئاوورا، سلێمانی ٢٠٠١.
- پارتیزانەکانی لیڤانتیا، سلێمانی ٢٠٠١.
- دیموکراسی و مافی مرۆڤ، سلێمانی ٢٠٠٢.
- قوربانی، سلێمانی ٢٠٠٢.
- شیعری بەرەنگاری کوردی، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠٢.
- مێژووی ڕێنیسانس، مێژوو، سلێمانی ٢٠٠٢.
- مانگ ڕوخسار، ئەفسانەی هیندی، سلێمانی ٢٠٠٢.
- ململانێ و گۆڕانکاریی ڕێکخراوەیی، سلێمانی ٢٠٠٢.
- مێژووی هاوچەرخی کورد، مێژوو، سلێمانی ٢٠٠٢، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٥
- دیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، بەرگی یەکەم، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ڕێکخستنی (ی. ن. ک) /کتێبی ڕوناکبیری، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی ٢٠٠٢، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٧.
- دیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، بەرگی دووەم، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ڕێکخستنی (ی. ن. ک) /کتێبی ڕوناکبیری، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی ٢٠٠٢.
- حوجەتتوڵلا ئەیوبی، ئەحمەد نەقیب زادە، دنیس کاواناک، هەڵبژاردن شێوە و تایبەتمەندییەکانی، وەرگێڕان، کتێبی ڕووناکبیری، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی ٢٠٠٣.
- میتۆدی لێکۆڵینەوەی زانستی، ئامادەکردن و وەرگێڕان، کتێبی ڕووناکبیری، سلێمانی ٢٠٠٣.
- شری لەیزەر، کوردستانی بەرئاگردان، مێژوو، وەرگێڕان لە فارسییەوە، کتێبی ڕووناکبیری، چاپخانەی ڕوون، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- ریفۆرم، مێژوو، سلێمانی ٢٠٠٤.
- ئەحمەد خان ئەبوبەکر، خەناوکەیەک بۆ سەر میناز، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، خانەی وەرگێڕان، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی ٢٠٠٤.
- دەنیس کاڤاناک، ململانێی هەڵبژاردن، وەرگێڕان لە فارسییەوە، کتێبی ڕووناکبیری، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی ٢٠٠٥.
- تورک و تورکچێتی، سلێمانی.
- دامەزراندنی ئەمریکا و دەستوورەکەی، سلێمانی.
- سەفەرنامەی هێنری بێندەر (کوردستان، میزۆپۆتامیا، ئێران)، وەرگێڕان لە فارسییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی ٢٠٠٦.
- ئارنۆلد توینبی، جینۆسایدی ئەرمەنییان، وەزارەتی ڕۆشنبیری، وەرگێڕان لە فارسییەوە، چاپخانەی ڕوون، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.
- لۆرانس پیرین، شیعر چییە، وەرگێڕان، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی ٢٠٠٨.
- لێکچوون و جیاوازییەکانی نوێکردنەوە لای گۆران و نیمایۆشیج، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی کاردۆ، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨. تێزی دکتۆراکەیەتی.

١٢٣. سەباح پیربال عومەر (سەباح قەساب)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٤

خوێندن: دەرچووی بەشی مێژوو/کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی موسل/ ١٩٨٠

چاپکراوەکانی:

- نۆبەرەی ماچ، دیوانە شیعر، چاپخانەی ویران، هەولێر ١٩٩٢.
- پەیامی بێ ئومێدی، دیوانە شیعر، چاپخانەی سەباح، هەولێر ٢٠٠٢.
- ئارکیۆلۆجیا لە کوردستان، هەولێر ٢٠٠٧.
- تەقی ئەلدەباغ، پێشەکییەک دەربارەی شوێنەوارناسی، وەرگێڕان، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.

١٢٤. مەوجود مامە کەریم (مەوجوود سامان)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر.

دەستپێک: ١٩٧٥.

خوێندن: ماستەر لە تیۆلۆژی (مێژووی ئایینەکان) و فەلسەفە، زانکۆی ئەمستردام.

چاپکراوەکانی:

- پەڕینەوە،ڤ (شاخ).
- هەر تەنها بەفرە شیودن دەکا، چاپی یەکەم: شاخ ١٩٨٦، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی گۆڤاری کاروان، هەولێر ١٩٩٩.
- فرمێسکی بەرد، دیمەشق، ١٩٨٦.
- دۆنای دۆن، چاپی یەکەم: ئەمستردام ١٩٩١، چاپی دووەم: هەولێر ١٩٩٤، چاپی سێیەم: هەولێر ٢٠٠٣.
- فرمێسکی بەرد، ١٩٩١ بە هۆڵەندی.
- دیوانی رۆح، بە هۆڵەندی (هاوبەش).
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.

١٢٥. سەباحەت تاهیر محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٥٦/کۆیە.

دەستپێک: ١٩٧٥.

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی کارگێری و ئابووری.

چاپکراوەکانی: نییە.

١٢٦. گوشاد حەمەسەعید
(گوشاد کاروان)

لەدایکبووی: ٣/٥/١٩٥٦ کۆیە.

دەستپێک: ٨/١٢/١٩٧٥.

خوێندن: بکالۆریۆس/بەشی زمانی فارسی

چاپکراوەکانی:

- چرۆ، شیعر، بەغداد ١٩٨٤
- کوردستان و بزووتنەوەی روناکبیری کورد، ١٩٨٤.
- ماسییە رەشە بچکۆڵەکان، چیرۆک، وەرگێڕان.
- چیرۆکەکانی بەهرەنگی، وەرگێڕان، بەغداد ١٩٨٥
- کاوە، م. ا. بەئازین، شانۆگەری، وەرگێڕان، بەغداد، ١٩٨٥.
- لەم ولاتەدا.
- محەممەدی قازی، زارا، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- تەقە لە ملی چیا، وەرگێڕان.
- کوردستانی هاوچەرخ.
- کەشتی سپی، وەرگێڕان.
- رەشە کوژی ئەرمەنەکان.

١٢٧. فەهد محەمەد محەمەد
(فەهد گردوانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٨/هەولێر

دەستپێک: ناوەڕستی حەفتاکان

خوێندن: دبلۆم عالی لە زانستە سیاسییەکان

چاپکراوەکانی:

- داستانی مێژوو، سوید ١٩٩٣.
- داستانی رووح، ١٩٩٤.
- داستانی مان و نەمان، ١٩٩٥
- داستانی گۆڕستان، ١٩٩٩.
- جوگرافیای کوردستان (هاوبەش) بۆ پرۆگرامی خوێندنی مندالانی کورد لە ئەوروپا نووسراوە.
- پارت، رێکخراو، کۆمەڵە، مێژوو لە کوردستانی عێراقدا، ١٩٩٩.
- لەبەر هۆکاری داپلۆسین و توندوتیژبرژێمی بەعس تاکوو راپەڕینی شکۆداری بەهاری ١٩٩١، بە ناوی خوازراوەوە بلاوی دەکردەوە.

١٢٨. عومەر شەریف رەسووڵ
(عومەر خامۆش)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/هەولێر. لە ساڵی ١٩٩٢ کۆچی دوایی کردووە.
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان.
خوێندن: خانەی مامۆستایانی هەولێر.
چاپکراوەکانی:
- زەنگی هەتاو، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٩.
- کۆتایی گەردوون

١٢٩. عەبدولڕەحمان پیرداود حەیدەر

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر.
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: ماستەری لە فیزیای خاک، بەشی (خاک و ئاو)ی کۆلیژی کشتوکاڵی زانکۆی سەلاحەددین وەرگرتووە.
چاپکراوەکانی: خولگەکانی خەمی خود، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٧.

١٣٠. کاکەزیاد قادر لادێیی

لەدایکبووی: ١٩٥٨/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: شەشەمی ئامادەیی
چاپکراوەکانی: نییە

١٣١. مەسعوود جەوهەر مەولوود (مەسعوود پەرێشان)

لەدایکبووی: ١٩٥٨/هەولێر.
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان.
خوێندن: ئامۆژگای مامۆستایان.
چاپکراوەکانی:
- هەنگاو کەویت ناکات، ئەمینداریێتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی جامعة، بەغداد ١٩٧٧. ٦٧ لاپەڕە.
- سابات، ١٩٨٩.
- ئەو شامێرەی بۆ کورد ژیا، ١٩٩٩.

١٣٢. بەکر غەریب فەرەج (سەید بەکر بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: لە قورئانی پیرۆز، پەروەردە، بەغداد

چاپکراوەکانی:
- پێناسەکەم، ١٩٧٧
- لەگەڵ ڕوانگەی وشەکانم، ١٩٨٤
- خۆزگە لەناو لەپتان دەبووم، ١٩٩٠
- نرکەی هۆنراوە، ٢٠٠٥

جگە لەوە (٢٥) کتێبی لە بواری قورئانی پیرۆزدا بە چاپ گەیاندووە

کوردییەکان:
- نووستن فێری چیتان دەکات؟
- جیهانێکی ون، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد چاپی یەکەم، ١٩٧٨.
- گەورەترین دەسەڵات
- نزیکترین دەرمانخانە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢.
- بەری ئەم لافاوە بگرن
- دیاری سەنگەر
- ئێوە دەڵێن چی؟
- پانترین تۆڕ
- گیانی ژیان، چەند بەرگێکە
- خۆشەویستی خۆشەویستان
- شێخ ئیسماعیلی ولیانی "١٠٨١-١١٥٨"، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٦.
- شێخ حەسەنی گلەزەردەی بەرزنجی
- شێخ محێدینی کەرکووکی
- وەڵامی کورد، سێ بەرگ، ٢٠٠٨

عەرەبییەکان:
- موازنة اسلوبية في القران الكريم، ١٩٩٧
- كتب المتشابهات اهدافها ومناهجها الى القرن السابع الهجري، ٢٠٠٥، ١٩٩٩
- اسرار الحروف في القران الكريم، ٢٠٠٠
- ذروة السنام الجهاد، ٢٠٠٣
- الاسلام والكرد، ٢٠٠٥

١٣٣. هاشم ئەحمەد محەمەد (هاشم سەراج)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٦.
خوێندن: بکالۆریۆس ئابووری زانکۆی بەغداد.

چاپکراوەکانی:
- دوکەڵ چامەیەکی شێواوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣. ٦٨ لاپەڕە.
- گۆڕستانی ئەپیکۆرۆس، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی.
- پرۆژەی برادەرانی زناک.
- زابزۆنی دووەمی زناک.
- زابزۆنی سێیەمی زناک.
- لالە بە دەستان.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- سروودەکانی عەشق، شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای بەدرخان، چاپخانەی تیشک، سلێمانی ٢٠٠٣.
- زینای ڕۆح،کۆ شیعر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس/زنجیرەی ڕۆشنبیری/کتێبی شین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- تاریکی خۆر، هاوبەش لەگەڵ حەمەعەلی خان نۆڤلێت.
- شالیس، شیعر، دەزگای چاپ و پەخشی

سەردەم/گۆڤاری ئاینده، سلێمانی ٢٠٠٧.
- عەتر و حەشیش و زەهرا، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- کتێبی زناک، بلاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری ڕێژبار، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

١٣٤. فەرەیدوون مامە کەریم
(فەرەیدوون سامان)

لەدایکبووی: ١٩٦١/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٦ چیرۆکی منداڵان.
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی کارگێری و ئابووری، بەغداد.

چاپکراوەکانی:
- هۆنراوە یاخییەکان (کۆ شیعر)، ١٩٩١.
- نزیکتر لە ئەوین دوورتر لە مەرگ، شیعر، چاپخانەی کریستال، هەولێر ١٩٩٩.
- پڕم لە عیشقی تۆ (کۆ شیعر)، ٢٠٠٦.
- رۆژنامەڤان (وتار و هەڤپەیڤین)، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٥.
- رەنگوشە (وتار و پەیڤین لەبارەی هونەری شێوەکاری) ٢٠٠٦.
- یاسای بازرگانی (وەرگێران)، هەولێر ٢٠٠٤.
- کارگێری کۆگاکان (وەرگێران)، هەولێر ٢٠٠٥.
- پیرەژنی جادوگەر (وەرگێران)، هەولێر ٢٠٠٦.

١٣٥. ژیان سابیر ئیبراهیم
(ژیان بابە گوڕگوڕ)

لەدایکبووی: ١٩٦١/کۆیە.
دەستپێک: ١٩٧٦.
خوێندن: شەشەمی زانستی.
چاپکراوەکانی:
- بێ دەنگیت ئازارم دەدا، ١٩٨٧.
- سەمفۆنیای گریانێکی بێ دەنگ، ٢٠٠٤.

١٣٦. کوردستان عەبدولڕەحمان عەبدوللەتیف
(د.کوردستان موکریانی)

لە دایکبووی: ١٩٤٨/١/٢، هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٧.
خوێندن: بڕوانامەی دکتۆرای لە زانستی فیلۆلۆژی لە ئینستیتۆی رۆژهەلاتناسی سەر بە ئەکادیمیای سۆڤیەت لە مۆسکۆ وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:

- فەرهەنگی رووسی - کوردی، مۆسکۆ، ١٩٧٧.
- ئافرەت لە هۆنراوەی کوردیدا، ١٩٧٨.
- هۆنراوەی ئافرەتی کورد، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٨٠. ١٧٥ لاپەڕە.
- رێزمانی کوردی، بە هاوکاری لەگەڵ دکتۆر نەسرین فەخری، هەولێر، ١٩٨٢.
- رێزمانی کوردی، (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی)، لە زمانی رووسییەوە وەرگێردراوە، بەغداد، ١٩٨٤.
- بیست چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی، هەولێر، ١٩٨٤.
- کەشکۆڵی گیو، دانانی گیو موکریانی، ئامادەکردن و پێداچوونەوەی کوردستان موکریانی، بەغداد، ١٩٨٦.
- سینتاکسی رستەی سادە لە زمانی کوردی دا، بلاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دار الحریة، بەغداد ١٩٨٦.
- زارە کوردییەکان. بە هاوکاری د. کامل بەسیر، سادق بەهائەدین و حەمەمین هەورامانی. ١٩٨٧.
- کەشکۆڵی گیو. بەرگی دووەم. هەولێر. ١٩٨٨.
- قواعد اللغة الكوردية. بغداد. ١٩٨٩.
- رەنگدانەوەی دۆزی ژن بەنێوی ژنەوە لەنێو رۆژنامەگەری کوردیدا (١٨٩٨-١٩٧٠) هەیرنفەین، ١٩٩٥. هەولێر ١٩٩٨.
- تیشکێک لەسەر زمانی دانیشتوانی کۆنی کوردستان (زمانانی خووری و ئۆرارتوو)، چاپی یەکەم، هەیرنفەین ١٩٩٥. چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی زنجیرە کتێبی گۆڤاری کاروان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- سینتاکسی رستەی کوردی. هەیرنفەین ١٩٩٧. هەولێر ٢٠٠٠.
- ژنی کورد بە ستەم دەورە دراوە. هەیرنفەین ١٩٩٨. هەولێر ١٩٩٩.
- نا بۆ شوێن کەوتوویی، هەیرنفەین ١٩٩٩. هەولێر، ٢٠٠٢.
- چەند بابەتێک لەسەر رێبازی خوێندنی سەرەتایی لە هۆڵەندا. هەیرنفەین ١٩٩٩.
- گۆڤاری رووناکی هەولێر ٢٠٠١.
- گۆڤاری زاری کرمانجی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٢.
- گیوی موکریانی، ناوی کچ و کوڕانی کوردی، ئامادەکردن و پێداچوونەوە، چاپی چوارەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- کۆنگرەی یادەوەری سەد ساڵەی بارزانی نەمر بەهاوکاری مومتاز حەیدەری و د. دلێر ئیسماعیل حەقی شاوێس، بەشی یەکەم و دووەم، ٢٠٠٣.
- مؤتمر الذكرى المئوية لميلاد البارزاني الخالد بمشاركة مومتاز الحيدري و د.اسماعيل حقي شاويس، الجزء الاول والثاني، هولير ٢٠٠٣.
- گوڵزارێکی وشە لە یادی سەد ساڵەی بارزانی نەمر بەهاوکاری مومتاز حەیدەری و د. دلێر حەقی شاوێس، هەولێر ٢٠٠٣.
- دەنگی ژنی هۆڵەندی لە نێو چاپەمەنێکاندا، ئامادەکردن و وەرگێران، بلاوکراوەکانی سەنتەری شاووشکا بۆ چالاکی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٤.
- سینتاکسی رستەی تێکەڵ، هەولێر ٢٠٠٤.
- د. زەرێ یوسوپۆڤا، شێوەی سلێمانی زمانی کوردی. وەرگێڕانی لە زمانی رووسییەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥. ٢١٦ لاپەڕە.
- فەرهەنگی گەورەی من، وەرگێڕانی لە زمانی هۆڵەندییەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦. ٨٠ لاپەڕە.
- دیوانی ئەسیری، ئامادەکردن و پێشەکی، پێداچوونەوە و بەراورد: ئەحمەد تاقانە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦
- یەکەم فەرهەنگی تۆ، وەرگێڕانی لە زمانی هۆڵەندییەوە، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ٨٦ لاپەڕە.
- فەرهەنگی هەراشان، کۆکردنەوە و داڕشتنی کۆمەڵێک مامۆستا، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ٣٣٦ لاپەڕە.
- باری سیاسی ئافرەتی کورد لە باشووری کوردستان، بلاوکراوەکانی یەکێتی ئافرەتانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر.
- سەرهەڵدانی زمانی کوردی/ کۆمەڵە زمانانی ئێرانی،

بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۱۳۷. ئازاد حەمەدەمین شێخ یونس
(حاکم ئازاد)

لەدایکبووی: ۱۹۵۸/شەقڵاوە
دەستپێک: ۱۹۷۷
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا، ۱۹۸۲ زانکۆی بەغداد
چاپکراوەکانی:
- هاوپەیمانییە جینایەتییەکان و ئیئتیلافە سیاسییەکان، شاخ.
- ئەدەبی حزبی و ڕێکخستنی حزبی، وەرگێڕان، شاخ.
- تیرۆر (هاوبەش)

۱۳۸. قاسم زرار عەبدولڕەحمان
(قاسم شێروانی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۵/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۷۷.
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی.
چاپکراوەکانی: کۆماری برین، شیعر، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و ڕوناکبیری گەلاوێژ، چاپخانەی داناز، سلێمانی ۲۰۰۲.

۱۳۹. سەکران سابیر ئەمین
(دادوەر: سەکران)

لەدایکبووی: ۱۹۵۶/دیبەگە/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۷۷.
خوێندن: بکالۆریۆس یاسا
چاپکراوەکانی: نییە.

۱۳۹. خالید عەبدوڵڵا محەمەدئەمین
(خالید کۆچەر)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٧٨.
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- فرمێسکی مهاباد، بەغداد ١٩٨١.
- ئەستێرەی هیوا، ١٩٨٣.
- دیاری بۆ مام هێمن، ١٩٨٤.

١٤١. شێرکۆ مەحموود عەلی

لەدایکبووی: ١٩٦٢/دیبەگە
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.

١٤٢. زرار عەبدوڵڵا حەمەد
(زرار سەرتاش)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/شەقلاوە.
دەستپێک: ١٩٧٨ شیعر.
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر.

چاپکراوەکانی:
- هەڵچوونی تەمەن، شیعر، شەقلاوە ١٩٩١.

ئێستا خەریکی نووسینی چیرۆکە و کۆچیرۆکێکیشی ئامادەی چاپە.

١٤٣. ناسر محەمەد عوسمان
(شەهید ناسر شەیدا)

لەدایکبووی: ١٩٦١ / هەولێر - ١٩٨٣ بەدەستی بەعسییەکان لە سێدارەدراوە.
دەستپێک: کۆتایی حەفتاکان
خوێندن: خوێندکاری پەیمانگای تەکنیکی کەرکووک
چاپکراوەکانی: نییە، بەڵام کۆمەڵێک شیعری جوانی لەدوای خۆی جێهێشتووە.

١٤٤. موحسین جەرجیس سۆفی
(شەهید موحسین)

لەدایکبووی: ١٩٥٩/هەولێر-١٩٨٣ لەسێدارەدراوە.
دەستپێک: کۆتایی حەفتاکان
خوێندن: شەشەمی ئامادەیی
چاپکراوەکانی:
- چاوە شینەکانت دوو ئەستێرەن، سلێمانی ٢٠٠٦.

١٤٥. رزگار عەبدوڵڵا
(رزگار شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٦١/هەولێر
دەستپێک: کۆتایی حەفتاکان
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:
- زەویتان بۆ دەژەنم، شیعر سوێد ١٩٨٤.
- شەوبار، شیعر، سوێد ١٩٨٧.
- ئەتنۆگرافیای شیعری سوێدی، بەرگی یەکەم، وەرگێران لە سویدییەوە، چاپی یەکەم، سوید، ٢٠٠٥.
- ئەتنۆگرافیای شیعری سوێدی، بەرگی دەم، وەرگێران لە سویدییەوە، چاپی یەکەم،
- داستانی فاتیمە، گوننار ئێکیلۆف، شیعر، وەرگێران لە سویدییەوە، سوید، ٢٠٠٥.
- دیوان لەسەر میر ئێمگیوون، گوننار ئێکێلۆف، شیعر، وەرگێران لە سویدییەوە، سوید، ٢٠٠٦.
- رێنیشاندەر بۆ ناخی زەوی، گوننار ئێکێلۆف، شیعر، وەرگێران لە سویدییەوە، سوید، ٢٠٠٧.

١٤٦. ئیسماعیل حەسەن تەها
(ئیسماعیل تەنیا)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٠.
خوێندن: کۆلیژی پەروەردە، بەشی کوردی، سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- پەردەی شەرم، شیعر، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی، ١٩٨٢.
- کەلەشێری سپی و کەلەشێری رەش، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بەغداد، ١٩٨٨.
- تەکان، شیعر، بەغداد، ١٩٩٠.
- رۆڵی ئەدەب لە شۆرش و گۆرانە کۆمەڵایەتییەکاندا، هەولێر ١٩٩١.
- بیبلۆگرافیای رۆژنامەگەریی کوردی (١٩٧٥-١٩٩٣)، چاپکراوەکانی راگەیاندنی بزووتنەوەی میللی کوردستان، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- کاردۆ گەلاڵی نووسەر و پارێزەر و سیاسەتمەدار، هەولێر ١٩٩٨.
- دەروازەیەک بۆ ناسینی (سمایلە باشە)ی شاعیر، هەولێر ٢٠٠٠.
- چەند پووشێک بۆ هێلانەیەکی تر، کۆمەڵە بابەتێکی ئەدەبی و رەخنەییە، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٠.
- سەفەری رەش، کۆژانی دەربەدەریی و ئاوارەییە، هەولێر ٢٠٠٢.
- بەسەرکردنەوە، ٢٤ بابەتی ئەدەبی و رۆشنبیرییە، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٥.
- بزربوونی ناوی کوردی لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.
- مزگەوتەکانی رۆژئاوا، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی"خانی دهۆک"، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤٧. کەریم کاکە ئەحمەد مام قادر (کەریم کاکە)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٠.
خوێندن: بەشی کوردی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- کۆستنامە، شیعر، ١٩٩٢.
- نیوە دنیا بۆ کچەکەم، شیعر، ٢٠٠٠
- درەختی کەتناوە، رۆمان، ٢٠٠٧.
- گوڵەستێرەکان کوژانەوە، یاداشت، بەرگی یەکەم، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- گوڵەستێرەکان کوژانەوە، یاداشت، بەرگی دووەم، چاپخانەی رۆژهەلات، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤٨. سامیە محەمەد محەمەد

لە دایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.
خوێندن: بکالۆریۆس.
چاپکراوەکانی: رێبین، دیوانە شیعر.

١٤٩. ئازاد حەمە شەریف

لەدایکبووی: ١٩٥٨/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.
خوێندن: دوای بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی، ماستەری لە (پسپۆڕایەتی شانۆ) لە کۆلیژی ئاداب زانکۆی بەغداد لە ساڵی ١٩٨٣ وەرگرتووە و ماستەرنامەکەی بەناونیشانی (لێکترازانی پەیوەندییە خێزانییەکان).

لە رێکەوتی ٢٠٠٨/٥/٢٩ بڕوانامەی دکتۆرای لە (دیستۆپیا/ دژە یۆتۆپیا لە رۆمانی نوێی ئینگلیزیدا) لە زانکۆی کۆیە بە پلەی نایاب وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:

یەکەم/ کتێبە دانراوەکانی:

- (The Breakdown of Family Relationships: A Study in Selected Plays of A. Miller and T. Williams) لێکترازانی پەیوەندییە خێزانییەکان: لێکۆڵینەوەیەکە لە شانۆییەکانی ئارسەر میللەر و تێنیسنی

ویلیەمس، نامەی ماجستێر بە زمانی ئینگلیزی، ١٩٨٣.
- نوێکار: بۆ فێربوونی زمانی ئینگلیزی هاوبەش لەگەڵ: رەوەند عەبدولقادر، چاپی یەکەم ٢٠٠١، چاپی دووەم ٢٠٠٥.

دووەم/ کتێبە وەرگێردراوەکان:
- ئارسەر میللەر، مردنی دێوەرەیەک، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٨٥، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- جێمس جۆیس، وێنەی هونەرمەند لە تافی لاویدا، ١٩٨٨.
- بوونەوەرە هۆشمەندەکانی بۆشایی ئاسمان هاوبەش لەگەڵ: د. ئیسماعیل موسا موراد، ١٩٨٨.
- شانۆیی ئیمپراتۆر جۆنز نووسینی: یوجین ئۆنێل.
- شکسپیر، شانۆیی ماکبیث، ٢٠٠٠.
- نامیلکەیەک بۆ کارمەندانی تەندروستی لە بنکە تەندروستییەکاندا، لە سالی ٢٠٠٠ دا بۆ رێکخراوی قەندیل وەرگێردراوە.
-شکسپیر، شانۆیی رۆمیۆ و جۆلیت، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠، چاپی دووەم، ٢٠٠٤.
- زێهنەر، پوختەیەک لە بیروباوەری زەردەشتی، چاپی یەکەم ٢٠٠٠، چاپی دووەم ٢٠٠٤.
- عەلی حوسێن بەگی جاف، جیهانی تازە ئاوا نەبینرێت وەرگێران بۆ ئینگلیزی، ٢٠٠٥.
- وانەی کاریگەر: کۆمەڵێک دۆکیومێنتی شێوازەکانی وانەگوتنەوە کە (UNESCO) پەسەندی کردووە، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، سلێمانی ٢٠٠٧.
- فرانز کافکا، رۆمانۆکەی ولگەی سزا، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩.
- ئینیس ولیامز، گیانەوەرە شووشەییەکان، دەقی شانۆیی، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٩.

١٥٠. قوباد ئیسماعیل نوری (قوبادی جەلیزادە)

لەدایکبووی: ١٠/١٠/١٩٥٣/کۆیە
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس یاسا و رامیاری/بەشی یاسا

چاپکراوەکانی:
- قەڵەمێکی ردێن سپی، بەغداد ١٩٨٨.
- تەمتومان، ١٩٩٠.
- سێدارەکانی بەهەشت، شیعر، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری/ بەرێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ١٩٩٩. ٢١٣ لاپەرە.
- هەمیشە روو لە خودا هەمیشە مەست، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی بەستە، چاپخانەی تیشک، سلێمانی ٢٠٠١.
- شەهید بە تەنیا پیاسەدەکات، دیوانە شیعر، چاپی یەکەم، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٥، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- ڤان ئیرۆتیک، شیعر، قوبادی جەلی زادە-رۆستەم ئاغەلە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- خۆر لە ناو پەرداختێکی شکاودا، شیعر و هێل، کارێکی هاوبەشە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٥١. سەباح سابیر حەسەن
(سەباح ڕەنجدەر)

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشەسازی

چاپکراوەکانی:
- زێوان، چامە، چاپخانەی حسام، بەغداد .١٩٨٨
- ڕووەکەکانی خواوەند، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ١٩٩٩.
- خەون وا خۆی گێڕایەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.
- شەڕی چل ساڵە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥.
- مردوویەک ئاگای لە هەمووانە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- سەد و یەکشەوە، شیعر، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

جگە لە شیعر، نووسینی لەبارەی شیعر هەیە و مانیفێستێکی شیعریشی ساڵی ١٩٩٩ ڕاگەیاندووە.
لە سەرەتای ڕاپەڕینەوە لە بواری ڕۆژنامەگەریشدا کاردەکات.

١٥٢. مەهدی حوسێن ئەحمەد
(هەندرێن)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.

چاپکراوەکانی:
- لە سێبەری کێوەکاندا ونت دەکەم لە پێدەشتی شاخەکاندا دەتبینمەوە، شاخ ١٩٨٦.
- دوانوێژی پیاو سەفەری مەحاڵ، سوید ١٩٩٣.
- سکاندیناڤیا دوورگەیەکی تر لە بخوور، شیعر، سوید، ١٩٩٦.
- مهاباد لە ئۆلۆمپیادەکانی خوادا، وەرگێڕان، ٢٠٠٤.
- فەلسەفەی کۆچەری، وەرگێڕان لە سویدی و دانیمارکی ٢٠٠٥.
- نیگای دەست، شیعر، (هاوبەش)،چاپخانەی چاپەمەنی دیلان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- گوڵنارەکانی شوێن پێ لە باخچەکانی تاراوگە، ٢٠٠٦.
- گشتی ئەمەیە، وەرگێڕان، ٢٠٠٦.
- نامەکانی ڕوانینوانێک و مەرگ، چاپی یەکەم: ٢٠٠٠. چاپی دووەم: کتێبی گیرفان، چاپخانەی منارە، وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.
- خامەیەکی ڕۆشنبیری لە پشت گوێی زمان، کۆوتار، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، سلێمانی .٢٠٠٧
- تەوتەمی شوێنەکان/ تەمیانی باڵەکان، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٩.
- ئێستا لە ئەورووپا دەژی.

١٥٣. مەحمود خەسرەو (کاوەی خەسرەو کاوانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٧/شەقلاوە
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: پەیمانگای تەکنەلۆژی کەرکووک، ١٩٨٩

چاپکراوەکانی:
- هەنسکی خەم، شیعر ١٩٩٦
- کوردستانم بەهەشتە، شیعر و سروودی منداڵان، ٢٠٠٠
- چاوەڕوانی، ٢٠٠٤

١٥٤. سەربەست غەریب حوسێن

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٠.
خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:
- فرمێسکی ژان، ١٩٨٥.
- زەردەخەنەی ڕۆژ، شیعر بۆ منداڵان، ٢٠٠٥.

١٥٥. فوئاد عەلی ڕەشید

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨١.
خوێندن: ئامادەیی.
چاپکراوەکانی: فەنەری چۆلەکەکان.

١٥٦. نەوزاد عەلی ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان.
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی نوێ و ڕۆژنامەنووسی بەناونیشانی (هونەرەکانی ئەدەب لەرۆژنامەگەریی نهێنی کوردیدا/ ١٩٦١-١٩٩١) کۆلێجی زمان/ زانکۆی سلێمانی.

چاپکراوەکانی:
- پۆلێی ژووری نوتەک، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٨٥.
- ساکەدەشت، شیعر، بەغداد ١٩٨٨.
- مرۆڤ و تابووت، شیعر، هەولێر ١٩٩١.
- یەکێتی نووسەرانی کورد یان یەکێتی نووسەرانی کوردستان، لێکۆڵینەوە، هەولێر ١٩٩١.
- بازنەکانی مردن، شیعرێکی درێژ، هەولێر ١٩٩٣.
- پاڵتۆی حیزب، شیعر، ١٩٩٤.
- بەرەو سەردتا، لێکۆڵینەوە، چاپەمەنی زاموا/ پرۆژەی پاراستنی دەستنووسەکان، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٨.
- بیبلیۆگرافیای هەردوو گۆڤاری نووسەری کورد و نووسەری کوردستان، هاوبەش لەگەڵ یاسین قادر بەرزنجی، چاپخانەی بێسارانی، سلێمانی ١٩٩٨.

- کێشەی ناو لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، لێکۆڵینەوە، ئامادەکردن، سلێمانی ١٩٩٨.
- منداڵ و ئەدەب، لێکۆڵینەوە، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٨، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٦.
- شەبەک... مێژوو، ئایین، سەرژمێر، لێکۆڵینەوە، وەرگێڕان، سلێمانی ١٩٩٩.
- گۆڤاری گزنگ، لێکۆڵینەوە و ببلیۆگرافیا، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ٩٦ لاپەڕە.
- ژیان و بەرهەمی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد و رۆژنامەی خەبات، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- کوردستانی نوێ، یەکەمین رۆژنامەی رۆژانەی راپەڕین، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- شۆڕشی رۆژنامە... رۆژنامەی شۆڕش، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠١.
- رابەری رۆژنامەگەریی نهێنی کوردی (١٩٦١-١٩٩١)، بیبلیۆگرافیا، سلێمانی ٢٠٠١.
- رۆژنامەی کورد...رۆژنامەی سیپتێمبەر، رۆژنامەی کورد، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.
- رۆژنامە و جەنگ، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- رابەری رۆژنامەگەریی نهێنی کوردی (١٩٢٣-١٩٦١)، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.
- رۆژنامەگەری یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە دەرەوەی کوردستان (١٩٧٥-١٩٩١)، بڵاوکراوەکانی کوردستانی نوێ، چاپخانەی دوارۆژ، سلێمانی ٢٠٠٤.
- کێشەی ویلایەتی موسڵ لە دوو رۆژنامەی سلێمانیدا، بڵاوکراوەکانی شارەوانی سلێمانی، چاپخانەی ئۆفیسی ژیر، سلێمانی ٢٠٠٤.
- هونەرەکانی ئەدەب لە رۆژنامەگەریی نهێنی کوردیدا "١٩٦١-١٩٩١"، سلێمانی ٢٠٠٥.
- رۆژنامە لە کتێبدا، بەرگی یەکەم، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠٨.
- رۆژنامەگەریی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا و ئەمریکا (١٩٤٩-١٩٩٩١)، بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- عامر ئیبراهیم قەندیلچی، ئەرشیفکردنی وێنە لە بواری راگەیاندن و رۆژنامەگەریدا، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی کارۆخ، سلێمانی ٢٠٠٨.
- خەبات/ ئۆرگانی پارتی دیمکراتی کوردستان"نیسانی ١٩٦٢-کانوونی دووەمی ١٩٦٤"، بڵاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- پارتی دیموکراتی کوردستان لەنێوان کوتەک و تەسلیم بوون، ١٩٦٤ بڵاوکراوەکانی بەدرخان ٢٠٠٩.

١٥٧. ئارام سالح ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦١/کۆیە

دەستپێک: ١٩٨٢

خوێندن: خوێندکاری قۆناغی چوارەمی کۆلیژی یاسا ،زانکۆی کۆیە

چاپکراوەکانی:

- مژدەی مەرگی گەرەڵاوژە - کۆمەڵە شیعر.
- نهێنییەکانی ژێر لێوی حەقیقەت - کۆمەڵە شیعر.

١٥٨. عەبدولڕەحمان سادق فەرهاد (عەبدولڕەحمان فەرهادی)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٢.
خوێندن: بکالۆریۆس لە فیزیا
چاپکراوەکانی:
- گەردوون لە روانگەی زانستەوە، ئامادەکردن، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٢٨ لاپەڕە.

١٥٩. محەمەد حەسەن باوەکر

لەدایکبووی: ١٩٥٧ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٣.
خوێندن: ئامادەیی کشتوکاڵ.
چاپکراوەکانی:
- هەرمێن، بەغداد ١٩٨٥.
- دارستانی خەمبایا، ١٩٨٨.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- پارسەنگی نیودڕۆ، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- پ. ڤالێری، گۆڕستانە دەریاییەکە، وەرگێران، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٦٠. بەهزاد ئەرشەد عەبدولوەهاب (بەهزاد حەوێزی)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٣.

چاپکراوەکانی:
- سەمفۆنیای پێنجەم، هەولێر ١٩٩٩.
- بەرووح ئاشنا بوونت مردنێکی شیرینە، هەولێر ١٩٩٩.
- ئازیز، هەولێر ١٩٩٩.
- لە سۆراخی گوڵەکاندا، هەولێر ٢٠٠٣.
- مایە، هێز و خۆشەویستی، وەرگێران، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- فالکۆم برادبیری و جیمس ماکفارلن، مۆدێرنیزم، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.

- لە درزی هزرەوە، کۆمەڵە وتار، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۹.

* وێرای شیعر چیرۆک دەنووسێت و کاری وەرگێرانیش دەکات.

١٦١. سامان عەبدولقادر حوسێن
(سامان دزەیی)

لەدایکبووی: ۱۹٦۲/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۸۳.
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی ئینگلیزی، ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:

- رۆژ لە قەڵاتەوە هەڵدێ، ۱۹۸۸.
- کاتێ قامیش بەئاگاهات ببووە بلوێر، ۱۹۹۹.
- دەرەوشانەوە.

١٦٢. عەبدولرەحمان شێخ سەلاحەددین
(عەبدولرەحمان بێلاف)

لەدایکبووی: ۱۹۷۰/هەولێر.
دەستپێک: ۱۹۸۳ هەولێر.
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی زانستە رامیارییەکان.

چاپکراوەکانی:

- کلافەی حەزێکی سەرشێت، شیعر، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ۱۹۸۸ هەولێر.
- تریفەی یادگار، چوارین، چاپخانەی زەمان، بەغداد ۱۹۹۱.
- من و ئاسمان، شیعر، ۱۹۹۲.
- گوڵدانی فرمێسک، ۱۹۹٦.
- هەناسە شووشەییەکان، چاپخانەی ئۆفسێتی ماردین، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ۲۰۰۰.
- شێخ عەبدولقادر گەیلانی/ ژیان و بەرهەم، لێکۆڵینەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۱.
- تەریقەتی نەقشبەندی/ بنەما و ئامانجەکانی، لێکۆڵینەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۲.
- تەریقەتی نەقشبەندی/ بنەما و ئامانجەکانی، لێکۆڵینەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۲
- رابیعەی عەدەوی، لێکۆڵینەوە، ۲۰۰۲.
- (My Queen) کۆمەڵێک شیعری وەرگێردراو بۆ سەر زمانی ئینگلیزی، ۲۰۰٤.
- مۆمەکانی ئیشق، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- ژوانی ئاو، شیعر، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.

جگە لەو چاپکراوانە (٦٥٠) شیعری کراودتە گۆرانی، کە لە مێژووی ئەدەبی کوردی کەس نەبووە بەقەد ئەو لە بواری شیعری لیریکی و لەم رێبازە شان لە شانی بدات.

١٦٣. عەبدوڵڵا سابیر عەلی
(عەبدوڵڵا ئەژی)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/هەولێر.

دەستپێک: ١٩٨٣.

خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەندروستی بەغداد.

چاپکراوەکانی:

- سەماو باران، چیرۆکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخنەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

١٦٤. بۆتان جەلال محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٢/هەولێر.

دەستپێک: ١٩٨٤.

خوێندن: دەرچووی زمانی عەرەبی کۆلیژی ئاداب زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:

- جێمان، شیعر، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵڵا شێخانی، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٩١.
- ژووره تاریکەکان و شەوە رووناکەکان، شیعر، بڵاوکراوەکانی یەکێتی قوتابیان و لاوانی دیموکراتی کوردستان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٣.
- ئاوێنەی رۆژهەڵات، شیعر، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.

١٦٥. عەلی محەمەدئەمین عەبدوڵڵا
(عەلی بەختەوەر)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٤

خوێندن: ئامادەیی کشتوکاڵ ١٩٧٤-١٩٧٥

چاپکراوەکانی:

- گمەی کۆتر، هۆنراوەی منداڵان، ١٩٩٩
- رەنگاڵە، هۆنراوەی منداڵان، ٢٠٠٠
- قاسپەی کەو، هۆنراوەی منداڵان، ٢٠٠٢
- گەشتی فریشتەکان، هۆنراوەی منداڵان، ٢٠٠٥
- سەمای خۆر و ماچی لالەزار، شیعر، ٢٠٠٥
- خەندەی هەتاو، هۆنراوەی منداڵان، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری بەهرە، زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

١٦٦. یوشۆ خدر نادر (یوشۆ قەساب)

لەدایکبووی: ١٩٦٦٧/هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٤

خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان

چاپکراوەکانی: نییە

١٦٧. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٤

خوێندن: خوێندکاری ماستەر لە بەشی زمانی کوردی زانکۆی کۆیە

چاپکراوەکانی: وەرزە بێوازەکان

١٦٨. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا حوسێن

لەدایکبووی: ٧/١١/١٩٦٢ هەولێر.

دەستپێک: ١٩٨٥.

خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەندروستی هەولێر.

چاپکراوەکانی:

- سێبەرەکانی ئاو، کۆمەڵە شیعر، ١٩٩٥.
- بازەمەنێک لە تەماشاکردنی ئاو بەرۆژووبین، قەسیدە، ١٩٩٦.
- ئاگـایی زمـان، زمـانی ئاگـایی، لێکۆڵینەوە، چاپکراوەکـانی دەزگـای چاپ و پەخـشی سـەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ١٦٦ لاپەڕە.
- تەنیا مەرگ، سێ دەقی شانۆیی وەرگێردراو، ١٩٩٩.
- تەنیا ئاو، تەنیا باران، کۆمەڵە شیعر، ٢٠٠١.
- پەیبردن بە ژیان، پەیبردن بە شیعرو بوون، لێکۆڵینەوە، ٢٠٠١.
- شیعریەتی دەق، ئەدۆنیس، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٢.
- مرۆڤ لە روانگەی فرۆید، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٢.
- خەیاڵی زمان، لێکۆڵینەوە، ٢٠٠٤.
- شـوێنکاتی یەکـەم لە دووەم و ئێـستـای سـەگـوەڕ، چاپخانەی رەنج، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- نیگای دەست، شیعر، (هاوبەش)، چاپخانەی چاپەمەنی دیلان، چاپی یەکەم سلێمانی ٢٠٠٥.
- ئەدۆنیس، دوو گفتوگۆی فیکری و ئەدەبی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

- خـــوێندنەوەی پەراوێز، پەراوێزی خـــوێندنەوە، نومـایشکردنی فـیکری سـەردەم لە چەند پەراوێزا، لێکۆڵینەوە، سلێمانی ٢٠٠٥.
- دریدا، رەخنە لە سێنترالیزمی خۆرئاوایی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- نووسین خۆکوژییەکی تەواونەکراو، کۆمەڵێک وتار و گفتوگۆی ئەدەبی و فیکرییە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٦.
- عەقلی شیعری، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٧.
- ئەی رەقـیب لە نێوان جەسـتـەی زمـان و جەسـتـەی نەتەوەدا، (لێکۆڵینەوە) ٢٠٠٨.
- «ئەی رەقـیب» لێکۆڵینەوە لەنێوان جەستـەی زمـان و جەستـەی نەتەوەدا لە بلاوکـردەکـانی خـانەی چاپ و بلاوکردنەوەی وەزارەتی رۆشنبیری ٢٠٠٧.
- ئەدۆنیس ئەفـــسوونکاری وشـەکـان، وەرگـێـڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٨.

١٦٩. ئوسامە حوسێن رەسووڵ

لەدایکبووی: ١٩٧٢/هەولێر.
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان.
خـوێندن: بەشی کـوردی/ کـۆلـێـژی پەروەردە/ سەلاحەددین.
چاپکراوەکـانی: ٧ نوێژ لەسەر دووگـردی شیـعـردا، لێکۆڵینەوە، دەزگـای چاپ و بلاوکـردنەوەی ئاراس، چاپخـانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکـەم، هەولێـر ٢٠٠٦.

١٧٠. سەردار قادر حەسەن کاوانی

لەدایکبووی:
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: کۆلیژی ماف
چاپکراوەکانی: مەرگی پیرۆز

١٧١. جەوهەر محەممەد مەولوود (جەوهەر شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٥.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- ئاوازی نەوبەهار، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠١.
- خاوێنی، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٥.

۱۷۲. فوئاد سدیق سابیر

دستپێک: ۱۹۸٦.
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- هەنگاو، کۆمەڵە شیعر.
- گەردەلوولی سیاسەت.
- دیموکراسی و ئیسلامی سیاسی.
- ئایین و دەوڵەت و پیادەکردنی شەریعەت، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- هەتاوی نیوە شەو، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- گەردەلوولی سیاسەت، بەرگی دووەم، بەشی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٦.

۱۷۳. عەبدولمەجید عەبدولڕەحمان قادر

لەدایکبووی: ۱۹۵۸ شەقلاوە
دستپێک: ۱۹۸٦
خویندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان
چاپکراوەکانی: نییە

۱۷٤. حەمەعەباس رەسووڵ

لەدایکبووی: ۱۹٦٦/ هەولێر.
دستپێک: ۱۹۸٦.
خوێندن: ناوەندی.

چاپکراوەکانی:
- گۆرانی مەرگێکی مەزن، شاخ ۱۹۸۸.
- دیوارەکانی شێتخانە، هەولێر ۱۹۹۲.
- رۆحم بۆ با دەگرمەوە، ۱۹۹۳.
- تاڵنامەی باران، بلاوکراوەکانی ئالای ئازادی ۱۹۹۵.
- جانتایەک پڕ لە بەتاڵی، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر چاپی یەکەم، ۲۰۰۵.
- کەروێشکێک لەناو مانگدا، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران لە فارسییەوە.
- ئانیستانیک، بۆ ئەوەی لە تاقیکردنەوەکاندا سەرکەوتووبن، وەرگێران، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ۲۰۰۸.

١٧٥. قادر ئیبراهیم مینە

لەدایکبووی: ١٩٧١/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: ئامادەیی دیراساتی ئیسلامی
چاپکراوی : نییە.

١٧٦. عەبدولمەجید ئەحمەد عەبدوڵڵا (مەجید هەرشەمی)

لەدایکبووی: ١٩٦٠ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦/هاوکاری
خوێندن: بکالۆریۆس، مێژوو
چاپکراوەکاتی:
- بیری نەتەوایەتی کوردی لە نێوان کوردستانی بوون و هەرێمچیەتی
- دیوانی شیعر ئامادەیە بۆ چاپ.

١٧٧. وریا رەئووف ئەحمەد (وریا جەلیزادە)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان/هەولێر/ ١٩٨١
چاپکراوەکانی: نییە

١٧٨. مامەند محەمەد قادر

لە دایکبووی: ١٩٦٢ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٧.
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی بەیتەری.
چاپکراوەکانی: هدیر الاوان، آربیل، ٢٠٠٦.

١٧٩. ئیدریس عوسمان یەعقوب (شەیداهۆ)

لەدایکبووی: ١٩٦٨ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٧.
خوێندن: دبلۆم، پەیمانگای هونەری پزیشکی.
چاپکراوەکانی:
- کۆماری دز، شیعر، هەولێر.
- گومانە جوانەکان، شیعر.
- دوا مەنزلی سەفەرمان خۆش، شیعر.
- زەیتوونی وشە، چەند نووسینێکی رۆژنامەوانییە، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.
- نیشتمانی من، کۆمەڵە وتار.

١٨٠. مدرک ئەنوەر محەمەدئەمین (مدرک ژاڵی)

لەدایکبووی: ١٩٦٠ کۆیە
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: ئایینی، قۆناغی ئامادەیی
چاپکراوەکانی: نییە

١٨١. سالار عوسمان حوسێن

لەدایکبووی: ١٩٦٨ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٨.
خوێندن: ماستەر لە بواری زمان لە کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- نووسینەوەی باران، ٢٠٠٢.
- لە دامێنی وشەدا، وتاری رۆژنامەوانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- المطر یغازل الارض، کۆمەڵە شیعر وەرگێردراوە بۆ زمانی عەرەبی، وەرگێڕانی ئەرخەوان، هەولێر ٢٠٠٨.

١٨٢. رێدار سابیر محەمەدسالح

لەدایکبووی: ١٩٧١.
دەستپێک: ١٩٨٨.
خوێندن: کۆلیژی بنیات بەشی زمانی کوردی.
چاپکراوەکانی: - گوناهی عەشق، ٢٠٠٢.
- نامە جوانەکانی عەشق، ٢٠٠٣.
- دیوانی عەشق دیوانی یار، ٢٠٠٤.
- رامان لە حیکمەتی عەشق، دار المعرفة، بەیروت ٢٠٠٦.

۱۸۳. هەژار کەریم عەبود
(هەژار کۆرین)

لەدایکبووی: ٥/٥/١٩٦٧ شەقڵاوە، لە ١٩٩١/٢/٢٧ کۆچی دوایی کردووە

دەستپێک: ١٩٨٨

خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- کۆچ بۆ هەوارێکی نامۆ، چامە، شاخ، ١٩٨٨.
- مرۆڤ و چەک، کۆمەڵە شیعر، شاخ، ١٩٨٩.

۱۸٤. لەیلا مستەفا مەحمود/ خۆشناو

لەدایکبووی: ١٩٥٩/شەقڵاوە

خوێندن: پەیمانگای مەڵبەندی پێگەیاندنی مامۆستایانی هەولێر/بەشی دەروونزانی منداڵان

دەستپێک: ١٩٨٨

چاپکراوەکانی:

- خونچە گوڵەکان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری/هەولێر ٢٠٠٩.

۱۸٥. سەرهەنگ حەمەساڵح ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٥.

دەستپێک: ١٩٨٨.

خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی موسڵ.

چاپکراوەکانی:

- لەژێر شەپۆلی خۆردا، ٢٠٠٦ هەولێر.

۱۸٦. ئەمین حەمید عەزیز
(ئاکۆ ئاکۆیی)

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ رواندز

دەستپێک: ١٩٨٨

خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- ئەی جوان با ئەم زەمەنە بەسەر بەرین، ٢٠٠٢.

۱۸۷. ماهیر وەسمان خۆشناو

لەدایكبووی: ۱۹٥۰/ شەقلاوە
دەستپێك: كۆتایی هەشتاكان
خوێندن: بەشی زمانی ئینگلیزی، ئاداب، بەغداد

چاپكراوەكانی:
- ناڵەی دووری، چاپی یەكەم، نەرویج، ۱۹۹۷، چاپی دووەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ۲۰۰۱.
- نۆبەرە، شیعر، هەولێر ۲۰۰۲

۱۸۸. نەزەند حەمەسدیق عەبدوڵلا (د. نەزەند بەگیخانی)

لەدایكبووی: ۱۹٦۳/ كۆیە
دەستپێك: ۱۹۸۹
خوێندن: بكالۆریۆس لە بەشی ئینگلیزی/ زانكۆی موسل/۱۹۸۷/

زمان و شارستانی فەرەنسی/ رۆیان/ فەرەنسا/۱۹۸۹-۱۹۹۰

ماستەر و دكتۆرا لە ئەدەبی بەراوردكاری، بە ناونیشانی "ئیماژی ژنی كورد لە تاو ئەدەبیاتی ئەورووپی سەدەی نۆزدەمدا" لە زانكۆی سۆربۆنی سێیەم/ فەرەنسا/ ۱۹۹۰-۱۹۹٦

چاپكراوەكانی:
- دوێنێی سبەینێ، شیعر، ۱۹۹۲.
- رەنگی خۆڵ، شیعر، بلاوكراوەكانی دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰٤.
- زەنگوڵی وتن، كۆ بەرهەم، رەنج، سلێمانی/۲۰۰۸.

* بێجگە لە زمانی كوردی بە هەردوو زمانی ئینگلیبزی و فەرەنسیش دەنووسێت.
* ئیستا لە فەرەنسا نیشتەجێیە.

۱۸۹. دانا سەعید سۆفی

لەدایكبووی: ۱۰/۱۲/۱۹۷۱/ هەولێر
دەستپێك: ۱۹۸۹
خوێندن: خوێندكاری دكتۆرا لە بواری كۆمەڵناسی، زانكۆی ئۆپسالا

چاپكراوەكانی:
- سەرابی ماسكەكان، شیعر، هەولێر ۱۹۹۹.

* ئێستا لە سوید نیشتەجێیە.

١٩٠. هێرش عەبدولوەهاب حاجی

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٩.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی مووسڵ.
چاپکراوەکانی:
- پەیوەندی نێوان خۆشەویستی و سێکس،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئێمە خۆمان نین، شیعر،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٧.
- وێڕای نووسینی چەند شانۆگەرییەک و سیناریۆی فیلمێک و نمایش کراون.

١٩١. سەعدوڵلا نوری پیرداود

لەدایکبووی: ١٩٦٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩.
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئاداب بەشی کتێبخانەکان، زانکۆی موستەنسریە.

چاپکراوەکانی: نییە
* چیرۆک و شیعر دەنووسێت، جگە لە کاری وەرگێڕان.

١٩٢. دڵزار حەسەن قادر

لەدایکبووی: ١٩٧٥ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٨٩.
خوێندن: ناوەندی.
چاپکراوەکانی: نییە.
جگە لەکارکردنی لە چەندان گۆڤارو رۆژنامەدا خاوەنی دەیەها وتارو لێکۆڵینەوەیە لەبارەی ئەدەب و بواری رۆشنبیری و فکری.

١٩٣. ئیسماعیل عەبدولکەریم یوسف (سمکۆ عەبدولکەریم)

لەدایکبووی: ١٩٧٠ گەڵاڵە
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی: نییە
* ئێستا سەرقاڵی کاری رۆژنامەگەرییە

١٩٤. تەلعەت تاهیر خورشید

لەدایکبووی: ١٩٧١ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بازرگانی

چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش) هەولێر ١٩٩٥.
- جوایەز، شیعر، بە هاوبەشی شاعیرانی دیکەی هەولێر، دەزگــای چاپ و بڵاوکــردنەوەی ئاراس، چاپخــانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.

١٩٥. خالید عوسمان تەها

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر.
دەستــپێک: ١٩٩١ بەڵام یەکەم نووسینی لە ١٩٨٩ بڵاوکردۆتەوە.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین/١٩٨٨-١٩٨٩.

چاپکراوەکانی:
- نامیلکە شیعر، هەولێر ١٩٩٥.
- بوونگەرایی/فەلسـەفەی واقیـعی مرۆڤایەتی، کـۆمەڵە وتار، وەرگـێـڕان، چاپخـانەی کـۆمـەڵگای چاپەمـەنی شەهاب، چاپی یەکەم، سەنتـەری رووناکبیـری هەتاو، هەولێر ٢٠٠٦.
- کلۆد لیڤی شتراوس، ئەفسانە و واتا، وەرگێڕان، کتێبی گیـرفـان، وەزارەتی رۆشنبیـری، چاپخـانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦. ٧٥ لاپەڕەیە.
- هەنگاوە تەنیاکانی باڵایی، چامە شیعر، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩، ١٦٠ لا.

* جگە لە شـیـعـر کـۆمـەڵە چیـرۆک و وتـاری هزری و کۆمەڵایەتی و زمانەوانی و چەندین گۆشەی جۆراوجۆری لە رۆژنامــە و گــۆڤــارەکــان بڵاوکــردۆتەوە. هەروەها کــاری وەرگێڕانیش دەکات.

١٩٦. نالە عەبدولڕەحمان نورەدین

لەدایکبووی: ٢٢/ ١٠/١٩٧٩/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩١.
خوێندن: کۆلیژی یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.

۱۹۷. توانا ئەحمەد عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ۱۹٦۷
دەستپێک: ۱۹۹۱
خوێندن: کۆلێژی کارگێڕی و ئابووری.

چاپکراوەکانی:
- نوێ بوونەوە/ بەرەو خۆنۆژەنکردنەوەی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی ڕاگەیاندنی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۵.

۱۹۸. لوقمان فەزل باپیر

لەدایکبووی: ۱۹٦٤/مەخموور.
دەستپێک: ۱۹۹۱.
خوێندن: بەکالۆریۆس لە پلاندانانی ئابووری/زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- لە ڕێی سیفەت و هەڵسوکەوتترا کەسایەتی خۆت بناسە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ۲۰۰٦.

۱۹۹. سەرکەوت ڕەسووڵ ئەحمەد

لەدایکبووی: ۱۹۷۰.
دەستپێک: ۱۹۹۱.
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی زمانی کوردی کۆلێژی پەروەردە/ زانکۆی سەلاحەددین/۲۰۰۸.
چاپکراوەکانی:
- فاتە شێت، شیعر، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.
- یادنامە، شیعر، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.

۲۰۰. هەورین عەبدولقادر عەبدوڵڵا (گوڵاڵە حوسێن)

لەدایکبووی: ١٩٥٨/٧/١/كۆیە
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان/١٩٧٦
چاپکراوەکانی: نییە

٢٠١. حوسێن مستەفا جەعفەر

لەدایکبووی: ١٩٦٦ رواندز
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی/موسڵ
چاپکراوەکانی: نییە

٢٠٢. حەسەن مستەفا جەعفەر

لەدایکبووی: ١٩٦٩ رواندز
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەندروستی هەولێر
چاپکراوەکانی: نییە

٢٠٣. عەبدوڵلا حەسەن سەعید
(ئاڵە حەسەن)

لەدایکبووی: ١٩٦ هەولێر.
دەستپێک: دوای راپەڕین.
خوێندن: پەیمانگای پزیشکی.

چاپکراوەکانی:
- مۆمێکی نوێی تەمەنم، شیعر، ١٩٩٣.
- رەشبەڵەکی رۆح، شیعر، ١٩٩٦.
- عەشق و بەرائەتی ئاو، شیعر، ١٩٩٩.
- رەنگە ئیرۆسییەکانی ئاگر، شیعر، ٢٠٠٣.
- نیگایەک بەسە بۆ مردن، ٢٠٠٧.
- ئەلیکساندەر لۆوین، نەرسیسیزم، وەرگێڕان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧. ٦٢ لاپەڕەیە.

٢٠٤. هەندرێن حەمەدەمین مەحموود گاوان

لەدایکبووی: ١٩٧/ شەقلاوە
دەستپێک: دوای راپەڕین

خوێندن: خانەی مامۆستایان
چاپكراوەكانی: مەگـــیرانـی، شـیـعـر، چاپی یەكـەم، چاپخانەی زانا/ دهۆك ٢٠٠٥.

٢٠٥. كۆڤان ئەكرەم محەمەدئەمین

لەدایكبووی: ١٩٦٧/هەولێر
دەستپێك: دوای راپەڕین
خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی

چاپكراوەكانی:
- شەوسووت

٢٠٦. سامی هادی عوسمان محەمەد

لەدایكبووی: ١٩٦٢/ هەولێر
دەستپێك: دوای راپەڕین
خوێندن: ئامادەیی
چاپكراوەكانی: ئاینەكانی چیا

٢٠٧. عیسا حوسێن عەزیز

لەدایكبووی: ١٩٧٥/ كەركووك.
دەستپێك: ١٩٩٢.
خـوێندن: دەرچووی بەشی زمـانـی كـوردی، ئاداب، زانكۆی سەلاحەددین، ١٩٩٧.
چاپكراوەكانی: نییە.

٢٠٨. بێكەس حەمەد قادر

لەدایكبووی: ١٩٧٢/ هەولێر.
دەستپێك: ١٩٩٢.
خوێندن: ناوەندی.

چاپكراوەكانی:
- تەم، ١٩٩٤.
- گومانە جوانەكان، شیعر، هەولێر ١٩٩٥.
- چ خەراباتێكە، شیعر، هەولێر ١٩٩٦.
- وەسیەتەكانی هەڵم، شیعر، هاوبەش، هەولێر ١٩٩٥
- گەمەكانی ترس و یاخی بوون، شیعر، هەولێر ٢٠٠١.

- گوڵی من، شیعر، هەولێر ٢٠٠٣.
- چوارشەممەیەک دەمکوژێ، شیعر، هەولێر ٢٠٠٥.

٢٠٩. تەحسین موحسین عومەر

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٢

خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی هەولێر

چاپکراوەکانی: نییە

٢١٠. محەمەد حاجی کەریم

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ رواندز

دەستپێک: ١٩٩٣

خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی: حیکایەتی بیابان و نزای تەیرەکان، ٢٠٠٥.

٢١١. هۆشەنگ شێخ محەمەد یووسف

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ شەقڵاوە

دەستپێک: ١٩٩٣.

خوێندن: پەیمانگای کارگێڕی و یاسایی.

چاپکراوەکانی:

- شیعر د ناڤبەراگومان و یەقینێدا، رەخنە، ٢٠٠٢
- نێرڤانا، کۆمەڵە شیعر، ٢٠٠٣.
- سەفەری نیوەی بکوژێک، نۆڤلێت، ٢٠٠٤.
- گوتارێن ئەدەبی، خوێندنەوە و رەخنە، ٢٠٠٥.
- ئەزموونی عەشق، لێکۆڵینەوە، سەنتەری روناکبیری هەتاو، چاپخانەی دیلان، چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- دەرچوون ژ دەسهەلاتا مانای، لێکۆڵینەوە، بلاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد/ لقی دهۆک، چاپخانەی هاوار، چاپی یەکەم، دهۆک ٢٠٠٥.
- شاعیرانی شەقڵاوە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری هەولێر ٢٠٠٨، ٢٦٤ لاپەڕە.

٢١٢. عەبدولقەهار قادر محەمەد (قەهاری شێخ)

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان، بەشی کوردی.
چاپکراوەکانی:
- سێبەری چرکە سەفەرییەکان، ١٩٩٧.
- پیربوونی ئەشکەوت، ١٩٩٨.
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.
- لەسەر خۆنووسی دەق و لێکۆڵینەوە، ٢٠٠١.
- ئافرەت وەک دەقێکی شیعری، لێکۆڵینەوە، ٢٠٠٢.
- ئەزموونەکانی شیعری کوردی، لێکۆڵینەوە ٢٠٠٣.

٢١٣. عەلی محەمەد مەولوود
(عەلی شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی
چاپکراوەکانی: نییە

٢١٤. شێروان ئیبراهیم حەیدەری

لەدایکبووی: ١٩٧٤ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی: خوێندنەوەیەک بۆ دواهەمین هەناری دونیا (هاوبەش) ٢٠٠٦.

٢١٥. شیرین ئیبراهیم حەیدەری

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان، عەرەبی.
چاپکراوەکانی: نییە.

٢١٦. شوان عومەر عەلی
(شوان سەرابی)

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣ یەکەم شیعریش ١٩٩٥.
خوێندن: خوێندکاری بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی پەروەردە/زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم، شیعر، هاوبەش، هەولێر ١٩٩٥.
- زایەڵەی رەنگەکان، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٠.

٢١٧. ئەحمەد مستەفا نەجمەدین

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ پیرمام.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی شەقلاوە.
چاپکراوەکانی: نییە.

٢١٨. شێروان خدر عومەر

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین.
چاپکراوەکانی:
- نیگای دەست، شیعر، (هاوبەش)،چاپخانەی چاپەمەنی دیلان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.

٢١٩. فەرید عوسمان عەلی (فەرید مەخمووری)

لەدایکبووی: ١٩٧٦/ مەخموور-هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: دەرچووی شەشەمی ئامادەیی.

.چاپکراوەکانی:
- سەفەر، شیعر، رۆنیۆ، هەولێر ٢٠٠٠.
- برووخێ بێدەنگی، شیعر، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئازارێک لەگەڵمدا پیاسەدەکات، شیعر، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٧.

٢٢٠. راوێژ ئیسماعیل عەزیز (راوێژ هیرانی)

لەدایکبووی: ١٩٧٣
دەستپێک: ١٩٩٤.
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.
- سەرابە ئاتەشییەکانی راوێژ، شیعر، چاپخانەی ماردین، هەولێر ١٩٩٧.
- نیگاری نیگارکێشی خود هەولێر ١٩٩٩.

٢٢١. زانا خەلیل خدر

لەدایکبووی: ١٩٧٦/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٤.
خوێندن: دەرچووی زمانی کوردی ئاداب سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
شیعر:

- کڕنووش، شیعر، ١٩٩٥.
- فیردەوسی بەفردکان، شیعر، ١٩٩٦.
- سەفەرەکانی ئۆرشەلیم، شیعر، ١٩٩٨.
- سەفای تەم، شیعر ٢٠٠٠.
- لانەتان کێڵگەی حەشیشە، شیعر ٢٠٠١.
- دیالۆگی لالێک لە مێسەنجەری پەپوولەکان، شیعر، ٢٠٠٤.
- کتێبی شێوازەکان، شیعر، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- درۆیەکی دیکەی شاعیر، کۆمەڵە شیعر، بڵاوکراوەکانی سەنتەری ڕێژیار، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- دەستپێکی دەستپێکێکی نوێ، بەڕێوەبەرایەتی گشتی رۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

رۆمان:

- گەشتێک بەرەو ژنەکان، رۆمان، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئیردم، رۆمان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- ئۆلگا بۆرۆدینۆڤا، رۆمان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

نۆڤلێت:

- لە کەناری رووباری راین د، لە سەرووی عاشقبوون، دوو نۆڤلێت، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧. ١٣٢ لاپەڕەیە.

زناک:

- پڕۆژەی برادەرانی زناک، لەگەڵ سێ نووسەری تر، ١٩٩٦.
- زایزۆنی دووەمی زناک، لەگەڵ هاشم سەراج، ٢٠٠٠.
- زایزۆنی سێیەمی زناک، لەگەڵ هاشم سەراج، ٢٠٠٤.

* هەرچەندە زانا وەک شاعیرێک ناسراوە، بەڵام چەند نۆڤلێت و رۆمانێکی جوانیشی هەیە.

٢٢٢. شەرمین ئەحمەد محەمەد
(شەرمین نەقشبەندی)

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٣.
خوێندن: بەکالۆریۆس، ئەکادیمیەی هونەرە جوانەکان.
چاپکراوەکانی: نییە

٢٢٣. نەجات تەها حەسەن
(نەجات ئەسپیندارەیی)

لەدایکبووی: ١٩٥٩/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: دەرچووی خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- ئەمریکا و دەسەڵاتی کاریزما، سیاسی.
- گورگنامە، شیعر، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٩.

٢٢٤. عزەدین مستەفا نەجمەدین

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ پیرمام.
دەستپێک: ١٩٩٤.
خوێندن: ئامادەیی.
چاپکراوەکانی: نییە

٢٢٥. بەهرە لوقمان عەبدولحەمید
(بەهرە موفتی)

لەدایکبووی: ٢٤/٤/١٩٧٤/ کۆیە.
دەستپێک: ١٩٩٤.
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بازرگانی.

چاپکراوەکانی:
- دەرگاکانی ئەم دیو، شیعر، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- بەدەم شەپۆلی بارانەکانەوە دەڕۆن، شیعر، چاپخانەی گەنج"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی سۆران، هەولێر ٢٠٠٥.
- زنجیرە رەودزەکانی ئەدەب.
- ئەو پیاوەی بە لامەوە رەت بوو، شیعر، ژ وەشانێن ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد- دهۆک، چاپخانەی هاوار، چاپی یەکەم، دهۆک ٢٠٠٩.

٢٢٦. هەوار عەبدولڕەحمان نورەدین

لەدایکبووی: ١٩٨١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٦.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی گەشتوگوزار.
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٢٧. عومەر سوڵتان حەمەدەمین

لەدایکبووی: ١٩٧١- هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٦

چاپکراوەکانی:
- وەسیەتەکانی هەڵم (هاوبەش)، هەولێر ١٩٩٥.
- سێبەری چرکە سەفەرییەکان، شیعر، هاوبەش، چاپخانەی زۆرباش، هەولێر ١٩٩٧.

٢٢٨. قادر فەتحوڵڵا قادر

لەدایکبووی: ١٩٧٣/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٩٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی زمانی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٢٩. شاخەوان محەمەد عومەر

لەدایکبووی: ١٩٧٢/٨/١١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- کچە پۆلیس، شیعر، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- ژنە ئالتوونییەکە، شیعر، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٣٠. فەرمان ساڵح خدر

لەدایکبووی: ١٩٨١/ حەریر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- خیتابەکانی قەرەجێکی موسافیر، ١٩٩٩.
- حیکایەتە سپییەکانی بەفر، ٢٠٠٣.
- دیوارەکانی وەهم، ٢٠٠٥.

٢٣١. شەرمین وەلی عەلی

لەدایکبووی: ١٩٨٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کۆمەڵناسی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦
چاپکراوەکانی: نییە

٢٣٢. ئاری ئاغۆک نادر

لەدایکبووی: ١٩٧٩/ هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٩.
خوێندن: دبلۆم، پەیمانگای هونەرە جوانەکانی هەولێر، ئێستاش قوتابی لە قۆناغی دووەمی بەشی کۆلیژی هونەرە جوانەکان.

چاپکراوەکانی:
- خەونەکانی من و دایکم، شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠١.
- بزاڤی تەغریبی، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٢.
- کۆمەڵە یادگارییەکمان جێهێشت، ٢٠٠٣.
- سەفەرە تاڵەکەی من و دوعا شیرینەکانی دایکم، شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر.
- عەتری خۆشەویستی، شیعر، ٢٠٠٤.
- شاعیرێک خۆشی دەویستی، شیعر.
- پیاسەیەک بەنێو کۆڵانەکانی غەریبی، چامە شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، هەولێر.
- عەشقی ئەبەدی، شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی، هەولێر.
- سەفەرنامە، کورتە چیرۆک، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی، هەولێر.
- حەرفە جوانەکانی یاد، شیعر، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٩.

٢٣٣. یەسار فایق عەزیز

لەدایکبووی: ١٩٨٢/٦/١٨/ هەولێر.
دەستپێک: ٢٠٠٠.
خوێندن: دەرچووی بەشی راگەیاندنی پەیمانگای تەکنیکی هەولێر.
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٣٤. حەوێز مام برایم هیرانی

لەدایکبووی: ١٩٥٠، لە ١٩٧٨/٨/١٨ شەهیدبووە.

دەستپێک: هیچ دەقێکی شیعری شاعیر تا چاپبوونی دیوانەکەی لەلایەن سەدرەدین خۆشناوەوە لە ساڵی ٢٠٠٧ بڵاونەبۆتەوە.

نووسەرانی هەولێر لە بوارە جیاجیاکان

لە دوای بازنەکێشان و دانانی پێودانگێک و تەوەرێک بۆ ئەو سێ بەشەی پێشوو و تۆمارکردنی ناوەکانیان، دەگەینە چەق و خاڵێکی دیکە، کەوا لێک جیاکردنەوە و دابرینی هەر تەوەرێکی ئەم پانتاییە هەروا کارێکی ئاسان نییە و ئەگەر بکارین بوار و بابەتەکانیش تا رادەیەک دەستنیشان بکەین، ئەوا گومانم لەوەدا نییە دەسەڵاتمان بەسەر ئەوەدا ناشکێت تەواوی نووسەرەکان بە پێی پێویست و ئەو پێوەرەی چەتر و بازنەکە دەیخوازێت تێیدا لەنگەر بگرێت و پێگەی خۆی داگیربکات. ئەمەش لە لای نووسەران بە گشتی و نووسەری کوردیش بەتایبەتی، وەک لە کتێب و چاپکراوەکانیشیاندا دەردەکەوێت، نووسەرێک وێرای نووسینی بوارێکی تایبەتی و پسپۆری خۆی دەست بۆ چەند تەوەرێکی دیکە دەبات، بە دەگمەن یەکێک دەدۆزێتەوە لەسەر تاکە هێڵێک و لە نێو چوارچێوەیەک نەپەڕیبێتەوە و خول بخوات، ئەمەش ناچاری کردین زیاتر لەژێر ئاسمان و لە بان راستە شەقامە سەرەکییەکەدا کاربکەین، لەپاڵ ئەوەی ئەگەر بەرهەمەکانی نووسەرێکیش، بەسەر چەندین بواردا پەرت بووبن، ئەوا خاڵی بنەڕەتی و ناسرانی ئەو کەسە لە ناوەندی رۆشنبیری کوردیدا بکەینە پێوەر و مەرجی پۆلینکردنەکەمان، کە لەوەشدا ئاڵۆزی و کۆسپێکی زۆرم هاتەڕێ و تەختکردنیان هەروا کارێکی ئاسان نەبوو، بۆیە سەرەنجام خوێنەر و بۆچوونە جیاوازەکانم سەرپشک کرد، لەوەی چ بوار و تەوەرێک بۆ هەر یەک لەو نووسەرانە دەستنیشان دەکەن، کە پێم وایە مەبەستی سەرەکی نووسەر خزمەت و سوودگەیاندنە بە خوێندەواری کورد، کاتێک دڵی ئاوی نەخواردۆتەوە تەنیا لەلایەنی فەرهەنگ و زمان یان مێژوو یاخود سیاسی، هونەر، وەرگێران،...تاد بزاڤ بکات و زۆرترین بەرهەم و نووسین بخاتە کتێبخانەی کوردییەوە و دەوڵەمەندی بکات، ئەگەرچی زۆر جار پەرش و بڵاوی فرە زیان بە دەسەڵات و توانا و بەرهەمەکانی نووسەرێک دەگەیەنێت، بەتایبەتی ئەگەر نووسەر کەم ئەزموون و نەشارەزا بێت و رێکەوتیش بەو ناوەندەی گەیاندبێت، پاشخانێکی گەورەی رۆشنبیریی نەبێت و خۆی نەناسیبێت و نەدۆزیبێتەوە، بۆیە خۆ تەرخانکردن لە بوارێک یان دووان، رەنگە زۆر سەرکەوتووتر بێت و کاری زۆر گەورەتر و پڕ داهێنانتر پێشکەش بکات و لێی چاوەڕوان بکرێ، ئەمەش ئەزموونی هەموو دنیا سەلماندوویێتی، بەتایبەتی ئەمڕۆ، کە سەردەمی پسپۆری و تایبەتمەندێتییە، مرۆڤ- نووسەر- بەهۆی سەرقاڵی و جەنجاڵی ژیان و تەکنەلۆژیا بە گشت تەوەر و سەرجەم گۆشە و تەواوی کون و کەلەبەرەکان راناگات.

سەرەنجام بە پێی توانا، چەند تەوەرێک و بوارێکم بۆ ئەوانەی بێگومان و هیچ دوودڵییەک لەژێر یەک چەتردا کۆدەبنەوە، دەستنیشان کردووە و بە هەمان پێوەر دەستووری گشتی کارەکەم ناو و داتاکانم ریزکردوون، بەوەی تەمەن و دەستپێکی یەکەم بڵاوکردنەوەی نووسەر، ریزبەندییەکەی دیاری کردووە، هاتنی هەر ناو و بەباڵادابرانی هەر ژمارەیەکیش لە توانا و دەسەڵاتی نووسینی هیچ کەسێک کەم و زیاد ناکات، بەڵکوو هەر ئەوەیە لە یەکەم رۆژی دەست بەکاربوونی کارەکەم وەک جیاوازییەک بۆ ئەو هەوڵانەی بەر لە خۆم لەم بوارەدا، پەیڕەویم لەو رێچکە و دابەشبوونە کرد...

نووسەرانی کتێبە ئایینییەکان

ئەمڕۆ کورد وەک نەتەوە، بە رێژەیەکی هەرە زۆر و سەرەکی، ئایینی پیرۆزی ئیسلام بە ئایینی خۆی

دەناسێت، لەوەتای موسڵمانبوونیشی لەتەواوی بوارەکاندا هەمیشە و زۆر بە دڵسۆزییەوە سەرقافڵە و پێشەنگ بووە، لە نووسین و دانانی کتێب و کۆکردنەوەی و فەرمووده و پەراوێزنووسینیش، نموونەی ناوی بەرز و درەوشاوە لە ئایینی ئیسلامدا زۆرن، بەڵام وەک نەتەوەکانی دیکەی غەیرە عەرەب، زمانی نووسینی زمانی قورئان و عەرەبی بووە، ئەمەش هۆکار و فاکتەری خۆی لەپشتەوەیە، کە لێرەدا جێگای باسی نابێتەوە، بە کوردی نووسینیش بەتایبەتی لەم بوارەدا لەلای زانای کوردی موسڵمان زۆر درەنگ کەوتۆتەوە، بە زمانی دایک نووسینی بە حەڵاڵ و رەوای خۆی و نەتەوەکەی زانیوە، بگرە هەر ئەوەشە تاکوو ئەمڕۆ نموونەی تەرجەمەی قورئان و وەرگێرانەکەی هەژار موکریانی و هاوشێوەی پرۆژەی لەم جۆرە لای کۆلکە خوێندەوار و ئەوانەی هەستی خۆ بەکەم زانینیان لە هەناو و جەستەدا رەگاژۆ بووە، رەت دەکرێنەوە. بەڵام هەنووکە خوێندەواری کورد لە تەواوی بوارەکاندا، کەم و زۆر کتێب و سەرچاوەی دەست دەکەوێ، ئەم پۆلە کتێبەی نووسەر و دانەر و وەرگێرەی هەولێریش لەم بابەتەن، هەرچەندە هەندێکیان بە عەرەبی نووسراون.

١. ئەبوبەکر حاجی عومەر ئەفەندی ئەبوبەکر (مەلا فەندی)

لەدایکبووی: ١٨٦٥ -١٩٤٢

دەستپێک: ١٩١٥

خوێندن: ئیجازەی زانستی ئایینی

چاپکراوەکانی:

- بەدەیان بەرهەمی جۆراوجۆری لەبواری (تەفسیرو زانستی «اسطرلاب» و زانستی کەلام و دیوانی شیعری دەستنوسی لەدوای خۆی بەجێهێشتووە.

٢. حوسێن سەعدی فەیزوڵڵا (مەلاحسین شێخ سەعدی هەولێری/ فانی)

لەدایکبووی: ١٨٨٣-١٩٨٣/١٢/١١)ز/ گەڕەکی خانەقا

دەستپێک: سەرەتای سییەکان

خوێندن: لەساڵی (١٣٢٥ھ/ ١٩٠٧) لە (مەلا ئەبووبەکری ئەفەندی/ مەلا گچکە، ئیجازەی عیلمی وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:

- لەمانگی رەجەبی ساڵی (١٣٥٠ھ ١٩٣٠ز)دا تەفسیری واتاکانی هەر سی جوزئی قورئانی بەزمانی کوردی تەواو کردووە. بەشێکی بچووکی تەفسیرەکە لە چاپخانەی نەجاح بەغداد ١٩٣٣چاپ بووە.
- بەشێکی بچووکی تری تەفسیرەکە، بەیارمەتی خدری ئەحمەدی پاشا و مەعرووف ئاغای حاجی پیرداود ئاغای دزەیی، ١٩٣٤ لە دوتووآی (٦٠) لاپەرەدا لەچاپ دراوە.

شەش بەرگی "ژیانی ئینسان تەفسیری قورئان" لەنێوان ساڵانی (١٩٧٨-١٩٨٥) لەچاپ درا.

- دیوانی فانی، شیعر، چاپخانەی رۆشنبیری لەهەولێر ١٩٨٤.

- (قەسیدەی بوردییە) لەساڵی (١٩٤٦) وەرگێڕان بەهۆنراوە لەعەرەبییەوە، لەچاپخانەی رۆشنبیری (هەولێر) بەناونیشانی (قەصیدەی بوردیە)، ١٩٨٥.
- وەرگێڕانی (١٤٢٨) فەرموودەی پێغەمبەر (د.خ)، (١٠) بەرگە، لەساڵی ١٩٥٢ تەواوبووە، تائێستا نۆ بەرگی بەناونیشانی ((پرشنگی کوردەواری لەشەرحی صحیحی بۆخاری)) بەسەرپەرشتی مامۆستا بەشیری کوڕی لەچاپدراوە.

دستنووسەکانی:
- الجامع الصغیر، دوو بەرگی گەورەیە لەفەرموودەکانی پێغەمبەر (د.خ).
- علم البلاغة بەعەرەبی
- حقائق الخیام.
- نظم تهذیب المنطق لسعد التفتازانی، "بەعەرەبی"
- شرح اللوائح، وەرگێڕان لەفارسییەوە بۆعەرەبی.
- شەرحی "ذات الشفاء"ی جەزری، لەعەرەبییەوە بۆ کوردی تەرجەمەکراوە.
- مەنظومەی تەوحیدیە"ی فرید الدین عەتار
- منهج الحقیقة في التصوف.
- المنظوم في العقود. بریتییە لە (٥٨٧) بەیت شعری بەرزی عەرەبی.
- شرح اللمعات: لەفارسییەوە بۆ عەرەبی.

جگە لەمانە چەند نامەیەکی تری هەیە، وەکو (رازو نهێنییەکانی قورئان) و (شەریعەتی ئیسلام بەپێی چوارمەزهەب)و مێژووی ژیانی شێخانی نەقشبەندی.
- یەکەمین مەلای کوردە بەکوردی واتاکانی قورئانی پیرۆزی تەفسیرکردووە.

٣. حەمەدەمین ئەحمەد
(مەلا حەمەدەمین سوێری)

لەدایکبووی: ١٩٠٠/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای سییەکان
خوێندن: خوێندنی ئاینی

چاپکراوەکانی:
- حاشیة جمع الجوامع، اصول الفقه، تەوریز ١٩٨٩.

* جگە لەوەی حاشیەی لەسەر هەموو مادەکانی خوێندنی حوجرە و ئاینی لە هەموو زانستەکانی: (نحو، صرف، بلاغة، فقه، اصول فقه، منطق، عقیدة، تفسیر، ریاضیات، هندسة، علم الفلك، علم الحکمة، علم الاداب، علم الفرائض، ...تاد)

٤. رەشاد محەمەد عوسمان
(رەشاد موفتی)

لەدایکبووی: ١٩١٥ز-١٩٩٢ز
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: خوێندنی ئاینی لای باوکی، دواتر یەکەم قوتابی کورد بووە لە کوردستانی عێراق کە لە ساڵی ١٩٣٤ کۆلیژی ئەزهەری لە میسر تەواو کردووە.

چاپکراوەکانی:
- مەولودنامەی کوردی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٥٠، تا ئێستا ١٢ جار چاپ کراوە.
- تحفة الاوصیاء في التوسل بالانبیاء مطبعة الاتحاد الجدیدة، الموصل ١٩٥١ ١٤ صفحة.
- راحة الابدان في صوم رمضان، مطبعة ام الربیعین، الموصل ١٩٥١.
- اعادة الظهر بعد الجمعة لظلمة القبر شمعة، مطبعة النداء، اربیل ١٩٦٠.
- قەسیدەی بوردە بە زمانی کوردی، گوڵ دەستەی ستایشی پێغەمبەر"د.خ"، وەرگێڕان، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٣.
- میعراج نامە، ئامادەکردنی: شێخ عومەر شێخ لەتیف بەرزنجی، هەولێر.
- ئیسماعیل نامە، ئامادەکردنی: شێخ عومەر شێخ لەتیف

بەرزنجی، هەولێر.
- زیاتر لە ۱۰۰۰ وتاری هەینی هەیە. (دەستنووس)
- زیاتر لە ۵۰۰ وتاری بۆنە ئایینیەکانی هەیە. (دەستنووس)

٥. عەبدوڵڵا فەرهاد مەولود (مەلا عەبدوڵڵا فەرهادی)

لەدایکبووی: ۱۹۲۲/گوندی لهێبان/هەولێر
دەستپێک: ۱۹٤۸
خوێندن: دەرچووی خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- لمعة البيان في قواعد ترتيل القران، أربيل ١٩٥٢.
- طلاق الاكراه والطلاق الثلاث وطلاق السكر، مطبعة كوردستان، اربيل ١٩٥٥. ٣٤ صفحة.
- ايقاف الخلاف ودرء الاعتساف في اعادة صلاة الجمعة ظهرا، مطبعة المثنى، بغداد ١٩٥٦.
- الحج المبرور والذنب المفقود، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٥٧.
- الرسالة في الزكاة، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٥٧.
- منهل الوعظة.
- ازاهير من جواهر الادب.
- مێرغوزار، هۆنراوە.
- العقيدة الفريدة.
- حديقة الاذهان في مولد المختار، مطبعة الثقافة والشباب، اربيل ١٩٨٥.
- کەلەپوور دابەشکردن، فرائض.
- منافع الصوم ومضار الخمر.
- الاكليل في محاسن اربيل.
- بغية الحكام في تنظيم القسام.
- وجها لوجه حضرة رسول الله/ فتاوى من في رسول الله، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۰.
- أحسن الصياغة في حلية البلاغة، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٦٧، مديرية مطبعة الثقافة، اربيل ٢٠٠٠. ٨٠ صفحة.
- ۱۰۰ پەندی سوودمەندی حەکیم لوقمان، کۆکردنەوە، کوردستان، هەولێر ۲۰۰۵.
- أجوبة مسابقة القران الكريم ١٩٧٥/ التي نالت الجائزة الاولى.

٦. محەمەد ئیسماعیل عومەر (مەلا سەید محەمەد پیرداودی)

لەدایکبووی: ۱۹۱٦ز/ لە گوندی قولتەپەی سەر بە ناحیەی قوشتەپە
دەستپێک:
خوێندن: لە ساڵی ۱۹٤٥ز ئیجازەی خوێندنی ئایینی وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:
- خدمة الدين في إعانة الطالبين.
- نخبة الافكار في تنجية والدي المختار.
- تحقيق المقام في نزاهة سيد الانام.
- ظاهر السنة والكتاب في حل ذبيحة أهل الكتاب.
- فتوي في حق زوجات المفقودين.

- مشروعية التلفيق.
- جدول أوقات الصلاة كيف وضعته.
- مشروعية الصلاة قبل صلاة الجمعة.
- الواجبات والمستحيلات لله تعالى.

کتێبە کوردییەکان :

- روونکردنەوەی سەفەری حەج.
- قونووت لە نوێژداو کورتە باسێک.
- سەلاوات و سەلامی دوای بانگی نوێژان.
- خشتەی کاتەکانی نوێژ، چۆنم داناوە.

لەوانەی چاپیش نەکراون :

- حکم الموسیقی فی الإسلام.
- کۆمەڵە فەتوایەک.

٧. عوسمان رەشاد محەمەد (عوسمان موفتی)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن: ئیجازەی زانستی ئایینی و بکالۆریۆس لە زانستی سەربازی و دبلۆم لە بەرگری ئاسمانی

چاپکراوەکانی:

- عالم الغیب والشهادة/ رأي وتفسیر، الطبعة الاولی، اربیل ٢٠٠٣.
- أوراق مع فکر الشاعر الشیخ رضا الطالباني، الطبعة الاولی، اربیل ٢٠٠٦.
- دیوان الشعر (قم لربك) في فضائل النبي محمد (ص)، اربیل ٢٠٠٦.
- (لله درک)-شعر في رثاء والمدح لوالده وبعض العلماء الراحلین اربیل ٢٠٠٦.
- رسالة الی المتنبي، دراسة وقصیدة من ٩٠ بیت، شعر.

* دەیان دەستنووسی لە بواری تەسەوف و ئەدەب و مێژوو و فەلسەفە و دیوانێکی شیعریشی هەیە، بەڵام زۆربەی نووسینەکانی بە زمانی عەرەبین.

٨. موحسین جوامێر

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- چۆن نوێژ دەکەی؟ چاپی یەکەم، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٥. ٤٦ لاپەرە. چاپی دووەم، چاپخانەی دار الرسالة للطباعة، بەغداد ١٩٧٦. ٤٢ لاپەرە.
- بروا دێنم کە قورئان لە لایەن خواوەیە، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٧. ٢٤ لاپەرە.

خوا، وەرگێران، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٧. ٢٥ لاپەرە.

- ئەی رۆڵەی هوشیار، وەرگێران، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٨. ٢٦ لاپەرە.
- باوکە ئادەم و دایکە حەوا، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨. ١٦ لاپەرە.
- دوو کوردکە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨. ٢٦ لاپەرە.
- کەشتی نوح، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨. ٢٩ لاپەرە.

- ساتێک لە بەر سێبەری هەق و دان بەخۆداگرتندا، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨. ٤٧ لاپەڕە.
- کاتێ بیروباوەڕ دەدوێ، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٠. ٣٤ لاپەڕە.

٩. محەمەد تەها عەلی (شێخ محەمەد بالیسانی)

لەدایکبووی: ١٩١٨/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:

- چرای رووناکی بۆ رێگای پاکی، بەغداد ١٩٧٧.
- كيف تحج وكيف تعتمر، دار الحرية للطباعة، بغداد ١٩٧٧. ٩٠ صفحة.
- رۆڵە پەروەری، بەغداد ١٩٧٧.
- دەنگی دەروون/ تەفسیری سورەتی نوون، چاپخانەی افاق عربية، بەغداد ١٩٨٣.
- القول المنصف في تفسير سورة "يوسف"، مطبعة وزارة الاوقاف والشؤون الدينية، بغداد ١٩٨٣.
- باشترین دیاری بۆ کوردەواری، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٨٤.
- وانەی کورد زوبان تەجویدی قورئان،
- القول الاسنى في أسماء الله الحسنى، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٨٤..
- القول المتين من أحكام اليمين والايمان الواردة بغير الله تعالى في القران الكريم.
- القول الجاد في توحيد الصوم والاعياد.
- تفهيم الامة/ تفسير جزء عم، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٨٥.
- القول المبارك في تفسير جزء المبارك، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٨٦
- القول العادل في ثلاث رسائل، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٨٧.
- القول المعطاء في أحكام الدعاء، مطبعة دار الحرية للطباعة، بغداد ١٩٨٧.
- حسن البيان في تفسير القران/ المجلد الاول، دار الحرية للطباعة، بغداد ١٩٨٨.
- حسن الانتباه في تفسير جزء قد سمع الله، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٨٨.
- هذا رأي وهذا مذهبي، الطبعة الاولى، ١٩٨٨، الطبعة الثانية، مطبعة جامعة صلاح الدين اربيل ١٩٩٩.
- حسن الكلام في أحكام الصلاة على خير الانام"ص"، مطبعة دار الحرية للطباعة، بغداد ١٩٩٠.
- القول الحصين من تفسير سورة "يس".
- چۆن حەج دەکەی، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، دار الحريه، بغداد ١٩٩٥.
- دەنگی جەوانی/ چەپکە گوڵێک لە شیعرەکانی شێخ محەمەد بالیسانی، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و پێشکەشکردنی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- محەمەد شێخ تەها بالیسانی، دەنگی ناو دڵمە/ چەند دەرسێک لە تەفسیری جزمی عەممە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی، ئامادەکردن بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- دەنگی جەوانی/ چەپکە گوڵێک لە شیعرەکانی شێخ محەمەد بالیسانی، بلاوکراوەکانی وەزاردتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و پێشکەشکردنی د. حوسێن بالیسانی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- دەنگی ناو دڵمە/ چەند دەرسێک لە تەفسیری جزمی عەممە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری

ئایینی، ئامادەکردن بۆ چاپ و بلاوکردنەوە د. حوسێن بالیسانی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۵.

۱۰. محەمەد ئەحمەد مستەفا (د. محەمەد گەزنەیی)

لەدایکبووی: ۱۹٤۹/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۷۷
خوێندن: دکتۆرا لە فیقهی ئیسلامی و قانوونی مەدەنی/کۆلیژی اصول/ زانکۆی ئەزهەر/۱۹۸۹
چاپکراوەکانی:
بە زمانی کوردی:

- بەشکردنی میرات لە شەریعەتی ئیسلام و یاسادا، چاپخانەی بەغداد ۱۹۷۷. ۱٦۷ لاپەڕە.
- کڕین و فرۆشتنی (ئاڵتون و زیو) بەیەکتر لە روانگەی فیقهی ئیسلامی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۱۹۹۸.
- دەمارگیری نەتەوایەتی، بلاوکراوەکانی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ۲۰۰۲.
- دوو ژن هێنان یاپتر لە تەرازووی ئیسلامدا، ۲۰۰٤.
- شەریعەتی حوکمڕانی لە ئیسلامدا، ۲۰۰٤.
- وەسیەت لە شەریعەتی ئیسلام و یاسادا، ۲۰۰۲.
- کوردقڕانی ساڵی ۱۹۸۸، هۆکارەکانی ناونانی ئەنفال، ۲۰۰۳.
- ئیرهاب لە فیقهی ئیسلامدا، ۲۰۰٤.
- حوکمی کرداری خۆتەقاندنەوە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٤.
- سیستەمی جیهانی ئێستا چەند لەبارە بۆ جاڕدانی دەوڵەتی کورد، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ۲۰۰٤.
- ئازادی و مافی مرۆڤ لە تەرازووی ئیسلامدا، ۲۰۰۵.
- کوشتنی ژنان بە هەنجەتی شەرەف و ناموس نیشانەی بێ دەسەلاتییە، چاپخانەی پێنووس، چاپی یەکەم، ۲۰۰۸. ۱۱۷ لاپەڕە.

بە زمانی عەرەبی:

- الفرائد الجديدة/ تحقيق كتاب "المطالع السعيدة" للسيوطي مع كتاب "المواهب الحميدة" للشيخ عبدالكريم المدرس، وكلاهما على نظم الفريدة في علم النحو، مطبعة الارشاد، بغداد ۱۹۷۸.
- تعليقات على كتاب "نور الاسلام" للشيخ عبدالكريم المدرس، الطبعة الاولى، بغداد ۱۹۷۸، الطبعة الثانية بالاوفسيت، تركيا-اسطنبول ۱۹۹۰.
- الشيخ نورالدين البريفكاني: حياته، اثاره، شعره، القاهرة ۱۹۸۳.
- تحقيق جزء من كتاب البيوع من الحاوي الكبير للماوردي في الفقه الشافعي/ رسالة ماجستير/ كلية الشريعة والقانون، مطبوع على الالة الكاتبة، القاهرة ۱۹۸٤.
- تحقيق كتاب الحذف والتقدير في القران الكريم المسمي ب"المحذوفات" للعلامة محمد ابن الحاج، القاهرة ۱۹۸٦.
- نظرية الاستحقاق في الفقه الاسلامي والقانون المدني العراقي والمصري/ دراسة مقارنة/ رسالة دكتوراه، الطبعة الاولى القاهرة ۱۹۸۹، الطبعة الثانية، بغداد ۱۹۹۱.
- دراسة وتحقيق رسالة القول المنقح المضبوط في جواز التعامل ووجوب الزكاة في ورق النوط، تاليف الشيخ ابي بكر بن محمد شطا البكري، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل ۱۹۹۸.
- حكم الزوجات المفقودين في كارثة ما يسمي بالانفال، مطبعة زانكو، اربيل ۱۹۹۸.
- حكم نقل وغرس الاعضاء البشرية في الفقه الاسلامي والقانون/ دراسة مقارنة، مطبعة زانكو، اربيل ۱۹۹۹.
- حكم التزويج الصغيرة، ۲۰۰٤.

- اجازة العقد الموقوف في الفقه الاسلامي والقانون المدني/ دراسة مقارنة، مطبعة كەوتيل، اربيل ٢٠٠٥.
- اثر الشرائع السماوية السابقة على الفقه الاسلامي، مطبوعات منظمة نشر الثقافة القانونية في كوردستان، اربيل ٢٠٠٥.

١١. عومەر تەها عەلی
(شێخ عومەر بالیسانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: ئیجازەی زانستی ئایینی
چاپکراوەکانی: رێگای راستی ژین بۆ دنیا و دین، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٧٨. ٨٨ لاپەڕە.

١٢. ئەحمەد محەمەد تەها
(د. ئەحمەد بالیسانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: دکتۆرا لە کۆلیژی زانستە ئیسلامییەکان/ زانکۆی بەغداد، بە ناونیشانی (فقه امام علي ابن طالب "ر. ض")، ١٩٩٤.

چاپکراوەکانی:
- باوەڕی، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٨٤.
- نظرة الى المراة والرجل في الاسلام، مطبعة العاني، بغداد ١٩٨٥.
- واجب الاباء والامهات تجاه الابناء والبنات في الاسلام، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٨٦.
- التفكير في الاسلام، دار الحرية للطباعة، بغداد ١٩٨٦.
- من قال لااله الا الله دخل الجنة، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٨٨.
- دين الله واحد غير متعدد، مطبعة منارة، هەولێر ٢٠٠٨.

* جگە لە بڵاوکردنەوەی زیاتر لە "١٠" لێکۆڵینەوەی زانستی.

١٣ عومەر قادر حەمەدەمین
(مەلا عومەر وەرتی)

لەدایکبووی: ١٩٤٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤/٤/٤
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی
چاپکراوەکانی:
- خەمڕەوێن، ١٩٨٤.
- مەولودنامەی پێغەمبەر.

١٤. تاهیرعەبدوڵلا سلێمان
(مەلا تاهیر بەحرکەیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ بەحرکە

دەستپێک: ١٩٨٦

خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی

چاپکراوەکانی:

- مەرکانەی کوردی بۆ گوڵی بوردی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپی یەکەم، ١٩٨٦. چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦، ٣٧ لاپەڕەیە.
- مفتاح الوصول الى التاج الجامع للاصول، دار احياء التراث العربي، بيروت، ١٩٨٦.
- دیوانی مەلا تاهیری بەحرکەیی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠.
- محمد پاشا الرواندزي، وزارة الثقافة، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ٢٠٠٢.
- وەڵامی پرسیارێک لە فیقهی ئیسلامی، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٤.
- تحقيق كتاب رسالة العالم الملا محمد، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٦.
- مێژووی زانایانی کورد، حەوت بەرگە، دەستنووس.

١٥. سابیر ساڵح حوسێن
(مەلا سابیر ساڵح گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٦١/١/٣

دەستپێک: ١٩٨٦

خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی

چاپکراوەکانی:

- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی دووەم، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی سێیەم، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- لە ئادابەکانی ئیسلام، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئافرەتانی رێزدار، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.
- ناوە جوانە پیرۆزەکانی خوای گەورە، چاپخانەی کاڵێ، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی مەحوی، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.
- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی یەکەم و دووەم و سێیەم، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی

کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨
- شیفای قورئان بۆ نەخۆشیانی جنۆکەداری، زنجیرەی چوارەم و پێنجەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- بیست و دوو وتار لەژێر سێبەری خۆشەویستی خوا، چاپخانەی رۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- هەندێ لە یادەوەرییەکانم لە زیندانی بەعسییەکاندا، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٨.

١٦. عەبدوڵڵا مەولود مەحمود
(مەلا عەبدوڵڵا پەلیپتانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/ هەولێر
دستپێک: ١٩٩٠
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی

چاپکراوەکانی:
- تحفة الخطيب، مطبعة العاني، بغداد ١٩٩٠.
- دراسات التوضيحية لكتاب مقدمة الاجرومية/ استنساخ/ منهج الدراسي.
- دراسات التوضيحية لكتاب الانموذج/ استنساخ/ منهج الدراسي.
- مختصر الفرائض/ استنساخ/ منهج الدراسي.

١٧. عەبدوڵڵا عەبدولعەزیز خضر
(مەلا عەبدوڵڵا هەرتەلی)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ هەرتەل
دستپێک: ١٩٩١
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی، هەروەها دەرچووی پەیمانگای ئیسلامی هەولێر/١٩٧٦

چاپکراوەکانی:
- هۆنراوەی ئیمان و ئیسلام، ١٩٩١. "٤"چاپ.
- رونکردنەوەی"الاربعين النواوية". "٦"چاپ.
- عەقیدەی ئیسلامی. "٢"
- رونکردنەوەی"العقيدة الطحاوي". "٣" چاپ.
- رونکردنەوەی قتل العارض في الفرائض."١"چاپ.
- لە رونکردنەوەی منهاج الطالبين . "٢"چاپ
- چەند گوڵێک لە گوڵزاری ئیسلام. "٣"چاپ.
- روونکردنەوەی فتح القريب. "٧" چاپ.
- چۆنیەتی حەج و عومرە، هەولێر ٢٠٠٧.

١٨ عەبدولخالق حەسەن
(مەلا عەبدولخالق شوانی)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: ناوەندی و دواتر دەست بەخوێندنی ئایینی دەکات.

چاپکراوەکانی:
- فەرهەنگی کوردناسین، بڵاوکراوەکانی بەڕێوەبەرێتی

گشتی چاپ و بلاوکردنەوە/ وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٥.
- گەر لە ئایین دەپرسی فەرموو چل فەرموودەی قودسی، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادر، چاپی سێیەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٩. نەوزاد محەمەد عەلی کۆیی (نەوا محەمەد سەعید)

لەدایکبووی: ١٩٦٥- کۆیە
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی
دەستپێک: ١٩٩٦

چاپکراوەکانی:
- ژن و مێردی ئیسلامی بەختەوەر، وەرگێران لە عەرەبییەوە، "حەوت جار چاپکراوە"، چاپی یەکەمی سالی ١٩٩٦.
- سویاکەی پێغەمبەر"د.خ"، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- چەند وانەیەک لە پێغەمبەری سەرکردە لە شاراوەی نهێنیدا، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- چۆن بونیەو بناغەی ئیسلامیمان لە روخان دەپارێزین، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- ٣٠ نیشانەی مونافیقان"، وەرگێران لە عەرەبییەوە. دوو جار چاپکراوە".
- مەرجەکانی حیجابی ئافرەتی مسولمان لە قورئان و سونئەتدا"، وەرگێران لە عەرەبییەوە، دوو جار چاپکراوە".
- بالا پۆشی ئافرەتی مسولمان"، وەرگێران لە عەرەبییەوە، دوو جار چاپکراوە".
- ئایا دەزانی جۆرەکانی شیریک چین؟، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- ئایا دەزانی جۆرەکانی کوفر چین؟، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- ئایا دەبێ ولار و برار مان بۆ کێ بێ؟، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- مندالی مسولمان چی دەلێ؟"، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هەشت جار چاپکراوە".
- تەفسیری جزئی عمە.
- حج، عمرە، زیارەت لەگەل دوعاکان، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- ئادابی کۆمەلایەتی لە قورئان و سونئەتدا، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- زکرەکانی بەیانیان و ئیواران، وەرگێران لە عەرەبییەوە.

ئەو نامیلکانەی ئامادە و چاپکردووە:
- لە فیقە شارەزابە بە پرسیارو وەلام"دوو جار چاپکراوە".
- گولبژێرێک لە فەتوای هاوچەرخ سەبارەت بە ئافرەتان"سێ جار چاپکراوە".
- ١٠ ئادابی کۆمەلایەتی لە قورئان و سونئەتدا.
- فرەژنی لە نێوان فیقهی ئیسلام و ویستی پیاودا.
- خێزانەکەت بە پارە مەزەندە ناکرێت.
- کچ لە نێوان واقیعی ئیسلام و داب و نەریتی جاهیلیدا.
- وێنەی سەر تابلۆ و وێنەی فۆتۆگرافی لە روانگەی ئیسلامدا.
- مافەکانی ژن و مێرد لە ئیسلامدا."دوو جار چاپکراوە".

* تا ئێستا بەرگی زیاتر لە "١٦٠" کتێبی نەخشاندووە، جگە لە چەند گۆڤارێک، وەک: (پەیام، ژینی نوێ، فریا، مێرگی مندالان، چرای رووناکی).

* ناوبراو زیاتر وەکو هونەرمەندێک و کەسێکی خۆشنووس و بە سەلیقە و دەست و پەنجە زێرین ناسراوە. لە سالی "١٩٨٠"دوە لە ناوە وە و دەرەوەی کوردستان بەشداری لە دەیان پێشەنگا کردووە و خەلاتی بەدەست هێناوە.

٢٠. تەیب عەبدوڵڵا سلێمان
(مەلا تەیب بەحركەیی)

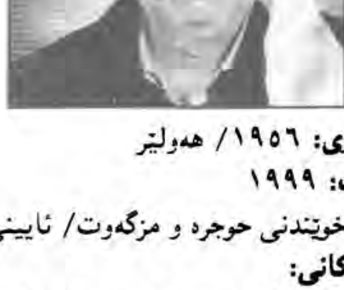

لەدایكبووی: ١٩٣٣/ بەحركە-هەولێر
دەستپێك: ١٩٩٧
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی

چاپكراوەكانی:

- حجج المتقين في بعض المسائل من الفروع الدينية، مطبوعات وزارة الاوقاف والشؤون الدينية، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٤.

٢١. عومەر محەمەدئەمین ئەحمەد
(مەلا عومەر سوێری)

لەدایكبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
دەستپێك: ١٩٩٩
خوێندن: خوێندنی حوجرە و مزگەوت/ ئایینی
چاپكراوەكانی:

- بیدعە لە روانگەی ئیسلامەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٨.
- دڵدانەوەی پرسەداران، هەولێر ١٩٩٨.
- التعزية في الاسلام وسننها وبدعها، هەولێر ٢٠٠٠.
- پەیڕەوی قورئان بۆ فرۆشیار و بازرگان، هەولێر ٢٠٠٧.
- علماء الاسلام ٢٠٠٧.
- پەیڕەوی حەج و عومرە، چاپخانەی منارە، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٢. عەبدولجەلیل عەلی قادر
(حاجی عەبدولجەلیل)

لەدایكبووی: ١٩٦٠/ هەولێر
دەستپێك: ....
خوێندن: خانەی مامۆستایان

چاپكراوەكانی:

- بەسەرهاتی تۆبەكاران، هەولێر، بڵاوكراوەكانی كتێبخانەی حاجی قادری كۆیی.
- چاكسازی دڵان.
- پەروەردەی رۆڵەكان و ئاسوودەیی خێزان.
- كەڵەشاخ "حیجامە"، چاپخانەی رۆژهەڵات، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- عومەر عەبدولكافی، سوپاسگوزاری نیعمەتەكان، وەرگێڕان، بڵاوكراوەكانی كتێبخانەی مەحوی، چاپی یەكەم، ٢٠٠٨.

* وێڕای "٤٠" دانە نامیلكەی توێشووی بانگخوازان.

نووسەرانی بواری سیاسی و مێژوویی

هەڵبەتە پۆلێك نووسەر و كەسایەتی دیكەمان هەن، زۆر بە دەگمەن لە بواری سیاسی هەندێك جاریش مێژوویی بترازێت خۆیان لە قەرەی بابەت و لایەنەكانی دیكەی نووسین و ژیان دەدەن، مەگەر لەو شوێن و تەوەرانەی، كە ئەوە بخوازێت، بۆ دەوڵەمەندكردن و رەباسكردنی نووسینەكانی و باشتر گەیاندنی پەیامەكەی دەست بۆ بوارو بابەتی دیكە ببات و پەلوپۆ بهاوێژن، هەر لەژێر ئەو ساباتەش دەستەیەك ئەوەندەی وەك كەسایەتییەكی سیاسی و هەڵكەوتووی نەتەوە و

کۆمەڵگاکەمان کەم و زۆر خەڵک دەیناسێت و لە کاروانی خەبات و شۆڕشەکانی کورددا دەرکەوتوون، هیچ کات ئەو قەڵەمە بە توانا و دیارە نین هەر شایەدی حاڵ و کوری نێو رووداو و کۆڕی سیاسین، لەپاڵ ئەوەشدا لەم بوارە باشترین و بەکەلکترین کتێب و نووسینی سەردەم و بۆ ئایینەدش ئەوانە دەبن، ئەگەر بە ویژدانەوە و بە رۆحێکی تژی لە هەستی نەتەوایەتی و مرۆڤدۆستانە و دوور لە چەواشەکاری بنووسرێن. لەو میانەشدا هەیە لە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی ژیانی سیاسی و شۆڕش و دەوروبەرەکەی لە دووتوێی یاداشتەکانیدا، ئەگەرچی بە پێی سیاسەت و بەرژەوەندی و ئایدیای خۆی نووسیوییەتی، بەڵام دۆزی نەتەوەکەشی فەرامۆش نەکردووە و دەتوانرێت پەندی مێژوو و خوێندنەوەی ئەو چاخەی لێوە هەڵێنجرێت..

١. مەعروف عەلی ئەسغەر حاجی مەولوود (مەعروف جیاوک)

لەدایکبووی: ١٨٨٥/بەغداد -١٩٥٨کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ١٩١٢

خوێندن: بکالۆریۆس یاسا/ بەغداد

چاپکراوەکانی:

- القضية الكردية، الطبعة الاولى، مطبعة الاستقلال، بغداد ١٩٢٥، ١١٥ صفحة، الطبعة الثانية، منقحة ١٩٣٣.
- بەرگی ئیملای کوردی، چاپخانەی نەجاح، بەغداد ١٩٣٠. ٤٨ لاپەڕە.
- نيابتي"١٩٢٨-١٩٣٠"، مطبعة الزمان، بغداد ١٩٣٧، ٢٤٧صفحة.
- هەزار بێژ و پەندی کوردی، چاپخانەی نەجاح، بەغداد ١٩٣٨. ٩١ لاپەڕە.
- الحقائق الثابتة في كراسة فخامة السيد نوري السعيد ومقالات بعض خصومه، بغداد ١٩٤٨.
- مأساة بارزان المظلومة، الطبعة الاولى، المطبعة العربية، بغداد ١٩٥٤، ٢١٦ صفحة. الطبعة الثانية، اربيل ٢٠٠١.

ئەم کتێبە لەلایەن ئەبوبەکر ساڵح ئیسماعیل وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی بە ناونیشانی: کارەساتی (بارزان)ی زوڵم لێکراو، بڵاوکراوەکانی توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی "خانی" دهۆک، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

*هەرچەندە جیاوک لەدایکبووی بەغدادیە، بەڵام بە بنەچە بنەماڵەکەیان خەڵکی گوندی: "سرێشمە"ی سەر بە شارۆچکەی رواندزن و لە عەشیرەتی باڵەکن.

٢. عاسم حەیدەر عاسم (عاسم حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٢١/٦/٩/هەولێر - ١٩٧١/٧/٢٠ کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ١٩٤٣/گۆڤاری گەلاوێژ

خوێندن: ئامادەیی شەریعە/شاری حلە

چاپکراوەکانی: نییە

٣. سالح حەیدەر عاسم
(سالح حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٢٢/هەولێر -٦/٨/٢٠٠١ کۆچی دوایی کردووە.
دەستپێک: ١٩٤٣/یەکێتی تێکۆشین
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ماف/بەغداد

چاپکراوەکانی:
- مختارات من مذكرات ولمحات من الحركة الثورية في كردستان والعراق، سليمانية ٢٠٠٤.

٤. جەمال حەیدەر عاسم
(شەهید جەمال حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٢٦/هەولێر- ٢٠/٧/١٩٦٣
دەستپێک: ١٩٤٥/ ڕۆژنامەی نهێنیی ئازادی
خوێندن: پۆلی دووەمی خانەی باڵای مامۆستایان، دواتر (١٩٥٩-١٩٦١)خوێندنی فەلسەفەی لە یەکێتی سۆڤیەتی جاران تەواو کردووە.

چاپکراوەکانی: کۆمەڵێک نامیلکەی لەلایەن حزبی شیوعی عێراقەوە بڵاوکراوەتەوە.

٥. محەمەد شەریف عوسمان
(مەلا شەریف)

لەدایکبووی: ١٩٢٥-١٩٧٦/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی چلەکان
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- الصداقة العربية- الكردية، مطبعة الحصان، الموصل ١٩٥٨. ٥٦ صفحة.
- توما بوا، لمحة عن الاكراد،، ترجمة، مطبعة المجمع العلمي، بغداد ١٩٧٣، ١٥٠ صفحة.

٦. جەلال حوسامەدین
(جەلال تاڵەبانی)

لەدایکبووی: ١٩٣٣/ کۆیە/هەولێر
دەستپێک: ١٩٤٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ماف"حقوق"/بەغداد

چاپکراوەکانی:
- کوردایەتی
- کردستان والحركة التحررية الكردية، الطبعة الاولى، بغداد ١٩٦٣، الطبعة الثانية، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت ١٩٧١.
- جۆشدانی خەبات دژی ئیمپریالیزم و فاشیزم و نۆکەرانیان بۆ سەربەخۆیی و دیموکراسی و ئۆتۆنۆمی، ١٩٨٠، ٨٦ لاپەڕە.
- أغد ديمقراطي وحرمان شعب حتى من حق الحلم، منشورات مكتب الاعلام المركزي في الاتحاد الوطني الكردستاني، ١٩٨٦.
- حول القضية الكردية في العراق، الطبعة الاولى، بيروت ١٩٨٨، الطبعة الثانية، بيروت ١٩٩٦.
- حوار جاد مع السيد صبحي عبدالحميد ورفاقه، منشورات مكتب الاعلام المركزي في الاتحاد الوطني الكردستاني، السليمانية ٢٠٠٤. ٤٨ صفحة.

٧. کەریم ئەحمەد خەلیفە

لەدایکبووی: ١٩٢٢/ هەولێر
دەستپێک: کۆتایی چلەکان
خوێندن: پەیمانگای باڵای مامۆستایان/ بەشی پەروەردەی وەرزشی

چاپکراوەکانی:
- دەنگدانەوەی ئاشتی، چاپخانەی دیجلە، بەغداد ١٩٥٤، بەناوی خوازراو (دڵێر ئەحمەد) چاپ بووە و پۆلیسیش دەستی بەسەرداگرتووە.
- توتن و توتنەوانی لە کوردستانی عێراق، چاپخانەی لواء ١٩٥٨. ٥٤ لاپەڕە.
- هێندێ ڕووداوی گرنگی ١٩٧٩/چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی خەباتی گەلی کورد، بەرگی یەکەم، سوید ١٩٩١.
- شەڕەکانی براکوژی ١٩٨٠-١٩٨١/ چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی خەباتی گەلی کورد، بەرگی دووەم، سوید ١٩٩٢.
- کۆمەڵێک ڕووداوی ساڵانی ١٩٨١-١٩٩٠/کارەساتی پشت ئاشان، هەڵەبجە، ئەنفال/ چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی خەباتی گەلی کورد، بەرگی سێیەم، سوید ١٩٩٤.
- لە کاروانێکی دووروودرێژ، ئەزموون و تاقیکردنەوەی پەنجا ساڵ، سوید ١٩٩٧.

چاپکراوەکانی:
- ڕێڕەوی تێکۆشان و بیرەوەرییەکانم، وەرگێڕانی بۆ کوردی: جەلال دەباغ، چاپخانەی ڕەهەند، سلێمانی ٢٠٠٧.

٨. فاتح ڕەسووڵ عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٣١/کۆیە-٢٣/١/٢٠٠٧
دەستپێک: سەرەتای پەنجاکان
خوێندن: ئامادەیی

- بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ لە کوردستاندا، سوید ٢٠٠١.
- مشتێک لە پاشماوەی خەرمان، هەندێک وتار و نووسین و نامە، هەولێر ٢٠٠٧.
- لەپێناو دەسەڵاتدا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

٩. عەلی عەبدوڵڵا ئەمین

لەدایکبووی: ١٩٢٢ز/کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٩ز
خوێندن: ئەندازیاری
چاپکراوەکانی:
- مێژووی دروستبوونی پارتی دیموکراتی کوردستان،١٩٦٨.
- تأريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني- العراق حتى انعقاد مؤتمره الثالث، مترجمة من الكردية، ١٩٩١.

١٠. کەمال محیەدین ئەسعەد

لەدایکبووی: ١٩٣٦ز/کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٩
خوێندن: کۆلێژی ماف/ بەغداد/ ١٩٨٠
چاپکراوەکانی: نییە

١١. موهیب حەیدەر عاسم
(موهیب حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٣٣/هەولێر -١٩٦٣/٣/٨- شەهیدکراوە.
دەستپێک: ١٩٥٩/ گۆڤاری ژیان
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی: نییە

١٢. زرار سلێمان بەگ دەرگەڵەیی

لەدایکبووی: ١٩٢٧/گوندی ماویلیان/رواندز
دەستپێک: شەستەکان
خوێندن: دەرچووی زانکۆی ئاسیای ناوەڕاست/پسپۆڕی کۆمەڵایەتی

چاپکراوەکانی:

- چارەنووسی منداڵێکی کورد، چوار کورتەچیرۆک لە بەرگێکدا، چاپخانەی رەهەند، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۷.
- بیرەوەرییەکانم لە سالآنی (۱۹٤۳-۱۹۷۷)، چاپخانەی رەهەند، سلێمانی ۲۰۰۸.
- بنەماڵەی میرانی دەرگەڵە.

۱۳. زوبێر بیلال ئیسماعیل

لەدایکبووی: ۱۹۳۸/ هەولێر-۱۹۹۸/۱۲/۱۵ کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ۱۹۷۰

خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی شوێنەوار/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/ ۱۹٦۰

چاپکراوەکانی:

- اربيل في أدوارها التأريخية، مطبعة النعمان، النجف ۱۹۷۱، ۳۸٤ صفحة.
- تأريخ اللغة الكوردية، مطبعة الحوادث، بغداد ۱۹۷۷. ۷۲صفحة.
- ابن خلكان حياته واثاره، مطبعة الامة، بغداد ۱۹۷۹، ۱۲۰صفحة.
- علماء ومدارس في اربيل، مطبعة الزهراء الحديثة، الموصل ۱۹۸٤.
- مێژووی زمانی کوردی/و: یووسف رەئووف عەلی، بەغداد ۱۹۸۵.
- الشيخ چولي، مطبعة صلاح الدين، اربيل ۱۹۸۸.
- ثورات بارزان، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ۱۹۹۸.
- تأريخ أربيل، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ۱۹۹۹.
- الاكراد في كتب البلدانيين والرحالة المسلمين في العصور الوسطى، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۹.

۱٤. مەسعوود مستەفا محەمەد (مەسعوود بارزانی)

لەدایکبووی: ۱۹٤٦/مەهاباد

دەستپێک: ۱۹٦۷

خوێندن: لەساڵی ۱۹٦۲ لەتەمەنی (۱٦) ساڵییەوە بەناچاری شار جێدەهێڵێت و دەبێتە پێشمەرگە ئیدی لەدواناوەندی دەست لەخوێندن هەڵدەگرێت.

چاپکراوەکانی:

- البارزاني والحركة التحررية الكردية/ الجزء الاول، انتفاضة بارزان الاولى"۱۹۳۱-۱۹۳۲"، الطبعة الاولى، الطبعة الثانية، الدار العربية للموسوعات، لبنان ۲۰۰۵.
- البارزاني والحركة التحررية الكردية/ الجزء الثاني، الكرد وثورة ۱٤ تموز "۱۹۵۸"، ۱٤ تموز/۱۹۵۸-۱۱ أيلول/۱۹٦۱، الطبعة الاولى، مطبعة"خەبات" دهۆک ۱۹۹۱. الطبعة الثانية، الدار العربية للموسوعات، لبنان ۲۰۰۵.
- البارزاني والحركة التحررية الكردية/ الجزء الثالث، ثورة أيلول ۱۹٦۱-۱۹۷۵، مع ملحق وثائقية، ط۱،......، ط۲،......، ط۳، مطبعة، وزارة التربية، أربيل ۲۰۰۲. الطبعة الثانية، الدار العربية

للموسوعات، لبنان ٢٠٠٥.
- بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد/ ١٩٣١-١٩٥٨، بەرگی یەکەم، چاپخانەی "خەبات" دهۆک، ١٩٩٨.
- بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد/١٩٥٨-١٩٦١، بەرگی دووەم، چاپخانەی "خەبات" دهۆک، ١٩٩٨.
- بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد/شۆرشی ئەیلول"١٩٦١-١٩٧٥"، بەرگی سێیەم بەشی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤/ لیژنەیەک وەرگێران و پێداچوونەوە ی بۆ کردووە.
- بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد/شۆرشی ئەیلول"١٩٦١-١٩٧٥"، بەرگی سێیەم بەشی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤/ لیژنەیەک وەرگێران و پێداچوونەوە ی بۆ کردووە.

* ئەم کتێبانە بەزمانی عەرەبی نووسراون و بۆ چەندین زمانی وەک: تورکی و فارسی و رووسی و ئینگلیزی و چینی و کوردی بە رێنووسی عەرەبی و رێنووسی لاتینی وەرگێردراون.

١٥. فەیسەڵ نورەدین عەبدولرەزاق
(فەیسەڵ دەباغ)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ بەغداد
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: دبلۆم لەدوای بکالۆریۆس لە دیۆگرافیا/ ١٩٨٤

چاپکراوەکانی:
- کورد و کەمە نەتەوایەتییەکانی تر لە سەرژمێری (١٩٧٧)، بەشی یەکەم، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی برایەتی، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٣.
- کورد و کەمە نەتەوایەتییەکانی تر لە سەرژمێری (١٩٧٧)، بەشی دووەم، هەولێر ١٩٩٤.
- بۆ شێواندنی مێژوو ئەوەی فازل بەراک پێی نەکرا بیکا، أ. رەوشەن دەیەوێ بیکات، هەولێر ١٩٩٥.
- أضواء على كتاب الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكوردية في نصف القرن "١٩٠٨-١٩٥٨"، هەولێر ١٩٩٧.
- حزبی هیوا و شۆرشی "١٩٤٣-١٩٤٥"ی بارزان، بلاوکراوەکانی دەزگای گوڵان، هەولێر ١٩٩٧.
- کش مەلیک کش وەزیر، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئینسکلۆپیدیای ئابووری"عەرەبی، کوردی، ئینگلیزی"، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- کوردستان لە چاپکراوە عوسمانلییەکاندا، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٢.
- اي رجل واية قضية، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٤.

١٦. عەبدوڵڵا ئیسماعیل ئەحمەد
(مەلا عەولا)

لەدایکبووی: ١٩٢٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: حوجرە

چاپکراوەکانی:

- سەربردەی ژیانی سیاسیم، چاپخانەی ئەدیب، بەغداد ١٩٨٩.

١٧. حەسەن یاسین عەبدولڕەحمان

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٩

خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی/ کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٢

بکالۆریۆس لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٧

چاپکراوەکانی:

- عەلی ئەلشممەری، فیدرالیزم و سیستمەکانی یەکێتی فیدرالی، وەرگێران، مەکتەبی بیرو هوشیاری "ی. ن. ک"، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- ٣٤ وانە لە بارەی رۆژنامەنووسی و رۆژنامەنووسیی کوردییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی دوارۆژ، سلێمانی ٢٠٠٤.
- مێژووی پێوەندییە نهێنییەکانی نێوان پشتیوانانی ئیسلام و رێکخراوی قاعیدە، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی راگەیاندن"ی. ن. ک"، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکووک ٢٠٠٦.
- دیموکراسی دیدێکی فەلسەفی، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هوشیاری"ی. ن. ک"، سلێمانی ٢٠٠٥. ١٠٤لاپەرەیە.

١٨. رەفعەت عەبدوڵڵا پیرداود
(شەهید رێباز)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٠

خوێندن: ئامادەیی کشتوکاڵ ١٩٧٢

چاپکراوەکانی:

- شەڕی پارتیزانی، ١٩٩٠.
- نرکەی کوردستان، ١٩٩١-١٩٩٢
- قەندیل بەغدادی هەژاند، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، ١٩٩٣.
- قەندیل بەغدادی هەژاند، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، ١٩٩٣.
- قەندیل بەغدادی هەژاند، بەشی یەکەم، بەشی دووەم، بڵاوکراوەکانی بنکەی شەهید رێباز/ لەسەر ئەرکی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی دووەم، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی ٢٠٠٨.

١٩. بورهان یاسین مستەفا
(بەهرۆز گەلاڵی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۸/هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئەندازیاری بیناسازی
چاپکراوەکانی:
- ژیاننامەی سیاسی، ۱۹۹۳.
- کوردایەتی و هەڵوێست، بەرگی یەکەم، ۱۹۹٦.
- کوردایەتی و هەڵوێست، بەرگی دووەم، ۱۹۹۷.
- ئەوەی لە بیرم مابێ، ۱۹۹۸.
- رەسووڵ مامەند پەنجا ساڵ تەمەن سی و سێ ساڵ خەبات، ۱۹۹۸.
- دیپلۆمات و دیپلۆماسی، ۲۰۰٤.
- لە ئەنکەرەوە، بەشی دووەم، ۲۰۰٤.
- the kurdish problem is my problemK, 2005.
- aciklamalar & cevaplar statements & repliesK, .2005
- خوێندنەوەی رووداوەکان، ۲۰۰٦.
- لە نێوان ئەنکەرە و هەولێردا، چاپخانەی مینا/ئەنکەرە ۲۰۰٦.
- لە ئەنکەرەوە، بەشی دووەم، ۲۰۰۷.

۲۰. پشتیوان سادق عەبدوڵلا

لەدایکبووی: ۱۹٦۸/ کۆیێ/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹٤
خوێندن: خوێندکاری دکتۆرا لە بەشی رامیاری کۆلیژی یاسا و رامیاری، زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- الارهاب/ التأريخ - التمييز - الانواع -الاساليب، الجزء الاول، الطبعة الاولى، مطبعة الحاج هاشم، اربيل ۲۰۰٦.

نووسەرە فۆلکلۆریستەکان

۱. محەممەد تۆفیق رەشید (وردی)

لەدایکبووی: ۱۹۲۳ کۆیە-۳/۱۲/۱۹۷۵
دەستپێک: ناوەڕاستی چلەکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی بەغداد/۱۹٤٤

چاپکراوەکانی:
*** کوردییەکان:**
- حەسەن و مریەم، فۆلکلۆر، بەغداد ۱۹۵۵.
- ناسر و مار مار، فۆلکلۆر، بەغداد ۱۹۵۵.
- ویستم ژن بێنم، شیعر، بەغداد ۱۹۵٦.
- ئەنجامی داوێن پیسی، هاوبەش، بەغداد ۱۹۵٦.
- دەنگی جەزائیر، شیعر، بەغداد ۱۹۵۷.
- گوڵی ناکام، شیعر، بەغداد ۱۹۵۷.
- سەردتایەک لە مێژووی کورد، وەرگێڕان لە فارسییەوە، بەغداد ۱۹۵۷.
- شۆڕشی چواردەی تەمموز، بەغداد ۱۹۵۸.
- خانزاد و لەشکری، فۆلکلۆر، بەغداد ۱۹٦۰.
- قەڵای دمدم، فۆلکلۆر، بەغداد ۱۹٦۱.
- فۆلکلۆری کوردی، بەشی یەکەم، فۆلکلۆر، بەغداد ۱۹٦۱.
- فۆلکلۆری کوردی، بەشی دووەم، فۆلکلۆر، بەغداد ۱۹٦۱.
- فۆلکلۆری کوردی، بەشی سێیەم، فۆلکلۆر، نەجەف ۱۹۷۲.

- مامە یارەی قارەمان، چیرۆک، بەغداد ۱۹٦۱.
- بانگی کوردستان، شیعر، بەغداد ۱۹۷۰.
- مەلا ئاوارەی قارەمان، نەجەف ۱۹۷۱.
- ئەو کچەی مارەیی نەهاتوود، نەجەف ۱۹۷۳.
- هەندێ لە بەیت و هەڵبەستەکانی عەلی بەردەشانی، بەغداد ۱۹۷۳.
- کەر بازاڕی، نەجەف ۱۹۷٤.
- چوونی بارزانیانی قارەمان بۆسۆڤیەت، مێژوو، چاپی یەکەم، بەغداد ۱۹٦۱، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ۲۰۰۰.

*** عەرەبییەکان:**

- منتخبات من القصائد الشاعر فكتور هيجو، ترجمة، مطبعة دار المعرفة، بغداد ١٩٥٥، ٤٦ صفحة.
- من روائع الادب الكردي، بغداد ١٩٥٦، ٣٦ صفحة.
- القصة والاساطير في الادب الكردي، بغداد ١٩٥٦، ٣٦ صفحة.
- الاكراد الفيليين في التأريخ، مطبعة اللواء، بغداد ١٩٥٨، ٥٣صفحة.
- تولستوي، تلال النور من بين الظلام، ترجمة، مطبعة دار العودة، بغداد ١٩٥٨.
- كردستان المناضلة، مطبعة اللواء، بغداد ١٩٥٩. ٤٠ صفحة.
- لمحات من الادب الصيني، ترجمة، بغداد ١٩٥٧.
- الاكراد في الاتحاد السوفيتي، مطبعة اللواء، بغداد ١٩٥٩، ٢٣صفحة.
- قصة وقصائد في الادب الكردي الشوري، بغداد ١٩٦٠.
- بحث ودراسة عن الفلكلور الكردي، مطبعة الزعيم، بغداد ١٩٦٢، ٢٣صفحة.
- قصائد رائعة للشاعرين شيلر وغوتة، ترجمة، مطبعة الغري، النجف ١٩٦٤، ٦٤صفحة.
- قصص شعرية كوردية فولكلورية، مطبعة الرشاد، بغداد ١٩٦٥، ٤٨صفحة.
- أقاصيص شعبية كوردية، مطبعة الغري، النجف، ١٩٧٠، ١٠٠صفحة.
- صفحات من نضال الشعب الكوردي في ايران، مطبعة الايمان، بغداد ١٩٧٠. ٣٦ صفحة.
- قافلة الشهداء الاكراد والشعوب الايرانية مطبعة، اللواء، بغداد ١٩٧٢، ٤٨ صفحة.
- مدينة كويسنجق والمصلح الاجتماعي ابراهيم صابر ولي، مطبعة الامة، بغداد ١٩٧٢، ٥٢ صفحة.
- مكسيم غوركي، مذكراتي الصحفية، ترجمة، مطبعة دار السلام، بغداد ١٩٧٣، ٧١صفحة.
- نوروز وثورة كاوة الحداد، مطبعة الغري، النجف ١٩٧٣، ٢٢ صفحة.
- من هو الفيلسوف وماذا يريد من الحياة، مطبعة العاني، بغداد ١٩٧٣، ٣٦ صفحة.
- نماذج من التراث الشعب الكوردي، مطبعة الغري، النجف ١٩٧٥، ٢٠٧صفحة.

٢. محەمەد روشدی مستەفا زاهیر دزەیی

لەدایکبووی: ۱۹۲۲/ هەولێر
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:

- مندالەکانی دارستانی تازە، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەعارف، بەغداد ۱۹٤۹، ۱۲٤ لاپەڕە. چاپی دووەم، چاپخانەی بەغداد، بەغداد ۱۹۸٤، ۹٦ لاپەڕەیە.
- ژیانی دێهاتی، چاپخانەی سەمیر ئەمیس، بەغداد ۱۹۸۳، ۱٤٤ لاپەڕە.
- شەش چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی رەسەن، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری،

هەولێر، ١٩٩٧، ٩٦ لاپەڕە.
- فەرهەنگی روشدی، کوردی-عەرەبی، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨، ٣٩٠.

٣. عومەر شێخەڵڵا دەشتەکی

لە دایکبووی: ١٩٤١/ هەولێر -٢٧/٥/٢٠٠٥
دەستپێک: ١٩٦٢
خوێندن: بەشی زمانی کوردی/ کۆلێژی ئاداب/زانکۆی بەغداد/١٩٦٥

چاپکراوەکانی:
- پەندی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٢- ١٠٠ لاپەڕە.
- داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٧٨، چاپی دووەم، بەرگی یەکەم و دووەم، هەولێر ١٩٩٩.
- پەندی کوردی، بەرگی دووەم، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی "دار الحرية للطباعة"، بەغداد ١٩٨٠.
- پەندی کوردی، بەرگی سێیەم، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی "دار الرسالة"، بەغداد ١٩٨٥.
- پەندی کوردی، بەرگی چوارەم، هەولێر ٢٠٠١.
- پەندی کوردی چیرۆکەکەی، ئینستیتوتی کەلەپووری کوردستان، هەولێر، ٢٠٠٦.

٤. داود محەمەد داود
(داود شڕۆڵ)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/مەخموور
دەستپێک: ١٩٦٣
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی: گوڵێک لە رەوسەی فۆلکلۆری کوردەواری، بەغداد ١٩٨٧.

٥. پیرداود قادر سولتان
(پیرداود مەخمووری)

لەدایکبووی: ١٩٥١ مەخموور
دەستپێک: ١٩٧٩، بەڵام یەکەم نووسینی لەساڵی ١٩٧٣ بڵاوکردۆتەوە
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر، ١٩٧٥

چاپکراوەکانی:
- فۆلکلۆر، هەولێر، ١٩٧٩.
- لاس و خەزاڵ، هەولێر، ٢٠٠٢.

- مەجلیسی حەیرانبێژان، هەولێر، ٢٠٠٣.
- پیرە هەولێر، هەولێر، ٢٠٠٤.
- عەزیز نەسین، دوو بێوەژنەکە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی "گەنج"سلێمانی، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٥.
- ئەوها هاتیمە دنیایێ، وەرگێڕان، هەولێر، ٢٠٠٧.

٦. ئەسعەد عەدۆ ڕەسووڵ

لەدایکبووی: ١٩٥٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- پێناسی بەشێکی شاعیرانی کورد، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٠.
- بەیتی ئایشە گوڵ، فۆلکلۆر، ئەمیندارێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی دار آفاق عربیە، بەغداد ١٩٨٣.
- لیرەیەک لە گەنجینەی نەتەوەی کورد، ئەمیندارێتی گشتی، چاپخانەی عەلاء، بەغداد ١٩٨٤.
- بەرئاگردان، لەسەر ئەرکی چاپخانەی خەبات چاپکراوە، ١٩٩٣.
- لاوک و حەیران و هۆنراوەی میللی لە فۆلکلۆری کوردیدا، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٥.
- خۆزگە و شتی تر، کۆمەڵە وتار، بەرگی یەکەم، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٧. سەعدوڵلا ئیسماعیل تەها
(سەعدوڵلا شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- فۆلکلۆری کوردی، بەغداد/١٩٨٢.
- گوڵبژێرێک لە فۆلکلۆری کوردیدا، بەغداد/١٩٨٦.
- چیرۆک و بەیتی لاس و خەزاڵ، بەغداد/١٩٨٧.
- تێکستی هەقایەتی کوردی، بەغداد/١٩٨٧.
- شێخان و شێخان بەگی، بەغداد/ ١٩٨٧.
- سەربردەی کۆمەڵە حەیران بێژێکی کورد، بەغداد/ ١٩٨٨.
- سێ سەد هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی، بەغداد/ ١٩٩٠.
- مێژوو و هەندێ لە ناودارانی هۆزی شێخان، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر/٢٠٠٣.

٨. ئەحمەد حەمەدەمین قادر
(ئەحمەد حەیران)

لەدایکبووی: ١٩٦١ / هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: ئاداب، کوردی، سەلاحەددین ١٩٨٤

چاپکراوەکانی:
- دیوانی حەیرانبێژان، ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٨٨

٩. محەمەد کەریم شەریف

لەدایکبوی: ١٩٤٦/ گوندی گاینج/ شارۆچکەی خەبات/هەولێر-٩/٦/٢٠٠٢ کۆچی دوایی کردووە.
دەستپێک: ١٩٦٨
خوێندن: خانەی مامۆستایان/١٩٦٩

چاپکراوەکانی:
- فۆلکلۆر و یارییەکانی کوردەواری، چاپخانەی شیمال، کەرکووک ١٩٧١، ٢٠٠ لاپەڕە.
- فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری، چاپخانەی شیمال، کەرکوک ١٩٧٤، ٢٦٨ لاپەڕە.
- سوارچاکی لەلاوکی کوردەواری دا، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٨، ١٩٢ لاپەڕە.
- هەقایەتی کوردەواری، چاپخانەی "دار الجاحظ"، بەغداد ١٩٨٥، ١٦٥ لاپەڕە.
- مەسەلەکانی کوردەواری، رێکخستن و پێشەکی و چاپکردنی: عەبدوڵلا خدر مەولود، چاپخانەی، هەولێر ٢٠٠٥، ٢٤٠لاپەڕە.

١٠. ئاواز ئەحمەد حەمەدەمین
(ئاواز دزەیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ دووگردکان/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: سەرەتایی
.

چاپکراوەکانی:
- فۆلکلۆری کوردی لە ناوچەی دزەییاندا، بەغداد ١٩٨٤.
- خواردەمەنی کوردەواری، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- شەوانی دووگردکان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

١١. دیدەوان یەعقووب عەزیز

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ قوشتەپە
دەستپێک: ١٩٨٤/ هاوکاری
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- دەستەواژەی مرۆڤ، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠١.
- ژن ناسی لە پەندی پێشینانداـ چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٢. هوشیار نوری لەک

لەدایكبووی: ١٩٧٣/هەولێر

دەستپێك: ناوەڕاستی نەوەدەكان

خوێندن:

چاپكراوەكانی:

- ٢٥٥ مەتەڵی كوردەواری، بەرگی یەكەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠١.
- ٢٥٥ مەتەڵی كوردەواری، بەرگی دووەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٢.
- فەرهەنگی گەنجینەی كەلەپوور، بەرگی یەكەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٢.
- ٧٧٧ مەتەڵی كوردەواری، بەرگی سێیەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٣.
- ٩٥٥ مەتەڵی كوردەواری، بەرگی چوارەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- هەگبەی مێژوو، بەرگی یەكەم، هاوبەش، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- ڕەنگاوڕەنگ، بەرگی یەكەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- ١١٧٧ مەتەڵی كوردەواری، بەرگی پێنجەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٥.
- ١٢٧٧ مەتەڵی كوردەواری، بەرگی شەشەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٦.
- گوڵبژێرێك لە پەندی كوردی، بەرگی یەكەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ،، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٧.
- ١٣٣٣ مەتەڵی كوردەواری، بەرگی حەفتەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٧.
- ١٣٧٧ مەتەڵی كوردەواری، بەرگی هەشتەم، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٨.
- دوور لە دەسەڵات، بەرگی یەكەم، هاوبەش، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ٢٠٠٨.
- فەرهەنگی كوردەواری، سەنتەری ڕۆشنبیری بەهرە/زنجیرە كتێبی نواڵەی نوێ، بەرگی یەكەم، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.

نووسەرانی شانۆ و "شانۆنامەنووس"

١. تەلعەت سامان مامە کەریم

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی شەستەکان
خوێندن: دەرچووی بەشی درامای ئەکادیمیای هونەرە جوانەکان/١٩٦٩- ١٩٧٠

چاپکراوەکانی:
- هەرچەندە دەقە شانۆییەکانی زیاتر خراونەتە سەرتەختەی شانۆ.

٢. حەیدەر عەبدولڕەحمان مامە

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٢ یەکەم بەرهەمی ڕەخنەیی دەربارەی درامای (مەرەزە)ی جەلیل زەنگەنە بلاوکردۆتەوە.
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای کشتوکاڵی.

چاپکراوەکانی:
- خوالێخۆشبوو (وەرگێڕان).
- چەپکێ ڕەخنەی شانۆیی، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

بەرهەمە شانۆییەکان:
- ڕاوچی/ نووسین
- خاتوو کلاوزەڕ/ ئامادەکردن
- گوڵی نهێنی/ نووسین
- درامای ئاسکە/ نووسین
- خاتوو کلاوزەڕ/ ئامادەکردنی چوار ئەڵقە
- سەلیم بەگ/ نووسین
- ڕەحمەتی/ نووسین

٣. فەتاح خەتاب حوسێن

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای هونەرە جوانەکان/بەغداد/ ١٩٧٤

چاپکراوەکانی:
- کچەکانی ئەژیهاک.
- لە چاوەڕوانی کوردۆدا
- ئەبجەدییەتی دۆزەخ
- هابیل و قابیل لە شاری ئەربائیل
- ئاوارەکانی سەرزەمین
- پەیکەر
- کلکەکان
- حیکایەتی شارێک
- ڕەشە کۆمیدیای دەروازەی ئەربائیلۆ، چاپخانەی

شەهاب، هەولێر ٢٠٠٤.
- شانۆیی دوا ئێزگەمان بیارەیە. بیارە، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

* فەتاح خەتاب کەسایەتییەکی هونەری شانۆیە و لەم بوارە رۆڵ و جێ پەنجەی دیارە، نووسینەکانیشی باری پتر شانۆگەری و رەخنەی شانۆیین، ئەوە جگە لە وەرگێرانی دەیان وتار و بابەت لەم بوارەدا.

٤. سلێمان ئیبراهیم قادر (سلێمان گەلالی)

لە دایکبووی: ١٩٦٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: دەرچووی بەشی شانۆی پەیمانگای هونەرە جوانەکان بەشی دەرهێنان/١٩٨٨
چاپکراوەکانی:
- مەدالیای قەرەجێکی شەرمەزار، شیعر، ١٩٩٧.
- شەوە سپییەکان، شانۆگەری، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٨.
- دەرچوونی گەنج، شانۆگەری، وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٩.

٥.سەباح عەبدولرەحمان عەبدوڵلا

لە دایکبووی: ١٩٤٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: دەرچووی بەشی شانۆی پەیمانگای هونەرە جوانەکانی بەغداد/١٩٦٧- ١٩٦٨
چاپکراوەکانی:
- وێرای کارە سەرکەوتووەکانی لە دنیای نواندن و دەرهێنان و هونەرەکانی شانۆدا، دەست بۆ کاری نووسین و بلاوکردنەوەش لە بواری پسپۆری خۆی دەبات. تا ئێستا چەند دەقێکی بۆ شانۆ و تەلەفزیۆن نووسیوە.

٦. ئوسامە جەمیل عەلی

لەدایکبووی: ١٩٦٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی مێژوو/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- مرۆڤ و ژیان، هەولێر ١٩٩٢.
- خێزانەکانی پێغەمبەر"د.خ"، هەولێر ١٩٩٢.
- بیرەوەرییەکانی نەددوی لە میسر، هەولێر ١٩٩٣.
- قوماتەی تەلبەند، شیعر، هەولێر

*** لە بواری درامادا:**
- زنجیرە درامای کۆچ/ ٢٩ ئەلقە.
- زنجیرە درامای ئازارەکانی بارام/ ٢٢ ئەلقە.
- جگە لە نووسینی زیاتر لە حەفتا دراما بۆ tv.
- ٣٥٠ کورتە تەمسیلی بۆ رادیۆ. هەروەها زنجیرەی "هەیاسی دوڕناس"/ ٢٩ ئەلقە.

نووسەران لە بوارەکانی هونەریدا

١. ئەندریۆس ئیسرائیل خەممۆ (باکووری)

لەدایکبووی: ١٩٢٨/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٠.
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی باڵا
چاپکراوەکانی:

- تەمەنێک/گۆرانی، ئاواز، مۆسیقا و خۆشخوانی-بەشی یەکەم لە ژیانی باکووری، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- تەمەنێک/گۆرانی، ئاواز، مۆسیقا و خۆشخوانی-بەشی دووەم لە ژیانی باکووری، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- گۆرانیبێژە نەمرەکان، بەشی یەکەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- گۆرانیبێژە نەمرەکان، بەشی دووەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر.
- گۆرانیبێژە نەمرەکان، بەشی سێیەم، پێداچوونەوەی ئازاد عەبدولواحید، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری رامان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- بە بۆنەی یۆبیلی تیپی باواجی کۆیە لە"١٩٥٧-٢٠٠٨"، کۆمەڵگەی چاپەمەنی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٨.

٢. تاهیر تۆفیق عەبدولرەحمان

لەدایکبووی: ١٩٢٣/ کۆیە.
دەستپێک: پەنجاکان
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی:

- چەپکە گوڵ، چاپخانەی "المعارف"، بەغداد ١٩٥٤، ٦٤ لاپەڕە.
- ئاوازی بەسۆز، چاپخانەی "المعارف"، بەغداد ١٩٥٥، ٨٠ لاپەڕە.
- گۆرانی و هەڵپەرکێ، چاپخانەی "دار التضامن"، بەغداد ١٩٦٧، ٦٤ لاپەڕە.
- گۆرانی و ژیان، چاپخانەی "العراق"، بەغداد ١٩٧٣، ٥٩ لاپەڕە.
- ئاوازی بەجۆش، هەولێر ١٩٧٨، ٦٤ لاپەڕە.
- گوڵی سەربەستی، چاپخانەی دار افاق العربية، بەغداد ١٩٨٣، ٢٢٨ لاپەڕە.

٣. رەسوڵ ئیبراهیم سوڵتان (رەسوڵ بێزار گەردی)

لەدایکبووی: ۱۹۲۲ز/ هەولێر- ۱۷/ ۱۰ / ۱۹۹٤
دەستپێک: ۱۹۵۷
خوێندن: پۆلی پێنجەمی سەرەتایی
چاپکراوەکانی:
۱- بژار، بەغدا ۱۹۵۷. کۆمەڵە شیعرێکە بریتی بوو لە (۱۵۰) حەیران و (۱۰۲) سرود و (۱۵۲) هەڵبەستی گۆرانییەکانی رەسوڵ گەردی خۆی و لەگەڵ هەندێ لەشیعری ئەم شاعیرانەی کە گۆرانیبێژ ئاوازی بۆ دانابوو: حەبیب عەلی میرانی، ئاغای جوکلاغا، پیرباڵ مەحمود، کانی، ئیبراهیم یوسف، ئەحمەد هەردی، بورهان جاهید، مەلا مەسعوودی بێ بەش، ئەحمەد دڵزار، مفتی پێنجوێنی، عوسمان عوزێری..تاد.
۲- گوڵە مێلاقەی کوردستان، بەغدا ۱۹٦۰. ئەم کۆمەڵە (٤۰) حەیران و (۲۲) سرود و (۲٤) لاوک و (۲۷) گۆرانی رەسوڵ گەردی خۆی و لەگەڵ هەندێ شیعری شاعیرانی تری گرتۆتەخۆ، لەوانە: حەبیب عەلی میرانی، دڵدار، مەدحەت بێ خەو، محەمەد حەسەن مەنگوڕی، جەمال شارباژێری، شێرکۆ بێکەس، تۆفیق ووردی، کەمال غەمبار، کەریم شارەزا، کامەران موکری، کانی، پیرەمێرد، ئیبراهیم هۆشیار، شێخ تەها شێخ سەعید (رەهبەر)، بورهان جاهید، ئەحمەد دڵزار، عوسمان عوزێری وەی تر.
۳- شیلان و شلێر، بەغدا. ئەم کتێبە لە (۱۲٤) سروود و شیعر و برێک بەستە و گۆرانی میللی تایبەتی رەسوڵ گەردی خۆی پێکهاتووە.
٤- داردەشەکران، هەولێر. ئەم کتێبە لە دووبەش پێکهاتووە (۱۵۰) حەیران و (۱٤۹) شیعر و گۆرانی دڵداری. تەواوی بەرهەمەکانی لەم کتێبەدا زادەی ئەندێشە و سۆز و هزری رەسوڵ گەردی خۆی بووە.
۵- پەنگر، هەولێر ۲۰۰۸. ئەم کتێبە لە (٦۱) سرود و (۱۸) حەیران پێکهاتووە.

بەرهەمە بڵاوکراوەکانی (کە زیاتر لە ۱۰۰۰ بەرهەمی هونەرین و زیاتر لە ٦۰۰ حەیران و مەقام و گۆرانی و سرودی تۆمارکراون لە وێستگەی رادیۆ و تەلەڤزیۆنی بەغدا، سەدان بەرهەمی تریش لە دەرەوەی ئەو وێستگەیە تۆمارکردووە)، سەرەرای چەندین بەرهەمی تری کە راستەوخۆ لە ئێزگە و تەلەڤزیۆنی بەغدا لە نێوان ساڵەکانی ۱۹٤۷ و ۱۹۵۷ دا پەخشکراون و نەنووسراونەتەوە.

٤. حوسێن قادر ئەحمەد

لەدایکبووی: ۱۹۳۷/کۆیە
دەستپێک: ۱۹۵۹/ رۆژنامەی ئازادی
خوێندن: دبلۆمی پەروەردەیی/کەرکووک/ ۱۹۵۵
چاپکراوەکانی:
- ژیان و بەرهەمی هونەرمەندی گەل تاهیر تەوفیق، چاپی یەکەم، چاپخانەی پاک، هەولێر ۲۰۰۲.

٥. زاهیر محەمەد ئیبراهیم/کۆیی

لەدایکبووی: ۱۹۳/کۆیە
دەستپێک: ۱۹٦۱/ رۆژنامەی ئازادی
خوێندن: خولی هونەری پەیمانگای هونەرە جوانەکان/ بەشی مۆسیقا

چاپکراوەکانی:
- رەنگاورەنگ، سروود و مۆسیقا، چاپخانەی شیمال، کەرکوک ۱۹۷۰.
- راستییەک دەربارەی تیپی مۆسیقای باواجی کۆیە، هەولێر ۱۹۷۵.
- هونەری رەوانبێژی، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٦.
- ئاشنا/ ئەو شاعیرەی خۆی و شیعرەکانی تیرۆر کران، نووسین و کۆکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۷.
- کۆمەڵک بابەتی بەپێز پێویستە هەموو رۆشنبیرێک بیزانێت.!، وەرگێران، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

- بنەماکانی فێربوونی مۆسیقا، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٩.

٦. جەواد حەمەد بەگ سالح

لەدایکبووی : ١٩٤٦/ کۆیە
دەسپێک: ١٩٦٩ گۆڤاری تیشک ژمارە (١) خانەی مامۆستایانی هەولێر.
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر ١٩٦٩
چاپکراوەکانی:
- مێژووی سەرهەڵدان و گەشەسەندنی شانۆ و دراما لە کۆیە، بلاوکراوەکانی دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

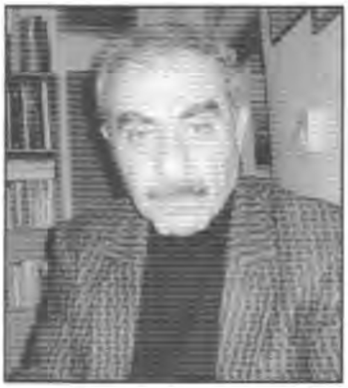
٧. محەمەد بەکر تەیموور

لەدایکبووی: ١٩٣٨ز/ هەولێر
دەستپێک: پەنجاکان، لە حەفتاکان دەستی داوەتە نووسینی بواری شانۆ
خوێندن: خانەی مامۆستایان/ ١٩٦١

چاپکراوەکانی:
- دەروازەیەکی رەخنەیی درامای نوێی کوردی، بلاوکراوەکانی گۆڤاری شانۆ، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.

٨. دارا محەمەد عەلی

لەدایکبووی: ١٩٥٠ز/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: بڕوانامەی دبلۆمی هونەری لە پەیمانگای هونەرە جوانەکان/ بەغداد/ ١٩٧٤

چاپکراوەکانی:
- کەونە گوند هەر لە یادمی، ٢٠٠٤.
- مۆتیڤ، ٢٠٠٧.
- پۆرترێت...مرۆڤ لە هونەری شێوەکاری کوردیدا، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، بەرگی یەکەم، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٩. وریا ئەحمەد حەمەی مەلا

لەدایکبووی: ١٩٤٧/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٦
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان/١٩٦٧-١٩٦٨، دواتر دبلۆم لە زمان و ئەدەبی هۆلەندی/ roc/٢٠٠٠
چاپکراوەکانی:
- ئامێرەکانی مۆسیقای کوردی، ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٨٩.
- باڵەبان، وەزرەتی رۆشنبیری، ١٩٩٧.
- تەواوی بابەتەکانی ژمارەی یەکەمی گۆڤاری چل ئاواز، دەزگای مۆزیک و کەلەپووری کورد، هەولێر ٢٠٠٥.
- تەمیرە، بلاوکراوەکانی دەزگای مۆزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠. فارس سەعدی مستەفا

لەدایکبووی: ١٩٥٥ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٦
خوێندن: بکالۆریۆس ئەندازیاری شارستانی/ زانکۆی سلێمانی/١٩٧٨، دبلۆم لە فۆتۆگراف/ بەغداد/ ١٩٨٥.
چاپکراوەکانی:
- سەرەتایەک بۆ تەکنیک و هونەری فۆتۆگراف، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٨.
- هونەری فۆتۆگراف، بەشی یەکەم، بلاوکراوەکانی دەزگای گولان، چاپخانەی وەزارەتی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠.
- زاراوەی فۆتۆگراف "ئینگلیزی-کوردی"، کۆمەڵی هونەر و وێژەی کوردی، هەولێر ٢٠٠٦.

١١. محەمەد محەمەد عەلی عارف
(پ. د. محەمەد عارف)

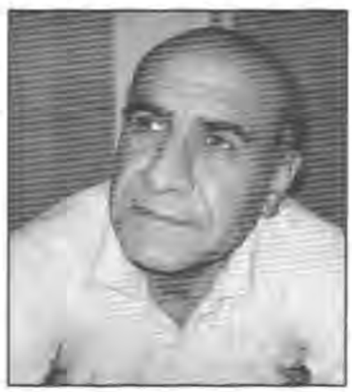

لەدایکبووی: ١٩٣٧/رواندز -لە ٨-١٠-٢٠٠٩کۆچی دوویی کردووە
دەستپێک: حەفتاکان
خوێندن: ماستەر لە هونەری وێنەکێشان لە ئەکادیمیای هونەرە جوانەکانی مۆسکۆ/١٩٦٧
دواتر دکتۆرای لە فەلسەفەی هونەر وەرگرتووە/ ٢٠٠٤
چاپکراوەکانی:
- فن الرسم اليدوي، سێ جار چاپکراوە، ١٩٨٠.
- مایکل ئەنجیلۆ، دەزگای رۆشنبیری، چاپخانەی دار الحريه، بەغداد ١٩٨١. ١٢٨ لاپەرە.
- پۆل گۆگان، وەرگێران لە رووسییەوە بۆ عەرەبی، ١٩٨٢.
- دێلا کروا، وەرگێران لە رووسییەوە، چاپکراوەکانی ئەمینداریتی گشتی، چاپخانەی الاديب، بەغداد ١٩٨٣.
- میلیە، وەرگێران لە رووسییەوە، چاپکراوەکانی ئەمینداریتی گشتی، بەغداد ١٩٨٥.
- رووبنسن، وەرگێران لە رووسییەوە، دەزگای رۆشنبیری، بەغداد ١٩٨٦.
- هونەری هێڵکاری، ١٩٨٩.
- هونەرمەند محەمەد عارف (بە کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی)، ١٩٩٠.
- بنکەکانی هونەری ئەکادیمی، وەرگێران لە رووسییەوە،

١٩٩٤.
- لە هونەرمەندە بلیمەتەکانی جیهان (جۆرجونی، داینێکا، لێناین)، وەرگێڕان لە رووسییەوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٤٦ لاپەڕە.
لەگەڵ شاکارە نەمرەکاندا، نووسین، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- کاتیا کۆلڤیچ، هونەرمەندی مەزنی گرافیکی ئەلمانی، نووسین، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- منداڵ لە بەرهەمی هونەرمەندە جیهانییەکاندا، نووسین، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئینگر هونەرمەندی فەرەنسی نەمر، نووسین، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- جوانی سروشت لە کوردستانی عێراق/ جماليات الطبيعة في كوردستان العراق، نامەی دکتۆراکەی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- خەزینەکانی هونەر، نووسین، هەولێر ٢٠٠٦.
- هونەری هاوچەرخی عێراق، وەرگێڕان، وەرگێڕان لە رووسییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.
- گرافیکەکانی کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

* دکتۆر لە بواری هونەری تەشکیلی ناوێکی دیارە و خاوەن ئەزموون و سەلیقەیە و دەست رەنگینە، بۆیە کتێب و نووسین و وەرگێڕانەکانیشی زیاتر هەر لە بواری هونەری دان.

١٢. موحسین محەمەد حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٥٧/تەیراوە/هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٠، وەرگێڕانی شانۆگەری و بەر لەوەش لە ساڵی ١٩٧٦ز وەک ئەکتەر بەشداری لە شانۆگەری (رزگاری)دا دەکات

خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- خانزادی سۆران لە کورتە دراmادا، بەغداد ١٩٨٦.
- لە ساڵی (١٩٨٧ ز)دا یەکەمین زنجیرەی رەخنەی شانۆیی بلاودوکاتەوەو سێ ژمارەی لێ دەردەکا.
- رەخنەی شانۆیی، هەولێر ١٩٨٨.
- شانۆگەری مەرگەساتی مەرج، ١٩٩٠.
- شانۆگەری نەهەنگی وشکایی، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٧.

* دوو شانۆگەری بۆ منداڵان نووسیوە و بۆخۆی خەنجەری ناو سەندوقەکە دەرهێناوە و فارس حازم ماسیگرو ژنەکەی دەرهێناوە. لەساڵی ٢٠٠٦ بە شداری لە نووسینەوەی رێککەوتنامەی شانۆیی نێوان وەزارەتی رۆشنبیری و شانۆی ئەندەر رۆهەری ئەڵمانی دەکا و بەوەفدی رەسمی سەردانی ئەو شانۆیە لە ئەڵمانیا دەکا.

١٣. ئامانج غازی شاکر

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ رواندز

دەستپێک: ١٩٨٦

خوێندن: بکالۆریۆس لە میوزیک/ کۆلیژی هونەرە جوانەکان/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧-٢٠٠٨

چاپکراوەکانی:

- خوێندنەوەیەکی هونەری بۆ مۆزیکی ئەکادیمی، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
- هارمۆنیا و دەنگ و میلۆدی کوردی، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، هەولێر ٢٠٠٧.
- بەزم و رەزمی منداڵان، کۆمەڵە ئاواز و میلۆدێکی منداڵانە، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، هەولێر ٢٠٠٧.
- ژمارە "١٢" گۆڤاری"چلاواز"، کە تایبەتە بە شین و شایی، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، هەولێر ٢٠٠٧.

١٤. نایف محەمەد ئەحمەد (نایف شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٩/٥/١

خوێندن: دەرچووی کۆلێژی شەریعەی زانکۆی بەغداد/ ١٩٩١-١٩٩٢

چاپکراوەکانی:

- چۆنیەتی گۆرانی گوتن، وەرگێران، هاوبەش لەگەڵ ئەندریۆس باکووری، هەولێر ٢٠٠١.
- سایمۆن ماندی، موزیک و جیهانگەرایی، وەرگێران، زنجیرە کتێبی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

* شێخانی خۆی وەک هونەرمەندێکی مۆسیقی خەریکی جووڵە و چالاکییە، بەڵام لە بوارەکی خۆیدا وا دیارە ئەم دوو کتێبەی وەرگێراوە و بە چاپگەیاندووە.

١٥. عەدنان عوسمان عەلی

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ مەخموور- هەولێر

دەستپێک: کۆتایی هەشتاکان

خوێندن: بەکالۆریۆس لە دەرهێنانی سینەمایی/کۆلێژی هونەرەجوانەکان/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٨-٢٠٠٩

چاپکراوەکانی:

- زمانی سینەما/ دەستنووس.
- دەستەواژەکانی سینەما/ دەستنووس.
- چیرۆکەکانی سینەما/ دەستنووس.
- سیناریۆکانم.

١٦. رۆستەم رەسوڵ ئاغەڵە

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٩٣

خوێندن: دەرچووی بەشی وێنەکێشانی پەیمانگای هونەرەجوانەکان/ ١٩٨٩

چاپکراوەکانی:

- کریس کۆچێرا و زۆراب، سلایدی رۆستەم ئاغەلە، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.
- بۆ کوێ دەڕۆین، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- ڤان ئیرۆتیک، شیعر، قوبادی جەلی زادە-رۆستەم ئاغەلە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- خۆر لە ناو پەرداخێکی شکاودا، شیعر و هێل، کارێکی هاوبەشە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- ڤان ایروتیک، ترجمە: ارخوان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٧. نیهاد جامی محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٢/٣/٥/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- خودیی کوردی لەنێوان کەسێتی و دووفاقی و تراژیدیای ئەنفالدا، بلاوکراوەکانی سەنتەری رووناکبیری هەتاو، چاپخانەی کارۆخ/سلێمانی، چاپی یەکەم١، هەولێر ٢٠٠٤.
- رەخنەگرتن لە مۆدێرنیتە، سەنتەری روناکبیری هەتاو، هەولێر ٢٠٠٦.
- لەبارەی شێخ زاناوە، هاوبەش، کوردستان، ٢٠٠٧.
- ئائومێدییەکانی شانۆ، ٢٠٠٨.
- شانۆی پۆست مۆدێرنیتە، ٢٠٠٨.

١٨. کامەران حاجی ئەلیاس

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ رواندز
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: دبلۆم و بکالۆریۆس

چاپکراوەکانی:

- تەختەی شانۆ، وەرگێران، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

نووسەران لە بواری جیاجیادا

١. عەبدولڕەحمان عەبدوللەتیف شێخ ئیسماعیل (گیوی موکریانی)

لەدایکبووی: ١٩٠٣-١٩٧٧
دەستپێک: ناوەڕاستی بیستەکان
خوێندن: حوجرە و سەرەتایی
چاپکراوەکانی:
- رابەر، فەرهەنگێکی عەرەبی-کوردییە، هەولێر ١٩٥٠.
- دیاری مەلا محەمەدی کۆیی، چاپی سێیەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٥٨، چاپی چوارەم، چاپخانەی هەولێر، هەولێر ١٩٦٩.
- ناوی کچ و کوڕ بە کوردی، هەولێر ١٩٥٨، ئامادەکردن و پێداچوونەوەی کوردستان موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٢.
- ئەلف و بێی کوردی وێنەدار بە تیپی لاتینی، چاپخانەی کوردستان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٦٠، چاپی دووەم، ١٩٧٢.
- گیونامە، مێژوو، هەولێر ١٩٦٠.
- بۆ پێکەنین، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٢،.
- فێربوونی کوردی بەبێ مامۆستا، هەولێر ١٩٦٣.
- وانەی مێژوو، وەرگێڕان، هاوبەش، بەغداد...١٩٧.
- مێژووی چاخە کۆنەکان بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، وەرگێڕان، هاوبەش، بەغداد ١٩٧١.
- خەوننامەی ئیبن سیرین، وەرگێران، هەولێر، چاپی یەکەم، ١٩٧١چاپی دووەم، چاپی سێیەم، ٢٠٠٥.
- لە یادی گیوی موکریانی دا، ئا/ کەریم شارەزا، هەولێر ١٩٧٨.
- کەشکۆڵی گیو، لێکۆڵینەوەی د. کوردستان موکریانی، بەرگی یەکەم، پیتی (ا)، بەغداد ١٩٨٦.
- نۆبەرە، عەرەبی-کوردی، پیتەکانی "ا، ب، ت"، ١٩٨٦.
- فەرهەنگی کوردستان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- فەرهەنگی نۆبەرە، عەرەبی-کوردی، بلاوکراوەکانی چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

٢. عەبدوڵڵا عەزیز (عەبە هەولێری)

لەدایکبووی: ١٢/٥/١٩٠٢/ هەولێر-١٩٦٢
دەستپێک: ناوەڕاستی بیستەکان
خوێندن: دەرچووی قوتابخانەی مامۆستایان-بەشی راقی
چاپکراوەکانی:
- سێ کتێبی بۆ قوتابییانی قۆناغی سەرەتایی داناوە و بەچاپ گەیانووە، لەوانەش:
- دروسی ئەشیا بۆ پۆلی چوارەم، وەرگێران، چاپخانەی نەجاح، بەغداد ١٩٢٨.
- دروسی ئەشیا بۆ پۆلی پێنجەم، وەرگێران، چاپخانەی دار السلام، بەغداد ١٩٢٩.
- کتێبی لاوینە وریا بن، وەرگێران لە تورکییەوە، ٢٤ لاپەڕە.
- سێ کتێبی دەسنووسیشی لە دوای خۆی جیهێشووە.

٣. عەلی حەیدەر سلێمان

لەدایکبووی: ١٩٠٥/ رواندز- ١٩٩١
دەستپێک: سەرەتای سییەکان
خوێندن: بەکالۆریۆسی لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی ئەمریکی لە بەیروت/ ١٩٣٠

چاپکراوەکانی:

* دوو کتێبی مێژوویی بەزمانی عەرەبی، لەسەر ڕێبازێکی زانستی داناوە، کە ئەمانەی خوارەوەن:
- مێژووی شارستانیەتی ئەوروپا- لە ساڵی ١٩٣٢دا چاپ کراوە.
- مێژووی ئەورووپای نوێ- لە ساڵی ١٩٣٧دا چاپ کراوە.

٤. تاهیر ئەحمەد حەوێزی

لەدایکبووی: ١/٧/١٩١٩/ کۆیە - ٢٠٠٠
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: خولی پەروەردەیی دوای ئامادەیی

چاپکراوەکانی:

- مێژووی کۆیە، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی "الوفاء" ١٩٦٢، ١٠٦ لاپەرە. چاپی دووەم، چاپخانەی کاروان، ٢٠٠٧.
- مێژووی کۆیە، بەرگی دووەم
- شەوچەرە، بەرگی یەکەم، چاپخانەی دارالسلام، بەغداد ١٩٧٠، ١١٢ لاپەرە.
- دیوانی ئەمین ئاغی ئەختەر.

٥. هادی رەشید چاوشلی

لەدایکبووی: ١٩٢٠/ هەولێر-١٩٩٤
دەستپێک: چلەکان
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ماف/١٩٤٣

چاپکراوەکانی:

- المجموعة، مطبعة الهدف، موصل ١٩٥٨، ٤٨ص.
- نظم الادارة العامة للولايات في الملكة المتحدة، مطبعة الهدف، الموصل ١٩٥٨، ٧١ صفحة.
- الاصول والمبادىء العامة للشريعة الاسلامية، مطبعة الهدف، الموصل ١٩٥٨، ٢٣٢ صفحة.
- النظام الاساسي والاداري في بريطانيا، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٦٠، ٧٢ صفحة.
- الوضع القانوني للاجانب في العراق، المكتبة الاهلية، بغداد ١٩٦٠، ١٠٤ صفحة.
- العلاقات الاقتصادية الدولية والاستعمار، مطبعة الحكيم، بغداد ١٩٦١، صفحة.
- محاضرات في قوانين الامن، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٦١، ٧٤ صفحة.
- الاحكام المتعلقة بالامن والنظام في الجمهورية العراقية، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٦١، ٢١٧صفحة.
- شذون مناطق الحدود في الجمهورية العراقية، المكتبة الاهلية، بغداد ١٩٦١، ١١١ صفحة.
- الجمعيات والنقابات في التشريع العراقي، بغداد ١٩٦١، ١٧٠صفحة.

- قـانون الدفـاع المدني وتشكيـلاته في الجـمـهـورية العراقية، مطبعة التمدن، بغداد ١٩٦٢، ٢٤٣صفحة.
- اللامركزية الاقليمية في نظم الادارة العامة في الدول المختلفـة، مطبـعـة الارشـاد، بغـداد ١٩٦٧، ١٣٥صفحة.
- سياستنا الوطنية حول قضايا الساعة، مطبعة العاني، بغداد ١٩٦٧، ٦٧صفحة.
- القومية الكردية وتراثها التأريخي، مطبعة الارشاد، بغداد ١٩٦٧. ١٢٤ صفحة.
- مشـاكل العراق الداخلية مع الايام، مطبعة العـاني، بغداد ١٩٦٧، ٣٧٦ صفحة.
- رقابة القضاء على دستورية القوانين، بغداد ١٩٦٧، ٣٢صفحة.
- الحياة الاجتماعية في كردستان، مطبعة دار الجاحظ، بغداد ١٩٧٠، ١٦٠صفحة.
- تراث أربيل التـأريخي، مطبـوعـات الامـانة العـامـة للثقافة والشباب، مطابع جامعة الموصل، ١٩٨٥.
- هەولێر لەگەڵ کاروانەی فەلەک، چاپخانەی "الجاحظ"، بەغداد ١٩٨٧.

٦. بەکر عومەر یەحیا
(بەکر دلێر)

لەدایکبووی: ١٩٢٩-١٩٨١/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٤٤

خوێندن: بکالۆریۆس لە ئەندازیاری

چاپکراوەکانی:

- ئەشکەوتەکەی گوندۆک، چاپخانەی "المعارف"، بەغداد ١٩٥٦. ٢٤ لاثەڕە.
- هەرەوەزی، چاپخانەی "المعارف"، بەغداد ١٩٥٣.
- دادی کـۆمـەڵایەتی، چاپخـانەی "المعـارف"، بەغـداد ١٩٥٤.
- العدل الاجتماعي، بغداد ١٩٥٤. لە کوردییەوە دکتۆر مارف خەزنەدار بە ناوی"مفخر" بۆ عەرەبی وەریگێڕاوە. ١٧لاپەڕەیە.
- أزمة المساكن وطرق معالجتها، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٥٦. ١٢صفحة.
- ئامـۆژگـاری دلداری، شـانۆگـەری، وەرگـێـڕان، چاپخانەی"الجامعة"، بەغداد ١٩٦٨.

٧. حوسێن عەزیز نەبی
(حوسێن ڕەشوانی)

لەدایکبووی: ١٩٢١/ هەولێـر-١٩٩٧ کۆچی دوایی کردووە.

دەستپێک: ١٩٤٦

خوێندن: دەرچووی زانکۆی ئەزهەر/میسر/١٩٥٣

چاپکراوەکانی:

- بەشداری لە چەند کتێبێکی قوتابخانەکان
- ڕۆڵی کـاریگەری لە دەرکـردن و نووسین و بەڕێوەبردنی ڕۆژنامەی "هەولێر" ساڵانی"١٩٥١-١٩٥٣"دا بینیوە.

٨. محیەدین سەید حوسێن محیەدین (نەژاد بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٢٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٤٦
خوێندن: خانەی مامۆستایانی گوندی
چاپکراوەکانی: ئاماری دانیشتوانی قەڵاتی هەولێر/١٩٢٢، هاوبەش، سلێمانی ٢٠٠٦.

٩. عیزەدین فەیزی عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩١٧/ هەولێر-١٩٨٥
دەستپێک: کۆتایی چلەکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی/ بەغدا ١٩٣٩.

چاپکراوەکانی:
- خوێندنەوەی کوردی بۆ نەهێشتنی نەخوێندەواری، هەنگاوی یەکەم، بەرگی یەکەم، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٢.
- کۆمەڵناسی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی وێژەیی،وەرگێران، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٨.
- یەکێتی نووسەرانی کورد و چەند بیرورایەکی رۆژنامەگەری، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٨١.
- جوغرافیای گشتی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی گشتی، وەرگێران، هاوبەش، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٨٣.
- لە کارە هەرە گەورە و دیارەکانی مامۆستا دەرکردن و بەڕیوەبردن و مشووری خواردنی بووە لە رۆژنامەی "هەولێر" لە سالانی ١٩٥٠-١٩٥٣، کە کۆمەڵی مامۆستایانی هەولێر خاوەن ئیمتیازی بووە.

١٠. زیوەر خەتاب ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٢٩/ قەڵای هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٠
خوێندن: کۆلیژی حقوق/ زانکۆی بەغداد/١٩٥٥

چاپکراوەکانی:
- رحلة في عالم الفكر ليست مذكرات، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولى، هەولێر ٢٠٠٧.
- مع الجواهري، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولى، هەولێر ٢٠٠٧.
- مختارات من قراءاتي ويوميات، مطبعة رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.

١١. جەمال عەبدولقادر مەعروف
(جەمال خەزنەدار)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٥١
خوێندن: دواناوەندی

چاپکراوەکانی:
- دەفتەری کوردەواری، کۆمەڵێک نووسینی ئەدەبی و زانستی و بیریبە، ژمارە (١)، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٠، لەژێر چاودێری خەزنەدار چاپ بووە، ١٢٢لاپەڕە.
- دەفتەری کوردەواری، کۆمەڵێک نووسینی ئەدەبی و زانستی و بیریبە، ژمارە (٢)، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٧٠، لەژێر چاودێری خەزنەدار چاپ بووە، ١٦٠ لاپەڕە.
- دەفتەری کوردەواری، کۆمەڵێک نووسینی ئەدەبی و زانستی و بیریبە، ژمارە (٢)، چاپخانەی زهراء، بەغداد ١٩٧٠، لەژێر چاودێری خەزنەدار چاپ بووە خۆشی سکرتێری نووسینە، ١٦٠ لاپەڕە.
- رابەری رۆژنامەگەری، چاپخانەی جمهوری، بەغداد ١٩٧٣، ١٩٢ لاپەڕە.
- رۆژی کوردستان"١٩٢٢-١٩٢٣"، بە زمانی کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی، بلاوکراوەکانی بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیری کوردی، چاپخانەی دارالحریة، بەغداد ١٩٧٣، ٧٦ لاپەڕە.
- بانگی کوردستان، کۆکردنەوە، چاپخانەی دارالحریة، بەغداد ١٩٧٤، ١٣٦ لاپەڕە.
- رابەری رۆشنبیری جوتیاران، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەشی یەکەم، چاپخانەی مدیریة المساحة، بەغداد ١٩٧٧، ٣٦ لاپەڕە.
- رابەری رۆشنبیری جوتیاران، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەشی دووەم، چاپخانەی مدیریة المساحة، بەغداد ١٩٧٧، ٢٩ لاپەڕە.
- رۆژی کورد/ئەستەمبووڵ"١٩١٣"، بەغداد ١٩٨٦.

١٢. مستەفا حەمەدەمین
(مستەفا رابەر)

لەدایکبووی:
دەستپێک: سەرەتای پەنجاکان
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:
- هێزی تاریکی، وەرگێڕان، چاپخانەی المعارف، بەغداد ١٩٥٦. ١٦ لاپەڕە.
- مێژووی سینەما و هونەرەکان، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی ١٩٦٧. ٦٠ لاپەڕە.
- خەرمانەی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەک شاعیر و نووسەر، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٣.

١٣. مەولوود قادر قادر
(سەید مەولوود بێخاڵی)

لەدایکبووی: ١٩٣١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٤
خوێندن: پێنجەمی ئامادەیی ئایینی

چاپکراوەکانی:
- کتێبێک سەبارەت بە کاروباری ئەمینداریتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان، بە زمانی عەرەبی،
- بەرهەمی دەوای - پێنج بەرهەمی سروشتی لە ژیانی چەوساوەکانی کوردستان،
- گەنجینەی کوردەواری، کۆمەڵە نەریتێکی کۆمەڵی کوردەوارییە،
- ثلاث دراسات فلكلورية، مشترك، منشورات مجلة كاروان، مطبعة الثقافة والشباب، اربيل ١٩٩٠. ١٢٠ صفحة.
- هەولێرم وا دیوە، هەولێر ١٩٩١.
- هەولێرم وا دیوە و بیستووە، بەرگی دووەم، چاپکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- هەولێرم وا دیوە و بیستووە، بەرگی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ڕواندز/ شارەکەی پاشای گەورە، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی بنکەی شەهید ڕێباز، چاپخانەی بینایی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٦.
- خەوننامەی بێخاڵی، لێکدانەوەی خەون،، بڵاوکراوەکانی بزاڤی ڕۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر.
- پەلکە زێڕینە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتیرۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩. ٧٨ لاپەڕە.

١٤. بەشیر حوسێن سەعدی
(کوردستانی)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ دووگرتکان/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٤
خوێندن: دەرچووی بەشی یاسای زانکۆی موستەنسەریە/ ١٩٧١

چاپکراوەکانی:
- ڕاستی، هەڵبەست، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٥.
- یاسا لە نێوان کۆن و تازەدا، "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٨.
- پەیام لە مێژووی نەتەوەی کورد، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئەدیسۆن ئەوەی جیهانی ڕووناک کردەوە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی دارا، هەولێر ٢٠٠٠.
- ڕاستی، بەرگی دووەم، هەڵبەست، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٤.
- دڵنیایی: ژیانی شاعیرانی هاوچەرخ، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوڵ بژێر: وەرگێڕانی ١٠٠١ پەندی ئینگلیزی لە عەرەبییەوە، هەولێر ٢٠٠٥.
- ڕۆمان ڕۆلان، بیرە زیندووەکانی ڕۆسۆ، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، هەولێر ٢٠٠٦.

- رۆژان/ فەرهەنگی زانایان و شاعیران و ناوداران، چاپخانەی كەوێل، هەولێر ۲۰۰۷.

۱۵. زاهیر مەلا سادق مەلا ئەحمەد كۆیی

لەدایكبووی:
دەستپێك: پەنجاكان
خوێندن:
چاپكراوەكانی:
- قانون الاسلام لسعادة الانام، مطبعة الشمال، كركوك ۱۹٦۷. ۲۳ صفحة.
- جواهر الافكار ومطارح الانظار، مطبعة الجمهورية، كركوك ۱۹٦۸. ۳۵ صفحة.
- رد الالحاد واماطة الفساد، مطبعة الشمال، كركوك ۱۹۷۱. ۱٦ صفحة.
- الدستور في علم العقائد، مطبعة راپەرین، السليمانية ۱۹۷٦. ۲۱ صفحة.

۱٦. عەبدولخالق عەلائەدین مستەفا

لەدایكبووی: ۱۹۳۲/كۆیە
دەستپێك: ۱۹۵۷
خوێندن: خانەی مامۆستایانی ریفی/دهۆك
چاپكراوەكانی:
- بەسەرهات و ژیانی مەلا محەمەدی كۆیی، چاپخانەی "القضاء"نەجەف ۱۹۷٤. ۱۱۰ لاپەڕە.
- دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی كورد، چاپخانەی جامعە، بەغداد ۱۹۸۵.
- مەلای گەورە/ زانا و ئەدیب و شاعیر، چاپخانەی جامیعە، چاپی یەكەم، هەولێر ۱۹۹٤، چاپی دووەم، چاپخانەی منارە، هەولێر ۲۰۰۹.
- ناودارانی كورد، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەكەم، سلێمانی ۲۰۰۲، چاپی دووەم، ۲۰۰۸.

۱۷. عومەر محەمەد فەرهاد
"عومەر فەرهادی"

- **لەدایكبووی:** ۱۹۳۸/هەولێر
دەستپێك: ۱۹۵۸/رۆژنامەی الزمان لاپەڕەی قوتابیان
خوێندن: ناوەندی
چاپكراوەكانی:
- خواطر وذكريات/ زوايا ومواضيع صحفية، من مطبوعات وزارة الثقافة، السليمانية ۲۰۰۲.

* لە مانگی نیسانی "۲۰۰۰ "دوە پەیامنێری بەشی كوردی رادیۆی دەنگی ئەمەریكایە و تا ئێستاش بەردەوامە.

۱۸. بیلال عەزیز شێخۆ

لەدایکبووی: ١٩٣٤/٧/١/هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٩/ گۆڤاری (مجلة الثقافة الجديدة، المثقف)
خوێندن: پەیمانگای باڵای مامۆستایان/ بەشی زمانی عەرەبی/ بەغداد/١٩٥٢

چاپکراوەکانی:
- د. رفيق صابر، صوب التأريخ، ترجمة.
- ديوان الشعر/ بە زمانی عەرەبی/ دەستنووس.
- دیوانی شیعر/ بە زمانی کوردی/ دەستنووس.

١٩. فەرهاد عوسمان عەونی حەبیب
" فەرهاد عەونی"

لەدایکبووی: ١٩٤٩/١١/٢٨/کۆیە
دەستپێک: ١٩٥٩ شیعرێک لە رۆژنامەی پێشکەوتن و گۆڤاری دەنگی قوتابیان
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری رامیاری / زانکۆی بەغداد / ١٩٧٠

چاپکراوەکانی:
- صفحات من تأريخ المنظمات الكوردستانية ١٩٥٣-١٩٩١، مكتب الدراسات و البحوث الحزب الديمقراطي الكردستاني، ١٩٩٨.
- دیوانی عەونی، سەرجەم شیعرەکانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٧، ٢٧٨ لاپەڕە.
- فن الذاكرة.
- ئەزموونی رۆژنامەگەریم.

٢٠. جەمشید حەیدەر عاسم
(د. جەمشید حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٤٣ز/هەولێر
دەستپێک: ١٩٥٩ز
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی
چاپکراوەکانی:
- چەند لاپەڕەیەک لە بیرەوەرییەکانم، ستۆکهۆلم ١٩٩٣.
- ڕاستکردنەوە یان شێواندن، نامیلکە، ستۆکهۆلم ١٩٩٣.

٢١. ئیحسان محەمەد شێرزاد
(د. ئیحسان)

لەدایکبووی: ١٩٢٥/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای شەستەکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٦٢، هەروەها دکتۆرا لە کارگێڕی"ئەندازیاری" زانکۆی کالیفۆرنیا/١٩٨٧.
چاپکراوەکانی:
- دراسة لجنة تكوين المهندس، بغداد ١٩٦١.

- مقاومة المواد، بغداد ١٩٦٤، ٣٧ صفحة.
- تدرج المهندس، بغداد ١٩٦٤، ٣٠صفحة.
- دراسات في توجيه المهندس وتدريبه، بغداد ١٩٦٤، ٣٧صفحة.
- الضوابط التقاعدية ضمن منظور العمل الهندسي، بغداد ١٩٧٩، ١١٩صفحة.

٢٢. مەسعود محەمەد عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩١٩/کۆیە
دەستپێک: شەستەکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا و رامیاری
چاپکراوەکانی:
کتێبە کوردییەکان:
- حاجی قادری کۆیی، بەرگی یەکەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٣. ٤١٤ لاپەڕە.
- حاجی قادری کۆیی، بەرگی دووەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٣. ٣٣٥ لاپەڕە.
- حاجی قادری کۆیی، بەرگی سێیەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٦. ٤٢٠ لاپەڕە.
- چەپکێک لە گولزاری نالی، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٦، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٧. ٣٥٠ لاپەڕە.
- وردبوونەوەیەک لە چەند باسێکی ڕێزمانی کوردی، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٤. ١٨٠ لاپەڕە.
- چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٦. ٩٨ لاپەڕە.
- بەرەو ڕاستە شەقامی ئاخاوتنی کوردی، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٨. ٦٣ لاپەڕە.
- مرۆڤ و دەوروبەر، بەرگی یەکەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٧. ١٧٦ لاپەڕە.
- مرۆڤ و دەوروبەر، بەرگی دووەم، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٨٤.
- مرۆڤ و دەوروبەر، بەرگی سێیەم، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ٢٢٠.
- بۆ ئەمیری حەسەن پور لە هەر کوێیەک بێت، بەغداد ١٩٨٤.
- حەماغای گەورە، چاپخانەی سۆمەر، بەغداد ١٩٨٦.
- زاراوەسازی پێوانە، بەغداد ١٩٨٨.
- دەستەودامانی نالی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٧.

کتێبە عەرەبییەکان:
- اعادة التوازن الى ميزان مختل، مطبعة المجمع العلمي الكردي، بغداد ١٩٧٧.
- وجهة نظر في التفسير البشري للتأريخ، بلاوکراوەکانی ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی عەلا، بەغداد ١٩٨٥.
- الى العظيم غورباتشوف: تحية ورجاء، الامانة العامة للثقافة والشباب، مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٨٨.
- من هموم الحياة، مطبوعات الامانة العامة للثقافة والشباب، مطبعة حسام، بغداد ١٩٨٨.
- بيريسترويكا غورباتشوف/ نقد وتحليل، الجزء الاول، مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٨٩.

٢٣. مومتاز حەیدەر عاسم
(مومتاز حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/٣/٨

دەستپێک: شەستەکان / رۆژنامەی ئازادی

خوێندن: ناوەندی، دواتر پەیمانگای زانستە کۆمەڵایەتییەکان/یەکێتی سۆڤیەتی جاران.

چاپکراوەکانی:

- مەلای گەورە، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٥. ٦٨ لاپەڕە.
- مستەفا شەوقی و پەیژە، چاپخانەی ئەدیب، هەولێر، ١٩٨٥.
- داری ماوەران/ ردگی لەخاکە سەری لە ئاسمانە، مشت و مڕێکی سیاسییە، هەولێر ١٩٩٩.
- کورد و حکومەتی قاسم و سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلول، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر ٢٠٠٠.
- کۆنگرەی یادەوەری سەد ساڵەی بارزانی نەمر بەهاوکاری مۆمتاز حەیدەری و د. دلێر ئیسماعیل حەقی شاوێس، بەشی یەکەم و دووەم، ٢٠٠٣.

٢٤. عەبدولکەریم مەحمود تەها (عەبدولکەریم شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٣٣/کۆیە

دەستپێک: شەستەکان

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی/وێژەیی/دواتر خولی پەروەردەیی

چاپکراوەکانی:

- ماسییە رەشە بچکۆڵەکە، کورتە چیرۆکێکە، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی بیری نوێ، بەغداد ١٩٧٨. ٢٤ لاپەڕە.
- نیکۆس کازانتزاکیس، براکوژی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی عەلا، بەغداد ١٩٨٢. ٤٣٢ لاپەڕە.
- گلاوێژ صالح فتاح، عابرە سبیل هائمە، قصە طویلە، ترجمە، من منشورات مؤسسە حمدی للطباعە والنشر، سلیمانیە ٢٠٠٧.

* سەرەڕای بەشداریکردنی لە وەرگێڕانی زیاتر لە (١٠)دە کتێبی پرۆگرامەکانی خوێندن لە ساڵانی حەفتاکان و هەشتاکان.

٢٥. زەید مەحموود عەلی

لەدایکبووی: ١٩٤٨/هەولێر

دەستپێک: شەستەکان

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی

چاپکراوەکانی:

- الادیب وأفکارە، مطبعة دار الحریة، بغداد ١٩٦٢.
- التعبیر عن الفکر، مطبعة دار الحریة، بغداد ١٩٦٤.
- کیف یفکر المثقف، مطبعة دار الجمهوریة، بغداد ١٩٦٦.
- کتیب عن الکادر مطبعة دار الحریة، بغداد ١٩٦٤.
- کتیب عن الکادر، مطابع القیادة المرکزیة للحزب الشیوعي، بغداد ١٩٦٦.

- القوى الذاتية، مطبعة الهدف، لبنان ١٩٦٧.
- حرب العصابات، مطبعة جبهة التحرير الفلسطينية، سوريا ١٩٦٩.
- المرأة والمجتمع، مطبعة الشعب، بغداد ١٩٧٠.
- عن الرياضة الملاكمة، مطبعة جريدة الرياضي، بغداد ١٩٧٠.
- قوى التحرر الوطني، مطبعة مجلة القاعدة، بغداد ١٩٧٠.
- تروتسكي أفكار ناضجة، مطبعة مجلة القاعدة الفلسطينية، بغداد ١٩٧١.
- في الامن القومي الكوردي، مطبعة گولان، اربيل ١٩٩٣.
- بعض الملاحظات حول القضايا الحزب، مطبعة گولان، اربيل ١٩٩٥.
- بعض قضايا الامن الثوري، مطبعة گولان، اربيل ١٩٩٦.
- الحرب النفسية، مطبعة البركة اربيل خانة حاليا، اربيل ١٩٩٧.
- الاحزاب اليسارية بين التحليل والتحديد النظري، ئۆفسێتی هەولێر ١٩٩٨.
- ئەختەبووتی سەردەم، چاپخانەی ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٠.
- چەند یادەوەرییەکی رۆشنبیرانە، چاپخانەی ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٠.
- بۆچوونێک لەمەڕ ستراتیژبەتی دۆزی کورد، چاپخانەو ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٠.
- حسين مردان، شاعر التحرر والتسكع والغربة، ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠١.
- اساليب الساسة في توظيف الدعاية لاختراق العقول، ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠١.
- القائد وبراغماتية المستشارين، ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٢.
- القيادة الكوردية وقواعد اللعبة، ئۆفسێتی هەولێر، هەولێر ٢٠٠٢.
- الاساليب والمهارة والتكنيكية في الرياضة، مطبعة خانەی ئازە، هەولێر ٢٠٠٣.
- العقل والعقلانية من منظورات متعددة، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٣.
- المثقف من وجهة نظر معاصرة، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٤.
- انهيار سلطة المعرفة، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٦.
- الاسس العلمية لتعليم الملاكمة، مطبعة هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٧.
- كتاب عن الرياضة، مترجم واعداد، مشترك مع: الدكتور محمد جسام عرب، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٧.
- المثقف والمرحلة الراهنة، هەولێر ٢٠٠٨.
- في التوقع السياسي بين العرافة والمنجمين، مطبعة المنارة، هەولێر ٢٠٠٨.

* نووسەر زیاتر بە زمانی عەرەبی دەنووسێت.

٢٦. نەجیبە محەمەد عەبدوڵڵا (نەجیبە خانی جەلیزادە)

لەدایکبووی: ١٩١٧/٩/٨ - ١٩٩٩
دەستپێک: ناوەڕاستی شەستەکان
خوێندن: سەرەتایی و خوێندنی ئایینی

چاپکراوەکانی:

- مەلا محەمەدی کۆیی، تەفسیری لەسەر کەلامی خوداوەندی، ئامادەکردن/ جوزئی یەکەم، چاپخانەی سلمان الاعظمي/ بەغداد ١٩٦٨/١٦٨ لاپەڕە.
- مەلا محەمەدی کۆیی، تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی/ ئامادەکردن، جوزئی دووەم و جوزئی سێیەم، چاپخانەی سلمان الاعظمي، بەغداد ١٩٧٠/ ٤٢١ لاپەڕە.
- مێژووی شاری کۆیە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کۆیە/ چاپخانەی شەهاب/ هەولێر -٢٠٠٩.
- مێژووی بنەماڵەی جەلیزادان. دەستنووس.
- ڕووداوەکانی کۆیە و کوردستان لە ساڵانی شەستەکان. دەستنووس.

٢٧. فائز موحسین

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر-١٩٨٧
دەستپێک: ١٩٦٥
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- قصائد مترجمة، بغداد ١٩٦٩.
- دراسات في الادب الكردي، مطبعة الامة، بغداد ١٩٧٣.

٢٨. سەیفەدین ئیسماعیل مەحمود

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر- ١٩٩٥
دەستپێک: ١٩٦٦
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:

- عبث الشياطين، بغداد ١٩٦٩.

٢٩. عەبدوڵڵا محەمەد ئەحمەد (د. عەبدوڵڵا حەداد)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر ٢٠٠٩
دەستپێک: ١٩٦٦
خوێندن: دکتۆرای لە ئەدەبی کوردی بە ناونیشانی: لێتۆژینەوەیەک لە مێژووی ئەدەبیاتی کوردی لە کوردستانی باشووردا/ ١٨٢٠-١٩٢٠/ لە زانکۆی سۆربۆن/ فەرەنسا/١٩٨٨ وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:

- لعنة الالهات الاربع، مطبعة اللواء، بغداد ١٩٦٩، ٣١ صفحة.
- ژیاننامە و شیعرەکانی میهری ١٩٠٣-١٩٤٢"، کۆلیژی مافی ئێوارانی زانکۆی سەلاحەددین، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر ١٩٩٧.
- ئەدەبی کوردی و پێنج ژمارەی هەفتەنامەی کوردستان"١٩١٩"، لقی هەولێری یەکێتی نووسەرانی کورد، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر ١٩٩٨.
- نالی لە دەرەوەی کوردستاندا" ١٨٤٧-١٨٧٣"، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٠.

- قصيدة الشاعر الكردي"نالي" من أمير مكة الشريف عبدالله پاشا بن عون، قراءة نقدية، گۆڤارا زانكۆيا دهۆک، ژمارە "۲"، دهۆک ۲۰۰۷.

۳۰. عەزیز رەشید حەسەن (عەزیز هەریری)

لەدایکبووی: ۱۹٤۹/ سیدەکان
دەستپێک: ۱۹٦۷
خوێندن: دەرچووی قۆناغی ئامادەیی/بەشی وێژەیی

چاپکراوەکانی:
- ثلاث دراسات فلكلورية، مشترك، منشورات مجلة كاروان، مطبعة الثقافة والشباب، اربيل ۱۹۹۰. ۱۲۰ صفحة.
- چەترەکەی ژیشک، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕن لە عەرەبییەوە، بەغداد ۱۹۹۹.
- قوتابخانەی ژیشکە بۆر، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕن لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۰. ٤۰ لاپەڕەیە.
- کولەشێر و رێوییە بۆرەکە، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕن لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۱.
- وەشەن خان چۆن تابلۆکەی رەنگاورەنگ کرد، چیرۆکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٤.
- کچە جوانەکەی بازرگان، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕن لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٤.

۳۱. کاکل محەمەد تاهیر (بەهرام محەمەد)

لەدایکبووی: ۱۹٥۰/ قازیخانە/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹٦۷/ رۆژنامەی "دەنگ و باس"
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر/۱۹٦۹-۱۹۷۰

چاپکراوەکانی:
- کاتم بەفیرۆ نادەم، کۆمەڵە چیرۆکێکی منداڵانە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۳.
- رۆشنبیری کۆمەڵگەی مەدەنی، کۆمەڵەبابەتێکی وەرگێڕدراو، بنکەی رۆشنبیری شەهید رێباز، ۲۰۰٦.
- کورد..عەرەب..شۆڤێنیزم، کۆمەڵەبابەتێکی وەرگێڕدراو، بنکەی رۆشنبیری شەهید رێباز، ۲۰۰۸.

۳۲. ویداد خالس رەشید

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٧
خــوێـنـدن: بکالۆریۆس لە بایۆلۆژی/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٦٥
چاپکراوەکانی: نییە

٣٣. تاریق ئیبراهیم شەریف

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٨
خـوێندن: دەرچووی پەیمانگای مـامـۆسـتـایانی هەولێر/ ١٩٧٣

چاپکراوەکانی:
- أربيل/لمحة سياحة، مطبعة سلمان الاعظمي، بغداد ١٩٧٣، ٣٢ صفحة.
- شخصيات تتذكر، الجزء الاول، مطبوعات الامانة العامة للثقافة والشباب، مطبعة الثقافة والشباب، أربيل ١٩٨٨، ١١٢ صفحة.
- شخصيات تتذكر، الجزء الثاني، مطبعة جامعة صلاح الدين، أربيل ١٩٩١، ١٢٨ صفحة.
- احداث عـاصـرتهـا...حـوار مع محـسـن دزه يي، منشورات دار اراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠١.

٣٤. عەبدوڵڵا شەریف عوسمان

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٨
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مـامـۆسـتـایان/ بەشی ئینگلیزی/ ١٩٧٢-١٩٧٣

چاپکراوەکانی:
- پەیڤەکانی نێو هەگبەی ڕێبوارێک، چاپی یەکەم، ١٩٩٥، چاپی دووەم، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.

٣٥. جەودەت بیلال ئیسماعیل (جەودەت هوشیار)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٩
خوێندن: ماستەر لە ئەندازەی کارەبا، مۆسکۆ/ ١٩٦٧
چاپکراوەکانی:
- دراسات معاصرة، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی

کوردی، بەغداد ١٩٧٣.
- تا ئێستا دووجار (مسألة الكرد/ كێشەی كوردی میخائیل لازاریف) بە زنجیرە لەناودراستی حەفتاكان لە"رۆژی كوردستان" دواتریش لە "گولان العربی" بە زمانی عەرەبی بلاوكردۆتەوە.
- ئەوە جگە لە سەدان وتار و لێكۆڵینەوە و نووسینی ئەدەبی و جۆراوجۆر لە گۆڤار و رۆژنامەكان بلاوكردۆتەوە.

٣٦. مەغدید حاجی ئەمین

لەدایكبووی: ١٩٥٠ هەولێر
دەستپێك: ١٩٦٩
خوێندن: بكالۆریۆس لە مێژوو
چاپكراوەكانی:
- صفحات من حياة الملا محمد الكويي (١٨٧٦-١٩٤٣) ولمحات عن شعره، بغداد ١٩٨٥، وزارة الثقافة، مطبعة وزارة الثقافة، الطبعة الثانية، مزيد ومنقحة، اربيل ٢٠٠٨.
- ناوی شاری هەولێر و پرۆژەكانی لە مێژوودا، هەولێر ١٩٨٥
- ئافرەت لە شانۆی كوردیدا، ١٩٨٩
- یەكەم فیستیڤالی هونەری گۆرانی و مۆسیقای كوردی، ١٩٩٢
- جەوهەر باپیر و نەوزاد مستەفا، شەهیدانی شارە دێرینەكەی كوردستان و شانۆی كوردی، ١٩٩٢
- حزبی شیوعی عێراق، دامەزراندن و سەرەتای رەوتی مێژوویی، ١٩٩٧.
- لە ئۆربیللۆم و ئەربەئیل"وە بۆ هەولێر، لە سەر ئەركی پارێزگای هەولێر، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٩.

٣٧. تاریق محەمەد سەعید
(تاریق جامباز)

لەدایكبووی: ١٩٤٨ز
دەستپێك: كۆتایی شەستەكان
خوێندن: بكالۆریۆس یاسا/زانكۆی سەلاحەددین
چاپكراوەكانی:
- خەرمانی وشە، هاوبەش لەگەڵ دەستەیەك شاعیر و چیرۆكنووس، هەولێر ١٩٧٣.
- غەسان كەنەفانی، قەندیلۆكە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هاوبەش لەگەڵ عەباس محەمەد حوسێن، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٩.
- دوو تراژیدی فۆلكلۆری كوردی، ١٩٨٣
- محەمەد و سیَوێ و سورمێ خان و قورشیدی چاو بە خار، دوو تراژیدیای فۆلكلۆری كوردی، ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٨٣
- تێكستی هەشت چیرۆكی ئەفسانەی كوردی، بەغداد، چاپخانەی عەلا، بەغداد ١٩٨٦.
- ثلاث دراسات فلكلورية، مشترك، منشورات مجلة كاروان، مطبعة الثقافة والشباب، اربيل ١٩٩٠. ١٢٠ صفحة.
- هەفتەنامەی گۆڤار/هەفتەنامەیەكی حزبی (هیوا) لە هەولێر، چاپكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.

- مراسيم وقرارات مجلس قيادة الثورة (١٩٦٣-٢٠٠٣) المتعلقة بكوردستان، ٢٠٠٤، دوو جار چاپکراوە.
- عمليات الانفال لعام ١٩٨٨ في كوردستان-العراق جريمة العصر المنسية (موثوقة بقوائم اسماء الاطفال والنساء)، الجزء الاول، مع نهلة محمد، هەولێر ٢٠٠٤.
- التطهير العرقي (تغيير القومية) للكورد والتركمان في كركوك، ٢٠٠٤، پێنج جار چاپکراوە.
- زمانە فەرمییەکان دەستووری وڵاتە فیدرالییەکان، ٢٠٠٥.
- نصوص الدساتير في الدول العربية، مع المحامي كريم محمد صوفي، هەولێر ٢٠٠٥.
- اتفاقية السلام الشامل بين حكومة جمهورية السودان /والحركة الشعبية لتحرير السودان، مع المحامي كريم محمد صوفي، هەولێر ٢٠٠٥.
- القانوني هادي الچاوشلي مواقف كوردية مجهولة، ٢٠٠٥.
- حزبی هیوا لە لیوای هەولێر، ٢٠٠٥.
- ئاماری دانیشتوانی قەڵاتی هەولێر/١٩٢٢، هاوبەش لەگەڵ نەژاد بەرزنجی، سلێمانی ٢٠٠٦.
- رواندز/شارەکەی پاشای گەورە، هاوبەش لەگەڵ مەلود بێخاڵی، بڵاوکراوەکانی بنکەی شەهید ڕێباز، چاپخانەی بینایی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٦.
- شذرات من واقع المراة الكوردستانية (١٩٩٢-٢٠٠٤) كوردستان العراق نموذجا، مع نهلة محمد، هەولێر ٢٠٠٦. دوو جار چاپکراوە.
- أماكن العبادة المدمرة للمسلمين والمسيحيين والايزيديين لفترة ما قبل عمليات الانفال السيئة الصيت وامتدادا لما بعدها في كوردستان - العراق، هەولێر ٢٠٠٦.
- پەرلەمانتارانی خولی دووەمی پەرلەمانی کوردستان (٢٠٠٥-٢٠٠٩)، هەولێر ٢٠٠٧.
- تعرض المسيحيون والايزيديون كأخوانهم المسلمين الى عمليات الانفال في كوردستان-العراق، عام ١٩٨٨. هەولێر ٢٠٠٧.
- أعضاء البرلمان الدورة الثانية لبرلمان كوردستان-العراق، هەولێر ٢٠٠٨.
- من ابادة اللغات الرسمية في العراق الاتحادي، هەولێر ٢٠٠٨.
- اوراق فيدرالية من كوردستان-العراق، هەولێر ٢٠٠٨.
- ليال كوردية في الف ليلة وليلة وكتابات أخرى، هەولێر ٢٠٠٨.
- لە ناودارانی دەڤەری رواندز شێخ کاک ئەمینی سەران (١٨٧٤-١٩٤٠)، هەولێر ٢٠٠٨.
- پەرلەمانتارانی خولی دووەمی پەرلەمانی کوردستان (١٩٩٢-٢٠٠٥)، هەولێر ٢٠٠٨.
- كوردستان العراق وجنوب السودان من الحكم الذاتي الى الفيدرالية دراسة قانونية مقارنة مع دكتورة رۆژان دزەیی، هەولێر ٢٠٠٨.

- bist from of the reality of kurdistan women, 1992- 2004, iraq kurdistan as an examplek, tariq jambaz & nahla mohammad, iraq kurdistan national assembly mps, kurdistan, haeler /2008. جگە

لەوەی لەتەک ئامادەکردنی دەستووری (١٥) وڵاتانی فیدرال و (٥) لە هەرێمەکانیان و (٣) چاپەمەنی لە بارەی زمانە فەرمییەکانیان لە وڵاتانی فرە زماندا.

٣٨. یووسف ئەحمەد عەبدوڵڵا (شەهید یوسف دەرگەڵەیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ هەولێر

دەستپێک: کۆتایی شەستەکان

خوێندن: خانەی مامۆستایانی هەولێر

چاپکراوەکانی:

- گفتوگۆیەکی ئەدەبی، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٣. ٤٨ لاپەڕە.

- مێژووی شاری هەولێر لەکۆنەوە تا ساڵانی شەست، سلێمانی ٢٠٠٢.

٣٩. نزار جەرجیس عەلی

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٩/ رۆژنامەی "الصحافة" لە بەغداد
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی راگەیاندن/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٢

چاپکراوەکانی:
- دراسات كردية، مطبعة "المشرق"، بغداد ١٩٨٢.
- صحافة اربيل، دار الثقافة والنشر الكردية، بغداد ١٩٨٨.
- حرب الكلمة، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- رێبەری پیشەسازیی هەرێمی کوردستان...کەرتی تایبەت، هەولێر ٢٠٠٦.

٤٠. حەمەساڵح سادق فەرهاد (حەمەساڵح فەرهادی)

لەدایکبووی: ١٩٤٩ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: ئامادەیی کشتوکاڵ ١٩٧٠

چاپکراوەکانی:
- چەند لایەنێکی رۆژنامەنووسیی کوردی، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٨.
- رۆژنامەنووسیی قوتابیان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٢.
- فەرهەنگی (خەرمان)ی کشتوکاڵ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٧.
- چەند بابەتێکی رۆژنامەنووسی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- یانەی منداڵان، هەولێر ٢٠٠٠.
- ٣٠ بابەتی پەروەردەیی،وەرگێڕان بە دەسکارییەوە، بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- سۆزی غەریبی و سێ چامەی کوردی، سلیمانی ٢٠٠٦.
- چۆلەکەکە بۆی گێڕامەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- چەپکێک لە زاراوەگەلی کشتوکاڵ، ئامادەکردن، بلاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ١٤٤ لاپەڕە.
- خوێندنەوەی کوردی/پۆلی پێنجەمی سەرەتایی، هاوبەش هەولێر، ٢٠٠٤.
- پەڕدوڵ بەخێوکردن/ پۆلی دووەمی کشتوکاڵ، وەرگێڕان، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٤.
- بەروبوومە کێڵگەیی و چەوورییەکان، پۆلی سێیەمی کشتوکاڵ، وەرگێڕان، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٤.

٤١. عەزیز عەبدوڵڵا ئەحمەد (د. عەزیز گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٤٦ بەحرکە
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: ١- دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی
٢- دکتۆرا لە ئەدەبی ئینگلیزی

چاپکراوەکانی:

- ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی یەکەم، چاپخانەی دارالجاحظ، بەغداد ١٩٧٢. ١٠٤ لاپەڕە.
- ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی دووەم، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٥. ١٢٠ لاپەڕە.
- ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، بەرگی سێیەم، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی ١٩٧٩. ٨٩ لاپەڕە.
- ئەدەب و ڕەخنە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٤. ١٢٥ لاپەڕە.
- سێ نیگار، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٦. ٦٣ لاپەڕە.
- بەشێک لە دیوانی میهری، ئامادەکردن، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٧. ٩٤ لاپەڕە.
- چەشنەی ئەدەبی، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الجامعه"بەغداد ١٩٧٨. ١٠٨ لاپەڕە.
- ئەدەبی بەراوردکاری، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری، بەغداد ١٩٧٨. ١٥٩ لاپەڕە.
- بەرازەوان، ئەندرسن، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٩. ٧٢ لاپەڕە.
- چیرۆکی بەر ئاگردان، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٩. ٣٣٤ لاپەڕە.
- جووتیارێکی زیرەک، وەرگێران، چاپخانەی "دارالحریه"، بەغداد، ١٩٧٩. ١٦ لاپەڕە.
- قوورینگ، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد، ١٩٧٩. ٥٨ لاپەڕە.
- ڕەسوول حەمزاتۆف، داغستانی من، بەرگی یەکەم، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "العلاء"، بەغداد ١٩٧٩. ٣٦٦ لاپەڕە.
- ڕەسوول حەمزاتۆف، داغستانی من، بەرگی دووەم، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بەغداد ١٩٨٥.
- چیرۆکەکانی ئیزۆپ/یان لەناو گیانداران دا، ئەمینداریێتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ٢٤٠لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی یەکەم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ١٠٤ لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی دووەم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ٨٨ لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی سێیەم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ٧٢ لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی چوارەم، چاپخانەی حسام، بەغداد ١٩٨٣. ٩٤ لاپەڕە.
- ئەدەبی بێگانان، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حەیدەری- هەولێر، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، هاوبەش، بەشی پێنجەم، چاپخانەی ئیرشاد، بەغداد ١٩٨٣.
- ئافرەتی کورد لە تورکیا، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی ئەدیب، بەغداد ١٩٨٣. ٨٤ لاپەڕە.
- یەک چیا گەوهەر، کۆمەڵە چیرۆکێکی ئەفسانەی گەلان، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بەغداد ١٩٩٩.
- خشتەکانی شمشارە، وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.

- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- ئا/ تاکێشی ناکاسۆ و ناوۆشی کوریباما، ئێمە ئەم شیعرانەمان نووسیوە، کۆمەڵە شیعرێکی منداڵە هزر بێ هێزەکانی ژاپۆنە، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و روناکبیری گەلاوێژ، چاپخانە و ئۆفسێتی داناز، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- چیرۆکەکانی کریلۆف، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٠.
- گوند و شارۆچکە کوردییەکان، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر.
- ئا.م. ب.، ئەفسانەی کوردی، وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٠.
- لۆرکا، زەماوەندی خوێن، شانۆگەری، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٢.
- رابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، سلێمانی ٢٠٠٣.
- ئەلیزابێث لایارد، خاکەکە ماچ بکە، رۆمان، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- تۆفیق وەهبی، کورد و زمانی کوردی، وەرگێڕان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- میشێل لیزنبێرگ، کاریگەری گۆڕانی، وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٥.
- ئی. ئار لیچ، رەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتی کوردی رەواندز، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، سلێمانی ٢٠٠٥.
- چارلز دونینگ، ئەفسانەی ئەرمەنی، وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- محەمەدی قازی، زارا (عەشقی شوان)، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی بیرو هوشیاری (ی.ن.ک)، چاپخانە: دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، وەرگێڕان، سلێمانی ٢٠٠٧.
- درەختی چل داستان، وەرگێڕان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٧.
- دەنکە هەنار، کۆمەڵە ئەفسانەیەکی ئازارببێجانییە، وەرگێڕان، وەزارەتی رۆشنبیری-خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٨.
- دیوانی عاصی، ئامادەکردن و پێشەکی و فەرهەنگۆک، بڵاوکراوەکانی نووسینگەی تەفسیر، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٤٢. فوئاد تاهیر سادق

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: بڕوانامەی کامبریج بە زمانی ئینگلیزی و بڕوانامەی "r-s-a-london"

چاپکراوەکانی:
- باسخوازی، چاپخانەی سەرکەوتن، سلێمانی، ١٩٨٥.
- هوشیاری، چاپخانەی ئیرشاد، بەغداد ١٩٨٧.
- رۆشنبیری، چاپخانەی الشركة العراقية للطباعة الفنية، بەغداد ١٩٨٩.
- کۆمەڵزانی و کورد، سلێمانی ١٩٩٩.
- هۆشیاری ئابووری، چاپخانەی بابان، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ١٩٩٩. ٢٨١ لاپەڕە.
- هۆشیاری زمانەوانی، چاپخانەی زاموا، سلێمانی ١٩٩٩.
- هۆشیاری دەروونی، چاپخانەی داناز، سلێمانی ١٩٩٩.
- هۆشیاری فەلسەفی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ١٤٣ لاپەڕە.

- هۆشیاری رامیاری، چاپخانەی روناکبیری، سلێمانی ٢٠٠٠.
- هۆشیاری مێژوویی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠١.
- هۆشیاریمان، چاپخانەی ئەژین، سلێمانی ٢٠٠١.
- کورتەی مێژووی کوردستان، چاپخانەی ئاسا، سلێمانی ٢٠٠٢. بە زمانی ئینگلیزی نووسراوە.
- رۆشنبیریمان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.
- بیرەوەری هەڵەبجە، وەرگێردراوی کوردییەکەی بە ئینگلیزی چاپ بووە، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٤.
- عێراق و بەردەوامی قەیرانی خۆرهەڵات، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە،

٤٣. عوسمان حەمەد خدر
(عوسمان دەشتی)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- هێمن/ دەربارەی ناوەرۆکی سیاسی و کۆمەڵایەتی شیعرەکانی، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان.

٤٤. عومەر محەمەد ئیسماعیل
(بەرزنجی)

لەدایکبووی:
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- حوکمی ماردیی لە گرێبەستی هاوسەریدا.
- زمانی دادگا و زمانی یاسا، بڵاوکراوەکانی رێکخراوی بڵاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٧.

٤٥. هۆشیار محەمەدئەمین ساڵح

لەدایکبووی: ١٩٤٧ز/ کۆیە
دەستپێک: ١٩٧٠
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر/١٩٦٧-١٩٦٨
چاپکراوەکانی: نییە.

٤٦. تاهیر تەیب ئەحمەد
(مامکاک)

لەدایکبووی: ١٩٥١/١/٢٥

دەستپێک: ١٩٧٠/ رۆژنامەی ژین

خوێندن: بڕوانامەی خانەی مامۆستایانی سەرەتایی/١٩٦٩

بکالۆریۆس لە وەرگێڕان/ زانکۆی موسڵ/١٩٨٣

بڕوانامەی کارپێکردنی کۆمپیوتەر/ ناوەندی هاوچەرخی زمان/عەمان-ئوردن/١٩٩٧

بڕوانامەی وەرگێڕانی زارەکی certificate-interpretation

لە ناوەندی نێونەتەوەیی manitaba the internatinal center of/ وینیپیگ/کەنەدا/١٩٩٩

بڕوانامەی توێژینەوەی رەگەزی critical racestudies لە زانکۆی memaster-لە هاملتن-کەنەدا/٢٠٠٤

بڕوانامە لە ئەدەبی دوای کۆلۆنیالی"postcolonial literature" لە زانکۆی memaster- لە هاملتن-کەنەدا/٢٠٠٥

چاپکراوەکانی:

- مایکل گەنتەر، فەرهەنگی مێژووی کورد، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- مایکل کێرتس فۆرد، دە هەزارەکە، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- جۆناتان راندەل، ئوسامە چۆن خۆی پێگەیاند، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- پیتەرو. گالبریت، کۆتایی ئێران/ چۆن کارنارێکی ئەمەریکا شەڕێکی بێ کۆتایی بەرپاکرد، وەرگێران،چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

٤٧. سەربەست بابەشێخ سەید ئەحمەد
(شێخ سەربەست بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٧٠

خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی: نییە

٤٨. محەمەد فوئاد مەعسوم خدر
(د. فوئاد مەعسوم)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ کۆیە

دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان

خوێندن: دکتۆرا لە فەلسەفە لە زانکۆی ئەزهەر/میسر

چاپکراوەکانی:

- اخوان الصفا، دار المدی للثقافة والنشر، سوریا ١٩٩٨.

٤٩. عەدنان رەشاد محەمەد (عەدنان موفتی)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری
چاپکراوەکانی:
- القضية الكردية العربية، مطبوعات مكتبة مدبولي، القاهرة ١٩٩٩.
- حوار كردي - عربي، مطبوعات مكتبة مدبولي، القاهرة ٢٠٠٠.

٥٠. مەحمود خدر حوسێن (مامۆستا گۆران)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٠.
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر، هەروەها ئەکادیمیای زانستی کۆمەلایەتی و بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەلگا/ ١٩٨٩

چاپکراوەکانی:
- نێونەتەوەیی پرۆلیتاریا و کێشە نەتەوەییەکان، وەرگێڕان، شاخ ١٩٨٤.
- رق و گریان و خۆشەویستی، شاخ ١٩٨٥.
- ئێستا و داهاتووی مەسەلەی کورد، سوریا-بولگاریا ١٩٨٩.
- جدلية الفكر المادي في تفسير الاشتراكية، دمشق - بلگاريا ١٩٩٠.
- کچی ئاگر، کۆمەڵە چیرۆک، ١٩٩٤.
- رۆژگارە سەختەکانی کورد و رێگای دەربازبوون، چاپخانە و ئۆفسێتی بێسارانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٨.
- بەجیهانی کردنی مافی مرۆڤ لە نێوان تیۆری و پراکتیکدا، وەرگێڕان، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- بازنەی ون و گەڕان بەدوای خود، کتێبی یەکەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- بازنەی ون و گەڕان بەدوای خود، کتێبی دووەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- بازنەی ون و گەڕان بەدوای خود، کتێبی سێیەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- مافی مرۆڤ و ناکۆکییەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- منداڵ و ژن و ژینگە لە تەرازووی مافدا، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- لە پێناوی مرۆڤدا/ بەشی یەکەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩.
- لە پێناوی مرۆڤدا/ رەخنە، یا گەڕانەوە بۆ سەرەتا، بەشی دووەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠.
- لە پێناوی مرۆڤدا/ مێژوو لەبەردەم لێکدانەوەی مێژووییدا، بەشی سێیەم، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠.
- قەدەر، ٢٠٠١.
- کۆتایی وەعزی سولتانەکان، چاپخانەی ئازە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢.

- هەژان یا روخانی دیواری ئەندێشە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر .٢٠٠٢

٥١. سابیر حەمەدعەلی عەبدوڵلا (سابیر گردعازەبانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٠/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی هەولێر/١٩٦١-١٩٦٢
چاپکراوەکانی:

- چیرۆکی مانگا زێرینە لە قورئانی پیرۆزدا، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٢. ٢٨ لاپەرە.
- لە رقی خەڵک خۆی دەکوژێ، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٤. ٤٠ لاپەرە.
- كنوز المحادثة والانشاء، مطبعة راپەرين، سليمانية، ١٩٧٤. ٥٩ صفحة.
- مفتاح تعليم اللغة الفارسية باللغتين الكردية والعربية، مطبعة راپەرين، سليمانية، ١٩٧٥. ٨٣ صفحة.
- التدريب على المحادثة باللغتين العربية والكردية، مطبعة راپەرين، سليمانية، ١٩٧٥. ١٣٢ صفحة.
- چۆن فێری زمانی عەرەبی دەبیت؟ سلێمانی ١٩٧٥. ٨٣ لاپەرە.
- چۆنێتی فێربوونی زمانی فارسی، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٥. ١٣٢ لاپەرە.
- ئەفسانەی کاوەی ئاسنگەر، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٦. ٨٨ لاپەرە.
- داستانی رۆستەم و سۆهراب، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٧. ٥٢ لاپەرە.
- ئەفسانەی لەیل و مەجنون، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی .١٩٧٧ لاپەرە.
- ئاوێنەی خواناسین، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٨. ٣٨ لاپەرە.
- داستانی منالێکی بەختەوەر، وەرگێران، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٨. ٣٠ لاپەرە.
- داستانی بێژە و مەنیژە، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی ١٩٧٩. ١٤ لاپەرە.
- بەشێک لە دیوانی فیردەوسی، وەرگێران لە فارسییەوە، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٩. ١٢٤ لاپەرە.
- چارەنووسی لاوێکی هەژار و شێرێک، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٩. ١٦ لاپەرە.
- چۆن فێری زمانی ئینگلیزی دەبیت؟ چاپخانەی راپەرین، سلێمانی ١٩٧٩. ٨٠ لاپەرە.
- قورئان و عەقڵی ئەلکترۆنی، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی ١٩٨٢. ٤٤ لاپەرە.
- چۆن فێری نوێژکردن دەبیت؟ چاپخانەی سەرکەوتن، سلێمانی ١٩٨٣. ٤٨ لاپەرە.
- ڤۆلتێر، رۆمان، چارەنووس، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی.

٥٢. فریاد محەمەد فەقێ (فریاد رواندزی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ رواندز
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: ماستەر لە بەشی کیمیا

چاپکراوەکانی: نییە.

* سەرنووسەری کوردستانی نوێ بووە و ئێستاش سەرنووسەری "الاتحاد"ە.

٥٣. ئەرسەلان بایز ئیسماعیل (د. ئەرسەلان)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر

دەستپێک: سەردتای حەفتاکان

خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردیدا بەناونیشانی (سیمای شیعریکوردی دوای راپەڕین (١٩٩٢-٢٠٠٢) بە نموونە شیعرەکانی رۆژنامەی کوردستانی نوێ/کۆلیجی زمان/زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٣).

چاپکراوەکانی:

- راگەیاندنی شۆڕش و بزووتنەوەی شیعریکوردی (١٩٧٥-١٩٩١)، سلێمانی ١٩٩٩.
- سیمای شیعری کوردی دوای راپەڕین (١٩٩٢-٢٠٠٢) بە نموونە شیعرەکانی رۆژنامەی کوردستانی نوێ.
- کورتە باسێکی تر، سلێمانی ٢٠٠٤.
- رۆژانی سەخت.
- کۆمەڵە وتارێک، ئامادەکردن و وەرگێڕان.
- پێگەی کورد لە سیاسەت و رۆهەڵاتی ناوەڕاستدا.
- کۆمەڵە وتارێکی ئەدەبی و رەخنە.

٥٤. نەژاد عەبدوڵڵا عەزیز

لەدایکبووی: ١٩٣١/ هەولێر

دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان

خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کشتوکاڵ لە زانکۆی پەنجاب لە پاکستان/١٩٥٩

ماستەر لە بواری کشتوکاڵ لە هندستان/١٩٦١

چاپکراوەکانی: نییە.

٥٥. کەمال مستەفا مەعرووف (د. کەمال)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٧١

خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی/زانکۆی ژوسیۆ/فەرەنسا/ ١٩٩٠

چاپکراوەکانی:

- لێدوانێک لە هۆنراوەکانی رۆستەم حەوێزی شاعیر، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٧. ٤٢ لاپەرە.
- پرۆژەی بە کوردی کردنی زانست و خوێندنی باڵا،

بەهاوبەشی لەگەڵ د. فازل قەفتان، هەولێر ١٩٩٤

- ئەدەبی کوردی و رەخنەی ئەدەبی نوێ، بلاڵکراوەکانی بنکەی رووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ٢٠٠٠.
- زەکی هەناری و هۆنراوەی منداڵان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠.
- کەڵە ئەدیبانی بیانی، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢. ٨٠ لاپەڕەیە.
- شاعیرانی نوێخوازی سوید، شیعر، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر٢٠٠٢.
- ئەدەبیاتی کلاسیکی و نوێخوازی کوردی، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٣.
- ئەدیبانی جیهانی، بلاوکراوەکانی نواڵەی نوێ، هەولێر ٢٠٠٤.
- کێشە نەتەوەییەکان و رووداوە سیاسییەکانی جیهان و کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٥.
- زەکی ئەحمەد هەناری/ بووکی نەورۆزی خۆشناو، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- رەخنەی نوێی کوردی، بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری سلێمانی، ٢٠٠٧.
- کارەساتی ئەنفال لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەسی شاعیردا، چاپخانەی رۆشنبیری هەولێر ٢٠٠٧.
- رەنگدانەوەی کەلەپوور لە شیعری منداڵاندا، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٧.
- زانستی ئەدەبی بەراوردکاری، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٨.

بە زمانی عەرەبی:

- الحركة التجديدية في الشعر الكردي الحديث، مطبعة آزاد، ستوكهولم، ١٩٩٢.
- حقوق الانسان مدخل حضاري للشعب الكردي نحو العالم والمستقبل، مشترك مع د. فاضل قفطان، د.يوسف حمة صالح، أربيل ١٩٩٤.
- دراسة عن أعمال گوران الادبية، دار رينما، سليمانية ٢٠٠٥.

بە زمانی فەرەنسی:

- ژیان و بەرهەمەکانی دڵداری شاعیر، چاپخانەی موریس توریس، پاریس ١٩٨٩.
- لوڕ و لورستان و بابە تاهیری هەمەدانی سەرەتای ئەدەبی کوردی، چاپخانەی سارلفتور، پاریس ١٩٨٩.
- پێشەکی و وەرگێڕانی ئاوێنە بچکۆڵانەکانی شێرکۆ بێکەس، چاپخانەی لامارتان، پاریس ١٩٩٥.
- پێشەکی و وەرگێڕانی مەسەلەی ویژدانی ئەحمەد موختار جاف، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- پێشەکی و وەرگێڕانی گەردەلولی سپی لەتیف هەڵمەت، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- بزووتنەوەی نوێخوازی لە شیعری نوێی کوردیدا، چاپخانەی فێربوون، هەولێر ٢٠٠٦.
- پێشەکی و وەرگێڕانی قەڵای دمدم، چاپخانەی ئاوات، هەولێر ٢٠٠٧.

٥٦. سۆران عزەدین فەیزی

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧١/ مجله التراث الشعبی
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا

چاپکراوەکانی:

- بنچینەی زانین و پەروەردەی تەندروستی، وەرگێڕان، هاوبەش، بەغداد ١٩٨١.
- یادی عیزەدین فەیزی، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٨.
- بەسەرهاتی سێوێک، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر

٢٠٠٠.
- دوو قۆناغی مێژوویی لە روانگەیەکی یاساییدا، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٥.
* سێ شانۆگەری بووکەڵانەشی بۆ منداڵان نمایش کراوە:
- نەسرین دەخوێنێت/ ٢٠٠٠.
- زیکۆی پاڵەوان/ ٢٠٠٥.
- مەڕۆکە و بزنۆکە/ ٢٠٠٧.

٥٧. ئەحمەد شەریف عەلی (د. ئەحمەد شەریف)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ دووبس
دەستپێک: ١٩٧١
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی بەغداد/١٩٧٦
دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی/ ئەنفال لە رۆمانی کوردی/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٨-٢٠٠٩

چاپکراوەکانی:
- گفتوگۆیەکی ئەدەبی، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٣. ٤٨ لاپەڕە.
- لە پێناو رۆشنبیرییەکی نەتەوایەتی شۆڕشگێڕیدا، لێکۆڵینەوە، چاپخانەی تیشک، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٩. ١٢٦لاپەڕە.
- برایم ئەحمەد/ ژیان و بەهرە و داهێنانی، چاپخانە و کۆمپیوتەری بەدرخان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٢. ٤١٠ لاپەڕە.

٥٨. شێرزاد عەبدولڕەحمان مامە

لەدایکبووی: ١٩٥٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧١/٣/٢٣/ رۆژنامەی "ژین"ی سلێمانی
خوێندن: ئامادەیی

چاپکراوەکانی:
- لەگەڵ گۆرانییەکانی سیزاردا، چاپخانەی ئیمان، بەغداد ١٩٧٢.
- منداڵ و یاری کردن، ١٩٧٥.
- عەزیز نەسین، هەڵبژاردە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٧.
- چەند مەسەلەیەکی شیعری، کتێبخانەی نالی، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی ١٩٧٧.
- شارلی شاپلن، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٨.
- حەسەن زیرەکی بلیمەت، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨.
- گەڕانێک بەدوای لەتیف حامیدی جوانەمەرگدا، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٨.
- حەسەن زیرەک، کتێبخانەی خۆماڵی لە هەولێر، چاپخانەی راپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٩.
- دڵدار و شیعر و هەڵوێست، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، چاپخانەی دار الرسالە، بەغداد، ١٩٨٢.
- گۆرانییەکانی ناسری رەزازی، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣. ١٢٨ لاپەڕەیە.
- هونەری رۆژنامەنووسیی، وەزارەتی رۆشنبیری و

راگەیاندن، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٨٧.
- عیزەت سلێمان بەگ، ١٩٩٥.
- موحسین دزەیی و ژیان و بەرخودان، هەولێر ١٩٩٦.
- فەلەکەدین کاکەیی بە رەنگی خۆی دوور لە سیاسەت، دیمانە شێرزاد عەبدولڕەحمان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- آیام الحرب..آیام السلام، وەزارەتی رۆشنبیری، بلاوکراوەکانی گۆڤاری (هەرێمی کوردستان)، اربیل ٢٠٠٨.

٥٩. ئازاد عوسمان سالح (د. ئازاد)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ دیانا
دەستپێک: ١٩٧١.
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی بەرلین/ ٢٠٠٤
چاپکراوەکانی:
- کوردستانی ئازاد، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی یاسایی، بلاوکراوەکانی دەزگای دکتۆر "کویستەر" لە بەرلین، بەرلین ٢٠٠٤. نامەی دکتۆراکەیەتی بە زمانی ئەلمانی.
- صوب عراق الغد، رێکخراوی خوێندکارانی زانکۆی بەرلین، بەرلین ١٩٩١.
- تراژیدیا و هیوا، رێکخراوی خوێندکارانی زانکۆی بەرلین، بەرلین ١٩٩٢.
- کتابات مختارة من أجل السلام والتقدم من العراق الجدید، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، الطبعة الاولی، هەولێر ٢٠٠٧.

٦٠. جەلال خدر حوسێن

لەدایکبووی: ١٩٥٨/١/١٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: ئامادەیی بازرگانی/١٩٧٦/١٩٨٤
چاپکراوەکانی:
- ژیاننامەی شەهابەی هەولێری"١٨٩١-١٩٣٩"، هەولێر ٢٠٠٢.
- زیاتر لە "١٠"کتێبی دیکەی دەسنووسی ئامادەی چاپن، کە هەموویان لە سەر ژیاننامەی مەقامزان و هونەرمەند و دەنگخۆشەکانی هەولێرن.

٦١. محەمەد حوسێن رەسوڵ

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ئەندازیاری/ بەشی ئەندازەی شارستانی/ بەغداد/١٩٧٨.
بکالۆریۆس لە کۆلیژی زمان بەشی زمانی ئینگلیزی/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦

ماستەر لە ئەدەبی ئەمریکی/ بەشی ئینگلیزی-زانکۆی کۆیە/٢٠٠٩.

چاپکراوەکانی:

- هندسة التبليط الاسفلتي، وزارة الاسكان والتعمير، مطبعة جامعة الموصل، الطبعة الاولى، ١٩٨٦، الطبعة الثانية، مطبعة ديانا، بغداد.
- سفر النزوح، الرونامة، ترجمة. ئەمە نۆڤلێتی رەونامەی عەبدوللا سەراجە، لە ساڵی ١٩٩٢ وەرگێردراوە. ئێستا لە ژێر چاپە.

٦٢. ئازاد عەبدولواحید حەمە سدیق

لەدایکبووی: ١٩٥٨/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٧٣

خوێندن: شەشەمی ئامادەیی

چاپکراوەکانی:

- ئەختەر شاعیری جوانی و دڵداری، هەولێر، ١٩٧٦.
- اضمامة قزحية من الشعر الكردي الحديث، مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٨٠، وەرگێڕانی شیعری ١٦ شاعیری کوردی هاوچەرخە بۆ سەر زمانی عەرەبی، ١٥٥ لاپەرەیە.
- شێخ نوری شێخ سالح-بەشی یەکەم-بەرگی یەکەم-بەغداد، ١٩٨٥.
- شێخ نوری شێخ سالح-بەشی دووەم-بەرگی یەکەم-بەغداد، ١٩٨٩.
- بەرەو یەکگرتنەوەی دام و دەزگایەکانی راگەیاندنی کورد، سلێمانی، ١٩٩٢/١/٢٠.
- پشکۆ و خۆڵەمێش، لێکۆڵینەوەیەکی تیۆرییە لە بارەی شیعری هاوچەرخی کوردی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٧.
- شوکور مستەفا..گەشتێک بەناو زمان و فیکر و ئیستێتیکادا، هاوبەش، هەولێر ١٩٩٨.
- گفتوگۆ (بەرگی یەکەم)، هاوبەش، هەولێر ١٩٩٧.
- گفتوگۆ (بەرگی دووەم)، هاوبەش، هەولێر ١٩٩٩.
- دیالۆگ (بەرگی سێیەم)، هاوبەش، ٢٠٠٠.
- شانۆ.. روانینی نوێ.. داهێنان، دەمەتەقێیەکی بەرفراوان لەگەڵ هونەرمەند دکتۆر فازیل جاف، هاوبەش، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠.
- شڤانپەروەر..زایەڵەی ئازادی و ئەڤین و چیا، هاوبەش، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٢.
- گەشتێک بەناو مێژوو، بەڵگەنامە، شوێنەوار، هەڤپەیڤین لەگەڵ عەبدولرەقیب یووسف، هەولێر ٢٠٠٥.
- تەنبوور، وەریگێڕاوە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- زمانی چیا، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- زنە، چەپکێک وتاری رۆژنامەوانییە، هەولێر ٢٠٠٧.

٦٣. کەوسەر عەزیز ئەحمەد
(د. کەوسەر گەلاڵی)

لەدایکبووی: ١٩٥٨ز/هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٣

خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- ئافرەت و ململانێ لەگەڵ کێشە کۆمەڵایەتییەکاندا، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٤.
- جووتە وشەی لێکدراو لە زمانی کوردیدا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- بارزانی قارەمانی کورد و کەڵەپیاوی سەدەی بیستەم، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٦.

٦٤. ئەبوبەکر ئیسماعیل محەمەد
(ئەبوبەکر شوان)

لەدایکبووی: ١٩٥٤ز/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣ز
خوێندن: خانەی مامۆستایانی دهۆک/ ١٩٧٤
چاپکراوەکانی:
- اللغة العربية لتعليم الكبار -لمحو الامية-

٦٥. جەعفەر قادر مەند
(شێخ جەعفەر بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: ئامادەیی
چاپکراوەکانی: نییە.

٦٦. حسامەدین یاسین تەها سەرداری

لەدایکبووی: ١٩٥٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: کۆلیژی کشتوکاڵ ١٩٧٨، بەکالۆریۆس لە یاسا/ کۆلیژی یاسا و رامیاری، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٧.
چاپکراوەکانی:
- یاسای باری کەسایەتی ژمارە (١٨٨)ی ساڵی ١٩٥٩ی هەموار کراو، وەرگێران، مطبعە کریستال، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.
- المبادئ والاراء القانونية في قضاء محكمة استئناف اربيل بصفتها التميزية، الطبعة الاولى، مطبعة كريستال، اربيل ٢٠٠٠.

٦٧. جەلال مەولوود ئەحمەد
(جەلال سنجاوی)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: بەکالۆریۆس لە جوگرافیا/ زانکۆی بەغداد، ١٩٧٦.
چاپکراوەکانی: نییە.

٦٨. فیکرەت عیزەت شەفیق

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر-٢٠٠٥
دەستپێک: ١٩٧٣/ هاوکاری
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی موستەنسریە لە بەغداد/١٩٧٨

چاپکراوەکانی: نییە.
* جگە لە کوردی بە زمانی عەرەبیش دەینووسی.

٦٩. عەلی عومەر عەلی
(عەلی کەندی)

لەدایکبووی:١٩٥٣/ کەندێناوە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: پەیمانگای زانستە کۆمەلآیەتییەکان/ سۆڤیت/ ١٩٧٥-١٩٧٧
چاپکراوەکانی:
- فەرهەنگی ڕووداوەکانی کوردستان و ولآتانی جیهان، ئامادەکردن، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی زانیار- سلێمانی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٥.
- مێژوونامە، چاپی یەکەم، ٢٠٠٦.
- ئینسکلۆپیدیای کوردستان و جیهان، چاپی دووەم، ٢٠٠٨.
- نەخشەی جیهان/ کورد لە نێو نەخشەی رامیاری جیهان، بە زمانی کوردی، ٢٠٠٨.

٧٠. حەیدەر کەریم ئیسماعیل
(مامۆستا بێجان)

لەدایکبووی: ١٩٤٤/هەولێر -١٩٨٢/١/٢٧ شەهید کراوە.
دەستپێک: حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی ئینگلیزی/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد.

چاپکراوەکانی: نییە.
* بەلآم شانۆگەری کاوەی ئاسنگەری نووسیوە بۆ نمایش لە قوتابخانە و شانۆگەری ماکبێسی شکسپیریشی لە ئینگلیزییەوە وەرگێڕاوەو لەدوای راپەڕین لە گۆڤاری سینەماوشانۆ بلاوکراوەتەوە.

٧١. عەبدولخالق مەعروف محەممەدئەمین

لەدایکبووی: ١/١/١٩٣٥ز/هەولێر -١٩٨٥ز
دەستپێک: حەفتاکان
خوێندن: خوێندنی ئایینی، هەروەها دبلۆم لە زانستی ئەلیکترۆنی لە چیکۆسلۆفاکیا

چاپکراوەکانی:
- ئەنتێنا، زانستی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٧. ٨٨ لاپەڕە.
- اجهزة الارسال، علمي، بغداد، ١٩٧٩.
- تەکنیکار، زانستی، چاپخانەی بابل، بەغداد ١٩٨١. ٣٧٠ لاپەڕە.
- دیوانی نالی و کێ راستە؟ بەغداد ١٩٨٤.
- ئادەمیزاد لە کۆمەڵی کوردەواریدا، چاپی یەکەم، بەغداد ١٩٨٤، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

٧٢. د. ئازاد عوبێد سالح

لەدایکبووی: ١٩٥٥/بناری سەفین/هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی نوێ و هاوچەرخ/٢٠٠٣

چاپکراوەکانی:
- ئاشاک پۆلادیان، کورد لە سەرچاوە عەرەبییەکاندا، وەرگێران، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر ٢٠٠٠
- د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، خەباتی رزگاریخوازی کورد و ئازەر لە ئێران، وەرگێران، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٤.
- د. عوسمان ئەبوبەکر، کورد و کوردستان لە کۆمەڵە وتارێکی مێژوویدا، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥
- کاریگەری شۆڕشی ئەیلوول لەسەر پێشخستنی رۆژنامەوانی کوردی لە باشووری کوردستاندا (١٩٦١-١٩٧٥)، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧. ماستەرنامەکەیەتی.
- تاریق محەمەد رەحیم، ف. مینۆرسکی رۆژهەلاتناس نووسراوە مێژووییەکانی لەبارەی کوردەوە هەر لە سەردەمی ئیسلامەتیەوە تا سەرهەڵدانی خەلافەتی عوسمانی، وەرگێران، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- رۆڵی سیاسی و کارگێڕی مەعروف جیاوک (١٨٨٥-١٩٥٨)، دکتۆرانامە.

٧٣. سەعد عەبدوڵڵا
(شەهید مامۆستا سەعد)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان، دواتریش لەدوای ڕاپەڕین کۆلیژی یاسای تەواوکردووە.
چاپکراوەکانی:
- لازاریف، ئەو هۆکارانەی مەسەلەی کورد پێک دێنن، وەرگێران لە عەرەبییەوە.
- نەوشێروان مستەفا لە شیری هەتا پیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٨.

٧٤. حەمید مەجید محەمەد خەتاب

لەدایکبووی: ١٩٥٣/گوێڕ
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: پەیمانگای ئامادەکردنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی:
- بۆ ئاوارە بووم، شیراز، کایرۆن، ١٩٧٦.
- کورتە مێژوونامە، شیراز، کایرۆن، ١٩٨٢.
- مێژوونامە، تاران،کەرەج، ١٩٩٦.
- گوڵێک لە گوڵستانی کوردستان، هەولێر ٢٠٠٢.
- پوختەی مێژوونامە، هەولێر ٢٠٠٤.
- گەنجینەی کورد لە مێژوودا، هەولێر ٢٠٠٥.
- گەنجینە و کەلتووری کوردی، هەولێر ٢٠٠٥.
- سامان و پەندی گەردی، هەولێر ٢٠٠٦.
- هۆزی گەردی لە کوردستان و جیهاندا، بەرگی ١، ٢، هەولێر ٢٠٠٦.
- پەندی کوردی لە باخچەی گەردی، هەولێر ٢٠٠٦.

٧٥. سەدرەدین نورەدین ئەبوبەکر

لەدایکبووی: ١٩٥١/٩/١/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن:
پەیمانگەی کشتوکاڵی / بەغدا ئەبوغریب ١٩٧٣-١٩٧٤
بکالۆریۆس لە (رووەکپاریزی) /کۆلیژی کشتوکاڵ/زانکۆی بەغداد/ ١٩٩٠
چاپکراوەکانی:
- أسس مكافحة الافات الزراعية، هاوبەش، منظمة الاغذية والزراعة"FAO"، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ١٩٩٩، چاپی دووەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- هەنگ بەخێوکردن، هاوبەش، وەزارەتی کشتوکاڵ، چاپخانەی ژیان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩، چاپی دووەم، "FAO"، چاپخانەی زانا، دهۆک ٢٠٠١.
- تربيه نحل العسل، هاوبەش، منظمة الاغذية والزراعة"FAO"، چاپی یەکەم، چاپخانەی ژیان، هەولێر ١٩٩٩، چاپی یەکەم، مطبعة وزارة الزراعة، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٣.
- ڕێنمایی بەکارهێنانی پەیین، هاوبەش، وەزارەتی کشتوکاڵ، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ١٩٩٩.
- ڕێبەری بەروبوومە کشتوکاڵییەکان، هاوبەش، وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٠.
- دليل انتاج المحاصيل الزراعية، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٠.
- رووەکە مشەخۆرەکان، هاوبەش، وەزارەتی کشتوکاڵ، چاپخانەی ژیان، هەولێر ٢٠٠٠.
- دەرد و نەخۆشییە کشتوکاڵییەکان، هاوبەش، چاپخانەی ژیان، هەولێر ٢٠٠٠.
- مێژووی توشکداری نەرم، هاوبەش، ٢٠٠٠.
- پێشکە سپی، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٠.
- سن و کیسەڵە، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٠.
- مۆرانە، هاوبەش لەگەڵ جەلال حەمەدئەمین حەمەد، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٠.
- دەرد و نەخۆشییەکانی رووەک، دوو بەرگ، هەولێر، ٢٠٠٣. بە زمانی کوردی و عەرەبی.
- دەردەکانی بەروبوومی کشتوکاڵی داکراو، هاوبەش

لەگەڵ د.قاسم عەبدوڵلا، "FAO" چاپخانەی ئازە، هەولێر ۲۰۰۰.
- کرمەکانی بەری میوە، هاوبەش، ۲۰۰۰.
- قەدسمەی داری میوە و دارستان، هاوبەش، ۲۰۰۱.
- ڤاروا نحل العسل، هاوبەش، "FAO" چاپخانەی هاوار، دهۆک ۲۰۰۲.
- حشرة السیکادا، هاوبەش، هەولێر ۲۰۰۳.
- دەرد و نەخۆشییەکانی تەماتە، "FAO"، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ۲۰۰۳.
- مێرووی سرپیس، هاوبەش، هەولێر ۲۰۰۳.
- دەرد و نەخۆشییەکانی رووەک، وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ۲۰۰۳.
- افات وامراض النبات، وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ۲۰۰۳.
- رێبەری بەرهەمهێنان و پەینکردن، هاوبەش، "FAO"، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، ۲۰۰۳.
- شەخەڵی داربەڕوو/سنووری ستەم و ئازار، رۆمان، چاپخانەی کشتوکاڵ، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٤.
- ئەستێرە و خاک، هۆنراوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ۲۰۰٤.
- بەرکوتێکی مەتەڵی فۆلکلۆری کوردی، بڵاوکراوەکانی دەزگای مۆزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٥.
- ژانی ژینگە، نۆڤلێت، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.

۷٦. عەبدولموئمین خدر ئەحمەد (موئمین دەشتی)

لەدایکبووی: ۱۹٥٦/۷/۱/هەولێر

دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان

خوێندن: دەرچووی بەشی رووپێوی/ پەیمانگای تەکنەلۆژی/ بەغداد.

تەواوکردنی خوێندن لە بەشی بیناسازی لە زانستگای تەکنەلۆژیای بەرلین/۹۹۳.

دواتر ماستەری لە هەمان بەش وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:

- کرنۆلۆژیای ئەربێلا، وەرگێڕان لە ئەڵمانییەوە، بنکەی چاپەمەنی سەکۆ، بەرلین ۱۹۹٥.
- چیلکە سوورە، ئەفسانەکانی کوردەواری، بنکەی چاپەمەنی سەکۆ، بەرلین ۱۹۹٦.
- کیکۆر منداڵە رۆژنامەفرۆشەکە، وەرگێڕان لە عەرەبی و فارسییەوە، بنکەی چاپەمەنی سەکۆ، بەرلین ۱۹۹۷.
- فێناندۆ سافاتەر، بەختەوەری، وەرگێڕان لە ئەڵمانییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی دیلان، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۱.
- کاروانسەراکانی رۆژهەڵات، وەرگێڕان لە ئەڵمانییەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ۲۰۰۲.
- دایکی هەڵەبجە، چیرۆک، بە هەردوو زمانی کوردی و ئەڵمانی، مەڵبەندی ئاوەدانی کوردستان، بەرلین ۲۰۰۲.
- ستیفان تسڤایک، شەترەنج، نۆڤلێت، وەرگێڕان لە ئەڵمانییەوە، سلێمانی ۲۰۰۲.
- فیکتۆر هۆگۆ، دوارۆژی مەحکومێک، رۆمان، وەرگێڕان لە ئەڵمانییەوە، چاپخانەی شڤان"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ۲۰۰٤. ۱۲۷ لاپەڕەیە.
- پرۆگرامەکانی پارتی سۆسیال دیمۆکراتی ئەڵمانیا، وەرگێڕان لە ئەڵمانییەوە، سلێمانی ۲۰۰۸.

٧٧. موحسین ئەحمەد محەمەد (موحسین چینی)

لەدایکبووی: ١٩٤٩/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٦/ رۆژنامەی هاوکاری
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان/ هەولێر

چاپکراوەکانی:

- زورناژەن و مشکەکان، چیرۆکی مێردمندالن، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٧.
- مەلا مەشهوور، نوکتە، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ١٠٠٢، چاپی دووەم، ٢٠٠٤، چاپی سێیەم، ٢٠٠٥، هەولێر، ٢٠٠٦، چ٥، ٢٠٠٧، چ٦، ٢٠٠٨.
- ئەگاسا کریستی، تاوانێک لە کۆشکی ستالیز، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەگاسا کریستی، نامە رەشەکان، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، زیندانی، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەگاسا کریستی، تاوانی خانووچکە، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- کێ ملیۆن دەباتەوە، ١، پرسیار و وەلام، ئامادەکردن، چاپی یەکەم، چاپخانەی چینی، هەولێر ٢٠٠٥.
- کێ ملیۆن دەباتەوە، ٢، پرسیار و وەلام، ئامادەکردن، چاپی یەکەم، چاپخانەی چینی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، تاوانی شەمەندەفەرەکە، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، تاوانێک لە شەمەندەفەری خێرای رۆژهەلات، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- گابریل گارسیا مارکیز، کۆلۆنێل کەس نییە نامەی بۆ بنێرێ، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئەگاسا کریستی، کوشتنی هونەرمەندێکی شێوەکار، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، تاوانێک لە بەشی ناوخۆی کچان، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، تابووری پێنجەم، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، دوورگەی قاچاخچییان، رۆمان، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- کێ وەستا کەریمی کوشت، چوار کورتە رۆمان، چاپخانەی چینی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەگاسا کریستی، نهێنی گولدانە شینەکە، چیرۆک، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئەگاسا کریستی، تیرۆرکردنی سەرۆک وەزیران،چیرۆک، وەرگێران، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- مۆشانۆکۆگی سانیاتۆ، ولاتی پیاوە بچووکەکان، چیرۆکی ژاپۆنی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

- کاواباتی یەسوناری، لە ناخی مرۆڤدا، چیرۆکی ژاپۆنی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۷۸. عەبدولباسیت عەبدوڵلا فەرهاد
(دادوەر عەبدولباسیت فەرهادی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۹/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۷٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا و رامیاری/ بەغداد/ ۱۹۸۱
چاپکراوەکانی: نییە.

۷۹. پێشرەوی سەید برایم سەعید
(پێشرەوی سەید برایمی)

لەدایکبووی: ۲۷/۷/۱۹۵۵/ کۆیە
دەستپێک: ۱۹۷٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە زانستە رامیارییەکان/ زانکۆی بەغداد/۱۹۷۷-۱۹۷۸

چاپکراوەکانی:
- پایز هات و بزربوو، هاڤیبوون، بەرلین، ۲۰۰۲.
- رووتەمەنی لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بنکەی ئەدەبیی و روناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ۲۰۰۸.

۸۰. رەهبەر سەید برایم سەعید
(رەهبەری سەید برایمی)

لەدایکبووی: ۲۷/۷/۱۹۵۷/ کۆیە
دەستپێک: ۱۹۷٦
خوێندن: دەرچووی بەشی راگەیاندن/ زانستە مرۆییەکان/ زانکۆی سلێمانی/ ۲۰۰٤-۲۰۰۵
چاپکراوەکانی:
- گردار، کۆمەڵە وتار، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰٦.
- پەیڤین لەگەڵ رۆح، چاپخانەی بینایی، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۷.
- لە سایەی هەیبە سولتان، چاپی یەکەم، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ۲۰۰۸.

۸۱. فەخرەدین تاهیر ساڵح

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٦
خوێندن: ماستەر لە زانستی رۆژنامەوانی/ زانکۆی سانت پترسبۆرگ/٢٠٠٣، لە ساڵی ٢٠٠٨ لە خوێندنی باڵای سوید بە پلەی ماستەری ئەم وڵاتە هەڵسەنگێنراوە/ پسپۆر لە زانستی رۆژنامەوانی.
چاپکراوەکانی:
- گوڵبژێرێک ناوی کوردی بە هەردو شێوەزاری سەروو"لاتینی" و خواروو، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی سارا، ستۆکهۆلم ١٩٩٠
- رۆژنامەی سۆڤیەت - کوردستان بیبلۆگرافیا و شرڤە، بڵاوکراوەکانی خەندان بۆ پەخش و وەشاندن، چاپخانەی شڤان، هەولێر ٢٠٠٦.
- هەژار موکریانی لە یەکێتی سۆڤیەت، چوار قەسیدەی شاعیر، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩.

* وێڕای کوردی چەند وتارێکی بە زمانی سویدی و وتارێکیش بە زمانی رووسی نووسیوە.
* ئێستا لە سوید نیشتەجێیە.

٨٢. کفاح عومەر محەمەدئەمین

لەدایکبووی: ١٩٥٤/١/٢٣/بەغداد
دەستپێک: ١٩٧٧/ رۆژنامەی"طریق الشعب"
خوێندن: ماستەر لە راگەیاندن/ رووسیا/١٩٨٢
چاپکراوەکانی:
- طعنة الضوء، کتابات النشرة، ٢٠٠٨.
- لمن الحرب، قصص، ٢٠٠٨.
- ذاكرة الحجر، نص فوتوغرافي/ ١٨٠صور، مع مقدمة ب"٥"لغات، ٢٠٠٨.

* ناوبراو هەرچەندە لەدایکبووی شاری بەغدایە، بەڵام بە بنەماڵە خەڵکی کۆیەن. هەر بۆیەش بە زمانی عەرەبی دەنووسێت، وەلێ بە هەناسەیەکی کوردانە.

٨٣. قاسم محەمەد مستەفا

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی بەغداد/١٩٧٨-١٩٧٩
چاپکراوەکانی:
- نامیلکەی بەرەو پێناسەیەکی ورد بۆ چەمکی ئیسلامی سیاسی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤

٨٤. فەرید سابیر قادر
(فەرید ئەسەسەرد)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٧

خوێندن: بكالۆریۆس لە بەشی دەروونناسی/كۆلیژی ئاداب/ بەغداد/١٩٧٨

چاپكراوەكانی:

- گەشەكردنی سەرمایەداری لە كوردستاندا، ١٩٨٦.
- شێوەی ئاسیایی بەرهەمهێنان لە كوردستاندا، ١٩٨٧.
- لینین، دوو تاكتیكی سۆشیال دیموكراسی، وەرگێران، ١٩٨٧.
- كوردستان و مەسەلەكانی ئەمنی قەومی، ١٩٩٨.
- كوردستان و مەسەلەكانی ئەمنی قەومی، بلاوكراوەكانی سەنتەری لێكۆڵینەوەی ستراتیجی كوردستان، چاپی یەكەم، سلێمانی ١٩٩٨، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٠.
- صفحات من تاریخ اذاعة شعب كردستان، بلاوكراوەكانی بیرو هوشیاری، ٢٠٠٢. بە ناوی خوازراو"ئامانج كاكەسوور".
- گیروگرفتی ئاو لە رۆژهەلاتی ناوەراستدا، هاوبەش لەگەڵ د. ئومێد نوری حەمەئەمین، بەشی یەكەم، ٢٠٠٣.
- گیروگرفتی ئاو لە رۆژهەلاتی ناوەراستدا، هاوبەش لەگەڵ د. ئومێد نوری حەمەئەمین، بەشی دووەم، ٢٠٠٣.
- المسألة الكردية بعد قانون ادارة الدولة العراقية، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، الطبعة الاولى سليمانية ٢٠٠٤، الطبعة الثانية، مكتبة مدبولي ٢٠٠٦.
- اصول العقائد البارزانية، بلاوكراوەكانی سەنتەری لێكۆڵینەوەی ستراتیجی كوردستان، سلیمانیە ٢٠٠٤.
- اتجاهات السياسية الكردية بعد الحرب العالمية الثانية، بلاوكراوەكانی سەنتەری لێكۆڵینەوەی ستراتیجی كوردستان، سلیمانیە ٢٠٠٨.

٨٥. نافیع سمایل قادر
(نافیع دیبەگەیی)

لەدایكبووی: ١٩٥٨ دیبەگە
دەستپێك: ١٩٧٧
خوێندن: پەیمانگای نەوت/بەغداد/١٩٨٢

چاپكراوەكانی:

- بنەماكانی رێنووسی كوردی لاتینی، چاپی یەكەم، سلێمانی ٢٠٠٠، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٦.

٨٦. بەكر كەریم محەمەد ساڵح
(ئاسۆ كەریم)

لەدایكبووی: ١٩٥٤/هەولێر
دەستپێك: ١٩٧٨
خوێندن: بكالۆریۆس لە ئەندازە/١٩٧٧، بكالۆریۆس لە یاسا/٢٠٠١، ماستەر لە یاسا/٢٠٠٤.

چاپکراوەکانی:
- چەند باسێکی ماتریالیزمی مێژوویی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپی شاخ، تەمموزی ١٩٨١.
- لینین، سێ سەرچاوە و سێ بەشە پێکهێنەرەکەی مارکیسیزم، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، شاخ ١٩٨٣.
- ئالای شۆڕش بەرەو کوێ دەچێ؟ بە نازناوی (شوان)بە هاوبەشی لەگەڵ سەرۆ قادر، شاخ ١٩٨٦.
- بۆ وتوویژ لەگەڵ ئیسلام سیاسی، بەناوی عەلی رەزا، بلاوکراوەکانی دەزگای گولان، هەولێر ١٩٩٩.
- خەسرۆ گۆران، کورد لە مێژوودا، وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠١.
- د. محەمەد ئیحسان، ململانێ نێودەلەتییەکان لە سەدەی بیستەمدا، وەرگێڕان، بە هاوبەشی لەگەڵ کامەران ئەحمەد، هەولێر ٢٠٠٢.
- ن. ئیڤانۆڤا، پێرەوانی راستی، یارانی کوردستان (ئەهلی هەق)، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- د. مورشید ئەحمەد ئەلسەید و ئەحمەد غازی هورمزی، دادگەی نێودەولەتی تاوانکاری، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ریچارد هرایەر دێکمە جیان، فەندەمێنتالیزمی ئیسلامی لە جیهانی عەرەبدا، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- دینیس لوید، ئایدیای قانون، وەرگێران، بە هاوبەشی لەگەڵ نەریمان تالب و محەمەد موشیر، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- مسـؤلية الدولة الجنائية عن جرائم اكريفي النزاعات الداخلية المسلحة (العراق نموذجا)، دراسة قانونية تحليلية، ط١، بيروت ٢٠٠٧.

بە حوکمی ئەوەی لە شاخ بووە، نووسین و بەرهەمەکانی بە چەند ناوێک بلاوکردۆتەوە: (ناسۆ کەریم، کەماڵ مەجید، شوان، عەلی رەزا، سیار محەمەد سالح).

٨٧. عومەر ئیبراهیم عەزیز (د. عومەر پەتی)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٨

خوێندن: بڕوانامەی دکتۆرا فەلسەفە لە دەروونزانی پەروەردەیی

چاپکراوەکانی:
- تیتلە و بیبلە، چچاپخانەی "علاء"، بەغداد ١٩٨٠.
- رێوی گەرمیان و کوێستان، چاپخانەی "الادیب"، بەغداد ١٩٨٤.
- فۆلکلۆر، (کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆریە)، هاوبەش، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٥.
- کراشم درا چم پێ نەبرا، چاپخانەی عصام، بەغداد ١٩٨٦.
- هەندێ داب و نەریتی کوردەواری، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغداد ١٩٨٨.
- دیاریی نەورۆز لە پەخشانی کوردیدا، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٩.
- داب و نەریتی ژنهێنان لە کوردەواریدا، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- قوتابخانەی هاورێ، بلاوکراوەکانی ئاسۆی پەروەردەیی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- فیدرالیەت و دەرفەتی پیادەکردنی لە عێراقدا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.

- القيم السائدة في القصص الفنون الشعبية الكردية والعربية للاطفال في الكتب المطبوعة في العراق، ئینیستیتۆی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷، چاپی دووەم، الاردن، عمان ۲۰۰۷.
- العصف الذهني وأثره على التفكير الابتكاري، الاردن، عمان ۲۰۰۷.
- بیبلیۆگرافیای فۆلکلۆری کوردی، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ۲۰۰۸.
- بیبلیۆگرافیای جەژنی نەورۆز (۱۹۱۸-۲۰۰۸)، ئینستیتۆی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۸۸. ئازاد ئەحمەد مەحموود
(د. ئازاد)

لەدایکبووی: ۱۹٦۲/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۷۸

خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی بەناونیشانی: (بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردی)/ کۆلیژی پەروەردەی ئیبن روشد/ زانکۆی بەغدادی خوێندووە.

چاپکراوەکانی:

- شەش لێکۆڵینەوەی شیعری، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۸۹. فریاد شەفیع شێخ بابۆ
(فریاد بارزانی)

لەدایکبووی: ۱۹٥٦/ موسڵ

دەستپێک: ۱۹۷۹

خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی/زانکۆی لینکۆلیج/ لەندەن/ ۱۹۸۱

چاپکراوەکانی:

- هیچ شوێنێک دیار نییە،
- وتە پرشنگدارەکانی ژیان،
- بانی پال رامسینی، تراژیدیای ئاشوورینیەکان،
- ئل. شف. بۆخ، دوازدە ساڵ حکومڕانیەتی هیتلەر،
- یورو کوڤال، ڕێوی شینکەی هەڵاتوو،
- لیندا فیلد، ٦۰ خاڵ بۆ بەهێزکردنی باوەڕبەخۆبوون، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰٥، چاپی سێیەم، بڵاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸
- جاکسۆن براون، وتەکانی ژیان، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰٦، چاپی سێیەم، بڵاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸.
- ئەندرۆس ماتیۆس، شادی بۆ هەموان، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- عەشقی نێرگز، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی رێکخستنی پێشمەرگە، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.

- ئەو خالانەی خۆشەویستی بەهێز دەکەن، کۆکردنەوە و وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦، چاپی سێیەم، بلاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ۲۰۰۸.
- براون جاکسۆن، ئامۆژگارییە بچووکەکانی ژیان، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ۲۰۰۷، چاپی سێیەم، بلاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ۲۰۰۸.

۹۰. رێباز مستەفا جەعفەر

لەدایکبوون: ۱۹٦۲/ رواندز
دەستپێک: ۱۹۷۹
خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- مەسعوود ئەخەوان کازمی، گەشەسەندنی سیاسی و کۆمەلی مەدەنی، وەرگێڕان، سلێمانی، چاپخانەی رێکخراوە جەماوەرییەکان، سلێمانی ۲۰۰۰.
- نۆربێرتۆ بۆبیۆ، لیبرالیزم ودیموکراسی، وەرگێرانی بۆ فارسی: بابک گولستان، ئۆفسێتی زەحمەتکێشان، سلێمانی ۲۰۰۰.
- مەنسووری یاقووتی، چیرۆک وچیرۆکنووس، چاپخانەی رێکخراوە جەماوەرییەکان، سلێمانی ۲۰۰۰.
- محەمەد رەزا موعین فەر، لەودیو پەردەدا درۆی گەورە، چاپخانەی رێکخراوە جەماوەرییەکان، سلێمانی ۲۰۰۰.
- کۆمەلی مەدەنی، ئازادی، ئابووری، سیاسەت، د.موسا غەنی نەژاد، یەکەم بەرهەم لە پرۆژەی ٦۰ کتێب دەربارەی پێکهاتە فکریەکانی دیموکراسی، چاپخانەی داناز، سلێمانی ۲۰۰۱.
- مافی مرۆڤ و دەسەلاتی نیشتیمانی، نووسینی ئایەت مەولایی، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ۲۰۰۱.
- سەمای مەرگ، بوزورگی عەلەوی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ۲۰۰۲.
- دیموکراسی لەرووی مێژوویی و تیورییەوە، ئانتۆنی ئاربلاستەر، لەبلاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، سلێمانی ۲۰۰۲.
- هۆکاری گۆڕان، فلیپ سادلەر، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ۲۰۰۲.
- ئانارشیزم، د.مستەفا رەحیمی، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی ۲۰۰۲.
- فرێد هالیدای، ناسیۆنالیزم، وەرگێڕان، کتێبی رووناکبیری، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ۲۰۰۲
- سپێدان ئێرە ئارامە، بۆریس ڤاسیلیف، وەرگێڕان بۆ فارسی: گامایون (و. بەهاوبەشی لەگەل زرار جۆلا)، سلێمانی ۲۰۰۳.
- ناسیۆنالیزم، ریچارد جێی، کتێبی رووناکبیری، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ۲۰۰۳.
- سەلاحەددینی ئەیوبی یان کورد لەمیسر، جۆرجی زێدان، وەرگێڕان بۆ فارسی: محەمەدعەلی شیرازی، سلێمانی ۲۰۰٤.
- بنچینەکانی فیدرالیزم، ئەسەدوللای ئەلەم، لەبلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی ۲۰۰٤.
- گەشتەکانی مارکۆپۆلۆ، زوهرە میرتاهیر، کتێبی رووناکبیری، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی روناکبیری، سلێمانی ۲۰۰۵.
- پۆل ستراتێرن، ئاشنابوون بە هیگل، وەرگێڕان بۆ فارسی: مەسعوود عولیا، لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆلینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ۲۰۰۵.

- پۆل ستراتێرن، ئاشنابوون بە ئەفلاتۆن، وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٥، هەروەها چاپێکی دیکەی هەمان کتێب لەلایەن سەنتەری روناکبیریی هەتاو، هەولێر ٢٠٠٨.
- سەید عەلی سالحی، محەمەدی قازی کێیە وچیی کردووە؟ دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٦.
- پۆل ستراتێرن، ئاشنابوون بە ئەرستۆ، وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بلاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٧.
- یەشار کەمال، بروانە فورات خوێناویە، وەرگێران بۆ.فارسی: عەلیرەزا سەیفەدینی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- عەبدولحوسێن زەرین کوب، دوو سەدە بێدەنگی، هاوبەش لەگەل موسا مەمەدە رەش، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- گابریل گارسیا مارکیز، یاداشتەکانی رۆژانی تەنیایی، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٧.
- نیچە، باشترین هونراوەکانی نیچە، کۆکردنەوەی شوجاعەدین شەفا، وەرگێران، دەزگای توێژینەوەو بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئۆرایزن سویت ماردن، سەرکەوتنی بیر، وەرگێران بۆ فارسی: رەزا سەیدحوسێنی، چاپخانەی راند، سلێمانی ٢٠٠٨.

٩١. فوئاد ئەحمەد جەمال (فوئاد جیاوک)

لەدایکبووی: ١٩٤٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی بازرگانی/ زانکۆی بەغداد/١٩٦٦
چاپکراوەکانی: نییە.

٩٢. یوسف سلێمان شەریف

لەدایکبووی: ١٩٥٧/ هەولێر
دەستپێک: کۆتایی حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی کشتوکال
چاپکراوەکانی: نییە.

٩٣. لوقمان بابا رەسوول عەزیز (لوقمان بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/ هەولێر
دەستپێک: کۆتایی حەفتاکان
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی: نییە

٩٤. فەیسەڵ عارەب حەمەد بلّباس (د. فەیسەڵ)

لەدایکبووی:١٩٥٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: بکالۆریۆس کۆلیژی پزیشکی نەشتەرگەری گشتی/ زانکۆی بەغداد/١٩٨٢-ماستەر لە پزیشکی دادوەری/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦، هەروەها بکالۆریۆس لە کۆلیژی ماف/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٢، هەروەها بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦.
چاپکراوەکانی:
- ئیسلی ویند کلینگ، رۆژێکی بەختەوەری مایک، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- رۆژماری بۆردەر، لێخورین بەرەو مەترسی، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- کامیرۆن فۆکس، یاریبە بەناوبانگەکان، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- جۆ ویندسە، هاوڕێیەکانی فێزەرد، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- جۆ ویندسە، پشیلەی کارگۆ، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- جۆن ویندهام، چۆکی، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- ساکی، جوانەگا، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- ساکی، مریشک، وەرگێران، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی چینی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٩٥. ئەحمەد محەمەد شەریف (حاجی ئەحمەد)

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٥٠
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: پەیمانگی مامۆستایان، دواتر بەشی ئینگلیزی کۆلیژی ئادابی زانکۆی موسل/١٩٨٢.
چاپکراوەکانی:
- مرواری، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٢. ١٢٦ لاپەڕە.
- لۆرکا، شانۆگەری بووکەکانی کاچیبۆرا، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٤.

٩٦. شیرین ئیحسان محەمەد شێرزاد

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: ماستەر لە ئەندازەی تەلارسازی/ زانکۆی کۆلۆرادۆی ئەمریکا/ ١٩٨٠
چاپکراوەکانی:
- مبادیء في الفن والعمارة

- لمحات من تأريخ العمارة والحركات المعمارية وروادها
- الحركات المعمارية الحديثة
- الاسلوب العالمي في العمارة

٩٧. محەمەد وەسمان عەزیز

لەدایكبووی: ١٨/١/١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێك: ١٩٨٠
خوێندن: پۆلی دووەمی كۆلیژی كارگێڕی و ئابووری/ زانكۆی بەغدادی خوێندووە.

چاپكراوەكانی:
- دەروازەی زیندەوەرزانی، ١٩٩١.
- بەرەو رۆشنبیری هاوچەرخ، ١٩٩٢.
- ئەنجومەنی نیشتمانی كوردستان چیمان بۆ دەكات، ١٩٩٢.
- د. شێرزاد نەجار، لەبارەی رۆشنبیری سیاسی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٢.
- چەند لاپەڕەیەكی رۆژنامەنووسی، بلاوكراوەكانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٤.
- د. عەلی وەردی، كەسێتی تاكی عێراقی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٤.
- رۆزنتال، ئینسایكلۆپیدیای فەیلەسوفان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- گیروگرفتەكانی زاراوەدانان لە زمانی كوردیدا، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەلف و بێی كوردی بە پیتی لاتینی، ٢٠٠٥.
- نوێگەری، كۆمەڵێك وتار، وەرگێڕان، ٢٠٠٥.
- كریس هارمان، ماركسیزم چۆن كاردەكات، وەرگێڕان، ٢٠٠٥.
- د. شێرزاد نەجار، هزر و سیاسەت، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٥.
- من گەورە بووم، رێبەری كچان، ٢٠٠٥.
- رێبەری كابان بۆ شیرنەمەنی و چێشت لێنان، كۆمەڵە نووسەرێك، بلاوكراوەكانی خانەی چاپ و پەخشی رێنما، چاپی یەكەم، ٢٠٠٥.
- نەوال سەعداوی، روخساری رووتی ئافرەتی عەرەب، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٦.
- ئێرك فرۆم، هونەری خۆشەویستی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٦.
- ئەجێندای كارەكان لە هەرێمی كوردستان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، ٢٠٠٧.
- ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام، فەلسەفەی دوالیزم لە هزری د. زەكی نەجیب مەحموددا، وەرگێڕان، بلاوكراوەكانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧.
- دەستوور كلیلی ماف و ئازادییەكانە، ٢٠٠٨.

٩٨. رەشاد سەبری رەشید
(پرۆفیسۆری یاریدەدەر. د. رەشاد میران)

لەدایكبووی: ١٩٥٢/ شەقلاوە/ هەولێر
دەستپێك: سەرەتای هەشتاكان
خوێندن: دكتۆرا لە ئەتنۆگرافیا/پەیمانگای ئەتنۆگرافیا لە لینگراد/١٩٨٨

چاپكراوەكانی:
- رەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە كوردستاندا، چاپی یەكەم،

سوید ١٩٩٣، چاپی دووەم، سەنتەری برایەتی، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئۆ. ل. ڤیلیتچڤسکی، نەژادی کورد/ ڕەوتی مێژووی دروستبوونی میللەتی کورد، وەرگێڕان لە ڕووسییەوە، چاپی یەکەم، سوید ١٩٩٣، چاپی دووەم، چاپخانەی"خەبات"دهۆک، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٠.
- ی. ڤی. ڤاسیلیەڤا، کوردستانی خوارووی ڕۆژهەڵات لە سەدەی حەڤدەوە تا سەرەتای سەدەی نۆزدە/ کورتەیەکی مێژووی میرنشینانی ئەردەڵان و بابان، وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٧.

٩٩. هەژار عەزیز قادر سورمێ

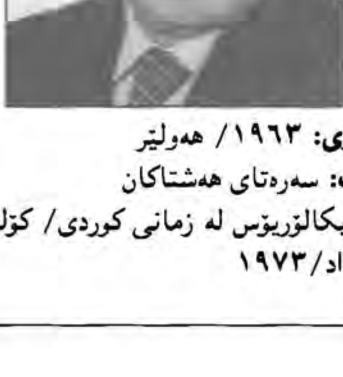
لەدایکبووی: ١٩٦٦ز/هەولێر
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: کۆلیژی یاسا و رامیاری، زانکۆی موسل، ١٩٨٩
چاپکراوەکانی:
- لە بیرەوەرییەکانی یۆبیلی زێڕینی مافی مرۆڤدا، بڵاوکراوەکانی سەنتەری برایەتی، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٩.
- کورد و جینۆساید و ئیبادەکردن/هەڵوێستی یاسای نێودەولەتی، چەند ئاماژەیەکی نموونەیی لە کورتە لێتوێژینەوەیەکدا، چاپخانەی دهۆک، چاپی یەکەم، ١٩٩٨. چاپی دووەم، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.

١٠٠. سەردار عەبدولحەمید ڕەشید (سەردار میران)

لەدایکبووی:
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن:
چاپکراوەکانی:
- دیوانی حاجی قادری کۆیی، ئامادەکردن، هاوبەش، چاپکراوەکانی ئەمیندارێتی گشتی، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٦، چاپی دووەم، بڵاوکردنەوە: سنە، شارە کتێبی میدیا،...
- ١٥ چیرۆک بۆ منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٠.

١٠١. سیروان بەکر سامی

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی کوردی/ کۆلیی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/١٩٧٣

چاپکراوەکانی:
- پێشکەوتن، هاوبەش، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- فیلە بچکۆلەکە، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران، هاوبەش، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠. ٨٠ لاپەڕەیە.

١٠٢. کامەران ئەحمەد محەممەدئەمین (د. کامەران مەنتک)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨١
خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو / زانکۆی موسل/٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:
- سۆشیالیزم ئێستا و لە داهاتوودا، وەرگێران لە عەرەبییەوە، ١٩٨٤.
- فرمێسکی ئەستێرە، شیعر، ١٩٨٨.
- پریاسکەی رێگای سەرکەوتن، چامە، ١٩٩٢.
- کوردستان لە نێوان ململانێی نێودەولەتی و ناوچەییدا (١٨٩٠-١٩٣٢)، توێژینەوەیەک لە مێژووی سیاسی و ئابووریدا.
- بێوار/ کۆچ "رۆمانێکی مێژووییە"، بەرگی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- بێوار/ گێژەن "رۆمانێکی مێژووییە"، بەرگی دووەم، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- بێوار/ گەڕانەوە، "رۆمانێکی مێژووییە"، بەرگی سێیەم، چاپ نەبووە.
- ئازادی لە نێوان فەلسەفە و یاسادا، توێژینەوەیەک لەفەلسەفەی یاسا و سیاسەتدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٥.

* وێڕای نووسینی چەندین توێژینەوەی زانستی ئەکادیمی لە گۆڤارەکانی زانکۆدا.

١٠٣. عەبدولحەمید فەتاح ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٥٣/رواندز
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: دەرچووی کۆلێژی زانست/بەشی زیندەوەرزانی/زانکۆی بەغداد/١٩٧٥، دواتر پسپۆری لە بواری نەخۆشی دارستان لە ئیتالیا وەرگرتووە.
چاپکراوەکانی: نییە.

١٠٤. بەدران ئەحمەد حەبیب

لەدایکبووی: ١٩٦٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: کۆلیژی ئەندازیاری/بەشی تەلارسازی

چاپکراوەکانی:
- کۆتفرید یۆهانز میوولەر، لە رۆژهەلاتی گرگرتوودا/ نێردەی بە مەترسیی رۆژهەلاتی ناوەڕاست/١٩٤٣، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٢.
- گردی جیابوونەوە، کۆمەڵە چیرۆکی بیانی، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای گوڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- کوردستان لە سالی "١-٢٠٠٢"دا، ئامادەکردن و رێکخستن، هاوبەش لەگەڵ هەڵمەت حەمید، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢. ١٤٢ لاپەڕە.
- نناشد صلاح الدين أم نحاسب أنفسنا- استجواب قائد بعد ثمانمائة سنة، حوار، مطبعة وزارة التربية، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٢.
- فەرهەنگی زاراوەگەلی راگەیاندن- ئینگلیزی، کوردی، عەرەبی- چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- رێنووسی یەکگرتووی کوردی، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- بەهەشتی رازاوە لە کەلاوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠٥. نەجات عەبدوڵلا
(نەجاتی عەبدوڵلا)

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو/زانکۆی / فەرەنسا
چاپکراوەکانی:
- کوردستان و کێشەی سنووری عوسمانی- فارسی"١٦٣٩-١٨٤٧"، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- هانز-لۆکاس کیسێر، راپەڕینی کوردە عەلەوییەکانی دەرسیم (١٩١٩-١٩٢١)قۆچگیری، وەرگێڕان لە فەرەنسییەوە، چاپی یەکەم، ناوەندی دیراساتی بەرلین، ٢٠٠٢، چاپی دووەم، بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- ژان پۆل سارتەر، مێشەکان، وەرگێڕان لە فەرەنسییەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢.
- رۆژمێرەکانی کۆچی و زایینی، وەرگێڕان لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- کوردستان لە بەڵگەنامەکانی کونسولی فرانسی لە بەغداد سالی ١٩١٩، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی ٢٠٠٤.
- بازیل نیکیتین و کوردناسی، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێڕان لە فرانسییەوە، بەرگی یەکەم، بلاوکراوەکانی

بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- گیلان، کوردەکانی ئێران و هێرشی عوسمانی، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێران لە فرانسییەوە، زنجیرەی کتێبخانەی کوردناسیی، بلاوکراوەکانی بیرو هوشیاری، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- شۆڕشی شێخ عوبەیدوللای نەهری"١٨٧٩-١٨٨٢" لەبەڵگەنامەکانی فرانسیدا، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێران لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بیرو هوشیاری، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- مینۆرسکی، ه. ئاجەریان و هی تر، چەند باسێک دەربارەی ئەهلی هەق، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێران لە فرانسییەوە، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- خۆدزکۆ، چەند لێکۆڵینەوەیەکی فیلۆلۆژی دەربارەی زمانی کوردی"دیالێکتی سلێمانی"، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێران لە فرانسییەوە، بنکەی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٥.
- کتێبی ئێزیدییەکان"جیلوە، مەسحەفا رەش،" و بیبلۆگرافیای ئێزیدیاتی، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێران لە فرانسییەوە. بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- شێخ مەحمودی حەفیدزادە لە بەڵگەنامەی فرانسیدا"١٩١٩-١٩٣٤"، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێران لە فرانسییەوە. بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.
- گۆڤاری کوردناسی، ژمارە"١"ی ساڵی ٢٠٠٦.
- گۆڤاری کوردناسی، ژمارە"٢"ی ساڵی ٢٠٠٧.
- ڤلادیمێر مینۆ سکی، بنچینەکانی کورد و چەند وتارێکی کوردناسی، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێران لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بیرو هوشیاری، سلێمانی ٢٠٠٧.
- محەمەد شوکری، نانی رووت، رۆمان، وەرگێران لە فرانسییەوە، بلاوکردنەوەی رەنج، سلێمانی ٢٠٠٧.
- مێژووی پێوەندییەکانی رووسیا و کورد"لێکۆڵینەوە و بەڵگەنامە"، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، سلێمانی ٢٠٠٧.
- مێجەر سۆن و چەند سەرنجێک دەربارەی هۆزەکانی کوردستانی خواروو، پێشەکی و پەراوێز و وەرگێران لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٧.
- ئەلبێرت فۆن لۆکۆک، تێکستی کوردی، پێشەکی و وەرگێران و لەچاپدانەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- مەم و زین، پێشەکی و لەچاپدانەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- قەتلوعامی کورد لە تورکیا، بلاوکراوەی خۆیبوون، ژمارە"٢"/١٩٨٢، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێران لە فرانسییەوە، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.
- کۆمەڵە و رێکخراوە کوردییەکان"١٩١٨-١٩٣٣" لە بەڵگەنامەکانی هەردوو وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا و فرانسادا، بەرگی یەکەم، پێشەکی کەماڵ مەزهەر، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێران لە فرانسییەوە. بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.
- نامە دیبلۆماتییەکانی شەریف پاشای خەندان لە ئەرشیفەکانی بەریتانیاو فرانسا"١٩١٨-١٩٢٠"، لە فرانسییەوە: وەرگێران و تێبینی و پەراوێزنووسین، بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- زان رێتۆری، گەشتنامەی مسیۆنێریک بۆ ناوچەکانی کەرکووک و سلێمانی ساڵی ١٨٧٨،، پێشەکی و پەراوێزو وەرگێران لە فرانسییەوە. بلاوکراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- پۆل دۆمۆن، سەردەمی تەنزیمات"١٨٣٩-١٨٧٨"،، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠٦. عەباس سلێمان سمایل

لەدایکبووی: ١٩٥٥/قازیخانە/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر
چاپکراوەکانی:
- هەڵس، کۆمەڵە ناوێکە، چ/ رۆشنبیری، هەولێر ١٩٨٥.
- ناوی منداڵانی کورد، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٩١.
- ئەوەی لە بارەی کوردی سۆڤیەتەوە نووسراوە، فۆتۆکۆپی، ١٩٩٢.
- کێشەی موسڵ، لە بارەی دانیشتوانی ئوستانی موسڵ، بە فۆتۆکۆپی.
- مێژووی کوردی فەیلی عێراق، لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانییە لە باشووری حەمرین، بڵاوکراوەکانی فەیلی، ١٩٩٩.
- مێژووی دەشتی هەولێر، بەرگی یەکەم، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، هەولێر ٢٠٠٤.
- مێژووی ناسناو و ناوی مرۆڤی کورد، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ناوە کوردیە دیرۆکیەکان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠٧. مەسعود عەبدولخالق محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢/ لە گۆڤاری "کوردایەتی" لە شاخ
خوێندن: ماستەری لە فەلسەفەی سیاسەتی نێودەوڵەتی بە ناونیشانی "الاسلام والعلمانیة وأثرها في نشأة الدولة العراقیة الحدیثة"/ بەریتانیا/٢٠٠٧

چاپکراوەکانی:
- مەوسوعەی جودی بۆ چەمک و زاراوەکانی سەردەم، چاپکراوەکانی دەزگای "التفسیر" بۆ بڵاوکردنەوە و راگەیاندن، بەشی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- هەڵبژاردن لە نێوان عەلمانی و ئیسلامی.
- ناسنامەی حزبە کوردستانییەکان لە عەولەمەدا.
- دەقەکانی کۆنگرەی سیقەر و خوێندنەوەیەکی تر، وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە: سەلام ناوخۆش، خوێندنەوەی: مەسعوود عەبدولخالق، بڵاوکراوەکانی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٩، ١٢٨ لاپەڕە.

* بە زمانی کوردی و عەرەبی وتاری جۆربەجۆر لە بواری ئابووری و مێژووی سیاسیی کورد بڵاودەکاتەوە.

١٠٨. مەزاهیر عەبدولرەحمان حەبیب (بێوار عەبدولرەحمان)

لەدایکبووی: ١٩٦٢/ بارزان
دەستپێک: ١٩٨٣
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ئەندازیاری تەلارسازی/ زانکۆی بەغداد/١٩٨٨

چاپکراوەکانی:
- کەشکۆلی شەهیدێک، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- تامارا کۆفمان ویس، بەڵێنی لیبرالیزمی عەرەبی، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.

١٠٩. کەریم قادر حەسەن

لەدایکبووی: ١-٧-١٩٦١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٢/ گۆڤاری ئەدەبی بێگانان
خوێندن: بکالۆریۆس بەشی زمانی ئینگلیزی/ زانکۆی موسل/١٩٨١-١٩٨٢
چاپکراوەکانی: نییە.
* ئێستا سکرتێری نووسینی رۆژنامەی "خەبات"ە.

١١٠. ماجد نورەدین عەبدولرەزاق دەباغ

لەدایکبووی: ١٩٦٣/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٣
خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی کەرکووک/١٩٨٤
چاپکراوەکانی: نییە.

١١١. جەوهەر کەریم رەشید

لەدایکبووی: ١٩٥٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٣/ گۆڤاری کاروان
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی کوردی/ ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٨٥-١٩٨٦
چاپکراوەکانی: نییە.

١١٢. ئارێز عەبدوڵلا ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: تا پۆلی سێی کۆلیژی کارگێڕی و ئابووری خوێندووە، بەڵام بەهۆی باری سیاسی تەواوی نەکردووە.
چاپکراوەکانی:
- هەندێ مەسەلەی کاری ڕێکخراوەیی، بەشی ڕووناکبیری مەکتەبی ڕێکخستنی (ی. ن. ک)، سلێمانی ١٩٩٩.
- لەودیو دەرگا داخراوەکانەوە، داستان، چاپی یەکەم، ٢٠٠٠، چاپی دووەم، بەشی یەکەم و دووەم، چاپخانەی ڕەنج، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- ڕێگای یاخییان، ڕۆمان/ یادەوەرییەکی ئەدەبیانە، چاپی یەکەم، مەکتەبی بیر و هوشیاری، سلێمانی ٢٠٠٠، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- شان بە شانی مەرگ، ٢٠٠٦.
- زیندان لە پەنجەرەکەمەوە، ٢٠٠٧.

١١٣. تاهیر عوسمان محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: کۆلیژی ئەندازیاری کارەبا، زانکۆی تەکنەلۆژیا/ بەغداد
چاپکراوەکانی:
- لەپێناوی پاراستنی ژینگەی کوردستان، وەزارەتی رۆشنبیری، کتێبی گیرفان، هەولێر ٢٠٠٧.
- چاوەڕوانی، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- سەگی وەزیر، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧.

١١٤. ئیحسان ڕەشاد محەمەد
(ئیحسان موفتی)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤/ گۆڤاری کاروان
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کیمیا/ کۆلیژی زانست/ زانکۆی سلێمانی/١٩٧٧
بکالۆریۆس لە کۆلیژی ماف/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٦
دەرچووی خولی ڕۆژنامەنووسان لە دەزگای یونایتد پرێس ئەنتەرناشنال"u. p. i"/ ٢٠٠٠-٢٠٠٤
چاپکراوەکانی: نییە

١١٥. نەوزاد جەلال ئیبراهیم
(گۆران)

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی یاسا/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٣-٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵگەی مەدەنی، وەرگێران، وەزارەتی رۆشنبیری، بەرێوەبەرێتی چاپ و بلاوکردنەوە، چاپخانەی ئاسا، سلێمانی، ٢٠٠١.

١١٦. فەرهاد خدر فەتحوڵڵا (گۆمەشینی)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/دێگەڵە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤/ هاوکاری
خوێندن: دەرچووی سەرەتایی

چاپکراوەکانی:
- مەیل مەیلانێی کوردەواری، چەپکێک لە مەتەڵ، کۆکردنەوە و ئامادەکردن، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٢، ٤٤ لاپەرە، چاپی دووەم، ٢٠٠٥، ٦٤لاپەرە، چاپی سێیەم، ٢٠٠٨. ٨٤ لاپەرە.
- ئەنگوستیلەی پاشا، کۆکردنەوە و ئامادەکردن، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٢، چاپی دووەم، ٢٠٠٥. ٥٢لاپەرە.
- ژیاننامەی کچانی پێغەمبەر، هەولێر ٢٠٠٩.

١١٧. عوبێد خدر فەتحوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٥٨/کۆیە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٤
خوێندن: بکالۆریۆس/ بەشی کۆمەڵناسی/ زانکۆی سەلاحەددین/ ١٩٩٠
چاپکراوەکانی:
- فەلسەفەی یاسا، وەرگێرانی: بەهاوبەشی لەگەڵ سەرکەوت سلێمان، هیوا ئیبراهیم حەیدەری، بلاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- فەرهەنگی کۆمەڵناسی، بلاوکراوەکانی کۆری زانیاری کوردستان، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧، ٨٣ لاپەرە.

١١٨. زیرەک کەمال حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٦/گوندی وەرێ-بێتواتە
خوێندن: ناوەندی
دەستپێک: ١٩٨٤/ بلاوکراوەی ئاڵا لە شاخ
چاپکراوەکانی: نییە.

١١٩. ئازاد عزەدین ئەبوبەکر
" حاکم ئازاد مەلا فەندی"

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاساو رامیاری /زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٥
دەستپێک: ١٩٨٥
چاپکراوەکانی:
- سندات الرسمية في الاثبات، بحث مقدم كجزء من متطلبات اكمال الدراسة في المعهد القضائي/ بغداد/ ١٩٨٥.

١٢٠. غازی حەسەن محیەدین

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس کوردی/ کۆلێژی پەروەردە/ زانکۆی بەغداد
چاپکراوەکانی:
- ستراتیژیەتی -نان - کێشەی ئازادی و ژیانە، بلاوکراوەکانی ئالای ئازادی، کۆتایی ١٩٩٤.
- سەرکوتی ڕۆژنامەی کوردی لە سێبەری یاسادا، چاپکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨. ١٢٧ لاپەرە.
- گروپی "٤٩"، بەڵگەنامە، هاوبەش.
- خوێندەواری/ ڕێگەیەکی سەخت و درێژ لە کوردستاندا، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

١٢١. سەلاح ئیسماعیل مستەفا
"سەلاح مەزن"

لەدایکبووی: ١٩٦١/هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان / شاخ، بە ئاشکراش لە ڕۆژنامەی ئالای ئازادی/١٩٩٢
خوێندن: قوتابی بەشی ڕۆژنامەوانی/ ڕاگەیاندنی زانکۆی هۆلەندی ئازاد
چاپکراوەکانی:
- سینەما کارانی کورد، وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩.

١٢٢. فەیسەڵ عوسمان عەلی

لەدایکبووی: ١٩٥٦ لە هەولێر.
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: ١٩٨٦ دبلۆمی هونەری لە بەشی نیگارسازی پەیمانگای هونەرەجوانەکانی بەغدا

چاپکراوەکانی:
- شێوەکاری هەولێربلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٩.

١٢٣. عادل حوسێن عەبدوڵلا
(د. عادل حسین)

لەدایکبووی: ١٩٥٨/ رواندز
دەستپێک: ١٩٨٥/ گۆڤاری کاروان
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی پزیشکی/ زانکۆی موسل/ ١٩٨٢

چاپکراوەکانی:
- پێشمەرگە و تەندروستی، بلاوکراوەکانی مەکتەبی رێکخستنی پێشمەرگە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر....
- سێکس و دووسەد نهێنی، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٤.
- نەلف و بێی تەندروستی سێکسی، بەشی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر.
- نەلف و بێی تەندروستی سێکسی، بەشی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٦.

١٢٤. عوسمان عارەب حەمەد بڵبّاس
(د.عوسمان عارەب)

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٥/ هاوکاری
خوێندن: بکالۆریۆس کۆلیژی پزیشکی/ زانکۆی موسل/ ١٩٩٠
چاپکراوەکانی: نییە

١٢٦. خالید جەمیل عەبدولسەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٥
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئاداب کوردی/ زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:
- بەرکولێک لە نەتەوەییمان چییە؟ناوەندی ئاڤێستا - لقی هەولێر، ٢٠٠٦.

١٢٦. شورش عەزیز قادر سورمی

لەدایکبووی: ١٩٥٩
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی ئەندازیاری زانکۆی پادۆڤا ئیتالیا.

چاپکراوەکانی:
- وەرگێڕانی جوگرافیای زمانی کوردی.
- وەرگێڕانی کۆمەڵێک چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی.
- وەرگێڕانی داستانی قەڵای دمدم.
- بەزمانی کوردی و ئیتالیا دەنووسێت.

١٢٧. مەغدید خدر ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٠/١/١٩٦١/ گراو/پیرمام
دەستپێک: ١٩٨٦/سوید
خوێندن: دکتۆرا لە بواری راگەیاندن/زانکۆی سانت-پیتربورگ/١٩٩٨

چاپکراوەکانی:
- بەرپرسانی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە چەند چاوپێکەوتنێکی رۆژنامەگەریدا، سوید ١٩٩٤.
- چاپەمەنی جالیای کورد/مێژووی سەرهەڵدان و قۆناغی سەردەم، زانکۆی سانت-پیتربورگ، ١٩٩٨. تێزی دکتۆرایە بە دەستکارییەوە بە ناوی فاکولتێتی رۆژنامەوانی زانکۆی حکومی سانت- پیتربورگ (بە زمانی رووسی) بە زمانی رووسی چاپکرا.
- تیۆری رۆژنامەنووسی، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم ٢٠٠٠.
- ژانرەکانی رۆژنامەوانی و مێژووی چاپخانە (١٤٥٠-١٥٠٠)، بڵاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥. ٢٧٨ لاپەڕە.
- سەبارەت ئاژانسەکانی دەنگ و باس، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئەگەر رۆژنامەنووس هات، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٨.

* جگە لەم کتێبانە دەیان گوتاری بە زمانی سوێدی و رووسی و کوردی نووسیوە. دوو پێشانگای فۆتۆگرافی کردۆتەوە، هەروەها فیلمێکی دەکومێنتی/١٩٩١.

* دوو ساڵ سەرنووسەری رۆژنامەی کوردستانی نوێ بووە بە زمانی رووسی/١٩٩٦-١٩٩٨.

١٢٨. غەفوور تاهیر سەعید (غەفوور مەخمووری)

لەدایکبووی: ١٩٧٠ مەخموور
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئاداب کوردی
چاپکراوەکانی:
- سەرەتایەک بۆ حەیران و کورتەیەک لە ژیانی حەمەدبەگی، ١٩٨٩.
- بناری قەرەچووغ، ١٩٩٠.
- سێ تیشک لە پەنجەرەی شیعرەوە، ١٩٩١.
- حوارات حول القضية الكردية، ٢٠٠٠.
- حەیران (چەمک - ناوەرۆک - سەرهەڵدان)، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠١.
- بەعەرەبکردنی کوردستان، چاپی یەکەم، ٢٠٠٢، هەولێر، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- تعريب كوردستان، هەولێر ٢٠٠٧.

١٢٩ رزگار محەمەد قادر
(د. رزگار)

لەدایکبووی: ١٩٧٠ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: دکتۆرا لە یاسا بە ناونیشانی "جريمة التعذيب في القانون الجنائي"/ کۆلیژی یاساو رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣
چاپکراوەکانی:
- چەند وانەیەک لە تاوانناسی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٠.
- شرح قانون اصول المحاكمات الجنائية، بلاوکراوەکانی منظمة نشر الثقافة القانونية، مطبعة منارە، هەولێر ٢٠٠٣.
- لەپێناو کوردستانێکی نوێدا، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٧.

١٣٠. ئەسعەد قادر عەبدوڵڵا
(ئەسعەد ماوەرانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦/ رۆژنامەی هاوکاری
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەندروستیی باڵای بەغداد/ ١٩٨٠
چاپکراوەکانی: نییە

١٣١. تاهیر رەحمان ئەبابەکر
(تاهیر کرمانج)

لەدایکبووی: ١٩٦٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: سەرەتایی

چاپکراوەکانی:
- ژیان و هونەر، کۆکردنەوە و ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵڵا شێخانی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٩٠.

١٣٢. سەلام ناوخۆش بەکر

لەدایکبووی: ١٩٦٦/زێبارۆک/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٧/٤/٢٥
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە زانکۆی exeter/ بەریتانیا

چاپکراوەکانی:
أ- فەرهەنگ نووسین
- فەرهەنگی ئۆکسفۆرد ئینگلیزی- کوردی، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی زانیار، سلێمانی، چەند چاپ.
- فەرهەنگی ئۆکسفۆردی نوێ - سۆرانی- بادینی- ئینگلیزی، چاپی یەکەم، کوردستان ٢٠٠٣، چاپی دووەم، ٢٠٠٤، چاپی شەشەم، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی زانیار، سلێمانی ٢٠٠٦.
- فەرهەنگی سیدرا، کوردی-عەرەبی- ئینگلیزی سیدرا، فەرهەنگی گیرفان، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی......، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- فەرهەنگی هیوا، فەرهەنگێکی (ئینگلیزی-کوردی)یە، بۆ منداڵان و قوتابیان، بڵاوکراوەکانی خانەی کاوان، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- فەرهەنگی هەراشان-"بەهاوبەش".
- فەرهەنگی زاراوەی لەشکری،"بەهاوبەش".
- فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی،"بەهاوبەش".

ب - زمانناسی
- زمانناسی و هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، چاپخانەی شڤان"سلێمانی"، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٤
- پوختەیەک دەربارەی زمانناسی
- ئایین و زمانناسی.
- واتاسازی"بەهاوبەشی لەگەڵ م.نەریمان".
- یاسا بنەرەتییەکانی ڕستەی کوردی، ماستەرنامەکەی پرۆفیسۆر وریا عومەر ئەمین.
- سارا، بۆ فێربوونی زمانی ئینگلیزی.
- ڕەخنە و ڕۆمان و ڕۆژنامەگەری ئیسلامی کوردی، کۆبەندی چەند بابەتێکی ئەدەبی، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- زمانەوانی، بەرگەکانی: (یەکەم، دووەم، سێیەم) هاوبەش، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٩.

جـ: وەرگێڕان
- قورئان و زانستی نوێ- لەئینگلیزییەوە.
- کوردو کوردستان لەنێوان بەرداشی داگیرکاران- لەئینگلیزییەوە.
- کرۆنۆلۆژیای مەسەلەی ویلایەتی موسڵ- لەئینگلیزییەوە.
- یاسا بنەرەتییەکان- لەئینگلیزییەوە.
- د. هـ. هاو، نۆ چیرۆک لەبارەی خەڵکەوە، ئینگلیزی-کوردی، وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادر، چاپی یەکەم، هەولێر.
- دەقەکانی کۆنگرەی سیڤەرو خوێندنەوەیەکی تری وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە: سەلام ناوخۆش، خوێندنەوەی مەسعوود عەبدولخالق، بڵاوکراوەکانی یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

هـ: مێژووی سیاسی/ نووسین
- کوردستان چۆن داگیرکراو دابەشکرا.
- هۆکارەکانی لکاندنی ویلایەتی موسڵ.
- سێکوچکەی هەرەس.
- مافی مێژووی غەیرە کورد بەسەر کوردستانەوە.
- ململانێی ئینگلیزو تورک.

- شێخ مەحموود و سێ ئەفسەرەکە.
- ئاین و ناسیۆنالیزم.

ئەو کتێبانەی بەنازناو بلاوی کردوونەتەوە:
- دراسة عن احتلال و تقسيم کردستان، ترجمة- یوسف کمال.
- دۆزی کورد لەنێوان بەرداشی مارکسیەت و دیموکراسیەت - هیوا ئەمین.
- لۆزانی ١٩٢٣ و لۆزانی ١٩٩٠- محەمەد سەلام.
- کورد لەنێوان ئیسلام بوون و ئیسلام کرندا- هیوا سەلام.
- عەلمانیەتی مارکسی و دیموکراسی- دلشاد عوسمان.

١٣٣. حەمەد سالح ئەسمەر فەقێ یەزدین
(جگەرسۆز پێندرۆیی)

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ میرگەسۆر
دەستپێک: ١٩٨٧
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر/١٩٨٧

چاپکراوەکانی:
- دەروونناسیا زارۆکان، وەرگێران ژ فارسی، ژ وەشانێن گۆڤارا ناسۆی پەروەردەیی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- سەرهاتیا هرچێ جوتیاری، چیرۆک و هەلبەست بۆ زارۆکان، ژ وەشانێن سەنتەری خاتوزین بۆ چالاکیە کۆمەلیەتییەکان، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکال، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- هۆنەرێ پەیڤینێ، وەرگێران ژ فارسی، ژ وەشانێن دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- هۆنەرێ نڤیسینێ، ژ وەشانێن دەزگەهێ ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئەلند/ (١٠٠)سروود و هەلبەستێن زارۆکان، ژ وەشانێن وەزارەتا رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- پەیوەندی د ناڤبەرا مامۆستای و قوتابیدا، وەرگێران ژ فارسی، ژ وەشانێن مەکتەبا سکرتاریەتا قوتابێن کوردستانی، چاپخانا هاوار چاپی یەکەم، دهۆک ٢٠٠٦
- لورد ناو ویبۆری، گەریان لە دیف بەختەوەریێ، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.

١٣٤. حەمید ئەبوبەکر ئەحمەد
(حەمید بەدرخان)

لەدایکبووی: ١٩٦٧ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە کارگێری و ئابووری/بەشی ئابوری، زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- راپەرینی جەماوەری کورد لە کوردستانی عێراق، ئێران، مزگەوتی سەید نیزامی، مهاباد ١٩٩١.
- فەرهەنگی وێنەدار بۆ منداڵان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩١،، چاپی دووەم، ١٩٩٣.
- چۆنیەتی گەڕانەوەی جووتیاران بۆ زێدی خۆیان، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، ١٩٩٣.
- فەرهەنگی وێنەدار بۆ منداڵان، بەرگی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٤، چاپی دووەم، ١٩٩٦.
- فەرهەنگی وێنەدار بۆ منداڵان، بەرگی سێیەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٦.
- نیو سەدە لە ژیان و زانستی پرۆفیسۆر ئەورەحمانی حاجی مارف، هاوبەش، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠٠٧.
- ئەلبوومی رۆژنامەنووسانی کوردستان، هاوبەش، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.
- ئەلبوومی رۆژنامەنووسانی کوردستان، هاوبەش، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٧.
- زمانەک و دۆ زاراف، سەلاح سەعدوڵلا، ئامادەکردن، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٧.
- گوڵی کێوی ماڵئاوایی لێکردین، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی حەمدی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٩.

١٣٥. یوسف ئەحمەد محەمەد (یوسف مەنتک)

لەدایکبووی: ١٩٦٧/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٨

خوێندن: خوێندکاری بەشی راگەیاندن/زانکۆی حریەی هۆلەندی

چاپکراوەکانی:

- بەدرخانییەکان ماڵباتێکی خەباتکار، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٥.

١٣٦. دلشاد مستەفا عەباس (دلشاد وەسانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٥/گوندی وەسان/قەزای چۆمان

دەستپێک: ١٩٨٨

خوێندن: بکالۆریۆس جوگرافیا/کۆلیژی پەروەردە/زانکۆی موسل/ ١٩٩٠

چاپکراوەکانی:

- کەسایەتی بەهێز، وەرگێڕان، دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ۲۰۰۷.
- دەسەڵاتی رەهاو مەترسییەکانی دیموکراسی، وەرگێڕان، دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ۲۰۰۸.
- کورد لە چەند مەسەلەیەکی هەڵایساودا، چەند وتارێکی رۆژنامەوانی، چاپخانەی رۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۹. ۲۸۰ لاپەڕە.

۱۳۷. جەمال ئیسماعیل حەسەن (جەمال گردەسۆری)

لەدایکبووی: ۱/۳/۱۹٦٦/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۸۸

خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی/بەشی کارەبا

چاپکراوەکانی:

- فرمێسکی ئەوین، شیعر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ۱۹۸۸.
- گری شاعیر، شیعر، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ۱۹۸۹.
- کۆترەکەم، شیعری منداڵان، چاپخانەی فێرکردنی باڵا، هەولێر ۱۹۹۰.
- بەهرەمی پاڵەوان، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵڵا شێخانی، چاپخانەی زەمان، بەغداد ۱۹۹۰.
- لوتفی، میر بەدرخان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ۱۹۹۹.
- ئەو تابلۆیانەی لەبەر چاوم ون نابن، کورتیلە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ۲۰۰۰.
- ئالا، چیرۆک و شیعری منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۱.
- شێخ عومەر غەریب، باشووری کوردستان یان باکووری عێراق، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، چاپخانەی دارا، هەولێر ۲۰۰۲.
- کەروێشکی زیرەک، چیرۆکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی رۆشنبیر، چاپخانەی ژین، هەولێر ۲۰۰۲
- ئافرەت لە روانگەی ئیسلامەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی رۆشنبیر، چاپخانەی ژین، هەولێر ۲۰۰۲.
- عەزیز نەسین، گرەو، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی سۆران، هەولێر ۲۰۰۳.
- قەفەسێکی زێڕین، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان لە عەرەبی بەدەسکارییەوە، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۳.
- و. جی ماکبراید، دەروونناسی چۆن لە ترس رزگارمان دەکات؟، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر ۲۰۰۷.
- سەربردەی کوردەواری، بەرگی یەکەم، زنجیرە کتێبی دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، هەولێر ۲۰۰٦.
- کایەکانی رۆژنامەنووسی، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، زنجیرە کتێبی گیرفان، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۷.
- میر جەلادەت بەدرخان، دەربارەی دۆزی کورد/یاسای دوورخستنەوەی پارچە پارچەکردنی کورد، مێژوو، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸.
- گیانی بە گیانی، چیرۆک و شیعری منداڵان، بڵاوکراوەکانی دەزگای (O-P-I-C) بۆ بڵاوکردنەوە، چاپخانەی منارە، هەولێر ۲۰۰۸.

- كوردستانی باكوور، مێژوو، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- هەلجیری چل تام، هەقایەتی فۆلكلۆری، بلاوكراوەكانی دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، هەولێر چاپخانەی "خانی" دهۆك، ٢٠٠٨.
- گولێ بە بۆنەوە جوانە،، چیرۆك و شیعری مندالان، بلاوكراوەكانی بەرێوەبەرای بلاوكراوەكانی مندالان، هەولێر ٢٠٠٨.
- سالانی هەشتاكان/ دیمەنی چەند رووداوێك، بە هاوكاری رێكخراوی هونەرمەندانی كوردستان-ناوەندی هەولێر، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- كوردستان لە سەردەمی ئاشتیداچاش جەنگی جیهانی یەكەم، مێژوو، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپی یەكەم، هەولێر ١٩٩٤، چاپی دووەم، دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٨.

١٣٨. محەمەد سەعید قادر (كوردە)

لەدایكبووی: ١٩٦٩/هەولێر
دەستپێك: ١٩٨٨
خوێندن: ئامادەیی بازرگانی هەولێر

چاپكراوەكانی:
- چەند بابەتێكی رۆژنامەوانی، بلاوكراوەكانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٤.

١٣٩. جەلیل حەمەزیاد ئەحمەد

لەدایكبووی: ١٩٦٧/هەولێر
دەستپێك: ١٩٨٨
خوێندن: بكالۆریۆس لە یاسا/ كۆلێژی ماف/زانكۆی سەلاحەددین/١٩٩٦
چاپكراوەكانی:
- زاراوەكانی یاسا و شەریعەت، زاراوەكانی بنەماكانی یاسا، بەشی یەكەم، كوردی- عەرەبی- ئینگلیزی - فەرەنسی، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠١.

١٤٠. سالار سیامەند عەبدوللا

لەدایكبووی: ١٩٧٠/مەخموور-هەولێر
دەستپێك: ١٩٨٨
خوێندن: بكالۆریۆس لە مێژوو/ كۆلێژی ئاداب/زانكۆی سەلاحەددین/١٩٩٤
چاپكراوەكانی:
- دەروازەیەك بۆ راپەرینی جوتیارانی دەشتی هەولێر

١٩٥٣زایینی، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ڕێکخستن-بەشی ڕوناکبیری، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی-کەرکووک، ٢٠٠٦.
- ماسی، کۆمەڵە شیعر، هەولێر ٢٠٠٩.

١٤١. چەڵەنگ محەمەد نافیع عەبدولفەتاح

لەدایکبووی: ١٩٦٤/کۆیە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی

چاپکراوەکانی:
- دیوانی ڕۆستەم حەوێزی/٢٠٠١.
- منداڵێک لە شەوی، ڕۆنیۆ، کۆیە ٢٠٠٦.

١٤٢. ئیسماعیل عەلی مەحموود

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٩
خوێندن: ئامادەیی/بەشی وێژەیی

چاپکراوەکانی:
- مێژووی ڕۆژنامەنووسیی تورکمانی، چاپخانەی ئاراپخا، کەرکووک ٢٠٠٧.
- تۆریات/ناسنامەی تورکمانە، چاپخانەی دارا،چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤٣. سەردار عەزیز
(دادوەر سەردار خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دەستپێک:١٩٨٩
خوێندن: ماستەر لە یاسای تاوانکاری/ کۆلیژی یاسا و ڕامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٥.

چاپکراوەکانی:
- خەرمانەی یاسا، فەرهەنگۆکەیەکی یاسایی عەرەبی-کوردییە، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٧، چاپی دووەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر ١٩٩٨، چاپی سێیەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧.
- هەرێمی کوردستان/بڕیاری فیدراڵی و نەبوونی دەستوور، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٨.
- نووسەر لە نێوان ئازادی ڕادەربڕین و پابەندبوون بە یاسا، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩، چاپی دووەم،. چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- هۆکارەکانی ڕەفتاری تاوانکاری، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠٠.
- کەمال سەعدی، مافی دانەر، بڵاوکراوەکانی کۆلیژی ماف، وەرگێران لە عەرەبی بە دەسکارییەوە: بە هاوبەشی لەگەڵ نووسەر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین-هەولێر ٢٠٠٠.

- یادکردن لە ئیسلام، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ۲۰۰۰.
- چالاکییەکانی ڕێکخراوی بلاوکردنەوەی وشیاری یاسایی/ هەنگاوی بچووک و ئاواتی گەورە"۲۰۰۱-۲۰۰۵"، هاوبەش، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۵.
- الهیئة التنفیذیة في دساتیر الدول الفدرالیة، چاپخانەی منارە، هەولێر ۲۰۰۵.
- سیستەمی دادگەری تایبەت بە نەوجەوانان لە عێراق- توێژینەوەیەکی بەراوردکارییە، بڕوانامەی ماستەر، چاپخانەی کەوێل، هەولێر ۲۰۰٦.
- فەرهەنگی دادگا، کۆمەڵە زاراوەیەکی یاسایی کوردی- عەرەبییە، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.

١٤٤. فارس تەها محۆ
(ڕێکار مزوری)

لەدایکبووی: ١٩٦٩/مزوری بالا
دەستپێک: ١٩٨٩/گۆڤاری کاروان
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- کەروێشکی لەڤەن، چیرۆکی منداڵان، بلاوکراوەکانی سەنتەری خاتووزین، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ۲۰۰۰.
- یەکگرتن، چیرۆکە شیعرە بۆ منداڵان، بلاوکراوەکانی سەنتەری خاتووزین، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ۲۰۰۲.
- یوسفێ زارۆک، چیرۆکە شیعر، بلاوکراوەکانی دەزگای (التفسیر)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰٤.
- هاسل و گرتل، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰٥.
- دارمێو، شیعری منداڵان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰٦.
- بەریکانێ، چیرۆکە شیعری منداڵان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- گورگی ئازادیخواز، کۆمەڵە چیرۆکی منداڵان، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- کۆچکا خۆشبەختیێ، حەفت نامیلکە چیرۆکی منداڵان، وەگێڕان لە فارسییەوە، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری،چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

١٤٥. محەمەد موشیر جەمیل

لەدایکبووی: ١٩٦٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٠
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین/ ١٩٩٦

چاپکراوەکانی:
- تطورات دولیة وجوانب من الثورة الدیمقراطیة في العراق، شاخ، ورمێ، ۱۹۹۰/۲/۷.

- دینیس لوید، ئایدیای قانون، وەرگێران، بە هاوبەشی لەگەڵ ئاسۆ کەریم و نەریمان تالب، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- مارتن ڤان برۆیسن، کورد و بنیاتی ئوممەت، وەرگێڕن بۆ عەرەبی: د. فالح عەبدولجەبار، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، چاپی یەکەم، چاپخانەی "خانی" دهۆک ٢٠٠٧.
- ناتوندوتیژی، وەرگێران، هاوبەش، بلاوکراوەکانی سەنتەری مەسەلله/ هەولێر، چاپخانەی بینایی/ سلێمانی ٢٠٠٨.
- کۆربەندی کۆمەلایەتی جیهانی، وەرگێران، هاوبەش، بلاوکراوەکانی سەنتەری مەسەلله/هەولێر، چاپخانەی بینایی/ سلێمانی ٢٠٠٨.

١٤٦. شاخەوان عەلی حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧١/گوندی تاڵەبانی گەورە-تەقتەق
دەستپێک: ١٩٩٠
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی:
- هاروون و بالوول لە چیرۆکی کوردیدا، چیرۆک، بلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٩٠.
- مەتەڵ بۆ زاخاوی مێشک، فۆلکلۆر، بلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، چاپخانەی شەفیق، بەغداد ١٩٩١.
- بەختنامەی کوردی، بەختنامە، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٢.
- لە خەرمانەی رۆژگاری پیاوان، چیرۆک، باڵوکراوەکانی (ی. ق، د. ک)، چاپخانەی پێشکەوتن، هەولێر ١٩٩٢.
- نەبوونی، چیرۆک، چاپخانەی رەشاد، هەولێر ٢٠٠١.
- بولبولی خۆش ئاواز، ئەفسانە، چاپخانەی رەشاد، هەولێر ٢٠٠١.
- تەلاقنامە، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠٢.
- ورچ و شێر و مام رێوی، چیرۆکی منداڵان، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٢. دوو جار چاپکراوە.
- مەملەکەتی ژن، نۆڤلێت، بلاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠٣.
- خۆشەویستی کچێک لە زانکۆ، کورتە رۆمان، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٤.
- عەشقی نێوان مامۆستا و کچە قوتابی، کورتە رۆمان،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی تیشک، سلێمانی ٢٠٠٥.
- لە مەرگی کەژاڵ دەگەرێم، کورتە رۆمان،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٦.
- خۆشەویستی فریشتەیەکی زانکۆ، کورتە رۆمان، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ، چاپخانەی هێمن، سلێمانی ٢٠٠٧. سێ جار چاپکراوە.
- کچێک شێتم دەکا، کورتە رۆمان،، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نواڵەی نوێ،چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- بەرەو قوتابخانە، چیرۆکی منداڵان، بلاوکراوەکانی رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی کەوێل، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

- زانکۆی مەرگ، شیعر، چیرۆک، پەخشان، بلاوگەی کامەران، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- یادگارییەکانی منی عاشق، کورتە رۆمان، بلاوکراوەکانی خانەی ئاشتی، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- ملوانکە شیعری مۆبایل، مۆبایلە شیعر، بلاوکراوەکانی خانەی ئاشتی، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- دوعای دایکێکی بێ نەوا، کورتە چیرۆک، بلاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری کەسنەزان/ رۆژنامەی بەهرە، چاپخانەی منارە، هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨.
- ئافاتی ژن بردن بۆ مەسئولەکان، کورتە رۆمان، چاپی یەکەم و چاپی دووەم، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/ زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٨.
- بەسەرهاتی سێ پیر و خۆسوتانی کچێک، بلاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری کەسنەزان/ رۆژنامەی بەهرە، چاپخانەی منارە، هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٨.
- یادگارییەکانی کچێکی پەیمانگا، کورتە رۆمان، سەنتەری رۆشنبیری بەهرە/زنجیرە کتێبی نوالەی نوێ، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٩.

١٤٧. عومەر قاسم بەگ خورشید (چالاک میرانی)

لەدایکبووی: ٢٢/٤/١٩٧٣/ رواندز

دەستپێک: دوای راپەڕین

خوێندن: پەیمانگای هونەرە جوانەکانی هەولێر/ بەشی مۆسیقا/١٩٩٨-١٩٩٩

چاپکراوەکانی:

- رواندز قەلای خەبات و کوردایەتی"بزاڤی سیاسی، رۆلی کەسایەتییەکان، رووداو و کارەساتەکان"، چاپخانەی دیلان، سلێمانی، ٢٠٠٥.

١٤٨. عەبدولوەهاب کانەبی شەریف (عەبدولوەهاب شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/ هەولێر

دەستپێک: دوای راپەڕین

خوێندن: ئامۆژگای مامۆستایانی هەولێر/١٩٧٩

چاپکراوەکانی:

- فەرهەنگی ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، بەشی یەکەم، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٥.
- فەرهەنگی کات، کۆکردنەوە، بلاوکراوەکانی زنجیرە کتێبی کەلەپووری دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی دارا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- فەرهەنگی شێخانی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- فەرهەنگی ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤٩. هوشیار عەبدوللا مەولوود

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر.
دەستپێک: دوای راپەرین.
خوێندن: دەرچووی ئامۆژگای مامۆستایان
چاپکراوەکانی:
- مێژوو و جوگرافیای دەڤەری دزەییاتی دەشتی هەولێر/ لەژێر چاپە.

١٥٠. نازناز محەمەد عەبدولقادر

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی هاوچەرخ/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/ ٢٠٠٨.
چاپکراوەکانی:
- میرنشینەکانی کوردستان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠١.
- فیکتۆریا کۆکس-ناستان ئاپلبام، قاقلە جندۆکە، وەرگێران، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٣.
- موجتەبا بورزوویی، بارودۆخی سیاسی کوردستان لە"١٨٨٠-١٩٤٦"، وەرگێران بە هاوبەشی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- سیاسەتی ئێران بەرامبەر بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد لە کوردستانی عێراق (١٩٦١-١٩٧٥)، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی-سیاسییە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- بەرەو دانانی چەند بنەمایەکی فەلسەفی بۆ سیاسەتی پەروەردە و فێرکردن لە هەرێمی کوردستان-عێراق، هاوبەش، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر

١٥١. سەردار محەمەد عەبدولرەحمان عەبدولکەریم

لەدایکبووی: ١٩٦٢/٨/٢٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩١/١/٢٤
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی جوگرافیا/ کۆلیژی پەروەردە/ زانکۆی موسڵ١٩٨٦/-١٩٨٧
چاپکراوەکانی:
- ئەتلەسی کوردستانی باشوور- ١٨ نەخشە- ١٩٩١/١/٢٤/ قەزای شەقڵاوە.
- ئەتلەسی کوردستانی باشوور- ٣٢ نەخشە- ١٩٩٢/١/٤/هەولێر.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان کارگێری بۆ لێژنەی بەدواداچوونی دەستوور- ٢٠٠٥/٧/١٠. بە هاوبەشی
- ئەتلەسی کەرکووک-بەزمانی "کوردی- عەرەبی- ئینگلیزی" -٢٠٠٦ بە هاوبەشی.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان "سروشتی- کارگێری- دابەشبوونی کانزاکان" بۆ وەزارەتی پەروەردە بەدواداچوون، ٢٠٠٦ بەهاوبەشی.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان کارگێری، ٢٠٠٦

بەهاوبەشی.
- نەخشـەی دیکۆمێنتی عوسمانی "سەرپەرشتی و بەدواداچوون" ٢٠٠٦.
- ستۆدیۆی جوگرافی نەخشەی "هەولێر- دهۆک- سلێمانی- هەرێمی کوردستان، ٢٠٠٧ بەهاوبەشی.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان بەزمانی ئینگلیزی، ٢٠٠٧ بەهاوبەشی.
- دليلك الى أقليم كوردستان بەزمانی عەرەبی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- ئەتڵەسی هەرێمی کوردستان- عێراق-جیهان، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- نەخشەی هەرێمی کوردستان بەرزی و نزمی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- نەخشەی پارێزگای هەولێر و گوندەکانی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- نەخشەی پارێزگای سلێمانی و گوندەکانی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- نەخشەی پارێزگای کەرکووک و گوندەکانی، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.
- ئەتڵەسی خوێندن بۆ وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٩ بەهاوبەشی.

١٥٢. دلشاد ئەحمەد حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: ماستەر لە زمانی عەرەبی "قوتابی دکتۆرا"
چاپکراوەکانی: نییە.

١٥٣. نووری ئیبراهیم عەلی (نووری بێخاڵی)

لەدایکبووی: ١٩٧١/رواندز
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی عەرەبی/زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- فیل سلیتەر، قوتابخانەی فرانکفۆرت لە روانگەیەکی مارکسییەوە، هاوبەش، وەرگێران لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی نورەدین سەعید وەیسی، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- د. کەریم ئەبو حەلاوە، گیروگازی چەمکی کۆمەڵی مەدەنی، هاوبەش لەگەڵ رەوشت رەشید، ئیسماعیل کوردە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣، چاپی دووەم، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- راگەیاندن و کاری رۆژنامەگەری، سەنتەری سۆران، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

١٥٤. محەممەد حوسێن مەجید
(شوان رابەر)

لەدایکبووی: ١٥/١/١٩٥٨/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە زانستە ئیسلامییەکان/ خوێندکاری ماستەر

چاپکراوەکانی:
- راپەرینی ئاداری ١٩٩١، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٢، چاپی دووەم، چاپخانەی ریزۆ، هەولێر ١٩٩٩.
- بنەماکانی گوزارشت، چاپخانەی راگەیاندن، هەولێر ١٩٩٤.
- کۆرەو و شەرەکانی کۆریێ و دانوستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی راگەیاندن، هەولێر ١٩٩٥.
- لێکۆڵینەوەی واقیعێک، چاپخانەی تابان، هەولێر ١٩٩٦.
- لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەیی، چاپخانەی تابان، هەولێر ١٩٩٧.
- پاراستنی پێگە و زانیارییەکان، چاپخانەی هێمن، هەولێر ١٩٩٨.
- پێناسە و پرانسیپەکانی کۆبوونەوە و کۆنووس، چاپخانەی هێمن، هەولێر ١٩٩٨.
- مقدم اکرم اسماعیل، جەنگی سایکۆلۆژی، وەرگێران، چاپخانەی چرا، هەولێر ١٩٩٨.
- عبدالمجید محمود رمی، پەنجا خراپەکاری رون و ئاشکرا لە دیموکراتیەت و هەڵبژاردن و حزبایەتی، چاپخانەی چرا، هەولێر ١٩٩٩.
- ژیاننامەی شەهیدی فەرماندە کاک مەلا عومەر مستەفا، چاپخانەی چرا، هەولێر ١٩٩٩.
- ژیاننامەی کادیری شەهیدی سەمیر وەرتی، چاپخانەی چرا، هەولێر ١٩٩٩.
- دەربارەی لێکۆڵینەوەی یاسایی، چاپخانەی هێمن، هەولێر ٢٠٠٠.
- د. محمد عبدالله فقی مراد، ئیعجازی پزیشکی لە زانستی کۆریەلەدا، وەرگێران، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠٠.
- ابراهیم نعمە، چارەسەری دەروونی لە قورئانی پیرۆزدا، وەرگێران، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠٠.
- احمد غامدی، یەکبوونی ئیسلامی "بنچینە و هۆکارەکانی بەدیهێنانی"، وەرگێران، هەولێر ٢٠٠١.
- ئیمامی جوەینی، مەتنی وەرەقات لە ئسولی فقە، وەرگێران، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠١.
- عبدالله اثری، بیروباوەری سەلەفیسالح/ بە پەراوێزەوە، وەرگێران، چاپخانەی گەنج، هەولێر ٢٠٠١.
- عقیل محمد مقطری، سیفەتەکانی سەرکردەی بانگەوازخوازکاری، وەرگێران، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠١.
- رەگەزپەرستی کۆنەپەرستی، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠١.
- پێناسە و لایەنەکانی تیرۆر و تۆقاندن، هەولێر ٢٠٠٢.
- سەرکردایەتی کارگێری مەنهەجی، هەولێر ٢٠٠٢.
- بێداری موسلمانان لە روانگەی ئیسلامەوە، چاپخانەی کازم، هەولێر ٢٠٠٢.
- عەلمانیەت/ پێناسە و سەرهەڵدانی، چاپخانەی کازم، هەولێر ٢٠٠٢.
- هەڵسەنگاندنی پرۆسەی لێدانی عێراق، چاپخانەی هێمن، هەولێر ٢٠٠٣.
- مانگی رەمەزانی پیرۆز لە مێژوودا، چاپخانەی کازم، هەولێر ٢٠٠٥.
- هەڵبژاردنەکانی عێراق، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠٥.
- رێبەری کاری رێکخراوەیی هاوچەرخ، چاپخانەی چرا، هەولێر ٢٠٠٥.
- علی حسن حەلەبی، بەهەشت/ رێگا و خۆشی و ناز و نیعمەتەکانی، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر

.٢٠٠٧
- علی حسن حەلەبی، دۆزەخ/ خەلک و تالی و ناخۆشییەکانی، وەرگێران، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر .٢٠٠٧
- شوورەی موسلمانان بە زیکر و دوعا و چارەسەری نەخۆشییەکان لە قورئان و سوننە، بلاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.

١٥٥. عوسمان یاسین عەلی
(دادوەر)

لەدایکبووی: ١٩٧١/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: ماستەر لە یاسا و رامیاری/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧.
ناونیشانی نامەکەی: (اجراءات اقامه الدعوه الاداریه)

چاپکراوەکانی:

بە زمانی کوردی:
- ستراتیژی مێ و نەهامەتییەکانی رۆژهەلات، خوێندنەوەی بەرهەمە فیکری و ئەدەبییەکانی نەوال سەعداوی، هەولێر ١٩٩٨.
- بونیادگەری پێکهاتوویی، میتۆدی لوسیان گۆلدمان، چاپخانەی زانکۆی صلاح الدین، چاپی یەکەم، هەولێر .١٩٩٩
- فریدریک نیتشە، دەزگای چاپ وبلاوکردنەوەی موکریانی،چاپخانەی خەبات، دهۆک، ٢٠٠٠.
- نازم حیکمەت، مرۆڤێکی سەیر، شانۆگەری، وەرگێرانی لە فارسییەوە، هەولێر ٢٠٠٠.
- پاڕزینگی یاسا، چەند باسێکی یاساییە، دەزگایOPLC بۆچاپ وبلاوکردنەوە، چاپخانەی کەوێل، هەولێر،٢٠٠٧.
- هێگڵ و دوو لە قوتابییانی، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.

بەزمانی عەربی:
- المبادئ القانونية في القرارات الجزائية لمحكمة تمييز إقليم كوردستان - العراق، (السنوات ١٩٩٣-١٩٩٨)، مطبعة اوفسيت هەولێر، ١٩٩٩.
- المبادئ والتطبيقات القانونية في قرارات محكمة استئناف اربيل بصفتها التمييزية، قانون تنفيذ المرقم ٤٥ لسنة ١٩٨٠،من سنة ١٩٩٢ لغاية٢٠٠١. مطبعة پاك - اربيل،٢٠٠٢.
- المبادئ القانونية في القرارات الجزائية لمحكمة تمييز إقليم كوردستان-العراق، (السنوات ١٩٩٩-٢٠٠٣)، من منشورات اتحاد حقوقيي كوردستان، سلسلة (٤)، مطبعة مناره- اربيل ٢٠٠٤.
- المبادئ القانونية في قرارات محكمة تمييز إقليم كوردستان-العراق، القسم الجزائي، لمدة خمس عشرة سنة (١٩٩٣-٢٠٠٨)، منشورات اتحاد القضاة كوردستان، ٢٠٠٨.

١٥٦. ساڵح مەلا عومەر عیسا
(د. ساڵح)

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ مێرگەسۆر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکاندا لە زانکۆی تاران/٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:
- بحران افرینی ابر قدرتها در کردستان عراق، انتشارات توکلی تاران ١٩٩٩.
- قەیران خولقێنی زلهێزەکان لە کوردستانی عێراق، وەرگێرانی: سولێمان تاشکان، مەکتەبی ناوەندی توێژینەوە، چاپخانەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- نەتنیک گەرایی و دەوڵەتی نەتەوەیی لە چەرخی بەجیهانیبووندا (کوردستانی عێراق وەک نموونە)، وەرگێرانی: ئازاد وەلەدبەگی، مەکتەبی ناوەندی دیراسات و پێگەیاندنی حزبی، هەولێر ٢٠٠٨.
- قومیت گرایی و دولت ملی (در عصر جهانی شدن)، مطالعه موردی کردستان عراق، انتشارات توکلی تاران ٢٠٠٦. ئەم کتێب لەو ساڵەوە لە دەزگایەیە، بەڵام لەبەر هۆکاری سیاسی دوای هێنان و بردنێکی زۆریش تا ئێستا چاپ نەبووە.
- کۆمەڵێک توێژینەوەی زانستی ئەکادیمی لە زانکۆکانی تاران بڵاوکردۆتەوە.
- وێرای بڵاوکردنەوەی دەیان وتار و بابەت لە رۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکان.

١٥٧. تاریق سدیق رەشید
(د. تاریق گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢/ گۆڤاری کادر
خوێندن: دکتۆرا لە قانوونی تاوانی، کۆلێژی یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٨

چاپکراوەکانی:
- قیود الدفاع الشرعي في قانون العقوبات العراقي، مطبعة وزارة الزراعة، هەولێر ٢٠٠٥.
- حماية الحرية الشخصية في القانون الجنائي، دار النشر المعرفة، لبنان ٢٠٠٨.

* جگە لە بڵاوکردنەوەی نزیکەی "١٠" توێژینەوەی ئەکادیمی لە: تەرازوو، پارێزەر، کادر، خەبات.
* سەرەڕای چەندین وتار و نووسینیش لە گۆڤار و رۆژنامەکان.

١٥٨. یووسف عوسمان حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ شەقڵاوە
دەستپێک: ١٩٩٢/ کوردستانی نوێ
خوێندن: بکالۆریۆس لە پەروەردە و دەروونزانی/کۆلێژی پەروەردە/زانکۆی موسڵ/١٩٨٩

چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵە یادگارییەکمان جێهێشت، بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠٣.
- دەروونزانی، وتار و لێکۆڵینەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٤.

- سایکۆلۆژیەتی منداڵ و خێزان، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رووناکبیری هەتاو، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- گەنج و گرفتە دەروونییەکان، بڵاوکراوەکانی نواڵەی نوێ، چاپەمەنی گەنج، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- گەنج و گرفتە دەروونییەکان، بەرگی دووەم، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٥.
- من بە دزی باوکم گەورەبووم، کورتە چیرۆک، بڵاوکراوەکانی نواڵەی نوێ، هەولێر٢٠٠٥.
- بنەماکانی پەروەردەی مەدەنی بۆ خوێندنی هەردوو پەیمانگای ناوەندی و هونەرە جوانەکان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥.
- تیۆرییەکانی پەروەردە و فێرکردن، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- سیگمۆند فرۆید، من و ئەو، وەرگێران و شیکردنەوە، بڵاوکراوەکانی بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٧.
- سایکۆلۆژیەتی پەروەردە و خوێندن، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رووناکبیری هەتاو، هەولێر ٢٠٠٧.
- چەند ویستگەیەکی سایکۆلۆژی، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رووناکبیری هەتاو، چاپخانە و ئۆفسێتی تیشک، چاپی یەکەم، ٢٠٠٧.

١٥٩. نەجات باوەکر قادر
(نەجات خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی
چاپکراوەکانی: نییە.

١٦٠. سەفەر عەلی شەریف

لەدایکبووی: ١٩٦٩ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی: نییە

١٦١. کاوە نادر قادر

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ دیبەگە
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی کشتوکاڵ/ زانکۆی موسڵ/ ١٩٨٧

چاپکراوەکانی:
- کەندێناوە لە نێوان راگواستن و بە عەرەبکردندا، ۱۹۹۰.
- لە دەورانی جیهانگەراییدا چارەسەر کوردستانیبوونە نە بە عێراقی کردنەوە، ۲۰۰٤.
- رۆڵی نەوت لە چارەنووسی گەلی کوردستاندا، لە بڵاوکراوەکانی بەشی رووناکبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ۲۰۰۸.

۱٦۲. سابیر عومەر بابە مامەسێنی

لەدایکبووی: ۱۹٥٤/ دیبەگە
دەستپێک: ۱۹۹۲/ کوردستانی نوێ
خوێندن: کۆلیجی یاسا و رامیاری/ زانکۆی بەغداد/ ۱۹۸۰

چاپکراوەکانی:
- دیبلۆماسیەتی کورد بە درێژایی مێژوو
- بۆ نەتەوە و بۆ مێژوو، چاپخانەی کۆمەڵگەی چاپەمەنی شەهاب، هەولێر ۲۰۰٥.

۱٦۳. سابیر حوسێن رەسوڵ

لەدایکبووی: ۱۹۷٤/ حاجی ئۆمەران-هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۲
خوێندن: خوێندکاری ماستەر لە بەشی کوردی/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- رێکخراوەکانی کومەڵگای مەدەنی، چاپخانەی سەردەم، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.

۱٦٤. حوسێن سابیر عەلی

لەدایکبووی: ۱۹۷٦/هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۳
خوێندن: ماستەر لەبواری ئەدەبی کوردی بە ناونیشانی رەنگدانەوەی ریالیزمی سیحری لە رۆمانەکانی کاکە مەم بۆتانیدا. کۆلێژی زمان/ زانکۆی سەلاحەددین ۲۰۰۸

چاپکراوەکانی:
- ئەدەب و ئەفسانە، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ۲۰۰۸.

۱٦٥. شەرمین عەبدوڵڵا قادر/ رواندزی

لەدایکبووی: ١٩٦٩/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: ئامادەیی پیشەسازی
چاپکراوەکانی:

- راستگۆیی، کۆمەڵە چیرۆکی منداڵان، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم،، هەولێر ٢٠٠٩.

١٦٦. قادر نادر قادر

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ دیبەگە
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: دەرچووی کۆلێژی ئاداب/ بەشی مێژوو/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی: نییە

١٦٧. سلێمان رەسوڵ ئیسماعیل (رێبین رەسوڵ)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣/جريدة الأتحاد
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشەسازی/١٩٨٦

چاپکراوەکانی:

- فەلسەفەی دەوڵەت، لێکۆڵینەوەیەکی فەلسەفی سیاسی مێژوویییە، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٧.
- فیل سلیتەر، قوتابخانەی فرانکفۆرت لە روانگەیەکی مارکسییەوە، هاوبەش، وەرگێران لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی نورەدین سەعید وەیسی، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٣.
- سیستەمی سیاسی، هزر و فەلسەفەی سیاسی، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- هیگل فەلسەفە و مۆدێرنیزم،، دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، هەولێر ٢٠٠٣، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپخانەی رەنج، هەولێر ٢٠٠٤.
- پییر ڤی زیما، هەڵوەشاندنەوەگەرایی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی رێبین بۆ چاپ و پەخشی کتێب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەپستمۆلۆژیا و فەلسەفە، دەزگای رێبین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەنترۆپۆلۆژیا و لێکۆڵینەوەی تیۆری، نووسینی: رێبین، وەرگێرانی: دیار عەزیز شەریف، دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- بیرمەندان لە هەزارەی سێیەم رادەمێنن، کۆمەڵێک نووسەر، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٤.
- رینێ دیکارت، تێرامانی میتافیزیکیانە لە فەلسەفەی یەکەم، وەرگێران لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا، دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

- فەلسەفەی هیگل، کۆمەڵێک نووسەر، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- ئیان کرین، تیۆری کۆمەڵایەتی لە پارسۆنزەوە تا هابرماس، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- هیگل، ژیانی یەسوع، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۸.
- کۆمەڵێک نووسەر، لە مۆدێرنەوە بۆ پۆست مۆدێرن، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۹.
- جیل دۆلۆز، نیچە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۹.

۱٦٨. حەمەد کەریم ئیسماعیل (نانەوا)

لەدایکبووی: ۱۹٤۸/ گوندی مەعمەر ئۆمەران/ مەخموور

دەستپێک: ۱۳/ ۱۰/ ۱۹۹۳

خوێندن: دەرچووی سەرەتایی

چاپکراوەکانی:

- قالە جناوی، رۆمان، بڵاوکراوەکانی نوالەی نوێ، هەولێر ۲۰۰٦.

۱٦٩. شوکر سلێمان حەمەد

لەدایکبووی: ۱۹٦۹/ هەولێر

دەستپێک: ۱۹۹۳

خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کۆمەڵناسی/ زانکۆی سەلاحەددین/ ۱۹۹۰

چاپکراوەکانی:

- بوژانەوەی سایکۆلۆژیەت لە ژیاندا، وەرگێڕان، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێڕان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰۵.
- فەلسەفە بە زمانی ساکار، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۵.

۱۷۰. ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا

لەدایکبووی: ۲۹/ ۱۱/ ۱۹۷۰/دەشتی هەولێر

دەستپێک: ۱۹۹٤

خوێندن: خوێندکاری دکتۆرا لە بەشی کوردی/کۆلیژی زمان/زانکۆی سەلاحەددین.

چاپکراوەکانی:

- پێشەوای گەورە، چیرۆکی وەرگێردراو، هەولێر ١٩٩٩.
- جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، لیکۆڵینەوە، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- رۆژنامەگەری منداڵان بە زمانی کوردی، لێکۆڵینەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- ژنە نانفرۆشەکە، رۆمانی مێردمنداڵان، وەرگێران، هەولێر.
- گەنجینە، رۆمانی مێردمنداڵان، وەرگێران، هەولێر.
- د. نیشتیمان بەشیر محەمەد، کورد و سەلجوقییەکان/ لێکۆڵینەوەیەک لە پەیوەندییە سیاسییەکان وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکراوەکانی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- قۆناغی پێش رۆمانسیزمی شیعری کوردی، نامەی ماستەر، لێکۆڵینەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر٢٠٠٥.
- بنەماکانی لێکۆڵینەوەی زانستی، کتێبی گیرفان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٦.
- کورد و سەلجوقییەکان، مێژوو، وەرگێران، دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٤.
- کورد و کوردستان لە دانراوە ئیتالییەکاندا، مێژوو، وەرگێران، دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- لە بارەی رۆژنامەگەریی کوردییەوە"چواردە لێکۆڵینەوە" ئامادەکردن، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکراوەکانی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- پێغەمبەری خۆشەویستی منداڵان، هەولێر ٢٠٠٨.

١٧١. تاریق سالح مەحموود

لەدایکبووی: ١٩٦٩ز/ مەخموور/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٤

خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی/کۆلیژی پەروەردە/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٦-١٩٩٧

چاپکراوەکانی:

- چەند سەرنجێکی زمانەوانی، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپی یەکەم، چاپخانەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- لە بارەی کۆکردنەوەی مۆزیکی میللی، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپی یەکەم،

١٧٢. فوئاد ئەحمەد سلێمان

لەدایکبووی: ١٩٦٨/٧/١/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٤

خوێندن: دەرچووی پەیمانگا رۆژنامەنووسی/٢٠٠١-٢٠٠٢، خوێندکاری بەشی راگەیاندنی/کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- ستوونی رۆژنامەنووسی، ٢٠٠٨

١٧٣. عەبدوللەتیف یاسین عەلی

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٤

خوێندن: دەرچووی کۆلیژی شەریعە/ زانکۆی سەلاحەدین/ ٢٠٠٧-٢٠٠٨

چاپکراوەکانی:
- فەرهەنگی سیاسی- ژیانی تابعین.
- الوجه الاخر لرقعة الشطرنج.

١٧٤. ئیسماعیل محەمەد سالح (ئیسماعیل کوردە)

لەدایکبووی: ١٩٧٥/رواندز
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی کارگێری و ئابووری
چاپکراوەکانی:
- مۆمیای عەرشی سپێدەیەک، کۆمەڵە شیعر، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٠.
- د. رەفعەت ئەلسەعید، چەپ، دیموکراتیەت، خۆبەئیسلامکردووەکان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، هەولێر ٢٠٠٠.
- دیموکراسیەت و جیاوازی و پێکەوەژیان، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٢.
- دەربارەی عەلمانیەت، هاوبەشی لەگەڵ: بەختیار عەلی، شاهۆ سەعید، هەڵکەوت عەبدوڵلا، جەمال حوسێن، توانا ئەحمەد، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٢.
- فیل سلیتەر، قوتابخانەی فرانکفۆرت لە روانگەیەکی مارکسییەوە، هاوبەش، وەرگێران لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی نورەدین سەعید وەیسی، چاپی یەکەم، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٣.
- د. کەریم ئەبو حەلاوە، گیروگازی چەمکی کۆمەڵی مەدەنی، هاوبەش لەگەڵ رەوشت رەشید، نوری بێخاڵی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی سەنتەری نما، هەولێر ٢٠٠٤.
- عەلمانییەتی ئەوان و نیگەرانی ئێمە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- د. عەلا تاهیر، قوتابخانەی فرانکفۆرت، لە هۆرکهایمەرەوە تا هابرماس، هاوبەش، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- مارتن هایدگەر، کۆمەڵێک نووسەر، وەرگێران، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- فرانسیس فۆکۆیاما، کۆتایی مێژوو، دواین مرۆڤ، وەرگێران لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی رێبین رەسوڵ، بلاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٨.
- مارک فۆربایە، سەرمایەداری یان دیموکراتی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، پێداچوونەوەی رێبین رەسوڵ، ٢٠٠٨.

١٧٥. جەمال پیرە حەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٦/خەلیفان
دەستپێک: ١٩٩٥/ئاڵای ئازادی
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانی هەولێر

چاپکراوەکانی:

- عەلمانیەت و کاریگەرییەکانی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.
- د. عەلا تاهیر، قوتابخانەی فرانکفۆرت، لە هۆکهایمەرەوە تا هابرماس، هاوبەش، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.

١٧٦. نادر ئاغا حوسێن (نادر رۆستی)

لەدایکبووی: ١٩٦٩ز/ گوندی روست/ چۆمان
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایام، دواتر بکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی/ ئاداب/سەلاحەددین/٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:

- پیشە لە گوندی کوردی، بلاوکراوەکانی ئەنیستیوتی کەلەپووری کورد، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، سلێمانی ٢٠٠٦.
- یاسا و کار و چالاکییەکانی وەزارەتی کاروباری شەهید و ئەنفالکراوەکان، ئامادەکردن، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٨.
- هێلکاری و زانیاری/ پرۆژەی رووپێوی جینۆسایدی گەلی کوردستان، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.

١٧٧. ئارام عەلی عەزیز

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی/ پزیشکی- بەغداد/١٩٨٢-١٩٨٣
بکالۆریۆس لە راگەیاندن/ زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٢-٢٠٠٣

چاپکراوەکانی:

- فریادرەس لە نێوان مەهدی و عیسادا، چاپخانەی روون، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٩.

١٧٨. هەنگاو ئەنوەر محەمەد (شێخانی)

لەدایکبووی: ١٩٨٠ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای هونەرە جوانەکانی هەولێر/١٩٩٨-١٩٩٩
دەرچووی بەشی مۆسیقای کۆلیژی هونەرە جوانەکان/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧-٢٠٠٨

چاپکراوەکانی:

- جۆرەکانی گۆرانی کار لە دەشتی هەولێر، بلاوکراوەکانی ئینستیتوتی کەلەپووری کورد، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ۲۰۰۳.
- موزیک و گۆرانی لە ئایینی ئێزدیدا، بلاوکراوەکانی دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۹.

۱۷۹. محەمەد سالح عەبدوڵلا

لەدایکبووی: ۱۹۷۸/ میرگەسۆر-هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۵
خوێندن: خوێندکاری پەیمانگای رۆژنامەنووسی

چاپکراوەکانی:

- سیستەمی فیدرالی ئەلمانیا، بلاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هوشیاری"ی. ن. ک"چاپخانەی روون، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۵.
- رێگایەک بۆ ئازادی، ئامادەکرن و نووسین، هاوبەش، بلاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هوشیاری"ی. ن. ک"چاپخانەی روون، چاپی یەکەم، سلێمانی ۲۰۰۵.
- پەترۆل و تێروانینێک بۆ ئاییندە، لێکۆڵینەوە و نووسین، بلاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری هەتاو، چاپخانەی ئازاد هەورامی، کەرکووک، ۲۰۰۸.
- کەشکۆڵی هەگبە، ئامادەکردن، چاپخانەی روون، سلێمانی، ۲۰۰۸.

۱۸۰. مەحموود ئەحمەد حەمەد
(بێوەی)

لەدایکبووی: ۱۹٤٤/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۵
خوێندن: خانەی مامۆستایان/ ۱۹٦۷
چاپکراوەکانی:

- ژوان، کۆمەڵە شیعر، هەولێر ۲۰۰۵.
- خێو، شانۆگەری، چاپخانەی، هەولێر ۲۰۰۸.
- نووسینگەی هونەر، شانۆگەری، چاپخانەی، هەولێر ۲۰۰۸.
- بلە ژن دێنێ، رۆمان، چاپخانەی، هەولێر ۲۰۰۸.
- رۆژی رەش، کورتە رۆمان، بە هاوکاری سەنتەری رۆشنبیری بەهرە، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- بێوەی وەک هونەرمەند و ئەکتەرێک ناسراوە و لە حەفتاکانەوە خەرکی تەمسیل و شانۆ و کاری هونەرییە.

۱۸۱. حەیدەر حاجی خدر

لەدایکبووی: ١٩٧٦/چۆمان
دەستپێک: ناوەڕاستی نەوەدەکان
خوێندن: بەشی زمانی کوردی/ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٠

چاپکراوەکانی:
- ڕەخنە و ئایدیۆلۆژیا، ڕەخنەی ئەدەبی، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٥.

١٨٢. سالار یاسین سابیر

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی نەوەدەکان
خوێندن: سەرەتایی
چاپکراوەکانی: نییە.

١٨٣. ئاری سوبحی ئەحمەد/ کۆیی

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ کۆیە
دەستپێک: ناوەڕاستی نەوەدەکان
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ زانکۆی کۆیە/٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:
- غەزەل و قەسیدەکانی حاجی قادری کۆیی لەژێر تیشکی لێکۆڵینەوەدا، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٩.

١٨٤. خەسرۆ پیربال عومەر

لەدایکبووی: ٤/ ١٠/١٩٦٧/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٦
خوێندن: ماستەر لە ئابووری/زانکۆی لەهتی/فللەندا
چاپکراوەکانی:
- نامەکانی دووره وڵاتی، پەخشانە شیعر، بڵاوکراوەکانی ماڵی شەرەفخانی بەتلیسی، چاپخانە و ئۆفسێتی کریستاڵ، هەولێر ٢٠٠١.
- ئابووری کوردستانی باشوور، لێکۆڵینەوەیەکی ئابوورییە دەربارەی هەرێمی کوردستانی عێراق، چاپی یەکەم، کوردستان هەولێر ٢٠٠٣.

١٨٥. مەجید خدر سەعید

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ شەقڵاوە
دەستپێک: ١٩٩٦
خوێندن: پەیمانگای هونەرە جوانەکانی بەغداد/ ١٩٧٦-١٩٧٧
چاپکراوەکانی: نییە.

۱۸٦. سەلاح سەعدی سەعید

لەدایکبووی: ۱۹۷٤/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۷
خوێندن: پەیمانگای هونەرە جوانەکانی هەولێر/ ۱۹۹٦-۱۹۹۷

چاپکراوەکانی:
- هەڵبژاردە و راڤەی هەزار و یەکشەو، بڵاوکراوەکانی سەنتەری روناکبیری هەتاو، وەرگێڕانی لە فارسییەوە، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.
- جینۆم جینۆت، پەیوەندییەکانی دایک و باوک بە منداڵەکانیانەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری روناکبیری هەتاو، وەرگێڕانی لە فارسییەوە، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.

۱۸۷. محەمەد مەسعوود محەمەد جەلیزادە

لەدایکبووی: ۱۹٦٤ز/ کۆیە
دەستپێک: ۱۹۹۷
خوێندن: دیپلۆم

چاپکراوەکانی:
- چەرخی گەردوونی چینی، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۱۹۹۸، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۸.
- وڵاتی بێ پایەخت، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰٦.
- گەشتەکەی زینۆفۆن، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- المدن ولعبة الاجيال، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، الگبعه الاولی، هەولێر ۲۰۰۷.
- لیدل هارت، دەفتەرەکەی رۆمل، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷.

۱۸۸. حەیدەر لەشکری خدر

لەدایکبووی: ۱۹۷٦ز/هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۷
خوێندن: خوێندکاری دکتۆرا لە زانکۆی سلێمانی

چاپکراوەکانی:
- الكرد في المعرفة التأريخية الاسلامية، دراسة تحليلية نقدية، دار سپيريز للنشر، مطبعة وزارة التربية، هەولێر ۲۰۰٤.

۱۸۸. موسلیح عەبدولقەهار عەبدوڵڵا (موسلیح ئێروانی)

لەدایکبووی: ١٩٧٥/ ئێروان/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە بواری کۆمەڵناسی/ زانکۆی (نۆتینگهام)/ بەریتانیا

چاپکراوەکانی:
- د. سەعید بەرزین، باڵە سیاسییەکان لە ئێراندا، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٠.
- مەنوچێهر موحسنی، دەروازەکانی کۆمەڵناسیی، وەرگێڕان، هاوبەش، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦، چاپی سێیەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- مەنوچێهر موحسنی، کۆمەڵناسیی گشتی، بەرگی یەکەم، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- رامین جەهانبەگلو، ماکیاڤیللی وبیری رێنسانس، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- رامین جەهانبەگلو، مۆدێرنیتە، دیموکراسی و رۆشنبیران، بە هاوبەشی لەگەڵ مراد حەکیم، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.

١٨٩. مراد حەکیم محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٦/ ستۆپە
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە بەشی کۆمەڵناسی/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- رامین جەهانبەگلو، هزری ناتوندوتیژی، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٢.
- مەنوچێهر موحسنی، دەروازەکانی کۆمەڵناسیی، وەرگێڕان، هاوبەش، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦، چاپی سێیەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- حومەیرا موشیر زادە، لە بزاڤەوە تا تیۆری کۆمەڵایەتی، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئاتین دولبۆتی، خۆبەکۆیلەکردن، وەرگێڕان بە هاوبەشی لەگەڵ رێبوار سیوەیلی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوتاری تیرۆریزم، کۆمەڵێک، نووسەر، وەرگێڕان، هاوبەش، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- رامین جەهانبەگلو، مۆدێرنیتە، دیموکراسی و رۆشنبیران، بە هاوبەشی لەگەڵ موسلیح ئێروانی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.

١٩٠. دیار عەزیز شەریف

له دایکبووی: ١٩٧٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خـوێندن: بکالۆریۆس له ئاداب کــوردی/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- چەمکە ئەنثرۆپۆلۆژییەکان، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠١.
- ئەنثرۆپۆلۆژیا (لێکۆڵینەوەی تیـۆری) وەرگـێـران، سەنتەری رێبین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٤.
- ئەنثرۆپۆلۆژیای کۆمەلآیەتی، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٨.

١٩١. زیرەک عەبدوڵلا کەریم

لەدایکبووی: ١٩٧٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: بەکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی/ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵگا و شێواوی، هەولێر ٢٠٠٦
- لەبارەی شێخ زاناوە، (هاوبەش)، کوردستان ٢٠٠٧.
- دیاردە دزێوەکان/ چەند دیلۆگێک، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- دیاردەی تالآن لەروانگەی کـۆمـەڵـناســیـیــەوە، چاپکراوەکانی سەنتەری روناکبیری هەتاو، چاپخانەی کاروان، هەولێر ٢٠٠٨. ١٦٠ لاپەرەیە.

١٩٢. بەختیار غەفوور حەمەدەمین (بەختیار باڵەکی)

لەدایکبووی: ١٩٧٤/دیانا/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: ماستەر لە یاسا/کۆلیژی یاسا و رامیاری/زانکۆی سەلاحەددین/ ٢٠٠٥، خوێندکاری دکتۆرا
چاپکراوەکانی:
- تأثیر قوانین الطواریء في العراف علي الضمانات المتهم في مرحلتي (التحري وجمع الادلة) و (التحقيق الابتدائي)/ دراسة مقارنة، چاپخانەی کەوێل، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- مبادیء القضاء المستقبل، یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر
- دەروازەیەک بۆ یاسای مرۆیی نێودەولەتی، یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٠.
- un و کـێـشـەی گـەلانی ژێردەست، رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیریی یاسایی، چاپخانەی کەوێل، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- هەرێمی کوردستان و دەستوری هەمیشەیی، رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیریی یاسایی، چاپخانەی کەوێل، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان لە "١٥" ساڵی تەمەنیدا، یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان، چاپخانەی منارە، هەولێر

* جگە لە چەندین توێژینەوەی زانستی و دەیان بابەت، کە لە گۆڤار و رۆژنامەکانی هەرێمی کوردستان بلاوی کردۆتەوە.

١٩٣. سەرکەوت سلێمان عومەر

لەدایکبووی: ١٩٦٨/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: ماستەر لە یاسای تایبەت بە ناونیشانی"الشريعة الاسلامية مصدراً للتقنين المدني العراقي"/ کۆلیژی یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- زاراوەکانی یاسا و شەریعەت، زاراوەکانی بنەماکانی یاسا، بەشی یەکەم، کوردی-عەرەبی-ئینگلیزی-فەرەنسی، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠١.
- زاراوەکانی یاسای کارگێری و دادگەری کارگێری، بەشی دووەم، کوردی-عەرەبی-ئینگلیزی-فەرەنسی، هەولێر ٢٠٠٢.
- شرح الجنسية العراقية رقم"٤٦" لسنة ١٩٩٠، أربيل ٢٠٠٣.
- فەلسەفەی یاسا، وەرگێرانی بەهاوبەشی لەگەڵ عوێد خدر، هیوا ئیبراهیم حەیدەری، بڵاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- یەکێتی مافپەروەرانی کوردستان لە "١٥" ساڵی خەباتیدا "١٩٨٩-٢٠٠٤" هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٤.
- دليل رسائل وأطاريح القانون في الجامعات العراقية/ دراسة ببلوغرافية تحليلية، ج١، كلية القانون- جامعة صلاح الدين/ أربيل"١٩٩٦-٢٠٠٤"، الطبعة الاولي، مطبعة "زانكۆ" جامعة صلاح الدين، أربيل ٢٠٠٥.

* لەگەڵ زیاتر لە "١٦"توێژینەوەئەکادیمی بە زمانی عەرەبی و کوردی.

١٩٤. کەماڵ عەبدوڵڵا حەسەن

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: قوتابی بەشی وەرگێران لە کۆلیژی زمان/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- چارلی چاپلن، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ٢٠٠٨.
- دارهەناری جادوویی، چیرۆکی منداڵان، وەرگێران لە فارسییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

١٩٥. سەروەر عەبدولڕەحمان عەبدوڵڵا
(د. سەروەر عەبدوڵڵا)

لەدایکبووی: ١/١١/١٩٦٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: دکتۆرا لە رەخنە و ئەدەبی تازەی عەرەبی

چاپکراوەکانی:
- فازل عەززاوی، لێرە لە سەر رووی ئەم زەمینە، وەرگێران، خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٦.

١٩٦. عەبدوڵڵا ئەحمەد
(سەرمەد ئەحمەد)

لەدایکبووی: ١٩٧٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلێژی کارگێری و ئابووری

چاپکراوەکانی:
- عەرەبە ئەفغانەکان/ چیرۆکی دروستبوونی رێکخراوی ئەلقاعیدە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و توێژینەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئاسایشی نەتەوەیی و ئاسایشی خۆراک، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و توێژینەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.

١٩٧. ئومێد عەبدولرەحمان حەسەن

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: دبلۆم لە بەشی راگەیاندن/٢٠٠٨
چاپکراوەکانی: نییە.

١٩٨. ئازاد عەبدولعەزیز محەمەد
(ئازاد مزووری)

لەدایکبووی: ١٩٧٥/ گوندی گوێزێ/ مزووری باڵا
دەستپێک: ١٩٩٩/ وەرزشی برایەتی
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٩

چاپکراوەکانی:
- قەدری جان، شاعیری داهێنەر و نیشتیمانپەروەر، دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥.
- سقۆرە و دارکوک، چیرۆکە شیعر بۆ منداڵان، سەنتەری خاتووزین بۆ چالاکییە کۆمەڵایەتییەکان، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر ٢٠٠٤.
- جەلادەت بەدرخان و شعر، لێکولینەکە شرۆڤەکارییە، دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠٠٦.
- رۆهات ئالاکۆم، د فۆلکلۆرا کوردی دە، سەردەستییەکە ژنان، ڤەگوهاستن ژ پیتێن لاتینی، دەزگای تۆژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئالایێ کوردستانێ، سمبۆلا مە یا نەتەوی دناڤ شعرێن شاعران دە، مەکتەبی سکرتاریەتی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، بەشی رۆشنبیری و پێگەیاندن، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٧.

۱۹۹. ستار باقی کەریم

لەدایکبووی: ۱۹۷۰/هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۹/۵/۲۲
خوێندن: دەرچووی بەشی کۆمەڵناسی/ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین
دەرچووی بەشی ئینگلیزی/پەیمانگای مامۆستایان
چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵناسی، کۆمەڵێک نووسەر، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ۲۰۰۵.
- سیگمۆند فرۆید، ئەهریمەن لە دەروونشیکاریدا، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکری و ئەدەبی نما، هەولێر ۲۰۰۵.
- ئێریک کیسلاسی، دیموکراسی و یەکسانی، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، چاپکراوەکانی مەکتەبی رێکخراوە دیموکراتییەکانی"ی. ن. ک"، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی ۲۰۰۹.

۲۰۰. زیوەر ئەنوەر مەجید

لەدایکبووی: ۱۹٦۰/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۹
خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی هەولێر/ بەشی بیناسازی/ ۱۹۸۲
چاپکراوەکانی:
- د. عائض القرنی، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۷، چاپی دووەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۲۰۱. محەمەد حوسێن
(محەمەد گۆران)

لەدایکبووی: ۱۹۷۵/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۹
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/۱۹۹٦-۱۹۹۷
چاپکراوەکانی:
- رەمزی نافیع: رۆڵەیەکی هەولێری فیداکاری سەربەخۆیی کوردستان، ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی بەدرخان چاپخانەی نەوا، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

۲۰۲. نەریمان عەبدوڵڵا کەریم
(نەریمان خۆشناو)

لەدایکبووی: ١٩٧٨/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: ماستەر لە زمانی کوردی/کۆلیژی پەروەردەی ئیبن روشد/ زانکۆی بەغداد

چاپکراوەکانی:
- بکەر نادیار/لێکۆڵینەوەیەکی بەرانبەرییە لە نێوان زمانی کوردی و عەرەبیدا، بڵاوکراوەکانی سەنتەری روناکبیری هەتاو، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧/ نامەی ماستەرەکەیەتی.
- چەند بابەتێکی زمانەوانی، بڵاوکراوەکانی سەنتەری رۆناکبیری هەتاو، چاپخانەی ئازاد، هەولێر ٢٠٠٧.
- فوئاد حەمە خورشید، کەرکوک لە بەڵگەنامەکاندا، وەرگێران، بڵاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٧.
- قوتابخانە زمانەوانییەکان، وەرگێران بە هاوبەشی لەگەڵ کامەران محەمەد، هەولێر ٢٠٠٨.
- رەمزی نافیع: رۆڵەیەکی هەولێری فیداکاری سەربەخۆیی کوردستان، ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی بەدرخان، چاپخانەی نەوا، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- رێزمانی کوردی/ بەشەکانی ئاخاوتن، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩. ١١٠ لاپەرە.

٢٠٣. ئەژین عەبدولخالق عەبدوڵڵا

لەدایکبووی: ١٩٨٢/هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠/گۆڤاری خەباتی قوتابیان
خوێندن: پەیمانگای تەکنیکی هەولێر/کارگێری و یاسا/٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام، جۆن لۆک و ئافرەت، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، هەولێر ٢٠٠٤.
- برتراند راسل، دەسەڵات و تاک، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی رێبین، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام، ئەفلاتون و ئافرەت، وەرگێرانی لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، سلێمانی ٢٠٠٨.

٢٠٤. عەبدوڵڵا محەمەد سالح رواندزی

لەدایکبووی: ١٩٥١/ رواندز
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: پەیمانگای مامۆستایانیهەولێر/١٩٨٦
خوێندکاری کۆلیژی یاسای ئێواران

چاپکراوەکانی:
- نیگار بۆ قۆناغی ئامادەیی، ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی وەزارەتیپەروەردە، چاپخانەی وەزارەتیپەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥، چاپی دووەم، ٢٠٠٦.
- نیگار بۆ قۆناغی سەرەتایی، ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی وەزارەتیپەروەردە، چاپخانەی وەزارەتیپەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦، چاپی دووەم، ٢٠٠٧.
- هونەر و سایکۆلۆژیام منداڵ، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی وەزارەتیپەروەردە، چاپخانەی وەزارەتیپەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.

- هونەر و نەخشكاری بۆ مامۆستایانی پەروەردەی هونەری، بلاوكراوەكانی وەزارەتیپەروەردە، چاپخانەی وەزارەتیپەروەردە، چاپی یەكەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- رەنگ لە هونەری شێوەكاریدا.

۲۰۵. فەرهاد جەمیل نادر

لەدایكبووی: ۱۳/۱۱/۱۹٦٤/هەولێر
دەستپێك: ۲۰۰۰
خوێندن: دەرچووی كۆلێژی ئەندازیاری كیمیاوی/زانكۆی تكریت

چاپكراوەكانی:
- پالاوگەو تەكنەلۆژیای نەوت/ وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۹.

۲۰٦. عەبدولعەزیز پیرداود حەمەد ئەمین

لەدایكبووی: ۱۹٦۱ لە هەولێر
دەستپێك:
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای مەڵبەندی مامۆستایانی هەولێر

چاپكراوەكانی:
ئەم كتێبانەی بە نیگارەوە وەرگێراوەتە سەر زمانی كوردی.
- مێژووی هونەری كۆن.
- مێژووی هونەری ئیسلامی.
- مێژووی هونەری ئەوروپی بەرگی یەكەم.
- مێژووی هونەری ئەوروپی بەرگی دووەم.
- شمشاڵی سحراوی منداڵان.

۲۰٦. مەحموود شێرزاد فەقێ ئیسماعیل

لەدایكبووی: ۱۹۷۷- هەولێر
خوێندن: بەشی راگەیاندن/ پەیمانگای تەكنیكی
دەستپێك: ۲۰۰۰
چاپكراوەكانی: نییە

نووسەرە ئەکادیمییەکان

ئەم دەستەیەش وەک لە پێشەکی سەرەکیشدا ئاماژەم پێکردووە، زۆربەیان هەر لە بوارەکەی خۆیان و لە بواری ئەکادیمی رووت کار و نووسینەکانیان بلاوکردۆتەوە، وەک پیشە و ناوێکی ناوەندی رۆشنبیری نەناسراون و بەرهەمیان نییە، تەنانەت هەندێکیان لە پێویستییەکی زانستی و خواستی زانکۆ زیاتر کارێکی دیکەیان نەکردووە و ئیزافە و دنیابینی و روئیای نووسەر و دانەریش وەبەرچاو ناکەوێت، ئەمە بەسەر گشت نووسەرە ئەکادیمییەکاندا ناسەپێت، ئەگەرچی زۆر بەزەقی لە پانتاییەکی بەرهەلّدا و ناتەندروست هەستی پێدەکرێت و مرۆڤ تووشی شۆک و سەرسورمان دەکات، بەلاّم بە پێچەوانەوە هەندێکی دیکەیان قەلّەمێک و کەسێکی چالاک و بەتوانان، ئەگەر لە بوارەکەی ئەودا، کتێب و نووسین و بابەتەکانی ئەوی لێ وەلانێین، رەنگە بۆشایی و کەمو کورییەکی زۆر بێتە پێشەوە و کتێبخانەی کوردی زۆر لەوە هەژارتر بێت، کە تا ئێستاش لە گەلێک بوار و بابەت سەرچاوە و ژێدەرمان نییە و خوێنەری کورد دەبێت پەنا بۆ کتێبخانەی زمانانی دیکە ببات، هەرچەندە لە پالّ چەکەرەکردنی ئەو ناوانەش دیاردەی وەرگێران-بە گشت ناساغلەمی و کەمو کورییەکانییەوە- ئەگەرچی بەشێوەیەکی زۆر فراوان و لە ئاستی پێویستدا نەبێت، بەلاّم خەریکە گۆمەکە لە تەواوی بوار و لایەنەکانی ژیاندا بە زانستییەکانیشەوە بشلەقێت و هەرواشە ئەم دەریا بەرفراوانەش هەر لە گەلەکۆمەکی دلّۆپە ئاوەکانەوە پەیدابووە، دەشلّێن برینی هەزار میل لە یەکەم میلەوە دەست پێدەکات، بێگومان بەراییەکەی و هەنگاوەکانی سەرەتاش سەخت و دژوارترن و ماندووبوون و قوربانیدانی زیاتری گەرەکە، وا دیارە ئەوانە زۆر بە دلّگەرمی و رۆحی هەستکردن بە بەرپرسیارێتی شانیان داوەتە بەر و دەبنە بناغەدانەر و سەرقافلّە و پێشەنگ.

١. موحسین محەمەد حوسێن
(پرۆفیسۆر د. موحسین)

لەدایکبووی: ١٩٤١/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٦٠

خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی ناوەراست بە ناونیشانی "سوپای ئەیبوبیان لە سەردەمی سەلاحەددیندا" /کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/١٩٨١

چاپکراوەکانی:

- أربيل في العهد الاتابكي، جامعة البصرة، مطبعة اسعد، بغداد ١٩٧٦، ٤٣١ صفحة. نامەی ماستەرەکەیەتی.
- موضوعان في التأريخ الكردي، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٧٦. ٧٤ صفحة.
- الجيش الايوبي في عهد صلاح الدين، الطبعة الاولى، مؤسسة الرسالة، بيروت ١٩٨٦، الطبعة الثانية، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الثانية، اربيل ٢٠٠٣.
- تأريخ فلسطين في العصر الاسلامي الوسيط، كتاب منهجي في كليات جامعات فلسطين، تأليف مشترك، الطبعة الاولى، دار الحكمة، بغداد ١٩٨٢، الطبعة الثانية، دار الشروق، عمان ١٩٩٩.
- منهج البحث التأريخي، كتاب منهجي-جامعة بغداد، دار الحكمة، بغداد ١٩٩٢.
- سەلاحەددین-ژیاننامەی گەشترین...، وەرگێرانی

عەبولرەزاق بیمار، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغداد ١٩٩٣.
- نناشد صلاح الدين أم نحاسب أنفسنا- استجواب قائد بعد ثمانمائة سنة، حوار أجراه بدران أحمد حبيب، مطبعة وزارة التربية، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٢.
- سەلاحەددین بدوێنین یان خۆمان بە بەرپرسیار بزانین، وەرگێڕانی: ئاواز فاتح جاف، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- سوپای ئەیووبیان لەسەردەمی سەلاحەددیندا، وەرگێڕانی بۆ کوردی: عوسمان عەلی قادر، بلاوکراوەکانی پرۆژەی تیشک، چاپخانەی چاپ و پەخشی نووسەر، هەولێر ٢٠٠٦.
- گفتوگۆیەک لەگەڵ پرۆفیسۆر د. موحسین محەمەد حوسێن، ئامادەکردنی: ئارام سەعید، بلاوکراوەکانی پرۆژەی تیشک،چاپخانەی چاپ و پەخشی نووسەر، هەولێر ٢٠٠٦.
- مکیافیلي في الميزان، مطبوعات. چاپکراوەکانی "مكتبة التفسير" بۆ بلاوکردنەوە و راگەیاندن، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٧.
- سەلاحەددینی ئەیوبی-گەورەتر لە رەخنەگرانی، دیالۆگ.
* وێڕای بلاوکردنەوەی چەندین توێژینەوەی زانستی و ئەکادیمی لە گۆڤارەکانی زانکۆکانی ناوخۆ و دەرەوەی وڵات.

٠٢ عەبدوڵڵا غەفوور ئیسماعیل (د. عەبدوڵڵا)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/٨/٢٣/شارۆچکەی دیبەگە
دەستپێک: ١٩٦٣
خوێندن: دکتۆرا لە بواری جوگرافیای دانیشتوان/زانکۆی مۆسکۆ/ ١٩٨٠

چاپکراوەکانی:
- بيبلوغرافية كردستان/ بە عەرەبی.
- جوگرافیای دانیشتوانی کوردستان.
- بیبلۆگرافیای کوردستان"١٩٠٣-١٩٩٥".
- کوردستان/ دابەشکردنی کارگێڕی تریتۆری (١٩٢٧-١٩٩٧)، بە لاتینییە.
- کوردستان/ دانیشتوان و دابەشی ئیداری، بە رووسییە.
- بارزانم چۆن دیت، چاپخانەی ئاپێک، ستۆکهۆلم ١٩٩٥.
- کوردستان/ دابەشکردنی کارگێڕی تریتۆری (١٩٢٧-١٩٩٧)، پێرستی گوندەکانی باشوور/ رووپێو و ژمارەی دانیشتوان، چاپی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٣.
- جوگرافیای کوردستان، چاپی یەکەم، ئاپێک، ستۆکهۆلم ١٩٩٦، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، هەولێر ٢٠٠٠، چاپی سێیەم، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠، ٤٥٨ لاپەرە. هەولێر، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥.
- جوگرافیای ئابووری/ نەفت لە کوردستاندا، چاپی یەکەم، سوید/ ئوپسالا ٢٠٠١، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرێتیی گشتی چاپ و بلاوکردنەوە، سلێمانی ٢٠٠٢.
- کوردستان رووپێو و ژمارەی دانیشتوان.
- نشینگەکانی باشووری کوردستان لە ساڵی ١٩٨٠/ بە تورکیە.
- پێرستی گوندەکانی کوردستان.
- گوندەکانی کوردستان/ گوندەکانی باشووری کوردستان لە سەرژمێری دانیشتوانی عێراقدا/١٩٥٧، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، بەرگی دووەم، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوندەکانی کوردستان/ گوندەکانی باشووری کوردستان

لە سەرژمێری دانیشتوانی عێراقدا/ ١٩٧٧، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوندەکانی کوردستان/ گوندەکانی رۆژهەلاتی کوردستان لە سەرژمێری دانیشتوانی ئێراندا/ ١٩٩٦، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، بەرگی سێیەم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- گوندەکانی کوردستان/ گوندەکانی رۆژئاوای کوردستان لە سەرژمێری دانیشتوانی سوریادا/ ١٩٩٤، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، بەرگی چوارەم، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- بەسەرهاتی خوێندنی جوگرافزانێکی کوردستانی.
- کوردستان.
- سنووری کوردستان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئەتنۆ-دیمۆگرافیای باشووری کوردستان، چاپی یەکەم، بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆلینەوەی کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٠، چاپی دووەم، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- پێکهاتەی نەتەوەیی دانیشتوان لە باشووری کوردستان/ بە گوێرەی سەرژمێری دانیشتوانی عێراق"١٩٧٧"، چاپی یەکەم، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٥، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- التشكيلات الادارية في جنوبي كردستان، جمع وتنسيق، من مطبوعات المديرية العامة للطباعة والنشر في وزارة الثقافة، مطبعة شڤان، سليمانى ٢٠٠٥.
- فەرهەنگی جوگرافیای دانیشتوان، کوردی-عارەبی، عارەبی-کوردی، چاپخانەی"خانی"دهۆک، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- پێکهاتەی ئیداری لە هەرێمی کوردستان، چاپخانەی "خانیدهۆک، "بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.

نەخشە:
- نەخشەی کوردستان/ بە لاتینی.
- نەخشەی کوردستان/ بە کوردی.
- نەخشەی باشووری کوردستان.

٣. ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر (د. ئەحمەد)

لەدایکبووی: ١٩٣٠/ هەولێر
دەستپێک: ناوەراستی شەستەکان
خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو لە پەیمانگای رۆژهەلاتناسی/ ئەکادیمیای زانستی سۆڤیەت-مۆسکۆ/ ١٩٦٥

چاپکراوەکانی:
- ن. أ. خالفين، الصراع على كردستان، وەرگێران لە رووسییەوە "چاپخانەی الشعب"، بەغداد ١٩٦٩. ١٦٨ صفحة.
- اكراد الملى وابراهيم پاشا، چاپخانەی"دار الجاحظ"، بەغداد ١٩٧٣.
- سەرەرای بلاوکردنەوەی چەندین توێژینەوەی ئەکادیمی.
- تێزی دکتۆراکەی کە بە زمانی ئینگلیزییە، بە خستنەرووی ناواخنەکەی بە زمانی عەرەبی، لە رۆژنامەی "التاخي" لە سالی ١٩٧٠ بە"٣٠" ئەلقە بە زنجیرە بلاوبۆتەوە.
- کوردستان لەسەرەدەمی ئاشتیدا، وەرگێرانی موحەمەد نوری تۆفیق، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٠. ٤٠٤ لاپەرە.

٤. محەمەد شەریف ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٣٠/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧١

خوێندن: دکتۆرا

چاپکراوەکانی:

- فكرة القانون الطبيعي عند المسلمين/ رسالة ماجستير، مطبعة الجامعة، بغداد ١٩٧٦. رسالة ماجستير. ٢٧٢ صفحة.

٥. ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم
(د. ئیبراهیم)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/ رواندز

دەستپێک: ١٩٧٠/هاوکاری

خوێندن: بڕوانامەی کاندیدی زانستی فیلۆلۆژی بە نموونە لە زمانی کوردی/ ١٩٧٥/ئامۆژگای رۆژهەڵاتناسی لە ئەکادیمیای زانستی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو/مۆسکۆ

چاپکراوەکانی:

- رێزمانی ئاخاوتنی کوردی (هاوبەش لەگەڵ لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد)، بەغداد ١٩٧٦.
- ئەلف و بێی زمانی کوردی بۆ مەعاهیدی مامۆستایان، وەزارەتی پەروەردە، هاوبەش، بەغداد ١٩٧٨.
- رستەی ئامرازی سینتاکسی لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا، بەرگی یەکەم، بەغداد ١٩٨٠.
- رستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز لە گەڵ رستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە ناوەندییەکانی زمانی کوردیدا، وەزارەتی ئیعلام، دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغداد ١٩٨٠.
- هەندێ ئامرازی سینتاکسی لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا، وەزارەتی رۆشنبیری، ١٩٨٥.

٦. سەلاحەدین عوسمان ئەبوبەکر پیرەبابی
"پ. ی. د. سەلاحەدین عوسمان"

لەدایکبووی: ١٩٤٤/هەولێر

دەستپێک: ١٩٧١

خوێندن: دکتۆرا لە بواری پەرەپێدان و پلاندانانی ئابووری هەرێمایەتی/ زانکۆی ناوەندی پلاندانان و ئامار لە وارشۆ/ پۆلۆنیا

چاپکراوەکانی:

- ادارة التنمية في ظل النظام المخطط بغداد/١٩٧٣.
- التخطيط لتطوير اعداد القوة العاملة وزيادة الدور في التنمية ١٩٩٠.

* وێڕای بلاوکردنەوەی زیاتر لە "٤٠" توێژینەوەی زانستی.

٧. حوسێن محەمەد تەها
(د. حوسێن بالیسانی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٧٢

خوێندن: دکتۆرا لە یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣

چاپکراوەکانی:

- النظرية العامة لجريمة الامتناع، دراسة مقارنة، مطبعة الثقافة، اربيل ١٩٩٨/ رسالة ماجستير.
- دەنگی جەوانی/ چەپکە گوڵێک لە شیعرەکانی شێخ محەمەد بالیسانی، بلاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و پێشکەشکردنی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- القضاء الدولي الجنائي، مطبعة جامعة صلاح الين، اربيل ٢٠٠٤/ رسالة دكتورا.
- محەمەد شێخ تەها بالیسانی، دەنگی ناو دڵمە/ چەند دەرسێک لە تەفسیری جزمی عەمە، بلاوکراوەکانی وەزاردتی ئەوقاف و کاروباری ئایینی، ئامادەکردن بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

٨. عومەر عەبدوڵلا عەزیز
(د. عومەر کۆیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/٧/١/ کۆیە

دەستپێک: ١٩٧٣/ (دەنگی مامۆستا) ژمارە ١٠

خوێندن: بکالۆریۆس و ماستەر و دکتۆرای فەلسەفە لە (زمانی ئینگلیزی و زانستی زمان)، وێڕای خوێندنی (زمانی فەرەنسی) لە کۆلیژی پەروەردەی زانکۆی بەغداد لە شێستەکان.

چاپکراوەکانی: دەیان بابەت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی و وتارو نووسینی بەزمانی کوردی و ئینگلیزی لە گۆڤارو رۆژنامەکان و گۆڤارە ئەکادیمییەکانی هەر یەکە زانکۆکانی سەلاحەددین و موسڵ و تکریت بڵاوکردۆتەوە.

- ماستەر نامە (بەپلەی ئیمتیاز)

(Comparative Constructions in English)

- دکتۆراه نامە (بەپلەی ئیمتیاز)

(The Syntax of Relative Clauses in English with Implications for Teaching)

* ئەندامە لە (یەکێتی وەرگێرانی عیراق) کە ئەندامە لە (یەکێتی وەرگێرانی نێودەوڵەتی F.I.T.) لە ٢٠٠٢/٦/٨وەوە.

٩. ئەحمەد عەبدولعەزیز مەحموود
(د. ئەحمەد)

لەدایکبووی: ١٩٥٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٥/ بیری نوێ
خوێندن: ماستەر/١٩٨٩- دکتۆرا/١٩٩٨
چاپکراوەکانی:

- الامارة الهذبانية الكردية وآذربيجان وأربيل والجزيرة الفراتية، ط١، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢. چاپی دووەم، دەزگای (التفسیر)، هەولێر ٢٠٠٦.
- الامن في بغداد خلال العصر العباسي الاول (١٣٢هـ - ٢٤٧هـ)، دەزگای (التفسیر)، هەولێر ٢٠٠٨.
- الامن في عهد الرسول والخلفاء الراشدين، دەزگای (التفسیر)، هەولێر ٢٠٠٨.

١٠. بەهرام خدر مەولود
(پرۆفیسۆر د. بەهرام)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٦
خوێندن: دکتۆرا لە بواری ژینگە/ زانکۆی گلاسگۆ/ بەریتانیا/ ١٩٧٤
چاپکراوەکانی:

- الطحالب والاركيگونات العلمي، مشترك، مطبوعات وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة بغداد، مطبعة دار الحكمة، بغداد ١٩٩٠، ٢٠٩ صفحة.
- الطحالب والاركيگونات، مشترك، مطبوعات وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة بغداد، مطبعة دار الحكمة، بغداد ١٩٩٠، ٥٦٠ صفحة.
- علم البيئة، مشترك، مطبوعات وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة بابل، مطبعة دار الكتب للطباعة والنشر، بغداد ١٩٩٢، ٥١٢ صفحة.

* جگە لە پێنج کتێبی زانستی وەکو پرۆگرامی خوێندن لە زانکۆکانی کوردستان و عێراق و وڵاتانی عەرەبی.
* زیاتر لە "٢٠٠" توێژینەوەی زانستی بڵاوکردۆتەوە.
* سەرپەرشتی زیاتر لە "٥٠" نامەی ماستەر و "٨" نامەی دکتۆرای کردووە.

١١. شێرزاد ئەحمەد مەلا ئەمین (د. شێرزاد نەجار)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی ئابووری و زانستی سیاسی/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٦٥-١٩٦٨
چاپکراوەکانی:
- دراسات في علم السياسة، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٤.

١٢. تاهیر نەجم رەسوڵ (پ. ی. د. تاهیر بەیتوشی)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ کۆیە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٧/ لە رۆژنامەی زانکۆ
خوێندن: دبلۆمی بالا و دکتۆرا لە بواری ئەندازەی باخچەکان لە زانکۆی همبۆلدت، بەرلین ١٩٧٦.
چاپکراوەکانی:
- پەروەردەکردنی رووەکەکانی بێستانکاری، ١٩٨٢.
- رێبازەکانی گوڵی جوانکاری، ١٩٨٤.
- دلیل التنسیق الداخلي لنباتات الظل وانتاج ازهار القطف "رابەری رێکخستنی ناوخۆیی بۆ رووەکەکانی بەر سێبەر و بەرهەمهێنانی گوڵی چنین، ١٩٨٤."
- ٣٣٣ پرسیار و وەڵام لەبابەت رووەکەکانی جوانکاریو میوەو سەوزەوات لەژێرباروودۆخی ژینگەیی لە عێراقدا ١٩٨٦.
- ابصال الزینة، وزارة التعلیم العالي والبحث العلمي، جامعة صلاح الدین ١٩٨٦
- تربیە نباتات الظل"پەروەردەی رووەکەکانی بەر سێبەر" ١٩٨٧.
- هندسة الحدائق، ١٩٨٨.
- دلیل السیاحة في منطقة کردستان، ١٩٩٠.
- ئەندازەکاری باخچان، وەرگێرانی بۆ کوردی: شێرکۆ ئەحمەد حەبیب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- بەرهەمهێنان و پەروەردەکردنی رووەکەکانی بەرسێبەر، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

* لە بواری پسپۆری خۆیدا"١٤" کتێبی بە چاپگەیاندووە.
* وێڕای کۆمەڵێک بابەت و لێکۆڵینەوە لە گۆڤارە ئەکادیمییەکان و رۆژنامە و گۆڤارەکانی عێراق و بیانییەکان بڵاوکردۆتەوە.

١٣. عەبدوڵڵا حوسێن رەسووڵ (د. عەبدوڵڵا)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/ رواندز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی/رستەسازی/زانکۆی بەغداد، ١٩٩٥.

چاپکراوەکانی:

- پوختەیەکی وردی رستەسازی، وەزارەتی رۆشنبیری، کتێبی گیرفان، هەولێر ٢٠٠٥.

١٤. ئیسماعیل شوکر رەسوڵ
(پ. ی. د. ئیسماعیل)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ هەولێر

دستپێک: ١٩٧٨

خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی هاوچەرخی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٩

چاپکراوەکانی:

- الامارة الشدادية الكردية في بلاد ئاران،
- نەورۆزی هەولێر (١٩٣٢- ١٩٥٨)، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٧.
- اربيل/ دراسة تأريخية في دورها الفكري والسياسي"١٩٣٩-١٩٥٨"..

١٥. ئەرسەن موسا رەشید
(د. ئەرسەن)

لەدایکبووی: ١٩٥٥ز/ هەولێر

دستپێک: ١٩٧٩

خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو/ زانکۆی ئەدنبرە/ بەریتانیا/١٩٨٣

چاپکراوەکانی:

- الشرطة في العهد الاموي.
- مجموعة من الابحاث عن تاريخ الكرد واربيل.

* جگە لە بڵاوکردنەوەی "١٦"توێژینەوەی ئەکادیمی لە بواری پسپۆری خۆی.

١٦. عەبدوڵلا محەمەد عەلی
(پ.ی.د. عەبدوڵلا عەلیاوەیی)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/هەولێر

دستپێک: ١٩٧٩

خوێندن: دکتۆرا لە مێژووی نوێی کورد/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٨

چاپکراوەکانی:

- شۆڕشی کویا،چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٨٤
- شۆڕشی جەزائر،چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٨٥
- كوردستان في عهد المغول "١٢٢٠-١٢٣٥"، دراسة في التأريخ السياسي، سليمانية ٢٠٠٥.
- کوردستان لە سەردەمی عوسمانیدا، خانەی چاپ و بڵاوکراوەی ئاوێر، ٢٠٠٦

١٧. نەوزاد سدیق سلێمان
(پ.ی. د. نەوزاد)

لەدایكبووی: ١٩٥٧/ كەركووك

دەستپێك: ١٩٧٩

خوێندن: دكتۆرا لە بواری شەریعەتی ئیسلامی/ زانكۆی بەغداد

چاپكراوەكانی:

- المیزان في اصول الفقه، شركة دجلة، الاردن، ٢٠٠٩.

* جگە لە بلاوكردنەوەی چەندین لێكۆڵینەوەی زانستی.

١٨. بورهان ئەبابەكر یاسین
(د. بورهان)

لەدایكبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێك: سەرەتای هەشتاكان

خوێندن: دكتۆرا لە مێژووی سیاسی كورد/سوید

چاپكراوەكانی:

- عێراقی دوای سەدام و چارەنووسی باشووری كوردستان، كۆمەڵێ لێكۆڵینەوە و چاوپێكەوتن، چاپخانا هاوار"دهۆك"، چاپا ئێكێ، ٢٠٠٨.

١٩. جەبار سابیر تەها
(د. جەبار)

لەدایكبووی: ١٩٣٨/٧/١/كۆیە

دەستپێك: ١٩٨٤

خوێندن: دكتۆرا لە لە یاسا لە كۆلیژی یاسا و رامیاری لە زانكۆی سەلاحەددین/٢٠٠٢، بە ناونیشانی(حقوق الانسان والقانون الدولي الخاص"الجنسية"/ دراسة تحليلية مقارنة في الشريعة الاسلامية والقوانين الوضعية).

چاپكراوەكانی:

- اقامة المسؤولية المدنية عن العمل غير المشروع على عنصر الضرر، دراسة تحليلية مقارنة في الشريعة الاسلامية والقوانين الوضعية، رسالة ماجستير، مطابع جامعة الموصل ١٩٨٤. لە ساڵی ١٩٧٩ نووسراوە و پلەی ماستەری پێ بە دەست هێناوە.
- المدخل لدراسة القانون، مشترك مع السيد عبدالكاظم فارس المالكي، طبع مؤسسة المعاهد الفنية، بغداد ١٩٨٦. كتاب منهجي.
- احكام الحساب الجاري، بحث "كراس مطبوع"، مطابع التعليم العالي، اربيل ١٩٩٨.
- شرح احكام قانون التنفيذ، مشترك مع السيد عبدالكاظم فارس المالكي، مطبوع من قبل المعاهد الفنية، بغداد ١٩٨٩. كتاب منهجي.
- حقوق الانسان والقانون الدولي الخاص"الجنسية"/ دراسة تحليلية مقارنة في الشريعة الاسلامية والقوانين الوضعية، لبنان ٢٠٠٩.

* وێڕای بلاوكردنەوەی زیاتر لە "١٠" توێژینەوەی زانستی و ئەكادیمی.

٢٠. نورەدین محەمەدشەریف سەلیم
(د. نورەدین)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: هەشتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە یاسا/ زانکۆی بەرلین/٢٠٠٣

چاپکراوەکانی:
- باشووری کوردستان دەولەتێکە نەناسراوە/ مێژووی سێ ساڵەی"١٩٩٢-١٩٩٤"، چاپی یەکەم، بەرلین ٢٠٠٣، چاپی دووەم، بەرلین ٢٠٠٥. دەزگای evra verlag wissen chaft بە زمانی ئەڵمانی چاپکراوە.
- پرسی باشووری کوردستان لە ساڵی ١٩٧٠-١٩٩٢، زانکۆی بەرلین، ١٩٩٢. دەزگای evra verlag wissen chaft بە زمانی ئەڵمانی چاپکراوە.

٢١. مریەم عەزیز فەتاح
(د. مریەم)

لەدایکبووی: ١٩٤٦/ هەولێر
دەستپێک: هەشتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە جوگرافیای سیاسی

چاپکراوەکانی:
- سنووری عێراق و تورکیا/لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای سیاسی، سەنتەری ستراتیژی کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٧.

٢٢. محەمەد مەعروف عەبدوڵڵا
(پ. ی. د. محەمەد)

دایکبووی: ١٩٥١/ دیالە
دەستپێک: ١٩٨٦
خوێندن: دکتۆرا لە قانون
چاپکراوەکانی:
- علم العقاب، مطبعة جامعة بغداد، بغداد ١٩٩٠.
* وێڕای بڵاوکردنەوەی کۆمەڵێک توێژینەوەی زانستی.

٢٣. ئیبراهیم ئیسماعیل حەمەڕەش
(د. ئیبراهیم)

دایکبووی: ١٩٦٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٨٧/ هاوکاری
خوێندن: دکتۆرا لەئەندازیاری کارەبا و کۆمپیوتەر

چاپکراوەکانی:

- رامبرانت، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، چاپخانەی دار المعرفة، بەغداد ١٩٩٠. ئەم کتێبە لە چاپی دووەمی بە دەسکارییەوە بۆتە: رامبرانت و حەوت وتاری هەڵبژاردە، بلاوکراوەکانی چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠١.
- فەرهەنگی کۆمپیوتەر، ئینگلیزی- کوردی، بلاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، چاپخانەی ماردین، هەولێر ١٩٩٩.
- سەرەتایەک بۆ وێرد ٢٠٠٠، بلاوکراوەکانی چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٠، چاپی دووەم ٢٠٠١.
- کۆمپیوتەرزانی، کتێبی یەکەم، بۆ پۆلی حەوتەمی بنەڕەتی، وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٤. چەند چاپێک.
- کۆمپیوتەرزانی، کتێبی دووەم، بۆ پۆلی هەشتەمی بنەڕەتی، وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥. چەند چاپێک.

٢٤. ئەحمەد حەسەن فەیزوڵلا
(پرۆفیسۆر د. ئەحمەد چاوشین)

لەدایکبووی: ١٩٤٤/کەرکووک
دەستپێک: ١٩٨٨
خوێندن: دکتۆرا

چاپکراوەکانی:

- الاقتصاد الجزئي التحليلي، مطبعة جامعة صلاح الدين، الطبعة الاولى ١٩٨٨، الطبعة الثانية ٢٠٠٢.
- فەرهەنگی گیرفان/ ٢٠٠٠ زاراوەی ئابووری و کارگێڕییە، بەرگی یەکەم، هاوبەش، بلاوکراوەکانی شەهاب بۆ چاپەمەنی گشتی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩. ٢٢٩ لاپەڕە.

٢٥. جەواد محەمەدەمین فەقێ عەلی
(پ. ی. د. جەواد چۆم حەیدەری)

لەدایکبووی: ١٩٦٠/کۆیە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٠
خوێندن: دکتۆرا بواری سۆفیگەریی زانستە ئایینییەکان

چاپکراوەکانی:

- محمد بن عبدالله الجلي وجهوده العلمية، مطبوعات التفسير للنشر والاعلان، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٦. ٣٣٥ صفحة.

٢٦. سەردار ئەحمەد
(د. سەردار گەردی)

لەدایکبووی: ١٩٥٧/مەخموور-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:
- بنیاتی وێنە لە شیعری کوردیدا" ١٩٧٠-١٩٩٢"، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- محەمەد متوەلی شەعراوی، سیحر و حەسودی، وەرگێران بەدەسکارییەوە، زنجیرە کتێبی ناوەندی لاس، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٧. یوسف شەریف سەعید
(پرۆفیسۆر د. یوسف)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی/ کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- کلۆد جێرمان و ریمۆ لۆبلان، واتاسازی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

٢٨. جەودەت جەعفەر خەتاب
(د. جەودەت)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: دکتۆرا لە بواری ئابووری/ کۆلیژی کارگێری و ئابووری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣
چاپکراوەکانی:
- اعادة هيكلة المصرف، دار دجلة للنشر، عمان، ٢٠٠٨.

٢٩. پەرێز سابیر محەمەد
(د. پەرێز)

لەدایکبووی: ؟ / هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دکتۆرا لەزمانی کوردی /کۆلیجی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- بینای هونەری چیرۆکی کوردی لە سەرەتاوە تا کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانی، زانکۆی سەلاحەددین،

هەولێر ۱۹۹۲. بە رۆنیۆ.
- بینای کورتەچیرۆکی کوردی، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
- رەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، لێکۆڵینەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰٦.

۳۰. شوان محەمەد تەها

لەدایکبووی: ۱۹٦۷/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۲
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی فەلسەفە لە زانکۆی بەغداد/۱۹۸۹
ماستەر لە توێژینەوەی ستراتیژی لە بەغداد/۲۰۰۸

چاپکراوەکانی:
- الدولة والامن القومي من الزمن العولمة.
* وێرای بڵاوکردنەوەی چەند لێکۆڵینەوەیەک لە بواری فەلسەفە و ئەبستمۆلۆژی و ئەتنۆلۆژی.

۳۱. عەبدوڵەلیک یونس محەمەد رەشید (د. عەبدوڵەلیک)

لەدایکبووی: ۱۰/۱۱/۱۹۷۰/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۲
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای کارگێری نێودەوڵەتی کوردی /کۆلیجی یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/۲۰۰۳.

چاپکراوەکانی:
- أسس مسؤلية الادارة وقواعدها/ دراسة مقارنة بين نظامي القضاء الموحد والمزدوج، ۱۹۹۹/نامەی ماستەرەکەیەتی.
- مسؤلية المنظمات الدولية في أعمالها والقضاء المختص بمنازعاتها، ۲۰۰۳.
- زیاتر لە "۱۰" توێژینەوەی زانستە.

۳۲. سەعدی عوسمان حوسێن (پ.ی.د. سەعدی هەرووتی)

لەدایکبووی: ۱۹۷۰/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۳/ رێگای کوردستان
خوێندن: ماستەر لە مێژووی نوێ۱۹۹۵// بە ناونیشانی کوردستان والامبرطوريه العثمانيه : دراسه فى تطورها السياسى (۱۵۱٤-۱۸۵۱)/ دکتۆرا لە مێژووی نوێ۲۰۰۱// بە ناونیشانی کوردستان الجنوبية وايالتي بغداد والموصل : دراسة في العلاقات الادارية والسياسية والاقتصادية في القرني السابع عشر والثامن عشر

چاپکراوەکانی:
- امارة بابان في النصف الاول من القرن الثامن عشر، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۰.
- كوردستان الجنوبية في القرنين السابع عشر والثامن عشر، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ۲۰۰٦.

- بزاڤی رزگاری خوازی کوردی (سەرهەڵدان و قۆناغەکان و نموونەیەک)، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- بزاڤی رزگاری خوازی نیشتمانی لە کوردستانی رۆژهەڵاتدا (١٨٨٠-١٩٣٩)، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ١٥٥ لاپەرە.
- سنووری خوارووی کوردستانی باشوور لە سەدەی نۆزدەهەمدا، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- کوردستان والامبرطورية العثمانية: دراسة في تطور سياسة الهيمنة العثمانية (١٥١٤-١٨٥١)، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.

٣٣. عەبدوڵڵا خورشید عەبدوڵڵا (د. عەبدوڵڵا)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ دیبەگە/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی/ پسپۆری رێکخستنی کۆمەڵایەتی/کۆلێژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/ ٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- البيروقراطية ودورها في أدارة وتنظيم المؤسسات الحكومية، دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

٣٤. محەمەد عەبدوڵڵا کاکەسوور (د. محەمەد)

لەدایکبووی: ١٩٧٢ز/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: دکتۆرا لە بەشی مێژوو

چاپکراوەکانی:
- رۆڵی سیاسی و کەلتووریی ئەفسەرانی کورد لە بزاڤی کوردایەتی کوردستانی باشووردا (١٩٢١-١٩٤٥)کتێبی سەنتەری برایەتی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠. لەبنچینەدا نامەی ماستەرە.
- ئامینە ئەبو حەجەر، زیرەکی خۆت لە مێژوودا تاقیبکەرەوە، بۆ تازەپێگەیشتوان، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران/هەولێر، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی سیما، سلێمانی ٢٠٠٦.
- گەشەکردنی خوێندنی فەرمی لە لیواکانی کوردستانی عیراقدا (١٩٢١-١٩٥٣)، بڵاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦. لە بنچینەدا نامەی دکتۆرایە.
- مستەفا رافعی، ئێمە و ئەمریکا، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ئاوێر، چاپخانەی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٦.

۳۵. عاتف عەبدوڵڵا فەرهاد

لەدایکبووی: ۱۹۷۳/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۳
خوێندن: ماستەر لە زمانی کوردی/ کۆلێژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/۲۰۰٦
چاپکراوەکانی: نییە.

۳٦. سەردار عوسمان خدر

لەدایکبوون: ۱۹۷۰- هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹٤
خوێندن: ماستەر
چاپکراوەکانی:
- فەرهەنگی گیرفانی ئابووری (کوردی- عەرەبی- ئینگلیزی) پێکهاتووە لە زیاتر لە ۲۰۰۰ زاراوەی ئابووری و کارگێری.

۳۷. عەبدولواحید موشیر مەحموود (د. عەبدولواحید دزەیی)

لەدایکبووی: ۱۹٦۳/۷/۱/هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۷/رۆژنامەی هەرێم
خوێندن: دکتۆرا لە زمان، کۆلێژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/۲۰۰٤

چاپکراوەکانی:
- رەهەندەکانی دەروونی لە بواری راگەیاندندا، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۵.

۳۸. ئومێد ئیبراهیم جوزەلی (د. ئومێد)

لەدایکبووی: ۱۹٦٦/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۷
خوێندن: ماستەر لە بەشی مێژووی کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین/۱۹۹۳
دکتۆرا لە مێژوو/ زانکۆی غازی-ئەنقەرە، تورکیا/۲۰۰٤

چاپکراوەکانی:
- الحياة العلمية في أربل من القرن السادس حتى منتصف القرن السابع للهجرة، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەلات، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

٣٩. مەهدی محەممەد قادر

لەدایکبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: ماستەر لە مێژووی کورد
چاپکراوەکانی:
- پەرەسەندنە سیاسییەکان لە کوردستانی عێراق (١٩٤٥-١٩٥٨)، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- هەولێر لە نێوان سالانی (١٩١٤-١٩٣٠)، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی رۆژهەلات، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٤٠. هیمداد عەبدولقادر محەممەد
(د. هیمداد)

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی ئینگلیزی/کۆلیژی زمان/زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- دەمامکە سەمای مەرگی سوور، کۆچیرۆکی جیهانی وەرگێردراو، چاپخانەی ماردین، هەولێر ٢٠٠١.
- کانەکانی سولەیمان پاشا، ئینگلیزی-کوردی، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٣.
- شارلۆک هۆلمز: نهێنی زۆنگاوی بۆسکۆمبی، ئینگلیزی- کوردی، چاپخانەی نازە، هەولێر ٢٠٠٤.

٤١. تاڤگە عەباس تەوفیق
(د. تاڤگە)

لەدایکبووی: ١٩٧٢ز/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: دکتۆرا لە یاسا بە ناونیشانی"مبدأ الاختصاصی العالمی فی القانون العقابی"/ کۆلیژی یاساو رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٨/٦/٢٠٠٨
چاپکراوەکانی:
- حماية المرأة في القانون الجنائي العراقي، مطبعة نازة، هەولێر ٢٠٠٥. نامەی ماستەرەکەیەتی.

٤٢. قەیس کاکل تۆفیق (د. قەیس)

لەدایكبووی: ۱۹۷۰/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۸
خوێندن: دكتۆرا لە زمانی كوردی

چاپكراوەكانی:
- ژن و ئافرەت لە دیدی سیما پێكهێنەرەكاندا، چاپخانەی زاكۆی سەلاحەددین، هەولێر ۲۰۰۰.
- ئاسایشی نەتەوەیی و پلانی زمان، دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەكەم، هەولێر ۲۰۰۷.

٤٣. یوسف مەعروف محەمەد
(یوسف دزەیی)

لەدایكبووی: ۱۹٦٥/كەندێناوە/هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۸
خوێندن: قوتابی دكتۆرا لە بەشی كۆمەڵناسی/كۆلیژی ئاداب/زانكۆی سەلاحەددین
نامەی ماستەرەكەی بە ناونیشانی (رەهەندە كۆمەڵایەتییەكانی تاوانی ئەنفال لە هەرێمی كوردستانی عێراق/لێكۆڵینەوەیەكی مەیدانی لە پارێزگای هەولێر)

چاپكراوەكانی:
- ئەنفال، كارەسات و دەرەنجام و رەهەندەكانی، چاپكراوەكانی دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی موكریانی، چاپی یەكەم، هەولێر ۲۰۰۱.

٤٤. فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوڵڵا

لەدایكبووی: ۱۹۷٦/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۸
خوێندن: بكالۆریۆس لە بەشی مێژوو، دواتر لە ساڵی ۲۰۰٥ هەر لە بەشی مێژووی كۆلیژی ئاداب زانكۆی سەلاحەددین ماستەری وەرگرتووە.
بكالۆریۆسیشی لە بەشی لە یاسا/ زانكۆی سەلاحەددین وەدەست هێناوە.
چاپكراوەكانی:
- بارودۆخی سیاسی كوردستان-عێراق ۱۱ی مارتی ۱۹۷۰-۱۱ی مارتی ۱۹۷٤، چاپخانەی منارە، چاپی یەكەم، هەولێر ۲۰۰۸. ماستەرنامەكەیێتی.

٤٥. سلێمان عەبدوڵڵا ئیسماعیل
(د. سلێمان)

لەدایكبووی: ۱۹۷۰/ هەولێر
دەستپێک: ۱۹۹۸
خوێندن: ماستەر لە جوگرافیای ئاو و هەوا، دكتۆرا لە جوگرافیای سیاسی

چاپکراوەکانی:
- السياسة المائية لدول حوضي دجلة والفرات وأنعكاسها على القضية الكوردية، سەنتەری ستراتیژی کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٣

٤٦. سەرهەنگ حەمید سالح بەرزنجی
(د.سەرهەنگ)

لەدایکبووی: ٤/٧/١٩٧٢/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: دکتۆرا لە بواری یاسای دەستووری/ کۆلێژی یاسا و رامیاری/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧
چاپکراوەکانی:
- انتخابات اقليم كوردستان بين النظرية والتطبيق، دەزگای موکریان هەولێر ٢٠٠٢.
- مقومات الدستور الديمقراطي واليات المدافعة عنها، الاردن ٢٠٠٩.

٤٧. بەکر شاکر عەبدوڵڵا
(د. بەکر کاروانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٦/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٠٧
چاپکراوەکانی:
- عەلی فەتاح دزەیی شاعیر و نووسەر و تێکۆشەر، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥.

٤٨. گۆران سۆران عزەدین

لەدایکبووی: ١٩٧٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- باری ئەدەبی کوردی لەشاری هەولێر لەنێوان ساڵانی (١٩٣٥-١٩٥٨)، هەولێر ٢٠٠٥.

٤٩. یادگار رەسوڵ حەمەدەمین
(د. یادگار باڵەکی)

لەدایکبووی: ١٩٧٧/سۆران
دەستپێک: ١٩٩٩/ئەدەب و هونەری برایەتی
خوێندن: دکتۆرا لە بواری ئەدەب، لە کۆلیژی زمان/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٩
چاپکراوەکانی:
- سیماکانی تازەکردنەوەی شیعری کوردی (١٨٩٨-١٩٣٢)، دەزگای سپی ریز، چاپا ئێکێ، دهۆک ٢٠٠٥.
- عەروز وەکو پێوەرێک بۆ ساغکردنەوەی شیعری نالی/تێزی دکتۆرانامە.

٥٠. ئاریان ئیبراهیم محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٧٤/بەغداد
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە بەشی زمانی کوردی/کۆلیژی زمان/زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- (رۆژنامەی برایی-برایەتی/١٩٦٧-١٩٧٤)، هەولێر ٢٠٠٥.

٥١. سەباح رەشید قادر (د. سەباح)

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی/کۆلیژی زمان/زانکۆی سلێمانی/٢٠٠٦
چاپکراوەکانی:
- چەند لایەنی مۆرفۆلۆجی کوردی، هاوبەش، دەزگای روناکبیری، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٦.

٥٢. هەتاو کەریم خدر

لەدایکبووی: ١٩٧٦/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: ماستەر لە کۆمەڵناسی، کۆمەڵناسی خێزان و دەروونناسی کۆمەڵایەتی/توندوتیژی
چاپکراوەکانی:
- ظاهرة العنف الاسري/ دراسة میدانیة من مدینة اربیل، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٥٣. عەبدولفەتاح عەبدولرەزاق مەحموود (د. عەبدولفەتاح)

لەدایکبووی: ١٩٦ز/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای نێودەوڵەتی/ کۆلێژی یاساو رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧

چاپکراوەکانی:

- التدخل والتدخل في القانون الدولي العام، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- الجزاءات في القانون الاعلام لاقليم كوردستان العراق، رێکخراوی بڵاوکردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، هەولێر ٢٠٠٦.
- الاعلان عن الدولة/ دراسة تأصيلية وتحليلية في القانونين الدولي العام والدستوري، دار الكتب القانونية، القاهرة ٢٠٠٨.
- النظرية العامة للتدخل في القانون الدولي العام، دار دجلة للنشر، عمان ٢٠٠٨.
- محاضرات في التشريعات الاعلامية، تایبەت بە پرۆگرامی خوێندنی خوێندکارانی بەشی راگەیاندنی پەیمانگای تەکنیکی هەولێر بۆ ساڵانی"٢٠٠٢-٢٠٠٦".

٥٤. شوان سلێمان بابە
(د. شوان)

لەدایکبووی: ١٩٦٥/ گوندی قولتەپە رەشید/ قوشتەپە/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠

خوێندن: لە ساڵی ٢٠٠٠دا بڕوانامەی ماستەری لە ئەدەبی کوردی لە کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین / هەولێر بە ناوی (شاکر فەتاح - ژیان و بەرهەمە ئەدەبییەکانی) وەرگرتووە.، ئێستا قوتابی دکتۆرایە لە زانکۆی بەغداد/ کۆلێژی پەروەردەی ئیبنولرۆشد ناونیشانی نامەکەی بەناوی (ئەدەبی رۆژنامەگەری کوردی دوای راپەڕین ١٩٩١-٢٠٠١).

چاپکراوەکانی:

- ئیندێکسی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، ژ (١-١٢) ساڵی ٢٠٠٠-٢٠٠١، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٢، ١٣٣ل.
- ئیندێکسی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، ژ (١٣-٢٤)ساڵی ٢٠٠١-٢٠٠٢، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٣، ١٧١ل.
- ئیندێکسی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، ژ (٢٥-٣٦) ساڵی ٢٠٠٢-٢٠٠٣، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٤، ١١١ل.
- ئیندێکسی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، ژ (٣٧-٤٨) ساڵی ٢٠٠٣-٢٠٠٤، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٦، ١٢٨لاپەڕە.
- ئیندێکسی هەردوو گۆڤاری رۆژنامەڤانی و رۆژنامەنووسان، هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- هەولێر، ٢٠٠٥،ل ١٠١- ١٢٦، (لە زنجیرە بڵاوکراوەکانی گۆڤاری رۆژنامەنووس، ژ:١)
- رێبەری بیبلۆگرافییە کوردییەکان"١٩٣٧-٢٠٠٥"، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- هەولێر، ٢٠٠٦، ٤٠٠لاپەڕە.
- ئیندێکسی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد "١٩٧٣-٢٠٠٢"، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- هەولێر ٢٠٠٦، ٢٤٠ لاپەڕە.
- رێبەری نامە ئەکادیمییەکانی زمانی کوردی (ماستەر-دکتۆرا) ١٩٨٩-٢٠٠٦، سلێمانی : چاپخانەی سیما، ٢٠٠٦، ١٤٤ل.

٥٥. رابیعە فەتاح شێخ محەمەد

لەدایكبووی: ١٩٧٢/ هەولێر
دەستپێك: ٢٠٠٠
خوێندن: ماستەر لە مێژووی كوردیی ئیسلامی
چاپكراوەكانی:
- كوردستان لە سەدەی پازدەی زاینییدا، وەزارەتی رۆشنبیری، كتێبی ئەكادیمی، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٥.

٥٦. ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهاد
(د. ساجدە)

لەدایكبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دەستپێك: ٢٠٠٠
خوێندن: دكتۆرا لە رێزمانی كوردی، كۆلێژی ئاداب/ زانكۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣
چاپكراوەكانی:
- رستە و پارستە/تێروانینێكی ئەركی، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٥٧. رۆزە عەبدوڵڵا شەریف

لەدایكبووی: ١٩٧٨/ هەولێر
دەستپێك: ٢٠٠٠
خوێندن: خوێندكاری دكتۆرا لە بەشی كۆمەڵناسی، كۆلێژی ئاداب/ زانكۆی سەلاحەددین
چاپكراوەكانی:
- رەهەندە كۆمەڵایەتییەكانی ناسەقامگیری سیاسی لە هەرێمی كوردستاندا، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٥٨. عەزیز حەسەن عەزیز
(د. عەزیز بارزانی)

لەدایكبووی: ١٩٧٤/ بارزان
دەستپێك: ٢٠٠٠
خوێندن: دكتۆرا لە مێژووی هاوچەرخ/پەیوەندییەكانی كورد و ئەمریكا، كۆلێژی ئاداب، زانكۆی سەلاحەددین/٢٠٠٨.
چاپكراوەكانی:
- الحركة القومية الكوردية في كوردستان

العراق"١٩٣٩-١٩٤٥"، دەزگای سپیریز/ دهۆک، الطبعة الاولى، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر ٢٠٠٢، الطبعة الثانية، دار العربية للموسوعة، لبنان ٢٠٠٦.

٥٩. سروە ئەسعەد سابیر
(د. سروە)

لەدایكبووی: ١٩٧٠/ بەسرە
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: ماستەر لە مێژووی کورد ١٩٩٩، دکتۆرا لە مێژووی کورد
چاپکراوەکانی:
- کوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل (١٩١٤-١٩٢٦)، دراسة تأريخية سياسية وثقافية، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، اربيل ٢٠٠١. نامەی ماستەر.
- كوردستان الجنوبية (١٩٢٦-١٩٣٩)، دار سردم للطباعة والنشر، السليمانية ٢٠٠٦. نامەی دکتۆرا.

٦٠. شەهلە بورهان عەبدوڵڵا
(د. شەهلە)

لەدایكبووی: ١٩٧١/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: دکتۆرا لە مێژوو
چاپکراوەکانی:
- الدعوة الاسلامية وحياة البداوة منذ البعثة وحتى حروب الردة، دار الكتب العلمية، بيروت ٢٠٠٨.

٦١. نیشتمان بەشیر محەمەد
(د. نیشتمان)

لەدایكبووی: ١٩٦٤/ هەولێر
دەستپێک: ٢٠٠٠
خوێندن: ماستێر لە مێژووی ئیسلامی ١٩٩٤، دکتۆرا لە مێژووی کورد/ ئیسلامی
چاپکراوەکانی:
- کورد و سەلجوقییەکان: لێکۆڵینەوەیەک لە پەیوەندییە سیاسییەکان، هەولێر ٢٠٠٦. نامەی دکتۆراکەیەتی، کە ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا بۆ کوردی وەریگێڕاوە.

٦٢. هێمن نامیق جەمیل

لەدایکبووی: ١٩٨٢/ هەولێر

دەستپێک: ٢٠٠٠

خوێندن: ماستەر لە زانستە سیاسییەکان/ کۆلیژی یاساو رامیاری زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- تورکیا و یەکێتی ئەوروپا/ توێژینەوەیەکی شیکاری سیاسییە، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

٦٣. شوان عومەر خەلیل

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک:

خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە کۆلیژی یاساو رامیاری زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- الوظیفة السیاسیة للقانون، مطبوعات دار النشر والتوزیع، اربیل.

٦٤. ئەحمەد ئیسماعیل عەبدوڵلا بندیان

لەدایکبووی: ١٩٨١ / هەولێر

دەستپێک: ٢٠٠٠

خوێندن: ماستەر لە زانستی کۆمپیوتەر

چاپکراوەکانی: نییە.

٦٥. هیوا ئیبراهیم حەیدەری

لەدایکبووی:

دەستپێک:

خوێندن:

چاپکراوەکانی:

- فەلسەفەی یاسا، وەرگێرانی: بە هاوبەشی لەگەڵ عوبێد خدر، سەرکەوت سلێمان، بلاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- التمییز بین القانون العام والقانون الخاص، رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیریی یاسایی، الطبعة الاولی، هەولێر ٢٠٠٦.
- یاسا سەلماندن ژمارە"١٠٧"ی ساڵی ١٩٧٩ و هەموارکراوەکانی/ بە هەردوو زمانی کوردی عەرەبی، چاپی یەکەم، چاپی دووەم، رێکخراوی بلاوکردنەوەی رۆشنبیریی یاسایی، هەولێر ٢٠٠٧.

٦٦. ئەحمەد حەمەدەمین ئۆمەر

لەدایکبووی:

دەستپێک:

خوێندن: ماستەر لە مێژووی نوێ و هاوچەرخ بە ناونیشانی"رەواندز لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسی"، کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٧

چاپکراوەکانی:

مامۆستا مەلا ئەحمەد گەرەوانی، رەواندز/ ناوچەی رەواندز و دۆڵی ئاکۆ و کەرەوان، زنجیرەی بلاوکراوەکانی بنکەی رۆشنبیری شەهید رێباز، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٦.

د. عومەر یاسین جەباری/ژیانی مرۆڤ لە روانگەی دەروونزانییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، کتێبی گیرفان، هەولێر ٢٠٠٥.

ئاراس ئێلنجاغی/ تەقتەق/ پەلكەزێرینەی كەنار زێی بچووک، چاپخانەی یاد، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٧.

د. سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی/سیحر و حەسودی/نووسینی: محەمەد متوەلی شەعراوی، وەرگێڕان بەدەسكارییەوە، زنجیرە كتێبی ناوەندی لاس، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٨.

د. سەلیم سەعید زەنگەنە بەرەو تەندروستییەکی باشتر، پێداچوونەوەی دلێر ئیبراهیم، چاپخانەی منارە، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٥

ئەژی چەتۆ حەسەن/ گەڕان بەدوای ژیان لە گەردووندا، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.

مەولوود خدر مەولوود/ جیهانی كەو یا روونكردنەوەیەک لە هەڵوێستی كەو بۆ مێژوو، بڵاوكراوەكانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، چاپخانەی پاک، هەولێر ٢٠٠٦.

رەشاد مەلا یەحیا، ژان و ژیانی جوتیارانی دەشتی هەولێر/راپەڕینی ساڵی ١٩٥٣، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپەمەنی گەنج، چاپی یەكەم، سلێمانی ٢٠٠٥.

هیوا سادق سەلیم/ جوگرافیای دانیشتوانی كۆیە (١٩٥٧-٢٠٠٢)، وەزارەتی رۆشنبیری و بڵاوكردنەوەی كوردی، بەغداد ٢٠٠٦.

صالح الكوزەپانكی، سلسلة الاجازة العلمیة، اربیل ١٩٥٣.

عبدالله امین اغا/معركة أربیلا (گوگمیلا)/٣٣١ ق.م، حكومة أقليم كوردستان/العراق، اللجنة العلیا لاعمار قلعة أربیل، هەولێر ٢٠٠٤.

محەمەد ئیسماعیل محەمەد/ئینقیلابی بەكر سدقی لە ٢٩/١٠/١٩٣٦/هۆیەكانی و ئەنجامەكانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧

عەبدولڕەحمان عەلی كوردە ک. گ. ب، بڵاوكراوەكانی چاپخانەی رۆژهەڵات، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ٢٠٠٧.

رۆژان، نوری عەبدوڵلا، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازی، زانكۆی كۆیە.

زاهیر محەمەد كۆیی : ئاشنا/ ئەو شاعیرەی خۆی و شیعرەكانی تیرۆر كران، نووسین و كۆكردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.

رۆژان عەبدولقادر دزەیی پەروەردە و فێركردن لە چەند وڵاتێكی فیدرالیدا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٨.

د. هالە سوهێل نەخۆشی تالاسیما لە كوردستان، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٨.

حوسێن حاجی قادر، ژیان و بەسەرهات و گۆرانی هونەرمەند"تایەر تۆفیق، چاپی یەكەم، چاپخانەی پاک"، هەولێر ٢٠٠٢.

كارزان مستەفا حاجی سابیر كۆیی، دۆزەخستان، شیعر.

دلێر ئیبراهیم، چیرۆكەكانی دادپەروەری، بڵاوكراوەكانی رێكخراوی بڵاوكردنەوەی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی كەوێل، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.

ئیسماعیل سوسەیی، خۆشەویستی و عیشق و جەژنی ڤالەنتین لە دیدی ئایینی ئیسلامدا، چاپی یەكەم، كوردستان-هەولێر ٢٠٠٩.

چیرۆکنووس و شاعیر و نووسەرانی تورکمانی لە هەولێر

بەر لە هەر شتێک دەمەوێ ئەوە بڵێم ئەم دەستە شاعیر و چیرۆکنووس و نووسەرەی بە تەنیا و لیستێکی جیا و ریزبەندییەکی تایبەتم بۆ کردوون، دەستەیەکی دانەبراون لە هێڵی گشتی بیۆگرافیاکەی من و کۆڵەگەیەکی پتەویشن لە بونیادە گشتییەکەی کوردستان بەگشتی و هەولێر بەتایبەتی، بەڵام ناچاریش بووم بەجیاکردنەوە و خستنە ناو بازنەیەکی تایبەتی، بەوەی بەشێکی یەکجار کەمیان ئەدەب و نووسین و بەرهەمەکانیان دەچێتە ژێر سابات و خەسڵەت و تایبەتمەندی هێڵی سەرەکی و پانتاییە بەرفراوانەکە، کە ئەدەب و داهێنان و نووسینی کوردییە. هەرچەندە ئەگەر لێکچوون و خاڵی هاوبەش و بە ئاگابوون لە یەکدیش هەبێت، ئەوە کارێکی زۆر ئاسایی و باوە، کە رەنگە ئەم دیاردەیە لە ئەدەبی هەموو دنیا و نەخاسمە ئەو نەتەوە و کۆمەڵگایانەی زۆر لەیەک نزیک و بەیەکەوە دەژین، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەدەب و نووسین و داهێنانی هەر نەتەوە و کۆمەڵگایەکیش رەنگ و بۆن و سیمای تایبەت و دنیای خۆی هەیە، بێگومان تورکمانەکانی کوردستان و هەولێریش لەم پێوەرە بەدەر نین، کەوابوو وێرای تێکچرژان و بە یەکەوەگرێدان و چوونە ناو یەک و هەندێک جار تێکدا توانەوەش، کەچی وام بە باش زانی بە هەمان ریزبەندی ساڵی بڵاوکردنەوە و بە لیستێکی سەربەخۆ و برگەیەکی جیا ریزیان بکەم، چونکە بۆ من ئاسان نەبوو بتوانم لقی ژانر و جۆری نووسین و بابەتەکانیان لێک هاوێر بکەم.

خاڵێکی دیکەش پێویستە ئاماژەی پێ بکەم، ئەوەیە، هەندێک لەم شاعیر و نووسەرانە، بە تایبەتی لە دوای راپەرینە شکۆدارەکەی بەهاری ١٩٩١ لەپاڵ زمانی دایکیان، بە هەریەکە لە زمانی عەرەبی و کوردیش دەنووسن و بڵاودەکەنەوە، هەڵبەتە ئەمەش جێ پەنجەی خۆی لەم ئاڵوگۆڕ و لێک نزیکی و ئاوێزان بوونە داناوە.

رەنگە لەم هەوڵە و نووسینی ئەم کۆمەڵە ناوە، کەسانێکی دیکەش بەجێمابن و من دەستم پێیان رانەگەیشتێت یان خۆیان هاوکارییان نەکردبم، بەڵام ئەگەر دڵسۆزی و دەستگرتنی کەسانێکی دیکەش نەبوایە، لە پێناو خزمەت بە هەولێر و هەولێرییەکان، ئەوا لەم بوارەدا هەناسەسارد دەبووم. بەئومێدم ئەم کارە بچووکەشم شوێنی خۆی بگرێت.

١- غەریبی/ ١٧٥٥ لە هەولێر لەدایک بووە.
- علم المنطق

٢- عەبدوڵڵا فەندی/ نووسەر و شاعیر/ ١١٣٣ کۆچی دوایی کردووە.
- منهل الاولياء
- الروض والنظر
- صالونه

٣- ئیبراهیم حەقی/ نووسەر و شاعیر/ ١٨٦٥/ هەولێر- ١٩٣١/ لە بەغداد کۆچی دوایی کردووە.

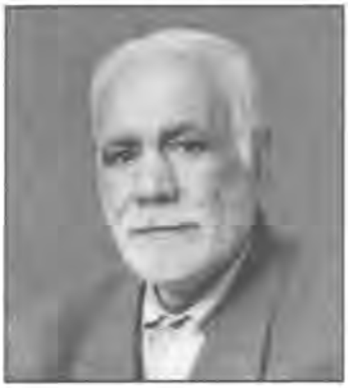
٤- هاشم ناهید ئەربیل/ نووسەر و شاعیر/ ١٨٩٠/هەولێر - ١٩٦٢/٣/٢٠ کۆچی دوایی کردووە.

٥- ئیحسان دۆغرەمەچی

لەدایکبووی: ١٩١٥/ هەولێر
- ئێستا لە ئەستەنبوڵ دەژی، کۆلیژی پزیشکی تەواو کردووە و دکتۆراشی لە زانکۆی هارڤەرد و واشنتۆن بەدەست هێناوە.
- چەند چاپکراوێکی هەیە.

٦. عومەر خەتاب حوسێن
(عمر أغ باش)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٦٤/ گۆڤاری قارداشلیە/بەغداد
خوێندن: دەرچووی ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- گنلو مره خوریات آغلار/ هەولێر/٢٠٠١

٧. سالم سابیر مەعروف
(ئەلئەترەقچی)

لەدایکبووی: ١٩٤٧/٧/١/ هەولێر
دەستپێک: مایسی ١٩٦٧
خوێندن: ماستەر
چاپکراوەکانی:
- اعجاز حسين، ادارة المراعي: مفهومها وتطبيقها، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧١.
- اعجاز حسين، القواعد الاساسية في ادارة المراعي، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧١.
- اعجاز حسين، حالة المراعي واتجاهها، الوصول الى الذروة، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢.
- اعجاز حسين، انظمة المراعي، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، طريقة الغطاء التاجي لتصنيف حالة المراعي، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، قياس انتاج العلف، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، قياس استثمار العلف، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، تحديد الاستعمال المنسب، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، تقدير سعة المراعي، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، طريقة حلقة باركر لتصنيف حالة المراعي، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، خطرات مسح المراعي، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، الخطوات الخارجية لخطة ادارة المراعي، ترجمة من الانكليزية، ١٩٧٢
- اعجاز حسين، خطة الادارة المحلية مراعي كاواني التجريبي والتوضيحي: حوض نهر هجران، ترجمة، مشترك، ١٩٧٢
- كلية الزراعة في سنتها الاولى، اربيل ١٩٩٧.
- من وثائق حركة التركمان المستقلين/ اربيل ١٩٩٩.

* وێڕای بڵاوکردنەوەی دەیان توێژینەوەی زانستی بەتایبەتی لە بواری کشتوکاڵدا.

* نووسین و لێکۆڵینەوەکانی بە هەر چوار زمانی عەرەبی و ئینگلیزی و کوردی و تورکی بڵاوکردۆتەوە.

٨. عەدنان ئیحسان عەبدوڵلا
(عەدنان قەساب ئۆغلوو)

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ ئالتوون کۆپری
دەستپێک: ١٩٦٩/ گۆڤاری "قارداشلق- الاخاء"
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بازرگانی
چاپکراوەکانی:
- گەل، بلاوکراوەکانی تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠١.
- سیستەم، بلاوکراوەکانی کۆمەڵەی رۆشنبیری ئیحسان دۆغرەمەچی/ هەولێر ٢٠٠٥.

٩. ئەسعەد شاکر ئەمین
"ئەسعەد ئەربیلی"

لەدایکبووی: ١٩٥١/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧١ لەرۆژنامەی"یورد" ی تورکمانی/ بەغداد
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی ماتماتیک/ زانکۆی سولەیمانی/ ١٩٧٥-١٩٧٦

چاپکراوەکانی:
- قاووشماق/ شیعر و خوریات/ بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری تورکمانی/ بەغداد ١٩٨٥.
- آننەمە/ایچلی/ سوزلر/ جناسلی خوریاتلار/ بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری تورکمانی/ بەغداد ١٩٩٠.
- میللی دویغولار/ شیعرە میللیەکانم/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی/ هەولێر ٢٠٠١.
- عاف ایت بنی/ گۆرانی و نۆتەکانی غانم فەتاح/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر٢٠٠٢.
- قارا گوزلوم/ گۆرانی و نۆتەکانی محەمەد فەرید/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.
- عشقیم آنلاتریم/ گۆرانی و نۆتەکانی یونس توتونجو/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.
- یوز گوفتە و یوز بەستە/ شیعرەکانی گورانی کراوم/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.
- دالدالانین سەسی/ شیعرەکانی مرحوم دلێر بازرگان/ تورکمن قارداشلق ئوجاغی/ هەولێر ٢٠٠٥.
- شوکەت سەعید " مشکۆ"/ ژیان و هونەرەکەی، لێکۆڵینەوە، تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٧.

١٠. نیازی ئەنور زەنیل
"نیازی قایاچی"

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ کەرکوک
دەستپێک: ١٩٧٢/ قارداشلق/بەغداد
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای هونەرە جوانەکان/ بەشی سینەما/ ١٩٧٤- ١٩٧٥

چاپکراوەکانی:
- الصداقة مع الطيور/ ترجمة/ كركوك ٢٠٠٣
- ١٥ ساڵ زیاترە لە هەولێر نیشتەجێیە.

١١. برهان جەبار سالح
"برهان يارالي"

لەدایکبووی: ١٩٤٧/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٣ لەرۆژنامەی یوردی تورکمانی
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلێژی کشتوکاڵ١٩٦٩/-١٩٧٠/کۆلیژی زانست بەغداد ١٩٧١-١٩٧٢
چاپکراوەکانی:

١٢. نازم عەبدولکەریم محەمەد عەلی
"الصائغ"

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی بەشی وێژدیی/ ١٩٧٨
دەستپێک: ١٩٧٣/ رۆژنامەی یوردی تورکمانی/ بەغداد
چاپکراوەکانی: نییە.

١٣- حسام یاسین عزەدین
(حسام حەسرەت)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک: گۆڤاری «قارداشلق- الاخاء» ساڵی ١٩٧٧

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشەسازی ساڵی ١٩٧٦-١٩٧٧

چاپکراودکانی:

- حسرت، بلاوکراوەکانی نادی الاخاء الترکمانی/ مرکز عام بغداد ١٩٨٤.
- سەندە بولدوم بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری تورکمانی/ بەغداد ١٩٨٦.

اوچوز دویغولار، بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری تورکمانی/ بەغداد ١٩٩٠.

- بیر ایین شعرلری هەولێر ١٩٩٩/ تایبەت.
- انسانلیق گوز یاشپینردادیر، تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠١.
- خوریات و ورغونو عدنان، تورکمن قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.
- بین بیر خوریات، بلاوکراوەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤. غانم فەتاح پیرە
"غانم فەتاح ئەربیلی"

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٣ لە رۆژنامەی"یوردی" تورکمان- بەغداد

خوێندن: دەرچووی ئامادەیی پیشە سازی هەولێر/ بەشی کارەبا/١٩٧٦

چاپکراوەکانی:

- عاف ایت بنی/کۆمەڵێک گۆرانی تورکمانی لەگەڵ نوتەکانی، ئامادەکردنی: ئەسعەد ئەربیل، بلاوکراوەکانی"تورکمان قارداشلق ائوجاغی/ هەولێر ٢٠٠٢.
- گونولدەن جوشان سوزلر/ کۆمەڵێک شیعرو خۆرباتی تورکمانی، بلاوکراوەکانی"تورکمان قارداشلق ئوجاغی، هەولێر ٢٠٠٣.

١٥. شەمسەدین وەلی عەبدوڵلا
(شەمسەدین ئەربیلی)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٨٨/ لە رۆژنامەی"یورد" ی تورکمانی/بەغداد

خوێندن: دەرچووی ناوەندی/ ١٩٨٥-١٩٩٨

چاپکراوەکانی:

- اربیلدەن خوریاتلار/خوریاتی نووسەرانی تورکمانی، هەولێر ١٩٩٨.
- ارزی قنبر/حکایەتی فولکلۆری/ هەولێر ١٩٩٩.

١٦. یەشار نەجمەدین
(یەشار ئالتی بارماغ)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ هەولێر

دەستپێک: ١٩٩٤ لەرۆژنامەی "تورکمن ئیلی"

خوێندن: دەرچووی ناوەندی/١٩٨٦-١٩٨٧

چاپکراوەکانی:

- عشقیستان/ کۆمەڵێک شیعری دڵداری، بلاوکراوەکانی گۆڤاری باریش/ هەولێر ٢٠٠٩.

١٧. سالار ئەنوەر عەبدوڵلا
"ئەربیلی"

لەدایکبووی: ١٩٦٠/ هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥ لەرۆژنامەی خەباتی عەرەبی + رۆژنامەی تورکمان ئیلی
خوێندن: بکالۆریۆس لە جیۆلۆجیا / زانکۆی موستەنسریە/ ١٩٨١-١٩٨٢
چاپکراوەکانی: نییە.

١٨. دلشاد ئەنوەر سالح
"دلشاد ترزی"

لەدایکبووی: ١٩٦٥/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٥
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری/ زانکۆی موسل/١٩٨٩-١٩٩٠
چاپکراوەکانی: نییە.

١٩. دلاوەر جەلال مەحمود
(دلاوەر بازرگان)

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٦/ رۆژنامەی تورکمن ئیلی
خوێندن: بەشی کارەبای/ ئامادەیی پیشەسازی ١٩٨٥-١٩٨٦
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٠. ئەرجومان ئیسماعیل مستەفا (ترزی)

لەدایکبووی: ١٩٧٦/٧/١/هەولێر.
دەستپێک: ١٩٩٦
خوێندن: دەرچووی ناوەندی
چاپکراوەکانی: نییە.

چیرۆکنووس و شاعیر و نووسەرانی عەنکاوە- هەولێر

هەولێر بەو پێیەی شارێکی یەکجار کۆن و خاوەنی تەمەنێکی هەزاران ساڵەیە، چەندین سەردەم و پاشا و فەرمانڕەوایی و ئایین و بینەوبەردەی بەخۆوە دیوە، گۆڕان و جوولەی تێکەوتووە، ئەوەی ئەمڕۆش لە هەولێر دەیبینین، درێژبوونەوە و رەوتی ئەو مێژووەیە، کە بونیات و پێنهاتەی ئەم شارەی لەسەر رۆنراوە، بەڵام من لێرەدا درێژدادڕی و قسە لەسەر ئەم گۆڕان و چۆنیەتی دروستبوون و پلیکانەی ئەم گۆڕان و جێگۆڕکێ و جێگرتنەوەیە نییە، پێم وایە ئەمە زیاتر کاری مێژوونووس و پسپۆڕ و گروپ و لیژنەی تایبەتمەندە، بۆیە دێمە سەر ئەم قۆناغە و ئەو سەردەمەی،

کە بیۆگرافیاکەی من لە ئامێزی دەگرێت، ئەمرۆش لە سنووری شاری هەولێر و جوگرافیای گشتی شارەکە، لە پاڵ نەتەوەی کورد و ئایینەکەی-ئیسلام- کەسانێکی دیکە و ئایین و ئایینزای دیکەش هەن، بەرِوونی و بەزەقیش، نەتەوە و ئایینەکەی عەنکاوە و برا کلدۆ ئاشوورییەکانیش رەهەند و روئیایەکی دیکەمان دێنێتە پێشەوە و بە ئاراستەیەکی دیکەدا رامان دەکێشێت، کە شوێنێک داگیر دەکەن و لەم بیۆگرافیایەش پێگەی خۆیان دەبێت، بەلام ناتوانین چ لە ناوەرۆک یان روخسار لەگەڵ کوردییەکە بەیەکەوە کۆیان بکەینەوە و یەک خوێندنەوەیان بۆبکەین، تاک و تەرا نەبێت زمانی نووسینیان کوردییە و تەوەری بابەت و ناوەرۆکی دەقەکانیان کوردین، هەندێکیشیان لە پاڵ زمانی زگماک و نەتەوە و ئایینیان، زمانی نووسین و چاپکراوەکانیان بە عەرەبییە، من قسە و رەخنەم لەسەر ئەوە نییە و هەر کەس ئازادە لە جۆری بیرکردنەوە و هەڵبژاردنی زمانی نووسین و بلاوکردنەوە، بەتایبەتیش ئەوانەی زمانی دایکیان هەڵدەبژێرن مافی هەرە سەرەتایی و رەوای خۆیانە و بەم کارەیان خزمەتێکی گەورە بە زمان و کلتوور و گەل و ئایین و شارەکەی خۆیان دەکەن.

شتێکی دیکەش پێویستە ئاماژەی پێ بکەم ئەوەیە: تەواوی ناودکانم دابەش نەکردۆتە سەر جۆری نووسین و رەگەز و ژانرە ئەدەبییەکان، وەک لە پێرەوی بیۆگرافیاکە، کە لە لیستە کوردییەکان رەچاوم کردووە، بەڵکو بە یەک لیست ریزبەندم کردوون، هەڵبەتە بە پێی ساڵی نووسین و یەکەم بلاوکردنەوە. چونکە ئەمەش وەک لە نووسەرە تورکمانەکانیش گوتم هەروا کارێکی ئاسان نییە بۆ من بتوانم تەواوی ئەم ناوانە لێک جیابکەمەوە، بەلام بەم شێوازەش هەر خزمەتێکی چکۆلانە و کارێکی خاکەراییانەیە بە هاونیشتمانی و هاوشاریانی خۆم، کە بەشێکی دانەبراوی شاری هەولێر و ئەربائیلۆ و شارستانی و کلتوور و بونیادی سەرەکی و رەسەنین...

١. سەعدی بۆیا تۆما مالح
(دکتۆر سەعدی مالح)

لەدایکبووی:
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر/ ١٩٧٠

دواتر رووی کردۆتە دەرەوە: ماستەر لە بواری "پەخشانی هونەری" لە پەیمانگای گۆرکیی ئەدەبی لە مۆسکۆ بە ناونیشانی: "حیکایەت لەعنکاوە" وەرگرتووە. جگە لە دبلۆم لە زمانی رووسی لە زانکۆی فارونیش لە یەکێتی سۆڤیەتی جاران بۆ ماوەی ساڵێک. پاشان دکتۆرای لە فیقهی زمان و ئەدەبی هاوچەرخی عەرەبی لە پەیمانگای رۆژهەلاتناسیی لە مۆسکۆ، هەروەها ساڵێکیش دبلۆم لە زمانی فەرەنسی لە کۆلیژی فانییە/مۆنتریال- کەنەدا/ ١٩٨٩-١٩٩٠، دیسانەوە دبلۆم لە زمانی ئینگلیزی لە کۆلیژی بلاتۆن/مۆنتریال- کەنەدا/ ١٩٩٠

چاپکراوەکانی:

- الظل الآخر لانسان آخر، مجموعة قصص، بغداد ١٩٧١.
- مدائن الشوق والغربة، مجموعة قصص، بغداد ١٩٧٣.
- يوميات البيروت، رواية مذكرات، موسكو ١٩٨٣. بالروسية.
- أبطال قلعة الشقيف، رواية وثائقية، القدس ١٩٨٤.

- الادب العراقي في المنفى "١٩٧٦-١٩٨٦"، دراسة نقدية، موسكو ١٩٨٦.
- مدن وحقائب، قصص مختارة، مونتريال-كندا ١٩٩٤.
- عنكاوا في الاصل والفصل وملاحظات اخرى، أربيل ١٩٩٧.
- الكلدان من الوثنية الى الاسلام، أربيل ١٩٩٨.
- حكايات من عنكاوا، مجموعة قصص، عنكاوا ٢٠٠٥.
- في انتظار فرج الله القهار، رواية، بيروت ٢٠٠٦.

٢. فازل نوری یۆنان

لەدایکبووی: ١٩٥١/ عنکاوا-هەولێر.
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی هەولێر

چاپکراوەکانی:
- السعادة السوداء، ١٩٧٤.
- عيناك والحزن، ١٩٧٨.

٣. لۆقا دمیاتوس قەشە یوسف کاکا

لەدایکبووی: ١٩٠٩ز/ عەنکاوا- ١٩٨٠
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی بەغداد
چاپکراوەکانی: نییە.

٤. پوترس هورمز تۆما نەباتی

لەدایکبووی: ١٩٥١ز/ عەنکاوا
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایانی هەولێر

چاپکراوەکانی: نییە.
* بێجگە لە بڵاوکردنەوەی دەیان وتار و بابەتی جۆراوجۆر لە رۆژنامە و گۆڤارەکان، بەشداری لە چەند کارێکی هونەریی شانۆشدا کردووە.

٥. عەزیز عەبدوڵئەحەد نەباتی

لەدایکبووی: ١٩٤٩ز/ عەنکاوا
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دوای سەرەتایی چەند ساڵێک لە پەیمانگای "مار یۆحەنا" لە موسڵ دەخوێنی، بەڵام تەواوی نەکردووە.

چاپکراوەکانی:
- الكرد والحق، ترجمة من الفرنسية، وزارة الثقافة، أربيل ١٩٩٨.
- تأريخ عنكاوا، وزارة الثقافة، مطبعة جامعة صلاح الدين، أربيل ٢٠٠٠.
- كرونولوجيا أربيل، ترجمة وتعليق، مطبوعات دار ئاراس، أربيل ٢٠٠١.
- أربع مقالات رفضتها خبات، مطبعة وزارة التربية، أربيل ٢٠٠١.

٦. جۆرج مەنسور

لەدایکبووی: ١٩٥٢/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: پەیمانگای ئامادەیی مامۆستایان/ ١٩٧٥
ماستەر لە ئەندازە و تەکنەلۆژیای چاپ و راگەیاندن/مۆسکۆ
دبلۆمی بالا لە فەلسەفە لە مۆسکۆ
چاپکراوەکانی:
- راية وبندقية وفجر آت، شاخ ١٩٨١ .
- كتابات عن المجتمع المدى والديمقراطية، مطبعة روژهەلات، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٩ .

٧. نوری بوترس عەتۆ کلیانا

لەدایکبووی: ١٩٤٩/ عەنکاوە - هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤/ جریده العراق
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی جوگرافیا/ زانکۆی بەغداد/١٩٧٢

چاپکراوەکانی:
- مسارات في القصة والرواية الكوردية، اربيل ٢٠٠٣ .
- الثقافة السريانية بين التراث والمعاصرة، دار ادي شير للنشر والاعلام، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولي، اربيل ٢٠٠٤ .
- بارزان تلوح في الافق، قصص وقصائد.
- تجربتي في الجمعية الوطنية.
- الكورد رؤية ثقافية وحضارية.

٨. سەلیم بوترس ئیلیاس

لەدایکبووی: ١٩٥٢/عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی/کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٧
چاپکراوەکانی: نییە.

٩. سەباح هورمز

لەدایکبووی: ١٩٤٨ز/ کەرکووک
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی سەرەتایی هەولێر/١٩٦٩

چاپکراوەکانی:
- التقليدي واللاتقليدي في المسرح الكوردي مجموعة مقالات نقدية، الطبعة الاولى، ستوكهولم ١٩٩٣،

الطبعة الثانية ۲۰۰۱.
- مدخل الي المسرح السرياني في العراق، مطبعة الثقافة، الطبعة الاولى، اربيل ۲۰۰۳. ۸۸ صفحة.
- المسرح الكوردي في ثلاثة عقود "۱۹۷۰-۲۰۰۰"، طبع دار ادي شير للنشر والاعلام-عنكاوا، مطبعة الثقافة، اربيل ۲۰۰۳.
- قراءة أخرى الى المسرح السرياني، اصدارات المركز الثقافي الاشوري، الطبعة الاولى، دهوك ۲۰۰۵.

۱۰. نادر موش مراد

لەدایکبووی: ۳/ ۱/ ۱۹۵۸/عەنکاوا - هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایانی هەولێر/۱۹۷۷

چاپکراوەکانی:
- تجربة التعليم السرياني في اقليم كردستان.
- الصحافة السريانية بين الماضي والحاضر.
- شخصيات اعلامية سريانية.

۱۱. مرقس بوترس

لەدایکبووی: ۱۹٤۳/عەنکاوا - هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی بەشی کوردی/کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/۱۹٦۹

چاپکراوەکانی:
- ديك بوترس، شعر.
- القنفذ الناعم، شعر.
- اخاديد اليد دم، شعر.
- غدي الزمن صدي، شعر.
- شخير الموتى، شعر.
- غدوت عنيد الفداء، شعر.

۱۲. ئەکەد مراد تەمۆ

لەدایکبووی: ۳/ ۱/ ۱۹۵۸/ ئاکرێ
دەستپێک: ۱۲/ ۹/ ۱۹۷۷/ لەسەر هونەر و رۆشنبیری سریانی
خوێندن: دبلۆم

چاپکراوەکانی: نییە.
بەڵام چەند پەرتووکێکی ئامادەی هەیە بە هەر سێ زمانی "سریانی و کوردی و عەرەبی" وەک:
- مێژووی سەری ساڵی بابلی ئاشووری.
-رۆژنامە نووس یوسف ملک
- رۆژنامەگەری سریانی دوای راپەڕینی ئادار ۱۹۹۱/ لە کوردستان
- رۆژنامەگەری سریانی لە حەفتایەکان
- خوێندنی سریانی لە کوردستان.. لاپەڕەیەکی رووناک لەمێژووی گەلی کلدانی سریانی ئاشووری.

۱۳. حەبیب عەبۆ برایمۆک

لەدایکبووی: ١٩٤٥ز/ شەقلاوە-هەولێر
دەستپێک: ١٩٧٧
خوێندن: دبلۆم لە ئیدارە/ بەغداد/١٩٦٨
وێرای بینینی چەندین خولی کتێبخانەکان" ١٩٧٥، ١٩٧٨، ١٩٨٤، ١٩٨٦" باشترین پلەی وەدەست هێناوە.
چاپکراوەکانی: نییە.

١٤. خەلیل پۆلس بوترس
(خەلیل خۆرانی)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/شەقلاوە-١٧/٦/١٩٩٩
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی کوردی، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٤

چاپکراوەکانی:
- شەوی یەلدا بڵاوکراوەکانی بزاڤی رۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر٢٠٠٢.

١٥. یەعقوب فەرەنسیس ئیلیا قەساب
لەدایکبووی: ١٩٤٠/ هەرمۆتە-کۆیە-١٩٩٦بەغداد
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دەرچووی خانەی مامۆستایان/١٩٦٣

چاپکراوەکانی: نییەتی، بەڵام دەستنووسی دوو کتێبی لەدوا بەجێماوە:
- سایکولوجیە الطفل: ٢٩٠ لاپەڕەیە.
- تأریخ حدیاب: ٢٠٠ لاپەڕەیە.

١٦. عەبدولحەمید یەعقوب جوبرائیل
(پرۆفیسۆر د. عەبدولحەمید)
لەدایکبووی: ١٩٤١/ شەقلاوە-٢٠٠٠ عەنکاوا
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی/کۆلیجی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/١٩٦٣، ماستەر لە زمانی ئینگلیزی لە زانکۆی "نۆرث وێلز" لە بەریتانیا/١٩٨٢، دکتۆرا لە زمانی ئینگلیزی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٧

چاپکراوەکانی:
- قاموس العبارات والامثال عربی-انگلیزی، ١٩٩٠.
- الشخصیة والتربیة، مترجم، بالاشتراك.
- ما هو علم اللغة في الانگلیزیة، ترجمة، به کوردی.

* زیاتر لە "١٤" لێکۆڵینەوەی بە هەر سێ زمانی ئینگلیزی و کوردی و سریانی بڵاوکردۆتەوە.

١٧. جەلال مەرقس بۆیا

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: خانەی مامۆستایان/١٩٦٤-١٩٦٥

چاپکراوەکانی:
- کلمات تتقاتل، شعر، اربیل ٢٠٠١.
- في الصمیم، مجموعة مقالات، اربیل ٢٠٠٣.
- الوصیة القاتلة، مجموعة قصصیة، اربیل ٢٠٠٥.
- ترانیم بین الضحك والبکاء، شعر، أربیل ٢٠٠٧.

١٨. سەمیر سەبری
(د. سەمیر خۆرانی)

لەدایکبووی: ٢١/٢/١٩٦٩ز/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٩١
خوێندن: ماستەری لە ئەدەبی عەرەبی هاوچەرخ لە کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین، دکتۆرای لە هەمان بوارو لە هەمان زانکۆ بە ناونیشانی: "شعر سعدی یوسف/ دراسه تحلیلیه نقدیه" وەرگرتووە.
چاپکراوەکانی:
- الرحیل عبر المدارات، شعر، ٢٠٠٢.
- صوب الملکوت تطیر العصافیر، شعر، ٢٠٠٥.
- حفنة من ثلج الجبل، شعر، ٢٠٠٦.
- سیرة ذاتیة لرجل یحترق، شعر، ٢٠٠٧.

* دوو شانۆگەری کۆمیدیشی بە بنزاری سریانی شەقلاوە نووسیوە:
- بیث العجائز/١٩٩٢.
- السید المبشر/١٩٩٣.

١٩. نەوزاد پۆلس حەننا
(نەوزاد الحکیم)

لەدایکبووی: ١٩٦٨ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری/ کۆلیژی ئابووری و کارگێری/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٣
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٠. جنان پۆلص گۆرگیس بیثون

لەدایکبووی: ١٩٥٥ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: بکالۆریۆس لە زانستی کشتوکاڵی/ زانکۆی بەغداد
چاپکراوەکانی: نییە.

٢١. رەوەند پۆلص گۆرگیس بیثون
(رەوەند بیثون)

لەدایکبووی: ١٩٦١ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی فیزیا پەروەردە/ زانکۆی بەغداد/١٩٧٦
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٢. سەباح یوسف جەجۆ شامایا

لەدایکبووی: ١٩٥١ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان/ ١٩٧٤
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٣. ئەفرام متی یوسف کلیانا

لەدایکبووی: ١٩٤٥ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی مێژوو/کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٧٠

چاپکراوەکانی:
- أمثالنا السريانية، الجزء الاول، مطبوعات دار نشر ادي شير، ٢٠٠٦.
- أمثالنا السريانية، الجزء الثاني. چاپ نەکراوە.
- أمثالنا السريانية، الجزء الثالث. چاپ نەکراوە.
- الفلكلور الكلداني.

٢٤. یەلدا توما بوترس
(یەلدا برادۆستی)

لەدایکبووی: ١٩٥٤ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٥. دەلال سلێوە عیسا
(دایکی لاس)

لەدایکبووی: ١٩٧٧/١/٢٤ز/ هەرمۆتە-کۆیە
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: دەرچووی خولی مامۆستایان لە کۆیە
چاپکراوەکانی: نییە.

٢٦. فەلاح نەجیب یوسف
(فەلاح عظمت)

لەدایکبووی: ١٩٧٥ز/ بەغداد
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئەندازەی شارستانی/ زانکۆی سەلاحەددین/١٩٩٨

چاپکراوەکانی:
- طقوس الحزن، مجموعة شعرية، مطبوعات جمعية الثقافة الكلدانية/ عنكاوا، ٢٠٠٤.

٢٧. جەمال شەمعون ئیلیا

لەدایکبووی: ١٩٥٥ز/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دبلۆم لە پەیمانگای مامۆستایان/ هەولێر

چاپکراوەکانی:
- رەوشی نەتەوەیی و سیاسی کلدان لە حکومەتی هەرێمی کوردستان.
- الوضع القومي والسياسي للكلدان في ظل حكومة أقليم كوردستان.
- منهج قواعد اللغة السريانية للصف السادس الاعدادي.

٢٨. مونا یۆخەننا یاقو
(د. مونا)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/ عەنکاوا-هەولێر
دەستپێک: ١٩٩٧
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای گشتی نێودەوڵەتی/ کۆلیژی یاسا و رامیاری/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- حقوق الاقليات القومية في القانون الدولي العام، دراسة سياسية-ميدانية، مطبعة شهاب، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٩.

٢٩. کنار حەنا نوری

لەدایکبووی: ١٩٧٧ز/ عنکاوا-هەولێر
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- نزیف الاعوام، شعر، مطبوعات دار ادي شير، عنكاوا، ٢٠٠٤.

٣٠. سەمەر یوسف سلێمان (سەمەر کۆیی)

لەدایکبووی: ١٩٧٩ز/ بەغداد
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی وەرزش/کۆلیژی پەروەردە/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠١
چاپکراوەکانی:
- هانا، شیعر، هاوبەش، بلاوکراوەکانی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، هەولێر ٢٠٠٠.

٣١. سەعدون نەجیب یوسف

لەدایکبووی: ١٩٧٦ز/ بەغداد
دەستپێک: دوای راپەڕین
خوێندن: پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان/١٩٩٧

چاپکراوەکانی:
- مدرستي والاحترام، مطبوعات جمعية الثقافة الكلدانية، عنكاوا. بە زمانی سریانی.

٣٢. الخوری روفائیل شەمعون یوسف

لەدایکبووی: ١٩٢٩ز/ عنكاوا-هەولێر
دەستپێک:
خوێندن: پەیمانگای " مار يوحنا الحبيب"

چاپکراوەکانی:
- مذكرات الخوري روفائيل بنيامين يوسف/١٩٥٦-٢٠٠٦.

بیۆگرافیای چیرۆکنووس و شاعیر و نووسەرانی دانیشتووی هەولێر

یەکەم: چیرۆکنووسان

١. حەمەکەریم رەمەزان ئەحمەد (حەمەکەریم)

لەدایکبووی: ١٩٣٥ گوڵپ
دەستپێک: ١٩٥٦ چیرۆک
خوێندن: لیسانس لە کۆلیژی (القانون والتشريع)/ زانکۆی ئەزهەر، (دبلۆمی عالی)/ کۆلیژی پەروەردە.
چاپکراوەکانی:
*** لە بواری دراما:**
- چیرۆکی فاڵچی لە ١٩٧١ کراوە بە زنجیرەی تەلەفزیۆنی

لە تەلەفزیۆنی کەرکووک بە (٧) زنجیرە. لە ساڵی ١٩٧٢ لە چاپخانەی کامەرانی چاپکراوە. ١٧٨ لاپەڕە.
- شەوێک لە ژیانی خانزاد، چاپخانەی دار الحریة، بەغداد ١٩٧٧، کراوە بە زنجیرەی تەلەفزیۆنی. ١١٨ لاپەڕە.
- گوندەکەم، ١٩٨١. کراوە بە زنجیرەی تەلەفزیۆنی. ٨٤ لاپەڕە.
- خاتوو کڵاوزەڕ، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣. ٢٢٤لاپەڕە.
- خەونە و خەون نییە، بەغداد ١٩٨٥.
- دایکی کوردان، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- ئۆریست کەی دەگەڕێتەوە؟ شانۆگەری، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٥.
- ئاگر هەر ئاگرە، ٢٠٠٥.

*** لە بواری رۆماندا:**
- بەرمیلی قۆپاو، رۆمان، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢. ٢٧٢ لاپەڕەیە.
- پیرشالیار، ٢٠٠٤.

*** لە بواری لێکۆڵینەوە:**
- درامای کوردی لەناو درامای جیهاندا، ٢٠٠١.
- ئەدەبی منداڵانی کورد، لێکۆڵینەوە - مێژووی سەرهەڵدان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٥، ٤٠٦ لاپەڕە.
- ئەدەبی منداڵانی کورد دوای ڕاپەڕین، بەرگی دووەم، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ٣٦٨ لاپەڕە

*** لە بواری پەروەردە و سایکۆلۆژیەتدا:**
- سایکۆلۆجیەتی خوێندنەوە، چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٦٩. ١٢٦ لاپەڕە
- بنچینەی وتنەوەی زمانی کوردی، هەولێر ١٩٧٠.
- مێژووی پەروەردە لە حوجرەکانی کوردستاندا، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

*** لە بواری وەرگێڕاندا:**
- دابەشبوونی زارەکانی زمانی کوردی - نووسینی فوئاد حەمە خورشید، ١٩٧٨.

جگە لە دەیان کورتە چیرۆک و بابەت و وتاری جۆراوجۆر، کە لە گۆڤار و رۆژنامەکاندا بڵاوبوونەتەوە.

٢. عەبدوڵڵا عەزیز خالد (عەبدوڵڵا ئاگرین)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/ سلێمانی
دەستپێک: ١٩٦٣
- **خوێندن:** ماستەرو دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- کولەمەرگی، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، چاپخانەی کامەران، سلێمانی ١٩٦٩. ٨٨ لاپەڕە.
- گری کەفە وشکەکانتان دائەمرکێنمەوە، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، چاپخانەی "سلمان الاعظمي"، بەغداد ١٩٧٣. ٧٠لاپەڕە.
- بابانۆئێل تۆراوە، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، چاپخانەی زانکۆ، سلێمانی ١٩٧٨. ١١٠ لاپەڕە.
- پەرستگا، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، ١٩٨٠. ١٠٧ لاپەڕە.
- شوان، کۆمەڵە چیرۆکی کورت، ١٩٨٤.
- النضال الدؤب، نامیلکەیەکە-لە شێوەی پەیامدا، بە زمانی عەرەبی لە ١٩٧٤/٧/١٤ نووسراوە و بۆ سەرۆک بارزانی مستەفا - نێردراوە بە تایپ چاپکراوە.
- یوسف مەلەک، کردستان او بلاد الاکراد، وەرگێڕان و پەراوێزیشی بۆ نووسیوە، ١٩٧٤.
- بسمە، کۆمەڵە کورتە چیرۆک، وەرگێڕانی بۆ عەرەبی:

حەسەن جاف، ١٩٨٦.
- لە بارەی مەحوی لوتکەوە، پرۆژەیەکی ئەدەبییە، یانزە شارەزای شیعری مەحوی بەشدارییان تیا کردووە، ١٩٨٦.
- دیوانی شیعری/ محەمەد سالح دیلان، ئامادەکردن و لێکۆڵینەوە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، ١٩٨٧.
- دیوانی کامەران موکری، کۆکردنەوە و پێشەکی و پەراوێز نووسین، ١٩٨٨.
- دیوانی شیعری شوکری فەزلی، ساغکردنەوە و لێکۆڵینەوە لەسەر نووسین، ١٩٨٨.
- شیعری سیاسیی کوردی-لە باشووری کوردستان، ١٩٩٦. نامەی ماستەرەکەیەتی.
- دیوانی میرزا غەفور، کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە لێکدانەوە و پێشەکی، ١٩٩٨.
- کاری پەیوەندییەکان و هونەری دیپلۆماسی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، ١٩٩٨.
- کاریگەری بیری نەتەوەیی لە گەشەسەندنی کورتە چیرۆکی کوردیی کوردستانی عێراقدا (١٩٦١-١٩٧٠)، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.

٣. جەلیل کاکەوەیس ئیسماعیل

لەدایکبووی: ١٩٤٨/کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: بکالۆریۆس زمانی کوردی/ئاداب/بەغداد

چاپکراوەکانی:
- میراو، کۆمەڵە چیرۆک، ١٩٨٥.
- چرکە زیندووەکان، کۆمەڵە چیرۆک، ٢٠٠٠.
- بۆنی ئەشکەوت، چیرۆک، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- فرانتز کافکا، بەدگۆران، رۆمان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- رۆمانی کوردی/پەرتبوونی رووداو و نازیندەیی شاکەس، خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە، چاپخانەی بینایی"سلێمانی"، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٥.
- بیبلۆگرافیای "١٠٠"ژمارەی یەکەمی-برایەتی ئەدەب و هونەر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- نیکۆس کازانتزاکس، باخچەی بەردین، رۆمان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، چاپخانەی شڤان"سلێمانی"، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئارشاک پۆلادیان، کورد لە سەدەی حەوتەمەوە تا سەدەی دەیەم، مێژوو، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٦.
- جەنگیز ئەیتماتۆف، رۆژەکە لە سەدەیەک درێژتر دەبێتەوە، رۆمان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، هەولێر ٢٠٠٦.
- خلتەی دنیا، کۆمەڵە نووسەرێک، کۆمەڵە چیرۆک، وەرگێران لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپی یەکەم هەولێر ٢٠٠٧.
- وەچەکانی مەولانا، کۆمەڵە چیرۆک، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.

٤. جەبار جەمال غەریب

لەدایکبووی: ١٩٦١ قەڵادزە.

دەستپێک: ١٩٨٠

خوێندن: دەرچووی بەشی زمانی ئینگلیزی کۆلیژی ئاداب، زانکۆی بەغداد.

چاپکراوەکانی:

- چناری شیر، رۆمان، بڵاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و رووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ١٩٩٩.
- شێخی دامووس، رۆمان، بڵاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، هەولێر ٢٠٠٠.
- دنیا لە کتێبێکدا، رۆمان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٣.
- نامەکانی ژاکۆن، کۆمەڵە چیرۆک، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- خوێندنەوەی کتێب، رۆمان و چیرۆک/ کوردی بیانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
- هاتنەخوارەوەی فریشتەکان، کۆلین ئۆمپسۆن، وەرگێران.
- لەسەر باران دەنووسم، رۆمان، ٢٠٠٦.
- تۆش من دەناسی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧.
- چۆن بۆ ئەبەدی دەگری، ٢٠٠٨.

٥. فەوزیە عزەدین رەشید

لەدایکبووی: ١٩٥٣/ کەرکووک

دەستپێک: ١٩٨٤

خوێندن: بکالۆریۆس/ ئاداب/ کوردی زانکۆی سلێمانی

چاپکراوەکانی: نییە.

٦. تاریق نامیق حەسەن

لەدایکبووی: ١٩٧٢/ کەرکووک

دەستپێک: ١٩٩٢

خوێندن: دبلۆم لە پەیمانگای هونەری/١٩٩٣

چاپکراوەکانی:

- تەندروستی سەدا کۆمەڵایەتییەکان، هەولێر ١٩٩٢.
- مێرگی خەمەکان، کۆمەڵە چیرۆک، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر ٢٠٠٩.

دووەم: شاعیران

١. غەریب محەممەد ئەمین
(غەریب پشدەری)

لەدایکبوون: ١٩٤١/ قەلادزێ.
دەستپێک: ١٩٦٢.
خوێندن: تەواوکردنی خانەی مامۆستایانی سلێمانی ١٩٦١ - ١٩٦٢.

چاپکراوەکانی:
- ئۆلدوز و بووکە شووشەی قسەکەر، وەرگێڕان، بەغداد ١٩٨٥.
- نوقلێ، شیعر، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین، ٢٠٠١.
- ژانی وەرزەکان، شیعر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٢.
- پایزە ماچ، شیعر، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئەفسانەکانی خۆرهەلات، وەرگێڕان.
- دایکم دووجار گریا، رۆمان، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- بەدەم رێی دوورەوە، کۆمەلە چیرۆک، وەرگێڕان،.
- زەنگولە، کۆمەلە چیرۆک، وەرگێڕان.
- سەمای مەرگ، کۆمەلە چیرۆک، وەرگێڕان.
- عەزیز نەسین، مندالی ئاخر زەمان، رۆمان، وەرگێڕان، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- ئیبراهیم یونسی، گۆڕستانی غەریبان، رۆمان، وەرگێڕان، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٦.
- عەزیز نەسین، مووخۆرکە، رۆمان، وەرگێڕان.
- لە گولزاری ئەزموونەکانەوە، بیرەوەری مامۆستایان، وەرگێڕان.
- ئیبراهیمی یونسی، دادە شیرین، رۆمان، وەرگێڕان، دەزگای موکریانی، چاپخانەی خانی/ دهۆک، چاپی یەکەم هەولێر ٢٠٠٨.
- عەزیز نەسین، ئێم، ئێس، ماتیسن، پەڕ، رۆمان، وەرگێڕان.
- مەنوچهری کەریم زادە، هەموو هەقیانە، وەرگێڕان لە فارسییەوە، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- عەزیز نەسین، گیانلەبەران بەکەم مەگرن، وەرگێڕان.
- هەرچەندە شاعیر خەلکی هەولێر نییە، لە زمانی شیعر و وەرگێڕانەکانیشی دیارە و شێواز و ستایلی خۆی پاراستووە، بەلام تەمەنێکە لە هەولێر گیرساوەتەوە، ئەوەیە دوو لایەنە بەخشیویەتی و وەریگرتووە.

٢. مستەفا محەممەد کەریم
(د. مستەفا زەنگەنە)

لەدایکبوون: ١٩٤٧/قار کەرەم/کەرکووک
دەستپێک: ١٩٦٣
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی، ناونیشانی تێزەکەی (رەنگ لە زمانی کوردیدا)

چاپکراوەکانی:

- سۆزە نهێنییەکانی ناوداران، وەرگێڕان، ١٩٨٥.
- گوڵ و ژن و چیا، شیعر، ١٩٨٨.
- مۆمستان، شیعر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٤.
- رووبارە ئاوێنە، شیعر،
- رەنگ لە زمانی کوردیدا، لێکۆڵینەوەیەکی لیکسیکی سیمانتیکییە، زنجیرەی بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٢.
- کەناری، چیرۆک، کتێبی دەزگای شەفەق، چاپی یەکەم، کەرکووک ٢٠٠٤.
- شێواز رێگاکانی دارشتن، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٤.
- رێگاکانی گوتنەوەی ئەلف و بێی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هاوبەش، هەولێر ٢٠٠٤.
- مۆدێرنیتە و رێکخستنی حزبی،

* دکتۆرمستەفا شیعر و چیرۆک دەنووسێت. هەولێری نییە، بەلام (٢٧) ساڵە لێرە دادەنیشێت.

٣. موکەرەم رەشید
(موکەرەم تاڵەبانی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ خانەقین

دەستپێک: کۆتایی شەستەکان

خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی زمانی کوردی/ کۆلیژی /زانکۆی بەغداد

چاپکراوەکانی:

- شەپۆلی ئاواز، شیعر، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٧٨. ٢٠٦ لاپەرە.
- ژیلەمۆی راز، شیعر، چاپخانەی دار الحریە، بەغداد ١٩٨٠. ٢٢٦ لاپەرە.
- بەردەباز، بەغداد ١٩٨٦.
- غەریب شەیدا، چیرۆک، وەرگێران، هاوبەش، بەغداد ١٩٨٩.
- رێس، شیعر، هەولێر ١٩٩٧.
- ئەفسانەی سێو، شیعر، هەولێر ٢٠٠٤.
- دەستوری شیکردنەوە لەزمانی کوردیدا، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئامۆژگاری دایک، چیرۆکی وەرگێردراو بۆ منداڵان، هەولێر ٢٠٠٨.

٣. مەریوان فەتحی کەریم

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ قەلادزێ

دەستپێک: ١٩٨١

خوێندن: پەیمانگای ئامادەکردنی مامۆستایان

چاپکراوەکانی:

- فێرت کردم، کۆمەڵ شیعر، شاخ، ١٩٨٥
- کۆتەپەرست، کۆمەڵە شیعر، ١٩٩٩
- بنچینەکانی ئابووری، وەرگێران
- تاڵەرێ، کۆمەڵە چیرۆک

* هەرچەندە شاعیر لەدایکبووی هەولێر نییە، بەلام لە کۆتایی هەشتاکانەوە لە هەولێر نیشتەجێیە.

٤. سەلام کەریم عومەر

لەدایکبووی: ١٩٦٧/ قەڵادزێ
دەستپێک: ١٩٨٢.
خوێندن: ئامادەیی
چاپکراوەکانی:
- ناڵەی چیا پەنایەک بۆ تاشەکان، چاپخانەی هێڤی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٥. نەجم خالد نەجمەددین (پ.ی.د. نەجم ئەڵوەنی)

لەدایکبووی: ١٩٦١/خانەقین
دەستپێک: ١٩٨٣
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی پسپۆری رەخنەی رۆمان/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٣

چاپکراوەکانی:
- ئەفسانەی تۆفانی سۆمەری، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی بەراوردکاری، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- ئایینی ئێزیدی لەنێوان چەند جەمسەری و بڕوای یەکتاپەرستیدا، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- بینای کات لە سێ نموونەی رۆمانی کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- تەکنیکی دایەلۆگ لە هەندێ نموونەی هاوچەرخی کورتە چیرۆکی کوردیدا، دەزگای شەفەق، چاپخانەی ئارابخا، چاپی یەکەم، کەرکوک ٢٠٠٦.
- ئەفسانە و پەندی کۆمیدی گاڵتەئامێزی کوردی، لێکۆڵینەوە، دەزگای مۆزیک و کەلەپووری کوردی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- پەند و قسەی نەستەقی کوردی شاری خانەقین، لێکۆڵینەوە، دەزگای مۆزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- یاخیبوون لە مەرگ، شیعر، بلاوکراوەکانی سەنتەری رۆشنبیری پایتەخت، چاپخانەی شەهاب، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩.

* د. نەجم (٢٥) ساڵە لە هەولێر دادەنیشێت.

٦. سیروان عادل محیەدین

لەدایکبووی: ١٩٦٩/ کەرکووک
خوێندن: ئامادەیی
دەستپێک: ناوەراستی هەشتاکان
چاپکراوەکانی:
- خەندە لە باوەشی فرمێسکا، شیعر، بلاوکراوەکانی

قوتابیان و لاوان/ لقی کەرکووک/ هەولێر ۱۹۹۲
- ویستگەکانی هەڵم/ شیعر/ هاوبەش/ بڵاوکراوەکانی ڕێکخستنی پێشمەرگە/ هەولێر ۱۹۹۷
- ئادار و هۆزان/ شیعر/ هاوبەش/ بڵاوکراوەکانی ڕێکخستنی پێشمەرگە/ هەولێر ۲۰۰٤
- عەورەتی گەڵا/ شیعر/ بڵاوکراوەکانی لقی کەرکووک یەکێتی نووسەرانی کورد/ چاپی یەکەم/ چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر ۲۰۰۵، چاپی دووەم بڵاوکراوەکانی یەکێتی لاوانی دیموکراتی کوردستان، هەولێر ۲۰۰۸.

۷. لەتیف محەمەد حەسەن (پ.ی.د. لەتیف)

لەدایکبووی: ۱۹۵۵/ سلێمانی
دەستپێک: ۱۹۸۷
خوێندن: دکتۆرا لە ڕەخنەی ئەدەبی/ لە بەشی عەرەبی/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی موسڵ/ ۱۹۹٤

چاپکراوەکانی:
- سێ خولگەی ڕەخنەیی لە ئەدەبی کوردی، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰۲، ۱۱۲ لاپەڕە.
- چنینەوە، دیوانە شیعر، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۹.

* وێڕای بڵاوکردنەوەی چەندین لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی لە گۆڤاری زانکۆکاندا.

۸. میکائیل ئیبراهیم ئیسماعیل

لەدایکبووی: ۱۹٦۷/ ئاکرێ
دەستپێک: ۱۹۸۷
خوێندن: بەشی کوردی/ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی: نییە

۹. سمکۆ محەمەد مەعروف

لەدایکبووی: ۱۹۷۰ کەرکووک
دەستپێک: دوای ڕاپەڕین
خوێندن: ئامادەیی
چاپکراوەکانی:
- تونێلەکانی ئەوین، هەولێر ۲۰۰۰.
- جەنگ و نێوانەکان، کەرکووک ۲۰۰۵.
- هەناسەیەک لە سێبەردا، شیعر، کەرکووک، ۲۰۰٦
- میتۆد و جیاوازی، خوێندنەوەیەک بۆ فەلسەفەی مارکسیزم، هەولێر ۲۰۰۸

* ناوبراو لەدایکبووی هەولێر نییە، بەڵام لە دوای ڕاپەڕینەوە لە پایتەخت جێوارە.

١٠. عرفان مستەفا حەمەرەحیم

لەدایکبووی: ١٩٧٤/ هەورامان
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: ماستەر لە ئەدەبی کوردی/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین
چاپکراوەکانی:
- دوو رۆح و فانۆسەکە، شیعر، کۆمەڵەی نووسەرانی ئیسلامی، سلێمانی ١٩٩٤.
- هیگل، مێژووی فەلسەفە، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٥.

١١. دلشاد ساڵح خدر

لەدایکبووی: ١٩٧٧/ قەڵادزێ
دەستپێک: ١٩٩٨
خوێندن: ناوەندی
چاپکراوەکانی: تریفەی غوربەتەکانی تەمەنم، ٢٠٠٤.

سێیەم: نووسەران لە بوارە جیاجیاکانی نووسیندا

١. وریا قانع

لەدایکبووی: ١٩٣٨/پێنجوێن
دەستپێک: سەرەتای پەنجاکان
خوێندن: قوتابخانەی قانعی باوکی

چاپکراوەکانی:
- بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- حەبیبوڵلا تابانی، دلاوەرانی کوردی گومناو، خانەی چاپ و بلاوکردنەوەی قانع، وەرگێرانی لە فارسییەوە، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
- د. حوسێن وەحیدی، سروود و گاتەکانی زەردەشت، وەرگێران لە فارسییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- حەسەن ئازاد، ئافرەت لەو دیو پەردەی حەرامسەراکانەوە، وەرگێران لە فارسییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای وەرگێران، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- چەند دیکیۆمێنتی نێودەوڵەتی، وەرگێران، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- پرشنگ بابایی، باری کۆمەڵایەتی ئافرەت لە رۆژگاری دێریندا، وەرگێران.

- مێژووی ئایینی زەردەشت، بلاوكراوەكانی سەردەم، سلێمانی.
- مێژوو و ریشەی نەژادی كورد.
- مێژووی رامیاری كورد.

٢. نوری جەمیل محەمەد عەلی (د. نوری تاڵەبانی)

لەدایكبووی: ١٩٣٧/ كەركووك

دستپێك: ١٩٥٦

خوێندن: دكتۆرای دەوڵەتی لە قانوون/ زانكۆی سۆربۆن/پاریس/١٩٦٨

چاپكراوەكانی:

- مبادیء القانون التجاري العراقي، الطبعة الاولى، دار الطبع والنشر الاهلية، بغداد ١٩٧٢، ٣٣٤ لاپەڕە. الطبعة الثانية، بغداد ١٩٧٩.
- القانون التجاري العراقي"النظرية العامة"، جزء الاول، مطبعة دار الطبع والنشر الاهلية، ١٩٧٢. ٣٣٤ صفحة.
- محاولات تغییرالواقع القومي في منطقة كركوك، السويد ١٩٩٥.
- حول المفهوم النظام الفدرالي، مطبوعان مؤسسة موكرياني للنشر والطباعة، الطبعة الاولى، مطبعة وزارة التربية، اربيل ٢٠٠٥.
- باسيلي نيكيتين، الكرد، دراسة سوسيولوجية وتأريخية، نقله من الفرنسية وعلق عليه، من منشورات مكتب الفكر والتوعية من الاتحاد الوطني الكردستاني، الطبعة الثالثة، سليمانية ٢٠٠٧.

* تا ئێستا زیاتر لە دەیان لێكۆڵینەوەی زانستی و ئەكادیمی بە زمانی كوردی و عەرەبی و فەرەنسی و ئینگلیزی لە گۆڤار و بلاوكراوەكانی زانكۆكانی دەرەوە و ناوەوەی كوردستان و بلاوكراوە كوردییەكان بە گشتی بلاكردۆتەوە.

٣. محەمەد نووری عارف (پرۆفیسۆر. د. حەمە نووری)

لەدایكبووی: ١٩٣٦/ هەڵەبجە

دستپێك: ١٩٥٧

خوێندن: دكتۆر لە زمان و ئەدەبی فارسی/ زانكۆی تاران/ ١٩٧٠

چاپكراوەكانی:

- تێكستی ئەدەبی كوردی، هۆنراوە، بەشی دووەم، زانكۆی سەلاحەددین، ١٩٨٢.
- زبان فارسی، بخش یكم، ١٩٩٧.
- زبان فارسی، بخش دوم، ١٩٩٧.
- تێكستی ئەدەبی كوردی، هۆنراوە، بەشی یەكەم، زانكۆی سەلاحەددین، ١٩٨٥. وادیارە بە هۆی سانسۆرەوە بەشی یەكەم دواتر چاپ بووە.

- وشە و زاراوەکانی بابا تاهیر و بەراوردکردنیان لەگەڵ شێوەکانی زمانی کوردیدا، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.
- کەمالی و ئەدەبیاتی فارسی بەراوردکاری، بلاوکراوەکانی زنجیرە کتێبی کاروان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٩٩.
- زاراوەی ئەدەبی "کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی"، ئامادەکردنی لیژنەی ئەدەبی کۆڕی زانیاری کوردستان- دکتۆریش ئەندامێکە لەو لیژنەیە- بلاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦.
- فەرهەنگی دیوانی شاعیران "نالی، سالم، کوردی"، بلاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٧. ١٠٠٠ لاپەرە.

٤. عەدنان محەمەد حوسامەدین
(شێخ عەدنان نەقشبەندی)

لەدایکبووی: ١٩٣٨/ سلێمانی
دەستپێک: ١٩٦٠
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی مافی سیاسی/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٦٠-١٩٦١
چاپکراوەکانی: نییە.

٥. خەلیل ئیسماعیل محەمەد
(پرۆفیسۆر د. خەلیل)

لەدایکبووی: ١٩٤٥/مەندەلی
دەستپێک: ١٩٦٤
خوێندن: دکتۆرا لە بواری جوگرافیا/ زانکۆی بەغداد/ ١٩٨٠

چاپکراوەکانی:
- قضاء خانقين، دراسة في جغرافية السكان، مطبعة العاني، الطبعة الاولى، بغداد ١٩٧٧، ٣١٨صفحة. الطبعة الثانية (منقحة و مزيدة)، السليمانية، ٢٠٠٢.
- انماط الاستيطان الريفي في العراق، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٨٢.
- مبادي جغرافية السكان، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل، ١٩٨٤.
- جغرافية الاستيطان الريفي، مطابع جامعة الموصل، الموصل، ١٩٨٩.
- البعد القومي للتغيرات في الحدود الادراية لمحافظة كركوك، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل، ١٩٩٧.
- منطقة التخصر الحدودية بين العراق و ايران، مطبعة كرستال، اربيل، ١٩٩٨.
- اقليم كردستان العراق (دراسات سكانية) مطبعة كرستال، اربيل ١٩٩٨، الطبعة الثانية، مطبعة زانكو، اربيل ١٩٩٨. الطبعة الثالثة، مطبعة زانكو، اربيل ١٩٩٩.
- مؤشرات سياسة التعريب في كردستان العراق، مطبعة

زانكو، اربيل، ٢٠٠١. الطبعة الثانية، مطبعة زانكو ٢٠٠٢، الطبعة الثالثة، مطبعة زانكو، ٢٠٠٢.
- محافظة كركوك دراسات في التكوين القومي للسكان، مطبعة دارا، اربيل ٢٠٠٢. الطبعة الثانية، مطبعة زانكو ٢٠٠٨.
- محافظة اربيل، دراسات اقتصادية-ديموغرافية، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ٢٠٠٣.
- المجتمع المدني ومستقبل الاثنيات في العراق، مكتب الفكر و التوعية، السليمانية، ٢٠٠٤.
- سياسة التعريب في كردستان العراق (بالاشتراك)، مطبعة اراس، اربيل، ٢٠٠٤.
- دهوك- نينوي/ دراسات ديموغرافية، مركز كردستان للدراسات الستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٥.
- الكرد الفيليون، مطبعة زانكو، اربيل، ٢٠٠٥.
- القضية الكردية حدود ام وجود، مطبعة زانكو، اربيل ٢٠٠٦.
- المنطقة المتنازع عليها بين الحاضر الملتهب والمستقبل المجهول، مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٠٨.
- البعد السياسي للمشكلات القومية"الكرد نموذجا"، وزارة الثقافة، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل ٢٠٠٩.

٦. عەبدولغەنی عەلی یەحیا

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ئاکرێ
دەستپێک: ١٩٦٤
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:
- قضايا كردستانية، مطبعة اراس، اربيل، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٢.

٧. فەلەکەدین سابیر حەموود (فەلەکەدین کاکەیی)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ ناوچەی دوبز: کەرکووک
دەستپێک:١٩٦٧
خوێندن: ئامادەیی/ بەشی زانستی

چاپکراوەکانی:
- بطاقة يانصيب، رواية، مطبعة دار الساعة، بغداد ١٩٦٧، ١٦٣صفحة، چاپی دووەم، چاپخانەی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- موجز في المسرح الكوردي، راژان، سەردەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٤.
- في تأريخ الصحافة الكوردية، راژان، سەردەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٤.
- رق هەڵگرتن/ وەرگێڕاو لە فارسییەوە بۆ کوردی، راژان، سەردەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٤.
- عن التعليم في كوردستان، راژان، سەردەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٤.
- القذافي والقضية الكوردية، عەرەبی، راژان، سەردەمی شاخ، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٩، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- شاکر فەتاحی شەهید، هاوبەش لەگەڵ مەحمود زامدار، هەولێر، ١٩٩٨.

- دەفتەری کاف، لێکۆڵینەوە، بڵاوکراوەکانی بزاڤی ڕۆشنبیرانی نوێخواز، هەولێر ٢٠٠١.
- فەلەکەدین کاکەیی بە ڕەنگی خۆی دوور لە سیاسەت، دیمانە: شێرزاد عەبدولڕەحمان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٥.
- ویژدان و ئازادی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری ٢٠٠٧.
- ویژدان و ئازادی، بەرگی دووەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری ٢٠٠٧.
- ویژدان و ئازادی، بەرگی سێیەم، لەژێر چاپ دایە.
- مؤتمر عربي في رحاب كوردي، کۆمەڵێ بابەتی بڵاوکراوەی فەلەکەدین کاکەیی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکان، بەبۆنەی بەستنی کۆنگرەی پەرلەمانتارانی عەرەب لە هەولێر کرا بە کتێبێک و لە چاپخانەی ڕۆشنبیری لە ساڵی ٢٠٠٨ چاپکرا.

٨. جەلال حوسێن محەمەد
(جەلال زەنگابادی)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ زەنگاباد/ دیالا
دەستپێک: ١٩٦٧
خوێندن: خانەی مامۆستایانی کەرکوک/١٩٦٩.

چاپکراوەکانی:
- عشرون قصة كردية مترجمة، مجموعة.
- شێرکۆ بێکەس، ساعات من قصب، ترجمة.
- فەرهاد شاکەلی، أوتار التنائي، ترجمة.
- حەمە کەریم عارف، ظل الصوت وقصص أخري.
- مهاباد قەرەداغی، سنة في الجحيم.
- انبهارات، مختارات شعرية، ترجمة شعر شێرکۆ بێکەس، مشترك، دار سردم للطباعة والنشر، سليمانية ٢٠٠٨.
- قصائد تأبى أي عنوان، شعر، منظمة كتاب بلاحدود- الشرق الاوسط، الطبعة الاولى ٢٠٠٩.
- دیوانێکی شیعریی چاپ نەکراوی بەناوی جەلالستان هەیە، کە هەندێکیانی لێرە و لەوێ لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکان بڵاوکراونەتەوە.

* بە کوردی و عەرەبی شیعری بڵاوکردۆتەوە، لە پاڵ وەرگێڕانی لە کوردییەوە بۆ عەرەبی، بە پێچەوانەشەوە وەرگێڕانی هەیە.

* نووسەر و وەرگێڕ هەولێری نییە، بەڵام زیاتر لە (٢٥) ساڵە لە هەولێر گیرساوەتەوە.

٩. ئازاد محەمەدئەمین کاکەشێخ
(پرۆفیسۆر د. ئازاد نەقشبەندی)

لەدایکبووی: ١٩٤٨/٢/١٩/بیارە
دەستپێک: ١٩٦٩
خوێندن: دکتۆرا لە جوگرافیای نەوت/ زانکۆی سۆفیا/ بولغاریا/١٩٧٧

چاپکراوەکانی:
- مقدمة في الجغرافية السياحية مع دراسة تطبيقية عن القطر العراقي، وزارة التعليم العالي، هاوبەش، بغداد ١٩٨٠.
- جغرافية النفط والطاقة، وزارة التعليم العالي، هاوبەش، بغداد ١٩٨١.

- جغرافية الموارد المعدنية، وزارة التعليم العالي، هاوبەش، بغداد ١٩٨٢.
- جغرافية الامريكيتين، هاوبەش، جامعة البصرة، ١٩٨٥.
- جغرافية أستراليا الاقليمية، هاوبەش، جامعة بغداد، ١٩٨٥.
- جغرافية الموارد الطبيعية، هاوبەش، جامعة البصرة، ١٩٩٠.
- جیوپولەتیک مەکتەبی بیروهوشیاری "ی. ن. ک"، سلێمانی ١٩٩٥.
- نفط كوردستان العراق، الجزء الاول، مەکتەبی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان"پ. د. ک"، هەولێر ١٩٩٧.
- نەوتی کوردستانی عێراق، بەشی یەکەم، مەکتەبی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان "پ. د. ک"، هەولێر ١٩٩٧.
- نفط كوردستان العراق، الجزء الثاني، مەکتەبی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان"پ. د. ک"، هەولێر ١٩٩٨.
- نەوتی کوردستانی عێراق، بەشی دووەم، مەکتەبی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان "پ. د. ک"، هەولێر ١٩٩٨.
- جوگرافیای کوردستانی عێراق، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی سەنتەری برایەتی، هەولێر ١٩٩٨.
- مشروع
- پرۆژەی گاپ"gap"و کاریگەری لەسەر وڵاتانی دەوروبەرو کوردستان، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٣.
- ئەتلەسی کەرکوک، هاوبەش، لیژنەی ڕووبەڕووبوونەوەی بە عەرەبکردن، ٢٠٠٦. بە زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی.
- جوگرافیای کەش و ئاو و هەوا، بەشی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- گەرم بوونی گۆی زەوی و کاریگەرێتی لەسەر هەرێمی کوردستانی عێراق، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٨.
- ئاووهەوای لۆکالی، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٨.

* ئەوە جگە لە پێشکەشکردنی نزیکەی "٥٠" لێکۆڵینەوەی زانستی و ئەکادیمی لە بوارەکەی خۆی.

١٠. فائق نامق محەمەد
(شێخ فائق)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ کەرکووک
دەستپێک: شەستەکان
خوێندن: بکالۆریۆس ئیدارە/١٩٨٦
چاپکراوەکانی: نییە.

١١. سەعدی ئیسماعیل عەبدولکەریم
(د. سەعدی بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/٧/١ کەرکووک
دەستپێک:
خوێندن: دکتۆرای دەولی لە قانوونی تایبەتی/ زانکۆی کرۆنۆبل/فەرەنسا/١٩٧٨
چاپکراوەکانی:
- الاشتراط لمصلحة الغير في الفقه الغربي والفقه الاسلامي، دراسة مقارنة، رسالة ماجستير، مطبعة راپەڕین، سلێمانی ١٩٧٥. ٤٠٠ صفحة
- شروط الاعفاء من المسؤلية التقاعدية في القانون

الفرنسي والقانون العراقي، رسالة دكتوراه الدولة، مطبعة جامعة كرونوبل للعلوم الاجتماعية، فرنسا ۱۹۷۸، بە زمانی فەرەنسی.
- كتيب بعنوان "الادارة وممارسة الهندسية/ ۱۹۸۰"، مشترك (محاضرات للطلاب).
- روجية ماندكري، التعليق على القرار القضائي في مواضيع القانون الخاص، ترجمة، مطبعة جامعة صلاح الدين، الطبعة الاولى، اربيل ۱۹۸۲.
- تیۆری گشتی ماف، ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ۱۹۹۰.
- تیۆری گشتی یاسا، ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر ۱۹۹۰.
- دانییل میتران، دایکی کورد، وەرگێرانی لە فەرەنسییەوە بۆ عەرەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی "خەبات" دهۆک، ۱۹۹٦.
- الاقتتال الداخلي في كوردستان العراق كيف بدأ ومن هو المسؤول عنه، مشترك، ۱۹۹۷.
- المشاكل القانونية الناجمة عن تكنلوجيا الانجاب الجديدة، بالاشتراك مع سعيد شيخو السندي، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل ۲۰۰۲
- شروط الاعفاء من المسؤلية العقدية في القانونين الفرنسي والعراقي، ترجمة اطروحة دكتوراه، مطبعة جامعة صلاح الدين، الطبعة الاولى، اربيل ۲۰۰۳.

* جگە لە بلاوکردنەوەی زیاتر لە "۳۰" توێژینەوەی ئەکادیمی لە گۆڤارەکانی زانکۆ و چەندین بابەت و وتاریش لە گۆڤار و رۆژنامەکاندا.

۱۲. شێرکۆ کەریم بەگ تەوفیق بەگ (د. شێرکۆ بابان)

لەدایکبووی: ۱۹۵۲/چەمچەماڵ
دەستپێک: ۱۹۷۰
خوێندن: دکتۆرا لە ئەندازیاری میکانیک
چاپکراوەکانی:
- رستەسازی و شیتەڵکاری زانستی، هەولێر ۱۹۹٦.
- میکانیزمە بنەڕەتییەکانی رستەسازی، هەولێر ۱۹۹۷.
- داینامیزمی جێناوی لکاو لە رستەسازیدا، هەولێر ۱۹۹۷.
- نەخشەی رۆنانی رێژەی کار، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۱۹۹۹.
- لە مۆرکە رەسەنەکانی رێزمانی کوردی، هەولێر ۲۰۰۰.
- بەرەو رێزمانی کوردی: بەرەو رێزمانی نووسین، هەولێر ۲۰۰۰.
- شرۆڤەکاری رێزمانی لە زمانی نووسیندا، هەولێر ۲۰۰۰.
- رێزمانی پاشگری دووپاتیی (ەوە)، بلاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۱.
- رێزمانی کەسی سێیەمی تاک، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٤. ۱۵۹ لاپەرە.
- دەنگسازی و برگەسازی لە زمانی کوردیدا، چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ۲۰۰۵، ۲۰٦لاپەرە.
- مۆرفیمی ئێستایی (ە)، زنجیرەی بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- زمانی نووسینی رێزماندار، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس،چ ۱، هەولێر ۲۰۰۸.
- بەرەو وشەرۆنان لە زمانی نووسیندا، هەولێر ۲۰۰۸.
- هەندێ لە ئاکارە رەنگینەکانی رێزمانی کوردی، چاپخانەی"خانی دهۆک"، بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.
- رێزمانی ئامرازی پەیوەندی لە ئاستی زمانی نووسیندا، بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۹، ۳۱۰ لاپەرە.

١٣. جەوهەر نامیق سالم

لەدایکبووی: ١٩٤٦/کەلار-کەرکووک
دەستپێک: سەرەتای حەفتاکان
خوێندن: دەرچووی کۆلیژی زانستە ئابوورییەکان/زانکۆی موستەنسریە/ ١٩٧٢

چاپکراوەکانی:
- کورد لە گەمەی دەقە یاساییەکاندا و وردبوونەوە لە دەستووری هەمیشەیی"العراق"، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- ئایا فیدرالییەت وەک خیارێکی سیاسی لە عێراق پیادە دەکرێت؟، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٤. شوکریە رەسووڵ ئیبراهیم (پرۆفیسۆر د. شوکریە رەسووڵ)

لەدایکبووی: ١٩٥١/سلێمانی
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەب/ ئامۆژگای ئەتنۆگرافیای سەر بە ئەکادیمیای زانستی سۆڤیەتی پێشوو/مۆسکۆ/١٩٧٧

چاپکراوەکانی:
- لێکۆڵینەوە لە هەندێ شیعری کلاسیکی کوردیدا، سلێمانی ١٩٧٩.
- پەخشانی کوردی، هەولێر ١٩٨١ز.
- کۆمەڵە رازێ بۆ منداڵان، وەرگێرانی لە رووسییەوە، بەغداد ١٩٨١.
- عادات و رسوماتنامەی اکرادیەی مەلا مەحمودی بایەزیدی، وەرگێرانی لە رووسییەوە، بەغداد ١٩٨٢.
- ناوەرۆکی فیکری و ئەدەبی پەند و قسەی نەستەقی کوردی، وەرگێرانی لە رووسییەوە بە هاوبەشی لەگەڵ جەلال تەقێ، هەولێر ١٩٨٤.
- ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، لێکۆڵینەوە بۆ قۆناغی سێی بەشەکانی کوردی، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٨٤، چاپی دووەم، دەزگای موزیک و کەلەپووری کورد، چاپخانەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٨.
- زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی کۆلیژەکان- هەولێر ١٩٨٧ز.
- مارگرێت روودینکۆ، شین و لاوانەوەی کوردە ئێزیدییەکانی پشت قەفقاس، وەرگێرانی لە رووسییەوە، بەغداد ١٩٨٩.
- لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کوردی لە عیراقدا، وەرگێرانی لە رووسییەوە، بەغداد ١٩٨٩.
- ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەبی کوردی. هەولێر، ١٩٨٩.
- رێورەسمی شین و لاوانەوەی کوردی، هەولێر ١٩٩٧ز.
- رێگاکانی کاری مەیدانی فۆلکلۆری کوردی، هەولێر ١٩٩٧.
- گۆرانی یا ترانەهای کورد- د. محەمەد موکری (وەرگێرانی لە فارسییەوە)، هەولێر ١٩٩٩ز.
- دەنگی گێتی تازە و رۆڵی لە پێشخستنی زمان و ئەدەب و وەرگێراندا. سلێمانی ٢٠٠٣ز.

- حیكایەتی خورافی لەڕووی مۆرفۆلۆژییەوە، سلێمانی ٢٠٠٣.
- بیری نەتەوایەتی و كوردایەتی لای بارزانی نەمر، هەولێر ٢٠٠٣.
- سلێمانی لە ئەدەبی فۆلكلۆردا، سلێمانی ٢٠٠٤.
- حەكایەتی فۆلكلۆری گیانداران، سلێمانی ٢٠٠٥.
- تەكنیكی گێڕانەوە لە چیرۆكەكانی شێخ مارف بەرزنجی، كەركووك ٢٠٠٥.
- وەرز و ساڵنامەی میللی لە پەند و شیعری كوردیدا، زنجیرە كتێبی ئینستیتوتی كەلەپووری كوردستان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٥.
- رەمزی مار لە ئەدەبی فۆلكلۆری گەلان و كورددا، سلێمانی ٢٠٠٥.
- وەرز و ساڵنامەی كوردی لە پەند و قسەی نەستەق و شیعری میللی كوردیدا، هەولێر ٢٠٠٥ز.
- ستۆكهۆلم و هەگبەیەكی پڕ لە زانیاری، بلاوكراوەكانی ئەنجومەنی نیشتمانی كوردستان-عێراق، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٧.

١٥. حەسەن عەباس بەهرام (حەسەن جاف)

لەدایكبووی: ١/ ١٠/ ١٩٤٢ز/ كەركووك
دەستپێك: ١٩٧٢
خوێندن: بكالۆریۆس لە جوگرافیا/ كۆلیژی ئاداب، زانكۆی بەغداد/ ١٩٦٧

چاپكراوەكانی:
- چیرۆكی نوێی كوردی، لێكۆڵینەوە، بەغداد ١٩٨٥.
- عەبدوڵلا ئاگرین، بسمە، كۆمەڵە كورتە چیرۆك، وەرگێڕان بۆ عەرەبی، بەغداد ١٩٨٦.
- لە خەونەكانی نامۆیێك، كۆمەڵە چیرۆك، هەولێر ١٩٨٦.
- كامەران موكری چیرۆكنووس، لێكۆڵینەوە، بەغداد ١٩٨٨.
- القفص، كۆمەڵە چیرۆكێكە لە "خەونەكانی نامۆیێك" نووسەر خۆی وەریگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی، بەغداد ١٩٨٨.
- عەلە بەستێ، رۆمان، سلێمانی ١٩٨٨.
- ملامح التجديد في القصة الكردية الحديثة، دراسة، بغداد، ١٩٩٠.
- نووسینی بەڕادان، هەولێر ١٩٩٦.
- باران، كۆمەڵە چیرۆك، سوید ١٩٩٨.
- دیجلەی تاوان، كۆمەڵە چیرۆك، سوید ١٩٩٨.
- گۆڕستانی لم، رۆمان، سلێمانی ٢٠٠١.
- عەلی وەردی، چەردەیەكی كۆمەڵایەتیانە لە مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بەشی یەكەم، بلاوكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری-خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٥.
- چەردەیەكی كۆمەڵایەتیانەی مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕان، بەشی دووەم، سلێمانی ٢٠٠٥.
- كەركووكییەكان باركەن برۆن، كۆمەڵە وتار، سلێمانی ٢٠٠٥.
- تاوەری بابل، وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٦.
- ئەرنێست هەمنگوای، بەفری كلیمانجارۆ، وەرگێڕان، چاپكراوەكانی دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، چاپخانەی خانی"دهۆك"، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- د. جەمال رەشید ئەحمەد، كەركووك لە چەرخە كۆنەكاندا، وەرگێڕان، چاپكراوەكانی دەزگای توێژینەوە و بلاوكردنەوەی موكریانی، چاپخانەی خانی"دهۆك"، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- الوجيز من تأريخ ايران/ دراسة في التأريخ السياسي، الجزء الاول، دار ئاراس للطباعة والنشر، الطبعة

الثانية، اربيل ٢٠٠٨.
- الوجيز من تأريخ ايران/ دراسة في التأريخ السياسي، الجزء الثاني، دار ئاراس للطباعة والنشر، الطبعة الثانية، اربيل ٢٠٠٨.
- وریابوونەوەی کورد، وەرگێڕان، لەژێرچاپدایە.

١٦. زاهیر عەلی مستەفا ڕۆژبیانی

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٢
خوێندن: دەرچووی ئامادەیی.
چاپکراوەکانی:
-چیرۆکی هونەری کوردی/شێواز،بنیاد
- شیعر لە دەرەوەی شیعریەت، بلاوکراوەکانی دەزگای ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- کاروباری ڕۆمان، بلاوکراوەکانی دەزگای شەفەق، کەرکووک ٢٠٠٩.

١٧. ئیبراهیم قادر محەممەد (د. ئیبراهیم)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/عەربەت/سلێمانی/
دەستپێک: ١٩٧٣
خوێندن: دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی

چاپکراوەکانی:
- دکتور سمیع ابو فعلی، شێوازە نوێیەکانی گوتنەوەی زمان، وەرگێڕان، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

١٨. نەجدەت سەبری ئیسماعیل (نەجدەت ئاکرەیی)

لەدایکبووی: ١٩٥٩/ ئاکرێ
دەستپێک: ١٩٧٤/٥/٤ شیعری: (سێ پلیتی شۆڕشگێڕی لە کوردستان) ڕۆژنامەی هاوکاری
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای گشتی-ئاسایشی نەتەوەیی/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٤

چاپکراوەکانی:
- تنفيذ الشركات الاجنبية للمشاريع، دراسة قانونية، مطبعة الاعظمية، بغداد ١٩٨٦. نامەی ماستەرەکەیەتی.
- الاطار القانوني للامن القومي، دراسة تحليلية، چاپخانەی زانکۆ، هەولێر ٢٠٠٤. نامەی دکتۆراکەیەتی.

١٩. یاسەمین مەحموود تەها (یاسەمین بەرزنجی)

لەدایکبووی: ١٩٥٠/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٤
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی ئینگلیزی/زانکۆی موستەنسریە/ ١٩٧١-١٩٧٢

چاپکراوەکانی:

- جەمیلە جەلیل، گۆرانییە میللییەکانی کوردی، گۆرینی لە لاتینییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٨.
- مـام ورچ پلانی ئاهەنگێک دادەنێ، وەرگێـران لە ئینگلیزییەوە، walt disny، هەولێر ٢٠٠٥.
- بەسەرهاتی منداڵێکی پیس، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٧.

٢٠. نەجات حەمید فەقێ ئەحمەد

لەدایکبووی: ١٩٦١/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە زمانی فەرەنسی/بەغداد

چاپکراوەکانی:

- مێژوو خود لەناولەنگەریەکدا، لێکۆڵینەوەی رەخنەیی شیعر، هەولاێر ١٩٩٧.
- تیـۆری بنیـاتی شـاراوە، تیـۆری رەخنەیی، هەولێـر ١٩٩٧.
- لێکۆڵینەوەیەکی بنیاتگەرایی لەسەر گوتاری بارزانی نەمـر، لێکۆڵینەوەی سـیـاسی-رەخنەیی، وەزارەتی رۆشنبیـری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیـری، هەولێر ٢٠٠٥.
- گەمە شاراوەکانی با، وەرگێرانی شیعر لە عەرەبییەوە بۆ کوردی، دەزگای سپیرێز، چاپخانەی "خانی"دهۆک، ٢٠٠٧.
- تیـۆری بنیـاتی شـاراوە، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکـردنەوەی ئاراس، چاپخـانەی ئاراس، هەولێـر ٢٠٠٨. ٧٦٠ لاپەرە.
- لەپێناوی تازەگەری فیکریدا، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیـری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیـری، هەولێر ٢٠٠٩، ٥٤٣ لاپەرە.

٢١. عومەر شێخ لەتیف شێخ رەزا (شێخ عومەر بەرزنجی)

لەدایکبـووی: ١٩٥٢/٧/١/ گـوندی کـەڵوور-کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٧/٧/٥/ گۆڤاری رەنجی کرێکار
خوێندن: ناوەندی

چاپکراوەکانی:

- گـەشـتـێک بەناو مـزگـەوت و تەکـیـەکـانی ناو شـاری هەولێر، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ئەوقـاف و کـاروباری ئایینی، چاپخانەی، هەولێر ٢٠٠١.
- کورتەیەک لە ژیاننامەی زانا ئایینییە کۆچکردووەکانی

سەدەی بیستەم، بلاوكراوەكانی وەزارەتی ئەوقاف و كاروباری ئاییینی، چاپخانەی زانكۆ، هەولێر ٢٠٠٤.
- ڕەشاد موفتی، ئیسماعیل نامە، ئامادەكردن و سەرپەرشتی چاپ، هەولێر.
- ڕەشاد موفتی، میعراج نامە، ئامادەكردن و سەرپەرشتی چاپ، هەولێر.
- ڕەوشی حوجرە لە پێگەیاندنی زانا ئاییینییەكانی شاری هەولێر، بە یارمەتی وەزارەتی ئەوقاف چاپكراوە، چاپخانەی منارە، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- نەوەكانی شێخ محیەددین كەركووك، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٧.

٢٢. ئەحمەد محەمەد مام عوسمان قەرەنی (ئەحمەد قەرەنی)

لەدایكبووی: ١٩٥٥/ئاكرێ
دەستپێك: ١٩٧٨
خوێندن: قوتابی دكتورا لە بەشی زمانی كوردی/كۆلیژی زمان/زانكۆی سەلاحەددین
چاپكراوەكانی:
- جۆگەگ ژ رووبارێ ئەڤینا من، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٧٨.
- مان، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣.
- كانی، چاپخانەی ئەسعەد، بەغداد ١٩٨٤.
- تولیتالا، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٦.
- مە ژین لبەرە، چاپخانەی خەبات، راژان ١٩٨٩.
- صورتان من هویة واحدة، مطبعة خەبات، راژان ١٩٨٩.
- بێدەنگیا خالێن سۆر، چاپخانەی گەل، ئورمیە ١٩٩٠.
- ئەزموونا خوێندنگەهێن شۆرەشێ ل دەڤەرا بادینان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٨.
- علی أمواج الصراحة، مطبعة وزارة التربية، أربیل، ٢٠٠١.
- ئەزموونی گەلان لە بواری پەروەردە و فێركردندا، بەشی یەكەم، بلاوكراوەكانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٣.
- ئەزموونی گەلان لە بواری پەروەردە و فێركردندا، بەشی یەكەم، بلاوكراوەكانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٤.
- شیعری فێركردن لە ئەدەبی كوردیدا/نیوەی یەكەمی سەدەی بیستەم، چاپكراوەكانی دەزگای و بلاوكردنەوەی ئاراس، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٢٣. كلار حەبیب محیەدین (گولەر سیامەنسووری)

لەدایكبووی: ١٩٥٣/ كەركووك
دەستپێك: ١٩٧٨
خوێندن: بكالۆریۆس زمانی ئینگلیزی/ كۆلیژی ئاداب/ زانكۆی بەغداد
چاپكراوەكانی:
- فیلە بچكۆلەكە، چیرۆكی منداڵان، وەرگێران، هاوبەش، بلاوكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٠. ٨٠ لاپەڕەیە.
- هەڵووژەفرۆش، چیرۆكی منداڵان، وەرگێران لە توركییەوە، بلاوكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٣.
- فیل و ماڵەكەی مام گورگ، چیرۆكی منداڵان، وەرگێران لە ئینگلیزییەوە، بلاوكراوەكانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠٦.

* ٣١ ساڵە لە هەولێر نیشتەجێیە.

٢٤. سالم سلێمان حاجی

لەدایکبووی: ١٩٥٧/موسڵ
دەستپێک: ١٩٧٨
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا

چاپکراوەکانی:
- نحو نظرة متكاملة لمفهوم الدعوة.

٢٥. سەگڤان مستەفا عەبدولڕەحمان (سەگڤان یوسفی)

لەدایکبووی: ١٩٦١/ زاخۆ
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دبلۆم پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی هەولێر/١٩٨٧

چاپکراوەکانی:
- میر زۆرۆ، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان، چاپخانەی "الحوادث"، بەغداد ١٩٨٦.
- چەوا پەلاتینک بوو مریشک، چیرۆکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- مافی زارۆکان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی مافی مرۆڤ، هەولێر ٢٠٠٠.
- ئاوازی نەوبەهار، کۆمەڵە شیعرێکی منداڵان، هاوبەش، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی پەروەردە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٤.
- گولزاری چیرۆک، کۆمەڵە چیرۆکێکی منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی پەروەردە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٤.

٢٦. سەرۆ قادر عەلی

لەدایکبووی: ١/٧/١٩٦٠/ قەڵادزێ
دەستپێک: ١٩٨٠
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٥

چاپکراوەکانی:
- ئەخلاقی شۆڕشگێڕی، وەرگێڕان، ١٩٨٠.
- ئاڵای شۆڕش بەرەو کوێ دەچێ؟ بە هاوبەشی لەگەڵ ئاسۆ کەریم (شوان)، شاخ ١٩٨٦.
- ژیان بێ گفتوگۆ مەحاڵە، کۆمەڵە نووسەرێک، کۆکردنەوە و ئامادەکردن، کتێبی گوڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٩.
- فەرهەنگ و لێکحالیبوون، ئامادەکردن، بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.

- زاهاریا ستانکۆ، گوڵەکانی خاک، چاپی یەکەم، شاخ ۱۹۹۰، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۱.
- درەختی کفر/ چەند ئەندێشەیەکی راگەیاندن گولان وەک تەجرەبەیەک، بلاوکراوەکانی بنکەی کاوەی رۆشنبیری کوردی، چاپخانەی ئۆفسێتی هەولێر چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۲.
- توندوتیژی دیاردەیەکی مێژوویی کۆمەڵایەتی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر۲۰۰۲.
- شوکر مستەفا، ئەندێشە و هونەر لە پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیدا، بە هاوکاری، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ۲۰۰۳.
- واقعی کوردستان و کردەوەی چاکسازی، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸. ١٠٦ لاپەڕەیە.
- ئەشکەنجەکانی ئیلاهی، وەرگێران.
- بزوتنەوەی رزگاریخوازی ڤێتنام، وەرگێران.
- ئافرەت.
- تێکشکان.
- ئاژەڵ یان مرۆڤ، وەرگێران، هاوبەش، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر ۲۰۰۸.

۲۷. عەبدولرەحمان عەبدولقادر حوسێن (عەبدولرەحمان پاشا)

لەدایکبووی: ۱۹۵۲/ دهۆک
دەستپێک: ۱۹۸۱
خوێندن: پەیمانگای رووپێوی بەغداد/۱۹۷۷

چاپکراوەکانی:

- گەڕانەوەی قارەمانەکان، مێژوو، دەزگای سپێدە، ئێران، کەرەج ١٩٩٤.
- عودة الابطال، مێژوو، دەزگای سپێدە، ئێران، کەرەج ١٩٩٤.
- الكرد وكردستان/أرقام وحقائق/رد علي كتاب منذر الموصلي، مێژوو، دەزگای سپێدە، ئێران، کەرەج ١٩٩٤.
- الرواية الكردية/بحث ميداني من واقع الرواية الكردية، مێژوو، دەزگای سپێدە، ئێران، کەرەج ١٩٩٤، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۲.

۲۸. هادی عەلی عەبدولکەریم (د. هادی)

لەدایکبووی: ۱۹۵۳/ هەڵەبجە
دەستپێک: ۱۹۸۲
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی جیهانی زانستە ئیسلامییەکان/ لەندەن

چاپکراوەکانی:

- پێشەکییەک بۆ مێژووی ئیسلامی گەلی کورد.
- سەلاحەدینی ئەییوبی سەرکردەی موسڵمانی کورد.

- سیستەمی سیاسی لە نێوان ئیسلام و مەسیحیەتدا.
- توندڕەوی و تیرۆر/ خوێندنەوەیەک چەند سەرنجێک.
- گەردوون لە سایەی قورئاندا.
- الشعب الكردي والسياسات الدولية في القرن العشرين. ماستەرنامەکەیەتی.
- تجديد الفكر الاسلامى ودوره فى الاصلاح السياسى، تێزی دکتۆراکەیەتی چاپ نەکراوە.

٢٩. مەولود موراد محیەددین
(مەولود باوە مراد)

لەدایکبووی: ١٩٦٤/هەڵەبجەی شەهید-سلێمانی
دەستپێک: ١٩٨٣/گۆڤاری رۆشنبیری "رێکخستنی نهێنی"تەوژمی ئیسلامی.
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئابووری/زانکۆی موسڵ/ ١٩٨٨-١٩٨٩
بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٠-٢٠٠١
ماستەر لە مافە سیاسییەکانی هاووڵاتی/زانکۆی جیهانی ئیسلامی/لەندەن/٢٠٠٦
قوتابی دکتۆرا لە بواری "سیستمی فەرمانڕەوایی چاک"

چاپکراوەکانی:
- دیموکراتیەت و فرەیی، بڵاوکراوەکانی رۆشنبیر، سلێمانی ١٩٩٦.
- مافی چارەی خۆنووسین، بڵاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٨.
- نظام الحزب الواحد وأثره على الحقوق السياسية للمواطن، بڵاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیر، مطبعة سيما، سليمانية ٢٠٠٧.

٣٠. تاریق سدیق حەمەدەمین
(تاریق کارێزی)

لەدایکبووی: ١٩٥٩/٩/٩/گوندی کارێز/تەقتەق
دەستپێک: ١٩٨٣
خوێندن: دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی/بەغداد/ ١٩٨٠

چاپکراوەکانی:
- کورە کەچەڵە و چەند پارچە شیعری فۆلکلۆری، لەسەر ئەرکی دایکم و باوکم چاپم کرد، چاپخانەی"الحوادث"، بەغداد ١٩٨٣.
- مافەکانی مرۆڤ، بڵاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی، چاپخانەی الزمان، بەغداد ١٩٩١.
- سام و جەمشیر، کۆمپیوتەری بەمۆ، هەولێر، ١٩٩٩.
- حەوت هاوکێشە، بە کۆپی بڵاوکراوەتەوە، هەولێر، ١٩٩٢.
- سەباح رافع محەمەد، رێبازە هاوچەرخەکانی فەلسەفە، وەرگێران لە عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خەبات، دهۆک، ٢٠٠١.
- فاروق عەلی عومەر، رۆژنامەگەری کوردی لە عێراقدا، بەراییەکان (١٩١٤- ١٩٣٩)، وەرگێرانی لە

عەرەبییەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠١.
- نیگار بۆ قۆناغی ناوەندی و دواناوەندی و ئامادەیی، وەرگێڕان و پێداچوونەوە، بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- نیگار بۆ قۆناغی خوێندنی سەرەتایی، وەرگێڕان و پێداچوونەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٦، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- ستاتیکا و شاکاری کوردی، بەرگی یەکەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.
- ویل دۆرانت، سەربردەی فەلسەفە، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، چاپخانەی خانی "دهۆک"، بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ٢٠٠٧.
- هونەر و سایکۆلۆژیای منداڵ بۆ مامۆستایانی قۆناغی سەرەتایی، هاوبەش، وەزارەتی پەروەردە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٧.
- چاندن لە خانووی پلاستیکدا، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە بە هاوکاری بەهادین جەلال، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر، ٢٠٠٧.
- لە بەندیخانەوە بۆ تەختی سەرۆکایەتی، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی چاپخانەی رۆژهەلات، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر ٢٠٠٨.
- ستاتیکا و شاکاری کوردی، بەرگی دووەم، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.
- بەسام عۆدە، بۆچی لە ئەڵمانیا دروست کراوە؟ وەرگێڕان لە عەرەبییەوە، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٣١. رەفیق محەمەد محێدین
(د. رەفیق شوانی)

لەدایکبوون: ١٩٥١/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٨٣
خوێندن: دکتۆرا لە زمانی کوردی، نامەکەی بە ناونیشانی "ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا"، کۆلێژی پەروەردە (ئیبن روشد)/ زانکۆی بەغداد/١٩٩٧.

چاپکراوەکانی:
- چەند بابەتێکی زمان و رێزمانی کوردی، بلاوکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١.
- ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٤.
- دەردی دووری هەوارگەی وێران، دیوانی شیعر و پەخشان، سلێمانی ٢٠٠٤.
- کێشەی کەرکوک و چۆنیەتی چارەسەرکردنی، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی "خانی" دهۆک، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧.
- ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن، لێکۆڵینەوەیەکی وشەسازییە بە رێگای دارشتن و لێکدان، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی "خانی" دهۆک، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.
- زمانی کوردی و شوێنی لە ناو زمانەکانی جیهاندا، چاپکراوەکانی دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی "دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

۳۲. حامد محەممەدعەلی حاجی

لەدایکبووی: ۱۹٦۰/خانەقین
دەستپێک: ۱۹۸۵/ رۆژنامەی "العراق"
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی راگەیاندن/زانکۆی بەغداد/ ۱۹۸۵-۱۹۸٦
ماستەر لە رۆژنامەگەری و راگەیاندن/زانکۆی سانت کلیمنتس

چاپکراوەکانی:
- زانست بێ باوەڕ نییە، بەغداد ۱۹۸٦.
- قەزا و قەدەر، بەغداد ۱۹۸۸.
- حول الاعلام والاعلام الاسلامي، هەولێر ۱۹۹۸.
- لمحات عن تأريخ الصحافة الكوردية، اربيل ۲۰۰۹.
- دەربارەی ئازادی رۆژنامەنووسی، فۆتۆکۆپی.
- دەربارەی رۆژنامەگەری کوردی، فۆتۆکۆپی.

۳۳. ماجد نوری مەلا قادر

دایکبووی: ۱۳/۱۱/۱۹٦۸/ سلێمانی
دەستپێک: ۱۹۸۵/ هاوکاری
خوێندن: دبلۆم لە پەیمانگای مامۆستایان

چاپکراوەکانی:
- ۲۷۰۰ ساڵ کتێبی شیعر
- پارتیزانی و شۆرشی کورد
- نیشتمانی هەیاران و مەیاران دیراسەی فیکری
- بەرخودان لە ئەشکەوتدا
- چەمکەکانی تێڕوانین -لێکۆڵینەوەی هونەری شێوەکاری
- ئۆتیزم لە کوردستان -کتێبی تایبەت بە نەخۆشییەکەو دەرئەنجامە کۆمەڵایەتییەکانی
- گەڕانەوە بۆ دنیای شیعر و چەندین نامیلکەو پەرتووکی دیکە

* لە ۱۹۹۱ ەوە نیشتەجێی هەولێرە.

۳٤. ئازا حەسیب عەلی/ قەرەداغی

دایکبووی: ۱٦/٥/۱۹٦۰/ سلێمانی
دەستپێک: ناوەڕاستی هەشتاکان
خوێندن: دبلۆم لە کارگێڕی/ زانکۆی موستەنسریە/ ۱۹۷۹-۱۹۸۰
بکالۆریۆس لە کۆمەڵناسی/ زانکۆی سەلاحەددین.
قوتابی ماستەر لە بەشی کۆمەڵناسی زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- نەوەیەکی تووڕە، چاپخانەی نەوا، هەولێر ۲۰۰۰.

- ململانێی پێگەیشتن، سلێمانی.
- کلیلداران، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکراوەکردنەوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۵.
- هنری بارکی، بۆ ئەوەی لەسەر کوردستان شەڕ هەڵنەگرسێ، وەرگێڕان، هاوبەش، بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۹.

۳۵. ئازاد عەبدولقادر ساڵح (ئازاد وەڵەدبەگی)

لەدایکبووی: ۱۹٦۹/ خانەقین
دەستپێک: ۱۹۸٦
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/زانکۆی سەلاحەددین/۲۰۰۳

چاپکراوەکانی:
- بە جیهانیبوون و شوناسی نەتەوەیی، کۆمەڵە وتارێکی وەرگێرشدراو، سەنتەری روناکبیری هەتاو، هەولێر ۲۰۰۵.
- فەرهەنگی رامیاری نیگا، ئامادەکردن و وەرگێڕان، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ۲۰۰۵.
- د. کەمال پولادی، مێژووی هزری سیاسی لە رۆژاوا، بەرگی یەکەم، هاوبەش لەگەڵ سیروان زەندی، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۵.
- د. کەمال پولادی، مێژووی هزری سیاسی لە رۆژاوا، بەرگی دووەم، هاوبەش لەگەڵ سیروان زەندی، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۵.
- د. کەمال پولادی، مێژووی هزری سیاسی لە رۆژاوا، بەرگی سێیەم، هاوبەش لەگەڵ سیروان زەندی، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۵.
- رۆشنبیر و دەسەڵات، بەشی رۆشنبیری پێگەیاندنی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، هەولێر ۲۰۰٦.
- شوناس و گەشەکردن، سەنتەری روناکبیری هەتاو، هەولێر ۲۰۰۷.
- د. حوجەتوڵلا ئەیوبی، سەرهەڵدان و بەردەوامی حیزبە سیاسییەکان لە رۆژئاوا، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر ۲۰۰۷.
- د. ساڵح مەلا عومەر عیسا، ئەتنیک گەرایی و دەوڵەتی نەتەوەیی لە چەرخی بەجیهانیبووندا (کوردستانی عێراق وەک نموونە)، مەکتەبی ناوەندی دیراسات و پێگەیاندنی حزبی، هەولێر ۲۰۰۸.

۳٦. عومەر محەمەدئەمین نورەدینی

لەدایکبووی: ۱۹٦٥/ قەڵادزێ
دەستپێک: ۱۹۸٦
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە بەشی زانستە سیاسییەکان/ کۆلێژی یاسا و رامیاری

چاپکراوەکانی:
- سیستەمی نوێی جیهانی و دۆزی کورد، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۳.
- سەروەری دەوڵەت و پەیوەندی بە دۆزی کوردەوە، چاپخانەی منارە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.

٣٧. شاکر محەمەد ئەمین مستەفا (شاکر رۆژبیانی)

لەدایکبووی: ١٩٦٧/ شێخان/ موسڵ
دەستپێک: ١٩٨٧
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین/ ١٩٨٨-١٩٨٩

چاپکراوەکانی:
- دەرویشی عەبدی، چاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ١٩٩٧.

٣٨. جەلالەدین نەجمەدین تەها شێخزادە/ شکۆ

لەدایکبووی: ١٩٦٣/ هەڵەبجەی شەهید-سلێمانی
دەستپێک: ١٩٩١/ گۆڤاری گزنگ
خوێندن: دبلۆم لە ئەندازیاری رووپێوی/ پەیمانگای تەکنیکی بەغداد/ ١٩٨٥-١٩٨٦
بڕوانامەی زانستی لە خوێندنی شەرعی/١٩٩٢
بکالۆریۆس لە کۆلیژی یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین/ ٢٠٠٥-٢٠٠٦

چاپکراوەکانی:
- چمکێک لە ژیانی "زەیدی کوڕی ثابت"، چاپخانەی پەیڤ، سلێمانی ١٩٩٤.
- چل دوعا لە قورئانی پیرۆزەوە، چاپخانەی پەیڤ، سلێمانی ١٩٩٥.
- المأثورات/ نزا کاریگەرەکان، وەرگێران، چاپخانەی رۆشنبیری، ١٩٩٧.
- گولبژێرێک لە گولزاری فەرموودەی قودسی، ئامادەکردن، چاپخانەی ژین، هەولێر ١٩٩٨.
- العینات/ کورتکردنەوەی ئامرازەکانی پتوێژینەوە- أدوات البحث، بلاوکراوەکانی مەکتەبی باس و لێکۆڵینەوە، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠١.
- استخدامات الحواش والمصادر/ تلخیص: أدوات البحث، بلاوکراوەکانی مەکتەبی باس و لێکۆڵینەوە، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠١.
- بەها کۆمەلایەتی و رامیارییەکان...لەنێوان کۆمەڵگا خۆرئاوایی و کۆمەڵگا ئیسلامییەکاندا، وەرگێران، بلاوکراوەکانی یەکگرتووی قوتابیانی ئیسلامی کوردستان، ٢٠٠١.
- مشتێک لە خەرمانی زانست، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٢.
- شنەی سۆز، شیعر، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٢.
- الدکتور نظام عبدالحمید، دارشتنەوەی هەر "٣٠" لە تەفسیری گوڵشەن، بلاوکراوەکانی ناوەندی رۆشنبیر، ٢٠٠٣.

٣٩. سەلاحەدین بابەکر محەمەد

لەدایکبووی: ١٩٦٥/قەڵادزێ-سلێمانی
دەستپێک: ١٩٩٢/گۆڤاری گزنگ و پەیامی راستی
خوێندن: بکالۆریۆس لە ئەندازەی کیمیاوە/زانکۆی تەکنەلۆژیا/بەغداد/١٩٩٢
ماستەر لە کارگێری پیشەسازی/زانکۆی سانت کلیمنتس/٢٠٠٧
خوێندکاری دکتۆرا لە هەمان بوار و لە هەمان زانکۆ.

چاپکراوەکانی:
- یەکگرتووی قوتابیانی ئیسلامی کوردستان: ئامانجە گشتییەکانی، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی سکرتاریەتی یەکگرتووی قوتابیانی ئیسلامی کوردستان، چاپخانەی ژین، هەولێر ١٩٩٩.
- لەبەر رۆشنایی هێڵە سەرەکییەکانی ستراتیژیەتی یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان، بڵاوکراوەکانی یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان، چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٢.
- رووبینا، سەد کورتە وتاری سیاسی، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی راگەیاندنی یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان،چاپخانەی ژین، هەولێر ٢٠٠٦.
* لە ساڵی "١٩٩٦"ەوە لە هەولێر جیوارە.

٤٠. کەنعان نەجمەدین ئەحمەد (حاجی کاروان)

لەدایکبووی: ١٩٧٠/کەرکوک
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: ئامادەیی بازرگانی

چاپکراوەکانی:
- باڵاپۆشی، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- دڵسۆزی، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- شەونوێژ، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- خێر و چاکە، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٧.
- خۆشمان ئەوێیت، بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئارا، سلێمانی ٢٠٠٨.
- ئەمر بە چاکە و نەهی لە خراپە، بڵاوکراوەکانی گەشەپێدان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- متمانە بە خوا، بڵاوکراوەکانی گەشەپێدان، سلێمانی ٢٠٠٨.
- ژیانی پێغەمبەران، پرۆژەی بەختەوەری، چاپی یەکەم، لبنان ٢٠٠٨.
- گەنج و خۆشەویستی، سلێمانی ٢٠٠٩.
- بەختەوەری، هەولێر ٢٠٠٩.

٤١. سۆنیا سدیق خەلیل

لەدایکبووی: ١٩٧٣/٤/١
دەستپێک: ١٩٩٣
خوێندن: بکالۆریۆس لە بەشی کۆمەڵناسی زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٥

چاپکراوەکانی:
- کتێبی (اجنحة بلا طيور) کۆمەڵە شیعرە بەزمانی

عەرەبی، ۱۹۹۸.
- ئەمین مەعلوف، ئادریانای دایک، وەرگێران، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی"دهۆک"، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰۸.

٤٢. گیان کامل حەسەن البصیر (د. گیان)

لەدایکبووی: ۱۹٦۸/ بەغداد
دەستپێک: ۱۹۹٤
خوێندن: دکتۆرا لە پەروەردە و دەروونزانی
چاپکراوەکانی:
- مادەی "۱٤۰"
- ئەلبوومی ڕێز، ئامادەکردن، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، چاپی یەکەم، ۲۰۰۹.

٤٣. شەماڵ نوری مەلا قادر

لەدایکبووی: ۱۹۷۱/۷/۱٤/ سلێمانی
دەستپێک: ۱۹۹٤
خوێندن: بکالۆریۆس لە کۆلیژی کارگێری و ئابووری
چاپکراوەکانی: نییە
خاوەنی دەیان توێژینەوەو بابەتی تایبەت بە ئابووریە لە سەرجەم ڕۆژنامەو گۆڤارەکان بابەتی بڵاوکردۆتەوە.

٤٤. ئەبوبەکر ساڵح ئیسماعیل

لەدایکبووی: ۱۹۵۹ رانیە
دەستپێک: ۱۹۹۹
خوێندن:

چاپکراوەکانی:
- توانج و نوکتە، ئامادەکردن لە عەرەبی و فارسییەوە، هەولێر ۱۹۹۹.
- بیرەوەرییەکانی حەردان تکریتی، وەرگێران لەعەرەبییەوە، هەولێر ۱۹۹۹.
- دەوڵەمەندترین پیاوی بابل، وەرگێران لەفارسییەوە، چاپخانەی کشتوکاڵ، هەولێر ۲۰۰۵.
- بابەک، وەرگێران لە فارسییەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ۲۰۰۸.
- سەفەرێک بۆ ناو پیاوە ئازاکان لە کوردستان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ۲۰۰۹.
- کوردستان یان نەمان، وەرگێران لە عەرەبییەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ۲۰۰۹.
- کێشەی کورد، وەرگێران لە عەرەبییەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ۲۰۰۹.
- کارەساتی (بارزان)ی زوڵملێکراو، وەرگێران لە

عەرەبییەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- بارزانی و پاشەکشێی بارزانییەکان لە بیرەوەرییەکانی ئیسحانی دا، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- بیرەوەرییەکانی یۆنان هورمز لە شۆڕشی کوردستاندا، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- موسا شازادەی میسر، رۆمان، بەرگی یەکەم، وەرگێران لە فارسیەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- موسا شازادەی میسر، رۆمان، بەرگی دووەم، وەرگێران لە فارسیەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.
- جان ر. ماتیوز، سەرهەڵدان و رووخانی یەکێتی سۆڤێت، وەرگێران لە فارسییەوە، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای موکریان، هەولێر ٢٠٠٩.

٤٥. زانیار سەردار عەبدوڵڵا (زانیار قرگەیی)

لەدایکبووی: ١٩٧٥ سلێمانی
دەستپێک: ١٩٩٩
خوێندن: ئامادەیی
چاپکراوەکانی:
- گوندی قرگە لە باسێکی مێژوویی و شۆڕشگێڕیدا، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٤.
- کتێبی شۆناسی گەنج، چاپخانەی ماردین، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٧، چاپی دووەم، چاپخانەی بابان، سلێمانی ٢٠٠٩.

٤٦. هودا جەلالەدین نەجمەدین

لەدایکبووی: ١٩٨٨/ هەڵەبجەی شەهید- سلێمانی
دەستپێک: ١٩٩٩/ گۆڤاری جگەرگۆشەکان
خوێندن: بکالۆریۆس لە یاسا/ زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٨-٢٠٠٩

چاپکراوەکانی:
- وێنە/ شیعر بۆ منداڵان، بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی زنجیرە کتێبی منداڵان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم،، هەولێر ٢٠٠٨.

چوارەم: نووسەرە ئەکادیمییەکان

١. محەمەد مەعروف فەتاح (پرۆفیسۆر د. محەمەد)

لەدایکبووی: ١٩٤٣/ سلێمانی
دەستپێک: ١٩٧٩

خوێندن: ماستەر زانکۆی ئەمریکی لە بەیروت/ ١٩٧٤، دکتۆراش لە زانکۆی ئەمستردام/ ١٩٩٥

چاپکراوەکانی:
- زمانەوانی، زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٩٠.
- چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجی کوردی، هاوبەش، چاپخانەی روون، سلێمانی ٢٠٠٦.
- کتێبێک بۆ پرۆگرامی خوێندنی بەشەکانی: مێژوو، کۆمەڵناسی،...لە زانکۆی سەلاحەددین

٢. محەمەد عومەر مەولود
(د. محەمەد)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دکتۆرا لە یاسا/ کۆلیژی یاسا و زانستە سیاسییەکان لە زانکۆی لوبنانی فەرمی/ لقی یەکەم- بەیروت/ ١٩٩٨

چاپکراوەکانی:
- الفدرالیة وامکانیة تطبیقها في العراق، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، الطبعة الاولی، هەولێر ٢٠٠٠.
- فیدرالیەت و دەرفەتی پیادەکردنی لە عێراقدا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.

٣. سەباح ئەحمەد محەمەد
(پرۆفیسۆر د. سەباح)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٧٩
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی بەغداد/ ٢٠٠٢
چاپکراوەکانی: نییە

٤. عەبدوڵڕەحمان رەحیم عەبدوڵڵا
(د. عەبدوڵڕەحمان)

لەدایکبووی: ١٩٤٢/ سلێمانی
دەستپێک: سەرەتای هەشتاکان
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی بوخارست/ کۆماری رۆمانیای سۆشیالیستی/١٩٧٨
چاپکراوەکانی:
- کتیب بعنوان "دلیل الخدمة والملاك والانضباط"، ١٩٧٢.
- کتیب بعنوان"الادارة وممارسة الهندسة/ ١٩٨٠"، مشترك مع د. سعدي البرزنجي (محاضرات للطلاب).
- محاضرات في فلسفة القانون (محاضرات دراسات علیا ماجستیر/١٩٩٨-١٩٩٩)، الطبعة الاولی، مطبعة جامعة صلاح الدین، اربیل ٢٠٠٠.
- فەلسەفەی یاسا، وەرگێرانی: عوبێد خدر، سەرکەوت سلێمان، هیوا ئیبراهیم حەیدەری، بڵاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- شروط قبول دعوی الالغاء، بڵاوکراوەکانی رێکخراوی رۆشنبیری یاسایی، چاپخانەی منارە، هەولێر ٢٠٠٤.
- مجموعە بحوث قانونیە، من منشورات مرکز الابحاث اربیل ٢٠٠٩

* سەرەرای بڵاوکردنەوەی زیاتر لە "١٥" توێژینەوەی ئەکادیمی لەگۆڤارو بواری زانستی زانکۆدا.

٥. حوسێن تەوفیق فەیزوڵڵا
(د. حوسێن)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ خانەقین
دەستپێک: ١٩٨١.
خوێندن: دکتۆرا لە یاسای بازرگانی/ زانکۆی خەرتووم/ سودان/١٩٩٨
چاپکراوەکانی:
- اتفاقيات الطائف وعولمة الملكية الفكرية، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٩٩.
- مستجدات قانون الشركات العراقي، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی "التفسير"، هەولێر ٢٠٠٥.

٦. نوری یاسین هەرزانی
(د. نوری هەرزانی)

لەدایکبووی: ١٩٥٦/ کەرکووک
دەستپێک: ١٩٨٥
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی، پسپۆری لە تاوانناسی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/٢٠٠٢
چاپکراوەکانی:
- کۆمەڵناسی، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی رێکخستنی (ی.ن.ک)، هەولێر ١٩٩٤.
- الاعلام والجريمة، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠٠٤.
- مقدمة في الفولكلور الكوردي، بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی سێی کەرکووکی (ی.ن.ک)، چاپخانەی ئازاد، هەولێر ٢٠٠٦.
- الكاكائية، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦.

* لە ساڵی (١٩٨٦)ەوە لە هەولێر گیرساوەتەوە.

٧. خالد سەعید تەوفیق
(د. خالد)

لەدایکبووی: ١٩٥١/ دهۆک
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکان/ زانکۆی بەغداد/٢٠٠٠.
چاپکراوەکانی: نییە

٨. عوسمان عەلی وەیسی

لەدایکبووی: ١٩٧٣/١١/٣٠/ ناوچەی پشدەر
دەستپێک: ١٩٩٢
خوێندن: قوتابی دکتۆرا لە کۆلیژی یاسا و رامیاری/زانکۆی سەلاحەددین، لە ساڵی "٢٠٠٦"

ماســتــەریشی هەر لە هەمــان کــۆلــیــژ و هەمــان زانــکــۆ وەرگرتووە.

چاپکراوەکانی:

- تیــرۆری نێــودەوڵەتی "بە زمــانی عــەرەبی"، هەولێــر ۲۰۰٦، نامەی ماستەرەکەیەتی.
- تیــرۆر-جــۆرەکــانی و شــێــوازەکــانی رووبەرووبوونەوە، هەولێر ۲۰۰٦.
- دەروازەیەک بۆ یاسای گشتی نێودەوڵەتی، بەشی یەکەم، چاپخانەی "خانی" دهۆک، چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکــردنەوەی مــوکــریانی، چاپی یەکــەم، هەولێــر ۲۰۰۸.

* جگە لە بڵاوکردنەوەی دەیان توێژینەوەی ئەکادیمی.

۹. عەبدولحەمید عەلی سەعید
(د. عەبدولحەمید بەرزنجی)

لەدایکبووی: ۱/۱/۱۹۵۸/کفری/کەرکووک

دەستپێک: ۱۹۹۲

خوێندن: دکــتــۆرا لە کــۆمــەڵناسی/ پســپــۆری گــۆڕانی کۆمەڵایەتی/کۆلیژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین/۲۰۰٦

چاپکراوەکانی:

- دور ثورة أيلول (۱۹٦۱-۱۹۷٥) في حركة التغيير الاجتماعي/ دراسة ميدانية في أقليم كوردستان العراق، دار سپيريز للطباعة والنشر، مطبعة حجي هاشم، الطبعة الاولى، دهۆک ۲۰۰۷.
- خصوبة المرأة العراقية/ دراسة ميدانية في مدينة بغداد وضواحيها.

* دکتۆر بەرزنجی (۱۹) ساڵە لە هەولێر جێوارە.

۱۰. تالیب حوسێن عەلی
(د.تالیب)

لەدایکبووی: ۱۹۵۱/ کەرکووک

دەستپێک: ۱۹۹۳

خوێندن: دکــتــۆرا لە زمــانی کــوردی/کــۆلــیــژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:

- فەرهەنگی زاراوەکانی دەنگسازی (ئینگلیزی-عەرەبی-کوردی)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر ۲۰۰٦.
- ڕێبــازی لێکۆڵینەوە/ ئامــادەکــردنی لێکۆڵینەوەی زانســتی، زنجــیــرە بڵاوکــراوەکــانی گــۆڤــاری ئاســۆی پەروەردەیی، چاپخــانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێــر ۲۰۰۷.

* لەساڵی (۱۹۸۳)وە لە هەولێر نیشتەجێیە.

۱۱. تاهیر حەسۆ میر
(د. تاهیر زێباری)

لەدایکبووی: ١٩٥٥/ ئاکرێ
دەستپێک: ١٩٩٤
خوێندن: دکتۆرا لە کۆمەڵناسی/ کۆلیژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین

چاپکراوەکانی:
- دور المرأة الكوردية في المشاركة السياسية، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٥.
- دراسات المجتمع الكوردي المعاصر، دەزگای سپیرێز، دهۆک ٢٠٠٨.

پەراوێز و سەرچاوەکان:

* هەر کوردی نا، چونکە پرۆژەکەی من نەک چیرۆکنووس و شاعیرو نووسەرانی کورد دەگرێتەوە، بەڵکو تایبەتە بە سنووری جوگرافیای هەولێر.

بە کوردی

١. د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی (١، ٢، ٣، ٤، ٥، ٦، ٧).
٢. د. مارف خەزنەدار، هەندێ شیرازەکانی دەفتەری کوردەواریم، گۆڤاری دەفتەری کوردەواری، بەرگی (٣)، لا ٥٢.
٣. حسێن عارف، چیرۆکی هونەری کوردی (١٩٢٥-١٩٦٠)، چاپخانەی دار الحرية، بەغداد ١٩٧٧، لا ١١.
٤. حوسێن عارف، بیبلیۆگرافیای چیرۆکی کوردی (١٩٢٥- ١٩٨٣)، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، چاپی یەکەم، هەولێر ١٩٨٧.
٥. د. عزەدین مستەفا رەسوڵ، لە ئاهەنگی دیداری یەکەمی چیرۆکی کوردی، گۆڤاری نووسەری کورد، ژ (٤)، خولی دووەم، ئابی ١٩٨٠.
٦. مستەفا نەریمان، بیبلۆگرافیای دوو سەد ساڵی کتێبی کوردی (١٧٨٧-١٩٨٦)، بەغداد ١٩٨٨.
٧. کەریم مستەفا شارەزا، کۆیە و شاعیرانی، چاپخانەی نجوم، بەغداد ١٩٦١.
٨. سابیر رەشید، چیرۆکی کوردی، رەخنە و لێکۆڵینەوە، هەولێر ٢٠٠٦.
٩. سابیر رەشید، عەبدوڵلا زەنگەنە، بیبلۆگرافیای چوار ساڵەی گۆڤاری رامان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٠.
١٠. جگە لە چەندین دانیشتن لەگەڵ مامۆستا کەریم شارەزا، رێکەوتی ١١/٤/٢٠٠٨، ١٥/١٠/٢٠٠٨.
١١. ئەو زانیاریانەی مەیدانی یان لە رێگای ئەنتەرنێتەوە یان خۆم لە خودی شاعیر و چیرۆکنووس و نووسەرانم وەرگرتوون.

بە عەرەبی:

١٢. جمال بابان، اعلام كرد العراق، وزارة الثقافة/ المديرية العامة للطباعة والنشر، مطبعة شفان، سليمانية ٢٠٠٦.
١٣. مصطفى نريمان، ما أسداه الاكراد الى المكتبة العربية "١٩٠٠-١٩٨١"، الامانة العامة لادارة الثقافة والشباب، مطبعة حسام، بغداد ١٩٨٣.
١٤. سەرکەوت سلێمان، دليل الرسائل وأطاريح القانون في الجامعات العراقية، الجزء الاول، كلية القانون/ جامعة صلاح الدين " ١٩٩٦-٢٠٠٤"
١٥. الدكتور جواد فقي علي الجوم حيدري، محمد بن عبدالله الجلي وجهوده العلمية، مطبوعات التفسير للنشر والاعلان، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٦.
١٦. نوري بطرس عطو، المشهد الثقافي في عنكاوا، ٢٠٠٩.